

The Department of Public Instruction, Bombay.

THE
PARĀSĀRA DHARMA SAMHITA
OR
PARĀSĀRA SMṚITI,
WITH
THE COMMENTARY
OF
SĀYAṆA MĀDHAVĀCHĀRYA.

EDITED WITH VARIOUS READINGS, CRITICAL NOTES, AN
INDEX, APPENDICES, &c.

BY
PANDIT VĀMAN ŚĀSTRĪ ISLĀMPURKAR.
VOLUME II., PART I.

(500 COPIES.)

Registered for Copyright under Act XXI of 1867.

Bombay:
GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.
1898.

(All rights reserved.)

Price Rs. 4-0-0

Bombay Sanskrit Series No. LIX.

BOMBAY:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

पराशरधर्मसंहिता

अथवा

पराशरस्मृतिः

सायणमाधवाचार्यकृतटीकासहिता.

पाठान्तराणि, अर्थविवेचकटिप्पणी, वाक्यसूची, परिशिष्टानि च
इत्यादिभिः सहिता.

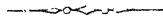
धर्मं चरत माधर्मं सत्यं वदत माऽनृतम् ।
दीर्घं पश्यत मा ह्रस्वं परं पश्यत माऽपरम् ॥
(वसिष्ठः)

प्रायश्चित्तकाण्डम्.

चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठ-सप्तम-अष्टम-नवम-दशम-
एकादशाध्यायाः ।

सा च

इस्लामपुरग्रामजनुषा विद्वद्वरगोविंदशास्त्रिमृनुषा
वामनशर्मणा संशोधिता.

मुम्बईः

शके १८२०.

गङ्गाकीर्तनशकाब्दाः १८९८.

MYTHIC SOCIETY BANGALORE
Date.....
Accn No..... 6006.....

मुम्बय्याम्:

एज्युकेशन सोसायटीमुद्रणालये मुद्रितम्.

PREFATORY NOTES.

Generally Manu, Yājñyavalkya and other famous Smṛitikāras have viewed Hindu Law in its three aspects, arranging them in the following order, *viz.*, *first* Âcāra, *second* Vyavahāra and *the third* Prâyaścitta. The Smṛitikāra Parâśara dwells on Âcāra and Prâyaścitta only, and restricts his remarks on Vyavahāra to only a few ślokaś, which appear mixed up with the latter portion of the Âcārakāṇḍam. In other words, Vyavahāra has been given but a very small space. Such is not the case with the Commentator Mād̥havâcārya who treats of Vyavahāra at length, conveniently making several divisions and subdivisions of the subject, the same as is done in the other Kāṇḍâś. But he has departed from the general order observed by several other Smṛitikāras and Commentators with regard to the arrangement of the three Kāṇḍâś, in that he has given Vyavahāra the last place, and I have been accordingly obliged to follow the same order.

It is possible for one, at the outset, to consider that the Index I have appended to this part, as well as that to each of the two parts of the first volume, is practically valueless, since it is not an alphabetically arranged list of all the quotations that occur throughout the respective volumes, but is made up of several separate alphabetical lists confined to the quotations from one author. For, it was thought that unless one knew the particular author quoted, one may have to examine

hundreds of lists to find out the line quoted. If I had followed the usual practice of making one list of all the quotations occurring throughout each part, the indexes thus prepared would have been defective and would not have served the purpose of any one unless he knew the particular part of the volume from which the quotation may have been given, or else he would have been obliged to go through the whole index of each part till he came across the required quotation. With a view to avoiding these defects I intend to give a general index on completion of this work, embodying the indexes appended to the various parts.

I.

The following is a brief notice of the printed copies and MSS. made use of in the compilation of this volume of Parâsara Samhitâ :—

A.—Mr. Veikatswâmi of Madras who had kindly lent me the previous Kâṇḍam, added to his kindness by furnishing me with the Prâyaścitta Kâṇḍam also. As this is only the latter portion of the MS. appearing under the same letter, *viz.*, A in the first volume, and as the necessary particulars have been given there, it is, I consider, needless to repeat them here.

B.—This MS. is different from that referred to in the first volume under this mark. It belongs to the Deccan College Library, Viśrām Bâga collection. It has 257 leaves, each page containing eight lines and each line consisting of letters between 37 to 39. It is written on Portuguese paper, bears no date, has many omissions and is incorrect.

C.—This is also a subsequent part of the MS. referred to under this mark in the first volume. It is incomplete, ending at the word *प्राश्नीयात्*. The colophon is as follows :—

॥ राम ॥ राम ॥ २ ॥ श्री ॥ राम ॥ श्री ॥ रामाय नमः ॥
॥ श्रोगणेशाय नमः ॥ रामः ॥ ॥ (See page 191, Vol. II., Pt. II.)

It has 241 leaves, having ten lines on a page and between 32 to 33 letters in a line.

D.—This is also a further portion of the MS. made use of in the first volume. The number of leaves is 179, having ten lines on a page and nearly 48 letters in a line. It is closely connected with *B.*, and bears no date.

E.—This is also the subsequent part of the *Âcâra Kâṇḍam* already referred to in the first volume. It has 193 leaves, each page containing twelve lines, and each line about 15 letters, and bears no date.

F.—This MS. also belongs to the *Viśrâṃ Bâga* collection, and is different from that alluded to in the former volume. It is imperfect, ending with the following colophon :—

इति श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीचोरबुभूपा-
लसाम्राज्यधुरंधरस्य माधवामात्यस्य कृतौ पाराशरस्मृतिव्या-
ख्यायां माधवीयां नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ श्रीशुभं
भवतु ॥ (See page 194, VI. II., Pt. II.)

It has 193 leaves, each page containing ten lines of about 41 letters each.

G.—This too is a subsequent part of the *Âcâra-
Kâṇḍam* referred to in the first volume. It has

217 leaves, each page having nine lines of about 34 letters each. It bears no date.

H.—This is also the second Kāṇḍam of the MS. used in the first volume. It consists of 179 leaves, each page having 12 lines and each line about 48 letters. The colophon is संवत् १७९९ मिति आषाढ कृष्णपक्षे १ वार बुधवार लिखितं काशीमध्ये.

J.—This MS. belongs to the Deccan College collection A of 1879-80. It contains only the Prāyaścitta Kāṇḍam. It has 139 leaves, each page containing between 10 and 14 lines, and each line about 42 letters. It does not bear any date, and looks very old. The writing is after the Jaina style.

II.

Here I briefly describe the works, which came to hand since the publication of the first volume, and references to which have been given in the present volume.

आश्वलायन—A.—I have obtained on loan two MSS. of a Smṛiti of this author. One of them, marked A¹, belongs to the Ânandâśrama at Poona. It is in verse, and divided into twenty Prakaraṇas, and in the colophon to each Prakaraṇa it is named as Âśvalâyanîya Dharma-Śâstra, whereas the marginal title is Âśvalâyana Smṛiti. The date is शके १७०४. It consists of 35 leaves, of which the first thirty-one are properly numbered; the numbers 32 and 33 are double, each of the four leaves containing a different version from that given on the corresponding number. The respective colophons of the two versions run as under :—

१. इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धोपयोगिप्रकरणम् ।
२. इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धविधवावष्टादशोऽध्यायः ।

PREFATORY NOTES.

The number of verses is 885. The MS. has nine leaves more, having been numbered consecutively from 34 to 42, but apparently these leaves form a part of some other work of Âśvalâyana and have no connection whatsoever with the present MS. The copyist of this portion is also a different one. It begins with—

ज्ञानाज्ञानकृतस्येह ब्रह्महत्यादिकस्य च ।

and ends with the following colophon :—

इत्याश्वलायनीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशः ।

The other MS., marked A^d., belongs to the Deccan College Library (No. 87 of the collection of 1884-86).

The title given to this MS. in the colophon to each of the Prakaraṇa is also Âśvalâyaniya Dharmasâstram. The general colophon is सम्पूर्णैयमाश्वलायनस्मृतिः. The date is संवत् 1881. The number of verses is 805. Both the MSS. open with—

आश्वलायनमाचार्यं नत्वापृच्छन्मुनीश्वराः ।

द्विजधर्मान् वदास्माकं स्वर्गप्राप्तिकरान् मुने ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा स धर्मान् मुनिरब्रवीत् ।

धर्मान् वः पुरतो वक्ष्ये ध्यात्वाऽहं भो मुनीश्वराः ॥

B.—Another most important, excellent and very rare MS., marked B, of the same name is that discovered by me in my recent search for manuscripts in the Ahmednagar district and some part of the Nizam's territory, Paithana, &c. I have compared this manuscript with quotations in अपरार्क, हेमाद्रि स्मृतिचंद्रिका, स्मृत्यर्थसार, माधव, विज्ञानेश्वर, &c., which are considered as आकर or authoritative works on Dharmasâstra. These works have several quotations from the Smṛiti in question, which is much bigger than the previous

two, consisting of eleven chapters, the number of verses nearly coming up to 1974. It begins with—

ऋषिमेकाग्रमासीनमाश्रमे शंसितव्रतम् ।
 प्रणश्य शिष्याः पप्रच्छुस्तं धर्मानाश्वलायनम् ॥
 श्रोतुमिच्छामहे धर्मान् भगवन् भवतोदितान् ॥
 वर्णाश्रमाचारगतान् आपद्धर्मीश्च कृत्स्नशः ॥

On comparison I find that the work is quite different from the Smṛiti, alluded to above. It appears to be very old. The colophon is इत्याश्वलायनीये धर्मे एकादशोऽध्यायः । श्रीरस्तु । शुभं भवतु । १७२ शार्वरीनाम । लाळग्रोपनाम्ना माधवेन लिखितं. The copyist by his surname and by the style of his penmanship seems to be an inhabitant of Mahârâshṭra. There are still a few Brahmin families at Poona and Sâtârâ in Mahârâshṭra bearing the surname लाळे. The people all over Mahârâshṭra, however, commonly use the Śaka Era in noting dates, while the Saṃvat Era is used in the provinces north of the river Narmadâ. From this I have come to the conclusion that the copyist must have used the Śaka Era. But 172 Śaka as the date of the Manuscript is an evident mistake, wherefore it must clearly be meant for 1702 with which the cyclic year Śârvari corresponds.

The following extract taken from the eleventh chapter of this MS. throws light to some extent on the religious literature of India, particularly on the Sûtra literature, and as regards the time and authorship of certain Smṛitis. The only Bhâshya on Âśvalâyana's Śrautasûtra, known (from other works) to scholars of Sanskrit, is that of Devaswâmi, and it is believed that Âśvalâyana has had no Bhâshya of his own on his Śrautasûtra. But the above-mentioned extract makes us aware

of such a Bhâshya having been composed by Âśvalâyaṇa himself and leaves no doubt as to its existence at one time. The day on which such lost treasures will be recovered will indeed deserve to be recorded in golden letters in the annals of Sanskrit religious literature.

श्रौतस्य कर्मणः सिद्धये श्रौतसूत्रं मया कृतम् ।
 श्रौतस्यैवं च यद्भाष्यं भवेत्तत्र च कृतं द्विजाः ॥ १४ ॥
 गृह्यभाष्यं करिष्यन्ति द्विजा इति न मे कृतम् ॥ १६ ॥
 यथा वै ते करिष्यन्तीत्येकाग्रमनसा स्थिताः ।
 अचिन्तयमिदं सर्वं सर्वतो दिव्यचक्षुषा ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा करिष्यमाणानां भाष्यादीनां यथातथम् ।
 विवित्त्वभिस्तु विभेन्दैरद्राक्षं वितथं क्वचिद् ॥ १८ ॥
 करिष्यमाणमालोच्य तैर्यद्वितथमात्मनः ।
 तद्भाष्यादिषु गृह्यस्य निमृज्यन्निदमुक्तवान् ॥ १९ ॥
 मदीयस्य तु गृह्यस्य भाष्यकृद्भूत्तिकृच्च यः ।
 निघण्टुकारिकाकृद्यस्ते चैते चतुरोदिताः ॥ २० ॥

Then again—

वक्ष्यमाणविधानेन वृत्तिकारादिभिर्यथा ।
 पत्न्याः प्रथमजं गर्भमनुकाभाः सुदुर्भगाः ॥ ६४ ॥
 आयान्ति काशराक्षस्यो रुधिगशानतत्पराः ।
 तासां निरसनार्थाय श्रियमावाहयेत्पतिः ॥ ६५ ॥

(आ. स्मृ. ११. १४-६५).

In the last śloka of the above extract Âśvalâyaṇa speaks of certain rites as to their having been given in detail in the Vṛitti on his Śrautasûtra, which, he had foreseen through his divine sight, would be composed by somebody from among the succeeding generation. But these rites do not appear in the Vṛitti of Gârgya Nârâyaṇa, the only Vṛitti at present supposed to be the oldest.

In the extract given above, mention has been made of Śrautasûtra with its Bhâshya, Grihyasûtra with

its Bhâshya, Vṛitti, Nighaṇṭu and Kârikâ. Śrautasûtra with its Vṛitti by Gârgya Nârâyana has already been printed and published in the *Bibliothica Indica* Series by the Asiatic Society of Bengal. In the abovementioned extracts its Bhâshya is said to have been written by Âśvalâyana himself. But, as far as I am aware, it has not come to my notice as yet. In a recent search in the private library of Mr. Nilakantharâva Âṭhalye of Dhâr, I found two Bhâshyas together with many Vedic books and those on Yâjñic rites. One of the Bhâshyas is by Devatrâta, and is known to scholars; and the other called Siddhânta Bhâshya is only on the first half or the Pûrvâshaṭka. The Government Collection XI. A. of 1879, deposited in the Deccan College, Poona, gives under No. 20 "Siddhântin's Bhâshya on Âśvalâyana Sûtra.* The manuscript in my hands makes no mention of the name of the author. The general and common custom of Mangalâcaraṇa is not observed in the manuscript and at the end the colophon runs :—

‘इत्याश्वलायनसूत्रपूर्वषट्कव्याख्यायां सिद्धान्तकृतौ षष्ठोऽध्यायः समाप्तः’ ।

The manuscript appears to be a recent one, and is written on Portuguese paper. It contains 204 leaves of about 24 lines each, and each line has nearly 38 letters. At the end is :—

‘संवत् १८७६ विक्रतिनामाब्दे पौषशु० १ भृगुवासरे इदं पुस्तकं समाप्तम् । भागवतोपाह्वयत्राळंभट्टात्मजसोमनाथेन लिखितम् । आठल्ये इत्युपनामकवापूभट्टस्य इदं पुस्तकम्’ ।

* From the opening passage of the MS. given in the list accompanying Bhandarkar's Report for 1879, it is clear that the Bhâshya is on the Śrautasûtra. Another copy of a portion exists in the collection of 1883-84. Report for that year, p. 257.

This Bhâshya is excellently composed, and its style is of as high a merit as of any other of its kind of acknowledged ability. No quotations with the exception of Pânini in some places and the names of Śâkala, Bâshkala, Śikshâ and other Sûtrakârs occur in this. This composition like Nirukta seems to be of the old style.

It cannot be ascertained, whether this is the same Bhâshya of Âśvalâyana, mention of which is made in the extracts given above. From the words सिद्धान्तकृतौ given in the colophon, it seems that this might have been compiled possibly by a man of the name Siddhântin. But it is difficult to believe that the word सिद्धान्त is the name of any man at all. †

From the same library I have got one Bhâshya called the Siddhânta Bhâshya—a Bhâshya on the Âśvalâyana Gṛihyasûtra. I have no evidence to make certain whether the author of the two Bhâshyas, one on the Śrautasûtra, and the other on the Gṛihyasûtra was one or were two different persons. Besides, in the above extracts Âśvalâyana is made to speak of his leaving the compilation of the Bhâshya to the succeeding generation. From all this, if the author of the two Bhâshyas coming under the same name सिद्धान्तभाष्य be one; he must be somebody quite different from Âśvalâyana. The Siddhânta Bhâshya on the Śrautasûtra is supposed by some Indian scholars to have been compiled by Âśvalâyana himself. But no sound evidence can be had in support of the supposition of the Indian Vedic scholars about Âśvalâyana's authorship of this Siddhân-

† From the colophon of No. 20 of A. 1879, the author's name is evidently Siddhântin. Siddhântin is mentioned by Bhâskara Miśra as the author of a
 1. Âśvalâyana, S. 2. 8. See Report for 1883-84, p. 28.

ta Bhâshya. This opinion of ours will be borne out by an extract which we give below from the 2nd leaf of the MS.

अथशब्दः प्रतिज्ञार्थ इत्युच्यते । पूर्वेऽपि प्रत्यक्षदृशो मन्त्रब्राह्मणाभ्यामेव कर्माणि कृतवन्तः । तच्च पुनरायुर्दोर्बल्यान्न शक्यते कर्तुम् । ततः शिष्यानुग्रहार्थं ग्रन्थान्तरारम्भं चिकीर्षुर्भगवानाश्वलायनः प्रतिज्ञातवान् ।

Âśvalâyana, being here spoken of with reverence as भगवान् must have been different from the speaker the author of the Bhâshya.

The Vṛitti on Âśvalâyana Gṛihyasûtra by Gârgya—Nârâyana has been published and known to the Sanskritists. I have obtained a manuscript copy of another Vṛitti of the Âśvalâyana Gṛihyasûtra only a few days ago, which was transcribed for me by my learned friend Paṇḍit Bâlâcârya Gajendragadakara; a great-grandson of the well known Sanskrit Paṇḍit, the late Râghavendrâcârya of Sâtârâ. I think this Vṛitti called the Gâṇeśîvṛitti was not generally known to the learned public; at least I did not know it before. I examined the catalogues of Sanskrit manuscripts, which are in my possession, and if I mistake not, did not find the name of this Vṛitti in any of them. The Vṛitti begins with the following:—

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

अव्यादव्याजभव्यो ऽमरनरहितकृत्यक्तवैकुण्ठ ईशो-
प्युर्वामासाद्य माद्यद्रिपुमथनपरो दक्षिणो नायकोऽसौ ।
रामः शृंगारमूर्त्तिः करुणरसनिधिर्वीर एवाद्भुतोऽपि
भुक्तैः क्रोधमूर्त्तिः प्रशमितविषमो जानकीजानिरस्मान् ॥ १ ॥
कौसल्यायां दशरथनृपाद्राम आविर्यदासी-
द्वैकुंठादिर्निखिलनिलयो यत्तदा शून्य आसीत्
पूर्वोऽयं वै तदिदमवतारेषु कृष्णादिकेषु

मत्त्वैवैवं रघुपतिमहं मुक्तये संश्रितोऽस्मि ॥ २ ॥
गणेशं शारदां तातमानम्यानंददेशिकम् ।
आश्वलायनगृह्यस्य वृत्तौ किञ्चिद्विचारये ॥ ३ ॥

I have seen the original manuscript, the transcription of which is at present in my hand. Even after a careful examination of the manuscript, I cannot trace the date of the composition. The appearance of the manuscript is old but it bears no date. The total work is about 3,800 lines of 32 letters each. The manuscript ends with :—

आश्वलायनगृह्यस्य वृत्तिरत्र विचारिता ।
सद्भिः सम्यग् विचार्यैव द्वेष्यतां नहि खिद्यते ॥

It can be supposed that the Vṛitti ends here, but after the above verse is written 'अथ मंत्रार्थः' It appears from this that the author must have appended or had a desire to append the meanings of the mantras occurring in the work; but the MS. abruptly ends here, and I cannot, therefore, say anything about it. It seems that the author of this Vṛitti was a blunt writer, and so not very careful about his remarks. This remark can be proved from the extracts given below from the back side of the 7th leaf, and the front side of the 8th leaf of the manuscript under reference. The author in describing the Vaiśvadeva says :—

अत्र किञ्चिद्विचार्यते देवयज्ञस्याव्यवस्थितवैकल्पिकगृ-
ह्याग्निर्लौकिकाग्न्युभयसाध्यत्ये दिवाप्रारम्भे च बहूनि,
प्रमाणानि दृश्यन्ते । यथा—

‘ गृहस्थो वैश्वदेवाख्यं कर्म प्रारभते दिवा ।
तन्नं नास्त्यत्र भावेन वृत्तिकृद्भचनं यथा ॥
औपासनाग्निमन्यं वा समिध्याथ हविर्भुजाम् ’ ।

इति आश्वलायनकारिका ।

‘ अथ वैश्वदेवो दिवाऽस्य प्रारम्भो नात्र
पाकयज्ञतन्त्रम् । अग्निमौपासनं पचनं वा
परिसमूह्य ’ ।

इत्यादि गृह्यपरिशिष्टम् ।

‘ स्नात्वा गृहं समागत्य वैश्वदेवं समाचरेत् ।
प्रातरारम्भणं तद्धि तत्र कुर्यात् स्वशास्त्रवत् ॥
प्रातरेव द्विरावृत्त्या कुर्याद्वा सह तद् द्विजाः ।
सायं वा यदि भुञ्जीयात् तत्कृत्वा जात्वापि स्वयम् ’ ॥

इत्याद्याश्वलायनस्मृतिः ।

‘ वैश्वदेवमपि प्रोक्तं पूर्वैरेव मनीषिभिः ।
औपासनेषु होतव्यं शालाग्नौ वा विजानता ॥
विकल्पस्तिवच्छया कार्यो नास्त्येवात्र व्यवस्थितिः ।
अन्नस्य चात्मनश्चैव संस्कारार्थं तदिष्यते ॥
वर्जयित्वा विशेषान्नं शुद्धेनाग्नेन तद्भवेत् ।
वैश्वदेवं गृहस्थस्य प्रातरारम्भणं भवेत् ॥
स्नातकेनापि तत्कार्यं पृथक्पाको भवेद्यदि ’ ।

इति शौनकः ।

‘ गृहस्थो वैश्वदेवाख्यं कर्म प्रारभते दिवा ’ ॥

इति स्मृत्यर्थसारः । इत्यादीनि ।

After citing quotations from different books the author remarks on them as follows:—

‘ तत्र आश्वलायनकारिकाणां वृत्तिमूलकत्वं स्पष्ट-
मेव । गृह्यपरिशिष्टमपि वृत्ति-भाष्यादिव्याख्या-
तार्थानुवाद् रूपं मानुषं प्रामाणिकस्वारसिक-
सूत्रार्थोवरोधेनैव प्रमाणम् । आश्वलायनस्मृ-
तिस्तु प्रामाणिकैराकरेष्वदृश्यमानत्वात् कृत्रिमे-
त्युच्यते इति प्रसिद्धमेव । शौनकीयत्वेन लिखितं
वाक्यं तु शौनकसूत्रातिरिक्तोऽपपाठः । श्लोक-
पायाः स्मृतेरभावेन मानुषकारिकारूपमेतत् वृ-
त्यादिमूलकमेवेति स्पष्टमेव । स्मृत्यर्थसारीयं तु

आश्वलायनकारिकावाक्यमेवेति न किमपि वा-
क्यं विचारार्हमित्यलं दुराग्रहेण । तस्मात्
सूत्रस्वारसिकव्याख्यानेन यो ऽर्थः सिध्यति
स एव प्रामाणिकः कुसृष्टिव्याख्यानसिद्धोऽर्थो
वा इति निर्मत्सराः सुधिय एव विदांकुर्वन्तु ।

The above remark is too strong, and questionable. I have already noticed above the two different manuscripts marked A¹ and A² of the *Āśvalāyana Dharma Śāstra*. The lines which are quoted in the above extract from *Āśvalāyana Smṛiti* are found in the manuscript *आश्वलायनधर्मशास्त्र* which I have discussed already ; but they are not found in the manuscript marked B, which is named *आश्वलायनस्मृति*. The *Vṛittikāra Gaṇeśa* says that as the *Āśvalāyana Smṛiti* is not found in the 'आकर' or huge, books of *Dharmaśāstra*, written by authoritative persons it is called *कृत्रिम* and that this is already known. But the truth of this remark cannot be sufficiently proved ; for *स्मृतिचंद्रिका*, *हेमाद्रि*, *विज्ञानेश्वर*, *माधव*, etc., all of which can be called 'आकर,' have several quotations occurring in the manuscript under notice. Therefore I have no doubt in saying that the *Smṛiti* in question must not have been seen by the *Vṛittikāra Gaṇeśa* or must not have been known to him at all.

Gaṇeśa, the author of the *Vṛitti*, has made mention of a 'भाष्य' in the extracts quoted above ; but it is rather difficult to make out, whose *Bhāshya* it is, whether of *Devasvāmin*, *Devatrāta* or *Siddhāntin*, it being at the same time equally difficult to ascertain whether the *Bhāshya* composed by *Āśvalāyan* himself and referred to in the *Smṛiti* under question, was known to the author at all !

व्याख्य—In their digest of the Hindu Law, West and

Bühler refer to two works of this author—"Vyâghra-pâda (verse exists) and Vyâghra." But I doubt if the two names indicate different works. I have got a MS. (163) from the Deccan College collection of 1884-86; it has on its front page the title "बृह० व्याघ्रस्मृतिः" apparently बृहद्द्वयाघ्रस्मृतिः. The beginning, however, runs as :—

श्रीगणेशाय नमः । व्याघ्रस्मृतिः ।
 ऋषिमेकाग्रमासीनं व्याघ्रं मातिमतां वरम् ।
 पप्रच्छुर्ऋषयः सर्वे धर्मशास्त्रकथानकम् ॥
 हुताग्निहोत्रं विधिवद् व्याघ्रं वेदविदां वरम् ।

And the marginal title on each leaf which reads व्या० स्मृ० leads to the belief that व्याघ्र and व्याघ्रपाद are not different authors. At the end of the MS. it runs thus :—

व्याघ्रपादेन चाख्यातं धर्मशास्त्रोत्तमोत्तमम् ।
 इति व्याघ्रपादप्रणीतं धर्मशास्त्रम् ।
 रजस्वलां सूतिकां च श्वानं काकं च गर्धभम् ।
 कुक्कुटं विड्वराहं च भूपं पाषण्डिनं तथा ॥
 बहिर्देवलकं दृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 संवत् १८८०.

From this portion and from the fact that the quotations taken by the commentator Mâdhavâcârya under the names व्याघ्र and व्याघ्रपाद are found in the present MS., it is plain enough that व्याघ्र and व्याघ्रपाद are identical. The name बृहद्द्वयाघ्र is not met with anywhere else, as far as my knowledge goes, and as in this MS. too it appears on the front page only, and not in the body of the MS., I surmise that it owes its origin to the creation of the copyist.

शातातप.—This is a prose-work of Śâtâtapa. West and Bühler in their digest refer to only one work of this

author and that too in verse. Of the prose-works, I have got three MSS., one Telegu and the other two Devanâgarî. The Telegu MS. is written on palm-leaf, which Mr. Raṅgayâ of Madras, my guide during my tour in the year 1876-77 and afterwards my trustworthy agent and supplier of different manuscripts, kindly purchased for me at Kânci. It is not dated, but its leaves are 21 in number containing nearly 1126 lines of 32 letters each. It is partly in prose and partly in verse. It begins with अथातो शातातपस्य महर्षेर्धर्मशास्त्रं व्याख्यास्यामः । and ends with the colophon—

‘ इति शातातपप्रोक्तं धर्मशास्त्रोत्तमोत्तमम् ।
 पतञ्जाल्वा द्विजस्सम्भक् याति ब्रह्म सनातनम् ’ ॥
 इति शातातपधर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

The other two MSS. belong to the Ânandâsrama. One of them has No. 1102. It has 49 leaves, containing eight different smritis. The Smṛiti of Śâtâtapa appearing in the MS. by the name of Śâtâtapa Dharmasâstra occupies six leaves, viz., from 35 to 40. The other MS. has No. 4104. It has eight leaves and bears the same title, viz., शातातपधर्मशास्त्र. These two MSS. are of one work. The first MS. has the date संवत् १८५२ वैत्रशुदि १३ and it further ends in “लिखितं मित्र राधाकृष्णेन काश्याम्” This date and colophon are at the end of यमस्मृति ending on leaf 49. The other MS. has no date. The number of Ślokas in each is nearly 163 (of 32 letters), out of which 139 are Ślokas, and the remaining portion appearing in the beginning, is in prose. The beginning and end of these two Davanâgarî MSS. exactly coincide with those of the Telegu MSS. But the subjects treated in the former fall short of those in the latter, especially of the व्यवहार.

The Smṛiti in question is quite different from the work Karmavipāka of 6 Adhyāyas of Śātātapa.

यज्ञपार्श्वः—The author quotes only three lines in the second part of the first volume. In June I bought a small MS. bearing this name, at Nāringrein, a village in the Ratnāgiri District. It is written on Portuguese paper. Each line consists of 45 letters and every page contains nine lines. The number of folios is fourteen. It is throughout in verse and divided into two chapters called *Parīśiṣṭas*. The first *Parīśiṣṭa* containing 28 Ślokas ends in इति कात्यायनयज्ञपार्श्वख्यं प्रथमपरिशिष्टं समाप्तम्. The Second *Parīśiṣṭa* has 125 Slokas and it ends in

इति कात्यायनीयपरिशिष्टे द्वितीयं यज्ञपार्श्वख्यं परिशिष्टं
समाप्तम् ॥ शके १७०३ प्लवनाम चैत्रकृष्ण संवत्सरे दशभ्यां
लेखः ॥ कर्ता कर्म च करणं संप्रदानं तथैव च । अपादाना-
धिकरणमित्याहुः कारकानि षट् ॥ युग्मंयहयु ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥
नारायण राम ॥ श्रीः ॥ राम् ॥ छ । छ .

This MS. is marked on the covers अथ यज्ञपार्श्वप्रारंभः and इति यज्ञपार्श्वं समाप्तः; however, it appears that it is a *Parīśiṣṭa* of *Kātyāyanagrihya Sūtra*. Both the chapters dwell on the rites of *Grihyāgni*. The three lines quoted by the author and above alluded to are found in it. The work, I venture to suggest, is very rare, and its name is found in the catalogue of the India Office Library, No. 1729-F.; in the catalogue of the Berlin Library by A. Weber P. 64; catalogue of Sanskrit manuscripts in the private libraries of Guzarathi-Kathyāwāda, &c., of G. Bühler. I. 178; the catalogue of the North-Western Provinces V-64, 146; Peterson's reports II. 174; and the catalogue of the Benares Sanskrit-College Library 55.

But I was not able to ascertain, whether the above-mentioned manuscripts, except that in the India Office Library, do contain the complete eighteen *Parīśiṣṭas* or some fragments of them. In the India Office catalogue, part I, page 68, No. 1729. F., a book named *यज्ञपात्रे* has been mentioned; but it seems from its description given in the catalogue, that the work is incomplete and contains only the 3rd *Parīśiṣṭa* or chapter of the work. From Dr. Bühler's letter, dated 15th April 1894, I knew that he had collected for the Government of Bombay a manuscript of the work in question in the year 1879-80, which is mentioned in the printed catalogue of the Deccan College Library, page 129, No. 54, under the name of *Parīśiṣṭas*. The whole portion has been compared with the copy at the Deccan College by my friend, Narayanrao Daso Banahatti, B. A., Assistant Professor, Oriental Languages, Deccan College. The copy at the College contains both prose and verses. But that too is named *Yajñya-pārsva Parīśiṣṭa*. I came by the MS. too late to utilize it in specifying the place of the quotations, and I was unable to mention the manuscripts in my notes to the preceding part which is the second part of the first volume and which was its proper place. I could have noted down and quoted many works on the subject in hand as during the last six months I came by many works on *Smṛitis*. But through my illness I could neither go over them nor even see whether they contained quotations from *Mādhavâcârya*. I therefore stop noting all particulars here, and leave the whole matter for the next part.

20. GIRGAUM, BOMBAY.

VĀMAN ŚĀSTRĪ I.

April 1898.

TABLE OF CONTENTS.

विषयानुक्रमणिका

४-५-६-७-८-९-१०-११ अध्यायानाम् ।

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
मङ्गलाचरणम्	१	६	गौतमस्मृतौ प्रायश्चित्तस्य		
स्वगुरुवर्णनम्	१	८	काम्यत्वम्	१०	१४
बुक्कभूपवर्णनम्	१	१२	पूर्वपक्षमते प्रायश्चित्तं न		
स्वकुलादिवर्णनम्	२	८	कर्तव्यम्	११	८
प्रतिज्ञा	२	१२	प्रामाणिकमते कर्तव्यमेव	१२	१
विषयप्रदर्शनम्	३	१	नैमित्तिकत्वे ऽनवस्था ...	१२	१८
प्रायश्चित्तशब्दार्थः.....	३	७	अत्र केचिदाहुः.....	१३	१
" विषये आक्षेपः.....	४	४	दोषनिर्घाते शङ्का	१३	१४
" समाधानम् ...	५	९	समाधानम्	१४	६
" नैमित्तिकत्वे			विष्णुप्रोक्ता दोषाः	१४	१६
आक्षेपः	६	१३	मनुप्रोक्ताः	१६	२
तत्र समाधानम्	७	१	अवकीर्णा	१७	१५
दुरितोत्पत्तौ शङ्का	८	१	प्रकीर्णकम्	१७	१७
केचिदाहुः	८	४	उद्धन्धने.....	१८	७
अपरे पुनराहुः	८	१०	तस्य गतिः	१९	७
अन्ये त्वेवं समादधते ...	८	१४	तथाशौचादिनिषेधः.....	१९	१४
दुरितापूर्वे आक्षेपः	९	४	दुर्मृतवहनादौ प्रायश्चित्तम्	२३	९
तस्य समाधानम्	९	६	अकामतो दाहादौ	२३	१९
उपेक्षाजन्यं दुरितापूर्वम्..	९	९	अशक्तविषयम्	२४	१
आलस्यजन्यम्	९	१२	देश-कालदितारतम्यम्	२४	१०
ईश्वरवादिसमतम्	९	१९	अल्पनिमित्ते	२४	१५
दुरितापूर्वे शङ्का	१०	२	निमित्तभूयस्त्वे प्रायश्चित्त-		
नस्यैः समाधानम्.....	१०	६	भूयस्त्वम्	२४	१९

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
गोहतादिप्रायश्चित्तम् ...	२५	७	प्रतिकूलव्रताचरणप्राय-		
तप्तकृच्छ्रस्वरूपम्	२६	४	श्चित्तम्	४०	११
पतितसंसर्गस्य निन्दितत्वम्	२७	११	अनुज्ञामंतरेणाचरितस्य		
संसर्गस्य पञ्चाहादयो ऽष्टौ			न प्रायश्चित्तम्	४०	१९
पक्षाः	२९	६	दुर्वृत्ताचरणम्	४०	२१
उक्तपक्षेषु कालतारतम्येन			वधप्रयत्नमात्रस्य प्रायश्चि-		
प्रायश्चित्तम्	२९	१८	त्तम्	४१	१
प्रायश्चित्तनिमित्तानि ...	३३	१	गर्भभेदन-तत्पातने प्राय-		
तत्र ऋतौ भर्तुरनुपसर्पणे			श्चित्तम्	४१	७
स्त्रियाः	३४	८	वेदविश्वासरहितस्य प्राय-		
ऋतावगमने पुरुषस्य ...	३४	१४	श्चित्तम्	४१	१६
स्त्रिया अर्धम्	३५	१२	कुण्ड-गोलकौ	४२	६
पत्युरवमाने दोषः	३५	१७	देवरादीनां न जारत्वम् ...	४३	२
अवमानस्वरूपम्	३६	१	बीजि-क्षेत्रिणोः प्रत्यवायः	४३	८
तत्र प्रायश्चित्तम्	३६	१३	जारप्रायश्चित्तम्	४४	२
पतिसेवामुपेक्ष्य व्रतादिप-			क्षेत्रिणः सामान्यप्रायश्चित्तम्	४४	९
राया दोषः	३६	२०	बीजिनो भागानिषेधे मनूक्तिः	४४	१४
भर्त्तनुज्ञां विना व्रतं निष्क-			पुत्रभेदाः	४५	५
लम्	३७	१४	दत्तकलक्षणम्	४८	७
स्त्रियाः स्वातन्त्र्यनिषेधः ...	३७	१९	परिविच्यादिप्रायश्चित्तम्	४८	१२
अनुज्ञया व्रतस्य साफल्यम्	३८	५	परिवित्ति-परिवेत्रोः समं प्रा-		
बन्धुद्वेषकरणे दोषः ...	३८	१४	यश्चित्तम्	४९	१०
गर्भपाते त्यागः	३८	..	अग्नेदिधिष्वादिलक्षणम् ...	५१	४
गर्भपाते प्रायश्चित्ताभावे			परिवेदनप्रायश्चित्तेऽपवादः	५१	११
आक्षेपः	३९	५	परिवेदनाभ्यनुज्ञा	५२	१
तत्र समाधानम्	३९	११	पर्याधाने विशेषः	५२	८
नास्तिकस्य नैहिकामुष्मिकं			स्त्रीपुनरुद्वाहः	५३	३
फलम्	४०	१			

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
स्त्रीणां ब्रह्मचर्ये श्रेययोगति-			प्रोषितस्याहिताग्नेः संस्कारः	७१	११
शयः	५३	१३	तत्र हारीतः	७३	११
अनुगमने फलातिशयः ...	५४	५	आहिताग्निसंस्कारस्य फलम्	७४	७
अनुगमननिषेधः	५५	९	अध्यायार्थोपसंहारः	७५	१
निषेधस्य पृथक्चितिविष-			षष्ठोऽध्यायः ।		
यत्वम्	५६	९	मंगलाचरणम्	७७	३
अनुगमनेन भर्तारमुद्धरति	५७	१	पूर्वोत्तराध्यायार्थसंगतिः ..	७७	५
अनुगमनं न सर्वाप्तम् ...	५८	९	मालिनीकरणप्रायश्चित्तम्	७७	११
अध्यायार्थोपसंहारः	५९	९	क्रौञ्चादिवधप्रायश्चित्तम्...	७७	१८
पञ्चमोऽध्यायः ।			बलाकादिषु न्यूनं प्राय०...	७९	७
मङ्गलाचरणम्	६१	३	वृकादिवधे प्राणसंयमः...	८०	१
पूर्वाध्यायार्थसम्बन्धः.....	६१	५	गृध्रादिवधे	८१	४
परिशिष्ट-प्रकीर्णकप्रायश्चि-			वन्धुव्यादौ प्रायश्चित्तम् ...	८२	६
त्तानि	६१	१२	जलकाकादीनां वधे ...	८३	३
गायत्र्या वेदमातृत्वम् ...	६३	६	पूर्वोक्तपक्षिवधे साधारणं		
गायत्रीजपे संख्याविशेषः	६३	१५	प्रायश्चित्तम्	८३	९
गोशृंगोदकस्नानम्	६३	१८	विष्णूक्तं प्रायश्चित्तम् ...	८३	१७
शुना दष्टस्य प्रायश्चित्तम्	६४	५	सास्थ्यनस्थिभेदेन प्रायश्चि-		
शुना आघ्रातस्य	६५	३	त्तविशेषः	८४	४
ब्राह्मण्याः श्वदंशे	६५	६	प्रत्येकवधे	८५	७
सृगालादिदंशे	६६	३	सङ्कीर्णकरणप्रायश्चित्तम् .	८५	३२
आश्रमभेदेन दंशप्रायश्चि-			शिशुमारादिहनने	८७	९
त्तभेदः	६७	११	तत्र पक्षांतराणि	८८	५
रजस्वलायाः श्वादिदंशे ...	६८	११	आरण्यादिहनने	८९	१०
दुर्मृतस्याहिताग्नेर्दहने ...	६९	७	गजादिवधे	९०	६
सूतादयः	६९	१४	कुरंगादिवधे	९१	१०
शास्त्रीयसंस्कारः.....	७०	१४	मृगादिहत्यायाम्	९२	१२
हासितोक्तो दहनविधिः ...	७१	२	अनुक्तमृगवधे	९३	५

विषयानुक्रमणिका ।

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
उपपातकप्रायश्चित्तम् ...	९४	१०	चण्डालस्वामिकवाप्युदक-		
क्षान्त्रिय-वैश्यवधेऽधिकम्...	९५	११	पाने	१११	६
निर्दोषस्य वधे मनूकम्	९६	७	चण्डालभाण्डस्पृष्टां-		
गौतमोक्तमधिकम् ...	९७	१०	दकपाने	११२	७
वसिष्ठोक्तमष्टवार्षिकम् ...	९८	१२	चण्डालभाण्डस्थोदक-		
बौधायनोक्तं नववार्षिकम्	९८	१६	पाने	११२	१४
विष्णुकं द्वादशवार्षिकम्	९९	१	बुद्धिपूर्वकं तत्पाने वर्ण-		
वर्णभेदेन तारतम्यम् ...	१००	१२	भेदेन प्रायश्चित्तम् ...	११३	१३
सैरिणीस्त्रीवधे	१०१	४	अन्यजभाण्डोदकादिपाने	११४	७
स्त्रीवधे राजन्यव्रतम् ...	१०२	१३	अन्यजाः.....	११४	१३
प्रामादिकविषये	१०३	७	अल्पेषु कूपन्यायः	११५	६
आत्रेयीवधे	१०३	१०	चण्डालान्नस्याज्ञानपूर्वक		
आत्रेयीलक्षणम्	१०३	१४	भक्षणे	११५	१०
अनृतुमत्या वधे जातिभेदे-			गोमूत्रयावके घासप्रमाणम्	११५	१४
न भिन्नम्	१०४		बुद्धिपूर्वके चण्डालान्न-		
वैश्यादिवधे प्रकारांतरेण ...	१०५		भोजने	११६	९
चण्डालवधे वर्णक्रमेण प्राय-			अन्यावसायिनः.....	११६	१२
श्चित्तम्	१०६		चीर्णव्रतस्य पुनरूपनयनम्	११७	१७
चण्डाल-श्वपाकयोश्चोरयोः			चण्डालेन सह व्यवहारे	११८	४
प्रायश्चित्तम्	१०७	१६	परिषद्गम्या द्विजाः.....	११८	१४
चण्डालसम्भाषणे	१०८		परिषदाभिधेयो व्रतवि-		
चण्डालेन सहैकशय्या-			शेषः.....	११९	७
स्नापे सहमार्गगमने च	१०८	२०	तत्र दध्यादिविभागः ...	११९	१३
दर्शन-स्पर्शनयोः पृथक्			यावके वर्ज्यमाह	११९	२१
प्रायश्चित्तम्	१०९		दध्यादिपरिमाणम्	१२०	५
अवस्थाविशेषेण स्पर्शने			अचेतनानीं शुद्धिः	१२०	१०
विशेषः	१०९	१७	गृहस्य दाहः	१२०	१५
भुक्तोच्छिष्टस्पर्शो	११०	१२	अनंतरकर्तव्यम्	१२०	१८

*Table of Contents.

5

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
भूमेल्लेपनादिकम्	१२१	४	अधिकारिणं परीक्ष्य प्रा-		
चण्डालस्य दीर्घकालनि-			यश्चित्तं देयम्	१३१	१४
वासे	१२१	११	दुर्बलस्याननुग्रहे प्रत्यवायः	१३२	१
तत्र गोशतं दक्षिणा ...	१२१	१८	प्रतिनिध्यनुष्ठेयव्रते व्यति-		
गृहव्यतिरिक्तेष्वज्ञाने-			रेकः	१३२	१८
न चण्डालसङ्करे ...	१२२	९	स्वेच्छानुष्ठितव्रतेन न पाप-		
अधिककालसङ्करे	१२३	१	निवृत्तिः	१३३	९
रजक्यादिसंवासे	१२३	१०	कपोलकल्पितस्य पापनिव-		
चण्डालस्य सकृत्प्रवेशे			र्तकत्वाभावः	१३३	१४
गृहशुद्धिः	१२४	३	उक्तेऽर्थेऽन्वयमाह	१३४	४
प्रोक्ष्य अजां गां वा प्रवेश-			विप्रवाक्यस्य प्रायश्चित्तप्रयो-		
येत्	१२४	८	जकत्वम्	१३४	१२
चण्डालप्रवेशवति गृहे			ब्राह्मणवाक्यं प्रशस्तम् ...	१३५	४
भुक्तवतस्तद्गृहे भुक्तवत-			तस्य सर्ववेदमयत्वम्	१३५	११
श्च प्रायश्चित्तम्	१२४	१५	कृम्युपहतसदृशस्यान्यस्य		
कृम्युपहतस्य वर्णभेदेन			शुद्धिः	१३६	१०
प्रायश्चित्तम्	१२५	१२	विद्यायुक्तं व्रतं प्रशस्तम् ...	१३६	३
माषपरिमाणम्	१२६	१६	भोजनकालीननियमाः ...	१३७	१५
नाभिरूपरिभागे	१२७	७	भिन्नासनादीनि वर्ज्यानि	१३८	८
न्यूनातिरेकदोषशान्तिः ...	१२७	१८	अन्नस्य शुद्धिः	१३८	१२
विप्रवाक्येन पूर्तता	१२८	७	पराशरेणोक्तमित्यस्याभि-		
अशक्तौ ब्राह्मणैर्व्रतं कार्यम्	१२८	१५	प्रायः	१३९	४
तत्रैव पक्षान्तरम्	१२९	१०	प्रतिषिद्धशुद्धिः	१३९	१६
सङ्कल्पमात्रेणैव काम-			ब्राह्मणोक्ता शुद्धिः कार्या ...	१४०	७
प्राप्तिः	१२९	१८	द्रोणाढकयोः परिमाणम्	१४०	११
महदनुग्रहस्य विषयः ...	१३०	७	शास्त्रज्ञप्राप्तिद्व एव शास्त्रा-		
बालादयोऽनुग्राह्याः ...	१३०	११	र्थो ग्राह्यः	१४१	१
प्रबलानुग्रहे प्रत्यवायः	१३१	५			

विषयानुक्रमणिका

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
द्रोणाढकशब्दव्यावर्त्य-			मृतशरीरजरणे	१५४	१
माह.....	१४१	१४	मनुष्यशरीरजरणे	१५४	७
पूर्वोक्ता शुद्धिः	१४२	५	अल्पोदकेषु शुद्धिः.....	१५५	१
रसशुद्धिः	१४४	५	गोपानादवक्षीणं शुद्धम् ...	१५५	७
विलीनाविलीनभेदेन			नवोदके कालात् शुद्धिः...	१५५	१५
शुद्धिः	१४५	५	उद्धृतोदके	१५६	४
क्वचिद् दोषाभावः	१४५	१०	विवाहात् प्राक् शुद्धिः ...	१५६	१२
देवयात्रादिषु न दोषः ...	१४५	१७	कन्याया अदातुर्निन्दा ...	१५७	४
अध्यायार्थोपसंहारः	१४६	४	ऋतुदर्शनाभावे द्वादशे		
सप्तमोऽध्यायः।			वर्षे कन्यादान-प्रतिग्रहौ	१५७	१६
अवशिष्टद्रव्यशुद्धिः	१४७	३	ऋतुदर्शनेऽप्यदातुर्नरकः	१५८	४
दर्व्यादिशुद्धिः	१४७	११	ऋतुमत्युद्वाहो नरकहेतुः	१५८	१२
तेषां त्यागः	१४७	१५	तस्य शुद्धिः	१५९	७
गन्धेलपक्षयपर्यंतं शुद्धिः			रात्रौ चण्डालादिदर्शने	१५९	१३
कार्या.....	१४८	६	रजस्वलयोरन्योन्यस्पर्शे ...	१६०	४
यज्ञपात्राणां क्षालनम् ...	१४८	१२	सकृत् स्पर्शे	१६०	१६
स्नेहनिवृत्त्यर्थमुष्णोदकम्	१४९	६	कामकृतस्पर्शे	१६१	२
कांस्य-ताम्रशुद्धिः	१४९	११	अकामकृतस्पर्शे	१६१	१७
तयोरेव तारतम्येन	१४९	१५	रजस्वलायाश्चण्डालस्पर्शे	१६२	१
स्त्रिया जारसम्पर्के	१५०	२	तस्मिन्नेवाबुद्धिपूर्वे	१६२	१०
वर्णान्तरगर्भे शुद्धिः ...	१५०	११	भोजनकालस्पर्शे	१६२	१३
गर्भपर्यवसानहीनव्यभिचा-			उच्छिष्टयोः परस्परस्पर्शे	१६२	१८
रभेदाः	१५०	१७	उच्छिष्टद्विजसंस्पर्शे ...	१६३	४
व्यभिचारानभ्यासे	१५१	८	रजस्वलान्तरदर्शने	१६३	७
वाचिक-मानसिकव्यभिचारे	१५१	१५	भोजनकाले चण्डालद-		
ऋतुदर्शनेन शुद्धिः.....	१५२	८	र्शने	१६३	११
नद्या रथ्योदकाद्युपहतौ ...	१५२	१५	शवादिसपर्शे	१६३	१६
कूपादिशुद्धिः	१५३	३	स्पर्शपूर्वकभोजनादौ वि-		
उपानहादिदूषणे	१५३	१६	शेषः	१६३	१२

	पं०	पृ०	पं०		
श्रादिदंशने	१६४	४	कुतपादिशुद्धिः	१८०	१६
बन्धुमरणश्रवणादौ	१६४	८	मुञ्जादीनां शुद्धिः	१८१	८
रजोनिमित्ता शुद्धिः.....	१६४	१७	सतूलशय्यादीनाम् ...	१८४	३
रोगजरजोनुवृत्तौ	१६५	८	तेषामेव लेपोपहतौ ...	१८५	२
रजश्चतुर्धा	१६५	१३	मार्जारानुपहृत्यपवादः ...	१८५	१३
द्रव्यजे रजसि	१६५	१४	भूमिस्पृष्टोदकादावपवादः	१८६	४
प्रसूतिकाविषये शुद्धि-			ताम्बूलादीनामपवादः ...	१८६	११
विशेषः	१६५	२०	रथ्योदकादौ न शुद्धिविशेषः	१८६	१८
रागजञ्जुशुद्धिः	१६८	१	अधोभागस्पर्शं	१८७	१६
पूर्वादिनत्रये शुद्धचभावः...	१६८	८	धारादीनामपवादः	१८८	५
आतुरस्नानम्.....	१६९	४	रेणूनां रासभादन्यत्र शु-		
सूतिकाकरणे विशेषः ...	१७०	३	चित्त्वम्	१८८	११
उच्छिष्टस्य स्पर्शं	१७०	१२	गवादिरेणूनां प्राशस्यम्...	१८९	१
शुना स्पर्शं	१७०	२१	श्वहतमृगादीनां मेध्यता ...	१८९	११
आनुच्छिष्टस्योच्छिष्टशूद्र-			देश-कालादौ मेध्यत्वम् ...	१९०	१
स्पर्शं	१७१		भासनादीनां मेध्यता ...	१९०	१६
क्रांस्यशुद्धौ विशेषः	१७१		पुष्पिततर्वादीनाम्	१९२	५
गवाघ्रातादीनां शुद्धिः ...	१७२	६	भूमिशुद्धिः	१९३	४
गण्डूषाद्युपहतस्य शुद्धिः	१७२	१४	देवलोका त्रिविधा अशुद्धि-		
आयसादीनामत्यन्तोपहतौ	१७३	१२	स्तच्छुद्धिश्च	१९३	१४
निलैपस्य जलप्रक्षालनम्	१७४	९	मनूक्ता पञ्चविधा शुद्धिः	१९४	५
सुवर्णादीनां घर्षणम् ...	१७५	८	संवर्त्तोक्ता गृहशुद्धिः ...	१९४	१३
रजतादीनां भस्मना शुद्धिः	१७५	१२	देहाविषये शुद्धचशुद्धी ...	१९५	८
मृद्गाण्ड-धान्ययोः शुद्धिः...	१७६	८	मृदम्भसोरियत्ता	१९५	१८
प्रोक्षण-प्रक्षालनयोर्व्यवस्थित-			उपहतिदर्शनात्पूर्वं शुद्धमेव	१९६	४
विषयत्वम्	१७७	५	सर्वाप्यशुद्धिरनापद्विषया ...	१९६	१३
गृहदाहादौ धान्यस्य शुद्धिः	१७९	४	स्वदेहं रक्षेदेव	१९७	४
वेण्वादीनां शुद्धिः	१७९	१२	ज्ञान्तापदेव धर्मोऽधिकारी	१९७	११
एवैकस्य लेपोपहतौ ...	१८०	१०	अध्यायार्थोपसंहारः	१९८	८

विषयानुक्रमिका ।

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
अष्टमोऽध्यायः ।			तत्रैवाशङ्का	२१९	१
ध्यायार्थसंगतिः.....	१९९	३	मुख्याभावेनाऽमुख्याः ...	२१९	१६
मुनिविप्रतिपत्तिसूचनार्थ-			संस्कारकृत उत्कर्षः	२२०	११
प्रश्नः	१९९	१०	एकः संस्कृतोऽन्ये नामधा-		
कामाकामकृतपापानां प्रा-			रकाश्चेत् नरकः	२२१	१४
यश्चित्तेषु विप्रतिपत्तिः	२००	३	संस्कृता गृहिणोऽपि योग्याः	२२२	८
बौधायनमते कामकृतस्य			वेदाभ्यासादिना पापनाशः	२२३	६
प्रायश्चित्ताभावः	२०१	४	शुद्धेषु न पापप्रवेशः.....	२२४	९
विप्रतिपत्तौ निर्णयः	२०१	१७	द्विजानले सर्वं पापं प्राक्षिपेत्	२२६	१
मतान्तरम्	२०४	१	गायत्रीरहितः अशुचिः...	२२७	१०
उपपातकिविषये	२०४	१४	दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यः ...	२२८	७
पर्षदुपपत्तिः	२०४	१२	क्रीडार्थमपि द्विजेरितं		
पर्षद्योग्यानां स्वरूपम् ...	२०६	१०	ग्राह्यम्	२२९	६
अमुख्यब्राह्मणानां न परि-			योग्यायाः परिषदः विशेषण-		
षत्त्वम्	२०८	१९	जातम्	२२९	१८
धर्मशास्त्रज्ञानराहितस्य परि-			वर्णभेदेन परिषद्वृद्धिः ...	२३१	३
षत्त्वे दोषः	२१०	५	वर्णभेदेन प्रायश्चित्तन्यूनत्वम्	२३१	१३
प्रायश्चित्तोपदेशप्रकारः ...	२११	१२	अथ व्रतादेशनम्	२३२	३
चत्वारो वा त्रयो वा धर्मशा-			राज्ञोनुमत्या प्रायश्चित्तम्...	२३२	१०
स्त्रोपदेष्टारः	२१२	१	परिषद्राज्ञोर्न परस्परान्ति-		
शास्त्राण्यालोच्यैव प्रायश्चि-			क्रमः	२३३	१
त्तं देयम्	२१२	१०	परिषन्धियमः	२३३	१३
पर्षदादेशेन पापनाशः ...	२१३	१३	परिषद्गुपविश्य प्रायश्चित्ता-		
परिषद्वेदाः	२१५	७	दाने	२३४	१
आथर्वणिकानां शिरोव्रतं मु-			यथाविध्युपपत्त्यभावे न देयम्	२३४	१५
ख्यम्	२१६	१४	प्रायश्चित्तान्यथानिर्देशे प्र-		
अङ्गिरोक्ताः पर्षद्वेदाः.....	२१७	७	त्यवायः	२३४	१९
नामधारकविप्राणां न परि-			गौरव-लाघवे देश-कालाद-		
षत्त्वम्	२१८	४	यः परीक्षणीयाः	२३५	३
निर्गुणेषु न मुख्योऽर्थः ...	२१८	११			

•Table of Contents.

	पृ०	पं०		
धर्मप्रश्नादीतिकर्तव्यता ...	२३५	१६	सवनस्थश्रोत्रियगुणवद्गो-	
प्रायश्चित्तं देवतायतने क-			वधे	२५१ १२
र्तव्यम्	२३७	१	गौरव-लाघवे विषयव्यव-	
अन्ते गायत्रीजपः	२३७	५	स्थायां वचनानि ...	२५१ २०
गोवधप्रायश्चित्तम्	२३७	११	अध्यायार्थोपसंहारः	२५४ ११
तत्रैव इतिकर्तव्यतान्तरम्	२३८	३	नवमोऽध्यायः ।	
अन्यदितिकर्तव्यम्	२३८	१३	पूर्वाध्यायार्थसम्बन्धः ...	२५५ ३
पुनरप्यन्यदितिकर्तव्यम् ...	२३९	२	रोध-बंधने वधे सति न दोषः	२५५ ८
व्रतसमाप्त्यभावेऽपि प्राण-			लगुडादिभिर्निपातने ...	२५६ ६
त्यागेन मोक्षः	२३९	११	वधनिमित्तानि	२५६ १३
व्रतविशेषः	२३९	२०	बंधेषु प्रायश्चित्तानि	२५६ १८
व्रतविभागः	२४०	१०	संवर्तः पक्षकृच्छ्रमाह	२५७ १२
व्रताचरणानन्तरकर्तव्यम्	२४१	९	दिनचतुष्टयकृच्छ्रम्	२५८ १
शुद्धिप्रकाशनम्	२४१	१४	रोधस्य स्वरूपम्	२५८ २०
सांगप्रायश्चित्तम्	२४१	२०	वधनिमित्तबंधनस्वरूपम्	२५९ १३
वृद्धप्रचेतोक्तं पक्षचतुष्टयम्	२४२	६	वधनिमित्तस्य योक्त्रस्य स्व-	
याज्ञवल्क्योक्तं व्रतचतुष्टयम्	२४२	१८	रूपम्	२६० १४
विष्णुक्तं व्रतत्रयम्	२४३	६	वधनिमित्तस्य घातस्य स्व-	
संवर्तोक्तं शूद्रस्वामिकवि-			रूपम्	२६१ १०
षयम्	२४४	३	दण्डस्वरूपम्	२६२ ८
सुमंतूक्तमपि तथैव	२४४	३	यथोक्तदण्डप्रहारे पात-मू-	
ब्राह्मणपरिगृहीतायाः बुद्धि-			च्छेदनयोः प्रायश्चित्ताप-	
पूर्वकविषये मनूक्तम् ...	२४५	६	वादः	२६२ १६
आंगिरसोक्तं ब्राह्मणस्वामि-			गोर्भवधे प्रायश्चित्तम् ...	२६३ १०
कगुणवद्गोवधविषयम्	२४७	६	कृच्छ्रांगभूता वपनविशेषाः	२६४ १
यमोक्ता गोमती विद्या ...	२४८	११	चतुर्विधं वपनम्	२६४ ६
सवनस्थब्राह्मणगोवधे ...	२४९	७	दानविशेषाः	२६४ १४
कामकृते सवनस्थब्राह्मण-			सचेतनस्य गर्भस्य वधे प्रा-	
गोवधे	२५०	८	यश्चित्तम्	२६५ ७

विषयानुक्रमिका ।

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
अवयवविशेषेषु प्रायश्चित्त- विशेषाः	२६६	१०	वेदमखातादौ प्रत्यवायः ...	२७९	९
बह्वयवभङ्गप्रायश्चित्तम् ...	२६७	५	गृहे सर्पादिवधे	२८०	६
षण्मासादवर्गवधप्रायश्चित्त- मनन्तरं भङ्गादिनिमित्त- कप्रायश्चित्तम्	२६८	२	शक्तानुपेक्षायां दोषः	२८०	१४
व्रणचिकित्सा	२६८	१२	व्यग्रतयोपेक्षायाम्	२८१	८
चिकित्सावधिः	२६९	७	ग्रामघातादेर्न प्रत्यवायहे- तुत्वम्	२८१	१४
षुष्ट्यभावे कर्तव्यम्	२६९	१३	संग्रामादेरपि न प्रत्यवायहे- तुत्वम्	२८२	४
चौर्यादिदोषेण कामकृत- गोवधे	२६९	१७	हिते प्रवृत्तस्य प्रामादिकं गो- मरणं न प्रत्यवायजन- कम्	२८२	१३
दक्षिणाविशेषाः	२७०	१२	चिकित्सायां दोषाभावः	२८४	१
स्वामिने गां दत्त्वा व्रतं चरेत्	२७०	१६	मिथ्योपचारे द्विगुणं प्राय- श्चित्तम्	२८४	७
मनूकं प्रतिरूपदानम् ...	२७१	२	शक्तौ अन्यस्यापि उपेक्षायां दोषः	२८५	३
रोधाद्यपवादः	२७१	७	हन्त्रादीनां दोषः	२८५	१०
प्रायश्चित्तनिमित्तानि ...	२७२	६	वध्यैकत्वे हन्तृबहुत्वे ...	२८६	१
क्रमेण प्रायश्चित्तानि ...	२७२	१५	इतरेषां प्रहर्तृणां प्राय- श्चित्तम्	२८६	१३
गृहदाहे गोर्मरणे	२७३	७	वधलिंगानि	२८७	५
उक्तानुक्तनिमित्तानि ...	२७३	१७	अन्तरावयवभङ्गहेतुर्लिंग- विशेषः	२८८	१
मरणे वधनिमित्तम्	२७४	४	अनुक्तनिमित्तविशेषाः ...	२८८	८
वर्ज्या रज्जुविशेषाः	२७४	१७	वपनाकरणे द्विगुणं व्रतम्	२९०	२
उपादेया रज्जुविशेषाः ...	२७५	१५	केशरक्षणं राजादिविषयम्	२९०	७
पाशालमाग्निदाहे	२७६	१	स्त्रीणां वपने विशेषः ...	२९१	१६
तत्राप्युपद्रवसम्भवे	२७६	९	पूर्वोक्तव्रतांगेषु स्त्रीणाम- पवादः	२९२	३
सम्भाव्यमरणे देशादौ प्रे- षणेन विपत्तौ	२७७	१			
उद्रृषभयज्ञादावुपघाते ...	२७७	११			
अगाधकूपदिषु विपत्तौ ...	२७८	८			
कूपदिनिर्मातुर्न प्रत्यवायः	२७९	१			

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
त्रिसंध्यस्नानादिविधानम्	२९३	१०	अकामतश्चंडालीगमने ...	३०८	६
नियमान्तरम्	२९३	१८	यमोक्तं पक्षद्वयम्	३०८	११
उक्तप्रायश्चित्तानुष्ठाने नरकः	२९४	१	वृषलीलक्षणम्	३१०	४
प्रकरणार्थोपसंहारः	२९४	११	मातृगमनप्रायश्चित्तम् ...	३११	१०
अध्यायार्थोपसंहारः	२९५	१	अष्टविधं मैथुनम्	३१२	५
दशमोऽध्यायः ।			छेदोत्तरकालकर्तव्यम् ...	३१३	१
पूर्वाध्यायार्थपरामर्शः ...	२९७	३	वसिष्ठोक्तो व्रतविशेषः ...	३१३	१३
सामान्यप्रायाश्चित्तम् ...	२९७	६	विषयव्यवस्था	३१४	४
चांद्रायणस्य लक्षणम् ...	२९८	३	मातृभगिनीगमने	३१६	१०
चांद्रायणांगत्वेन त्रिषवण-			अकामकृते मातृस्वसृगमने	३१७	१
स्नानम्	२९९	६	पितृव्यस्त्रयादिगमने	३१८	२
गौतमोक्तं वपनादिकम् ...	२९९	११	जननीव्यतिरिक्तपितृभा-		
यवमध्यं चांद्रायणम् ...	३००	९	र्यागमने	३१९	३
यमोक्तो चांद्रायणकल्पः	३००	१७	गुरुशब्दः पितरमाचष्टे ...	३१९	१०
प्रकारान्तरेण चांद्रायणं			मुख्यामुख्यगुरुसंग्रहः ...	३२०	१
त्रिविधम्	३०३	१२	सवर्णोत्तमवर्णपितृदारग-		
विष्णुक्तं पंचविधं चांद्रा-			मने	३२०	१९
यणम्	३०४	१	हीनवर्णगुरुदारगमने ...	३२१	१०
चांद्रायणे ग्राहस्य परिमा-			अभ्यासे मरणातिक्रं प्राय-		
णम्	३०४	१४	श्चित्तम्	३२२	५
व्रताचरणानन्तरं कर्तव्यम्	३०५	१३	गुरोः क्षत्रियभार्यागमने ...	३२२	११
नीचजातिगमने प्राय-			गुरोर्वैश्यागमने	३२२	२३
श्चित्तम्	३०५	१९	गुरोः शूद्रागमने	३२३	१४
त्रिविधं चंडालत्वम्	३०६	४	अज्ञाने दीर्घतमोक्तं प्राय-		
श्वपाकीलक्षणम्	३०६	१०	श्चित्तम्	३२४	१
क्षत्रिय-वैश्ययोर्दक्षिणाधि-			अभ्यासे मनूक्तम्	३२४	६
क्यम्	३०७	१	वैश्यादिषु न गुरुत्वपदोपः	३२४	१०
गूढस्य अल्पं व्रतम्	३०७	७	नारदोक्तं अकामतोऽभ्यासे		
अन्यानि न्यूनाधिकानि			कामतः सकृद्गमने च	३२४	१३
र्षीयश्चित्तानि	३०७	९			

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
वसिष्ठ-मनु-व्याघ्र-संवर्त-या-			मुखमैथुने	३३५	१३
ज्ञवल्क्यवचनानि नारद-			रजस्वलागमने	३३५	१७
वचनवत्	३२४	२१	अमानुषीगमने	३३६	१७
सुमंतूक्तं संबंधकनीयस्त्वम्	३२६	७	पितृष्वसृसुतादिविवाहे ...	३३७	८
गुरुदुहित्रादिगमने	३२६	१४	मातुलसुताविवाहे	३३७	१४
कनिष्ठभ्रातृभार्यागमने ...	३२७	८	सगोत्राविवाहे	३३७	१८
पितृदारव्यतिरिक्तपरदार-			अंगिरोक्तं महाव्रतम्	३३८	१०
गमने	३२८	१६	सुमंतूक्तं गुरुदारगामि-		
वर्णक्रमेण प्रायश्चित्तन्यू-			व्रतम्	३३८	१४
नत्वम्	३२९	६	पश्चादिगमने अल्पं प्रायश्चि-		
अयमेव न्यायः क्षत्रियादि-			त्तम्	३३९	५
परिगृहीतास्वपि	३२९	११	वेद्यायां गर्भे	३३९	१४
क्षत्रियादीनां स्वजातिभा-			पशुगमने प्राजापत्यं	३३९	१६
र्यागमने	३३०	५	गौगमनेऽधिकं	३४०	६
प्रातिलोभ्येन परदारग-			तस्यैव आवृत्तौ	३४०	१४
मने	३३०	१३	गुणवत्यां गवि आवृत्तौ	३४०	१७
व्यभिचारिणीब्राह्मणीविषये			वेदविद्विप्रसंबंधिन्यां गवि		
वसिष्ठोक्तं	३३१	१	अन्यंताभ्यासे	३४१	१
सैरिणीगमने	३३२	७	सवनस्थविप्रसंबंधिन्यां		
बंधकीगमने	३३२	१३	गवि	३४१	११
बंधकीलक्षणम्	३३३		गोयुक्तशकटादिषु स्त्रियं		
शूद्रयां गर्भाधाने	३३३	११	भुंजानस्य	३४१	१५
गर्भाधानादर्वाङ्घ्रिवृत्तौ ...	३३३	१४	महिष्यादिषु सकृद्गमने ...	३४१	९
पुल्कस्यादिगमने	३३३	१७	डामरादिषु अपवादः	३४२	१४
नव्यादिगमने	३३४	१	आपदि उत्तमवर्णस्त्रियः		
रेतस्तेकात् प्राङ्निवृत्तौ ...	३३४	१२	चंडालसंपर्के	३४३	८
कापालिकस्त्रीगमने	३३५	१	यथोक्तव्रताचरणानंतर-		
जातिभेदेन गर्भाधाने ...	३३५	५	कर्तव्यम्	३४५	१
विधवागमने	३३५	१०	कामकृते चंडालगमने ...	३४५	१८

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
आहितगर्भायाः चंडालादि-			शंकितव्यभिचारायाः त्यागः	३५४	१७
व्यवाये विशेषः.....	३४६	१	स्त्रिया रक्षकाः.....	३५५	१
कामतौत्यजसंपर्के.....	३४५	९	चिरं गृहान्निर्गता स्त्रीत्या-		
रेतस्तेकात् प्राङ्निवृत्तौ...	३४६	१५	ज्यैव.....	३५६	१
उक्तप्रायश्चित्तं ब्राह्मणी-			तत्रैव अपवादः	३५७	१
व्यतिरिक्तासु संकोच-			गृहान्निर्गतायाः स्त्रियः पुनराग-		
नीयम्.....	३४७	७	मने कालावधिः.....	३५८	७
आपदि बलात् शूद्रादि-			दुष्टस्त्रीणां त्यागं न कुर्वतां-		
संपर्के.....	३४७	१५	प्रायश्चित्तम्.....	३५८	१७
ब्राह्मण्या अक्रस्मात् क्षत्रि-			अकृतप्रायश्चित्तादीनां		
य-वैश्यसम्पर्के	३४८	६	गृहे भोजने उपवासः... ३५९	१	
वर्णभेदेन द्विजातिषु परस्पर-			क्रोधादिना निर्गत्य पुरुषांतर-		
योषित्सम्पर्के.....	३४८	१२	संगता त्याज्या.....	३५९	५
गर्भिण्याः शूद्रादिभिर्व्यभि-			दुष्टस्त्रियः चंडालसमत्वात्		
चारे प्रसवानन्तरमेव			गृहप्रवेशो निषिद्धः... ३६०	१	
प्रायश्चित्तं देयं.....	३४९	१	तादृशस्त्रियः गृहप्रवेशे		
योषिकृतापराधेन पुरु-			शुद्धिप्रकारः.....	३६०	१३
षस्यापि दोषः.....	३४९	१०	अध्यायार्थोपसंहारः ... ३६२	९	
पुरुषानुष्ठितधर्मेण योषि-			अथैकादशोऽध्यायः ।		
तो निष्कृतिः.....	३५०	१०	मंगलाचरणम्	३६३	३
पतितस्त्रियेण कर्तव्यं			पूर्वाध्यायार्थसम्बन्धः.....	३६३	७
प्रायश्चित्तम्.....	३५१	८	सुरापानसम्मानि	३६३	१०
सांतपनविशेषः.....	३५१	११	अमेध्यादिभोजने प्रायश्चि-		
जारेण गर्भजनने.....	३५२	१	त्तम्.....	३६४	१०
स्त्रीपरित्यागः.....	३५२	१०	मेध्यामेध्यसमुच्चयः.....	३६५	८
कीदृश्यः स्त्रियः परित्याज्याः	३५३	४	चतुर्विधं मेध्यं अमेध्यं च... ३६६	३	
दुष्टस्त्रीणां निरोधः.....	३५३	१७	रेतो-मूत्रादिभक्षणे चांद्रा-		
यथोक्तस्त्रीपरित्यागस्य			यणं.....	३६६	१६
न दोषः.....	३५४	१	गोमांसादिभक्षणे.....	३६७	३

	पृ०		पृ०	पं०
विड्वराहादिभक्षणे	३६७	१०	अज्ञानात् आपदि वा भोजने	
सृगाल-कुक्कुटादिभक्षणे...	३६८	१	प्रायश्चित्तम्.....	३७९ १
चंडालान्नभक्षणे.....	३६८	४	शङ्ख-लिखितावन्न दिनत्र-	
ऋषिकृच्छ्रः.....	३६८	२१	योपवासमाहतुः	३७९ १
तत्रैव तप्तकृच्छ्रमाह देवलः	३६९	४	प्रजापत्युक्तानि व्यवस्थित-	
तत्रैव प्राजापत्यमाह संवर्तः	३६९	७	व्रतानि.....	३७९ १४
तप्तकृच्छ्रस्य विषयविशेषः	३६९	१०	नटाद्यन्ननिषेधः	३८० ३
व्रतानुष्ठानानंतरं पुनःसं-			कदर्याद्यन्ननिषेधः..	३८० ११
स्कारः.....	३६९	१५	विषादिभक्षणनिषेधः ..	३८२ २
तत्रैव काश्यपोक्तो विशेषः	३७०	५	अर्चितमांसादिभक्षण-	
बृहदामोक्तो विशेषः.....	३७०	१०	निषेधः.....	३८३ १
अकामतो नरमांसादिभक्षणे	३७०	१७	कामकृताभ्यासे सुमंतु-	
अत्यंतानविच्छिन्नाभ्यास-			नोक्तं.....	३८३ १०
विषये.....	३७१	१	शङ्खोक्तं पूर्वैण समानं...	३८४ ५
गोमांसभक्षणस्य व्यवस्थि-			बृहस्पति-शङ्ख-लिखितोक्तं	
तं व्रतम्.....	३७२	६	चांद्रायणं कर्तुमशक्तस्य	३८५ ८
महापातक्यादीनामन्न-			गांधर्वादयोऽभोज्यान्नाः...	३८६ ६
भक्षणे.....	३७२	११	तत्रैव वेदविदः प्राजापत्यम्	३८७ १५
विप्रेतरवर्णानाममेध्यभक्षणे	३७३	१५	विष्णूक्तं कामकृतं सकृद्धो-	
व्रतान्ते चतुर्भिर्वर्णैः कर्त-			जनविषये.....	३८८
व्यम्.....	३७४	१४	शंक्ति-प्रतिषिद्धान्तयोः	
सुवर्णस्य गोप्रत्याभ्यासस्य			प्रायश्चित्तम्.....	३८९
परिमाणम्	३७४	७	बालाद्युच्छिष्टस्य शुद्धिः...	३९०
विप्रस्य शूद्राद्यन्नभोजने			श्वपाकोच्छिष्टभक्षणं	
प्रायश्चित्तम्.....	३७५	३	पंचगव्यपाने शक्तः व्यवह-	
शूद्रान्नपुष्टस्य न ऊर्ध्वा गतिः	३७६	१४	मुपवसेत्.....	३९१
मासमात्रं शूद्रान्नभोजने...	३७७	२	बिडाल-काकाद्युच्छिष्टविषये	
राजान्नादीनां निषेधः.....	३७८	७	मनु-विष्णवादयः.....	३९१ ११
			ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने ...	३९३ १२

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
शूद्रोच्छिष्टोदकपानं.....	३९४	९	शङ्खोक्तं अभक्ष्यप्रायश्चि-		
ब्राह्मणेन सह भोजने...	३९६	४	त्तम्	४०८	१२
स्त्रिया सह भोजने	३९७	२	विप्रस्य क्षत्रियाद्यन्नभो-		
चंडालपतिताद्युच्छिष्टा-			जनानुज्ञा	४१०	१४
न्नभक्षणे	३९७	१०	तत्रैव प्रायश्चित्तम्	४११	६
पीतशेषजलपाने	३९७	१५	शूद्रस्य घृतादिद्रव्यविशेष-		
दीपोच्छिष्टतैलभक्षणे ...	३९८	७	रूपस्यान्नस्य अभ्यनुज्ञा	४११	९
पंक्त्युच्छिष्टभोजने प्राय-			जीवितात्यये शूद्रादीनाम-		
श्चित्तम्	३९८	१२	न्नानुज्ञा	४१२	१
अभिनवक्षीरादिभोजने...	३९९	१३	एतदेव अनेक्रोपाख्यानपुर-		
मत्या छत्राकादिभोजने...	४००	१०	स्तरं मनुनोक्तम्	४१४	५
अमतिपूर्वे उपवासः.....	४०१	१	शूद्रविषये अङ्गिरोक्तं ...	४१६	७
सप्तरात्रात्मकं सांतपनम्..	४०१	५	घृताद्यन्नभोजने हेयोपादे-		
पलांड्वादिभक्षणे	४०१	१२	यौ शूद्रौ.....	४१६	१४
आतुरस्य न निषेधः.....	४०२	७	सूतक्यन्नभक्षणे जातिविशे-		
तत्रैव पुनरुपनयनम्.....	४०२	१५	षण प्रायश्चित्तविशेषः	४१७	६
नालिकाशने	४०३	४	तत्रैव कामकाराबंधयम्	४१८	१७
शुनां मांसाशने.....	४०३	९	तत्रैव अभ्यासे.....	४१९	२
अलाबुभक्षणे.....	४०४	१०	गुणहीनसूतकीविषये.	४१९	७
स्त्रीक्षीरपाने.....	४०५	६	आशौचोत्तरकालमेव प्राय-		
अजोष्ट्यादिक्षीरपाने...	४०५	९	श्चित्तम्	४२०	२
इतरमांसभक्षणे प्रायश्चि-			आशौचिनोन्नभोजने अत्यं-		
त्तम्.....	४०५	१३	ताभ्यासे.....	४२१	३
मतिपूर्वे शङ्ख-लिखितो-			शूद्राशौचे तदन्नभोजने...	४२२	९
क्तम्	४०५	६	अन्तर्दशाहभोजने.....	४२२	१२
कामकृतसकृद्भक्षणे	४०६	१२	श्राद्धभोजनप्रायश्चित्तानि	४२२	१७
जीवविशेषेषु व्यवस्थितं			तत्र नवश्राद्धादौ प्रायश्चित्तम्	४२३	९
प्रायश्चित्तम्	४०७	१२	सर्पादिहतश्राद्धविषये ...	४२४	८
			ब्रह्मचारिणः श्राद्धभोजने	४२५	५

	पृ०	पं०		पृ०
तत्रैव ज्ञानपूर्वके	४२५	११	गोमूत्रादीनां षण्णां मंत्राः	४३५
आमश्राद्धे अर्धं प्रायश्चित्तम्	४२५	१५	आलोडनाभिमंत्रणे	४३६
संस्काराङ्गश्राद्धभोजने			पंचगव्यस्य दूर्भैर्होमः	४३६
विशेषः	४२६	१	भैरवदाय पलाशपत्रेण हो-	
सीमंतोन्नयनादिषु विशेषः	४२६	७	तव्यम्	४३६
भरद्वाजोक्तं आपद्विषयम्	४२६	११	होममंत्राः	४३७
शूद्रतंडुलादीनामनुज्ञा ...	४२७	१	पंचगव्यपाने इतिकर्तव्यता	४३८
शूद्रान्नभोजने विदुषः प्राय-			ब्रह्मकूर्चः पापनाशकः ...	४३८
श्चित्तम्	४२७	१३	ब्रह्मकूर्चस्य कालविशेषः...	४३९
तत्रैव केवलवेदपाठकस्य प्रा-			तस्यैव देशविशेषः	४३९
यश्चित्तम्	४२८	२	ब्रह्मकूर्चस्य सर्वपापदाह-	
दोषख्यापनादिना तदपगमः	४२८	१०	कत्वं	४३९ १
द्रुपदायाः पापाविनाशकत्वम्	४२८	१६	स्वमुखनिःसृतजलस्य पुनः	
शूद्रेषु भोज्यान्नाः	४२९	१	पाने प्रायश्चित्तम्	४४०
दासादीनां लक्षणम्	४२९	८	तत्रैव त्रिरात्रोपवासमाह	
याज्ञवल्क्य-चतुर्विंशतिमत-			शङ्खः	४४०
देवल-स्मृत्यन्तरेषु भो-			श्रादिमरणोपहतकृपादिज-	
ज्यान्नाः	४३१		ल्पाने वर्णविशेषेण प्रा-	
अभोज्यान्नानां जलादिपाने			यश्चित्तम्	४४० १५
प्रायश्चित्तम्	४३२		त्र्यहादिव्रतचरणानन्तरं पंच-	
ब्रह्मकूर्चद्रव्याणि	४३३		गव्यं पिबेत् . . .	४४२ २
पंचगव्ये विभिन्नवर्णाः पंच-			शबोद्धेदे हारीतोक्तो विशेषः	४४२ ८
गावः	४३३	१०	चांद्रायणं कामतो मानुषशु-	
पंचगव्ये गोमूत्रादीनां प्रमा-			चोपहतकूपजल्पाने	४४२ १५
णम्	४३३	१७	तत्रैव अकामतः षड्रात्रम्	४४२ १६
पंचगव्ये पात्रं	४३४	६	मद्यभाण्डस्थितोदकपाने	४४२ १९
वृद्धपराशरोक्तं गोमूत्रादी-			अकामतोऽभ्यासे	४४३ ३
नां प्रमाणम्	४३४	१०	कामतः सकृत्पानविषये ..	४४४ ६
प्रजापत्युक्तं प्रकारान्तरम्	४३५	१		

ॐ नमः श्रीगणेशाय ।

पराशरसंहिता

माधवाचार्यकृतव्याख्यासहिता ।

प्रायश्चित्तकाण्डम् ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

वागीशाद्यास्सुमनसस्सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्यास्त्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १ ॥

सो ऽहं प्राप्य विवेकतीर्थपदवीमाम्नायतीर्थे परम्
मञ्जन् सञ्जनतीर्थसङ्गनिपुणः सदृत्ततीर्थं श्रयेन् ।

लब्धामाकलयन् प्रभावलहरीं श्रीभारतीतीर्थतो
विद्यातीर्थमुपाश्रयन् हृदि भजे श्रीकण्ठमव्याहृतम् ॥ २ ॥

सत्यैकव्रतपालको द्विगुणधीस्त्र्यर्थी चतुर्वेदिता
पञ्चस्कन्धकृती षडन्वयदृढः सप्ताङ्गसर्वसहः ।

अष्टव्यक्तिकलाधरो नवनिधिः पुण्यद्दशप्रत्ययः

स्मार्तोच्छ्रायधुरन्धरो विजयर्ता श्रीबुक्कणक्षमापतिः ॥ ३ ॥

इन्द्रस्याङ्गिरसो नलस्य सुमतिः शैब्यस्य मेधातिथिर्

१. C. E. F. and I. read पराम् for परम्. २. C. F. and I. read -सङ्ग-
निपुणः, B. D. read सङ्ग-निपुणं and E. and J. read सङ्ग-नि पुनः. ३. B.
and D. read सदृत्ततीर्थोऽश्रयात्. ४. B. and D. read त्र्यर्थः for त्र्यर्थी.
५. B. and D. read पञ्चस्कन्धकृतिः. ६. G. reads षडध्वसुदृढः सत्याङ्ग-
क. B. and D. read नवनिधिः. ७. G. reads विजयते for विजयतां.

धौम्यो धर्मसुतस्य वैन्यनृपतेः स्वौजा निभेर्गौतमिः ।
 प्रत्यग्दृष्टिररुन्धतीसहचरो रामस्य पुण्यात्मनो
 यद्वत्तस्य विभोरभूत् कुलगुर्म्मन्त्री तथा माधवः ॥४॥
 प्रज्ञामूलमही विवेकसलिलैः सिक्ता बलोपद्रिका
 मन्त्रैः पल्लविता विशालविटपा सन्ध्यादिभिः पद्भृगुणैः ।
 शक्त्या कोरकिता यशःसुरभिता सिद्ध्या समुच्चत्फला
 सम्प्राप्ता भुवि भाति नीतिलतिका सर्वोत्तरं माधवम् ॥५॥
 श्रीमती जननी यस्य सुकीर्तिर्मायणः पिता ।
 सायणो भोगनाथश्च मनो-बुद्धी सहोदरौ ॥ ६ ॥
 यस्य ब्रौधायनं सूत्रं शाखा यस्य च याजुषी ।
 भारद्वाजं कुलं यस्य सर्वज्ञः स हि माधवः ॥ ७ ॥

स माधवः सकलपुराणसंहिता-

प्रवर्तकः स्मृतिमुंषमापराशरः ।

पराशरस्मृतजगदीहिताप्तये

पराशरस्मृतिविवृतौ प्रवर्तते ॥ ८ ॥

१. B. and D. read वैन- and G वैण्य-for वैन्य-, but it is a mistake. B. substitutes सौजा and H स्तेजा for स्वौजा For the same E. reads स्त्रेजा- Except A. and I. all read गौतम for गौतमि २. B and D. read फलोप-द्रिका, G. has the marginal reading बलोपद्रिता. ३ B. and D. read पद्भृणा. ४ C. and F. read -कुसुमिता for सुरभिता ५ G reads नु विभाति for भुवि भाति. B. and D. read भारतीति-for भाति नीति-. ६ B. and D. read सर्वोत्तम for सर्वोत्तर ७ B. and C insert this line and the following one after भारद्वाज कुल यस्य &c. They read श्रीमता for श्रीमती. ८ C. E. and F read सुकीर्त्ते for सुकीर्ति ९. B. and D. read मनोबुद्धि-; while J reads महाबुद्धि-. १० G. and I. read मुखमा-for-सुषमा-. ११. B. and D. read पराशरः स्मृतिजगती-, I. पराशरस्मृतिजगदी-, and G; पराशरस्मृतजगदी-

श्रीपराशरेण आचारकाण्डरूपेणातीतेनाध्यायत्रयेण विधि-
निषेधौ दर्शितौ । अथेदानीं तदुल्लङ्घननिमित्तैपातिव्यपरिहारो-
पायप्रतिपादकं प्रायश्चित्तकाण्डमारभ्यते । प्रायश्चित्तशब्दश्च
रूढ्या योगेन च पापनिवर्त्तनक्षमं धर्मविशेषमाचष्टे । प्रायश्चि-
त्तशब्दश्चायं पापक्षयार्थं नैमित्तिके कर्मविशेषे रूढः—इत्याहुः
सम्प्रदायविदो निबन्धनकारादर्यः । योगस्त्वङ्गिरसा दर्शितः -

‘प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते ।
तपो-निश्चयसंयोगात् प्रायश्चित्तं तदुच्यते ॥
प्रायश्च समं चित्तं चारयित्वा प्रदीयते ।
पर्वदा कार्यते यत्तु प्रायश्चित्तमिति स्मृतम्’ ॥

इति । अनुष्ठितेन द्वादशवार्षिकव्रतादिनाश्वयं पापं
निवर्त्तते—इति विश्वासो निश्चयः १ तेन संयुक्तं व्रतानुष्ठान-
लक्षणं तपः प्रायश्चित्तम् । पापिनाऽनुतापनिश्चयं व्याकुलं सत्
विषमं भवति । तच्च पर्वदा येन व्रतानुष्ठानेन प्रायश्चाश्वयं
समं कार्यते तद्धतं प्रायश्चित्तम् । चित्तसर्माकरणोपपादनं
‘चारयित्वा प्रदीयते’— इति । व्रतं चारयित्वा चित्तैषम्य-
निमित्तं पापं प्रदीयते खण्डयते विनाशयते इत्यर्थः । यद्वा

१. Except A, and I all omit श्रीपराशरेण २ C E F G H and J
read -निरूपणावाद्येन for -रूपेणातीतेन ३ B and D read निमित्तं for
-निमित्त- ४. J reads -क्षमधर्म- for क्षम धर्म ५ B, and D read निबन्धन
कारा ६ This śloka is shown as a redundant one in Mīmāṃsā dharmen
Sāstra, edited by the late Honourable Rāosaheb V. N. Mandlik ७
Adhyāya II śloka 47. ७. C, E, F, G, H, I, and J, read -संयुक्तं for
-संयोगात्. ८. G, and J, read प्रायश्चित्तसमं for प्रायश्च समं ९. B, C, H,
E, F, G, and I, read परिषदा for पर्वदा. १०. I, reads यत्तु for यत्तु
११. J. asserts विनाशयते इत्यर्थे after पर्वदा.

परिषद्युपविष्टानां सर्वेषां चित्तं यथा समं भवति तथा चार-
यित्वैकसत्येन विचार्य प्रदीयते विधीयते कार्यते अनुष्ठा-
प्यते—इत्यर्थः ।

अत्रेदं चिन्त्यते—किमिदं प्रायश्चित्तं नित्यं ? उन नैमित्तिकं?
अथवा काम्यम् ? इति । अत्र केचिदाहुः—

‘प्रायश्चित्तरूपैन्धेनः’ ।

इत्यादिस्मृतिषु पापक्षयस्य फलत्वेनावगमात् कामुकस्या-
धिकारात् काम्यम् । यथा वृष्ट्यादिफलकामस्य कार्ग्यार्थं ।
अन्ये मन्यन्ते—पापं निमित्तीकृत्य विधानान्नैमित्तिकम् ।
यथा गृहदाहं निमित्तीकृत्य प्रवृत्ता क्षामवर्ताष्टः । अत्र त्वाहुः—
अकरणे प्रत्यवायदर्शनान्नित्यम् । यथा सन्ध्यावन्दनादि ।
अकरणे प्रत्यवायश्च मनुना दर्शितः—

‘चरितव्यमतो नित्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।

निन्द्यैर्हि लक्षणैर्युक्तं जायन्ते अनिष्कृतैः नमः’ ॥

(म. स्मृ. १. १. ५३)

इति । अनिष्कृतैः नम इति च्छेदः । याज्ञवल्क्येनापि—

‘प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः ।

अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान् ॥

तामिस्रं लोहशङ्कुं च महानिरयं-शाल्मली ।

१. J. omits विधीयते, B विधीयते कार्यते and D. कार्यते. २. Except A.; all read कामस्य for कामुकस्य ३. H. reads वृष्ट्या फल सत्यकार्यादि, but this reading does not give any sense. ४. B and D. insert तु after अन्ये, while H. inserts त्वेवं ५. I. omits अनिष्कृतैः नम इति च्छेदः. ६. H. reads निरताशयाः for निरता नराः. ७. C. F. G. and H. read -नित्यं for -निरय-, while G. and H substitute -शाल्मलीम for -शाल्मली.

रौरवं कुड्मलं पुतिमृत्तिकं कालसूत्रिकम् ॥
 सङ्घातं लोहितोदं च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाकोलं सञ्जीवनमहापथम् ॥
 अवीचिमन्धतामिखं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनं चैव तापनं चैकविशकम् ॥
 महापातकजैर्धैरैरुपपातकजैस्तथा ।
 अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नगधमाः' ॥

(या. स्मृ. ३. २२१, २२५)

इति । अत्रोच्यते - नैमित्तिकमेवदं भवितुमर्हति । निमित्तमेव प्राधान्येनोपजीव्य सर्वप्रायश्चित्तविधानात् । तदुपजीवनं च-

‘ब्रह्मज्ञा द्वादशान्दानि’ ।

(या. स्मृ. ३. २४३)

अत्र एकविंशतिरत्र नरका उक्ताः तथापि कानिच भट्टाविंशति-संख्याका अप्युपलभ्यन्ते । नामभेदोऽपि दृश्यते । तथा च श्रीमद्भागवतम्-
 ‘तत्र हैके नरकानेकविंशतिं गणयन्ति । तामिधोन्धतामिधो रौरवो महारौरवः कुम्भीपाकः कालसूत्रमसिपत्रवनं सुकरमन्धद्रुपः कुम्भि-भोजनः सन्दंशस्तप्तसुमिर्ब्रह्मकण्टकशात्मली वैतरणी पूयोदः प्राणरोधो विशसन लालाभक्ष सारमेयाद्रनं अवीचिरयःपानमिति । किञ्च क्षार-कर्दमो रक्षोगणभोजनः शूलप्रोतो दन्दशूकः अवटनिरोधनः पर्या-वर्तनः सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरकाः ।

(भा. स्कं. ९. २६. ६)

१. I. reads कुम्भल for कुड्मल, B. and D. read रौरव मलपुति च मृत्तिकं for रौरव कुड्मल पुतिमृत्तिकं C' and D'. read -मृत्तिका कालसूत्रिकाम्, E. and G -मृत्तिका कालसूत्रिकाम्, H. -मृत्तिका कालसूत्रिकम् and I मृत्तिका कालसू-
 २. B. and D read सप्रतापनम्. ३. G. reads तपन.

इत्यादिषु स्मृतिषु विस्पष्टम् । यत्तु फलश्रवणं तत् जातेष्टि-
न्यायेन नैमित्तिकत्वे ऽप्यविरुद्धम् । तस्यापि फलस्य नियोज्य-
विशेषणत्वेनाश्रवणात् न काम्यत्वम् । न हि—

‘ब्रह्महा द्वादशाब्दानि’ ।

इत्यादिषु फलं नियोज्यविशेषणतया श्रुतम् । अतो
न प्रायश्चित्तस्य कारीर्यादिभिः साम्यम् । नाप्येनान्नित्यम् ।
तल्लक्षणाभावात् । न ह्युदाहृतानि वचनानि प्रायश्चित्ताकरणे
नूतनं किञ्चिद्वहुरितापूर्वं जन्यते इति ब्रुवते । किं तर्हि प्रायश्चित्त-
त्तमकुर्वतो ऽवश्यं निषिद्धाचरणेषु प्रवृत्तिर्भवतीति एतावन्मात्रं
प्रतिपादयन्ति । एतच्च—

‘पापेषु निरता नराः’ ।

(या. स्मृ. ३. २११)

इत्यत्र विस्पष्टमवगम्यते ।

ननु—नैमित्तिकानामप्यकरणे प्रत्यवायो ऽस्ति । तथा च
महाभारतम्—

‘सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं श्राद्धं वै राहुदर्शने ।

अकुर्वाणस्तु तत् श्राद्धं पङ्के गौरिव सीदति’ ॥

इति । वृद्धवसिष्ठो ऽपि—

‘ग्रहणे संक्रमे वाऽपि न स्नायाद् यदि मानवः ।

सप्तजन्मनि कुष्ठी स्याहुःखभागी च जायते’ ॥

१. E and H read स्पष्टम् for विस्पष्टम्. २. E and H. read ऽश्रवणात्,
for ऽश्रवणात् ३. All, except A. and I omit प्रायश्चित्तस्य. ४. C. and
F. read नापि for नहि. ५. C F. and J. read -भारते for -भारतम्. ६. C.
and F. read सर्वेणापि हि for सर्वस्वेनापि. ७. B. and D. read बु.राभागीहि.

इति । एवं तर्हि यत्र जीवनमधिकारिविशेषणं तन्नित्यम् ।
यथा—

‘यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात्’ ।

इति । प्रायश्चित्ते तु न जीवनमधिकारिविशेषणम् ।
अपि त्वन्यदेव विहिताकरणादिनिमित्तमधिकारिविशेषणम् ।
तस्मात् नैमित्तिकं प्रायश्चित्तम् । तथा च बृहस्पतिः प्रायश्चि-
त्तप्रकरणस्योपक्रमोपसंहारयोः नैमित्तिकत्वं दर्शयति—

‘नैमित्तिकं धर्मजातं गदतो मे निबोधत ।

विहितस्याननुष्ठानात् प्रेतपिद्धनिषवणात् ॥

प्रायश्चित्तं यत् क्रियते तन्नैमित्तिकमुच्यते’ ।

इत्युपक्रमः ।

‘नैमित्तिकं समाख्यातं प्रायश्चित्तं समासतः ।

इत्युपसंहारश्च । तच्च निमित्तं दुरितापूर्वम् । तदुत्पत्तिकारणं
याज्ञवल्क्येन दर्शितम्—

‘विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनान् ।

अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति’ ॥

(या. स्मृ. ३. २१. ९)

इति । मनुना अपि—

‘अकुर्वन् विहितं कर्म निन्दितं च समाचरन् ।

प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयते नरः’ ॥

(म. स्मृ. १. १. ४४)

१. J. omits नैमित्तिकत्वं दर्शयति. २. I. reads निन्दितस्य निषेवनात्. The reading is incorrect. ३. II reads दुरितापूर्वमुत्पत्तिकारणम् । याज्ञवल्क्यो-
ऽपि, J. reads दुरितापूर्वोत्पत्तिकारणे याज्ञवल्क्येन दर्शितम्. G. differs from
J. in substituting कारण for कारणे. All others to omit तच्च. ४. J.
and the text read प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु.

ननु-निन्दितसेवनाद्भावरूपाद्दुरितोत्पत्तावपि विहिताकर-
णादभावात् कथं दुरितोत्पत्तिः ? न ह्यभावाद्भाव उपपद्यमानः
क्वचिद्दृष्टः ।

अत्र केचिदाहुः-सन्ध्यावन्दनादिविहिताननुष्ठानमा
त्राद्यनधिकाररूपाशुचित्वद्योतकम् । अयमेवार्थः -
'अकुर्वन् प्रत्यवैति' ।

इत्यनेनाभिधीयते । न त्वनुष्ठानाभावाद्भावस्य दुरित-
स्योत्पत्तिरभिधीयते । स चानधिकारः प्रायश्चित्तेन निवर्तनी-
यः-इति ।

अपरे पुनराहुः-'अकुर्वन्'- इति लक्षणार्थं शत्रुप्रत्ययः ।
यदेतद्विहिताकरणं तदेतत् प्राग्भवीयनिषिद्धाचरणजन्यदुरि-
तापूर्वसद्भावस्य लिङ्गम् । तदेव दुरितं प्रायश्चित्तेन निवर्तते-
इति ।

अन्ये त्वेवं समादधते-अभावाद्भावो नोपपद्यते इति नायमे-
कान्तः । तार्किकमते प्राग्भावस्य कारणत्वात् । मीमांसक-
मते-भाट्टैस्तावदभावाद्भावोत्पत्तिरभ्युपगता । योग्यानुपलब्ध-
लक्षणादभावात् प्रमाणाद्घटाद्यभावविषयप्रमितेर्भावरूपाया
जननात् । प्राभाकरैश्चाभावो भाव एवाभ्युपगम्यते -

१. J. reads भावरूपदुरितो- २. J. substitutes अथ तदेव for अयमेवार्थं,
B. and D. read as follows -

अयमेवार्थोऽभिधीयते । कुत्रचैव प्रत्यवैति इत्यनेन
अभावाद्भावस्य दुरितोत्पत्तिरभिधीयते ।

३. B. and D. read यथैतत्, E and H. तदेतत् and G. यथैव तत् for यदेतत्.

४. B. reads तथैव तत् for तदेतत्, and D. reads तथैतत् for the same.

५. H. reads नायमेकान्तिक . ६. H. reads अभिहिता for अभ्युपगता

७. We follow here A. G. and J ; while, B. C. D. F. and I. read अभाव
एव नाभ्युपगम्यते and H. अभाव एवाभ्युपगम्यते. E. follows A. G. and J.
but substitutes च for तु and inserts अपि after भावः.

‘भावान्तरमभावो हि कयाचित्तु व्यपेक्षया’ ।

इत्युदीरणात् । तथा च सति विहिताकरणमपि भावान्तरमिति कृत्वा तस्मात् प्रत्यवाय उत्प्रेक्षतां का तत्र हानिः? अथोच्येत—प्रत्यवायो नाम दुरितापूर्वम् । तच्च कृतिमाध्यत्वे सति कृत्युद्देश्यम् । तथा च विहिताकरणस्य कृतिरूपवाभावादपूर्वजनकत्वं नास्तीति । नायं दोषः । तस्य लक्षणस्य विहित-प्रतिषिद्धकर्मजन्यापूर्वविषयत्वेन सङ्काचनायत्वान् । अन्यथोपेक्षाऽऽलस्याभ्यामकृतिरूपाभ्यां दुरितापूर्वानुत्पादप्रसङ्गात् । उपेक्षाजन्यं च दुरितापूर्वं स्कन्दपुराणे दर्शितम्

‘नाभिरक्षन्ति ये शक्ता दीनं चानुरमाश्रितम् ।

आर्त्तं न चानुकम्पन्ते ते वै निरयर्गाभिनः’ ॥

इति । आलस्यजन्यं चापमृत्युर्निमित्तं दुरितापूर्वं मनुना प्रदर्शितम्—

‘अनभ्यासाच्च वेदानामाचारस्य च लङ्घनान् ।

आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्रान् जिघांसति’ ॥

इति । अथ कथञ्चित्तत्र कृतिः सम्पाद्येन तर्ह्यत्रापि विहितो लङ्घनलक्षणा कृतिरस्तु । एवं च सति बहूनि स्मृतिवचनान्यकरणे प्रत्यवायपराणि स्वारस्येनार्थवन्ति भविष्यन्ति । ईश्वरवादिनां तु-विहिताकरणस्याजोद्धृन्नरूपत्वान् कृतिरूपत्वं विस्पष्टम् । अत एव स्मर्यते

‘श्रुति-स्मृती ममवाज्ञे यस्ते उद्धृद्य वर्त्तते ।

आज्ञाच्छेदी मम द्वेषी न स भक्तो न वैष्णवः’ ॥

१. J. inserts एव before इति २. J. reads उत्प्रेक्षते ३. C. reads इति for हानिः. ४. H. reads कृत्युद्देश्यम्. ५. B. D. and G. read दर्शितम् for प्रदर्शितम्.

इति । सर्वथा विहितमकुर्वतः प्रायश्चित्तनिमित्तं दुरिता-
पूर्वमस्त्येव । निन्दितसेवने त्वविवादं दुरितापूर्वम् । ननु-
'अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणाम्' ।

(या. स्मृ. ३. २१९)

इति पृथगुपादानमयुक्तम् । विहिताकरणान्निन्दितसेवना-
च्चान्यस्य तृतीयस्य दुरितहेतोरभावात् । मैवम् । अस्योभ-
यात्मकत्वेन तृतीयत्वोपपत्तेः । तथाहि-

'इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्जयेत कामतः' ।

(म. स्मृ. ४. १६)

इति इन्द्रियप्रसक्तेर्निन्दितत्वं शाब्दम् । स्नातकव्रतप्रक-
रणमध्ये पाठात् प्रसक्तिप्रतिषेधसङ्कल्पस्य तत्र विधेयत्वेना-
वगमात् विहितत्वमार्थिकम् । तथा च अनिग्रहस्योभयो-
ल्लङ्घनरूपत्वात् तृतीयनिमित्तत्वेन पृथगुपादानम् । तद्वत् वि-
हिताकरणादिनिमित्तवन्तं प्रति चोदनात्रैमित्तिकं प्रायश्चित्तम् ।

ननु-गौतमस्मृतावस्य काम्यत्वं प्रतीयते । फलभावाभा-
वावुपजीव्य पूर्वोत्तरपक्षाभ्यां तस्य कर्तव्यत्वनिर्णयात् ।
तद्वचनं च-

'उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्च । (१) अथ खल्वयं
पुरुषो याप्येन कर्मणा लिप्यते यथैतदयाज्यया-
जनमभक्ष्यभक्षणमैवन्द्यवन्दनं शिष्टस्याक्रिया प्र-
तिषिद्धंसेवनमिति । (२) तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यात् ।

१ H reads प्रसक्तः, E. reads प्रसक्तिप्रकरणनिषेध- for प्रसक्तिप्रतिषेध-
२. I reads याज्येन; while the text (Bombay Edition) reads येन for
याप्येन. ३. I. reads अमेध्यमेधन for अवन्द्यवन्दनं. ४. J. reads
शिष्टस्याविहितक्रिया for शिष्टस्याक्रिया. ५. I. substitutes निषिद्ध- for
प्रतिषिद्ध-.

(३) न कुर्यात् इति मीमांसन्ते । (४) न कुर्यादित्याहुः । (५) न हि कर्म क्षीयते—इति । (६) कुर्यादित्यपरे । (७) पुनस्तेनांमनेष्वा पुनः सवनमायन्तीति विज्ञायते । (८) ब्राह्म्यस्तोमेनेष्वा तरति सर्वं पाप्मानम् । (९) तर्गत ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते । (१०)

(गौ. स्मृ. १९. १. १०)

इति । अयमर्थः— याप्यं गर्हितमयाज्ययाजनादि । तत्कृतस्य लेपस्य निवर्त्तयितुमशक्यत्वात् । तन्नित्यन्तं प्रायश्चित्तं न कर्त्तव्यम् । न हि कृतं कर्म भोगमन्तरेण क्षयितुं शक्यते । अत एव स्मृत्यन्तरम्—

‘नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पक्रांतिशतैरपि ।

अवश्यमनुभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम्’ ॥

इति । शङ्कोऽपि—

‘यथा पृथिव्यां बीजानि रत्नानि निधयो यथा ।

एवमात्मनि कर्माणि तिष्ठन्ति प्रभवन्ति च’ ॥

(शं. स्मृ. १. ७. ६३)

इति । यद्यन्तरेणापि भोगं दुरितलेपः क्षीयत तदा मुक्त-लेपोऽपि क्षीयतेत्यतिप्रसङ्गः । तस्मात् प्रायश्चित्तं न कर्त्तव्यमिति पूर्वपक्षिण आहुः ।

१ G reads -सोमं for स्तोमं २ I reads याज्य for याप्य ३ I reads यद्गर्हितम् for याप्य गर्हितम् ४ I reads पापस्य for अपस्य. For the same B. and D read भोगस्य ५ C. P. and J read प्रभवन्ति or प्रभवन्ति B and D. read these lines as follows

• ‘यथा पृथिव्या तिष्ठन्ति रत्नानि निधयो यथा ।
• एवमात्मनि तिष्ठन्ति कर्माणि विदिवानि च ॥’

कुर्यादेव प्रायश्चित्तमिति प्रामाणिकानां दर्शनम् । ते हि श्रुतिमुदाहरन्ति—

‘पुनस्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनमायन्ति’ ।

इति । अयाज्ययाजनादिभिर्नित्यकर्माधिकाराद्भ्रष्टा ऐकाहिकेनेष्ट्वा सवनत्रयसाध्यं कर्म पुनः प्राप्नुवन्ति तत्राधिक्रियन्ते इति यावत् ।

‘नाभुक्तं क्षीयते कर्म’ ।

इत्यकृतप्रायश्चित्तदुरितविषयं सुकृतविषयं च । तथा च स्मृत्यन्तरम्—

‘कदाचित् सुकृतं कर्म कूटस्थमिव तिष्ठति ।

मज्जमानस्य संसारे यावत्तस्माद्विमुच्यते’ ॥

इति । यदि ‘नाभुक्तम्’ इति शास्त्रमसङ्कोचेन निरङ्कुशं प्रवर्त्तेत तदा पापक्षयप्रतिपादिकाः सर्वाः श्रुतयः स्मृतयश्च कुप्येरन् । तस्मात् पापक्षयाय प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यमिति सिद्धान्ताभिधानात् प्रायश्चित्तं काम्यम् । न तु नैमित्तिकम्—इति । नैष दोषः । जातेष्टिदृष्टान्तेन दत्तोत्तरत्वात् । अन्यथा पूर्वोदाहृतबृहस्पतिवचनविरोधात् ।

ननु— नैमित्तिकत्वे ग्रहणस्नानस्येव प्रायश्चित्तस्याकरणे दुरितान्तरमुत्पद्येत ततस्तस्यापि प्रायश्चित्तान्तरं तस्याप्यकरणे दुरितान्तरं प्रायश्चित्तान्तरमित्येवमनवस्था दुरवस्था स्यात्

१. I. omits -दुरित-. २ E, and H. read दुःखात् for तस्मात्; while B, and D. substitute एव तस्माद्विमुच्यते for यावत्तस्माद्विमुच्यते. ३. All, except I omit दुरवस्था.

अत्र केचिदाहुः—प्रायश्चित्तानि न केवलं नैमित्तिकानि ।
किन्तु दुरितक्षयार्थान्यपि । अत एवापस्तम्बः प्रायश्चित्तानि
प्रक्रम्य—

‘दोषनिर्घातार्थानि भवन्ति स्म’ ।

(आ. ध. सू. १. ८. २३. ३)

इत्युक्त्वा अनन्तरम्—

‘दोषात् कर्त्तव्यानि’ ।

(आ. ध. सू. १. ८. २३. ४)

इत्याह स्म । एवं च सति प्रायश्चित्ताकरणे दोषानिर्घाताभावेन
पूर्वसिद्धदोषस्तदवस्थ इत्येतावन्मात्रं न तु दोषान्तरमुत्पद्यते—
इति । यद्वा ग्रहणस्नानाद्यकरणमिव प्रायश्चित्ताकरणं निमित्ती-
कृत्य प्रायश्चित्तान्तरविधानस्यादर्शानात् तन्निमित्तदुर्गिन्तान्तरं न
कल्पयितुं शक्यम् । तस्मात् नैमित्तिकत्वे अपि नाऽनवस्था ।

ननु—दोषानिर्घातो अपि नैकान्तिकः । तथा हि । द्विविध
पापम् । कामकृतमकामकृतं च । तथा च बृहस्पतिः

‘कामाकामकृतं तेषां महापापं द्विधा स्मृतम्’ ।

इति । तयोरकामकृतस्य प्रायश्चित्तेन निर्घातेऽपि न काम-
कृतस्य सोऽस्ति । तथा च मनुः—

‘इयं विशुद्धिरुदिता प्रमाप्याऽकामतो द्विजम् ।

कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते’ ॥

(म. स्मृ. ११. ८९)

१. This Sutra does not appear in Dr. Bühler's edition. It is found in the MS (4, reads निर्घातानि and omits स्म after भवन्ति. B. C. and D. also omit स्म. २. All, except A. and I. omit अपि and insert न before दोषनिर्घात. ३. B. and D. substitute यम for मनु, but the quotation appears in Manu.

इति । बौधायनो ऽपि—

‘अमत्या ब्राह्मणं हत्वा दुष्टो भवति धर्मतः ।
ऋषयो निष्कृतिं तस्य वदन्त्यमतिपूर्वके ॥
मतिपूर्वं हते तस्मिन् निष्कृतिर्नोपलभ्यते’ ।

(बौ. स्मृ. २. १. ६)

इति । नायं दोषः । द्वादशाब्दादिना निष्कृत्यभावेऽपि भृ-
गुपतनादिना तत्सम्भवात् । तथा च स्मर्यते—

‘यः कामतो नरः कुर्यान्महापापं कथञ्चन ।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भृग्वग्निपतनादृते’ ॥

इति । शातातपोऽपि—

‘अक्रामावाप्तौ प्रायश्चित्तम् । कामका-
रकृते त्वात्मानमवसादयेत्’ ।

इति । अतः प्रायश्चित्तेन दोषनिर्घातो नाऽनैकान्तिकः । तस्मा-
न्निर्हर्तव्यदोषाख्यनिमित्तवानत्र प्रायश्चित्ते ऽधिक्रियते—इति सि-
द्धम् । ते च दोषा अनेकविधाः । तत्र विष्णुः—

अथ पुरुषस्य काम-क्रोध-लोभाख्यं रिपुत्रयं सुघो-
रं भवति । (१) तेनायं समाक्रान्तोऽतिपातक-म-
हापातकाऽनुपातकोपपातकेषु प्रवर्त्तते । (३)
जातिभ्रंशकरेषु संकरीकरणेषु अपात्रीकरणेषु ।

१ The text reads घृतस्तस्य for हते तरिमन् २ C and F read अक्रामाकारे वा for अक्रामावाप्तौ, while I. reads अक्रामकृते. ३. B. C D. F and H. read निहन्तव्य-, and for the same I reads निर्हन्तव्य-. ४. The text reads तेनायमाक्रान्तो and except A and I. all omit अथ

(४) मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च । (५. अध्या० ३३) मातृगमनं दुहितृगमनं लुप्रागमनम्— इत्यातिपातकानि । (१. अध्या० ३४) ब्रह्म- हत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगम- नम्—इति महापातकानि । (१) तत्संयोगश्च । (२. अध्या० ३५) यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च वधो रजस्वलायाश्चान्तर्वन्त्याश्चा- त्रिगोत्राया अविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानि । (१) क्लृप्तमाक्षयं सुहृद्वधः—इत्येतौ सुरापानसमौ । (२) ब्राह्मणे- भूम्यपहरणं सुवर्णस्तेयसमम् । (३) पितृव्य- मातामह-मातुल-श्चशुर-नृपपत्न्याभिगमनं गु- रुदारगमनसमम् । पितृष्वसृ-मातृष्वसृगमनं च । (५) श्रोत्रियर्विगुपाध्याय-मिषपत्न्याभिगमनं च । (६) स्वमुःमख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमार्या रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्र- जिताया निक्षिप्तायाश्च । (७)

‘अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिना यथा’ ।

(वि. स्मृ. ३३. १ ५; ३४. १; ३५. १ २; ३६. १ ७)

१ B D. and J insert अवकीर्णकेषु and C. E. F. G. and II. अवकीर्णकरणेषु between प्रकीर्णकेषु and च २. The text reads क्लृप्त- for क्लृप्त- ३ The text reads ब्राह्मणस्य भूम्यापहरणं निक्षिप्तापहरणं सुवर्णस्तेयसमम्. ४ Between कुमार्या and रजस्वलाया the text inserts अन्याजभ्या .

इति । मन्त्रुरपि—

‘गोवधोऽथाज्यसंयोज्यं पारदार्यात्मविक्रयः ।

गुरु-मानृ-पितृत्यागः स्वाध्याया-ऽग्नयोः सुतस्य च ॥

*परिविचिता चानुजेन परिवेदनमेव च ।

तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥

कन्याया दूषणं चैव वार्धुपित्वं व्रतच्युतिः ।

तटाकाराम-दाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥

व्रात्यता बान्धवत्यागो भृत्या^१ऽध्यापनमेव^२ च ।

भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानां च विक्रयः ॥

सर्वा^३करेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्तनम् ।

हिंसो^४पधीनां स्त्रियाजीवो^५ऽभिचारो मूलकर्म च ॥

इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवर्षातनम् ।

आत्मार्थं च क्रिया^६ऽऽरम्भो निन्दितात्रादनं तथा ॥

* कनीयसा सहोदरेण भ्रात्रा आदौ विवाहे कृते ज्येष्ठस्य परिवित्ति-
कनिष्ठस्य परिवेत्तृत्वम् । तयोश्च कन्यादानं तयोरेव विवाहहोमादियागे-
ष्वार्त्विज्यं च उपपातकं भवति इत्यर्थः ।

† प्रतिनियतवेतनग्रहणपूर्वक्रमध्यापनं भृत्या अध्यापनं प्रति नियत-
वेतनप्रदानपूर्वक्रमध्ययनं भृतादध्ययनं एते द्वे अपि निर्दिष्टे ।

१. The text reads -संयाज्य पारदार्यात्मविक्रया . २. C. E. F. G. H and J. read परिवृत्तिश्चानुजेन, I. परिवित्तितानुजेन and the text परिवित्ति-
त्तानुजेऽनुदे. ३. The text reads वार्धुष्य व्रतलोपनम्. ४. All, except A. I.
and the text read भृताध्यापनम्. ५. B. and D. read भृतकाध्ययने दानम्.
६. I reads सर्वाकरेषु. ७. All, except A. I. and the text read हिंसोप-
धि-स्त्रियाजीवो ८. B and D. read उपपातनम् for अवपातनम्. ९. B. and
D. read निन्दितात्रादिक.

अनाहिताग्निता स्तैन्येमृणानां चानपक्रिया ।
 असच्छास्त्राधिगमनं कौशील्यस्य च क्रिया ॥
 धान्य-कुप्य-पशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्त्री-शूद्र-विद्-क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकम् ॥
 ब्राह्मणस्य रुजःकृत्यो घ्रातिरधेय-मद्ययोः ।
 जैह्वयं पुंसि च मैथुन्यं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥
 खरा-श्वोष्ट्र-मृगेभानामर्जाविक्रवधस्तथा ।
 सङ्कीर्णकरणं ज्ञेयं मीना-शनि-मन्त्रिणस्य च ॥
 निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रभेवनम् ।
 अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥
 कृमि-कीट-वयोहत्या मद्यानुगतभोजनम् ।
 फलेधः-कुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥

(म. स्मृ. १. १. ६९ १०)

इति । जातृकण्योऽपि -

‘स्कन्दितं व्रतिना रेतो येन स्यात् व्रत्यचारिणा ।

कामतो श्कामतः प्राङ्मुखकीर्णानि तं धुधा.’ ॥

इति । अर्वाशष्ट सर्वं प्रकीर्णकशब्दवाच्यम् । तथा च विष्णु-

‘यदनुक्तं तत् प्रकीर्णकम् ।

(वि. स्मृ. ४२ १)

१. The text reads स्तैन्यम for स्तैन्यम and reads अ २ B १०, and G read काटिल्य व्यसनक्रिया, C, E, F, and H read काया व्यसनक्रिया and J कौशल्य व्यसनक्रिया ३ H read नु य मद्य while B C D E, F, G, and J read रुजःकृत्य ४ B and D read अजाविक्रय ५ B D G H and J read मद्यनिषेवणम् ६ H reads मन्त्रिणस्य, but it gives मन्त्रिणस्य मन्त्रिणस्य ७ J reads भयावहम् ८ C, E, F, G and H, read स्वयंजनं व्रतिना and J, reads स्यण्डितव्रतिना. ९. C, E, F, H, and J, read कामता नाम

इति । तत्रायमाचार्य इदं प्रायश्चित्तक्राण्डं प्रकीर्णकैरुप-
क्रम्य महापातकातिपातकैरुपसञ्जिहीर्षति । पूर्वाध्यायावसाने
आशौचप्रसङ्गेन हीनवर्णशवानुगमनं प्रकीर्णकरूपमनूद्य प्रा-
यश्चित्तोपवर्णनेन प्रकीर्णकस्यैव बुद्धिस्थत्वात् तत्रोद्ध्वन-
मृतानुगमनाग्निदानादेस्तप्तकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं विधित्मुस्तदनुगम-
नादिकं निन्दितुमादावुद्ध्वनमरणस्यातिकष्टत्वं प्रतिजानीते-

अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयात् ।

उद्धर्षीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥ १ ॥

मातृ-भार्याद्यधिक्षेपादिजन्या मानहानिरतिमानः । पुत्रमि-
त्रादिष्वीषत्प्रतिकूलेषु सत्स्वपराधाल्पत्वमपरामृश्य क्रियमाणो
वेगाविष्टो महान् कोपोऽतिक्रोधः । स्नेह-भययोरप्यतिशब्दो-
ऽनुषङ्गनीयः । अन्यथा मुमूर्षानुपपत्तेः । अतिस्नेहस्य मुमूर्षा-
हेतुत्वं ब्रूणाचार्य-दशरथादौ प्रसिद्धम् । अतिभयस्य चाप-
राधिनि भृत्यादौ । निमित्तवैषम्येऽपि दुर्मरणत्वं समम्-इति
दर्शयितुमनेकनिमित्तोपन्यासः । किञ्चित् स्त्रियं प्रत्येव नि-
षिद्ध्यते । तद्यथा धर्मे स्वातन्त्र्यम् -

‘अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री’ ।

(गौ. स्मृ. १८. १)

इति गौतमस्मरणात् । किञ्चित् पुरुषं प्रत्येव निषि-
द्ध्यते । तद्यथा-

‘यो’ऽनधीत्य द्विजो वेदान् अन्यत्र कुरुते श्रमम् ।
स जीवन्नेव शूद्रत्वमायु गच्छति सान्वयः’ ॥

(म. स्मृ. २.१६८; व. स्मृ. ३.२)

इति । उद्धन्धनं तु द्वयोस्तुल्यम्—इति त्रिवक्षया ‘स्त्री पुमान्
वा’—इत्युक्तम् । गतिरिति नरकप्राप्तिः । एषा समनन्तरर्द्धोक्तेन
वक्ष्यमाणा विधीयते ज्ञाप्यते ॥ १ ॥

प्रतिज्ञातां गतिं दर्शयति—

पूय-शोणितसम्पूर्णे त्वन्धे तमासि मज्जति ।

षष्ठीर्वर्षसहस्राणि नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥

अन्धंतमस्तीव्रो नरकविशेषः ।

‘तामिस्रम् । (२) अन्धतामिस्रम्’ ।

(वि. स्मृ. ४३. २ ३)

इति उदाहरन्ति । तीव्रत्वाभिव्यक्तये षष्ठीरिति अत्यन्त-
संयोगे द्वितीया ॥ २ ॥

अस्त्वेवमतिकष्टत्वमुद्धन्धनमरणस्य किं ततः? इत्याश-
ङ्क्य फलितं दर्शयन् विधिर्धात्सतस्य प्रायश्चित्तस्य निर्मित्तं
च सम्भावयन्नाशौचादीन् प्रतिषेधति—

नाशौचं नोदकं नाग्निं नाश्रुपातं च कारयेत् ।

१ This verse appears in Manu. In Vasishtha it is quoted under
the same name. २. The text uses the singular form, i. e., वेदम्.
Except I, all omit अन्यत्र कुरुते श्रमम् and the following line.
३. Except B. D. and I, all read षष्ठी for षष्ठी .

उदकमुदकदानम् । अग्निं अग्निदानम् । अश्रुपातं चेति
चकारेण शववहनादिकं समुच्चिनोति । न कारयेत् न कुर्या-
दित्यर्थः । ब्रह्मपुराणे अपि—

‘शस्त्रमुद्धन्धनं जलम्’।

इत्याद्यनुक्रम्य

‘पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः’।

इत्यभिधायानन्तरमिदमुक्तम्—

‘पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।

न चाश्रुपातः पिण्डो वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित्’॥

इति । [शौचातपोऽपि—

‘वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्कियः ।

आत्मानं घातयेद् यस्तु भुग्बग्न्यनशनादिभिः ॥

तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयः ।

तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ’ ॥

(अ. स्मृ. ७. ७)

इति । अत्र याज्ञवल्क्यः—

‘पाषण्डज्ञनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्न्यः कामगादिकाः ।

सुराष्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ’॥

(या. स्मृ. ३. ६)

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘शृङ्गि-दंष्ट्रि-नखि-व्याल-विष-बह्नि-स्त्रिया-जलैः ।

१ The parenthetically shown portion does not appear in all except A. and I., and we think it unnecessary here, as it occurs in the foregoing chapter.

सुदूरात् परिहर्त्तव्यैः कुर्वन् क्रीडां मृतस्तु यः ।
 नागानां विप्रियं कुर्वन् दग्धश्चाप्यथ विद्युता ॥
 निगृहीतश्च यो राज्ञा चौर्यदोषेण कुत्रचित् ।
 परदारान् हरन्तश्च रोषान्तत्पतिभिर्हताः ॥
 असमानैश्च सङ्कीर्णैश्चण्डालाद्यैश्च विग्रहम् ।
 कृत्वा तैर्निहतास्तद्वत् चण्डालादीन् समाश्रिताः ॥
 क्रोधात् प्रायं विषं वह्निं शस्त्रमुद्गन्धनं जलम् ।
 गिरि-वृक्षप्रपातं च ये कुर्वन्ति नराधमाः ॥
 कुसीदजीविनो येषपि ये चालङ्कारवर्जिताः ।
 मुखेभगाश्च ये केचित् क्लीबप्राया नपुंसकाः ॥
 ब्रह्मदण्डहता ये च ये चैव ब्राह्मणैर्हताः ।
 महापातकिनो ये च पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥
 पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नारिथिसञ्चयः ।
 न चाश्रुपातः पिण्डो वा कार्यं आद्धादिकं क्वचित् ॥
 एतानि पतितानां तु यः करोति विमोहितः ।
 तप्तकृच्छ्रयेनैव तस्य शुद्धिर्न चान्यथा' ॥

इति । विष्णुपुराणे—

'भार्या-पुत्रविहीनाश्च ह्यमिसंस्कारवर्जिताः ॥
 पक्षिणः प्रेतरूपेण ह्यन्तरिक्षे प्रलम्बिताः ।
 अग्निना भृगुपातेन ह्युद्गन्धेन जलेन वा ॥
 दन्तिभिः शृङ्गिभिर्वाऽपि विदेण गरलेन वा ।
 चोरान्त्यजाति-चण्डालै रणे वाऽपि हताश्च ये ॥

श्राद्धकर्मविहीनाश्च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ।

तेषामुद्धरणार्थाय प्रायश्चित्तं विधीयते' ॥

इति ।] अपरांके -

‘मृगभक्षणे चैव दावाग्नौ प्रहृतं यदि ।

शूलेऽप्यर्धं कृचन्धस्य मरणं पापकर्मणाम् ॥

दृष्टच्छेदं समादाय पुनः संस्कारमाचरेत् ।

विद्युदग्नि-पयःपन्था-चण्डाल-ब्राह्मणैर्दत्तः ॥

दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मणाम् ।

आत्मानं घातयंत्यस्तु त्रिपाग्नि-जल-बन्धनैः ॥

तस्य पापविशुद्धयर्थं प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।

एक-द्वि-त्रि चतुःपञ्च-षडब्दं पर्यवस्यति ॥

एतत्संवत्सरादूर्ध्वं प्रायश्चित्तं विधीयते ।

षणमासात् द्विगुणं प्रोक्तं त्रिमासात् त्रिगुणं भवेत् ॥

चतुर्गुणं त्रिपक्षे तु सद्यः पञ्चगुणं भवेत् ।

चण्डालादुदकात् सर्पाद्ब्राह्मणाद्विद्युतादपि ॥

दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मणाम् ।

उदकं पिण्डदानं च प्रेतेभ्यो यत् प्रदीयते ॥

नोपतिष्ठति तत् सर्वमन्तरिक्षे त्रिनश्यति ।

ब्राह्मणेन वधे पाशे चण्डालस्य करेण वा ॥

आत्मनाशः सनिर्घाते शूद्रवद्ब्राह्मणेन द्विजम् ।

भस्मास्थीनि गृहीत्वा तु विप्राणामनुशासनात् ॥

१. All of the following 13 verses do not appear in Aparārka and those too which appear are not found in one place, some occurring in Ā. P. and others in Ś. P. with slight differences.

क्षीरप्रक्षालनं कृत्वा पुनः संस्कारमाचरेत् ।
 यदि कश्चित् प्रभादेन म्रियेताद्भ्युदकादिभिः ॥
 तस्याशौचं विधातव्यं कर्त्तव्या चोदकक्रिया ।
 चण्डालाऽशनि-शस्त्राऽ-हि-दंष्ट्रि-शृङ्गयम्बु-रज्जुभिः ॥
 वृक्षा-श्म-विष-विप्रैश्च मृतानामात्मघातिनाम् ।
 नारायणबलिः कार्यो दुर्मरणेन मृतस्य च ॥
 जीवतो यद्गतं प्रोक्तं मृते तद्विगुणं भवेत् ।
 अस्थिनि त्रिगुणं प्रोक्तं पालाशे तु चतुर्गुणम् ॥

इति ॥

इदानीं दुर्मृतानां वहनादौ प्रायश्चित्तं विदधानि-

बोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ॥ ३ ॥

तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।

तथाशब्देनाशौचोदकदानादिकर्तृन् समुच्चिन्वात् । तप्तकृ-
 च्छलक्षणं वक्ष्यते । यत्तु ब्रह्मपुराणेऽभिहितम्-

‘एतानि पतितानां तु यः कर्मात् विमोहितः ।

तप्तकृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शद्भिर्न चान्यथा’ ॥

इति । एतानि दोहादीनि । तेषां तत्र प्रकृतत्वात् । -तत्
 कामकारविषयम् ।

‘विहितं यदकामानां कामात्तु द्विगुणं भवेत्’ ।

१. Except A. B. C. and D. all read आशौचोदकदानादिकर्त्तृन् for आशौचोदकदानादिकर्त्तृन्. २. B. and D. omit यत्तु, and read लक्षणं वक्तुं ब्रह्मपुराणेऽभिहितम् for लक्षणं वक्ष्यते । यत्तु ब्रह्मपुराणेऽभिहितम्. ३. B. and D. read वाहादीनि. ४. F. reads कामकारविषयम्.

इति स्मरणात् । यच्च बृहस्पतिनोक्तम्—

‘विषोद्वन्धन-शस्त्रेण यस्त्वात्मानं प्रमापयेत् ।
मृतो मेध्येन लेप्तव्यो नान्यं संस्कारमर्हति ॥
पाशच्छेत्ता तु यस्तस्य बोढा वाग्निप्रदस्तथा ।
सोऽति कृच्छ्रेण शुद्धयेत्तु पिण्डदा वा नराधमः’ ॥

इति यच्च यमेनोक्तम्—

‘गो-ब्राह्मणहतं दग्ध्वा मृतमुद्वन्धनेन च ।
पाशाञ्छित्वा तथा तस्य कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत्’ ॥
(य. स्मृ. १. ९)

इति तदुभयमशक्तविषयम् । देश-काल-वयः-शक्त्या-
दीनां प्रायश्चित्ततारतम्यहेतुत्वान् । तथा च व्याघ्रः—

‘देशं कालं वयः शक्तिं ज्ञानं बुद्धिकृतं तथा ।
अबुद्धिकृतमभ्यासं ज्ञात्वा निष्करणं वदेत्’ ॥

इति । शक्यादितारतम्यवन्निमित्ततारतम्यमपि प्रायश्चित्त-
तारतम्यकारणम् । अत एव प्रजापतिः स्पर्शाद्यलानिमित्ते
स्वल्पं प्रायश्चित्तमाह—

‘तच्छैवं केवलं स्पृष्ट्वा पानयित्वाऽश्रु वा तथा ।
एकरात्रं तु नाश्रीयात् त्रिरात्रं बुद्धिपूर्वकम्’ ॥

इति । एवं निमित्तभूयस्त्वे प्रायश्चित्तभृत्स्त्वम् । अत
एवाशेषाः प्रेतक्रियाः कुर्वतोऽधिकं प्रायश्चित्तमाह वासिष्ठः—

१. B and D. substitute गोतमेन for यमेन, but the quotation occurs
in Yama. २ B and D. read प्रायश्चित्तार्थहेतुत्वान्. ३. G. reads व्यासः
for व्याघ्र. ४ B. D. and I. read निष्करणं for निष्करणं. ५. B.
and D. read शक्यादितारतम्यमपि and omit निमित्ततारतम्यमपि. ६. G.
reads तस्सर्वं ७. I. reads बुद्धिपूर्वकम्.

‘य आत्मत्यागिनां कुर्यात् स्नेहात् प्रेतक्रियां द्विजः ।

स तप्तकृच्छ्रसहितं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्’ ॥

(व. स्मृ. २३. १६)

इति । ‘प्रजापति’ ग्रहणमुक्तार्थे बुद्धिदाढ्यार्थम् । ततो विरोधिवचनानां विषयव्यवस्था द्रष्टव्येत्युक्तं भवति । सा चास्माभिः प्रदर्शिता ॥ ३ ॥

उद्धन्धनन्यायं गोहतादिष्वतिदिशति-

गोभिर्हतं तथोद्धृदं ब्राह्मणेन तु घातितम् ॥ ४ ॥

संस्पृशन्ति तु ये विप्रा वोढारश्वाग्निदाश्वं ये ।

अन्ये ये वाऽनुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ॥ ५ ॥

तप्तकृच्छ्रेण शुद्धास्ते कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ।

अनडुत्सहितां गां च दद्युर्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ६ ॥

अत्राततायितया गोभिः क्रीडन् यदि हतस्तदानीमनद द्रष्टव्यम् । प्रामादिकमरणे पातित्याभावान् । एतच्चाशौचप्रकरणे ऽस्माभिरुपवर्णितम् । पूर्वत्रोद्धन्धनविषयं तप्तकृच्छ्रमात्रमुक्तम् । इह तु ब्राह्मणभोजनादिकमधिकमुच्यते इति नाशङ्कनीयम् । परकर्तृकोद्धन्धनस्यात्र विवक्षितत्वात् । गो-हत-ब्राह्मणहतयोर्मध्ये पाठात् । न च परकर्तृकोद्धन्धने प्रायश्चित्ताल्पत्वमिति वाच्यम् । परकर्तृकोद्धन्धनप्रसक्तिं ज्ञात्वा प्रवृत्तस्याततायिनोऽत्र विवक्षितत्वात् । गोमिथुनदक्षिणां च्यव-

१. The text reads आत्मत्यागिन . २. K. and L. read बाहकाश्च वे for अग्निदाश्व ये. ३. I. reads -ऽपि for ये.

‘आत्मघातकस्पर्शन-दहन-वहनेषु तप्तकृच्छ्रं
चरेत् । वृष-गावौ दक्षिणा ब्राह्मणेषु’ ।

इति ॥ ४-९-६ ॥

तप्तकृच्छ्रस्वरूपमाह—

अ्यहमुष्णं पिबेद्वारि अ्यहमुष्णं पयः पिबेत् ।

अ्यहमुष्णं पिबेत्सर्पिर्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ७ ॥

षट्पलं तु पिबेदम्भस्त्रिपलं तु पयः पिबेत् ।

पलमेकं पिबेत् सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ ८ ॥

इति । वायुभक्षणमुपवासः । तप्तशब्देन शीतकृच्छ्रो व्याव-
र्त्यते । तत्स्वरूपं च यमेनोक्तम्—

‘अ्यहमुष्णं पिबेदम्भल्यहमुष्णं घृतं पिबेत् ।

अ्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षः परं अ्यहम् ॥

तप्तकृच्छ्रं विजानीयात् शीतैः शीतमुदाहृतम्’ ।

(य. स्मृ. १. १२-१३)

इति । यत्तु याज्ञवल्क्येनोक्तम्—

‘तप्तक्षीर-घृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् ।

एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३१८)

इति तत् तप्तकृच्छ्रस्यावान्तरभेदविवक्षयोपपद्यते । यथा

१. I reads -घातुक -for -घातक-. २. I. inserts अग्नि. after आह and thus shows that the next four lines belong to Atri. Other MSS. by the omission of अग्नि; render them as from Parāśara. These lines appear in Atri Samhita, but with certain differences in the readings; while in Parāśara Smṛiti they are exactly the same as given above.

सान्तपनं-महासान्तपनं—इति द्वैविध्यं तथा तप्तकृच्छ्रं महातप्त-
कृच्छ्रमिति द्वैविध्यं द्रष्टव्यम् । पलशब्देन सुवर्णचतुष्टयमुच्यते ।

‘पलं सुवर्णाश्चत्वारः’ ।

(या. स्मृ. १. ३६३)

इति याज्ञवल्क्यवचनात् ।

[उक्तं च—

‘पञ्च गुञ्जात्मको माषो निष्को मासाष्टनिर्मितः ।

दशनिष्कात्मकं प्रोक्तं पलमानं बुधैः सदा ’ ॥

इति ।]

एतादृशैः पलैः षड्भिः सम्मितमम्भः पिबेत् ॥७-८॥

पतितसंसर्गप्रायश्चित्तं विधातुं तत्संसर्गस्य निन्दितत्वं
दर्शयति—

यो वै सर्माचरोद्विप्रः पतितादिष्वकामतः ।

पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥ ९ ॥

मासार्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।

अर्द्धार्धमब्दमेकं वा तदूर्ध्वं चैव तत्समः ॥ १० ॥

इति । अत्र विप्रग्रहणं क्षत्रियादेरुपलक्षणम् । मनुष्यमात्रस्य
तत्संसर्गस्य निन्दितत्वात् । तथा च मनुः—

‘यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ।

स तस्यैव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये ’ ॥

इति ।

(म. स्मृ. ११. १८१)

१. All, except I. omit the portion enclosed in parenthesis. It is unnecessary as it produces redundancy of sense. २. A, B, D, K, L, and M read ससर्गम् for यो वै सम्. ३. K, L, and M read नवेदुर्ध्वं तु for तदूर्ध्वं चैव. ४. B, and D, read एतत् for एव.

‘समाचरणं’ सह यानासनादि । तथा च कण्वेः—

‘आसनाच्छयनाद्यानात् सङ्घोषात् सहभोजनात् ।

सङ्कमन्तीह पापानि तैलत्रिन्दुरिवाम्भसि ॥

संवत्सरेण पतति पतितेन समाचरेन् ।

यानासनादिभिर्नित्यमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः’ ॥

इति । याजनादौ तु सद्यः पतति । तथा च ब्रौधायनः—

‘संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरेन् ।

याजनाध्यापनाद्यौनात् सद्योऽन्न-शयेनासनात्’ ॥

(ब्रौ. स्मृ. २. १. २. ३५)

इति । बृहस्पतिरपि बहुविधं समाचरणं निषेधति—

‘एकशय्याऽऽसनं पङ्क्तिर्भाण्डं पक्तयन्नमिश्रणम् ।

याजनाध्यापने योनिस्तथा च सहभोजनम् ॥

नवधा सङ्करः प्रोक्तो न कर्तव्योऽधमैः सह’ ।

इति । देवलो अपि—

‘सङ्घोष-स्पर्श-निश्वासात् सहशय्या-ऽऽसनाशनात् ।

याजनाध्यापनाद् यौनात् पापं सङ्कमते नृणाम्’ ॥

इति । एतच्च पूर्वस्मिन् युगे । अत्र तु मूलवचनेोक्तं द्रष्ट-

१ J. reads काण्वा and the next two lines do not appear in C. F. G. and H., while B. D. E. and J. omit them and also the next five lines.

२. I reads सहाचरेन्. ३ I reads सद्यो न शयनादिभिः; while the text reads न तु यानासनाशनात्. ४. B. and D. read बृहस्पतिश्च विविधं for बृहस्पतिरपि बहुविधं ५. J. reads—

‘एकशय्यां समं पक्वित् भाण्डपक्तयन्नमिश्रणे।;

while G. reads सद्योऽन्नमिश्रणं. ६. B. and D. read शानात् for यौनात्, for the same J. reads यानात्. ७. The portion from एतच्च to याजनादिर्भाण्ड does not appear in all except A. and I.

व्यम् । याजनादेर्वक्ष्यमाणत्वात् । संसर्गश्चात्र याजनादिर्ग्राह्यः ।
पतितादिष्वित्यादिशब्देन तत्पुत्रादयो गृह्यन्ते ।

‘पतितोत्पन्नः पतितो भवति’ ।

(व. स्मृ. १३. ६१)

इति वसिष्ठेन तन्निन्दनात् । विधित्सितस्य प्रायश्चित्तस्या-
ल्पत्वं ज्ञापयितुमकामत इत्युक्तम् । कामतः संसर्गे तु विशेषः
स्मृत्यन्तरेऽभिहितः—

‘पञ्चाहे तु चरेत् कृच्छ्रं दशाहे तप्तकृच्छ्रकम् ।

पराकस्वर्धमासे स्यान्मासं चान्द्रायणं चरन् ॥

मासत्रये तु कुर्वीत कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम् ।

षाण्मासिके तु संसर्गे कृच्छ्रं त्वदार्धमाचरेत् ॥

संसर्गे चाब्दिके कुर्यादब्दं चान्द्रायणोत्तरम्’ ।

इति । पृथक्पृथग्व्यवस्थितप्रायश्चित्तविधित्सया पञ्चाहा-
द्यनेकपक्षोपन्यासः । ‘तदूर्ध्वं चैव तत्समः’—इत्यभिधानात् पूर्वत्र
तत्साम्याभावेऽपि ततोऽर्वाचीनं पापं कालतारतम्येन भवति—
इत्यवगम्यते । यः समाचरेत् स पापी भवति इत्यध्याहृत्य
निन्दा योजनीया ॥ ९—१० ॥

इदानीं कालतारतम्येन पूर्वोक्तेष्वष्टसु पक्षेषु यथाक्रमं
प्रायश्चित्तं विदधाति—

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ।

तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ ११ ॥

चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराकः पञ्चमे मतः ।

कुर्याच्चान्द्रायणं षष्ठे सप्तमे त्वैन्दवद्वैयम् ॥ १२ ॥

१. The text reads पतितेनोत्पन्न . २. Except A. and I. all omit पूर्वो-
क्तेष्वष्टसु पक्षेषु यथाक्रमम्. ३. B. and D. read चैन्दवद्वैयम्.

शुद्धघर्थमष्टमे चैव षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ।
पक्षसंख्याग्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥ १३ ॥

इति । प्रथमः पक्षः पञ्चाहसंसर्गः । तत्र त्रिरात्रसंज्ञकं कृच्छ्र-
माचरेत् । त्रिरात्रकृच्छ्रो नाम त्रिरात्रोपवासः । तथा च
विष्णुः—

‘अथ कृच्छ्राणि भवन्ति (१) ।

‘अथं नाश्रीयात्’ (२) ।

(वि. स्मृ. ४६. १-२)

इति । द्वितीयपक्षो दशाहसंसर्गः । तत्र प्राजापत्यमाचरेत् ।
न च मूलवचने प्राजापत्याख्यः कृच्छ्रविशेषो न श्रूयते—इति
शङ्कनीयम् । स्मृतिशास्त्रेषु निरुपपदस्य कृच्छ्रशब्दस्य प्राजा-
पत्य एव प्राचुर्येण प्रयोगात् ।

‘कृच्छ्रमिति प्राजापत्यम्’ ।

इति देवलस्मरणाच्च । प्राजापत्यस्वरूपं मनुराह—

‘अथं प्रातल्यहं सायं अथमद्यादयाचितम् ।

अथं परं तु नाश्रीयात् प्राजापत्यं चरन् द्विजः’ ॥

(म. स्मृ. ११. २११)

इति । तृतीयपक्षो द्वादशाहसंसर्गः । तत्र सान्तपनं कृच्छ्र
माचरेत् । सान्तपनं चतुर्विधम् । द्विरात्रं सप्तरात्रं पञ्चदशरात्रमे
कविंशतिरात्रं चेति । तत्र द्विरात्र-सप्तरात्रयोः स्वरूपमाह
याज्ञवल्क्यः—

१. B. and D. omit this line and the following portion up to कृच्छ्र-
माचरेत्.

‘गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
जग्ध्वा परेऽन्ह्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चैरन् ॥
पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः’ ॥
(या. स्मृ. ३. ३१५-३१६)

इति । यमेनापि पञ्चदशाहसाध्यो महासान्तपनोऽभिहितः -

‘अयं पिबेत्तु गोमूत्रं अयं वै गोमयं पिबेत् ।
अयं दधि अयं क्षीरं अयं सर्पिस्ततः शुचिः ॥
महासान्तपनं ह्येतत् सर्वपापप्रणाशनम्’ ।

इति । जाबालेन त्वेकविंशतिरात्रनिर्वर्त्यो महासान्तपनोऽभिहितः-

‘षण्णामेकैकमेतेषां त्रिरात्रमुपयोजयेत् ।
अयं चोपवसेदन्ते महासान्तपनं विदुः’ ॥

इति । एतेषां मध्ये न तावदत्र द्विरात्रं गृहीतुं शक्यम् । तस्य द्वितीयपक्षोक्तात् प्राजापत्यात् न्यूनत्वात् । नापि पञ्च-दशरात्रैकविंशतिरात्रयोर्ग्रहणम् । तयोश्चतुर्थपक्षोक्तदशरात्रोप-वासादधिकत्वात् । तस्मात् सप्तरात्रं परिशिष्यते । न च तस्य द्वादशाहसाध्यात् प्राजापत्यादर्वाचीनत्वं शङ्कनीयम् । प्राजाप-त्ये हि त्रिष्वेव दिनेष्वशनवर्जनम् । अत्र तु सप्तस्त्रिदिनेष्वशन-वर्जनम् । अतोऽधिकत्वात् । एवमेव तृतीयपक्षे प्रायश्चित्तम् । अर्धमाससंसर्गः चतुर्थपक्षः । तत्र दशरात्रोपवासमाचरेत् ।

१ This line appears in Manu without the slightest difference.
२. H. and J read परे ह्युपवसेत् ३. The text reads परम् for चैरन् ४. B. and D. substitute अयं for अपि; while I. omits अपि. ५. J. reads जाबालमते. ६. C. E. F. G. H. and J. read उपवासयेत्.

यद्यप्यत्रोपवसेदिति न श्रुतं तथापि वक्ष्यमाणपराककृच्छ्र-
साहचर्यात्तल्लभ्यते । माससंसर्गः पञ्चमः पक्षः । तत्र पराकः
कृच्छ्रः कर्तव्यत्वेन संमतः । पराकस्वरूपं दर्शयति मनुः—

‘यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमर्भोजनम् ।

पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापप्रणाशनः’ ॥

(म. स्मृ. ११. २१५)

इति । मासद्वयसंसर्गः षष्ठः पक्षः । तत्र चान्द्रायणं कुर्यात् ।
चान्द्रायणलक्षणं स्वयमेवोत्तरत्र वक्ष्यति । षण्माससंसर्गः सप्त-
मः पक्षः । तत्रैन्दवद्वयं कुर्यात् । ऐन्दवं चान्द्रायणं इन्दुवृद्धि-हा-
सोपेतत्वात् । किञ्चिदूनसंवत्सरसंसर्गोऽष्टमः पक्षः । यद्यपि
किञ्चिदूनत्वं न श्रुतं तथापि सम्पूर्णसंवत्सरसंसर्गस्य पातित्य
हेतुत्वात् किञ्चिदूनत्वं कल्प्यते । तच्च पातित्यहेतुत्वं याज्ञव-
ल्क्येन दर्शितम्—

‘संवत्सरेण पतति पतितेन समाचरन्’ ।

(म. स्मृ. ११. १८०)

इति । तत्राष्टमे पक्षे षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् । षण्मा-
सानित्यत्यन्तसंयोगे द्वितीयया कृच्छ्रनैरन्तर्यं विवक्षितम् ।
तथा च सति षट्सु मासेषु प्राजापत्यकृच्छ्राः पञ्चदश सम्पद्य-
न्ते । शुद्ध्यर्थमिति सर्वेषु वाकेष्वनुषज्ज्यते । सर्वेष्वेतेषु पक्षेषु
यथोक्तं प्रायश्चित्तमनुष्ठाय तदङ्गत्वेन दक्षिणा दातव्या । तत्र-
पञ्चरात्रसंसर्गे प्रथमपक्षे सुवर्णमेकं, दशरात्रसंसर्गे द्वितीयपक्षे
सुवर्णद्वयं, एवमितरेष्वपि पक्षेष्वङ्गगन्तव्यम् ॥ ११-१२-१३ ॥

१. All, except A. and I. omit -कृच्छ्र- and J and II. omit तत्.

२. Except A. and I. all omit कृच्छ्रः. ३. The text reads सर्वपापप्रणोदन.

इत्थं पतितसंसर्गे प्रकीर्णके निमित्तानुसारेण प्रायश्चित्त-
तारतम्यं व्युत्पादितम् । इदानीमनयैव दिशा निमित्तानुसा-
रेण प्रायश्चित्तमुन्नेतुं शक्यमिति हृदि निधाय ऋतुस्नाते-
त्यारभ्य यस्तु धर्मपराङ्मुखः—इत्यन्तेन प्रायश्चित्तनिमित्तान्यं-
वोपन्यस्यति—

ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।

सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥ १४ ॥

ऋतुस्नातां तु यो भार्या सन्निधौ नोपगच्छति ।

घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥ १५ ॥

दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या ऽवमन्यते ।

सां शुनी जायते मृत्वा सूकरी च पुनःपुनः ॥ १६ ॥

पत्न्यौ जिवति या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् ।

आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ १७ ॥

अपृष्ठा चैव भर्तारं या नारी कुरुते व्रतम् ।

१ K and L. read उपगच्छति for उपसर्पति. २ M reads
स्नाता तु ३. M. inserts after this line the following :

अदुष्टाऽपतितां भार्या यौवने यः परित्यजेत् ।

सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यं च पुनःपुनः ॥

४. All, except B and D, read धूर्त्वं for मूर्खं. ५. M. reads न मन्यते for
ऽवमन्यते ६. This line appears in M. as follows—

• सा मृता जायते व्याली वैधव्यं च पुनः पुनः ।

• ७. This and the following four ślokās do not appear in M.

सर्वे तद् राक्षसान् गच्छेदित्येवं मनुरब्रवीत्॥१८॥

बान्धवानां सजातीनां दुर्वृत्तं कुरुते तु या ।

गर्भपातं च या कुर्यान्न तां सम्भाषयेत् क्वचित्॥१९॥

यत् पापं ब्रह्महत्यायां द्विगुणं गर्भपातने ।

प्रायश्चित्तं न तस्याः स्यात्तस्यास्त्यागो विधीयते॥२०॥

न कार्यमावसथ्येन नाग्निहोत्रेण वा पुनः ।

स भवेत् कर्मचाण्डालो यस्तु धर्मपराङ्मुखः॥२१॥

इति । रजोदर्शनमारभ्य षोडशदिनान्यृतुः । तत्र चतुर्थ-
दिवसे स्नाता नारी पुत्रोत्पादनार्थमाहूता सती यदि भर्तारं
नोपसर्पति तदा नरकमनुभूय पश्चाद्बहुषु जन्मसु विधवा भवति ।
भर्त्राऽऽहूताया अनुपसर्पणे दोषो नारदीयपुराणे दर्शितः—

‘आहूता या तु वै भर्त्रा न प्रयाति त्वरान्विता ।

सा ध्वाङ्क्षी जायते ऽपुत्री^१ दश जन्मानि पञ्च च’॥

इति । यथा वध्वा ऋतुकालातिक्रमे प्रत्यवायस्तथा पु-
रुषस्यापि ऋतुस्नातामनुपगच्छतः प्रत्यवायः । सन्निधिश्चब्द-
स्त्वत्रारोग्यादेरुपलक्षकः । अत एव देवलः—

‘यः स्वदारानृतुस्नातान् स्वस्थः सन्नोपगच्छति ।

भ्रूणहत्यामवाप्नोति प्रजां प्राप्तां विनाश्य सः’ ॥

इति । अत्र चोत्रेयं यत् प्रायश्चित्तं तद्बृहस्पतिर्दर्शयति—

१. This śloka does not appear in B. and D. २. B. and D. read ततः for तस्याः. ३. K. and L. substitute कर्म for धर्म-. ४. B. and D. read ऽभिहितः. ५. I. reads मृत्वा for ऽपुत्री. ६. B and D. read यश्च दारान् and I. reads यस्त्वरोगां for यः स्वदारान्.

‘ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत्’ ।

इति । बौधायनोऽपि—

‘ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या नियतां धर्मचारिणीम् ।

नियमातिक्रमे तस्य प्राणायामशतं स्मृतम्’ ॥

(बौ. स्मृ. ४. १. २१)

इति । न चात्र प्रायश्चित्तद्वयस्य समविकल्पः शङ्कनीयः । प्राणायामशतस्य अर्धकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेनाऽनुकल्पत्वान् । अत एव प्राणायामशतद्वयं कृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेन चतुर्विंशतिमते दर्शितम्—

‘कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव प्राणायामशतद्वयम् ।

तिलहोमसहस्रं तु वेदाध्ययनमेव च’ ॥

इति । पुरुषम्पति उक्तस्य प्रायश्चित्तस्यार्धं स्त्रियम्पति उन्नेयम् । तथा च भृगुः—

‘अशीतिर्यस्य वर्षाणि ब्रालो वाप्यूनपोऽशः ।

प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च’ ॥

(आ. स्मृ. ३. ६.)

इति । न केवलमृत्वतिक्रमे स्त्रियाः प्रत्यवायः किन्तु दारिद्र्यादिना येन केनापि निमित्तेन पत्युरवमानेऽपि महान् प्रत्यवायः । तथा च ब्रह्माण्डपुराणम्—

‘कामाद्रोषान्मत्सराद्वा भर्तारं याऽवमन्यते ।

सा सप्तजन्मकं यावत् नरके स्यान्न संशयः’ ॥

१. The text reads ऋतुस्नातां न चेद्गच्छेत् for ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या.
२. I. reads -अतिक्रमात् for -अतिक्रमे. ३. B. and D. read स्मरन् for स्मृतम्. ४. These two lines appear in Āpastamba smṛiti. ५. I. reads भानात् for कामात्.

इति । अवमानश्च पुरुषान्तरगमन-वित्तवश्वनादिः । एत-
देवाभिप्रेत्य मनुराह—

‘अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्तारमर्तिलङ्घयेत् ।

सेह निन्दामवाप्नोति परलोकाच्च ह्यियते ॥ (१६१)

व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् ।

सृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोमैश्च पीड्यते ॥ (१६४)

पतिं हित्वा ऽपकृष्टं स्वमुत्कृष्टं योपसेवते ।

निन्द्यैव लोके भवति परपूर्वेति चोच्यते’ ॥ (१६५)

(म. स्मृ. ५. १६१-१६५)

इति । नारदीये ऽपि—

‘जीवितेना ऽर्थं वित्तेन भर्तारं वश्वयेत्तु या ।

कृमियोनिशतं गत्वा चाण्डाली जायते तु सा’ ॥

इति । अत्रोन्नेयं प्रायश्चित्तमापस्तम्बो दर्शयति ।

‘भर्तुर्व्यतिक्रमे कृच्छ्रम्’ ।

(आ. ध. सू. १. १० २८. २०)

इति । उशनाऽपि—

‘व्यभिचारिणीं भार्यां कुञ्चैलपरिभृतां

पिण्डमात्रोपजीविनीं निवृत्ताधिकारां

चान्द्रायणं प्राजापत्यं वा चारयेत्’ ।

इति । अवमानाभावे ऽपि पतिशुश्रूषामुपेक्ष्य व्रतोपवासादि-

१. I. reads -चित्त- for -वित्त-. २. The text reads अतिवर्तते for अति-
लङ्घयेत्. ३. The text reads पतिलोकाच्च for परलोकाच्च, But Kullūka-
bhata seems to prefer the latter. ४. The text reads या निवेद्यते for यो-
पसेवते, and निन्द्यैव सा भवेत्लोके for निन्द्यैव लोके भवति. ५. C. E. F. G.
H. I. and J. read सुखार्थेन for ऽथ वित्तेन. ६. B. and D. read पुत्कसा
सा भवेत्ततः. ७. All, except A. and I. read कुञ्चैलपिण्डपरिभृतां for
कुञ्चैलपरिभृतां पिण्डमात्रोपजीविनीं. ८. I. reads कारयेत् for चारयेत्.

परायाः स्त्रियाः प्रत्यवायो ऽस्ति । एतदेवाभिप्रेत्य व्रतोपवासा-
दीनां स्त्रियम्प्रति श्रेयोहेतुत्वं निषेधत्यत्रिः—

‘ न व्रतेनोपवासेन धर्मेण विविधेन च ।

नारी स्वर्गमवाप्नाति प्राप्नोति पतिपूजनान् ’ ॥

इति । महाभारतेऽपि पतिशुश्रूषापराया भार्याया उत्तमां
गतिमुक्त्वा व्रतादिपराया अन्यस्या भार्यायास्तदभावं ज्ञापयितु-
मिदमुदाहृतम्—

‘तां यमो लोकपालस्तु बभाषे पुष्कलं वचः ।

मा शुचस्त्वं निवर्त्तस्व न लोकाः सन्ति ते ऽनघे ॥

स्वधर्मविमुखा नित्यं कान् लोकान् त्वं गमिष्यसि ।

दैवतं हि पतिः स्त्रीणां स्थापितः सर्वदैवतैः ॥

मोहेन त्वं वरारोहे न जानीषे स्वदैवतम् ।

पतिमत्याः स्त्रिया लोके धर्मः पत्यर्चनं त्विति ’ ॥

इति । यदा स्त्री^१ पतिशुश्रूषा ऽनुरोधेन व्रतादिकं चिकीर्षति
तदा ऽपि पतिमपृष्ट्वा ऽनुष्ठितं तद्व्रतं निष्फलं भवति । तदाह
मार्कण्डेयः—

‘नारी खल्वननुज्ञाता भर्त्रा पित्रा सुतेन वा ।

निष्फलं तु भवेत्तस्या यत्करोति व्रतादिकम् ’ ॥

इति । अत एव मनुः सर्वत्र स्त्रियाः स्वातन्त्र्यं निषेधति—

‘बालया वा युवत्या वा वृद्धया वाऽपि योषिता ।

न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं कार्यं किञ्चिद् गृहेऽपि ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १४७)

१. B. and D. read स भक्त्या for प्राप्नोति. २. This and the following three lines do not appear in B. and D. ३. A. reads कथं लोकान् गमिष्यसि for कान् लोकान् त्वं गमिष्यसि. ४. C. E. F. G. H. and J. read पत्यर्पितास्त्विति for पत्यर्चनं त्विति. ५. Except A. and I. all omit स्त्री.

इति । तथा च पुराणे—

‘पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रः स्थविरभावे तु न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति’ ॥

(म. स्मृ. ९. ३)

इति । अपृष्टेत्यभिधानादनुज्ञापुरःसरमनुष्ठितस्य व्रतादेः सा-
फल्यमवगम्यते । तच्च शङ्ख-लिखिताभ्यां दर्शितम्—

‘न भर्तारं द्विष्याद् यद्यप्यशीलः स्यात् । पतितो
ऽर्थहीनो व्याधितो वा ऽपि पतिर्देवतं स्त्रीणाम् ।
न व्रतोपवास-नियमेज्यादानं दैमो वाऽनुग्रहकरः
स्त्रीणामन्यत्र पतिशुश्रूषायाः । कामं तु भर्तुरनु-
ज्ञया व्रतोपवास-नियमादीनामभ्यासेः स्त्रीधर्मः’ ।

इति । कात्यायनो ऽपि—

‘भार्या भर्तुर्मतेनैव व्रतादीनाचरेत्सदा’ ।

इति । या तु नारी बान्धवानामसपिण्डानां सजातीनां
सपिण्डानां दुर्वृत्तं विद्वेषं कुरुते या च गर्भं पातयेत् ते उभे
पातकबाहुल्यान्न सम्भाषणीये । एतदेवाभिप्रेत्य बन्धुद्वेषः शङ्ख-
लिखिताभ्यां निषिद्धः—

‘न बन्धून् द्विष्यात्’ ।

इति । अत्र च विद्वेषो विषप्रयोगाभिचारादिपर्यन्तो विव-

१ This and the following two lines are not found in all except A and I.; the quotation occurs in Manu Smṛiti with a slightest difference in the second half. २. I. omits दैमो वाऽनुग्रहकरः. ३. C. E. F. G. H. and J. read अन्यः for अभ्यासः.

क्षितः । अन्यथा स्वल्पस्य द्वेषस्य गर्भपातासाम्येनासम्भाषण-
हेतुत्वासम्भवात् । यद्यपि बन्धुवध-गर्भपातनयोरसम्भाषण-
हेतुत्वं समानं तथापि गर्भपाते पापद्वैगुण्येन प्रायश्चित्तं नास्ति
अतस्तस्यास्त्याग एव ।

ननु—प्रायश्चित्ताभावोऽनुपपन्नः । मनुना ब्रह्महत्याव्रतस्य
तत्रोपदिष्टत्वात्—

‘हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत्’ ।

(म. स्मृ. ११. ८७)

इति । अविज्ञातं स्त्रीत्व-पुंस्त्वाभ्यामनिश्चितम् । विज्ञाते
तु गर्भे स्त्री-पुरुषवधयोर्यथाविहितं द्रष्टव्यम्—अतः कथमुच्य-
ते प्रायश्चित्तं नास्तीति ? नायं दोषः । पातनीयगर्भगतगुणा-
गुणाभ्यां व्यवस्थोपपत्तेः । हननीयब्राह्मणगतगुणागुणाभ्यां
प्रायश्चित्ततारतम्यस्य दर्शनात् । तथा च याज्ञवल्क्यः ब्रह्मघ्न-
व्रतमुक्त्वा दीक्षितघ्ने द्वैगुण्यमाह—

‘द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत्’ ।

(या. स्मृ. ३. २५२)

इति । यद्यपि दीक्षितादीक्षितयोरिव गर्भयोर्गुणागुणौ
नोपपद्येते तथापि पितृगतगुणागुणाभ्यां तौ कल्पनीयौ । त-
स्मात् प्रायश्चित्तविषयाणि वचनानि गर्भमात्रवधविषयाणि ।
इदं प्रायश्चित्ताभाववचनं सम्भावितगुणवद्गर्भविषयम् । यद्वा
पापद्वैगुण्येन प्रायश्चित्ताभावोक्तिस्तस्यास्त्यागविधिंशप्रार्थवाद्
इति न कश्चिद्विरोधः । तथाच विशिष्टगर्भपातने पापद्वैगुण्याद्
व्रतद्वैगुण्यमुन्नेयमिति भावः ।

१. All, except A. and I. omit तथा च विशिष्टगर्भपातने पापद्वैगुण्याद्
व्रतद्वैगुण्यमुन्नेयमिति भावः.

यस्तु वेदे विश्वासरहितो वेदोक्तात् धर्मात् पराङ्मुखस्तं नानुतिष्ठति स जन्मना ब्राह्मणो ऽपि कर्मणा चाण्डालो भवेत् । तस्य धर्मपराङ्मुखत्वं तदीयोक्तिरूपेण पूर्वार्धेन द्योत्यते । आवसथ्यः पञ्चमो ऽग्निः । तेन च गार्हपत्याद्याग्निपञ्चकमुपलक्ष्यते । न चाग्निपञ्चकेन वा तत्साध्येनाग्निहोत्रादिना वा किञ्चित् फलमस्ति । ऐहिकस्य फलस्यादर्शनात् आमुष्मिकस्य फलस्य सन्दिग्धत्वात् । तथा च श्रूयते—

‘ को हि तद्वेद यद्यमुष्मिन् लोके ऽस्ति वा न वा ’ ।

इति । एवमेतेषु व्याख्यातेषु वचनेषु यानि निमित्तान्युपन्यस्तानि तेषां मध्ये स्त्रीकर्तृकस्य पुरुषकर्तृकस्य ऋत्वतिक्रमस्य पत्यवमानस्य च प्रायश्चित्तमुन्नीय प्रदर्शितम् । यत् पतिशुश्रूषामुल्लङ्घ्य तत्प्रतिकूलव्रताद्याचरणं तत्र पतिं प्रसाद्य तदुक्तं प्रायश्चित्तमाचरेत् । तथाच याज्ञवल्क्यः—

‘ प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुद्ध्यति ’ ।

(या. स्मृ. ३. २८३)

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

‘अथ वा यद् गुरुर्ब्रूयात् तत्कार्यमविशङ्कया ।

निग्रहे ऽनुग्रहे वा ऽपि गुरुः सर्वत्र कारणम्’ ॥

इति । यच्चानुज्ञामन्तरेण व्रताचरणं तत्र निष्फलप्रयासस्य दण्डरूपत्वात् तेनैव शुद्ध्यतीति न पृथक् प्रायश्चित्तापेक्षा ।

दुर्वृत्ताचरणं च द्विविधम् । वधावसानं प्रयत्नमात्रं चेति । तयोर्मध्ये वधावसानस्य पुरुषकर्तृकस्य दुर्वृत्ताचरणस्य प्रायश्चित्त-

माचार्यो वक्ष्यति । प्रयत्नमात्रस्य तु प्रायश्चित्तं याज्ञवल्क्यो^१ ऽतिदिशति—

‘चरेद्ब्रतमहत्त्वा ऽपि घातार्थं चेत् समागतः’ ।

(या स्मृ. ३. २९२.)

इति । न च हननाहननयोर्ब्रतसाम्यं शङ्कनीयम् । अतिदिष्टस्योपदिष्टात् किञ्चिद्व्यूनत्वात् । योषितस्तु पुरुषकर्तृकप्रायश्चित्तादर्धं द्रष्टव्यम् । गर्भपातने प्रायश्चित्तं गर्भभेदादनेकधा भिद्यते । गर्भो द्विविधः । पतिजन्यो जारजन्यश्च । जाराश्च मवर्णा असवर्णाश्च । तत्र सर्वत्र प्रायश्चित्तं चतुर्विंशतिमते ऽर्भाहितम् -

‘गर्भपाते समुद्दिष्टं यथावर्णविधि ब्रतम् ।

जारगर्भे विशेषः स्यात् यथोक्तमृषिभिः पुरा ॥

ब्रह्मगर्भवधे कृच्छ्रमहदं सान्तपनाधिकम् ।

क्षत्रगर्भवधे चैव चरेच्चान्द्रायणद्वयम् ॥

वैश्यस्य चैन्दवं प्रोक्तं पराकः शूद्रपातने ।

प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं गर्भपाते विशेषतः’ ॥

इति । वेदविश्रामरहितस्य प्रायश्चित्तं त्रिसंज्ञा दर्शयति -

‘नास्तिकः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा विरगन्ना-

स्तिकयात् । (२९) नास्तिकवृत्तिस्त्विति कृच्छ्रम् ।

(व. स्मृ. २१. २२-३०)

इति । एतच्च सकृत्करणविषयम् । असकृत्करणे तु शंभु-
नोक्तम्—

१ B, D, and G, read याज्ञवल्क्येन वर्जितम् for याज्ञवल्क्यो अतिदिशति

२ B, and D, read सर्वप्रायश्चित्तं for सर्वत्र प्रायश्चित्तं ३, G, and H

read यथावर्णं ४. Except A, G, I and J, all read सान्तपनाधिकम्.

५. I, reads च कृत्वा for चरित्वा ६. I, reads नास्तिकस्य for नास्तिक-

‘नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कुट-
व्यवहारी मिथ्याभिशंसीत्येते पञ्च
संवत्सरं ब्राह्मणगृहे भैक्ष्यं चरंयुः’ ।

इति ॥ १४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१ ॥

अथ बीजि-क्षेत्रिणोः पित्रोः प्रत्यत्राय-प्रार्थाश्चत्तसद्भाव-
सूचनार्थमस्मिन् प्रायश्चित्तप्रसङ्गे कुण्ड-गोलकौ पुत्रौ सदृष्टान्त-
मुपन्यस्यति-

ओघ-वाता-ऽऽहतं बीजं यस्य क्षेत्रे प्ररोहति ।

स क्षेत्री लभते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥२२॥

तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ स्मृतौ कुण्ड-गोलकौ ।

पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् मृते भर्त्तरि गोलकः ॥२३॥

इति । ओघो जलप्रवाहः । वातः प्रचण्डवायुः । तयोरन्य-
तरेणाहतं परकीयं शाल्यादिबीजं यस्यान्यस्य क्षेत्रे प्ररोहति
स क्षेत्री बीजं बीजफलं लभते । न तु बीजी । तदंतर्ह्यक्रप्रसि-
द्धम् । तेनैव न्यायेन क्षेत्रिणो भार्यायां बीजिनान्यादिनौ कु-
ण्ड-गोलकौ क्षेत्रिणः पुत्रौ भवतः । न तु बीजिनः । तयोः
पुत्रयोर्मध्ये क्षेत्रिण्यमृते जारजः कुण्डः । मृते तस्मिन् जारजं
गोलकः ।

१. I and M. read ओघवाताहत २. M. reads यथा for यस्य ३. B.
and D. read तत् for सः; while M. omits सः and inserts तत् before क्षेत्री.
४. These two ślokaś of the text can be traced in several Smritis
and Purānās.

‘अमृते च मृते चैव जारजौ कुण्ड-गोलकौ ।’

इति स्मृत्यन्तरात् । जारजशब्देन देवरादयो व्यावर्त्यन्ते ।
न हि तेषां जारत्वमस्ति । तेषां गुर्वनुज्ञातत्वान् । अनुज्ञातत्वं
च याज्ञवल्क्येनोक्तम् —

‘अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो* देवरः पुत्रकाम्यया ।

सर्पिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥

(या. स्मृ. १. ६८)

इति । बीजि-क्षेत्रिणोरत्र सूचितः प्रत्यवायो महाभागंते
दर्शितः—

‘क्षेत्रिकश्चैव बीजी च द्वावेतौ निरयद्भौ ।

न रक्षति च यो दासान् परदारान्श्च गच्छति ॥

गार्हितास्ते नरा नित्यं धर्माचारवहिष्कृताः ।’

* गुर्वनुज्ञातोऽपि देवरः ऋतावेत्यादा गर्भोपने । तदुभौ पुनर्ग-
च्छन् पतितो भवति । वस्तुतस्त्विदं वचनम्—

‘यस्या भ्रिणेत कन्याया वाचा सये कृत पान ।

तामनेन निधानेन निजो विन्देत देवर ।’ ॥

(म. स्मृ. ०. ६९)

इति मनुर्कर्मगदानपरमेवैत्याचार्याः ।

१ J reads देवरादयो B and D. out this portion -

व्यावर्त्यन्ते । नहि तथा जारत्वमस्ति । तथा गुर्वनुज्ञातत्वान् । अनुज्ञातत्वं च
याज्ञवल्क्येनोक्तम् —

अपुत्रा गुर्वनुज्ञातो देवर पुत्र काम्यया ।

सर्पिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥

इति । बीजि क्षेत्रिणोरत्र सूचितः प्रत्यवायो २ (G) read, घृताभ्यक्त
and I. अज्ञेत् for इयात् ३ I. reads द्वावेतौ नियमद्भौ, while B and D
read शिवितौ निरयद्भौ ४ I reads

• गार्हितास्ते नरा नित्यं धर्माचारवहिष्कृताः ।

इति । जारस्य गर्भानुत्पादने यन् प्रार्थ्यश्चित्तमभिहितं तदेव
बीजी द्विगुणमाचरेत् । जारप्रार्थश्चित्तं च^१ ध्यायेण दर्शितम्-

‘ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेदकामां यदि कामत ।

कृच्छ्र-चान्द्रायणे कुर्यादर्धमेव प्रमादनः ॥

अर्धमेव सकामायां तप्तकृच्छ्रं सकृद्दत्तौ ।

अर्धमर्धं नृपादीनां दारंपु ब्राह्मणश्चरेत् ॥

ऐतद्भूतं चरेत्सार्धं श्रोत्रियस्य परिग्रहं ।

अश्रोत्रियश्चेद् द्विगुणमगुणावर्धमेव च^२ ॥

इति । क्षेत्रिणः प्रार्थश्चित्तविशेषानादेशान् सामान्यप्रार्थश्चित्तं
दृष्टव्यम् । तच्च याज्ञवल्क्येन दर्शितम्

‘प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।

उपपातकजातानामनादिष्टेषु चैव हि^३ ॥

(या. स्मृ. ३. ३०६)

इति । ‘न बीजी भागमर्हति’—इत्ययमर्थो मनुना दृष्टान्तैः
प्रतिपादितः—

‘यथा गो-श्वोष्ट्र-दासीषु महिष्यजोविकासु च।

नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवान्याङ्गनास्वपि ॥

ये श्क्षेत्रिणो बीजवन्तः परिक्षेत्रे प्रवापिणः ।

ते वै सस्यस्य जातस्य न लभन्ते फलं क्वचित् ॥

१. B. and D. read जारजस्य गर्भानुत्पादे and E. II. and I. जारस्य
गर्भानुत्पादे; while J जारस्य गर्भमुत्पादयतः. २ I. omits च. ३. C. and
F read एतच्छ्रुत, E. and II. एतस्सर्वं for एतद्भूतं ४. B. and D. sub
statuto चेत् for च and for the same C. and F. read च. ५. B. D. and
the text read अनादिष्टस्य for अनादिष्टेषु. ६. All, except A. and the
text read महिषीष्वाविकासु. ७. The text reads परिक्षेत्रप्रवापिणः.

यदन्वगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दितमार्पभम्' ॥

(म. स्मृ. १. ४८-५०)

इति । ये ऽक्षेत्रिण इत्यत्र अक्षेत्रिण^३ इति छेदः ॥ २२-२३ ॥
इदानीं कुण्ड-गोलकप्रसङ्गेन युद्धिस्थान् पुत्रभेदान् दर्शयति -

औरसः क्षेत्रजश्चैव^४ दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।

इति । एतच्च द्वादशविधानां पुत्राणामुपलक्षणम् । ते च
मनुना दर्शिताः -

‘औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ।

गृहोत्पन्नाः ऽपविद्धश्च दायादा वान्धवाश्च यत् ॥ (१५९)

कानीनश्च सहाहश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा ।

स्वयंदत्तश्च शौद्रेश्च पडदायादवान्धवाः ॥ (१६०)

* सर्वजनारायणस्तु- ‘क्षेत्रिणः क्षेत्रस्नामिनः । केवल नीजवपार ।
परक्षेत्रे इति प्रवापिण इति च दृष्टान्तः’ इति व्याचर्यते ।

† अत्र कलिधर्मनिरूपणप्रसङ्गे कलिनिषिद्धयोः क्षेत्रज-कृत्रिमयोः पु-
त्रयोः निर्देशात् इतरथा गृहोत्पन्नादीनामनिर्देशाच्च क्षेत्रज-कृत्रिमौ
कलौ विहितविति न शङ्कनीयम् । केवलमुपलक्षणरूपान्तयोः । अन्यथा-

‘दत्तोरितरेषा तु पुत्रत्वेन परिग्रहः’ ।

इत्यादयो निषेधा व्याकृत्येरन्

१. C. E. F. G. H. I. and J read यथा for यत् २. B. and D read -
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं वृषभयेष्टितम् ।

C. E. F. and H. read—

गोमिनामेव ते वत्सा मोघं वृषभयेष्टितम् ।

G. reads the same, but substitutes नो यद् for नो यत्. ३. B. and D.
read शूद्रेश्च and J शौर्यश्च for शौद्रेश्च

स्वक्षेत्रे संस्कृतायां तु स्वयमुत्पादितश्च यः ।
 तमौरसं विजानीयात् पुत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ (१६६)
 यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्य पतितस्य वा ।
 स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रज्ञः स्मृतः ॥ (१६७)
 माता पिता वा दद्यातां यमाद्भिः पुत्रमापदि ।
 सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दाक्षिणः सुतः ॥ (१६८)
 सदृशं तु प्रकुर्याद्यं गुण-दोषात्रचक्षणम् ।
 पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं स विज्ञेयस्तु कृत्रिमः ॥ (१६९)
 उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य संः ।
 स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः ॥ (१७०)
 माता-पितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा ।
 यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥ (१७१)
 पितृवेश्मनि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्ब्रह्मः ।
 तं कानीनं विजानीयाद्बोद्धुः कन्याममुद्रवम् ॥ (१७२)
 या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताऽज्ञाता चै या मती ।
 बोद्धुः स गर्भो भवति सहोढ इति चाच्यते ॥ (१७३)
 क्लीणीयाद् यस्त्वपत्यार्थं माता-पित्रार्थमन्तिकान् ।
 स क्रातिकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ (१७४)

१. I reads स्वे for स्व- २. II reads कल्पिकम् for कल्पितम् ३. The text reads व्याधितस्य for पतितस्य. ४. B. and D. read प्रयुक्ताया for नियुक्तायां ५. All, except A. I. and the text substitute च for वा. ६. B. and D. read दत्तक for दक्षिण. ७. The text reads च for तु. ८. All, except A. I. and the text substitute य. for स ९. We follow here A. I. and the text. All others read तत्फलम् for तल्पज. १०. The text reads वदेजाम्ना for विजानीयात् ११. The text substitutes अपि for च, while I. reads ज्ञाताऽज्ञाततया for ज्ञाताऽज्ञातः च १२. This and the following three lines do not appear in B. and D.

या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया ।
 उत्पादयेत् पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ (१७५)
 माता-पितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणान् ।
 आत्मानं स्पर्शयेद् यस्मै स्वयंदत्तस्तु सं स्मृतः ॥ (१७६)
 यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत् सुतम् ।
 स पारयत्रेव शवस्तस्मान् पारशवः स्मृतः ॥ (१७८)
 (म. स्मृ ९. १५९-१७८)

इति ।

[याज्ञवल्क्येनापि-

‘ औरसः पुत्रिकापुत्रः क्षेत्रजो गृहजस्तथा ।
 कानीनः पञ्चमः प्रोक्तो षष्ठः पौनर्भवः स्मृतः ॥
 दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च स्वयंदत्त इतीरितुः ।
 सहोदजो ऽपविद्धश्च पुत्रा ह्यदश कीर्त्तिताः ॥
 औरसो धर्मपत्नीजस्तन्समः पुत्रिकासुतः ।
 क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु संगेत्रेणतरेण वा ॥ (१२८)
 गृहे प्रच्छन्न उन्पन्नो गृहजस्तु सुतः स्मृतः ।
 कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ (१२९)
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः स्मृतः ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ (१३०)
 क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात् स्वयंकृतः ।

१. G and F read वेच्छया पुन for वा स्वयेच्छया and for the same G, H and J read वेच्छया पुन २ B and D read संस्कृत for सं स्मृत ३ B and D read पावयत्रेव for पारयत्रेव ४. याज्ञवल्क्येनापि and the following quotation is omitted by all except A and I ५. The first four lines of this quotation are not found in Yājñavalkya. ६. The text substitutes सुत for स्मृत .

दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो गर्भे विज्ञैः सहोद्वजः ॥ (१३१)

उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः ।

पिण्डदोऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ (१३२)

सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विभिः । (१३३)

(या. स्मृ. २. १२८ १३३)

इति] ॥

अत्र द्वादशानां पुत्राणां यानि लक्षणानि मनुना दर्शितानि
तानि सर्वाण्युपलक्षयितुं दत्तस्य लक्षणमाह -

दद्यान्माता पिता वाऽपि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥२४॥

इति । अत्र दाने सदृशां प्रीतिसंयुक्तमाद्विरापदीति विशेषण-
चतुष्टयं द्रष्टव्यम् ॥ २४ ॥

प्रसक्तानुप्रसक्तं परिसमाप्य प्रकृतंभव प्रायश्चित्तमनुसरति
परिविचित्रित्यादिश्लोकद्वयेन—

परिविचित्रिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते ।

सर्वे ते नरकं यान्ति दातृ-याजकपञ्चमाः ॥२५॥

द्वौ कृच्छ्रौ परिविच्छेस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।

कृच्छ्रैतिकृच्छ्रौ दातुस्तु होता चान्द्रायणं चरेत् ॥२६॥

इति । यत्र ज्येष्ठो नोद्वहति कनिष्ठश्चाद्वहति तत्र ज्येष्ठः परिवि-
चित्रित्युच्यते । कनिष्ठः परिवेत्ता । यया कन्यया कनिष्ठः परि-
विद्यते सा परिवेदिनी । तस्याः पित्रादिदाना । याजकां विवाहहं-
मस्य कारयिता । त एते पञ्च नरकं यान्ति । तथा च हारीतः -

१. The text reads भिन्न for विन्न. २. M. inserts after this line -

द्वाराग्निहोत्रसंयोग यः कुर्यादमर्जं सात ।

परिवेत्ता स विज्ञेय परिविच्छिस्तु पूर्व न ॥

‘ज्येष्ठे ऽनिविष्टे कनीयात्रिविंशत् परिवेत्ता भवति ।
परिवित्तिर्ज्येष्ठः । परिवेदनी कन्या । परिदायी दाता ।
परियष्टा याजकः । ते सर्वे पतिनाः ।’

इति । तत्र परिवित्तद्वौ कृच्छ्रौ प्रायश्चित्तम् । कन्याया
एकः कृच्छ्रः । दातुः कृच्छ्रानिकृच्छ्रः । तस्य लक्षण याजव-
ल्क्य आह—

‘कृच्छ्रानिकृच्छ्रः पयसा दिवसाने ऋविंशतिम् ।’

(या स्म. उ. ३२१)

इति । याजकस्य चान्द्रायणम् । न चात्र परिवेत्तुः प्रायश्चित्त-
तमनुक्तमिति शङ्कनीयम् । परिवित्तिशब्देन तस्याप्यपराधान-
त्वात् । अत्र एव यमः परिवित्ति परिवेत्त्रोर्द्वयोः परिवित्ति-
तमाह—

‘कृच्छ्रौ द्वौ परिवित्तेस्तु कन्यायाः परिवित्ति-
अतिकृच्छ्रं चरद्दाता होता चान्द्रायण-
(अ स्म. ३२२)

इति । यत्तु शङ्क-लिंगविताभ्यामुक्तम्

‘परिवित्तिः परिवेत्ता च संवत्सर
ब्राह्मणगृहेषु भिक्षुं चरयाताम् ।’

इति शङ्कनापि—

‘परिवित्तिः परिवेत्ता च यया च परिवेत्तने
व्रतं संवत्सरं कुर्येदति-याजकत्वमाह ।’

इति यदापि शरितेनोक्तम्—

१. I. 10015 द्वौ परिवेत्तु स्यात् 10016 वा परिवेत्तम् २. I. 10017 कृच्छ्र-
निकृच्छ्रौ दातुस्तु 10018 अति कृच्छ्रं चरयाता

‘ ते सर्वे पतिनाः संवत्सर प्राजा-
पत्येन कृच्छ्रेण यापयेयुः ’ ।

इति तत्र सर्वत्र चिर-क्षिप्र-ज्ञाना भ्रजानभेदेन प्रायश्चित्तगौरव-
लाघवव्यवस्था द्रष्टव्या । प्रायश्चित्तचरणानन्तरं परिवेत्तुः
कर्त्तव्यमाह वसिष्ठः—

‘ परिविविदानः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै
दत्त्वा पुनर्निविशेत् तां चैवोपयच्छेत् ’ ।

(व. स्मृ. २७. ८)

इति । तस्मै दत्त्वा ज्येष्ठाय निवेद्य । पुनर्निविशेत् पुनरुद्ध-
हेत् । कामिनिपेक्षायामाह तामेवोपयच्छेदिति । अयमर्थः—
ज्येष्ठभ्रातृकृतदारपरिग्रहे कृतदारपरिग्रहः कनिष्ठः परिवेत्ता
परिवेदन्त्या स्वयमेव कन्यया परिविचिन्ता ज्येष्ठभ्रात्रा च
सह उपोष्यात्तन्निर्वर्त्य ज्येष्ठभ्रातरि कृतदारपरिग्रहे कनिष्ठः
पूर्वोपयच्छेत् कन्यां ज्येष्ठभ्रात्रे निवेद्य तदन्तां स्वयमेव पुनरुद्ध-
हेत् । अथमेव न्यायो ज्येष्ठ-कनिष्ठयोराधानव्युत्क्रमे भगिन्यो-
हव्युत्क्रमे चानुसन्धेयः । अत एव गौतमः—

‘ परिविचि-परिवेत्-पर्याहिन-पर्याधाना- श्रेदिधिषु-
दिधिषूणां संवत्सरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् ’ ।

इति । अग्नेदिधिषुपत्यादौ विशंग्यो वमिष्टेनाक्तः—

‘ अग्नेदिधिषुपतिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा निविशेत्

१. B and D read हापयेयुः, G. पात्रयेयुः, C. and F. यापयेयु and I. परिचरेयु for यापयेयु. २. All, except I. omit दिधिषु-

तां चैवोपयच्छत् । (९) दिधिषुपतिः कृच्छ्रानि-
कृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै दत्त्वा पुनर्निविशत् ।

(व. स्मृ. २०. ९ १०)

इति । अग्नेदिधिष्वोदलक्षणं देवलनाक्तम

‘ज्येष्ठायां यद्यनुहायां कन्यायामुद्घाते षुजा ।

सा चाग्नेदिधिषुर्जेया पूर्वा तु दिधिषुः स्मृता ॥

इति । तत्राग्नेदिधिषुपतिर्द्वादशरात्र कृच्छ्रं प्राजापत्यं चरित्वा
ज्येष्ठायां पश्चादन्येनोहायां तामिवाद्घेत् । दिधिषुपतिस्तु कृ-
च्छ्रानिकृच्छ्रौ चरित्वा स्वोहां ज्येष्ठां तस्मै कर्नायस्याः पूर्वोद
दत्त्वाऽन्यामुद्घेत् ॥ २५ २६ ॥

परिवेदने प्रत्यवाय प्रायश्चित्तं च प्रदश्येदानीं विशंभे तद-
पवादं दर्शयति -

कुब्ज-वामन-पण्डेषु गृह्णेषु जडेषु च ।

जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥ २७ ॥

कुब्जः पृष्ठभागं मांसादिविगेषेणान्यन्तविकृतदंढः । वा-
मनो र्गतद्वस्वदंढः । पण्डो नयुसक्तः । गृह्णो जिह्वादिदोषेण
सहसा वक्तुमशक्तः । जडो क्षमः कार्येष्वप्रवृत्तः । जात्य-
न्धादयः प्रभिद्धाः । एवाविधस्य ज्येष्ठस्य विवाहायोग्यत्वात्
कनिष्ठस्य विवाहं नास्ति परिवेदने दोषः । एतच्च ज्येष्ठस्य
प्रव्रज्या-देशान्तरगमनादीनामप्युपलक्षणम् । अस्मिन्च परिवेद-
नाभ्यनुज्ञाने सर्वादिवचनानि पूर्वमेव श्राद्धप्रसङ्गादुदाहृतानि
नात्र प्रपञ्चयन्ते ॥ २७ ॥

१. B. and D. read शरात्रे for सा चाग्ने and क्रमात् for स्मृता. २. L.
reads -खश्चैषु for पण्डेषु ३. L. reads परिवेदने for परिवेदने

कुञ्जत्वादिदोषरहितेष्वपि भिन्नोदरं पश्चिमं दत्तमभ्यनु-
जानानि-

पितृव्यपुत्रः सापत्नः परनारीसुतस्तथा ।

दारा-अग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवदने ॥ २८ ॥

इति । पितृव्यपुत्र-सापत्नौ प्रसिद्धौ । परनारीसुतो
दत्त-क्रीतादिः । एतेषु ज्येष्ठेषु स्थितेषु कनिष्ठस्य विवाहाधान
योर्नास्ति प्रत्यवायः ॥ २८ ॥

कुञ्जत्वादिदोषरहितेष्वपि कान्दरं पर्याधानं विंशतिमाह -

ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् ।

अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २९ ॥

इति । कारयेत् कुर्यात् । अनुज्ञातः कनिष्ठो ज्येष्ठान्
पूर्वमाधानं कुर्यात् । ज्येष्ठभ्रात्रेव पित्रा अभ्यनुज्ञातस्य पुत्रस्य
पर्याधानप्राप्तौ चतुर्विंशतिमते तत्रिंशद्वयते-

‘ज्येष्ठभ्रात्रा त्वनुज्ञातः कुर्यादग्निपरिग्रहम् ।

अनुज्ञातोऽपि सन्न पित्रा नादध्यान्मनुरब्रवीत्’ ॥

इति । यत्तु सुमन्तुनोक्तम् -

‘पितुर्यस्य तु नाधानं कथं पुत्रस्तु कारयेत् ? ।

अग्निहोत्राधिकारो ऽस्ति शङ्कस्य वचनं यथा’ ॥

इति । उशाना अपि-

‘पिता पितामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।

तपो-अग्निहोत्र-मन्त्रेषु न दोषः परिवदने’ ॥

इति तत् पित्रादीनां वैधुर्यादिना प्रतिबन्धे मति
द्रष्टव्यम् ॥ २९ ॥

परिवेदन-पर्याधानयोरिव स्त्रीणां पुनरुद्वाहस्यापि प्रसङ्गान्
कचित् अभ्यनुज्ञां दर्शयति -

नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ।

पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥ ३० ॥

इति । नष्टा देशान्तरगमनेनापरिजानवृत्तान्तः । अथ च
पुनरुद्वाहो युगान्तरविषयः । तथा चार्थादव्यपुण्यम -

‘ऊहायाः पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवध तथा ।

कलौ पञ्च न कुर्वन् भ्रातृजायां कमण्डलुम्’ ॥

इति । अत्रै ऊहाशब्देन विधिवद्गृहा प्राह्या । अन्यत्रैव
पुनरुद्वाहस्यात्राप्यङ्गीकृतत्वात् ॥ ३० ॥

पुनरुद्वाहमकृत्वा ब्रह्मचर्यव्रतानुष्ठाने श्रयां निगम
दर्शयति -

मृते भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ।

सा मृता लभते स्वर्गं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ ३१ ॥

इति । मृतप्रहणं नष्टादीनामपलक्षणम् । चतुर्यपादेन
स्मृत्यन्तरप्रसिद्धा ब्रह्मचारिणानिर्दृष्टान्तिता । सा च मनुना
दर्शिता -

१. This Sloka occurs in several MSS. and Puranas with slight differences. २. M. reads न निशत तो विधीयते. But this reading is quite contrary to the author's explanation. ३. Except A. it is in the following -

अत्र ऊहाशब्देन विधिवद्गृहा प्राह्या ।

अन्यत्रैव पुनरुद्वाहस्यात्राप्यङ्गीकृतत्वात् ।

‘अनेकानि सहस्राणि कौमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवं गतानि विप्राणाम् कृत्वा कुलमन्तानिम् ॥

(म. स्मृ. ५. १. ५९)

इति ॥ ३१ ॥

उक्तब्रह्मचर्यादप्यधिककुलमनुगमनं दर्शयति -

तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि गोमाणि मानुषे ।
तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्तारं याऽनुगच्छति ॥ ३२ ॥

इति । तावत्कालं तावत्सहस्रसंवत्सरम् । तथा च हारीतः-

‘मृते भर्तारि या नारी धर्मशीला दृढव्रता ।
अनुगच्छति भर्तारं शृणु तस्यास्तु यत् फलम् ॥
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानुषे ।
तावन्त्यब्दसहस्राणि स्वर्गलोके मर्त्तयते ॥
मातृक पैतृकं चैव यत्र कन्या प्रदीयते ।
कुलत्रयं पुनात्येवा भर्तारं याऽनुगच्छति ॥

इति । शङ्खा-ऽङ्गिरसौ—

‘मृते भर्तारि या नारी समारोहेद्भुताशनम् ।
सा ऽरुन्धतीसमाचारा स्वर्गलोके मर्त्तयन्त’ ॥

१ The text reads कुमार- for कौमार-. २ B, D, and M. read तिस्रः कोट्यर्धकोटी च ३. B and D. omit this and the following four lines -

तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्तारं याऽनुगच्छति ॥ ३२ ॥

इति । तावत्कालं तावत्सहस्रसंवत्सरम् । तथा च हारीतः -

‘मृते भर्तारि या नारी धर्मशीला दृढव्रता ।
अनुगच्छति भर्तारं शृणु तस्यास्तु यत् फलम् ॥
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानुषे ।

४. B. and D. read अष्ट- for अर्ध- ५. I. reads शङ्ख-नर्त्तयन्ती for शङ्खा-ङ्गिरसौ, but the quotations that have been hitherto given as from Sankhalikhitau are in prose and the present one

इति । ननु—इदमनुगमनं प्रत्यक्षश्रुतिविरुद्धम् ।

‘तस्माद् न पुरायुषः स्वर्गकामी प्रेष्यात्’ ।

इति श्रुत्या आत्महत्याप्रतिषेधात् ।

‘असूर्या नाम ते लोका अन्धेन समसाऽऽवृताः ।

तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महन्ता जनाः’ ॥

(ई. उ. ३)

इति श्रुत्यन्तराच्च । मैवम् । अनुगमनस्मृतेर्निरवकाशत्वेन प्राबल्यात् । आत्महत्यानिषेधश्रुतिस्तु स्वर्गकामयोधितोऽन्यत्र सावकाशा । ननु स्वर्गकामिन्याः पतिमनुगच्छन्त्या अपि ब्राह्मण्या अनुगमनं स्मृत्यैव निर्दिष्टम् । तथा च पैठीनसिः -

‘मृतानुगमनं नास्ति ब्राह्मण्या ब्रह्मशासनात् ।

इतरंषां तु वर्णानां स्त्रीधर्मोऽयं परः स्मृतः ॥

इति । स्मृत्यन्तरं च—

‘उपकार यथा भर्तुर्जीवन्ती न तथा मृता ।

करांति ब्राह्मणी श्रेयो भर्तुः शोककरी चिगत ॥

* आत्मानं हन्तीत्यात्महन ।

‘येऽन्यथा मन्तमात्मानमकर्तार स्वयम्प्रभय ।

कर्ता भोक्तेति मन्यन्ते न एवात्महन्ता जनाः’ ॥

इत्युक्तेरात्मज्ञानाभाव एव आत्महत्याशब्दवाच्यः । अनुगमनेन शरीरत्यागो नात्र आत्महत्याशब्दवाच्यो भवति ।

१ Except I and the text all read प्रेत्याभिगच्छन्ति २ Except A, and I all read श्रुत्यैव for स्मृत्यैव H also reads the same and inserts तत after श्रुत्यैव ३ I omits इति स्मृत्यन्तरं च and A, by the insertion of मनु after इति shows that the next four lines are from Manu. However, they are not found in Manusmriti.

अनुवर्त्तेन जीवन्तं नानुयायान्मृतं पतिम् ।
जीव्यं भर्तृहितं कुर्यात् मरणादात्मघातिर्जा' ॥

इति । अङ्गिरा अपि—

‘या स्त्री ब्राह्मणजार्ताया मृतं पतिमनुव्रजन् ।
सा स्वर्गमात्मघातेन नात्मानं न पतिं नयन्त्’ ॥

इति । व्याघ्रपादोऽपि—

‘न ध्रियेत समं भर्त्रा ब्राह्मणी शोकमोहिता ।
प्रव्रज्यागतिमाप्नोति मरणादात्मघातिनी’ ॥

इति । प्रव्रज्या मैथुनादिभोगत्यागः । नायं दोषः । अस्य
निषेधस्य पृथक्चित्तिविषयत्वात् । अत एवोशनाः—

‘पृथक् चितिं समारूह्य न विप्रा गन्तुमर्हति ।
अन्यासां चैव नारीणां स्त्रीधर्मोऽयं परः स्मृतः’ ॥

इति । एकचित्यां समारोहणं कल्पसूत्रकारेण दर्शितम्
‘प्रेतस्योत्तरतः* पत्न्या संवेशनमविशेषेण नित्यवन्त्’

- इति ॥ ३२ ॥

* प्रेतस्योत्तरतः सुप्ता पत्नी यदि कातरा भवेत् तर्हि ता देव
शिष्यो वान्यः-

‘उदीर्ष्व नार्थमि जीवन्लोक-
मितासुमेतमुपशेष एहि ।
हस्तग्राभस्य दिधिषोःस्वमेत-
त्पत्युर्जनित्वमभिसम्भुव’ ॥

इतिमन्त्रेणोत्थापयेत् इति विशेषोऽत्रानुसन्धेयः ।

१ II reads जीवा for जीव्य. २. G, and II, read मृतन for मयन

न केवलं स्वयमेवानुगमनेन स्वर्गे वसति किन्तु स्वभ-
र्त्तारं नरकादुद्धरतीत्याह—

व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् ।
एवं स्त्री पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥३३॥

इति श्रीपराशरसंहितायां प्रायश्चित्त-
काण्डे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

यद्यपि पापीयान् पतिः स्वपापफलभोगाय नरकमार्गाया-
भिमुखो भवेत् तथापि योषित् स्वकीयेन प्रबलसुकृतेन तस्य
पापफलभोगं प्रतिबद्ध्य पतिमपि स्वेन सह गतिं नयति । अ-
त एव व्यासः—

‘यदि प्रविष्टो नरकं बद्धः पार्श्वैः सुदारुणैः ।
सम्प्राप्तो यातनास्थानं गृहीतो यमकिङ्करैः ॥
निष्ठते विवशो दीनो वेष्ट्यमानः स्वकर्माभिः ।
व्यालग्राही यथा व्यालं बलाद् गृह्णात्यशङ्कितः ॥
तद्वद्भर्त्तारमादाय दिवं याति च सा बलात् ।
सा भर्तृपरमा नित्यं स्तुयमाना ऽऽसुरोगणैः ॥
क्रीडते पतिना सार्धं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा मित्रघ्नो वा भवेत् पतिः ।
पुनात्यविधवा नारी तमादाय मृता तु या’ ॥

(व्या. स्मृ. ४. ६०—६४)

इति । इदं चानुगमनं पतिव्रतयाऽनुष्ठितं सदुक्तरतीत्या द-

म्पत्योरुभयोः श्रेयोहेतुः पापीयस्याऽनुष्ठितं चेत् पापक्षयहेतु-
र्भवति । तथा च महाभारतम्—

‘अवमत्य तु याः पूर्वं पतिं दुष्टेन चेतसा ।
वर्त्तन्ते याश्च सततं भर्तृणां प्रतिकूलतः ॥
भर्त्राऽनुमरणं काले याः कुर्वन्ति तथाविधाः ।
कामात् क्रोधात् भयान्मोहात् सर्वाः पूता भवन्ति ताः ॥
आदिप्रभृति या साध्वी पत्युः प्रियपरायणा ।
ऊर्ध्वं गच्छति सा तत्र भर्त्राऽनुमरणं गता’ ॥

इति । ऐतच्चानुमरणं न सर्वासामपि स्त्रीणां सम्भवति

‘साध्वीनामेव नारीणामग्निप्रपतनादृते ।
नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्त्तरि कर्हिचित् ॥
यावन्नाग्नौ दहेद्देहं मृते पत्यौ पतिव्रता ।
तावन्न मुच्यते नारी स्त्रीशरीरात् कथञ्चन’ ॥

इत्यङ्गिरसा सामान्येन पतिव्रतानां साध्वीनामधिकारस्य
बोधनात् । अयं चाधिकारो रजआदिभिः प्रतिबद्ध्यते । तथा
च बृहस्पतिः—

‘बालसंवर्धनं* त्यक्त्वा बालापत्या न गच्छति ।
रजस्वला सूतिका च रक्षेद्गर्भं च गर्भिणी’ ॥

* यथा बालापत्याद्या नानुगन्तुमर्हन्ति तथा वीरसूरपि नान्वियात्
अत एव—

‘तस्यात्मनोऽर्धं पत्यास्ते नान्वगात् वीरसूः कृपी’ ।
इत्याद्युक्तं श्रीमद्भागवतादिषु । (श्री. भा. १. ७. ४५)

* १. E. G. and H. read अवगत्य for अवमत्य २ All, except A and I
omit from this line to अमृष्टकृतव ऋत्वदर्शनेन सम्भावितगर्भसन्वेना. (P.
59, L. 7, both inclusive.)

इति । अत्र बालसंवर्धनं त्यक्त्वेति वदन् संवर्धयितृजनान्तरविस्रम्भे बालापत्याया अप्यधिकारो ऽस्तीति दर्शयन् रक्षेद्गर्भं च गर्भिणीति रक्षां दर्शयन् सम्भावितगर्भसन्देहाया अप्यधिकारं वारयति । तथा च नारदीये—

‘बालापत्याश्च गर्भिण्य अदृष्टकृतवस्तथा ।
रजस्वला राजसुते नारोहन्ति चितां शुभे’ ॥

इति । अदृष्टकृतवः ऋत्वदर्शनेन सम्भावितगर्भसन्देहाः ॥ ३३ ॥

श्रुतिविषयितं प्रायश्चित्तं प्रकीर्णेषु यन्मतं
नैयविषययोर्भेदस्तल्लक्षणं परिवेदनम् ।
प्रथयति परं तुर्याध्याये पराशरभाषिते
विवृतिमकरोत् शक्येत्या निर्णयि स माधवः ॥ १ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्तक-परमेश्वर-
श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ
पराशरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां चतुर्थो ऽध्यायः ॥ ४ ॥

१ I. reads प्रकीर्णकेषु for प्रकीर्णेषु २ Except A. all others read तत्रयविषययो ३ II reads व्यकन्या for शक्येत्या ४ All, except A. and II omit स.

पराशरसंहिता

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

येत् समाश्रित्य वाल्मीकिप्रमुखाः शं परं गताः ।

तदाश्रयेऽङ्घ्रिकमलं रामचन्द्रस्य निर्मलम् ॥ १ ॥

इत्थं चतुर्थाध्याये प्रकीर्णकपापानां प्रायश्चित्तमभिहितम् । तत्र यद्यपि परिवेदनादिकं न प्रकीर्णकम् । उपपातकेषु पठितत्वात् । यद्यपि च पुत्रभेदादिकथनं न प्रायश्चित्तरूपं तथापि प्रकीर्णकप्रायश्चित्तस्य बाहुल्यात् अध्यायार्थत्वमविरुद्धम् । तत्राध्यायान्ते स्वर्गसाधनमनुगमनं वर्णितम् । तेन ब्रह्मलोकसाधनमाहिताग्निदहनं बुद्धिस्थम् । अतः पञ्चमाध्याये तद्विवक्षुः आदौ प्रायश्चित्तप्रकरणविच्छेदशङ्कामपनुदन् परिशिष्टं प्रकीर्णकप्रायश्चित्तं तावन्नवभिः श्लोकैराह—

वृकं-श्वान-सृगालाद्यैर्दष्टो यस्तु द्विजोत्तमः ।

स्नात्वा जपेत् स गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥१॥

गवां शृङ्गोर्दकैः स्नानं महानद्योस्तु सङ्गमे ।

समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥ २ ॥

वेद-विद्या-व्रतस्नातः शुना दष्टो द्विजो यदि ।

१ This Sloka appears only in A. and I. २ C and F. omit इत्थ. ३. B and D. read निरूपितत्वात् for पठितत्वात् ४. I. omits च. ५. B. and D substitute विवक्ष्य च for विवक्षुः ६ M. reads द्व वृकाभ्यां सृगालाद्यैः. ७. B and D. read जपेत्तु and M जपत् for जपेत् स. ८ B. and D read शृङ्गोर्दकस्नान-महानद्यो, C E. F. G and H. शृङ्गोर्दकस्नानं महानद्यो, J शृङ्गोर्दके स्नानं महानद्या, M शृङ्गोर्दके स्नातो महानद्या and K. and L. शृङ्गोर्दकस्नानात् महानद्यो. ९. M. reads तु प्राज्ञः for द्विजो यदि.

स हिरण्योदकैः स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥३॥
 सत्रतस्तु शुना दष्टो यस्त्वित्रात्रमुपावसेत् ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥ ४ ॥
 अत्रतः सत्रतो वाऽपि शुना दष्टो भवेद् द्विजः ।
 प्राणिपत्य भवेत् पूतो विप्रैश्चक्षुर्निरीक्षितः ॥ ५ ॥
 शुना घातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अद्विः प्रक्षालनं प्रोक्तमग्निना चोपचूलनम् ॥ ६ ॥
 शुना तु ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहर्नक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यःशुचिर्भवेत् ॥ ७ ॥
 कृष्णपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं वाऽवलोकयेत् ॥ ८ ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टो द्विजोत्तमः ।
 वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नात्वा शुचिर्भवेत् ॥ ९ ॥

१. K L and M. read this Sloka after the 5th. २. M reads उपो-
 षित for उपावसेत् ३ M. reads चानुनिरीक्षित for चक्षुर्निरीक्षण .
 ४. M reads प्रक्षालनाच्छुद्धि for प्रक्षालन प्राक्तम् ५. K. and L. read
 चावधूलनम् for चोपचूलनम् ६ K and L read ब्राह्मणी तु शुना दष्टा.
 ७ B and D. read ब्राह्मणः स्पष्ट for ब्राह्मणी दष्टा. ८. M reads
 सोमनक्षत्र for ग्रहनक्षत्र. ९. This and the following three lines are
 not found in B. and D.—

कृष्णपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 या दिशं व्रजते सोमस्ता दिशं वाऽवलोकयेत् ॥ ८ ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टो द्विजोत्तमः ।
 वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नात्वा विशुद्धयति ॥ ९ ॥

१० M. reads दृष्टस्तु ब्राह्मण for दष्टो द्विजोत्तम. ११. M. reads इनानाद्वि-
 शुद्धयति for स्नात्वा शुचिर्भवेत्.

इति । वृक-शुनोरारण्यक-ग्राम्यत्वाद्भेदः । सृगालो जम्बुकः ।
आदिशब्देन वराहादयो गृह्यन्ते । तैर्दष्टः प्रत्यवायपरिहाराय
स्नात्वा गायत्रीं जपेत् । न च—अत्र विधि-प्रतिषेधातिक्रमर-
हितस्य कथं प्रत्यवायः ? इति शङ्कनीयम् । श्व-वराहादीनां
दूरतः परिहर्त्तव्यत्वेन तत्समीपगमन-क्रीडादेरतिक्रमरूपत्वेन
प्रत्यवायहेतुत्वात् । 'वेदमातरम्'—इत्यनेन मन्त्रान्तरेभ्यो
ऽधिकं पवित्रत्वं दर्शयति । वेदमातृत्वं च—

‘गायत्री च्छन्दसां माता’ ।

इति स्मृतेरध्यवसीयते । यद्वा वेदा मातरो यस्याः सा
वेदमाता । यद्यपि मन्त्रान्तराण्यपि वेदजन्यानि तथापि
वेदत्रयजन्यत्वमस्या विशेषः । अत एव मनुः—

‘त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः पादं पादमद्बुद्धत् ।

तदित्यृचो ऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः’ ॥

(म. स्मृ. २. ७७)

इति । अत्र गायत्रीजपे सङ्ख्याविशेष उशनसा दर्शितः—

‘दंष्ट्रादिदष्टो * गायत्र्यष्टशतं प्राणायामशतं वा’ ।

इति (॥ १ ॥)—

एतच्चासमर्थविषयम् । समर्थस्तु गोगृङ्गोदकस्नानादिक-
माचरेत् इति । तत्र गोगृङ्गोदकस्नानन्नाम गोगृङ्गपूरितेना-
दकेन गायत्र्या शतवाराभिमन्त्रितेन सेचनम् ।

* ‘गायत्रीत्युपलक्षणं त्रिष्टुप्-जगत्योः’—इति केचित् ।

‘त्रैष्टुभं राजन्यस्य जगतीं वैश्यस्य सर्वेषां वा गायत्रीम्’ ।

इति श्रुत्या वर्णभेदेन त्रिष्टुप्-जगत्योरपि विधानात् ।

‘गोगृङ्गेन शतं स्नानं गायत्र्या’ ।

इति हारीतस्मरणात् । गोगृङ्गोदकस्नान-नदीसङ्गमस्नान-समुद्रदर्शनानामधम-मध्यमोत्तमाङ्गभेदेन वा दंशतारतम्येन वा व्यवस्था द्रष्टव्या (॥ २ ॥)—

वेदाध्ययनं वा प्राजापत्य-सौम्या-ऽऽग्नेय-वैश्वदेवादिव्रतानि वा समाप्य स्नातो ‘वेद-विद्या-व्रतस्नातः’ । स यदि शुना दष्टः तदा हिरण्यमुदके निधाय तेनोदकेन स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति । तत्रापि ब्राह्मणश्चेत् गायत्रीं शतकृत्वा जपेत् । तदाह बौधायनः—

‘वेद-विद्या-व्रतस्नातः शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।

शतपर्यायमावर्त्य गायत्रीं शुद्धिमाप्नुयात् ॥

इति (॥ ३ ॥)—

चान्द्रायणादिव्रतेन सहितः ‘सव्रतः’ । स यदि शुना दष्टः तदा त्रिरात्रमुपोष्य चतुर्थे ऽहनि घृतं प्राश्य कुशोदकं च पीत्वा पश्चाद्ब्रतशेषं समापयेत् । कुशोदकस्थानं यावकं वा पिबेत् । तदाह बौधायनः—

‘सव्रतस्तु शुना दष्टः त्रिरात्रमुपवासयेत् ।

सघृतं यावकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥

इति (॥ ४ ॥)—

१. H. omits—

* * * * तु ब्राह्मण ।

शतपर्यायमावर्त्य गायत्रीं शुद्धिमाप्नुयात् ॥

इति । चान्द्रायणादिव्रतेन सहितः सव्रतः । स यदि शुना दष्टः । २. G. omits this line—

‘सघृतं यावकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥’

सत्रता-ऽत्रतावुभावपि विप्रान् प्रणिपत्य तैर्निरीक्षितौ यथो-
क्तप्रायश्चित्ताचरणेन पूतौ भवतः (॥ ५ ॥)—

यस्तु शुना न दष्टः किन्तु नासिकया घ्रातः जिह्वया
वाऽवलीढः नखैर्वा लिखितः एतत् त्रये ऽपि तं प्रदेशं प्रक्षाल्य
वह्निना सन्ताप्य शुद्धा भवेयुः (॥ ६ ॥)—

यदा ब्राह्मणी श्वादिभिर्दष्टा भवति तदा सा रात्रावुदितान्
ग्रहान् सोमाद्भारकादीन् नक्षत्राणि च कृत्तिकादीन्यवलोक्य
शुद्धा भवति (॥ ७ ॥)—

कृष्णपक्षे मेघच्छन्ने सोमदर्शनासम्भवे शास्त्रदृष्ट्या तदव-
स्थानयोग्यां दिशं वा चक्षुषाऽवलोकयेत् । एतच्चावलोकनं
पञ्चगव्यप्राशनस्योपलक्षणम् । अत एवाङ्गिराः—

‘ब्राह्मणी तु शुना दष्टा सोमे दृष्टिं निपातयेत् ।
यदा न दृश्यते सोमः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥
यां दिशं तु गतः सोमस्तां दिशं वाऽवलोकयेत् ।
सोममार्गेण सा पूता पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ’ ॥

इति । या तु समुद्रतीरवासिनी तस्याः सोमदर्शनाभावं
तद्दिगवलोकनवत् समुद्रदर्शनमपि विशुद्धिहेतुः । तदाह
बौधायनः—

‘ब्राह्मणी तु शुना दष्टा सोमे दृष्टिं निपातयेत् ।
समुद्रदर्शनाद्वाऽपि शुना दष्टा शुचिर्भवेत् ’ ॥

इति (॥ ८ ॥)

यस्मिन् ग्रामे ब्राह्मणा न सन्ति तत्र ब्राह्मणप्रणि-

१ B E D and H, read स्यु, for भवेयु. २ B, D, G and H, omit
कृष्णपक्ष मेघच्छन्ने.

पात-निरीक्षणयोः स्थाने वृषप्रदक्षिण-निरीक्षणे । ननु-स्मृत्य-
न्तरेष्वन्यथा प्रायश्चित्तानि दृश्यन्ते । तत्र मनुः-

‘श्व-सृगाल-खरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव च ।

नरा-ऽश्वोष्ट्र-वराहैश्च प्राणायामेन शुद्ध्यति’ ॥

(म. स्मृ. ११. १९९)

इति । याज्ञवल्क्यो ऽपि-

‘पुंश्चली-वानर-खरैर्दष्टः श्वोष्ट्राहिं-वायसे ।

प्राणायामं जैले कृत्वा घृतं प्राश्य^१ त्रिगुह्यति’ ॥

(या. स्मृ ३ २७७)

इति । हारीतो ऽपि-

‘श्वानो वा क्रोष्टुको वापि नारी वा यदि वा नरः ।

आखुर्नकुल-मार्जारौ वायस-ग्रामसृकराः ॥

एतैर्दष्टे द्विजस्याङ्गे प्रायश्चित्तं कथं भवंतः ?

स्नानं कुर्यात् सचैलं तु विप्राणामनुवागमनान् ॥

प्रोक्षणीभिस्तृभिर्ऋग्भिः कारयेन्मार्जनं द्विजः ।

प्राणायामत्रयं कुर्यात् दद्यात् गोभ्यस्तृणं नरः ॥

सह द्विजैश्च भुक्तेन शुद्ध्यते नात्र संशयः’ ।

इति । वसिष्ठो ऽपि-

^१ इदं च घृतप्राशनं भोजनप्रत्यास्राय इति बोद्धव्यम् । प्रायश्चित्तस्य
तपोरूपत्वेन शरीरसन्तापनार्थत्वात् ।

१. I reads -प्रदक्षिणं द्रष्टव्यम् for -प्रदक्षिण-निरीक्षणं २ The text reads
श्वोष्ट्राहि- for श्वोष्ट्राहि-. ३ I reads प्राणायामत्रयं for प्राणायामं ४ I
reads क्रौञ्चको for क्रोष्टुको ५ G II, and I substitute -ग्राम्य for-ग्राम
६ C, E, F, G II and J read त्रिगुह्यं ऋग्भिः and I त्रिगुह्यं for
त्रिभिर्ऋग्भिः.

‘ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो नदीं गत्वा समुद्रगाम्’ ।

प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति’ ॥

(व. स्मृ. २३. ३१)

इति । अत्र शब्दः—

‘सृगाल-वृक-गो-विप्रैः शुना दष्टस्तथैव च ।

त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्यात् पुंश्चलीदशनक्षतः’ ॥

इति । हारीतो अपि—

‘शुना दष्टस्यहं यावकाहारः समुद्रगां नदीं गत्वा

प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य शुचिर्भवति’ ।

(हा. स्मृ. २३. ११)

इति । अङ्गिरा अपि—

‘ब्रह्मचारी शुना दष्टस्यहं सायं पयः पिबेत् ।

गृहस्थस्तु द्विरात्रं वा ऽप्येकाहं वा ऽग्निहोत्रवान् ॥

नाभेरूर्ध्वं तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् ।

स्यादेतत् त्रिगुणं वक्रले मस्तके तु चतुर्गुणम् ॥

इदं च वचनं उत्तमाङ्गदंशविषयमित्याचार्याः ।

इदं च सम्यग्दष्टविषयम् । यद्यप्यत्र क्षत्रिय-वैश्ययोर्नोक्तं तथापि तत् पादपादौनं कल्पनीयम् । शूद्रस्य तु—

‘शूद्राणां चापवासेन शुद्धिर्दानेन वा पुनः ।

गा वा दद्याद्घृष्यैकं ब्राह्मणाय विशुद्ध्य’ ॥

इति बृहदाङ्गिरसोक्तं दष्टव्यम् ।

१ The text reads तत शुचि for विशुद्ध्यति. २ I omits अत्र ३ II and I read यावकाहार for यावकाहार. and J omits the latter, and नदीं, and substitutes समुद्रगामिनी for समुद्रगा ४ I omits गत्वा and renders this Sutra in a versified form ५ B. and D read विशुद्ध्यति. ६ A. substitutes आपस्तम्बोऽपि for अङ्गिरा अपि ७ B. and D. omit this and also the next line—

गृहस्थस्तु द्विरात्रं वा ऽप्येकाहं वा ऽग्निहोत्रवान् ॥

नाभेरूर्ध्वं तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् ।

८ I. substitutes च for त.

अत्रती सत्रती वाऽपि शुना दष्टस्तथा द्विजः ।
दृष्ट्वाऽग्निं हूयमानं तु सद्य एव शुचिर्भवेत् ॥

इति । पैठीनसिरपि—

‘शुना दृष्टस्त्रिरात्रमुपवसेत् द्विजश्च । ब्राह्मणस्तु
शुना दष्टो गायत्र्यष्टसहस्राभिमन्त्रितं कृत्वो-
ल्मुक्तेन दहेच्चतुर्भिः कलशैः स्नानैः शुद्ध्यति ।
नदीसङ्गमे वा । बालस्यातुरस्य वा तत्र पिता
मनसा ध्यायन् सर्वकार्याणि कुर्वीत । पितुरभावं
सत्याचार्यः’ ।

इति । पुलस्त्योऽपि—

‘रजस्वला यदा दष्टा शुना जम्बुक-रामभैः ।
पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
ऊर्ध्वं तु द्विगुणं* नाभेर्वक्त्रे तु त्रिगुणं तथा ।
चतुर्गुणं स्मृतं मूर्ध्नि दष्टे’ ऽन्यत्रापुतिर्भवेत् ॥

इति । जातूकण्योऽपि—

* पञ्चरात्रं निराहाराः पञ्चगव्यप्राशनं चेति साधारणं प्रायश्चित्तम् ।
एतदेव नाभेरूर्ध्वं प्रदेशविशेषेषु द्विगुण-त्रिगुणादिकं योज्यम् । उक्तप्रदे-
शातिरिक्ते स्थले दशे सति स्नानपूर्वकं पूर्वोक्त साधारणं प्रायश्चित्तमिति
व्यवस्था ।

१ I reads कलशैः स्नानं कृत्वा ततः शुद्ध्यति for कलशैः स्नानं गन्ध्यति.
२ I reads बाऽऽलस्यातुरस्य for वा । बालस्यातुरस्य ३. II. and I read
द्विगुणं for त्रिगुणं ४ All, others except A. read देशे for दष्टे and I.
reads तदन्यत्रापुतिर्भवेत् for देशेऽन्यत्रापुतिर्भवेत्.

‘ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या गुणा च श्वापदैरपि ।

दष्टा^१ सचैलमाप्तुत्य गुह्यतीति न संशयः’ ॥

इति । एतेषु वचनेषु यत्र यत्र प्रायश्चित्तबाहुल्यं तत्र तत्रोत्तमाङ्गविषयत्वं दंशतारतम्यविषयत्वं चोहनीयम् । ब्रह्म-
चारि-गृहस्था-ग्निहोत्रिषु उत्तरोत्तरं तपोबाहुल्यात् प्रायश्चित्त-
हासः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८-९ ॥

अथ दुर्मृतस्याहिताग्नेर्दहने प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हतो यदि ।

आहिताग्निर्मृतो विप्रो विपेणात्महतो यदि ॥१०॥

दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नौ मन्त्रवर्जितम् ।

स्पृष्ट्वा वोढ्वा च दग्ध्वा च सपिण्डेषु च सर्वथा ॥११॥

प्राजापत्यं चरेत् पश्चात् विप्राणामनुशासनात् ।

इति । ब्राह्मण्यां शूद्राज्जातश्चण्डाल इत्याभिधीयन्ते ।

तदाह याज्ञवल्क्यः—

‘ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् मृतो वैश्याद् वेदेनकस्तथा ।

शूद्राज्जातस्तु चण्डालः सर्वकर्मवर्जितकृतः’ ॥

(या. स्मृ. १. ९३)

१ I. reads दृष्ट्वा for दष्टा २ I does not repeat यत्र ३. B and D. read ह्ये वृत्तिविषयत्वं चोहनीयम् for दंशतारतम्यविषयत्वं चोहनीयम् ४ I. K. and L read विप्रो हतो for विप्रैर्हतो. ५ K. and L. substitute हतो for मृतो ६ I reads तु for त, and B C D. F G. and H read दहेत्त for दहेत् ७. B. and D. read अस्पृष्ट्वा चात्र for स्पृष्ट्वा वोढ्वा च The text reads चोह्य for वोढ्वा ८. I reads ब्राह्मण्या for ब्राह्मण्यां. ९. B D. and I. read शूद्रजातस्तु for शूद्राज्जातस्तु १०. The text substitutes -धर्म- for कर्म .

इति । क्षत्रुरुग्रायां जातः श्वपाकः । तथाच मनुः—

‘क्षत्रुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाक इति कीर्त्यते’ ।

(म. स्मृ. १०. १९)

इति । हतो दण्ड-शस्त्रादिना प्रहृतः । मृतः प्राणैर्वियुक्तः । आत्महतः स्वयमेव विषं पीत्वा मृतः । तमाहिताग्नि मृतं ब्राह्मणं सपिण्डेषु प्रत्यासन्नो विप्रो मन्त्रवर्जितं दहेत् । तत्र स्पर्शनं दहनं वहनं वा यः करोति स विप्रैरनुज्ञातः स्पर्शनादिदोषपरिहाराय प्राजापत्यं कृच्छ्रमाचरेत् । लोकाग्रावित्यनन गार्हपत्यादीनां व्यावृत्तिः । यद्यप्यतीतस्य चतुर्थाध्यायस्यादौ दुर्मृतवहनादिप्रायश्चित्तमुक्तं तथापि तस्य सामान्यरूपत्वाद्नाहिताग्निविषयत्वेनाप्युपपत्तेः । आहिताग्निविषयस्य तु इहैवोपवर्णनमुचितम् । वक्ष्यमाणतत्संस्कारम्प्रति उपोद्धानरूपत्वात् ॥ ९०—११ ॥

प्राजापत्यचरणानन्तरं शास्त्रीयसंस्कारः कर्त्तव्य इत्याह—
दग्धाऽस्थीनि पुनर्गृह्य क्षीरैः प्रक्षालयेद् द्विजः ॥१२॥

पुनर्दहेत् स्वाग्निना तु स्वतन्त्रेण पृथक् पृथक् ।

इति । उक्तरित्या लौकिकाम्नौ यानि दग्धान्यस्थीनि

१ B C D. E. F. G and H read उग्रात्तु जातः श्वपाकाया and J. उग्राज्जात. क्षत्रियाया. २. I reads कीर्तित for कीर्त्यते ३ I omits प्रहृत. । मृत. ४ All, except A. and I read उपपत्ति for उपपत्ते ५ I. K L and M. read दग्धा for दग्धा-. ६ K and L. read this line as follows —

स्वेनाग्निना स्वतन्त्रेण पृथगेतन् पुनर्दहेत् ।

M. reads—

पुनर्दहेत् स्वकाम्नौ तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।

while B D. and I. read स्वातन्त्र्येण for स्वतन्त्रेण

तानि पुनः संगृह्य क्षीरप्रक्षालनपूर्वकं गार्हपत्याद्यग्निभिः क-
ल्पोक्तप्रकारेण दहेत् । एतच्च हारतिनेन दर्शितम्—

‘ब्राह्मणाद्वधसम्प्राप्तौ चण्डालस्य करे ऽथ वा ।
आत्मना शस्त्रघाते वा शूद्रवत् दाहयेत् द्विजम् ॥
प्राजापत्यं चरेत् पश्चान् सर्पिण्डेष्वेव सममात् ।
तद्गस्मास्थि गृहीत्वैव विप्राणामनुशासनात् ॥
क्षीरप्रक्षालनं कुर्यात् तदस्थि प्रेतवह्नेत् ।
पुनर्दाहनमन्त्रैश्च यथाविधि समाचरेत् ॥
एवमेव विधि कुर्यात् मरणे गर्हितस्य च ’ ।

इति ॥ १२ ॥

इदानीं प्रोषितस्याहिताग्नेः संस्कारं—‘आहिताग्निर्द्विजः’ इत्या-
रभ्य—‘तथा कार्यं विचक्षणैः’—इत्यन्तेन ग्रन्थजातेन दर्शयति—

आहिताग्निर्द्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ॥ १३ ॥

देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वसते गृहे ।

प्रेताग्निहोत्रसंस्कारः श्रूयतामृषिपुंजवाः ॥ १४ ॥

कृष्णाजिनं समास्तीर्य कुशैस्तु पुरुपाकृतिम् ।

पट्शतानि शतं चैव पलाशानां च वृन्ततः ॥ १५ ॥

चत्वारिंशत् शिरे दद्याच्छतं कण्ठे तु विन्धमेत् ।

१. J reads मरणे for मरणे. २. G, F and J read प्रवसन् for प्रवसन
३. M reads वर्तते for वसते. ४. M. reads श्रौताग्नि- for प्रेताग्नि- ५. J
substitutes मुनि- for ऋषि- and M सत्तमाः for -पुंजवा. ६. K. substitutes
त for तु ७. M reads वृन्तकम for वृन्ततः. ८. I reads दश for शत.
while M. reads षष्ठि कण्ठे विनिर्दिशत for शत कण्ठे विन्धयंत

बाहुभ्यां शतकं दद्यादङ्गुलीषु दशैव तु ॥ १६ ॥
 शतं तु जघने दद्याद् द्विशतं तूदरे तथा ।
 दद्यादष्टौ वृषणयोः पञ्च भेद्रे तु विन्यसेत् ॥ १७ ॥
 एकविंशतिमूर्ध्यां द्विशतं जानु-जङ्घयोः ।
 पादाङ्गुलीषु षड् दद्याद् यज्ञपात्रं ततो न्यसेत् ॥ १८ ॥
 शम्यां शिश्रे विनिक्षिप्य अरणीं मुष्कयोरपि ।
 ऊर्ध्वं च दक्षिणे हस्ते वामे तूपभृतं न्यसेत् ॥ १९ ॥
 कर्णे चोल्खलं दद्याद् पृष्ठे च मुसलं न्यसेत् ।
 उरसि क्षिप्य दृषदं तण्डुला-ऽऽड्य-तिलान् मुग्धे ॥ २० ॥
 श्रोत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्थालीं तु चक्षुषोः ।
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं न्यसेत् ॥ २१ ॥

१. II. J K and L, read दशकं for शतक and M reads च जन for the same. २. M reads—

शत चोरसि सन्दद्यात् त्रिंशच्चैवोदरे न्यसेत् ।

३. J reads कन्यरे for तूदरे ४ J. reads भेद्रे for भेद्रे. ५. M. reads जानु-जङ्घे च विशतिम् for द्विशत जानु-जङ्घयोः. ६ B C. D E F G. H K. and L read पादाङ्गुलिषु for पादाङ्गुलीषु; while M reads the whole line as follows —

पादाङ्गुल्यो. शतार्थं च पात्राणि च तथा न्यसेत् ।

७. M. reads वृषणे तथा for मुष्कयोरपि. ८. M. reads —

ऊर्ध्व दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ।

९ M reads ततः for न्यसेत् १० All, except A. and M. read पृष्ठे तु for कर्णे च. ११ M reads क्षिपेत् for न्यसेत्.

अग्निहोत्रोपकरणमशेषं तत्र निःक्षिपेत् ।

‘असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहे’त्येकाहुतिं सकृत् ॥२२॥

दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राताऽप्यन्यो वाऽपि च बान्धवः ।

यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्षणैः ॥२३॥

इति । यदा प्रोषित आहिताग्निदेशान्तरे प्रियते अग्निश्च स्वर्गृहे वसति तदानीमास्तीर्णे कृष्णाजिने पलाशवृन्तैः देहाकृतिं कुशबद्धां निर्माय तदवयवेषु यज्ञपात्राणि निःक्षिप्य ‘असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा’ इत्येकांमाज्याहुतिं जुहुयात् । यत्र ब्रव्यानिर्देशेन होमस्तत्राज्यमेव होमद्रव्यम् । ततः कल्पोक्तप्रकारेण कृत्स्नं संस्कारं समापयेत् । ननु-अन्यथा पलाशवृन्तानां सङ्ख्या स्मृत्यन्तरे श्रूयते । तत्र हारीतः—

‘देशान्तरगते विप्रे विपन्ने कालपर्ययात् ।

शरीरनाशे कल्पः स्यादाहिताग्नेर्विशेषतः ॥

कृष्णाजिनं समास्तीर्य पुरुषाकृतिमेव च ।

त्रीणि षष्टिशतं वृन्तान् पालाशांस्तु समाहितः ॥

अशीत्यर्धं शिरे दद्याद् ग्रीवायां दश एव च ।

बाहुभ्यां तु शतं दद्यात् अङ्गुल्योर्दश एव च ॥

उरसि त्रिंशतं दद्यात् जठरे विंशतिस्तथा ।

१. B and D. substitute विन्यसेत् for निःक्षिपेत् and M. reads मात्रे क्षेप प्रविन्यसेत् for अशेषं तत्र निःक्षिपेत्. २. A. reads स्वाहेति च घृताहुति. for स्वाहेत्येकाहुतिं सकृत्, M. and I. read न्यसेत् for सकृत्. ३. M. reads ह्यन्ये वापि स्वधर्मिणः for अन्यो वाऽपि च बान्धव. ४. I. prefixes प्रस्रियते. ५. G and H. omit एकाम्. ६. This sentence does not appear in all except A and I. ७. I. reads षट्त्रिंशतं for षष्टिशतं.

अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् पञ्च मेहे तु कल्पयेत् ॥
 ऊरुभ्यां तु शतं दद्यात् द्विशतं जानु-जङ्घयोः ।
 पादाङ्गुल्योर्दशैव स्यादेतत् प्रेतस्य कल्पनम् ॥

इति । ब्राह्मम् । अत्र व्यवस्थापकहेतोरभावाद्विकल्पो द्र-
 ष्टव्यः । स चैच्छिकः ॥ १३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-
 २०-२१-२२-२३ ॥

आहिताग्निस्कारस्य फलमन्वय-व्यतिरेकाभ्यां विश-
 दयति-

इदृशं तु विधिं कुर्यात् ब्रह्मलोकगतिः स्मृता ।
 दहन्ति ये द्विजास्तं तु ते यान्ति परमां गतिम् ॥२४॥
 अन्यथा कुर्वते कर्म त्वात्मबुद्ध्या प्रचोदिताः
 भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरके ऽशुचौ ॥२५॥

इति श्रीपराशरसंहितायां प्रायश्चित्त-
 काण्डे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति । तत्र संस्कार्यस्याहिताग्नेः ब्रह्मलोकप्राप्तिः । संस्कर्तु-
 र्यथोक्तकारिणः परमा गतिः । अयथोक्तकारिणः पण्डितम्म-
 न्यस्य नरकप्राप्तिः ॥ २४-२५ ॥

१ H substitutes वंशति for द्विशत; while B. C. E. F. G. and J. read त्रिशत for the same. २. Except A. and I. all कल्पनात् for कल्पनम् ३. Except A. and I. all omit स चैच्छिक ४. I. reads ध्रुवा for स्मृता and M. reads ब्रह्मलोके गतिध्रुवम् for ब्रह्मलोकगति स्मृता. ५. M. reads किञ्चित् आत्मबुद्धिप्रबोधिना for कर्म त्वात्मबुद्ध्या प्रचोदिता. ६. M. reads ध्रुवम् for ऽशुचौ. ७. All, except A. and I. omit यथाक्तकारिण.

प्रकटयति विभक्तं यः प्रकीर्णविशेषं
समधिकपरिबर्हं संस्कृतिं चाहिताग्नेः ।
प्रकृतिगहनमेतं पञ्चमाध्यायमेवं

विशदमयमकार्षीत् व्याख्यया माधवार्यः ॥ १ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्त्तक-परमे-
श्वरश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्य-
स्य कृतौ पराशरव्याख्यायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

१. B. and E. read -परिहसधुर्वं for -परिबर्हं, (i. reads -परिबर्हति and C.
F. and II. read -परिबर्हं .

पराशरसंहिता

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

ईश्वरं सर्वलोकानां भक्तानां भद्रदायकम् ।

जानकीवल्लभं रामं मन्महे मौनिलोचनम् ॥१॥

प्रकीर्णकप्रकाशप्रायश्चित्तप्रसङ्गागताहिताग्निःसंस्कारः पञ्च-
माध्याये निरूपितः । अथ षष्ठेऽध्याये प्रकृतमेव प्रायश्चित्त-
मनुवर्त्तयिष्यमाणो मलिनीकरण-सङ्करीकरणोपपातकानां प्रा-
यश्चित्तानि प्राधान्येन विवक्षुः प्रथमं प्रतिजानीते-

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।

पराशरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि च विस्तृताम् ॥१॥

इति । अथ प्रकीर्णकप्रायश्चित्तकथनानन्तरं मलिनीकरणरू-
पासु प्राणिहत्यासु प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि । हत्यास्त्विति बहुवचनं
मलिनीकरणाद्यवान्तरभेदाभिप्रायम् । मन्दबुद्धीनां स्मृत्यन्तर-
पर्यालोचने सत्यापाततो विरोधबुद्धिरुदेति । न्यायदर्शनां तु न
तथेति सूचयितुं ऋष्यन्तरसम्मत्युपन्यासः । पराशरशब्देन
वृद्धपराशरो विवक्षितः । मन्वर्थे मनुप्रोक्ते धर्मशास्त्रे विस्तृ-
ताम् ॥ १ ॥

प्रतिज्ञातेष्वदौ मलिनीकरणविशेषस्य क्रौञ्चादिवधस्य
प्रायश्चित्तमाह-

१. This verse does not appear in all except A. and I., while A. substitutes लोकानां for भक्तानां. २. B. and D. read -प्रकाश्यक for -प्रकाश-, J. reads -प्रकाशक-; while I omits -प्रकाश-. ३. B. and D. omit प्रथम. ४. L. reads विस्तराम्. ५. A. reads सङ्करीकरणादि- for मलिनीकरणादि-. ६. All, except A. and I. omit विस्तृताम् and read मन्वर्थे मनुप्रोक्ते धर्मशास्त्रे for मन्वर्थे मनुप्रोक्ते धर्मशास्त्रे.

क्रौञ्च-सारस-हंसाश्च चक्रवाक च कुक्कुटम् ।

जालपादं च शरभमहोरात्रेण शुद्धयति ॥ २ ॥

इति । क्रौञ्चादयः पक्षिविशेषाः प्रसिद्धाः । जालपाद-शरभौ यद्यप्यप्रसिद्धौ तथापि पक्षिभिः समभिव्याहारात्तावपि पक्षिविशेषौ द्रष्टव्यौ । अत्र हृत्वेत्यध्याहारः कर्तव्यः । अहोरात्रेण शुद्धयतीति अहोरात्रेणैकोपवासेनेत्यर्थः । तथा च संवर्तः—

‘ चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं तित्तिरिं शुक्र-सारिके ।

इयेनं गृध्रमुलूकं च तथा पारावतानपि ॥

टिट्ठिभं जालपादं च मद्गुं कुक्कुटमेव च ।

एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ’ ॥

(सं. स्मृ. १४५—१४६)

इति । ननु—हंसादिवधे गोदानं मनुराह—

‘ हत्वा हंसं बलाकं च बकं बर्हिणमेव च ।

वानरं इयेन-भासौ* च स्पर्शयेद्वाह्मणाय गाम्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १३५)

* भासः शतपत्राख्यपक्षीति सर्वज्ञनारायणः । इदं च प्रायश्चित्तं प्रत्येकवधे द्रष्टव्यम् । द्वन्द्वानिर्देशात् ।

१. M. reads—

हस-सारस-क्रौञ्चांश्च चक्रवाकं सकुक्कुटम् ।

जालपादांश्च * * * * ॥

२. K. and L. read हत्वा ऽहोरात्रत. शुचि for अहोरात्रेण शुद्धयति. ३. G omits अहोरात्रेण शुद्धयतीति, I. also omits this with the preceding one word, कर्तव्यं । ४. The text reads सारिका-शुक्र-तित्तिरिम् for तित्तिरिं शुक्र-सारिके, while B and D. substitute -किष्कु- for -शुक्र-. ५. The text reads—

इयेन-गृध्राडुलूकं च कपोतकमथापि वा ।

६. I. substitutes मद्गु for मद्गु and the text reads कोकिल कुक्कुट तथा for मद्गु कुक्कुटमेव च. ७. All, except the text read बलाक for बलाकां, while the text substitutes चक्रं for बकं.

इति । याज्ञवल्क्यो ऽपि—

‘हंस-श्येन-कपि-क्रव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः* ।

भासं च हत्वा दद्याद्भामैक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥

(या. स्मृ. ३. २७२)

इति । नायं दोषः । गोदानस्थोपवासाशक्तधनिकविष-
यत्वात् ॥ २ ॥

बलाकादिषु पूर्वोक्तात् न्यूनं प्रायश्चित्तमाह—

बलाका-टिट्टिभौ वापि शुक्र-पारावतावपि ।

अहि-नक्रविधाती च शुद्धयते नक्तभोजनात् ॥ ३ ॥

इति । बलाका-टिट्टिभौ शुक्र-पारावतौ च यौ तयोर्हन्ता न-
क्तभोजनात् शुद्धयति-इति योजनीयम् । यत्तु संवर्त्तेनोक्तम्—

‘हंसं बकं बलाकां च श्वाविधं बर्हिणं तथा ।

सारसं चाष-भासौ च हत्वा त्रीन् दिवमान् क्षपेत् ॥

(सं. स्मृ. १४४)

इति तत्सन्ततवधे द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

* क्रव्यं अपक्वं मांसं तदतीति क्रव्यात् व्याघ्र-सृगालादिभृगुविशेष ।
कपिराहचर्यात् । तथा श्येनसमभिव्याहारात् हंसः पक्षिविशेषः ।
जलचराः स्थलचराश्च बकादयः शिखण्डिनः पक्षिणः । विज्ञानेश्वरस्तु—
‘जलशब्देन जलचरा बकादयः गृह्यन्ते । स्थलशब्देन स्थलचरा बका-
दयः । शिखण्डी मयूर’—इति व्याख्यातवान् ।

१ Except A. and the text all read अक्रव्यादास्तु, while B. D. and G.
read वत्सिकाम् for वत्सिकाम्. २. I reads अन्य for न्यून. ३. Except A.
all omit बलाका-टिट्टिभौ and च. ४. I. reads श्वापद for श्वाविध. ५. All,
except A. G. and J. read चाष-भास for चाष-भासौ.

वृकादिषु न पूर्ववद्भोजनत्यागः । किन्तु प्राणसंयमः कर्त्तव्य इत्याह—

वृक-काक-कपोतानां शारि-तित्तिरिघातकः ।

अन्तर्जल उभे सन्ध्ये प्राणायामेन शुद्धयति ॥ ४ ॥

इति । नात्र वृको ऽरण्यश्चा । मृगसमभिव्याहाराभावात् । पक्षिसमभिव्याहारात्तु पक्षिविशेषो द्रष्टव्यः । वृक-काक-कपोतानां हन्तेत्यध्याहारः । सन्ध्ये इति—

‘ अत्यन्तसंयोगे द्वितीया ’ ।

ततश्च प्राणायामेनेत्येकवचनश्रवणे ऽप्यावृत्तिर्लभ्यते । यावद्भिः प्राणायामैर्नैरन्तर्येण सन्ध्याद्वयं समाप्यते तावतः प्राणायामान् कुर्यादित्यर्थः । यत्तु मनुना तित्तिर्यादिवधे तिलद्रोणादिदानमुक्तम्—

‘ घृतकुम्भं वराहे तु तिलद्रोणं तु तित्तिरौ ।

शुके द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ’ ॥

(म. स्मृ. ११. १३४)

इति । याज्ञवल्क्येनापि शुकादिवधे द्विहायनवत्सादिदानमुक्तम्—

‘ गजे नीलवृषाः पञ्च शुके वत्सो द्विहायनः ।

१. I reads प्राणायाम. for प्राणसंयमः. २ M. reads भास- for वृक-, but we follow here the majority. ३. II. substitutes व्यावृत्ति for ऽप्यावृत्ति. ४ All, except I. omit प्राणायामान्; while G substitutes तावता for तावतः. ५. All, except A. I. and the text read वृहं 101 वराहे, तित्तिरिम् for तित्तिरौ and शुक for शुके

* खरा-ऽज-मेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः' ॥

(या. स्मृ. ३. २७१)

इति तत् सर्वं पूर्ववत् धनिकविषयत्वेन वेदितव्यम् ॥ ४ ॥

गृध्रादिवधे सार्धदिनद्वयं व्रतचर्यामाह--

गृध्र-श्येन-शशादानामुलूकस्य च घातकः ।

अपकाशी दिनं तिष्ठेत् त्रिकालं मास्ताशनः ॥ ५ ॥

इति । श्येनः कपोतादीन् पक्षिणो निहन्ति । न तु शशमत्ति ।
अतः श्येन-शशादौ भिन्नजातीयौ । अपकाशी वह्निपाकरहित-
कन्द-मूल-फलादिकमेकस्मिन्दिनेऽश्रीयत् । ततः सार्धं दिनं
मास्ताशनः उपवसेदित्यर्थः । यत्तु काश्यप आह--

‘बैक-बलाक-हंस-सारस-कारण्डव-चक्रवाक-
कुक्कुट-गृध्र-श्येन-खञ्जरीट-टिट्ठिभोलूक-शुक-

* खराज-मेषेषु एको वृषो देयः । क्रौञ्चे पक्षिणि त्रिहायणो वत्सो देयः
इति योजना । मनुना तत्र विशेष उक्तः--

‘वासो दद्याद्द्वयं हत्वा पञ्च नीलान् षृपान् गजम् ।

अज-मेषावनद्वाहं खरं हत्वैकहायनम्’ ॥

इति । एकहायनं वत्समित्यर्थः ।

१. M. reads --

गृध्र-श्येन-शिखि-माह वासोलूकनिपातने ।

२. I substitutes शशमत्तीति शशाव for न तु शशमत्ति, G substitutes श्येनम्
for शशम्. ३. The text substitutes चाष- for बक- and adds -ताम्-
before -बलाक- ४. The text omits -कपोत कुक्कुट- and all except I.
substitute -कुरर- for -कपोत-कुक्कुट-.

सारिका-तित्तिरि-मयूर-कुंरर-मुद्गक-मेचक-क-
लविङ्क-कपोत-पारावतादीनां वधे प्रायश्चित्तं
अहोरात्रोपोषितः सर्वबीजानि च दद्यात् ।

(काश्य. स्मृ. ४. १)

इति तदिदमशक्तविषयम् ॥ ५ ॥

शक्तस्यापि वल्गुल्यादौ बलाकादिसदृशं प्रायश्चित्तं
दर्शयति—

वल्गुली-टिट्टिभानां च कोकिला-खञ्जरीटके ।

लाविका-रक्तपक्षेषु शुद्धयते नक्तभोजनात् ॥ ६ ॥

इति । अत्राप्रसिद्धो अपि वल्गुलीशब्दः साहचर्यात् पक्षिवि-
शेषवाची द्रष्टव्यः । यद्यपि टिट्टिभशब्दो बलाकादिवचने अपि
पठितः तथाप्यवान्तरजातिभेदमाश्रित्य पौनरुक्त्यं परिहर्त्तव्यम् ।
वल्गुली-टिट्टिभानां हन्ता कोकिल-खञ्जरीटके हन्त । रक्तप-
क्षेषु हतेष्विति शेषः । यच्चङ्गिरसा दर्शनम्—

‘काके भासे च गृध्रे च टिट्टिभे खञ्जरीटके ।

यथा गवि तथा हत्यां भगवानङ्गिरा ऽब्रवीत् ॥

१. The text omits -तित्तिरि-. २. The text omits -कुंरर- and substitutes
-काकमत्र- for -मुद्गक-मेचक- For the same B. and D. read -कुंरर-सूक-
मेजनक-, C. E. F. and H. -कुंरर-सूका-मेजनक-, G. -कुंरर-सूक-मेजनक-
and J. कुंरर-सूक-मेजनक-. ३. The text reads -कापञ्जलादीनां for
-पारावतादीनां ४. The text reads वधेष्वहोरात्र for वधे प्रायश्चित्तं and
omits अहोरात्रोपोषितः सर्वबीजानि च दद्यात्. ५. M reads—

वल्गुणी चटकानां च कोकिला-खञ्जरीटकानां ।

लाविका-रक्तपादांश्च * * * ॥

G. reads वल्गुनी- for वल्गुली-. ६. I. reads नालिका- for लाविका-. ७. All,
except H. and I. omit वल्गुली-. ८. I. reads श्येने for भासे

इति तत् सन्ततहन्तृविषयम् । अङ्गिराग्रहणेन वृद्धा-
ङ्गिरा उच्यते ॥ ६ ॥

जलकाकादीनां वधे प्रायश्चित्तमाह—

कारण्डव-चकोराणां पिङ्गला-कुररस्य च ।

भारद्वाजादिकं हत्वा शिवं पूज्य विशुद्ध्यति ॥ ७ ॥

इति । आदिशब्देन भारद्वाजविसदृशाः पक्षिविशेषा
गृह्यन्ते । तेषां च वधे शैवमन्त्रकल्पोक्तविधानेन शिव
सम्पूज्य विशुद्ध्यति ॥ ७ ॥

पूर्वत्रैानुक्तानां पक्षिणां वधे साधारणं प्रायश्चित्तं दर्शयति—

भेरुण्ड-चाप-भासांश्च पारावत-कपिञ्जलौ ।

पक्षिणां चैव सर्वेषामहोरात्रमभोजनम् ॥ ८ ॥

इति । टिट्ठिभवत् पारावतेऽप्यवान्तरजातिभेदो द्रष्टव्यः ।
कपिञ्जलं हत्वा । पक्षिणां हत्यायाभिति शेषः ।

यदिदं मलिनीकरणविशेषस्य पक्षिवधस्य साधारणं प्राय-
श्चित्तमभिहितं तस्य प्रदर्शनार्थत्वेनावशिष्टं भेष मालिनीकरणं
कृमि-कीटादिवधे मद्यानुगतभोजने च प्रायश्चित्तमुन्नयम् ।
तच्च विष्णुना दर्शितम्—

१ K and L read सम्पूज्य शुद्ध्यति for पूज्य विशुद्ध्यति M reads
this line as follows —

भारद्वाजनिहन्ता च शुद्ध्यते शिवपूजनात् ॥

२ G. reads पूर्वोक्तानुक्तानां पक्षिणां वधे साधारणं प्रायश्चित्तं दर्शयति ३ C
E F. G. H. and I read -कपिञ्जलम् for -कपिञ्जला M. reads this Joka
as follows:—

भेरुण्ड-इयेन-भास च पारावत-कपिञ्जलान् ।

पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥

while K and L substitute -कपिञ्जलान् for -कपिञ्जला and एकरात्रम् for
अहोरात्रम्

‘मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥

(वि. स्मृ. ४१. ९)

इति । पक्षिषु कृम्यादिषु च सास्थ्यनस्थिभेदेन प्रायश्चित्त-
विशेषः स्मृत्यन्तरे ऽभिहितः । तत्र मनुः—

‘अस्थिमतां* तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।

पूर्णे^२ चानस्यनस्थनां तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥

(म. स्मृ. ११. १४०)

इति । याज्ञवल्क्यो ऽपि—

‘अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।

* अस्थिमन्तः कृकलासादयः । अनस्थिमन्तो यूक्रा-मत्कुण-दंश-
मशकादयः । यद्यपि पशु-पक्ष्याद्यन्येषां प्राणिनामपि अस्थिमत्वात्
‘अस्थिमतां’ इत्यनेन तेषामपि ग्रहणं स्यात् तथाप्यत्र क्षोदिष्ठजन्तव एव
विवक्षिताः । स्थविष्ठानां पश्वादीनां वधस्य प्रायश्चित्तस्यान्यत्रोक्तत्वात् ।
तथा ‘अनस्थिमताम्’ इत्यनेनापि क्षोदिष्ठा एव जन्तवो ग्राह्याः । स्थवि-
ष्ठानस्थनां घृणादीनां तु—

‘कृमि-कीट-वयो हत्या’ ।

इत्यादिना मलिनीकरणीयेषु परिगणय्य—

‘मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम्’ ।

इति प्रायश्चित्तान्तरस्योक्तत्वात् ।

† अत्र ‘स्त्रियं’ इति सामान्येन निर्देशे ऽपि ब्राह्मणादिवर्णभेदेन
प्रायश्चित्तभेदो द्रष्टव्यः । यथोक्तं प्रचेतसा—

‘अनृतुमतीं ब्राह्मणीं हत्वा कृच्छ्राब्दं षण्मासान् वेति ।

क्षत्रियां हत्वा षण्मासान् मासत्रयं वेति । वैश्या हत्या

मासत्रयं सार्धमासं वेति । शूद्रा हत्वा सार्धमासं

सार्धद्वाविंशत्यहानि वेति’ ।

इति । अप्रदुष्टा अप्रकर्षेण दुष्टा ईषद्वचभिचारिणीति यावत् ।

१ G and J. read अस्थन्वतां for अस्थिमतां, and H. substitutes अस्थि-
वतां for the same. २. J. reads पूर्वे for पूर्णे. ३. G. reads अस्थन्वतां,
also B C D E. and F. read the same. II. reads अस्थिवतां
and J. अस्थन्वत

अस्थिमतां सहस्रं तु तथाऽनस्थिमतामनः' ॥

(या. स्मृ. ३. २६९)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘क्षुद्रजन्तूनामनस्थनामनसः प्रमापणे शूद्र-

वधोऽस्थिमतां सहस्रं प्रमाप्य शूद्रवधः’ ।

इति । अस्थिमत्सहस्रवधे शकटपरिमितानस्थिमद्वधे च
वक्ष्यमाणशूद्रहत्याव्रतं चरेत् । प्रत्येकवधे मनुरात्र -

‘किञ्चिदेव* तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।

अनस्थानां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुद्धयति ॥

(म. स्मृ. ११. १४१)

इति ॥ ८ ॥

मलिनीकरणानां प्रायश्चित्तमभिधाय सङ्करीकरणानां
प्रायश्चित्तमाह—

हत्वा मूषक-मार्जार-सर्पा-ऽजगर-टुण्डुभान् ।

कृसरं भोजयेद्विप्रान् लोहदण्डश्च दक्षिणा ॥ ९ ॥

इति । अत्र नकुलो ऽपि द्रष्टव्यः । तथा च त्रिष्णुः

‘हत्वा मूषक-मार्जार-नकुल-मण्डक-

* ‘किञ्चित्’ शब्देनात्र किञ्चिद्धनं पणो वा ग्राह्यः ।

‘अस्थिमता वधे पणो देयः’ ।

इति सुमन्तुस्मरणात् । प्राणायामलक्षणं तु आचारकाण्डे सन्ध्याप्रक-
रणे द्रष्टव्यम् ।

१ All, except A. and I. read सङ्करीण- for सङ्करी-. २ M substitutes
नकुल- for मूषक-. ३ K reads विप्रो and लोहदण्डश्च दक्षिणाम for विप्रान्
and लोहदण्डश्च दक्षिणा respectively.

डुण्डुभा-ऽजगराणामन्यतमं कृसरान्
भोजयित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् ।

(वि. स्मृ. ५०. ३१)

इति । कृसरं तिल-मुद्गमिश्रमन्नम् । लोहशब्देन कार्ष्णीयसमु-
च्यते । तथा च मनुः—

‘अग्निं* कार्ष्णीयसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः’ ।

(म. स्मृ. ११. १३३)

इति । यत्तु शङ्खेनोक्तम्—

‘हत्वा द्विजस्तथा सर्पान् जलेशय-बिलेशयौ ।

सप्तरात्रं तथा कुर्यात् व्रतं ब्रह्महतेस्तु यत्’ ॥

(शं. स्मृ. १७. ११)

इति । ब्रह्महणो वक्ष्यमाणं यत् व्रतं तन्मध्ये सप्तरात्रो-
चितं व्रतमाचरेत् । यदपि संवर्त्तेनोक्तम्—

‘मण्डूक-नकुलौ हत्वा सर्पा-ऽजगर-मूषकान् ।

त्रिरात्रोपोषितः सम्यक् शुद्धो ब्राह्मणभोजनात्’ ॥

(सं. स्मृ. १४७)

* यद्यपि ‘अग्निः स्त्री काष्ठकुदालः’ (अ. को. १. १०. १३) इति
नाम-लिङ्गानुशासनात् अग्निशब्देन काष्ठकुदाल एव ग्राह्यः । तथापि
कार्ष्णीयसीम्’ इति विशेषणात् कार्ष्णीयस एव कुदालो ऽत्र ग्राह्यः ।

१ The text inserts उपोषितः after अन्यतम २ I reads कान्तायसम्
for कार्ष्णीयसम्, but the word कान्तायसम् is not met with elsewhere.

३ I. reads सर्पान् for सर्पं ४ The text reads तु ब्राह्मणस्तथा for ब्रह्महतेस्तु
यत्. ५. B. and D. read ब्राह्मणो for ब्रह्महणो and -रात्रोषित for -रात्रोचित.

६ The text reads —

‘मण्डूक चैव हत्वा च सर्प-मार्जार-मूषकम् ।

त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम्’ ॥.

७. C. and F. read शुद्धयेत् for शुद्धो.

इति । यदप्युशनसोक्तम् -

‘सर्पहन्ता माषमात्रं दद्यात्’ ।

इति । यच्च वसिष्ठेनोक्तम्-

‘श्व-मार्जार-नकुल-मण्डूक-सर्पा-ऽजगर-मूषकान्
हत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् किञ्चिद्दद्यात्’ ।

(व. स्मृ. २१. २४)

इति तत्र सर्वत्र प्रायश्चित्तगौरव-लाघवपर्यालोचनया काम-
कृताऽकामकृताऽभ्यासाऽनभ्यासादिविप्रयत्नमृद्नीयम् ॥ ९ ॥

शिशुमारादीन् हत्वा दिनमेकं व्रतत्वेन वृन्ताकमात्रं
भक्षयेदित्याह-

शिशुमारं* तथा गोधां हत्वा कूर्मं च शल्यकम् ।

वृन्ताकफलभक्षी चोऽप्यहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ १० ॥

†शिशून् मारयतीति शिशुमारः जलजन्तुः ।

‘शिशुमारो ऽम्बुसम्भूतजन्तो तारात्मकान्युते’ ।

इति रान्तवर्गे मेदिनी ।

*ननु-वृन्ताकस्याभोज्यत्वात् कथं तस्य पापशोधकत्वमिति चेत् । न ।

‘सुरा पीत्वा द्विजो मोहादभिवर्णां सुरा पिबेत्’ ।

(म. स्मृ. ११. ९०)

इत्यादौ निषिद्धस्यापि शुद्धिहेतुत्वदर्शनात् ।

१ All, except A and I read यदप्युशनसोक्तम्, but omit the quotation ‘सर्पहन्ता माषमात्रं दद्यात्’ and यच्च वसिष्ठेनोक्तम्. Thus they show that the quotation of Vasishtha belongs to Uśīnasa. २ The text reads -सर्प-१ -मण्डूक-सर्पा-ऽजगर-. ३ M. reads this śloka as follows --

‘सर्प-शशका-गाधा-मन्स्य-कूर्माभपानेन ।

वृन्ताकफलभक्षी चोऽप्यहोरात्रेण शुद्ध्यति’ ॥-

४. A. an,
for च

५. म. for शल्यकम् ६. I substitutes वा

इति । काश्यपस्तु लोहदण्डदानमप्याह—

‘कृकलास-सर्प-नकुल-गोधा-शल्यकवधे
ऽहौरात्रोषितश्चान्ते लोहदण्डं दद्यात्’ ।

(का. स्मृ. ९. ९)

इति । मनुस्तु पक्षान्तराप्याह—

*‘मार्जार-नकुलौ हत्वा चाषं मण्डूकमेव च ।
श्व-गोधोलूक-काकांश्च शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥
पयः पिबेत् त्रिरात्रं वा योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।
उपस्पृशेत् स्रवन्त्यां वा सूक्तं वाऽब्दैवतं जपेत्’ ॥
(म. स्मृ. ११. १३१-१३२)

इति । यमो ऽपि—

‘श्व-नकुल-सर्प-मार्जार-मण्डूक-विकिर-किर्कीदि-
विक-गोधा-गृध्रोलूक-वायस-मयूर-ग्रामचटक-
सृगाल-मूषकान् हत्वा एकैकवधे शूद्रवधः’ ।

इति । याज्ञवल्क्यो ऽपि—

‘मार्जार-गोधा-नकुल-मण्डूक-श्व-पतञ्जिणः ।

* ‘मार्जारादीनामष्टानां कामतो वधे शूद्रहत्याव्रतं कार्यम् । अकामतस्तु पयःपानादीनि’ इति सर्वज्ञनारायणादयः । ‘अतिमहत्वात् प्रायश्चित्तस्य समुदायवध एवैतत् । पयःपानादीनि तु प्रत्येकवधे’—इति मेधातिथि-विज्ञानेश्वरौ । इदमेव युक्तं प्रतीमः । अतिमहतः शूद्रहत्याव्रतस्य पयःपानाद्यल्पस्य च पक्षान्तरत्वं न युक्तमिति भाति । ‘स्रवन्ती’ नदी । एतेन तडागादीनां निवृत्तिः ।

१. The text reads -विडाल-गो-ऽजावधे त्रिरात्रम् । (४) चीर्णान्ते लोहं for गोधा-शल्यक-वधेऽहौरात्रोषितश्चान्ते लोहदण्ड. २. B. and D. omit the quotation of Kāśyapa and इति । मनुस्तु पक्षान्तराप्याह They thus show that the next quotation of manu belongs to Kāśyapa E. G H and J. omit -दण्ड. ३. I. reads ऽधनो for ऽध्वनो. ४. II. reads प्रवन्त्यां for स्रवन्त्यां. ५. I. reads वा दैवत and G. चाऽदैवतं for वाऽब्दैकं.

हत्वा च्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥
(या. स्मृ. ३. २७०)

इति । विष्णुरपि—

‘गोधोलूक-चाष-काकवधे त्रिरात्रमुपवसेत्’ ।
(वि. स्मृ. ९०. ३२)

इति । ईदृशानां सर्वेषां विसंवादिवचनानां साक्षाद्व्यवस्था-
पकं वचनान्तरं यत्र न लभ्यते । तत्र सर्वत्र विधीयमानप्राय-
श्चित्तानुसारेण संहतासंहत-बुद्धिपूर्वका-ऽबुद्धिपूर्वका-ऽभ्यासान-
भ्यासा-ऽऽपदानापदादिविषयत्वं कल्पनीयम् ॥ १० ॥

आरण्यश्वादीनां हन्तुरुपवासत्रयपूर्वकं तिलप्रस्थदानमाह—
वृक-जम्बूक-ऋक्षाणां तरक्षु-भ्रानघातकः ।

तिलप्रस्थं द्विजे दद्यात् वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥११॥

इति । अत्रोपवासत्रयं विष्णुरप्याह—

‘श्वानं* हत्वा त्रिरात्रमुपवसेत्’ ।
(वि. स्मृ. ९०. ३०)

इति । पैठीनसिरत्र शुद्रहत्याघ्नमाह—

‘काकोलूक-कृकलास-कङ्क-खरं-वृक-मृगाल-
भास-बर्हिण-शुक-मृपक-चक्रवाक-हंस-प्रब-

*कामविषयमिदम् । अकामे तु—

‘तिलप्रस्थदानमेकाहमुपवासो वा’ ।

इति सुमन्तूक द्रष्टव्यम् ।

१ The text omits -चाष- and inserts -श्व- after -काक-. २ M. reads तरक्षुणां च घातने or तरक्षु-भ्रानघातकः ३ I omit, रर ४. We follow here A G. and J, while all others omit -शुक-.

णिक-नकुल-मण्डूक-बिडाल-श्रवधे एते-
षामिकैकस्मिन् शूद्रवधवद्विहितम् ।

इति । ननु—शूद्रहत्याव्रतं षाण्मासिकम् । तच्चात्यन्त-
गुरुत्वाद्दृकादिहत्यायामयुक्तम् । नायं दोषः । अस्य व्रतस्य
चिरकाल-नैरन्तर्यविषयत्वेन नेतव्यत्वात् ॥ ११ ॥

गजादिवधे त्रिकालस्नानयुक्तमेकोपवासमाह—

गैजस्य च तुरङ्गस्य महिषोष्ट्रनिपातने ।

प्रार्थश्चित्तमहो-रात्रं त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ॥१२॥

इति । मनुस्वत्र दानविशेषमाह—

‘वासो दद्याद्द्वयं हत्वा पञ्च नीलान् वृषान् गजम् ।

अज-मेषावनद्धाहं खरं हत्वैकहायनम्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १३६)

इति । विष्णुरपि—

‘गजं हत्वा पञ्च नीलवृषान् दद्यात् । (२५)

तुरङ्गं हत्वा वासः । (२६) एकहायनमनद्धाहं

खरवधे । (२७) मेषाजवधे सुवर्णकृष्णलम् ।

(२८) तिलमुष्ट्रवधे च’ । (२९)

(वि. स्मृ. ५०. २५-२९)

१. I. reads प्रवैणिक- for -प्रवेणिक-. २. Except A and I all read त्रिकालस्नानयुक्तम् for त्रिकालस्नानयुक्तम्, while J substitutes -पान- for -स्नान-. ३. M. reads गज-गवय-तुरङ्गाणा for गजस्य च तुरङ्गस्य. K. and L. substitute -उष्ट्रस्य पातने for -उष्ट्रनिपातने ४. M omits this line—

प्रार्थश्चित्तमहो-रात्रं त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ॥.

५. I. reads गय for हय. The reading is meaningless. ६. I. reads अज-मेषाननद्धाह for अज-मेषावनद्धाह ७. The text omits हत्वा. ८. The text reads मेषाजवधे च (२८) । सुवर्णकृष्णलमुष्ट्रवधे (२९) ।

इति । एतत्त्रितयं धनिकविषयम् । धनरहितस्याऽऽवृत्तिविषयमभिप्रेत्य संवर्त्त आह—

‘हस्तिनं तुरगं हत्वा महिषोष्टौ कपिं तथा ।
एषु सर्वेषु कुर्वीत सप्तरात्रमभोजनम्’ ॥

(सं. स्मृ. १४१)

इति । जात्रालिरपि—

‘हस्तिनं तुरगं हत्वा महिषं गां तथैव च ।
कृच्छ्रं सान्तपनं कुर्यात् गो-भू-कन्यानृतेषु च’ ॥

इति ॥१२॥

कुरङ्गादिवधे ब्राह्मणभोजनसहितमुपवासत्रयमाह—

कुरङ्गं वानरं सिंहं चित्रं व्याघ्रं तु घातयन् ।
शुद्धयते स त्रिरात्रेण विप्राणां* तर्पणेन च ॥१३॥

इति । चित्रो व्याघ्रसदृशमृगविशेषः† । तर्पणं भोजनम् ।
तथा च संवर्त्तः—

* अत्र ब्राह्मणसङ्ख्याया अनिर्दिष्टत्वात् ‘अनिर्धारितसङ्ख्याविशेषं बहुवचनं त्रित्वे पर्यवस्यति’ इति न्यायेन त्रयो विप्रा भोजनीया इति ज्ञेयम् ।

† ‘चित्ता’ इति भाषायां प्रसिद्धः । केचित्तु चित्रमिति व्याघ्रस्यैव विशेषणं मन्यन्ते ।

१. The text reads गजं च for हस्तिन. २. I. reads गो-महिष्यनृतेषु च for गो-भू-कन्यानृतेषु च. ३. M. omits this line—

कुरङ्गं वानर सिंह चित्रं व्याघ्रं तु घातयन् ।

४. M. reads सप्तरात्रेण for स त्रिरात्रेण.

‘व्याघ्रं श्वानं खरं सिंहं मृगं सूकरमेव च ।
एतान् हत्वा द्विजः कुर्यात् ब्राह्मणानां तु भोजनम्’ ॥
(सं. स्मृ. १४२)

इति । जाबालिस्तु आवृत्तिं संघातं चाभिप्रेत्याह—

‘सिंह-व्याघ्र-वृकाणां च मृग-खड्ग-रुरु-द्विषान् ।

हत्वा सान्तपनं कुर्यात् गो-भू-कन्याऽनृतेषु च’ ॥

इति । गवादिविषयाण्यनृतानि गो-भू-कन्याऽनृतानि । सु-

मन्तुरपि—

‘वानर-सिंह-मार्जार-मण्डूक-
मूषक-श्ववधे प्राजापत्यम्’ ।

इति ॥ १३ ॥

मृगादिहत्यायामुपवासपूर्वकनीवारादिपारणमाह—

मृग-रोहिद्वराहाणामैवैवस्तस्य घातकः ।

* अफालकृष्टमश्रीयादहो-रात्रमुपोष्य सः ॥ १४ ॥

इति । कुरङ्गशब्दस्य मृगावान्तरजातिवाचकत्वात् सामा-
न्यजातिवाची मृगशब्दो गो-बलीवर्दन्यायेन कुरङ्गेतरविषयो
द्रष्टव्यः । युद्धयोग्यो मेषो बस्तः । धनिकस्यावृत्तिविषये
करयप आह—

* अहो-रात्रं समुपोष्य द्वितीये दिवसे अफालकृष्टं नीवारादि अश्रीयात् ।

१. The text substitutes तथा for खरं and कक्ष for मृगं. २ The text reads कृच्छ्रं for कुर्यात् and च for तु. ३. I. omits तु ४ All, except A. and I. read -मृगाणां for -वृकाणां. ५. I. substitutes -शुक- for -मूषक-. ६. I. substitutes अजा- for अवे ७. I. reads अकाल- for अफाल-. ८. I. reads युद्धयोग्य for युद्धयोग्यः.

‘अजाविक्रवधे त्रिरात्रं प्रायश्चित्तम् । (३४)

चीर्णान्ते हिरण्यं दद्यात् वस्त्रं च । (३५)

(का. स्मृ. ३. ३४-३५)

इति ॥ १४ ॥

पूर्वत्रानुक्तानां मृगाणां वधे जपसहितमुपवासमाह—

एवं चतुष्पदानां च सर्वेषां वनचारिणाम् ।

अहो-रात्रोषितस्तिष्ठेज्जपेद्वै *जातवेदसम् ॥ १५ ॥

इति । न्यायतत्त्वविदा पापतारतम्यानुसारेण प्रायश्चित्तता-
रतम्यमूहनीयमिति विवक्षित्वा पूर्वोक्तानां प्रायश्चित्तविशे-
षाणां प्रदर्शनार्थत्वं द्योतयितुमेवमित्युक्तम् । समूहनीयाः
प्रायश्चित्तविशेषाः स्मृत्यन्तरेषु दर्शिताः । तत्र शङ्खः—

‘पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मांसं कुर्याद्विचक्षणः’ ।

(शं. स्मृ. १७. १०)

इति । शातातपो अपि—

‘हस्त्यश्व-रासभवधे आरण्यपशुवधे च

मासेनैकेन शुद्ध्यति’ ।

इति । व्यासो अपि-

* ‘जातवेदसं’ ‘जातवेदसे सुनुवाम सोमम्’ इत्येतामृच्चं जपेदित्यर्थः ।
स च जपो ज्यो-रात्रोपोषणपूर्वक एव ।

१. Except A. and I. all omit प्रायश्चित्तम्. The text has the following for this Sūtra :—

मेषवधे त्रिरात्रम् । (३४) चीर्णान्ते हिरण्यं दद्यात् । (३५).

२. K. L. and M. read जपन for जपेत्. ३. All, except A. and I. omit सम्- ४. G. and J. read क्षपेन्मांसं for मांसं कुर्यात्.

‘सूकरोष्ट्र-खरान् हत्वा त्र्यहमेतद्धृतं चरेत् ।
सर्वाश्च प्राणिनः स्थूलान् मण्डूक-नकुलेष्वहः’ ॥

इति । कश्यपोऽपि—

‘मृगै-महिष-वराह-कुञ्जर-गण्ड-शरभ-तरक्षु-वा-
नर-सिंह-व्याघ्र-वृष-चमर-शल्यकादीनामन्ये-
षां च वधे अहो-रात्रोषितश्चीर्णान्ते घृतं दद्यात्’ ।

(का. स्मृ. ३. १)

इति । तत्र सर्वत्र प्रायश्चित्तगौरव-लाघवानुसारेण कामकृ-
ता-ऽकामकृताभ्यासा-ऽनभ्यासविषयत्वं ज्ञातव्यम् ॥ १९ ॥

सङ्कीर्णकरण-मलिनीकरण-प्रकीर्णकानां प्रायश्चित्तमभिधा-
योपपातकानां प्रायश्चित्तं दर्शयति—

शिल्पिनं *कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।

प्राजापत्यद्वयं कृत्वा वृषैकादश दक्षिणा ॥ १६ ॥

इति । शिल्पी चित्रकारादिः । कारुः सूपकारादिः । वृषः

* यद्यपि ‘कारुः शिल्पी’ (अ. को. २. १०. ५) इति नाम-लिङ्गानु-
शासनात् शिल्पिन एव कारुसिति नामान्तर तथापि—

‘तक्षा च तन्तुवायश्च नापितो रजकस्तथा ।

पञ्चमश्चित्रकारश्च कारवः शिल्पिनो मताः’ ॥

इत्याद्युक्तत्वात् सूपकारस्यापि कारुत्वं कथञ्चिदवसेयम् । शूद्रस्तु
जातिमात्र एव ग्राह्यः ।

१. G reads अहम् for त्र्यहम्. २. C. and F. read -ष्वह for -ष्वहः.

३. The text reads this Sūtra as follows —

अथ मृग-महिष-गण्डक-वराह-शरभ-ऋक्ष-सिंह-व्याघ्र-मण्डूक-सूकर-मत्स्य-

माह-शिशुमारादीनां वधेष्वहो-रात्रम् । (१) चीर्णान्ते गां दद्यात् । (२).

४ I. omits -वृष-. ५. Except A. and I. all omit this sentence.

६. B D. E. G. and J. read सङ्कीर्णकरणादीनां and C. E. and H

सङ्कीर्णकानां for सङ्कीर्णकरण-मलिनीकरण-प्रकीर्णकानां.

एकादशो यासां गवां ता वृषैकादशाः । तद्रूपा दक्षिणा वृषै-
कादशदक्षिणा । देयेति शेषः । अत एव गौतमः शुद्धवधं
प्रकृत्याह—

‘ऋषभैकादशाश्च गा दद्यात्’ ।

(गौ. स्मृ. २२. १६)

इति । मनुरपि—

‘प्रैमाप्य शुद्धं षण्मासानेतदेव व्रतं चरेत् ।

वृषभैकादशा वाऽपि दद्याद्विप्राय गाः सिताः’ ॥

(म. स्मृ. ११. १३०)

इति ॥ १६ ॥

क्षलिय-वैश्ययोर्वधे पूर्वस्मादधिकं प्रायश्चित्तमाह—

वैश्यं वा क्षलियं वाऽपि निर्दोषं योऽभिघातयेत् ।

सोऽपि कृच्छ्रद्वयं कुर्यात् गोविंशदक्षिणां ददेत् ॥१७॥

इति । निर्दोषमिति विशेषणात् सदोषवधे न्यूनं प्रायश्चित्तं
द्रष्टव्यम् । तच्च चतुर्विंशतिमते दर्शितम्—

‘क्षलियस्य वधं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ।

वैश्यस्य तु द्वयं कुर्यात् शुद्धस्यैन्दवमेव च’ ॥

इति । यत्तु संवर्त्तेन ततोऽपि न्यूनं प्रायश्चित्तमुक्तम्—

‘निर्हृत्य क्षलियं मोहात् त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयति ।

१. The text reads this line as follows: -

एतदेव व्रतं कृत्स्नं षण्मासान् शत्रहा चरेत् ।

२. All, except A. I and the text substitute च्च for वा and thus give a different sense. ३. K. and L. read यस्तु for योऽभि- and for the same M. substitutes अभि. ४. I reads ऽति- for ऽपि. ५. I. reads इदम्. for इदम्.
६. The text reads क्षलियस्य वधं कृत्वा for निर्हृत्य क्षलियं मोहात्.

कुर्यादेवानुपूर्व्येण त्रीन् कृच्छ्रांस्तु यथाविधि* ॥
 वैश्यहत्यां तु सम्प्राप्य कथंचिन्मूढचेतनः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥
 कुर्यात् शूद्रवधे विप्रः कृच्छ्रं सान्तपनं तथा' ।

(सं. स्मृ. १२६-१२८)

इति एतत् सदोषस्याकामकृतवधे प्रोक्तमित्यविरोधः ।
 ननु—निर्दोषस्य वधे सदक्षिणातिकृच्छ्रद्वयाधिकं प्रायश्चित्तं
 मनुना दर्शितम्—

'अकामतस्तु† राजन्यं विनिपात्य द्विजोत्तमः ।
 वृषभैकसहस्रा गा दद्यात् शूद्रचर्यमात्मनः ॥
 च्यब्दं‡ चरेद्वा नियतो जटी ब्रह्महृणो व्रतम् ।
 वसन् दूरतरे ग्रामे वृक्षमूलनिकेतनः ॥

* इदमकामतो जातिमात्रक्षत्रियवधे द्रष्टव्यम् ।

'अकामतस्तु राजन्यं विनिपात्य द्विजोत्तमः' ।

इति प्रक्रम्य मनुना एतेषामेव प्रायश्चित्तानां विधानात् ।

† पूर्वस्मिन् श्लोके 'तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे' इत्युक्त्वा—
 'इदमपरं दानप्रायश्चित्तं सम्भवद्विज्ञेयम् । अकामत इति न निगदिताम् ।
 महत्वात् प्रायश्चित्तस्य । अथवा सवनगतयोरेव अकामत इति कल्पनी-
 यम्'—इति मेधातिथिः ।

‡ आद्यो र्धश्लोकः 'तुरीयो' (म. स्मृ. ११. १२६) इत्यस्यानुवादः ।
 जटीति चीरादिनिवृत्त्यर्थम् ।

१. The text reads—

कुर्यादेवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयत ।.

२. The text reads सम्प्राप्तः and काममोहित for सम्प्राप्य and मूढचेतनः
 respectively. ३. The text reads कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत. ४. The text
 reads this line as follows:—

कुर्याच्छूद्रवधे प्राप्तस्तसकृच्छ्रं यथाविधि ।.

५. A. and the text read सुचरितव्रत for शूद्रचर्यमात्मन ६. The text
 reads ग्रामात् for ग्राम.

एवमेव चरेदब्दं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमः ।

प्रमाप्य वैश्यं वृत्तस्थं दद्यादेकशतं गवाम् ॥

(म. स्मृ. ११. १२८-१३०)

इति । याज्ञवल्क्येनापि—

‘वृषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।

ब्रह्महत्याव्रतं वाऽपि वत्सरत्रितयं चरेत् ॥

वैश्यहा ऽब्दं चरेच्चैव दद्यादेकशतं गवाम् ।

षण्मासान् शूद्रहा ऽप्येतद्धेनूर्दद्याद्दशाऽथ वा’ ॥

(या. स्मृ. ३. २६६-२६७)

इति । त्रैवार्षिकादप्यधिकं गौतम आह—

‘राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्य-
मृषभैकसहस्राश्च गा दद्यात् । (१४)

वैश्ये त्रैवार्षिकमृषभैकशताश्च गा दद्यात् ।

(१५) शूद्रे संवत्सरमृषभैकादशाश्च गा

दद्यात् । (१६) अनात्रेय्यां चैवम् । (१७)

(गौ. स्मृ. २२. १४-१७)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘पूर्ववदमतिपूर्वं त्रिषु वर्णेषु प्रमाप्य द्वादश-नव-षट्-

त्रीन् संवत्सरान् व्रतान्यादिशेत् । तेषामन्ते गो-

सहस्रं ततोऽर्धं तस्यार्धं दद्यात् सर्वेषामानुपूर्व्येण’ ।

इति । शातातपो ऽपि—

१. The text reads एतदेव for एवमेव. २. The text inserts च after दद्यात्. ३. The text reads चरेदेतत् for चरेच्चैव and I. omits च. ४. All, except A. II. and the text-read आत्रेय. ५. I. omits त्रीन्.

‘राजन्य-वैश्य-शूद्राणां षट् त्रीण्येकं चरेत् वधे ।
वर्षाणि ब्रह्मचर्यं तु विशुद्ध्यर्थं क्रमेण तु ॥
गोदानं* तु व्रतस्यान्ते ब्राह्मणानां च भोजनम् ।
कार्यं सदक्षिणं सम्यक् विशुद्ध्येत यथाविधि ॥’

इति । हारीतो अपि—

‘ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वा षड्वर्षाणि व्रतं चरेत् ।
वैश्यं हत्वा चरेदेवं व्रतं त्रैवार्षिकं द्विजः ॥
शूद्रं हत्वा चरेदेकं †वृषभैकादशाश्च गाः’ ।

इति । उशना अपि—

‘राजन्यवधे षड्वार्षिकं ब्रह्महत्याव्रतम् ।
तस्यान्ते वृषभैकसहस्रगोदानं च’ ।

इति । वसिष्ठस्तु षड्वार्षिकादधिकमष्टवार्षिकमाह—
‘एवं राजन्यं ऽहत्वाऽष्टौ वर्षाणि चरेत् ।
षड् वैश्यम् । त्रीणि शूद्रम्’ ।

(व. स्मृ. २०. ३१-३३)

इति । बौधायनस्तु नववार्षिकमाह—

‘नव समा राजन्यस्य । तिस्रो वैश्यस्य । संव-
त्सरं शूद्रस्य स्त्रीणां च । ब्राह्मणवदात्रेय्याः’ ।

(व. स्मृ. २. १. १. ८ १२)

* अत्र गोदानस्य सङ्ख्या नोक्ता तथापि अग्रे हारीतोक्ता वृषभै-
कादशा उशनसोक्ता वृषभैकसहस्राश्च ग्राह्याः । तत्रापि आचार्येण
वक्ष्यमाणा व्यवस्था अनुसंधेया ।

† ‘एकं’ एकवर्षं व्रतं चरेदित्यर्थः । एवमेव गोदानमपि वर्णक्र-
मेण न्यूनं कर्तव्यम् ।

१. Some of the MSS. omit इति. २. We follow here only A and
the text, while others read नव सप्त वा राजन्ये । तिस्रो वैश्ये । संवत्सरं शूद्रे ।
स्त्रीणां च ब्राह्मणवदाख्येयम्. ३. I. inserts कुर्यात् before शूद्रस्य.

इति । विष्णुर्द्वादशवार्षिकमाह—

‘एतन्महाव्रतम् ।* (५) ब्राह्मणं हत्वा द्वादश-
संवत्सरम् । (६) यागस्थं क्षत्त्रियं वैश्यं वा ।
(७) गर्भिणीं रजस्वलां चात्रिगोत्रां वा ।’

(वि. स्मृ. ५०. ५-८)

इति । यमः—

‘हत्वा सवनिने वैश्यं राजन्यमपि दीक्षितम् ।
हत्वा तु ब्रह्महत्यैव तथाऽऽत्रेयीं च ब्राह्मणीम् ॥’

इति । शङ्खो ऽपि—

‘यागस्थं क्षत्त्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु यागर्गम् ।
एतदेव †व्रतं कुर्यादात्रेयीविनिषूदकः’ ॥

(शं. स्मृ. १७. ४)

* ‘एतत्’ पूर्वोक्तं ‘महाव्रतम्’ महापातकव्रतम्—

‘वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् । (१) त्रिपवणं
स्नायात् । (२) स्वकर्म चाचक्षाणो ग्रामे ग्रामे
भैक्षमाचरेत् । (३) तृणशायी च स्यात् । (४)

(वि. स्मृ. ५०. १—४)

इति पूर्वोक्तलक्षणम् ।

। ‘एतदेव’ इत्यनेन पूर्वोक्तं ब्रह्महत्यादिमहापातकव्रतमुच्यते । तच्च—

‘नित्यं त्रिपवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
अधःशायी जटाधारी पर्ण-मूल-फलाशनः ॥
ग्रामं विशेत् भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्तयन् ।
एककालं समस्थानो वर्षे च द्वादशे गते ॥’

(शं. स्मृ. १७. १-२)

इत्युक्तमत्रानुसन्धेयम् ।

१. The text reads कुर्यात् after सवत्सरम् २. The text reads गर्भिणी for गर्भिणी, while all except A. and the text do not insert वा after वैश्यं.
३. I reads सवणिज्ज for सवनिन ४. B. and D. read ऽऽत्रेय च ब्राह्मणम् for ऽऽत्रेया च ब्राह्मणीम् ५. The text reads यागव्रतम् for यागव्रतम्. ६. I. reads विनिषातुक for विनिषूदकः.

इति । अत्रैतेषु उदाहृतेषु वचनेषु त्रैवार्षिक-षड्वार्षिक-अष्टवार्षिक-नववार्षिक-द्वादशवार्षिकरूपाः पञ्च पक्षा भान्ति । आचार्योक्तश्चातिकृच्छ्रद्वयपक्ष एकः । तत्रैवं विषयव्यवस्था—वध्यो हि निर्दोषः क्षत्रियस्त्रिविधः । उत्तमो मध्यमोऽधमश्चेति^१ । तत्र राज्यपरिपालनादियुक्तः सवनस्थ उत्तमः । सवनरहितः परिपालको मध्यमः । उभयरहितो जातिमात्रक्षत्रियोऽधमः । तत्रैकैकस्य वधे बुद्धिपूर्वाऽबुद्धिपूर्वभेदेन द्वे द्वे प्रायश्चित्तं योजनीये । एषु वचनेषु क्वचित् गोदानं श्रूयते क्वचिन्न । तत्र धनिकाऽधनिकविषयभेदेन व्यवस्था द्रष्टव्या । एतेनैव न्यायेन व्यवस्थितविकल्पमभिप्रेत्य याज्ञवल्क्येन—

‘ ब्रह्महत्यात्रतं वाऽपि ’ ।

(या. स्मृ. ३. २६६)

इत्युक्तम् । वैश्य-शूद्रयोरपि उत्तम-मध्यमा-ऽधमभेदेन प्रायश्चित्तव्यवस्था योजनीया । यथा हन्तव्यभेदेन प्रायश्चित्ततार-तम्यमुक्तं तथा हन्तृभेदेऽप्यवगन्तव्यम् । अत एव विष्णुः—

‘ विप्रे तु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्मृतम् ।

वैश्येऽर्धं पादमेकं तु शूद्रजातिषु शस्यते ’ ॥

इति । कवषोऽपि—

‘ विप्रार्धं क्षत्रिये प्रोक्तं तदर्धं वैश्यजातिषु ।

तदर्धमेव शूद्राणां प्रायश्चित्तं विद्वर्द्धाः ’ ॥

१. I omits वध्यो हि. २. I. omits इति. ३. I reads -पुरुषा विषयत्वेन for -विषयभेदेन, while B and D omit विषय-. ४. Except A. and I, all omit -मध्यम-. ५. C and F read कश्यपोऽपि, II. reads कवषोऽपि, but has कश्यपोऽपि as marginal correction and I reads क्वषोऽपि for कवषोऽपि. ६. A reads—

‘ विप्रार्धं क्षत्रियस्य स्यात् वैश्यानां च तदर्धकम् ।

for—विप्रार्धं क्षत्रिये प्रोक्तं तदर्धं वैश्यजातिषु ।

इति । एतच्चाकामकृते द्रष्टव्यम् । विष्णुप्रोक्ताऽन्यूनत्वात् ।
ननु—आचार्येण स्त्रीवधे प्राजापत्यद्वयं वृषभैकादशगोदानसहितं
यत् प्रायश्चित्तमुक्तं तदयुक्तम् । स्मृत्यन्तरेषु न्यूनाधिक-
प्रायश्चित्तयोर्दर्शनात् । तत्र मनुः न्यूनं दर्शयति—

*जीनं-कार्मुक-बस्तावीन् पृथग्दद्याद् विशुद्ध्ये ।

चतुर्णामपि वर्णानां नारीर्हत्वा ऽनवस्थिताः ’ ॥

(म. स्मृ. ११. १३८)

इति । जीनं चर्ममयमुदकपात्रम् । अनवस्थिताः स्वैरिण्यः ।
याज्ञवल्क्योऽपि—

‘दुर्वृत्ता ब्रह्म-विट्-क्षत्त-शूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।

दृतिं धनुर्बस्तमविं क्रमाद् दद्याद्विशुद्ध्ये’ ॥

(या. स्मृ. ३. २६८)

इति । व्याघ्रोऽपि—

‘चतुर्णामपि वर्णानां नारीर्हत्वा ऽनवस्थिताः ।

शङ्ख-शुक्तयज-मेषांश्च क्रमात् दद्याद्विशुद्ध्ये’ ॥

* ‘जीनं चर्मपुटं मुकुटाधारादिप्रयोजनम्’—इति मेधातिथिः । ‘जीनं
धृतजलाधार चर्मकोशम्’—इति रामचन्द्रः । इदमेव युक्तमिति प्रतिभाति ।
क्वचित् ‘जिनम्’ इत्यपि पाठः । स च प्रामादिक इव दृश्यते । दीर्घस्य नि-
यतत्वात् । ‘अनवस्थिताः’ अत्यन्तव्यभिचारिणीः वेद्यावृत्तमाचरन्त्य
इति यावत् । उत्तरत्र याज्ञवल्क्यवचने ‘दृति’शब्दो ऽस्यैव चर्मपुटस्य
वाचकः । ‘मसक’ इति भाषायां प्रसिद्धः ।

१. G. reads विप्रोक्तात् for विष्णुप्रोक्तात्. २. All, except A. I. and the
text substitute जाल - for जीन- ३. I. reads दद्याद्वध- for पृथग्दद्यात्. ४. All,
except A. and I. read जाल for जीन. ५. The text reads दुर्वृत्त-
for दुर्वृत्ता.*

इति । एतानि वचनानि मूलवचनेन न विरुद्ध्यन्ते सदो-
षस्त्रीविषयतायास्तेषु स्पष्टत्वात् । मूलवचनं तु निर्दोषक्षत्ति-
यादिसन्निधिपाठात् निर्दोषस्त्रीविषयम् । ननु-निर्दोषस्त्रीवधे
अधिकं प्रायश्चित्तमाह याज्ञवल्क्यः—

‘अप्रदुष्टां *स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्’ ।

(या. स्मृ. ३. २६९)

इति । मैवम् । तस्य कामकृतविषयत्वेन व्यवस्थापनीय-
त्वात् । यच्चङ्गिरसा दर्शितम्—

‘आहिताग्नेर्द्विजाग्र्यस्य हत्वा पत्नीमनिन्दिताम् ।

ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादात्रेयीघ्नस्तथैव च’ ॥

इति तत्र ब्रह्महत्याव्रतस्याहिताग्निस्त्रीविषयत्वाभिधा-
नात् स्त्रीजातिमात्रविषयेण मूलवचनेन नास्ति विरोधः ।
वसिष्ठस्तु स्त्रीवधे राजन्यव्रतमाह—

‘अनात्रेयीं राजन्यर्हिंसायाम् । (३७) राजन्यां

वैश्यर्हिंसायाम् (३८) वैश्यां शूद्रर्हिंसायाम् । (३९)

शूद्रां हत्वा संवत्सरम्’ । (४०)

(व. स्मृ. २०. ३७—४०)

* विज्ञानेश्वरस्तु—‘यदा तु अप्रकर्षेण दुष्टामीषद्व्यभिचारिणीं ब्रा-
ह्मण्यादिकां व्यापादयति तदा शूद्रहत्याव्रतं षाण्मासिकं कुर्यात् । यद्वा
दश धेनूर्दद्यात् । इदं च षाण्मासिकमकामतो ब्राह्मण्या व्यापादने ।
क्षत्रियावधे तु कामकृते द्रष्टव्यम् । कामतो वैश्यावधे दश धेनूर्दद्यात् ।
कामतः शूद्रावधे तु उपपातकसाधारणं मासं पञ्चगव्याशनम्’—इत्याह ।

† अत्र पूर्वत्रोक्तं—‘षड्वर्षाणि राजन्ये प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् । (१०)

त्रीणि वैश्ये । (११) सार्धं शूद्रे’ । (१२)

इति सूत्रत्रयमनुसन्धेयम् ।

१ I reads -सन्निधितया- for -सन्निधिपाठान् २. B. and D. omit वैश्यां
शूद्रर्हिंसायाम्, while J. omits वैश्यर्हिंसायाम्.

इति । अनत्रेयीं हत्वा राजन्यहिंसायां यद्रतं तदाचरे-
दिति योजनीयम् । हारीतो ऽपि—

* 'क्षत्रियवद्ब्राह्मणीषु । (१३) वैश्यवत् क्षत्रियोसु शूद्रवत्
वैश्यायाम् । (१४) शूद्रां हत्वा नव मासान् । (१५)
(हा. स्मृ. २०. १३-१५)

इति । इदं राजन्यव्रतमाहिताग्निपत्नीं गुणवतीं कामतो
घातुकस्य द्रष्टव्यम् । प्रामादिकविषये तु व्यास आह—

'अकामतः स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं वैश्यवच्चरेत् ।
कामतो द्विगुणं प्रोक्तं प्रदुष्टां तु न किञ्चन' ॥

इति । अनत्रेयीवधे राजन्यव्रतस्याभिहितत्वात् आत्रेयीवधे
ब्रह्महत्याव्रतमिति गम्यते । तथा च यमैः—

'हत्वा सवनिनं वैश्यं राजन्यमपि दीक्षितम् ।
हत्वा तु ब्रह्महत्यैव तथाऽत्रेयीं च ब्राह्मणीम्' ॥

इति । आत्रेयीलक्षणं च स एवाह—

'जन्मप्रभृतिसंस्कारैः संस्कृता ब्रह्मचर्यया ।
गर्भिणी वा ऽथ वा या स्यात्तामात्रेयीं विनिर्दिशेत्' ॥

इति । वसिष्ठोऽपि—

* आत्रेयीव्यतिरिक्तब्राह्मणीवधे राजन्यहिंसायामुक्तमष्टवर्षिकं, क्षत्रि-
यावधे वैश्यहिंसायामुक्तं षड्वर्षिकं, वैश्यावधे शूद्रहत्यायामुक्तं त्रैवर्षिकं,
शूद्रावधे संवत्सरं व्रतमनुतिष्ठेयमिति योजनीयम् । एतान्यपि सकामेऽति-
दिष्टानि । अकामे त्वापस्तम्बोक्तातिदिष्टं ज्ञेयम् ।

१. B and D. omit हारीतो ऽपि. २. I. reads क्षत्रियायां for क्षत्रियासु.
३. II. substitutes पद्मः for यमः. Probably this is a mistake. ४. I.
reads सर्वानृत for सवनिनं ५. B. and D. omit च. ६. E. G. and II.
read या तथा for वा ऽथ वा.

‘रजस्वलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुः ।

अत्र * ह्येष्यदपत्यं भवतीति ’ ।

(व. स्मृ. २०. ३५-३६)

इति । अनृतुमत्या वधे जातिभेदेन भिन्नं प्रायश्चित्तमाह
प्रचेताः—

‘अनृतुमतीं ब्राह्मणीं हत्वा कृच्छ्राब्दं षण्मासान्
वेति । क्षत्रियां हत्वा षण्मासान् मासत्रयं वेति ।
वैश्यां हत्वा मासत्रयं सार्धमासं वेति । शूद्रां
हत्वा सार्धमासं सार्धत्रयोविंशतिदिनानि वेति’ ।

इति । प्रतिलोमपुरुषसंसर्गेणापत्यं लब्धवतीनां वधे ब्रह्म-
गर्भ आह—

*‘हि’ यस्मात् ‘अत्र’ चतुर्थदिनादारभ्य षोडशदिनपर्यन्तम् ‘एष्यन्’ गमि-
ष्यन् चेत् ‘अपत्यं भवति’ अतो रजस्वलां ऋतुस्नातामात्रेयीमाहुरिति भावः ।
†अत्रापि गुणवत्यगुणवत्यादिभेदेन कृच्छ्राब्द-षण्मासयोर्व्यवस्था ।
एवमग्रेऽपि षण्मास-मासत्रयादीनाम् ।

१. B. and D. read ह्येष दम्पत्यं, C. E. F. G. and H. हेतवपत्यं, I. यद्वि-
ष्टापत्यं and the text ह्येष्यदम्पत्यं for ह्येष्यदपत्यं. B. and H. give a reading
in the margin which we have followed. २. B. and D. omit the
following portion—इति । अनृतुमत्या वधे जातिभेदेन भिन्नं प्रायश्चित्तमाह
प्रचेताः—

‘अनृतुमती ब्राह्मणी हत्वा कृच्छ्राब्दं षण्मासान् वेति । क्षत्रियां
हत्वा षण्मासान् मासत्रयं वेति । वैश्यां हत्वा मासत्रयं सार्धमासं
वेति । शूद्रां हत्वा सार्धमासं सार्धत्रयोविंशतिदिनानि वेति’ ।

इति । प्रतिलोमपुरुषसंसर्गेणापत्यं लब्धवतीनां वधे.

३. G. substitutes क्षत्रियां हत्वा अतिशूद्रां हत्वा सार्धमासं त्रयोविंशतिदिनानि
चेति for क्षत्रियां हत्वा षण्मासान् मासत्रयं वेति । वैश्यां हत्वा मासत्रयं सार्धमासं
वेति । शूद्रां हत्वा सार्धमासं सार्धत्रयोविंशतिदिनानि वेति ।

‘प्रतिलोमप्रसूतानां स्त्रीणां मासां वधे स्मृताः ।

अन्तरप्रभावाणां च सूतादीनां चतुर्द्वि-षट् ’ ॥

इति । ब्राह्मण्या वधे षण्मासाः क्षत्रिययायाश्चत्वारः वैश्या-
या द्वाविति योजनीयम् । सूत-वैदेहक-चण्डालानां वधे-
ऽप्येषैव योजना द्रष्टव्या ॥ १७ ॥

इदानीं वैश्यादिवधे प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमाह—

वैश्यं शूद्रं क्रियाऽऽसक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ।

हृत्वा चान्द्रायणं तस्य त्रिंशद्वाश्चैव दक्षिणाम् ॥१८॥

इति । नन्वेतद्वैश्यवधप्रायश्चित्तं व्याहृतम् । तथा हि ।
विट्शब्देनात्र किं सदोषो विवक्ष्यते ? उत निर्दोषजातिमात्रः ?
अथवा गुणवान् ?—इति । तत्र प्रथमे न्यूनप्रायश्चित्ताभिधा-
यिभ्यां पूर्वोदाहृताभ्यां चतुर्विंशतिमत-संवर्त्तवचनाभ्यां व्याह-
न्येत । द्वितीये निर्दोषजातिमात्रविषयेण समनन्तरपूर्वोक्तमू-
लवचनेनैव विरोधः । तृतीये तु—

‘यागस्थक्षल-विङ्घाती चरेद्ब्रह्महणि व्रतम्’ ।

(या. स्मृ. ३. २५१)

इत्यनेनैव विरोधः । मैवम् । ईषत्सुवृत्तस्य वैश्यस्यात्र विव-
क्षितत्वात् । अत एवात्यन्तमुवृत्तेन विहितसकलक्रियाऽऽसक्तेन

१. B. and D. read मासावधि स्मृतः, C. and F. मासावधेः स्मृतः,
II. मासोऽवधि स्मृतः and J. मासोऽवधिः स्मृतः. for मासा वधे स्मृताः.
२. We follow here all, except I. and M., I. reads शूद्रक्रियाऽऽसक्तं and
M. शूद्रक्रियामुक्तः. ३. L. reads हृत्वा for हन्वा. ४. Except I. and L. read
दक्षिणा for दक्षिणाम्, while M. reads कुर्याद्दद्यात् गोत्रिंशद्दक्षिणाम् for तस्य त्रि-
ंशद्वाश्चैव दक्षिणाम्. ५. C. and F. do not insert एतत् before वैश्य-; while E.
and II. substitute एतद्विश्वस्य for एतद्वैश्य-; J. reads वैश्यवधे for वैश्यवध-.

शूद्रेण साहचर्यमविरुद्धम् । द्विजोत्तमशब्दो विप्रे प्रसिद्धः ।
क्षत्रिये अपि कथंचित् वर्त्तयितुं शक्यः । द्विजशब्दाभिधेयं
वैश्यमपेक्ष्य तस्योत्तमत्वात् । तत्र क्षत्रियपक्षे-विकर्मणि
कस्मिंश्चिद्ब्रह्मघातादौ तिष्ठतीति विकर्मस्थः । विप्रपक्षे
तु विकर्मस्थब्रह्मघातादिषु तिष्ठतीति विकर्मस्थः । एवं च
सति चतुर्वर्णविषयकमेकं प्रायश्चित्तं न्यायदर्शनामेतत्
सम्पद्यते । हत्वा तौ यो वृत्ते तस्य-इति योजनीयम् । द-
क्षिणां निर्दिशेदिति शेषः ॥ १८ ॥

चतुर्वर्ण्यकर्तृके चण्डालवधे क्रमेण प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालं हतवान् कश्चिद् ब्राह्मणो यदि कञ्चन ।

प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं गोद्वयं दक्षिणां ददत् ॥१९॥

क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवतरेण वा ।

चण्डालस्य वधे प्राप्ते कृच्छ्रार्धेन विशुद्ध्यति ॥ २० ॥

इति । वृत्तिभेदेन ब्राह्मणानां भेदेऽपि न प्रायश्चित्तभेद इति
विवक्षितत्वात् कश्चित्-इत्युक्तम् । एवं चण्डालेऽपि क-
ञ्चनेति विशेषणं योजनीयम् । इतरो मूर्धावसिक्त-सूतादिः ।
अङ्गिरस्त्वत्रैव समानं प्रायश्चित्तान्तरमाह—

‘अन्त्यजानां *तु गमने भोजने च प्रमापणे ।

पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा श्रवीत्’ ॥

इति । हारीतोऽपि—

* अन्त्यजाना स्त्रीषु गमने अन्त्यजान्भोजने अन्त्यजमारणे च वर्ण-
चतुष्टयस्य पराकरूपं समानमेव प्रायश्चित्तम् । अन्त्यजशब्देनाऽत्र च-
ण्डाल एव ग्राह्यः । न रजकादयः सप्ताऽन्त्यजशब्दवाच्या ग्राह्याः ।

१. I. reads -शब्देन विप्र. for -शब्दो विप्रे. २. All, except A. and I.
omit एक. ३. I. omits तौ. ४. M. omits the next śloka. ५. K. and
L read वृत्ते for ददत्. ६. A. reads चाण्डालवधसम्प्राप्त for चण्डालस्य वधे
प्राप्ते. ७. All, except A. and I read वृत्त- for वृत्ति-. ८. B. and D. read भाजनं.

‘चाण्डालवधसम्प्राप्तिर्ब्राह्मणेन भवेद् यदि ।
कारयेद्द्वादशं *कृच्छ्रं तप्तकृच्छ्रं ततो भवेत्’ ॥
(हा. स्मृ. २०. ७१)

इति । एतच्च ज्ञानपूर्वके द्रष्टव्यम् । अज्ञानपूर्वके तु चान्द्रायणम् । तदाह लौगाक्षिः—

‘हनने प्रतिलोमानां शूद्रजानां कथं भवेत्? ।
ज्ञानपूर्वे पराकः स्यादज्ञाने चैन्दवं तथा’ ॥

इति । सूतादिवधेऽप्येतदेव । तदाह याज्ञवल्क्यः—

‘चान्द्रायणं चरेत् सर्वानैपकृष्टान् निहत्य तु’ ।
(या. स्मृ. ३. २६२)

इति । कृच्छ्रार्धेनेत्यर्धग्रहणं पादस्य पादत्रयस्य चोपलक्षणम् । अत एव लौगाक्षिः—

‘सर्वमर्धं त्रिपादं च पादं चैव व्रतं चरेत् ।
वर्णक्रमादन्तरजर्हिंसा-गमन-भोजने’ ॥

इति ॥ १९-२० ॥

यदि चण्डाल-श्वपाकौ चौरौ स्यातां, तदा तयोर्वधे स्वल्पं प्रायश्चित्तमाह—

चौरौ श्वपाक-चण्डालौ विप्रेणाभिहतौ यदि ।

अहो-रात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥२१॥

* द्वादशकृच्छ्रं-तप्तकृच्छ्रयोरत्र विकल्पोऽनुसन्धेयः ।

१. B. and D. read तत शुद्धां भवेदिति for तप्तकृच्छ्रं ततो भवेत् २. I. substitutes भवेत् for तथा ३. The text reads अवकृष्टान् for अपकृष्टान्. ४. M reads this sloka as follows :—

चौराः श्वपाक-चाण्डाला विप्रेणापि हता यान्ति ।

अहो-रात्रोपवासनं प्राणायामेन शुद्धयति ॥

and B. C. D. E. F. G. H. I. J. K. and L. read the first line of this sloka as follows :—

चौरः श्वपाकश्चण्डालो विप्रेणाभिहतो यदि ।

इति । यदि विप्रेणाभिहतस्तदा स विप्रः शुद्ध्यतीति योजना ।
यद्यपि चण्डालवधो नोपपातकेषु परिगणितः तथापि मनुष्य-
वधसामान्येन तत्रान्तर्भावमभिप्रेत्य तत्प्रकरणे प्रायश्चित्त-
मुक्तम् ॥ २१ ॥

चण्डालप्रसङ्गात् तद्विषयाणां प्रकीर्णकानामपि केषाञ्चित्
प्रायश्चित्तमत्राभिधीयते । तत्र सम्भाषणे प्रायश्चित्तमाह—
श्वपाकं वाऽपि चण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।

द्विजसम्भाषणं कुर्यात् सावित्रीं तु सकृज्जपेत् ॥ २२ ॥

इति । द्विजशब्देनानूचानो विप्रो विवक्षितः । नीचविप्र-
सम्भाषणस्य प्रायश्चित्तरूपत्वासम्भवात् । द्विजसान्निध्याभावे
गायत्रीजपः— इत्यनुकल्पो द्रष्टव्यः । अत एव हारीतो
विकल्पमाह—

‘चाण्डालैः सह सम्भाष्य द्विजसम्भाषणात् शुचिः ।

सावित्रीं व्याहरेद्वापि इति धर्मो व्यवस्थितः’ ॥

(हा. स्मृ. २०. ६८)

इति । सम्भाषमाणो विप्रो यद्युच्छिष्टः स्यान् तदा त्रि-
रात्रोपवासमाह स एव—

‘ उच्छिष्टैः सह सम्भाषेत् त्रिरात्रं नैव शुद्ध्यति ’ ।

(हा. स्मृ. २०. ६९)

इति ॥ २२ ॥

एकशय्यास्वापे सहमार्गगमने च पृथक् प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालैः सह सुप्तं तु त्रिरात्रमुपवासयेत् ।

चण्डालैकपथं गत्वा गायत्रीस्मरणात् शुचिः ॥ २३ ॥

१. M. reads गायत्री वा for सावित्री. २. E, G, H, and J read उच्छिष्टै सह सम्भाषे. ३. Except A, and I, all omit च. K and L read सुप्ते तु for सुप्तं तु

इति । स्पष्टोऽर्थः ॥ २३ ॥

दर्शन-स्पर्शनयोः पृथक् प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालदर्शने सद्य आदित्यमवलोकयेत् ।

चण्डालस्पर्शने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ २४ ॥

इति । एतदेवापस्तम्बोऽप्याह—

‘चण्डालस्पर्शने सम्भाषायां दर्शने च दोषः । तत्र

प्रायश्चित्तमवगाहनमपामुपस्पर्शनं सम्भाषायां

ब्राह्मणसम्भाषा दर्शने ज्योतिषां दर्शनम्’ ।

इति । सुमन्तुरपि—

‘चण्डालदर्शने सूर्यदर्शनम् । सम्भाषणे ब्राह्मणा-

भिव्याहारः । संस्पर्शने सचैलं स्नानमाचरेत्’ ।

इति । देवलोऽपि—

‘श्वपाकं पतितं व्यङ्गमुन्मत्तं शवदाहकम् ।

सूतिकं सूतिकां नारीं रजसा च परिप्लुताम् ॥

श्व-कुक्कुट-वराहांश्च ग्राम्यान् संस्पृश्य मानवः ।

सचैलः सशिराः स्नात्वा तदानीमेव शुद्ध्यति’ ॥

इति । अवस्थाविशेषेण स्पर्शने विशेषमाह शांतातपः—

१ M reads चण्डालदर्शनेनैव for चण्डालदर्शने सद्यः. २. II substitutes तदेव for एतदेव. ३. These quoted two Sūtras are not found in the printed copy of Āpstamba, but in the Telugū manuscript, they are apparent with slightest difference. The manuscript reads as —

‘चण्डालस्पर्शन-भाषा-दर्शनषु दोषः ।

तत्रावगाहन ब्राह्मणसम्भाषा ज्योतिषां

दर्शनं च प्रायश्चित्तम्’ ।

४. All, except A and I omit च ५. B, D, G, and J, read सचैलम-
श्विरात and I सचैल सरिति for सचैल सशिरा . ६. B, and D, omit शांतातप .

येन केनचिद्भ्यक्तः चण्डालं संस्पृशेद्यदि ।
 अहो-रात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 अशुद्धान् स्वयमप्येतानशुद्धश्च यदि स्पृशेत् ।
 विशुद्धयत्युपवासेन त्रिरात्रेण ततः शुचिः ॥
 उच्छिष्टः संस्पृशेद्विप्रो मद्यं शूद्रं शुनोऽशुचीन् ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति' ॥

इति । यत्तु देवलेनोक्तम्—

‘अशुद्धान् स्वयमप्येतान् शुद्धश्च यदि संस्पृशेत् ।
 विशुद्धयत्युपवासेन त्रिरात्रेण ततः शुचिः ॥
 उच्छिष्टं संस्पृशेद्विप्रः पुनः कृच्छ्रेण शुद्धयति’ ॥

इति तत् सहोपवेशन-शयनादिना चिरस्पर्शविषयम् ।
 यदि स्पृष्टो मूत्रादिकं कुर्यात् तदा त्रिरात्रोपवासः । भुक्तोच्छिष्टो
 यदि स्पृशेत् तदा षड्रात्रोपवासः— इति । तदाह शानातपः—

‘चण्डालैः श्वपचैः स्पृष्टे विण्मूत्रे कुरुत द्विजः ।
 त्रिरात्रं तत्र कुर्वीत भुक्तोच्छिष्टः षड्रात्रेण’ ॥

१. B. and D. read अभ्यक्त for अभ्यक्त . २. G. and J. read अशुचिः for
 अशुद्धान्. This and the following lines are omitted by B. and D. —

अशुद्धान् स्वयमप्येतानशुद्धश्च यदि स्पृशेत् ।
 विशुद्धयत्युपवासेन त्रिरात्रेण ततः शुचिः ॥
 उच्छिष्टः संस्पृशेद्विप्रो मद्यं शूद्रं शुनोऽशुचीन् ।
 अहो-रात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति' ॥

इति । यत्तु देवलेनोक्तम् —

३. I. reads कया शुचि (?) for शुनोऽशुचीन्. ४. I reads अशुद्धश्च
 यदि स्पृशेत् for शुद्धश्च यदि संस्पृशेत्. ५. All, except I. omit the second
 Charana of the preceding line and the first of this line and thus
 forms one line of them, which is—

विशुद्धयत्युपवासेन पुनः कृच्छ्रेण शुद्धयति ।

इति । चण्डालवत् चित्यादिस्पर्शोऽपि सचैलं स्नानम् ।
तदुक्तं चतुर्विंशतिमते—

‘चितिं च चितिकाष्ठं च शूपं चण्डालमेव च ।
स्पृष्ट्वा देवलकं * चैव सवासा जलमाविशेत्’ ॥

इति ॥ २४ ॥

चण्डालस्वामिकवाप्युदकपाने ज्ञानाज्ञानकृते पृथक् प्राय-
श्चित्तमाह—

चण्डालखातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
अज्ञानाच्चैकभक्तेन त्वहो-रात्रेण शुद्ध्यति ॥ २५ ॥

इति । अज्ञानकृतस्यैकभक्तम् । ज्ञानकृतस्य तूपवासः । अत
एवापस्तम्बः चण्डालवापीं प्रकृत्याह—

‘तत्तोयं यः पिबेद्विप्रः कामतो ऽकामतो ऽपि वा ।
अकामात् नक्तभोजी स्यादहोरात्रेण †कामतः’ ॥

इति । तत्रैवाभ्यासविषयमभिप्रेत्याऽऽपस्तम्ब आह—

‘अन्त्यजैः खानिताः कूपास्तडागा वाप्य एव च ।
एषु स्नात्वा च पीत्वा च प्राजापत्येन शुद्ध्यति’ ॥

इति । यत्तु तेनैवोक्तम्—

* देवलकस्पर्शप्रायश्चित्तं तु क्षुद्रदेवतापूजकस्य पश्चादिबलिदान-
कतुर्देवलकस्य भाषाया ‘गुरव-घाडी’ इत्यादिसंज्ञकस्यैव हीनजातेः स्पर्शो
वेदितव्यम् । न पुनः शिव-विष्ण्वादिदेवतापूजकस्य उत्तमजातेर्देवल-
कस्य इति सुधियो विद्राकुर्वन्तु ।

† अहो-रात्रेण अहोरात्रोपवासेनेत्यर्थः ।

‘प्रपास्वरण्ये कटके च सोरे
 द्रोण्यां जलं केशविनिःसृतं वा ।
 श्रपाक-चण्डालपरिग्रहेषु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धयेत् ’ ॥

(आ. स्मृ. २. २)

इति तदशक्तविषयम् ॥ २५ ॥

चण्डालभाण्डस्पृष्टस्य कूपस्यजलस्य पानेऽधिकं प्रायश्चि-
 त्तमाह—

चण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।

गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरान्नात् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २६ ॥

इति । चण्डालो भाण्डेनोदकं यस्मात् कूपादानयति तत्कू-
 पस्थोदकं पीत्वा गोमूत्रसहितयवपिष्टादिकं दिनत्रयमाहारत्वेन
 स्वीकुर्यात् ॥ २६ ॥

तदीयभाण्डस्थोदकपाने जर्षणाजरणभेदेन प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालघटसंस्थं तु यत्तोयं पिबति द्विजः ।

तरक्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २७ ॥

यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति ।

प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २८ ॥

१. I. reads घटके for कटके. For the same the text of Āpastamba Smṛti reads -षु जलेऽथ and B. D. and the text read सोरे for सौर. २. The text reads यच्च विनिःसृत भवेत् for केशविनिःसृतं वा. ३. The text reads शुद्धि. for शुद्धयेत्. ४. B. and D. omit चण्डाल-. ५. B. D. and I. read चण्डालभाण्डेन for चण्डालो भाण्डेन. ६. I. reads जीर्ण-निगरण- for जर्षणाजरण-. ७. M. reads this line as follows:—

चाण्डालोक्तभाण्डे तु अज्ञानात् पिबते जलम् ।

८. K. and L. read कर्तव्यं for दातव्य.

इति । प्रथममज्ञानात् पीत्वा पश्चात्तदानीमेव विज्ञाय यदि वमेत् तदा प्राजापत्यम् । तैज्जरणे सान्तपनं कृच्छ्रं परिषदा दातव्यम् । न तु प्राजापत्यम् । तस्याज्ञानविषयत्वमङ्गिरादर्शयति—

‘चण्डालपरिगृहीतं यदज्ञानादुदकं पिबेत्* ।

तस्य शुद्धिं विजानीयात् प्राजापत्येन नित्यंशः ॥

यस्तु चण्डालसंस्पृष्टं पिबेत् किञ्चिद्धिं कामतैः ।

स तु सान्तपनं कृच्छ्रं चरेत् शुद्धयर्थमात्मनः’ ॥

इति । यत्तु देवलेनोक्तम्—

‘यस्तु चाण्डालभाण्डस्थमज्ञानादुदकं पिबेत् ।

स तु त्र्यहेण शुद्धयेत्तु शूद्रस्त्वेकेन शुद्धयति’ ॥

इति तदापद्विषयम् ॥ २७—२८ ॥

बुद्धिपूर्वकं तत्पाने वर्णभेदेन प्रायश्चित्तभेदमाह—

चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यमनन्तरः ।

तदर्थं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्तदाचरेत् ॥ २९ ॥

इति । अनन्तरः क्षत्रियः । एतस्य बुद्धिपूर्वविषयत्वमापस्तम्ब आह—

* भगवता पराशरेण चण्डालघटसंस्थजलस्याजरणे प्राजापत्यं जरणे कृच्छ्रं सान्तपनं चोक्तम् । अङ्गिरसा तु तदेव प्रायश्चित्तद्वयं ज्ञानाज्ञानभेदेनोक्तमिति विशेषः ।

१. I. reads तज्जीर्णे for तज्जरणे. २. B. and D. read शुद्धयति for नित्यंशः. ३. I reads किञ्चिद्धिकामतैः for किञ्चिद्धिं कामतैः. ४. All, except A. and I. substitute कृत्वा for कृच्छ्रं. ५. I. omits -भेदम्. ६. M. reads प्राजापत्यं तु क्षत्रियः for प्राजापत्यमनन्तरः. ७. Except A. K. and L. all read शूद्रस्थे शपयेत् for शूद्रस्तदाचरेत्.

चण्डालकूपभाण्डस्थं नरः कामाज्जलं पिबेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तत्र वर्णे वर्णे विनिर्दिशेत्? ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः ।
 तदर्धं तु चरेद्वैश्यः शूद्रे पादं विनिर्दिशेत्' ॥

(आ. स्मृ. ४. १-२)

इति ॥ २९ ॥

चण्डालभाण्डोदकपानप्रसङ्गादितरान्त्यजभाण्डोदकादिपा-
 नेषु प्रायश्चित्तमाह—

भाण्डस्थमन्त्यजानां तु जलं दाधि पयः पिबेत् ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥ ३० ॥
 ब्रह्मकूर्चोपवासेन द्विजातीनां तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तितः ॥ ३१ ॥
 इति । अन्त्यजा रजकादयः ।

‘रजकश्चर्मकारश्च नटो *वुरुड एव च ।

कैवर्त्त-मेद-भिह्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः’ ॥

इति स्मरणात् । ब्रह्मकूर्चमाचार्य एत्रोपरिष्ठादक्ष्यति ।
 तत्सहित उपवासः त्रैवर्णिकस्य । तद्ब्रह्मिन्श्चतुर्थस्य । ब्रह्म-

* नटशब्देनात्र कुलपरम्परायातक्रमेण नाटकप्रयोगादौ भूमिकाम-
 हणेनाजीव्यमानो नटो ग्राह्यः । नतु कश्चित्प्रसङ्गविशेषेण भूमिकाग्रहण-
 कर्ता । नहि तस्यान्त्यजत्वम् । प्रायश्चित्तेनैव तस्य शुद्ध्याभिधानात् ।

१. I. reads -भाण्डकप्रस्थ and the text -कूपभाण्डेषु for -कूपभाण्डस्थ.
 २. B and D. read अजानादुदकं पिबेत्, I. जलं यः जानतः पिबेत् and the
 text योऽज्ञानान् पिबेत् जलम् for नरः कामाज्जलं पिबेत् ३. The text reads
 पादं शूद्रस्य दापयेत् for शूद्रे पादं विनिर्दिशेत्. ४. B. and D. read चान्त्य-
 जातय. for चान्त्यजा. स्मृताः. ५. I. reads तद्ब्रह्मिन्त्य for तद्ब्रह्मिन्: and
 does not show this sentence to be separate from the next one.

कूर्चस्थाने यथाशक्ति दानं द्रष्टव्यम् । आमादिषु भाण्डान्तर-
प्राप्तेषु नास्ति कश्चिद्दोषः । तथा च चतुर्विंशतिमते—

‘आमं मांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।

*अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः’ ॥

इति । महत्सु तु तटाकादिषु चण्डालादिसम्बन्धेषु नास्ति
कश्चिद्दोषः । अल्पेषु तु कूपन्यायः । तदाह विष्णुः—

‘जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु महीतले ।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु तु न दूषणम्’ ॥

इति ॥ ३०-३१ ॥

अज्ञानपूर्वके चण्डालान्नभोजने प्रायश्चित्तमाह—

भुङ्क्तेऽज्ञानात् द्विजश्रेष्ठश्चण्डालान्नं कथञ्चन ।

गोमूत्रयावक्काहारो दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३२ ॥

इति । स्पष्टम् ॥ ३२ ॥

तत्र †प्रमाणमाह—

एकैकं ग्रासमश्रीयाद् गोमूत्रयावकस्य च ।

* अन्त्यभाण्डं अन्त्यजस्य भाण्डमित्यर्थः ।

† तत्र तस्मिन् गोमूत्रयावक्काहारे इत्यनुसन्धेयम् ।

१. I. reads भाण्डान्तर for भाण्डान्तर-. २. I. reads आममांस for आम मांस.
३. B. and D. read कूपन्यासः and I. and J. कूपवत् न्याय for कूपन्याय.
while G. and J. substitute अन्येषु for अल्पेषु ४. M reads—

ब्राह्मणोऽज्ञानतो भुङ्क्ते चाण्डालान्नं कथञ्चन ।

गोमूत्रयावक्काहारात् * * * * ॥.

५. All, except I. omit this word. ६. I. substitutes तत् for तत्र. ७. We
follow here A. B. and D. ; while C. F. K. and L. read गोमूत्रे for गोमूत्र-
and for the same E. G. H. I. J. and M. read गोमूत्रं; while C. E. F. G.
H. and J. substitute -यावकेन for -यावकस्य.

दशाहं नियमस्थस्य व्रतं तत्तु विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥

इति । गोमूत्रेण पाचितं यद् यवमयमन्नं तस्य प्रासमेकै-
कस्मिन् दिने भुञ्जीत । नियमः स्नान-मौनादिः । तदाह
याज्ञवल्क्यः—

‘स्नानं *मौनोपवासेज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।

नियमा गुरुशुश्रूषा-शौचा-ऽक्रोधा-ऽप्रमार्दनाः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३१४)

इति । ईदृशनियमनिष्ठस्य तद् यावकाहारव्रतं निर्दिशेत् ।
बुद्धिपूर्वके त्वङ्गिरा आह—

†‘अन्त्यावसायिनामन्नमश्रीयाद्यश्च कामतः ।

स तु चान्द्रायणं कुर्यात् तप्तकृच्छ्रमथापि वा’ ॥

इति । अन्त्यावसायिनश्चण्डालादयः । तांश्च स एवाह—

‘चण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा ।

मागधा-ऽऽयोगवौ चैव सर्वे ह्यन्त्यावसायिनः’ ॥

इति । आम-पक्रयोश्चण्डालान्नयोर्व्रतभेदमाह त्रिष्णुः—

* ‘ब्रह्मचर्यं’ इत्यादिना यमाः पूर्वमुक्ताः । स्नानादयो दश नियम-
शब्दवाच्याः ।

रुयत । अमरासहस्रु अन्त्यावसायात्प्राह । अन्त्यावसायात् अन्त्यावसाया-
मवसायुं शीलमस्येत्यन्तावसायीति साधुरिति प्रतिभाति । काचित् ‘अन्ते-
ज्वसायी’ इत्यपि दृश्यते ।

१. I. and M. read तत्र and J. न तु for तत्तु. २. I. omits -मौन-, while
B. and D. omit—

नियम स्नान-मौनादिः। तदाह याज्ञवल्क्यः—

‘स्नान मौनोपवासेज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः।

३. J. reads स्नान- for स्नान. ४. I. does not pluralize -ऽप्रमार्दनाः; while
J reads -ऽप्रमार्दिताः. ५. B. C. and F. substitute तत्र for तांश्च

‘चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ।

(५७) सिद्धं भुक्त्वा पराकः’ । (५८)

(वि. स्मृ. ५१. ५७-५८)

इति । अत्र मूलवचनोक्तो गोमूत्रयावकाहारः सिद्धान्नविषयो भविष्यति । यावकसहितस्य दशरात्रोपवासस्य पराकसमत्वात् । यत्तु हारीतेनोक्तम्—

‘चण्डालान्नं प्रमादेन यदि भुञ्जीत वै^३ द्विजः । (७३)

ततश्चान्द्रायणं कुर्यात् मासमेकं व्रतं चरेत् ॥

शूद्रो वाऽप्यर्धमासं वै भुक्त्वा चैव जितेन्द्रियः । (७४)

त्रिरात्रमुपवासी च ब्राह्मणांस्तर्पयेत् शुचिः’ ॥ (७५)

(हा. स्मृ. २. ७३-७५)

इति तद्रोगमूत्रयावकाहारशक्तविषयम् । बुद्धिपूर्वकस्य चिरकालानुवृत्तौ मनुनोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘चण्डाला-ऽन्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।

पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यं तु गच्छति’ ॥

(म. स्मृ. ११. १७५)

इति । अत्र चीर्णव्रतस्य पुनरुपनयनं कूर्मपुराणे दर्शितम्—

‘चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।

बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्राब्दं पुनः संस्कारमेव च’ ॥

इति । वसिष्ठो ऽपि—

१ II. reads -ऽन्नभोक्ता for -ऽन्नं भुक्त्वा. २. C. E. F. G. H. I. and J. substitute य. for वै. ३ C. E. F. H. and I. read उपवासं for उपवासी. I. reads -ऽऽहारासक्तविषयम्. ५. G. reads परिगृह्य च.

‘चण्डाल-पतितान्नभोजने पुनरुपनयनम्’ ।

(व. स्मृ. २०. १७)

इति ॥ ३३ ॥

अथ कञ्चित्कालमेकस्मिन् गृहे चण्डालेन सह व्यवहर्तुः
‘अविज्ञातस्तु चण्डाल’ इत्यादिना ‘भूमिदांपा न विद्यते’-
इत्यन्तेन श्लोकसमूहेन प्रायश्चित्तमाह—

अविज्ञातस्तु चण्डालो यत्र वैश्वानि तिष्ठति ।

विज्ञाते तूपसन्नस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ ३४ ॥

इति । अनेन श्लोकेन परिषदुपसत्तिर्विहिता । यद्यपि सर्वेषु प्रा-
यश्चित्तेषु परिषदुपसत्तिः समाना तथापि प्रकटपापेष्वेव सा । न तु
रहस्येषु । अत्र तु रहस्यमपि प्रकटीकर्तव्यमित्यभिप्रत्य प्राति-
स्विकमुपसत्त्यभिधानम् । अनुग्रहश्चस्तिव्यप्रायश्चित्तविशेषो-
पदेशः ॥ ३४ ॥

उपसदनयोग्यं परिषद्विशेषं दर्शयितुं द्विजान् विशिनष्टि—

मुनिवक्त्रोद्गतान् धर्मान् गायन्तो वेदपारगाः ।

पतन्तमुद्धरेयुस्तं धर्मज्ञाः पापसङ्करात् ॥ ३५ ॥

३. The text reads -भोजनेषु for -भोजने and inserts ततः after it. २. M. reads—

अविज्ञातश्च चाण्डालः सन्तिष्ठेत्तस्य वैश्वानि ।

K. and L. substitute च for तु. ३. B. D. K. and L. read विज्ञातरूपं सन्नस्य for विज्ञाते तूपसन्नस्य; while C. E. F. H. and J. substitute -सन्नस्य for -सन्नस्य. ४. K. and L. read कुर्युः for कुर्वन्ति. ५. H. reads आघाता for समाना. ६. I reads उपसत्त्यभिधानम्. ७. M. reads—

ऋषिवक्त्राच्छृता धर्मास्त्रायन्ते वेदपावनाः ।

८. M reads ते for तं. ९. K. L. and M. substitute -सङ्करात् for -सङ्करात्.

इति । वक्त्रोद्गतान् गायन्त इत्यनेन धर्मशास्त्रमुच्चार्य प्राय-
श्चित्तं विधेयमित्युक्तं भवति । युक्तं चैतत् । तथा सति प्रामादि-
कान्यथाऽभिधानशङ्काऽनुदयात् । यद्यपि चण्डालसहवास
एकमेव पापं तथापि तस्मिन् सत्यनुष्ठितानां नित्य-नैमित्ति-
कानां बहूनां वैकल्यसम्भवमभिप्रेत्य पापसङ्करादित्यु-
क्तम् ॥ ३५ ॥

परिषदा ऽभिधेयं व्रतविशेषं दर्शयति—

दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीर-गोमूत्रयावकम् ।

भुञ्जीत सह सर्वैश्च^१ त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ॥ ३६ ॥

इति । दध्ना सर्पिषा च संयुक्तमिति शेषः । गृहस्वामिवद्गृह-
वासिनो बाल-वृद्धादयः सर्वे ऽपि यावकभोजन-त्रिसन्ध्या-
वगाहने कुर्युः ॥ ३६ ॥

तत्र दध्यादीनां सर्वेषां समाहारप्रसक्तौ विभजति—

त्र्यहं भुञ्जीत दध्ना च त्र्यहं भुञ्जीत सर्पिषा ।

त्र्यहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥ ३७ ॥

इति । दध्ना संयुक्तं गोमूत्रयावकं दिनत्रयं भुञ्जीत । घृत-
क्षीरयोरप्येवमेव योज्यम् । तथा सति नव दिनानि सम्पद्यन्ते ।
पुनरप्येकैकेन दध्यादिना संयुक्तमेकैकस्मिन् दिने भुञ्जीते-
ति दिनत्रयं सम्पद्यते । एतत् सर्वं मिलित्वा द्वादशरात्रं
भवति ॥ ३७ ॥

यावके वर्ज्यमाह—

१ I reads वदेयुः for विधेयम् २ All, except A. and M. read त्र्यहं
for सर्वैश्च, But the author does not agree with it. ३. I. reads
विभजति. ४. II. reads अहं for त्र्यहं. ५. II. reads अहं for त्र्यहं.

भावदुष्टं न भुञ्जीते नोच्छिष्टं कृमिदूषितम् ।

इति । भावेन दुष्टं भावदुष्टम् । यस्मिन्नवलोकिते सति अत्यन्तसादृश्येन तस्मिन्नमेध्यादिभावः सहसा बुद्धिमारोहेत् तादृशं न भोक्तव्यम् ॥

दध्यादीनां त्रयाणां परिमाणमाह—

दधि-क्षीरस्य त्रिपलं पलमेकं घृतस्य तु ॥ ३८ ॥

इति । दधि क्षीरं चेति दधि-क्षीरे तयोः प्रत्येकं पलत्रयं परिमाणम् । यावकस्य परिमाणं ग्रासमात्रं पूर्वोक्तन्यायेन वेदितव्यम् ॥ ३८ ॥

चेतनानां शुद्धिहेतुमभिधायाऽचेतनानामप्याह—

भस्मना तु भवेत् शुद्धिरुभयोस्ताम्र-कांस्ययोः ।

जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन मृण्मयम् ॥ ३९ ॥

इति । मृण्मयस्य भाण्डस्य परित्याग एव कर्त्तव्यः । शुद्धिस्तु नास्तीत्यभिप्रायः ॥ ३९ ॥

गृहस्य दाहः कर्त्तव्य इत्याह—

कुसुम्भ-गुर्द-कार्पास-लवणं तैल-सर्पिषी ।

द्वारे कृत्वा तु धान्यानि दद्याद्द्वेश्मनि पावकम् ॥ ४० ॥

इति । कुसुम्भं तैलसाधनधान्यम् । कुसुम्भादीनि धान्या-
न्यतिदाहत्वेन द्वारि स्थापनीयानि ॥ ४० ॥

गृहदाहाद्यनन्तरं कर्त्तव्यमाह—

१. M. reads भुञ्जीयात् for भुञ्जीत. २. M. reads—

त्रिपल दधि-दुग्धस्य पलमेकं तु सर्पिष. ॥

३. I. reads मृण्मये. ४. I reads -कुण्ड- for -गुर्द-. ५. M. reads गृहं वशाद्दु-
ताशनम् for दद्याद्द्वेश्मनि पावकम् ६. Except A. and I. all omit धान्या-
न्याति-

एवं शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्यात् ब्राह्मणतर्पणम् ।

त्रिंशत् गो-वृषं चैकं दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥४१॥

इति । स्पष्टम् ॥ ४१ ॥

भाण्डवद्भूमेर्न परित्यागः । किन्तु लेपनादिकं कर्त्तव्य-
मित्याह—

पुनर्लेपन-खातिन होम-जप्येन शुद्धयति ।

आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते ॥ ४२ ॥

इति । लेपनं कुड्यस्य । खननं स्थलस्येति यथायोगमवग-
न्तव्यम् । तदुभयं कृत्वा ब्राह्मणान् प्रवेश्य शान्तिकजप-होमो
कुर्यात् । तावता भूमिः शुद्धयति । न तु भाण्डवदत्यन्तदोषो
भूमेर्विद्यते । यदा पुनर्दीर्घकालं चण्डालो निवसेत् तदा हारी-
तोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘चण्डालैः सह संवासं दीर्घकालमकामिकम् ।

विज्ञानान्मृण्मयं पात्रं सर्वं त्यजति तद्गृहे ॥

बालकृच्छ्रं ततः कुर्यात् तप्तकृच्छ्रं तथैव च ।

ब्राह्मणांस्तर्पयेत् पश्चात् ब्रह्मकूर्चेन शुद्धयति’ ॥

(हा. स्मृ. २०. १९-२१)

इति । तत्र च गोशतं दक्षिणा । तदाह च्यवनः—

‘चण्डालसङ्घेरे स्वभवनदहनम् । सर्वमृण्मयभाण्ड-

१. M. reads -भोजनम् for -तर्पणम्. २. K. and L. read त्रिंशति गा वृष,
J त्रिरात्र गो-वृष and M. त्रिंशतं गा वृषं for त्रिंशत् गो-वृष; while I. substitutes
एव for एकं. ३. All, except A omit स्पष्टम्. ४. K. and L. read -खानिक
and M. -खातिन for -खातिन. ५. I. reads -होमान् for -होमो. ६. E. and K.
substitute न तु for न तु. ७. G. reads गृहकूर्चेन for ब्रह्मकूर्चेन.

भेदनम् । दारवाणां तु तक्षणम् । शङ्ख-शुक्ति-सुवर्ण-
रजत-चैलानामद्भिःप्रक्षालनम् । कांस्य-ताम्रपात्रा-
णामाकरेण* शुद्धिः । सौवीर-पयो-दधि-तक्राणां प-
रित्यागः । गोमूत्रयावकाहारो मासं क्षपयेत् ।
बाल-वृद्ध-स्त्रीणामर्धं प्रायश्चित्तम् । आ षोडशा-
द्बालाः । सप्तत्यूर्ध्वगता वृद्धाः । चीर्णे प्रायश्चित्तं ब्रा-
ह्मणभोजनं गोशतं दद्यात् । अभावे सर्वस्वम् ।

इति ॥ ४२ ॥

गृहव्यतिरिक्तक्षेत्राराम-ग्रामान्तर-यात्रादावज्ञानेन चण्डा-
लसङ्करे प्रायश्चित्तमाह—

चण्डालैः सह सम्पर्कं मासं मासार्धमेव वा ।

गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुद्ध्यति ॥ ४३ ॥

इति । मासं च अर्धमासं च मामार्धम् । तेन विशुद्ध्यति ।
माससङ्करे मासव्रतेन शुद्ध्यति । अर्धमाससङ्करे अर्धमासव्रतेन
विशुद्धिरित्यर्थः । सम्पर्कं करोति चेदिति शेषः । चण्डाल-
शब्देन पुल्कसादयो ऽप्युपलक्ष्यन्ते । अत एव संवर्तः—

‘चण्डालैः सङ्करे विप्रः श्वपाकैः पुल्कसैरपि ।

गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुद्ध्यति’ ॥

(सं. स्मृ. १८०)

* ‘कृ-विक्षेपे’ इत्यस्माद्भातोरुत्पन्नेनाकरशब्देनात्र परमाणुरूपवत् र-
सरूपत्वं च ग्राह्यम् । कास्यताम्रपात्राणां रसं कृत्वा अनन्तर पुनः पा-
त्राणि कर्तव्यानीति ‘आकरेण शुद्धिः’ इत्यस्यार्थो ज्वगम्यते ।

१ K. and L. read सम्पर्कं and substitute च for वा M. omits the whole
S'loka. २. The text reads पुल्कसैः श्वपाकैस्तथा for श्वपाकं पुल्कसैरपि.

इति । उक्तकालाधिककालसङ्करे हारीतोक्तं द्रष्टव्यम्—

चण्डालैः सह संयोगे^१ प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।

विप्रान् देशावरान् कृत्वा तैरनुज्ञाप्य शासनात् ॥

आ कण्ठस्य प्रमाणं तु कुर्याद्भोमयकर्दमम् ।

तत्र स्थित्वा त्वहोरात्रं वायुभक्षः समाहितः ॥

बालकृच्छ्रं ततः कुर्यात् गोष्ठे वसति सर्वदा ।

सकेशवपनं कुर्यात् परमां शुद्धिमाप्नुयात् ॥

(हा. स्मृ. २०. ३०-३२)

इति ॥ ४३ ॥

रजक्यादिभिः सह संवासे चण्डालसंवासात् न्यूनं प्राय-
श्चित्तमाह—

रजकी चर्मकारी च लुब्धकी *वेणुजीविनी ।

चातुर्वर्ण्यस्य च गृहे त्वविज्ञाता तु तिष्ठति ॥ ४४ ॥

ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात् पूर्वोक्तस्यार्धमेव † च ।

* 'लुब्धकी' लुब्धकस्य व्याधस्य स्त्री । 'वेणुजीविनी' वेणुभिः
वेणुपात्रादिभिः जीवनकर्त्री बुरुडजातीया स्त्रीत्यर्थः । यन्तु केचन—वेणु-
जीविनी वेणुवादनेन जीवन्तीति मन्यन्ते तन्न साधु ।

† 'रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च' ।

इत्यत्र सप्तस्वन्त्यजेषु बुरुडस्यैव परिगणितत्वात् अन्त्यजत्वेन बुरुड्या
एव गृहे निवासानर्हत्वादिति दिक् ।

† 'पूर्वोक्तस्य' द्वादशाहसाध्यस्य अर्धं षड्त्रं व्रत गृहदाहं विना सर्वं
कर्म कुर्यादिति भावः ।

१. I. reads सम्पर्के for संयोगे. २. I. reads दश वरान्. ३. B. C. D.
F. and H. read सर्वथा. ४. I. reads चण्डालसहसंवासात्. ५. M. reads—

* * * लुब्धकरय च पुल्कसी ।

• चातुर्वर्ण्यं गृहे यस्य ह्यज्ञानासधितिष्ठति ॥

६. I. reads तु for च.

गृहदाहं न कुर्वीत शेषं सर्वं च कारयेत् ॥ ४५ ॥

इति । दग्धा च सर्पिषा चेत्यादिकं पूर्वोक्तम् ॥ ४४-४५ ॥

इदानीं चण्डालस्य सकृद्गृहप्रवेशो कर्त्तव्यां शुद्धिमाह—

गृहस्याभ्यन्तरं गच्छेत् चण्डालो यदि कस्यचित् ।

तमगाराद्विनिर्वास्य मृद्भाण्डं तु विसर्जयेत् ॥ ४६ ॥

रसपूर्णं तु यद्भाण्डं न त्यजेत्तु कदाचन ।

गोमयेन तु सम्मिश्रैर्जलैः प्रोक्षेद्गृहं तथा ॥ ४७ ॥

इति । कस्यचिदिति ब्राह्मणादीनामन्यतमस्य । प्रोक्ष्य अजां-
गां वा गृहं प्रवेशयेत् । तदाह हारीतः—

गृहस्याभ्यन्तरे यस्य चण्डलो यदि गच्छति ।

पार्थिवानां हि पात्राणां त्यागः सद्यो हि सर्वशः ॥

अनष्टरसभाण्डानां गृहवन्मन्यते यथा ।

अजस्य गोः प्रवेशाद्धि शुद्ध्यते चात्र संशयः' ॥

(हा. स्मृ. २०. ३५-३६)

इति । अनष्टरसानि रसपूर्णभाण्डानि । यः पुनः गृहान्तरवा-
सी सन्नपि चण्डालप्रवेशवति गृहे कदाचिद्भुङ्क्ते, भुक्तवतस्त-
स्यापि गृहे योऽन्यो गृहान्तरवासी समागत्य भुङ्क्ते तयोरु-
भयोः प्रायश्चित्तमापस्तम्बो दर्शयति—

१. M. reads कुर्वीताऽप्यन्यत् for कुर्वीत शेष. २. I. reads समाचरेत् for
च कारयेत्. ३. M reads:—

गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चण्डालो यस्य कस्यचित् ।

तस्माद्गृहाद्विनिर्वास्य गृहभाण्डानि वर्जयेत् ॥

४. I. and L. read तमागारात् for तमगारात्; while K. and L. read विनिर्वास्य
for विनिर्वास्य. ५. All, except A. and M., read मृद्भाण्ड for यद्भाण्ड.

६. M. reads गोरसेन for गोमयेन.

‘अविज्ञातश्च चण्डालस्तिष्ठते यत्र वेदमनि ।
 स विज्ञातस्तु कालेन तत्र कार्यं विशोधनम् ॥
 प्राजापत्यं तु शूद्राणां तेषां तदनुसारतः ।
 यैस्तत्र भुक्तं पक्वान्नं कृच्छ्रार्थं तेषु दापयेत् ॥
 तेषामपि तु यैर्भुक्तं पादमेकं विधीयते ।
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्श-सम्पर्कदूषितः ॥
 नरो ह्येकोपवासेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 बालापत्या तथा रोगी गर्भिणी या तु दूषिता ॥
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम्’ ।

(आ. स्मृ. ३. १-९)

इति ॥ ४६-४७ ॥

अथ कृम्युपहतदेहस्य वर्णभेदेन भिन्नां शुद्धिमाह-

१ The text reads these ślokaś as follows —

अन्वयजातिमविज्ञातो निवसेद्यश्च वेदमनि ।
 सम्यग ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥
 चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यं तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रार्थं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शान् शववूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥
 बालां वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥

The third line of this quotation, though necessary is omitted by all. The readings of the text are better than all others. २ I. reads सम्यग for यत्र. ३. I reads यैस्तेषामपि विर्भुक्तं and C. and F तेषामपि च यैर्भुक्तं for तेषामपि तु यैर्भुक्तं. ४. C. and F. read-दृष्टान्त-स्पर्श-, B. D. E. G and H. -वृष्टान्तस्पर्श- and I. -मृष्टान्तस्पर्श- for दुष्टानां स्पर्श-, But the corresponding line in the text gives a better sense; while J. substitutes -पानै- for पानै-.

ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूय-शोणितसम्भवे ।

कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत्? ॥ ४८ ॥

गवां मूत्र-पुरीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा ।

व्यहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ४९ ॥

क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्च मापान् प्रदाय तु ।

गोदक्षिणां तु वैश्यस्याप्युपवासं विनिर्दिशेत् ॥ ५० ॥

शूद्राणां नोपवासः स्यात् शूद्रो दानेन शुद्धयति ।

इति । यद्यपि कृम्युत्पत्तिर्विहितातिक्रम-प्रतिप्रिद्धाचरणरूपा न भवति तथापि जन्मान्तरसञ्चितदुरितफलरूपायास्तस्या विहितकर्मानुष्ठानाधिकारविरोध्यशुद्ध्यापादकत्वात् तन्नित्युत्तये-
श्वशयं शुद्धिः कर्तव्या । सा च शुद्धिः प्रायश्चित्तसमानत्वात् प्रायश्चित्तप्रकरणे वक्तुमुचिता । प्रायश्चित्तसाम्यमभिप्रेत्य प्रश्न-
वाक्ये प्रायश्चित्तशब्देन व्यवहारः । मुख्यप्रायश्चित्ताभावं द्योतयितुं सन्देहद्योतकः कथंशब्दः * प्रयुक्तः । तत्र ब्राह्मणस्य दिनत्रयं पञ्चगव्यस्नान-पाने । क्षत्रियस्य पञ्चमाषपरिमितं सु-
वर्णदानं च † । पञ्चकृष्णलात्मको माषः । तदाह याज्ञवल्क्यः—

* धरणीधरस्तु—

‘स्मृत्यन्तरोक्तप्रायश्चित्तविप्रतिपत्तिव्यवस्थापनार्थः कथं कुर्यादि-
त्युपक्षेपः’ इत्याह ।

† एतदप्युपवासान्ते एव ।

१. I. substitutes तस्य for यस्य. २. Except A. and M. all read क्ष-
त्रिक्षीरेण for दध्ना क्षीरेण. ३. I. reads प्रदायत् for प्रदाय तु.

‘जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणूरजः स्मृतम् ।
 तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्त्रौ राजसर्षप उच्यते ॥
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः ।
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ’ ॥

(या. स्मृ. १. ३६२-३६३)

इति । वैश्यस्य गोदानोपवासौ । शूद्रस्य गोदानमेव ।
 एतच्च नाभेरधोभागे द्रष्टव्यम् । उपरिभागे तु मनुराह—

‘ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूय-शोणितसम्भवे ।
 कृमिरुत्पद्यते यस्यै प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥
 गवां मूत्र-पुरीषेण त्रिसन्ध्यं स्नानमाचरेत् ।
 त्रिरात्रं पञ्चगव्याशी त्वधोनाभ्या विशुद्ध्यति ॥
 नाभि-कण्ठान्तरोद्भूते व्रणे चोत्पद्यते कृमिः ।
 षड्त्रयं तु तदा प्रोक्तं प्राजापत्यं शिरोव्रणे ’ ॥

इति । यत्तु च्यवनेनोक्तम्—

‘कृमिदर्शने सान्तपनं वृषभो दक्षिणा ’ ।

इति । तद्युगपत् बहुप्रदेशविषयम् ॥ ४८-४९-५० ॥

चर्यमाणे प्रायश्चित्ते न्युनातिरेकदोषोपशान्तिर्विप्रवाक्या-
 द्भवतीत्याह—

अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ॥५१॥

प्रणम्य शिरसा ग्राह्यमग्निष्टोमफलं हि तत् ।

इति । विप्रवाक्यस्य छिद्रपरिपूरकत्वं सम्भावयितुमग्निष्टोम-

१ I reads यव- for यवो. २. C. E. F. G. and H. read यस्तु for यस्य.
 ३ M reads धार्यम् for माह्यम्.

साम्येन तद्वाक्यं प्रशस्यते । अन्वय-व्यतिरेकाभ्यां विप्रवाक्य-
स्य प्रयोजकत्वमाहापस्तम्बः—

‘पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।

अपूर्णेऽपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः’ ॥

(आ. स्मृ. ३. १०)

इति ॥ ९१ ॥

महाफलसाधनेषु यज्ञादिष्वपि छिद्रपूर्तिर्विप्रवाक्यसाध्या ।
किमुतास्मिन् प्रायश्चित्तव्रते इत्यभिप्रेत्याह—

जपच्छिद्रं तपच्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्माणि ॥५२॥

सर्वं भवति निश्छिद्रं ब्राह्मणैरुपपादितम् ।

इति । यद्यपि विप्रवाक्यस्य समस्तव्रतशेषत्वादित्दं प्रायश्चित्त-
प्रकरणान्ते वक्तुमुचितम् तथापि ब्रह्मशुद्धिप्रकरणस्यात्रापि
स्वीकृतत्वादवान्तरप्रायश्चित्तप्रकरणस्य समाप्ताविदमुक्तमित्य-
विरोधः ॥ ९२ ॥

आपत्काले स्वयं व्रतं कर्तुमशक्तश्चेत् तदा ब्राह्मणैः कार-
येदित्याह—

व्याधिव्यसनिनिश्रान्ते दुर्भिक्षे डामरे *तथा ॥५३॥

* दुर्भिक्षे इति दैविकदोषोपलक्षणम् । डामरः चौरकुण्ठनादिः
‘डिम्बे डमर-विप्लवै’- इति नामलिङ्गानुशासनात् । क्षीरस्वामी तु
‘अशस्त्रकलह’ इत्याह । डमर एव डामरः तस्मिन् । इदं च राजि-
कमात्रोपक्षणम् ।

१ I reads प्रयोजनकत्वम् and has प्रयोजनवस्त्वम् in the footnote as a
correct reading २. These two lines of the text are given in M.
before the 61st Sloka. ३ K. and L. read, उपपादितं.

उपवासो व्रतं होमो द्विजसम्पादितानि वै^२ ।

इति । व्याधिना व्यसनी राजयक्ष्मादिप्रबलरोगग्रस्तः । श्रान्त आहवा-ऽऽवगमनादिना* । तयोरुभयोः व्रतं पुत्रादिरनुति-
ष्ठेत् । तदाह आपस्तम्बः—

‘अशक्तस्यापि बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ।

तद्व्रतं तस्य गृह्णीयात् तनो मुच्येत किल्बिषान् ॥

इति । दुर्भिक्षं दैविको दोषः । डामरं परराजाद्युपप्लवः ।
तत्रोभयत्रावश्यकबहुकुटुम्बभरणाद्यवरुद्धः तदनवरुद्धेन स-
ख्यादिना व्रतं कारयेत् ॥ ५३ ॥

अत्यन्तापदमभिप्रेत्य पक्षान्तरमाह—

अथवा ब्राह्मणास्तुष्टाः सर्वे कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ ५४ ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति द्विजसम्पादितैरिह ।

इति । ब्राह्मणा वेदपारगा महान्तःपूर्वकृतोपकारादिना तुष्टाः
सन्तो ऽस्यामापदि निर्दोषस्त्वमित्यनुगृह्णन्ति तदा तावतैवास्य
विशुद्धिः । अनुष्ठानमन्तरेणापि महापुरुषवचनमात्रसम्पादि-
तैराशीर्विशेषैरशेषकामप्राप्तिर्भवति । तत्र पापक्षयो भवती-
ति को विस्मयः । महापुरुषस्य गुरु-पित्रादेः सङ्कल्पमात्रादेव
कामप्राप्तिराथर्वणे श्रूयते—

* ‘पितृशुश्रूषादिना’ इत्यपि केचनाहुः ।

१. This fifty-fourth Sloka appears in M after the sixtieth Sloka
of the text २. K, L, and M, read वा for वै. ३. I, reads पित्रादि for
पुत्रादि. ४. B, and D, substitute यत्र for उभयत्र and अवरुद्ध for
अवरुद्ध. ५. M, reads—

सर्वधर्ममवाप्नोति द्विजे संवर्धिताश्रया ।

‘यं यं लोकं मनसा संविभाति*
 विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च कामान् ।
 तं तं लोकं जयते तांश्च कामान्
 तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिक्रामः’ ॥

(मुं. उ. ३. १. १०)

इति ॥ ५४ ॥

अन्वय-व्यतिरेकाभ्यां महदनुग्रहस्य विषयं दर्शयति—
 दुर्बलेऽनुग्रहः प्रोक्तेस्तथा वै बाल-वृद्धयोः ॥ ५५ ॥
 अतोऽन्यथा भवेद्दोषः तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ।

इति । दुर्बलः पूर्वोक्तव्याधिग्रस्तादिः† । दुर्बल-बाल-वृद्धा-
 नामनुग्रहणे योग्या महान्तो देवलेन दर्शिताः—

‘प्रायश्चित्तं यथोद्दिष्टमशक्यं दुर्बलादिभिः ।

इष्यते ऽनुग्रहस्तेषां लोकसङ्ग्रहकारणात् ॥

* ‘संविभाति’ महामन्यस्मै वा भवेदिति सङ्कल्पयति । ‘विशुद्धसत्त्वः’
 क्षीणक्लेशः आत्मवित् निर्मलान्तःकरणः । ‘तं तं लोकं तांश्च कामान्
 जयते’ प्राप्नोति ‘तस्मात् विदुषः सत्यसङ्कल्पत्वात् । ‘आत्मज्ञं’ आत्मज्ञा-
 नेन विशुद्धान्तःकरणम् ।

† ‘धन-विद्या-ऽभिजनहीनो दुर्बल’—इति धरणीधरः । बाल-वृद्धौ-

‘अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वा ऽप्यूनपोऽशः’ ।

इत्युक्तलक्षणौ । ‘सप्तसूर्ध्वगतो बाल’—इति केचित् । ‘तथा’ शब्देनात्र
 ‘द्विधा अपि सङ्ग्रहः कार्यः’—इति धरणीधरः । युक्तं चैतत् । तासामबला-
 त्वात् ता अपि अनुग्रहार्हा एव ।

१. K. L and M. read कार्यः for प्रोक्तः. २. Except M. all read
 सतो for अतो.

एको नार्हति तत् कर्तुमज्ञो वा नाऽप्यनुग्रहम् ।

धर्मज्ञा बहवो विप्राः कर्तुमर्हन्त्यनुग्रहम्' ॥

इति । अतोऽन्यथा प्रबलस्यानुग्रहे प्रत्यवायः । तस्मात्तान्नानुगृह्णीयात् ॥ ५५ ॥

प्रबलं युवानमनुगृह्णतः प्रत्यवायं विशदयति—

स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्गुणादज्ञानतोऽपि वा ॥ ५६ ॥

कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ।

इति । स्नेहादनुग्रहः पुत्र-मित्रादिषु । लोभाद्गुणिकेषु । अज्ञानाद्बलेष्वनुग्रह इति शास्त्रमज्ञात्वा पण्डितम्मन्यतया यस्मिन् कस्मिंश्चिदनुग्रहः । यद्यपि परकीयं पापमितरस्मिन्न संक्रामति तथापि परीक्षामकृत्वा प्रायश्चित्तं विधातुरयथाशास्त्रानुष्ठान-निमित्तं पापान्तरमुदेतीत्यभिप्रेत्य तत्पापं तेषु गच्छतीत्युक्तमिति ।

एवं प्रायश्चित्ताधिकारिणं सम्यक् परीक्ष्य प्रायश्चित्तं विधेयम् । तदाह देवलः—

‘कर्त्तारं देश-कालौ च प्रमाणं कारणं क्रियाम् ।

अवेक्ष्य च बलं चैव प्रायश्चित्तं विधीयते’ ॥

इति । बौधायनोऽपि—

‘शरीरं बलमायुश्च वयः कालं च कर्म च ।

परीक्ष्य धर्मविद्वद्ध्या प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्’ ॥

(बौ. स्मृ. १. १. १. १५)

इति ॥ ५६ ॥

१. I. reads प्रत्यवायः for प्रत्यवायं. २. M. reads वै for तु and B. and D. read तस्य for तेषु. ३. J reads क्रिया for क्रियाम्.

अनुग्रहमनर्हतः प्रबलस्यानुग्रहे यथा प्रत्यवायः तथाऽनुग्रहयोग्यस्य दुर्बलस्य नियमविधानेऽपि प्रत्यवाय इत्याह—

शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमं तु ये ॥५७॥

महत्कार्योपरोधेन^१ न स्वस्थस्य कदाचन ।

इति । शरीरस्यात्ययो^२ मुमूर्षोर्भूम्यां शयनम् । तस्मिन् प्राप्ते सति तेन^३ कर्तुमशक्यं प्रायश्चित्तव्रतानि नियमं कर्तव्यत्वेन ये वदन्ति तेषु तत्पापं गच्छतीति पूर्ववाक्यादनुषज्जयते । तत्र हेतुः । महत्कार्योपरोधेनेति । महतां देवतोपासकानां योगिनां कार्यं महत्कार्यम् । अन्तकाले देवतास्मरणादि । तस्योपरोधः प्रतिबन्धः । मुमूर्षोर्हि परिसरवर्तिभिरासैर्बोधितो देवतां स्मर्तुमुद्युङ्क्ते तदानीमेतां तदुक्तव्रतकर्तव्यतां श्रुत्वा कर्तुमशक्नुवन् व्याकुलाचित्तः पूर्वमुद्युक्तां देवतास्मृतिमपि परित्यजति । सोऽयं पुरुषार्थप्रतिबन्धः । तस्य च निमित्तं प्रायश्चित्तविधातार इति युक्तस्तेषां प्रत्यवायः । एवं तर्हि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधातुं भीताः स्युरित्याशङ्क्योक्तं न स्वस्थस्य कदाचनेति । स्वस्थशरीरस्य^४ पूर्वोक्तः कार्योपरोधः कदाचिदपि नास्तीति तम्प्रति प्रायश्चित्तं विधातुं न भेतव्यमिति भावः ॥ ५७ ॥

‘व्याधिव्यसनिनि’ (६, ५३) इत्यत्र प्रतिनिधित्वेन व्रतमनुष्ठेयमित्युक्तम् । इदानीं तस्य व्यतिरेकमाह—

१. B and D. substitute मूढा for प्राप्ते. २. K. and L. read-उपरोधे च for-उपरोधेन ३. B. D. I. and J. read अत्यये for अत्ययो. ४. G. and H read तत्कर्तुम् for तेन कर्तुम्. ५. I. reads एव for एतां. ६. G. and H. read -शरीरे for -शरीरस्य.

स्वस्थस्य मूढाः कुर्वन्ति वदन्त्यनियमं* तु ये ॥५८॥

ते तस्य विघ्नकर्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ।

इति । ये तु मूढा व्याध्यादिग्रस्तस्यैव प्रतिनिधिरिति शास्त्रर-
हस्यमजानन्तः स्वस्थस्य कस्यचित् परिवृढादेः दाक्षिण्यादि-
ना तदीयं व्रतनियममनुतिष्ठन्ति तस्य च नियमाभावं शास्त्री-
यत्वेन वदन्ति । ते प्रतिनिधित्वेनानुतिष्ठन्तः शास्त्रार्थं चान्यथा
वदन्तः तस्य स्वस्थस्य पापनिवृत्तिविघ्नं चरन्तो रौरवादिके न-
रके पतन्ति ॥ ५८ ॥

इदानीं पण्डितम्मन्यतया विप्रवाक्यमवज्ञाय स्वेच्छयैव
किञ्चिद्भ्रतं शास्त्रीयत्वेन परिकल्प्यानुतिष्ठतो न पापनिवृत्तिरि-
त्याह—

स्वयमेव व्रतं^१ कृत्वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते ॥ ५९ ॥

वृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ।

इति । स्वकपोलकल्पितव्रतस्य पापनिवर्तकत्वाभावः शा-
तातपेन स्पष्टीकृतः—

* अत्र आन्धाक्षरातिरिक्तसर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु 'वदन्ति नियमं' इति
वर्तते । परं श्रीमता माधवाचार्येण—'तस्य च नियमाभाव शास्त्रीयत्वेन
वदन्ति' इति व्याख्यातत्वात् 'वदन्त्यनियमं' अयमेव पाठस्तस्य सम्मत इति
स्पष्ट प्रतिभाति ।

१. We follow here A K and L., while B. C D E. F G
H. I. and J. read स एव नियमं त्यक्त्वा M स एव नियमस्याज्यो-
for स्वयमेव व्रतं कृत्वा. २. K. and L. read लिप्यते for युज्यते.

‘यद् विना धर्मशास्त्रेण प्रायश्चित्तं विधीयते ।

न तेन शुद्धिमाप्नोति प्रायश्चित्ते कृतेऽपि सः’ ॥

इति ॥ ५९ ॥

व्यतिरेकमुक्त्वाऽन्वयमाह—

स एव नियमो ग्राह्यो यद्येकोऽपि वदेद् द्विजः ॥६०॥

कुर्याद्वाक्यं द्विजानां तु अन्यथा भ्रूणहा भवेत् ।

इति । धर्मरहस्येऽभिज्ञानां बहूनां द्विजानां प्रायश्चित्तविधानं मुख्यः कल्पः । एकस्य विधायकत्वमनुकल्पः । उभयथा ऽपि विप्रेणानुज्ञात एवेति^१ नियमो ज्ञातव्यः । अन्यथा द्विजानुज्ञामन्तरेण स्वयमेव शास्त्रं पर्यालोच्य प्रकटपापस्य प्रायश्चित्तं कुर्वन् प्रत्यवायी स्यात् ॥ ६० ॥

विप्रवाक्यस्य प्रायश्चित्तप्रयोजकत्वं प्रतिपादयति—

ब्राह्मणा जङ्गमं* तीर्थं तीर्थभूता हि साधवः ॥ ६१ ॥

तेषां वाक्योदकेनैव शुद्धयन्ति मलिना जनाः ।

इति । साधूनां तीर्थरूपत्वं शुद्धस्वरूपत्वात् । तथा च श्रूयते—

* पुष्करादीनि तीर्थानि तु प्रतिनियतस्थल एव वर्तन्ते । इदं तु तद्विलक्षणं जङ्गमं तीर्थम् । तानि च नियतकालमज्जनादिना शुद्धिं प्रयच्छन्ति इदं तु वाक्यरूपेणोदकेन तत्कालमेव पावित्र्यापादकम् । अतः सर्वथा इतरविलक्षणमेतदिति भावः ।

१. M. reads यं यं कोऽपि for यद्येकोऽपि. २. M. reads च अकुर्वन् ब्रह्महा for तु अन्यथा भ्रूणहा. ३. B. and D read रहस्याभिज्ञानां for रहस्येऽभिज्ञानां ४ I. omits इति and reads नियमोऽनुष्ठातव्यः for नियमो ज्ञातव्यः. ५. M. reads निर्जल सर्वकामम् for तीर्थभूता हि साधवः .

‘ अग्निः शुचिब्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः ’ ।

(ऋ. सं. ६. ६. ४०. १)

इति ॥ ६१ ॥

विशिष्टमाता-पितृजन्यत्वं ब्राह्मणत्वम् । न केवलं तावतैव ब्राह्मणवाक्यस्य प्रशस्तत्वम् । किन्त्वनेकदेवताप्रतिपादकानां वैदिकमन्त्राणां धारणया सर्वदेवतात्मकत्वेनापि तद्वाक्यं प्रशस्तमित्याह—

ब्राह्मणा यानि* भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः ॥ ६२ ॥

सर्वदेवमैयो विप्रो न तद्वचनमन्यथा ।

इति । ब्रह्म वेदः । निरन्तरं तन्निष्ठाः सन्तस्तदर्थं यथावद्ब्रुवाणा ब्राह्मणाः । अतो वेदविद्वचनं देवता अनुमन्यन्ते । तस्य च सर्वदेवमयत्वं श्रूयते—

‘ यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति ’ ।

इति । अङ्गिरा अपि—

‘ ब्राह्मणो देवताः सर्वाः स च सर्वस्य दैवतम् ’ ।

इति ॥ ६२ ॥

* ‘यानि’ शुभान्यशुभानि वा वचांसि ब्राह्मणा वदन्ति तानि देवता अनुमन्यन्ते इत्यर्थः ।

१ All, except A and the text of Rik Samhitā read. शुचिब्रततमः. Also the Vaidic Pāṭha is शुचिब्रततम. २. M. reads भाषन्ते for मन्यन्ते. ३. K. reads सर्वदेवमया विप्राः and M. सर्वदेवमया विप्राः. ४. I. reads वदविद् for वेदविदि, but the Vaidic Pāṭha does not agree with it. ५. All, except A. I. and J. read ब्राह्मणा for ब्राह्मणो.

“यदेव विद्यया * * * करोति तदेव वीर्यवत्तरं भवति”।

(छा. उ. १. १. १०)

इति श्रुतौ विद्यासंयुक्तं कर्म केवलात् कर्मणः प्रश-
स्तमिति श्रुतम् । तेनैव न्यायेन विद्यासंयुक्तं व्रतं केवलाद्गतात्
प्रशस्तमित्याह—

उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ॥ ६३ ॥

विप्रसम्पादितं यस्य सम्पूर्णं तस्य तत्फलम् ।

इति । विप्रसम्पादितं विप्रैरनुज्ञातं उपवासादिकम् । फलस-
म्पूर्त्तिर्निःशेषेणाशुद्धिनिवृत्तिः ॥ ६३ ॥

कृम्युपहतस्य देहस्य शुद्धिमुक्त्वा तादृशस्यैवान्यस्य
शुद्धिमाह—

अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते माक्षिका-केशदूपिते ॥ ६४ ॥

तदन्तरा स्पृशेच्चापस्तदन्नं भस्मना स्पृशेत् ।

इति । अक्षुं योग्यमद्यम् । अन्नं च तदद्यं च अन्नाद्यं पक्क-
मन्नम् । न त्वाममित्यर्थः । तद् यदि भोजनपात्रे भाण्डे वा कीटैः

* तस्मात् यदेव ‘विद्यया’ विज्ञानेन ‘करोति’ तदेव कर्म ‘वीर्यवत्तरं’
आविद्वत्कर्मणो अधिकफलं भवति इत्यर्थः ।

१. After this word the text has श्रद्धयोपनिषदा, but the author omits
it as it is unnecessary here. २. D. omits these two lines of the text—

उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ॥ ६३ ॥

विप्रसम्पादितं यस्य सम्पूर्णं तस्य तत्फलम् ।

३. M. reads-क्रीड- for-केश-. ४. M reads अन्तरा संस्पृशेत् for तदन्तरा
स्पृशेत्.

मक्षिकया केशेन वा संयुज्यते तदा तत् कीटादिकमपनीय
तस्यान्नस्याभ्यन्तरेऽद्भिः सम्प्रोक्ष्य किञ्चिद्भस्म प्रक्षिपेत् । मक्षि-
कादिदूषितत्वं गोघ्रातत्वादीनामुपलक्षणम् । अत एव बृह-
स्पतिः—

‘गोघ्राते च क्षुते वान्ते मक्षिका-केशदूषिते ।
मृद्भस्म-सलिलं चैव प्रक्षेप्तव्यं विशुद्ध्यै’ ॥

इति । मनुरपि—

‘पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दूषितं केश-कीटैश्च मृत्क्षेपेण विशुद्ध्यति’ ॥

(म. स्मृ. ९. १२९)

इति । वस्त्रावधूननरेणुस्पृष्टमवधूतम् । क्षुतोत्पन्नबिन्दुस्पृष्ट-
मवक्षुतम् । यत्तु गौतमेनोक्तम्—

‘नित्यमभोज्यं केश-कीटावपन्नम्’ ।

इति तत् केश-कीटादिभिः सह पक्वविषयम् ॥ ६४ ॥

केश-कीटादिदूषितान्नशोधनप्रसङ्गेन बुद्धिस्थं भोजनकालीनं
कैञ्चिन्नियमविशेषमाह—

‘भुञ्जानश्चैव यो विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ॥६५॥

स्वमुच्छिष्टमसौ भुङ्क्ते पाणिना मुक्तभाजने ।

१. I. reads वाऽन्ते for वान्ते. २. The text reads मृत्प्रक्षेपेण शुद्ध्यति.
३. I reads किञ्चित् for किञ्चित् ४. M. reads भुञ्जानो वाऽथ वा for भुञ्जानश्चैव
यो. ५. M. reads उच्छिष्ट हि स वै for स्वमुच्छिष्टमसौ. ६. B. D. E. G. J.
and M. read यो भुङ्क्ते भुक्तभाजने for पाणिना मुक्तभाजने, H. I. and K.
read यो भुङ्क्ते for पाणिना, K. reads मुक्तभाजनः and L. मुक्तभाजनै. for
मुक्तभाजने.

पादुकास्थो न भुञ्जीत पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा ॥ ६६ ॥
श्वान-चण्डालदृष्टौ च भोजनं परिवर्जयेत् ।

इति । वामहस्तेन पादसंस्पर्शो सति स्वोच्छिष्टभोजने यावान्
प्रत्यवायः तावानेव भवति । वामहस्तेन पात्रमनालभ्य भो-
जनेऽपि तावानेव प्रत्यवायः । पीठे समुपविष्टः पद्भ्यां पादुके
आक्रम्य न भुञ्जीत । तथा पर्यङ्के स्थित्वा वोर्ध्वं स्थित्वा वा
न भुञ्जीत । भोजनमध्ये श्वादिदर्शने भोजनमेव परित्यजेत् ।
पादुकास्थ इत्येतावद्भिन्नासनगतादीनामप्युपलक्षणम् । अत
एव व्यासः—

‘नै च भिन्नासनगतो न शयानः स्थितोऽपि वा ।
न पादुकास्थितो वाऽपि न हसन् विलपन्नपि ॥’

इति ॥ ६५—६६ ॥

‘अन्नाद्य’ (६, ६४) इत्यनेन प्रासङ्गिकमन्नशोधनमुक्तम् ।
इदानीं प्राधान्येन शुद्धिप्रकरणमेवानुवर्त्तयितुमिच्छन् प्रति-
जानीते—

यदन्नं प्रतिषिद्धं स्यादन्नशुद्धिस्तथैव च ॥ ६७ ॥

१. Except A. and M. read पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा and K. and L. read न पर्यङ्कस्थितोऽपि वा. for पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा. २. B. C. D. E. F. G. H. J. and L. read श्वान-चाण्डालदृष्टौ चैव and M. शुना चाण्डालदृष्टौ वा for श्वान-चण्डालदृष्टौ च. ३. B. and D. read नाव- for न च. ४. J. reads शय्यायां for शयानः. ५. H. reads इच्छुः for इच्छन्; while. I. omits both. ६. M. reads पक्वान्न च निषिद्धं यत् for यदन्नं प्रतिषिद्धं स्यात्.

यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ।

इति । यदन्नं प्रतिषिद्धं तथैव या चात्रस्य शुद्धिः तत्सर्वं
वृद्धपराशरेण पूर्वकल्पीयस्मृतिकर्त्रा यथोक्तं* तथा वदामि ।
तत्र तत्र वचने पराशरपरामर्शस्यायमभिप्रायः—

‘धाता यथापूर्वमकल्पयत्’।

(ऋ. सं. ८. ८. ४८. ३)

इति ।

‘यथर्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।

दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु’ ॥

(म. स्मृ. १. ३०)

इत्यादि श्रुति-स्मृतिभ्यां प्रतिकल्पमधिकारिपुरुषाणां म-
नु-वसिष्ठादीनां समानसृष्टिप्रतिभानात् कलियुगधर्मशास्त्राधि-
कारी पराशरोऽपि तस्मिन्स्तस्मिन् कल्पे सृज्यते । अतोऽस्मिन्न-
पि कल्पे कलियुगधर्मेषु मदुक्तस्य ग्रन्थस्य प्राधान्यं न वि-
स्मर्त्तव्यमिति ॥ ६७ ॥

प्रतिज्ञाते प्रतिषिद्ध-शुद्धी दर्शयति—

शृतं द्रोणाढकस्यान्नं काक-श्वानोपघातितम् ॥६८॥

* ‘तत्र या पूर्वकलिधर्मप्रवचने पराशरेण शुद्धिरुक्ता तामेवास्मिन्
कलियुगे ऽहं वदामि । पुनः पराशरपरामर्शः सम्प्रदायाविच्छेदनार्थः’
इति धरणीधरः ।

१ B and D. omit -परामर्शस्य. २ The text reads—

यथर्तुलिङ्गान्यृतव- स्वयमेवर्तुपर्यये ।

• स्वानि स्वान्यभिपद्यन्ते तथा कर्माणि दोहिनः ॥

३. A. reads प्रतिज्ञावां प्रतिषिद्धशुद्धिः. ४. M. reads मितं for शृतं.

केनेदं शुद्ध्यते? चेति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।

इति । द्रोणा-ऽऽहकशब्दयोरर्थं वक्ष्यति । द्रोणेनाहकेन वा परिमितस्य त्रीहि-यवादिद्रव्यस्य सम्बन्धि पक्रमन्नं श्व-काकाभ्यां यदि लेहनादिनोपघातितं स्यात् तदा स्वयं शास्त्रज्ञोऽपि तच्छुद्धिसिद्धये धर्मज्ञान् ब्राह्मणान्वाचयितुं केनेदं शुद्ध्यतीति पृच्छेत् ॥ ६८ ॥

ततो धर्मरहस्यविद्ब्राह्मणनिर्दिष्टां शुद्धिं चिकीर्षुस्तदन्नं संगृह्णीयात् न तु परित्यजेत् इत्याह—

काक-श्वानावलीढं तु द्रोणान्नं न परित्यजेत् ॥ ६९ ॥

इति । द्रोणशब्देना-ऽऽहको ऽप्युपलक्ष्यते ॥ ६९ ॥

इदानीं द्रोणा-ऽऽहकयोः परिमाणमाह—

वेद-वेदाङ्गविद्विप्रैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः ।

प्रस्था द्वात्रिंशतिद्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आढकः ॥ ७० ॥

इति । नानादेशीयैर्विद्वद्भिस्तात्कालिकस्वस्वव्यवहार-निर्वाहाय स्वेच्छयैव द्रोणादिपरिमाणानि निर्णीयन्ते । तानि नाऽशास्त्रीयाणीत्यभिप्रेत्य वेद-वेदाङ्गेत्यादिना विशेषितम् ॥ ७० ॥

१ M. reads केनैतत् for केनेदं. २. Except K. and L. all read चान्नं for चेति. ३. K. and L. read सत् for तु. ४. Except A. K. L. and M. all read -माहकम् for आहक.

यववराहाधिकरणन्यायेन *शास्त्रज्ञप्रसिद्ध एव शास्त्रार्थो ऽत्र
ग्रहीतव्यो न तु म्लेच्छप्रसिद्ध इत्याह—

ततो द्रोणा-ऽऽढकस्यान्नं श्रुति-स्मृतिविदो विदुः ।

इति । ततस्तस्मात् शास्त्रीयपरिमाणात् परिमितं यत् द्रोणा-
ऽऽढकस्यान्नं तदेवात्र शुद्धमिति शास्त्रे विवक्षितमिति श्रुति-स्मृ-
तिकुशला मन्यन्ते । ननु-शास्त्र एव द्रोणा-ऽऽढकपरिमाणम-
न्यथाऽभिहितम् । तथा च भविष्यत्पुराणम्—

‘पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ।

चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः ॥

आढकैस्तैश्चतुर्भिस्तु द्रोणस्तु कथितो बुधैः ।

कुम्भो द्रोणद्वयं प्रोक्तं खारी द्रोणास्तु षोडश’ ॥

इति । नैष दोषः । देशभेदेन शास्त्रद्वयस्य व्यवस्थापनीय-
त्वात् ॥

द्रोणा-ऽऽढकशब्दव्यावर्त्यमाह—

काक-श्वानावलीढं तु गवाघातं खरेण वा ॥ ७१ ॥

स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिद्रोणा-ऽऽढके भवेत् ।

* इदं चाधिकरणम्—

‘चोदितं तु प्रतीयताविरोधात् प्रमाणेन’ ।

(मी. सू. १. ३. १०)

इत्यस्मिन् सूत्रे जैमिनीयन्यायमालायां द्रष्टव्यम् । विस्तरस्तु एतस्मि-
न्नेव सूत्रे तन्त्रवार्तिके ऽवगन्तव्यः ।

इति । धनिकविषयं द्रोणपरिमाणम् । निर्धनविषयमाढकप-
रिमाणम् । तत्र यथायथं द्रोणा-ऽऽदाढकाच्च स्वल्पमन्नं काकादि-
भिरवलीढं चेत् तत् परित्याज्यमेव । विवक्षिता शुद्धिद्रोणा-
ऽऽढकविषयेति द्रष्टव्यम् ॥ ७१ ॥

तां शुद्धिं दर्शयति—

अन्नस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च लालोहतं भवेत् ॥ ७२ ॥

सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य हुताशेनैव तापयेत् ।

हुताशनेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ॥ ७३ ॥

विप्राणां ब्रह्मघोषेण भोज्यं भवति तत्क्षणात् ।

इति । द्रोणा-ऽऽढकपरिमितस्यान्नस्य मध्ये यावति भागे सं-
स्पर्शसम्भावना तावन्तं भागमपनयेत् । अवशिष्टेषुपि यावति
लालास्पर्शः सम्भावितः तावदपनयेत् । इतरत् सर्वं सुवर्णयु-
क्तोदकेन सम्प्रोक्ष्य सकृत् वह्नौ तापयेत् । ताभ्यां सुवर्णो-
दक-बह्निभ्यां संस्कृतं पुनः शुद्धिहेतूनां पवमानसूक्तादीनां
घोषेण संस्कृत्य विप्रैरनुज्ञातं तद्भुञ्जीत । अत एव बौ-
धायनः—

‘सिद्धहविषाम् । (१४) महतां श्व-वायस-

प्रभृत्युपहतानां तदग्रं पिण्डमात्रमुद्धृत्य पवमानः

सुवर्जन इत्यनेनाभ्युक्षणम् । (१५) मधूदके

१. I. reads तच्च for तत्र and द्रोणा-ऽऽढकपरिमाणञ्च for द्रोणादाढकाच्च.
२. M. reads नोपहत for लालोहत

पयोविकारे पात्रात् पात्रान्तरानयनेन शौचम् ।
एवं तैल-सर्पिषी' ।

(बौ. स्मृ. १. ६. १४. १४-१६)

इति । जमदग्निरपि—

'शृतान्नं द्रोणमात्रस्य श्व-काकाद्युपघातितम् ।
ग्रासमुद्धृत्याग्नियोगात् प्रोक्षणं तत्र शोधनम् ॥
अन्नमेकाढकं पक्वं श्व-काकाद्युपघातितम् ।
केश-कीटावपन्नं च तदप्येवं विशुद्ध्यति ॥
क्रीतस्यापि विनिर्दिष्टं तद्वदेव मनीषिभिः' ।

इति । शातातपो ऽपि—

'केश-कीट-शुना स्पृष्टं वायसोपहतं च यत् ।
क्लीबा-ऽभिशास्त-पतितैः सूतिकोदक्य-नास्तिकैः ॥
दृष्टं वा स्याद् यदन्नं तु तस्य निष्कृतिरुच्यते ।
अभ्युक्ष्य किञ्चिदुद्धृत्य तद्भुञ्जीत विशेषतः ॥
भस्मना वाऽपि संस्पृश्य संस्पृशेदुल्मुक्कन वा ।
सुवर्ण-रजताभ्यां वा भोज्यं घ्रातमजेन च' ॥

इति । हारीतो ऽपि—

'श्व-काक-गृध्रोपघाते केश-कीट-पिपीलिका-
दिभिरन्नाद्युपघाते काञ्चन-भस्म-रजत-ताम्र-
वज्र-वैडूर्य-गोवाला-ऽजिनेभदन्तानामन्यत-

मेनाद्भिः संस्पृष्टं मन्त्रप्रोक्षण-पर्यग्निकरणा-
दित्यदर्शनात् शुद्धिर्भवति' ।

(हा. स्मृ. २०. ४६)

इति ॥ ७२-७३ ॥

अन्नस्य शुद्धिमुक्त्वा रसस्य शुद्धिमाह—

स्नेहो^१ वा गोरसो वाऽपि तत्र शुद्धिः कथं भवेत्? ॥ ७४ ॥

अल्पं परित्यजेत् तत्र स्नेहस्योत्पवनेन च ।

अनलज्वालया शुद्धिर्गोरसस्य विधीयते ॥ ७५ ॥

इति श्रीपराशरसंहितायां प्रायश्चित्त-
काण्डे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति । स्नेहस्तैलादिः । गोरसः क्षीरादिः । तत्राल्पं चेत्
श्लादिभिरुपहतं तत् त्याज्यमेव । अनल्पस्य स्नेहस्य पाकेन
शुद्धिः । अनल्पस्य गोरसस्य वह्निज्वालया पर्यग्निकरणेन
शुद्धिः । तदाह लौगाक्षिः—

'पयो-दधिविकारादि शुचि पात्रान्तरे स्थितम् ।

प्लावनोत्पवनाभ्यां च पर्यग्निकरणेन च' ॥

इति । प्लावनं प्रोक्षणम् । शङ्खोऽपि—

१. These three lines of the text do not appear in M. २. B. D. and I. read अल्पस्य for अनल्पस्य. ३. Here also B. D. and I. read अल्पस्य. ४. C. F. H. and I. omit प्लावनं प्रोक्षणम्.

‘प्लावनं घृत-तैलानां पौचनं गोरसस्य च ।
भाण्डानि प्लावयेदद्भिः शाकं मूल-फलानि च ॥
सिद्धमन्नं तथा सर्पिः क्षीरं च दधि चाऽम्बु च ।
एषां शुनाऽवलीढानां तेजसा शुद्धिरिष्यते’ ॥

इति । शातातपस्तु विलीनाऽविलीनभेदेन व्यवस्थितां
शुद्धिं दर्शयति—

‘तापनं घृत-तैलानां मधुनो गोरसस्य च ।
तन्मात्रमुद्धृतं शुद्धयेत् कठिनं तु पयो दधि ॥
अविलीनं तथा सर्पिविलीनं पौचनेन तु’ ।

इति । क्वचित्तु दोषाभावमाह शङ्खः—

‘घृत-दधि-पयस्तक्राणामपवरकभाण्डे
स्थितानामदोषः । आधारदोषे तु
नयेत् पात्रात् पात्रान्तरं द्रव्यम् ।
घृतं तु पायसं क्षीरं तथैवेक्षुरसो गुडः ।
शूद्रभाण्डस्थितं तक्रं तथा मधु न दुष्यति’ ॥

इति । यमो ऽपि—

‘देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।
काकैः श्वभिस्तु संस्पृष्टमन्नं न तु विसर्जयेत्’ ॥

इति । देवद्रोणी देवयात्रा । शातातपो ऽपि—

१. A. reads पवने and I. पावनं for पाचनं. २ Except A. and H. all read पवनेन for पचनेन ३. B. and D. read अपचरक- for अपवरक-. For the same C. and F. read भारकं G. and H. भाकर- and I. भाधार-.

‘गोकुले यज्ञशालायां तिलचक्रोक्षुयन्त्रणे ।
न मीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेष्वपि’ ॥

इति ॥

प्रकीर्णकरणाभिधे मलिनतावहाख्याधरे
चदन्तमुपपातकेऽप्युचितसत्क्रियां निष्कृतिम् ।
रसा-ऽन्नपरिशुद्धिमप्यकृत षष्ठमध्यायम-
प्युदारविवृत्तिं वशी मधुरवाङ्मयो माधवः ॥१॥

इति श्री-महाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्तक-परमे-
श्वर-श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामा-
त्यस्य कृतौ पराशरस्मृतिव्याख्यायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

पराशरसंहिता

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

अन्न-रसयोः शुद्धिः षष्ठाध्याये वर्णिता । सप्तमाध्यायेऽवशि-
ष्टानां द्रव्याणां शुद्धिं विवक्षुर्महाप्रकरणं प्रायश्चित्तशङ्का-
व्युदासाय प्रतिजानीते—

अथातो द्रव्यशुद्धिस्तु पराशरवचो यथा ।

इति । अवान्तरप्रकरणमारभ्यान्न-रसशुद्धिकथनानन्तरं य-
स्मादितरद्रव्यशुद्धिर्बुद्धिस्था, यस्माच्चान्तरेण द्रव्यशुद्धिं म-
हाप्रकरणगतप्रायश्चित्तव्रतचर्याया नित्यकर्मादीनां चानुष्ठानं
निपुणं न भवति ततस्तत्साद्गुण्यहेतुद्रव्यशुद्धिरभिधीयते ॥
तत्र दर्वी-सुक्-सुवादीनामुच्छिष्टामेध्यादिदूषितानां शुद्धिमाह—

दारवाणां तु पात्राणां तक्षणात् शुद्धिरिष्यते ॥१॥

इति । मूत्र-पुरीषादिप्रदेशे चिरावस्थानेन दृढवासितौ गन्ध-
लेपौ यदि मृज्जलप्रक्षालनेन नापगच्छेयातां तदा वास्यादिना
दारवाणि तक्षणीयानि । तक्षणेनाप्यनपगमे परित्यागः । त-
दाह बौधायनः—

* महाप्रकरणं प्रायश्चित्तप्रकरणम् । द्रव्यशुद्ध्यादीन्यवान्तरप्रकरणा-
नीति तात्पर्यम् ।

१ Except A. I and J. all read अन्न-रसशुद्धि २. B. and D. read
स्यात् for तु and M. reads द्रव्यसशुद्धि for द्रव्यशुद्धिस्तु. ३. B. and D. read
स्यात् तस्माच्चान्तरेण for बुद्धिस्था यस्माच्चान्तरेण, while I. substitutes त-
स्मात् for यस्मात्. ४ L. and M. read तक्षणात् for तक्षणात् ५ I. reads
गन्धलेपौ for गन्ध-लेपौ and नापगच्छेत् for नापगच्छेयातां.

‘दारुमयाणां पात्राणामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामवलेखनम्* । (२) उच्छिष्टलेपोपहतानां तैक्षणम्’ (२७) ।

(त्रौ. स्मृ. १. ६. १३. २६. २७)

इति । मूत्र-पुरीष-रेतैः प्रभृतीनामल्पकालसंस्पर्शं तु गन्ध-लेपयोरपनेतुं शक्यत्वात् तदपनयनपर्यन्तं मृज्जलाभ्यां प्रयत्नेन प्रक्षालनीयानि ।

‘यावन्नापैत्यमेध्याक्तात्† गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।

तावन्मृद्धारि देयं स्यात् सर्वासु ब्रव्यशुद्धिषु’ ॥

(म. स्मृ. ५. १२६)

इति स्मरणात् । यत्र तु गन्ध-लेपपर्यन्तः संसर्गो नास्ति किन्तु केवलं संस्पर्शमात्रं तत्र प्रोक्षणात् शुद्धिः । एतदेवाभिप्रेत्य मनुराह—

‘स्फ्य-शूर्प-शकटानां च मुसलोलूखलस्य च ॥

अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्य-वाससाम्’ ।

(म. स्मृ. ५. ११७—११८)

* ‘अवलेखनं’ घर्षणपूर्वकं प्रक्षालनमित्यर्थः ।

† अमेध्यमस्पृश्यम् । तच्च यद्यस्य अभोज्यं तस्य तदशुद्धिहेतुः । यथा ब्राह्मणस्य सुरा-मद्यम् । शूद्रस्य तदयुक्तम् । प्राग्घोमात् हवीष्यभोज्यानि न च तान्यस्पृश्यानि । सुरा-मद्ये तु स्पर्शेऽपि प्रतिषिद्धानि ब्राह्मणस्य । तस्माद्यस्यैव स्पर्शः प्रतिषिद्धः स एव संसर्गेणाशुचित्वमापादयति । अतो नायं नियमो यदभोज्यं तदस्पृश्यं यदस्पृश्यं तदभोज्यमिति ।

‡ ‘स्फ्यः’ वज्रः यज्ञाङ्गभूतः काष्ठखड्गः । इयं च उदकप्रोक्षण-रूपा शुद्धिः केवलं यज्ञकर्मण्येव नान्यत्रेति ध्येयम् ।

१. I reads -समार- for -समन्वार-. २. The text reads अवतक्षणम् for तक्षणम्. ३. I. omits -रेत- ४. I. reads अमेध्याक्ते and B. C. D. E. F. G. H and J. अमेध्याक्तो for अमेध्याक्तात्. ५. The text reads तावन्मृद्धारि चावेयं for तावन्मृद्धारि देयं स्यात्. ६. Except D. and I. all omit तु.

इति । यज्ञकाले तु स एव विशेषमाह—

‘मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।

चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥

चरूणां स्रुक्-स्रुवाणां च शुद्धिरुष्णेन वारिणा’ ।

(म. स्मृ. ६. ११६-११७)

इति । पात्रलग्नस्नेहनिवृत्त्यर्थमुष्णोदकम् । अत एव
याज्ञवल्क्यः—

‘चरु-स्रुक्-स्रुव-सस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा’ ॥

(या. स्मृ. १. १८३)

इति ॥ १ ॥

कांस्य-ताम्रयोरल्पोपहतयोः शुद्धिमाह—

भस्मना शुद्धयते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुद्धयति ।

इति । अम्लं क्षारस्याप्युपलक्षणम् । अत एव याज्ञवल्क्यः—

‘त्रपु-सीसक-ताम्राणां क्षारा-ऽम्लोदक-वारिभिः’ ।

(या. स्मृ. १. १९०)

इति । ताम्रादीनां तैजसानामुपघाततारतम्येन शुद्धिविशो-
षमाह बौधायनः—

तैजसानां मूत्र-पुरीषा-ऽसृङ्-मद्यैरत्यन्तमाहता-

नामावर्त्तनम् । अल्पसंसर्गे तु परिलेखनम् ।

स्पर्शमात्रोपघाते तु त्रिःसप्तकृत्वो भस्मना परि-

मार्जनम् । अतैजसानामेवम्भूतानामुत्सर्गः’ ।

(बौ. स्मृ. १. ६. १३. ३२-३५)

१. B and D. omit विशेषम् २ B and D omit अत एव याज्ञवल्क्यः.
३. The text of Baudhāyana has interpolations in these four Sūtras,
so we do not give the different readings. ४. II. reads -सृक्-मद्यै and
I. -सृक्-मद्यै. for -सृङ्-मद्यै Both the readings are meaningless.

इति ॥

स्त्रिया जारसम्पर्कोपहतौ शुद्धिमाह—

रजसा शुद्धयते नारी विकलं या न गच्छति ॥ २ ॥

इति । विकलं वैकल्यं गर्भधारणम् । तस्मिन् सति परित्याग
एव । न तु शुद्धिः । तदाह याज्ञवल्क्यः—

* 'व्यभिचारादृतौ शुद्धिः गर्भे त्यागो विधीयते' ।

(या. स्मृ. १. ७२)

इति । एतत् शूद्रगर्भविषयम् । तदाह वसिष्ठः—

'ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां स्त्रियः शूद्रेण सद्गताः ।

अप्रजाता विशुद्ध्यन्ति प्रायश्चित्तेन नेतराः' ॥

(व. स्मृ. २१. १२)

इति । वर्णान्तरगर्भे तु प्रायश्चित्तेन शुद्धिरस्ति । तदुक्तं
चतुर्विंशतिमते—

'विप्रगर्भे पराकः स्यात् क्षत्रिये तु तथैन्दवम् ।

वैश्ये तदेव कर्त्तव्यं पराकेण समन्वितम् ॥

शूद्रगर्भे तु सन्त्यागस्तत्र चाण्डालदर्शनात्' ।

इति । गर्भपर्यवसानहीनोऽपि व्यभिचारस्त्रिविधः । कायिको
मानसो वाचिकश्चेति । तत्र कायिके प्रचेता आह—

'विप्रा शूद्रेण संयुक्ता न चेत्तस्मात् प्रसूयते ।

* 'अप्रकाशितात् मनोव्यभिचारात् पुरुषान्तरसम्भोगसङ्ख्यात्
यदपुण्यं तस्य ऋतौ रजोदर्शने शुद्धिः'— इति विज्ञानेश्वरः ।

१. B. and D omit न तु and I. तु. २. I. inserts -कृत- after शुद्रः.
३. J. reads -गमने for -गर्भे ४. B. and D. substitute इति for सङ्ख्यात् and J.
omits चतुर्विंशतिमते ५. J. reads संन्यासः for सन्त्यागः.

प्रायश्चित्तं स्मृतं तस्याः कृच्छ्रं चान्द्रायणत्रयम् ॥
 चान्द्रायणे द्वे कृच्छ्रस्य विप्राया वैश्यसङ्गमे ।
 कृच्छ्र-चान्द्रायणे स्यातां तस्याः क्षत्रियसङ्गमे ॥
 क्षत्रिया शूद्रसम्पर्के कृच्छ्रं चान्द्रायणद्वयम् ।
 चान्द्रायणं सकृच्छ्रं तु चरेद्वैश्येन सङ्गता ॥
 शूद्रं गत्वा चरेद्वैश्या कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम् ।
 आनुलोम्येन कुर्वीत कृच्छ्रं पादावरोपितम्' ॥

इति । एतदभ्यासविषयम् । अनभ्यासे तु चतुर्विंशतिमते
 दर्शितम्—

'रजसा शुद्ध्यते नारी परपुंसाऽभिगामिनी ।
 तथापि मुनिना प्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 कृच्छ्रार्धं ब्राह्मणी कुर्यात् विप्रस्य गमने सति ।
 क्षत्रियस्य चरेत् कृच्छ्रं वैश्ये सान्तपनं चरेत् ॥
 शूद्रस्य गमने चैव पराकं तु समाचरेत्' ।

इति । वाचिक-मानसयोर्वसिष्ठ आह—

'मनसा भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावकं क्षीरोदनं च

१. B. and D. omit this and the next two lines—

चान्द्रायण सकृच्छ्रं तु चरेद्वैश्येन सङ्गता ॥
 शूद्रं गत्वा चरेद्वैश्या कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम् ।
 आनुलोम्येन कुर्वीत कृच्छ्रं पादावरोपितम्' ॥

२. H. substitutes मनुना for मुनिना ३. B and D. omit this and the
 next two lines—

कृच्छ्रार्धं ब्राह्मणी कुर्यात् विप्रस्य गमने सति ।
 क्षत्रियस्य चरेत् कृच्छ्रं वैश्ये सान्तपनं चरेत् ॥
 शूद्रस्य गमने चैव पराकं तु समाचरेत्' ।

४. The text substitutes वृ for च.

भुञ्जानाग्धः शयीत । (६) ऊर्ध्वं त्रिरात्रादप्सु
निमग्नायाः सावित्र्यष्टशतैः शिरोभिर्जुहुयात्
पूता भवतीति विज्ञायते । (७) वाक्सम्बन्धे
एतेदेव मासं चरित्वा ऊर्ध्वं मासादप्सु निमग्नायाः
सावित्र्याश्चतुर्भिरष्टशतैः शिरोभिर्जुहुयात् ।

(व. स्मृ. २१. ६-८)

इति । मानसे यदिदं प्रायश्चित्तमुक्तं तद्वृत्तुदर्शनादवाग् व्य-
वहार्यत्वसिद्धयर्थम् । ऋतुदर्शनानन्तरं तु तेनैव व्यवहार्यत्व-
सिद्धिः । तदाह मनुः—

‘मृत्तौयैः शुद्ध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुद्ध्यति ।

रजसा स्त्री मनोदुष्टा सन्यासेन द्विजोत्तमः’ ॥

(म. स्मृ. ५. १०८)

इति । तदेतत्सर्वमभिप्रेत्य ‘रजसा शुद्ध्यते नारी’ इत्याचा-
र्येणोक्तम् ॥ २ ॥

नद्या उपरिभागे रथ्योदकादीनां उपहतौ शुद्धिमाह—
नदी वेगेन शुद्ध्येत लेपो यदि न दृश्यते ।

इति । प्रवहन्त्यां नद्यां पतितान्युच्छिष्टामेध्यादीनि यदा
प्रवाहवेगेन स्नानतीर्थमतिक्रम्य गच्छन्ति तदा तस्मिंस्तीर्थे
लेपशेषो यावत् दृश्यते तावन्नास्ति शुद्धिः । तददर्शने तु स्नान-
पानादिकर्मार्थं शुद्धैवेयं नदी । सत्यपि लेपे यद्यक्षोभ्योदक-
युक्ता सा नदी तदा लेपयुक्तं तत्तीर्थमात्रं वर्ज्यम् । इतरप्रदेशेषु
सा नदी शुद्धा । तदाह देवलः—

१ The text reads अष्टशतेन for अष्टशतैः. २. I. reads वाक्सम्बन्धे for वाक्सम्बन्धे. B. and D. omit this Sūtra. ०

‘अक्षोभ्यानि तडागानि नदी-वापी-सरांसि च ।

कश्मला-ऽशुचियुक्तानि तीर्थे* तत्परिवर्जयेत् ॥

इति । नदीशुद्धिमुक्त्वा कूपादिशुद्धिमाह—

वापी-कूप-तडागेषु दूषितेषु कथञ्चन ॥ ३ ॥

उद्धृत्य वै घटशतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

इति । कूपादिदूषणं द्विधा श्रूयते । श्व-मार्जारादीनां तत्र पतितानां मरणात् मृतशवानां तत्रैव चिरं जरेणाञ्च । तत्र मरणमात्रविषयमिदं विशोधनम् । एतदेव हारीतोऽप्याह—

‘वापी-कूप-तडागेषु दूषितेषु विशोधनम् ।

घटानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं क्षिपेत्ततः’ ॥

(हा. स्मृ. ११. ३)

इति । संवर्त्तोऽपि—

‘वापी-कूप-तडागानां दूषितानां च शुद्ध्ये ।

अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्येन शोधनम्’ ॥

(सं. स्मृ. १८६)

इति । इयमेव शुद्धिरूपानदादिदूषणंऽपि । तदाह आपस्तम्बः—

‘उपानच्छेष्म-विण्मूत्रं स्त्रीरजो मद्यमेव च ।

पतितैर्दूषिते कूपे कुम्भानां शतमुद्धरेत् ॥

(आ. स्मृ. २. १२)

* ‘तीर्थे’ तीरप्रदेशः । ‘निपानागमयोस्तीर्थम्’ इति कोशात् ।

१. K and L. read कुम्भशत for घटशत. २. Except A. and I all omit श्रूयते and some read द्वेषा for द्विधा. ३. I. reads क्षरणात् for जरणात्. ४. The text reads पञ्चगव्यं च निःक्षिपेत् for पञ्चगव्येन शोधनम्. ५. L. reads ऽमेध्य- for मद्य-. ६. I. reads पतिते for पतितैः.

इति । मृतशरीरजरणकृतौयामत्यन्तोपहतौ विष्णुराह—

‘मृतपञ्चनखात् कूपादत्यन्तोपहतात्तथा ।

अपः समुद्धरेत् सर्वाः शेषं शास्त्रेण *शोधयेत् ॥

वह्निप्रज्वालनं कृत्वा कूपे पक्वेष्टकाचिते ।

पञ्चगव्यं न्यसेत्तत्र नवतोयसमुद्भवे’ ॥

(वि. स्मृ. ३. ४३)

इति । मनुष्यशरीरजरणेऽप्येवमेव शुद्धिः । तदाह हा-
रीतः—

‘वापी-कूप-तडागेषु मनुष्यं शीर्यते यदि ।

अस्थि चर्मविनिर्मुक्तं दूषितं श्व-खरादिभिः॥

उद्धृत्य तज्जलं सर्वं शोधनं परिमार्जनम्’ ।

(हा. स्मृ. ९. २३-२४)

इति । प्रौढेषु नास्ति दोषः । तदाह विष्णुः—

‘जलाशयेषु स्वल्पेषु स्थावरेषु महीतले ।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम्’ ॥

(वि. स्मृ. ३. ४८)

इति । देवलोऽपि—

‘अक्षुद्राणामपां नास्ति प्रभूतानां च दूषणम् ।

स्तोकानामुद्धृतानां च कश्मले दूषणं भवेत्’ ॥

* ‘शास्त्रेण’ शास्त्रोक्तेन प्रकारेण । स च ‘वह्निप्रज्वालन’ इत्या-
दिना दर्शितः ।

१. C. and F. read -क्षतायाम् for -कृतायाम्. २. I reads मानुष्यं for मानुषं. ३. All, except A. and I. read -विनिर्मुक्तैः for -विनिर्मुक्त. ४. I. reads जलाशयेष्वथाल्पेषु for जलाशयेषु स्वल्पेषु. ५. A. reads नहि for च न. ६. B. D. and E read कश्मल for कश्मले. "

इति । अल्पोदकेष्वपि पूर्वोदाहृताहोषादल्पे दोषे विष्णु-
राह—

‘अव्याप्तं चेदमेध्येन तद्देव शिलागतम् ।

सोम-सूर्याशुपातेन माहृतस्पर्शनेन च ॥

गवां मूत्र-पुरीषेण शुद्धचन्त्याप इति स्मृताः’ ।

(वि. स्मृ. ३. १३-१४)

इति । उच्छिष्टाद्युपघाताभावेष्वपि गवां पानाद् यदुदकं न
क्षीयते तदेव शुद्धम् । न तु ततोऽल्पम् । तदाह देवलः—

‘अविगन्धा रसोपेता निर्मलाः पृथिवीगताः ।

अक्षीणाश्चैव ‘गोपानादापः शुद्धिकराः स्मृताः’ ॥

इति । मनुरपि—

‘आपः शुद्धा †भूमिगता वैतृष्ण्यं यासु ‡गोर्भवेत् ।

अव्याप्ताश्चेदमेध्येन गन्ध-वर्ण-रसान्विताः’ ॥

(म. स्मृ. ९. १२८)

इति । नवोदके कालात् शुद्धिमाह यमः—

* ‘गोपानात्’ गोपानेन अक्षीणाः । परिमाणोपलक्षणार्थमेतत् ।

† अत्र भूमिग्रहणमुपलक्षणार्थम् । तेन प्रणालिकागता अपि शुचय
एव । स्वभावशुचयो हि आपः भूमिगता आकाशगताश्च शुद्धा इत्यर्थः ।
यत्तु—‘नतु शिला-काष्ठादिस्थाः’ इति सर्वज्ञनारायणेनोक्तं तत्स्वभावतो
ऽशुद्धजलविषयम् ।

‡ प्राचीनैरिदमेवं व्याख्यायते—‘लिङ्गदर्शनेन यथा वै गो. सास्ना
अम्भसि प्लाव्येत’ इति । यत्र गोः सास्ना निमज्जति तृष्णा च विच्छिद्यते
तावत्य आपः शुद्धा इत्यर्थः ।

‘अजा गावो महिष्यश्च नारी चैव प्रसूतिका ।
दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति भूमिष्ठं च नवोदकम्’ ॥

(व. स्मृ. ९. १९)

इति । उद्धृतोदकं प्रति देवल आह—

‘उद्धृताश्चापि शुद्ध्यन्ति शुद्धैः पात्रैः समुद्धृताः ।
एकरात्रोषिताश्चापस्त्याज्याः शुद्धा अपि स्वयम्’ ॥

इति । यमोऽपि—

‘अपो निशि न गृणीयात् गृह्णन्नपि कदाचन ।
निधायाम्निमुपर्यासां ‘धाम्नो धाम्न’ इतीरयेत्’ ॥

(व. स्मृ. ९. ४१)

इति ॥ ३ ॥

पूर्वं ‘रजसा शुद्ध्यते नारी’ (७.२)—इत्यत्र योषितो विवाहो-
त्तरकालीना शुद्धिर्विवेचिता । इदानीं विवाहात् प्राचीनां शुद्धिं
विविनक्ति—

अष्टवर्षा भवेद्वैरी नववर्षा तु रोहिणी ॥ ४ ॥

दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ।

इति । गौर्यादियस्तिस्त्र उद्वाहाय शुद्धाः । तद्वातुः फलविशेष-
स्मरणात् । रजस्वलात्वशुद्धा । तद्दानस्य निन्दितत्वात् । तत्र
फल-निन्दे दर्शयति बृहस्पतिः—

‘गौरीं ददन्नाकपृष्ठं वैकुण्ठं रोहिणीं ददत् ।

कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं रौरवं तु रजस्वलाम्’ ॥

(बृ. स्मृ. २. ३७)

१. C F. and G. read ब्राह्मण्यश्च प्रसूतिका for नारी चैव प्रसूतिका.

इति । यद्यप्येकादशे वर्षे रजोदर्शनं न प्रतिनियतं तथापि कासुचिद्दर्शनात् तत्सम्भावनया रजस्वलेति निर्देशः । तां ददद्रौरवं नरकं प्राप्नोति इति शेषः ॥ ४ ॥

कन्यायामशुद्धिमभिप्रेत्य 'अत ऊर्ध्वं रजस्वला' इत्युक्तम् । तामेवाशुद्धिं प्रदर्शयितुमदातारं निन्दति—

प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ॥ ५ ॥

मासि मासि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरः स्वयम् ।

इति । ऋतुदर्शनमुपलक्षयितुं द्वादशे वर्षे इत्युक्तम् । अत एव गौतमेन—

'प्रदानं प्रागृतोः' ।

(गौ. स्मृ. १८. २१)

इत्युक्तम् । यमोऽप्येतदेव आह—

'तस्मादुद्वाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत्' ।

(य. स्मृ. ३. २३)

इति । अतश्च ऋतुदर्शनात् प्राग्यो न प्रयच्छति तस्य पितरः प्रतिमासं तद्रजः पिबन्ति । असन्त्यृतुदर्शने द्वादशेऽपि वर्षे कन्यादान-प्रतिग्रहौ न निषिद्धौ । अत एव मनुः—

'त्रिंशद्वर्षोद्वाहेत् कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम् ।

* 'इयता कालेन यवीयसी कन्या वोढव्या । न पुनरेतावद्वयस एव विवाह इत्युपदेशार्थः । अथापि न यथाश्रुतवर्षसङ्ख्यैव । किं तर्हि । बहुना कालेन यवीयसी वोढव्या । न ह्येतद्विवाहप्रकरणे श्रुतम् । येन दशादिवर्षा पञ्चविंशत्यादिवर्षं च निवर्तयेत्' इत्ययं मेधातिथेराशयोऽत्रानुसन्धेयः ।

त्र्यष्टवर्षो ऽष्टवर्षो वा धर्मे सीदति सत्वरः' ॥

(म. स्मृ. ९. ९४)

इति ॥ ५ ॥

ऋतुदर्शने सत्यप्रदाता न केवलं पितृनैव नरके पातयति
किन्तु स्वयमपि सकुटुम्बः पतेदित्याह—

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ॥ ६ ॥

त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ।

इति । मात्रादयस्त्रयः कन्याप्रदानाधिकारिणः सर्वानुपल-
क्षयन्ति । ते च पूर्वमेव—

‘ पिता पितामहः ’ ।

इत्यादिवचनोदाहरणेन विवाहप्रकरणे प्रदर्शिताः ॥ ६ ॥

रजोदर्शनात् प्रागदानं यथा नरकहेतुः तथा रजस्वलो-
द्वाहोऽपि नरकहेतुरित्याह—

यस्तां समुद्रहेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ॥ ७ ॥

असम्भाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ।

इति । तां दृष्टरजसम् । असम्भाष्यत्वा-ऽपाङ्क्यत्वयोर्हेतुर्वृ-

१. B. D. and H. read अष्ट- for त्र्यष्ट-. For the same C. F. and J. read द्र्यष्ट- २. C. F. and H. read मात्रादिभि. for मात्रादयस्त्रय and uses the singular form of उपलक्षयन्ति, while B. D. and J. read मात्रादय. and omit त्रय ३. B. D. and J. omit सर्वानुपलक्षयन्ति । ते च. ४. Except A. and I. all omit विवाहप्रकरणे. ५. M. reads ऽज्ञान- for मद-. ६. This and the next three lines are not found in B. and D—

तां दृष्टरजसम् । असम्भाष्यत्वापाङ्क्यत्वयोर्हेतुर्वृषलीपतित्वम् । विवाहात्पूर्वं दृष्ट-
रजस्का वृषली । तथा च मनु —

‘ पितृर्गृहे तु या कन्या रज पश्यत्यसस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया तत्पतिर्वृषलीपतिः ॥

षलीपतित्वम् । विवाहात् पूर्वं दृष्टरजस्का वृषली । तथा च
मनुः—

‘पितुर्गृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया तत्पतिर्वृषलीपतिः’ ॥

(म. स्मृ. ३. १९)

इति ॥ ७ ॥

यस्तु मद-मोहादिनाशतिक्रान्तनिषेधस्तामुद्वाह्य सकृद्भुक्त्वा
कथञ्चिद्वैवयोगादनुत्प्येत् तदा तस्य शुद्धिप्रकारमाह—

यैः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ॥८॥

स भैक्षभुग् जपन् नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्विशुद्ध्यति ।

इति । जप्यविशेषानभिधानात् सामान्यप्राप्ताया गायत्र्या
जप्यत्वमत्रावगन्तव्यम् ॥ ८ ॥

रात्रौ चण्डालादिस्पर्शे शुद्धिं प्रश्नपूर्वकमाह—

अस्तङ्गते यदा सूर्ये चण्डालं पतितं स्त्रियम् ॥९॥

सूतिकां स्पृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते? ।

जातवेदः-सुवर्णं च सोममार्गं विलोक्य च ॥१०॥

ब्राह्मणानुमतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ।

इति । जातवेदाश्च सुवर्णं च जातवेदः-सुवर्णम् । शुरुपक्षे सो-

१. K. reads यत् for य.. २. We follow here A. J. K. and L. ; while M. reads जातवेद् for जातवेद ३. E. G. H. I. and M. read -नुगतः for -नुमतः and B. C. D. and F. omit this and the preceding one line—

ब्राह्मणानुमतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ।
इति । जातवेदाश्च सुवर्णं च जातवेद-सुवर्णम् ।

मदर्शनसम्भवे सोमो विलोकनीयः। तदलाभे वह्निः। तस्याप्यभा-
वे सुवर्णम् । तस्याप्यभावे सोममार्गः । एतेषामन्यतमं विलोक्य
विप्रैरनुज्ञातः स्नायात् ॥ ९-१० ॥

रजस्वलयोर्योषितोरन्योन्यसंस्पर्शे वर्णक्रमेण शुद्धिमाह-
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ॥११॥
तावत्तिष्ठेन्निराहारा त्रिरात्रेणैव शुद्धयति ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।

अर्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा ॥१३॥

पादहीनं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ॥१४॥

कृच्छ्रेण शुद्धयते पूर्वा शूद्रा दानेन शुद्धयति ।

इति । द्वयोर्ब्राह्मण्यो रजस्वलयोरन्योन्यं स्पर्शे सति तत
आरभ्य स्नानपर्यन्तमुभयोराहारत्यागः । त्रिरात्रकृच्छ्रं चरेत् ।
एतच्च सहशयनादिचिरस्पर्शविषयम् । सकृत् स्पर्शे तु
कार्यपोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘रजस्वला च संस्पृष्टा ब्राह्मण्या ब्राह्मणी यदि ।

एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्धयति’ ॥

इति । ब्राह्मणी-क्षत्रिययोः स्पर्शे ब्राह्मण्याः कृच्छ्रार्धं क्ष-
त्रियायाः पादकृच्छ्रम् । ब्राह्मणी-वैश्ययोः स्पर्शे ब्राह्मण्याः पादो-

१. M. reads—

पादोनं चैव पूर्वाया. परायाः कृच्छ्रपादकम् ।.

नकृच्छं वैश्यायाः पादकृच्छम् । ब्राह्मणी-शूद्रयोः स्पर्शो
ब्राह्मण्याः प्राजापत्यं शूद्रायाः पादोनम् । एतत्सर्वं कामकारवि-
षयम् । तथा च वृद्धवसिष्ठः—

‘स्पृष्टा रजस्वला ऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजाऽपि च ।
कृच्छ्रेण शुद्ध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुद्ध्यति ॥
स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजाऽपि च ।
पादहीनं चरेत् पूर्वा कृच्छ्रपादं तथोत्तरा ॥
स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।
कृच्छ्रार्धात् शुद्ध्यते पूर्वा उत्तरा तु तदर्धतः ॥
स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजाऽपि च ।
उपवासैस्त्रिभिः पूर्वा त्वहोरात्रेण चोत्तरा ॥
स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्यं क्षत्रिया वैश्यजाऽपि च ।
त्रिरात्रात् शुद्ध्यते पूर्वा त्वहोरात्रेण चोत्तरा ॥
स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्यं वैश्या शूद्री तथैव च ।
त्रिरात्रात् शुद्ध्यते पूर्वा उत्तरा तु दिनत्रयान् ॥
वर्णानां कामतः स्पर्शं विधिरेष सनातनः’ ।

इति । अक्रामतस्तु वृद्धविष्णुनोक्तम् ।

‘रजस्वला हीनवर्णा रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावद
शनीयात् यावन्न शुद्धिः स्यात् । (७३) सर्वार्णामान-
कवर्णां वा स्पृष्ट्वा सद्यः स्नान्वा शुद्ध्यति’ । (७४)

(वि. स्मृ. २२. ७३-७४)

१. All, except I and G, omit this line —

स्पृष्टा रजस्वला ऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा ऽपि च ।

इति । रजस्वलायाः चण्डालादिस्पर्शो विशेषो वृद्धवसिष्ठे-
नोक्तः—

‘चण्डालाद्यैः श्रपाकेन संस्पृष्टा चेद्रजस्वला ।
तान्यहानि त्वतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
प्रथमेश्चि त्रिरात्रं स्यात् द्वितीये द्वाहमेव तु ।
अहोरात्रं तृतीयेश्चि परतो नक्तमाचरेत् ॥
शूद्रयोच्छिष्टया स्पृष्टा शुना तु ब्यहमाचरेत् ।
तान्यहानि व्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत्’ ॥

इति । व्यतिक्रम्येति अनशनेन तीर्त्वेत्यर्थः । एतद्बुद्धिपूर्वक-
स्पर्शविषयम् । अबुद्धिपूर्वे तु बौधायनोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘रजस्वला तु संस्पृष्टा चण्डाला-ऽन्त्य-श्र-वायसैः ।
तावत्तिष्ठेत्रिराहारा यावत्कालेन शुद्ध्यति’ ॥

इति । भोजनकालस्पर्शो बौधायन आह—

‘रजस्वला तु भुञ्जाना श्रा-ऽन्त्यजातीन् स्पृशेद् यदि ।
गोमूत्रयावकाहारा षड्रात्रेण विशुद्ध्यति ॥

अशक्ता काञ्चनं दद्यात् विभ्रेभ्यो वाऽपि भोजनम्’ ।

(बौ. स्मृ. १. ३.४—९)

इति । यदा तूच्छिष्टयोः परस्परस्पर्शो भवति तदाऽत्रिणा
विशेषः प्रदर्शितः—

१ I reads व्यतिक्रम्य for त्वतिक्रम्य २ Some read स्पृष्टा for स्पृष्टा,
while J omits this line—

शूद्रयोच्छिष्टया स्पृष्टा शुना तु द्वाहमाचरेत् ।

३. B. and D. read यावत्कालेन for षड्रात्रेण.

‘उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
कृच्छ्रेण शुद्ध्यते पूर्वा* शूद्रा दानैरुपोषिता’ ॥

(अ. स्मृ. ९. ७)

इति । उच्छिष्टद्विजसंस्पर्शो मार्कण्डेय आह—

‘द्विजान् कथञ्चिदुच्छिष्टान् रजःस्त्री यदि संस्पृशेत् ।
अधोच्छिष्टे त्वहोरात्रमूर्ध्वोच्छिष्टे ज्यहं जपेत्’ ॥

इति । भोजनकाले रजस्वलाऽन्तरदर्शने आपस्तम्ब आह—

‘उदक्या यदि वा भुङ्क्ते दृष्ट्वाऽन्यां तु रजस्वलाम् ।
आ स्नानकालं नाश्रीयाद्ब्रह्मकूर्चं ततः पिबेत्’ ॥

(आ. स्मृ. ७. १९)

इति । चण्डालदर्शने त्वत्रिराह—

‘रजस्वला तु भुञ्जाना चण्डालं यदि पश्यति ॥
उपवासत्रयं कुर्यात् प्राजापत्यं तु कामतः’ ॥

(वृ. आत्रे. स्मृ. ९. ५५ ५६)

इति । शवादिस्पर्शो शातातप आह—

‘आर्त्तवाभिप्लुता नारी स्पृशेच्चैत्† शव-सूतकम् ।
ऊर्ध्वं त्रिरात्रात् स्नातां तां त्रिरात्रमुपवामयेत्’ ॥

(शा. स्मृ. २.१.२७)

इति । स्पर्शपूर्वकभोजनादौ विशेषमाहाऽत्रिः—

* ‘पूर्वा’ ब्राह्मणी । कृच्छ्रेण शुद्ध्यते इति योजना ।

† ‘शव-सूतकम्’ ? शवं मृताशौचं सूतकं जानाशौचं तद्वन्तमित्यर्थः

१ B. and D read ह्यनै. for दानै २ J. reads पिबेत् for जपेत् and for the same I reads क्षिपेत्.

‘आर्त्तवाभिप्लुता नारी मृत-सूतकयोः स्पृशेत् ।
भुक्त्वा पीत्वा चरेत् कृच्छ्रं स्पृष्ट्वा तु ज्यहमेव च’ ॥
(अ. स्मृ. ९. ८)

इति । श्वादिदंशने व्यास आह—

‘रजस्वला यदा दष्टा श्वान-जम्बूक-रासभैः ।
पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति’ ॥
(व्या. स्मृ. ३. ६९)

इति । बन्धुमरणश्रवणादौ स एवाह—

‘मलवद्वेषनायां तु अप्रायत्यं भवेत् यदि ।
अभिषेकेण शुद्धिः स्यान्नोऽशनं वा दिनत्रयम् ॥
आर्त्तवाभिप्लुता नारी नावगाहेत् कदाचन ।
उद्धृतेन जलेनैव स्नात्वा शेषं समापयेत् ॥
स्वकं गात्रं भवेदद्भिः साङ्गोपाङ्गमलैर्युतम् ।
न वल्लपीडनं कुर्यात् नान्यवासा भवेत् पुनः’ ॥
(व्या. स्मृ. ३. ४२-४४)

इति ॥ ११-१२-१३-१४ ॥

इदानीं रजोनिमित्तां शुद्धिं दर्शयति—

स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहानि शुद्ध्यति ॥१५॥

कुर्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैव-पिण्यादि कर्म च ।

इति । रजोदर्शनमारभ्य दिनत्रयं नास्ति शुद्धिः । चतुर्थे

१. I reads स्पृशा for स्पृशेत् २. I. reads मलयुग्वसनायां and B, and D मलवद्वेषना या तु for मलवद्वेषनायां तु. ३. C and F, read नाऽऽसनं for नाऽशनं. ४. H and J, insert इति after समापयेत्.

ऽहनि स्नाताया रजोनिवृत्त्यभावेऽपि भर्तुः शुश्रूषादौ शुद्धिः ।
पञ्चमेऽहनि दैव-पिच्ययोः । तदाहाऽऽपस्तम्बः—

‘शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽहनि स्नाता नारी रजस्वला ।

दैवे कर्मणि पिच्ये च पञ्चमेऽहनि शुद्धयति’॥

इति । कानिचित् दिनानि रजो यद्यनुवर्त्तत तदा तन्निवृ-
त्तिपर्यन्तं दैव-पिच्ययोः शुद्धिर्नास्ति । निवृत्ते तु रजसि दैवं
पिच्यं च कर्त्तव्यम् ॥ १५ ॥

रोगजन्यानुवृत्तौ विशेषमाह—

रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहं तु प्रवर्त्तते ॥१६॥

नाशुचिः सा ततस्तेन तत्स्यात् वैकालिकं मतम् ।

इति । राग-रोगादिनिमित्तभेदादनेकविधा हि रजःप्रवृत्तिः ।
तदुक्तं स्मृत्यन्तरे—

‘रागजं रोगजं चैव कालोत्पन्नं तथैव च ।

द्रव्यजं चैव सम्प्रोक्तं तच्चतुर्धा प्रदृश्यते ॥

अर्वाक् प्रसूतेरुत्पन्नं मेदोवृद्ध्याऽङ्गनासु यत् ।

तद्रागजमिति प्रोक्तं मेदोत्रिकसमुद्भवम् ॥

अत्यर्थं यद्रजः स्त्रीणां तद्रोगजमिति स्मृतम् ।

अष्टादशदिनादूर्ध्वं स्नानप्रभृति सङ्ख्यया ॥

१ B. and D. read वैकारिक मतम्, while K and L substitute मतम् for मतम् २. Except A and I, all omit राग- and G substitutes राग- for राग- It is an incorrect reading. ३ I. omits हि and H reads अनेक-भेदाद्धि रजोनिवृत्ते, B. C. D. E F. and G अनेकविधा हि रजोनिवृत्ति for अनेकविधा हि रज प्रवृत्ति.. ४. B, D and G, read पक्षोद्देशसमुद्भवम्, C and F. पक्षोद्देशो समुद्भवम्, G. and H पक्षोद्देशसमुद्भवम् and I पक्षोद्देशसमुद्भवम् for पक्षोद्देशसमुद्भवम्

यद्रजस्तु समुत्पन्नं तत्कालोत्पन्नमुच्यते ।

भक्ष्यद्रव्यस्य वैषम्याद्भ्रातुवैषम्यसम्भवम् ॥

द्रव्यजं रज इत्युक्तं तत् कादाचित्कसम्भवम्' ।

इति । प्रतिदिनं नैरन्तर्यंस्त्रावेण रोगजं विद्यात् । तेन रोगजेन रजसा ततो रजोदर्शनानन्तरं सा स्त्री कालप्राप्त-रज-सेवाऽशुचिर्न भवति । तत्र हेतुः वैकालिकमिति । सामान्येन रजोयोग्यः कालो मासः—

‘ मासि मासि रजः स्त्रीणाम्' ।

(य. स्मृ. २. ३४)

इति शास्त्रात् लोकप्रसिद्धेश्च । यस्याः कस्याश्चित् धातु-स्वभावविशेषाद्विंशतिरात्रादिकः कालविशेषः प्रतिनियतो भवति ततो विपरीतकालो विकालः । प्रतिदिनं तत्रानुवर्तना-द्वैकालिकत्वम् । यत्तु गर्भिण्याः प्राक्प्रसवाद्भागजमुदाहृत तत्र कालप्राप्त-रजोवदिनत्रयाशौचं विज्ञेयम् । द्रव्यजे त्वङ्गिरा आह—

‘आ द्वादशाहान्ननारीणां मूत्रवत् शौचमिष्यते ।

अष्टादशाहात् स्नानं स्यात् त्रिरात्रं परतोऽशुचिः ॥

एतत्तु द्रव्यजे विद्याद्रोगजे पूर्वभीरितम्' ।

(अं. स्मृ. १. १२७)

इति । प्रसूतिकाविषये शुद्धिविशेषमाह प्रजापतिः—

१ I omits -स्त्रावेण and reads नैरन्तर्येण २ H reads ऽकाल for वि-
काल ३ I omits -प्राप्त-. ४ B C D H, and J read प्रसूतिकालाविषये
and L, प्रसूतिविषये for प्रसूतिकाविषये

‘प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो* विंशतेः परम् ।
 आर्तवी रजसा प्रोक्ता प्राक् तु नैमित्तिकं रजः ॥
 न तु नैमित्तिकेन स्यात् रजसा स्त्री रजस्वला ।
 रजस्युपरते तत्र स्नानेनैव शुचिर्भवेत् ॥
 अन्यत्र गर्भविश्लेषात् पातनाद्वा रजस्वला ।
 गर्भस्त्रावेऽपि सा स्नानाद्विंशतेः परतो शुचिः ॥
 गर्भस्य पैतने चैव स्नानात् क्षालनतोऽप्यधः ।
 निःसन्दिग्धे परिज्ञाते चार्तवे शुद्धिकारणम् ॥
 सन्दिग्धमात्रे स्नानं स्यादित्युवाच प्रजापतिः ।
 अतो दिवा वा रात्रौ वा मलवद्वसना यदि ॥
 तद्दिनादि त्रिरात्रं स्यान्न सङ्ख्या नाडिकावशात् ।
 तृतीयभागे सम्प्राप्ते मलं स्यान्निशि चेत् स्त्रियाः ॥
 प्रभातात्तु त्रिरात्रेण शुद्धिं तस्या विनिर्दिशेत् ।
 (प्र. स्मृ. ३. १७-२३)

इति ॥ १६ ॥

* ‘स्नानतः’ दशमदिनस्नानतः । दिनानामिति शेषः । ‘विंशतेः’
 विंशतिसंख्याकेभ्यो दिनेभ्यः परं ‘रजसा’ युक्ता ‘आर्तवी’ इति प्रोक्ता ।
 गर्भस्य विश्लेषे ।

‘पातः पञ्चम-षष्ठयोः’

इत्युक्तलक्षणः पातः । तस्मिन् पाते-

‘आचतुर्थात् भवेत् स्त्रावः’ ।

इत्युक्तलक्षणः स्त्रावः तस्मिन् स्त्रावे चेति यथायथं योजनीयम् ।

१ I. substitutes प्रोक्त for प्राक् २. I. reads नैमित्तिके स्यात्तु for
 नैमित्तिकेन स्यात् ३. I. substitutes पातने for पतने. ४. Except A. and
 I all substitute स्नानं for स्नानात्; while I. reads अथ for अध. ५. I.
 reads न सन्दिग्ध- for नि सन्दिग्धे and B. and D. substitute -ज्ञानं for -ज्ञाते.
 ६. B and D. substitute सङ्ख्या च for न सङ्ख्या. ७. I. reads प्रातरादि
 for प्रभातात्

रोगजन्यरजोऽनुवृत्तौ अस्पृश्यत्वलक्षणाशुचित्वाभावेऽपि दैवे
पित्र्ये चास्थेवाशुचित्वमित्याह—

साध्वाचारा न तावत् स्यात् रजो यावत् प्रवर्त्तते ॥१७॥
रजोनिवृत्तौ गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैव हि ।

इति । साधुः दैव-पित्र्यर्थं पाकादिरूप आचारो यस्याः सा
साध्वाचारा । रजसि निवृत्ते पश्चात् पुरुषेण गम्या भवति ।
उक्तपाकादिगृहकर्मणि च योग्या भवति ॥ १७ ॥

पूर्व—‘चतुर्थेऽहनि शुद्धयति’ (७. ११)—इत्युक्तं ततः
प्राचीने दिनत्रये शुद्धयभावं विशदयति—

प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥१८॥
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्धयति ।

इति । चण्डाल्यादिगमने यावान् प्रत्यवायः तावानुदक्याग-
मने-इत्यभिप्रेत्य तैर्नामिर्व्यवहारः। यथा*कुण्डपायिनामयने—

* कुण्डे सोमपानं धर्मो येषां ते कुण्डपायिनो ऋत्विग्विशेषा ।
तेषां कर्तव्ये ज्यनाख्ये यागविशेषे—

‘मासमग्निहोत्रं जुहोति’ ।

इत्यग्निहोत्रपदप्रयोगो दृश्यते । अग्निहोत्रपदं च यावज्जीवकर्तव्ये
नित्याग्निहोत्रे शक्तमिति पूर्वमीमांसाया (पू. मी. १. ४. ३) निर्णीतम् । न
च-नित्याग्निहोत्रवत् कुण्डपायिनामयने ज्यग्निहोत्रपदस्य शक्तिरस्तीति ।

१. The two lines of the text of Parâsara do not appear in M —

साध्वाचारा न तावत् स्यात् रजो यावत् प्रवर्त्तते ॥ १७ ॥

रजोनिवृत्तौ गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैव हि ।

२ I omits इति and the next sentence—

साधु दैव-पित्र्यर्थं पाकादिरूप आचारो यस्या सा साध्वाचारा । Prob-
ably this is a mistake

‘मासमग्निहोत्रं जुहोति’ ।

इति अग्निहोत्रनामनिर्देशेन नित्याग्निहोत्रधर्मातिदेशः
तद्वत् ॥ १८ ॥

यदा ज्वरादिभिरातुरस्य रजस्वलाऽभिस्पर्शने प्रत्यासन्नब-
न्धुमरणे वा स्नानं प्राप्नोति तदा कथं कर्त्तव्यमित्यत आह—

आतुरे स्नान उत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ॥ १९ ॥

स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धयेत् स आतुरः ।

इति । तत्र प्रतिस्नानमातुरस्य वासो विपरिवर्त्तनीयम् ।
तदाहाऽग्निः—

‘आतुरस्नान उत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ।

स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वाऽवगाहेत स विशुद्धयेत् आतुरः ॥

वासोभिर्दशभिश्चैव परिधाय यथाक्रमम् ।

दद्यात्तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुद्धयेत् ॥

(ल. अ. स्मृ. ५. ६०—६२)

इति । उशना अपि—

‘ज्वराभिभूता या नारी रजसा च परिप्लुता ।

कथं तस्या भवेत् शौचं? शुद्धिः स्यात् केन कर्मणा? ॥

चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियम् ।

सा सचैलाऽवगाह्याऽऽपः स्नात्वा चैव पुनः स्पृशेत् ॥

दश द्वादशकृत्वो वा आचामेच्च पुनः पुनः ।

शङ्कनीयम् । अनेकार्थत्वस्यान्याय्यत्वात् । तस्मात् कुण्डपायिनामयने
अग्निहोत्रत्वाभावात् ‘अग्निहोत्रं जुहोति’ इत्यस्य यथाश्रुतार्थस्य तत्रासम्भ-
वादगतेश्च ‘अग्निहोत्रवत् जुहोति’—इति वत्यथाश्रयणेन नित्याग्निहोत्रस्य
धर्मस्तत्रातिदिश्यते—इति सिद्धान्तः । अत एवोक्तमाचार्यैः—

‘परार्थे प्रयुज्यमानः शब्दो वतिमन्तरेणापि वत्यर्थं गमयति’ ।

इति । स्पष्टमिदं मीमांसादर्शने ७ अध्याये, ३ पादे, १ अधिकरणे ।

१ I. reads तथा for तदा. २. B. D. and J. read ऽऽतुरां स्त्रियम् for
तु ता स्त्रियम्.

अन्ते च वाससां त्यागः ततः शुद्धा भवेत्तु सा ॥
दद्याच्छक्त्या ततो दानं पुण्याहेन विशुद्ध्यति' ।

इति । तथा सूतिकामरणे स्मृत्यन्तरे विशेषो दर्शितः—

'सूतिकायां मृतायां तु कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ।
कुम्भे सलिलमादाय पञ्चगव्यं तथैव च ॥
पुण्यर्गिभरभिमन्त्र्याऽऽपो वाचा शुद्धिं लभेत्ततः ।
तेनैव स्नापयित्वा तु दाहं कुर्यात् यथाविधि' ॥

इति । रजस्वलामरणे तु—

'पञ्चभिः स्नापयित्वा तु गव्यैः प्रेतां रजस्वलाम् ।
वस्त्रान्तरावृतां कृत्वा दाहयेद्विधिपूर्वकम्' ॥

इति तत्रैव विशेष उक्तः ॥ १९ ॥

उच्छिष्टस्य द्विजस्यान्येनोच्छिष्टेन द्विजेन शुना शूद्रेण वा
संस्पर्शो शुद्धिमाह—

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजैः ॥ २० ॥

उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

इति । उच्छिष्टेन संस्पृष्टः उच्छिष्टसंस्पृष्टः । उच्छिष्टश्चासा-
वुच्छिष्टसंस्पृष्टश्चेति विग्रहः । रजनीमुपोष्य रात्रिभोजनं परि-
त्यजेदित्यर्थः— यत्तु अत्रिणोक्तम्—

'उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन तु ।

दशरूपं जपेत् पश्चात् गायत्र्याः शोधनं भवेत्' ॥

इति तदेतदशकविषयम् । शुना स्पर्शो विशेषमाह संवर्तः—

'कृतमूत्र-पुरीषो वा भुक्तोच्छिष्टोऽथ वा द्विजः ।

श्वभिः स्पर्शो जपेत् देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम्' ॥

१. H. and J. read अत for तत २. I reads दद्याच्च शक्तिततो for दद्या-
च्छक्त्या ततो. ३. Except A. all omit तत्रैव विशेष उक्तः. ४. K. and L.
read पुन for द्वि-ज. ५. B. and D read दशपूर्वं and I. दशवारं for दशरूपं.

इति ॥ २० ॥

अनुच्छिष्टस्य विप्रस्योच्छिष्टशूद्रस्पर्शं स्नानमात्रम् । उच्छिष्ट-
स्य विप्रस्योच्छिष्टशूद्रस्पर्शं प्राजापत्यकृच्छ्रमित्याह—
अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्पर्शं स्नानं विधीयते ॥२१॥
तेनोच्छिष्टेन संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ।

इति । यद्यप्यनुच्छिष्टोच्छिष्टशब्दौ शूद्रविशेषणतया श्रुतौ
तथापि विधीयमानस्नान-प्राजापत्यानुसारेण विप्रेऽपि तौ यो-
जनीयौ ॥ २१ ॥

पूर्व* कांस्यस्य या शुद्धिरुक्ता तामनूद्य तत्र विशेषमाह—
भस्मना शुद्धयते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ॥२२॥
सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुद्धयतेऽग्न्युपलेखनैः ।

इति । सुरास्पृष्टस्य कांस्यस्य न भस्मघर्षणमात्रेण शुद्धिः ।
किन्तु उपलेखन-तापनाभ्याम् । उपलेखनं नाम शस्त्रेणोपरि-
भागस्य तक्षणम् । †मूत्र-पुरीषलेपेष्वेषैव शुद्धिः । तदुक्तं स्मृ-
त्यन्तरे—

* 'पूर्वम्' अस्मिन्नेवाध्याये द्वितीयश्लोके—

'भस्मना शुद्धयते कांस्यम्' ।

इत्यनेनाभिहिता द्रष्टव्या । सा च सामान्येनोक्ता । इयं विशेषेणोच्यते
इति भेदः ।

† धरणीधरस्तु—'सुरापदं मूत्र-पुरीषाद्युपलक्षणम्'—इत्याह ।

१ I. substitutes शूद्रस्यानुच्छिष्ट- for विप्रस्योच्छिष्ट-, B. D and H.
read अनुच्छिष्टस्य विप्रस्यानुच्छिष्टशूद्रस्पर्शं यत् स्नानमात्रम् । उच्छिष्टानुच्छिष्ट-
विप्रस्योच्छिष्टशूद्रस्पर्शं. This reading contains unnecessary words. २. M.
reads उच्छिष्टेन च for तेनोच्छिष्टेन. ३. I reads शूद्रविशेषणौ for शूद्रविशे-
षणतया. ४. M. reads -लेपनैः for -लेखनैः .

‘भस्मेना शुद्धयते कांस्यं सुरया यत्र लिप्यते ।

सुरा-मूत्र-पुरीषैस्तु शुद्धयतेऽन्युपलेखनैः ॥

आमिषेण तु यल्लिप्तं पुनर्दाहेन* शुद्धयति’ ।

(य. स्मृ. ९. ३-४)

इति ॥ २२ ॥

गवाघ्रातादीनां दशकृत्वो भस्मघर्षणेन शुद्धिरित्याह—

गवाघ्रातानि कांस्यानि श्व-काकोपहतानि च ॥२३॥

शुद्धयन्ति दशभिः क्षारैः† शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ।

इति । एतदेव शातातपो ऽप्याह—

‘गवाघ्रातेषु कांस्येषु शूद्रोच्छिष्टेषु वा पुनः ।

दशभिर्भस्मभिः शुद्धिः श्व-काकोपहतेषु च’ ॥

(शा. स्मृ. ३. ६१)

इति ॥ २३ ॥

गण्डूषाद्युपहतस्य भूनिक्षेप इत्याह—

गण्डूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांस्यभाजने ॥२४॥

षण्मासान् भुवि निःक्षिप्य ‡ उद्धृत्य पुनराहरेत् ।

* अत्र ‘दाह’शब्देन रसरूपपरिणामोत्पत्तिपर्यन्तो दाह इत्यवसेय-
मिति प्रतिभाति । अन्यथा ‘अन्युपलेखनैः’ इति पूर्वमुक्त्वा ‘पुनर्दाहेन’
इत्यत्र न कोऽपि विशेषः सम्पद्येत ।

† ‘दशभिः क्षारैः’ दशवारं भस्मना घर्षणेन शुद्धिः । ‘क्षार’शब्देन
भस्माभिधीयतेति प्राञ्चः । एवमग्रेऽपि ।

‡ षण्मासपर्यन्तं भुवि निखाय पुनरुद्धृत्य ‘पुनराहरेत्’ नवाकारं कु-
र्यादिति योजना ।

१. B. and D omit this line—

‘भस्मना शुद्धयते कांस्यं सुरया यत्र लिप्यते ।

२ B. D and M read षण्मासात् for षण्मासान्.

इति । अयं च भूनिःक्षेपः कांस्यकारघर्षणस्याप्युपलक्षण-
म् । अत एवाङ्गिराः—

‘गण्डूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांस्यभाजने ।

षण्मासं भुवि निःक्षिप्य पुनराकारमादिशेत् ॥

(अं. स्मृ. २. १९)

इति । यत्तु बौधायनेनोक्तम्—

‘तैजसानां पात्राणामुच्छिष्टोपहतानां त्रिःसप्त-
कृत्वः परिमार्जनम् । (४) तथा मूत्र-पुरीष-लोहि-
त-रेतःप्रभृत्युपहतानां पुनःकरणम् । (६)’

(बौ. स्मृ. १. ६. १४. ४-६)

इति तत्र पुनःकरणं चिरलेपविषयं द्रष्टव्यम् ॥ २४ ॥

आयसादीनां कटाहादीनां सीसपात्रस्याप्यत्यन्तोपहतस्य
शुद्धिमाह—

आयसेष्वायसानां च सीसस्याग्नौ विशोधनम् ॥ २५ ॥

इति । अयोमयेषु घर्षणसाधनेषु आयसानां घर्षणेन शो-
धनम् । सीसस्य त्वग््नौ प्रविलापनम् । अयःसङ्घर्षणमश्मसङ्घर्ष-
णस्याप्युपलक्षणम् । अत एव मार्कण्डेयपुराणम्—

‘गोत्राणां च मनुष्याणामम्बुना शौचमिष्यते ॥

तथाऽऽयसानां तोयेन त्वश्मसङ्घर्षणेन च’ ।

(मा. पु. ३५. ५-६)

१. For this Sūtra the text reads—

तैजसानां पात्राणा पूर्ववत् परिमृष्टानां प्रक्षालनम् ।

The next Sūtra will show that the word प्रक्षालनम् must be replaced
by परिमार्जनम्. २. M reads आयसेष्वपसारेण for आयसेष्वायसानां च

३. I. reads पात्राणां for गात्राणा

इति । तोयेनेत्यल्पोपहतविषयम् ॥ २५ ॥

गजदन्तादीनां शुद्धिमाह—

दन्तमस्थि तथा भृङ्गं रूप्यं सौवर्णभाजनम् ।

*मणि-पाषाणपात्राणीत्येतान् प्रक्षालयेज्जलैः ॥२६॥

पाषाणे तु पुनर्घर्षः शुद्धिरेवमुदाहृता ।

इति । अस्थिशब्देन गजास्थ्यादिनिर्मितं करण्डकादि । शृङ्गशब्देन महिषशृङ्गादिनिर्मितं करण्डकादि । मणिपात्राणि प्रवालस्फटिकादीनि । पाषाणपात्रस्य तु प्रक्षालनं पाषाणान्तरघर्षणं चेत्युभयं वेदितव्यम् । जलैः प्रक्षालनं निर्लेपविषयम् । तदाह मनः—

‘निर्लेपं काञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुद्ध्यति ।

अब्जमश्ममथं चैव राजतं चानुपस्कृतम्’[†] ॥

(म. स्मृ. ५. ११२)

* धरणीधरस्तु—‘मणिपात्राणि शङ्खश्चेति’—इत्यमुमेव पाठमाश्रित्य—मणिपात्राणि स्फटिकमरकतादिनिर्मितानि । शङ्खः चकाराच्छुक्तिश्च इत्येतानि निर्लेपानि जलैः प्रक्षालनीयानि । सुलेपानि पाषाणैर्घर्षणीयानि—इत्याह ।

† ‘अनुपस्कृतम् अखातपूरितमथवा अत्यन्तानुपहतम्’—इति मेधातिथिः । रेखादिगुणान्तराधानरहितमिति कुल्लूकभट्टः ।

१. I. reads रौप्य-सौवर्ण- and M. रौप्यं सौवर्ण- २ I and M read मणि-पाषाण-शङ्खाश्चे-, B. C. D E F. G. H and J. मणिपात्राणि शङ्खश्चे- for मणि-पाषाणपात्राणी- ३. K. and L. read पाषाणेन तु सङ्घर्ष. M reads this line as follows —

पाषाणे तु पुनर्घर्षः(घृ?)ष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता ।

४. This explanation shows that the author approves of the reading मणि-पाषाणपात्राणीत्येतान्

इति । अब्जं शङ्ख-शुक्त्वादि । अनुपस्कृतं निर्लेपम् । यत्तु मनुनैवोक्तम्—

‘तैजसानां *मणीनां च सर्वस्याश्ममयस्य च ।

भस्मनाऽद्भिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः’ ॥

(म. स्मृ. ५. १११)

इति तत् सलेपविषयम् । शुद्धचन्तराणि मुनिभिर्दर्शिता-
नि । तत्र शातातपः—

‘सुवर्णं रजतं ताम्रं त्रपु कृष्णायसं तथा ।

रीतिका-सीस-लोहानि शुद्धचन्तेऽश्मप्रघर्षणात्’ ॥

(शा. स्मृ. ३. ४८)

इति । यमः—

‘रजतस्य सुवर्णस्य ताम्रस्य त्रपुणस्तथा ।

रीत्ययः-कांस्य-सीसानां भस्मना शौचमिष्यते’ ॥

(य. स्मृ. ५. ३९)

इति । उशनसापि—

‘सुवर्ण-रजत-ताम्र-त्रपु-सीस-कांस्यानामद्भिरेव

भस्मसंयुक्ताभिः । मणिमयानामद्भिरेव मृत्संयु-

क्ताभिः । तैजसानां चोच्छिष्टानां भस्मना त्रिःप्र-

क्षालनम् । कनक-मणि-रजत-शङ्ख-शुक्त्युपला-

नां वज्र-विदलन-रज्जु-चर्मणां चाद्भिः शौचम्’ ।

(उ. स्मृ. ५. १७-२०)

इति । विष्णुः

* यान्यग्निसंयोगेन द्रवीभवन्ति रजत-सुवर्ण-ताम्रायस-त्रपु-सीसका-
दीनि तानि तैजसान्युच्यन्ते †

‘विण्मूत्र-रेता-ऽऽसव-रक्तलिप्तम्

*आवर्त्तनोऽलेखन-तापनैर्वा ।

त्रिःसप्तकृत्वः परिमार्जनैर्वा

भस्माम्बुना शुद्धयति तैजसानाम् ॥

(वि. स्मृ. ११. ६७)

इति । एतेषां सर्वेषां यथायोगं चिर-क्षिप्रलेपो-ऽलेपभेदेन
व्यवस्था द्रष्टव्या ॥ २६ ॥

मूर्द्धभाण्डस्य धान्यस्य चोच्छिष्टाभ्युपहतौ शुद्धिमाह-

मृण्मये दहनात् शुद्धिर्धान्यानां मार्जनादपि ॥२७॥

इति । दहनं सलेपविषयम् । अत एव बौधायनः-

‘मृण्मयानां पात्राणामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामव-

चूर्णनम् । उच्छिष्टलेपोपहतानां पुनर्दहनम् ।

मूत्र-पुरीषलोहित-रेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः’ ।

(बौ. स्मृ. १. ६. १३. ३१-३३)

* ‘आवर्त्तनं’ नाम पूर्वामाकृतिमुपमृद्य इच्छातो नवीनाकृतिसम्पादनम् । ‘उलेखनं’ तीक्ष्णेन शस्त्रेणाश्मना वा निघर्षः ।

१ I reads this verse in the form of Sūtrās, reading the Sūtrās as follows. —

‘विण्मूत्ररेत शवरक्तलिप्तमावर्त्तनोपलेपनतापनैर्वा त्रि सप्त-
कृत्व परिमार्जनैर्वा भस्मना च शुद्धयति । तैजसानाम्’ ।

B and D. also substitute -रेत -शव- for -रेता-ऽऽसव-. २. II. reads तैजसम् for तैजसानाम् ३. I. reads -सलेप- for -लेपा-ऽलेप-. ४. All, except A. and I. omit this word. ५. I. omits मृद्-, and all others except A. omit धान्यस्य. ६. M. reads मूर्द्धभाण्ड- for मृण्मये. ७. I. reads -समन्वितानाम् for -समन्वारब्धानाम्, while C E and F read अवचूर्णनम्, B. D. G. H and J अवधूननम् and the text अवकूलनम् for अवचूर्णनम्. ८. All, except A. and the text read मूत्र पुरीष-रेत प्रभृतिभिरुत्सर्गः ।

इति । एतच्च श्वादिस्पर्शविषयम् । चण्डालादिस्पर्शे तु स्मृत्यन्तरोक्ते द्रष्टव्यम्—

‘चण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्टं धान्यं वस्त्रमथापि वा ।

क्षालनेन विशुद्ध्येत परित्यागान्महीमयम्’ ॥

इति । मार्जनं प्रोक्षणं प्रक्षालनं वा । तत्रोभयोर्व्यवस्थितविषयत्वं दर्शयति मनुः—

‘अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां *धान्य-वाससाम् ।

प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते’ ॥

(म. स्मृ. ९. ११८)

इति । विष्णुः—

* अत्र बहुत्वमनियतम् । धान्यानां द्रोणाधिक्ये बहुत्वम् ।

‘द्रोणाभ्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति’ ॥

(वि. स्मृ. २३. ३६)

इति विष्णुक्तेः । अन्ये तु पुरुषापेक्षया देश-कालापेक्षया च बहुत्वं वर्णयन्ति । यथा कस्यचिद्दुर्गतस्य कुड्वार्धमपि बहु भवति । तथा कस्यां चिदवस्थायां वर्धितकोशो बहुतामेति । एवं वस्त्रेषु बहुत्वे सङ्ख्याविशेषो नोक्तः अतस्त्रिभ्योऽधिकानि वस्त्राणि बहूनि । अनिर्धारितसङ्ख्याविशेषस्य बहुवचनस्य त्रित्वे पर्यवसानात् ।

१. B. and D. omit मनुः and the next quotation—

‘अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्य-वाससाम् ।

प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते’ ॥;

while C. E. F. G. and H. omit only मनुः. The quoted Śloka appears also in M. (the text of Parāśara), but probably it does not belong to Parāśara

‘अल्पस्य धान्यस्य यन्मात्रमुपहन्यते तन्मात्र-
मुत्सृज्य शेषस्य कण्डेन-प्रक्षालने कुर्यात्’ ।
(वि. स्मृ. २३. ३५)

इति । बौधायनः—

‘चण्डालादिस्पर्शने ज्ञेकपुरुषोद्धार्याणां प्रोक्ष-
णम् । (१७) मूत्रादिसम्पर्के तन्मात्रार्पणहारः ।
(१८) असृक्पांस्वादिद्रव्यसंयोगे निस्तुषी
करणम् । (१९)

(बौ. स्मृ. १. ६. १३. १७—१९)

इति । काश्यपः—

‘प्रोक्षण-पर्यभिकरणा-ऽवगाहनैर्ब्रीहि-यव-गोधू-
मानाम् । विमर्शन-प्रोक्षणैः फलीकृतानाम् ।
विघर्षण-विदलन-प्रोक्षणैः शमीधान्यानाम्’ ।

(का. स्मृ. १२. ३—४)

इति । अस्यार्थः—अनेकपुरुषोद्धार्याणां ब्रीहि-यव-गोधू-
मानां यथाक्रमं प्रोक्षण-पर्यभिकरणा-ऽवगाहनैः शुद्धिः । अव-
गाहनं प्रक्षालनम् । ब्रीह्यादितण्डुलानां फलीकृतानां विम-

१ The text substitutes असिद्धस्य and B. and D. जलस्य for अल्पस्य while C E F G H and J read अल्पधान्यस्य २. B. and D. read यावन्मात्रमुपहन्यते and the text यन्मात्रमुपहत for यन्मात्रमुपहन्यते ३. All, except A and the text substitute खण्डन- for कण्डन-. ४. A. reads तन्मात्रोद्धार. for तन्मात्रापहार ५ B and D. read अशु-क्रफ-श्वासादिसंयोगे and C. and F असृक्पातादिद्रव्यसंयोगे for असृक्-पांस्वादिद्रव्यसंयोगे ६. I. reads कश्यप for काश्यप ७ J substitutes शिम्बी- for शमी-. ८ I. reads -पुरुषधार्याणा for -पुरुषोद्धार्याणा. ९ C and E. omit the following —

यथाक्रमं प्रोक्षण-पर्यभिकरणा-ऽवगाहनैः शुद्धिः ।

अवगाहनं प्रक्षालनम् । ब्रीह्यादितण्डुलानाम् ।

र्शनेन । विमर्शनं कराभ्यां घर्षणम् । कण्डनेन शुक्लीकरणं वा ।
शमीधान्यानां मुद्गादीनां अनेकपुरुषोद्धार्याणां विघर्षणेन ।
आदिपुराणे—

‘गृहदाहे समुत्पन्ने संस्थिते पशु-मानुषे ।
अभोज्यस्तद्गतो व्रीहि-धातुद्रव्यस्य संग्रहः ॥
मृण्मयेनावगुप्तानामधोभुवि च तिष्ठताम् ।
यत्र-माष-तिलादीनां न दोषं मनुरब्रवीत् ॥
ततः संक्रममाणेऽग्नौ स्थाने स्थाने च दह्यन्ते ।
न च प्राणिवधो यत्र केवलं गृहदीपनम् ।
तत्र द्रव्याणि सर्वाणि गृह्णीयादविचारयन्’ ॥

इति ॥ २७ ॥

वेण्वादीनामेकैकस्याल्पोपहतौ संहतानां महोपहतौ चैक-
विधां शुद्धिमाह—

वेणु-वल्कल-चीराणां क्षौम-कार्पासवाससाम् ।
और्ण-नेत्रपटानां च प्रोक्षणात् शुद्धिरिष्यते ॥२८॥

इति । वेणुशब्देन तत्कार्याणि कट-व्यजनादीनि गृह्यन्ते ।

१. All, except A. and the text read खण्डनेन for कण्डनेन. २ I. reads -पुरुषधार्याणां घर्षणेन for -पुरुषोद्धार्याणां विघर्षणेन. ३ I reads स्यात्तसा व्रीहिर्धातुद्रव्यस्य सङ्ग्रहे for तद्गतो व्रीहि-धातु-द्रव्यस्य सङ्ग्रहः. ४. I. reads मध्ये पुरि वतिष्ठताम् for अधोभुवि च तिष्ठताम्. ५. I. reads दोषो for दोष. ६ C. F. and I. omit संहताना and read अल्पोपहतानां महोपहतानां, while B. and D. omit संहतानां महोपहतौ. ७ M. reads—

और्णानां नेत्रपटाना जलाच्छौचं विधीयते ॥ .

८ B. C. D. E. F. G. and J read स्ववसाराणि and I. वेणु-कार्याणि for तत्कार्याणि

वल्कल-चीराण्यरण्यवासिनां प्रसिद्धानि । क्षौमं दुकूलम् ।
कार्पासवासांसि प्रसिद्धानि । और्णः कम्बलः । नेत्रपटा अर-
ण्यवासिनामेव प्रसिद्धा भूर्जत्वगादयः । अस्याश्वाल्पविषय-
शुद्धित्वं देवलो दर्शयति—

‘और्ण-कौशेय-कुतप-पट-क्षौम-दुकूलजाः ।
अल्पशौचा भवन्त्येते शोषण-प्रोक्षणादिभिः ॥
तान्येवामेध्ययुक्तानि क्षालयेच्छोषकैः स्वकैः ।
धान्यकल्कैस्तु फलजै रसैः क्षारानुगैरपि’ ॥

इति ॥ २८ ॥

एकैकस्य लेपोपहतौ याज्ञवल्क्य आह—

‘सोषैरुदक-गोमूत्रैः शुद्धयत्याविक-कौशिकम् ।
सश्रीफलैरंशुपटं सारिष्टैः कुतपं तथा ॥
सगौरसर्षपैः क्षौमं पुनः पाकाच्च मृण्मयम्’ ।

(या. स्मृ. १. १८६—१८७)

इति । आविकं कम्बलः । कौशेयं कृमिकोशोत्थम् । अंशु-
पटं नेत्रपटः । अरिष्टानि पुत्रजीवफलानि । कुतपः पार्वती-
यच्छागरोमनिर्मितः कम्बलविशेषः । मनुरपि—

‘कौशेया-ऽविकयोरूपैः कुतपानामरिष्टकैः ।
श्रीफलैरंशुपटानां क्षौमाणां गौरसर्षपैः ॥

१. H reads अस्याल्प- for अस्याश्वाल्प-. २. I. reads -दुकूलका for -दुकूलजा. ३. B. and D read शोधनैः स्वकैः and I. चारकैर्द्विजैः for शोषकैः स्वकैः, while C and F. substitute शुक्तैः for स्वकैः. ४. I. reads क्षीरानुगैः for क्षारानुगैः. ५. B D and G. read शोषैः and I. सोषैः for सोषैः. ६. The text reads पुनः पाकान् महीमयम् for पुनः पाकाच्च मृण्मयम्; while B and D. substitute सु for च. ७. I. reads आवन्त्ये- for पार्वतीय- and some read पार्वत्ये- ८. I. reads माषैः for ऊषैः.

क्षौमवत् शङ्ख-गृद्धानामस्थि-दन्तमयस्य च ।
 शुद्धिर्विजानता कार्या गोमूत्रेणोदकेन वा' ॥
 (म. स्मृ. ५. १२०-१२१)

इति । अङ्गिरा अपि—

‘शौचं महार्घरोम्णां तु वाय्वग्न्यर्केन्दुरग्निभिः ।
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकं न प्रदुष्यति’ ॥

इति । अत्र च रेतःस्पर्शो लेपरहितो विवक्षितः ॥ २८ ॥

मुञ्जादीनां वेणुवत् शुद्धिमाह—

मुञ्जोपस्कर-शूर्पाणां शणस्य फल-चर्मणाम् ।
 तृणकाष्ठस्य रज्जुणामुदकाभ्युक्षणं मतम् ॥२९॥

इति । मुञ्जो रशनादिप्रकृतिभूतस्तृणविशेषः । तेन सम्पा-
 दित उपस्करो विष्टरादिः । यद्यपि पूर्ववचने वेणुविकाराणां
 कटादीनां प्रोक्षणस्योक्तत्वात्तेनैव शूर्पशुद्धिरभिहिता तथापि
 तण्डुलफलीकरणादौ तल्लेपस्य लग्नत्वात् शुद्धचन्तराशङ्का
 भवति तन्माभूदिति पुनरिह ग्रहणम् । शणो गोण्यादिहे-
 तुर्वल्कलविशेषः । तेन तद्विकाराः सर्वे ऽपि विवक्षिताः ।
 फलमात्रादि । चर्म कृष्णाजिनादि । तृणं च काष्ठं च तृण-
 काष्ठम् । रज्जवः प्रसिद्धाः । अत्र फलशब्देन शाक-मूलादी-
 न्युपलक्ष्यन्ते । अत एव याज्ञवल्क्यः—

१ B C D. E. F. and G substitute च for वा २ J reads -रोमाणां
 for -रोम्णा तु, while I reads शौचमाविकरोम्णा तु for शौच महार्घरोम्णां तु
 ३ M. reads -काष्ठादि for -काष्ठस्य and उक्कप्रोक्षण for उक्काभ्युक्षण. ४. I.
 reads विष्टराविरुपस्करः for उपस्करो विष्टरादि ५ All, except A and I.
 insert -खल- after शाक

‘शाक-रज्जु-मूल-फल-वासो-विदल-चर्मणाम् ॥

पात्राणां चमसानां च वारिणा शुद्धिरिष्यते’ ।

(या. स्मृ. १. १८२-१८३)

इति । शाकं वास्तुकादि । रज्जुर्बल्वजादिनिर्मिता । मूल-
मार्द्रकादि । फलमात्रादि । वैदलं वैणवादि । चर्म अजादी-
नाम् । पात्राणि प्रोक्षणपात्रप्रभृतीनि । चमसा होतृचमसा-
दयः । तत्र वारिशुद्धिः प्रोक्षणं प्रक्षालनं च । तदुभयं यथा-
योगं द्रष्टव्यम् । अत एव मनुना धान्यं दृष्टान्तितम्—

‘चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथैव च ।

शाक-मूल-फलानां च धान्यवत् शुद्धिरिष्यते’ ॥

(म. स्मृ. ६. ११९)

इति । काश्यपोऽपि—

१. I. omits the following portion —

वास्तुकादि । रज्जुर्बल्वजादिनिर्मिता । मूलमार्द्रका-
दि । फलमात्रादि । वैदल वैणवादि । चर्म अजादी-
नाम् । पात्राणि प्रोक्षणपात्रप्रभृतीनि । चमसा होतृ-

and C. E. F. H. and J. omit up to चमसादयः । तत्र वारिशुद्धिः प्रोक्षण
प्रक्षालनं च । तदुभयं यथायोगं द्रष्टव्यम् । अत एव मनुना धान्यं दृष्टान्तितम्.

२. B. and D. omit the following portion —

अजादीनाम् । पात्राणि प्रोक्षणपात्रप्रभृतीनि । चमसा होतृचमसादयः । तत्र वारि-
शुद्धिः प्रोक्षणं प्रक्षालनं च । तदुभयं यथायोगं द्रष्टव्यम् । अत एव मनुना धान्यं
दृष्टान्तितम्—

‘चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथैव च ।

शाक-मूल-फलानां च धान्यवच्छुद्धिरिष्यते’ ॥

इति । काश्यपोऽपि—

‘दण-काष्ठ-रज्जु-मुञ्ज-चर्म-वैणु-विदल-फल-पात्र-मूलादीनां’.

३. G omits तत्र वारिशुद्धिः प्रोक्षणं प्रक्षालनं च । तदुभयं यथायोगं द्रष्टव्यम्
and reads आह मनु for अत एव मनुना धान्यं दृष्टान्तितम्

‘तृण-काष्ठ-रज्जु-मुञ्ज-चर्म-वेणु-विदल-फल-
पत्र-मूलादीनां चैलवत् शौचम् । (८)

मृदारु-चर्मणां चात्यन्तोपहतानां त्यागः । (९)

(का. स्मृ. १२. ८-९)

इति । ब्रह्मपुराणेऽपि—

‘शव-विण्मूत्र-शुक्रेस्तु दूषितं च मृदम्बुभिः ।

शोध्याऽऽदौ शोधनीयं च गोमूत्र-क्षार-वारिभिः ॥

रज्जु-वल्कल-पत्राणां चमसा-ऽलाबु-चर्मणाम् ।

कृत्वा शौचं ततः शुद्धिः गोवालैर्घर्षणं पुनः’ ॥

इति । व्यासोऽपि—

‘वस्त्रं मृदम्भसा शुद्धं रज्जुर्वेदलमेव च ।

रज्ज्वादिकं चातिदुष्टं त्याज्यं तन्मात्रमेव च’ ॥

(व्या. स्मृ. ४. १७)

इति । उशना अपि—

‘मूल-फल-पुष्प-भूमि-तृण-दारु-

पलाल-धान्यानामभ्युक्षणम्’ ।

(औ. स्मृ. ३. ४१)

इति । यत्तु ब्रौधायनेनोक्तम्—

‘कृष्णाजिनानां बिल्व-तण्डुलैः’ ।

(बौ. स्मृ. १. ६. १३. १३)

इति । पैटीनसिरपि—

१. I. reads -मञ्जु- for -मुञ्ज-. २. I. reads ब्रह्माण्डपुराणे for ब्रह्मपुराणेऽपि.
३. I. reads चमसानां च ❧ चमसा-ऽलाबु-. ४. The text has the following
Sūtram

‘ रौरवाद्यजिनानां बिल्व-तण्डुलवत् ’ ।

इति तत् नूतनचर्मविषयम् ॥ २९ ॥

सतूल-शय्यादीनां शुद्धिमाह—

तूलिकाद्युपधानानि रक्तवस्त्रादिकानि च ।

शोषयित्वाऽऽतपेनैव प्रोक्षणात् शुद्धितामियुः ॥३०॥

इति । तूलं शाल्मलिफलादिजन्यं तेन निर्मिता शय्या तूलिका । आदिशब्देनासनोपाश्रयादीनि गृह्यन्ते । उपधानमुच्छीर्षकम् । तूलिकादीनि चोपधानं च तूलिकाद्युपधानानि । रक्तवस्त्रं माञ्जिष्ठम् । आदिशब्देन कौसुम्भ-हारिद्रादीनि । एतेषाममेध्यादिलेपरहितोपहतौ आतपशोषणं प्रोक्षणं च । एतच्च करोन्मार्जनस्याप्युपलक्षणम् । अत एव देवलः—

‘तूलिकाद्युपधानानि पुष्परक्ताम्बराणि च ।

शोषयित्वा तथा किञ्चित् करैरुन्मार्जयेन्मुहुः ॥

पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य शुचीन्येवमुपाहरेत्’ ।

इति । निर्लेपकौसुम्भपुष्परक्तानि कुङ्कुम-कुसुम्भादिरक्तानि ।

पुष्परक्तग्रहणं अन्यस्यापि हरिद्रादिरक्तस्य क्षालनास-

१. A. reads रौरववस्त्राद्यजिनानां for रौरवाद्यजिनानां. २. M reads पीत-रक्ताम्बराणि च. ३. I. reads शुद्धिता पुनः for शुद्धितामियुः. M. reads this line as follows —

शोषयित्वाऽर्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥.

४. I. reads उपाहरेत् for उपाहरेत्. ५. B. and D. omit निर्लेपकौसुम्भ- and C. E. F. H. and I. omit the following portion :—

निर्लेपकौसुम्भपुष्परक्तानि कुङ्कुमकुसुम्भादिरक्तानि । पुष्परक्तग्रहणं अन्यस्यापि हरिद्रादिरक्तस्य क्षालनासहस्यं प्राप्यर्थम् । न माञ्जिष्ठादेः । तस्य क्षालनासहस्रत्वात् ।

हस्य प्राध्वयर्थम् । न माञ्जिष्ठादेः । तस्य क्षालनसहत्वात् ।
सैलेपोपहतौ स एवाह—

‘अल्पशौचे भवेत् शुद्धिः शोषण-प्रोक्षणादिभिः ।
तान्येवामेध्ययुक्तानि निर्णिज्यात् क्षारपर्ययैः ॥
तान्यप्यतिबलिष्ठानि यथावत् परिशोधयेत्’ ।

इति । निर्लेपकौसुम्भादौ षट्त्रिंशन्मतेऽभिहितम्—

‘कुसुम्भ-कुङ्कुमै रक्तं तथा लाक्षारसेन वा ।

प्रोक्षणेनैव शुद्धयेत् चण्डालस्पर्शने सदा’ ॥

इति । शङ्खोऽपि—

‘कुसुम्भ-कुङ्कुमानां च और्ण-कार्पासयोस्नथा ।

प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः’ ॥

इति ॥ ३० ॥

द्रव्योपहतौ शुद्धिर्वर्णिता । इदानीं श्वादिभिरिव मार्जार-
दिभिरप्युपहते शङ्काप्रसक्तावपवदति—

मार्जार-मक्षिका-कीट-पतङ्ग-कृमि-दुर्दुराः ।

मेध्यामेध्यं स्पृशन्तोऽपि नोच्छिष्टं मनुब्रवीत् ॥३१॥

१. B and D omit सैलेपोपहतौ स एवाह and the next four lines —

‘अल्पशौचे भवेत् शुद्धिः शोषण-प्रोक्षणादिभिः ।

तान्येवामेध्ययुक्तानि निर्णिज्यात् क्षारपर्ययैः ॥

तान्यप्यतिबलिष्ठानि यथावत् परिशोधयेत्’ ।

इति । निर्लेपकौसुम्भादौ षट्त्रिंशन्मतेऽभिहितम् —

२. I. reads जह्यान्भागवयानि चेत for निर्णिज्यात्क्षारपर्ययै ३. II. and I. read -बलिष्ठानि for -बलिष्ठानि ४. B. and D. read कुसुम्भानां रसै रक्त. ५. I substitutes सति for सदा ६. B. C. E. F. G. H. and J. read ऊर्णा- for और्ण-. ७. I. reads मन्. for यम ८. M. reads स्पृशन्त्येव नोच्छिष्टान् for स्पृशन्तोऽपि नोच्छिष्ट and K. and L. read न शोषो for नोच्छिष्टम्.

इति । मेध्यं चामेध्यं च मेध्यामेध्यम् । यद्यपि मार्जारादय उभयं स्पृशन्तो वर्त्तन्ते तथापि मेध्यं तावता नोच्छिष्टमिति योजनीयम् ॥ ३१ ॥

भूमिस्पृष्टोदकादावशुद्धिमपवदति—

महीं स्पृष्ट्वाऽऽगतं तोयं याश्चाप्यन्योन्यविप्रुषः ।
भुक्तोच्छिष्टं तथा स्नेहं नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ॥३२॥

इति । पौदप्रक्षालनाचमनादावधः पतितं यदुदकं भूमिं स्पृष्ट्वा पुनर्बिन्दुरूपेणागत्य स्पृशति, ये चान्योन्यमुखोदना विन्दवः सम्भाषणे शरीरे पतन्ति, यश्च स्नेहं भोजनानन्तरं प्रक्षालनेनानिर्हार्यः, तत् सर्वं नाऽशुद्ध्यापादकम् ॥ ३२ ॥

मुखान्तर्गतताम्बूलादीनामुच्छिष्टशङ्कामपवदति—

ताम्बूलेक्षु-फले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ।
मधुपर्के च सोमे च नोच्छिष्टं धर्मतो विदुः ॥३३॥

इति । ताम्बूलं च इक्षुश्च फलं च ताम्बूलंक्षुफलम् । पूर्ववचनोक्तोऽपि भुक्तस्नेहो ऽत्र दृष्टान्तत्वेन पुनरुपात्तः । मधुपर्को यज्ञ-विवाहादौ दध्यादिभक्षणम् । सोमो आगं सोमपानम् । एतेषु नास्त्युच्छिष्टदोषः ॥ ३३ ॥

रथोदकादौ प्रयत्नेन कर्तव्यः शुद्धिविशेषो नास्तीत्याह—

रथ्याकर्दम-तोयानि नावः पन्थास्तृणानि च ।

मास्ताकेण शुद्ध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥३४॥

१. M reads भूमि for महीं. २. B. and D. substitute ये च for याश्च. ३ B and D. read पारप्रक्षालनात् and except A. and I all omit -आचमन- ४ J. reads शुद्ध्यापादकम् for नाऽशुद्ध्यापादकम्. while I. substitutes अशुचित्ता for अशुद्धि. ५. M. reads मनुरब्रवीत् for धर्मतो विदुः.

इति । पक्षेष्टकचितानि चैत्यवृक्ष-वेदिकादीनि । निर्दिष्टा-
नामेतेषां चण्डालादिस्पर्शोऽपि वाय्वातपाभ्यां शुद्धिः । तथाच
याज्ञवल्क्यः—

* 'रथ्याकर्दम-तोयानि स्पृष्टान्यन्त्य-श्व-वायसैः ।

मारुतार्केण शुद्ध्यन्ति पक्षेष्टकचितानि च ॥ (१९७)

पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोम-सूर्याशु-मारुतैः ॥ (१९४)

(या. स्मृ. १. १९४—१९७)

इति । बौधायनोऽपि—

'आसनं शयनं यानं नावः पन्थास्तृणानि च ।

मारुतार्केण शुद्ध्यन्ति पक्षेष्टकचितानि च' ॥

(बौ. स्मृ. १. ९. ९. ७.)

इति । उपरिभागस्पर्शो शङ्ख आह—

'रथ्याकर्दमतोयेन छीवनाद्येन वा त्वथ ।

नाभिरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति' ॥

(शं. स्मृ. ११. ३६)

इति । अधोभागस्पर्शो यम आह—

* अत्र ' बहुवचनं तद्वतगोमय-शर्करादिप्रात्यर्थम्—इति विज्ञाने-
श्वरः । पन्थानो मार्गाः । रात्रौ सोमाशुभिर्मारुतेन च दिवा सूर्याशुभि-
र्मारुतेन च शुद्ध्यन्ति इति योजना ।

१. The text reads मारुतेनैव for मारुतार्केण २ II. reads तस्येष्टक- for पक्षेष्टक- ३ B. and D. omit this line —

'पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोम-सूर्याशु-मारुतैः' ॥

४. The text reads पथ- for पन्था. ५. This line does not appear in the text. ६. B. and F. read तथा and I. पुनः for त्वथ.

‘सैकर्दमं तु वर्षासु प्रविश्य ग्रामसङ्करम् ।

जङ्घयोर्मृत्तिकास्तिस्रः पादयोर्मृत्तिका स्मृता’ ॥

(य. स्मृ. ४. १९)

इति ॥ ३४ ॥

उदकपानगतधारादीनामशुद्धिमपवदति—

अदुष्टाः सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ।

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥३५॥

इति । कमण्डल्वदिकात् निर्गत्य सुखपर्यन्तमविच्छिन्ना अपि उदकधारा नोच्छिष्टाः । नानाविधाशुचिप्रदेशाद्वायुनोत्था-
पिता अपि रेणवः स्पर्शाः । पुरुषवत् प्रातःस्नानान्नभावे-
ऽपि योषिदादयः स्पृश्याः शुद्धाश्च । रेणुशुचित्वं रासभादिभ्यो-
ऽन्यत्र द्रष्टव्यम् । तदाह शातानपः—

‘रेणवः शुचयः सर्वे वायुना समुदीरिताः ।

अन्यत्र रासभा-ऽजा-ऽवि-ऽश्व-काकोलूक-वायसाम्’ ॥

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

‘श्व-काकोष्ट-खरोलूक-सूकर-ग्राम्यपक्षिणाम्* ।

अजा-ऽविरेणुसंस्पर्शादायुर्लक्ष्मीश्च हीयते’ ॥

* ग्राम्यपक्षिणः कुक्कुटादयः । कुक्कुटस्य स्पर्शानर्हत्वमभक्ष्यत्वं चान्यत्र प्रसिद्धम् ।

१ I. reads न for स-. २. K. and L. read अदुष्टा सन्तता for अदुष्टाः सन्तता ३. K. and L. read वृद्धास्त्रयो बालाः for वृद्धाश्च बालाश्च. ४. B. and D. omit पुरुषवत् प्रातःस्नानान्नभावे ऽपि and read स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च शुद्धा for योषिदानय स्पृश्याः शुद्धाश्च । ५. C. E. F. G. and H. read -श्वसमूहनिवासिनाम्, I. -श्वसमूहान्त्यवाससाम् and J. श्वसमूहनिवासजम् for -श्व-काकोलूकवायसाम् ६. All, except H. and I. read -ग्राम- for -ग्राम्य-

इति । गवादीनां रेणवो न केवलं दोषरहिताः प्रत्युत
प्रशस्ताः । तदाहोशनाः—

‘गवा-ऽश्व-रथ-यानानां प्रशस्ता रेणवः सदा’ ।

इति । विषयविशेषेण शुद्धिमाह याज्ञवल्क्यः—

‘रश्मिरग्निरजच्छाया गौरश्वो वसुधाऽनिलः ।

विपुषो मक्षिकास्पर्शो वत्सः प्रस्रवणे शुचिः’ ॥

(या. स्मृ. १. १९३)

इति । विपुषो नीहारबिन्दवः । एते चण्डालादिस्पृष्टा अपि
स्पर्शो शुचयः । वत्स ऊर्ध्वगतक्षीराकर्षणे शुद्धः । वत्सन्यायो
बालस्तन्यपाने ऽप्यवगन्तव्यः । तथा च वसिष्ठः—

‘श्वहताश्च मृगा मेध्याः पातितं च द्विजैः फलम् ।

बालैरनुपरिक्रान्तं* स्त्रीभिराचरितं च यत्’ ॥

(व. स्मृ. ३. ४५)

इति । द्विजैः पक्षिभिः । उशनाः—

‘गौर्मेध्या पृष्ठे । (१७) पुरस्ताद्जादयः । (१८) स्त्रियः

सर्वतः । (१९) हृदयमासामशुचि’ । (२०)

(औ. स्मृ. ३. १७-२०)

इति । बृहस्पतिरपि—

। बालैः त्रिवर्षेणैः । ततो ऽधिकस्य उच्छिष्टादिप्रतिबन्धो ऽस्येव ।
अनुपरिक्रान्तं उच्छिष्टानुच्छिष्टास्पृश्यस्पर्शादि यदाचरितं तस्य न दो-
षोऽस्तीति भावः । एवं स्त्रीभिरपि पाकादिकाले रतिकाले च यदाचरितं
तन्नामेध्यामित्यर्थः ।

१. The text reads धन्याः for मेध्याः. २. The text reads खगैः for द्विजैः.
३. C. E. F. H. and I. omit द्विजैः पक्षिभिः. ४. B. and D. substitute
अश्वश्च पुरस्तात् for पुरस्ताद्जादयः. and omit हृदयमासामशुचि ; while C. E.
F. G. and H. read अज for अजादयः.

‘पादौ शुची ब्राह्मणानामजाश्वस्य मुखं शुचि ।
गवां पृष्ठानि मेध्यानि सर्वगात्राणि योषिताम्’ ॥

इति । सुमन्तुः—

‘स्त्री-बाल-मशक-मक्षिकामार्जार-मूषिका-च्छाया-
ऽऽसन-शयन-यीना-ऽम्बुविप्रुषो नित्यं मेध्याः’ ।

इति । बृहस्पति-हारीतौ—

‘मार्जारश्चैव दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः’ ।

इति । शङ्खः—

‘मार्जारश्चक्रमे शुचिः’ ।

(शं. स्मृ. १६. १४)

इति । मनुः—

‘नित्यं शुद्धः *कारुहस्तः पेष्यं यच्च प्रसारितम् ।
ब्रह्मचारिगतं भैक्षं नित्यं मेध्यमिति स्थितिः’ ॥

(म. स्मृ. ९ १२९)

इति । यमः—

‘आसनं शयनं यानं स्त्रीमुखं† कुतपं क्षुरम् ।
न दूषयन्ति विद्वांसो यज्ञेषु चमसं तथा ॥

* कारुः कान्दविकः । न शिल्पी ।

† स्त्रीमुखं न सर्वदा । किन्तु रतिकाल एव ।

‘रतिकाले मुखं स्त्रीणाम्’ ।

इत्युक्तेः । तदपि चुम्बनादिविषय एव । नान्यत्र ।

१ E reads -पानाम्बु- and B. and D. -पीताम्बु- for -यानाम्बु-. २. The text reads पष्ये for पष्यं. ३. The text reads भैक्षं for भैक्ष.

गौरजो विप्रुषरुछाया मक्षिकाः शलभाः शुकाः ।
 अश्वो हस्ती रणे छत्रं रश्मयश्चन्द्र-सूर्ययोः ॥
 भूमिरग्निरजो वायुरापो दधि घृतं पयः ।
 सर्वाण्येतानि शुद्धानि स्पर्शं मेध्यानि नित्यशः ॥
 आपः शुद्धा भूमिगताः शुचिर्नारी पतिव्रता ।
 शुचिर्धर्मपरो^१ राजा सन्तुष्टो ब्राह्मणः शुचिः ॥
 नित्यमास्यं *शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 प्रसवे तु शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः' ॥

(य. स्मृ. ४. ३१-३९)

इति । पैठीनसिरपि—

‘ स्त्रीणां मुखं रतिसंसर्गं ’ ।

इति । वसिष्ठात्रि-बोधायन-शातातपाः—

‘ स्त्रियश्च रतिसंसर्गं श्वा मृगग्रहणे शुचिः’ ।

(व. स्मृ. २८. ८)

इति । मनुः—

* रतिकाल एवेत्यनुवर्तनीयम् । प्रसवे स्तनपाने एव वत्सः शुचिः ।

१ J reads गौरजां for गौरजो २. B D, I. and J substitute कृशा for शुका, while C. E F. and H read शुभा for the same. ३ I. reads रणच्छत्रं for रणे छत्र ४ All, except A. and I read धर्मकरो for धर्मपरो. ५. I reads प्रशान्तरं शुचिर्बि-बु for प्रसवे तु शुचिर्वत्स. ६. G. omits following —
 पैठीनसिरपि—

‘ स्त्रीणां मुखं रतिसंसर्गं ’ ।

इति । वसिष्ठा-अत्रि-बोधायन-शातातपा —

‘ स्त्रियश्च रतिसंसर्गं श्वा मृगग्रहणे शुचिः’ ।

(व. स्मृ. २८ ८)

इति । मनुः—

It also omits this portion, but gives it in the margins.

‘श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तन्मनुरब्रवीत् ।
 क्रव्याद्विश्व हतस्यान्यैश्चण्डालाद्यैश्च दस्युभिः’ ॥
 (म. स्मृ. ९. १३१)

इति । देवलः—

‘तरवः पुष्पिता मेध्या ब्राह्मणाश्चैव सर्वदा ।
 भस्म क्षौद्रं सुवर्णं च सदर्भाः कुतपास्तिलाः ॥
 अपामार्ग-शिरीषार्क-पद्ममामलकं मणिः ।
 माल्यानि सर्षपा दूर्वाः सदा भद्राः प्रियंगवः ॥
 अक्षताः सिकता लाजा हरिद्रा चन्दनं यवाः ।
 पलाश-खदिरा-ऽश्वत्थास्तुलसी धातकी वटः ॥
 एतान्याहुः पवित्राणि ब्रह्मज्ञा हव्य-कव्ययोः ।
 पौष्टिकानि मलानि शोधनानि च देहिनाम् ॥
 अकश्मलैः समिद्धो ऽग्निर्दुर्मनुष्यैरदृषितः ।
 सर्वेषामप्यशौचानां समर्थः शोधनाय सः ॥
 अग्नेर्वृषलभुक्तस्य* ग्रहणं नास्त्यनापादि ।
 श्वपाको वृषलो भोक्तुं ब्राह्मणाग्निं च नार्हति ॥
 चण्डालाग्नेरमेध्याग्नेः सूतकाग्नेश्च कर्हिचित् ।

* ‘वृषलभुक्तस्य’ वृषलेन पाकार्थं प्रज्वालितो ऽग्निः पाकं कृत्वा
 विसृष्टः वृषलभुक्तः । ‘वृषलमुक्त’ इति पाठे ऽपि पाकं कृत्वा मुक्त इति
 व्याख्येयम् । एवं ब्राह्मणेन सिद्धोऽग्निरपि श्वपाको वृषलो वा पाकाद्यर्थं
 न गृह्णातुमर्हतीति यथायथ योजनीयम् ।

१. All, except A and I read -खदिर चाथ तुलसी for -खदिरा-ऽश्वत्थास्तु-
 लसी. २. H reads -मुक्तस्य for -भुक्तस्य.

पतिताग्नेश्विताग्नेश्च न शिष्टैर्ग्रहणं स्मृतम् ॥
अग्रोम्या मृद्भवेत् शुद्धा श्लक्ष्णाऽविष्मूत्रदूषिता' ।

इति । ब्रह्मपुराणे ऽपि—

‘ग्रामाङ्गण्डगतं व्यक्त्वा नगरे च चतुर्गुणम् ।
भूमिः सर्वत्र शुद्धा स्यात् यत्र लेपो न दृश्यते’ ॥

इति । लेपे तु याज्ञवल्क्य आह—

‘भृशुद्धिर्माजनाद् दाहात् कालाद् गोक्रमणात्तथा ।
सेकादुल्लेखनाल्लेपाद् गृहं मार्जन-लेपनात्’ ॥
(या. स्मृ. १. १८८)

इति । यमो ऽपि—

‘खननात् पूरणात् दाहादद्भिर्धर्षण-लेपनात् ।
गोभिराक्रमणात् कालाद् भूमिः शुद्ध्यति सप्तधा’ ॥
(म. स्मृ. ३. ३४)

इति । देवलस्त्वमेध्य-दुष्ट-मलिनत्वभेदैस्त्रिविधामशुद्धिं
तद्विशुद्धिं च विशदयति—

‘यत्र प्रसूयते नारी म्रियते दह्यते नरः ।
चण्डालाध्युषितं यत्र यत्र विष्ठादिसद्गतिः ॥
एवं कश्मलभूयिष्ठा भूरमेध्या प्रकीर्त्तिता ।

१. I. reads अमाह्या for अग्रोम्या. २. G. reads श्लक्ष्ण-विष्मूत्र-, C and F. लक्ष्मा विष्मूत्र- and H. लक्ष्णा विष्मूत्र- for श्लक्ष्णा विष्मूत्रदूषिता. All these readings appear to be incorrect. ३. C. and F. substitute विद्यते for दृश्यते. ४. I. reads सरणात् for पूरणात्. ५. B. D. E. H. and J. read अविधर्षण-लेपनात्, G. अद्भिर्धर्षण-लेपनात् and I. अभिधर्षण-लेपनात् for अद्भिर्धर्षण-लेपनात्.

श्व-सूकर-खरोष्ट्रादिसंस्पृष्टा दुष्टतां व्रजेत् ॥
 अङ्गार-तुष-केशास्थि-भस्माद्यैर्मलिना भवेत् ।
 पञ्चधा च चतुर्धा च भूरमेध्या विशुद्ध्यति ॥
 दृष्टाऽपि यां त्रिधा द्वेषा शुद्ध्यते मलिनैकधा' ।
 इति । तत्र पञ्चविधा शुद्धिर्मनुना दर्शिता—
 'सम्मार्जनेनाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च ।
 गवां च परिव्रासेन भूमिः शुद्ध्यति पञ्चधा' ॥

(म. स्मृ. ९. १२४)

इति । एतेष्वेव पञ्चविधेषु यथायोगं* चातुर्विध्यादिकं
 योजनीयम् । यद्वा दहनादयः पञ्च विधा देवलोक्ता व्रष्टव्याः—

'दहनात् खननाच्चैव उपलेपन-धावनात् ।

र्षजन्यवर्षणात् भूमेः शौचं पञ्चविधं स्मृतम्' ॥

इति । गृहशुद्धिं संवर्त्त आह—

'गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषणे ।

सम्प्रोक्ष्य मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥

गृहादपास्य तत् सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।

* यथायोगं व्यवस्था चेत्यम्—'यत्र मनुष्या दह्यन्ते यत्र च चण्डालैर-
 ध्युषितं तयोः पञ्चभिः दहन-काल-गोक्रमण-सेकोल्लेखनैः शुद्धिः । यत्र
 मनुष्या जायन्ते यत्र च म्रियन्ते यत्र चात्यन्तं विष्टादिसङ्गतिः तासां दाह-
 वर्जितैस्तैरेव चतुर्भिः । श्व-सूकर-खरैश्चिरकालमध्युषितायाः गोक्रमण-से-
 कोल्लेखनैस्त्रिभिः । उष्ट्र-ग्रामकुक्कुटादिभिश्चिरकालमधिवासिताया सेको-
 ल्लेखनाभ्यां शुद्धिः । अङ्गार-तुषारादिभिश्चिरकालमधिवासिताया उल्ले-
 खनेनैकेनैव शुद्धिः । मार्जनानुलेपने तु सर्वत्र समुच्चयिते'—इति विज्ञानेश्वरः ।

१. All, except A read सा for या. २. I. and the text read सम्मा-
 र्जनोपाञ्जनेन for सम्मार्जनेनाञ्जनेन. ३. The text reads पञ्चभिः for
 पञ्चधा ४. I. reads wrongly पर्यण्य- for पर्यैष्य-

गोमयेनोपलिप्याऽथ धूमैराघ्रापयेद् बुधः ॥
 ब्राह्मणैर्मन्त्रपूतैश्च हिरण्य-कुशवारिणा ।
 सर्वमभ्युक्षयेद्वेश्म ततः शुद्धयत्यसंशयम् ॥

(सं. स्मृ. १९८-२००)

इति । बौधायनः—

‘उद्धन्धशवोपघाते वेश्मनो भित्तिक्षणम्’ ।

(बौ. स्मृ. १. ६. १३. ३३)

इति । देहविषये शुद्धयशुद्धी विभजति मनुः—

‘ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि* तानि मेध्यानि सर्वशः ।

यान्यधस्तादमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्च्युताः ॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्थं मृद्वार्यादियमर्थवत्† ।

दैहिकानां मलानां च शुद्धिषु द्वादशस्वपि ॥

(म. स्मृ. ९. १३२-१३४)

इति । अर्थवत् शास्त्रोक्तवत् । अत्र च कर्णविट्प्रभृति-
 षूत्तरेषु षट्सु मृद्ग्रहणं वैकल्पिकम् ।

‘आददीत मृदोऽपश्च षट्सु पूर्वेषु शुद्धये ।

उत्तरेषु तु षट्स्वद्भिः केवलाभिस्तु शुद्धयति’ ॥

इति स्मृत्यन्तरे वचनात् । मृदम्भसौरियत्तामाह मनुः—

* अत्र खशब्द इन्द्रियवचनो न भवति । छिद्रवचन एव सः । अन्यथा
 यान्यमेध्यानीति बहुवचनमयुक्तं स्यात् ।

† अर्थवत् प्रयोजनवत् । प्रयोजनं च गन्ध-लेपापसर्पणम् । तेन
 यावतीभिर्गन्ध-लेपावपसर्पतः तावतीरपो मृदश्च गृण्णीयादित्युक्तं भवति ।

१. I. reads द्वादशेऽपि for द्वादशस्वपि. २. All, except A. B. and D.
 omit अर्थवत् शास्त्रोक्तवत्. ३. B. and D. read अन्यत्र for अत्र च, while C.
 E. F and G. omit च. ४. B. and D. substitute शुद्धाभि for केवलाभि, while
 G. H. and I. read सकलाभिः for the same.

‘यावन्नापैत्यमेध्याक्तो गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।

तावन् मृदारि चाऽऽदेयं सर्वासु ब्रव्यशुद्धिषु’ ॥

(म. स्मृ. ५. १२६)

इति । विद्यमानाऽप्युपहृतिर्यत्र न दृष्टा तत्र तद्दर्शनात्
पूर्वं शुद्धमेव तद्वस्तु । तदाह स एव—

‘त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते’ ॥

(म. स्मृ. ५. १२७)

इति । याज्ञवल्क्यो ऽपि—

‘ वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञानं च सदा शुचि’ ।

(या. स्मृ. १. १९१)

इति ॥ ३५ ॥

येयं पूर्वोक्ता शुद्धिः सा सर्वाऽप्यनापद्विपयंत्यभिप्रेत्याह—

देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ।

रक्षेदेव स्वदेहादि पश्चाद्दुर्म समाचरेत् ॥ ३६ ॥

इति । देशभङ्गः परसैन्यापादितः । प्रवासस्तीर्थयात्रादौ
परगृहाद्यवस्थानम् । व्याधयो ज्वरादयः । व्यसनानि स्वामिको-
पादिजनितानि । एतेषु प्राप्तेषु श्रद्धाजाड्येन शुद्धयशुद्धी न

१. I. reads अवृष्ट च for अजातं च २. J. reads एवं for येयं. ३. The following three ślokās appear in M. before the present one:—

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथाऽनृते ।

पतिताना च सम्भाषे रक्षिणं श्रवणं स्पृशत ॥

अग्निरापश्च वेवाश्च सोम-सूर्या-ऽमिलास्तथा ।

एते सर्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रं तिष्ठन्ति रक्षिणे ॥

प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

विप्रस्य रक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरन्नवीन ॥

विचारयितव्ये । किं तर्हि शुचिभिरशुचिभिर्वा द्रव्यैरात्म-पुत्र-
कलत्रादीनां यथा रक्षा भवति तथा कृत्वा शान्तायामापदि
पश्चात् द्रव्यशुद्ध्यादिरूपं शास्त्रोक्तं धर्ममाचरेत् ॥ ३६ ॥

‘रक्षेदेव स्वदेहादि’—इत्यमुमर्थं प्रपञ्चयति—

येन केन च धर्मेण मृदुना दारुणेन वा ।

उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ३७ ॥

इति । शुद्धद्रव्यादिसम्पादितो धर्मो मृदुः* । तद्विपरीतो
धर्मो दारुणः । स्तन्यपान-मांसभक्षणादिः । तयोर्मध्ये येनकेनापि
व्याध्यादिभिर्दीनमात्मानमापञ्च उद्धृत्य समर्थो व्याध्यादिरहितो
यथाशास्त्रं धर्ममाचरेत् ॥ ३७ ॥

तत्राचरणीयो धर्मो द्विविधः । आचारकाण्डोक्तविहिता-
नुष्ठान-प्रतिषिद्धवर्जनरूप एकः प्रायश्चित्तकाण्डोक्तविधि-निषे-
धातिक्रमसमाधानरूपो ऽपरः । तदुभयं विविच्योभयत्रापि
शान्तापदेवाधिकारीत्याह—

आपत्काले तु निस्तीर्णे शौचाचारं तु चिन्तयेत् ।

शुद्धिं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥ ३८ ॥

इति । शौचाचारमित्यनेन प्रथमकाण्डोक्तो धर्मः परामृष्टः ।

* ‘मृदुना सुकरेण । यथोपपन्नदेश-काल-द्रव्यात्मसाध्यो मृदुः । दारु-
णेन दुष्करेण’—इति धरणीधरः ।

१. I. K. L. and M. substitute च for वा. २. G. reads स्तनपान- for
स्तन्यपान- and B. and D. read न्यस्तपान- for the same. ३. M. reads सम्प्राप्ते
शौचाचारं न चिन्तयेत् for निस्तीर्णे शौचाचारं तु चिन्तयेत्. ४. M. reads स्वयं
for शुद्धिं. ५. A. reads समर्थो धर्ममाचरेत् for स्वस्थो धर्मं समाचरेत्.

शुद्धिमित्यनेन प्रायश्चित्तकाण्डोक्तो धर्मो निर्दिष्टः । शुद्धो
यथा भवति तथा पापात् समुद्धरेदित्यर्थः । स्वस्थ इत्युप-
संहारः । उक्तं द्विविधमपि धर्मं स्वस्थ एव समाचरेत् । न
त्वापन्नः । एतदेवाभिप्रेत्य याज्ञवल्क्य आह—

‘क्षात्रेण कर्मणा जीवेद्विशां वाऽप्यापदि द्विजः ।

निस्तीर्य तामथात्मानं* पावयित्वा न्यसेत् पथि’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३५)

इति ॥ ३८ ॥

आख्याय सप्तमेऽस्मिन्नध्याये ब्रह्मशुद्धिरवशिष्टा ।

सैषा माधवविभुना व्याख्यायि पराशरस्मृतौ विदुषा ॥१॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्तक-परमेश्वर-
श्रीवीर-बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ
पराशरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

* आपन्निस्तरणानन्तरं प्रायश्चित्तेनात्मानं पावयित्वा पथि स्ववृत्तौ
न्यसेत् स्थापयेदित्यर्थः ।

१. I. omits एव. २. I. reads सुधीः for पथि. ३. B. D. and J. omit
माधवीयायां.

पराशरसंहिता ।

अथाष्टमोऽध्यायः ।

सप्तमाध्याये ब्रह्म्यशुद्धिः प्रतिपादिता । तत्रान्ते 'शुद्धिं समु-
द्वरेत्' इत्युक्तम् । तत्रोद्धारप्रकारः प्रकीर्णकादिप्रायश्चित्तरू-
पश्चतुर्थादित्रिष्वध्यायेषूपवर्णितः । अथावशिष्ट उपवर्णनी-
यः । षष्ठाध्याये च—

‘वैश्यं वा क्षत्रियं वाऽपि’ ।

इत्यादिनोपपातकानां प्रायश्चित्तान्युपवर्णयन् बहुवक्तव्य-
सद्भावादुपपातकविशेषस्य गोवधस्य प्रायश्चित्तं तत्रोपेक्षितम् ।
तदिदानीमध्यायद्वयेन विवक्षुरादौ मुनिविप्रतिपत्ति* सूचयितुं
पृच्छति—

गवां बन्धनयोर्वेत्रेषु भवेन्मृत्युरकामतः ।

अकामकृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥ १ ॥

इति । योक्त्राणि पाशाः । बन्धनार्थानि योक्त्राणि बन्ध-
नयोक्त्राणि । तेषु बद्धानां गवामितस्ततः सञ्चरणादिना गले नि-
रुद्धानां कथंचित् मृत्युर्भवेत् । स चाऽकामकृतः । पुरुषेण

* परस्परविरुद्धमेकार्थं दर्शनं विप्रतिपत्तिः । कामकारकृतपापस्य प्रा-
यश्चित्तमस्तीत्येकेषा दर्शनम् । नास्तीत्यन्येषाम् ।

१ Except A and I all read शुद्धं for शुद्धि. २. All, except A. and
I. omit त्रिषु, B. D and J. read चतुर्थादिषु and C. E. F. and H.
चतुर्थादि अध्यायेषु for चतुर्थादित्रिष्वध्यायेषु. ३. B. and D. substitute स्तवयि-
तु for सूचयितुं and for the same J. आचयितुं. ४. M. reads योक्त्रे तु
for योक्त्रेषु ५. I. reads मृत्ति for मृत्युः. ६. M. reads अकामात् for अकाम-
७. B. and D. read पुरुषेण for पुरुषेण.

तन्मरणाय प्रयत्नस्याकृतत्वात् । तादृशस्य गोवधस्य प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । सर्वमुनिसम्मतं मुख्यं प्रायश्चित्ताधिकारं द्योतयितुमकामकृतस्येत्यनुवादः । कामकृतस्य तु प्रायश्चित्तं कैश्चिदेव मुनिभिरभ्युपगम्यते । न तु सर्वैः । तदाह मनुः—

‘अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ।

कामकारकृतेऽप्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनात्’* ॥

(म. स्मृ. १.१. ४५)

इति । जात्रालिरपि—

‘अकामकृतपापानां ब्रुवन्ति ब्राह्मणा व्रतम् ।

कामकारकृतेऽप्येके द्विजानां वृषलस्य च’ ॥

इति । देवलो ऽपि—

‘यत् स्यादनभिसन्धाय पापं कर्म सकृत् कृतम् ।

तस्येयं निष्कृतिः प्रोक्ता धर्मविद्भिर्मनीषिभिः ॥

विधेः प्राथमिकादस्मात् द्वितीये द्विगुणं स्मृतम् ।

* श्रुतिनिदर्शनात् वैदिकलिङ्गदर्शनात् । तच्चेत्यम्—

‘इन्द्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् ।

तमश्लीला वागित्यवदत् स प्रजापतिमु-

पाधावत् तस्मात्तमुपहव्यं प्रायच्छत्’ ।

(तै. सं. ३. १४. ३१)

इति । अत्र इन्द्रो यतीन् बुद्धिपूर्वकं श्रम्यो दत्तवान् । अनन्तरं स अश्लीला ब्रह्महाऽसीत्येवंरूपां वाचमशृणोत् । श्रुत्वा च स प्रायश्चित्तार्थं प्रजातिसमीपमगमत् । स तस्मै उपहव्यं अश्रमेधरूपं प्रायश्चित्तं उपदिदेशेति वर्णयन्त्या श्रुत्या कामकारकृते ऽपि प्रायश्चित्तमस्तीति निर्दिष्टम्-इति सुधियो विदाङ्गुर्वन्तु ।

तृतीये त्रिगुणं कृच्छ्रं* चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥

अभिसन्धिकृते पापे सकृद्वा नेह निष्कृतिः ।

अपरे निष्कृतिं ब्रूयुरभिसन्धिकृते ऽपि च' ॥

इति । बौधायनस्तु कामकृतस्य प्रायश्चित्ताभावमाह—

‘अमत्या ब्राह्मणं हत्वा दुष्टो भवति धर्मतः ।

ऋषयो निष्कृतिं तस्य वदन्त्यमतिपूर्वके ।

मतिपूर्वं हते^३ तस्मिन् निष्कृतिर्नोपलभ्यते’ ॥

(बौ. स्मृ. २. १. १. ६)

इति । छागलेयो ऽपि—

‘प्रायश्चित्तमकामानां कामावाप्तौ न विद्यते’ ।

इति । अङ्गिरास्तु कामकृतस्य द्विगुणं व्रतमाह—

‘अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं न कामतः ।

स्यात्त्वकामकृते यत्तु द्विगुणं बुद्धिपूर्वके’ ॥

इति । एवं च कामकृते विप्रतिपत्तावपि अकामकृते तद-
भावात्तादृशः सर्वसम्मतो मुख्याधिकारी ।

अत्रेदं विचार्यते—भवत्वकामकृतस्य प्रायश्चित्तसद्भावे मुनी-
नामविवादः कामकृतस्य तूक्तरीत्या मुनिविप्रतिपत्तौ को नि-
र्णय इतीदं विचार्यते ।

अत्र केचिन्निर्णयमाहुः—द्विविधा हि पापस्य शक्तिः ।
नरकोत्पादिका व्यवहारनिरोधिका चेति अतस्तन्निवर्त्त-

* कृच्छ्रं प्रायश्चित्तमिति भावः ।

१ B. D. and G. read वदन्त्यमतिपूर्वकम् ; while B. and D. substitute उभयोर् for ऋषयो २ The text reads व्रतस्तस्य for हते तस्मिन्. ३. We follow here A only, while I reads छागलेयोऽपि and all others छागलोऽपि. for छागलेयोऽपि. ४ I. reads बुद्धिपूर्वके for बुद्धिपूर्वकं. ५. I. and J. read विगंधिका for -निराधिका

कस्य प्रायश्चित्तस्यापि शक्तिर्द्विधा भिद्यंत । नरकनिवारिका
व्यवहारजननी चेति । तत्र प्रायश्चित्ताभाववादिनां मुनीनां
नरकनिवारणाभावोऽभिप्रेतः । सद्भाववादिनां तु व्यवहारजन-
नी शक्तिरभिप्रेता । अयं च निर्णयो याज्ञवल्क्येन विस्पष्टम-
भिहितः—

‘प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।

कामतो *व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते’ ॥

(या. स्मृ. ३. २२६)

इति । अस्यायमर्थः— यदेनां ब्रह्मघातादिकमज्ञानकृतं तत्
विहितैर्द्वादशवार्षिकादिभिरपैति । कामतस्तु कृतं चत् स पुमान्
शिष्टैर्व्यवहार्यः केवलमिह लोके भवति । न तु तस्य नरकापादक-
मेनः प्रायश्चित्तैरपैति । ननु—एवं सति प्रायश्चित्तं पापस्य काञ्चि-
च्छक्तिमपनुदति काञ्चिन्नेत्यर्धजरतीयं प्रसज्येत । न हि कुक्कु-
ट्या एको भागः पच्यते अपरो भागः प्रसवाय कल्पत इति
क्वचित् दृष्टम् । न । वचनादर्धजरतीयस्याप्यङ्गीकार्यत्वात् ।

‘ किं हि वचनं न कुर्यात् । नास्ति वचनस्यातिभारः’ ।

इति न्यायात् । अन्यथा यौक्तिकम्मन्यः पापशक्तिं प्राय-
श्चित्तशक्तिं च केन दृष्टान्तेन समर्थयिष्यति? । वचनं च काम-
कृतानां द्विगुणं व्रतं दर्शयति—

‘विहितं यदकामानां कामात्तत् द्विगुणं भवेत्’ ।

इति । अतो द्विगुणप्रायश्चित्तं नहं लोकं व्यवहारः सिद्ध्यति ।

*अत्र च—‘प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं’ इत्युपक्रमात् तत्प्रतियोगि-
तया ज्ञानत इति वक्तव्ये यत् ‘कामत’ इत्युक्तं तज्ज्ञान-कामयोस्तुव्यत्व-
प्रदर्शनार्थम्—इति विज्ञानेश्वरः ।

यस्तु व्यवहारमनपेक्ष्य परलोकनिर्वाहमेव केवलमपेक्षते तस्य बुद्धिपूर्वकेषु महापातकेषु मरणान्तिकमेव प्रायश्चित्तम् । तत्र शातातपः—

‘अकामावाप्तौ प्रायश्चित्तम् । काम-
कारकृते त्वात्मानमवसादयेत्’ ।

इति । स्मृत्यन्तरेणपि—

‘यः कामतो महापापं नरः कुर्यात् कथञ्चन ।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भृग्वग्निपतनादृते’ ॥

इति । मनुरपि—

‘प्रास्येदात्मानमग्नौ वा’ समिद्धे त्रिरवाकिशराः ।
लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्यात् विदुषामिच्छयाऽऽत्मनः’ ॥
(म. स्मृ. ११. ७३)

इति । तस्मात् कामकारिणो मरणेन नरकपातनिवृत्तिः
व्रतचर्यया तु व्यवहारसिद्धिरिति निर्णयः ।

* इदं च मरणार्थमेवाग्निपतनम् । न पुनर्जीवनाय । यथाहापस्तम्बः—
‘तथा प्रास्येत यथा म्रियेत’ ।
(आ. ध. सू. १. ९. २५. ७)

इति । इदं प्रायश्चित्तद्वयम्—

‘यजेत वाऽश्वमेधेन’ ।

(म. स्मृ. ११. ७४)

इति वक्ष्यमाणं चैकम् । त्रयमपि कामतः क्षत्त्रियस्य ब्राह्मणवधे द्रष्टव्यम् ।

१. B. C. D. E. F. G. and J read कामकृते for कामकारकृते २. The text of Manu inserts this line after the next one. ३. H. and I. read सुसमिद्धे त्ववाकिशरा for समिद्धे त्रिरवाकिशराः.

अपरे पुनरेवमाहुः—यदुक्तं मरणान्तिकप्रायश्चित्तन नरक-
निवृत्तिरिति तत्तथैव । यत्तु^१ व्रतचर्यया व्यवहारसिद्धिरेव न तु
नरकनिवृत्तिरिति तत् विपर्येति । चीर्णव्रतस्य नरकस्तावन्नि-
वर्त्तते । इहलोके तु तस्य न शिष्टैः सह व्यवहारोऽस्ति । एत-
च्च 'अव्यवहार्यः'—इति याज्ञवल्क्यवचने पदं छित्वा योजनी-
यम् । कामतश्चेत् पापं कृतं स पापी कृतप्रायश्चित्तोऽप्यव्यवहा-
र्य इहलोके जायते । तच्चाऽव्यवहार्यत्वं वचनबलादवगन्त-
व्यम् । वचनं च मानवमेतत्—

‘बालघ्नांश्च* कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।

शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत्' ॥

(म. स्मृ. ११. १९०)

इति । अतः कृतप्रायश्चित्ता महापातकिनः परलोके शुद्धा
अपि शिष्टैरिह बहिःकार्याः ।

ननु—उपपातकिनामपि कृतप्रायश्चित्तानां ब्रह्मिष्कार एवो-
चितः । तथा च वैय्यासिकं न्यायसूत्रम्—

‘बहिस्तूभयथापि स्मृतेराचाराच्च’ ।

(शा. सू. ३. ४. ४३)

* एनस्तत् द्विविधं भवति । आत्मगतं शरीरगतं च । तत्रात्मगतं
प्रायश्चित्तादिनाश्यम् । शरीरगतं तु यान्देहस्थायि । तत्रात्मगतस्य
प्रायश्चित्तैर्निरासेऽपि देहगतस्यानिरासता वाचनिकी अभिहिता
ऽस्मिन्वचने ।

१ I. inserts युक्तम् after तथैव. २. I. substitutes यदुक्त for यत्.
३. II. and J. read—

बालघ्न च कृतघ्न च विशुद्धावपि धर्मतः ।

इति । अस्यायमर्थः—यद्गुपपातकं यदि वा महापातकं उभयथाऽपि कृतप्रायश्चित्ताः शिष्टैर्बाहिःकार्याः ।

‘प्रायश्चित्तं न पर्यामि’ ।

इति निन्दास्मृतेः शिष्टाचाराच्च—इति चेत् । मैवम् । अयं हि बहिष्कार ऊर्ध्वरेतोविषयः । न तु गृहस्थविषयः । ऊर्ध्वरेतोविचाराणामेव तत्र प्रस्तुतत्वात् । इदं च कौशिकेन स्पष्टीकृतम्—

‘नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां चावकीर्णनाम् ।

शुद्धानामपि लोके ऽस्मिन् प्रत्यापत्तिर्न* विद्यते’ ॥

इति । तदेवमैहिकव्यवहाराय परलोकाय वा कामकृतानां महापातकानां उपपातकानां चास्त्येव प्रायश्चित्तमिति सिद्धम् ॥ १ ॥

‘प्रायश्चित्तं कथं भवेत्?’—इति सेतिकर्तव्यताकस्य प्रायश्चित्तस्य पृष्टत्वात् परिषदुपसत्तिरूपामाद्यामितिकर्तव्यता माह—

वेद-वेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।

स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥ २ ॥

इति । नामधारकविप्राणां परिषत्त्वं नास्तीति वक्ष्यमाणमर्थं हृदि निधाय तद्व्यावृत्तिसमर्थैर्विशेषणैः परिषद्योग्या ब्राह्मणा विशेष्यन्ते । यद्यपि मन्वादिधर्मशास्त्रज्ञानमात्रेण ब्राह्मणाः प्रायश्चित्तं विधातुं समर्थाः तथापि—

* ‘प्रत्यापत्तिः’ स्वीकारः लोके व्यवहार्यतेति यावत् ।

१. C. and D. omit विधातुं समर्थाः तथापि—

‘शुनाऽऽलीढ हविर्यथा’ ।

इति न्यायेन अनधीतवै स्वकर्मानुष्ठानरहितैर्निर्दिष्ट प्रायश्चित्तं.

‘शुनाञ्ज्ळीढं हविर्यथा’ ।

(द. स्मृ. ७. ४३)

इति न्यायेन अनधीतवेदैः स्वकर्मानुष्ठानरहितैर्निर्दिष्टं प्रायश्चित्तं न पापापनोदनक्षमम् । तस्मात् स्वकर्मानुष्ठान् वेदपारङ्गतानुपेत्य तेषामग्रे चिकीर्षितप्रायश्चित्तनिमित्तं पापमशेषेण निवेदयेत् । सेयं परिषदुपसत्तिः । तामेतामुपसत्तिर्माङ्गरा अपि स्पष्टं दर्शयति—

‘अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
 उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥
 सद्यो निःसंशये पापे न* भुञ्जीतानुपस्थितः ।
 भुञ्जानो वर्धयेत् पापं पर्षदे यत्र न विद्यते ॥
 संशये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
 प्रमादश्च न कर्तव्यो यथैवाऽसंशये तथा ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गूह्यमान विवर्धते ।
 स्वल्पं वा ऽथ प्रभूतं वा धर्मविद्गो निवेदयेत् ॥
 ते हि पापकृत्ो वैद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।

* पर्षत्तन्निधानाभावे—इदं मया पापं कृतमित्यस्मिन् विषये यदि स्वस्यैव निःसंशयेन प्रत्ययो भवेत् तर्हि पर्षदुपसत्तिपर्यन्तं भोजनवर्जयेत् । ‘भुञ्जानो वर्धयेत् पापं’ इति तत्र हेतुः । इदं च भोजनवर्जनं ‘संशये’ अपि कर्तव्यम् । स्वकृतं कर्म पापमपापं वेति यावन्न निश्चयः तावन्न भुञ्जीत । सति तस्मिन् पापे भुञ्जानो वर्धयेदित्यस्य तत्रापि प्राप्तिर्भवत्येवेति भावः ।

१. I. reads परिषद यत्र विद्यते for पर्षद् यत्र न विद्यते. २. I. reads यथैवाऽसंशये for यथैवाऽसंशये. ३. Some read गूह्यमान for गूह्यमानं. ४. G. H. and J. read पापकृते and I. पापे कृते for पापकृत्ो.

व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्रीमान् सत्यपरायणः ।
 मृदुरार्जवसम्पन्नः शुद्धिं याचेत् मानवः ॥
 सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासाः समाहितः ।
 क्षत्त्रियो वाऽथ वैश्यो वा ततः पर्षदमाव्रजेत् ॥
 उपस्थाय ततः शीघ्रमार्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
 गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥

(अं. स्मृ. ३. ७४-८१)

इति ॥ २ ॥

यथोक्तविशेषणरहितानां^१ परिषत्त्वं निषेद्दुं तेषां स्वरूपमाह—

सावित्र्याश्चापि गायत्र्याः सन्ध्योपास्त्यग्निकार्ययोः ।
 अज्ञानात् कृपिकर्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥३॥

इति ।

‘तत्सवितुर्वरेण्यम्’ ।

इति सवितृप्रतिपादकत्वात् सावित्री । णिकार-यकारयोर्विश्लेषेण^२ चतुर्विंशत्यक्षरत्वाद्गायत्री ।

‘चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री’ ।

इति श्रुतेः । सावित्र्यादीनामज्ञानान्न मुख्या ब्राह्मणाः ।

* णिकार-यकारयोर्विश्लेषेण—‘तत्सवितुर्वृणीमह’ इत्याकारिका भवति ।

१. The sixteen lines of Angirah appear in M. after the second verse of the text of Parāśara. But no commentator has referred to them as from Parāśara.

ब्रह्म वेदः । तमधीत्यर्थं चावगत्य येऽनुतिष्ठन्ति मुख्यास्ते
ब्राह्मणाः । तदाहाङ्गिराः—

‘जन्म-शारीर-विद्याभिराचारेण श्रुतेन च ।

धर्मेण च यथोक्तेन ब्राह्मणत्वं विधीयते’ ॥

(अं. स्मृ. १. ५१)

इति । ये तु सावित्रीं सम्यक् न जानन्ति दूरे तदनुष्ठानं ते
विशिष्टमाता-पितृजन्त्या अपि ब्राह्मणनाममात्रं धारयन्ति । न
तु यथोक्तब्राह्मणशब्दार्थत्वं तेषु विद्यते । अत एव याजनाध्या-
पनादिजीवनहेत्वसम्भवाज्जीवनाय कृषिं कुर्वन्ति । तेषु ब्राह्म-
णशब्दार्थत्वाभावं व्यास आह—

‘ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो ब्राह्मसंस्कारवर्जितः ।

जातिमात्रोपजीवी यः सोऽब्राह्मण इति स्मृतः’ ॥

(व्या. स्मृ. ४. ४२)

इति । नामधारकवत् ब्राह्मणब्रुवम्यपि न मुख्यं ब्राह्म-
ण्यम् । ब्राह्मणब्रुवश्च चतुर्विर्वातिमते दर्शितः

‘गर्भाधानादिसंस्कारैर्वैदोपनयनैर्युतः ।

नाध्यापयति नाधीते स भवेद् ब्राह्मणब्रुवः’ ॥

इति ॥ ३ ॥

अमुख्यब्राह्मणानां वृद्धव्यवहारदर्शनेन प्रायश्चित्तविशेषप-
रिज्ञानेषु परिषत्त्वयोग्यत्वं नास्तीत्याह—

१. The text reads मन्त्रसंस्कार- for ब्राह्मसंस्कार . २. The text
च स भवेद्ब्राह्मण. सम. for यः सोऽब्राह्मण इति स्मृत . ३. B. and D. omit
प्रायश्चित्तविशेषपरिज्ञानं and read -दर्शने for -दर्शनेन- Also C. E. F. and G.
३ -दर्शने for -दर्शनेन.

अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।

सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ४ ॥

इति । सौम्य-प्राजापत्यादिव्रतहीना अत्रताः । अनधीतवेदा
अमन्त्राः ।

ननु—अध्यात्मविद्यायुक्तस्यैकस्यैव परिषत्त्वमस्ति ।

‘एको वाऽध्यात्मवित्तमः’ ।

(या. स्मृ. १. ९)

इति स्मरणात् । अध्यात्मविद्यारहितस्य त्वेकस्य परिषत्त्वा-
भावेऽपि चतुर्णां परिषत्त्वं स्मर्यते—

‘चत्वारो वेदधर्मज्ञाः परिषत्’ ।

(या. स्मृ. १. ९)

इति । अनयैव दिशाऽध्ययनादिरहितानां पञ्चषाणां परिष-
त्त्वाभावेऽपि शत-सहस्रादिसङ्ख्यायुक्तानां परिषत्त्वं भविष्यती-
त्याशङ्क्य तन्निवारणाय ‘सहस्रशः समेतानाम्’ इत्युक्तम् ।
अध्ययनादिहीनव्रतान्नास्तिकादीनामपि परिषत्त्वं नास्ति । यदुक्तं
चतुर्विंशतिमते—

‘वेदपारमनीता ये धर्मशास्त्रविवाञ्जिताः ।

परिषत्त्वं न तेषां स्यान्नास्तिकानां विशेषतः ॥

अनाहिताग्रयो ऽज्ञानैः केवला वेदपारगाः ।

१. B and D. omit स्मर्यते .

‘चत्वारो वेदधर्मज्ञाः परिषत्’ ।

(या. स्मृ. १. ९)

इति । अनयैव दिशा अध्ययनादिरहितानां पञ्चषाणां परिषत्त्वाभावे ऽपि शत-सह-
स्रादिसङ्ख्यायुक्तानां परिषत्त्वं. २. B. and D read -पारमधीता ये, H -पारमनी-
ता ये and I -पाठाग्रनिबता for -पारमनीता ये ३. I. reads ऽज्ञानान् केवल
for ऽज्ञाना. केवला..

पिशुनाः क्रूरकर्माणः परिषत्त्वं न विद्यते ॥
 शास्त्रज्ञा दुष्टकर्माणः प्रतिकूलास्त्वसृयकाः ।
 हैतुका भिन्नमर्यादास्ते अपि पर्षद्विर्जिताः' ॥

इति ॥ ४ ॥

पूर्वत्र 'धर्मशास्त्रं विजानताम्' (७.२) -इति विशेषणेन तद्विज्ञानरहितस्य प्रायश्चित्तवक्तृत्वं नास्तीति यदर्थात् सूचितं तदेवात्र श्लोकद्वयेन प्रपञ्चयति—

यद्ब्रूवन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।

तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृन् नभिगच्छति ॥५॥

अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।

प्रायश्चित्ती भवेत् पूतः किल्बिषं पेषदि ब्रजेत् ॥६॥

इति । अज्ञानं द्विविधम् । सत्यपि धर्मशास्त्रपाठं न्यायनिर्णयकौशलाभावेन प्रकृतस्य सूक्ष्मस्य प्रायश्चित्तविशेषस्यापरिज्ञानमेकम् । वृद्धव्यवहारेण सत्यपि परिज्ञानं धर्मशास्त्रापरिशीलनमपरम् । तदुभयमभिलक्ष्य श्लोकद्वयम् । तमोमूढाः प्रज्ञामान्द्येन तमसा सूक्ष्मन्यायेषु विभ्रान्ताः । मूर्खाः पण्डितम्मन्याः । अतद्विदः प्रायश्चित्तविशेषमजानन्तः । तादृशाः पुरुषा यत् पापमुद्दिश्य धर्मं प्रायश्चित्तमन्यथा वदन्ति तत्पापं शतगुणं भूत्वा तान् मूर्खान् वक्तृन् प्राप्नोति । अङ्गिराश्चैतदेवाह—

१. I. reads शास्त्राज्ञा for शास्त्रज्ञा. २. I. reads परिषत्त्वे for ते अपि पर्षद्-
 ३. K. reads यद्ब्रूवन्ति द्विजा and L. तद्ब्रूवन्ति द्विजा for यद्ब्रूवन्ति तमो-. ४. M.
 reads -वक्तु. for -वक्तृन्. ५. Exoept K. and L. read परिषद् for पर्षदि.
 ६. C. F. and H. read अज्ञानान्द्येन for प्रज्ञामान्द्येन, while I. omits तमसा.

‘यत्तु दत्तमजानद्भिः प्रायश्चित्तं सभागतैः ।

तत्पार्षं शतधा भूत्वा दातृनेवोपतिष्ठति’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ५४)

इति । प्रायश्चित्ती चान्यथाकारित्वान्न शुद्ध्यति । यस्तु धर्म-
शास्त्रपाठहीनः प्रायश्चित्तविशेषं लोकतो ज्वगत्य निर्दिशति
तत्र यथाशास्त्रानुष्ठायित्वात् प्रायश्चित्ती पूतो भवति । स तु वक्ता
क्लिब्षं व्रजेत् । धर्मशास्त्राणामपठितत्वात् । तत्पाठाभावे च
विधायकवचनस्योदाहर्तुमशक्यत्वात् । उदाहृत्यैव वचनं
प्रायश्चित्तं निर्देष्टव्यमिति हि पूर्वमुक्तम्—

‘मुनिवक्त्रोद्गतान् धर्मान् गायन्तो वेदवित्तमाः’ ।

(प. स्मृ. ६. ३५)

इति । अङ्गिरा अपि—

‘वचः पूर्वमुदाहार्यं यथोक्तं धर्मवक्तृभिः ।

पश्चात् कार्यानुसारेण शक्य्या कुर्युरनुग्रहम् ॥

न हि तेषामतिक्रम्य वचनानि महात्मनाम् ।

प्रज्ञानैरपि विद्वद्भिः शक्यमन्यत् प्रभाषितुम्’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ४१)

इति ॥ ५ ६ ॥

१. II. reads समागतैः. and I सभा गतैः for सभागतैः २. I omits च-
while B. and D. read प्रायश्चित्ताऽन्यथाकारित्वात् for प्रायश्चित्ती चाऽन्यथा-
कारित्वात् ३. B. C. D. E. F. and H. read शुद्ध्यते for शुद्ध्यति.
४. C. F. and H. read -नुष्ठापितत्वात् and I. -नुष्ठात्त्वात् for -नुष्ठा-
यित्वात्. ५. All, except A. read ऋषि- for मुनि-. ६. A. reads प्रज्ञा-
नेनापि for प्रज्ञानैरपि

पिशुनाः क्रूरकर्माणः परिषत्त्वं न विद्यते ॥
 शास्त्रज्ञा दुष्टकर्माणः प्रतिकूलास्त्वसृयकाः ।
 हैतुका भिन्नमर्यादास्ते ऽपि पर्षद्विर्जिताः' ॥

इति ॥ ४ ॥

पूर्वत्र 'धर्मशास्त्रं विजानताम्' (७.२) —इति विशेषणेन तद्विज्ञानरहितस्य प्रायश्चित्तवक्तृत्वं नास्तीति यदर्थात् सूचितं तदेवात्र श्लोकद्वयेन प्रपञ्चयति—

यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।

तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृन्धिगच्छति ॥५॥

अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।

प्रायश्चित्ती भवेत् पूतः किल्बिषं पर्षदि ब्रजेत् ॥६॥

इति । अज्ञानं द्विविधम् । सत्यपि धर्मशास्त्रपाठं न्यायनिर्णयकौशलाभावेन प्रकृतस्य सूक्ष्मस्य प्रायश्चित्तविशेषस्यापरिज्ञानमेकम् । वृद्धव्यवहारेण सत्यपि परिज्ञानं धर्मशास्त्रापरिशीलनमपरम् । तदुभयमभिलक्ष्य श्लोकद्वयम् । तमोमूढाः प्रज्ञामान्द्येन तमसा सूक्ष्मन्यायेषु विभ्रान्ताः । मूर्खाः पण्डितमन्याः । अतद्विदः प्रायश्चित्तविशेषमजानन्तः । तादृशाः पुरुषा यत् पापमुद्दिश्य धर्मं प्रायश्चित्तमन्यथा वदन्ति तत्पापं शतगुणं भूत्वा तान् मूर्खान् वक्तृन् प्राप्नोति । अङ्गिराश्चैतदेवाह—

१ I. reads शास्त्रज्ञा for शास्त्रज्ञा २. I. reads परिषत्त्वे for ते ऽपि पर्षद्व-
 ३. K reads यद्वदन्ति द्विजा and L तद्वदन्ति द्विजा for यद्वदन्ति तमो- ४ M.
 reads -वक्तु for -वक्तृन् ५. Except K. and L. read परिषद् for पर्षदि.
 ६ C F. and H. read अज्ञानान्द्येन for प्रज्ञामान्द्येन, while I. omits तमसा.

‘यत्तु दत्तमजानद्भिः प्रायश्चित्तं सभागतैः ।

तत्पापं शतधा भूत्वा दातृनेवोपतिष्ठति’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ५४)

इति । प्रायश्चित्ती चान्यथाकारित्वान्न शुद्ध्यति । यस्तु धर्म-
शास्त्रपाठहीनः प्रायश्चित्तविशेषं लोकतो ज्वगत्य निर्दिशति
तत्र यथाशास्त्रानुष्ठायित्वात् प्रायश्चित्ती पूतो भवति । स तु वक्ता
किल्बिषं व्रजेत् । धर्मशास्त्राणामपठितत्वात् । तत्पाठाभावे च
विधायकवचनस्योदाहर्तुमशक्यत्वात् । उदाहृत्यैव वचनं
प्रायश्चित्तं निर्देष्टव्यमिति हि पूर्वमुक्तम्—

‘मुनिवक्त्रोद्गतान् धर्मान् गायन्तो वेदवित्तमाः’ ।

(प. स्मृ. ६. ३९)

इति । अङ्गिरा अपि—

‘वचः पूर्वमुदाहार्यं यथोक्तं धर्मवक्तृभिः ।

पश्चात् कार्यानुसारेण शक्या कुर्युरनुग्रहम् ॥

न हि तेषामतिक्रम्य वचनानि महात्मनाम् ।

प्रज्ञानैरपि विद्वद्भिः शक्यमन्यत् प्रभाषितुम्’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ४१)

इति ॥ ५—६ ॥

१ II reads समागतै, and I. सभां गतै for सभागतै . २ I. omits च-;
while B. and D read प्रायश्चित्ताऽन्यथाकारित्वात् for प्रायश्चित्ती चाऽन्यथा-
कारित्वात् ३ B. C. D E. F and H. read शुद्धयते for शुद्धयति.
४. C F and H. read -नुष्ठापितत्वात् and I.-नुष्ठाट्त्वात् for -नुष्ठा-
यित्वात् ५ All, except A. read ऋषि- for मुनि-. ६. A. reads प्रज्ञा-
नेनापि for प्रज्ञानैरपि.

*धर्मशास्त्रपरिज्ञानस्य न्यायनिर्णयकौशलस्य च सद्भावेऽप्य-
नवधानादिचित्तदोषशङ्काव्युदासाय स्वसमानैस्त्रि-चतुरैः सह
संवादो ऽपेक्षित इत्यभिप्रेत्याह—

चत्वारो वा त्रयो वाऽपि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।

स धर्म इति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥ ७ ॥

इति । बहूनामन्योन्यसंवादेन यो निश्चितः स एव धर्म इति
विज्ञेयः । इतरैरन्योन्यसंवादमनाद्रियमाणैः सहस्रसंख्याक-
वचनपाठपुरःसरमभिहितो ऽपि विसंवादशङ्काया अनिराकृत-
त्वान्नासौ धर्मत्वेन स्वीकार्यः ॥ ७ ॥

†सत्यपि त्रि-चतुराणां परस्परसंवादे विप्रकीर्णेष्वनेकेषु धर्म-
शास्त्रेषु कापि कस्यचिद्विशेषस्य सम्भवात् प्रायश्चित्तनिर्देश-
वेलायां पुनः शास्त्राणि पर्यालोच्यैव निर्देष्टव्यमित्याह—

प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।

तेषामुद्विजते पापं सद्भूतगुणवादिनाम् ॥ ८ ॥

इति । ‡प्रमाणमार्गो धर्मशास्त्रतात्पर्यम् । तस्य मार्गः न्यायेन

* धरणीधरस्त्वदं वचनं—‘अथ पर्षदतिरिक्तास्त्रयश्चत्वारो वा विधा-
यकाः कार्या इत्याह’—इत्यवतारयति ।

† अत्रापि—‘विधायकैः कथं संवादः कार्यं इत्याह’—इत्यवतारयति
धरणीधरः ।

‡ केचित्—‘प्रमाणं धर्मशास्त्रं मार्गः शिष्टानुगृहीतः पन्थाः तयोः
समाहारः’—इति अपरे तु—‘प्रमाणानां स्मृतिवचसा मार्गो व्यवस्था’—
इति च व्याचक्षते ।

निष्कर्षः। तं कुर्वन्त एव ये धर्मं प्रवदन्ति तेभ्यः पापमुद्विजते
नाशयोग्यतामापद्यते इति यावत् । तत्र हेतुः सद्भूत इति ।
सद्भूतः सत्यभूतोऽन्यथाभावमप्राप्तः। परस्परसंवादेनाऽनवधाना-
दिदोषाभावात् । पुनः शास्त्रपर्यालोचनेन निगूढरहस्यावगमाच्च
गुणो धर्मः । श्रेयोहेतुत्वात् । *तादृशधर्मवादित्वात्तेभ्यः पापस्यो-
द्वेगो युक्तः । परस्परसंवादः पुनर्धर्मशास्त्रपाठश्चाद्गिरसा दर्शितः—

‘तस्मिन्नेत्सारिते पापे यथावद्धर्मपाठकौः ।

ते तथा तत्र जल्पेयुर्विमृशन्तः परस्परम् ।।

(अं. स्मृ. ३. ९७)

इति । पापे पापकारिणि पुरुषे ॥ ८ ॥

ननु—परिषदुद्विग्नं पापं यदि कर्त्तर्येवावतिष्ठते तदा प्राय-
श्चित्तमनर्थकम् । अथ परिषदं प्राप्नुयात् तर्हि कथमुद्वेगः ?
इत्यत आह—

यथाऽश्मनि स्थितं तोयं मारुतार्केण शुद्धयति ।

एवं परिषदादेशात् नाशयेत्तस्य दुष्कृतम् ॥ ९ ॥

* ‘अनेन विधायकैरपि प्रमाणानुसन्धानेनैव संवादः कार्य इत्युक्तम्’—
इति धरणीधरः ।

१ B. and D substitute मन. for पुन २ I. reads उत्पादिते for
उत्सारिते ३ A. reads धर्माचिन्तका for धर्मपाठका . ४. II and I. read
यत for यथा, while C. and F omit this and the next lines —

यथा ऽश्मनि स्थितं तोयं मारुतार्केण शुद्धयति ।

एवं परिषदादेशात् नाशयेत् तस्य दुष्कृतम् ॥ ९ ॥

नैव गच्छति कर्तारं नैव गच्छति पर्वदम् ।

मारुतार्कास्त्रियोगान् पापं नश्यति तोयवत् ॥ १० ॥

५ M. reads एव for तस्य and B. and D. substitute तत्र निष्कृतम्
for तस्य दुष्कृतम्

नैव गच्छति कर्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।

मारुतार्कादिसंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥१०॥

इति । निम्ने मूहति वा पाषाणे वर्षधाराभिः स्थितमुदकं मारुता-ऽर्कादिसंयोगो विनाशं प्रापयति । एवमियं परिषत् शास्त्रीयस्य प्रायश्चित्तस्यादेशात्तस्य दुष्कृतिं नाशयति । नहि शिलास्थमुदकमुत्तरकाले यथापूर्वं शिलायामवातिष्ठते । नापि मारुतादावासज्जते । किन्तु शुष्यत्येव केवलम् । एवमिदमपि पापं न कर्त्तर्यवतिष्ठते नापि परिषदं प्राप्नोति । किन्तु स्वरूपनाशमेव प्राप्नोति । एतदेव चतुर्विंशतिमतेऽप्यभिहितम्—

‘यथा भूमिगतं तोयमर्कपादैर्विनश्यति ।

एवं* परिषदादिष्टं नश्यते तस्य दुष्कृतम् ॥

नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।

मारुतार्कसमायोगात् पापं नश्यति तोयवत्’ ॥

इति । अङ्गिरास्तु प्रश्नपूर्वकमेतदेव विशदयति—

‘प्रायश्चित्ते यदा र्चाणैर् ब्राह्मणं दग्धकिल्बिषे ।

सर्वं पृच्छामि तत्त्वेन तत् पापं क्व नृ तिष्ठति? ॥

नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।

* ‘परिषदादिष्ट’ पर्षदा शास्त्रीयाशास्त्रीयप्रार्थ्यश्चित्तनादिष्टम् । न केवलमादेशेनैव पापनाशः । अपि तु आदिष्टप्रायश्चित्तस्य यथावदाचरणे-
नैवेति तात्पर्यमवसेयम् ।

† अत्र च दार्ष्टान्तिके जलस्थानीयं पापम् । मारुतार्कसमायोगस्था-
नीयं पर्षदादेशेन तदनुष्ठानं चेति यथायथमूह्यम् ।

१. I reads मारुतार्काम्नि- for मारुतार्कादि- २. B and D. read अर्क-
पाते विशुद्धयति and II. अर्कपाते विनश्यति for अर्कपादैर्विनश्यति.

मारुतार्कसमायोगाज्जलवत्सम्प्रलीयते ॥
 यथाऽश्मानि स्थितं तोयं नाशमेत्यर्क-मारुतैः ।
 तद्वत् कर्त्तरि यत् पापं नाशयेद्विदुषां सभा ॥
 तेषां नेत्राग्निदग्धं सत् पापं तस्य तु धीमतः ।
 नश्यते नात्र सन्देहः सूर्यदृष्टं हिमं यथा ॥

इति ॥ ९-१० ॥

अथ मुख्या-ऽनुकल्पभेदेन परिषद्भेदानाह-

चत्वारो वा त्रयो वाऽपि वेदवन्तोऽग्निहोत्रिणः ।
 ब्राह्मणानां समर्था ये परिषत् साऽभिधीयते ॥११॥
 अनाहिताग्नयो येऽन्ये वेद-वेदाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥१२॥
 मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्वेत् ॥ १३ ॥
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तास्तेषां चाऽसम्भवे त्रयः ।
 स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥१४॥

१ B. C D. E F. G and H read नाशयेतार्क-मारुतौ for नाशमेत्यर्क-मारुतैः. २ B and D read विधिपार्षदम्, C E F. and H विधिपरिषदम्, G, हि न पार्षदम् and J हीनपार्षदम् for विदुषां सभा ३. C and F. substitute तत् for सत् ४ M omits this sloka -

चत्वारो वा त्रयो वा ऽपि वेदवन्तो ऽग्निहोत्रिणः ।

ब्राह्मणाना समर्था ये परिषत् सा ऽभिधीयते ॥.

५ G. H K. and L. substitute विधीयते for ऽभिधीयते. ६ B and D. substitute विप्रा and I ये च for ये ऽन्ये. ७. B. and D. substitute अथ for मया and M reads चैव स्वसम्भवे for चाऽसम्भवे त्रय, while K. and L. substitute वा for च.

इति । ग्राममध्ये विद्यमानानां वेदविद्यादिगुणयुक्तानां
ब्राह्मणानां मध्ये येऽत्यन्तं समर्थास्ते चत्वारो मुख्या प-
रिषत् । तदसम्भवे त्रयो वा परिषत्त्वेन ग्राह्याः । एतत्
पक्षद्वयमाहिताग्निष्वभिहितम् । तदसम्भवे वा स्नाहिता-
ग्रयः । तत्रापि पञ्चेति मुख्यः कल्पः । त्रय इत्यनुकल्पः ।
तस्यापि पक्षद्वयस्यासम्भवे सत्येक एव परिषद्भवेत् । तमेकं
विशेषुं मुनीनामित्याद्युक्तम् । आत्मनि ब्रह्मणि विद्याऽनु-
भवो येषां ते आत्माविद्याः । तथाविधाः कृतकृत्याः सन्तोऽपि
लोकानुग्रहाय यज्ञैरिष्टवन्तो यज्ञयाजिनः । वेदानामृगादीनां
चतुर्णामध्ययनार्थानुष्ठितानि तत्तद्वेदोक्तानि व्रतानि वेदव्र-
तानि । तत्तद्व्रतसहितेषु वेदेषु समाप्तेषु यथाविधि स्नाताः ।

‘शिरोव्रतेन स्नातानाम्’ ।

इति वा पाठः । आथर्वणिकानां वेदव्रतेषु मुख्यं व्रतं
शिरोव्रतम् । तथा चाथर्वणिका आमनन्ति—

‘क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः

स्वयं जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्तः ।

तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत

शिरोव्रतं* विधिवद् यैस्तु चीर्णम्’ ॥

(मुं. उ. ३. २. १०)

* ‘एकर्षिं’ एकर्षिनामानमभिम् । ‘जुह्वते’ जुह्वति ‘शिरोव्रतं
शिरस्यग्निधारणलक्षणं व्रतम् । इदं चाथर्वणानां वेदव्रतत्वेनाभिहितम् ।

१ I omits वा. २ B and D read तथा and I. तत्र for तस्य ३ I.
reads विशिष्ट and G. विशेष for विशिष्ट ४. I. reads लोकानुग्रहाय for
लोकानुग्रहाय ५ B C D F. G and H. read अध्ययनानुष्ठितानि for
अध्ययनानुष्ठितानि. ६. Except A. and I. all omit तस and J omits वे-
देषु. ७. B and D omit स्नाताः । शिरोव्रतेन and read यथाविधि स्नानानामिति
वा पाठ I. C E. F G H and J substitute शिरोव्रते च for शिरोव्रतेन.
८. Except A and the text all read जुह्वन्त एकर्षिं श्रद्धयन्तः for
जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्त ।

इति । तस्मिन् शिरोव्रते सत्यनन्तरमध्ययनं परिसमाप्य
यथाविधि स्नाताः । तेषामेतेषां यथोक्तसर्वगुणसम्पन्नानां
मध्ये यः कोऽप्येकः परिषद्भवेत् । अत्र साग्निकानामग्निकानां
द्वौ द्वौ पक्षौ अध्यात्मविदस्त्वेकः पक्षः—इति पञ्च पक्षा मया
प्रोक्ताः । तेषां सर्वेषामसम्भवे केचन विद्यमानाः श्रेष्ठास्तयः ।
ते च यद्यायुधजीवनाद्यधर्मवृत्तिमनुपजीव्य यथासम्भववृत्ति-
मात्रेण परितुष्टास्तेभामपि परिषत्त्वमविरुद्धम् । अङ्गिरसाऽपि
परिषद्विकल्पा दर्शिताः—

‘चत्वारो वा त्रयो वा ऽपि वेदवन्तोऽग्निहोत्रिणः ।
ये सम्यङ्नियता विप्राः कार्याकार्यविनिश्चिताः ॥
प्रायश्चित्तप्रणेतारः सप्त तेऽपि प्रकीर्तिताः ।
एकविंशतिभिश्चान्यैः परिषत्त्वं समागतैः ॥
सावित्री मात्रसारैस्तु चीर्णवेदव्रतैर्द्विजैः ।
यतीनामर्षविद्यानां ध्यायिनामात्मयाजिनाम् ॥
शिरोव्रतैश्च स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत् ।
एषा* लाघवकार्येषु मध्यमेषु तु मध्यमा ॥
महापातकचिन्तासु शतशोभूय एव च’ ।

इति । बृहस्पतिरपि—

* ‘एषा’ ‘शिरोव्रतैश्च स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत्’ इत्यनेन पूर्वत्रो-
दिता पर्वत् ‘लाघवकार्येषु’ लघुषु पापविचारकृत्येषु योग्या भवेदित्यर्थः ।

१. I reads अध्यात्मविदेक for अध्यात्मविदस्त्वेकः. २ J inserts अपि
after असम्भवे and A reads ये केचन for केचन. ३. B C. D E.
F. G and H read विद्यमानश्रेष्ठा for विद्यमाना श्रेष्ठा. ४. B. and D. read
वृत्तौ सम्यग्मिता विप्रा, C. E F and H एते सम्यङ्नियता विप्राः; G. एते सम्यङ्-
विता विप्रा and J. हेतौ सम्यङ् नियता विप्रा for ये सम्यङ् नियता विप्रा E has
the marginal reading हेतौ for एते. ५ G. substitutes अम्य- and I.
आत्म- for अम- . ६. B and D read एतेषां भावकार्येषु for एषा लाघवका-
र्येषु, while G I. and J substitute एषां for एषा.

‘लोक-वेदाङ्ग-धर्मज्ञाः सप्त पञ्च त्रयोऽपि वा ।

यत्रोपविष्टा विप्राः स्युः सा यज्ञसदृशी सभा’ ॥

इति ॥ ११-१२-१३-१४ ॥

नामधारकविप्राणां परिषत्त्वं नास्तीति यत् पूर्वमुदाहृतं तदे-
व दृष्टान्तेन दृढीकर्तुं सिंहावलोकनन्यायेन पुनः परामृशति—

अत ऊर्ध्वं तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।

परिषत्त्वं न तेष्वस्ति सहस्रगुणितेष्वपि ॥ १५ ॥

इति । अत ऊर्ध्वं वर्णितेषु परिषत्पक्षेषु अवगम्यमानेभ्यो
गुणवद्भ्यो ब्राह्मणेभ्य ऊर्ध्वं तद्व्यतिरिक्ता गुणरहिता इति
यावत् ॥ १५ ॥

गुणरहितेषु ब्राह्मणेषु ब्राह्मण इति नाममात्रं केवलं वर्तते ।
न तु ब्राह्मणशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं मुख्योऽर्थो ऽस्तीत्येवमर्थं
दृष्टान्ताभ्यां विशदयति—

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥ १६ ॥

इति । हस्तित्वं मृगत्वं जातिद्वयं तत्तच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तम् ।
न चैतत्काष्ठमय-चर्ममययोर्विद्यते । तथापि हस्ति-मृगनामनी
सादृश्यमात्रेण प्रयुज्येते । तद्वद्वेदाध्ययनहीने ब्राह्मणशब्दप्र-
योगः ॥ १६ ॥

ननु—ब्राह्मणशब्दस्यावयवार्थतस्तस्मिन् मा भूत् । जातिस्तु

१ M reads तेषां वै for तेष्वस्ति २. All, except A. and I. omit ब्राह्म-
णेषु ३ M. reads ब्राह्मणास्त्वनधीयानाः. ४. B D. and I. read -नामसा-
दृश्य- for -नामनी सादृश्य-, while B. and D. read प्रयुज्येते for प्रयुज्येते.

विद्यते । विशिष्टमाता-पितृजन्म्यत्वं ब्राह्मणत्वजातिः । तथा च ब्राह्मणशब्दस्य तस्मिन् यौगिकत्वाभावेऽपि रूढेः सद्भावात् विषमौ दृष्टान्तौ—इत्याशङ्क्याह—

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ।

यथा हुतमनग्नौ च अमन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥ १७ ॥

इति । ग्रामशब्दो हि जननिवासस्थाने भूभागविशेषे मुख्यया वृत्त्या वर्तते । कूपशब्दश्च जलाधारे खाने । होमशब्दश्च शास्त्रसंस्कृतवह्नौ हविःप्रक्षेपमाह । तत्र जनविशिष्टस्थानं मुख्यो ग्रामः । जनशून्यग्रामस्तु ग्रामाभासः । कूप-होमयोरप्याभासत्वमेवं योजनीयम् । तैरेतौ दृष्टान्तैरयं नामधारको जातिमात्रसद्भावेऽपि योगहीनत्वात् ब्राह्मणाभासः । न तु मुख्यः । पङ्कजशब्दस्य च यद्यपि जातिः प्रवृत्तिनिमित्तं तथाप्यवयवार्थस्तस्मिन्निमित्तेऽन्तर्भवत्येव । ततो योगरूढ इति व्यवह्रियते । एवं ब्राह्मणशब्दस्यापि योगरूढत्वात् जातिसद्भावेऽपि योगहीनत्वादाभासत्वं द्रष्टव्यम् ॥ १७ ॥

ननु—मुख्यसम्भवे सत्यमुख्यं न ग्राह्यम् । तदसम्भवे त्वमुख्यमपि ग्राह्यम्—इति लोक-वेदस्थितिः । तथा चाध्ययनादिसम्पन्नमुख्यब्राह्मणानामसम्भवे सति ब्राह्मणाभासानामपि क्वचित् परिषत्त्वं स्यात्—इत्याशङ्क्याह—

१ I. reads रूढिसद्भावात् for रूढे सद्भावात् २ Except A and I all read जनवास- for जननिवास- ३ B D and H read कूप-होमभासयोरप्येवं for कूप-होमयोरप्याभासत्वमेव ४ I omits योगहीनत्वात् ५ G omits च and B C D E. and H omit following

पङ्कजशब्दस्य च यद्यपि जातिः प्रवृत्तिनिमित्तं तथापि अवयवार्थस्तस्मिन्निमित्तेऽन्तर्भवत्येव । ततो योगरूढ इति व्यवह्रियते । एवं ब्राह्मणशब्दस्यापि योगरूढत्वात् जातिसद्भावेऽपि योगहीनत्वादाभासत्वं द्रष्टव्यम् ॥ १७ ॥

यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौरूषरा ऽफला ।

यथा चोऽज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥१८॥

इति । अमुख्यमपि यत्र कार्यक्षमं भवति तत्र मुख्यासम्भवे तदुपादेयम् । यथा वैदिके कर्मणि सोमाभावे पूतीकाभिषवः । यथा वा लोके शाल्यभावे कोद्रवादिः । तद्वद्ब्राह्मणाभासस्यापि कार्यक्षमत्वे स्यात् क्वचिदुपादेयत्वम् । न त्वध्ययनहीनस्य प्रायश्चित्तविधानक्षमता अस्ति । न हि पुंस्त्वोपेतस्य वरस्यासम्भवेऽपि षण्ढः प्रजामुत्पादयन्नपलभ्यते । नापि भूमिरूषरा क्वचित् फलति । नाप्यज्ञः प्रतिगृह्णन् दात्रे फलहेतुः । एवमसावपि ऋगादिमन्त्रहीनो न पापनिवृत्तिफलहेतुः ॥ १८ ॥

ननु—नामधारकः* षण्ढादिवदफलश्चेत्तर्हि संस्कारैरपि तस्य कोऽतिशयः स्यात्? । न हि शृङ्गारसहस्रेणापि षण्ढः प्रजनयितुं प्रभवति—इत्याशङ्क्य दृष्टान्तेन संस्कारकृतोत्कर्षं सम्भावयति—

* धरणीधरस्विन्धमवतारयति । 'ननु—

सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते हि सजातयः ।

अनिन्देषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्धनाः ॥

इति स्मृत्यन्तरे लक्षणमुक्तं तत्कथं न मुख्यं ब्राह्मण्यम्? अत आह'—इति । पटादौ यथा चित्रमनेकैर्नील-पीतादिभिर्वर्णैः क्रियते नैकेनैव । एवं ब्राह्मण्यमपि मन्त्रपूर्वकैः संस्कारैः क्रियते नैकेन केवलेन जन्मनेति तदाशयः ।

१ I. reads wrongly गौरूषराफला for गौरूषराऽफला २ K. substitutes वा for च. ३ M. reads यथा for तथा. ४ J. reads पूतिका- and B. D. and I. पूतिका- for पूतीका-. ५. I. reads स्वशर- for शृङ्गार-.

चित्रकर्म यथाऽनेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ।

ब्राह्मण्यमपि तद्वद्वि^२ संस्कारैर्मन्त्रपूर्वकैः ॥ १९ ॥

इति । चित्रकारः प्रथमं पटादौ मषीरेखाभिः सर्वावयवसम्पूर्णानि मनुष्यादिरूपाणि लिखति । न च तानि तावता दर्शनीयत्वमापद्यन्ते । पुनस्तान्येव रूपाणि नानाविधवर्णप्रक्षेपेणोन्मीलितानि दर्शनीयतामापद्यन्ते । एवं जातिब्राह्मण्यं शास्त्रीयसंस्कारैरुत्कृष्यते । मन्त्रसंस्कारेण विद्यादयोऽप्युपलक्ष्यन्ते । अत एवाङ्गिराः—

‘जन्म-शारीर-विद्याभिराचारेण श्रुतेन च ।

धर्मेण च यथोक्तेन ब्राह्मणत्वं विधीयते ॥

चित्रकर्म यथाऽनेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ।

ब्राह्मण्यमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकैः’ ॥

इति ॥ १९ ॥

ननु—यत्र संस्कृता बहवो न सन्ति तत्रैकेन संस्कृतेन सतरे नामधारकाः प्रायश्चित्तविधायिनः स्युरित्याशङ्क्याह—

प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।

ते द्विजा पापकर्माणः समेता नरकं ययुः ॥ २० ॥

इति । समेताः एकेन संस्कृतेन सद्गताः । ययुः यान्तीत्यर्थः ।

१ M reads चित्रं कर्म for चित्रकर्म. २ M reads स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकै for हि संस्कारैर्मन्त्रपूर्वकै ३ Except I, all read चित्रकार for चित्रकर ४. I, reads सर्वावयवपूर्णानि ५ B, and D read -विक्षेपेण for प्रक्षेपेण. ६ B and D, omit संस्कृतेन ७ B and D substitute एतेन for एकेन and सयता for सद्गता

यद्यपि संस्कृतः स्वयं नरकं नार्हति तथाप्यनर्हैः सहैकस्यां
परिषद्युपवेशनात्तस्य नरकप्राप्तिः । एतच्च चतुर्विंशतिमते स्प-
ष्टीकृतम्—

‘प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।

ते सर्वे पापकर्माणिः समेतो नरकं व्रजेत्’ ॥

इति । समेतो नामधारकैः सङ्गतः । तावतैवापराधेन मन्त्रसं-
स्कृतो अपि नरकं प्राप्नोति ॥ २० ॥

ननु—संस्कृतानां ब्रह्मनामपि गृहिणां कथं परिपच्यं स्यात्?
नामधारकवत्तेषामिन्द्रियरतत्वादित्याशङ्क्याह—

ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरताश्च ये ।

त्रैलोक्यं तारयन्त्येते* पञ्चेन्द्रियरता अपि ॥२१॥

इति । वेदो हि निखिलपापापनयने समर्थः । तथा च तैत्ति-
रीयब्राह्मणे वन्द्यादिपरम्परया प्राप्तं पापं स्वाध्यायोऽग्रहन्तीति
श्रूयते—

‘अग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह । तं देवा आहुतीभिः

पाप्मानमपाप्मनाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणा-

* उक्तलक्षणा ब्राह्मणास्त्रैलोक्यमपि तारयितुं समर्थाः किं पुनर्दुष्कृ-
तिनमिति काकुः ।

१. B. and D substitute सह for स्वयं and अनेकैः for अनर्हैः. २ B.
D. and J read ब्राह्मणा. for ये द्विजा ३ C. and F read समेतो नरकं
यद्यु. This reading seems to be better, but the author does not follow
it. ४ M reads धारयन्ति for तारयन्ति, K and L substitute तारयन्ते ते
for तारयन्त्येते. ५. M reads पञ्चेन्द्रियरताश्रया for पञ्चेन्द्रियरता अपि.
६ B. D. and H read अग्निं for अग्निं ७ I. reads पाप्मानमपाप्मनाहुतीना
for पाप्मानमपाप्मनाहुतीना.

भिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छ-
न्दसां स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो दे-
वपवित्रं वा एतत् ।

(तै. ब्रा. ३. ७. ३४-९)

इति । मनुरपि—

वेदाभ्यासो* ऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ।
नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥ (२४६)
यथैधांस्योजसा† वह्निः प्राश्य निर्दहति क्षणात् ।
तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥ (२४७)
(११. २४६—२४७)

* वेदाभ्यासादीनां नित्यानां कर्मणा पापप्रणोदनार्थता अधिकार-
न्तरत्वेनोच्यते । अनिर्दिष्टप्रायश्चित्तानां अप्रत्ययकृतानां प्रतिभूतानां
पापानां चैतद्विज्ञायते । अन्ये त्वाहुः— ‘ब्राह्मणस्य तपो ज्ञानम्’ । (११.
२३५) इति तपोविधानेन कर्मान्तरनिवृत्तिमाशङ्कमानस्य वचनम् । इद-
मपि तथैव विज्ञेयम् । अनुसन्धानार्थं क्षमाग्रहणम् । सर्वात्मगुणप्रदर्शनार्थं
‘महापातकजान्यपि’ इति ।

† ज्ञानप्रशंसेयम् । विदुषु स्वल्पेन प्रायश्चित्तेन शुद्धिरित्यस्मिन् प्र-
करणात् ज्ञायते । ज्ञानं च सरहस्य वेदार्थविषयं ज्ञेयम् । प्रायश्चित्त-
विधिज्ञानं तु केवलं शुद्धये । प्रयोगार्थत्वात् । न ह्यन्यथा प्रयोगोपपत्तिः ।

१ II and the text read यथैधस्तजसा वह्निः प्रासं for यथैधांस्योजसा
वह्निः प्राश्य, G and J read प्रासाति दहति क्षणात् for प्राश्य निर्दहति क्षणात्;
while B and D omit the following portion :—

‘यथैधांस्योजसा वह्निः प्राश्य निर्दहति क्षणात् ।

तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥

यथा जातबला वह्निर्दहन्यार्द्रानपि द्रुमान् ।

तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥

इति । ये तु श्रद्धालव एव सन्तः प्रज्ञामान्यादिशेषेण पठितं वेद धारयितुम-
समर्थाः तेऽपि पञ्चयज्ञानुष्ठानात् ।

२ We follow here A. and the text, while all others read—

तथाज्ञानकृतं पापं कृत्स्नं दहति वेदवित् ॥

यथा जातबलो* वह्निर्दहत्यार्त्तानपि द्रुमान् ।

तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः' ॥ (१०१)

(म० स्मृ० ११. २४६-२४७; १२. १०१)

इति । ये तु श्रद्धालव एव सन्तः प्रज्ञामान्द्यादिदोषेण पाठितं वेदं धारयितुमसमर्थाः तेऽपि पञ्चयज्ञानुष्ठानात् क्षीणपापा एव । पञ्चयज्ञानां पापक्षयहेतुत्वं च प्रथमाध्याये प्रपञ्चितम् । अतश्च पञ्चेन्द्रियप्रसक्तानामपि क्षीणपापत्वेन परिषत्त्वमविरुद्धम् ॥ २१ ॥

ननु—एवमपि पञ्चयज्ञादिभिः परिशुद्धेषु गृहिषु परकीयं पापमनुप्रविशति । परान्नभोजनादेस्तत्प्रापकत्वात् ।

‘दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति’ ।

अन्नादेर्भ्रूणहा मार्षि’ - - - ।

इत्यादि स्मरणात्— इत्यत आह—

सम्प्रणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।

एवं^२ च वेदविद्विप्रः सर्वभक्षोऽपि दैवतम् ॥ २२ ॥

इति । न ह्यग्निः श्मशाने नीतः श्वादिभैक्षक इत्येतावता देवत्वं परित्यजति । एवं वेदविदो भूदेवस्य अभक्ष्या-ऽभोज्यादि-दोषमात्रेण भूदेवत्वं नापैति । एकैकस्य मन्त्रस्याभक्ष्यभक्षणाद्यशेषदोषनिवर्त्तकत्वात् । तथा च मन्त्रलिङ्गम्—

* यथा वृद्धो अग्निरार्त्तानपि द्रुमान् दहति एवं ग्रन्थतोऽर्थतश्च वेदवित् प्रतिषिद्धाद्याचारजनितमात्मनः पापं नाशयतीत्यर्थः ।

१ G reads ज्ञातबलो for जातबलो. २ M. reads—

तथैव ज्ञानवान् विप्र सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥

३ J. substitutes दीप्त. for नीत ; while I. reads -भक्षणे प्रयुक्त for -भक्षक. ४ G. reads भक्ष्यभोज्यादि- for अभक्ष्या-ऽभोज्यादि-

‘यदन्नमद्वयनृतेन देवा
 दास्यन्नदास्यन्नेत वा करिष्यन् ।
 यद्देवानां चक्षुष्यागोऽस्ति यदेव किंच
 प्रतिग्राहमाग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु ॥
 यदन्नमग्नि बहुधा विरूपं
 वासो हिरण्यमुत गामजाविम्’ ।

(ऋ. सं. ३. ६. २१. ५)

इत्यादि । अनृतेन परकीयादौ स्वकीयत्वादिवचनेन ।
 दास्यन्ननर्हेभ्यो नष्टशौचाचारादिभ्यः स्नेहानुबन्धेन हव्य-
 कव्ययोः प्रयच्छन् । अदास्यन्नतिथ्यादिभ्यो योग्येभ्योऽप्रय-
 च्छन् । करिष्यन्नन्नभक्षणव्यतिरिक्तमविहितं प्रतिषिद्धं वा
 कुर्वन् चक्षुष्यागो नग्नपरयोषिदवलोकनादि । तथा देवाना-
 मागः विष्णवाद्यं देवं दृष्ट्वाऽप्यनमस्कारादि । यदेव किंच अश्र-
 महिष-कालपुरुषाद्यप्रतिग्राह्यं यत् किञ्चित् प्रतिजग्राहं प्रति-
 गृहीतवानस्मि । बहुधा विरूपं गणान्न-गणिकान्नादिरूपेणा-
 नेकदोषयुक्तं यदन्नमग्नि भक्षितवानस्मि । यथोक्तान् सर्व-
 स्माद्दोषजातात् मामनृणं पूनर्माग्निः करोत्विति मन्त्रार्थः ।
 तथा पवमानसृक्तादिर्महिमानमभिधीयते—

‘क्रय-विक्रयाद्योर्नदोषाद्भक्षाद्भोज्यात् प्रतिग्रहात् ।
 अमम्भाजनाच्चापि नृशंसं तत् पावमानीभिरहं पुनामि’ ।
 (ऋ. सं. ७. २. ३. परिशिष्टम् २)

इति । तथा सामविधानं सामगाः पठन्ति—

‘अभोज्यभोजने एते पन्था अधो दिवः’ ॥

(सा. वि. ब्रा. २. ५. ३)

इति साम गायोदिति शेषः । मनुरपि—

‘प्रतिगृह्याऽप्रतिग्राह्यं भुक्त्वा वैभ्रं विगर्हितम् ।

जपंस्तरत्समन्दीयं* पूयते मानवस्त्यहात् ॥ (२५३)

हत्वा† लोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपि यतस्ततः ।

ऋग्वेदं धारयन् विप्रो नैनः प्राप्नोति किञ्चन ॥ (२६१)

(म. स्मृ. ११. २५३-२६१)

इति ॥ २२ ॥

ननु—उत्तरीत्या वेदविदः स्वकीयपापमपनयन्तु नाम ।
तथापि त्रैलोक्यं तारयन्त्येते’—इति यदुक्तं तत् कथम्? इत्या-
शङ्क्य दृष्टान्तेन तदुपपादयति—

* तरत्समन्दीयम् ‘तरत्समन्दीधावति’—इति ऋक्संहिताया नवमम-
ण्डलस्य द्वितीये ऽनुवाके चतुस्त्रिंशं चतुर्ऋचं सूक्तम् । इदं च ऋकच-
तुष्टयात्मकं सर्वमपि सूक्तं जपेदिति मेधातिथ्यादीनामाशयः । रामचन्द्रस्तु—

‘तरत्समन्दीधावति धारा सुतस्यान्धसः ।

तरत्समन्दी धावति’ ॥

(ऋ. सं. ७. १. १५. १.)

इति ऋचं जपन् ‘अपहान्मानवः पूयते’ — इत्याह । परमेतदसमञ्जसमिव
प्रतिभाति । ‘तरत्समन्दीयं’ इति निर्देशबलात् सूक्तमेव गृह्यते न
त्वेका ऋक् ।

† ऋग्वेदधारिणो विप्रस्य स्तुतिरियं रहस्यप्रायश्चित्तार्था ।

१ I reads कृते for एते. २ H and the text substitute च for वा.
३. H. reads मनुऋत्तनीत्या for ननु-उत्तरीत्या.

अमेध्यानि तु सर्वाणि प्रक्षिप्यन्ते यथोदके ।

तथैव क्विद्विषं सर्वं प्रक्षिपेच्च द्विजानले ॥२३॥

इति । गङ्गादिजले स्नातुं प्रविष्टाः शरीरात् स्वेदादीन्यमेध्यानि प्रक्षिपन्ति । नैतावता तज्जलमपूतं भवति । प्रत्युत मलोपेतान् पुरुषान्मलापनयनेन पुनाति । एवं प्रायश्चित्ती स्वकीयमशेषं पापं वेदवित्सु प्रक्षिपति । तत्र प्रक्षेपणं नाम तदपनयनाय तेषामग्रे निवेदनम् । ते च तदपनयाद्गीकारमात्रेण न दुष्यन्ति प्रत्युत तदपनयनसमर्थं शास्त्रीयमुपायमुपदिश्य पापिनमुद्धरन्ति तस्मात्तारयन्तीत्युपपन्नम् ॥ २३ ॥

ननु—वेदविद्यायाश्चेदीदृशो महिमा तर्हि वेदविदां दैनन्दिनगायत्र्युपास्त्यादिष्वलसानामपि परिषत्त्वं प्रसज्जयेतेत्यत आह—

गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यशुचिर्भवेत् ।

गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः सम्पूज्यन्ते जनैर्द्विजाः ॥ २४ ॥

इति । गायत्री च ब्रह्म च गायत्री-ब्रह्मणी । तयोस्तत्त्वं गायत्रीब्रह्मतत्त्वम् । तत्र गायत्र्यास्तत्त्वर्मङ्गल-न्यास-काल-वर्ण-विशेष-ध्यानादि । ब्रह्मणस्तत्त्वं वेदोक्तो निःशेषानुष्ठेयोऽर्थः । तदुभयं यथावदवगत्यानुतिष्ठन्तस्तत्त्वज्ञा इह विवक्षिताः ।

१ M. reads- प्रक्षिपन्त्युदके यथा for प्रक्षिप्यन्ते यथोदके. २ M. reads प्रक्षेप्य द्विजेऽमले and I. प्रक्षिपेच्च द्विजात्तम for प्रक्षिपेच्च द्विजानले. ३ I. and J. read प्रसज्जयेते for प्रसज्जयेत ४ M reads द्विजात्तमा for जनैर्द्विजाः ५ G. substitutes -काल- for -काल- ; while I. reads -काल-वर्ण-यति- for -काल वर्ण-. ६ B and D. read विशेषा- for नि शेषा- ; while G. reads वेदोक्तनिःशेषानुष्ठानादि for वेदोक्तो नि.शेषानुष्ठेयोऽर्थ .

यद्वा ब्रह्म परमात्मा । तस्य तत्त्वं वेदान्तप्रतिपाद्यं स्वरूपम् ।
तद् गायत्र्यन्तर्गततच्छब्दवाच्यत्वेनावगत्योपासते ये ते गाय-
त्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः ॥ २४ ॥

*ननु—यस्मिन् ग्रामे जितेन्द्रियः शास्त्रोक्तस्वधर्मवर्ती शूद्रो-
विव्यते तत्र पञ्चेन्द्रियरतादुःशीलाद्वरं तस्यैव शूद्रस्य परि-
षत्त्वमित्यत आह—

दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न तु शूद्रो जितेन्द्रियः ।
कः परित्यज्य गां दुष्टां दुहेच्छीलवतीं खरीम् ॥ २५ ॥

इति । कः परित्यज्य—इत्यादिर्दृष्टान्तः । जाति-शीलयोर्मध्ये
जात्युत्कर्ष एव प्राधान्येनोपादेयः । शीलं तु यथासम्भवम् ।
अत एव चतुर्विंशतिमते शूद्रोपदेशस्यानुपादेयत्वं प्रपञ्चयति—
‘श्वचर्मणि यथा क्षीरमपेयं ब्राह्मणादिभिः ।

तद्वत् शूद्रमुखाद्वाक्यं न श्रोतव्यं कथञ्चन ॥

पण्डितस्यापि शूद्रस्य शास्त्रज्ञानरतस्य च ।

वचनं तस्य न ग्राह्यं† शूनोच्छिष्टं हविर्यथा ॥

* ‘ननु—यथोक्तविप्राभावे क्षत्रियादिर्गृह्यताम्’ इत्यवतारयति धरणी-
धरः । परमिदं मूलासङ्गतामिव प्रतिभाति ।

† प्रायश्चित्तादिष्वेवाय निषेधः । न सर्वत्र । अन्यथा हीनजातिना
धर्मव्याधेन द्विजातेः कौशिकस्य पितृभेवोपदेशः विदुरेण च धृतराष्ट्र-
स्योपदेशो न सङ्गच्छेतेति सुधियो विदाङ्कुर्वन्तु ।

१. B C D E F. H and J. omit तत , while I. reads गायत्र्या भर्गशब्द-
for गायत्र्यन्तर्गत-तच्छब्द- . २. Except A. and I all read धर्मकर्ता for
धर्मवर्ती , while C. and F. substitute शूद्रो for शूद्रो . ३ M. reads न शूद्रो
विजितेन्द्रिय for न तु शूद्रो जितेन्द्रिय . ४ A. reads क्षीरवती for शीलवती .
५. B. and D. read कदाचन for कथञ्चन .

शूद्रां ज्ञानावलेपेन ब्राह्मणान् भाषते यदि ।
 स याति नरकं घोरं यावदाभूतसम्प्लवम् ॥
 कृष्णसर्पं द्विज नष्टं शूद्रं च प्रतिपाठकम् ।
 गर्दभं जारजातं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥

इति ॥ २५ ॥

ननु—दुःशीलानां परिषत्त्वाभ्युपगमे तन्निर्दिष्टप्रायश्चित्तस्या-
 न्यथाभावः शक्यते इत्यत आह—

धर्मशास्त्ररथारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ।

क्रीडार्थमपि यद् ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥२६॥

इति । यथा युद्धार्थं रथमारूढा खड्गं धृत्वा समागतस्य योद्धुं
 मुहूर्त्तमात्रं विलम्बितेऽपि युद्धे खड्गचालनादिरूपा युद्धोचितैवं
 लीला प्रवर्त्तते । न त्वप्रस्तुताऽक्षयूतादिरूपा । तद्वत् धर्मशास्त्र-
 वासनावासितत्वात् क्रीडन्नपि यथाशास्त्रमेव ब्रूते । किमु
 वक्तव्यं बुद्धिपूर्वं परिषद्युपविश्य—

‘अब्रुवन्विब्रुवन् वाऽपि नरो भवति किल्बिषी’ ।

(म. स्मृ. ८. १३)

इत्यादिशास्त्रं चावगत्याऽन्यथा न ब्रूते इति ॥ २६ ॥

इत्थं योग्यायोग्यपरिषदौ विविच्य तत्र योग्यायाः परि-
 षदोऽपेक्षितं विशेषणजातं दर्शयति—

१. I reads ज्ञानावलेपान्तु for ज्ञानावलेपन. २. I reads दुष्टं for नष्ट
 ३. J. and G. read प्रतिपाठकम् for प्रतिपाठक्रम ४. C. E. F. G. and H.
 read शङ्कुघेत for शक्यते. ५. I omits एव ६. I. omits न त्वप्रस्तुताऽक्ष-
 यूतादिरूपा ७. I reads प्रस्तुताद्वैर्वादेरूपाद्वयाद्धर्मशास्त्रवेदी यो निपुणो ब्रा-
 ह्मण. स इन्द्रियपरतन्त्रोऽपि चिरं शास्त्रवासनावासितत्वात् for धर्मशास्त्रवासना-
 वासितत्वात्

चातुर्वेद्यो विकल्पी च अङ्गविदुर्मपाठकः ।

त्रयश्चाश्रमिणो मुख्याः पर्षदेषा दशावरा ॥२७॥

इति । तत्र चातुर्वेद्यादिशब्दार्थानङ्गिरा विवृणोति—

‘चतुर्णामपि वेदानां पारगा ये द्विजोत्तमाः ।

सैस्वैरङ्गैर्विना* ऽप्येते चातुर्विद्या इति स्मृताः ॥

धर्मस्य पर्षदश्चैव प्रायश्चित्तक्रमस्य च ।

त्रयाणां यः प्रमाणज्ञः स विकल्पी भवेत् द्विजः ॥

शब्दे† च्छन्दसि कल्पे च शिक्षायां च सुनिश्चितः ।

ज्योतिषामयने चैव सनिरुक्तेऽङ्गविद्वेत् ॥

वेद-विद्याव्रतस्नातः कुल-शीलसमन्वितः ।

अनेकधर्मशास्त्रज्ञः प्रोच्यते धर्मपाठकः ॥

ब्रह्मचर्याश्रमादूर्ध्वं विप्रोऽयं वृद्ध उच्यते’ ।

इति । चातुर्वेद्यत्वाद्युक्तविशेषणविशिष्टा गार्हस्थ्यान्य-
तमाश्रमवर्तिनो दश संख्याकाः परिषच्छब्दवाच्याः । दशसंख्या
अवरा यस्यां परिषदि सा दशावरा । दशत्वमवरः पक्षः ।
ततो ऽप्यर्वाचीनः पक्षो नास्तीत्यर्थः । ये तु—

‘चत्वारो वा त्रयो वाऽपि’ ।

(प. स्मृ. ८. ७)

* ये चतुर्णां वेदानां पारगाः ते तत्तद्देदाङ्गज्ञानाभावे ऽपि चातुर्विद्याः
स्मृता इति योजना ।

† ‘शब्दे’ शब्दशास्त्रे व्याकरणे इति यावत् ।

१. M reads परिषत् स्युर्दशावरा and H. परिषदो दशावराः for पर्षदेषा
दशावरा.

इत्यादिपक्षाः पूर्वमुपन्यस्ताः । ते सर्वेऽपि गोवधादर्वा-
चीनविषये द्रष्टव्याः । सेयं दशसंख्योपेता परिषद् ब्राह्मणस्य
प्रायश्चित्त्वे सत्यवगन्तव्या । यदा क्षत्रिय-वैश्यौ प्राय-
श्चित्तौ भवतः तदा विशेषमङ्गिरा आह—

‘परिषद्या ब्राह्मणानां सा राज्ञां द्विगुणा मता ।
वैश्यानां त्रिगुणा चैव परिषच्च व्रतं स्थितम् ॥
ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु क्षत्रियाणां पुरोहितः ।
वैश्यानां याजकश्चैव ते एव व्रतदाः स्मृताः ॥
अगुरुः क्षत्रियाणां च वैश्यानां चाप्ययाजकः ।
प्रायश्चित्तं समादिश्य तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥’

इति । यथा क्षत्रिय-वैश्ययोः परिषद्बृद्धिः तथा व्रतमपि
वर्धते । इयं च व्रतवृद्धिरुत्तमजातिहनने द्रष्टव्या । इतरविषये
व्रतहासस्याभिधानात् । तथा च चतुर्विंशतिमते दर्शितम्—

‘प्रायश्चित्तं यदाग्नातं ब्राह्मणस्य महर्षिभिः ।
पादोनं* क्षत्रियः कुर्यादर्धं वैश्यः समाचरेत् ।’

* अत्र क्षत्रियस्य पादोनं वैश्यस्यार्धं शूद्रस्य पादमिति प्रायश्चित्तस्य
न्यूनत्व ज्ञानतारतम्याभिप्रायेणोक्तम् । सर्वत्राप्यस्मिन् प्रायश्चित्तप्रकरणे
ज्ञानवतो दोषाधिक्यमज्ञानिनो दोषान्पन्वमाहुर्महर्षयः । वर्णज्यैष्ठ्यान्
सर्वविद्याधिकारित्वाच्च ज्ञानवतो ब्राह्मणस्य पूर्णं ततो ऽवरस्य क्षत्रियस्य
पादोनं ततोऽप्यवरस्य वैश्यस्यार्धं सर्वेभ्यो जघन्यस्य शूद्रस्य पादं प्राय-
श्चित्तमुपदिष्टम् । अनेन शूद्रादप्यधमानां चाण्डालादीनां तारतम्येन
प्रायश्चित्तहास उपलक्षणीयो धर्मविद्विरित्यलं प्रसक्तानुप्रसक्तेन ।

शूद्रः समाचरेत् पादमशेषेष्वपि पाप्मसु' ॥
इति ॥ २७ ॥

अथ व्रतादेशनम् ॥

इत्थं प्रायश्चित्तिना कर्त्तव्यमुपस्थानं उपस्थेया परिषच्चे-
त्युभयं निरूपितम् । अथ व्रतादेशनं निरूपणीयम् । तस्यो-
पस्थानानन्तरभावित्वात् । अनन्तरभावश्चाङ्गिरसा दर्शितः—

‘उपस्थानं व्रतादेशः स्वीयाशुद्धिप्रकाशनम् ।

प्रायश्चित्तचतुष्कं च विहितं धर्मकर्तृभिः’ ॥

इति । तदेतद्व्रतादेशनं राजानुमत्या कर्त्तव्यमित्याह—

राज्ञश्चानुमते स्थित्वा प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ।

स्वयमेव न कर्त्तव्यं कर्त्तव्या स्वल्पनिष्कृतिः ॥ २८ ॥

इति । अत्र गोवधस्य प्रकृतत्वात् तमारभ्याधिकेषु राजा-
नुज्ञयैव* व्रतं निर्दिशेत् । न तु राजानं वञ्चयित्वा स्वयं तत्
कर्त्तव्यम् । गोवधादल्पेषु तु पापेषु विनाऽपि राजानुज्ञां निष्कृ-
तिर्दातुं शक्यते । एतच्च देवलोऽप्याह—

‘याचितास्तेन ते चापि ब्राह्मणाः पापभीरुणा ।

निष्कृति व्यवहारार्थं कुर्यात्तस्मै नृपाज्ञया ॥

* गोवधादिगुरुषु पापेषु गुरोः प्रायश्चित्तस्य कर्त्तव्यत्वात् तत्र अ
कर्तुः कथंचित् देहनाशादिसम्भवात् लोकोपद्रवसम्भवाच्च तादृशप्राय-
श्चित्तदानं राज्ञोऽनुमतेन दातव्यमिति प्रतिपदमुक्तम् ।

१ M reads—

राज्ञा चानुमते चैव प्रायश्चित्तं द्विजो वदेत् ।

स्वयमेव न कर्त्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥.

३. I read: चेत् पापं fo1 ते अपि

स्वयं वा ब्रह्मणैः कृच्छ्रमल्पदोषे विधीयते ।

राज्ञो च ब्राह्मणैश्चैव महत्सु सुपरीक्ष्य च' ॥

इति । हारीतोऽपि—

'राज्ञोऽनुमतिमाश्रित्य प्रायश्चित्तानि दापयेत् ।

स्वयमेव न कुर्वीत कर्त्तव्यं स्वल्पमेव च' ॥

इति ॥ २८ ॥

यथा परिषद्वाजानं नातिक्रमेत् तथा राजापि परिषदं
नातिक्रामेदित्याह—

ब्राह्मणांस्तानतिक्रम्य राजा कर्त्तुं यदिच्छति ।

तत्पापं शतधा भूत्वा राजानमनुगच्छति ॥२९॥

इति । कर्त्तुं प्रायश्चित्तं कारयितुम् * । अन्तर्भावितर्पण-
र्थस्य विवक्षितत्वात् ॥ २९ ॥

इदानीं परिषदा समाचरणीयान् नियमविशेषानाह—

प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ।

आत्मकृच्छ्रं ततः कृत्वा जपेद्देव वेदमातरम् ॥३०॥

* प्रायश्चित्तोपदेशो ब्राह्मणैरेव कार्यः । राज्ञा तु कथं तत्कारयितव्य-
मिति व्यवस्था विचारणीयेत्यर्थः ।

१ I substitutes च for वा. २ I reads राजा च ब्राह्मणैश्चैव for राजा
च ब्राह्मणैश्चैव and for the same B. and D. read राजा च ब्राह्मणाश्चैव
३. M. reads:—

ब्राह्मणाश्च अतिक्रम्य राजा यत् कर्त्तुमिच्छति ।

४ M reads उपगच्छति for अनुगच्छति. ५. All, except II and I.
read -र्भावितर्पणस्य for -र्भावितर्पणस्य. ६ M. reads—

आत्मानं पापयंत पश्चाजपन् देवमातरम् ॥.

इति । दद्यादित्यत्रायोगव्यवच्छेदो विवक्षितः । परिष-
द्युपविश्यादाने प्रत्यवायस्मरणात् । तदाहाङ्गिराः—

‘आर्त्तानां मार्गमाणानां प्रायश्चित्तानि ये द्विजाः ।
जानन्तो न प्रयच्छन्ति ते तेषां समभागिनः ॥
तस्मादार्त्तं समासाद्य ब्राह्मणांस्तु विशेषतः ।
जानद्भिः पर्षदः पन्था न हातव्यः पराङ्मुखैः ॥
तस्य कार्यो व्रतादेशः पावनार्थे हितेप्सुभिः ।
अज्ञानामुपदेष्टव्यं क्रमशः सर्वमेव च ॥
यथाऽभ्युद्गरते कश्चिद्भ्यार्त्तं ब्राह्मणं क्वचित् ।
एवं पापात् समुद्धृत्य तेन तुल्यं फलं लभेत्’ ॥

इति । सर्वथा दद्यादित्ययं नियमो यथाविध्युपपन्नविषयः ।
तथा च हारीतः—

‘यत्नादेव पुरस्कृत्य विप्रांस्तत्र दशावरान् ।
प्रणिपत्य च भक्त्या च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्’ ॥

इति । विनिर्दिशेत् याचेत्— इति यावत् । यथाविध्यु-
पपत्त्यभावे प्रायश्चित्तं न देयम् । तदाहाङ्गिराः—

‘अनर्चितैरनाहूतैरपृष्टैश्च यथाविधि ।
प्रायश्चित्तं न दातव्यं जानद्भिरपि च द्विजैः’ ॥

इति । ज्ञानेनाज्ञानेन वा प्रायश्चित्तस्यान्यथानिर्देशो प्रत्य-
वायं स एवाह—

१ C. E. F G and H read तुल्यफलो भवेत् for तुल्यं फलं लभेत्.
२. C. and F. read चाऽद्विजैः for च द्विजैः.

‘अजानन् यस्तु विब्रूयाज्जानन्यश्चाऽन्यथा वदेत् ।
उभयोर्हि तयोर्दोषः पक्षयोरुभयोरपि’ ॥

इति । विधिवत् कृतस्य प्रायश्चित्तस्य गौरव-लाघवनिर्ण-
याय देश-कालादयः परीक्षणीयाः । तदाह बौधायनः—

‘शरीरं बलमायुश्च वयः कालं च कर्म च ।

समीक्ष्य धर्मविद्वुद्ध्या प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्’ ॥

(बौ. स्मृ. १.१.१.—१५)

इति । हारीतोऽपि—

‘यथावयो यथाकालं यथाप्राणं च ब्राह्मणे ।

प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं ब्राह्मणैर्धर्मपाठकैः ॥

येन शुद्धिमवाप्नोति न च प्राणैर्वियुज्यते ।

आर्तिं वा महतीं याति न चैतद् व्रतमादिशेत्’ ॥

इति । विश्वामित्रोऽपि—

‘जाति-शक्ति-गुणापेक्षं सकृद्बुद्धिकृतं तथा ।

अनुबन्धादि विज्ञाय प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्’ ॥

इति । परिषद्भर्मप्रश्नादीतिकर्त्तव्यता अङ्गिरसा दर्शिता—

‘ततस्ते प्रणिपातेन दृष्ट्वा तं समुपस्थितम् ।

विप्राः पृच्छन्ति तत् कार्यमुपविश्यासने स्थितम् ॥

किं ते कार्यं? किमर्थं वा सदा मृगयसे द्विजान्? ।

पर्षदि ब्रूहि तत् सर्वं यत्कार्यं हितमात्मनः ॥

*सत्येन द्योतते राजा सत्येन द्योतते रविः ।

* स्तुतिरेवेयं सत्यस्य । सा च उपसन्नस्य प्रायश्चित्तिनः यथावत्स्व-
दोषनिवेदनाय सत्यप्ररोचनार्थम् ।

१. The text reads प्रायश्चित्तानि निर्दिशेत् for प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्. २. I.
reads रविः सत्येन तद्यथा for सत्येन द्योतते रविः.

सत्येन द्योतते वह्निः सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ १
 भूर्भुवःस्वस्त्रयो लोकास्तेऽपि सत्ये प्रतिष्ठिताः ।
 अस्माकं चैव सर्वेषां सत्यमेव परं बलम् ॥
 यदि चेद्वक्ष्यसे सत्यं नियतं प्राप्स्यसे शुभम् ।
 यद्यागतोऽस्यसत्येन न तु शुद्ध्यसि केनचित् ॥
 सत्येन तु विशुद्ध्यन्ति शुद्धिकामाश्च मानवाः ।
 तस्मात्तद्दद यत् सत्यमादि-मध्या-ऽवसानिकम् ॥
 एवं तैः समनुज्ञातः सर्वं ब्रूयादशेषतः ।
 तस्मिन्निवेदिते कार्ये निष्कास्यो यस्तु कार्यवान् ॥
 तस्मिन्नुत्सारिते पापे यथावद्धर्मपाठकाः ।
 ते तथा तत्र जल्पेयुर्विमृशन्तः परस्परम् ॥
 आपद्धर्मेषु यत्प्रोक्तं यच्च सानुग्रहं भवेत् ।
 परिषत्सम्पदश्चैव कार्याणां च बलाबलम् ॥
 प्राप्य देशं च कालं च यच्च कार्यान्तरं भवेत् ।
 पर्षत् सञ्चिन्त्य तत्सर्वं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 सर्वेषां निश्चितं यत्स्याद्यच्च प्राणान् न घातयेत् ।
 आहूय श्रावयेदेकः पर्षदा यो नियोजितः ॥
 शृणुष्व भो इदं विप्र, यत्ते आदिश्यते व्रतम् ॥
 तत् प्रयत्नेन कर्त्तव्यमन्यथा ते वृथा भवेत् ।
 यथा भवेत् तथा चीर्णे तदा शुद्धिप्रकाशनम् ॥
 कार्यं सर्वं प्रयत्नेन शक्त्या विप्राभिभाषितम् ॥

१ H. reads विशुद्धिः स्यात् सत्यकामाश्च for विशुद्ध्यन्ति शुद्धिकामाश्च.
 २. I reads प्रब्रूहि तत् for तद्दद यत् ३. B. C. D. E. F. G. H. and J.
 read तद्वेदेक for श्रावयेदेक. ४ O. यदा for यथा and I reads :—

यदा च ते भवेत् चीर्णे तदा शुद्धिप्रकाशनम् ॥

इति । एतच्च सर्वं कस्यचित् देवतायतनस्य शैवस्य वैष्णवस्य वा पुरः स्थित्वा निर्देष्टव्यम् । 'देवतायतनाग्रतः'- इत्येतत् पुण्यतीर्थादिरप्युपलक्षणम् । एवं प्रायश्चित्तं निर्देश्यानन्तरं निर्देशारः सर्वेऽप्यात्मविशुद्ध्यर्थं तत्तत्प्रायश्चित्तानुसारेण स्वल्पमधिकं वा किञ्चित् कृच्छ्रं चरित्वा तदन्ते वेदमातरं गायत्रीं यथाशक्ति जपेयुः—इति । एतदेव हारीतोऽप्याह—

‘प्रायश्चित्तं तु निर्दिश्य कथं पापात् प्रमुच्यते?’ ।

यत्पवित्रं विजानीयात् जपेद्वा वेदमातरम्’ ॥

इति ॥ ३० ॥

‘वेद-वेदाङ्गविदुषाम्’ (८. १)—इत्यारभ्य ‘जपेद्द्वै वेदमातरम्’ (८. ३०)—इत्यन्तेन ग्रन्थसन्दर्भेण यत् परिषन्निरूपणं तत् सर्वमतीताध्यायोक्तेषु आगाम्यध्याये वक्ष्यमाणेषु च प्रायश्चित्तेषु समानमवगन्तव्यम् । अध्यायादौ यत् पृष्ठं गोवधप्रायश्चित्तं तदिदानीमध्यायपरिसमाप्तेर्निरूपयति । तत्र ‘सशिखम्’—इत्यादिना बहुविधमितिकर्तव्यमाह—

सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ।

गवां मध्ये वसेद्वात्रौ दिवा गाश्चाऽप्यनुव्रजेत् ॥३१॥

इति । शिखाऽपि यथा न परिशिष्यते तथा वपनं

१. I. inserts वा after शैवस्य. २. Except A. and I. all omit अपि. ३. B. and D. read बहुधामितिकर्तव्यताम् for बहुविधमितिकर्तव्यम्. ४. B. and D. substitute चरेत् for वसेत्, while M. reads गोष्ठे for मध्ये and तत्रः समनुव्रजेत् for गाश्चाऽप्यनुव्रजेत्.

कुर्यात् । सन्ध्यात्रये च नद्यादाववगाहेत् । रात्रौ गोष्ठे गोमध्ये शयीत् । दिवसे तु चरन्तीर्गा अनुचरेत् ॥ ६१ ॥

इतिकर्तव्यतान्तरमाह—

उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।

न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥३२॥

इति । निदाघसन्तापे प्रथमतो गवां छायां सम्पाद्य पश्चात् स्वयं छायायामुपविशेत् । एवं वर्षादौ । वर्षति सति वृष्टिपीडितानां गवां शालादिसम्पादनेन रक्षां कुर्यात् । तथा हेमन्त-शिशिरयोर्निशि निवासाय शीतरहितं स्थानं सम्पादयेत् । तथा यदा कदाचित् मारुते भृशं वाति सति स्थानादिसम्पादनेन तदुपद्रवात् संरक्षेत् । यदा गवां रक्षां कर्तुं न शक्यात् तदा स्वात्मनोऽपि रक्षां न कुर्यात् ॥ ३२ ॥

अन्यदितिकर्तव्यमाह—

आत्मनो यदि वाऽन्येषां गृहे क्षेत्रे खलेऽथ वा ।

भक्षयन्तीं न कथयेत् पिबन्तं चैव वत्सकम् ॥३३॥

इति । स्वकीयेषु परकीयेषु वा गृहादिषु सञ्चितं शाल्यादिकं यदि काचिद्वैर्भक्षयेत् तदा तां पश्यन्नपि निवारकारणामग्रे न कथयेत् । तथा वत्सो यदि दोहकालादन्यत्र स्तनं-

१. Except A. and I. all read अपोऽवगाहेत् for नद्यादाववगाहेत्.
२. K. and L read स्वशक्तितः for तु शक्तितः. ३. C. E. F. G H. and J. read वर्षतो वेत्रे वर्षति for वर्षादौ । वर्षति. ४ G. reads निशि निवासाय.

पिबेत् तदा तमपि वत्सं न कथयेत् ॥ ३३ ॥

पुनरप्यन्यदितिकर्त्तव्यमाह—

पिबन्तीषु पिबेत्तोयं संविशन्तीषु संविशेत् ।

पतितां पङ्केमग्नां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥ ३४ ॥

इति । स्वयमत्यन्ततृष्णार्तोऽपि गवामुदकपानात् पूर्व-
मुदकं न पिबेत् । तथा चिरस्थिति-गतिभ्यां पादयोर्व्यथां
प्राप्यापि गोसंवेशनात् प्राक् स्वयं न संविशेत् । यत्र कापि
रोगार्त्ता सती भूमौ पतिता वा जलपानाद्यर्थं गत्वा पङ्के
मग्ना वा गौर्यदा दृष्टा तदानीमेव स्वप्राणेषु लौल्यं परित्यज्य
सर्वेणापि प्रयत्नेन तां गामुद्धरेत् ॥ ३४ ॥

ननु—स्वप्राणेष्वलुब्धस्य प्रक्रान्तव्रतसमाप्त्यभावे दुरितक्ष-
यो न स्यादित्यत आह—

ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।

मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ॥ ३५ ॥

इति । अनुष्ठेयेभ्यः सर्वेभ्योऽपि व्रतेभ्यः इदमधिकं व्रतं
यद्गो-ब्राह्मणाद्यर्थे मरणम् । तत्र कुतो व्रतभङ्गशङ्कावकाशः?।
स्वयं मरणमभ्युपगम्य गो-ब्राह्मणरक्षणे प्रवृत्तो यदि कथञ्चि-
ज्जीवेत् तदा गो-ब्राह्मणयोः सङ्गोप्ता जीवन्नपि ब्रह्महत्याया
मुक्तो भवति ॥ ३५ ॥

अङ्गानि विधायार्ङ्गिनं व्रतविशेषं विदधाति—

१. C. F. H. I. and J. read पङ्कलमग्नां for पङ्कमग्नां and H. reads
सर्वप्राणैः, K. and L. सर्वोपायैः for सर्वप्राणैः. २. I. reads लोभं for
लौल्यं. ३. M. reads ब्रह्महत्याद्यैर्गोप्ता गो-ब्राह्मणस्य. Also all others except
A. and I. read गोब्राह्मणस्य for गोब्राह्मणस्य. ४. I. omits -ऽपि.

गोवधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्दिशेत् ।

प्राजापत्यं ततः कृच्छ्रं विभजेत्तच्चतुर्विधम् ॥ ३६ ॥

इति । एकभक्तादिरूपं प्राजापत्यव्रतं गोवधस्य प्रायश्चित्तम् । तच्च व्रतं वैक्ष्यमाणप्रकारेण चतुर्विधम् । तत्र गोवधस्य तारतम्यं न्याया-ऽऽगमाभ्यां निश्चित्य तत्तारतम्यानुसारेणान्यतमं प्राजापत्यव्रतविशेषं निर्दिशेत् । यतो वध-तारतम्यानुसारेण प्रायश्चित्ततारतम्यं विनिर्देश्यं ततो व्रत-तारतम्यावगतं प्राजापत्यव्रतं चतुर्विधं यथा भवति तथा विभजेत् ॥ ३६ ॥

इदानीं विभागं प्रकटयति—

एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ।

अयाचिताशयेकमहरेकाहं मास्ताशनः ॥ ३७ ॥

दिनद्वयं चैकभक्तो द्विदिनं चैकभोजनः ।

दिनद्वयमयाची स्याद् द्विदिनं मास्ताशनः ॥ ३८ ॥

त्रिदिनं चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।

दिनत्रयमयाची स्यात् त्रिदिनं मास्ताशनः ॥ ३९ ॥

चतुरहं चैकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ।

१. M reads तु यत् for तत् and I. substitutes च for तत्. All others except A. and M read विभजेत् चतुर्विधम्. २. II. and J read तन्प्रमाणप्रकारेण for वैक्ष्यमाणप्रकारेण. ३. I. reads-अनुगतं for -अवगतं. ४. II. reads अयाचितस्यैकमह, K and L. अयाचितास्वैकमह and C. and F. अयाचितार एकाहम् for अयाचिताशयेकमह. ५. M. reads तु for च.

चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मास्ताशनः ॥ ४० ॥

इति । एकभक्त-नक्ता-स्याचितोपवासाः प्राजापत्यस्वरूपम् ।
सोऽथमाद्यः कल्पः । द्विगुणीभूतैकभक्तादिचतुष्टयं यत् तत्
द्वितीयः कल्पः । त्रिगुणीभूतैकभक्तादिचतुष्टयं तृतीयः कल्पः ।
चतुर्गुणीभूतैकभक्तादिचतुष्टयं चतुर्थः कल्पः । त एते चत्वारः
कल्पा वधभेदेषु योजनीयाः । तद्यथा—एकहायणस्य वधे प्रथमः ।
द्विहायणस्य वधे द्वितीयः । त्रिहायणस्य वधे तृतीयः ।
उपरितनवयस्कस्य वधे चतुर्थः—इति ॥ ३७—३८—३९—४० ॥

यथोक्तव्रतचरणान्तरकर्त्तव्यमाह—

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।

विप्राणां दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद् द्विजः ॥ ४१ ॥

इति । पवित्राणि पवमानसूक्तादीनि । भोजन-दक्षिणा-
जपाः शक्त्यनुसारेण द्रष्टव्याः ॥ ४१ ॥

उपस्थान-व्रतादेशनचर्यात्मकान् त्रीन् प्रायश्चित्तपादानभि-
धाय शुद्धिप्रकाशनरूपं चतुर्थपादमाह—

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न संशयः ।

इति । स्वकीयविशुद्धिख्यापनार्थं स्वबन्धुनशेषान् ब्राह्म-
णान् भोजयेत् । एतावता चतुष्पादप्रायश्चित्तस्यानुष्ठितत्वात्
अस्य शुद्धौ नास्ति कश्चित् संशयः ।

सशिखमित्यादिना साङ्गं प्रायश्चित्तं यदुक्तं तदेव च्यवन आह—

१. H. reads एतावता for एतावता. २. C. and F. read व्यवहरन्नाह for
च्यवन आह—; while B. and D. omit यदुक्तं तदेव च्यवन आह—

‘प्राजापत्यव्रतं गोवधे प्रायश्चित्तम्.’

‘प्राजापत्यव्रतं गोवधे प्रायश्चित्तम् । नखानि रोमाणि
छित्त्वा सशिखं वपनं कृत्वा त्रिषवणस्नानं गवामनु-
गमनं सह शयनं सुमहत्तृणानि रथ्यासु चारयेत् ।
व्रतान्ते ब्राह्मणभोजनम्’ ।

इति । आचार्यैकैकहायनादिचतुर्विधवध्यभेदमभिप्रेत्य व्रते
पक्षचतुष्टयमुपन्यस्तम् । तदेव भङ्गघन्तरेण वृद्धप्रचेता
आह

‘एकवर्षे हते वत्से कृच्छ्रपादो विधीयते ।
अबुद्धिपूर्वे पुंसां स्यात् द्विपादस्तु द्विहायने ॥
त्रिहायणे त्रिपादः स्यात् प्राजापत्यमतः परम्’ ।

इति । ननु—आचार्योक्ताद् गोवधप्रायश्चित्तादधिकानि
बहुविधानि गोवधप्रायश्चित्तानि नानामुनिभिर्दर्शितानि । तत्र
कानिचित् कालेनाधिकानि । तद्यथा—एकमास-द्विमास-त्रिमा-
सादिव्रतानि कालतो ऽधिकानि । तथा कानिचिद्दानेना-
धिकानि । तद्यथैकगोदानमारभ्य सहस्रगोदानपर्यन्तानि
कानिचित् कायक्लेशेनाधिकानि । तद्यथा—द्वादशरात्रोपवासादी-
नि । बाढम् । तत्र निमित्तगौरवं व्रतगौरवं च पर्यालङ्घ्य न्याये-
न विषयव्यवस्था कल्पनीया । तां च वयं प्रदर्शयामः । तत्र
याज्ञवल्क्यो व्रतचतुष्टयमाह—

‘पञ्चगव्यं पिबेद् गोत्रो मासमासीत् संयतः ।
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥

१. I reads समूह- for समूह- २. B. D. and H. read योग्यान्तरेण, but
H. has the marginal reading भङ्गघन्तरेण and substitutes बृहत्प्रचेता
for वृद्धप्रचेता J also has बृहत्प्रचेता ३. The text reads पिब for पिबेत्.

कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं च चरेद्वाऽपि समाहितः ।

दद्यात् त्रिरात्रं चोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः' ॥

(या. स्मृ. ३. २६३-२६४)

इति । तत्र गोस्वामिभेदमुपजीव्य व्यवस्था । जातिमात्र-
ब्राह्मणस्वामिके त्रिरात्रोपवासो वृषभैकादशगोदानं च* । क्षत्रि-
यस्वामिके पञ्चगव्याशनम् । वैश्यस्वामिके मासमतिकृच्छ्र-
म् । शूद्रस्वामिके कृच्छ्रम् । विष्णुव्रतत्रयमाह-

‘गोघ्नस्य पञ्चगव्येन मासमेकं निरन्तरम् ।

प्रौजापत्यं पराको वा चान्द्रायणमथापि वा’ ॥

(वि. स्मृ. २. १४)

इति । एतत् त्रयमपि क्षत्रियस्वामिकविषयम्† । यत्तु शङ्ख-
लिखिताभ्यामुक्तम् ।

‘गोघ्नः† पञ्चगव्याहारः पञ्चविंशतिरात्रमुपवसेत् ।

* अत्र विज्ञानेश्वर एव व्यवस्थामाह—पञ्चगव्याशनं ततश्च षड्भि
षड्भिरुपवासैरैकैरैकैकप्राजापत्यरूपनया पञ्चकृच्छ्राणा प्रत्याघ्रायत्वेन
पञ्च धेनवो मासान्ते च दीयमाना गौरैकेति षट् धेनूना दानम् । वैश्य-
स्वामिके मासमतिकृच्छ्रं कुर्यात् । तत्र षड्त्रयमुपवासो भवति । चतुर्विंश-
त्यहं च पाणिपूरान्नभोजनम् । ततश्च कृच्छ्रप्रत्याघ्रायकल्पनया किञ्चि-
न्यूनं धेनुपञ्चकं भवति । शूद्रस्वामिकविषये मास प्राजापत्यव्रतं द्विती-
यम् । तत्र च सार्धप्राजापत्यद्वयात्मकेन प्रत्याघ्रायेन किञ्चिदधिक धे-
नुद्वयं भवति । विस्तरस्तु मिताक्षरायामनुसन्धेयः ।

† विज्ञानेश्वरस्त्वदं—‘पञ्चगव्याहारसमानविषयम्’- इत्याह ।

‡ इदं च शङ्ख-प्रचेतसवचनमिति मिताक्षरायाम् ।

१. I reads पलत्रयम् for निरन्तरम्. २. I. reads प्रस्यहं स्यात् for
प्राजापत्य

सशिखं वपनं कृत्वा गोचर्मणा प्रावृतो गाश्वानु-
गच्छन् गोष्ठेशयो गां दद्यात् ।

इति । एतत्तु वैश्यस्वामिकविषयम्* । यत्तु संवर्त्तेनोक्तम्-

‘गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तच्चतः शुभाम् ।
गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥
तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
सक्तु-यावक-भैक्षाशी पयो दधि घृतं शकृत् ॥
एतानि क्रमशोऽश्रीयात् द्विजस्तन्पापमोक्षकः ।
शुद्ध्यते सोऽर्धमासेन नख-रोमविवर्जितः ॥
स्नानं त्रिषवणं कुर्याद् गवामनुगमं तथा ।
एतत्समाहितः कुर्यात् स नरो वीतमत्सरः ॥
सावित्रीं च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
ततश्चीर्णव्रतः कुर्यात् विप्राणां भोजनं परम् ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु गां च दद्यात् सदक्षिणाम् ।

* ‘इदं मासातिकृच्छ्रसमानविषयम्’—इति विज्ञानेश्वरः ।

१ B. and D. read आवृतो and H. भाच्छावृतो for प्रावृतो. २. B and D insert च after गां ३. The text reads पुमान् for शुभाम्. ४ Except H. and the text all read गोरूपसन्निधौ for गोरूपसंस्थिते ५. The text reads—

सक्तु-यावक-पिण्याक पयो-दधि-सकृन्नर ॥

६ I. and the text read सार्ध- for सोऽर्ध-. ७. The text reads चास्य for कुर्यात् and अनुगम. for अनुगमं ८. The text reads कुर्यान्नरो विगतमत्सर ९. I. reads चैव भोजनम् for भोजनं परम् १० B D H. and J read च दद्याद्विचक्षणः and C E F and I प्रदद्याद्विचक्षण for च दद्यात् सदक्षिणाम्

वृषभं तिलधेनुं* वा ततो मुच्येत किल्बिषात्' ॥

(सं. स्मृ. १२९-१३४)

इति । यच्चै सुमन्तुनोक्तम्—

'गोघ्नस्य गोप्रदानं गोष्ठे शयनं द्वादशरात्रं

पञ्चगव्यप्राशनं गवां चानुगमनम्' ।

इति तत् शुद्धस्वामिकविषयम् । यत्तु मनुनोक्तम्—

'उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मासं यवान् पिबेत् ।

कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्मणोऽऽर्द्धेण संवृतः ॥ (१०९)

* तिलधेनुरूक्ता लिङ्गपुराणे उपरिभागे सप्तत्रिंशेऽध्याये, वराहपुराणे च नवनवतितमेऽध्याये यथा—

'सा तु षोडशभिः कार्या चतुर्भिर्वत्सको भवेत् ।

नासा गन्धमयी चास्या जिह्वा गुडमयी शुभा ॥

पुच्छे प्रकल्पनीया सा घण्टाभरणभूषिता ।

ईदृशीं कल्पयित्वा तु स्वर्णशृङ्गीं च कारयेत् ॥

कास्यदाहा रौप्यखुरा पूवधनुवधानतः

कृत्वा ता ब्राह्मणायाऽऽशु दद्याच्चैव नराधिप' ॥

(व. पु. ९९. ८६-८९)

इति । षोडशभिः कृडवैरित्यर्थः ।

१ This line does not appear in the text —

'वृषभ तिलधेनु वा ततो मुच्येत किल्बिषात्' ॥

२ All others except A and I substitute च्च for वा. ३ Except A. and I. all substitute तु for च; while B. and D. omit —

'गोघ्नस्य गोप्रदानं गोष्ठे शयनं द्वादशरात्रं

पञ्चगव्यप्राशनं गवां चानुगमनम्' ।

इति तत् शुद्धस्वामिकविषयम् । यत्तु मनुनोक्तम्—, ४ G. reads द्रोणसंवृत. and the text तेन संवृत. for ऽऽर्द्धेण संवृत., while B. and D. substitute कृतवापो for कृतवापो.

चतुर्थकालमश्रीयादक्षारलवणं मितम् ।
 गोमूत्रेण चरेत्स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥
 दिवाऽनुगच्छेत्ता गास्तु तिष्ठन्नुर्ध्वं रजः पिबेत् ।
 शुश्रूषित्वा नमस्कृत्य रात्रौ वीरासनी भवेत् ॥
 तिष्ठेन्तीष्वनुतिष्ठेत व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् ।
 आसीनास्वपि चासीनो नियतो वीतमत्सरः ॥
 आतुरामभिर्युक्तां वा चौर-व्याघ्रादिभिर्भयैः ।
 पतितां पङ्कमग्रां वा सर्वप्राणैर्विमोक्षयेत् ॥
 उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥
 आत्मनो यदि वाऽन्येषां गृहे क्षेत्रे खलेऽपि वा ।
 भक्षयन्तीं न कथयेत् पिबन्तं चैव वत्सकम् ॥

* 'वीरासन वसेत्'—इति भेदातिथ्यादिमहमतः पाठः। भित्ति-शय्या-
 दावनिषद्य यदुपविष्टस्यावस्थानं तद्वीरासनमित्याहुः । उक्तं च विष्णु-
 धर्मोत्तरे—

‘उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेत् उपविष्टस्तथा निशि ।

एतद्वीरासनं प्रोक्तमनाश्रियोपवेशनम्’ ॥

इति । आश्रयमन्तरा उपवेशनम् ।

१. The text reads गोमूत्रेणाचरेत् for गोमूत्रेण चरेत् २ C E and
 F. read चीरासनी for वीरासनी, while B. and D. read वीरासने चरेत्, G
 II. and J वीरासन चरेत् and the text वीरासन वसेत् ३ I reads तिष्ठन्तीषु
 च तिष्ठेत् and all others except A. and II. substitute विष्ठेत् for तिष्ठेत्
 ४ The text reads आसीनास्तु तथासीनो for आसीनास्वपि चासीनो ५ The
 text reads अभिशस्ता for अभियुक्ता. ६. G. II. I. and the text read
 पङ्कलग्नां for पङ्कमग्रा. ७ The text reads सर्वप्राणैर्विमोक्षयेत् for सर्वप्राणै-
 विमोक्षयेत्. ८ I reads गोरक्षण for गोरकृत्वा.

अनेन विधिना यस्तु गोघ्नो गा अनुगच्छति ।
 स गोहत्याकृतं पापं त्रिभिर्मासैर्व्यपोहति ॥
 वृषभैकादशा गाश्च दद्यात्सुचरितव्रतः ।
 अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत् ॥

(म. स्मृ. ११. १०९-११७)

इति एतत् * ब्राह्मणपरिगृहीताया बुद्धिपूर्वकवधविषये द्रष्ट-
 व्यम् । यच्चाङ्गिरसोक्तम्—

‘उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो भुञ्जीत यावकम् ।
 अक्षारलवणं रूक्षं षष्ठे कालेऽस्य भोजनम् ॥
 कृतवापो वसेत् गोष्ठे चर्मणा तेन संवृतः ।
 द्वौ मासौ स्नानमप्यस्य गोमूत्रेण विधीयते ॥
 पादशौचक्रिया कार्या अङ्घ्रिः कुर्वीत केवलम् ।
 व्रतिवद्धारयेद् दण्डं समन्त्रां चैव मेखलाम् ॥
 गां चैवानुव्रजेन्नित्यं रज आसां सदा पिबेत् ।
 तिष्ठन्तीषु च तिष्ठेच्च व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् ॥
 शुश्रूषित्वा नमस्कृत्वा रात्रौ वीरासनी भवेत् ।
 गोमतीं च जपेद् विद्यामोकारं वेदमेव च ॥
 आतुरामभिशास्तां च रोग-व्याघ्रादिभिर्भयैः ।

* विज्ञानेश्वरस्तु—‘एतत् त्रितयं याज्ञवल्कीयमासप्राजापत्य-मासपञ्च-
 गव्याशन-वृषभैकादशगोदानयुक्तत्रिरात्रोपवासरूपव्रतत्रितयविषयं यथा-
 क्रमेण द्रष्टव्यम्’—इत्याह ।

१ A reads आतुरां वाऽतिभीतां वा; while I. reads आतुरामभिशुक्तां च.

पतितां पङ्कलग्नां च सर्वप्राणैर्विमोक्षयेत् ॥
 उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥
 आत्मनो यदि वाऽन्येषां गेहे क्षेत्रे ऽथ वा खले ।
 भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तं चैव वत्सकम् ॥
 अनेन विधिना गोघ्नो यस्तु गा अनुगच्छति ।
 स तद्वधकृतं द्वाभ्यां मासाभ्यां तु व्यपोहति ॥
 वृषभैकादशा गाश्च दद्यात्सुचरितव्रतः ।
 अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत् ॥

इति तत् ब्राह्मणस्वामिककामकृतगोवध एव तारुण्या-
 दिगुणवद्विषयं द्रष्टव्यम् । अत्र जप्यां गोमतीं विद्यां यम
 आह—

'गोमतीं कीर्त्तयामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 तां तु मे वदतो विप्राः शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥
 गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगन्धिकाः ।
 गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥
 अन्नमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमम् ।
 पावनं सर्वभूतानां रक्षन्ति च वहन्ति च ॥
 हविषा मन्त्रपूतेन तर्पयन्त्यमरान् दिवि ।
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमप्रयोजिकाः ॥

१ I. reads स्तोत्र for तां तु and J. reads ते गवतो for मे वदतो २ B.
 C D and F. substitute वर्षयन्ति for तर्पयन्ति. ३ B. D. II and J.
 read -प्रयोजका for -प्रयोजिका .

सर्वेषामेव भूतानां गावः शरणमुत्तमम् ।
 गावः पवित्रं परमं गावो मंगलमुत्तमम् ॥
 गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सनातनाः ।
 नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ॥
 नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः' ।
 (य. स्मृ. ९. २-८)

इति । यत्तु हारीतेनोक्तम् ।

‘गोघ्नस्त्वचमूर्ध्वलाङ्गुलां परिधाय गा अनुतिष्ठेत्
 तिष्ठमानासु । आसीनास्वासीनः । संवेशमानासु
 संविशन् । संवीतांगो वीतमत्सरः । शीत-वातो-
 ष्णोतिवर्षेषु नात्मनस्त्राणं कुर्यात् गोरकृत्वा ।
 चोर-पङ्क-व्याघ्रादिभ्यो भयेभ्यो मोचयेत् । एवं
 सुचरितप्रायश्चित्तो वृषभमैकादशं गाश्च दत्त्वा
 त्रयोदशमासेन पूतो भवति' ।

(हा स्मृ. २३. ४०-४७)

इति । यदपि वसिष्ठेन—

‘गां चेद्हन्यात्तस्याश्मर्मणाऽऽर्द्रेण परिवेष्टितः

१. G. reads तच्चर्मोर्ध्वलाङ्गुल for त्वचमूर्ध्वलाङ्गुलां, while H. I. and J. read गामनुतिष्ठेत् for गा अनुतिष्ठेत्. २. except A. and I all read ऽदशु-
 ष्णित्त for वीतमत्सर. ३. I reads -उष्मा- for -उष्णा- ४. B. D. and
 H read गां पङ्क- for चोर-पङ्क- ५. I. has read these two sūtras into a
 śloka, which is —

‘गां चेद्हन्यात्तस्याश्मर्मणाऽऽर्द्रेण वेष्टितः ।

षण्मासकृच्छ्रस्तिष्ठेत् वृषभमैकादशा च गाः’ ॥

व्यावृत्ति शेष ।

But we have followed the text.

षण्मासान् * कृच्छ्रं तप्तकृच्छ्रं वा ऽऽतिष्ठेत्(१८)

ऋषभ-वेहतौ च । (२२)

(व. स्मृ. २१. १८-२२)

इति । दद्यादिति शेषः । देवलेनापि—

‘गोघ्नः षण्मासान् तच्चर्मपरिवृतो गोघ्रासाहारो

गोघ्नर्जनिवासी गोभिरेव सहचरन् मुच्यते’ ।

इति । एतच्चितयमपि सवनस्थब्राह्मणगोवधे कामकृते
द्रष्टव्यम् । यत्तु कात्यायनेनोक्तम्—

‘गोघ्नस्तच्चर्मसंवीतो वसेद्रोष्ठेऽथ वा पुनः ।

गाश्वानुगच्छेत् सततं मौञ्जी वीरासनादिभिः ॥

इदमकामतः कृते गोवधे इति केचित् । कृच्छ्र-तप्तकृच्छ्रौ आति-
ष्ठत्

‘अहं दिवा भुङ्क्ते नक्तमश्नाति वै अहम् ।

अहमयाचितव्रतस्यहं न भुङ्क्ते इति कृच्छ्रः ॥ (२०)

अहमुष्णाः पिबेदापस्यहमुष्ण पयः पिबेत् ।

अहमुष्ण घृत पीत्वा वायुभक्षः परं अहम् ॥

इति तप्तकृच्छ्रः’ । (२१)

(व. स्मृ. २१. २०-२१)

इत्युक्तलक्षणौ कृच्छ्र-तप्तकृच्छ्रौ वेदितव्यौ । ऋषभश्च वेहत् च
ऋषभ-वेहतौ । विहन्ति गर्भमिति वेहत् । ‘संश्वत्तृपद्देहत्’ (उ. २. ८४)
इति साधुः । या वृषसंयोगेन गर्भं पातयति सा गौर्वेहादित्युच्यते ।

१ II reads गोघ्नर्जनिवासी and B. C. D. E. F. G. I. and J गोघ्नतो-
पवासी for गोघ्नर्जनिवासी. २. except B. D. and II read सहाचरन्
for सहचरन्. ३ I reads तथा for अथ वा. ४. C and F. read मौण्डी
and I. रात्रौ for मौञ्जी

वर्ष-शीता-ऽनप-क्लेश-वह्नि-पङ्क-भयादिभिः ।
मोक्षयेत् सर्वयत्नेन पूयते वत्सरैस्त्रिभिः' ॥

(का. स्मृ. २. ९. १५)

इति यच्च शङ्खेनोक्तम्—

‘पादं तु शूद्रहत्यायामुदकयागमने तथा ।
गोवधे च तथा कुर्यात् परस्त्रीगमने तथा’ ॥

(शं. स्मृ. १३. ३२)

इति यच्च गौतमो ऽपि—

‘गां च वैश्यवत्’ ।

(गौ. स्मृ. २२. २३)

इति एतत् त्रितयमपि कामकृते सवनस्थब्राह्मणगोवधे
द्रष्टव्यम् । यत्तु यमेन—

‘गोसहस्रं शतं वाऽपि दद्यात् सुचरितव्रतः ।
अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत्’ ॥

(य. स्मृ. ५. १९)

इति तत् सवनस्थश्रोत्रियगुणवद्गोवधे द्रष्टव्यम् । अत एव
प्रचेताः—

‘स्त्रीगर्भिणी-गोगर्भिणी-बालवधेषु भ्रूणहा भवति’ ।

इति । अनयैव दिशा व्यासादिवचनेऽपि प्रायश्चित्त-
गौरव-लाघवे गोगतगुणागुणौ परीक्ष्य विषयव्यवस्था* योज-
नीया । वचनानि तु प्रदर्श्यन्ते । तत्र व्यासः—

* अत्र विशिष्टव्यवस्था ‘पञ्चगव्यं पिबेत् गोघ्नो’ (३. २६३—२६४)
इत्यादिश्लोकव्याख्याने मितक्षराणां द्रष्टव्या ।

१. I reads—

निषाद-शूद्रहत्यायापराधगमने तथा ।

‘मासं वाऽपि पित्रेद्रोघ्नः शुचि गोमूत्रयावकम् ।
दद्याद्वा दशकं चैव धेनूनां ब्राह्मणाय वा’ ॥

(व्या. स्मृ. ६. १८)

इति । पैठीनसिः—

‘गोष्ठे वसन् यवागूं प्रसृतितण्डुलगृतां मासं
भुक्त्वा गोभ्यः प्रियं कुर्वाणो गोघ्नः शुद्ध्यति’ ।

इति । विश्वामित्रः—

‘कृच्छ्रांश्च चतुरः कुर्याद्गोवधे बुद्धिपूर्वके ।
अमत्या तु द्वयं कुर्यात् तदर्धं वृद्ध-बालयोः’ ॥

इति । जाबालिः—

‘प्राजापत्यं चरेन्मासं गोर्हत्या चेदकामतः ।
गोहितो गोऽनुगामी स्याद् गोप्रदानेन शुद्ध्यति’ ॥

इति । जातूकर्ण्यः—

‘गां चेदकामतो हन्यात् ब्राह्मणानुज्ञया ततः ।
प्राजापत्यत्रयं कृत्वा स्पर्शयेद् ब्राह्मणाय गाः’ ॥

इति । व्याघ्रः—

‘गां चेद्हन्यान्नरोऽकामात् पणसप्तशतं तथा ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय दद्यात् शुद्ध्यर्थमात्मनः’ ॥

इति । हारीतः—

‘अकामाद्वा सकामाद्वा गोघ्नस्य पुरुषस्य वै ।

१ C E F G I. and J substitute व्रत for द्वय २. C. and F. read गौर्हिता and G H गौहन्ता for गोहत्या ३ I. reads चार्पयेद् for स्पर्शयेद् ४ H reads नरोऽकाम धेनुसप्तशत for नरोऽकामात् पणसप्तशत while B and D substitute येन for पण-

‘ब्राह्मणान् ज्ञापयेत् तत्र यथावदनुपूर्वशः ॥
 सशिखं वपनं कुर्यात् मासमेकं व्रतं चरेत् ।
 पयोशी पञ्चगव्याशी गोष्ठशायी जितेन्द्रियः ॥
 गवामनुगमं चैव तस्माच्च नियतव्रतः ।
 अद्भिर्यस्तर्पयेन्नित्यं शोधयेद्दुष्कृतं स्मरन् ॥
 एकरात्रं जले स्थित्वा त्रिरात्रं तदनन्तरम् ।
 गोदानं सर्वशक्त्या च ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥
 स क्लिबिषात् समुत्थाय मुच्यते नात्र संशयः’ ।
 (हा. स्मृ. २. ३८—४२)

इति । चतुर्विंशतिमते—

‘गोघ्नः सौम्यत्रयं कुर्यात् कृच्छ्रं वा नवमासिकम् ।
 गोमूत्र-यावकाहारस्त्रिभिर्मासैस्तु वा शुचिः ॥
 गवामनुगमं कुर्याद् गवां मध्ये वसन् निशि ।
 पञ्चगव्याशनो नित्यं गोवधात् तु प्रमुच्यते’ ॥

इति । बृहस्पतिः—

‘गोघ्नस्य पावनं सम्यग् गदतो मे निबोधत ।
 शस्त्रादिभिश्च हत्वा गां मानवं * व्रतमाचरेत् ॥
 रोधादिना † चाङ्गिरसमापस्तम्बोक्तमेव † वा ।

* मानवं व्रतं ‘उपपातकसंयुक्तो’ (११. १०८—११६) इत्यादि-
 ना ग्रन्थजातेन मनुनोक्तं पूर्वत्र द्रष्टव्यम् ।

† मनुनोक्तमिति कर्तव्यतासहितं त्रैमासिकमभिधाय—

‘अक्षारलवणं रूक्षं षष्ठे कालेऽस्य भोजनम् ।
 गोमतीं वा जपेद्विशामोद्गारं वेदमेव च ॥
 व्रतवद्वारयेद्दण्ड समन्त्रा चैव मेखलाम्’ ।

इत्यधिककर्तव्यतापुरःसरं व्रतमुक्तं तदाङ्गिरसं व्रतमभिधीयते ।

‡ आपस्तम्बोक्तं ‘पादमेकं चरेद्रोधे’ (आ स्मृ. १. ३) इत्यादि-
 नोक्तमनुसन्धेयम् ।

पादं चरेद्रोधवधे कृच्छ्रार्धं बन्धपातने ॥
 अतिवाह्य च पादोनं कृच्छ्रमज्ञानताडने ।
 गर्भिणीं कपिलां दोग्ध्रीं होमधेनुं च सुव्रताम् ॥
 रोधादिना घातयित्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 अतिवृद्धामतिकृशामतिबालां च रोगिणीम् ॥
 हत्वा पूर्वविधानेन चरेदर्धं व्रतं द्विजः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् शक्त्या दद्याद्धेम तिलांश्च गाः ॥
 हेम-गो-तिलदानेन नरः पापात् प्रमुच्यते' ।

(बृ. स्मृ. ३. ३-९).

इति ॥ ४२ ॥

गावः श्लाघ्यास्त्रिलोक्यामिति निगमगिरस्तादृशीनां वधे यत्
 प्रायश्चित्तं प्रणीतं किमपि गणयतस्तच्च सामान्यगीतम् ।
 भारद्वाजान्त्रवायः प्रथितसमुदयः स्वोदितैरेव सूक्तै-
 रध्यायस्याष्टमस्य व्यतनुत विवृतिं शाश्वतीं माधवार्यः ॥१॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्त्तक-परमेश्वर-
 श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ
 पराशरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१. All, except A and I read हेम-ऽन्न-तिल- for हेम-गो तिल-

पराशरसंहिता

अथ नवमो ऽध्यायः ।

—००५००

अष्टमाध्याये गोवधस्य सामान्यप्रायश्चित्तमुपवर्णितम् ।
अथ नवमाध्याये रोधादिनिमित्तविशेषानुपजीव्य प्रायश्चित्त-
विशेषा अभिधीयन्ते । तत्र

एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।

(प. स्मृ. ९. ३)

इति वक्ष्यति । तयोः पुरस्तादपवादमाद्यश्लोकेन दर्शयति—

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोध-बन्धयोः ।

तद्वधं तु न तं विद्यात् कामाकामकृतं तथा ॥१॥

इति । ब्रजे शालायां वा गाः प्रवेश्य तृणादिभक्षणप्रति-
बन्धो रोधः । गले पाशेन दोहाद्यर्थं पादेषु रज्जा वा नियन्त्रणं
बन्धः । तौ च रोध-बन्धौ द्विविधौ । हितावहितौ च । रोगग्र-
स्ताया गोरपथ्यभक्षणनिवारणं हितो रोधः । क्षुधिताया गोः
तृणादिभक्षणनिवारणमहितो रोधः । एवं बन्धस्यापि द्वैविध्यम् ।

१ In I. the ninth Adhyāya begins.—

पादानुग्रहतो यस्य प्राप्ता मानुषविग्रहम् ।

मुनिभार्याऽनिश राम त वन्देऽमितविक्रमम् ॥

This śloka may be an insertion by some writer other than Mādha-
vāhārya. २. I reads सामान्येन for सामान्य- ३. G. and I read काम-
कारकृत and M. कामात्कामकृत for कामाकामकृत. ४. G reads गच्छे for
गले. ५. I. reads गोश्च for तौ च. ६. I. omits अपथ्य-

तत्र हितयोर्बन्ध-रोधयोः प्रत्यवायजनकत्वाभावात्त प्रायश्चित्त-
निमित्तत्वम् । एतदेवाङ्गिरा आह—

‘सायं सङ्गोपनार्थं तु न दुष्येद्रोध-बन्धयोः’।

(आं. स्मृ. २. २९)

इति ॥ १ ॥

लगुडादिभिर्निपातने प्रायश्चित्तमाह—

दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहाराद्यदि पातयेत् ।

प्रायश्चित्तं तदा प्रोक्तं द्विगुणं गोवधे चरेत् ॥२॥

इति । दण्डस्य लक्षणम् ‘अङ्गुष्ठमात्र’ (१. १०)—इत्य-
नेन वक्ष्यति । तस्मात् दण्डादूर्ध्वमधिकप्रमाणेनेत्यर्थः । अन्येन
लगुडादिना पातयेन्मारयेत् । अकामकृते गोवधे यत् प्रायश्चित्तं
पूर्वाध्याये* प्रोक्तं तदेवात्र द्विगुणीभूतमाचरेत् ॥ २ ॥

इदानीं प्रायश्चित्तविशेषानभिधातुमन्यानि वधनिमित्तान्यु-
पन्यस्यात्—

रोध-बन्धन-योक्त्राणि घातश्चेति चतुर्विधम् ।

इति । वधनिमित्तमिति शेषः । चतुर्विधान् रोधादिवधान्
स्वयमेव स्पष्टीकरिष्यति ॥

तेषु बन्धेषु प्रायश्चित्तान्याह—

* इदं च ‘सशिखं वपनं कृत्वा’ (८. ३१) इत्यादिनोक्तमवगन्तव्यम् ।

१ In M. the tenth śloka (अङ्गुष्ठमात्र स्थूलो वा &c) of the text
appears before this. २ H. reads यदाऽन्येन for यदन्येन, while M
reads प्रहरेद्वा निपातयेत् for प्रहाराद्यदि पातयेत्. ३. I reads यथा प्रोक्त
द्विगुणं गोव्रत and M चरेत् प्रोक्त द्विगुण गोव्रत for तदा प्रोक्त द्विगुण गोवधे.
४. M. reads घातनं च for घातश्चेति.

एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ॥३॥

योक्त्रेषु पादहीनं स्यात् चरेत् सर्वं निपातने ।

इति । पूर्वाध्यायोक्तप्राजापत्यव्रतस्य पादभेदेन रोधादिवधेषु प्रायश्चित्तान्यवगन्तव्यानि । ननु—एतदङ्गिरोवचनेन विरुद्धव्रते । अङ्गिरा हि मासद्वयकृच्छ्रं गोव्रतत्वेनाभिधाय रोधादिवधेषु तत्पादादीनि विधत्ते—

‘पादं चरेत् रोधवधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।

योजने पादहीनं स्यात् चरेत् सर्वं निपातने’ ॥

(अं. स्मृ. २. ३१)

इति । नायं दोषः । गुणवदगुणवद्विषयत्वेनाङ्गिरः-पराशर-वचनयोर्व्यवस्थापनीयत्वात् । अन्यथा अङ्गिरसः संवर्त्ता-ऽऽप-स्तम्बाभ्यां सह विरोधः कथं परिह्रियेत ? । संवर्त्तः पक्षकृच्छ्रं गोवधव्रतमभिधायैतदाह—

‘प्रायश्चित्तस्य पादं तु निरोधे व्रतमाचरेत् ।

द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं योजने तथा ॥

पाषाणैर्लोष्टकैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।

निपात्य संचेरत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्ध्ये’ ॥

(सं. स्मृ. १३९-१४०)

१. II reads योक्त्रेषु तु त्रिपादं for योक्त्रेषु पादहीनं २. G. H and J. read पादादीन् for पादादीनि. ३. G. omits पक्ष- ४. The text reads रोधेषु and all others except H and I. संरोधे for निरोधे ५. The text reads कुहने for योजने, while C. E. F. and G. read पादसरोधने and B D H and J पाशे सरोधने for पादोनं योजने ६. The text reads लगुडै for लोष्टकै. ७. G. H. and J read निपात्यासौ चरेत्, B. and D निपात्यादौ चरेत् and the text reads निपातने चरेत् for निपात्य सचरेत्

इति । आपस्तम्बोऽपि दिनचतुष्टयकृत्यं पादत्वेन प्रकृत्येदमाह—

‘एकभक्तेन नक्तेन तथैवाध्याचितेन च ।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥
एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
योजने पादहीनं स्यात् चरेत् सर्वं निपातने’ ॥

(आ. स्मृ. १. १६)

इति । ननु—एवमपि पूर्वापरविरोधो दुष्परिहरः । पूर्वाध्याये ह्यकामकृते षोडशरात्रकृच्छ्रोऽभिहितः । अत्र तु कामकृते रोधवधे चतुरात्रोऽभिधीयते । नायं दोषः । अत्र प्रामादिकस्य बालवत्सादिवधस्य प्रायश्चित्तमिदमिति परिहरणीयत्वात् । एवं तर्हि—चतुरात्रा-ऽष्टरात्र-द्वादशरात्र-षोडशरात्ररूपाणां चतुर्विधानां कृच्छ्राणां बाल-वत्सादिविषयाणां पूर्वमभिहितत्वात् पुनरुक्तम्—इति चेत् । न । रोधादिनिमित्तस्य पूर्वमनुपन्यासात् । तत्र हि केवलं रजन्यादौ रक्षणार्थं पाशत्रद्धानां यादृच्छिकमरणमुपन्यस्तम् । एवं तर्हि—रोधादीनां पुरुषापराधत्वेनाधिकं प्रायश्चित्तं वक्तव्यम्—इति चेत् । न । रोधनीयस्य वत्सादेः शूद्रस्वामिकत्वादिलक्षणस्य हीननिमित्तस्यात्र कल्पनीयत्वात् । तस्मात् न कोऽपि विरोधः ॥ ३ ॥

वधनिमित्तस्य रोधस्य स्वरूपमाह—

गोवांटे वा गृहे वाऽपि दुर्गेवाप्यसमस्थले ॥४॥

१. I reads -चतुष्क-for -चतुष्टय-. २ The first two lines of this quotation do not appear in the text. ३. I. omits इदम् ४ C E F. H and J omit -ऽष्टरात्र- ५. I. reads अनुपलभ्यमानत्वात् for अनुपन्यासात्. ६. M reads—

गोचरे च गृहे वापि दुर्गेऽपि समेऽपि ।

I. reads गोष्ठे वाऽपि for गोवांटे वा.

नदीष्वथ समुद्रेषु त्वन्येषु च नदीमुखे ।

दग्धदेशे मृता गावः स्तम्भनाद्रोध उच्यते ॥५॥

इति । दुर्गाणि पर्वतसंकीर्णमार्गादीनि । असमस्थलं निम्नोन्नतप्रदेशः । अन्येषु वापी-तडागादिषु नदीमुखं समुद्र-नदीसङ्गमप्रदेशः । दग्धदेशो दावाग्न्यादिना दग्धः सन्नुष्ण-भस्माक्रान्तप्रदेशः । यथोक्तेषु स्थानेषु स्तम्भनाद्रावो मृता भवन्ति । अतस्तादृशस्तम्भनमैत्र रोध उच्यते । ईदृशरोधनिमित्तं प्रायश्चित्तमापस्तम्ब आह—

‘कान्तारेष्वथ दुर्गेषु गृहदाहभयेषु च ।

यदि तत्र विपत्तिः स्यात् पाद एको विधीयते’ ॥

(आ. स्मृ. १. १९)

इति ॥ ४५ ॥

वधनिमित्तबन्धनस्य स्वरूपमाह —

योक्त्र-दामक-दोरैश्च कण्ठाभरण-भूषणैः ।

गृहे वाऽपि वने वाऽपि बद्धा स्याद्दोर्मृता यदि ॥६॥

तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतं च तत् ।

१ M reads स्यात्तेष्वथ नदीमुखे for त्वन्येषु च नदीमुखे. २. K. and L. read दग्धे for दग्ध- and M. substitutes स्थिता for मृता ३ I. reads स्तम्भनमात्र for स्तम्भनमत्र. ४ K. and L. read योक्त्रे for योक्त्र- ५ M. reads घण्टा- for कण्ठा-. ६ C. E. and F. read वध स्यात् and G. H. J. K. and L. बद्ध स्यात् for बद्धा स्यात्. ७. Except A. and I. all read यत् for तत्.

इति । योक्त्रं पाशः शकटयुगच्छिद्रसम्बद्धः । दामकं धेनु-
बन्धनहेतुः पाशः । डोरं रज्जुमात्रम् । कण्ठाभरणं घण्टा-कि-
ङ्किण्यादि । भूषणं ललाटादौ निबद्धवराटकादि । ईदृशैः
साधनैर्बद्धा गौर्गृहे स्थिता वा चरणाय अरण्ये गता वा यदि
म्रियते तदा मरणनिमित्तं योक्त्रादिकमत्रबन्धनमित्युच्यते ।
गोषु योक्त्रादियोजनं कामकृतं बन्धनं, गोशालायां स्थापि-
तेषु योक्त्रादिषु यदि गावो लग्नाः स्युस्तदानीमकामकृतं बन्ध-
नमिति द्विविधं बन्धनं विज्ञेयम् । एतच्च संप्रायश्चित्तमाप-
स्तम्ब आह—

‘कण्ठाभरणदोषेण गौर्वा यत्र विपद्यते ।

चरेदर्धं व्रतं तत्र भूषणार्थं हि तत्कृतम्’ ॥

(आ. स्मृ. १. १७)

इति ॥ ६ ॥

वधनिमित्तस्य योक्त्रस्य स्वरूपमाह—

हले वा शकटे पङ्क्तौ पृष्ठे वा पीडितो नरैः ॥७॥

गोपतिर्मृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्रुधः ।

इति । पङ्क्तिः गले मेढीबन्धनम् । गोपतिर्बलीवर्दः । स च
स्थाविरेण रोगेण वा वोढुमशक्तो हल-रथ-पङ्क्ति-गोणीभारेषु
वाहितो म्रियेत तदा तन्मरणनिमित्तवहननियोजनं योक्त्र-

१ G substitutes कट- for शकट- and I -सम्बन्धः for -सम्बद्ध २ All, except A, an I omit पाशः, ३. B, C, and D, omit स-. ४. The text substitutes घण्टा- for कण्ठा- and तु for वा. ५ II. reads भूषणार्थं for भूषणार्थं and the text कृतं हि तत्र for हि तत् कृतम्. ६. M. reads मूलेखे शकटे पङ्क्तौ भारे for हले वा शकटे पङ्क्तौ पृष्ठे. ७. G reads युक्तो for पङ्क्तौ and J, substitutes जले for हले ८. I, reads योक्त्रान् for योक्त्रो. ९. I, reads खलमधि for गले मेढी-

मित्युच्यते । हलादिवाहनं दमनादीनामुपलक्षणम् । अत ए-
वापस्तम्बः—

‘दमने दामने रोधे सङ्घाते चैव योजने ।

नस्तः सकलपाशैर्वा मृते पादोनमाचरेत्’ ॥

(आ. स्मृ. १. १८)

इति । अशिक्षितबलीवर्दस्य वोढुं शिक्षणं दमनम् । दाम्ना
पाशेन सम्पादितो दामनः । रोधो गलनिरोधः । सङ्घातः
समूहः । पङ्क्तिः पूर्वोक्ता । तत्र योजनं बन्धनम् । नस्तः नासिकायां
दोरप्रक्षेपः । सकलपाशा इतरे सर्वे बन्धनविशेषाः ॥ ७ ॥

वधनिमित्तस्य घातस्य स्वरूपमाह—

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाऽप्यचेतनः ॥ ८ ॥

कामाकामकृतक्रोधो दण्डैर्हन्यादथोपलैः ।

प्रहता वा मृता वाऽपि तद्धि हेतुर्निपातने ॥ ९ ॥

इति । मत्तो धनादिना दृप्तः । प्रमत्तो मद्यपानादिना परवशः ।
उन्मत्तो व्याध्यादिना विभ्रान्तः । चेतनो लोकव्यवहारदर्क्षः ।
अचेतनो मुग्धः । पातयिष्यामीति बुद्धिः कामः । व्यर्थचे-
ष्टामात्रमकामः । ताभ्यामुत्पादितः क्रोधो यस्यासौ दण्डादि-
भिर्यदि हन्यात् तदामरणमन्तरेण केवलं प्रहता स्यात् तत्रै-
कामकृतसम्प्रहारो घात इत्युच्यते । अकामकृतं तु मारणं घातः ।
दण्डोपलाभ्यां शस्त्रादीन्युपलक्ष्यन्ते । अत एवापस्तम्बः—

१. The text reads वा निरोधे वा for दामने रोधे २ B and D read
न्यस्तः and I नरुते for नस्तः. The text reads स्तम्भ-गृहल पाशैश्च for नस्तः
सकलपाशैर्वा ३ I. reads तद्धेतुर्विनिपातने for तद्धि हेतुर्निपातने. ४ I.
reads -व्यवहाराविक्षम for -व्यवहारवक्ष ५. C, E, and I, read मारयिष्यामि
for पातयिष्यामि ६. I. reads त्त for तत्र.

‘पाषाणैर्लगुडैः पाशैः शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।

निपातयति यो गा वै सर्वमेव समाचरेत्’ ॥

(आ. स्मृ. १-१९)

इति ॥ ८-९ ॥

‘दण्डादूर्ध्वं यदन्येन’ (९.२)—इत्यत्र दण्डादधिकेन लगुडादि-
न कृतस्य प्रहारस्य प्रायश्चित्तनिमित्तत्वं वदताऽर्थादण्डप्रहारस्य
निर्दोषत्वमङ्गीकृतम् । तत्र कोऽसौ दण्ड इत्याकाङ्क्षायामाह—

अङ्गुष्ठमात्रस्थूलस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।

आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ १० ॥

इति । अङ्गुष्ठमात्र इत्यनेन ततोधिकं स्थौल्यं व्यावर्त्यते ।
न स्वल्पम् । अल्पस्य वधहेतुत्वाभावात् । बाहुमात्र इत्यने-
नाप्यधिकदैर्घ्यव्यावृत्तिः । अतिदीर्घेण प्रहारे मुखपर्यन्तप्रसा-
रणेन चक्षुराद्युपघातप्रसङ्गात् । आर्द्रत्वं सपलाशत्वं च वेदना-
ऽनुत्पत्त्यर्थम् । उक्तलक्षणेन दण्डेन भीतिमेवोत्पादयेत् । न
तु वेदनामित्याशयः ॥ १० ॥

यथोक्तदण्डप्रहारेण रुग्णस्य गोः पात-मूर्च्छनयोः सतोः
प्रत्यवायप्रायश्चित्तप्रसक्तावपवदति—

मूर्च्छितः पतितो वाऽपि दण्डेनाभिहतः स तु ।

उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैव वा ॥११॥

१. The text reads वापि for पाशैः . २. The text reads this line as follows :—

‘निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते’ ॥

३. G. reads प्रहारेण for प्रहारे ४. II. omits -प्रायश्चित्त-. ५. K. and L.
read दशैव वा for दशैव वा

ग्रासं वा यदि गृण्णीयात्तोयं वाऽपि पिबेद्यदि ।

पूर्वं व्याध्युपसृष्टश्चेत् प्रायाश्चित्तं न विद्यते ॥ १२ ॥

इति । यस्तु गौश्चिरं व्याधिपीडितोऽत्यन्तकृशश्चारणार्थं यथोक्तदण्डेनाभिहतः सन् पतितो मूर्च्छितो वाऽपि भवेत् स पुनरुत्थाय कानिचित्पदानि गच्छेत् तर्हि प्रहर्तुः प्रत्यवायो नास्ति । अथोत्थातुमशक्तस्तदाऽपि तृणे भक्षिते नास्ति प्रत्यवायः । भक्षयितुमशक्तो यदि जलं पिबेत् तदाऽपि नास्ति प्रत्यवायः । उत्थान-तृणभक्षण-जलपानान्यकृत्वा मूर्च्छानन्तरमेव श्रियेत चेत् तदा प्रहर्त्ता प्रत्यवैतीत्यर्थादिवगन्तव्यम् ॥ ११-१२ ॥

गोगभस्य वधे प्रायाश्चित्तमाह—

पिण्डस्थे पादमेकं तु द्वौ पादौ गर्भसंमिते ।

पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गभेमचेतनम् ॥ १३ ॥

इति । चतस्रो गर्भावस्थाः । पिण्डः सम्मितोऽचेतनः सचेतनश्चेति । गर्भाशये पतितं वीर्यं कलल-बुद्बुदादिक्रमणार्धमासे पिण्डभावमापद्यते । स एव मासमात्रेण दाढर्यमापद्य सम्मित इत्युच्यते । सम्यङ्मितः परिवृता दृढीभूतः सम्मितः । स च सप्तमे मासि प्राणवायुसञ्चाररूपां चेतनामापद्यते । मासादूर्ध्वमा सप्तमान्मासादचेतन इत्युच्यते । तदूर्ध्वं पतितो मृतो भवेत् । अत्र पिण्डस्थे गर्भे प्राजापत्यस्य पादमाचरत् । सम्मितवधे अर्धकृच्छ्रम् । अचेतनवधे पादत्रयम् । सचेतनस्य चतुर्थस्य वधे प्रायाश्चित्तं वक्ष्यति ॥ १३ ॥

१. B and D read न रयात् for नास्ति २ B. and D. read गर्भसंस्थिते for गर्भसंमिते.

पादकृच्छ्रादीनां चतुर्णामङ्गभूतांश्चतुरो वपनविशेषानाह—

पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।

त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखं तु निपातने ॥१४॥

इति । रोमवपनेन नखनिकृन्तनमध्युपलक्ष्यते । नितरां पातनं निपातनम् । सम्पूर्णस्य सचेतनस्य गर्भस्य वधे इत्यर्थः । इदं चतुर्विधं वपनं शङ्खोऽप्याह—

‘रोमाणि प्रथमे पादे द्विपादे श्मश्रुवापनम् ।

पादहीने शिखावर्जं सशिखं तु निपातने’ ॥

इति । नखनिकृन्तनं आपस्तम्ब आह—

‘पादे तु नख-रोमाणि द्विपादे श्मश्रुवापनम् ।

त्रिपादे तु शिखा धार्या चतुर्थे सशिखं स्मृतम्’ ॥

(आ. स्मृ. १. ३३)

इति ॥ १४ ॥

पवनविशेषवच्चतुर्धा व्यवस्थितान्* दानविशेषानाह—

पादे वस्त्रयुगं† चैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।

त्रिपादे गोवृषं दद्याच्चतुर्थे गोद्वयं स्मृतम् ॥१५॥

* केचन इममेव दानविशेषं पर्षदक्षिणेत्याचक्षते । न तत्र मूलं पश्यामः ।

† ‘वस्त्रयुगं’ उत्तरीयान्तरीयरूपम् । ‘कांस्यभाजनं’ भोजनोपयोगी कांस्यघटितः पात्रविशेषः । ‘गोवृष’ बलीवर्दम् । नात्र गवा सहितो वृष इति व्याख्येयम्

१. B D and H read वचन- for वपन-. २. The text reads thus śloka as follows.—

‘सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्तनम् ।

द्वितीये तु शिखा धार्या सशिख तु निपातने’ ॥

३ I. reads -चतुर्णां for चतुर्धा. ४ M. reads पादोने for त्रिपादे.

इति । गोवृषो बलीवर्दः । द्विपादे कांस्यभाजनमशक्तस्य ।
शक्तस्य त्वर्धसुवर्णम् । तदाह शङ्खः—

‘कृच्छ्रपादे वस्त्रदानं कृच्छ्रार्धे त्वर्धकाञ्चनम् ।

पादन्यूने तु गां दद्यात् पूर्णे गोमिथुनं स्मृतम्’ ॥

(शं. स्मृ. १८. २९)

इति ॥ १५ ॥

चतुर्थावस्थस्य सचेतनस्य गर्भस्य वधे प्रायश्चित्तमाह—

निष्पन्नसर्वगात्रस्तु दृश्यते वा सचेतनः ।

अङ्ग-प्रत्यङ्गसम्पूर्णो द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ १६ ॥

इति । अष्टमे मासे सर्वावयवसम्पूर्णो भवति । प्रसवप्रत्यास-
न्नकाले सचेतन इतस्ततः सञ्चरन्नुपलक्षयितुं शक्यते । अङ्गानि
शिर आदीनि । प्रत्यङ्गानि ग्रीवादीनि । तथा च स्मर्यते—

‘अङ्गान्यत्र शिरो हस्तौ वक्षः पार्श्वौ कटी तथा ।

पादाविति षडुक्तानि शास्त्रविद्धिः समासतः ॥

प्रत्यङ्गानि पुनर्ग्रीवा बाहू पृष्ठं तथोदरम् ।

ऊरू जङ्घे षडित्याहुस्तथा रोम-नखं परम्’ ॥

इति । तैरङ्गैः प्रत्यङ्गैश्च सम्पूर्णं गर्भं निर्हते प्राजापत्यद्व-
यमाचरेत् । तदेतच्चतुर्विधं गौर्गर्भवधप्रायश्चित्तं षट्त्रिंशन्म-
तेऽपि दर्शितम्—

‘पाद उल्पन्नमात्रे तु दौ पादौ दृढतां गते ।

पादोर्न व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥

१ I. omits त्वर्ध- and inserts तथा after -काञ्चनम्. २. G omits चतु-
र्थावस्थस्य and H. सचेतनस्य गर्भस्य. ३ I reads -सम्पूर्णं and M. सम्पन्न
for -सम्पूर्णं. ४. B. and D. omit निर्हित.

अङ्ग-प्रत्यङ्ग-सम्पूर्णे गर्भे* चेतःसमन्विते ।
द्विगुणं गोव्रतं तत्र एषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ॥

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘पादोऽसम्पन्नमात्रे † तु द्वौ पादौ च घने चरेत् ।
पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
अङ्ग-प्रत्यङ्ग-सम्पूर्णे चेतनेन समन्विते ।
द्विगुणं गोव्रतं तत्र एषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ॥

(आ. स्मृ. १०. ३५—३६)

इति ॥ १६ ॥

अवयवविशेषेषु प्रायश्चित्तविशेषानाह—

पाषाणेनाथ दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
शृङ्गभङ्गे चरेत्पादं द्वौ पादौ नेत्रघातने ॥ १७ ॥

* ‘चेतःसमन्विते’ चेतनायुक्तेत्यर्थः ।

† उपलब्धेषु सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु ‘पादः सम्पन्नमात्रे’ इत्येव वर्तते । तथापि तत्प्रामादिकमिव प्रतिभाति । अत एव—‘असम्पन्नमात्रे’ पिण्डभावस्थिते ‘घने’ सम्पन्नसंज्ञके इति व्याख्येयम् । अन्यथा पूर्वोक्तानां चतसृणां गर्भावस्थानामसङ्गतिः स्यात् ।

१. A B. and D. omit this and the following four lines —

आपस्तम्बोऽपि—

‘पादः सम्पन्नमात्रे तु द्वौ पादौ च घने चरेत् ।
पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
अङ्ग-प्रत्यङ्ग-सम्पूर्णे चेतनेन समन्विते ।
द्विगुणं गोव्रतं तत्र एषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ॥

२ C E F G. I. and J. read बन्धने for च घने. ३. I reads गर्भचेतः for चेतनेन ४ I. reads गावो येनापघातिताः for गावो येनापघातिताः. ५. I. reads सेन घातने and M. सेन यातने for नेत्रघातने.

लाङ्गुले पादकृच्छ्रं तु द्वौ पादावस्थिभङ्गने ।

त्रिपादं चैव कर्णे तु चरेत् सर्वं निपातने ॥१८॥

इति । येन पुंसा पाषाणादिसाधनैर्गवामुपघातः क्रियते स पुमान् गोमरणाभावेऽप्यवयवभङ्गप्रत्यवायनिवृत्तये निर्दिष्टं प्रायश्चित्तविशेषमाचरेत् । यच्चद्विरसा दर्शितम्—

‘अस्थिभङ्गः* गवां कृत्वा लाङ्गुलच्छेदनं तथा ।

पातनं चैकशृङ्गस्य मासार्धं यावकं पिबेत्’ ॥

(अं. स्मृ. १. २८)

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘अस्थिभङ्गः गवां कृत्वा शृङ्गभङ्गमथापि वा ।

त्वक्छेदे पुच्छनाशे वा मासार्धं यावकं पिबेत्’ ॥

(आ. स्मृ. १. २८)

इति तत् शृङ्गादिबहुवयवभङ्गविषयं गुणवद्गोविषयं वा । यदैष्यद्विरसोक्तम्—

‘शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च चर्मनिर्मोचनेऽपि वा ।

दशरात्रं पिबेद्वज्रं स्वस्थाऽपि यदि गौर्भवेत्’ ॥

(अं. स्मृ. ३०)

* केचनेदं वचनद्वयं कालान्तरमरणविषयं मन्यन्ते । तद्यथा— शृङ्गाद्यवयवभङ्गेन जनितया रुजा कालान्तरे मरणे । न तु तत्कालमरणे । तत्र प्रायश्चित्तान्तरस्योक्तत्वात् । सर्वथा यस्मिन् गोमरणे अवयवविशेषभङ्ग एव प्रयोजको भवति तत्रैतयोर्वचनयोः प्रवृत्तिरिति तेषामाशयः ।

१ I. reads चैककर्णे for चैव कर्णे. २ Except A. all read एतत् for तत्. ३. I. reads यदि for यद्.

इति । वज्रं क्षीरादि । एतच्चाशक्तविषयम् ॥ १७-१८ ॥

ननु-वर्णितं अङ्गभङ्गादिप्रायश्चित्तं न पर्याप्तम् । अङ्गभङ्गादेः
क्रियता अपि कालेन मरणपर्यवसायित्वसम्भवात् । वधप्रायश्चि-
त्तस्यैव तत्रोचितत्वात्—इत्याशङ्क्याह—

शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।

यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १९ ॥

इति । शृङ्गभङ्गानन्तरं षण्मासमध्ये यदि म्रियते तदानीं
शृङ्गादिभङ्गस्य तन्निमित्तत्वशङ्कया वधप्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं
भवेत् । यदा पुनः पदाभिभङ्गे षट्सु मासेषु जीवति तदा
वधप्रायश्चित्तं न विद्यते । किन्तु भङ्गादिनिमित्तमेव प्रायश्चि-
त्तमनुष्ठेयम् ॥ १९ ॥

व्रणभङ्गादौ न केवलं प्रायश्चित्ताचरणम् । किन्तु तैच्चिकि-
त्सा अपि कर्त्तव्येत्याह—

व्रण-भङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।

यवसश्चोपहर्त्तव्यो यावद् दृढबलो भवेत् ॥ २० ॥

इति । व्रणश्च भङ्गश्च व्रण-भङ्गौ । त्वक्च्छेदो व्रणः ।
शृङ्गाद्यस्थिच्छेदो भङ्गः । स्नेहाभ्यङ्ग इत्यौषधप्रक्षेपस्याप्यु-
पलक्षणम् । यवसस्तृणविशेषः । तेन भक्ष्यं सर्वमुपलक्ष्यते ।
चिकित्सां शङ्कोऽप्याह—

१. B. and D read अपक्व- for अशक्त-. २. I. reads शृङ्ग- for अङ्ग-.
३. J. omits तत्-. ४ I. inserts अपि after इति.

‘यवसञ्चोपहर्त्तव्यो यावद्रोहेत तद्द्वेणः ।

सम्पूर्णे दक्षिणां दद्यात्ततः पापात् प्रमुच्यते’ ॥

(शं. स्मृ. ११. १९)

इति ॥ २० ॥

‘यावद् दृढबल’ इति चिकित्साया अवधिपरिहितः । तमे-
वानुद्यानन्तरकर्त्तव्यमाह—

यावत् सम्पूर्णसर्वांगस्तावत् तं पोषयेन्नरः ।

गोरूपं ब्राह्मणस्याग्रे नमस्कृत्वा विसर्जयेत् ॥२१॥

इति । अङ्गसम्पूर्तिपर्यन्तं पोषणं कृत्वा पुष्टं तद्गोस्वरूपं
क्षमापणबुद्ध्या नमस्कृत्य चिकित्साया उपरमेत् ॥ २१ ॥

सम्यक् चिकित्सायां कृतायामपि प्रहारदाढ्यात् पुष्ट्यभावे
किं कर्त्तव्यमित्यत आह—

यद्यसम्पूर्णसर्वांगो हीनदेहो भवेत् तदा ।

गोघातकस्य तस्यार्धं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥२२॥

इति । गोघातकस्य यत् प्रायश्चित्तं प्राजापत्यं तदार्ध-
मनुतिष्ठेत् ॥ २२ ॥

इदानीं चौर्यादिदोषेण कामकृतगोवधे निमित्तविशेषानु-
पजीव्य प्रायश्चित्तविशेषानाह—

१. B C. D. E. F. G. H. and J. read तद्द्वेणम् for तद्द्वेण . I. reads
यावद्रोहिततद्द्वेण . २. J reads चिकित्साया अपि विधि for चिकित्साया
अवधि . ३. K and L. read ब्राह्मणाग्रे तु for ब्राह्मणस्याग्रे and M. नमस्कृत्य
for नमस्कृत्वा . ४. Except A and I. all read -सम्पूर्ण- for -सम्पूर्ति-. ५. K.
and L. read सद्य सम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेही for यद्यसम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेहो .
६. Except A and I. all omit यत् and I omits प्राजापत्यं . ७. C. E.
and F. read चौर्यादिदोषेण and I. वैर्यादिदोषेण for चौर्यादिदोषेण . ८. B.
and D. read प्रायश्चित्तमाह and C. E. F. G. H. and I. प्रायश्चित्तविशेषमाह
for प्रायश्चित्तविशेषानाह .

काष्ठ-लोष्टक-पाषाणैः शस्त्रेणैवोद्धृतो बलात् ।
 व्यापादयति यो गां तु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ २३ ॥
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्राजापत्यं तु लोष्टके ।
 तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकृच्छ्रकम् ॥ २४ ॥

इति । प्राजापत्य-तप्तकृच्छ्रयोः स्वरूपं पूर्वमेवोपदर्शितम् ।
 सान्तपना-ऽतिकृच्छ्रयोः स्वरूपं तूपरिष्ठाद्वक्ष्यते ।

नच-काष्ठादीनां वधनिमित्तत्वे समाने सति प्रायश्चित्त-
 वैषम्यमयुक्तमिति शङ्कनीयम् । शास्त्रैकगम्येऽर्थे युक्तिभिरु-
 पालम्भासम्भवात् । एवं तर्हि सर्वत्र न्यायविचारो निरर्थक इति
 चेत् । न । वचनानां परस्परविरोधे सति न्यायस्य निर्णाय-
 कत्वात् ॥ २३-२४ ॥

यथोक्तेषु चतुर्षु क्रमेण चतुर्विधान् दक्षिणाविशेषानाह-
 पञ्च सान्तपने गावः प्राजापत्ये तथा त्रयः ।

तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकृच्छ्रे त्रयोदश ॥ २५ ॥

इति । गावो देया इति शेषः । त्रयस्तिस्त्रः ॥ २५ ॥

प्रमापितस्य गोः परकीयत्वे तस्मै गोस्वामिने गां दत्त्वा
 पश्चात् यथोक्तं व्रतमाचरोदित्याह-

प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात् तत् प्रतिरूपकम् ।

तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥ २६ ॥

१. B. D. and J. read नैवोद्धृते for -नैवोद्धृतो. २. Except A. and M. all read शस्त्रेणैवातिकृच्छ्रकम्.

इति । महिषाश्वदिष्वपि स्वामिने दानं समानमिति विवक्षया
प्राणभृतामित्युक्तम् । तदेतत्प्रतिरूपदानं मनुरब्रवीत् । तथा
च मानवं वचनम्—

* 'यो यस्य हिंस्यात् द्रव्याणि ज्ञानतो ज्ञानतोऽपि वा ।
स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञे दद्याच्च तत्समम्' ॥

इति ॥ २६ ॥

‘ रोध-बन्धन-यौक्लाणि’ ।

इत्यत्र रोध-बन्धनयोः प्रत्यवायहेतुत्वं वर्णितम् । इदानीं
तस्यापवादमाह—

अन्यत्रांकन-लक्ष्मभ्यां वाहने मोचने तथा ।

सायं सङ्गोर्पेनार्थं च न दुष्येद्रोध-बन्धयोः ॥२७॥

इति । वृषोत्सर्गादौ दाहादिना स्थिरचिह्नकरणमङ्कनम् ।
तत्रैव गोमयहरिद्रादिना तात्कालिकचिह्नकरणं लक्ष्म ।
ताभ्यामन्यत्र उक्तचिह्नरहितेषु बलीवर्देष्वित्यर्थः । वाहनं
गोणीभाराद्यारोपणम् । मोचनं तस्यैव भारस्यावरोपणम् । त-

* नास्तीदमुपलब्धमनुस्मृतिपुस्तकेषु कुत्रापि । उपलभ्यन्ते च मा-
नवानि वचनानि भारतादिष्वन्येषु ग्रन्थेषु । तत्र कुत्रापि स्याच्चेत् शोध-
कैरवलोकनीयम् ।

१. B D. and H. omit -अश्व-, while H. reads महिष्यादि- २. All,
except A. I. and M. read अङ्कन-लक्ष्याभ्यां for अङ्कन-लक्ष्मभ्यां ३. M.
reads मोहने for मोचने. ४. M. reads संयमनार्थं तु for सङ्गोर्पेनार्थं च. ५.
I. reads सक्रिय- for स्थिर-; while J. substitutes वृषोत्सर्गादिविबुद्ध्या for
वृषोत्सर्गादौ ६. B and D read तात्कालिकविहरण for तात्कालिकचि-
ह्नकरण and except H. and I. all substitute लक्ष्यम् for लक्ष्म. ७. I.
omits एव.

त्रोभयत्रैव बलीवर्दशरीरे यद्यपि व्यथा जायते तथापि प्रत्य-
वायो नास्ति । चिह्नद्वयरहितेषु बलीवर्देषु वाहन-मोचनयोः
शास्त्रेणैवाङ्गीकृतत्वात् । चिह्नेपितेषु वृषेषु वाहनं न शास्त्री-
यम् । वाहननिवृत्तिज्ञापनायैव चिह्नकरणात् । तथा रात्रौ संर-
क्षणार्थं रोध-बन्धनयोः कृतयोरपि नास्ति प्रत्यवायः ॥ २७ ॥

पुनरपि व्यवस्थितान् प्रायश्चित्तविशेषान् विधातुं चत्वारि
निमित्तान्युपन्यस्यति -

अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ।

नदी-पर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥

इति । रोगचिकित्सार्थमङ्कनार्थं वा यावद्बहनमपेक्षितं तावतो-
र्भिकदहनमतिदाहः । यावन्तं भारमक्लेशेन वोढुं शक्नोति
तावतोऽप्यधिकस्य भारस्यारोपणमतिवाहः । रज्जुस्थित्यर्थं
नासिकायां छिद्रकरणं भेदनम् । पात-वधसम्भावनोऽपेत-
योर्दुर्गमयोर्नदी-पर्वतयोः प्रेरणं नदी-पर्वतसञ्चारः ॥ २८ ॥

तेषु चतुर्षु निमित्तेषु क्रमेण प्रायश्चित्तान्याह -

अतिदाहे चरेत् पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् ।

नासिकये प्रादहीनं तु चरेत् सर्वं निपातने ॥ २९ ॥

इति । दुर्गमनदी-पर्वतसञ्चारेण प्रमादात् पतित्वा मरणं
निपातनम् । 'अतिदाहे' - इति वाँ पाठः । तस्मिन् पक्षे वत्सार्थं
पयो ऽनवशेष्य कृत्स्नक्षीरदोहनमतिदाहः । तत्र वत्सोपघात-

१ B. and D substitute च for -ऽतः. २. K. L. and M. read नासिक
for नासिकये. ३. L. omits वा and reads पादगन्तरम् for पाठः.

प्रत्यवायनिमित्तं धेनूपघातनिमित्तं वा प्रायश्चित्तम् । यत्तु
हारीतेनातिदाहातिवाहनादौ चान्द्रायणमुक्तम्—

‘नासाभेदन-दाहेषु कर्णच्छेदन-बन्धने ।

अतिदाहातिदोहाभ्यां कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(हा. स्मृ. १९.१०)

इति तद्बहुनिमित्तसन्निपातविषयं द्रष्टव्यम् ॥ २९ ॥

यस्तु गौर्गृहे बद्धः प्रमादाद्गृहदाहे सति यदि श्रियेत तदा
किं प्रायश्चित्तम् ? इत्यत आह—

दहनात्तु विपद्येत अनङ्गान् योक्त्वयन्त्रितः ।

उक्तं पराशरेणैव ह्येकपादं यथाविधि ॥ ३० ॥

इति । वृद्धपराशरेण यथाविध्युक्तमेकं पादकृच्छ्रं चरेत्—
इति शेषः । एतच्चापस्तम्बोऽप्याह—

‘कान्तरेष्वथ वा दुर्गे गृहदाहे खलेषु च ।

यदि त्विह विपत्तिः स्यात् पाद एको विधीयते’ ॥

(आ. स्मृ. ३. १६)

इति ॥ ३० ॥

बुद्धिसमाधानायोक्तान्यनुक्तानि च निमित्तानि संगृह्णाति—

रोधनं बन्धनं चैव भारः प्रहरणं तथा ।

दुर्गप्रेरण-योक्त्रं च निमित्तानि वधस्य षट् ॥ ३१ ॥

१. I. reads भेदने वाहने चैव for नासाभेदन-दाहेषु २. I. reads चेत and M. च for तु ३. M. reads अबद्धो वाऽपि यन्त्रित for अनङ्गान् योक्त्वयन्त्रितः. ४. B. and D. read पराशरेण for पराशरणं and B. D. K. and L. read ह्येकं पादं for ह्येकपादं. ५. M. reads रोध-बन्धन-योक्त्रं च for रोधनं बन्धनं चैव. ६. K. and L. read वधेषु for वधस्य.

इति । तत्र रोध-बन्धन-योक्त्राणि पूर्वमेव व्याख्यातानि ।
भारोऽतिवाहनम् । प्रहरणं शस्त्रादिभिस्ताडनम् । दुर्गप्रेरणं
प्रौढभारं वाहयित्वा अत्युन्नतपर्वताग्रे नयनम् ॥ ३१ ॥

पूर्वं गृहे बद्धस्य पशोर्दाहनिमित्तं प्रायश्चित्तमभिहितम् ।
इदानीं तस्यैव मरणे बधनिमित्तं प्रायश्चित्तमाह—

बन्ध-पाश-सुगुप्ताङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ।

भवने तस्यै पापी स्यात् प्रायश्चित्तार्धमर्हति ॥३२॥

इति । बन्धहेतुः पाशो बन्धपाशः । तेन सुगुप्तानि रोधितानि
गलपादादीन्यङ्गानि यस्यासौ बन्धपाशसुगुप्ताङ्गः । स चेद्भवने
म्रियेत तदा कृच्छ्रार्धमाचरेदिति । यद्यपि पूर्वत्र—

‘द्वौ पादौ बन्धने चरेत्’ ।

इत्यनेनेदं प्रायश्चित्तमुपवर्णितं तथाप्यत्र बन्धनयोग्या-
योग्यरज्जुविवेकचिकीर्षया तस्यैव पुनरनुवाद इत्यदोषः ।
यद्वा पूर्वोक्तस्यैव प्रायश्चित्तस्य विहितरज्जुबन्धविषयत्वमनेन
समर्प्यते । निषिद्धरज्जुबन्धने तु सम्पूर्णं कृच्छ्रमवगन्त-
व्यम् ॥ ३२ ॥

तत्र तावद्वर्ज्यान् रज्जुविशेषान् दर्शयति—

न नारिकेलैर्न च शाणवाँलैः

न वाँपि मौञ्जैर्न च वल्कशृङ्गलैः

१ All, except A. and I. substitute पुन for अत्युन्नत-. २ G. reads
बद्धपाश- for बन्धपाश-. ३. I. reads तत्र for तस्य ; while M. reads
नाशस्य पापे कृच्छ्रार्धम् for पापी स्यात् प्रायश्चित्तार्धम्. ४ K and L. read
नारिकेलैर्न for नारिकेलैः. ५. I. reads शाणपाशै for शाणवाँलैः. ६ B.
D. and I substitute च for वा ; while K. and L. read मौञ्जेर्न न नद्धशृ-
ङ्गलै and M मौञ्जे न च बन्धशृङ्गलै .

गावो न निबन्धनीया

बध्वाऽपि तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा ॥ ३३ ॥

इति । वल्कानि वंशादिजनितानि । शृङ्खलान्ययस्ताम्रा-
दिनिर्मितांने नारिकेलादिभिर्गावो न बन्धनीयाः । यदि
दामान्तरासम्भवादेतैर्दामभिर्बद्धयेरन् तदा तन्निमित्तोपद्रव-
प्रसङ्गे सहसा छेतुं हस्तेन परशुं गृहीत्वा सावधानस्तिष्ठेत् ।
नारिकेलादिभिः कार्पासतन्त्वादिजन्या दृढा रज्जवः सर्वा
उपलक्ष्यन्ते । अत एवाङ्गिराः—

‘न नारिकेलैर्न च फालकेन
न मौञ्जिना नापि च वल्कलेन ।
एतैरनङ्गान् न हि बन्धनीयो
बध्वाऽपि तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा ॥

(अं. स्मृ. ३. ५)

इति । फालकं कार्पासजन्यम् ॥ ३३ ॥

उपादेयान् रज्जुविशेषानाह—

कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्रोपशुं दक्षिणामुखम् ।

इति । यथा पाशा अनुपद्रवकारिणो विवक्षिताः तथा-
स्थानमपि निष्पन्नतादि दोषरहितं विवक्षितम् । तथा च
व्यासः—

‘कुशैः काशैश्च बध्नीयात् स्थाने दोषविवर्जिते’ ।

(व्या. स्मृ. ५. १७)

इति ॥

१ I. reads -प्रसङ्गे भवत्यतस्तच्छेतुं for प्रसङ्गे सहसा छेतुं. २ A
reads गोपतिं and II. वै पशु for गोपशु

ननु—नारिकेलादिपाशानामुपद्रवकारित्वसम्भावनया प्रति-
षेधः कृतः । स च दोषः कुशादिपाशेष्वपि समानः । तेषां
सहसा त्रोटनेऽपि गृहदाहादौ पलायमानानां गवां गलगत-
पाशेषु लग्नेनाग्निनोपद्रवसम्भवादित्यत आह—

पाशलग्नाग्निदग्धासु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३४ ॥

इति । कुशादिमयपाशानां शीघ्रं भस्मीभावात् सकृत् स-
न्तोपमात्रं सम्पद्यते । न तु प्राणान्तिक उपद्रवः । अतो न
तत्र प्रत्यवायः ॥ ३४ ॥

तत्रापि केनचित् प्रकारेणोपद्रवसम्भावनामुद्भाव्य तत्रो-
चित्तं प्रायश्चित्तमाह—

यदि तत्र भवेत् काष्ठं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ।

जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्विषात् ॥ ३५ ॥

इति । गलगते पाशे दह्यमाने यदि कुशमूलादिरूपं
किञ्चित् काष्ठं तस्मिन् पाशे ष्वतिष्ठेत् तदा तदुल्मुकसंस्पर्शादी-
षद् त्वग्दाहो भवेत् । तत्र गायत्रीजपेनैव शुद्धिः । पावमानी-
यमिति पाठे पवमानसूक्तं जपित्वेति व्याख्येयम् ॥ ३५ ॥

१. Except A. and I. all omit च २. B. and D. read पाशलग्नानि
दोषेषु C. F. and I. read पाशलग्नानिदग्धेषु, H. reads पाशलग्नानिविधेषु ;
but the chhanda is incorrect, K. and L. read पाशलग्नानि दग्धेषु and
M. reads पाशलग्नानिदग्धेषु all pay पाशलग्नानिदग्धासु ३. Except A. and
I. all read सम्पातमात्रं सम्पद्यते. ४. C. F. K. and L. read कष्ट and
M. काष्ठ for काष्ठं ५. I. omits त्वग्-.

यस्मिन् देशे मरणान्तिकः प्रमादः सम्भावितः तत्र गावो न प्रेषणीयाः । यदि बुद्धिमान्द्यात् प्रेषयेत् तदा तत्र मरणे प्रायश्चित्तं चरणीयमित्याह—

प्रेरयन् कूप-वापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन् ।

गवाशनेषु विक्रीणंस्ततः प्राप्नोति गोवधम् ॥३६॥

इति । यस्मिन् चारणप्रदेशे जीर्णकूप-वाप्यादयो विद्यन्ते तत्र चारणार्थं प्रेषितो यदि म्रियते तदा, यत्र प्रौढा वृक्षाश्छिद्यन्ते तत्र प्रेषितः प्रौढशाखापातेन मरणं प्राप्नोति, गोमांसभक्षणो म्लेच्छा गवाशनाः तेषु विक्रीता गौस्तैर्मार्यते अतस्तेषु त्रिष्वपि स्थानेषु प्रेरको गोव्रतं चरेत् ॥ ३६ ॥

उदृषभयज्ञादावुपघाते पादत्रयं प्रायश्चित्तमाह—

आराधितस्तु यः कश्चित् भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।

श्रवणं हृदयं भिन्नं भग्नो वा कूपसङ्कटे ॥ ३७ ॥

कूपादुत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीव-पादयोः ।

स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥३८॥

इति । उदृषभयज्ञे^x हि बलीवर्दमाराध्य धावयन्ति । तत्रातित्वरया धावतः कदाचित् कक्षो भिद्यते । केनचिदुप-

^x अयं च यज्ञो महाराष्ट्रादिषु प्रसिद्ध एव । यत्र शूद्रादयः बलीवर्दपूजां कृत्वा स्पर्माण्हे तान् शकटादिषु नियुज्य धावयन्ति ।

१ I. substitutes तथा for तत २ A. reads भिन्नवक्षा. and B. and D. भिन्नकाश for भिन्नकक्ष. ३. B D. and M. read कूटसङ्कटे for कूपसङ्कटे.

विनिर्दिशेत् । तथाऽन्यत्रापि गृह-भित्ति-वेद्यादिकरणार्थमङ्गणो-
पवनादिषु गोसञ्चारसम्भावनावत्सु प्रदेशेषु कृताः खाताः गृह-
खाताः । स्वेन कृताः स्वकार्याः । स्वकार्याश्च ते गृहखानाश्च
स्वकार्यगृहखाताः । तेषु गोविपत्तौ पादत्रयं प्रायश्चित्तं विनि-
र्दिशेत्* ॥ ४१ ॥

गृहखातादिवद् गृहे सर्पादिना बन्धेन प्रत्यवायप्राप्तावप-
वदति-

निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्प-व्याघ्रहतेषु च ।

अग्नि-विद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४२ ॥

इति । रात्रौ संरक्षणार्थं पाशबन्धेन निरुद्धा गात्रः सर्प-
व्याघ्रादिभिर्यदि हन्येरन् तदा स्वामिनः प्रत्यवायो नास्ति ।
अग्निप्रामदाहः । विद्युदशनिः । ताभ्यां विपन्नानां न प्रत्यवा-
यहेतुत्वम् ।

ननु-‘दहनान्तु विपद्यन्ते’ (७.१३)-इत्यत्र प्रायश्चि-
त्तमुपवर्णितम् । इह तु तत् निराक्रियते इति पूर्वापरविरोध-
इति चेत् । न । निराकरणस्याशक्तविषयत्वात् । सत्यां
शक्तौत्रुपेक्षायां पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तम् । अत एव व्यासः—

* इदं च स्वकीयेषु खातेषु स्वस्वामिकगोविपत्तौ द्रष्टव्यम् । परस्वा-
कगोविपत्तौ तु प्रमादेन शक्तौ सत्यामनिवारणे स्वामिनः खातकर्तृश्व
मानमेवेति ध्येयम् ।

१ K. and L read नद्ध- for बन्ध-. २ B and D read आशङ्क्य-
विषयत्वात् and H आशङ्काविषयत्वात् for अशक्तविषयत्वात्. ३. H reads
शक्त्यशक्तौ तदुपेक्षया for शक्तात्रुपेक्षायां. ४. I. reads अपूर्वोक्तप्रायश्चित्तम्
for पूर्वोक्त प्रायश्चित्तम्

‘जलौघ-पल्वले मग्ना मेघ-विद्युद्भृताऽपि वा ।
 श्वभ्रे वा पतिताऽकस्मात् श्वापदेनापि भक्षिता ॥
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं गोस्वामी व्रतमुत्तमम् ।
 शीत-वाताहता वा स्यादुद्धन्धनमृताऽपि वा ॥
 शून्यागारे *उपेक्षायां प्राजापत्यं विनिर्दिशेत् ।

(व्या. स्मृ. ३. ३९-४१)

इति । इदं तु कार्यान्तरविरहे सत्युपेक्षायां वेदितव्यम् ।
 कार्यान्तरव्यप्रतयोपेक्षायां त्वर्धम् ।

‘पल्वलौघ-मृग-व्याघ्र-श्वापदादिनिपातने ।
 श्वभ्र-प्रपात-सर्पाद्यैर्मृते कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥
 अपालनात्तु कृच्छ्रं स्यात् शून्यागार उपप्लवे ।

(वि. स्मृ. २१-२३)

इति विष्णुस्मरणात् ॥ ४२ ॥

विद्युद्गहादेरिव ग्रामघातादेरपि न प्रत्यवायहेतुत्वमित्याह—
 ग्रामघाते शरौघेण वेदमभङ्गान्निपातने ।

अतिवृष्टिहतानां च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४३ ॥

इति । शत्रुसैन्येन ग्रामे हन्यमाने सति तदन्तर्वर्त्तिनो
 गावः शरौघेण निपात्यन्ते । तथा स्तम्भ-वंशादिशैथिल्येन

* अनुपेक्षायां तु नास्येव क्रिमपि ।

१. I. reads जलौघे for जलौघ- and ग्रहि for मेघ-. २. C and F. read उपेक्षायां for उपेक्षायां. ३. Only the first and the last line of this quotation from Vyāsa appears in B and D ४ B and D read उपप्लवात् for उपप्लवे ५. C. E. F. G. and M read -बन्धात् for -भङ्गात् and for the same B. D. H. and J. read -भङ्ग-.

गृहे भग्ने सति तदन्तर्वर्तिनां गवां निपातो भवति । तथा
बुध-शुक्रसामीप्यादिना प्रवृत्तायामतिवृष्टौ शीत-वातपीडिता
गावो म्रियन्ते तत्र तस्त्वामिनः प्रत्यवायो नास्ति ॥ ४३ ॥

सङ्ग्रामादेरपि न प्रत्यवायहेतुत्वमित्याह—

सङ्ग्रामे प्रहतानां च ये दग्धा वेदमकेषु च ।

दावाग्नि-ग्रामघातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४४ ॥

इति । सेनयोर्हभयोर्युद्धे सति तत्र प्रहता गावो म्रियन्ते ।
स्कन्धावारनिर्मितानि तृणमयानि वेदमकानीत्युच्यन्ते ।
तेषु वैरिभिर्दह्यमानेषु तत्र गावो म्रियन्ते । तथा क्वचिद्वावा-
ग्निना अरण्यसमीपवर्तिनो ग्रामा दग्धा भवन्ति तत्र गाव
उपहन्यन्ते । न चैतेषु विषयेषु स्वामी प्रत्यवायं
प्राप्नोति ॥ ४४ ॥

गवां हिते प्रवृत्तस्य प्रामादिकं गोमरणं न प्रत्यवायजन-
कमित्याह—

यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढं गर्भविमोचने ।

यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४५ ॥

इति । व्रणरोगादौ दाह-च्छेदादिचिकित्सार्थं रज्वादिना
यन्त्रिता गौः प्रमादाद्विपद्येत । तथा योनिद्वारि समागतस्य

१ G. and H read शरप्रहता for तत्र प्रहता. २. Except A, I, and J
all omit —

स्कन्धावारनिर्मितानि तृणमयानि वेदमकानीत्युच्यन्ते ।

तेषु वैरिभिर्दह्यमानेषु तत्र गावो म्रियन्ते ।

३. J reads यन्त्रणे for यन्त्रिता ४ B. C D F G. K. and L
read मूढ- for मूढ-. ५ B. D, and H read व्रणरोगादिदाह- for व्रणरोगादौ
दाह-

मृतस्य गर्भस्य निर्गमनार्थं तदाकर्षणादिप्रयत्ने क्रियमाणे कथञ्चिद्गौरिभ्रियेत तत्र हितमाचरन् पुरुषो न प्रत्यवैति । एत-
देव संवर्त्त आह-

‘यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।

यदि तत्र विपत्तिः स्यात् न स पापेन लिप्यते ॥

औषधं स्नेहमाहारं दद्याद् गो-ब्राह्मणेषु च ।

दीयमाने विपत्तिश्चेन्न स पापेन लिप्यते ॥

दाह-च्छेद-शिराभेदैः^१ प्रयोगैरुपकुर्वताम् ।

द्विजानां गोहितार्थं च प्रायश्चित्तं न विद्यते’ ॥

(सं. स्मृ. १३७-३९)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि-

‘क्रियमाणोपकारे^२ तु मृते विप्रे न पातकम् ।

विपाके गोवृषाणां तु भेषजाग्निक्रियासु च’ ॥

(या. स्मृ. ३. २८४)

इति । अङ्गिरा अपि-

‘औषधं स्नेहमाहारं दद्याद् गो-ब्राह्मणेषु यः ।

विपाके तु विपत्तिः स्यात् न स दोषेण लिप्यते’ ॥

(अं. स्मृ. १. २८)

इति ॥ ४९ ॥

* रोगनिवारणार्थं दाह पुच्छ-शृङ्गादीनां च्छेदः शिराभेदश्च एतैः प्रयोगैरुपकुर्वतां द्विजानां गोविपत्तिनिमित्तं प्रायश्चित्तं नास्तीत्यर्थः ।

१. B, D and H read प्रत्यवायी for प्रत्यवैति २ I and the text read गोचिकित्सार्थं, C, F G and I read मूढगर्भ- for मूढगर्भ- ३ This and the next śloka do not appear in the text B C and A reads दद्याद्गो-ब्राह्मणे द्विज and C and F दद्याद्गो-ब्राह्मणादिषु for दद्याद्गो-ब्राह्मणेषु च ४ I, reads -भेद- for -भेदै . ५ B and D read अग्निप्रयागे पराकं तु for क्रियमाणो-पकारं तु ६ C and F, read विपाके for विपाके ७ B, and D substitute च for य .

रोध-बन्धनाभ्यां गोविपत्तौ प्रायश्चित्तं पूर्वमुपवर्णितम् ।
यदा बहव एकेन व्यापारेण विपद्यन्ते तदा किं व्यापारैक्या-
देकं व्रतं स्यात् ? किं वा प्रहतगोसंख्यया व्रतावृत्तिः ?-इति
विचिकित्सायामिदमाह—

व्यापन्नानां बहूनां च बन्धने रोधने ऽपि वा ।

भिषङ्मिथ्योपचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥४६॥

इति । पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं द्विगुणमाचरेदित्याशयः । तथा च
संवर्तः—

‘व्यापन्नानां बहूनां च बन्धने रोधनेऽपि * वा ।

द्विगुणं गोव्रतस्यास्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये’ ॥

(सं. स्मृ. १३५)

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘विपन्नानां बहूनां तु बन्धने रोधनेऽपि वा ।

भिषङ्मिथ्याप्रयोक्ता च द्विगुणं गोव्रतं चरेत्’ ॥

(आ. स्मृ. ३.१९)

* अत्रापि आधिभौतिकाधिदैविकोपद्रवैराकस्मिकमनिच्छया मरणे
न प्रायश्चित्तमिति पूर्वोक्तापवादेभ्योऽवगन्तव्यम् ।

१ B C D E F G. H I and M. read -श्याप्रचारे for -श्योपचारे.
२ The text reads व्यापारहितेषु बहूषु for व्यापन्नाना बहूना च. ३. The text
reads गोव्रत तस्य for गोव्रतस्याऽस्य ४ I. reads विधीयते for विशुद्धये ;
while C and F. omit the following —

‘द्विगुणं गोव्रतस्यास्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये’ ॥

इति । आपस्तम्बोऽपि—

विपन्नानां बहूनां तु बन्धने रोधनेऽपि वा ।

इति । अयथाशास्त्रं चिकित्सनं * भिषङ्मिथ्याप्रयोगः
इति ॥ ४६ ॥

सत्यां शक्तावुपेक्षकस्य प्रत्यवायोऽस्तीत्युक्तम् । न के-
वलं स्वामिन एवैतत् । किं त्वन्येषामपीत्याह—

गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।

अनिवारयतां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥ ४७ ॥

इति । पङ्कमज्जनादिर्विपत्तिः । तत्र ये केचिन्मार्गे गच्छ-
न्तो विपत्तां गां विलोक्य यथाशक्ति प्रतीकारं न कुर्वन्ति
तेषां सर्वेषामुपेक्षकाणां प्रत्यवायो भवति । प्रेक्षका इत्यने-
नानुमन्नादयः सर्वे ऽप्युपलक्ष्यन्ते । अत एव पैठीनसिः—

‘हन्ता मन्तोपदेष्टा च तथा सम्प्रतिपादकः ।

प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गानुदेशकः ॥

आश्रयः शस्त्रदाता च भक्तदाता विकर्मिणाम् ।

उपेक्षकः †शक्तिमांश्चेद्दोषवक्ताऽनुमोदकः ॥

अकार्यकारिणस्तेषां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्’ ।

इति ॥ ४७ ॥

‘व्यापन्नानाम्’ (९.४६)—इत्यत्र वध्यबहुत्वं घातकैकत्वं

* यथाशास्त्रचिकित्सायां मरणे तु न दोष इति पूर्वोक्तमनुसन्धेयम् ।

† ‘शक्तिमांश्चेत्’ इत्यनेन नाशकानामुपेक्षकाणां प्रायश्चित्तमिति
स्पष्टं भवति ।

१ M reads न वारयन्ति तां for अनिवारयता २ I reads मतोपदेष्टा च
for मन्तोपदेष्टा च and for the same G and J read—ऽनुमन्तोपदेष्टा ३ II.
reads भक्ष्यदाताऽपि and I शक्तिदाता च for भक्तदाता च— ४. I reads
शक्तिमांश्च देशवक्ता for शक्तिमांश्चेद्दोषवक्ता ५ I reads अकार्यकारिणां
for अकार्यकारिण

चोपजीव्य प्रायश्चित्तमुक्तम् । इदानीं वध्यैकत्वे हन्तृबहुत्वे च
कथं ?—इत्याशङ्क्याह—

‘एको हतो यैर्बहुभिः समेतैर्
न ज्ञायते यस्य हतोऽभिघातात् ।
दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
निवर्तनीयो नृपेसन्नियुक्तैः ॥ ४८ ॥

इति । यत्र बहूनां पुरुषाणां प्रहारैरेको गौर्हतो भवति
तत्र सर्वेषां प्रहारकाणां वेदनाहेतुत्वे सत्यपि यदीयः प्रहारः
प्राणवियोगनिमित्तमिति न ज्ञायते । अतस्तेषां बहूनां पुरु-
षाणां मध्ये प्राणवियोगकारिप्रहारकर्त्ताऽयमिति पुरुषविशेष-
स्तुला-ऽग्न्यादिदिव्येन^{*} निश्चित्य राजपुरुषैर्हन्तृसमूहात् स पृथक्
कर्त्तव्यः । पृथक्कृत्य च गोव्रतं चारयेत् ॥ ४८ ॥

इतरेषां प्रहन्तृणां प्रायश्चित्तमाह—

एका चेद्बहुभिः कांचिद्देवाद् व्यापादिता यदे ।
पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥४९॥

इति । गोहत्याया यद् व्रतमभिहितं तस्य व्रतस्य पाद-

*तुलान्यादिदिव्यानि अग्रे व्यवहारकाण्डे विस्तरेण वक्ष्यन्त इत्यत्र
नोक्तानि ।

१ I omits च. २ I reads नृप- for नृप- ३ B C D. E F G.
I and J read कारयेत् for चारयेत् ४ M reads कापि for काचित्.
५ K and L read कचित् and M. भवेत् for यदि. ६ B. D. and H.
read विहित for अभिहित

मेकैकः पुरुषोऽनुतिष्ठेत् । एतच्चाकामकारविषयम् । दैवा-
दित्यभिधानात् । कामकारे तु द्विगुणम् ।

‘एकां व्रतां ब्रह्मणां तु यथोक्ताद्विगुणो दमः’* ।

इति स्मृत्यन्तरेऽभिधानात् ॥ ४९ ॥

‘सर्प-व्याघ्रहतेषु’ (९.४२)—इत्यत्र सर्पादिभिर्गवि हते प्रत्य-
वायो नास्तीत्युक्तम् । पुरुषप्रहारेण हते त्वस्ति प्रत्यवायः ।
यत्र बहुषु निमित्तेषु सन्देहः तत्र वधनिमित्तं कथं निश्चे-
यम्?—इत्याशङ्क्य लिङ्गविशेषैरित्यभिप्रेत्य तानि लिङ्गानि
प्रदर्शयति—

हते तु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रस्तः कृशो भवेत् ।

लाला भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५० ॥

इति । यत्र रुधिरं दृश्यते तत्र प्रहारो निमित्तमिति
निश्चेतव्यम् । कार्यमात्रोपलम्भे व्याधिर्मृतिहेतुः । लाला-
दर्शने सर्पदंशनं निमित्तम् । एवमन्धैरपि तत्र तत्रोचितैर्लिङ्गै-
र्निमित्तस्वरूपमन्विष्य निश्चेतव्यम् ॥ ५० ॥

* ‘दमः’ दण्डः । स च प्रायश्चित्तरूपो ऽदृष्टफलकः राजदण्डरूपो
दृष्टफलकश्च भवति ।

‘यो यस्य हिंस्यात् द्रव्याणि ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञे दद्याच्च तत्समम्’ ॥

इत्यादिशास्त्रेण गोस्वामितुष्टिः राजदेयं च दण्डत्वेनैव व्याख्यातं
भवति ।

१ I omits तानि. २ B D and M read, हतेषु for हते तु. ३ K,
and L omit this line —

लाला भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५० ॥,

while M. reads नानाभवति दृष्टेषु for लाला भवति दृष्टेषु ४. I reads
उदितै for उचितैः.

शृङ्गास्थिभङ्गादौ मरणाभावेऽपि प्रायश्चित्तविशेषमभिहितम् । अस्त्वेवं बाह्यावयवभङ्गे । यदा त्वन्तरावयवभङ्गे न विस्पष्टः तदा कथम्?—इत्याशङ्क्य तन्निश्चयहेतुं लिङ्गविशेषं दर्शयति—

प्रांसार्थं चोदितो वाऽपि अध्वानं नैव गच्छति ।

इति । एवमन्यैरपि लिङ्गविशेषैस्तं तं निमित्तविशेषमभिहित्य तत्रतत्रोचितं प्रायश्चित्तमनुष्ठेयम् ॥

‘दण्डादूर्ध्वं यदन्येन’ (९.२)—इत्यादिना ग्रन्थसन्दर्भेण निमित्तविशेषाननूद्य प्रायश्चित्तविशेषा अभिहिताः । ये तु पूर्वत्रानुदिता निमित्तविशेषाः ये च लिङ्गैरप्यनिश्चयाः शङ्क्यमानाः तेषु सर्वेषु साधारणं प्रायश्चित्तं दर्शयति—

मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ॥ ५१ ॥

प्रायांश्चित्तं तु तेनोक्तं गोघ्नश्चान्द्रायणं चरत् ।

इति । यथा कलिधर्मरहस्यं तथा तत्प्रतिपादकानि वेद-शास्त्राणि जानता पराशरेण मया गोवधविशेषाणां प्रायश्चित्तविशेषा अभिहिताः । एवं मनुनाऽप्युपपातकजातस्य सर्वसाधारणं प्रायश्चित्तं गोवधमुदाहृत्य उपवर्णितम् । किं तत्?—

१ I reads शृङ्गादि- for शृङ्गास्थि- २ I reads हेतुलिङ्गविशेष हेतु लिङ्गविशेष.

३. This line does not appear in M —

प्रांसार्थं चोदितो वापि अध्वानं नैव गच्छति ।

४. I reads पूर्वमनुदिता for पूर्वत्रानुदिता. ५. K and L read गोघ्न and M. गोषु for गोघ्न ६. B and D, omit कलि- and तथा. ७ H. reads गोप्रायश्चित्तं for प्रायश्चित्त

‘गोघ्नश्चान्द्रायणं चरेत्’ ।

इति । न चात्र केनापि मुनिना विप्रतिपत्तुं शक्यमित्यभि-
प्रेत्य एकेनेत्युक्तम् । मुनिमुख्येनेति यावत् ॥ ५१ ॥

पूर्वाध्याये गोवधस्येतिकर्त्तव्येषु वपनमुक्तम् ।

‘सशिखं वपनं कृत्वा’ ।

(प. स्मृ. ८. ३१)

इति । तथाऽस्मिन्नप्यध्याये ऽभिहितम्—

‘पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे ऽमश्रुणोऽपि च ।

त्रिपादे तु शिखावर्जं †सशिखं तु निपातने’ ॥

(प. स्मृ. ९. १४)

* ‘उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो’—इत्यादिभिः सप्तभिः श्लोकैः पूर्व मासत्रया-
त्मकं प्रायश्चित्तमुक्त्वा वृषभैकादशगोदानं तदभावे सर्वस्वदानं चोक्त्वा—

‘एतदेव व्रतं कुर्युरूपपातकिनो द्विजाः ।

अवकीर्णिवर्जं शुद्धवर्धं चान्द्रायणमथापि वा’ ॥

इत्यनेन पूर्वोक्तं मासत्रयात्मकं गोघ्नव्रतं सर्वेषूपपातकेष्वतिदिष्टं भवति ।
तथा सति उपपातकेषु पूर्वोक्तानां त्रयाणामपि विकल्पेन प्रवेशो भवति ।

‘तथैकार्थविकारे प्राकृतस्याप्रवृत्तिः

प्रवृत्तौ हि विकल्पः स्यात्’ ।

(जै. सू. १०. ७. ६१)

इति न्यायात् । अतश्चान्द्रायणमपि वैकल्पिकमेव । मेधातिथिस्तु—
वैकल्पिकं चान्द्रायणमपि उपपातकित्वे विशेषोपदेशान्न गोघ्नस्य चा-
न्द्रायणमिच्छन्ति । तेषामुपपातकित्ववचने गोघ्नस्य प्रयोजनं मृग्यम्—
इत्याह । चान्द्रायणं तु लघुन्येवोपपातके जात्याद्यपेक्षं योज्यमित्याशयः ।

† प्रायश्चित्तनिमित्तकमिदं वपनम् । आन्ध्रा द्राविडाः केरलाश्च
द्विजाः शिखावर्जं सर्वाङ्गरोमवपनं सर्वदैव कुर्वन्ति । एवं केचन कान्य-

इति । तत्र केनापि निमित्तेन वपनाकरणे यथोक्तं व्रतं
द्विगुणमनुष्ठेयमित्याह—

केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥५२॥

द्विगुणे व्रत आदिष्टे द्विगुणा दक्षिणा भवेत् ।

इति । यत्र यत्र व्रतद्वैगुण्यं तत्र तत्र दक्षिणाद्वैगुण्य-
मुक्तम् ॥ ५२ ॥

केशरक्षणं न सर्वविषयम् । किन्तु राजादिविषय-
मित्याह

राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ॥५३॥

अकृत्वा वपनं तस्ये प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ।

इति । केशरक्षणस्य राजादिविषयत्वं शङ्कोऽप्याह-

‘राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।

अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥

कुब्जादयो गौडाः काश्मीरकाश्च रोमच्छेदं नैव कुर्वन्ति । उभयत्रापि
मूलं मृग्यम् । द्वयमपि शास्त्रानुमतं स्यात्—इति चेत्—

‘यत् किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति’ ।

इत्यापस्तम्बोक्तेरान्ध्रादीनां सदैव सर्वाङ्गवपनकर्तृत्वात् कदापि पाप-
सम्बन्धो न स्यात् तथैव वपनमकर्तृणा काश्मीरकाणां सर्वदैव पापित्त्वस-
म्भवात् स्मृतिव्याकोपो दुष्परिहरः स्यात् ।

१. M. reads गोव्रत चरेत् for व्रतमाचरेत् २. B D. K and L. read
तेषां for तस्य. After this M inserts the following three lines:—

यस्य न द्विगुणं वानं केशश्च परिरक्षितः ।

तत्पापं तस्य तिष्ठेत् वक्ता च नरकं व्रजेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वकेशेषु तिष्ठति ।

३. B and D. read विनिर्दिशेत् for कथं भवेत्. ४. All, except A. and H.
omit भवेत्.

केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।

द्विगुणे व्रत आचीर्णे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥

(शं. स्मृ. १७. ३९)

इति । वपन-द्विगुणव्रतयोरन्यतरस्याप्यभावे चीर्णमपि प्रायश्चित्तं न पापनिवर्त्तकं भवेत् । तदाहा ऽऽपस्तम्बः—

‘राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।

यस्तु नो वपनं कुर्यात् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥

केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।

द्विगुणे तु व्रते चीर्णे द्विगुणा दक्षिणा भवेत् ॥

यस्य न द्विगुणं दानं केशांश्च परिरक्षतः ।

तत् पापं तस्य तिष्ठेत वक्त्रा च नरकं व्रजेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सशिखं कारयेत् द्विजः’ ॥

(आ. स्मृ. ७. ४-७)

इति ॥ ५३ ॥

स्त्रीणां तु वपने विशेषमाह—

सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलद्वयम् ॥५४॥

एवं नारी-कुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ।

इति । नारीग्रहणेनैव कुमारीणामपि ग्रहणे सिद्धे पृथगु-
पादानं विधवासु वपनाङ्गीकारद्योतनार्थम् । नात्र नारीशब्दः
स्त्रीमात्रवाची । किन्तु सभर्तृकस्त्रीवाची । कुमार्यस्तु विवा-
हरहिताः । तथा च सभर्तृकाणां विवाहरहितानां चैतदुक्त

भवेत् । ततो विधवानां *सर्वात्मना मौण्ड्यमङ्गीकृतं
भवति ॥ ५४ ॥

पूर्वोक्तेषु व्रताङ्गेषु कानिचिदङ्गानि स्त्रीणामपवदति—

न स्त्रियाः केशवपनं न दूरे शयना-ऽशनम् ॥ ५५ ॥

न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत् ।

नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥ ५६ ॥

न स्त्रीणामजिनं वासो व्रतमेव समाचरेत् ।

इति । न स्त्रियाः केशवपनं शिरसो मुण्डनं इत्यनयो-
र्नान्योन्यविरोधः शङ्कनीयः । निषेधस्य कृत्स्नकेशवि-
षयत्वात् । केशाग्रकर्त्तनमेव मुण्डनं पूर्वत्र विहितम् । अतो
न विरोधः ।

संविशन्तीषु संविशेत्' ।

(प. स्मृ. ८. ३४)

इत्यनेन गृहमध्ये ग्रामाद्दहिदूरे वा यत्र गावस्तत्र शयनं
प्राप्तम् । तन्निराकरणाय न दूरे शयनमित्युक्तम् । रात्रौ गो-

* गौडास्तु विधवानामपि वपनं न कुर्वन्ति कुतस्तरां सधवानां
शिखादानम् ? । तत्र मूलं त एव प्रष्टव्याः ।

† इदं च गोष्ठावस्थानम्—

'गवा मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गाश्चाप्यनुव्रजेत्'

(प. स्मृ. ८. ३१)

इत्यनेन पूर्वमुक्तमत्रानुसन्धेयम् ।

१. I reads भवति for भवेत्. २. K and L. read शयनासनम् for शयना-
शनम्. ३. Except A, I, K, and L. all read एवं for एव. ४. II. inserts
च after न

ष्ठावस्थानं दिवा गवामनुव्रजनं च पुंसामेव । न स्त्रियाः । नदी-
सङ्गमेष्वरण्येषु च वासो यद्यपि न साक्षात् पूर्वमुक्तः तथापि—
'गोऽनुगामी'

(या. स्मृ. ३. २६३)

इति शास्त्रार्थतः प्रसक्तं तदुभयं निवार्यते ।

'चर्मणाऽऽर्ध्रेण संवृतः' ।

(म. स्मृ. ११-१०८)

इत्यादिशास्त्रतः प्रसक्तमजिनवासस्त्वं निषिद्ध्यते । व्रत-
मेवेत्येवकारेण यथोक्ताङ्गनिवृत्तिरेवानूद्यते ॥ ५५-५६ ॥

वपनादीनामिव त्रिसन्ध्यस्नानादीनामपि निषेधप्रस-
क्तावाह—

त्रिसन्ध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्चनं तथा ॥५७॥

बन्धुमध्ये व्रतं तासां कृच्छ्र-चान्द्रायणादिकम् ।

इति । 'त्रिसन्ध्यमवगाहनम्' (६.९)-इति यत् पूर्वमुक्तं तत्
स्त्रीणामपि समानम् । सुरार्चनं नमस्कारादि* । कृच्छ्र-चान्द्रा-
यणादिकं यद्व्रतं तद्योषितो बन्धुमध्येऽनुतिष्ठेयुः । न पुरुषा
इव विजने देशे ॥ ५७ ॥

नियमान्तरमाह—

गृहेषु सततं तिष्ठेत् शुचिर्नियममाचरेत् ॥५८॥

इति । प्रक्रान्तस्य व्रतस्य समाप्तिपर्यन्तं गृहसीम्नो न
बहिर्गच्छेत् ॥ ५८ ॥

* यथा विजने देशे अधिकाराभावात् नमस्कारेणैव सुरार्चनं कर्तव्य-
मित्याशयः ।

१ H. reads इत्यर्थप्रसक्त for अर्थत प्रसक्त. २. K. L. and M. read
नियत for सततं.

अध्यायद्वयेन यत् प्रायश्चित्तं प्रपञ्चितं तस्याननुष्ठाने द्विवि-
धं दिव्यं भौमं च नरकविशेषं दर्शयति—

इह यो गोवधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।

स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥ ५९ ॥

विमुक्तो नरकात्तस्मात् मर्त्यलोके प्रजायते ।

क्रीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्तजन्मानि वै नरः ॥ ६० ॥

इति । मित्रादीनामुत्कोचदानादिना जनापवादमात्रपरिहारः
प्रच्छादनम् । घोरस्य नरकविशेषस्य नामधेयं कालसूत्र-
मिति । सो ऽयं दिव्यो नरकः । नैरन्तर्येण सप्तजन्मसु
क्रीबत्वादिदोषयोगो भौमो नरकः ॥ ५९—६० ॥

अध्यायद्वये प्रतिपादितं प्रकरणार्थमुपसंहरति—

तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।

स्त्री-बाल-भृत्य-गो-विप्रेष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥ ६१ ॥

इति । यस्मात् प्रच्छादने द्विविधो नरकः प्रोक्तः तस्मा-
दप्रच्छाद्य वेदविदामप्रे प्रकाश्य तैर्विनिर्दिष्टं स्वस्योचितं धर्मं
प्रायश्चित्तविशेषमाचरेत् । तत ऊर्ध्वमीदृशपापानुत्पत्तये स्त्री-बा-
लादिषु कोपरहितो भवेत् ॥ ६१ ॥

१. This line does not appear in M —

स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥ ५९ ॥

२ K, and L. read -जन्मानि for -जन्मानि ३ I reads विवर्जयेत् for
विवर्जयेत् ४ II. reads -अपनुत्तये for -अनुत्पत्तये.

अध्याये नवमे पराशरमुनिप्रोक्तस्मृतेर्मन्थने
 रोधोद्धन्धन-ताडनाद्यनुचितं यत् स्यात् गवां पीडनम् ।
 कर्मैतस्य विशेषतः समुदिता सर्वोत्तरा निष्कृतिः
 तद्व्याख्यामकरोत् कृती शुभैधियां भाग्याम्बुधिर्माधवः ॥१॥
 इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्त्तक-परमेश्वर-श्री-
 वीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ
 पराशरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१ C. E. F. G. and J. read -स्मृतेर्मन्थने and I. -स्मृतौ मन्थके for
 -स्मृतेर्मन्थने. २. I. reads रोधो वन्धन-ताडनादि- for रोधोद्धन्धन ताडनादि-.
 ३. I. reads शुभधिया for शुभधियां.

पराशरसंहिता

अथ दशमोऽध्यायः ।

अष्टम-नवमाध्याययोरुपपातकस्य गोवधस्य सामान्य-वि-
शेषाभ्यां प्रायश्चित्तानि प्रपञ्चितानि । अथागम्यागमनरूपो-
पपातकस्य प्रायश्चित्तं दशमाध्यायेऽभिधीयते । तत्र प्रति-
ज्ञापूर्वकं सामान्यप्रायश्चित्तमाह—

चातुर्वर्ण्येषु सर्वेषु हितां वक्ष्यामि निष्कृतिम् ।

अगम्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणं चरेत् ॥१॥

इति । चतुर्षु वर्गेष्वनुलोम-प्रतिलोमभेदेनावान्तरजातिबहु-
त्वमभिप्रेत्य सर्वेष्वित्युक्तम् । प्रत्यवायः निष्क्रियते निर्वा-
र्यते विनाश्यते यथा प्रायश्चित्त्या सा प्रायश्चित्तिः निष्कृ-
तिः । तस्या अनर्थफलनिवारकत्वाद्धितत्वम् ।

‘ऋतौ भार्यामुपेयात्’ ।

इति शास्त्राद् गम्या स्वभार्या । तदितरा सर्वाऽपि योषिद-

१. In I. the tenth Adhyaya begins—

जन्मगेहं स्वर्गनद्या पास्पन्नं महात्मन ।

यस्यासीत्तमह वन्दे रामचन्द्र सदाऽन्ययम् ॥१॥

२. B. and D omit गोवधस्य and C and F. the following—

‘गोवधस्य सामान्य-विशेषाभ्यां प्रायश्चित्तानि
प्रपञ्चितानि । अथागम्यागमनरूपोपपातकस्य’ ।

and reads प्रायश्चित्तम् after दशमाध्याये ३ Except A. and I. all read
-गमनस्योपपातकस्य for -गमनरूपोपपातकस्य and insert प्रायश्चित्तम् after
दशमाध्याये. ४ M. reads—

चातुर्वर्ण्यस्ये सर्वत्र हीय प्रोक्ता तु निष्कृति ।

C. and F. substitute सतां for हितां. ५. Except A. G. and I. all
read शुद्धौ for शुद्ध्यै, while C and F. substitute अगम्यागमनं for
अगम्यागमने ६. B. D. H. and J. substitute निःसार्यते for निवार्यते.—

गम्या । तद्रमने प्राप्ते सति तच्छुद्धिनिमित्तं चान्द्रायणं प्रा-
यश्चित्तमाचरेत् ॥ १ ॥

चान्द्रायणस्य लक्षणमाह—

एकैकं ग्रासयेद्ग्रासं कृष्णे, शुक्ले च वर्धयेत् ।

अमावास्यां न भुञ्जीत ह्येषं चान्द्रायणो विधिः ॥२॥

इति । द्विविधं हि चान्द्रायणम् । यवमध्यं पिपीलिका-
मध्यं चेति । यथा यवस्य मध्यं स्थूलं उभावन्तौ सूक्ष्मौ तथा
शुक्लप्रतिपदमारभ्य प्रतिदिनमेकैकग्रासवृद्ध्या पूर्णिमायां पञ्च-
दश ग्रासाः । कृष्णप्रतिपदमारभ्य प्रतिदिनमेकैकग्रासहासे स-
त्यमावास्यायामुपवास इति मध्यभागस्थौल्यात् यवमध्यत्वम् ।
यथा पिपीलिकानां शिरः-पृष्ठभागौ स्थूलौ मध्यं सूक्ष्मं तथा
यस्य च चान्द्रायणस्य मध्यमे अमावास्यादिने सर्वग्रासहासः
तस्य मध्यमभागसौक्ष्म्यात् पिपीलिकामध्यत्वम् । तदिदं
पिपीलिकामध्यमाचार्येणोपन्यस्यते । तथाहि—कृष्णप्रतिपदि
व्रतं संकल्प्य चतुर्दश ग्रासान् भुञ्जीत । ततो द्वितीयामारभ्य
प्रतिदिनमेकैकस्य ग्रासस्य हासे सति अमावास्यायामुपवासः
सम्पद्यते । पुनः शुक्लप्रतिपदि ग्रासमेकमुपक्रम्य प्रतिदिनमे-
कैकग्रासवृद्ध्या पूर्णिमास्यां पञ्चदश ग्रासाः सम्पद्यन्ते ।
स एष पिपीलिकामध्यस्य चान्द्रायणस्यानुष्ठानप्रकारः ।
तदिदं वसिष्ठोऽप्याह—

१ M. reads पिण्ड for ग्रास. २. M. omits हि ३. C. F. H. and J. read चान्द्रायणे for चान्द्रायणो. ४ H. and J. substitute अथ for यथा. ५. I omits च. ६ H. reads -ग्रासं जग्ध्वा, but has -ग्रासवृद्ध्या as a marginal reading. ७. A. reads तमिमं for तद्विरं and inserts स्पष्टम् after अप्याह.

‘मासस्य कृष्णपक्षादौ ग्रासानद्याच्चतुर्दश ।
 ग्रासापचयभोजी सन् पक्षशेषं समापयेत् ॥
 तेथैव शुक्लपक्षादौ ग्रासं भुञ्जीत चापरम् ।
 ग्रासोपचयभोजी सन् पक्षशेषं समापयेत् ॥
 (व. स्मृ. २३. ४४-४५)

इति । चान्द्रायणाद्भूत्वेन त्रिषवणस्नानं कर्तव्यम् ।
 तदाह मनुः—

‘एकैकं हासयेत् पिण्डं कृष्णे, शुक्ले च वर्धयेत् ।
 उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 (म. स्मृ. ११. २१६)

इति । वपनादीतिकर्तव्यतां तु गौतम आह—

‘अथातश्चान्द्रायणम् । (१) तस्योक्तो विधिःकृच्छ्रे ।
 (२) वपनव्रतं चरेत् । (३) श्वोभूतां पौर्णमासी-
 मुपवसेत् । (४) आप्यायस्व, सन्ते पयांसि, नवो नव
 इति चैताभिस्तरपणम् । (५) आज्यहोमो हविषश्चा-
 नुमन्लणम् । (६) उपस्थानं चन्द्रमसः । (७)
 यद्देवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयात् । (८)
 देवकृतस्येति चान्ते समिद्धिः । (९) ॐभूर्भुवःस्वर्म-
 हर्जनस्तपःसत्यं यशःश्रीःकविर्विडौजोजःपुरुषो धर्मः
 शिव इत्येतैर्ग्रासानुमन्लणम् । (१०) प्रतिमन्त्रं नमसा
 नमः स्वाहेति वा । (११) सर्वग्रासप्रमाणमास्यावि-

१. The text reads:—

‘एव हि शुक्लपक्षादौ ग्रासमेकं तु भक्षयेत्’ ।

२ The text reads चान्द्रायणं स्मृतम् for चान्द्रायणव्रतम्. ३ The text (Bo Edition) omits -महर्जन ४. I. reads श्रीगुरुर्बिडौजोज and the text श्रीरूपं गिरौजस्तेज for श्रीः कविर्विडौजोजः. ५. B. C. D. E. F. G H. and I. omit सर्व-

कारेण । (१२) चरुभैक्ष-सक्तुकण-यावक-शाक-पथो-
दधि-घृत-मूल-फलोदकानि हवींष्योत्तरोत्तरं प्रशस्तानि ।
(१३) द्वौदशैतानि । (१४) पौर्णमास्यां पञ्चदश
ग्रासान् भुक्त्वैकापचयेनापरपक्षमश्नीयात् । (१५)
अमावास्यायामुपोष्यैकोपचयेन पूर्वं पक्षम् । (१६)
विपरीतमेकेषाम् । (१७) एष चान्द्रायणो मासः । (१८)
(गौ. स्मृ. २८. १-१८)

इति । एकेषां मुनीनां मते पूर्वोक्तात् पिपीलिकामध्य-
पक्षाद्विपरीतं यवमध्यं चान्द्रायणम् । तच्च मनुर्विस्पष्टमाह—
'एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेत् यवमध्यमे ।
शुक्लपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणं व्रतम्' ॥
(म. स्मृ. ११. २१७)

इति । तदेतच्चान्द्रायणद्वयं देवलोप्याह—
'चान्द्रायणं द्विविधम् । यवमध्यं पिपीलिका-
मध्यमिति । एकग्रासममावास्थादि यवमध्यम् ।
पञ्चदशग्रासं पौर्णमास्यादि पिपीलिकामध्यम्' ।
इति । यमोपि—

अर्थात् चान्द्रायणकल्पं व्याख्यास्यामः । तद्यथा—
'पौर्णमास्यामुपेतस्तु ब्राह्मणः सुसमाहितः ।
केश-श्मश्रूणि लोमानि कक्षोपस्थं च वापयेत् ॥
प्रथतो विधिवत् कृत्वा गृण्णीयात् सुसमाहितः ।
मधु मांसं च लवणं शुक्तानि परिवर्जयेत् ॥

१. I reads चतुर- for चरु २. The text omits द्वादशैतानि ३. I. reads
-ग्रासान् for -ग्रासं ४. H. substitutes अथ for अथात्. ५. C F H and
J. read ब्राह्मणस्तु for ब्राह्मण. सु- ६. I. reads यथाविधि तत् for प्रथतो
विधिवत् ७. We follow here only A.; while I. reads शुक्लवासांसि वर्ज
येत् and others read शुक्तानि परिवर्जयेत्.

स्त्री-शूद्रौ नाभिभाषेत सत्यवादी च संयतः ।
 पालाशं धारयेद्दण्डं शुचिर्मौञ्जीं च मेखलाम् ॥
 यज्ञोपवीती करकं धारयेन्नियतः शुचिः ।
 शौणी वल्कलचीरी वा मार्गं वा वास उच्यते ॥
 सर्वाण्यहानि सन्तिष्ठेत् स्नान-मौनधृतव्रतः ।
 स्थानासनाभ्यां विहरेद् ब्रह्मचारी क्षपाशनः ॥
 गोमयेन गोचर्ममात्रं स्थण्डिलमुपलिप्याभ्युक्ष्य अग्निं
 प्रतिष्ठाप्य ब्रह्माणं दक्षिणतं उपवेश्योत्तरत उदकपात्रं
 प्रतिष्ठाप्य प्रागुदगग्रान् दर्भानास्तीर्याज्यभागं कृत्वा
 महाव्याहृतिभिराज्याहुतीर्जुहुयात् । व्रतपतये ऋतं
 सत्यं प्रजापति मित्रमग्नीषोमौ बृहस्पतिं यजेत् ।
 एतानेवमर्चयित्वा महाव्याहृतयस्तथा ।
 ॐकारपूर्वमाख्यातास्तथा सर्वाः पृथक् पृथक् ।
 ऋतं सत्यं च गायत्रीमित्येतानि सदा जपेत् ॥
 दशसाहस्रिकं वाऽपि गायत्रीमान्हिकं जपेत् ।
 इन्द्रः शुद्धा ऋचश्चापः प्रविश्य मनसा जपेत् ॥
 तत्रैव गायेत् सामानि अथवा व्याहृतीर्जपेत् ।
 वृक्षमूलनिकेतः स्याद्रात्रौ वीरासनी भवेत् ॥
 आर्द्रवासाश्वरेत् कृच्छ्रं स्नात्वा वस्त्रं न पीडयेत् ।
 चरुं वा श्रपयेन्नित्यं गोभ्यो निष्क्रान्तयावकैः ॥

१. C F. and H read समन्तत' for च सयन and for the same E reads ससन्तत . २. C and F read शुची मौञ्जी च and I. शुचि चर्म च for शुचिर्मौञ्जी च ३. I. reads शाण-वल्कल-चीरे for शाणी वल्कलचीरी. ४ All, except A, and I omit दक्षिणत . ५. C E. F G. and I read आज्याहृति and H, and J, आज्यभागं for आज्याहुती ६. I reads सर्वे for सर्वा . ७ I reads -यावकम् for -यावकै and H. reads निष्क्रीय यावकै for निष्क्रान्तयावकै .

पायसं शाकमन्नं वा भैक्षं वा वाग्यतश्चरेत् ।
 आयसं तैजसं पात्रं चक्रोत्पन्नं विवर्जयेत् ॥
 असुराणां हि तत् पात्रमयस्तैजसचक्रजम् ।
 तथैवान्यतमालाभे मृदं कुर्वीत वैदिकीम् ॥
 यज्ञियानां तु वृक्षाणां तेषां पर्णैः स्वयं च्युतैः ।
 हसन्नं तु निरीक्षेत नाभिभाषेत् परस्त्रियम् ॥
 गोदोहमात्रं तिष्ठेत न सप्तानां परं व्रजेत् ।
 तद्विधेषु चरेद्भैक्षं नियतेषु द्विजातिषु ॥
 अग्नयो यत्र हूयन्ते ब्रह्म वा यत्र पठद्यते ।
 प्रयतः कृतशौचस्तु भैक्षमभ्युक्षयेत्ततः ॥
 आदित्याभिमुखो भूत्वा गुरवे तन्निवेदयेत् ।
 अनुज्ञातस्ततः कुर्याद्विर्षिं-पितृपूजनम् ॥
 शाकं वा यदि वा पत्रं मूलं वा यदि वा फलम् ।
 सम्पादयेत् यमाहारं तेनाग्नौ जुहुयात् सदा ॥
 आहारार्थं द्विजे दत्त्वा तदन्नं नियमं श्रितः ।
 ग्रासं श्लेषेण कुर्वीत योऽस्यास्यं प्रविशेत् सुखम् ॥
 कुक्कुटाण्डप्रमाणं वा ग्रासं कुर्यात् समाहितः ।
 अङ्गुल्यग्रे स्थितं वाऽपि गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
 न तु विख्यापयेत् पिण्डं रसान् नास्वादयेत् पुनः ।
 न निन्देन्न प्रशंसेत स्वाद्द्वस्वादु च भक्षयेत् ॥

१. I. reads अन्यतरालाभे for अन्यतमालाभे. २. C. and F. read वैदिकम्
 for वैदिकीम् ३. I. reads पत्रे स्वयं च्युते for पर्णैः स्वयं च्युतैः ४. C. E.
 F. and G. read हसन्नं तु निरीक्षेत and H. हस्तं न तु निरीक्षेत for हसन् न तु
 निरीक्षेत. ५. I. reads अङ्गुल्यग्रे स्थितं for अङ्गुल्यग्रे स्थितं. ६. II. reads
 स्वादु स्वादु for स्वाद्द्वस्वादु

प्राङ्मुखो नित्यमश्रीयाद्वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
 ङ्हासो वृद्धिर्यथा सोमे मासि मासि प्रदृश्यते ॥
 अमावास्यां पौर्णमास्यां व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ।
 ग्रासान् वर्धयते सोमः पञ्च पञ्च च पञ्च च ॥
 एकैकं वर्धयेत् पिण्डं शुक्ले, कृष्णे च हासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥
 एकैकं हासयेत् पिण्डं कृष्णे, शुक्ले च वर्धयेत् ।
 एतत् पिपीलिकामध्यं चान्द्रायणमुदाहृतम् ॥
 वर्धयेत् पिण्डमेकैकं शुक्ले कृष्णे च हासयेत् ।
 एतच्चान्द्रायणं नाम यवमध्यं प्रकीर्तितम् ॥

(य. स्मृ. ६. २६-६४)

इति । पुनरपि प्रकारान्तरेण चान्द्रायणं त्रिविधम् । ऋषि-
 चान्द्रायणं शिशुचान्द्रायणं यतिचान्द्रायणमिति । तेषां स्व-
 रूपं यम आह—

'स्त्रींस्त्रीन् पिण्डान् समश्रीयान्नियतात्मा दृढव्रतः ।
 हविष्यान्नस्य वै मासमृषिचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
 चतुरः प्रातरश्रीयाच्चतुरः सायमेव च ।
 पिण्डानेतद्धि बालानां शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
 पिण्डानष्टौ समश्रीयान्मासं मध्यन्दिने रवौ ।
 यतिचान्द्रायणं ह्येतत् सर्वकल्मषनाशनम् ॥

(य. स्मृ ६. २१-२३)

१. I. reads प्रवर्धयेत् for वर्धयते. २ I. reads through mistake वरौ
 for रवौ. ३. B. and D read -किल्बिष- for -कल्मष-

इति । विष्णुरपि पञ्चविधं चान्द्रायणमाह—

‘अथ चान्द्रायणम् । (१) ग्रासोनास्याविकारमश्री-
यात् । (२) तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण वर्धयेत् ।
हानौ च ह्रासयेत् । अमावास्यायां च नाश्रीयात् ।
एष चान्द्रायणो यवमध्यः । (३) पिपीलिकामध्यो
वा । (४) यस्यामावास्या मध्या भवति स पिपीलि-
कामध्यः । (५) यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः ।
(६) अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिनमश्रीयात् स यति-
चान्द्रायणः । (७) सायं प्रातश्चतुरश्रचतुरः स शिशु-
चान्द्रायणः । (८) यथा कथञ्चित् षष्ठयोनां त्रिशतीं
मासेनाश्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः’ । (९)
(वि. स्मृ. ४७. १-९)

इति ॥ १ ॥

चान्द्रायणे अभिहितस्य ग्रासस्य परिमाणमाह—

कुक्कुटाण्डप्रमाणं तु ग्रासं वै परिकल्पयेत् ।

अन्यथाभावदोषेण न धर्मो न च शुद्धयति ॥ ३ ॥

१ B. and D. omit this śūtra २. C. E. F. and G read ग्रासान-
विकारमश्रीयात्, the text ग्रासानविकारानश्रीयात् and II. ग्रासाद्भवविकारम-
श्रीयात् ३ All, except H. and I. omit च ४. H. reads यतिदिनम्
for प्रतिदिनम् The text reads प्रतिदिवस मासमश्रीयात् for प्रतिदिनमश्रीयात्.
५. I. inserts ग्रासान् समश्रीयात् after चतुरश्रचतुर, B. and D do not repeat
चतुर. All, except A. I. and the text omit स ६ B. C. D E. F G. H.
and J. read पिण्डाना तिस्रोशीतिर्य अश्रीयात् for षष्ठयोनां त्रिशती मासेना-
श्रीयात् I reads the same, but it substitutes वा for य and reads स
साम्यचान्द्रायण. ७. Before this M. inserts the following ślōka —

एकैकं ह्रासयेत् पिण्ड कृष्णे शुक्ले च वर्धयेत् ।

अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥

८. M. reads च for वै. ९. K. and L. read -जातदोषेण and M. भाव
वृष्टस्य for -भावदोषेण.

इति । उक्तपरिमाणादधिकपरिमाणत्वमन्यथाभावः । तेन जातो यो दोषो व्रतवैकल्यं तेन दोषेण, धर्मश्चन्द्रलोक-प्राप्तिहेतुस्तपोरूपो व्रतविशेषः स न सम्पद्यते । नाप्यस्य पापाच्छुद्धिर्भवति । चान्द्रायणसाध्यं फलं द्विविधम् । पुण्य-लोकप्राप्तिः पापनिवृत्तिश्चेति । तदुभयमधिकपरिमाणप्राप्तान-श्नतो न सिद्ध्यति । चान्द्रायणस्य फलद्वैविध्यं यम आह—

‘यत्किञ्चित् कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा ।

द्विजश्चान्द्रायणं कृत्वा तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ॥

एतानि विधिवत् कृत्वा षड्भिर्मासैर्हविष्यभुक् ।

व्यपेतकल्मषो विप्रश्चन्द्रस्यैति सलोकताम्’ ॥

(य. स्मृ. ६. १९-२०)

इति ॥ ३ ॥

व्रतचरणानन्तरं कर्त्तव्यमाह—

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।

गोद्वयं वस्त्रयुग्मं च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥ ४ ॥

इति । संख्याविशेषानुपादानात् शक्त्यनुसारेण ब्राह्मणभो-जनमिति वेदितव्यम् ॥ ४ ॥

अगम्यागमनमात्रे प्रायश्चित्तमभिहितम् । तद्विशेषेषु प्राय-श्चित्तानि वक्तव्यानि । तत्रात्यन्तनीचजातिगमने प्रायश्चित्त-माह—

चण्डालीं वा श्वपार्कीं वा ह्यभिगच्छति यो द्विजः ।

त्रिरात्रमुपवासित्वा विप्राणामनुशासनात् ॥ ५ ॥

१ B, C, D and G, read फल द्विविध for फलद्वैविध्यं. २ Except A, and M all read अनुगच्छति for ह्यभिगच्छति. ३. M, reads उपवासी स्यात् for उपवासित्वा.

सशिखं पवनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।

गौद्वयं दक्षिणां दद्यात् शुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥६॥

इति । ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाता चण्डाली । आरूढपतिता-
ज्जाता च सगोत्राज्जाता वा । तदेतत् त्रिविधं चण्डालत्वं
यम आह—

‘आरूढपतिताज्जातो ब्राह्मण्यां शूद्रजश्च यः ।

चण्डालौ तावुभौ प्रोक्तौ सगोत्राद् यश्च जायते’ ॥

(य. स्मृ. ६. ३)

इति । एतत्त्रिविधचण्डालसन्ततौ जाता स्त्री चण्डाली ।
क्षत्रोऽप्रयोजार्जाता स्त्री श्रपाकी । तदाह मनुः—

‘क्षत्रुर्जातस्तथोग्रायां श्रपाक इति कीर्तितः’ ।

(म. स्मृ. १०. १९)

इति । द्विजशब्दोऽत्र ब्राह्मणपरः । क्षत्रिय-वैश्ययोः पृथग्व-
क्ष्यमाणत्वात् । उपवासित्वा उपवासं चरित्वेत्यर्थः । आचारार्थ-
क्विवन्तात् शब्दनिष्पत्तेः ॥ ५-६ ॥

१. M. reads -त्रयम् for -द्वयम्. २. M. reads for this line—

‘ गायत्री च जपेन्नित्यं दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ।

विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमामोत्यसशयम्’ ॥,

Also the following line appears in M. before गायत्री च जपेत् &c.—

ब्रह्मकूर्चं तत कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ।

३. H. substitutes वा for च, while B. and D. omit सगोत्राज्जाता वा. ४. H. reads क्षत्रायानुज्ञाज्जाता and all others except A. and I. omit स्त्री. ५. We follow here A. I. and the text, while C. E. F. G. H. and J. read उग्रानु-
जात क्षत्राया and B. and D. उग्रानुजात क्षत्रायां The text substitutes
कीर्त्यते for कीर्तित.

क्षत्रिय-वैश्ययोर्दक्षिणाऽऽधिक्यमाह—

क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा चण्डालीं गच्छतो यदि ।
प्राजापत्यद्वयं कुर्यात् दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ॥ ७ ॥

इति । स्पष्टम् ॥ ७ ॥

ब्रूहस्पत्यस्य त्वल्पं व्रतमधिका दक्षिणेत्याह—

श्वपाकीं वाऽथ चण्डालीं शूद्रो वा यदि गच्छति ।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं चतुर्गोमिथुनं ददेत् ॥ ७ ॥

इति । ननु—स्मृत्यन्तरेषु चण्डालीर्गमने प्रायश्चित्तान्य-
न्यथा स्मर्यन्ते । तत्र कानिचित् आचार्योक्तात् प्रायश्चित्तात्
न्यूनानि । कानिचिदधिकानि । यथाह सुमन्तुः—

‘मातृष्वसृ-पितृष्वसृ-स्नुषा-भगिनी-भागिने-
यी-गो-चण्डालीनामभिगमने तप्तकृच्छ्रम्’ ।

इति । तदेतदकामतः प्रवृत्तस्य रेतःसेकात् प्राङ्निवृत्तौ
द्रष्टव्यम् । यच्चद्विरसोक्तम्—

‘पतिता-ऽन्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा’ ॥

१. K. and L read ऽपि वा for यदि. २. M. reads गोमिथुन तथा for गोमिथुनद्वयम् ३. M omits वा ४ M. reads दद्याद्गोमिथुनं तथा for चतुर्गो-मिथुनं ददेत्; while B. C D. E F. and H. substitute दत्त् and K. and L. चरेत् for ददेत् ५ B and D. omit.—

प्रायश्चित्तान्यन्यथा स्मर्यन्ते । तत्र कानिचित् आचार्योक्तात् प्रायश्चित्तात्
न्यूनानि । कानिचिदधिकानि । यथाह सुमन्तुः—

‘मातृष्वसृ-पितृष्वसृ-स्नुषा-भगिनीभा-
गिनेयी-गो-चण्डालीनामभिगमने,

and substitute तप्तकृच्छ्रम् for तप्तकृच्छ्रम्. ६ C E. F. and H. add तत् before यथा and G. and J read तथा च for यथाह. ७. G omits -गो-.

इति । तत्र चान्द्रायणं कामतः प्रवृत्तस्य रेतःसेकात् प्राङ्निवृत्तस्याशक्तस्यावगन्तव्यम् । शक्तस्य तु मासोपवासः । गोद्वयदक्षिणायुक्तस्य प्राजापत्यद्वयस्य मूलवचनोक्तस्य प्रत्याम्नायकल्पनाद्वारेण मासोपवाससमानत्वादयमेव विषयः । यदपि शङ्केनोक्तम्—

‘अकामतस्तु यो विप्रश्चण्डालीं यदि गच्छति ।

तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्येत प्राजापत्यद्वयेन वा ॥

कामतस्तु यदा विप्रश्चण्डालीं यदि सेवते ।

चान्द्रायणेन शुद्ध्येत प्राजापत्यद्वयेन च’ ॥

(शं. स्मृ. १७-१९-२०)

इति । एतन्मूलवचनेन समानविषयम् । यमस्तु विषयव्यवस्थापूर्वकं पक्षद्वयमाह—

‘चण्डाल-पुल्कसानां तु भुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कृच्छ्राब्दमाचरेत् ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम्’ ॥

(य. स्मृ. ६. ७)

इति । एतच्चोभयं रेतःसेकपर्यन्तसकृद्गमनविषये । यत्तु गौतमेनोक्तम्—

‘अन्त्यावसायिनीगमने कृच्छ्राब्दः । (३८)

अमत्या द्वादशरात्रम्’ । (३९)

(गौ. स्मृ. २४. ३८-३९)

१. B. D. E G H and J. read मूलवचनस्य for मूलवचनोक्तस्य and for the same C. F. read मूलवचनोक्तकृच्छ्रस्य, while J. has the marginal reading मूलवचनोक्तस्य. २. B. D. I. and J. substitute वा for च. ३. H. omits this Śloka.

‘चण्डाल-पुल्कसानां तु भुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कृच्छ्राब्दमाचरेत् ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम्’ ॥

४ I reads कृच्छ्राब्दम्.

इति तत्राब्दकृच्छ्रो यमोक्तसमानविषयः । द्वादशरात्रं तु
सुमन्तुप्रोक्ततप्तकृच्छ्रसमानविषयम् । यदप्यद्गिरसोक्तम्—

‘अन्त्यजानां तु गमने भोजने च प्रमापणे ।

पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानद्गिराऽब्रवीत्’ ॥

(अं. स्मृ. ९. १९)

इति तदपि तप्तकृच्छ्रसमानविषयम् । यदपि वसिष्ठे-
नोक्तम्—

‘द्वादशरात्रमभिक्षो यो द्वादशरात्रमुपवसेत् । (३८)

अश्वमेधावभृथं वा गच्छेत् । (४०) एतेनैव चाण्डा-

लीव्यवायो व्याख्यातः’ । (४१)

(व. स्मृ. २३. ३८—४१)

इति एतदपि बृहद्यमोक्तचान्द्रायणद्वयसमानविषयम् ।
यच्च संवर्त्तेनोक्तम्—

‘यश्चण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।

त्रिभिः कृच्छ्रैर्विगुं द्वयेत् प्राजापत्यानुपूर्वकैः’ ॥

(सं. स्मृ. १४९)

इति । प्राजापत्यतप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्राणि प्राजापत्यानुपूर्व-
काणि । एतच्चान्द्रायणद्वयेन समानविषयम् । यदपि मनु-
नोक्तम्—

१. B and D. read प्रोक्ततप्तकृच्छ्र- for सुमन्तुप्रोक्ततप्तकृच्छ्र-; while C. and F omit सुमन्तु-. २ B. and D. read आत्मजानां for अन्त्यजानां. ३ B D and G omit द्वादशरात्रमभिक्षो. ४. G. reads विमुच्येत for विशु-
द्धयेत्. ५ C F. and G. read प्राजापत्यतप्तकृच्छ्राणि for प्राजापत्य-
तप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्राणि and I. omits both. ६. B. and D. substitute यच्च
and G. तच्च for यदपि.

‘येत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद् द्विजः ।

तद् भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति’ ॥

(म. स्मृ. ११. १७८)

इति । वृषली चण्डाली । तथा च स्मृत्यन्तरे—

‘चण्डाली बन्धकी वेद्या रजःस्था या च कन्यका ।

ऊढा च समगोत्रेण वृषल्यः पञ्च कीर्तिताः’ ॥

इति तदेकदिनाभ्यासविषयम् । यदपि मनुनोक्तम्—

‘रेतःसेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः’ ॥

(म. स्मृ. ११. ५८)

इति याज्ञवल्क्येनापि—

‘सखिभार्या-कुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च ।

सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २३१)

१. C E. F. I and J. read य for यत्. २. All, except A. and the text substitute -सेवनं for -सेवनाद् ३. Except A. and the text all read स for तद् ४. I reads या च समात्रेण for च समगोत्रेण. ५. The text reads स्वयोनीषु for स्वयोन्यासु. The commentators Rāghavānanda and Rāmachandīa read स्वयोनीषु. ६. J. reads गुरुतल्प सदा विदुः for गुरुतल्पसम स्मृतम्. ७ I. reads स्वजातासु for स्वयोनिषु ८. H. reads स्वगोत्रासु for सगोत्रासु, while B. and D omit this and the next five lines.—

सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसम स्मृतम्’ ॥

(या. स्मृ ३. २३१)

इति एतच्च पक्षाभ्यासविषयम् । यच्च मनुनोक्तम्—

‘गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्वैतः सिक्त्वा स्वयोनिषु ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च’ ॥

(म. स्मृ ११ १७०)

इति एतच्च मासाभ्यासविषयम् । यच्च यमेनोक्तम्—

‘रेत सिक्त्वा कुमारीषु चण्डालीष्वन्त्यजासु च ।

इति एतच्च पक्षाभ्यासविषयम् । यच्च मनुनोक्तम्—
‘गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्वैतः सिक्त्वा स्वयोनिषु ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च’ ॥

(म. स्मृ. ११. १७०)

इति एतच्च मासाभ्यासविषयम् । यच्च यमेनोक्तम्—
‘वैतः सिक्त्वा कुमारीषु चण्डालीष्वन्त्यजासु च ।

सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते’ ॥

(य. स्मृ. ९. ४१)

इति एतच्च संवत्सराभ्यासविषयम् ॥ ८ ॥

अथ मातृगमनप्रायश्चित्तमुच्यते ।

यद्यप्येतन्नोपपातकम् । तस्यातिपातकेषु पाठात् । तथा-
प्यगम्यागमनावान्तरभेदैवदत्राभिधानम् । तत्राज्ञानकृते मात्रा-
दिगमने प्रायश्चित्तमाह—

मातरं यदि गच्छेत्तुं भगिनीं स्वसुतां तथा ।

एतास्तुं मोहितो गत्वा त्रीणि कृच्छ्राणि सञ्चरेत् ॥५॥

चान्द्रायणत्रयं कुर्यात् शिश्रच्छेदेन शुद्धयति ॥

इति । मातरं जननीम् । इतरासां मातृणां—

‘पितृदारान् समारुह्य’ ।

(य. स्मृ. १०. २१)

१ II. and J. read प्रज्ञाभ्यास- for पक्षाभ्यास- and for the same G. reads प्रज्ञानाभ्यास-. २. C. E. F G. H and J. read यमेन for मनुना, but the next quotation is from Manu ३ I. reads -भेदप्रसङ्गात् for -भेद-वत्. ४. J. omits मात्रादि-. ५ M. reads गच्छेत भगिनी पुत्रिका for गच्छेत्तुं भगिनी स्वसुतां. ६. B. D. and J. read एतासु for एतास्तु and M. reads त्रीन् कृच्छ्रान् for त्रीणि कृच्छ्राणि.

इति वक्ष्यमाणत्वात् । भगिन्येकोदरा । तस्या एव मुख्य-
त्वात् । तथा स्वसुतेति सवर्णायां भार्यायामुत्पन्ना । तत्र त्रीणि
प्रायश्चित्तानि । प्राजापत्यत्रयमेकं, चान्द्रायणत्रयं द्वितीयं, शिश्र-
च्छेदस्तृतीयम् । एतच्च मैथुनप्रकारभेदविषयतया योजनीयम् ।
मैथुनं चाष्टविधम्—

‘स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यमाषणम् ।

संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृतिरेव च ॥

एतन्मैथुनमष्टाङ्गं वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।

विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥

(ब्र. वै. पु. २. १९. २६-२७)

इति स्मरणात् । तत्राद्यं व्रतमल्पत्वात् अप्रवर्तकस्मरणादिप-
ञ्चविधापराधविषयम् । द्वितीयं तु पूर्वस्माद् गुरुत्वात् प्रवर्तक-
संकल्पाध्यवसायविषयम् । तृतीयं त्वतिमर्हत्वात् क्रियानिर्वृति-
विषयम् । ननु—मोहित इत्यभिधानादकामकृतविषयमिदम् ।
तथाच संकल्पाध्यवसायौ तत्र न सम्भवतः—इति चेत् । मै-
वेम् । मदान्धकारादौ मातेयमित्यज्ञात्वा गमिष्याम्येनामिति
सङ्कल्पाध्यवसायसम्भवात् । यद्वा मातेयमिति ज्ञाते ऽपि प्रत्य-
वायगौरवमज्ञात्वा प्रवृत्तस्य सङ्कल्पाध्यवसायसम्भवात् । न
च—मातरि भगिन्यां च समानं प्रायश्चित्तमयुक्तमिति वाच्यम् ।

१ H. reads -निवृत्तिः and I. -निष्पत्ति for -निर्वृति २ All, except A. and
I. read -महत् for -महत्वात्, while I substitutes क्रियानिष्पत्ति- for क्रिया-
निर्वृति- ३ B. and D. substitute नैवम् for मैवम्, while C. E. F. G. H
and J. omit नैवम् ४. J. reads महान्ध- for मदान्ध-, while C. E. F. G.
and H. omit मातेयमित्यज्ञात्वा गमिष्याम्येनामिति सङ्कल्पाध्यवसायसम्भवात् ।
ब्रह्म. ९. I substitutes उक्तम् for अयुक्तम्.

भगिन्यामावृत्तिविषयत्वस्य कल्पनीयत्वात् । शिश्रच्छेदोत्त-
रकालकर्त्तव्यं मनुराह—

‘स्वयं वा शिश्र-वृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जली ।

नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदा निपातादजिह्वगः’ ॥

(म. स्मृ. ११. १०४)

इति । उशना अपि—

‘खट्वाङ्गधारी गुरुतरूपगः सवृषणं शिश्र-

मुत्कृत्य नैर्ऋतीं दिशमञ्जलिनाऽऽदाय ब्रजे-

दा निपातात् पूतो भवतीति’ ।

(उ. स्मृ. १. १९)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

क्षुरेण शिश्र-वृषणावुत्कृत्यादौयावेक्षमाणो ब्रजेत् ।

इति । एवं गच्छन् यत्र कुड्यादिना प्रतिबद्ध्यते तत्रैवा-

मरणान्तं तिष्ठेत् । तदाह वसिष्ठः—

‘सवृषणं शिश्रमुत्कृत्यांजलावाधाय दक्षिणाभिमुखो

गच्छेत् । यत्रैव प्रतिहतस्तत्रैव तिष्ठेदा प्रलयम्’ ।

(व. स्मृ. २०. १३)

इति । अज्ञानकृताभ्यासा-ऽज्ञानकृतसकृज्जननीगमनेऽपि ।

पूर्वोक्तादधिककेशोत्पादकं व्रतविशेषं वसिष्ठ आह—

‘निष्कालको घृताभ्यक्तो गोमयेनाग्निना पादप्र-

भृत्यात्मानमवदाहयन् पूतो भवतीति विज्ञायते’ ।

(व. स्मृ. २०. १४)

१. E. and I. omit *काल- २ I omits पूतो भवतीति ३. Except A and I. all omit आदाय. ४ The text reads उद्धृत्य for उत्कृत्य ५. B. C. D E. F. G H and J read औ प्रलयात् and I. आ प्राणविमोकात् for आप्रलयम् ६ All, except H. and I read अभ्यासे for अभ्यासा-. ७ For this Sūtra the text reads —

‘निष्कालको वा घृताभ्यक्तस्तप्तं सूर्मं परिष्वजेन्मरणान्’ ।

इति । के शिरेस्यवस्थिता अलकाः केशाः कालकाः ।
निर्गताः कालका यस्मादसौ निष्कालकः । मुण्डितशिरा
इत्यर्थः ।

ननु-अस्य वधस्य कामकृतसकृद्गमनविषयत्वे ततोऽभ्यधि-
ककेशप्रदस्य वधान्तरस्याभावात् कामकृताभ्यासे प्रायश्चित्तं
न स्यादिति चेत् । मैवम् । गोमयस्यैवेषदार्रत्वातिगुष्कत्वा-
दिभेदेन चिर-क्षिप्रदाहिनो वधभेदस्य कल्पनीयत्वात् । यत्तु
शिश्नच्छेदादिवधात् न्यूनप्रयाससाध्यं सूर्म्यालिङ्गनादिमरण-
मन्यैर्मुनिभिः प्रदर्शितं तत्रोभयेच्छान्यन्तरेच्छादिभेदेन विषय-
व्यवस्था कल्पनीया । तदाह । मनुः-

‘गुरुतैल्प्यभिभाष्येनस्तप्ते स्वप्यादयोमये ।

सूर्मीं ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्य मृत्युना च विशुद्धयति ॥

स्वयं वा शिश्न-वृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ ।

नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदा निपातादजिह्वगः’ ॥

(म. स्मृ. ११. १०३-१०४)

१. In this Samāsa I. has made several mistakes २ H. reads -ऽप्यधिक-
for -ऽभ्यधिक-. ३ B. C. D. E. F. G. H. and J read गुरुतल्पगो ऽभि-
भाष्येन. ४. C. E. F. and J. read तप्ते स्वप्यादयोमये, B and D read
तल्पे सुस्वार्द्रगोमये and G. तप्ते सुस्वार्द्रगोमये ५. The text reads स्वाश्लिष्येत
for वाऽऽश्लिष्य. ६. B. and D. omit this and the next eight lines.—

‘स्वयं वा शिश्न वृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ ।

नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदा निपातादजिह्वगः’ ॥

(म. स्मृ. ११. १०३-१०४)

इति । यमोऽपि—

‘गुरुक्षारावगमनं कृत्वा मोहेन वै द्विज ।

ज्वलन्तीमायसीं शय्यां सविशोऽगुरुतल्पग ॥

सूर्मीं ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्य मृत्युना स विशुद्धयति’ ।

(य. स्मृ. ५। ४३)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘तप्तेऽथ शयने सार्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।

गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैर्ऋत्यां वोरत्वे जेतनुम्’ ॥

इति । यमो ऽपि—

‘गुरुदारावगमनं कृत्वा मोहेन वै द्विजः ।

ज्वलन्तीमायसीं शय्यां संविशेद्गुरुतल्पगः ॥

सूर्मीं ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्य मृत्युना स विगुह्यति’ ।

(य. स्मृ. ९. ४३—४४)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘तप्तेऽयःशयने सार्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।

गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैऋत्यां वोत्सृजेत्तनुम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९९)

इति । अङ्गिरा अपि—

‘गुरुतल्पी शिलां तप्तामायसीं वा स्त्रियं विशेत् ।

उत्कृत्य वृषणौ वापि धारयेदञ्जलौ स्वयम् ॥

मरणाय तदा पद्भ्यां प्रव्रजेद्दिशमुत्तराम् ।

शरीरस्य विमोक्षेण मुच्यते कर्मणोऽशुभात् ॥

ख्यापयन् गुरुतल्पी वा तप्ते चैवायसे स्वपेत् ।

समालिङ्गेत् स्त्रियं वाऽपि तप्तां कार्णायसीं नरः’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ३७—३९)

इति ।

‘तप्ते लोहशयने गुरुतल्पगः शयीत । सूर्मीं

ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्येत् । लिङ्गं वा सवृषण-

मुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेदजि-

ह्यमा शरीरनिपातनात् । मृतः गुह्यति’ ।

१. C. F. G. H. and J. read शयेत् for स्वपेत्. २. I. omits this line —

उत्कृत्य वृषणौ वापि धारयेदञ्जलौ स्वयम् ॥.

३. All, except I. and J. insert इति before this line. Thus they show that this and the next one line are from some author other than Angrā.

इति । बौधायनोऽपि—

‘गुरुतल्पगस्तप्ते लोहशयने शयीत । (१३)
ज्वलन्तीं वा सूर्मीमाश्लिष्यात् । (१४) लिङ्गं
वा सवृषणं परिवास्याञ्जलावाधाय दक्षिणा-
प्रतीच्योरन्यतरेण गच्छेदा निपातात्’ ।

(बौ. स्मृ. २. १. १३. १५)

इति । तत्र तयोरिच्छतोः संयोगे तप्तलोहशयनम् । स्त्रिया
प्रोत्साहितस्य ज्वलत्सूर्म्यालिङ्गनम् । आत्मना प्रोत्साहितायां
तु गमने सवृषणलिङ्गोत्कर्त्तनादि ॥ १ ॥

जननीगमनेऽभिहितं यत् प्रायश्चित्तं तत् तद्गिनीगम-
नेऽप्यतिदिशति—

मातृष्वसृगमे चैवमात्ममेदूनिकर्त्तनम् ॥ १० ॥

इति । एवमिति सामान्यातिदेशान्मानसे क्रीडादौ वसिष्ठो-
क्तं व्रतद्वयमवगन्तव्यम् । मेदूनिकर्त्तनेन मरणपर्यन्तव्रत-
मुपलक्ष्यते । न च— जननी-तद्गिन्योः समानव्रतमयुक्तमिति
शङ्कनीयम् । जनन्यामकामकृते तद्गिन्यां कामकृते च
समानत्वसम्भवात् । उपरितनवचनेन तु ‘अज्ञानेन’—इति विशेष-
णादेर्तस्य वचनस्य कामकृतविषयत्वमवगम्यते ॥ १० ॥

१ The text reads अन्तरेण for अन्यतरेण २ M. reads—

मातृष्वसृगमे चैव आत्ममेदूनिर्द्शनम् ।,

while K. and L. read -निकृन्तनम् for -निकर्त्तनम् ३. B. D. G. I. and
J. read साम्यातिदेशात्, I. substitutes यथोक्तं for वसिष्ठोक्तं ४. C.
and F. read आदृतस्य for एतस्य.

अकामकृते मातृष्वसृगमने प्रायश्चित्तमाह—

अज्ञानेन तु यो गच्छेत् कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।

दशगोमिथुनं दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥११॥

इति । गवोर्धेनु-वृषभयोर्मिथुनं गोमिथुनम् । दशसङ्ख्याकं गोमिथुनं दशगोमिथुनम् । विंशतिसङ्ख्याका गाव इत्यर्थः । ननु—याज्ञवल्क्येन मातृष्वसृगमने गुरुतल्पव्रतमतिर्दिष्टम्—

‘पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि ।

मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥

आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः’।

(या. स्मृ. ३. २३२—२३३)

इति । बाढम् । कामकृते गुरुतल्पव्रतमस्माभिरपि पूर्व-
वाक्ये दर्शितम् । चान्द्रायणं त्वकामकृते इत्यविरोधः । एत-
देवाभिप्रेत्य हारीत आह—

‘पितृव्यस्त्रीगमने स्वसृ-मातृष्वसृ-पितृ-
ष्वसृगमने कन्या-सगोत्रा-स्वस्त्रीयागमने
भागिनेयीगमने चान्द्रायणम्’ ।

(हा. स्मृ. २३. ११.)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘एवं मातुलानी-मातृष्वसृ-स्नुषा-दुहितृग-
मने तथाऽऽचार्यदुहितरि चान्द्रायणम्’ ।

१ M. reads अज्ञानान्तां तु for अज्ञानेन तु २. K and L. read -त्रयम् for -द्वयम्. ३ I. reads व्रतमिति निर्दिष्टम् for व्रतमतिर्दिष्टम्. ४ H omits -स्वस्त्री-या-, we think it better to omit either -स्वस्त्रीया- or भागिनेय as both the words convey the same sense.

इति । बृहद्येमो ऽपि—

‘चण्डालीं पुल्कसीं म्लेच्छीं स्नुषां च भगिनीं सखीम् ।

माता-पित्रोः स्वसारं च निक्षिप्तां शरणागताम् ॥

मातुलानीं प्रव्रजितां सगोत्रां नृपयोषितम् ।

शिष्यभार्यां गुरोर्भार्यां गत्वा चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

इति । चतुर्विंशतिमते ऽपि—

‘पितृष्वसा मातुलानीं श्वश्रूमातृष्वसा तथा ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहाच्चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ॥

इति । यद्यप्यकामकृतस्य मूलवचनेन चान्द्रायणद्वयं
विंशतिगावश्चाभिहिताः तथापि तस्य रेतःसेकपर्यन्तगमन-
विषयत्वात् । एकचान्द्रायणवचनानां च रेतःसेकात् प्रागेव
निवृत्तौ योजनीयत्वान्न कोऽपि विरोधः । यदपि चतुर्विंशति-
मतेऽभिहितम्—

‘पितृव्य-भ्रातृभार्यां च भगिनीं मातुरेव च ।

श्वश्रूमारुह्य धौत्रीं च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्’ ॥

इति यदेपि संबन्धेनाभिहितम्—

‘भगिनीं मातुरासां च स्वसारं चान्यमातृजाम् ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहात्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्’ ॥

(सं. स्मृ. १५९)

१. I. reads -मनु for -यम.. २. B. and D. substitute मत्तां for धात्री and
for the same G. reads मातां. ३. B. C D. E. F. and H. omit this
line and the following quotation —

इति यदपि संबन्धेनाभिहितम्—

‘भगिनीं मातुरासां च स्वसारं चान्यमातृजाम् ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहात्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्’ ॥

(सं. स्मृ. १५९)

इति ।

४. The text reads मातुलसुतां for मातुरासां च ५. The text reads
एतास्तिष्व स्त्रियो गत्वा for एता गत्वा स्त्रियो मोहात्.

इति एतदुभयारोहणपर्यन्तं प्रवृत्तस्य योनिलिङ्गसम्बन्धात्प्राङ्निवृत्तौ द्रष्टव्यम् ॥ ११ ॥

जननीव्यतिरिक्तपितृभार्यागमने प्रायश्चित्तमाह—

पितृदारान् समारूह्य मातुरातां तु भ्रातृजाम् ।

गुरुपत्नीं स्नुषां चैव भ्रातृभार्यां तथैव च ॥ १३ ॥

मातुलानीं सगोत्रां च प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् शुद्धयते नात्र संशयः ॥ १४ ॥

इति । पितृदाराः जननीव्यतिरिक्ताः पितृभार्या असवर्णाश्च । मातुराता मातुः प्रियसखी । भ्रातृजा ज्येष्ठस्य कनिष्ठस्य वा सुता । गुरुशब्दो हि मुख्यया वृत्त्या पितरमाचष्टे । तथा च मनुः—

‘निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।

सम्भावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते’ ॥

(म. स्मृ. २. १४२)

इति । याज्ञत्रल्क्योऽपि—

‘स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति’ ।

(या. स्मृ. १. ३४)

इति । पितृव्यतिरिक्तः श्रुतोपकार्यपि मुख्यो गुरुः । तच्च मनुनैवोक्तम्—

‘अल्पं वा बहु वा यस्य श्रुतस्योपकरोति यः ।

तमपीह गुरुं विद्यात् श्रुतोपक्रियया तया’ ॥

(म. स्मृ. २. १४९)

१ G and M. read च for तु. २ M reads कृत्वा for दद्यात् ३. I. reads क्रिया for क्रिया . ४. Except A. I. and the text all substitute तथा for तया.

इति । व्यासस्तु मुख्यामुख्यगुरुन् सर्वान् संगृह्य दर्शयति—

‘गुरवो मातृ-पितृ-पत्याचार्या विद्यादातृ-ज्येष्ठ-
भ्रातृ-ऋत्विजो भयत्रातात्रदाता च’ ।

इति । एवं च सत्यत्र पितृदारानिति पितुः पृथगुपादानात् तद्व्यतिरिक्ताचार्यादिरेव गुरुपत्नीरित्यत्रानेन गुरुशब्देन विवक्षितः । स्नुषादयः प्रसिद्धाः । अकामतः सकृद् गत्वा सदक्षिणं प्राजापत्यत्रयं चरेत् । कामतस्त्वग्निप्रवेशः । तदुक्तं चतुर्विंशतिमते—

‘मातरं गुरुपत्नीं च स्वसारं स्वसुतां तथा ।

गत्वा तु प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते’ ॥

इति । विष्णुस्मृतावपि—

‘मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि । (१)

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम् ।

न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन’ ॥ (२)

(वि. स्मृ. ३४. १-२)

इति । यत्तु शङ्केन—

‘अधःशायी जटाधारी पर्ण-मूल-फलाशनः । (१)

एकैकालं समश्नानो वर्षे तु द्वादशे गते । (२)

१. B. and D. omit विष्णुस्मृतावपि and the first Sūtra of the next quotation —

‘मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि ।

२. I. reads -शायी for -सायी and C. F. H. and J substitute जटाधारी for जटाधारी. ३ The text reads एक कालं for एकैकालं, while all, except A. read समभन्त्रै and the text समस्थानो for समश्नानो.

रुक्मस्तेयी सुरोपश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

व्रतेनैतेन शुद्धयन्ति महापातकिनस्त्वमे' ॥ (३)

(शं. स्मृ. १७. १-३)

इति तत् सवर्णोत्तमवर्णपितृदारगमने अकामतो द्रष्टव्यम् ।

यच्च संवर्त्तनोक्तम्—

'पितृदारान् समारुह्य मातृवर्जं नराधमः ।

भगिनीं मातुराप्तां वा स्वसारं वाऽन्यमातृजाम् ॥

एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्' ।

(सं. स्मृ. १५९)

इति तद्धीनवर्णगुरुदारेषु रेतःसेकादर्वाग् द्रष्टव्यम् । यच्च

याज्ञवल्क्येनोक्तम्—

'प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः ।

चान्द्रायणं वा त्रीन् मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम्' ॥

(या. स्मृ. ३. २६०)

इति एतत् त्रैवार्षिकप्राजापत्यव्रतं ब्राह्मणीपुत्रस्य शूद्र-
जातीयगुरुभार्यागमने द्रष्टव्यम् । यदा तु गुरुपत्नीमसवर्णा
व्यभिचारिणीमबुद्धिपूर्वं गच्छति तदा वेदजपसहितत्रैमासिकं-
चान्द्रायणं द्रष्टव्यम् । यच्च व्याघ्रेणोक्तम्—

१ The text reads सुरापायी for सुरापश्च. २ The text reads च ये for
स्त्वमे. ३. The text reads मातुलसुतां for मातुराप्तां वा ४. Except H and
the text all read प्राजापत्य for प्रायश्चित्तं. ५. G substitutes सम वा
and J सामान्य- for समा वा ६. A reads यच्च व्याघ्रेणापि—

यदा तु गुरुपत्नी च सवर्णा व्यभिचारिणीम् ।

अबुद्धिपूर्वं गच्छेत प्राजापत्यं तदाऽऽचरेत् ॥

तदा वेदजपसहितचान्द्रायणं कर्तव्यत्वेन निर्दिष्टम् । इति । यत्
पुनस्तेनैवोक्तम् for यदा तु गुरुपत्नीमसवर्णा व्यभिचारिणीमबुद्धिपूर्वं
गच्छति तदा वेदजपसहितं त्रैमासिकं चान्द्रायणं द्रष्टव्यम् । यच्च
व्याघ्रेणोक्तम्

७. B. C. D. E. F. H. and J. omit-त्रैमासिक-

‘कृच्छ्रं वैवातिकृच्छ्रं च तथा कृच्छ्रातिकृच्छ्रकम् ।
चरेन्मासत्रयं विप्र क्षत्रियागमने गुरोः’ ॥

इति तत्र बुद्धिपूर्वं सकृद्गमने उभयोरिच्छातः प्रवृत्ते
अतिकृच्छ्रः । तथा प्रोत्साहितस्य कृच्छ्रः । स्वेनैव प्रोत्सा-
हितायां कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । तत्राप्यभ्यासे मरणान्तिकमेव ।
यथाऽऽह देवलः—

‘मत्या गत्वा पुनर्भार्या गुरोः क्षत्रसुतां द्विजः ।

अण्डाभ्यां वार्जितं लिङ्गमुत्कृत्य च मृतः शुचिः’ ॥

इति । अबुद्धिपूर्वं सकृद्गमने कण्वोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘चान्द्रायणं तप्तकृच्छ्रमतिकृच्छ्रं तथैव च ।

सकृद्गत्वा गुरोर्भार्यामज्ञानात् क्षत्रियां द्विजः’ ॥

इति । तत्राप्युभयोरिच्छातः प्रवृत्ते तप्तकृच्छ्रम् । तथा
प्रोत्साहितस्यातिकृच्छ्रम् । स्वेन प्रोत्साहितायां चान्द्रायणं
द्रष्टव्यम् । अभ्यासे तु जातृकर्ण्यः—

‘गुरोः क्षत्रसुतां भार्या पुनर्गत्वा त्वकामतः ।

वृषणमात्रमुत्कृत्य शुद्धयेज्जीवन् मृतश्च सः’ ॥

इति । वैश्यायां बुद्धिपूर्वं सकृद्गमने कण्व आह—

‘तप्तकृच्छ्रं पराकं च तथा सान्तपनं गुरोः ।

भार्या वैश्यां सकृद् गत्वा बुद्ध्या मासं चरेत् द्विजः’ ॥

इति । तत्राप्युभयोरिच्छातः प्रवृत्ते तप्तकृच्छ्रम् । तथा
प्रोत्साहितस्य सान्तपनम् । आत्मना प्रोत्साहितायां पराकः ।
अभ्यासे लिङ्गस्याग्रच्छेदः कार्यः । तथाह लौगाक्षिः—

‘गुरोर्वैश्यां पुनर्गत्वा गत्वा चापि पुनः पुनः ।

लिङ्गाग्रं छेदयित्वा तु ततः शुद्ध्यति किल्बिषात्’ ॥

इति । अस्मादेव ज्ञापकादभ्यासे यदुक्तं गुरुतल्पप्राय-
श्चित्तं तदेव बहुशोऽभ्यासेऽपि द्रष्टव्यम् । अबुद्धिपूर्वके सकृ-
द्रमने प्रजापतिराह—

‘पञ्चरात्रं तु नाश्नीयात् समाष्टौ वा तथैव च ।

वैश्यां भार्यां गुरोर्गत्वा सकृदज्ञानतो द्विजः’ ॥

(म. स्मृ. ३. ४०)

इति । तत्राप्युभयोरिच्छातः प्रवृत्तौ सप्तरात्रम् । तथा
प्रोत्साहितस्य पञ्चरात्रम् । आत्मना प्रोत्साहितायामष्टरात्र-
मिति । अभ्यासे त्वामरणान्तं ब्रह्मचर्याचरणम् । तदाह
हारीतः—

‘अभ्यस्य विप्रो वैश्यायां गुरोरज्ञानमोहितः ।

स षडङ्गं ब्रह्मचर्यं सञ्चरेद् यावदायुषम्’ ॥

(हा. स्मृ. २१. २९)

इति । शूद्रागमने बुद्धिपूर्वे जाबालिराह—

‘अतिकृच्छ्रं तप्तकृच्छ्रं पराकं च तथैव च ।

गुरोः शूद्रां सकृद्रत्वा बुद्ध्या विप्रः समाचरेत्’ ॥

इति । तत्राप्युभयोरिच्छातः प्रवृत्तौ तप्तकृच्छ्रम् । तथैव
प्रोत्साहितस्यातिकृच्छ्रम् । आत्मना प्रोत्साहितायां पराक
इति द्रष्टव्यम् । अभ्यासे तु द्वादशवर्षं ब्रह्मचर्यं कर्त्तव्यम् ।
तथाऽऽहोपमन्युः—

‘पुनः शूद्रां गुरोर्गत्वा बुद्ध्या विप्रः समाहितः ।

ब्रह्मचर्यं स दुष्टात्मा सञ्चरेद् द्वादशीः समाः’ ॥

१ G reads न वाश्नीयात् for तु नाश्नीयात् २ Except A. and I. all read ब्रह्मचर्यरक्षणम् for ब्रह्मचर्याचरणम् ३ All, except A and J read चरेत्तावद्यावदायुष्यसङ्ख्येय for ब्रह्मचर्यं सचरेद्यावदायुषम् H also reads the same, but it has the correct reading in the margin. ४ I reads अबुष्टात्मा for स दुष्टात्मा, while except A. and I. all read द्वादशं for द्वादशी .

इति । अज्ञाने दीर्घतमा आह—

‘प्राजापत्यं सान्तपनं सप्तरात्रोपवासनम् ।

गुरोः शूद्रां सकृद् गत्वा चरेद्विप्रः समाहितः’ ॥

इति । तत्राप्युभयोरिच्छातः प्रवृत्तौ सान्तपनम् । तथा प्रोत्साहितस्य प्राजापत्यम् । आत्मना प्रोत्साहितायां सप्तरात्रोपवास इति । अभ्यासे तु मनुनोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यसेन्नियतेन्द्रियः ।

हविष्येण यवाग्वा वा गुरुतल्पापनुत्तये’ ॥

(म. स्मृ. ११. १०६)

इति । साधारणस्त्रियां गुरुतल्पदोषो नास्तीत्याह व्याघ्रः—

‘जात्युक्तं पारदार्यं वा गुरुतल्पत्वमेव च ।

साधारणस्त्रियां नास्ति कन्यादूषणमेव च’ ॥

इति । यत्तु नारदेनोक्तम्—

‘माता मातृष्वसा श्वश्रूर्मातुलानी पितृष्वसा ।

पितृव्य-सखि-शिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्नुषा ।

दुहिताऽऽचार्यभार्या च सगोत्रा शरणागता ॥

राज्ञी प्रव्रजिता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या ।

ओसामन्यतमां गत्वा गुरुतल्पग उच्यते’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ७३-७५)

इति तदेतदकामतोऽभ्यासे कामतः सकृद्गमने च द्रष्टव्यम् । यच्च वसिष्ठेनोक्तम्—

१. H. reads नास्ति व्याघ्रवचनात् for नास्तीत्याह व्याघ्र . २ I. reads मातृष्वसा च श्वश्रूश्च for माता मातृष्वसा श्वश्रूः . ३. B. and D read अप्ताम् for आत्मा .

‘सखि-सयोनि-सगोत्रा-शिष्यभार्यासु
स्नुषायां गत्रि गुरुतल्पसमानम्’ ।

(व. स्मृ. १. २३)

इति यच्च मनुनोक्तम्—

‘गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्व्रितः सिक्त्वा स्वयोनिषु ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च’ ॥

(म. स्मृ. ११. १७०)

इति यदपि व्याघ्रेण—

‘आश्रितस्यापि विदुष आहिताग्नेश्च योगिनः ।

आचार्यस्य च राज्ञश्च भार्या प्रव्रजितां तथा ॥

नप्त्रीं पुत्रीं च पौत्रीं च सखीं मातुस्तथैव च ।

पितुः सखीं तथा गत्वा गुरुतल्पव्रतं चरेत्’ ॥

इति संवर्त्तेनापि—

‘पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।

गुरुतल्पव्रतं कुर्यान्निष्कृतिर्नान्यथा भवेत्’ ॥

(सं. स्मृ. १५८)

इति याज्ञवल्क्येनापि—

‘पितृष्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि ।

१ This Sūtra does not appear in Bombay, Calcutta and Benares editions of the text, but it is found in the MS. copy. For this Sūtra I. reads the following śloka —

‘सखी-स्वयोनि-सगोत्रा-शिष्यभार्या-स्नुषासु च ।

कन्यास्वकामतो गत्वा गुरुतल्पमम स्मृत’ ॥

२. B. D. and H. read गोप्तु for राज्ञः. ३. C. and F. have made several mistakes here. I and J. read धात्री for नप्त्री ४. G. reads भ्रातृजा-यागमे and I. भ्रातृस्त्रीगमने for भ्रातृभार्यागमे. ५. The text reads तस्यान्यां निष्कृतिर्न च for निष्कृतिर्नान्यथा भवेत्.

मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥

आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः' ।

(या. स्मृ. ३. २३२-२३३)

इति तान्येतानि वचनानि नारदवचनवध्यवस्थापनीयानि ।
यानि तूक्तविषय एव न्यूनप्रायश्चित्तानि चान्द्रायणादीनि
तानि सम्बन्धकनीयेस्त्वमाश्रित्य योजनीयानि । तच्च सम्ब-
न्धकनीयस्त्वं सुमन्तुना प्रदर्शितम्—

‘पितृपत्न्यः सर्वा मातरः । तद्भ्रातरो मातुलाः ।

तद्भगिन्यश्च मातृष्वसारः । *भगिनीसपत्न्यश्च

भगिन्यः । तदपत्यं भागिनेयम् । अतोऽन्यथा स-

ङ्करकारणानि कृत्वा ज्याज्याः पतिताश्च भवन्ति’ ।

इति । अत्रातिदेशिकव्यपदेशदर्शनात् प्रायश्चित्ताल्पत्वं
सिद्धयति । एतदेवाभिप्रेत्य संवर्त्त आह—

‘गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।

तस्या दुहितरं चैव चरेत् चान्द्रायणं व्रतम् ॥(१५६)

सनाभिनीं मातुलानीं स्नुषां मातुः सनाभिनीम् ।

गच्छन्नेताः स्त्रियो मोहान् पराकेण विशुद्ध्यति ॥(१५७)

सखिभार्यां समारुह्य श्वश्रू चैव हि मानवः ।

*एतान्येव सूत्राण्याचारकाण्डे ऽन्यथा पठितानि (अ.२, पृ. ६४)
द्रष्टव्यानि ।

१. Except A. and I. all read सम्बन्धगरीयस्त्वम् for सम्बन्धकनीयस्त्वम् ।
The former seems to be incorrect. २ Here also all except A. and I.
read-गरीयस्त्वं for-कनीयस्त्वं. ३ B and D. read भगिन्यश्च भागिनीसप-
त्न्यश्च भगिन्य and E. G and J. भगिन्यश्च जननीसपत्न्यश्च भगिन्य ४. Except
A. and the text all read स्वसुतां for स्वसार. ५. The text reads —

मातुलानीं सनाभिं च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम् ।

६ The text reads एता गत्वा for गच्छन्नेताः. ७. For this slôka the
text read= —

सखिभार्यां कुमारीं च श्वश्रू वा श्यालिकां तथा ।

स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनु दद्यात् पयस्विनीम् ॥.

अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥ (१६२)
 कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत्' । (१६१)
 (सं. स्मृ. १५६-१६२)

इति । सुमन्तुरपि—

‘मातृपितृष्वसृ-स्नुषा-भगिनी-भागिनेयी-गो-च-
 ण्डालीगमनेषु तप्तकृच्छ्रद्वयं सान्तपनं च’ ।

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि—

‘भ्रातुश्चैव कनिष्ठस्य भार्या गत्वा तु कामतः ।
 सान्तपनं प्रकुर्वीत कृच्छ्रद्वयमथापि वा ॥
 मातुश्चै स्वस्त्रियां गत्वा पितृव्यतनयां तथा ।
 तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत षड्रात्रं तत्सुतासु च ॥
 गुरोर्दुहितरं* गत्वा पराकं तु समाचरेत् ।
 भागिनेयीं द्विजो गत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
 मातुलस्य† सुतां गत्वा पितुश्च स्वस्त्रियां तथा ।
 प्राजापत्यं प्रकुर्वीत हारीतवचनं यथा ॥

* इयं च गुरोर्दुहिता परेण विवाहिता अविवाहिता वा चेत् तस्या गमने दोषः । नतु स्वभार्यात्वं प्राप्तायाः । गुरुणा दीयमानाया गुरुकन्याया अपि विवाह्यत्वस्यान्यत्राभिधानात् ।

† मातुलसुतापि स्वविवाहिता चेन्न दोषः । यद्यपि मातुलकन्यापरिणयनं कैश्चिन्निषिद्धं तथापि दाक्षिणात्याना तन्न दोषावहमिति श्रुतिस्मृत्यनुज्ञातत्वेन बहुभिः प्राचीनैर्निरूपितमित्यल पल्लवितेन ।

१ B D. and H read मातृष्वसृसुता-भगिनी- for मातृपितृष्वसृ-स्नुषा-भगिनी २ H. omits the following —

* * * प्रकुर्वीत कृच्छ्रद्वयमथापि वा ॥

मातुश्च स्वस्त्रिया गत्वा * * * * * ।

and J reads सान्तपनं तु कुर्वीत ३ I reads मातुलस्य स्त्रिय for मातुश्च स्वस्त्रियाः

मातुश्च स्वस्त्रियस्यैव भार्या गत्वा तु कामतः ।
 पितृव्यतनयस्यैव सपादं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
 दौहित्रीं पुत्रतनयां चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 तत्सुतां च स्नुषां गत्वा पराकं तु समाचरेत् ॥
 चरेच्चान्द्रायणं विप्रो गत्वोपाध्याययोषितम् ।
 आचार्यस्य पराकं तु ब्रूधायनवचो यथा ॥
 * सम्बन्धिनः* स्त्रियं गत्वा सपादं कृच्छ्रमाचरेत् ।
 विधवागमने कृच्छ्रमहोरात्रसमन्वितम् ॥
 व्रतस्थागमने कृच्छ्रं सपादं तु समाचरेत् ।
 सखिभार्यां समारुह्य ज्ञाति-स्वजनयोषितम् ॥
 स कृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं पादकृच्छ्रं ततः पुनः ।
 कुमारीगमने विप्रश्चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 पतितां तु द्विजो गत्वा तदेव† व्रतमाचरेत्' ।

इति । अत्र प्रोक्तेषु सर्वेषु व्रतेषु गौरव-लाघवे परी-
 क्ष्य यथायथं बुद्धिपूर्वां बुद्धिपूर्वां श्रद्धासाधनभ्यासादिविषयत्वं
 योजनीयम् । मूलवचनपाठितपितृदारादिव्यतिरिक्तपरदारगमने
 व्याघ्रोक्तं द्रष्टव्यम्—

'ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेदकामां यदि कामतः ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यादर्धमेव प्रमादतः ॥
 अर्धमेव सकामायां तप्तकृच्छ्रं सकृद्भूतौ ।
 अर्धमर्धं नृपादीनां दारेषु ब्राह्मणश्चरेत् ॥

* सम्बन्धिनः उक्तातिरिक्तसम्बन्धवन्तः ।

† 'तदेव' यत्स्याः पतिताया उक्तं प्रायश्चित्त तदेवाचरेदिति भावः ।

१. B, D, E, G, H and J read पाद कुर्यात् for पादकृच्छ्र, while C.
 and F. substitute परम् for पुन २. I. reads ब्राह्मणत for व्याघ्रोक्त.

एतद् व्रतं चरेत् सार्धं श्रोत्रियस्य परिग्रहे ।

अश्रोत्रियश्चेत् द्विगुणमगुप्तार्धमेव च' ॥

इति । कण्वोऽपि—

‘शूद्रदारान् गतो विप्रो ह्यतिकृच्छं समाचरेत् ।

चान्द्रायणं विशो राज्ञः समं च ब्राह्मणव्रतम्’ ॥

इति । यदि चै ब्राह्मणेनैव चातुर्वर्ण्यप्रसूतासु क्रमेण निविष्टं तदानीं ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीगमने यदुक्तं तदेव पादहीनं क्षत्रियादिगमने द्रष्टव्यम् । व्याघ्रवचनात्—

‘ विप्रेण वै निविष्टाश्चेच्चातुर्वर्ण्यप्रसूतयः ।

क्रमेण पादशो हीनं व्रतं तासु गतश्चरेत्’ ॥

इति । अयमेव न्यायः क्षत्रियादिपरिगृहीतास्वपि द्रष्टव्यः । ब्राह्मणभार्या शूद्रां ब्राह्मणो गत्वा प्राजापत्यं कुर्यात् । वसिष्ठवचनात् ।

‘ब्राह्मणश्चेदप्रेक्षापूर्वकं ब्राह्मणदारानभिगच्छेत् निवृत्त-
धर्मकर्मणः कृच्छ्रः अनिवृत्तधर्मकर्मणोऽतिकृच्छ्रः’ ।

(व. स्मृ. २१. १६)

* अप्रेक्षापूर्वं अज्ञानतः । काचित् ‘निवृत्तधर्मकर्मणोऽतिकृच्छ्रः अनिवृत्तधर्मकर्मणः कृच्छ्रः’ इति दृश्यते । परमिदमसमञ्जसमिव प्रतिभाति ।

‘एतद्भूतं चरेत् सार्धं श्रोत्रियस्य परिग्रहे ।

अश्रोत्रियश्चेत् द्विगुणमगुप्तार्धमेव च’ ॥

इति व्याघ्रवचने अनिवृत्तधर्मकर्मण एव अधिकप्रायश्चित्ताभिधानात् ।

१ I. reads अवमेषु च for अर्धमेव च. २ I reads शूद्रदारगतो ३ H. and I. omit च. ४ I reads निर्दिष्ट for निविष्ट ५ I. reads-नैवातिदिष्टा for-ण वै निविष्टा ६. I reads द्रष्टव्यम् for द्रष्टव्य ७. A reads अप्रेक्षा-पूर्वं for अप्रेक्षापूर्वकं. ८. The text reads अनिवृत्तधर्मकर्मण कृच्छ्रः निवृत्तधर्म-कर्मणोऽतिकृच्छ्रः.

इति । इदमबुद्धिपूर्वे सकृद्गमने । बुद्धिपूर्वे तु द्विगुणम् ।

‘अर्धमेव प्रमादतः’ ।

(व्याघ्रवचनम्)

इति लिङ्गात् । ब्राह्मणस्य क्षत्रियादिभार्यागमने यदुक्तं
तदेव क्षत्रियादीनां स्वजातिभार्यागमने द्रष्टव्यम् । कुतः?—

‘विप्रो नृपस्य भार्यायां यत्करोति समागमे ।

तदेव क्षत्रियस्यापि कुर्यादत्रैव सङ्गमे’ ॥

(प्र. स्मृ. ३. ६९)

इति प्रजापतिधर्मलिङ्गात् । गर्भपर्यन्ते परदारगमने यम्
आह—

‘वर्षे द्वे परदारेषु त्रीणि श्रोत्रियदारके’ ।

(य. स्मृ. ९.)

इति । प्रातिलोभ्येन परदारगमने संवर्त्त आह—

‘कथञ्चित् ब्राह्मणीं गच्छेत् क्षत्रियो वैश्य एव वा
गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुद्ध्यति ॥

शूद्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा कथञ्चित् काममोहितः ।

गोमूत्रयावकाहारो मासैकैकेन शुद्ध्यति’ ॥

(सं. स्मृ. १. ६६-६७)

१. I. omits तु. २ The text reads :—

‘कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च ।

गोमूत्रयावकाहारी मासैकैकेन शुद्ध्यति ॥

ब्राह्मणीं शूद्रसम्पर्के कथञ्चित् समुपागते ।

कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् पावनं परमं स्मृतम्’ ॥

३. C. and F. omit this and the next one line —

गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुद्ध्यति ॥

शूद्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा कथञ्चित् काममोहितः ।

इति । एतदत्यन्तव्यभिचारिब्राह्मणीविषयम् । इतरविषये
वधस्मरणात् । तथा च वसिष्ठः—

‘शूद्रश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेद्दीरणैर्वैष्टयित्वा* शूद्र-
मग्नौ प्रास्येत् । (१) ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं
कारयित्वा सर्पिषाऽभ्यज्य नग्नां कृष्णखरमारोप्य
महापथमनुसंब्राजयेत् । (२) पूता भवतीति
विज्ञायते । (३) वैश्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेत्
लोहितदभैर्वैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येत् । (४)
ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं कारयित्वा सर्पि-
षाऽभ्यज्य नग्नां गौरखरमारोप्य महापथमनु-
संब्राजयेत् । (५) पूता भवतीति विज्ञायते ।
(६) राजन्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेत् शरपत्रै-
र्वैष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येत् । (७) ब्राह्म-

* वीरणैः उशीराङ्कुरैः शूद्रं वैष्टयित्वाग्नौ प्रास्येत् । महापथं राजमार्गं
अनुसंब्राजयेत् भ्रामयेदित्यर्थः । इदं च मस्या गच्छतो दण्डरूपं प्राय-
श्चित्तम् । अमत्या चेत् द्वादशवार्षिकानुवृत्तौ वृद्धप्रचेतसोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘शूद्रस्य ब्राह्मणीं मोहाङ्गच्छतः शुद्धिमिच्छतः ।

पूर्णमेतद्गतं देयं माता यस्माद्धि तस्य सा’ ॥

इति । ‘एतत्’ पूर्वोक्तं द्वादशवार्षिकम् । एवमेव क्षत्रियादीनां
मत्या ब्राह्मणीमभिगच्छतां वसिष्ठोक्तं प्रायश्चित्तम् । अमत्या तु इदमुक्तमेव
द्वादशवार्षिकं पादहान्या वर्णक्रमेण देयम् ।

‘पादहान्याऽन्यवर्णासु गच्छतः सार्ववर्णिकम् ।

प्रायश्चित्तमिदं देयमगम्यागमने क्रमात्’ ॥

इति वृद्धप्रचेतसोक्तेः ।

१. All, except A. and the text read उपगच्छेत् for अभिगच्छेत्, while
B C. D. and F. substitute तु for चेत् २. The text reads समभ्यज्य for
अभ्यज्य. ३. I. reads कृष्णखरम् for गौरखरम्.

प्याः शिरसि वपनं कारयित्वा सर्पिषाऽभ्यज्य-
नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुसंवाजयेत् ।
(८) पूता भवतीति विज्ञायते । (९) एवं
वैश्यो राजन्यायाम् । (१०) शूद्रश्च राजन्य-
वैश्ययोः । (११)

(व. स्मृ. २१. १-११)

इति । स्वैरिणीगमने शङ्ख-स्लिखितावाहतुः—

‘ स्वैरिण्यां* वृषल्यां चावकीर्णः सचैलं स्नात
उदकुम्भं दद्याद्ब्राह्मणाय । वैश्यायां चतुर्थ-
कालाहारो ब्राह्मणान् भोजयेत् । क्षत्रियायां
त्रिरात्रोपोषितो यबाढकं दद्यात् । ब्राह्मण्यां
त्र्यहमुपोष्य घृतपात्रं दद्यात् ’ ।

इति । बन्धकीगमने षट्त्रिंशन्मते प्रायश्चित्तमुक्तम्—

‘ ब्राह्मणो बन्धकी† गत्वा किञ्चिद्दद्यात् द्विजातये ।
राजन्यां हि धनुर्वद्याद् वैश्यां गत्वा तु चैलकम् ॥

* पतिं हित्वा याज्यं पुरुषं गच्छति तस्याः चतुर्थपुरुषपर्यन्त स्वै-
रिणीति संज्ञा समनन्तरम्मृत्यन्तरवचनेन ।

† ‘ बन्ध् बन्धने ’ इत्यस्माद्वातोर्बधाति मनोज्ञेति बन्धकी । या
पतिं त्यक्त्वाज्यान् पञ्च तदधिकान्वा पुरुषानाश्रयति सा बन्धकीत्ययमत्र
विशेषः स्वैरिण्याः । तत्र ब्राह्मणजातीयबन्धकीगमने ब्राह्मणः किञ्चित् सु-
वर्णादिकं दद्यात् । राजन्य-वैश्य-शूद्रजातीयबन्धकीगमने धनुर्वस्त्रमु-
दकुम्भश्च क्रमेण देयः । इदं ब्राह्मणस्यैव प्रायश्चित्तम् । न क्षत्रियादी-
नाम् ।

१. The text substitutes श्वेतखरम् for रक्तखरम् २ H. reads सचै-
लस्नात and I सचैलस्नात for सचैलं स्नात. ३ I. reads दद्यात् । ब्राह्मणो
यद्वावा for दद्याद्ब्राह्मणाय । वैश्याया and -कालाहारो for -कालाहारो.

शूद्रां गत्वा तु वै विप्र उदकुम्भं द्विजातये ।

दिवसोपोषितो वा स्याद् दद्याद् विप्राय भोजनम् ' ॥

इति । बन्धकीलक्षणं स्मृत्यन्तरेऽभिहितम्—

‘चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पञ्चमे बन्धकी भवेत्’ ।

(य. स्मृ. ५. ३७)

इति । इदं च प्रायश्चित्तं गर्भानुत्पत्तिविषयम् । तदुत्पत्तौ यद्विशेषेण प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव तत्र द्विगुणं कुर्यात् । तदाहो-
शनाः—

‘गमने तु व्रतं यत् स्याद् गर्भं तद्विगुणं चरेत्’ ।

(उ. स्मृ. १. ३७)

इति । शूद्रां गर्भमादधतश्चतुर्विंशतिमते विशेष उक्तः—

‘वृषल्यामभिजातस्तु त्रीणि वर्षाणि

चतुर्थकालसमये सक्तून् भुञ्जीत’ ।

इति । गर्भादर्वाक् तु तत्रैवाभिहितम्—

‘शूद्राणां हीनजातीनां स्त्रियं गत्वा तु कामतः ।

प्राजापत्यं प्रकुर्वीत इष्टिं वा वारुणीं द्विजः’ ॥

इति । पुलकस्यादिगमने संवर्त्त आह—

‘पुल्कसीगमनं* कृत्वा कामतो ऽकामतो ऽपि वा ।

कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥

‘अत्रापि कामतः कृच्छ्रचान्द्रायणम् । अकामतः चान्द्रायणमिति
हरदत्तादयो बहवः ।

‘कामतः कृतप्रापस्य अकामे हीनकं चरेत्’ ।

इति बृहदङ्गिरसोक्तेः ।

१ All, except A. and I. read यद्विशेषेण यत् प्रायश्चित्तम् for यद्विशेषेण प्रायश्चित्तम्. २ I. reads चतुर्थकाले सक्तु भुञ्जीत for चतुर्थकालसमये सक्तून् भुञ्जीत. ३. The text reads तस्य पावनं परमं स्मृतम् for कुर्यात् ततो मुच्येत किल्बिषात्.

‘नटीं शैलूषकीं चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।
गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम्’ ॥
(सं. स्मृ. १५०-१५१)

इति । यत्तु बृहत्संवर्तः—

‘रजक-व्याध-शैलूष-वेणुचर्मोपजीविनीः ।
एतास्तु ब्राह्मणो गत्वा चरेच्चान्द्रायणद्वयम्’ ॥
(बृ. सं. स्मृ. १. २७)

इति आपस्तम्बोऽपि—

‘म्लेच्छी नटी चर्मकारी रजकी बुरुडी तथा ।
एतासु गमनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणद्वयम्’ ॥
(आप. स्मृ. २. २६)

इति तदभ्यासविषयम् । यच्च शौतातपेन—

‘कैवर्ती रजकीं चैव वेणुचर्मोपजीविनीम् ।
प्राजापत्यविधानेन कृच्छ्रैकैकेन शुद्ध्यति ’ ॥
(शा. स्मृ. ३. ११)

इति । चर्मोपजीविनीं गच्छन्निति शेषः । तद्रेतःसेकात्

१. Except A. and I. all read सवर्तेनोक्तम् for बृहत्संवर्तः ; while B. and D. omit बलु बृहत्संवर्तः and next line —

रजक-व्याध-शैलूष-वेणुचर्मोपजीविनी ।

२. B. and D. omit this line and the following question ;—

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘म्लेच्छी नटी चर्मकारी रजकी बुरुडी तथा ।

एतासु गमनं कृत्वा चरेत् चान्द्रायणद्वयम्’ ॥

३. All, except A. and I. substitute एतच्च for यच्च ; while H. reads

प्राङ्निवृत्तिविषयम् । *कापालिकस्त्रीगमने यम आह—

‘कापालिकान्नभोक्तृणां तन्नारीगामिनां तथा ।
ज्ञानात् कृच्छ्राब्दमुद्दिष्टमज्ञानादैन्दवद्वयम्’ ॥

(य. स्मृ. ५. १२)

इति । जातिभेदेन गर्भाधाने चतुर्विंशतिमतेऽभिहितम्—

‘ब्राह्मणीगमने कृच्छ्रं गर्भे सान्तपनं चरेत् ।
राज्ञी गर्भे पराकः स्याद्वैश्यागर्भे व्यहाधिकम् ॥
गूद्रागर्भे द्विजः कुर्यात्तद्वच्चान्द्रायणव्रतम् ।
चण्डाल्यां गर्भमारोप्य गुरुतल्पव्रतं चरेत्’ ॥

इति । विधवागमने चतुर्विंशतिमतेऽभिहितम्—

‘विधवागमने कृच्छ्रमहोरात्रसमन्वितम् ।
व्रतस्थागमने कृच्छ्रं सपादं तु समाचरेत्’ ॥

इति । मुखमैथुने तूशनसोक्तम्—

‘यस्तु पुनर्ब्राह्मणो धर्मपत्नीमुखे मैथुनं सेवेत स
दुष्यति । (३१) प्राजापत्येन शुद्ध्यति’ । (३२)

(उ. स्मृ. २. ३१-३२)

इति । रजस्वलागमने संवर्त्त आह—

‘रजस्वलां तु यो गच्छेद् गर्भिणीं पतितां तथा ।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रो विशोधकः’ ॥

(सं. स्मृ. १६३)

* कापालिकाः कपालधारिणो वीरशैवापरपर्याया शैवाः । तज्जातीयां कापालिकीम् । कापालिकास्तावत् सुरा-मांसभोजिनो तामसाचाराः । अत एव तेषामन्नं निन्द्यत्वेनोक्तं यमेन ।

१. B. D. E. and H read कृच्छ्रार्धम् for कृच्छ्राब्दम्, while J. reads—
ज्ञानात्कृच्छ्रं समुद्दिष्टमज्ञानादैन्दवद्वयम् ।

२. B. and D. read विद्गर्भे तु for वैश्यागर्भे, C. and F. read द्विजगर्भे व्यहाधिकम् ३. The text reads अतिकृच्छ्रं विधीयते for अतिकृच्छ्रो विशोधकः ।

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘उदक्यां यदि गच्छेत ब्राह्मणो मदमोहितः ।

प्राजापत्यने शुद्धयेत ब्राह्मणानां च भोजनात् ॥

(आप. स्मृ. २. १३)

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि—

‘रजस्वलां द्विजो गत्वा पराकं तु समाचरेत् ।

सान्तपनं द्वितीयेऽह्नि प्राजापत्यं परेऽह्नि ॥

इति । शातातपोऽपि—

‘अनुदकमूत्र-पुरीषकरणे श्व-कौकस्पर्शने

सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । रजस्व-

लाऽभिगमने चैतदेव’ ।

(शा. स्मृ. १. १९-२०)

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘रजस्वलादिव्यवाये शुक्लमृषभं दद्यात् कृष्णलिङ्गम्’ ।

(व. स्मृ. ००)

इति । मनुरपि—

‘अमानुषीषु †गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।

रेतः सिकत्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥

(म. स्मृ. ११. १७३)

* अत्र सर्वत्र रजस्वलागमनविषयकाणि वचनानि स्वस्त्रीविषयका-
णीति ध्येयम् । तत्रतत्रोक्तं प्रायश्चित्तं तस्यामेव गमने कर्तव्यत्वेनो-
पादष्टं भवति । परस्त्रियां रजस्वलाया गन्तुः परस्त्रीगमनविषयकं रजस्व-
लाविषयकं चेति प्रायश्चित्तद्वयम् ।

† गौगमनस्य प्रायश्चित्ताधिक्याम्नात् ‘गोवर्जम्’ इत्युक्तम् ।

१ I. reads श्व-पाक- for श्व-काक- २. I. reads चैव तदेष for चैतदेव.
३ The text reads-पुरुष. for गोवर्जम्

इति । गौतमो ऽपि—

‘उदक्या गमने त्रिरात्रम्’ ।

(गौ. स्मृ. २४. ३२)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘रजस्वला-ऽवधूतादिगमने त्रिरात्रो-

पवासो घृतप्राशनं च कुर्यात्’ ।

इति । अत्र यानि ऽह्वास-वृद्धियुतानि तान्युभयेच्छाऽन्य-
तरेच्छादिविषयत्वेन व्यवस्थापनीयानि । पितृष्वसृसुतादिविवाहे
प्रायश्चित्तमाह सुमन्तुः—

‘पितृष्वसृसुतां मातुलसुतां मातृसगोत्रां

समानार्थिणीं च विवाह्य चान्द्रायणं

चरेत् । परित्यज्यै चैनां विभृयात्’ ।

इति । शानातपो ऽपि—

‘मातुलस्य सुतामूहवा मातृगोत्रां तथैव च ।

समानप्रवरां चैव द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(शा. स्मृ. ३. २३)

इति । बौधायनो ऽपि—

‘सगोत्रां चेदमत्योपगच्छेत् मातृवदेनां वि-

भृयात् । (३७) प्रजातां चेत् कृच्छ्रपादं

१. G. reads रजस्वलावधूनां गमने for रजस्वलाऽवधूतादिगमने २ C. G. and I. omit च. ३ H. reads परित्यज्यैनामन्यां विभृयात्, while B and D. read परित्यज्यैनां विभृयात् ४. The text reads भ्रातृवत् for मातृवत्. ५. B. D. and G read प्राजापत्यं चरेत्, C. E. F. and H. प्रजाता चेत् and A and I. प्रजाता चेत् for प्रजाता चेत् ६ The text substitutes कृच्छ्रपाद-पाद for कृच्छ्रपाद.

चरित्वा-यन्म आत्मनो मिन्दाभूत् पुनर-
ग्निश्चक्षुरदादिति एताभ्यां जुहुयात् ।

(बौ. स्मृ. २. १. १३७-३८)

इति । ननु—पितृष्वसृमुता-मातुलसुतर्योर्विवाहस्य तत्प्र-
करणेऽङ्गीकृतत्वादत्र प्रायश्चित्तविधानं विरुद्धम्—इति चेत् ।
मैवम् । आसुरादिविवाहोऽसृतायाः सापिण्डयानिवृत्त्या वि-
वाहानङ्गीकारेण प्रायश्चित्तस्य तद्विषयत्वात् । ननु- गुरुत-
ल्पगस्य पूर्वोदाहृतेभ्यो व्रतेभ्योऽन्यान्यपि कानिचिद्धृतानि
स्मर्यन्ते । तत्राङ्गिराः—

‘महाव्रतं *चरेद्वाऽपि दद्यात् सर्वस्वमेव वा ।

गुर्वर्थे वा मृतो युद्धे मुच्यते गुरुतल्पगः’ ॥

(अं. स्मृ. ६. १३)

इति । सुमन्तुरपि—

‘गुरुदारगामी संवत्सरं कण्टाकिनः† शाखां

* महाव्रतं द्वादशवार्षिकम् । तच्च—

‘अधःशायी जटाधारी पर्ण-मूल-फलाशनः ।

एककालं समश्नीत वर्षे तु द्वादशे गते ॥

रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

व्रतेनैतेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनस्त्रिवमे’ ॥

इत्यनेनोक्तम् ।

† कण्टाकिनो वृक्षस्य शाखाम् । त्रिषवणः त्रिकालस्त्रायी । क्वचित्
‘कण्टकिनी’ इति ‘त्रिषवणी’ इति च पठ्यते ।

१ I reads मिन्दाभूत् for मिन्दाभूत्. The former is quite incorrect २. C. and I read -विवाहोक्त तयोरा निवृत्त्या for -विवाहोऽसृताया सापिण्डयानिवृत्त्या and for the same E. and I read -विवाहोत्पन्नयो. सापिण्डयानिवृत्त्या J. differs from E. and I. in substituting -उत्पन्नाया. for -उत्पन्नयो. ३ I. read विवाहाङ्गीकारेण. ४ B. D G H. and J substitute गुर्वर्थे for गुर्वर्थे. ५ I. and F read कण्टाकिन and E. and I. कण्टकिनी for कण्टाकिन..

परिष्वज्याधःशायी त्रिषवणो भैक्षाहारः पूतो
भवतीति । अश्वमेधावभृथस्नानेन वा' ।

इति । एतान्यपि पूर्वोक्तनीत्या गुरुतारतम्यं तत्पत्नीतारतम्यं
तत्संयोगतारतम्यं चोपैजीव्य व्यवस्थापनीयानि ॥१२-१३॥

पश्वादिगमनस्य पितृदारादिगमनादेर्वाचीनत्वेन तत्रालपं
प्रायश्चित्तमाह —

पशु-वेश्यादिगमने महिष्युष्ट्री-कपीस्तथा ।

खरीं च सूकरीं गत्वा प्राजापत्यव्रतं चरेत् ॥१४॥

इति । पशुरश्वैः । वेशो भृतिः । तां जीवनहेतुतथाह-
तीति वेश्या । यद्यपि कपी सूकरी चाल्पदेहत्वान्न मनुष्यैर्ग-
न्तुं योग्या तथापि केषुचिद्देशविशेषेषु प्रौढदेहयोरपि तयोः
सर्जावात् तदुपगमनविषयमिदं व्रताभिधानम् । वेश्यायां ग-
र्भात् प्रागिदमवगन्तव्यम् । गर्भे तु कण्व आह—

‘प्रसूतो यस्तु वेश्यायां भैक्ष्ययुङ् नियतेन्द्रियः ।

शतसाहस्रमभ्यस्य सावित्रीमेति शुद्धताम्’ ॥

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि पशुगमने प्राजापत्यमुक्तम्—

‘सर्वेषां पशुजातीनां गमने कृच्छ्रमाचरेत् ।

शुनीं चैव द्विजो गत्वा *अतिकृच्छ्रं समाचरेत्’ ॥

* क्वचित् ‘जातिकृच्छ्रम्’— इति पठ्यते तथापि नाय कृच्छ्रविशेषः
कुत्राप्युक्तः ।

१ B and D read त्रिषवणी and I त्रिषवण- २ B, D and I substitute
वा for च ३ H substitutes अर्वाचीनत्वम् for अर्वाचीनत्वेन and omits तत्र
I. reads अल्पत्वेन for अर्वाचीनत्वेन. ४ I reads पशु-वेश्याभि- for पशु-वे-
श्यादि- ५ B, D E F H and J read महिष्युष्ट्री कपी, and I महिष्युष्ट्री
कपी for महिष्युष्ट्री-रूपीः ६ B D, and H substitute खरीदि and G
खरीदि for अश्वदि ७ G substitutes भजति for भृति. ८ B C D
E G H and J substitute सभान्यत्वात् for सर्जावात् ९ I reads एव
शुद्धयति for एति शुद्धताम्.

इति । वेदविदस्तु तिर्यग्गमने कूष्माण्डकैर्मन्त्रैर्होमः । तदाह
गौतमः—

‘अमानुषीषु गोवैर्जस्त्रीकृते कूष्माण्डैर्घृतहोमः’ ।

(गो. स्मृ. २३. ४०)

इति ॥ १४ ॥

पश्चन्तरेभ्यो गोः प्रशस्तत्वात्तदभिगमनेऽधिकं प्रायश्चि-
त्तमाह—

* गोगामी च त्रिरात्रेण गामेकां ब्राह्मणे ददन् ।

इति । शुद्ध्यतीति शेषः । एतच्च सकृद्गमने रेतःसे-
कात् प्राङ्निवृत्तौ द्रष्टव्यम् । रेतःसेकान्ते तु सकृद्गमने संव-
र्त्त आह—

‘नरो गोगमने कुर्यात् कृच्छ्रं सान्तपनं तथा’ ॥

(सं. स्मृ. १९९)

इति । आवृत्तौ जाबालिराह—

‘तप्तकृच्छ्रं तु गां गत्वा पैरदारांस्तथैव च ।

इतरेषां पशूनां तु कृच्छ्रपादो विधीयते’ ॥

इति । बहुक्षीरादिगुणवत्यां गवि आवृत्तौ चतुर्विंशतिमते
दर्शितम्—

‘नरो गोगमनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ।

* धरणीधरस्त्विदं पूर्वार्धमुत्तरार्धत्वेन उत्तरार्धं च पूर्वार्धत्वेन पठि-
त्वा मङ्गलमनविषयत्वेन व्याख्यातवान् ।

१ I reads गोवर्जं स्त्रीषु गमने for गोवर्जस्त्रीकृते. २ H. reads परवारान्
for परशरान् and for the same C and F. read परदारां. ३ H. reads
स्वर गोगमन for नरो गोगमन.

इति । तत्रैव विषयेऽत्यन्ताभ्यासे विष्णुराह—

‘-कुर्यात् । (१) परदारगमने गोव्रतम्* ।

(२) गोगमने च । (३) तिर्यग्योनावाकाशे
ऽसु दिवा गोयाने च सवासाः स्नानमाचरेत् ।

(वि. स्मृ. ५३. १-४)

इति । वेदविद्विप्रसम्बन्धिन्यां गवि गुणवत्यामत्यन्ताभ्यासे
शङ्ख-लिखितावाहतुः—

‘तिर्यग्योनिषु गोवर्जं सचैलं स्नातो यवसाहारं गोभ्यो
दद्यात् । गोष्ववकीर्णः संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत्’ ।

इति । यथोक्तविशेषणविशिष्टायां सवनस्थविप्रसम्ब-
न्धिन्यां गवि गौतम आह—

‘सखि-सयोनि-सगोत्रा-शिष्यभार्यासु स्नुषायां गवि

च तल्पसमः । (१०) अवकर इत्येके’ । (११)

(गौ. स्मृ. २४. १०-११)

इति । गोसंयुक्तशकटादिवाहनेऽवस्थाय स्त्रियं भुञ्जानस्य
यम आह—

‘यदि गोभिः समायुक्तं यानमारुह्य वै द्विजः ।

मैथुनं सेवते तत्र मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥

* गोव्रतं यमेनोक्तमत्रानुसन्धेयम्

१. The text inserts च after परदारगमने २ The text reads पुस्ययोनौ
for तिर्यग्योनौ ३. I omits च ४ B D. and I. read सखि सयोनि-सगोत्र-
५ I. reads गुरुतल्पसम । अवकीर्ण इत्येके for तल्पसम. । अवकर इत्येके
६. H. reads वाहनावस्थायया for वाहनेऽवस्थाय ; while G. reads वाहने वय-
स्थास्त्रिय ७. G. reads तच्च for तत्र.

त्रिरात्रं क्षपणं कृत्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 गोभ्यो यवाढकं दत्त्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति' ॥
 (य. स्मृ. ९ ३-४)

इति । मनुरपि—

'मैथुनं तु समोसेव्य पुंसि *योषिति वा द्विजः ।
 गोयानेषु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत्' ॥
 (म. स्मृ. ११. १७४)

इति ॥

पूर्वं महिष्या गमने यत् प्राजापत्यमुक्तं तदभ्यासविषयम् ।
 सकृद्गमने त्विदानीमाह—

महिष्युष्ट्री-खरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥१५॥

इति । महिषी च उष्ट्री च खरी च, ता गच्छतीति महि-
 ष्युष्ट्री-खरीगामी । स एकोपवासेन शुद्ध्यति इति ॥ १५ ॥

अथोत्तमजातिप्रसूताया नार्याश्चण्डालसम्पर्के प्रायश्चित्तं
 वक्तव्यम् । तस्य चापद्विषयत्वमभिप्रेत्यापद्विशेषानुवादेन तत्र
 तावत् पुरुषकर्तव्यमाह—

डामरे समरे वाऽपि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ।

बन्दिग्राहे भयात्तौ वा सदा स्वस्त्र्यां निरीक्षयेत् ॥१६॥

* 'पुंसि तस्य मुखादौ । योषिति स्वयोषित्यपि'—इति सर्वज्ञनाराय-
 णः । 'यत्र देशे कापि पुरुषे मैथुनं सेवित्वा स्त्रियां + + मैथुन च
 सेवित्वा'—इति कुल्लुकभट्टः । 'पुंसि गुदादिषु योषिति स्वयोनिषु'—इति
 राघवानन्दः । पुंसि योषिति पुंसो योषितश्चोपर्यन्यथा सह मैथुनं समा-
 प्येत्यर्थः—इति नन्दनः ।

१. Except A and the text all read सनारोग्य for समोसेव्य २ II L.
 K. and L. read अमरं and C. and F डमरे for डामरे, but II gives a
 marginal reading डामरं, while K and L. substitute च for वा.

इति । डामरः परसैन्यकृतोपद्रवादिः । समरः सेनयो-
र्युद्धम् । दुर्भिक्षं वृष्ट्यभावादिना अशानाभावः । जनक्षयः
मारिकादेवतानिमित्तैः प्रचुरैः रोगविशेषैः बहूनां प्रजानां
मरणम् । बन्दिग्राहो बलात्कारेण स्त्रीणामपहारः* । भया-
र्त्तिश्रोर-राजादिकृत उपद्रवः । एवंविधासु आपत्सु पुरुषः
स्वप्राणरक्षार्थं पलायमानो न स्त्रियमुपेक्षेत । किन्तु तस्या
अपि यथा रक्षा भवति तथा निरीक्षणं कुर्यात् ॥ १६ ॥

यदा पुरुषो रक्षितुमशक्तः तदानीमापन्नायाः स्त्रियाः कथ-
ञ्चिच्चण्डालसम्पर्के किं कर्तव्यमित्यत आह—

चण्डालैः† सह सम्पर्कं या नारी कुरुते ततः ।

विप्रान् दशं वरान् कृत्वा स्वकं दोषं प्रकाशयेत् ॥ १७ ॥

आकण्ठसम्मिते कूपे गोमयोदककर्ममे ।

तत्र स्थित्वा निराहारा त्वहोरात्रेण निष्क्रमेत् ॥ १८ ॥

सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद् यावकौदनम् ।

त्रिरात्रमुपवासित्वा त्वेकरात्रं जले वसेत् ॥ १९ ॥

शंखपुष्पीलतामूलं पत्रं वा कुसुमं फलम् ।

सुवर्णं पञ्चगव्यं च काथयित्वा पिबेज्जलम् ॥ २० ॥

* युद्धपराजितानां स्त्रियोऽपहत्य बलात् दासीकरणं बन्दिग्राहः ।
कारागारनिक्षेप इति केचित् ।

† 'चण्डालैः इति बहुवचनं श्वपचाद्यभिप्रायेण'-इति धरणीधरः ।

१ H. and J read अमर and C. and F. डमेर for डामर . २. B. D. E.
F G. H and J. read वाद्यादि for उपद्रवादि and for the same C and F.
read भयादि . ३ Except A G and I, all read दशावरान् for दश वरान्,
while C. and I दश परान् ४ M reads एकरात्रेण for अहोरात्रेण . ५. M.
reads च for वा.

एकभक्तं चरेत् पश्चाद् यावत् पुष्पवती भवेत् ।

व्रतं चरति तद् यावत् तावत् संवसते ब्रह्मिः ॥ २१ ॥

इति । वरान् 'वेद-वेदाङ्गवित्' (प. स्मृ.) इत्यादिप्रोक्त-
गुणविशिष्टान् । तादृशान् दशसङ्ख्याकान् विप्रान् परिषदं
कृत्वा तेषामग्रे स्वकीयं पापमवञ्चनेन निवेदयेत् । यद्वा 'चातु-
र्वेद्य' (प. स्मृ.) इत्यादिवचने प्रोक्तानां दशानां विप्राणां अग्रे
निवेदयेत् । ततस्तैरनुज्ञाता व्रतमेवं समाचरेत् । कण्ठप्रमाणं
कूपं खात्वा सोदकेन गोमयेन तमापूर्य तत्रैकं दिनं निरन्तरमव-
स्थायोपोष्य परेद्युर्निर्गच्छेत् । निर्गत्य च यावत्कान्नं भुञ्जीत ।
ततो दिनत्रयमुपोष्य चतुर्थं दिनमाकण्ठजले स्थित्वा पञ्चमे
शङ्खपुष्पीमूलादिभिः पञ्चभिः सुवर्णेन पञ्चगव्येन च कथितं
जलं पिबेत् । ततः षष्ठ्यदिनमारभ्य यावद्दृत्तुदर्शनमेकभक्तं दिने*
चरेत् । व्रतदिनेषु न गृहेऽवातिष्ठेत् । किन्तु बहिरेव
निवसेत् ॥ १७-१८-१९-२०-२१ ॥

* 'शङ्खपुष्पी' शङ्खिनीति सर्वत्र प्रसिद्धा । भाषायां 'शङ्खा-
हुली, साख्वेल' इति च ख्याता । परमियं चोरपुष्पीत्यभिधीयते न
शङ्खपुष्पीति । यथाहामरसिंहः—

'शङ्खिनी चोरपुष्पी स्यात् केशिनी' ।

(ना. लिं. २. ४. १२६)

इति । तस्मात् चोरपुष्पी शङ्खपुष्पी चैकैव वा भिन्ना वेति सुधीभि-
र्विचारणीयम् ।

१. I. reads संवसते for सवसेत्. २. A. and I. read परान् for वरान्
while G. and J. read दशावरान् for the same. ३. B. D. E. and H.
read शेषं वचनेन for पापमवञ्चनेन, while J. reads पापवचनेन ४. C.
and F. omit उपोष्य. ५. B. D. G. H. and J. read तिष्ठेत् for निवसेत्

यथोक्तव्रताचरणानन्तरकर्तव्यमाह—

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम्* ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥२२॥

इति । अयं च दक्षिणाशिरस्को व्रतविशेषः स्मृत्यन्तरेऽपि
दर्शितः—

‘चण्डालेन तु सम्पर्कं यदि गच्छेत् कथञ्चन ।

सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद् यावकौदनम् ॥

त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ।

आत्मना सम्मिते कूपे गोमयोदककर्दमे ॥

तत्र स्थित्वा निराहारा त्रिरात्रं तु ततः क्षिपेत् ।

शङ्खपुष्पीलतामूलं पुष्पं वा कुसुमं फलम् ॥

क्षीरं सुवर्णसम्मिश्रं क्वाथयित्वा ततः पिबेत् ।

‘एकभक्तं चरेत् पश्चात् यावत् पुष्पवती भवेत् ॥

बहिस्तावच्च निवसेद् यावच्चरति सा व्रतम् ।

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् शुद्धिं स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥

(अं. स्मृ. ९. ११-१७)

इति तदेतदकामकृतविषयम् । कामकृते तु सकृद्गमने
ऋष्यगृह्ण आह—

‘सम्पृक्ता† स्यादथान्त्यैर्या सा कृच्छ्राब्दं समाचरेत्’ ।

* अत्र ब्राह्मणसङ्ख्या नोक्ता तथापि ‘गोद्वयं दक्षिणां दद्यात्’
इत्युक्तेर्द्वावेव ब्राह्मणाविति प्रतीयते । धरणीधरोऽप्येवमेव मन्यते । ‘पा-
राशरोऽब्रवीत्’ इति पूर्वोक्तरीत्या पुराकल्पे वृद्धपराशरो यदुक्तवान् तस्यै-
वायमनुवाद इति मन्तव्यम् ।

† ‘सम्पृक्ता’ सङ्गता । इदमप्यमन्येति बोध्यम् ।

१. K, L and M. read शुद्धि for शुद्धिं. २. B, D G. and H. omit अपे.
३. B, D. and H. read शुद्धि, for शुद्धिं.

इति । यद्याहितगर्भाया एव पश्चाच्चण्डालादिव्यवायः
तदा तेनैव विशेष उक्तः—

‘अन्तर्वत्नी तु युवतिः सम्पृक्ता यान्त्येयोनिना ।
प्रायश्चित्तं न सा कुर्याद् यावद् गर्भो न निःसृतः ॥
न प्रचारं गृहे कुर्यान्न चाद्वेषु प्रसाधनम् ।
न शयीत समं भर्त्रा न च भुञ्जीत बान्धवैः ॥
प्रायश्चित्त* गते गर्भे विधिं कृच्छ्रादिकं चरेत् ।
हिरण्यमथ वा धेनुं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥

इति । यदा तु कामतो अन्त्येजसम्पर्कं करोति तदोशन-
सोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘अन्त्यजेन तु सम्पर्के भोजने मैथुने कृते ।
प्रविशेत् सम्प्रदीप्ताम्ना मृत्युना सा विशुद्ध्यति’ ॥
(उ. स्मृ. २. ६)

इति ॥ २२ ॥

रेतःसेकान्तस्य चण्डालगमनस्य प्रायश्चित्तमभिधाय
रेतःसेकात् प्राङ्निवृत्तौ† प्रायश्चित्तमाह—
चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रं चान्द्रायणं व्रतम् ।
यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात्तां न तु दूषयेत् ॥२३॥

* अन्त्येजसम्पर्केऽपि पूर्वधृतगर्भस्य नाशुचित्वम् ।

† न गर्भदोषस्तत्रास्ति संस्कार्यं स यथाविधि’ ।

इति वक्ष्यमाणस्मृत्यन्तरवचनात् । ‘गर्भे गते’ उदरान्निर्गते सति
प्रायश्चित्तं कर्तव्यम् । पूर्वं कृते सति गर्भनाशसम्भवात् ।

† इदमेव केचन कामतो गमने इति मन्यन्ते । तन्न युक्तमिति प्रतिभाति ।
यतो रेतःसेकस्यैव स्त्रीसंगे प्राधान्यात् तस्यैव दोषबाहुल्याच्च रेतःसेका-
सेकयोः प्रायश्चित्ताल्पत्व-बहुत्वयोर्वक्तुमुचितत्वादिति सुधियो विदांकुर्वन्तु ।

१. B and D. read-जातिना for योनिना. २. O E. F G. I. and J.
read अन्त्येजसम्पर्कं for अन्त्येजसम्पर्के ३. I. reads स्मृतम् for व्रतम्.

इति । चण्डालगमनस्यात्यन्तजुगुप्सितत्वाद् योषितः परि-
त्याग एव । न तु व्रतेन शुद्धिरित्याशङ्क्य तामाशङ्कं निवर्त्तयितुं
भूमिदृष्टान्तमुपन्यस्यति । भूमिर्हि चण्डालादिवासेनोपहता-
ऽपि खनन-लेपनादिभिः संशोध्य पुनः स्वीक्रियते । एवं योषि-
दपि चरितव्रता पुनः स्वीकरणीया । न तु तां दूषयेत् । न
परित्यजेदिति यावत् । यद्यप्यत्र चातुर्वर्ण्यस्येति सामान्ये-
नाभिहितं तथाप्येतत् ब्राह्मणीव्यतिरिक्ताविषये सङ्कोचनीयम् ।
ब्राह्मण्याः संवर्त्तेन विशेषाभिधानात्—

‘चण्डालं पुल्कसं म्लेच्छं श्वपार्कं पतितं तथा ।

ब्राह्मण्यकामतो गत्वा चान्द्रायणचतुष्टयम् ॥

रजक-व्याध-शैलूष-वेणुचर्मोपजीविनः ।

ब्राह्मण्येतान् यदा गच्छेदकामादैन्दवर्त्रयम् ॥

(सं. स्मृ. १६७-१६८)

इति ॥ २३ ॥

आपक्काले चण्डालवशांगताया नार्या रेतःसेकासेकयोः
प्रायश्चित्तमभिहितम् । इदानीं आपन्नाया एव बलात् शूद्रा-
दिसम्पर्के सति रेतःसेकासेकयोः प्रायश्चित्तद्वयमाह—

बन्दिग्राहेण या भुक्ता हत्वा बद्धा बलाद्गयात् ।

कृत्वा सान्तपनं कृच्छ्रं शुद्धयेत् पाराशरोऽब्रवीत् ॥२४॥

सकृदुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।

प्राजापत्येन शुद्धयेत् ऋतुप्रस्रवणेन च ॥२५॥

१ I. reads भूमि दृष्टान्तम् for भूमिदृष्टान्तम्. २ I. reads ब्राह्मण्यां for ब्राह्मण्या. ३ The text reads पुल्कसं चैव for पुल्कसं म्लेच्छं ४ This śloka does not appear in the text. ५ I. reads-द्वयम् for-त्रयम्. ६. M. reads भुक्त्वा for भुक्ता, G. हत्वा for हत्वा and K. and L. बद्धा for बद्धा.

इति । रज्वादिभिर्बद्ध्वा कशादिभिस्ताडयित्वा भयमुत्पाद्य
या बलाद्भुक्ता भवति सा सान्तपनं कृत्वा शुद्धयेदिति पराश-
रस्य मतम् । प्रासादमारुह्य प्रेक्षते इत्यस्मिन्नर्थे 'प्रासा-
दात् प्रेक्षते' इति यथा पञ्चमी तथा भयमुत्पाद्येत्यस्मिन्नर्थे
भयादिति पञ्चमी द्रष्टव्या । द्वितीयवचनेऽपि हत्वा बध्वेत्यनुष-
ञ्जनीयम् । ब्राह्मण्याः प्रातिलोभ्येन द्विजातिव्यवाये
संबन्ध आह—

‘ब्राह्मण्यकामाद् गच्छेत्तु क्षत्रियं वैश्यमेव वा ।
गोमूत्रयावकैर्मासात् तदर्धाच्च विशुद्ध्यति’ ॥
(कृ. सं. स्मृ. ९. ३०)

इति । षट्त्रिंशन्मतेऽपि—

‘ब्राह्मणी क्षत्रिय-वैश्यसेवायामतिकृच्छ्रं* कृ-
च्छ्रातिकृच्छ्रौ चरेत् । क्षत्रिययोषितो ब्राह्मण-
राजन्य-वैश्यसेवायां कृच्छ्रार्धं प्राजापत्यमति-
कृच्छ्रं च । वैश्ययोषितो ब्राह्मण-राजन्य-वैश्य-
सेवायां कृच्छ्रपादः कृच्छ्रार्धं प्राजापत्यं च । गू-
ब्रायाः शुद्रसेवने प्राजापत्यम् । ब्राह्मण-राज-
न्य-वैश्यसेवायामहोरात्रं त्रिरात्रं कृच्छ्रार्धम्’ ।

* ब्राह्मण्या ब्राह्मणगमने पूर्वत्र व्याघोक्तं द्रष्टव्यम् । ब्राह्मणी क्षत्रि-
यसेवायामतिकृच्छ्रं वैश्यसेवायां कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरेदिति भावः । ए-
वंमेव क्षत्रिययोषित् वर्णक्रमेण कृच्छ्रार्धं प्राजापत्यमतिकृच्छ्रं च चरेदि-
ति योजनीयम् । नात्र वर्णत्रयस्य द्विजातेः स्त्रियाः शुद्रसेवने प्रायश्चित्त-
मुक्तम् । तस्य दोषबाहुल्यात् अन्यत्राभिधानाच्च ।

१. I. reads कृच्छ्रातिकृच्छ्रं for कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ.

इति । यदा त्वाहितगर्भैव पश्चात् शूद्रादिभिर्व्यभिचरति
तदा गर्भपातशङ्कया प्रसवोत्तरकाले एव प्रायश्चित्तं कुर्यात् ।
तथा च स्मृत्यन्तरे—

‘अन्तर्वत्नी तु या नारी समेताऽऽक्रम्य* कामिना ।
प्रायश्चित्तं न कुर्यात् सा यावद्गर्भो न निःसृतः॥
जाते गर्भे व्रतं पश्चात् कुर्यान्मासं तु यावकम् ।
न गर्भदोषस्तत्रास्ति संस्कार्यः स यथाविधि’ ॥
(शा. स्मृ. ३. ७-८)

इति ॥ २४-२५ ॥

योषित्कृतापराधेन न केवलं तस्याः प्रायश्चित्तम् । किन्तु
तद्भर्तुरपीत्याह—

पतत्यर्धं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिबेत् ।
पतितार्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ २५ ॥

इति । यस्य विप्रस्य ब्राह्मण्यादिषु चतसृषु भार्यासु अन्य-
तमा या काचित् सुरां पिबेत् तस्य विप्रस्य स्त्री-पुंसद्वयात्मकं यत्
शरीरं तस्य शरीरस्यार्धं स्त्रीरूपं पतति । स्त्रिया अर्धशरीरत्वां
श्रुतिप्रसिद्धम् ।

* कामिना पुरुषेण आक्रम्य बलात्कारेण भुक्ता इति व्याख्येयम् ।

† स्त्रियास्तावत् पुरुषशरीरस्य वामार्धत्वेन सर्वत्र प्रसिद्धिः । सा च
संसारयात्रायां स्त्री-पुरुषयोरुभयोरपि एकरूपत्वेन वर्तनात् स्त्रीपुरुषा-
त्मकमेकमेव शरीरम् । स्त्रियाः पुरुषसाहाय्येनैव यात्रानिर्वहणात् गौ-
णत्वम् । यथा शरीरे वामाङ्गस्य गौणत्वं तथा स्त्रिया अपि गौणत्वात्
सा वामाङ्गत्वेनाभिधीयते । इदं चाभिधानं सर्गादौ सिसृक्षोर्ब्रह्मणः श-
रीरं द्विधा भूत्वा ताभ्यां रूपविभागाभ्यां स्वायंभुवो मनुः शतरूपा च सम-

‘अर्धो वा एष आत्मनो यत् पत्नी’ ।

इति । तत्र पतितस्यार्धशरीरस्य स्त्रीरूपस्य सुरापानप्रो-
क्तव्रतव्यतिरिक्तोऽन्येन स्वल्पव्रतेन निष्कृतिः परिशुद्धिर्न विद्यते ।
किन्तु सुरापानव्रतमेव तथा कार्यमित्यर्थः । यद्वा पतितं स्त्री-
रूपमर्धशरीरं यस्य पुरुषस्यासौ पतितार्धशरीरः । तस्य स्वयं
सुरामपिबतोऽपि भार्याकृतापराधेन निष्कृतिः परिशुद्धिः क-
र्माधिकारलक्षणा न विद्यते । अतस्तदधिकारसिद्धयर्थं तेन
प्रायश्चित्तमाचरितव्यम् । एतदेवाभिप्रेत्य मनु-व्रसिष्ठाभ्यामेत-
देव वचनं पठितम् । योषित्कृतापराधेन पुरुषस्य यथा प्रत्य-
वायः तथा पुरुषानुष्ठितधर्मेण योषितो निष्कृतिर्भविष्यतीति
न शङ्कनीयम् । यतो याज्ञवल्क्य आह—

‘पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिबेत् ।
इहैव सा शुनी गृध्री सूकरी चोपजायते’ ॥

(या. स्मृ. ३. २५६)

भवदिति पौराणी कथामाश्रित्य प्रवृत्तमिति प्रतिभाति । यथाऽऽहुः
पौराणिकाः—

‘एवं युक्तकृतस्तस्य दैवं चावेक्षतस्तदा ।
कस्य रूपमभूत् द्वेषा यत् कायमभिचक्षते ॥
ताभ्यां रूपविभागाभ्या मिथुनं समपद्यत ।
यस्तु तत्र पुमान् सोऽभ्रन्मनुः स्वायम्भुवः स्वराट् ॥
स्त्री याऽऽसीच्छतरूपाख्या महिष्यस्य महात्मनः ।
तदा मिथुनधर्मेण प्रजा ह्येषाम्भूविरै’ ॥

(भाग. ३. १२. ५१-५३)

इति । श्रुतिरप्येवमेव स्त्रिया अर्धशरीरत्वमाह ।

१. C F. and H omit व्रत-. २. Except A and I all read तदेव for एतदेव.

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘या ब्राह्मणी सुरां पीतवती

न तां देवाः पतिलोकं नयन्ति ।

इहैव सा भ्रमेति क्षीणपुण्या

आस्योल्का भवति शुक्तिका वा’ ॥

(व. स्मृ. २१. ११)

इति ॥ २६ ॥

पतितार्धशरीरेण पुरुषेण यत् कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं तदाह—

गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ।

इति । जपमान इति वर्त्तमानप्रयोगात् यावद्धृतसमाप्ति-
स्तावज्जपः कर्त्तव्य इत्यवगम्यते ॥

सान्तपनस्यानेकधा भिन्नत्वादत्रविवक्षितं सान्तपनविशेषं
दर्शयति—

* गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ २७ ॥

एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ।

इति । अत्र द्विरात्रं सप्तरात्रं चेति द्विविधं सान्तपनं निर्दि-
श्यते । तच्चोभयं प्रायश्चित्तकाण्डप्रथमाध्याये याज्ञवल्क्यव-
चनद्वयोदाहरणेन विशदीकृतम् ॥ २७ ॥

* ‘एकैकं प्रत्यहं पिबेत्’ इति जाबालवचनात् गोमूत्रादिकमेकैक-
दिने पिबेत् । अन्तं चैकोपवासः ।

१. The text inserts च after ब्राह्मणी २ I. reads पिबती for पीतवती
and the text सुरापी for सुरां पीतवती. ३. The text reads चरति for भ्रमेति.
४. All, except H and the text read च for वा, the text renders this
quotation in the form of a Sūtra. ५ B, and D. substitute इह for इति.
Also they insert another इह after वर्त्तमान-; while B. D G and H. read
-प्रयोगवशात् for-प्रयोगात् ६ H reads स्यात् for च.

यथाकथञ्चित् परपुरुषेण संयुज्य तत उपरताया अनुतापं
गताया योषितो यथोचितं प्रायश्चित्तं पूर्वत्राभिहितम् । अथा-
नुतापरहिताया दुःसङ्गादनुपरतायास्त्यागमाह—

जारेण जनयेद्गर्भं मृतेऽव्यक्ते गते पतौ ॥ २८ ॥
तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ।

इति । पच्यौ मृते वा देशान्तरसञ्चारेणाज्ञाततया गते वा
या स्त्री निरङ्कुशा संती जारं स्वीकृत्यापत्यमुत्पादयति । पापं
कर्तुं शीलमस्या इति पापकारिणी न कदाचित् पापादुप-
रता । अत एव पतितां तादृशीं स्वराष्ट्रादुत्सार्य* परराष्ट्रे प्रेष-
येत् । ननु-स्त्रीपरित्यागश्चतुर्विंशतिमते निषिद्धः—

‘स्त्रीणां नास्ति परित्यागो ब्रह्महत्यादिभिर्विना ।
तत्रापि गृहमध्ये तु प्रायश्चित्तानि कारयेत् ॥
परित्यक्ता चरेत् पापं ब्रह्मल्पं वाऽपि किञ्चन ।
तत् पापं शतधा भूत्वा बान्धवाननुगच्छति ॥
यावन्ति नारीरोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ।
तावद्वर्षसहस्राणि परित्यागी स पच्यते ॥
कुम्भीपाके महाघोरे ज्ञातयः पापकारिणः ।
वसन्ति स्त्रीपरित्यागाद् यावदाभूतसम्प्लवम् ॥

* इदं च राज्ञा कर्तव्यम् । इतरेषां तदज्ञक्यत्वात् । अत्र जारश-
ब्देन शूद्रजातीयजार एव ग्राह्यः । तस्यैवातिनिन्द्यत्वात् । द्विजानि-
जारे तु प्रायश्चित्तेन शुद्धिः पूर्वत्राभिहिता ।

१. M. reads त्यक्ते for-ऽव्यक्ते २ B D. and H. read बहुधा वाऽपि
for ब्रह्मल्पं वाऽपि; while B. and D. read किं न च for किञ्चन.

पितृ-मातृपरित्यागी भार्यात्यागी सुहृच्चयजः ।

असिपन्नवनं सेव्यं चण्डालानां शत* ब्रजेत् ॥

इति । मैवम् । परित्यागानिषेधस्यानुतापितप्रायश्चित्ताधि-
कारिस्त्रीविषयत्वात् । 'प्रायश्चित्तानि कारयेत्'—इत्यभिधानात् ।
श्रपाकोपहतानां परित्यागस्य तत्रैवाङ्गीकृतत्वात् ।

'चतस्र एव सन्त्याज्याः पतने सत्यपिस्त्रियः ।

श्रपाकोपहता या तु भर्तृन्नी पितृ-पुत्रगा' ॥

इति । वसिष्ठो ऽपि—

'चतस्रस्तु परित्याज्याः शिष्यगा गुरुगा च या ।

पतिन्नी तु विशेषेण जुद्धितोपगता च या' ॥

(व. स्मृ. २१. १०)

इति । जुद्धितो जुगुप्सितः श्रपाकादिः । याज्ञवल्क्योऽपि—

'व्यभिचारादृतौ† शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते ।

गर्भः-भर्तृवधादौ च तथा महति पातके' ॥

(या. स्मृ १. ७२)

इति । यत्तु मनुनोक्तम्—

‡ विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि' ।

(म. स्मृ. ११. १७६)

* 'चण्डालानां शतं' शतजन्मपर्यन्तं चण्डालकुले एव जन्म लभे-
तेति भावः ।

† व्यभिचारोऽत्र मानस एव ग्राह्यः । पुरुषान्तरसम्भोगसङ्कल्परूप-
स्य मानसिकस्य व्यभिचारस्यैव ऋतुदर्शनेन शुद्धिः । न पुनः कायि-
कस्य व्यभिचारस्य । तत्र प्रायश्चित्तदर्शनात् ।

‡ विप्रदुष्टा विशेषेण प्रदुष्टा व्यभिचारादिदोषदूषितामिन्यर्थः । ता-
दृशां स्त्रियं 'अर्थस्य संग्रहे चैनाम्' (अ ३. १०६) इत्यादिना पूर्वो-
क्तेभ्यो गृहाधिकारेभ्यो निर्वर्तयेत् । 'एकवेश्मनि'—इत्यनेन त्यागनिषेधः
सूचितो भवति ।

१. G. H. and J read सेव्यं and I चैव for सेव्य २ The text reads
च for तु. ३. B. and D. omit ऽपि.

इति न तत् मूलवचनेन समानविषयम् । भर्तृरहित-
स्त्रीविषयत्वान्मूलवचनस्य । मनुवाक्ये तु 'निरुन्ध्यात्'-इति
भर्तृकर्त्तव्यताभिधानात् । तदुपरितनवाक्येन प्रायश्चित्ता-
भिधानाच्च ।

'यत् पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद् व्रतम् ॥

सा चेत् पुनः प्रदुष्येत सदृशेनोपमन्त्रिता ।

कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तदस्याः पावनं स्मृतम् ॥

(म. स्मृ. ११. १७६-१७७)

इति यदपि याज्ञवल्क्येनोक्तम्—

'हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।

परिभूतामधःशय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥

(या. स्मृ. १. ७०)

इति तदपि निरुन्ध्यादित्यनेन मनुवचनेन समान-
विषयम् । तस्मात् यथोक्तस्य स्त्रीपरित्यागस्य न किञ्चिद्वाध-
कमस्ति ॥ २८ ॥

'जारेण जनयेत्'-इत्यनेन प्रमितव्यभिचारवर्ती प्रत्यभिहि-
तम् । अथ शङ्कितव्यभिचारां प्रत्याह—

ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ॥२९॥

सा तु नष्टा विनिर्दिष्टा न तस्याऽऽगमनं पुनः ।

१. Except H. and the text all read कारयेत् for चारयेत्. २ The text reads प्रदुष्येत् सदृशेनोपयन्त्रिता for प्रदुष्येत सदृशेनोपमन्त्रिता, while C. F. and G substitute उपमन्त्रित. and G. and H उपयन्त्रिता for उपमन्त्रिता ३ I omits मनुवचनेन ४. J. substitutes इति for अस्ति. ५. K. and I read समुद्दिष्टा for विनिर्दिष्टा.

इति । स्त्रियास्तावद्रक्षका याज्ञवल्क्येन परिगणिताः—

‘रक्षेत् कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्रास्तु वार्धके* ।

अभावे ज्ञातयस्तेषां न स्वातन्त्र्यं क्वचित् स्त्रियाः’ ॥

(या. स्मृ. १. ८५)

इति । मनुरपि—

‘पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

(म. स्मृ. ९. ३)

बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने ।

पुत्रस्य स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति’ ॥

इति । अत्र श्रोक्तेभ्यो रक्षकेभ्यः पित्रादिभ्यो व्यतिरिक्तः
पुमान् पर इत्युच्यते । तेन पुंसा समन्विता प्रीत्यतिशयद्योत-
कहास्यादिव्यवहारपुरःसरं सम्यगन्विता ब्राह्मणी स्त्री यदा
केनचिद्व्याजेन ग्रामान्तरं देशान्तरं वा गत्वा निवसेत् सा न-
ष्टेति विनिर्देश्या बन्धुमध्ये प्रख्यापनीया । न तु तस्याः पुनः
स्वगृहागमनमस्ति । गृहं प्रत्यागताऽपि निर्वासनीयेत्यर्थः ॥२९॥

* ‘रक्षेत्’ अकार्यकरणात् रक्षेदित्यर्थः । ज्ञातीनामप्यभावे

‘पक्षद्वयावसाने तु राजा भर्ता प्रभुः स्त्रियाः’ ।

इत्यङ्गिरोवचनात् राज्ञा रक्षणं कर्तव्यम् । ‘पक्षद्वयं’ पितृकुलं भर्तृकुलं
च । ‘भर्ता’ पालयिता ।

१. C. and F. omit the following —

* * * पुत्रास्तु वार्धके ।

अभावे ज्ञातयस्तेषां न स्वातन्त्र्यं क्वचित् स्त्रियाः’ ॥

इति । मनुरपि—

‘पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने ।

२. All, except H. I and J. read पाणिग्राहस्य for पाणिग्राहस्य. ३. A. reads
पुत्रा. for पुत्रस्य. The text reads रक्षन्ति स्थाविरे पुत्रा for पुत्रस्तु स्थाविरे
भावे and all others except A. read स्थविरीभावे for स्थाविरे भावे.

परपुरुषेण सह यथोक्तसमन्वयाभावेऽपि स्वातन्त्र्येण चिरं
निर्गता स्त्री परित्याज्येत्याह—

कामान्मोहात्तु यां गच्छेत् त्यक्त्वा बन्धून्
सुतान् पतिम् ॥ ३० ॥

सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ।

इति । बन्धादीनामन्यतमस्य समीपे स्थातव्यमिति स्त्री-
धर्मः । तथा च तद्धर्मप्रकरणे याज्ञवल्क्य आह—

‘पितृ-मातृ-सुत-भ्रातृ-श्वश्रू-श्वशुर-मातुलैः ।

*हीना न स्याद्विना भर्त्रा गर्हणीयाऽन्यथा भवेत् ॥

(या. स्मृ. १. ८६)

इति । एवं च सति या स्त्री कामाद्वा यथोक्तस्त्रीधर्मापरिज्ञा-
नाद्वा बन्धादीन् परित्यज्य प्रामान्तरादौ चिरं वस्तुं गच्छेत् सा
तु शास्त्रोक्तधर्मोल्लङ्घनात् परलोके नष्टा नरकं प्राप्नोति । अथ
कथञ्चित्कालान्तरे निर्विण्णा प्रायश्चित्तं चरित्वा परलोकं जयेत्
तथापि मानुषेषु बन्धादिषु सर्वथा प्रवेशं न लभते—इत्यभि-
प्रेत्य विशेषत इत्युक्तम् ॥ ३० ॥

* या ‘भर्त्रा विना’ भर्त्ररहिता स्यात् तथा पित्रादीनामाश्रयेण वर्तित-
व्यम् । यत उक्ताश्वशुररहिता गर्हणीया स्यात् । इदं च ब्रह्मचर्यपक्षे । भर्तरि
प्रेते स्त्रियास्तावत् द्वे गता भवतः ।

‘ब्रह्मचर्यं तदन्वारोहणं वा’ ।

इति विष्णुस्मरणात् । अन्वारोहणविषये विस्तरो मितक्षरायां द्रष्टव्यः ।

१. I reads या तु, K and L. च या and M यदा for तु या २ I. reads
स्वकता for त्यक्त्वा.

उक्तार्थस्य निमित्तविशेषेणापवादमाह —

मद-मोहगता नारी क्रोधात् दण्डादिताडिता ॥३१॥

अद्वितीया गता चैव पुनरागमनं भवेत् ।

इति । मदः पति-श्वशुरादितिरस्कारजनको मानसो दोषः ।
पत्यादिशुश्रूषा स्त्रीणां परमो धर्म इति एतादृशस्य विवेकस्या-
भावो मोहः । उक्तदोषद्वयोपेतां नारीं शिक्षयितुं वृद्धाः पत्या-
दयो दण्डादिभिस्ताडयेयुः * तदा व्यथिता सा यथोक्तबन्धादि-
सहायं विना स्वयमेकाकिन्येव स्वेच्छया यद्यपि गच्छेत् त-
थापि स्वगृहे पुनरागमनं प्राप्नुयादित्यर्थः । 'भू प्राप्तौ'—
इत्यस्माद्धातोस्तच्छब्दनिष्पत्तेः । एतच्च मनुनाऽप्यभिहितम्—

'अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्भुषिता^१ गृहात् ।

सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ' ॥

(म. स्मृ. ९. ८३)

* 'ताडनं अधिवेदनस्याप्युपलक्षणम्'—इति धरणीधरः ।

† क्रोधोऽनाधिवेदननिमित्तकः । निर्गतायाः स्त्रियः त्यागो निरोधश्च
विकल्पेन विधीयेत । गृहान्निर्गतायाः पुनः स्वीकारः पराशरेणोक्तः । मनुना
तावत् त्याग-निरोधौ विकल्पेनोक्तावतो न विरोध इत्यवगन्तव्यम् । निर्ग-
मनं च गृहात् ग्रामाद्वेति ग्राह्यम् । न तु देशान्तरं गतवत्याः तस्याः
शुद्धाचरणज्ञानमन्तरा स्वीकारो योग्यो भवितुमर्हति । पराशरेणाग्रिम-
श्लोके दशादिनावधेर्व्याख्यातत्वात् ।

१ M. omits this Sloka :—

मद-मोहगता नारी क्रोधात् दण्डादिताडिता ॥३१॥

अद्वितीयागता चैव पुनरागमनं भवेत् ।

while I. reads कुद्धा for क्रोधात् २ C. and F. read कुपिता for रुषिता.

इति । ननु-अधिवेदनं निर्गमननिमित्तमुपन्यस्तम् । मूल-
वचने तु ताडनमिति वैषम्यमिति चेत् । न । तस्याऽप्रयोजक-
त्वात् । निर्गमन-भ्रंशाभावयोरुभयत्र तुल्यत्वात् । अतस्तादृ-
शी नारी सान्त्वनादिना केनाप्युपायेन गृह एव निरोद्धव्या ।
यदि कथञ्चिन्निरोद्धमशक्या तदाऽपि कुलसन्निधौ त्याज्या
तद्दोषशान्तिपर्यन्तं बन्धुमध्ये स्थापनीयेति ॥ ३१ ॥

यावत् पुनरागमनं भवेदित्यत्रागमने प्रतीक्षणीयं काला-
वधिमाह—

दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२ ॥

दशाहं न त्यजेन्नारीं त्यजेन्नष्टश्रुतां तथा ।

इति । या ताडिता सती निर्गता, तस्याः पुनरागमनप्रतीक्षां
दश दिनानि कुर्यात् । दशमे दिने तथा गृहे प्राप्ते सति नेयं
प्रायश्चित्तभागभवति । ऊर्ध्वतु कुलस्त्री व्यभिचारोचितप्रायश्चि-
त्तभागभवति । अतो दशाहमध्ये तदीयव्यभिचाराश्रवणे तां
न परित्यजेत् । यदि नष्टत्वेन सा श्रूयते तदा दशाहमध्ये त्व-
कृतप्रायश्चित्तां तां परित्यजेत् ॥ ३२ ॥

अर्थं नष्टां श्रुत्वाऽपि भर्त्रादयस्तां न परित्यजेयुः तदा
तेषां प्रायश्चित्तमाह—

भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छ्रार्धं चैव बान्धवाः* ॥ ३३ ॥

इति । स्पष्टार्थः ॥ ३३ ॥

* 'बान्धवाः' पितृ-श्वशुरादयः । तेषां दोषाल्पत्वादधर्ककृच्छ्रम् ।

१. B. D and H read -भ्रंशाभावयो for -भ्रशाभावयो २ B C. D.
E. and F read आशोषशान्तिपर्यन्तं for तद्दोषशान्तिपर्यन्तं. ३ B D. and
M read नारी for नारीं and K. and L read त्यजेन्नष्टश्रुतां for त्यजेन्नष्टश्रुतां.
४. All, except C F and I, omit this sentence —

दशमे दिने तथा गृहे प्राप्ते सति नेयं प्रायश्चित्तभागभवति ।

५. C. and F. read अतो for अथ.

अकृतप्रायश्चित्तानां भर्त्रादीनां गृहे भोजनादिकमाचरन्नु-
पवासेन शुद्ध्यतीत्याह—

तेषां भुक्त्वा च पीत्वा च अहोरात्रेण शुद्ध्यति ।

इति । स्पष्टम् ॥

ननु—या ब्राह्मणी परपुंसा समन्विता भवति युक्तस्तस्या-
स्त्यागः । या तु ताडनेन वा निमित्तान्तरेण वा निर्गच्छ-
न्त्यपि न पुरुषान्तरेण समन्वेति तस्याः को नाम दोषः?
येन दशाहादूर्ध्वं तस्या अपि त्यागो विधीयते इत्यत आह—

ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ॥ ३४ ॥

गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेयुस्तां तु गोत्रिणः ।

इति । यद्यपि क्रोधादिना निर्गच्छन्ती न तदानीं पुरुषा-
न्तरेण समन्वेति तथापि गत्वा कालान्तरेण शतसङ्ख्याकेषु
पुरुषेषु सञ्चरतीति* मत्वा बान्धवास्तां परित्यजेयुः । ब्राह्मण्या
अपि बहुपुरुषसञ्चारिण्या गणिकात्वं भवति । तदाह प्रजापतिः—

‘अभिगच्छति या नारी बहुभिः पुरुषैर्मिथः ।

व्यभिचारिणीति सा ज्ञेया प्रत्येक्षं गणिकेति च’ ॥

इति ॥ ३४ ॥

* एकाकिन्याः सत्याः निवारकाभावात् शतपुरुषसम्भोगोऽपि सम्भा-
व्यते इति मत्वा तस्यास्त्यागोऽभिहितः । परभियं सम्भावना न सर्वकालं
सत्यत्वेन प्रतीयते । यदि सा न केनापि पुरुषेण सङ्गतेति निश्चयेन प्रती-
येत तदा एकाकिन्या अपि गतायास्त्यागो न युक्तो भवेत् ।

यथोक्ताया ब्राह्मण्याश्चण्डालसमत्वमभिप्रेत्य गृहप्रवेशं निषे-
धति-

पुंसो यदि गृहे गच्छेत्तद्गृहं गृहं भवेत् ॥ ३५ ॥

पति-मातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद् गृहम् ।

इति । सेयं दुर्ब्राह्मणी स्वनिवासार्थं पत्युर्वा मातुर्वा जारस्या-
न्यस्य वा दाक्षिण्यविषयस्य कस्यचिद्धन्धोर्गृहं प्रविशति
तद् गृहं चण्डालाभ्युषितगृहवदत्यन्तमपवित्रं भवति ।

‘अविज्ञातस्तु चण्डालो यत्र वैश्मनि तिष्ठति’ ।

(प. स्मृ. ६. ३४.)

इत्यादिना चण्डालवासे तत्प्रवेशे च यथा गृहशुद्धिरभि-
हिता तथा पुंश्चल्या ब्राह्मण्याः प्रवेशेऽपि गृहशुद्धिः कर्त्त-
व्या ॥ ३५ ॥

तच्छुद्धिप्रकारमा ऽध्यायपरिसमाप्तेर्दर्शयति-

उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पञ्चगव्येन सेचयेत् ॥ ३६ ॥

त्यजेच्च मृण्मयं पात्रं वस्त्रं काष्ठं च शोधयेत् ।

सम्भारान् शोधयेत् सर्वान् गोवालैश्च फलोद्भवान् ॥ ३७ ॥

ताव्राणि पञ्चगव्येन कांस्यानि दश भस्मभिः ।

प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रो ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥ ३८ ॥

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।

इनरेषामहोरात्रं पञ्चगव्यं च शोधनम् ॥ ३९ ॥

१. I. reads गच्छेत् for यच्च २. I reads तु गृह for तद्गृह, while K and L read शोधयेत् and M शुद्धयति for सेचयेत् ३. M reads त्यजे-
न्मृण्मयताव्राणि for त्यजेच्च मृण्मय पात्र ४. I J and M read गोवालैश्च
for गोवालैश्च ५. M. reads प्राजापत्यं समाचरेत् for प्राजापत्यद्वयं चरेत्.

६. M reads पञ्चगव्येन for पञ्चगव्यं च. After this line M inserts —
सपुत्रं तन्मृत्यश्च कुर्यात् ब्राह्मणभोजनम् ।

उपवासैर्व्रतैः पुण्यैः स्नान-सन्ध्याऽर्चनादिभिः ।

जप-होम-दया-दानैः शुद्धयन्ते ब्राह्मणादयः ॥ ४० ॥

आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम् ।

न प्रदुष्यन्ति दर्भाश्च यज्ञेषु चमसा यथा ॥ ४१ ॥

इति । उल्लेखनं भूमैः । तेन कुड्यादिलेपनादिकमुपलक्ष्यते । पञ्चगव्यसेचनं भूमौ कुड्यादिषु च समानम् । मृण्मयस्य भाण्डस्य त्याग एव । न तु पञ्चगव्यसेचनादिभिः शुद्धिः । वस्त्र-काष्ठयोर्धान्यादिसम्भाराणां च द्रव्यशुद्ध्या यथोक्तं शोधनं कुर्यात् । नारिकेल-कपित्था-ऽलाबु-बिल्वादिफलसम्भूतानां पात्राणां गोवालैर्मार्जनम् । ताम्रस्याम्लादिना शुद्धिः पूर्वमुक्ता* । अत्र तु पञ्चगव्येनेति विशेषः । कांस्यपात्राणां दशकृत्वो भस्मना वर्षणम् । गृहस्वामी तु परिषद्विनिर्दिष्टं सदक्षिणं प्राजापत्यद्वयं चरेत् । अन्येषां तु तद्गृहवासिनामुपवासः । पञ्चगव्यप्राशनं वा । तद्गृहवासिभिः सह व्यवहर्तृणां † गृहान्तरवासिनां

* 'ताम्रमम्लेन शुद्धयति' (प. स्मृ. ७. २) इत्यत्रोक्ताऽनुसन्धेया ।

† केचनैतदन्यथा व्याचख्युः । तेषां मते इतरेषामित्यनेन क्षत्रिय-वैश्य-शूद्रा ग्राह्याः । तथा सति नास्य पूर्ववचनैः सम्बन्धः । पूर्वोक्ता दुर्ब्राह्मणी यदि क्षत्रियादीनां गृहं प्रविशेत् तर्हि तद्गृहशुद्धिः पूर्वोक्तप्रकारेण कर्तव्या । गृहस्वामिनस्तु अहोरात्रोपवासेन पञ्चगव्यप्राशनेन वा शुद्धिर्भवतीति तात्पर्यम् ।

१. For this line M reads —

जपैर्होमैस्तथा दानैः शुद्धयन्ते ब्राह्मणा सदा ।

२. For this line M reads —

न दुष्यन्तीह दर्भाश्च यज्ञेषु च समास्तथा ।

while C. F. G. H. I. J. K. and L. read न दुष्यन्ति च for न प्रदुष्यन्ति

३. I. reads धात्वादिसम्भवानां च द्रव्यशुद्ध्यादि for धान्यादिसम्भाराणां च द्रव्यशुद्ध्या. ४. I omits तु. ५. I substitutes च for वा.

ब्राह्मणादीनां निर्दिष्टेनोपवासादीनामन्यतमेन शुद्धिः। तद्गृहस-
म्बन्धिनामाकाशादीनां निर्लेपात्त प्रयत्नेन सम्पादनीया शुद्धिर-
स्ति। तत्र दृष्टान्तो यज्ञेष्विति। ऋत्विङ्मुखसंस्पर्शेऽपि चमसानां
यथा नोच्छिष्टदोषः। शास्त्रदृष्ट्या तेषां निर्लेपस्वभावात्।
तद्वदाकाशादीनामवगन्तव्यम्। अत्र चण्डालीन्यायस्याभि-
प्रेतत्वात् चिरकालविषयमिदं परिशोधनं द्रष्टव्यम्। सकृत्प्र-
वेशे तु संमार्जनादिभिः शुद्धिर्निर्देष्टव्या ॥ ३६-३७-३८-
३९-४०-४१ ॥

गम्येतराभिगमने सति निष्कृतिर्या
सा यत्र साधु हितकारणमभ्यधायि ।
अध्यायमूर्जितमतिर्दशमं स्वयुक्त्या
व्याख्यात् पराशरकृताविह माधवार्यः ॥१॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-वैदिकमार्गप्रवर्त्तक-परमेश्वर-श्री-
वीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ परा-
शरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

पराशरसंहिता ।

एकादशोऽध्यायः ।

ॐॐॐॐॐ

नीलनीरदनिभं निरन्तरं
निर्जिताखिलनिशाचरं वयम् ।
मन्महेऽमलविशाललोचनम्
मारुतात्मजविभुं रघूद्वहम् ॥ १ ॥

दशमे ऽध्याये ह्युपपातकविशेषस्यागम्यागमनस्य प्रायश्चित्त-
मभिधाय तत्प्रसङ्गाद् गुरुतल्पादीनामपि प्रायश्चित्तमभिहि-
तम् । एकादशाध्याये त्वभोज्यभोजनस्य प्रायश्चित्तं प्राधान्ये-
नोपवर्ण्यते । तच्चानुपातकमित्येके । सुरापानसमत्वेन मनु-
नोपवर्णनात् ।

‘ब्रह्मोज्झता* वेदनिन्दा कूटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।
गर्हितानाद्यथोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट्’ ॥

(म. स्मृ. ११. ५६)

*अधीतस्य वेदस्य अनभ्यासेन विस्मरणं नित्यस्वाध्यायविधेस्त्यागो वा ब्र-
ह्मोज्झता । वेदस्यात्यन्तत्यागः अनभ्यासो वा ब्रह्मोज्झतेति सर्वज्ञनारायणः ।
वेदनिन्दा तु असच्छास्त्राश्रयणेन कुत्सनम् । ‘गर्हितं’ चण्डालादिसंस-
र्गदुष्टं ‘अनाद्यं’ जात्यैवाभक्ष्यं लघुनादि तथोर्जग्धिः भक्षणम् ।

१ This verse do not occur in other manuscripts except A and I.
२ B C. E. D. H and J read प्राजापत्येन for प्राधान्येन ३. B C. D. F.
and H. read ब्रह्मद्वेष्य for ब्रह्मोज्झता and for the same E G and J.

इति । उपपातकमित्यपरे । मनुनैव—

‘आत्मार्थं* च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनं तथा’ ।

(म. स्मृ. ११. ६४)

इत्यादिना कानिचिदनुक्रम्या अन्ते—

‘नास्तिक्यं[†] चोपपातकम्’ ।

(म. स्मृ. ११. ६६)

इति निगमनात् । अत्रायं निर्णयः—यस्मिन्नभक्ष्यविशेषे
गर्हाधिक्यात् कामकृतादभ्यासाद्वा प्रायश्चित्तगौरवं स्मर्यते
तस्याभक्ष्यस्य भक्षणमनुपातकम् । यत्र प्रायश्चित्तालपत्वं तदु-
पपातकम् । यथा पूर्वत्रागम्यागमनत्वोपाधिनैकाकारेषु प्राय-
श्चित्तालपत्वात् पारदार्यमुपपातकम् । मातृ-भगिन्यादिगमनं प्राय-
श्चित्तत्राहुल्यादतिपातकमिति विष्णुनाशभिहितम् । एवं सर्वत्र
नामसाम्येषु गौरव-लाघवाभ्यां तत्तदवान्तरविशेषो निश्चे-
तव्यः । तत्रादौ तावदमेध्यादिभोजने प्रायश्चित्तमाह—

अमेध्य-रेतो गोमांसं चण्डालान्नमथापि वा ।

यदि भुक्तं तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥१॥

* क्रियारम्भो देव-पित्राद्युद्देशमन्तरेण केवलमात्मार्थमेव पाकक्रियारम्भः ।
स च बर्ज्यः । प्रायश्चित्तोपदेशात् । अत एव वैश्वदेवः क्रियते । स च
नियतकालमेव भवति । एवंसत्यपि नातुरस्य प्रतिषेधः । ‘गर्हितानाद्ययो-
र्जग्धिः’—इत्यनेनोक्तमभ्यासाविषये अत्रोक्तं ‘निन्दितान्नादनम्’—इति सकृ-
द्विषयं योजनीयमित्यविरोधः ।

† नास्तिक्यं नास्ति परलोको नास्ति दत्तमिष्टं वेत्यभिनिवेशः ।

इति । अमेध्यं विण्मूत्रादि* । तदुपस्पृष्टस्यान्नस्य भोजनम-
मेध्यभोजनम् । न चात्र केवलस्यामेध्यस्य विप्रेण भोजनं
क्वचित् सम्भवति । तदुपस्पृष्टान्नभोजनं तु सम्भाव्यते । बाला-
पत्यसहभोजनस्य प्राचुर्येण लोके दर्शनात् । रेतोभोजनं तु गल-
योन्त्यादिव्याधिग्रस्तेषु सम्भावितम् । तथा गोमांस-चण्डालान्न-
भोजनं बन्दिगृहीतादिषु । तत्र सर्वत्र चान्द्रायणेन शुद्धिः ।
अथवा । चतुर्विधं मेध्यम् । तद्विपरीतममेध्यम् । तदाह देवलः—

‘वक्ष्यते ऽतःपरं सर्वं मेध्यामेध्यसमुच्चयम् ।
शुचि पूतं स्वयं शुद्धं पवित्रं चेति केवलम् ॥
मेध्यं चतुर्विधं लोके प्रजानां मनुरब्रवीत् ।
दूषितं कश्मलं दुष्टं वर्जितं चेति लिङ्गतः ॥
चतुर्विधममेध्यं च सर्वं व्याख्यास्यते पुनः ।
नवं वा निर्मलं वापि शुचीति द्रव्यमुच्यते ॥
शुद्धं पवित्रभूतं च पूतमित्यभिधीयते ।
स्वयमेव हि यद् द्रव्यं केवलं धन्यतां† गतम् ॥
स्थावरं जङ्गमं वा ऽपि स्वयं शुद्धमिति स्मृतिः ।
अन्यद्रव्यैरदूष्यं यत् तत् पवित्रमिति स्मृतिः ॥

* अमेध्यं च कैश्चित् सङ्क्षेपत एवमुक्तम्—

‘मानुषास्थि-शवं विष्टा रेतो मूत्रार्तवं वसा ।
स्वेदाश्रुदूषिका श्लेष्मा मदां चामेध्यमुच्यते’ ॥

इति । एषा सर्वेषा स्पर्श एव ।

† ‘धन्यता’ पवित्रतां गतं जात्यैव शुद्धमित्यर्थः । अन्यैरशुचिद्रव्यैरदूष्यं
सुवर्णादि ।

१ G. omits तद्विपरीतममेध्यम् २. D. and J read -समुद्भवम् for
-समुच्चयम् ३. G. omits this and following one line —

अन्यद्रव्यैरदूष्यं यत् तत् पवित्रमिति स्मृति ॥

अथ सर्वाणि धान्यानि द्रव्याण्याभरणानि च ।

while I. reads अदुष्टं for अदूष्यं and all, except A. G. and I substitute
च for यत्

अथ सर्वाणि धान्यानि द्रव्याण्याभरणानि च ।
 अवर्ज्यं भक्ष्यजातं वा गुचीन्येतानि केवलम्' ॥
 इत्यादिना चतुर्विधं मेध्यं निरूप्य दूषितादिवतुर्विध-
 ममेध्यमित्थं निरूपितम्—

‘शुच्यप्यशुचिसंपृष्टं द्रव्यं दूषितमुच्यते ।
 मानुषास्थि-वसा-विष्ठा-रेतो-मूत्रार्त्तवानि च ॥
 कुपूयं *पूयमित्येतत् कश्मलं चाप्युदाहृतम् ।
 स्वेदाश्रुबिन्दवः फेनं निरस्तं नख-रोम च ॥
 आर्द्रचर्मासृगित्येतद्दुष्टमाहुर्द्विजातयः ।
 व्यङ्गैः पतित चण्डालैर्प्राम्यसूकर-कुक्कुटैः ॥
 श्वा च नित्यं विवर्ज्याः स्युः षडेते धर्मतः समाः ।
 दुर्वर्णकृमिका †भूमिर्मत्तोन्मत्त-रजस्वलाः ॥
 मृतबन्धुरशुद्धश्च वर्ज्यते च स्वकालतः’ ।

इति । अत्र वर्णितेन चतुर्विधेनामेध्येनोपहतस्यान्नस्य
 शुद्धिमकृत्वा भोजने चान्द्रायणं चरेत् । रेतोमूत्रादिभक्षणे
 चान्द्रायणं बृहस्पतिरप्याह—

*कुस्तितं पूयते ‘पूयी’ विसरणे इत्यस्माद्धातोः । कुपूयं गर्हमित्यर्थः ।

‘पूयं मलावहं निन्द्यं मलिनं चेति कीर्तितम्’ ।

इति रभसात् पूयं मलिनमित्यर्थः ।

† दुर्वर्णशब्देन दुष्टो वर्ण एव ग्राह्यः । नतु रजतम् । दुर्वर्णा कृमियुक्ता च

नः इति व्याख्येयम्

१. I. reads सर्वाणि for द्रव्याणि. २ H substitutes यूकं for पूय, but it does not give good sense. ३ B D E and H read श्रवणं सूतिका भूमि, C. G and F. सवर्णसूतिकाभूमि, and J. सवर्ण सूतिकाभूमि: for दुर्वर्णकृमिकाभूमि ४ B. and D. substitute व्रत- for मृत-. ५ Except A and I all other manuscripts substitute सत्र for भव ६ B. and D. do not insert अमे- ध्वेन. ७. Except A. C. and I other manuscripts omit अवि.

‘अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भक्षणे ।

रेतो-मूत्र-पुरीषाणां शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम्’ ॥

इति । गोमांसादिभक्षणे चान्द्रायणं संवर्त्त आह—

‘गोमासं मानुषं चैव सूतिहस्तात् समाहृतम् ।

अभक्ष्यं तद् द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ (१९९)

अ-बिडाल-खरोष्ट्राणां कपेर्गोमायु-काकयोः ।

प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ॥ (१९२)

(सं. स्मृ. १९९-१९२)

इति । मनुरपि—

‘विड्वराह-खरोष्ट्राणां गोमायोः कपि-काकयोः ।

प्राश्य मूत्र-पुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १५४)

इति । शातातपोऽपि—

‘गोमांसभक्षणे प्रायश्चित्तं पूर्वमृषिभिः कृतम् ।

समयं नातिक्रामेत् । यद्यतिक्रामेत्तश्चान्द्रायणं चरेत्’ ।

इति । वृद्धपराशरो ऽपि—

‘अगम्यागमने* चैव मद्य-गोमांसभक्षणे ।

शुद्ध्यै चान्द्रायणं कुर्यात् नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥

चान्द्रायणे ततश्चीर्णे कुर्यात् ब्राह्मणभोजनम् ।

अनडुत्सहितां गां च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम्’ ॥

* चान्द्रायणसाहचर्यात् सामान्योक्तिरियम् । अगम्याना चण्डाल्या-
दीनां गमने तारतम्येन न्यूनाधिकं प्रायश्चित्तमन्यत्रोक्तम् ।

१ I. reads मूत्र पुरीष वा for मूत्र-पुरीषाणि; while B. and D. do not
insert this whole line —

प्राश्य मूत्र-पुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

२. I. omits नातिक्रामेत् and shows as metrical version, but it appears in
all other manuscripts as a prose. ३. I. reads विप्राय.

इति । शङ्ख-लिखितावपि-

‘शृगाल-कुक्कुट-दंष्ट्रि-कव्याद-वानर-खरोष्ट्र-गज-वा-
जि-विड्वराह-गो-भानुषमांसभक्षणे चान्द्रायणम्’ ।

इति । चाण्डालान्नभक्षणे चान्द्रायणमङ्गिरा आह-

‘अन्यावसायिनामन्नमश्रियाद् यद्यकामतः ।

स तु चान्द्रायणं कुर्यात् तप्तकृच्छ्रमथापि वा’ ॥

(आं. स्मृ. ३. १६)

इति । हारीतो ऽपि-

‘चाण्डालान्नं प्रमादेन यदि भुञ्जीत यो द्विजः ।

ततश्चान्द्रायणं कुर्यात् मासमेकं व्रतं चरेत्’ ॥

(हा. स्मृ. २१. ७)

इति । यत्तु चतुर्विंशतिमतेऽभिहितम्-

‘विष्मूत्रभक्षणे विप्रश्चरेच्चान्द्रायणद्वयम् ।

श्वादीनां चैव विष्मूत्रे चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥

श्व-काकोच्छिष्ट-गोच्छिष्ट-कृमि-क्रीडादिभक्षणे ।

अमेध्यानां च सर्वेषां चरेच्चान्द्रायणत्रयम्’ ॥

इति तदेतदभ्यासविषयम् । मूलवचने चान्द्रायणरूपं
कृच्छ्रं चरेदित्यभिप्रेत्य व्याख्यातम् । यदा तु-कृच्छ्रमाचरेच्चा-
न्द्रायणमाचरेत्-इति विभज्य व्याख्यायते तदा कृच्छ्रशब्देन
ऋषिकृच्छ्र-तप्तकृच्छ्र-प्राजापत्यानि तन्त्रेणाभिधीयन्ते । तत्र
ऋषिकृच्छ्रमाहाङ्गिराः-

१. B omits-भानुष- २. B. inserts इति after चान्द्रायणम् ३. Except
A., I. and J. all other read यद्य कामत., but our reading is more correct.

४. H. substitutes तु त for व्रत.

‘अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भक्षणे ।

रेतो-मूत्र-पुरीषाणामृषिकृच्छं विशोधनम्’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ४१)

इति । तप्तकृच्छ्रमाह देवलः—

‘रेतो-मूत्र-पुरीषाणां प्राशने ऽमतिपूर्वके ।

नाश्रीयात्तु त्र्यहं, मत्या तप्तकृच्छं चरेद् द्विजः’ ॥

इति । प्राजापत्यमाह संवर्त्तः—

‘विण्मूत्रभक्षणे विप्रः प्राजापत्यं समाचरेत्’ ।

(सं. स्मृ. १८९)

इति । तप्तकृच्छ्रस्य विषयविशेषस्तद्वचने एव स्पष्टः ।

‘अमत्या त्र्यहोपवासः । तप्तकृच्छं मत्या’ ।

इति तत्राभिधानात् । यत्तु प्राजापत्यकृच्छं तत् भक्षितोद्ग-
रितविषयम् । अल्पव्रतत्वात् । ऋषिकृच्छं तु पूर्वोक्तचान्द्रायण-
द्वयेन समानविषयम् । अत्र सर्वत्र व्रतानुष्ठानानन्तरं पुनःसं-
स्कारः कर्त्तव्यः । तदाह यमः—

‘असुरामद्यपाने* च कृते गोभक्षणे ऽपि वा ।

तप्तकृच्छ्रपरिक्लिष्टो मौञ्जीहोमेन शुद्ध्यति’ ॥

इति । मनुरपि—

‘अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः’ ॥

(म. स्मृ. ११. १५०)

*सुरावर्जमद्यपाने । गोभक्षणे गोमांसभक्षणे । एतदपि क्रयादिनोपलब्ध-
मांसभक्षण एव । भक्षणार्थं गोहनने तु पूर्वोक्त गोहत्याप्रायश्चित्तं मांस-
भक्षणप्रायश्चित्तं चेति प्रायश्चित्तद्वयमनुष्ठेयं भवति ।

१. D. substitutes मर्त्य for मत्या and H omits तु and reads त्रिरह for त्र्यह. २. D. and T omit विशेष; while C. and F. substitute वि-
षोष for the same. ३. I omits एव and reads सस्पृष्ट. for स्पृष्ट

इति । विष्णुरपि—

‘विद्वराह-ग्रामकुक्कुट-वानर-गोमांसभक्षणे च । (३) सर्वेषु-
 ष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते पुनः संस्कारं कुर्यात् । (४)
 (वि. स्मृ. ९१. ३-४)

इति । तत्र विशेषमाह काश्यपः—

‘चीर्णान्ते* प्राच्यामुदीच्यां वा दिशि गत्वा यत्र
 ग्राम्यपशूनां शब्दो न श्रूयते तस्मिन् देशेऽग्निं
 प्रज्वाल्य ब्रह्मासनमास्तीर्य प्राक्प्रणीतेन वि-
 धिना पुनःसंस्कारमर्हति’ ।

इति । यच्च बृहद्यमेनोक्तम्—

‘वराहैकशफानां च काक-कुक्कुटयोस्तथा ।
 क्रव्यादानां च सर्वेषामभक्ष्या ये च कीर्तिताः ॥
 मांस-मूत्र-पुरीषाणि प्राश्य गोमांसमेव च ।
 श्व-गोमायु-कपीनां च तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥
 उपोष्य द्वादशाहानि कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम्’ ।

इति । तत्र कामतः तप्तकृच्छ्रः । अभ्यासे तु कूष्माण्डस-
 हितः पराक इति व्यवस्था । यच्चूशनसोक्तम्—

* चीर्णान्ते यथोक्तप्रायश्चित्ताचरणान्तरम् । ‘यत्र ग्राम्यपशूनां शब्दो
 न श्रूयते’ एतेन अरण्यमुपलक्षितं भवति । पुनरुपनयनस्य स्वत एव कर्तव्य-
 त्वात् अरण्ये एकांतेऽपि तत् कर्तुं शक्यमेव ।

१. We follow here A. and the text, while all others omit -वानर- and
 read -भक्षणेऽपि for -भक्षणे च. २ B and D omit सर्वेषु एतेषु ३ The text
 substitutes भूष for घृतः ४. B. and D read ग्रामे for ग्राम्य- and for the
 same C. E. F. G. H. and J. read ग्राम-. ५ B. D. G. and H. read सगो-
 मायु for श्व गोमायु-

‘नरमांसं श्वमांसं च गोमांसं च तथैव च ।

भुक्त्वा पञ्चनखानां च महासान्तपनं चरेत्’ ॥

(उ. स्मृ. ९. २५)

इति तदकामविषयम् । यत् पुनः शङ्खेनोक्तम्—

‘भुक्त्वा चोभयतोदन्तान् तथैवैकशफानपि ।

औष्ट्रं गव्यं तथा भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत्’ ॥

(शं. स्मृ. १७. २८)

इति तत् कामतोऽत्यन्ताभ्यासविषयम् । यच्च स्मृत्यन्तरोक्तम्—

‘जग्ध्वा मांसं नराणां च विड्वराहं खरं तथा ।

गवाश्वकुञ्जरोष्ट्राणां सर्वान्* पञ्चनखांस्तथा ॥

क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरव्रतम्’ ।

इति तदत्यन्तानविच्छिन्नाभ्यासविषयम् । यदर्प्याङ्गिरसे-
नोक्तम्—

‘अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानां च भोजने ।

रेतो-मूत्र-पुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥

पद्मोदुम्बर-बिल्वानां कुशा-ऽश्वत्थ-पलाशयोः ।

एतेषामुदकं पीत्वा सप्तरात्रेण शुद्धयति’ ॥

(अं. स्मृ. ३. २७-२८)

*अत्र ‘पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या’ इत्यनेन विहितानां भक्षणे न दोषः । विशेषेण सामान्यस्य बाधात् । विहितातिरिक्तपञ्चनखभक्षणे एवास्य निषेधस्य प्रवृत्तिरिति प्रतिभाति ।

१. I. reads ऋक्ष for औष्ट्रं. २. C. D. F. and J. read तथा and B. यथा both for जग्ध्वा. ३. G. and J. read सर्वे पाञ्चनखे; while B. C. D. E. F. and H. read सर्वे पञ्चनख. ४. We follow here A. and G., while all others read -वाच्छिन्न-. ५. B. and D. read अङ्गिरसेन for आङ्गिरसेन

इति तदीषदभ्यासविषयम् । यदपि मनुनोक्तम्—
 'भुक्त्वा ऽतोन्न्यतमस्यान्नममत्या तु ऽयहं क्षपेत् ।
 *मत्या भुक्त्वा चरेत् कृच्छ्रं रेतो-विष्मूत्रमेव च' ॥
 (म. स्मृ. ४. २२२)

इति । अबुद्धिपूर्वे च्छर्दनासम्भवे ऽयहोपवासो द्रष्टव्यः ।
 गोमांसभक्षणस्यावृत्त्यनावृत्त्योर्व्यवस्थितं व्रतमाह प्रजापतिः—
 'चान्द्रायणत्रयं कुर्यादभक्ष्यपशुभक्षणे ।
 एकमेव सकृद्भुक्त्वा चरेदाह प्रजापतिः' ॥
 इति । मूलवचने चण्डालान्नमित्यनेन महापातक्यादी-
 नामन्नमप्युपलक्ष्यते । अत एव हारीतः—

'यदन्नं प्रतिलोमस्य शूद्रजस्योत्तमस्त्रियाम् ।
 महापातकिनश्चैव यदन्नं स्त्री-कृतघ्नयोः ॥
 आरूढपतितस्यैव सगोत्राभर्तुरेव च ।
 पाषण्डानाश्रितानां च यतेश्चैव तथैव च ॥
 अतिकृच्छ्रं चरेद्भुक्त्वा प्रमादाद् ब्राह्मणः सकृत् ।
 मत्या चान्द्रायणं कुर्यादामं चेदर्धमेव च ।
 तद्भस्तभोजने वाऽपि त्रिगुणं सहभोजने ।
 चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीये चार्धमेव च ॥

* क्षपणं उपवासः । बुद्धिपूर्वे तु कृच्छ्रं चरेत् । तच्च स्मृत्यन्तरैकवाक्यत्वात्
 तप्तकृच्छ्रमेव । तत्र रेतो-विष्मूत्रप्राशने तप्तकृच्छ्रमाप्नातम् । मत्या पाने
 पयो-घृतमुदकं वायुः प्रतिऽयहं तप्नातिकृच्छ्रः । ततः पुनरुपनयनम् ।
 'अन्यतमस्य'—इति पष्ठीनिर्देशात् प्रतिग्रहादुष्ट एवेदं प्रायश्चित्त मन्यते
 भगवान् मनुः । न पुनः काल-स्वभाव-संसर्गदुष्टे ।

१ All others except A and I, read इच्छार्दानासम्भवे for छर्दनासम्भवे.
 २ A, and J read एवमेव for एकमेव ३ B and D, read त्यक्त्वा for भुक्त्वा.

कृच्छ्राब्दपादमुद्दिष्टमभ्यासाज्ञानभोजने ।

मत्याभ्यासे तथा कुर्यात् त्रिंशत्कृच्छ्रं द्विजोत्तमः' ॥

(हा. स्मृ. १९. ३१-३५)

इति । उत्तमस्त्री ब्राह्मणी तस्यां प्रातिलोभ्येन शूद्रादुत्पन्न-
श्रण्डालः* । महापातकी ब्रह्महादिः । यद्यपि स्त्री-यत्योर्म-
हापातक्यादिवहुष्टत्वं नास्ति तथाप्यन्नदानाधिकाराभावात्
तदीयमप्यन्नं पातक्यन्नवद् गर्हितमेव । यस्तु परेणोपकृतः सन्
स्वयं न प्रत्युपकरोति नाप्यनुमोदते प्रत्युतापद्रुतस्यापकारित्व-
मापादयति स कृतघ्नः । उत्तमाश्रममारुह्य तं परित्यज्याधमाश्र-
मे उन्मार्गे वा वर्तमान आरूढपतितः । यः समानगोत्रामुद्द-
हति स सगोत्राभर्त्ता । वैदिककुले समुत्पन्नो वेदमार्गमुत्सृज्य
जैन-बौद्धादिमार्गे वर्तमानः पाषण्डः । अनाश्रिताः सत्यपि
सामर्थ्ये नास्तिक्येन कञ्चिदप्याश्रमं न प्राप्ताः । एतेषां सर्वे-
षामन्ने समानं प्रायश्चित्तम् ॥ १ ॥

विप्रस्यामेध्यादिभोजने प्रायश्चित्तमभिधायेतरेषां वर्णानां
तदाह-

* एवं क्षत्रिय-वैश्यस्त्रियोरपि प्रतिलोमजौ निषिद्धावेव भवतः । त-
दन्नमपि निषिद्धमेव इति प्रतिभाति ।

१ B and D. read अभ्यासात् ज्ञातभोजने and I. अभ्यासात्तन्नभोजने for
अभ्यासाज्ञानभोजने. २ I reads अत्यभ्यासे for मत्याभ्यासे. ३. B. D. E.
and H. omit स्त्री- and read only यतेर्बहुष्टत्वं for स्त्री- यत्योर्महापातक्यादिवहु-
ष्टत्वं. and for the same C. F. and I read स्त्रीहत्यायां महापातक्यादिवहु-
ष्टत्वं; while G. does not insert the following portion:—

-श्रण्डालः। महापातकी ब्रह्महादि । यद्यपि स्त्री-यत्यो-
र्महापातक्यादिवहुष्टत्वं नास्ति । तथाप्यन्न-

तथैव क्षत्रियो वैश्योऽप्यर्धं चान्द्रायणं चरेत् ।

शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥२॥

इति । तथैवेत्यतिदिष्टस्योपदिष्टादल्पत्वेन क्षत्रियस्य पा-
दोनं चान्द्रायणमवगन्तव्यम् । शूद्रोऽप्येवमित्यनेनामेध्यादि-
भोजनसाम्यं निर्दिश्यते । न तु भोजनसाम्यम् । व्रता-
न्तरस्य तत्र विधानात् ॥ २ ॥

व्रतान्ते चतुर्भिर्वर्णैः कर्त्तव्यमाह—

पञ्चगव्यं पिबेत् शूद्रो ब्रह्मकूर्चं पिबेद् द्विजः ।

एक-द्वि-त्रि-चतुर्गा वा दद्याद् विप्राद्यनुक्रमात् ॥३॥

इति । पञ्चगव्य-ब्रह्मकूर्चयोर्विधानमुत्तरत्र वक्ष्यते । तत्र
शूद्रस्यामन्त्रस्यामन्त्रकं पञ्चगव्यम् । इतरेषां समन्त्रकं
ब्रह्मकूर्चम् । विप्रो गोमेकां दक्षिणां दद्यात् । क्षत्रियो द्वे । वैश्य-
स्तिस्रः । शूद्रश्चतस्रः । गवामसम्भवे सुवर्णं दद्यादित्यभिप्रेत्य
वा* शब्दः पठितः । तत्र सुवर्णस्य गोप्रत्याम्नायस्य परि-
माणमाह प्रजापतिः—

* ' वा शब्दोऽनङ्गुत्साहित्यार्थः । स्मृत्यन्तरे तथैवोक्तेः'—इति धरणी-
धरः । वस्तुनस्त्विदमसमञ्जसमिव प्रतिभाति । वा शब्दो हि विकल्पमाचष्टे ।
गावः सुवर्णेन विकल्पिता ।

१. M. reads वैश्यस्तर्धं तु समाचरेत् for वैश्योऽप्यर्धं चान्द्रायणं चरेत् २ B.
and D. omit this whole line.—

शूद्रोऽप्येव यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २ ॥

३ J. reads व्रतान्तरे for व्रतान्ते ४. I reads चतुर्वर्णानां for चतुर्भिर्वर्णैः .
५ Except I. all others read -चतुर्गावो for -चतुर्गा वा ; while M -चतुर्गाश्च
for the same. ६. I. K. L. and M. read विप्राद्यनुक्रमात् for विप्राद्यनु-
क्रमात्. ७. We follow here A and I, while all others omit भमत्रस्य.

‘ गवामलाभे निष्कं वा निष्कार्धं पादमेव वा’ ।

इति ॥ ३ ॥

विप्रस्य शूद्राद्यन्नभोजने प्रायश्चित्तमाह—

शूद्रान्नं सूतकान्नं च अभोज्यस्यान्नमेव च ।

शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं पूर्वोच्छिष्टं तथैव च ॥ ४ ॥

यदि भुक्तं तु विप्रेण अज्ञानादापदाऽपि वा ।

ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं तु पावनम् ॥ ५ ॥

इति । अत्र शूद्रान्नस्य* गार्हितताऽङ्गिरसा प्रपञ्चिता—

‘आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नं प्रतिगृह्य तु ।

भोगात्तामसतां याति तिर्यग्योनिं च गच्छति ॥

यस्तु वेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जति ।

शूद्रे वेदफलं याति शूद्रत्वं चापि गच्छति ॥

घ्रात्वा चैवोष्मणा चैव स्पृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च ।

प्रशस्य स्वस्ति चेत्युक्त्वा भोक्तैव तु न संशयः ॥

* शूद्रस्वामिकमन्नं शूद्रान्नम् । तत्र च अग्निमाङ्गिरसवाक्ये—

‘ घ्रात्वा चैवोष्मणा चैव स्पृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च’ ।

इत्येनेनोक्तं पक्वमन्नं शूद्रस्वामिकं द्विजातिपक्वमेव भवतीत्यवगन्तव्यम् ।
नतु शूद्रपाचितमिति विवेकः ।

१ Except A, I, K, L and M others read शूद्रेच्छिष्ट for पूर्वोच्छिष्ट.
२. I reads आपदो for आपदा. ३. A. reads ब्रह्मकूर्चं for ब्रह्मकूर्चं तु.
४ Except A and I all others substitute गर्हा for गार्हितता ५ I. reads तत्समतां for तामसतां. ६. G reads अपि for उप. ७ A reads याति स द्विजः for चापि गच्छति, while B, C, D and F substitute वा for च. ८. I. reads आघ्रात्वा चोष्मणा चैव for घ्रात्वा चैवोष्मणा चैव.

एते दोषा भवन्तीह शूद्रान्नस्य प्रतिग्रहे ।
 अनुग्रहं तु वक्ष्यामि मनुना चोदितं पुरा ॥
 आमं वा यदि वा पक्कं शूद्रान्नमुपसाधयेत् ।
 क्लिन्विषं भुञ्जते भोक्ता यश्च विप्रः पुरोहितः ॥
 गुर्वर्थं ह्यतिथीनां तु भृत्यानां चैविशेषतः ।
 प्रतिगृह्य प्रदातव्यं न तु तृप्येत् *स्वयं ततः ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टस्य अधीयानस्य नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वाऽपि गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥
 षण्मासानथ यो भुङ्क्ते शूद्रस्यान्नं निरन्तरम् ।
 जीवन्नेव भवेत् शूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते ॥
 अकृत्वैव निवृत्तिं यः शूद्रान्नान् म्रियते द्विजः ।
 आहिताग्निर्विशेषेण स शूद्रगतिभाग्भवेत् ॥

(अ. स्मृ. ३. ७-१७)

इति । व्यासोऽपि—

शूद्रान्नरसपुष्टस्य दित्सोरपि† च नित्यशः ।

जपतो जुह्वतो वाऽपि गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥

* 'प्रदातव्यं' यदर्थं प्रतिग्रहीतं तानेव तदातव्यम् न तु तेन स्वयं
 तृप्तो भवेत् । एवं सति प्रतिग्रहेऽप्यदोषः ।

† दित्सो. दानशीलस्येत्यर्थः ।

१. C E. F. and I read भजते for भुञ्जते २ B. C. E F. G and I.
 substitute तु for च. ३. I. only inserts हि before अधीयानस्य ४ C
 E. F. G. H and J read ऊर्ध्वा for ऊर्ध्वा ५ J. reads षण्मासाऽपि and
 B. C. D. F. and G. read षण्मासानपि. ६ I reads चापि for चाभि ७. All,
 except A. and I read शूद्रान्न for शूद्रान्नात्. ८ B. and D do not insert
 this and the following one line. ९ E. and I read यजतो for जपतो.
 १० H reads ऊर्ध्व for ऊर्ध्वा.

मृत-सूतकपुष्टाद्भो द्विजः शूद्रान्नभोजनः ।
 अहमेव न जानामि कां कां योनिं स गच्छति ॥ (६४)
 गृध्रो द्वादशजन्मानि दशजन्मानि सूकरः ।
 आ चैव सप्तजन्मानि इत्येवं मनुब्रवीत् ॥ (६५)
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन् *म्रियते द्विजः ।
 स भवेत् सूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥ (६६)
 (व्या. स्मृ. ४. ६३-६६)

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘यस्तु भुञ्जीति शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वां मृतः आ चाभिजायते ॥

* यद्यप्यत्र क्षत्रिय-वैश्यसामान्येन द्विजशब्देन वर्णत्रयस्यापि ग्रहणं भवति तथापि क्षत्रिय-वैश्ययोः प्रतिग्रहाधिकाराभावात् ब्राह्मण एव ग्राह्यः । इदमेवाग्रे प्रजापतिवचने स्पष्टं भविष्यति । ‘तस्य’ अन्नस्वामिनः शूद्रस्येत्यर्थः । अत्र ग्राम्य इति विशेषणात् पूर्वत्र पठितः सूकरशब्दः आरण्यसूकरवाचीत्यवसेयम् ।

† ‘शूद्रत्वं’ शूद्रसदृशत्वमित्यर्थः । अस्मिन्नेव जन्मनि शूद्रत्वप्राप्त्या ‘आत्मा’ नश्यति हीनत्वमाप्नोति । ‘ब्रह्म’ वेदः । स च—

‘शूद्रान्नरसपुष्टस्य अधीयानस्य नित्यज्ञः’ ।

इत्याद्यङ्गिरसोक्तेरूर्ध्वगत्यभावात् निष्फलो भवतीति तात्पर्यम् ।

१ The text does not repeat कां and reads स गमिष्यति, while B. D. G. and H. read च गच्छति and E and J हि गच्छति २ C E and F read मनुब्रवीत् ह and I मनुब्रवीत् for मनुब्रवीत् ३. Except A E and I. all others substitute भुञ्जति for भुञ्जीत, while the text reads this whole verse as follows —

भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।

इह जन्मनि शूद्रत्व जायन्ते ते मृता भुनि ॥

शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण चै सहासनम् ।
 शूद्राज्ज्ञानागमश्चैवै ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥
 आहिनाग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेन प्रवर्तयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥
 (आ. स्मृ. ८. ७-९)

इति । सुमन्तुरपि —

‘राजान्नं तेज* आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकारान्नं यशश्चर्मावकृन्तिनः ॥
 कारुकान्नं प्रजा हन्ति बलं निर्णेजकस्य च ।
 गणान्नं गणिकान्नं च लोकेभ्यः परिकृन्तति ॥
 पूयं चिकित्सिकस्यान्नं पुंश्चैल्याश्चान्नमिन्द्रियम् ।
 विष्टौ वार्धुषिकस्यान्नं शस्त्रविक्रयिणो मलम् ॥
 एतेभ्योऽन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्त्तिताः ।
 तेषां त्वगस्थि-रोमाणि वदन्त्यन्नं मनीषिणः’ ॥
 (म. स्मृ. ४. २१८-२२१)

* ‘तेजः’ तपोबलम् । ‘प्रागल्भ्यं सौन्दर्यं वा’ इति राघवानन्दः । ये सुवर्णं जीवनार्थं घटयन्ति ते सुवर्णकारा इत्युच्यन्ते । एवमेव रजकादयोऽन्येऽपि द्रष्टव्याः । चिकित्सिकस्य वैद्यस्यान्नं पूयं पूयतुल्यमित्यर्थः । एवं व्यभिचारिण्या अन्न इन्द्रियं शुक्रं तत्तुल्यं, वार्धुषिकस्यान्नं मलतुल्यमिति व्याख्येयम् ।

१. Except A. and the text all others read शूद्रसस्पर्श for शूद्रसम्पर्क .
 २ The text substitutes एव for च. while H reads सहासनम् for सहासनम् .
 ३. The text reads कश्चित् for चैव. ४ I. reads प्रवर्तते for प्रवर्तयेत् , while the text reads शूद्रान्नात् न निवर्तते for शूद्रान्नेन प्रवर्तयेत् ५. The text substitutes तथा for पञ्च ६ The following quoted eight lines are occurred in Manu ७. I reads चर्मावकृन्तिन for चर्मावकृन्तिन ८. H reads रूपे-भ्य. for लोकेभ्य . ९. Except A. all others read रूप for पूय. १०. I reads पुंश्चैल्याश्च तथा श्रियम् for पुंश्चैल्याश्चान्नमिन्द्रियम् ११. B and D substitute विष्टा for विष्टा. १२. G. reads तुदत्यन्नं and H. वदन्त्यन्ने for वदन्त्यन्न .

इति । तदिदं गार्हितं शूद्रान्नमज्ञानाद्वाऽऽपत्काले वा यो विप्रो भुङ्क्ते स ब्रह्मकूर्चमाचरेत् । तस्य पावनत्वं बहुमन्त्रसंस्कृतत्वात् । यस्तु ज्ञात्वा शूद्रान्नं भुङ्क्ते स प्राजापत्यमाचरेत् । तथा च मनुः—

‘भुञ्जानोऽन्यतमस्यान्नममत्या क्षपणं त्र्यहम् ।

मत्या भुक्त्वा चरेत् कृच्छ्रं *रेतो-विण्मूत्रमेव च’ ॥

(म. स्मृ. ४. २२२)

इति । न च—ब्रह्मकूर्चस्यैकोपवासरूपत्वात् त्र्यहक्षपणेन विरोध—इति शङ्कनीयम् । तयोः शक्तौशक्तविषयत्वात् । अत्र दिनत्रयोपवासं शङ्खं-लिखितोऽप्याह—

‘भुक्त्वा वार्धुषिकस्यान्नमवृत्तस्याऽसुतस्य च ।

शूद्रस्य तु तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं स्यादभोजनम्’ ॥

(शं. स्मृ. ११. १८)

इति । प्रजापतिश्चात्र व्यवस्थितानि व्रतान्याह—

‘ब्राह्मणस्यैव शूद्रान्नमभोज्यं परिकीर्तितम् ।

सकृद्भुक्त्वा तदज्ञानाद्ब्रह्मकूर्चं सकृत्पिबेत् ॥

अभ्यासे च तदभ्यस्येदाममन्नमगार्हितम् ।

मत्या त्रिरात्रं कुर्वीत कृच्छ्रमभ्यासतश्चरेत्’ ॥

इति ।

* अत्र ‘रेतो-विण्मूत्रमेव च’ इति प्रायश्चित्तातिशयद्योतनार्थमुक्तम् । वस्तुतस्तु रेत आदीनां प्राशनं न अभोज्यान्नभोजनतुल्यम् । तत्र पुनरुपनयनस्याभिधानात् ।

१. We follow here A. and I., while all other manuscripts substitute सुमन्तु for मनु. and the text of Manu reads भुक्त्वाऽतो for भुञ्जानो. २. H. omits -अशक्त.- ३. I. does not insert शङ्ख-. ४. B. C. D. E. F. and H. read अवृत्तस्य सुतस्य च and C. and F. substitute वा for च, while I. अवृत्तस्यासुरस्य च for अवृत्तस्याऽसुतस्य च ५. J substitutes यदि for परि.

नरबलिं सङ्कल्प्य मनुष्यान्मारयितुं अन्नमध्ये गूढं विषं
प्रक्षिपन्तीत्यस्ति महती प्रसिद्धिः । तादृशेषु गृहेषु विष-
शङ्कासम्भवात् शङ्कितमन्नमित्युच्यते । तत्तु न भोक्तुं योग्यम् ।

‘विषं* चोपविषं भुक्त्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ।

इति चतुर्विंशतिमते विषभोजननिन्दास्मरणात् । तथा
केचित् श्रद्धालवः शूद्रादयः स्वगृहे श्रोत्रियो न भुङ्क्ते
इत्यभिप्रेत्य श्रोत्रियान्तरगृहे द्रव्यं दत्त्वा भोजयन्ति । ता-
दृशस्य श्रोत्रियान्तरस्य गृहे सिद्धमन्नं निन्द्यत्वेन शङ्कितम् ।
‘प्रतिषिद्धान्नं’ गोघ्रातादि । तथा च याज्ञवल्क्यः—

* विषं तावत् द्विविधं स्थावरं जङ्गमं चेति । स्थावरं कन्द-फलादिषु
स्थितं भवति । तच्च—१ कालकूटम् २ वत्सनाभम् ३ शाङ्ककम् ।
४ मालकम् ५ दामवैराटिमुसाकम् । ६ शृङ्गी ७ पुण्डरीकम् ८ महा-
विषम् ९ हालाहलम् १० मर्कटकम् ११ काशपुष्पकम् १२ इन्द्रायुधम्
१३ तलम् इति त्रयोदशभेदभिन्नं भवतीति संग्रहे उक्तम् । एतेषां लक्ष-
णानि तत्रैव द्रष्टव्यानि । सर्पादिदंष्ट्रासु यत् व्यवस्थितं तज्जङ्गमम् ।

उपमितेन विषेण इति उपविषम् । तच्च—

‘अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैव कलिहारिका ।

करवीरोऽथ धत्तूरः पञ्च चोपविषाः स्मृताः’ ॥

इति पञ्चविधम् । केषाञ्चिन्मते सप्तविधम्—

‘अर्क-सेहुण्ड-धत्तूरा लाङ्गली करवीरकः ।

गुञ्जा-ऽहीकेनमित्येताः सप्तोपविषजातयः’ ॥

इति शार्ङ्गधरे मध्यमखण्डे द्वादशाध्याये ।

१. C. omits मनुष्यान्. २. C. and F. do not insert इत्यस्ति महती प्रसिद्धिः.

‘अनर्चित* वृथामांसं केश-कीटसमन्वितम् ।
 शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम् ॥
 गोघ्रातं शुकुनोच्छिष्टं पदास्पृष्टं च कामतः ।
 उदक्या स्पृष्टसंघुष्टं पर्यायात्रं च वर्जयेत् ॥

(या . स्मृ . १ . १६७-१६८)

इति । पात्रे पतितस्यान्नस्यार्धं भुक्त्वा शिष्टमन्नं कालान्तरे भोक्तुं यदि संगृह्यते तदा तदन्नं पूर्वोच्छिष्टमित्यभिधीयते । तेष्वेतेषु सूतकान्नादिषु पूर्वोच्छिष्टान्तेषु पञ्चसु भुक्तेषु शूद्रान्नवद् ब्रह्मकूर्च-कृच्छ्रौ वेदितव्यौ । सूतकात्रे ये वक्तव्य-विशेषास्ते सर्वेऽप्युपरिष्ठाद् वक्ष्यन्ते । यत्त्वभोज्यान्ने सुमन्तुनोक्तम्—

‘अभिशास्त-पतित-पौनर्भव-पुंश्वल्यशुचि-शस्त्रकार-
 तैलिक-चाक्रिक-ध्वजि-सुवर्णकार-लेखक-लैङ्गिक-

* पूजार्हाय यदवज्ञया दीयते तदनर्चितम् । प्राणाल्ययादिव्यातिरेकेण देवाद्यर्चनावशिष्टं यन्न भवति केवलमात्मार्थमेव साधितं तद्वृथामांसम् ।

१ Except A C. and F. all others do not insert this and the following line.—

अनर्चितं वृथामांसं केश-कीटसमन्वितम् ।

शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम् ॥

२. The text and A C F place this line after the next line.
 ३. B and D read च शुकुनोच्छिष्टं, E H. J. तु शुकुनोच्छिष्टं for शुकु-
 नोच्छिष्टं ४. B C D E F. G H and J. read श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम्.
 ५ I reads -सस्पृष्टं and J. -सस्पृष्टं for -सस्पृष्टं ६ I. reads विवर्जयेत्
 for च वर्जयेत् ७. B. and D. read पूर्वोद्दिष्टं for पूर्वोच्छिष्टं. ८. H.
 substitutes हि for अपि. ९. Except I. all others omit -लैङ्गिक-.

षण्डक-बन्धक-गणक-गणिकान्नानि* चाभोज्या-
नि । सैनिक-क्रव्याद-निषाद-बुरुड-चर्मकारा
अभोज्यान्ना अप्रतिग्राह्याश्च अशन-प्रतिग्रहयो-
श्चान्द्रायणं चरेत् ।

इति तत् कामकृताभ्यासविषयम् । यच्च शङ्खेनोक्तम्—
'शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रद्गावतारिणः ।
चिकित्सकस्य क्रूरस्य तथा स्त्री-शूद्र-जीविनः ॥
षण्डस्य कुलटायाश्च तथा बन्धनरक्षिणः ।
अभिज्ञस्तस्य चोरस्य अवीरायाः स्त्रियास्तथा ॥

* अभिज्ञस्तादयः पूर्वं व्याख्याताः । चक्रमास्ति वाद्यत्वेन यस्य स
चाक्रिकः । षण्डको वर्षवरः आकृष्टण्डः पुमान् वा । कन्याविनिमयजातः
पुत्रो बन्धकः । कृतं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषतः कृतं पक्वं च मांसं भुङ्क्त
इति क्रव्यादः । पृषोदरादित्वात् साधुः ।

'क्रव्यादः कृत-विकृत-पक्वमांसभुगुच्यते' ।

इति शब्दार्णवः ।

here A. and I., while all others read -बद्धक- for
२ B. D. and I read -गण- for -गणक- ३ H reads च न
भोज्यानि B. D. and J read the same, but omit च . ४ The text reads
the following lines of the quotation as follows —

बद्धस्य चैव चौरस्यार्वीरायाश्च तथा स्त्रिय ॥

कर्मकारस्य वेणस्य कौरस्य पतितस्य च ।

रुक्मकारस्य तक्षणश्च तथा वारुषिकस्य च ॥

कर्षस्य नृशंसस्य वेद्याया कितवस्य च ।

गणान्नं भूमिपालान्नमन्नं चैवास्त्रजाविन ॥

सैनपान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मांसं व्रतं चरेत् ॥

५ G. and J. read -शूद्रजीविनाम्. ६. This and the following two lines
do not occur in I :—

अभिज्ञस्तस्य चोरस्य अवीरायास्त्रियास्तथा ॥

चर्मकारस्य वेणस्य क्लीबस्य पतितस्य च ।

कर्मारस्य तथा तक्षणो रजकस्य च वारुषे. ॥

चर्मकारस्य वैणस्य क्लीबस्य पतितस्य च ।
 कर्मरस्य तथा तक्ष्णो रजकस्य च वार्धुषेः ॥
 कदर्यस्य नृशंसस्य वेण्यायाः कितवस्य च ।
 गणान्नं गणिकान्नं च मृगजीवि-श्ववृत्तिनाम् ॥
 सौनिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रती भवेत् ।
 (शं. स्मृ. १७. ३६-३८)

इति एतच्च पूर्वेण समानविषयम् । मासव्रतस्य चान्द्रा-
 यणरूपत्वात् । यदपि बृहस्पतिनोक्तम्—

‘शौण्डिकान्नं नटस्यान्नं क्लीब-दण्डिकयोरपि* ।
 दुष्टान्नमपसृष्टान्नं सोमविक्रयिणस्तथा ॥
 सौनिकान्नं सूतिकान्नं वार्धुषेः पतितस्य च ।
 एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा द्वादशाहं यवान् पिबेत् ॥
 (बृ. स्मृ. १. ३१-३२)

इति यदपि शङ्ख-लिखिताभ्यामुक्तम्—

‘अभिशस्त-पतित-रजक-चाक्रिक-तैलिक-
 ग्रामयाजक-शूद्र-सांवत्सरिक-कुलटा-सु-
 वर्णकार-चर्मकार-चित्रवृत्ति-पोषक-तन्तु-
 वाय-रद्गावतारि-मानकूट-शौण्डिक-वध-

* दण्डो लगुडः तं प्रहृत्य जीवतीति दण्डिकः ।

१ A. reads रुक्मकारस्य तक्ष्णश्च for कर्मरस्य तथा तक्ष्णो. २. All, except A and I substitute भूमिपालान्नं for गणिकान्नं च ३ I. reads अवशिष्टान्नं for अपसृष्टान्नं ४ B and D. read सूतान्नं भूमिकान्नं च, C E F. H. and J. सूतान्नं सूतिकान्नं च and I सूत्यन्नं सूतिकान्नं च for सौनिकान्नं सूतिकान्नं. ५. B and D substitute -शक्तिक- for -चाक्रिक-. ६ Except A, all others read -कुलिक- for कुलटा-. ७. I reads -घोषक- for -पोषक-

जीवि-नृशंस्योत्मविक्रयि-वार्धुषिक-इथां-
वक्र-नटवृत्ति-व्रात्य-तस्कर-गणान्नभो-
जनेष्वतिकृच्छं चरेत्* ।

इति एतदुभयं पूर्वोक्तविषये चान्द्रायणं कर्तुमशक्त-
मपि वेदितव्यम् । यदपि बृहस्पतिना दर्शितम्—

‘गान्धर्वो लोहकारश्च सौनिकस्तन्तुवायकः ।

चक्रोपजीवी रजकः कितवस्तस्करस्तथा ॥

यजमानोपजीवी च शूद्राध्यापक-याजकौ ।

कुलटश्चित्रकर्मा च वार्धुषिश्चर्मविक्रयी ॥

समर्धं पण्यमाहृत्य महार्धं यः प्रयच्छति ।

स वै वार्धुषिको नाम यश्च वृद्ध्या प्रयोजयेत् ॥

वृथा ऽऽरामाश्रमाणां च भेदकः पुण्यविक्रयी† ।

* अभिशस्तादयः पूर्वं व्याख्याताः । संवत्सरं वेत्तीति सावत्सरिकः
ज्यौतिषिक इति यावत् । पोषकः व्यभिचारार्थं स्त्रीणां पोषणकर्ता । मान-
कूटः न्यूनमानकर्ता ।

† जप-यात्रा-यज्ञादिभिः सम्पादितं पुण्यं द्रव्यं गृहीत्वा विक्रीणाति—
‘मया कृतस्यामुकस्य कर्मणः यदुत्पन्नं श्रेयः तत् अमुकद्रव्यं गृहीत्वा
तुभ्यमहं सम्प्रददे’—इति सङ्कल्प्य यो ददाति स पुण्यविक्रयी । गुरुः पि-
त्रादिः स गुप्तो यस्य स गुरुगुप्तिकः । ख्यापने दोषाविष्करणं भवेदिति
भिया यो पित्रादीन् न वक्ति स निन्द्यः । वर्णिक्रया जीवतीति वर्णिकः
भूमिका ग्रहणकर्तेति यावत् । गान्धर्वादिवर्णिक्रान्तेषु यो विप्रो मोहात्
तत्कर्मणा वर्तते स प्रायश्चित्तेन व्यवहार्यो भवेत् । सदेत्युक्तेरभ्यासोऽवग-
म्यते । ये च ब्राह्मणाः स्वयमेव तेषां कर्माण्याचरेयुः तेषां प्रत्यापत्ति शु-
द्धिम्—इत्यादि योजनीयम् ।

१ C and F read -नाराशसि- for -नृशंसि-. २. I. reads -इथावभटवृत्ति-
for -इथावक्र-नटवृत्ति-. ३. I. omits गण-. ४ Except A and I. all others
substitute सूनिक for सौनिक, while H तुन्नवायक for तन्तुवायक ५. A.
reads कुलश्च for -कुलटश्च ६ B. D and G. read ऽऽरामा for ऽऽरामा-. ७. A.
read पण्यविक्रयी for पुण्यविक्रयी

विक्रयी ब्रह्मणो यश्च योनिसाङ्करिकश्च यः ॥
 रङ्गोपजीवी कूटाशः कुहको गुरुगुप्तिकः ।
 भिषक् च गरदश्चैव रूपाजीवी च सूचकः ॥
 सौर्निको वर्णिकश्चैव निषादेन समाः स्मृताः ।
 कर्मणा तेषु यो मोहाद् ब्राह्मणो वर्तते सदा ॥
 प्रायश्चित्ते तु चरिते व्यवहार्यो भवेत् स हि ।
 एते ब्राह्मणचण्डालाः सर्वे ब्रह्महणः किल ॥
 तस्माद् दैवे च पित्र्ये च वर्जितास्तच्चदर्शिभिः ।
 एतेषामेव सर्वेषां प्रत्यापत्तिं तु मृग्यताम् ॥
 भैक्ष्यान्नमुपभुञ्जानां द्वजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा दत्त्वा कृत्वा प्रतिग्रहम् ॥
 प्राजापत्येन शुद्धयेत्तु तस्मात् पापान्न संशयः*

(बृ. स्मृ. १. ३०-३१)

इति । तत्र चान्द्रायणं पूर्वोक्तचान्द्रायणेन समानविष-
 यम् । प्राजापत्यं तु तस्मिन्नेव विषये वेदविदम्प्रत्यवगन्तव्यम् ।
 ' ब्राह्मण ' इति विशेषाभिधानात् । यच्चोक्तमङ्गिरसा-

* एतेषां पूर्वोक्तदोषदूषितानां गान्धर्वादीनामित्यर्थः ।

१ B D and H. read कूटी च, C. F and J कूटिश and G. कूटाद्
 all for कूटाशः. २ I. reads कुरुको गुप्तिकस्तथा for कुहको गुरुगुप्तिकः.
 ३ I reads भिषजो for भिषक् च ४ G substitutes कूपजीवी for
 रूपाजीवी ५ J substitutes सौमिक for सौनिक ६ B C D E F G.
 H I. and J. read परिहार्यो for व्यवहार्यो. ७ B C. D and F read
 ब्रह्महता for ब्रह्महण ८. Except A and I. all substitute तथा for तस्मात्
 ९. All ethers except A. read प्रत्यापत्तिम्तु for प्रत्यापत्तिं तु. १०. G.
 omits वेदविदम्

‘अभोज्यानां तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ।
अन्त्यावसायिनां भुक्त्वा पादकृच्छ्रेण शुद्ध्यति’ ॥
(अं. स्मृ. ३. १९)

इति । यदपि विष्णुनोक्तम्—

‘गण-गणिका-स्तेन-गायनान्नानि भुक्त्वा
सप्तरात्रं पयसा वर्तेत । (७) तक्षात्रं
चर्मकर्तुश्च । (८) वार्द्धुषिक-कदर्य-
दीक्षित-बद्ध-निगडाभिश्च-षण्डानां च* ।
(९) पुंश्चली-दाम्भिक-चिकित्सक-लु-
ब्धक-कूरोच्छिष्टभोजिनां च । (१०) अ-
वीरास्त्री-स्वर्णकार-सपत्न-पतितानां च ।
(११) पिशुनानृतवादि-क्षतधर्मा-ऽऽत्म-रस-
विक्रियिणां च । (१२) शैलूष-तन्तुवाय-
कृतघ्न-रजकानां च । (१३) चर्मकारनि-
षाद-रङ्गावतारि-त्रैण-शस्त्रविक्रियिणां च ।
(१४) श्वजीवि-शौण्डिक-तैलिक-चैल-
निर्णेजकानां च । (१५) रजस्वला-

* बद्धः रज्ज्वा पाशैर्वा बद्धः । निगडः शृङ्खला साऽस्यास्तीति नि-
गडः । सपत्नः शत्रुः । स्वभार्याया उपपतिर्जारः सह वर्तेते वेद्मनि सः ।

१. B. and D. read अन्त्यावसायिन भुक्त्वा for अन्त्यावसायिनां भुक्त्वा
२. I. reads -गणक- for -गणिका-. ३. Except A. I. and the text all others
read अद्भ्योन्नं for तक्षात्रं ४ Some manuscripts read -निगला , while
the text बधनिका for -बद्ध निगडा-. ५. H. substitutes वा for च. ६. H.
reads -सापत्न- for -सपत्न-. ७. We follow here A. and the text, while all
others read क्रतुधर्मसाम- for -क्षतधर्मा-ऽऽत्मरस- ८. Except A and I. all
omit च and J. substitutes -मजक- for रजक-. ९ G and the text
read कर्मकार- and B, C D. E F H and J. कर्मार- for चर्मकार-.

सहोपपतिवेदमनां च । (१६) भ्रूण-
 घ्नावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतत्रिणाऽव-
 लीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातं च । (१७)
 कामतः पादस्पृष्टमवक्षतं च । (१८)
 मत्त-क्रुद्धा-ऽऽतुराणां च । (१९) अनर्चितं
 वृथामांसं च । (२०) पाठीन-रोहित-
 राजीव-सिंहतुण्ड-शकुलवर्जं सर्वमत्स्यमां-
 साशने त्रिरात्रमुपवसेत् । (२१) सर्वजलज-
 मांसाशने च । (२२)

(वि. स्मृ. ५१. ७-२२)

इति । तत्र त्रिरात्रोपवासो ऽकामकृतसकृद्भोजनविषयः ।
 तस्मिन्नेव विषये मूलवचनोक्तब्रह्मकूर्चस्त्वशक्तम्प्रति वेदि-
 तव्यः । सप्तरात्रपयोव्रतमकामकृताभ्यासविषयम् । शङ्कित-
 प्रतिषिद्धान्नयोर्हारीत आह-

‘मृत-सूतक-शूद्रान्नं सैदोषेणापि* संस्कृतम् ।
 शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं विद्विषोऽन्नमथापि वा ॥
 यदि भुञ्जीत विप्रो यः प्रायश्चित्ती ध्रुवं भवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥

* सैदोषेण महापातकादिदोषदूषितेन । पञ्चगव्यस्य पृथक् पृथक्
 पञ्च मन्त्राः पूर्वत्रोक्ता अत्रानुसन्धेयाः ।

१. I. reads -रोहित च राजिल-सिंहतुण्ड च for -रोहित-राजीव-सिंहतुण्ड-
 २ Except the text and A read -शकुलवर्जं for -शकुलवर्जं. ३ Except
 A and I. all others read सरोषं वापि for सैदोषेणापि ४. B. C. D. E. F.
 G. H. and J. read प्रायश्चित्तं for प्रायश्चित्ती.

प्राशयेत् पञ्चभिर्मन्त्रैः पञ्चगव्यं पृथक् पृथक् ।

एतेन शुद्धयते विप्रो ह्यन्यैश्चाभोज्यभोजनैः' ॥

(हा. स्मृ. १३. १-३)

इति । एतच्च ब्रह्मकूर्चवद् व्याख्येयम् । पूर्वोच्छिष्टे तु
ब्रह्मकूर्चसमानं व्रतं स्मृत्यन्तरे दर्शितम्—

‘स्वमुच्छिष्टं तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने* ।

एवं वैवस्वतः प्राह भुक्त्वा सान्तपनं चरेत्' ॥

इति ॥ ९ ॥

पूर्वोच्छिष्टस्य पुनर्भोजने व्रताचरणमभिहितम् । तेनैव
दृष्टान्तेन बालाद्युच्छिष्टस्याभोज्यत्वमाशङ्क्य स्वल्पशुद्ध्या
भोज्यत्वमाह—

‘बालैर्नकुल-मार्जारैरन्नमुच्छिष्टं यदा ।

तिल-दर्भोदकैः प्रोक्ष्य शुद्धयते नात्र संशयः ॥ ६ ॥

इति । उच्छिष्टितं उच्छिष्टतामापादितम् । प्रोक्षितस्यान्नस्य भो-
जने श्रद्धाजडस्योच्छिष्टत्वशङ्काऽनपायात् पुनर्व्रतमाचरणीय-

* भोजनकाले पात्रालम्भन विहितम् । तदकृत्वा यो भुङ्क्ते स मुक्तभा-
जने भुङ्क्ते इत्यर्थः ।

† यद्यपि ‘बाल आषोडशात् वर्षात्’—इत्युक्तं तथाप्यत्र आपञ्चमाद्वर्षात्
इत्येव वक्तुमुचितम् । ततः परं तस्य सज्ञानत्वात् । धरणीधरस्तु—‘बालाः
पञ्चवर्षाधिकवर्षाः । पञ्चवर्षात् परस्येति स्मरणात्’—इत्याह । तदसमञ्ज-
सम् । पञ्चवर्षाधिकस्य प्रायश्चित्ताभिधानादित्यन्यत्र विस्तरः । बहुवच-
नात् मूषकादीनामपि ग्रहणमिति केचित् ।

१. B. reads शुक्तभाजनः, D. भक्तभाजनः, C. E. F. and J. मुक्तभाजनः
and G. शुक्तभोजने all for मुक्तभाजने. २. M. reads बालै for बालै
३. K. and L. read उच्छेष्टितं for उच्छिष्टितं. ४. I. does not insert
भोजनं ५. I reads पूर्ण- for पुनर्.

मिति संशयः स्यात् । अतो नात्र संशयः कर्त्तव्य इत्युक्तम् ।
प्रोक्षणमकृत्वा भुक्ते सति पञ्चगव्यं पातव्यम् । तदाह संवर्तः—

‘श्व-काकोच्छिष्ट-गोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं क्षिपेत् ॥ (१८९)
बिडाल-मूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेत् द्विजः’ ।

(सं. स्मृ. १८९-१९०)

इति । शास्त्रीयपञ्चगव्यपाने योऽशक्तः तम्प्रत्युक्तं स्मृ-
त्यन्तरे—

‘भुक्त्वोच्छिष्टं तु काकानां त्रिगुण्यत त्र्यहोषितः ।
भुक्त्वोच्छिष्टं बिडालादेः पञ्चगव्यं पिबेत् द्विजः’ ॥

इति । मनुः—

‘बिडाल-काकाखूच्छिष्टं* जग्ध्वा श्व-नकुलस्य च ।
केश-कीटावपन्नं च पिबेद् ब्राह्मीं सुवर्चलाम्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १५९)

* इदं तावदकृतप्रायश्चित्तस्य ब्रह्मचारिणः ‘व्रतशेषं समापयेत्’—

१ B D. and G omit पातव्यम्, while H. omits the following —

पञ्चगव्यं पातव्यम् । तदाह संवर्तः—

‘श्व-काकोच्छिष्ट-गोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं क्षिपेत् ।

बिडाल-मूषकोच्छिष्टे - - - - -’ ॥

२. B. C D. F. and J जपेत्, I क्षिपेत्, and the text द्विजः for क्षपेत्-

३ The text does not insert ब्राह्मी and F omits the following por-
tion.—

‘- - - - - नाविशुध्येत् त्र्यहोषित ।

भुक्त्वोच्छिष्टं बिडालादेः पञ्चगव्यं पिबेद् द्विजः’ ।

इति । मनु —

‘बिडाल-काकाखू - - - - -’ ॥

and it substitutes मनुरपि for विष्णुरपि the same.

४. All, except A. and I. add आह after मनुः. ५. The text reads ब्रह्म-
सुवर्चलाम् for ब्राह्मी सुवर्चलाम्.

इति । विष्णुरपि—

‘बिडाल-काक-नकुलाखूच्छिष्टभोजने ब्राह्मीं
सुवर्चलां* पिबेत् । (४६) श्वोच्छिष्टाशने
दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिबेत् । (४७)
पञ्चनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम् । (४८)
आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्तेत् । (४९)
ब्राह्मणैः शूद्रोच्छिष्टभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् ।

(म. स्मृ. ११. १९८) इत्यनेन पूर्ववाक्ये व्रतशेषसमापनेऽनधिकारमाह ।
अवपन्नकेश-कीटादिभिर्दूषितम् । ब्राह्मीं पिष्ट्वा उदकेन सह पिबेदेकाहम् ।

* इदं चाकामतः सकृद्भक्षण एव । कामतस्तु पूर्वोक्तं ब्रह्मकूर्चम् ।
एकादिनोपोषणमकामतः सकृद्भक्षणे । कामतोऽभ्यासे तु त्रिदिनमुपोषणं
प्राजापत्यं च । मानुषातिरिक्तपञ्चनखानां विण्मूत्राशने सप्ताहमुपोषितो-
ऽष्टमेऽह्नि पञ्चगव्यं पिबेदिति योजना । इदमपि कामत एव । ब्रह्मचार्य-
तिरिक्तस्यामश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयःपानम् । इदं चाकामतः । अकामतः
शूद्रोच्छिष्टभोजने त्रिरात्रोपवासः । कामतस्तु त्रिरात्रोपवाससहित एक-
दिनमुदकवामः । ब्रह्मचारिणोऽयं मधु-मासाशननिषेधः । वैश्य-राजन्यो-
च्छिष्टाशने पञ्चरात्र-त्रिरात्रं कामतः । राजन्यस्य शूद्र-वैश्ययोरुच्छिष्टा-
शने पञ्चरात्र-त्रिरात्रं कामतः । वैश्यस्य शूद्रोच्छिष्टाशने त्रिरात्रोपवासः ।
चण्डालाः पूर्वोक्ताः तेषां आममन्त्रं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ।

१. D. and J. omit the following — विष्णुरपि—

‘बिडाल-काक-नकुलाखूच्छिष्टभोजने ब्राह्मीं सुवर्चलाम्,
while C. substitutes मत्स्युरपि for विष्णुरपि. २ E. and I read श्वोच्छिष्टाशने
for श्वोच्छिष्टाशने. ३. We follow here A. and the text, while all others
do not insert the following portion —सप्तरात्रम् । (४८) आमश्राद्धाशने
४ I. includes ब्राह्मण in forty-nine sūtra. ५ The text substitutes
-भक्षणं for -भोजनं and omits the following—

त्रिरात्रमुपवसेत् । (५०) दिनमेकं चोदके
वसेत् । (५१) मधु मांसाशने प्राजापत्य.

(५०) दिनमेकं चोदके वसेत् । (५१)
 मधु-मांसाशने प्राजापत्यं सप्तरात्रम् । (५२)
 वैश्योच्छिष्टभोजने पञ्चरात्रम् । (५३)
 राजन्योच्छिष्टभोजने त्रिरात्रम् । (५४)
 राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पञ्चरात्रम् ।
 (५५) वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम् । (५६)
 वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च । (५७) च-
 ण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । (५८)
 सिद्धान्नं भुक्त्वा पराकम् । (५९)

(वि. स्मृ. ५१. ४६-५९)

इति । उशना अपि—

‘ ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने प्राणायामशतं कुर्यात् ।
 क्षत्रियोच्छिष्टभोजने प्राणायामसहस्रम् ।
 वैश्योच्छिष्टभोजने दशसहस्रं प्राणायामम् ।
 मतिपूर्वं प्राजापत्यमतिकृच्छ्रं कृच्छ्रातिकृच्छ्रं
 च । शूद्रोच्छिष्टभोजने सप्तरात्रं यवागूपानम् ।
 मतिपूर्वं चेत् पराकः । एवं द्विजात्युच्छि-
 ष्टभोजने शूद्राणां च । ब्राह्मणोच्छिष्टाना-
 मपां पाने षोडश प्राणायामान् धारयेत् ।

* शत-सहस्र-दशसहस्रप्राणायामा अकामत एव । एवमेवाग्रेऽपि ।

१. All, except A. and the text omit च, while I interchanges the word in the sūtras fifty-three to fifty-six respectively. २. G. reads प्राजाप-
 त्यमिति । कृच्छ्रं कृच्छ्रातिकृच्छ्रं च, while F. omits च ३. B. D. and G.
 substitute द्विज- for द्विजाति-. ४. I. reads प्राणायाम for प्राणायामान्.

क्षत्रियाणां त्रिंशत् वैश्यानां चत्वारिंशत् ।
 शूद्राणां कुशवारिपानं त्र्यहम् । बुद्धिपूर्वं
 चेत् त्र्यहं चतुरहं पंचरात्रं सप्तरात्रं च
 पञ्चगव्यपानं क्रमेण । अन्त्यजानामुच्छि-
 ष्टभोजने बुद्धिपूर्वं महासान्तपनम् । अबु-
 द्धिपूर्वं चान्द्रायणम् ।

(उ. स्मृ. ३. २०-३२)

इति । मनुरपि—

‘शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वापः* कुशवारि पिबेत् त्र्यहम् । (१४८)
 अभोज्यानां तु भुक्त्वाऽन्नं स्त्री-शूद्रोच्छिष्टमेव च ।
 जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान् पिबेत् ॥ (१५२)
 (म. स्मृ. ११. १४८-१५२)

इति । जातूकर्ण्योऽपि—

‘जम्बूक-काक-मार्जार-श्व-गोधानां गवामपि ।
 मत्स्योच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत्’ ॥

* शूद्रपीतोच्छिष्टा आपः पीत्वा विधिवत् सान्तपन-कुशोदकग्रहणम-
 न्त्रेण संस्कृतं कुशमिश्रितं वारि त्र्यह पिबेत् । इदमकामत एवेति ज्ञे-
 यम् । अभोज्या अभ्रोत्रियादयः । ‘शूद्रजातिग्रहणादेव जातिनिर्देशात्
 ‘स्त्रीग्रहणं लब्धसवर्णार्थं विज्ञेयम्’—इति मेधातिथिः । इदं च सप्तरात्रं
 यवपानं कामतः शूद्रोच्छिष्टानामपां पाने इति विज्ञेयम् । कामाकाम-
 अभ्यसानभ्यासतारतम्येन एकगुण-द्विगुणादिकं योजनीयम् ।

१. All, except A. and I read क्षत्रिये for क्षत्रियाणां २. G reads अहम्
 for त्र्यहम् ३. I. omits पंचरात्रं, while G. and H. omit सप्तरात्र. ४ I.
 reads बुद्धिपूर्वं महासान्तपनम् । बुद्धिपूर्वं, but it seems to be a mistake ५ I
 reads शूद्रोच्छिष्टं च पीत्वा तु for शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वाप

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘विप्रार्धं क्षत्रियस्य स्यात् वैश्यानां च तदर्धकम्* ।

तदर्धमेव शूद्राणां प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः । ॥

(य. स्मृ. ३.१९)

इति । बृहद्विष्णुः—

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रं पञ्चगव्यं

पिबेत् । (५०) वैश्वोच्छिष्टाशने पञ्चरा-

त्रम् । (५१) राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् ।

(५२) ब्राह्मणोच्छिष्टाशने एकाहम्[†] । (५३)

(वि. स्मृ. ५१. ५०-५३ आन्ध्रपु०)

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘ब्राह्मणोच्छिष्टाशने महाव्याहृतिभिरभिमन्थ्यापः

पिबेत् । क्षत्रियोच्छिष्टाशने ब्राह्मीरसपक्वेन च्यहं

क्षीरं वर्तयेत् । वैश्याच्छिष्टभाजने त्रिरात्रोपो-

* जातिभेदेनायं प्रायश्चित्तभेदः सर्वत्र तारतम्येन योजनीयः ।

† एतानि सर्वाण्यप्यकामत इति विज्ञेयम् । कामतस्तु द्विगुणादिकम् ।

१. A. and J substitute कण्वोऽपि for याज्ञवल्क्योऽपि and the quoted verse does not occur in याज्ञवल्क्यस्मृति. २ B D. G and H read बृहद्विष्णु for बृहद्विष्णु, but the quoted sūtras occur in Vishnu Smṛiti (Te MS.) ३. In Vishnu Smṛiti the words पञ्चगव्यं पिबेत् are omitted, and B D. E and H omit the following —

सप्तरात्रं पञ्चगव्यं पिबेत् । वैश्वोच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् ।

राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् । ब्राह्मणोच्छिष्टाशने एकाहम् ।

इति । शंख लिखितौ—

‘ब्राह्मणोच्छिष्टाशने महाव्याहृतिभिरभि-

मन्थ्याप पिबेत् । क्षत्रियोच्छिष्टाशने

४. Except A all others read शङ्ख for शङ्ख लिखितौ ५. I reads wrongly ब्राह्मणं for ब्राह्मी-

षितो ब्राह्मीं सुवर्चलां पिबेत् । शूद्रोच्छिष्टभोजने
षड्रात्रमभोजनम्^{१*} ।

इति । यमः—

‘भुक्त्वा सह ब्राह्मणेन प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।
भूभुजा सह भुक्त्वान्नं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
वैश्येन सह भुक्त्वाऽन्नमतिकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
शूद्रेण सह भुक्त्वाऽन्नं चान्द्रायणमथाचरेत्^१ ॥
(य. स्मृ. ६. १-२)

इति । आपस्तम्बः—

शूद्रोच्छिष्टभोजने तु सप्तरात्र-
मभोजनम् । (४) स्त्रीणाम् । (५)
(आ. ध. सू. १. ९. २६. ४-५)

इति । शङ्खः—

‘शूद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ।
क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणानां तथा दिनम्^१ ॥
(शं. स्मृ. १७. ४२)

* इदं चोच्छिष्टमन्नमेव । मासाद्यभक्ष्योच्छिष्टभोजने उच्छिष्टभोज-
ननिमित्तमभक्ष्यभक्षणनिमित्तं चेति प्रायश्चित्तद्वयं कर्तव्यम् । कामाका-
म-अभ्यासानभ्यासतारतम्येन प्रायश्चित्तावृत्त्यादि कल्पनीयम् ।

† सहभोजनं एकस्मिन् पात्रे भोजनम् । न त्वेकपङ्क्तौ ।

‘सह भुक्त्वा ब्राह्मणेन ब्रह्मकूर्चं पिबेत् ज्यहम्’ ।

इत्यादांगिरोवचनेन तत्र प्रायश्चित्तस्याल्पत्वाभिधानात् ।

‡ पूर्वत्र शङ्खलिखितोक्तमापस्तम्बोक्तं इदं च प्रायश्चित्तविधानं
एकस्मिन्नेव विषये विभिन्नमपि दीषतारतम्येन योजनीयम् ।

१ We follow here A and G., while all others read सप्तरात्रेण for
तप्तकृच्छ्रेण, but the reading seems to be incorrect २ The text reads
these two Sutras as follows.—

शुद्धस्य सप्तरात्रमभोजनम् । (४) स्त्रीणां चैवम् । (५)

इति । बृहद्यमः—

‘माता वा भगिनी वाऽपि भार्या वाऽन्याश्च योषितः ।
न ताभिः सह भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्’ ॥
(य. स्मृ. ६. ९)

इति । आपस्तम्बः—

‘अन्त्यानां भुक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्धं तु ब्रह्म-क्षत्र-विशां विधिः’ ॥
(आ. स्मृ. ९. ९)

इति । अङ्गिराः—

‘चण्डाल-पतितादीनामुच्छिष्टान्नस्य भक्षणे ।
चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥
षड्रात्रं च त्रिरात्रं च वर्णयोरनुपूर्वशः’* ।
(अं. स्मृ. ३. ६३-६४)

इति । बृहशानातपः—

‘पीतशेषं तु यत् किञ्चिद्भाजने मुखनिःसृतम् ।
अभोज्यं तद् विजानीयाद् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
पीतोच्छिष्टं तु पानीयं पीत्वा तु ब्राह्मणः क्वचित् ।
त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्याद् वामहस्तेन वा पुनः’† ॥

* वैश्य-शूद्रयोः षड्रात्र-त्रिरात्रे अनुक्रमेण । इदमपि अकामतः सकृ-
देव भक्षणे । कामतोऽभ्यासे त्वधिकं कल्पनीयम् ।

† इदं तु स्वस्यैवोच्छिष्टम् । यदि किञ्चित् पीत्वा पानीयपात्रं भूमौ
निधाय पुनस्तदेव पिबति तदोच्छिष्टपानदोषनिरासार्थं त्रिरात्रव्रतं
कुर्यात् ।

१. The text reads चान्द्रायण तदर्धार्धं for चांद्रकृच्छ्रं तदर्धं तु २ J reads
भोजने for भाजने, while G and H मुखतश्च्युतम् for मुखनिःसृतम्. ३. This
verse does not occur in I but all others insert it.

इति । शातातपः—

‘शूद्रस्योच्छिष्टभोजी तु त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ।

सुराभाण्डोदकं पीत्वा च्छर्दितो घृतसेवकः* ॥

अहोरात्रोपवासेन शुद्धिमाप्नोति वै द्विजः’ ।

(शा. स्मृ. ९. ७-८)

इति । षट्त्रिंशन्मते—

‘दीपोच्छिष्टं तु यत्तैलं रात्रौ स्थ्याहृतं तु यत् ।

अभ्यङ्गाच्चैव यच्छिष्टं भुक्त्वा नक्तेन शुद्ध्यति’ ॥

इति । अत्र बालोच्छिष्टप्रसङ्गादुदाहृतेषु वचनेष्वेकस्मिन्निषये श्रूयमाणानां बहूनां व्रतानामावृत्तितारतम्यविषयत्वेन व्यवस्था वर्णनीया ॥ ६ ॥

भुक्तोच्छिष्टभोजने प्रायश्चित्तमभिधाय पङ्क्त्युच्छिष्टभोजने प्रायश्चित्तमाह—

एकपङ्क्त्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने ।

यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥७॥

मोहाद्भुञ्जीत यस्तत्र पङ्क्तावुच्छिष्टभोजने ।

प्रायश्चित्तं चरोद्विप्रः कृच्छ्रं सान्तपनं तथा ॥८॥

* घृतसेवनमेकवारमेव ।

१. A. substitutes क्वचित् for शुचिः. २ B. reads छर्दनाद् घृतसेवनात् for च्छर्दितो घृतसेवक ३ H reads कस्मिन् for एकास्मिन्. ४ Except A and I. all others read -भोजने for -भाजने, while M मोहाद्वा लोभतस्तत्र for मोहाद् भुञ्जीत यस्तत्र. ५. K and L read तथा for तथा and insert the following line—

भहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

इति । एको विप्रः सहसा स्वभोजने समाप्ते वा भोजन-
मध्ये येन केनचिद्विघ्नेन वा भोजनपात्रं परित्यज्य इतरेषु
विप्रेषु भुञ्जानेष्वेव सत्सु स्वयमुत्थाय यदि गच्छेत् तदा विप्रा-
न्तरैः स्वस्वपात्रेषु भुक्तावशिष्टमन्नं न भोक्तव्यम् । तमिमं
शास्त्रीयनिषेधमज्ञात्वा यो भुङ्क्ते स सान्तपनं चरेत् । निमि-
त्तस्याल्पत्वादत्र द्विरात्रसान्तपनं वेदितव्यम् । अस्मिन्नेव विषये
समानं व्रतं स्मृत्यन्तरे दर्शितम्—

‘यस्तु भुङ्क्ते द्विजः पङ्क्त्यावुच्छिष्टायां कदाचन ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति’ ॥
(अं. स्मृ. ९. १)

इति । वन्हादिव्यवधाने पङ्क्त्युच्छिष्टदोषो नास्ति । एत-
च्चाचारकाण्डे दर्शितम् ॥ ७-८ ॥

अभिनवक्षीरादिभोजने प्रायश्चित्तमाह—

पीयूषं श्वेतलशुनं वृन्ताकफल-गृञ्जने ।
पलाण्डु-वृक्षनिर्यास-देवस्त्र-कवकानि च ॥ ९ ॥
उष्ट्रीक्षीरमविक्षीरमज्ञानाद् भुञ्जते द्विजः ।
त्रिरात्रमुपवासेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १० ॥

इति । पीयूषं अभिनवं पयः । पयसोऽभिनवत्वं प्रसवकाली-
नत्वमित्येके । दशाहान्तःपातित्वमित्यपरे । दशाहादूर्ध्वमपि

१. C and E. read समाप्तेऽसमाप्ते, B. D. E. G. and J प्राप्ते समाप्ते both for समाप्ते वा २ J. reads स्वयं त्वापदि यदि गच्छेत् ३. Except A. and I. all others read पङ्क्त्याम् ४ B D and G read पिबते for भुञ्जते and K. and L. द्विजा. for द्विज ५. M. reads उपवासी for उपवासेन ६. I. substitutes पीयूषत्वं for पीयूषमभिनवं पय .

प्रसवप्रयुक्तरक्ताद्याईतासद्भावकालीनत्वमिति केचित् । श्वेत-
शब्दो लशुन-वृन्ताकाभ्यां सम्बध्यते । तेन रक्तलशुन-कृष्ण-
वृन्ताकादौ नेदं प्रायश्चित्तमित्युक्तं भवति । गृञ्जनं पत्रवि-
शेषः । यदीयं चूर्णं गायकाः कण्ठशुद्धयर्थं भक्षयन्ति ।
वेद्याश्च मदाद्यर्थम् । मूलविशेषो वा गाजरापरपर्यायः ।
पलाण्डुः स्थूलकन्दो लशुनविशेषः । वृक्षनिर्यासो हिङ्गु-कर्पूरा-
दिव्यतिरिक्तः । हिङ्गवादीनां भोज्यत्वाभ्यनुज्ञानात् । देवतार्थ-
मुपकल्पिते क्षत्रादावुत्पन्नमन्नं देवस्वम् । कवकं भूमौ छत्रा-
द्याकारेणोत्पन्नं शिलीन्ध्रशब्दवाच्यम् । पीथूषादिभोजी त्रिरात्र-
मुपोष्य चतुर्थे दिवसे पञ्चगव्यं पिबेत् । मतिपूर्वे तु भोजने
मनुराह—

‘छत्राकं त्रिव्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम् ।

पलाण्डुं गृञ्जनं चैव मत्या जग्ध्वा पतेद्भिजः’[†] ॥

(म. स्मृ. ९. १९)

* भाषायां ‘शांजा’ इति प्रसिद्धः पत्रविशेष एवायमिति प्रतिभाति
तस्मिन् कण्ठशुद्धिकरत्वं मदजनकत्वमुभयमप्यस्तीति प्रसिद्धमेव ।

† छत्राकं द्विविधम् । भूर्जं वृक्षजं चेति । द्विविधमप्यभक्ष्यम् । अत्र
पतेत् इति यदुक्तं तत्—

‘द्विजातिकर्मभ्यो हानिः पतनम्’ ।

(गौ. स्मृ. २१. ४)

इति गौतमोक्तपातित्यवान् भवति । तेन उक्तप्रायश्चित्ताचरणात्
प्राक् सन्ध्यवन्दनादावनधिकारः । एवमेव महापातकादिपातित्यापाद-
कष्यतिरिक्तेषु पापेषु यत्रयत्र पातित्यमुक्तं तत्र सर्वत्र कर्महानिरूपं
पातित्यमित्यवगन्तव्यम् ।

१. B. D. G. H. and J. omit इदं and read न प्रायश्चित्तं for नेदं प्रायश्चित्तं.
२. B. D. E. G. H. and J. read विशश्च and C. F. I. विदाश्च for वेद्याश्च,
and I. substitutes स्वराद्यर्थं for मदाद्यर्थं. ३. G. reads गृञ्जनपर्याय.,
while I. गृञ्जनापरपर्याय. for गाजरापरपर्याय. ४. I reads ग्राम्यकुक्कुटम्
for ग्रामकुक्कुटम् ५. I reads पलाण्डुगृञ्जनं for पलाण्डुं गृञ्जनं.

इति । अमतिपूर्वे स एवाह—

‘अमत्यैतानि षड् जग्ध्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ।
यतिचान्द्रायणं वा अपि शेषेषूपवसेदहः’*॥

(म. स्मृ. ९. २०)

इति । तत्र सप्तरात्रात्मकं सान्तपनं वेदितव्यम्—

‘अबुद्धिपूर्वे सान्तपनं सप्तरात्रं वा ’ ।

(गौ. स्मृ. २३. २९ आन्त्राक्षरपुस्तके.)

इति गौतमेन सप्तरात्रोपवाससमविकल्पस्मरणात् । एवं च सति मूलवचनोक्तव्यहोपवासो भक्षितोद्धारितविषयो द्रष्टव्यः । चान्द्रायणं त्वावृत्तिविषयम् । ‘शेषेषूपवसेदहः’—इत्येनत् कुसुम्भादिषु द्रष्टव्यम् । तथा च चतुर्विंशतिमते—

‘पलाण्डुं श्वेतवृन्ताकं कुसुम्भं वनकुक्कुटम् ।

नालिकां बालपुष्पं च भुक्त्वा दिनमभोजनम्’ ॥

इति । न चैतस्य पलाण्डोर्मूलवचनविरोधः शङ्कनीयः । अवान्तरजातिभेदेन व्यवस्थापनात् ।

‘पलाण्डोर्दश जातयः’ ।

* षट्स्वप्येतेषु एकमापि भुक्तं चेत् प्रायश्चित्तं समानमेव । शेषेषु लोहितवृक्षनिर्यासादिष्वभक्ष्येषु । येषु प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं नोक्तं तेष्वित्यर्थः । सान्तपनमत्र द्वयहसाध्यं वक्त्रमात्रप्रवेशे । सम्यग्भक्षणे तु यतिचान्द्रायणमिति व्यवस्था कर्तव्येति सर्वज्ञनारायणस्याशयः । तन्मते सान्तपनयतिचान्द्रायणयोर्न समविकल्पः ।

१. Except A. and I. all others read अबुद्धिपूर्वे. २. E. G. H. and J. substitute च for वा. ३. J. substitutes कुसुमादिषु for कुसुम्भादिषु. ४. I omits च. ५. We follow here A. and I., while H. नवकण्टकम् and B. C. D. E. F. G. and J. वनकण्टकम्. ६. B. D. and H. read नालिकं for नालिकां

इत्यभिधानात् । यत्तु सुमन्तुनोक्तम्—

‘लशुन-पलाण्डु-गृञ्जनभक्षणे सावि-
व्यष्टसहस्रेण मूर्ध्नि सम्पातान्नयेत्’ ।

इति तद् बलात्कारेणाऽनिच्छतो भक्षणविषयम् । तदैक-
साध्यव्याध्युपशमनार्थं भक्षणविषयं वा । अत एवान-
न्तरं तेनैवोक्तम्—

‘एतान्येवातुरस्य भिषक्क्रियायामप्रतिषिद्धानि भव-
न्ति । यानि चान्यान्येवम्प्रकाराणि तेष्वप्यदोषः’ ।

इति । यानि तु व्रतान्तराण्यनुक्रान्तपीयूषादिविषये मुनि-
भिः स्मर्यन्ते तेषु सर्वेषु व्रतगौरवानुसारेण वृत्तिगौरवविषयत्वं
कल्पनीयम् । व्रतान्तराणि तु लिख्यन्ते । तत्र ज्ञातातपः—

‘लशुनं गृञ्जनं जग्ध्वा पलाण्डुं च तथा शुनीम् ।

छत्राकं विड्वराहं च ग्राम्यं कुक्कुटमेव च ॥

उष्ट्रीं च महिषीं भार्सीं रासभीक्षीरभोजनात् ।

उपनयनं पुनः कुर्यात् तप्तकृच्छ्रं चरेन्मुहुः’ ॥

(शा. स्मृ. ९. ३)

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘पलाण्डुं विड्वराहं च छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।

१. J. reads समन्तोक्तम् for सुमन्तुनोक्तम्. २. F reads सम्पातं and I. सम्पातान् for सम्पातान्. ३. C. and F insert च after तेषु, while B. omits सर्वेषु. ४. B. and D. substitute पराशरः for ज्ञातातपः, but it seems to be a mistake. ५. I. reads कृष्णवृन्तकम् for च तथा शुनीम्. ६. This line does not appear in all other manuscripts except A. and I. ७. B. D. and I. read मानुषीं for महिषीं and I. substitutes वापि for भार्सी. ८. B and D. read ततः for पुनः. ९. J. reads चरेदिति for चरेन्मुहुः. १०. B. C D. G. H. and J. read वृन्ताक for छत्राक.

लघुनं गृह्णनं चैव जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

(या. स्मृ. १. १७६)

इति । बृहद्यमः—

‘नालिकां नालिकेरीं च श्लेष्मातकफलानि च ।

भूतृणं शिशुकं चैव खट्वाङ्गं कवकं तथा ॥

एतेषां भक्षणं कृत्वा प्राजापत्यं चरेद् द्विजः’ ।

(य. स्मृ. ३. ४९)

इति । विष्णुः—

‘शुनां मांसांशने च । (३३) छत्राक-कवकाशने

सान्तपनम् । (३४) यव-गोधूमजं पयोविकारं स्नेहा-

क्तं च शुष्कखाण्डवं च वर्जयित्वा पर्युषितं प्राश्यो-

पवसेत् । (३५) ब्रश्चनामेध्यप्रभवान् लोहितांश्च

वृक्षनिर्यासान् । (३६) शैलुं च वृथाकृसर-

संयाव-पायसा-ऽपूप-शष्कुलीश्च देवान्नानि हवींषि

च । (३७) गो-ऽजावि-महिषीवर्जं सर्वपयांसि

च । (३८) अनिर्दशाहैतोन्यपि च । (३९) स्य-

न्दिनी-सन्धिनी-विवत्साक्षीरं च । (४०) अमे-

१ B and D. read खट्वाङ्गं, C and F. खट्वाकं, E खट्वाङ्ग, G. खट्वाङ्ग, I. खट्वाङ्ग and J खट्वाङ्गं च all for खट्वाङ्ग, while H. substitutes कतकं for कवक. २. We follow here A. and the text, while all others do not insert च ३ The text reads यव-गोधूम-पयोविकारं for यव-गोधूमजं पयोविकारं ४. B. D. and the text do not insert च. ५. The text reads शुक्तं for शुष्क-. ६ The text adds तत्प्राश्य, but it is useless here. ७ Except A. and the text all others insert च after लोहितान्. ८. B and D शेषं, C E and F. शैलुं and I तैलं for शैलुं, while the text शालुक- for शैलुं च ९ I reads कृसर च यव-पायसा- १०. The text reads शष्कुलीदेवानानि

ध्यभुजश्चे । (४१) दधिवर्जं केवलं सर्वशुक्ता-
नि । (४२) ब्रह्मचर्याश्रमी श्राद्धाशने त्रिरात्रमुप-
वसेत् । (४३) दिनमेकं चोदके वसेत् । (४४)
(वि. स्मृ. ६१. ३३-४४)

इति । यमोऽपि-

‘लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।
चतुर्णां भक्षणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति’ ॥
(य. स्मृ. ३. १९)

इति । कूर्मपुराणे-

‘अलाबुं किंशुकं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ।
उदुम्बरं च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति’ ॥
(कू. पु. १. २. ३३. २१)

इति । शङ्ख-लिखितौ-

‘लशुन-पलाण्डु-गृञ्जन-क्रियातु-कुसुम्भभक्षणे द्वाद-
शरात्रं पयः पिबेत् । अलाबु-शिग्रु-श्लेष्मातक-कोवि-
दार-घन-च्छत्राक-वृन्ताकभक्षणे पञ्चगव्यं पिबेत्’ ।

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि-

१ I. reads -भोजनं for -भुजः. २ B and D do not insert यमोऽपि,
while C E F G.H and I omit अपि. ३ I. reads औदुम्बर, while the
text substitutes कालेन for कामेन ४ B and D. omit the following —

‘लशुन पलाण्डु गृञ्जन-क्रियातु-कुसुम्भभक्षणे द्वादश-
रात्रं पयः पिबेत् । अलाबु-शिग्रु-श्लेष्मातक-कोवि-
दार घन-च्छत्राक-वृन्ताकभक्षणे पञ्चगव्यं पिबेत्’ ।

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि —

५. I reads -क्रियाकूवकुसुम्भ-, C F. G. and J. क्रियातु, while J -कुम्भाकू- for
कुसुम्भ- and for the same C and F -कुम्भीकल-, G and H. -कुम्भीक-

६ I reads कलज सिग्रु- for अलाबु-शिग्रु-

‘लशुनं गृञ्जनं चैव तृणराजफलं तथा ।
 वेह्लीं चैव द्विजो भुक्त्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 कन्द-मूल-फलादीनि अज्ञानाद्भक्षयेत्तु यः ।
 उपवासो भवेत्तस्य पराशरवचो यथा ’ ॥

इति । तथा—

‘स्त्रीक्षीरं तु द्विजः पीत्वा कथञ्चिन् काममोहितः ।
 पुनः संस्कृत्य चात्मानं प्राजापत्यं समाचरेत् ’ ॥

इति । संवर्तः—

‘अजोष्ट्री-सन्धिनीक्षीरं मृगाणां वनचारिणाम् ।
 अनिर्दशाहगोश्चैव पीत्वा दिनमभोजनम् ’ ॥

(सं. स्मृ. १०६)

इति ॥ ९-१० ॥

पूर्वत्र गोमांसस्यैव भक्षणे प्रायश्चित्तमुक्तम् । न त्वन्य-
 स्य । इदानीं मांसान्तरस्य भक्षणे प्रायश्चित्तमाह—

मण्डूकं भक्षयित्वा तु मूषिकामांसमेव च ।

ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्नेन शुद्धयति ॥११॥

इति । अज्ञानकृते सकृद्भक्षणे व्रतमिदमवगन्तव्यम् ।

असकृद्भक्षणे तूशनसोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘बल्याक-प्लव-हंस-कंटक-चक्रवाक-खञ्जरीट-गृह-
 कपोत-भार(त?)-चटक-रक्तपादोलूक-शुक-सारस-

१ G and J read उह्ली for वह्ली २ I does not insert इति तथा and C. E F J. insert इति and omit तथा ३ I omits इति संवर्त and C. E F, J insert इति and omit, संवर्त . ४ G. H and J, read अब्युष्ट्री- for अजोष्ट्री- ५. B D. and G. read -भासचटक-, C E. and F. -भारवटक- for भारचटक-.

टिट्टिभ-मद्दु-चाष-भास-जालपाद-नक्र-कुचिक-
विकृतमत्स्य-क्रव्यादामेध्यानां भक्षणे पञ्चग-
व्यं पिबेत् त्रिरात्रम् ।

(उ. स्मृ. २. १७)

इति । शङ्ख-लिखितौ मतिपूर्वे प्रत्याहतुः—

‘वक-बलाक-हंस-प्लव-चक्रवाक-खञ्जरीट-काक-
कारण्डव-कट-भारक-चटक-गृहकपोत-शुक-सा-
रस-टिट्टिभोलूक-रक्तपाद-जालपाद-चाष-भास-म-
द्दु-शिशुमार-नक्र-मकर-तिमि-तिमिङ्गिल-नकुल-
विडाल-सर्प-मण्डूक मूषक-वल्मीकादिमांसभक्ष-
णे द्वादशाहमनाहारः । पिबेद्वा गोमूत्रयावकम् ।

इति । एतच्च कामकृताभ्यासविषयम् । कामकृतसकृद्भ-
क्षणे* तु याज्ञवल्क्य आह—

* विज्ञानेश्वरस्तु—‘सन्धिन्यनिर्दशा’—(१. १७०) इत्यादीन्यनु-
क्रान्तानि कामतो भक्षयित्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । अकामतस्त्वहोरात्रम् ।
—इत्याह । ‘सकृद्भक्षणे’ इति तु न तन्मतमिति प्रतिभाति ।

१. I. reads -कुचि-, while C F. and G. read -कुचिक-, E. and H.
-कूचिक- for -कुचिक-. २ B and D substitute अपि for इति ३. B and
D. read खञ्जरीटक-क्षारण्डक-चटक-गृध्र-, C and F' खञ्जरीट-काक-कारंड-
करट-लारवटक-गृह-, E. and J. खजरीटक-कारंडव-कटभार-चटक-गृह-, G and
H. खंजरीटक-कारंड-कटक-भार-चटक-गृध्र- all for खंजरीट-काक-कारंडव-
-कटक-भार-चटक-गृह-. ४. I. reads टिट्टिभ-मद्दु-भलूक-वक्रपाद- for टिट्टिभो-
हूक-रक्तपाद-. ५. J. substitutes -चक्र- for -नक्र-, while B. C. D F. read
-तिमिमकर- for -मकर-. ६ B D. C. F. and G. read -वल्मीकाहि-, E H.
and J. -बलिकाहि- for वल्मीकाहि-. ७ B and D. omit the following —
‘द्वादशाहमनाहार । पिबेद्वा गोमूत्रयावकम् ।

इति । एतच्च कामकृताभ्यासविषयम् । कामकृतसकृद्भक्षणे तु

८ G. reads अकामकृते तु सकृद्भक्षणे for कामकृतसकृद्भक्षणे तु.

देवतार्थं हविः शिशुं लोहितान् ब्रध्नांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विड्जानि क्वकानि च ॥
 क्रव्याद-पक्षि-दात्यूह-शुक - प्रतुद-टिड्ढिभान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वाश्च ग्रामवासिनः ॥
 कौयष्टि-प्लव-चक्राह्व-बलाका-बक-विष्किरान् ।
 वृथाकृसर-संयाव-पाथसापूप-शष्कुलीः ॥
 कलविकं संकाकोलं कुररं रज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानज्ञातांश्च मृग-द्विजान् ॥
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासल्यहं वसेत् ॥

(या. स्मृ. १. १७१-१७५)

इति । विष्णुस्तु जीवविशेषेण व्यवस्थितं प्रायश्चित्तमाह—

‘ खरोष्ट्र-कार्क-श्च-हंसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् ।

(२६) प्राश्याज्ञातं सूनास्थं शुष्कमांसं च ।

(२७) क्रव्याद-मृग-पक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम् ।

(२८) कलविङ्क-प्लव-हंस-चक्राह्व-सारस-रज्जुदा-

लक-दात्यूह-शुक-सारिका-बक-बलाक-कोकिल-

१ B. D. E. G H I. and J read शिशु- for शिशुं २. B. D. and I. read विड्जानि for विड्जानि. ३ I. reads -चक्राख्य- for -चक्राह्व-. ४ H. substitutes -बल-विष्किरान् for बक-विष्किरान् ५ I. substitutes च for स- and reads रज्जुबालकं, C and F रज्जुजालकं for रज्जुदालकं ६ I. reads वक्रपादाश्च सौरं for रक्तपादांश्च सौनं ७. G reads वल्लूरं for वल्लूरम्. ८ B. C E. D. F G and H. read -कार्क-श्चमासे, J. -कार्कमासे and the text -कार्कमांसाशने for -कार्क-श्च-हंसाशने ९ All, except A I and the text omit च, while B. and D substitute शुक- for शुष्क-. १०. The text reads -प्लव-चक्रवाक- हंस- for -प्लव-हंस-चक्राह्व- ११. I. reads -रज्जुबालक- for -रज्जुदालक-, while B. and D. substitute only -रज्जु- for the same.

खञ्जरीटशने त्रिरात्रमुपवसेत् । (२९) एकश-
फोभयदन्ताशने च । (३०) तित्तिरि-कपिञ्जल-
लावक-वर्तिका-मयूरवर्जं सर्वपक्षिमांसाशने चा-
होरात्रम् । (३१) कीटाशने दिनमेकं ब्राह्मीं सुव-
र्चलां पिबेत् । (३२) शुनो मांसाशने च । (३३)
(वि. स्मृ. ५१. २६-३३)

इति । शङ्खस्तु भक्ष्याभक्ष्यविभागपुरःसरमभक्ष्येषु प्राय-
श्चित्तमाह —

‘भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यं च क्रवकानि च ।
नारं शौनं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा ॥
गामश्वं कुञ्जरोष्ट्रौ च सर्वान् पञ्चनखांस्तथा ।
क्रव्यादं कुकुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरव्रतम् ॥
भक्ष्याः पञ्चनखास्त्वेते गोधा-कच्छप-शल्यकाः ।
खड्गं च शशकं चैव तान् भुक्त्वा नाचरेद् व्रतम् ॥

१ I. omits this and the following Sūtras. —

तित्तिरि-कपिञ्जल-लावक वर्तिका-मयूरवर्जं
सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम् । (३१) कीटा
शने दिनमेकं ब्राह्मीं सुवर्चलां पिबेत् ।
(३२) शुनो मांसाशने च । (३३) .

E has the same, but after त्रिरात्रमुपवसेत् there is a mark of cor-
rection. २. B. D and H. read -लावकावर्तिमयूरवर्जं, G. -लाव-वर्तिक-
मयूरवर्जं for -लावक-वर्तिका मयूरवर्जं ३ B C D. F G. H and J substitute
तु for च. ४. The text reads ब्रह्मसुवर्चलां for ब्राह्मीं सुवर्चला. ५. The
text reads शुनां for शुनः. ६. The text reads करकाणि for क्रवकानि-
७. The text substitutes मलं for शौनं ८ B. and D read ग्रामखड्ग-खरो-
ष्ट्रौ च for गामश्वं कुञ्जरोष्ट्रौ च; while the text गौधेर-कुञ्जरोष्ट्री च for the same.
९ We follow here A. and the text, while all others read चैव for त्वेते.
१० B and D read भुक्त्वा चाचरेद् व्रतम् and the text हत्वा तु चरेद् व्रतम्.
for भुक्त्वा नाचरेद् व्रतम्

हंसं भेदुं च काकोलं काकं वा खञ्जरीटकान् ।
 मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् बलाकाः शुक-सारिकाः ॥
 चक्रवाकं प्लवं कौकं मण्डूकं भुजगं तथा ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद् भूयश्च न च भक्षयेत् ॥
 राजीवान् सिंहनुण्डांश्च सशल्कांश्च तथैव च ।
 पाठीन-रोहितौ चापि भक्ष्या मत्स्येषु श्राद्धिकाः ॥
 स्थलेचरांश्च जलजान् प्रेतुदान् नखविष्किरान् ।
 रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥
 तित्तिरिं च मयूरं च लावकं च कपिञ्जलम् ।
 वार्ध्रीणसं वर्तुकं च भोज्यानाह यमः सदा ॥
 भुक्त्वा चोभयतोदन्तांस्तथैकशफानपि ।
 दंष्ट्रिणेश्च तथा भुक्त्वा मांसं मांसं समाचरेत् ॥
 मोहिषं चाऽऽजमौरभ्रं मार्गं रौरवमेव च ।

१. I. reads मत्स्यं for मद्गुं २. I. reads काक for कौकं and C. and F. substitute मद्गुं for मण्डूकं. ३. The text reads नात्र कार्या विचारणा for भूयश्च न च भक्षयेत्. ४. A. reads शललान्, G. सशल्कान् and the text शकुलान् for सशल्कान्. ५. The text reads भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्तितौ for चापि भक्ष्या मत्स्येषु श्राद्धिकाः. ६. H. reads जलेचराश्च स्थलजान् and I. भामेचरान् जालपादान् for स्थलेचरांश्च जलजान्. ७. The text reads मुखपादान् सुविष्किरान्. ८. The text substitutes जालपादान् for तथा जग्ध्वा. ९. We follow here A. and the text; while I. and some others read पाठीनं चैव संवर्ते for वार्ध्रीणसं वर्तुकं च and some are quite mistaken. १०. The text reads तथैकशफदंष्ट्रिण for तथैकशफानपि. ११. The text reads this line as follows:—

तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मासार्धं व्रतमाचरेत् ।

१२. This and the following five lines of the quotation do not occur in our copy of the text. १३. I reads मार्जारं सार्वमेव च for मार्गं रौरवमेव च, but it seems to be a mistake.

भक्ष्यं मांसं समुद्दिष्टं यच्च वै पार्षतं भवेत् ॥

वाराहं च ततो भुक्त्वा महारण्यनिवासिनम् ।

मांसमज्ञानतो भुक्त्वा मांसं प्रोक्तं समाचरेत् ॥

गुणो मांसं शुष्कमांसमात्मार्थं च तथा कृतम् ।

भुक्त्वा मासव्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः' ॥

(शं. स्मृ. १७. १९)

इति । अत्र श्रुता व्रतविशेषा आवृत्तितारतम्यविषयत्वेन व्यवस्थापनीयाः ॥ ११ ॥

'गूढान्नं सूतकान्नं च' (प. स्मृ. १.१. ४)—इत्यत्र ब्राह्मणस्य गूढान्नभोजननिषेधमभिप्रेत्य तत्र प्रायश्चित्तमभिहितम् । तेनैव न्यायेन हीनवर्णत्वसाम्यात्

'राजान्नं हरते तेजः' ।

(य. स्मृ. १. ५६)

इत्यादिशास्त्राच्च क्षत्रियाद्यन्नभोजनेऽपि विप्रस्य प्रायश्चित्तं प्रसज्ज्येत अतस्तदपनुत्तये क्षत्रियाद्यन्नभोजनमनुजानाति-

क्षत्रियश्चापि वैठ्यश्च क्रियावन्तौ शुचिव्रतौ ।

तद्गृहे तु द्विजैर्भोज्यं हव्य-कव्येषु नित्यशः ॥१२॥

इति । क्रियावन्तौ विहिताध्ययन-यजनादियुक्तौ । शुचिव्रतौ व्रतं स्मार्त्तो धर्मः । तच्च यथाविध्यनुष्ठितं शुचि भवति ।

१. I. reads भक्ष्यमार्गं for भक्ष्यं मांसं and except A. and J. others read भक्षं मार्गं. २. I. reads पार्षद for पार्षतं. ३. A. reads मांसं मद्यं च वै ; while all others except I. read मांसमद्यादतो for मांसमज्ञानतो. ४. I. reads श्रुतां for श्रुतां. ५. Except A. K. and L. all others read तद्गृहेषु for तद्गृहे तु.

तद्युक्तौ शुचित्रतौ । श्रौत-स्मार्त्तधर्मनिष्ठयोः क्षत्रिय-वैश्ययोर्गृ-
हेषु हव्ये कव्ये वा शिष्टैर्विप्रैर्भोक्तव्यम् । क्रियावन्तौ शुचि-
व्रताविति विशेषणात् अतद्विधक्षत्रियादिविषयाणि तदन्न-
निषेधशास्त्राणीत्यवगन्तव्यम् । तथा च चतुर्विंशतिमते तद-
न्ननिषेधमभिप्रेत्य प्रायश्चित्तमभिहितम्-

‘सहस्रं तु जपेद्देव्याः क्षत्रियस्यान्नभोजने ।

तथोपवासं वैश्यस्य सहस्रं सार्धमेव च’ ॥

इति ॥ १२ ॥

क्षत्रियान्नवत् शूद्रान्नस्यापि घृतादिद्रव्यविशेषरूपस्याभ्य-
नुज्ञामाह-

घृतं तैलं तथा क्षीरं भक्ष्यं स्नेहेन पाचितम् ।

गत्वा नदीतटे विप्रो भुञ्जीयात् शूद्रभोजनम् ॥१३॥

इति । स्नेहेपाचितं पूरिका-शकुल्यादि- । भुज्यते इति भो-
जनं भोज्यद्रव्यम् । शूद्रस्य सम्बन्धि भोजनं शूद्रभोजनम् ।
तादृशघृतादिकं यदा भोक्तव्यं भवति तदा क्षत्रियादिगृहेष्विव
न शूद्रगृहे भोक्तव्यम् । किं तर्हि तद्गृहीत्वा शूद्रगृहान्निर्गत्य
नदीतीरादौ भुञ्जीत । एतच्च क्षत्रियादिवर्णत्रयभोजनस्याभ्यनु-
ज्ञानं मार्गश्रान्त्यादौ पूर्ववर्णासम्भवे वेदितव्यम् * । आपदि

* नेदं कलौ निषिद्धमिति मन्तव्यम् । पराशरधर्माणा कलौ मु-

१. E. and H read तद्धीन- and I तदितर- for अतद्विध-. २. C. F. and M. गुडं तैलेन पाचितम् for भक्ष्यं स्नेहेन पाचितम् and B. D. E. G. and H. read गुडतैलेन and J. K. L. गुडं स्नेहेन for भक्ष्यं स्नेहेन. ३. B. C. D. E. F. G. and H. read तैलपाचितं for स्नेहपाचितं. ४. I. reads यथा for यदा.

यावता विना प्राणरक्षणं न भवति तावदन्नमनुज्ञायते । नतु ततो ऽधिकम् । अत एव छन्दोगा उद्गीथपर्वण्युषस्त्रिकाण्डे परमामापदं प्राप्तस्योषस्तेर्गजोच्छिष्टानां पुनर्गजपालोच्छिष्टानां कुल्माषाणां जीवनाय भक्षणं ततोऽधिकस्य तदीयोच्छिष्टोदकपानस्य प्रतिषेधं चामनन्ति—

‘हन्तानुपानमिति उच्छिष्टं वै मे पीतं स्यादिति होवाच (३) नास्विदेतेऽप्युच्छिष्टा इति न वा अर्जीविष्यभिभा न खादन्निति होवाच । कामो म उदकपानमिति*’।

(छा. उ. १. १०. ३-४.)

इति एतच्च ।

श्लोकरूपेणाभ्यनुज्ञातं क्षत्रियादिवर्गत्रयभोजनमापद्विषयत्वेन माधवाचार्यैर्व्यवस्थापितं तदपि न समञ्जसम् । तथाहि—यदि

‘ क्रियावन्तौ शुचिव्रतौ ’ ।

इति विशेषणात् क्षात्रय-वैश्यान्ननिषेधशास्त्राणि अतद्विधविषयाणि इति व्यवस्था युक्ता भवति तर्हि वर्णत्रयभोजनानुज्ञानस्यापद्विषयत्वमप्युक्तं स्यादित्यलमतिगहनानगाहेन ।

* पाषाणवृट्यादिना तस्यादिनाशेन नष्टेषु कुरूषु जायया सह इतस्वता अज्ञानार्थं भ्रममणो उषस्त्रिः कस्मिंश्चिद्भ्रामे गजपालस्य गृहे उवास । सोऽन्नार्थमटन् तमेव गजपालं कुन्तितान् माषान् भक्षयन्तं र.इसोपमृत्य याचिनवान् । तदा तमुषस्त्रिमुवाच गजपालः—

‘ अस्मान् मया भक्ष्यमाणादुच्छिष्टराशेः अन्ये कुल्माषा न विदन्ते । ये मम भाजने निहितार एव राशौ प्रक्षिप्ताः । अतः किं करोमि’ ।

‘सर्वान्नानुमतिश्च प्राणात्यये तद्दर्शनात् * ।

(वा. सू. ३. ४. २८)

इत्यस्मिन् वैय्यासिके सूत्रे सम्यङ् मीमांसितम् । स्मृतिश्च
भवति—

‘जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमात्ति यतस्ततः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रभिवाम्भसा’ ॥

(म. स्मृ. १०. १०४)

गजपालनेत्यमुक्त उषस्ति. प्र.युवाच—

‘एतान् मे देहि’ ।

इत्युक्तो गजपालस्तस्मा उषस्त्रये कुल्माषान् ददौ । स चोच्छिष्टा-
नपि तान् चखाद । अनन्तरं गजपालः—

‘हन्त समीपस्थमिदमुदकमपि गृहाण’ ।

इत्याह । उषस्तिः प्र.युवाच—

‘उच्छिष्टं पीतं स्यात्’ ।

इति । गजपाल आह—

‘किं न स्वितेते कुल्माषा अप्युच्छिष्टाः?’ ।

इति । उषस्तिराह—

‘नवा अजीविष्यमिमान् कुल्माषान् अखादन्’ ।

उदकपानं तु इच्छातः लभ्यते’ ।

इति अयमभिप्रायः—प्राणरक्षणार्थत्वात्कुल्माषभक्षणं न दोषावहम् ।
ऐच्छिकत्वादुदकपानं निषिद्धमिति ।

* एतदुक्तं भवति प्राणात्यय एव हि परस्यामापदि सर्वमन्नमदनी-
यत्वेनाभ्यनुज्ञायते । श्रुत्यादिषु तथैव दर्शनात् ।

१ The verse occurs in Manu, but Manu Smriti reads the second
line of the verse as follows:—

भाकाशमिव पकेन न स पापेन लिप्यते ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘आपन्नतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानोर्ऽपि यतस्ततः ।

लिप्यते नैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ४१)

इति । एतदेवानेकोपाख्यानपुरःसरं मनुराह—

‘सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद् ब्राह्मणस्त्वनयं गतः ।

पवित्रं दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥

नाध्यापनाद् याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् ।

दोषो भवति विप्राणां ज्वलनार्कसमा हि ते ॥

जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः ।

आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥

अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासर्पद्* बुभुक्षितः ।

न चाऽलिप्यत दोषेण क्षुत्प्रतीकारमाचरन् ॥

उक्तं चैत नःशपाख्यान एतरयब्राह्मण

‘तस्मा उपाकृताय नियुक्तायाप्रीताय पर्यग्निकृताय वि-

ज्ञासितारं न विविदुः । (३) स होवाचाजीगर्तः सौय-

वसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं विशसिष्यामीति तस्मा

ते अपरं शतं ददुः । (४) सौर्जसं निःशान एयाय’ ।

(ऐ. ब्रा. ७. १६. ३-५)

अत्र च ‘उपासर्पद्बुभुक्षितः’—इत्यनेन दारिद्र्यदोषेण ‘क्षुत्प्रतीकारसा-
धनभूतमन्नमलभमानः यथा शतद्रव्येण स्वपुत्रं शुनःशेषं विक्रीतवान् ।
यथा च अपरेण शतेन तं नियुक्तवान् । तथैवान्येन शतेन तं हन्तुमुपा-
सर्पत् । ननु तन्मांसं भक्षितुमित्यर्थो ऽवसेयः ।

१. The text substitutes वा for अपि, while G. reads इतस्ततः for
यतस्तत २. B C. D E. F. H. J. and the text read न लिप्येतैनसा, G. लि-
प्यते न च सौ for लिप्यते नैनसा. ३. The text substitutes -अम्बु- for -अर्क-

श्वमांसमिच्छन्नार्तोऽस्तु* धर्माधर्मविचक्षणः ।
 प्राणानां रक्षणार्थाय वामदेवो न लिप्तवान् ॥
 भरद्वाजः† क्षुधार्त्तस्तु सपुत्रो निर्जने वने ।
 बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह वृधोस्तक्ष्णो महातपाः ॥
 क्षुधाऽऽर्त्तश्चात्तुमभ्यागाद्विश्वामित्रः श्वजाघनीम्‡ ।

* श्वमांसमत्तुमिच्छन्नपि पापेन न लिप्तवान् । अस्या आख्यायिकाया युगान्तरविषयत्वात् कृतादिषु युगेषु सङ्कल्पादिनापि पाप-पुण्यसम्भवात् वामदेवेन श्वमांसभक्षणे इच्छा कृता तथापि न पापेन लिप्तो ऽभवदिति विशेषः ।

† वृधो नाम तक्षा । स च प्रतिग्रहानर्हः । तादृशादप्रतिग्राह्यादपि प्राणरक्षणार्थं भरद्वाजो नाम ऋषिः बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह तथापि पापेन न लिप्तवान् । गोविन्दराजस्तु—‘बृबुतक्ष्णोर्महामनाः’ इति पपाठ ।

‡ उक्तं चैतदाख्यानं महाभारते शान्तिपर्वणि आपद्धर्मेषु—

‘विश्वामित्रस्तु मातङ्गमुवाच परिसान्त्वयन् ।
 क्षुधितोऽहं गतप्राणो हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
 क्षुधितः कलुषं यातो नास्ति ह्रीरशनार्थिनः ।
 क्षुच्च मां दूषयत्यत्र हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
 अवसीदन्ति मे प्राणाः श्रुतिर्मे नश्यति क्षुधा ।
 दुर्बलो नष्टसंज्ञश्च भक्ष्याभक्ष्यविवर्जितः ॥
 सोऽधर्मं बुध्यमानोऽपि हरिष्यामि श्वजाघनीम् ।
 अटन् भैक्ष्यं न विन्दामि यदा युष्माकमालये ॥
 तदा बुद्धिः कृता पापे हरिष्यामि श्वजाघनीम्’ ।

(म. भा. शां १४१. ४९—५२)

इत्यादिना । अत्रापि अत्तुमभ्यागात् प्रवृत्तो बभूव न त्वत्तवान् इति बोध्यम् ।

१. B. C. D. E. F. H. and J. read आर्त्तस्तु, G. आर्त्तस्य for अर्त्तोस्तु २. B. and D. read बृहद्वधो, C. F. and J. बृहत्तज्ञो, G. बृहत्तक्ष्णो and E. H. and I. बृहत्पज्ञो all for वृधोस्तक्ष्णो

चण्डालहस्तादादाय धर्माधर्मविचक्षणः' ॥

(म. स्मृ. १०. १०२-१०८)

इति । स्नेहपाचितेत्यनेनारनालादय उपलक्ष्यन्ते । तथा च चतुर्विंशतिमते—

‘आरनालं तथा क्षीरं कान्दुकं दधि सक्तवः ।

स्नेहपक्वं च तक्रं च शूद्रस्यापि न दुष्यति’ ॥

इति । अङ्गिराश्च शूद्रप्रतिग्रहं प्रक्रम्याह—

‘मांसं दधि घृतं धान्यं क्षरिमाज्यमथौषधम् ।

गुडो रसस्तथोदश्विद् भोज्यान्येतानि नित्यशः ॥

अशृतं चारनालं च कान्दुकाः सक्तवस्तिलाः ।

फलानि पिण्याकमथो ग्राह्यमौषधमेव च’ ॥

(अं. स्मृ. ३. ४०)

इति ॥ १३ ॥

घृताद्यन्नभोजने हेयोपादेयौ शूद्रौ विविनाक्ति—

मद्य-मांसरतं नित्यं नीचकर्मप्रवर्त्तकम् ।

तं शूद्रं वर्जयेद् विप्रः श्वपाकमिव दूरतः ॥१४॥

द्विजशुश्रूषणरतान् मद्य-मांसविवर्जितान् ।

स्वकर्मणि रतान् नित्यं न तान् शूद्रान् त्यजेत् द्विजः ॥१५

१. I. reads कौतुक for कान्दुक through mistake. २. I. reads शूद्रं for शूद्र- and omits प्रतिग्रहं ३. C. and I. read कान्दुका. for कान्दुकाः. ४. I. reads माश्वीक- for पिण्याक-. ५. These two verses do not occur in M—

मद्य-मांसरतं नित्यं नीचकर्मप्रवर्त्तकम् ।

तं शूद्रं वर्जयेद् विप्रः श्वपाकमिव दूरतः ॥ १४ ॥

द्विजशुश्रूषणरतान् मद्य-मांसविवर्जितान् ।

स्वकर्मणि रतान् नित्यं न तान् शूद्रान् त्यजेद् द्विजः ॥ १५ ॥

इति । जातिगूद्राः नीचाः प्रतिलोमजाः सूत-मागधादयः ।
तेषां कर्म अश्वसारथ्यादि । तस्य प्रवर्तकाः तेन जीविताः ।
तादृशात् गूद्रात् श्वपाकादिवत् घृतादिकं न स्वीकार्यम् ।
ये तु मार्गवर्तिनः गूद्रा विहिते पाकयज्ञादिकर्मणि निरताः
तान् गूद्रान् घृतादिभोजने न परित्यजेत् ॥ १४-१५ ॥

‘गूद्रान्नं सूतकान्नं च’—(प. स्मृ. १. ३१) इत्यत्र सूतकान्नस्य
सामान्येन प्रायश्चित्तमभिहितम् । इदानीं सूतकिजातिविशो-
षाननूद्य तत्र व्रतविशेषान् प्रश्नपूर्वकमाह—

अज्ञानाद् भुञ्जते विप्राः सूतके मृतकेऽपि वा ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विनिर्दिशेत् ? ॥ १६ ॥

गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धिः स्यात् गूद्रसूतके ।

वैश्ये पञ्चसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रिये ॥ १७ ॥

ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते द्वे सहस्रे तु दापयेत् ।

अथवा वामदैव्येन साम्नैवैकेन शुद्धयति ॥ १८ ॥

इति । सूतकिनः गूद्रस्यान्नं विप्रो भुक्त्वाऽष्टौ सहस्राणि
गायत्रीं जपेत् । सूतकिनो विशोऽन्नं भुक्त्वा पञ्चसहस्रगाय-

१ A B C and I. read श्वपाकादिव, while A adds भोजने न परित्यजेत्
before घृतादिक. २. I reads विहितपाकयज्ञादि-. ३ B. D. and M. read
शुद्धः for शुद्धिः. ४. M. reads —

ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुद्धयति ।

४ Except A. K. and L साम्ना वैकेन for साम्नैवैकेन. ५ C. and F omit
अन्न and read भुक्त्वा पञ्चसहस्र गायत्रीजप कुर्यात् and omit the following
portion —

क्षत्रिये सूतकिनि सति तद्ब्रभुक्त्वा त्रिसहस्र-
गायत्रीजपं कुर्यात् सूतकिनो ब्राह्मणस्यान्न यो
भुङ्क्ते तं प्रति द्विसहस्रगायत्रीजप विद्ध्यत् ।

त्रीजपेन शुद्धिः । क्षत्रिये सूतकिनि सति तदन्नं भुक्त्वा त्रिस-
हस्रगायत्रीजपं कुर्यात् । सूतकिनो ब्राह्मणस्यान्नं यो भुङ्क्ते
तम्प्रति द्विसहस्रगायत्रीजपं विदध्यात् ।

‘कयानश्चित्र आभुवत्’ ।

(ऋ. सं. ३. ६. २४. १)

इत्यस्यामृच्युत्पन्नः सामगानां प्रसिद्धो गानविशेषो वामदे-
व्यं साम । तस्यैकस्य साम्नः सकृज्जपो द्विसहस्रगायत्रीजपेन
विकल्प्यते । एते च जपरूपा व्रतविशेषा अशक्तविषये
वेदितव्याः । शक्तम्प्रति तु छागलेय आह—

‘अज्ञानाद् भुङ्गते विप्राः सूतके मृतके तथा ।
प्राणायामशतं कृत्वा शुद्ध्यन्ते शूद्रसूतके ॥
वैश्ये षष्टिर्भवेद्ब्राह्मिं विंशतिर्ब्राह्मणे दश ।
एकाहं च त्र्यहं पञ्च सप्तरात्रमभोजनम् ॥
ततः शुद्धिर्भवेत्तेषां पञ्चगव्यं पिबेत्ततः’ ।

इति । ब्राह्मणादिक्रमेणैकाह-त्र्यहादयो योज्याः । यत्तु
मार्कण्डेयेनोक्तम्—

‘भुक्त्वाऽन्नं ब्राह्मणाशौचे चरेत् सान्तपनं द्विजः ।
भुक्त्वा तु क्षत्रियाशौचे चरेत् कृच्छ्रं तथैव हि ॥
वैश्याशौचे तथा भुक्त्वा महासान्तपनं चरेत् ।
शूद्राशौचे तथा भुक्त्वा द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥

(मा. पु. १.१४-१५)

१. G ने, I. ते च. for एते. २. I. reads शक्त तु प्रेति. ३. B. D. G. H. substitute एषां for तेषां. ४. G. reads शूद्रस्यैव for शूद्राशौचे.

इति एतत्तु कामकारविषयम् । यच्च शङ्खेनोक्तम्—

‘शूद्रस्य सूतके भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ।
वैश्यस्य च तथा भुक्त्वा त्रीन् मासान् वै व्रतं चरेत् ॥
क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ व्रतमाचरेत् ।
ब्राह्मणस्य तथाऽशौचे भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत्’ ॥

(शं. स्मृ. १. ३९-४१)

इति तदभ्यासविषयम् । यदपि गर्गेणोक्तम्—

‘शावे च सूतके चैव मत्या भुक्त्वैन्द्रवं चरेत् ।
मत्याभ्यासे तथा कुर्यात् कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम् ॥
अहं वाँ कामतः कुर्यादभ्यासे कृच्छ्रमेव च ।
द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्गुणमथापि च ।
क्षत्र-विट्-शूद्रजातीनामाशौचं परिकीर्तितम् ॥
सर्वर्णानां तु सर्वेषां विप्रवन्निष्कृतिः स्मृता ।
क्रमादृद्धं क्रमाद्धीनं हीनजात्युत्तमेष्वपि’ ॥

(ग. स्मृ. ३. ३६)

१. The text reads सतत for सूतके, while B. and D. omit the following portion :—

शूद्राशौचे तथा भुक्त्वा द्विजश्चान्द्रायण चरेत् ॥

इति । एतत्तु कामकारविषयम् । यच्च शङ्खेनोक्तम्—

‘शूद्रस्य सूतके भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ।

२. I reads चतुर्मासान् व्रतं चरेत्, while the text reads this line as follows :—

वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतं चरेत् ।,

but it seems to be a mistake. ३. G reads मासमेकं व्रती भवेत्, while except A. and I. others substitute भवेत् for चरेत् ४. I. substitutes चा- for वा. ५. I. reads आशौचे for आशौच. ६. B. D. G. H. read क्षत्रादिसर्ववर्णानां for सर्ववर्णानां तु सर्वेषां ७. B. D. and H. read -उत्तमे-ष्वयम् and I. -उत्तमं प्रति for -उत्तमेष्वपि.

इति तदेतद् गुणहीनसूतकिविषयतया योजनीयम् । गुण-
वत्सूतकिविषये तु मूलवचनोक्तं द्रष्टव्यम् । सर्वत्राशौचोत्तर-
कालमेव प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

‘ब्राह्मणादीनामाशौचे यः सकृदेवान्नमन्नाति
तस्य तावदेवाशौचं यावत्तेषाम् । (८) आ-
शौचापगमे च प्रायश्चित्तं कुर्यात् । (९)
(वि. स्मृ. २२. ८-९.)

इति विष्णुस्मरणात् । यत्र विष्णुनैव व्रतमुक्तम्-
‘सवर्णस्याशौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य
तस्यां निमग्नस्त्रिरधमर्षणं जघ्वोत्तीर्य सा-
वित्र्यष्टसहस्रं जपेत् । (१०) क्षत्रियाशौचे
ब्राह्मण एतदेवोपोषितः कृत्वा शुद्धयति । (११)
वैश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च । (१२) ब्रा-
ह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे वैश्यश्च स्र-
वन्तीमासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् । (१३)
वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत् ।
शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतं चरेत् ॥ (१४)
शूद्रश्च द्विजाशौचे स्नानमात्रं समाचरेत् । (१५)

१. H. omits आशौचं यावत्तेषाम् २ The text does not insert च. ३ B. and D. do not insert व्रतम् ४. G H and the text read तन्- and B C. D. E. and F तस्मिन्- both for तस्यां ५. C. E. I and J read -अष्टशतं for -अष्टसहस्रं ६. C. E. I and J omit the following:—

ब्राह्मण एतदेवोपोषित कृत्वा शुद्धयति । वैश्याशौचे ।

७. The text omits व्रतम् and H reads प्राजापत्य समाचरेत् ८ The text reads स्नानमाचरेत् for स्नानमात्र समाचरेत्, while I. reads this line as follows —

शूद्रो वैश्यो द्विजाशौचे ब्राह्मण स्नानमाचरेत् ।

शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत् । (१६)

(वि. स्मृ. २२. १०-१६)

इति एतन्मूलवचनेन समानविषयतया योजनीयम् । य-
दपि वसिष्ठेन—

‘आशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वाऽपि भुक्तवान्* ।

स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योन्यां च जायते ॥ (३१)

अनिर्दशाहे पारशावे शूद्रान्नं भुक्तवान् द्विजः ।

कृमिभूत्वा स देहान्ते तद्विष्टामुपजीवति ॥ (३२)

द्वादश मासान् द्वादशार्धमासान् वा अनश्नन्

संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते’ । (३३)

(व. स्मृ. ४. ३१-३३)

इति तदेतदत्यन्ताभ्यासविषयम् । ननु—उक्तरीत्या जाति-

* उपलब्धेषु सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु—

कृमिभूत्वा स देहान्ते तद्विष्टामुपजीवति ॥ (३१)

अनिर्दशाहे परशावे शूद्रान्नं भुक्तवान् द्विजः ।

स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनौ च जायते ॥ (३२)

एवमेव पाठो दृश्यते । परमेतदसङ्गतमिव भवति ।

१. I. reads .—

शूद्राशौचे द्विजः स्नात पञ्चगव्यं पिबेत् सदा ।

for

शूद्रः शूद्राशौचे स्नात पञ्चगव्यं पिबेत् ।

२ C F. and I read पारशावे for पारशावे and for the same G. J. and the text परशावे ३. All others except A. interchanges the fourth line for the second and second for the fourth ४ Except A and I all others substitute तां for तत् ५ I. omits अनश्नन्. ६. B. C D F. H. and J substitute -नीत्या for -रीत्या.

विशेषेण व्रतविशेषाणां व्यवस्थितौ सत्यां ब्राह्मणादिजातिवि-
शेषैरहितस्य सामान्यसूतकिनः कस्यचिदभावात् ।

‘गूद्रान्नं सूतकान्नं च’ ।

(प. स्मृ. ११. ४)

इत्युक्तस्य विषयः कोऽपि न लभ्येत । तत्र हि प्राजापत्यं
ब्रह्मकूर्चं चेति व्रतद्वयमभिहितम् । नायं दोषः । सामान्यतः
प्रोक्तस्य प्राजापत्यस्य विष्णुप्रोक्ते विशेषे पर्यवसनात् । वि-
ष्णुना हि—

‘गूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यं चरेत्’ ।

(वि. स्मृ. २२. १६)

इति प्रोक्तम् । ब्रह्मकूर्चं तु गर्गप्रोक्तत्र्यहर्व्रतसमानविषय-
तया योजनीयम् । दशाहविषये अङ्गिरा आह—

‘अन्तर्दशाहे भुक्त्वाऽन्नं सूतके मृतकेऽपि वा’ ।

त्रैपक्षिके* तदर्धं तु पञ्चगव्यं द्विमासिके’ ॥

(अं. स्मृ. १. १९)

इति ॥

मूलवचनोक्तसूतकान्नभोजनप्रसङ्गेन श्राद्धभोजने प्राय-
श्चित्तानि लिख्यन्ते । तत्र विष्णुः—

* त्रैपक्षिकं त्रैपक्षिकश्राद्धम् । एवं द्विमासिकमपि श्राद्धमेव ।

१. J. substitutes -जातिशेष. for -जातिविशेष-. २ I. reads व्यवस्थापनात्.
३. I. reads विष्णु for विष्णुना हि ४ I. does not insert प्रोक्तम्. ५. C.
E. F. G. and H. substitute गार्ग्य- for गर्ग-. ६ Except A and I all
others omit -व्रत-. ७. Except A. and J. all others do not insert
this line —

त्रैपक्षिके तदर्धं तु पञ्चगव्यं द्विमासिके’ ॥

‘प्राजापत्यं नवश्राद्धे पादोनं त्वाद्यमासिके ।

त्रैपक्षिके तदर्धं तु पञ्चगव्यं द्विमासिके’ ॥

(वि. स्मृ. ५१. ५०)

इति इदं चापद्विषयम् । अनापदि तु—

‘चान्द्रायणं नवश्राद्धे प्राजापत्यं तु मिश्रके ।

एकाहं तु पुराणेषु प्रायश्चित्तं विधीयते’ ॥

(हा. स्मृ. ५. ३९.)

इति हारीतोक्तं द्रष्टव्यम् ।

‘प्राजापत्यं तु मिश्रके’ ।

इत्येतदाद्यमासिकविषयम् । ऊनमासिकादिषु पादोन-
प्राजापत्यादीनि कर्त्तव्यानि । तदुक्तं चतुर्विंशतिमते—

‘ प्राजापत्यं नवश्राद्धे पादोनं मासिके तथा ।

त्रैपक्षिके तदर्धं स्यात् पादौ द्वौ मासिके ततः ॥

पादोनं कृच्छ्रमुद्दिष्टं षाण्मासे चाब्दिके तथा ।

त्रिरात्रं चान्यमासेषु प्रत्यब्दं चेदहः स्मृतम्’ ॥

(य. स्मृ. २. २६—२७)

इति । क्षत्रियादिश्राद्धभोजने त्वनापदि तत्रैव विशेष उक्तः—

‘ चान्द्रायणं नवश्राद्धे पादोनं मासिके स्मृतम् ।

त्रैपक्षिके सान्तपनं कृच्छ्रं मासद्वये स्मृतम् ॥

१. C. and F. omit the following portion —

‘त्रैपक्षिके तदर्धं तु पञ्चगव्यं द्विमासिके’ ॥ इति ।

२. C F and H. substitute मासिके for मिश्रके. ३. J omits पादोन-

४ Except A. and I all others substitute पराक for पादोन ५. B D. and

H. substitute तत and G. तथा for स्मृतम्. ६ G omits this line—

चान्द्रायणं नवश्राद्धे पादोनं मासिके स्मृतम् ।

क्षत्रियस्य नवश्राद्धे व्रतमेतदुदाहृतम् ।
 वैश्यस्य त्वधिकं प्रोक्तं क्षत्रियात्तु मनीषिभिः ॥
 शूद्रस्य तु नवश्राद्धे चरेच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 सार्धं चान्द्रायणं मासे त्रिपक्षे त्वैन्दवं स्मृतम् ॥
 मासद्वये पराकः स्यादूर्ध्वं सान्तपनं स्मृतम् ।

(य. स्मृ. २. ३१-३४)

इति यत्तु शङ्खवचनम्—

‘चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके स्मृतः ।
 पक्षत्रयेऽतिकृच्छं स्यात् षण्मासे कृच्छ एव तु ।
 आब्दिके कृच्छपादः स्यादेकाहः पुनराब्दिके * ।
 अत ऊर्ध्वं न दोषः स्याच्छङ्खस्य वचनं यथा’ ॥

इति तत्सर्पादिहृतविषयम् ।

‘ये स्तेन-पतित-क्रीबा’ः ।

(म. स्मृ. ३. १५०)

इत्यपाङ्क्तेयविषयं वा ।

‘चण्डालादुदकात् सर्पात् ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि ।
 दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च मरणं पापकर्मणाम् ॥
 पतनानाशकैश्चैव विषोद्वन्धनैस्तथा ।
 भुक्तवैषां षोडशश्राद्धे कुर्यादिन्दुव्रतं द्विजः’ ॥

इति ।

* पुनराब्दिके द्वितीय-तृतीयाब्दिके । तदनन्तरं न दोषः ।

† अत्रापि वर्णभेदेन प्रायश्चित्तन्यूनाधिक्यमूह्यम् ।

१. B. D. G. and J. read वैश्यस्यार्धाधिकं प्रोक्तं क्षत्रियात्तु and C. F. and I. वैश्यस्यार्धाधिकं प्रोक्तं क्षत्रियस्य for वैश्यस्य त्वधिकं प्रोक्तं क्षत्रियात्तु. २. I. reads सर्पादिमरणविषयं वा ३. Except A. and I. all read विषोद्वन्धोदकै-

‘अपाङ्क्तेयान् यदुद्दिश्य श्राद्धमेकादशेऽहनि ।
ब्राह्मणस्तत्र भुक्त्वाऽन्नं शिशुचान्द्रायणं चरेत् ॥
आमश्राद्धे तथा भुक्त्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
सङ्कल्पिते* तथा भुक्त्वा त्रिरात्रक्षपणं भवेत् ॥

इति भरद्वाजेन प्रायश्चित्तविशेषाभिधानात् । ब्रह्मचारि-
णस्तु बृहद्यमो विशेषमाह—

‘मासिकादिषु योऽश्रीयादसमाप्तव्रतो द्विजः ।
त्रिरात्रमुपवासोऽस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति’ ।
(य. स्मृ. २. १९)

इति । इदमज्ञानविषयम् । ज्ञानपूर्वके तु स एवाह—
‘मधु मांसं च योऽश्रीयात् श्राद्धे सूतक एव च ।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥
(य. स्मृ. २. १६)

इति । आमश्राद्धे तु सर्वत्रार्धम् ।

‘आमश्राद्धे भवेदर्धं प्राजापत्यं तु सर्वदा’ ।

इति षट्त्रिंशन्मते ऽभिधानात् । यत्तूशनसोक्तम्—
‘दशकृत्वः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धभुग् द्विजः ।
ततः सन्ध्यामुपासीत शुद्ध्येच्च तदनन्तरम् ॥
(उ. स्मृ. ३. ७)

इति तदनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धविषयम् । संस्काराङ्गश्राद्ध-

* सङ्कल्पिते साङ्कल्पिकेन विधिना कृते

१. C. and F insert इति before चरेत्, २ J reads मासश्राद्धे for
आमश्राद्धे. ३. H. omits तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति । सङ्कल्पिते तथा भुक्त्वा.

भोजने व्यासेन विशेष उक्तः—

‘चूडाहोमे निवृत्ते तु प्राङ्नामकरणात्तथा ।
चरेत् सान्तपनं भुक्त्वा जातकर्मणि चैव हि ॥
अतोऽन्येषु च भुक्त्वात्रं संस्कारेषु द्विजोत्तमः ।
नियोगादुपवासेन शुद्ध्यते निन्द्यभोजनात्’ ॥
(व्या. स्मृ. २. २३-२४)

इति । सीमन्तोन्नयनादिषु तु धौम्यो विशेषमाह—

‘ब्रह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

इति । तत्र ब्रह्मोदनाख्यं कर्माऽऽधानाङ्गभूतम् । सोमसाह-
चर्यात् । यत्तु भरद्वाजेनोक्तम्—

‘भुक्तं चेत् पार्वणश्राद्धे प्राणायामान् षडाचरेत् ।
उपवासस्त्रिमासादिवत्सरान्तं प्रकीर्तितः ॥
प्राणायामत्रयं वृद्धावहोरात्रं सपिण्डने ।
असरूपे स्मृतं नक्तं व्रतं पार्वणके तथा ॥
द्विगुणं क्षत्रियस्यैव त्रिगुणं वैश्यभोजने ।
साक्षाच्चतुर्गुणं चैव स्मृतं शूद्रस्य भोजनम्’ ॥

इति एतदप्यापद्विषयम् । अनापद्यधिकप्रायश्चित्तस्यो-
क्तत्वात् ॥ १६-१७-१८ ॥

१. J substitutes -विषये for -भोजने. २. All, except A. read निवृत्ते
चूडाहोमे for चूडाहोमे निवृत्ते. ३. I. reads ततः for तथा. ४. B. and D.
read अन्येषु for अन्येषु. ५. B. and D. omit तु ६. B. D. and G. read
भारद्वाजेन, while A. यद्यपि स्मृत्यन्तरम् for यत्तु भरद्वाजेनोक्तम् ७. G reads
भुक्त्वा च for भुक्तं चेत. ८. B., D. G. and H. read व्रतं पारणके and C F
E., I. and J. व्रतपारणके for व्रत पार्वणके. ९. G. reads क्षत्रियश्चैव for
क्षत्रियस्यैव

‘घृतं तैलं तथा क्षीरम्’ (प. स्मृ. ११. १३)—इत्यत्र
शूद्रसम्बन्धिनां घृतादीनां भोजनमभ्यनुज्ञातम् । इदानीं
शूद्रतण्डुलादीनभ्यनुजानाति—

शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शूद्रवेश्मन आगतम् ।

पकं विप्रगृहे भुक्तं भोर्ज्यं तन्मनुरब्रवीत् ॥ १९ ॥

इति । शुष्कान्नं व्रीहि-तण्डुलादि । गोरसः क्षीरादिः * ।
स्नेहस्तैलादिः । तत् सर्वं शूद्रगृहादानीय ब्राह्मणगृहे यदि पकं
भवति तदा तदन्नं भोज्यम् । यस्त्वाम-पक्रयोः साधारणो निषेधः
पूर्वमुदाहृतः सोऽसच्छूद्रविषयः । अत एव ‘मद्य-मांसरतम्’
(प. स्मृ. ११. १४)—इत्युक्तम् ॥ १९ ॥

पूर्वम् ‘अज्ञानादापदोऽपि वा’ (प. स्मृ. ११. ५)—इत्यत्रा-
पन्नस्य विप्रस्य शूद्रान्नभोजने ब्रह्मकूर्चव्रतमभिहितम् ।
तद्विद्वद्विषयम् । इदानीं † विद्वांसम्प्रत्याह—

आपत्कालेषु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।

मनस्तापेन शुद्धयेत् दुपदां वा जपेच्छतम् ॥ २० ॥

इति । द्विविधा हि विद्या । वेदपाठमात्रावसायिनी तदर्थ-

* ‘गोरसो घृतादिः । पुनरत्रोपादानं गव्यत्वार्थम्’— इति धर-
णीधरः ।

† धरणीधरो न विद्वद्विषयत्वं मन्यतेऽग्रिमवचनस्य । स तु—आपदि
शूद्रान्नभोजने प्रायश्चित्तान्तरमाहेत्यवतारयति ।

१. B. and D omit घृतादीना. २ K. and L read आहतम् for आगतम्.
३ M reads पूत for भुक्तं ४ K. and L. read भोज्यान्न for भोज्य तत्.
५. I adds अयम् before असच्छूद्रविषय. ६. G. H J. add एतद् after तत्.
७. C F. and G. omit हि.

ज्ञानानुष्ठानपर्यन्ता च । तयोर्मध्येऽनुष्ठाता आहिताग्निर्मन-
स्तापेन शुद्ध्यति । केवलवेदपाठकस्तु—

‘द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः’ ।

(तै. ब्रा. २. ६. ६. ४.)

इत्येतामृचं गायत्रीच्छन्दसं शतकृत्वो जपेत् । मनस्तापस्य
शुद्धिहेतुत्वं याज्ञवल्क्यो ऽप्याह—

‘पश्चात्तापो निराहारः सर्वेऽग्नी शुद्धिहेतवः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३१)

इति । मनुरपि—

‘ख्यापनेनानुतापेन तेषा ऽध्ययनेन च ।

पापकृन्मुच्यते पापात् तथा दानेन चापदि’ ॥

(म. स्मृ. ११. २१७)

इति । बौधायनोऽपि—

‘परित्यागस्तपो दानमनुतापो ऽनुकीर्तितम् ।

विद्याभ्यासो ह्युपस्पर्शः सप्ताङ्गं पापनाशनम्’ ॥

इति । द्रुपदायाः पापविनाशकत्वं याज्ञवल्क्येनोक्तम्—

‘द्रुपदा नाम गायत्री यजुर्वेदे प्रतिष्ठिता ।

सर्वपापहरा जप्तुर्महतोऽप्येनसः स्मृतम्’ ॥

(बृ. यो. या. ७. ८१)

इति ॥ २० ॥

१. B. D. and H. read सकृज्जपेत् for शतकृत्वो जपेत् २. B. C. D. E. F. and H. substitute सर्वे ते for सर्वेऽग्नी. ३. B and D read मन-साभ्यापनेन. ४. H reads पावन स्मृतम् for पापनाशनम्. ५. C. and F. substitute वक्षितम् for वक्तम्. ६. Except A and I. all others do not insert this line and substitute इत्यादिना for इति. The quoted verse is not found in Yādnyavalkya Smṛiti.

‘द्विजगुश्रूषणरतान्’

(प. स्मृ. ११. १९)

इत्यत्र भोज्यान्नाः शूद्राः सामान्येन निर्दिष्टाः । तानेता-
निदानीं विशेषतो निर्दिशति—

दास-नापित-गोपाल-कुलमित्रा-ऽर्धसीरिणः ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥२१॥

इति । दासादय आत्मनिवेदकान्ताः षट् शूद्रा भोज्यान्नाः ॥२१॥

दासादीनां लक्षणमाह—

शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।

संस्काराँत्तु भवेद्दासः असंस्कारात्तु नापितः ॥२२॥

क्षत्रियात् शूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ।

स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥२३॥

वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।

स ह्यार्धिक इति ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥२४॥

इति । ब्राह्मणः शूद्रकन्यामूढ्वा तस्यां यं पुत्रमुत्पादयति

१. Except A. and I. all others omit एतान्. २. B. D G. and H. substitute दर्शयति for निर्दिशति ३ J. reads सस्थित for संस्कृत. ४. A. reads —

संस्कृत' स्याद्दासवर्गो असंस्कारेण नापिकः ।;

while M. —

संस्कृतस्तु भवेद्दासो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ।.

५. I and J. reads सूतो जायेत नामत. ६. B C. F H. and J. read ख्यातो for ज्ञेयो ७. Except A. and M. all others read -समुद्भूतो for -समुत्पन्नो. ८ K. reads सो ह्यार्धिक L. सो ह्यार्धिक and C E. F. G. H. and J. read स ह्यार्धिक, for स ह्यार्धिक.

स यद्यमन्त्रकौर्निषेकादिभिः संस्कारैः संस्कृतो भवति तदा दास इत्युच्यते संस्काराभावे तु यं पुत्रमुत्पादयति स नामतो गोपालेत्यत्र विवक्षितः । नत्वर्थतः । गोरक्षणरूपस्यार्थस्य कृष्यादिवद्वैश्यकर्मत्वात् ।

यद्यपि क्रमप्राप्तस्य कुलमित्रस्यात्र लक्षणं नोक्तं तथापि शब्दसामर्थ्यात् प्रक्रमबलाद्वा तल्लक्षणमुन्नेयम् । शब्दसामर्थ्यनस्तावत् कुलस्य मित्रं कुलमित्रमिति व्युत्पत्त्या पितृ-पितामहादिक्रमादायात आप्तः शूद्रः कुलमित्र इत्यभिधीयते । प्रक्रमानुसारेण त्वेवमुपसंख्यातव्यम् । वैश्यःशूद्रकन्यामूढ्वा तस्यां यं पुत्रमुत्पादयति स कुलमित्र इति ।

ब्राह्मणः वैश्यकन्यामूढ्वा तस्यां यं पुत्रमुत्पादयति, संस्कृतः स नाम्ना आर्थिक इति वा अर्थसीरीति वाऽभिधीयते । यस्तु वाङ्मनः-काय-कर्मभिस्तवाहमित्यात्मानं निवेदयति स आत्मनिवेदकः । यद्वा आर्थिकसाहचर्यात् क्षत्रियायां ब्राह्मणेनोत्पादितः क्रमतः संस्कृत आत्मनिवेदकोऽस्तु । अस्मिन् पक्षे यद्यप्यशूद्रावार्थिकात्मनिवेदकौ तथापि नीचजातित्वसामान्येनाभोज्यान्नत्वशङ्कायां तदपनोदनायेदमभिधीयते—इत्यदोषः ।

१. G. reads —

संस्काराभावे तु नामित इति अभिधीयते । क्षत्रिय शूद्रकन्यामूढ्वा

तस्यां यं पुत्रमुत्पादयति स नामतो गोपालेत्यत्र विवक्षितः ।

२. B and D. read गोरक्षणार्थरूढ्या, G गोरक्षणार्थरूढ्या वा and H. गोरक्षणार्थस्य रूढ्यादिवत् for गोरक्षणरूपस्यार्थस्य कृष्यादिवत्, while C F and J. omit रूपस्य. ३. G. substitutes-साम्यत्वात् for -सामर्थ्यात्. ४ G reads -मातामहादि- for -पितामहादि-. ५ B. D. E. G. I and J. omit क्रमतः. ६. I. omits अस्तु

दासादीनां भोज्यान्नत्वं याज्ञवल्क्योऽप्याह—

‘शूद्रेषु दास-गोपाल-कुलमित्रा-अर्धसीरिणः ।

भोज्यान्ना नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत्* ॥

(या. स्मृ. १. १६६)

इति । चतुर्विंशतिमते ऽपि^१—

‘आर्धिकः कुलमित्रश्च गोपालो दास-नापितौ ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥

इति । दासादिवत् कुम्भकारोऽपि भोज्यान्न एव । तदाह

देवलः—

‘स्वदासो नापितो गोपः कुम्भकारः कृषीवलः ।

ब्राह्मणैरपि भोक्तव्याः पञ्चैते शूद्रयोनयः’ ॥ .

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

‘गोपाल-नापित-कुम्भकार-कुलमित्रार्धसीरि-

निवेदितात्मानो भोज्यान्नाः’ ।

इति ॥ २२—२३—२४ ॥

* पराशरोक्तानि दास-नापित-गोपालार्धिकानां विशिष्टानि लक्षणानि नान्यत्रोपलभ्यन्ते । सामान्यतो दासादीना लक्षणानि यथा—

दासा गर्भ-भक्तदासादयः । गवां पालनेन यो जीवति स गोपालः । कुलमित्रम्-पितृ-पितामहादिक्रमायातं मित्रम् । अर्धसीरी कृषिफलभागग्राही । नापितः गृहव्यापारकारयिता नापितः । यश्च वाङ्-मनः-काय-कर्मभिरात्मानं तवाहमिति निवेदयति स आत्मनिवेदकः । एते शूद्रेषु भोज्यान्ना इति ।

१ G. omits अपि २ E. G. and H read अर्धिक. for आर्धिक . ३ C. and F. read दासोऽपि and G. स दासो for स्वदासो.

पूर्वत्राभोज्यान्नानां नटादीनामन्ने भुक्ते प्रायश्चित्तमभिहित-
म् । इदानीं तेषामेव जलादौ पीते प्रायश्चित्तं प्रश्नपूर्वकमाह-

भाण्डस्थितमभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ।

अकामतस्तुयोभुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत्? ॥२५॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा उपसर्पति ।

ब्रह्मकूर्चोपवासेन याज्यवर्णस्य निष्कृतिः ॥२६॥

शूद्राणां नोपवासः स्यात् शूद्रो दानेन शुद्धयति ।

ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥२७॥

इति । अभोज्येष्वभोज्यान्नानां नटादीनां गृहेषु यद्भाण्डं तत्र
स्थितं जलादिकं पात्रान्तरव्यवधानमकृत्वा भुक्तं चेत् तदा ब्रह्म-
कूर्चं पातव्यम् । यथा सूतकान्ने ब्राह्मणादिवर्णभेदेन व्रतभेदा
अभिहिताः न तथा जलादिपाने । किन्तु चतुर्णामपि वर्णानां
ब्रह्मकूर्चं समानमित्यभिप्रेत्य ब्राह्मणाद्युपन्यासः । उपसर्पति
प्रायश्चित्तमनुज्ञापयितुं परिषदमुपसादयतीत्यर्थः । अहोरात्र-
मुपोष्य दिनान्तरे ब्रह्मकूर्चं पातव्यम् । ब्रह्मकूर्चहेतुरुपवासो
ब्रह्मकूर्चोपवासः । तेन यजनयोग्यस्य त्रैवर्णिकस्य निष्कृति-
र्भवति । शूद्रस्य तूपवासप्रत्याघातो दानम् । अतः शूद्रो दानं

१. M. याज्यवर्णस्य, B. and D. या त्रिवर्णस्य and all others except H. and I. शोड्या वर्णस्य read याज्यवर्णस्य. २ I. reads शूद्रस्य for शूद्राणां. ३. H. substitutes शूद्रादीनां for नटादीनां. ४ B. reads सूतकान्नादौ, while C. and F. सूतकान्ते- for सूतकान्ने. ५. G. reads उपसादयति for उपसादयति and J. उपसीदति, while C. and F. substitute अनुज्ञातुं and B. and D. अनुज्ञापितुं for अनुज्ञापयितुं.

कृत्वा पश्चाद्ब्रह्मकूर्चं पिबेत् । तदिदमहोरात्रोपवासपूर्वकब्रह्म-
कूर्चं श्वपाकसदृशमत्यन्तपापकारिणमपि शोधयति । तत्र कि-
मु वक्तव्यमल्पपापेन निषिद्धजलादिपानिनोपेतं शोधयतीति
॥२५-२६-२७ ॥

ब्रह्मकूर्चस्य द्रव्याण्याह—

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।

निर्दिष्टं पञ्चगव्यं तु पवित्रं पापशोधनम् ॥ २८ ॥

इति । गोमूत्रादिकं पञ्चगव्यं यच्च कुशोदके तदुभयं स्वतः
पवित्रं अतः पापशोधनमिति धर्मशास्त्रेषु निर्दिष्टम् ॥ २८ ॥

इति । ब्रह्मकूर्चाद्गभूतानां गोमूत्रादीनां पञ्चानां कारणभूता-
याः पञ्च गावः तासां वर्णविशेषानाह—

गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयम् ।

पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया गृह्यते दधि ॥२९॥

कापिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।

इति । विचित्रवर्णानां पञ्चानां गवामसम्भवे गोमूत्रादिप-
ञ्चकं सर्वमपि कापिलमेव ग्राह्यम् ॥ २९ ॥

गोमूत्रादीनां कुशोदकान्तानां षण्णां द्रव्याणां प्रत्येकं
परिमाणविशेषमाह—

१. B. and D. read यच्च ब्रह्मकूर्चं पिबेत् तदितर for पश्चात् ब्रह्मकूर्चं पिबेत्।
तदिदम्. २. B and D read अल्पपापिनं निषिद्धजलादिपानिनम् for अल्पपापेन
निषिद्धजलादिपानिनोपेतम् ३. M reads -नाशनम् for -शोधनम् ४. M.
reads श्वेताया गोमयं हरेत् for श्वेतायाश्चैव गोमयम् ५. G substitutes
कृष्णवर्णाया for ताम्रवर्णाया ६. M reads दधि चोच्यते for गृह्यते दधि.

मूत्रमेकपलं* दद्याद्द्रुष्टार्थं तु गोमयम् ॥ ३० ॥

क्षीरं सप्तपलं दद्याद्दधि त्रिपलमुच्यते ।

घृतमेकपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥ ३१ ॥

इति । पर्वद्वयोपेतमङ्गुष्ठम् । तत्रोपरितेनेन पर्वणा समानपरिमाणं गोमयं ग्राह्यम् । दद्यात् एकस्मिन् पलाशादिपात्रे यथोक्तपरिमाणानि षड् द्रव्याणि निक्षिपेत् । तत्र पात्रं प्रजापतिराह—

‘पालाशं पद्मपत्रं वा ताम्रं वाज्य हिरण्मयम् ।

गृहीत्वाऽऽसादयित्वा च ततः कर्म समाचरेत् ॥’

इति । वृद्धपराशरस्तु गोमूत्रादीनां परिमाणान्तरमाह—

‘गोमूत्रे माषकान्यष्टौ गोमयस्य तु षोडश ।

क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु दश कीर्त्तिताः ।

गोमूत्रवद् घृते ज्ञेयं तदर्धं तु कुशोदकम् ॥’

* ‘पलं सुवर्णाश्वत्वार ’ इत्युक्तलक्षणे पलम् ।

१. M. reads this and the following two lines as follows;—

गोमूत्रस्य पल दद्याद्द्रुष्टार्थं तु गोमयम् ॥ ३० ॥

आज्यस्यैकपल दद्याद्द्रुष्टार्थं तु गोमयम् ।

क्षीरं सप्तपल दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥ ३१ ॥

२ J. reads अङ्गुष्ठमात्रम् for अङ्गुष्ठम् ३ J. reads उपरिगत्तेन for उपरितेनेन.

४ I. reads दध्यादीनि for दद्यात्, but seems to be mistake. ५ Except A. and I. others read पलाश- for पालाश, while J. reads एकपात्र for पद्मपत्रं and A. and I. पद्मपात्र. ६. B C D. E and F. read यथा and G. and H. तथा for तत, while B. and D. समारभेत् for समाचरेत्. ७. B. C. D. F. and G. read ज्ञेया for ज्ञेयम् and I. reads घृतस्याष्टौ तदर्धं तु कुशोदकम् for घृते ज्ञेय तदर्धं तु कुशोदकम्.

इति । एतदशक्त-बालादिविषयं द्रष्टव्यम् । प्रजापतिस्तु प्रकारान्तरमाह—

‘गोमयात् द्विगुणं मूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ।
क्षीरमष्टगुणं देयं दधि पञ्चगुणं तथा’ ॥

इति । अत्र गोमयस्य परिमाणविशेषानभिधानात् वचनान्तरानुसारेणाङ्गुष्ठार्धपरिमितं गोमयं स्वीकृत्य यथोक्तोत्तराभिवृद्ध्या गोमूत्रादीनि योजयेत् । एतत् च मूलवचनोक्तपरिमाणेन सह विकल्प्यते । वैषम्यस्याल्पत्वात् ॥ ३०—३१ ॥

गोमूत्रादीनां षण्णां प्रत्येकं मन्त्रानाह—

*गायत्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णस्तथा दधि ॥ ३२ ॥
तेजोऽसि शुक्रमित्याड्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ।
पञ्चगव्यमृचा पूतं स्थापयेदग्निसन्निधौ ॥ ३३ ॥

इति । ऋचेतिपदं गायत्र्यादिभिः प्रत्येकमभिसम्बद्धयते । ‘तेजोसि’ ‘देवस्य त्वा’ इत्यनयोर्मन्त्रत्वसाम्यात् ऋक्त्वमुपचरितम् । तैरेतैर्मन्त्रैर्गृहीतं पञ्चगव्यं होमार्थमग्निसन्निधौ स्थापयेत् ॥ ३२—३३ ॥

* गायत्री प्रसिद्धा । ‘गन्धद्वारां’—(ऋ. सं. परि. ४. ४. २. ७-८) ‘आप्यायस्व’—(ऋ. सं. १. ६. २२. १.), ‘दधिक्राव्णो’—(ऋ. सं. ३. ७. १३. ६), ‘तेजोसि शुक्रं’—(मा. सं. ० ० ०), ‘देवस्य त्वा’ (मा. सं. ० ० ०), इत्यादयो मन्त्रा द्रष्टव्याः ।

१. G reads पञ्चानां for षण्णां. २ M. reads दधिक्राव्णेति वै for दधिक्राव्णस्तथा. ३ G. and J. omit स्थापयेत्.

स्थापयित्वा चांऽऽलोडना-अभिमन्त्रणे कर्त्तव्ये इत्याह—

आपोहिष्ठेति चालोड्य मानस्तोकेति * मन्त्रयेत् ।

आपोहिष्ठा—इत्यादिकं त्र्यृचं विज्ञेयम् । प्रायशस्तथा
विनियोगान् । मानस्तोके-इत्येकैव ऋक् ।

अत्रावदान-होमसाधनानां सुवादीनामभावात् केनाश्व-
दाय होतव्यम् ?—इत्याकाङ्गयामाह—

सप्तवरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुकत्विषः॥३४॥

एतैरुद्धृत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।

इति । सप्तसंख्या अवरा अधमा येषां दर्भाणां ते सप्तवराः।
सप्ताष्टाद्यधिकसंख्या गृहीतव्या । न तु षट्-पञ्चादि-न्यूनसंख्ये-
त्यर्थः । अच्छिन्नमग्रं येषां ते अच्छिन्नाग्राः । शुकवत् त्विद्
दीप्तियेषां ते शुकत्विषः । हरिद्वर्णा इति यावत् । आर्द्राणां
छायाशुष्काणां वा भवति हरितत्वम् । तैर्दर्भैरवदाय पलाश-
पत्रेण होतव्यम् । तथा च प्रजापतिः—

* 'आपोहिष्ठा'—(ऋ. सं. ७, ६, ९, १.), 'मानस्तोके'—(ऋ. सं.
१, ८, ६, ३, इत्यत्र द्रष्टव्याः ।

१. B. and D omit च and read आलोडनाभिमन्त्रेण for आलोडनाभि-
मन्त्रणे; while H आलोडमन्थने मन्त्रेण for the same. २. K. and L
substitute मन्त्रयेत् for मन्त्रयेत्. ३. Except A and I. all others omit
त्र्यृचं विज्ञेयम् and read प्रायेण for प्रायश ; while G. विनियोग for विनियो-
गान्. ४. Except A. and I all others read मान इत्थं एकैव ५ B D.
K. and L read सप्तवरा for सप्तावरा. ६. B. and D substitute अधरा
for अधमा, while G. सप्तवरा for सप्तावरा ७ G reads सप्तव्य. for
सप्तावदि-. ८ G substitutes -ऊन- for -न्यून-, while H. omits it.
९. B C D, E F, H. and I. omit अच्छिन्नमग्रेषां ते अच्छिन्नाग्रा

‘स्थापयित्वा तु दर्भेषु पालाशैः पत्रकैरथ ।

तत्समुद्धृत्य होतव्यं देवताभ्यो यथाक्रमम् ॥

इति । दर्भेष्वित्यभिधानात् पात्रस्याधस्तादपि दर्भानास्तृणु-
यात् ॥ ३४ ॥

अथ होममन्त्रानाह—

*इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोकेति^३ शंवती ॥३५॥

एताभिश्चैव होतव्यं हुतशेषं पिबेत् द्विजः ।

इति । इरेत्यादीनि त्रीणि^६ ऋक्प्रतीकानि । शमित्येष
शब्दो यस्यामृचि अस्ति सा शंवती ।

‘शमग्निरग्निभिः करच्छन्नः ।

(ऋ. सं. ६. १. २६. ४)

इति वा

‘शंनो देवीरभिष्टये ’ ।

(ऋ. सं. ७. ६. ९. ४)

इति वा सा द्रष्टव्या । एतच्चाग्नये स्वाहेत्यादीनामपि मन्त्रा-
णामुपलक्षणम् । अत एव प्रजापतिः—

‘अग्नये चैव सोमाय सावित्र्यै च तथैव च ।

* ‘इरावती’—(ऋ. सं. ४. ४. ७. २; ५. ६. २४. ३. शुक्ल. य. सं. ५. १५. १६) ‘इदं विष्णुः’—(ऋ. सं. १. २. ७. २, शु. य. सं. ५. १५. १५), ‘मानस्तोके’—(ऋ. सं. १-८. ६. ३) इत्यत्र द्रष्टव्याः ।

१ Except C and F all others read अथ for तु २ Except A. D. and G all others substitute पत्रस्य for पात्रस्य. ३ We follow here. A. B and D ; while I. substitutes तु and others च for इति ४. M. reads स्वयं पिबेत् for पिबेत् द्विज ५ G. omits त्रीणि ६ B D G and H omit सा. ७. Except A and I all read सावित्र्या for सावित्र्यै.

प्रणवेन तथा हुत्वा स्विष्टकृच्च तथैव च ॥
एवं हुत्वा च तच्छेषं पिबेच्चैव समाहितः'।

इति ॥ ३५ ॥

अथ पानस्येति कर्तव्यतामाह—

आलोड्य प्रणवेनैव निर्मन्थ्य प्रणवेन तु ॥ ३६ ॥

उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु ॥

इति । आलोडनं हस्तेन । निर्मन्थनं काष्ठेनेति
तयोर्भेदः* ॥ ३६ ॥

ननु—गोवधादिषु यः प्रत्यवायः स केवलादृष्टरूपत्वात्
तस्य प्रायश्चित्तजन्येन सुकृतापूर्वेण निवृत्तिर्युज्यते । अभक्ष्य-
भक्षणजन्यस्तु प्रत्यवायो न केवलमदृष्टरूपः । किन्तु दृष्ट-
रूपोऽपि । तस्याहारस्य त्वगस्थ्यादिरूपेण परिणतत्वात् । अ-
तो न तस्य व्रतेन निवृत्तिर्युज्यते—इत्यत आह—

यत्त्रगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ॥३७॥

ब्रह्मकूर्चो देहेत् सर्वं प्रदीमाग्निरिवेन्धनम् ।

इति । अभक्ष्याणि यथा त्वगस्थ्यादिरूपेण परिणतानि
तथा गोमूत्रादीन्यपि तेन रूपेण परिणमन्ति । परिणम्य
चाग्निः काष्ठानीव स्वविरोध्यभक्ष्यपरिणामानदृष्टमुखेनापि

* काष्ठमत्र यज्ञियम् । उभाभ्यां हस्ताभ्यामुद्धरणम् प्रणवमुच्चार्य
अशब्दं पिबेत् ।

१ We follow here A and I., while G. reads हुत्वा च इतशेष पिबेत्,
and others हुत्वा च तच्छेषं पिबेत् for एव हुत्वा च तच्छेषं पिबेच्चैव समा-
हितः. २. B. and D substitute प्रणवस्य, while G. omits अथ. H. also
omits the same ३ M reads, यथैवाग्निरिव for प्रदीमाग्निरिव

विनाशयन्ति । न तु केवलं दृष्टेनैव मुखेन । तस्माद्ब्रह्मकूर्च-
र्धनाभक्ष्यभक्षणनिवृत्तिरुपपद्यते । ब्रह्मकूर्चस्य कालविशेषं
प्रजापतिराह—

‘चतुर्दश्यामुपोष्याथ पौर्णमास्यां समाचरेत्’ ।

इति । जाबालिरपि—

‘अहोरात्रोषितो भूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः ।

पञ्चगव्यं पिबेत् प्रातर्ब्रह्मकूर्चमिति* स्मृतम्’ ॥

इति । देशविशेषं शातातप आह—

‘नदीतीरेषु गोष्ठेषु पुण्येष्वायतनेषु च ।

तत्र गत्वा शुचौ देशे ब्रह्मकूर्चं समाचरेत्’ ॥

इति ॥ ३७ ॥

ब्रह्मकूर्चस्य सर्वपापदाहकत्वमुपपादयति—

पवित्रं त्रिषु लोकेषु देवताभिरधिष्ठितम् ॥ ३८ ॥

वरुणश्चैव गोमूत्रे गोमये हव्यवाहनः ।

दग्धि वायुः समुद्दिष्टः सोमः क्षीरे घृते रविः ॥ ३९ ॥

इति । वरुणादिभिरधिष्ठितत्वात् पापदाहकत्वमुपपन्नम् ।

॥ ३८—३९ ॥

* यत् ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतं पञ्चगव्यं तत् प्रातः पिबेत् । ब्रह्मकूर्चल-
क्षणं पूर्वमुक्तम् ।

१. I. reads तत् for इति २. B and D read समारभेत् for समाचरेत्.
३. M. omits the following three lines—

पवित्रं त्रिषु लोकेषु देवताभिरधिष्ठितम् ॥ ३८ ॥

वरुणश्चैव गोमूत्रे गोमये हव्यवाहनः ।

दग्धि वायुः समुद्दिष्टः सोमः क्षीरे घृते रविः ॥ ३९ ॥

अभोज्यान्नानां भाण्डेष्वस्थितं जलादिकं पीत्वा व्रतं चरोदित्युक्तं पूर्वम् (प. स्मृ. ११. २९) । अथ जलस्य स्वमुखनिःसृतस्य पुनः पाने प्रायश्चित्तमाह—

पिबतः पतितं तोयं भोजने मुखनिःसृतम् ।

अपेयं तद्विजानीयात् पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥४०॥

इति । जलं पिबतः पुरुषस्य मुखनिःसृतं भोजनादिपात्रे पतितं यत्तोयं तत् त्रैवर्णिकैः पुनर्न पेयम् । कथञ्चित् पीते सति चान्द्रायणेन शुद्धिः । यत्तु मुखं प्रविश्य न निःसृतं किन्त्वेकस्मिन् पात्रे अर्धं पीत्वाश्वशेषितं तस्य पाने त्रिरात्रोपवासमाह शङ्खः—

‘पीतावशेषितं पीत्वा पानीयं ब्रह्मणः क्वचित् ।

त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्याद् वामहस्तेन वा पुनः’ ॥

(शं. स्मृ. १३. ४१)

इति ॥ ४० ॥

श्व-सृगालादिमरणोपहतकूपादिजलपाने वर्णविशेषेण प्रायश्चित्तविशेषमाह—

कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्व-सृगालौ च मर्कटम् ।

अस्थि-चर्मादि पतितं पीत्वाऽमेध्या अपो द्विजः ॥४१॥

नौरं तु कुणपं काकं विड्वराह-खरोष्ट्रकम् ।

गावयं सौप्रतीकं च मायूरं खाड्गकं तथा ॥ ४३ ॥

१. B. C. D. F. and I read भोजने for भाजने. २. B. and D सारगं for नारं तु ३. C. F. G. and I. read खड्गक for खाड्गक.

वैय्याघ्रमार्क्षं सैहं वा कूपे यदि निमज्जति ।

तटाकस्याथ दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ॥४३॥

प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैतेन सर्वशः।

विप्रः शुद्धयेत् त्रिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ॥४४॥

एकाहेन तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तेन शुद्धयति ।

इति । कूपे पतित्वा मृतं श्वादिकं वा अस्थ्यादिकं वा दृष्ट्वा तादृशीरमेध्या अपः पीत्वा प्रायश्चित्ती भवेदिति शेषः । नरस्य मनुष्यस्य सम्बन्धि कुणपं नारम् । काकस्य सम्बन्धि काकम् । विड्वराहादिषु सम्बन्धवाची तद्धितो लुप्तो द्रष्टव्यः । तथा च सति वैड्वराहं खारं औष्टमित्युक्तं भवति । गवयस्य सम्बन्धि गावयम् । शोभनाः पुंशः सुप्रतीका अवयवा यस्य गजस्य स सुप्रतीकः । तस्य सम्बन्धि सौप्रतीकम् । मयूरस्य सम्बन्धि मायूरम् । खड्गो मृगविशेषः तस्य सम्बन्धि खाड्गकम् । व्याघ्रस्य सम्बन्धि वैय्याघ्रम् । ऋक्षस्य सम्बन्धि आर्क्षम् । सिंहस्य सम्बन्धि सैहम् । एतेषामन्यतमं पतितं कुणपं दृष्ट्वा तद्युक्तयोः कूप-तटाकयोः स्नान-पाने यदि कुर्यात् तदा तादृशस्य पुंसः सर्ववर्णसम्बन्धिनः । एतेन—समनन्तरं निर्दिश्यमानेन

१. G. substitutes च for वा ; while except A. and I all others कूपे for कूपे and M. reads कुणपं यदि मज्जति for कूपे यदि निमज्जति २ B. and D read अतिदुष्टस्य for अथ दुष्ट अस्य ३. B. and D omit वा अस्थ्यादिक, while I substitutes व्याघ्रादिक वा. ४. B. and D. do not insert लुप्तो ५. B. and D omit पुष्टा, while H. reads सुष्टु पुष्टा for पुष्टा.. ६. I. reads य for यदि.

क्रमेण प्रायश्चित्तं भवेत् । स च क्रमः त्रिरात्रोपवासादिः ।
त्र्यहादिव्रतचरणानन्तरं पञ्चगव्यं पिबेत् । तदाह विष्णुः—

‘मृतपञ्चनखात् कूपादत्यन्तोपहतमुदकं पीत्वा

ब्राह्मणस्यहमुपवसेत् । (२) ब्रह्मं राजन्यः ।

(३) एकाहं वैश्यः । (४) शूद्रो नक्तम् ।

(५) सर्वे चान्ते पञ्चगव्यं पिबेयुः’ । (६)

(वि. स्मृ. ५४. २-६)

इति । यदा तु तत्रैव शवमुच्छूनतयोद्भिन्नं भवति तदा
हारीतो विशेषमाह—

‘क्लिन्ने भिन्ने शवे तोयं तत्रस्थं यदि तल्पिबेत् ।

शुद्धयै चान्द्रायणं कुर्यात् तप्तकृच्छ्रमथापि वा ।

यदि कश्चित् तैतः स्नायात् प्रमादेन द्विजोत्तमः ।

जपस्त्रिषवणस्नायी अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥

(हा. स्मृ. २१. ३-४)

इति । इदं चान्द्रायणं कामतो मानुषशवोपहतकूपजल-
पानविषयम् । अकामतस्तु षड्रात्रम्—

‘क्लिन्नं भिन्नं शवं चैव कूपस्थं यदि दृश्यते ।

पयः पिबेत् त्रिरात्रेण मानुषे द्विगुणं स्मृतम्’ ॥

इति देवलस्मरणात् । मद्यभाण्डस्थितोदकपाने यम आह—

‘सुरा भाण्डस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेत् द्विजः ।

कुशमूलविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण शुद्ध्यति ॥

१. The text adds व्रतस्य after अन्ते. २. Except A and I. all others substitute शुद्धौ for शुद्धयै. ३. H. and I. read तत्र for ततः. ४. C. and F. read स्नेहपाने for उदकपाने.

द्वादशाहं तु पयसा पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चलाम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रं वा जपं कुर्वीत मानसम्' ॥

(य. स्मृ. ३. ४१-४२)

इति । एतन्मतिपूर्वकाभ्यासविषयम् । अकामतोऽभ्यासे* तु
मनुराह—

* मेधातिथिस्तु समनन्तरोक्तवचनं—‘ यत्र सुरारसोऽनुभूयते तत्र त-
द्वाजनस्थानामपां पाने प्रायश्चित्तमेतत्—’ इत्याह । ‘ सुरारस-गन्धव-
जिता अपः पीत्वा ’— इति कुल्लुकभट्टः ।

१ C and F. do not insert the following portion.—

‘द्वादशाहं च पयसा पिबेद् ब्राह्मी सुवर्चलाम् ।

गायत्र्यास्तु सहस्रं वा जपं कुर्वीत मानसम्’ ॥

इति । एतन्मतिपूर्वकाभ्यासविषयम् । अकामतोऽभ्यासे तु मनुराह—

आप- सुराभाजनस्था मद्यभाण्डस्थितास्तथा ।

पञ्चरात्र पिबेत् पीत्वा शङ्खपुष्पीशृतं पय ॥

इति । यत्तु विष्णुक्तम्—

‘अप सुराभाजनस्था पीत्वा सप्तरात्रं

शङ्खपुष्पीशृतं पय पिबेत्’ ।

इति तत् कामत सकृत्पाने द्रष्टव्यम् । यत्तु शातातपेनोक्तम्—

‘सुराभाण्डोदकपाने छर्दन

घृतप्राशनमहोरात्रोपवासञ्च’ ।

इति तत् शुष्कसुराभाण्डस्थोदकपानविषयम् । तत्रैव पर्शुषितादकपाने
तेनैवोक्तम्—

‘सुरापानस्य यो भाण्डे आपः पर्शुषिता पिबेत् ।

शङ्खपुष्पादिपक्व तु क्षीर स तु पिबेत् त्र्यहम्’ ॥

इति । सुरापस्य मुखगन्धाघ्राणे तु मनुराह—

‘ब्राह्मणस्तु सुरापस्य मुखमाघ्राय सोमपः ।

प्राणानप्सु त्रिरायम्य घृत प्राश्य विशुद्धयति’ ॥

इति । रुद्याद्युच्छिष्टपाने हारीत आह—

‘स्त्रियोच्छिष्टस्थिता आपो यदि काश्चित् पिबेत् द्विज ।

शङ्खपुष्पीविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण शुद्धयति ॥

शूद्रोच्छिष्टस्थिता आपो यदि काश्चित् पिबेत् द्विज ।

कुशमूलविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण यापयेत्’ ॥ इति ।

२ I. substitutes च for तु. ३. I. reads गायत्र्यास्तु सहस्रं for गायत्र्यष्टसहस्रं.

‘आपः सुराभाजनस्था मद्यभाण्डस्थितास्तथा ।

पञ्चरात्रं पिबेत् पीत्वो शङ्खपुष्पीगृतं पयः’ ॥

(म. स्मृ. ११-१४७)

इति । यत्तु विष्णुक्तम्—

‘अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं

शङ्खपुष्पीगृतं पयः पिबेत्’ ।

(वि. स्मृ. ५१. २३)

इति तत् क्रामतः सकृत्पाने द्रष्टव्यम् । यत्तु शातातपे-
नोक्तम्—

‘सुराभाण्डोदकपाने छर्दनं

वृतप्राशनमहोरात्रोपवासश्च’ ।

इति तत् शुष्कसुराभाण्डस्थोदकपानविषयम् । तत्रैव
पर्युषितोदकपाने तेनैवोक्तम्—

‘सुरापानस्य यो भाण्डे आपः पर्युषिताः पिबेत् ।

शङ्खपुष्प्यवपकं तु क्षीरं स तु पिबेत् त्र्यहम्’ ॥

(शा. स्मृ. ५. ३१)

इति । सुरापानस्य मुखगन्धाम्राणे तु मनुराह—

‘ब्राह्मणस्तु सुरापस्य गन्धमाग्राय सोमपः* ।

* सोमपः दर्श-पूर्णमासयाजी यज्ञावशिष्टभोजी वा । सोमप इति वि-
शेषणात् तादृशस्यैव ब्राह्मणस्योक्तं प्रायश्चित्तम् । असोमपस्य प्राणायाम-
मात्रम् ।

१. G and J read पञ्चात् for पीत्वा. २. B and D. read खरपुष्पी
च पकं, E. and H शखपुष्पावपकं. G. reads शंखपुष्पीयपकं, J. शखपुष्पी
च पकं and I. शखपुष्पाद्विपकं for शंखपुष्प्यवपकं ३. I. reads मुखम् for
गन्धम्.

प्राणानप्सु त्रिरायम्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति' ॥

(म. स्मृ. ११. १४९)

इति । रुयाद्युच्छिष्टपाने हारीत आह—

‘स्त्रियोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेद् द्विजः ।

शङ्खपुष्पीविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण यापयेत् ॥

शूद्रोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेद् द्विजः ।

कुशमूलविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण पावयेत्' ॥

हा. स्मृ. ११. ४१-४२)

इति । यमः—

‘शुनोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेद् द्विजः ।

शङ्खपुष्पीविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण शुद्ध्यति'* ॥

(य. स्मृ. ३. ६०)

इति ॥ ४१-४२-४३-४४ ॥

* अत्र सर्वत्र पानीयपात्रस्थितमेवोच्छिष्टं वेदितव्यम् । न भूमि-
ष्ठम् । तस्य उच्छिष्टत्वासम्भवात् । त्र्यहं क्षीरपानेन शुद्ध्यतीति योजना ।

१. J. adds अपि after हारीत. २. J. reads शङ्खपुष्पाविपक्वेन ३ G.
substitutes वर्तयेत् and I. शुद्ध्यति for यापयेत् ; while B. and D. omit
these two lines —

शङ्खपुष्पीविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण यापयेत् ।

शूद्रोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेत् द्विज ॥ इति ।

४ B D E. and H. substitute शुद्ध्यति for पावयेत्, while G. omits the
following lines :—

‘कुशमूलविपक्वेन त्र्यह क्षीरेण पावयेत्' ॥

इति यम —

‘शुनोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेत् द्विजः ।

५. B D E. and H. omit the following portion.—

यम.—

शुनोच्छिष्टस्थिता आपो यदि कश्चित् पिबेत् द्विजः ।

शङ्खपुष्पीविपक्वेन त्र्यह क्षीरेण शुद्ध्यति ॥ इति ।

ब्राह्मणेष्वेव केषुचिदभोज्यान्नत्वमभिप्रेत्य तदन्नभोजने
प्रायश्चित्तमाह—

परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ॥४५॥

अपचस्य च भुक्त्वाऽन्नं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।

इति । परपाकनिवृत्तादीनां त्रयाणां स्वरूपं स्वयमेव
वक्ष्यति । तदीयान्नभोजनं यद्यप्यल्पनिमित्तं तथाप्यभ्यासा-
भिप्रायेण महद्भूतमविरुद्धम् । अनभ्यासेत्वीदृशान्नभोजने
भरद्वाज आह—

‘परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।

निराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ॥

अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम्’ ।

इति ॥ ४५ ॥

अपचस्यान्नप्रदत्वे तदन्नभोक्तुरेव प्रत्यवायोऽभिहितः । यदा
त्वपचो भुङ्क्ते इतरः प्रयच्छति तदानीमुभयोः प्रत्यवाय इत्याह—

अपचस्य च यद्दानं दातुश्चास्य कुतः फलम् ॥४६॥

दाता प्रतिग्रहीता च तौ द्वौ निरयगामिनौ ।

इति । अपचस्य अपचायेत्यर्थः । तस्मै यद्दानमन्येन क्रियते
तस्मिन् दाने तस्य दातुर्दानफलं नास्ति । न केवलं फलाभावः
किन्त्वसौ दाता सह प्रतिग्रहीत्रौ नरकं याति ॥ ४६ ॥

१. C. E. F. and I. read केषाञ्चित् for केषुचिन् २ I. reads अनभ्यासेन.

३. Except A. and I. all others omit the following line—

परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।

४ B. C. D. F. and G. omit इति and read प्रत्यवायम् ५. B. D. and
G. read किन्त्वन्नदाता for किन्त्वसौ दाता. ६. I. substitutes गृहीत्रा for
प्रतिगृहीत्रा.

परपाकनिवृत्तादीनां त्रयाणां क्रमेण लक्षणमाह—

गृहीत्वाऽग्निं समारोप्य पञ्चयज्ञान्न निर्वपेत् ॥४७॥

परपाकनिवृत्तोऽसौ मुनिभिः परिकीर्तितः ।

पञ्चयज्ञान् स्वयं कृत्वा परान्नेनोपजीवति ॥ ४८ ॥

सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतस्तु सः ।

गृहस्थधर्मा यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ॥ ४९ ॥

ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्तितः ।

इति । परस्य पुरुषान्तरस्य गृहे क्रियमाणः पाकः परपाकः । तस्मान्निवृत्तः परपाकनिवृत्तः परान्नभोजनपरित्यागीति यावत् । यद्वा वैश्वदेवाद्यर्थं क्रियमाणः पाक उत्कृष्टत्वात् परपाक इत्युच्यते । तस्मात् परपाकान्निवृत्तः पञ्चमहायज्ञरहित इत्यर्थः । तच्चोभयं विवक्षितत्वात्तन्नेणोच्चरितम् । तथा च सति परान्नवर्जनस्य गुणत्वेऽपि पञ्चमहायज्ञादिराहित्यस्य

१. J. reads परान्न for परान्नेन २. M substitutes हि for तु, while B. and D. omit the verse —

सतत प्रातरुत्थाय परपाकरतस्तु स ।

गृहस्थधर्मा यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ॥ ४९ ॥

३. E. and H. read गृहस्थधर्मै, G I. J and M गृहस्थधर्मो for गृहस्थधर्मा. ४. B. and D. omit the following portion.—

परपाक । तस्मान्निवृत्तः परपाकनिवृत्तः । परान्नभोजनपरित्यागीति

यावत् । यद्वा वैश्वदेवाद्यर्थं क्रियमाणः पाकः ।

५ H. reads वैश्वदेवार्थं for वैश्वदेवाद्यर्थं. ६ B and D. substitute तत्र for तत् and read उभयं विवक्षितम् for उभयं विवक्षितत्वात्. H. also reads तत्र, but corrects in the margin अत्र, while C. E. F. and J. substitute अत्र for तत्र.

दोषत्वादस्य पुरुषस्य निन्द्यत्वम् । अक्षरार्थस्तु—अग्निं गृहीत्वा विवाहं कृत्वा स्मार्त्ताग्नौ केवलमौपासनं कृत्वा तमग्निमात्मनि समारोपयति, न तु तस्मिन्नग्नौ वैश्वदेवादिकं करोति । सोऽयं वैश्वदेवाद्यनुष्ठानरहितः पुरुषोऽत्र परपार्कनिवृत्तशब्देन विवक्षितः । एतस्माद्विपरीतः परंपाकरतः । उभयविधपाकरहितत्वात् । तत्र पञ्चमहायज्ञानुष्ठानस्य गुणत्वेऽपि परात्रभोजनस्य दोषत्वात्तादृशस्य पुरुषस्य निन्द्यत्वम् । प्रतिदिनं प्रातरुत्थाय यथाविधि पञ्चमहायज्ञान् कृत्वा परात्रेनोपजीवतीति योजनीयम् ।

यस्तु विप्रो विधानेन गार्हस्थ्यं स्वीकृत्य अन्नदानादिर्वर्जितः केवलं स्वयमेव भुङ्क्ते सोऽप्यच इत्युच्यते । तस्य निन्दा प्रत्यक्षश्रुतावाग्नायते—

‘नार्यमणं पुष्यति नो सखायं

केवलाघो भवति केवलादी ।’

(ऋ. सं. ८. ६. २३. १.)

इति । ‘ददाति परिवर्जितः’—इत्यत्र ददातीत्यर्थनिर्देशत्वाद्दानक्रियामाचष्टे ।

‘ईक्षतेर्नाशब्दम् ।

(व्या. सू. १. १. ५)

इत्यस्मिन् व्याससूत्रे,

१. B. C. D. E. F. and H omit the following — स्मार्त्ताग्नौ केवलमौपासनं कृत्वा २ L. omits अग्निम् ३. B. C. D. and G. read वाकर्त्तिक for वैश्वदेवादिक. ४. B. D. E. and I. omit -निवृत्त-. ५. J omits परंपाकरतः; while E. and I. read-विधपरंपाकरतत्वात् for विधपाकरहितत्वात्

‘त्यज्यतेः पूर्ववत्त्वम्’ ।

(पू. मी. ७. ४. १)

इत्यस्मिन् जैमिनिसूत्रे चार्थनिर्देशेऽपि रित्प्रत्ययप्रयोग-
दर्शनात् ।

‘इक्-रितपौ धातुनिर्देशे’

(वा. पा. २. १९)

इत्येतत्तु वाररुचं वार्तिकं प्रचुरप्रयोगाभिप्रायम् । न त्वर्थ-
निर्देशव्यवच्छेदकम् ।

परपाकनिवृत्तादिवृथापाकादेरप्यन्नं न भोक्तव्यम् । तद्धो-
जने तु प्रायश्चित्तं कर्तव्यम् । तदाहतुः शातातप-बृहस्पती—
‘योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।

अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः ॥

वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद् द्विजः ।

प्राणायामान् त्रिरभ्यस्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति’ ॥

(शा. स्मृ. ३. ५१—५२)

इति । ‘प्राणायामशतं कृत्वा’—इति पाठे त्वावृत्तिविषयत्वं
कल्पनीयम् । वृथापाके यत् प्रायश्चित्तं तदेव ब्राह्मणनि-
न्दकादावपि द्रष्टव्यम् । निन्दावचने सहपाठात् । तथा च
व्यासः—

‘पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।

आदिशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः’ ॥

(व्या. स्मृ. ४. ७०)

१. Except A. C F. G. and I. all others omit वाररुच. २. Except
A and I. all others read यो हि हित्वा for यो ऽगृहीत्वा. ३. I. reads
भुक्त्वाऽ न्न. ४. G. and J. substitute अस्याग्नी for आवेशी.

इति । वेदविक्रयिणः स्वरूपमाह शातातपः—

‘प्रह्यापनं* प्रत्ययनं प्रश्नपूर्वं प्रतिग्रहः ।

याजनाभ्यापने वादः षड्विधो वेदविक्रयः’ ॥

(ऋग्विधाने ४. ८१)

इति ॥ ४७-४८-४९ ॥

ननु-उक्तरीत्या कलियुगे सर्वे ऽप्यभोज्यान्ना अभक्ष्यभ-
क्षणाश्च । तथा सत्येतद्विषयं प्रायश्चित्तशास्त्रं निरर्थकम् । कृते
अपि प्रायश्चित्ते पुनरपि तत्प्रवृत्तेरुपरन्तुमशक्यत्वात् प्रायश्चित्त-
विधायिकायाः परिषदोऽस्मम्भवाच्च । नहि पापप्रवृत्तानां परिषत्त्वं
युक्तम् ।

‘स्वधर्मरतविप्राणाम्’ ।

(प. स्मृ. ८. २)

इति तल्लक्षणात् । न च-अभक्ष्यभक्षणादिभ्यः पापेभ्यो
निवृत्तानां शिष्टानां परिषत्त्वं स्यात्-इति शङ्कनीयम् । तादृ-
शस्य कस्याप्यदृष्टचरत्वात् । अतः कलियुगे सर्वेषां निन्द्यत्वा-

* उपलभ्यते चैतद्वचनं वृद्धशौनकोक्ते ऋग्विधाने ऽन्तिमाध्याये ।
नास्ति अस्मदृष्टेषु शातातपस्मृतिपुस्तकेषु ।

१. I. reads प्रश्नपूर्वं. २ Except A and I. all read -ध्यापनं. ३ B. and
D. omit पुनरपि; while I. substitutes परिहर्तुम् for उपरन्तुम् ४ B. and
D read पापनिवृत्तानां शिष्टानां for पापप्रवृत्तानां and omit प्रवृत्तानां परिषत्त्वं
युक्तम् । स्वधर्मरतविप्राणामिति तल्लक्षणात् । न चाभक्ष्यभक्षणादिभ्य पापेभ्यो.
५. I reads स्वधर्मरत-. ६ I. adds पुरुषस्य and J. विप्रस्य before कस्यापि,
while B has quite mistaken

देतदेव युगमुद्दिश्य प्रवृत्तस्य पाराशरधर्मशास्त्रस्य निर्विषयत्वं
स्यात्—इत्याशङ्क्याह—

युगे युगे तु ये धर्मास्तेषु तेषु च ये द्विजाः ॥ ५० ॥
तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः ।

इति । अस्याक्षरार्थः प्रथमाध्याये वर्णितः । अयमाशयः—
द्विविधा ह्यधर्मप्रवृत्तिः । युगप्रयुक्ता प्रमादालस्यादिप्रयुक्ता च ।
तत्र युगप्रयुक्तायाः प्रवृत्तेरपरिहार्यत्वान्न तन्निवृत्तये पाराशर-
स्योद्यमः । या तु प्रमादालस्यादिप्रयुक्ता प्रवृत्तिः तत्र साव-
काशं धर्मशास्त्रम् । तद्यथा । अध्ययनविधिस्तावदर्थज्ञानप-
र्यन्तं साङ्गवेदपाठमाचष्टे* । नच—कलौ युगे तादृशं विप्रं क-
ञ्चिदप्युपलभामहे । तथा ब्रह्मचारिप्रकरणे तदाश्रमधर्मा अध्य-
यनधर्माश्च सहस्रशः स्मर्यन्ते । नच तान् सर्वान् यथावद-

* 'स्वाध्यायोऽध्येतव्यः'—इत्ययमध्ययनविधिः । तस्य अर्थज्ञानपर्यन्तं
साङ्गवेदाध्ययनेन पूर्तिर्भवतीति पूर्वमीमांसकाः । वेदग्रहणमेव विधि-
फलम् । पूर्वकाण्डार्थज्ञानं कर्मानुष्ठानाक्षिप्तम् । उत्तरकाण्डार्थज्ञानं काम्य-
श्रोतव्यविधिप्राप्तम्— इति उत्तरमीमांसकाः ।

१. I. reads पाराशरधर्मशास्त्रस्य, while B. and D. पाराशरस्य शास्त्रस्य,
E. H. and J. पाराशरस्य धर्मशास्त्रस्य for पाराशरधर्मशास्त्रस्य २ B. D.
H and I निर्विषयत्वादित्याशङ्क्याह and C. and F निर्विषयत्वमित्याशङ्क्याह.
३ M substitutes च for तु, while B D and H. read युगेयुगेषु for युगेयुगे
तु ४. M. substitutes धर्मेषु for तेषु च. ५ M. substitutes ब्राह्मणा for ते
द्विजा ६ B. D and G. read युगप्रवृत्ता for युगप्रयुक्ता ७ B and D.
read युगप्रवृत्ताया . ८. B D and H. read अपहार्यत्वात् for अपरिहार्यत्वात्
and B. and D omit न. ९. Except A. and I. all omit -आलस्य-
१०. H. omits युगे.

नुतिष्ठन् माणवकः कोऽप्युपलभ्यते । यदा अध्ययनस्यैव ईदृशी
 गतिः तदा कैव कथा साङ्गकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानस्य । तथा
 सति शास्त्रीयमुख्यब्राह्मण्योपेतस्य कस्याप्यभावात् क्षत्रिय-
 वैश्यजात्योश्च स्वरूपेणैवोच्छिन्नत्वात् शुश्रूषयितव्यानां द्वि-
 जानामसम्भवे तच्छुश्रूषकस्य मुख्यस्य गूढस्यात्यन्तानाश-
 ङ्कनीयत्वात् किं चातुर्वर्ण्यमुद्दिश्य प्रवृत्तं धर्मशास्त्रं स्वरूपेणैव
 लुप्यताम्? किंवा मुख्यासम्भवेश्च यथासम्भवं चातुर्वर्ण्यमा-
 श्रित्य धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तताम्?—इति मीमांसायां, स्वरूपलोपात् वरं
 यथासम्भवानुष्ठानमित्यभिप्रेत्य युगप्रवृत्तां सर्वैरप्यवर्जनीयाम-
 धर्मप्रवृत्तिमदोषत्वेनाभ्युपगम्य 'तेषां निन्दा न कर्त्तव्या'—इत्यु-
 क्तम् । ततः सम्भाविताध्ययनाद्युपेतानां शक्यायां धर्मप्रवृत्तौ
 प्रमादालस्यादिरहितानां च परिषत्त्वं कुतो न स्यात्? कृतप्राय-
 श्चित्तस्य पुनः प्रमादालस्यादिवर्जनस्य सुकरत्वात् प्रायश्चित्त-
 शास्त्रं च सार्थकमिति ॥ ५० ॥

इत्थमुपपातकविशेषस्याभक्ष्यभक्षणस्य प्रायश्चित्तमभिधा-
 य जातिभ्रंशकरस्य ब्राह्मणतिरस्कारस्य प्रायश्चित्तमाह—

हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारं च गरीयसः ॥५१॥

स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ।

१. B. and D. omit कस्य; while H. substitutes एकस्य for the same.
 २. I. reads भत्यन्तमनाशकनीयत्वात् for भत्यन्तानाशकनीयत्वात् ३. B.
 D. G and H. add तु after किं. ४. B. and D. read सम्भवानुभवाध्ययना-
 द्युपेतानां for सम्भाविताध्ययनाद्युपेतानां. ५. C. and F. substitute इति
 for इत्यम्. ६. K. and L. substitute तु for च. ७. L. reads प्रकाशयेत्
 for प्रसादयेत्.

इति । ब्राह्मणो वेदपारगो ब्रह्मविद्वा । तम्प्रति लौकिके
शास्त्रीये वा व्यवहारे तद्गर्त्सनाय हुङ्कारं यः प्रयुङ्क्ते यश्च वय-
सा विद्यया वा ज्येष्ठं पुरुषम्प्रति त्वमित्येकवचनं प्रयुङ्क्ते तावु-
भौ स्नात्वा यावदस्तमयं निराहारौ स्थित्वा रात्रावभिवादानेन
तं क्षमापयेताम् । तत्र निराहारत्वं मनुराह—

‘ हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारं तु गरीयसः ।
स्नात्वा ऽनश्नन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥

(म. स्मृ. ११. २०४)

इति । यमोऽपि—

‘ हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा प्रायश्चित्तं विधीयते ।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

(य. स्मृ. २. ६)

इति । शङ्खोऽपि—

‘ हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारं च गरीयसः । (९०)
दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः’ ।

(शं. स्मृ. १७. ९०-९१)

इति । एतदभ्यासविषयम् । ननु—

१ Except A. and I. all substitute ब्रह्मविद्वान् for ब्रह्मविद्वा. २ B. D. and H. substitute प्रयुञ्जते for प्रयुङ्क्ते. ३ I reads क्षमापयेत् for क्षमापयेताम्. ४. I. does not insert तत्र. ५. The text substitutes च for तु. ६. I. reads this verse as follows.—

‘ हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारं तु गरीयसः ।
स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

७. The text substitutes त्वङ्कारं for हुङ्कारं. ८. Except A. and I. all others omit एतदभ्यासविषयम्.

‘ब्राह्मणस्य रुजःकृत्या’ ।

(म. स्मृ. ११. ६८)

इति जातिभ्रंशकरेषु परिगणनाद्वक्ष्यमाणं ताडनादिकमेव
जातिभ्रंशकरम् । न तूक्तम्—इति चेत् । न । हुङ्कारादिनापि
ब्राह्मणस्य मनसि रुज उत्पादनात् ॥ ५१ ॥

ताडनादौ प्रायश्चित्तमाह—

ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे बध्वापि वाससा ॥५२॥

विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

इति । यद्यपि तृणताडन-वस्त्रबन्धन-विवादजयैर्न शरी-
रोपघातः तथापि प्रायश्चित्तं चरितव्यमित्यपि शब्दस्यार्थः ।
प्रणिपातेनोपवासोऽप्युपलक्ष्यते । तदाह बृहस्पतिः—

‘गुरुं त्वंकृत्य गर्वेण विप्रं निर्जित्य वादतः ।
ताडयित्वा तृणेनापि प्रसाद्योपवसेद्दिनम्’ ॥

(बृ. स्मृ. २. २७)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।
बध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९२)

इति । यत्तु ब्रौधायनेनोक्तम्—

‘वादेन ब्राह्मणं जित्वा प्रायश्चित्तविधित्सया ।
त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत्’ ॥

(बौ. स्मृ. ४. १. ६)

इति तदभ्यासविषयम् । पादस्पर्शादौ स एवाह—

‘पादेन ब्राह्मणं स्पृष्ट्वा प्रायश्चित्तविधित्सया ।

दिवसोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

अवाच्यं ब्राह्मणस्योक्त्वा प्रायश्चित्तं विधीयते ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं जित्वा तु प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

आक्रोशमनृतं कृत्वा कृच्छ्रं कुर्वीत मानवः ।

(बौ. स्मृ. ४. १. ८-९)

इति ॥ ५२ ॥

ब्राह्मणावगुरणादौ प्रायश्चित्तमाह—

अवगूर्य त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ॥५३॥

अतिकृच्छ्रं च रुधिरे कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ।

इति । अवगूर्यं वधार्थं दण्डमुद्यम्य दिनमेकमुपवसेत् ।

भूमौ निपात्य त्रिरात्रमुपवसेत् । प्रहारेण रुधिरे निर्गते अति-

कृच्छ्रं चरेत् । अनिर्गतं रुधिरमन्तरेकत्र घनीभूतं चेत्तदा कृच्छ्रं

चरेत् । अवगूरणादेः शतसंवत्सरादिनरकहेतुत्वोपन्यासपुरःसरं

प्रतिषेधः प्रत्यक्षश्रुतावुपलभ्यते । यथा च* तैत्तिरीयब्राह्मणम्—

* अग्रिमं वचनं न तैत्तिरीयब्राह्मणे कुत्राप्युपलभ्यते । किंतु तैत्तिरीय-
संहितायामेव । तत्किमयं लेखकप्रमादः आचार्यचरणानामेव वा विस्मृ-
तिर्वेति न जानीमः ।

१ I reads कृत्वा for जित्वा २ C. and F. substitute अनिशं for अनृत.
३ I reads अवगूरणादौ and some others अवगूरणादौ ४ M. reads
कृच्छ्रमन्तरशोणिते for कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते. ५. C and F substitute सति for
अति-. ६. Except A G. and T. all others read अवगूरणादे for
अवगूरणादे .

‘यो[†] ऽवगुरेत् शतेन यातयात् यो निह-
नत् सहस्रेण यातयात् यो लोहितं
करवत् यावतः प्रस्कन्ध पांसून्
संगृह्णात्तावतः संवत्सरान् पितृलोकं
न प्रजानादिति तस्माद्ब्राह्मणाय नाव-
गुरेत् न निहन्यात् न लोहितं कुर्या-
देतावता हैनसा युक्तो भवति’ ।

(तै. सं. २. ६. १०)

इति । गौतमोऽपि—

‘अभिक्रुद्ध्यावगूरणं ब्राह्मणस्य वर्षशतमस्वर्ग्यम् ।
(२०) निपाते सहस्रम् (२१) । लोहितदर्शने
यावतः प्रस्कन्ध पांसून् संगृह्णीयात्’ । (२२)
(गौ. स्मृ. २२. २०—२२)

* अवगूरणादिप्रतिषेधो ज्यमर्थवादः । अवगोरणं ताडनार्थं दण्डाद्युद्यम-
नम् । अत्र मूले (संहितायां) ‘योऽवगुरातै’ इति पाठो वर्तते भाष्ये-
ऽपि तथैव दृश्यते । तथापि उपलब्धेषु सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु ‘योऽव-
गुरेत्’ इत्येव पाठः । सम्प्रदायविदोऽपि ‘अवगुरातै’ इत्येव पठन्ति त-
त्सुधियो विदाङ्कुर्वन्तु किमत्र युक्तम् । यो ऽवगुरेत् स शतेनाब्दानां यात
येत् । नरके यातनाभाग्भवेदित्यर्थः । एवं यो निहनेत् स सहस्रेणाब्दानाम् ।
यो लोहितमुत्पादयेत् स तलोहितं भूमौ पतितं सत् यावन्तो पांसून् स-
ङ्गृह्णीयात् तावन्व्यब्दसहस्राणि पितृलोकं न विंदेत इति

१. The text reads योऽवगुरातै for योऽवगुरेत्. २. Except A. and the text all others read निहनेत् for निहनत्. ३. Except the text and A. others read प्रस्कन्ध for प्रस्कन्ध. ४. The text अभिक्रुद्ध्यावगूरणं, while A reads ऽगूरणे four ऽगूरणं. ५. A. reads निहते and all others except H. and I. read निखाते and the text निघाते for निपाते. ६. The text adds तत् to प्रस्कन्ध, while G. reads गृह्णीयात् for संगृह्णीयात्.

इति । मनुरपि—

‘अवगूर्य त्वद्दशतं सहस्रमभिहत्यु तु ।
जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते ॥
शोणितं यावतः पांसून् संगृह्णीयाद् द्विजन्मनः ।
तावन्त्यब्दसहस्राणि तत्कर्त्ता नरके वसेत् ॥
अत्रगूर्यं चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य* शोणितम्’ ॥
(म. स्मृ. ११. २०६-२०८)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रौ निपातने† ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ ऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते’ ॥
(या. स्मृ. ३. २९३)

इति । यर्मैः—

* पूर्वत्र ‘ब्राह्मणस्य रुजःकृत्या’ (म स्मृ ११. ६७)—इत्यत्र यदुक्तं रुजःकरणं यच्च जातिभ्रंशकरेषु परिगणितं तत् शोणितो-त्पादनादन्यत्रेति बोध्यम् । अथवा तेनेदं विकल्पनीयम् ।

† जिघांसया विप्रदण्डोद्यमे । नतु नर्मणा । निपातने ताडनम् ।

१. C. and F. substitute अभिगूर्यत्वद्दशतं, G. अवगूरन्त्वद्दशतं, H. अवगूर्यं त्वय शतं for अवगूर्यं त्वद्दशतं. २ The text substitutes च for तु. ३. The text reads संगृह्णाति महीतले for संगृह्णीयाद् द्विजन्मनः. ४. B. D. E. and H. omit the following :—

कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रौ निपातने ।

५ I reads कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं and all others except A. read कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रं ६ A. adds अपि after यम.

‘ताडने च्छेदने चैव शोणितस्य प्रवर्तने ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत चान्द्रायणमथाचरेत् ॥
 दशसंख्याश्च गा दद्युरङ्गच्छेदो यदा भवेत्’ ।

(य. स्मृ. ९. ४-९)

इति । बृहस्पतिः—

‘काष्ठादिना ताडयित्वा त्वग्भेदे कृच्छ्रमाचरेत् ।
 अस्थिभेदे अतिकृच्छ्रस्तु पराकस्त्वद्भक्तने’ *॥

(बृ. स्मृ. १. ४३)

इति । पैठीनसिरपि—

‘त्वङ्गार-हुङ्गारावगूरण-निपातन-लोहितप्रवर्त-
 नोत्तरजयेषु प्रणिपातैकरात्रोपवास-कृच्छ्रातिकृ-
 च्छं चरित्वा प्रसादयेत् यथासंख्यम्’ ।

इति । एतत् सर्वं सजातीयविषयम् । विजातीये तु प्रजा-
 पतिराह—

* अङ्गकर्तनं शस्त्रादिना अङ्गच्छेदः ।

† त्वङ्गार-हुङ्गारयोरेकदिनव्रताचरणपूर्वकं प्रणिपातः । अवगूरण-
 निपातनयोः कृच्छ्राचरणपूर्वकं प्रणिपातः । लोहितप्रवर्तने वादेषूत्तर-
 पक्षग्रहणपूर्वकं पराजये च अतिकृच्छ्रं चरित्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत्-
 इत्यन्यत्र विस्तरः ।

१. B. and D omit following :—

दशसंख्याश्च गा दद्युरङ्गच्छेदो यदा भवेत् ।

इति । बृहस्पतिः—

‘काष्ठादिना ताडयित्वा त्वग्भेदे कृच्छ्रमाचरेत् ।

२. B. and D substitute अङ्गवर्तने for अङ्गकर्तने. ३. Here also some
 read -गोरण. ४ I reads प्रणिपत्येक-

‘द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्गुणमथापि वा ।

क्षत्र-विट्-शूद्रजातीनां ब्राह्मणस्य वधे व्रतम्’ ॥

इति । आक्रोशादौ शङ्ख-लिखितावाहतुः—

‘आक्रोशेऽनृतवादे वा एकरात्रं त्रिरात्रं चोपवासः’ ।

इति । समन्तुः—

‘देवर्षि-गो-ब्राह्मणा-ऽऽचार्य-मातृ-पितृ-नरेन्द्राणां
प्रतिषेधने आक्रोशने जिह्वां दहेद्विरण्यं दद्यात्’ ।

इति ॥ ५३ ॥

‘अतिकृच्छ्रं च रुधिरे’ (प. स्मृ. ११. ५४ पूर्वार्धे)
-इत्युक्तम् । कोऽसावतिकृच्छ्रः ? -इत्याकाङ्क्षायां तत्स्वरूपमाह—

नवाहमतिकृच्छ्री स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥५४॥

त्रिरात्रमुपवासी स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ।

इति । अतिकृच्छ्रमाचरन् विप्रस्त्रिरावृत्तैकभक्त-नक्ताया-
चितदिनेषु नदसु यावता पाणिः पूर्यते तावदेव भुञ्जीत ।
उपवासदिनेषु प्राजापत्यवदुपवासमेव चरेत् । सोऽयमतिकृच्छ्र
इत्युच्यते । एतदेवाभिप्रेत्य याज्ञवल्क्यः प्राजापत्यमुपदिश्य
तस्यैव गुणविकृतित्वेनातिकृच्छ्रं निर्दिशति—

१ A. substitutes च for वा. २. B and D. do not insert त्रिरात्रं.
३. J reads -गो-ब्राह्मणे च स्यार्थे for -गो-ब्राह्मणाचार्य-. ४ I. reads नवाहम-
तिकृच्छ्र for नवाहमतिकृच्छ्री. ५ B C. D and I. read उपवास for
उपवासी ६ H reads प्राजापत्यप्रतिकृतित्वेन for प्राजापत्यमुद्दिश्य तस्यैव
गुणविकृतित्वेन.

‘अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः’ ।

(या. स्मृ. ३. ३२०)

इति । गौतमोऽपि प्राजापत्यं प्रपञ्चयानन्तरमाह—

‘एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातः ।

(गौ. स्मृ. २६. १८)

इति । येद्वा नैरन्तर्येण नवसु दिनेषु पाणिपूरान्नं भुक्त्वा
त्रिषु दिनेषु उपवसेत् । तदाह यमः—

‘एकैकं पिण्डमश्रीयात् त्र्यहं कल्पे त्र्यहं निशि ।

अयाचितस्त्र्यहं चैव वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥

अतिकृच्छ्रं चरेदेतत् पवित्रं पापनाशनम्’ ।

(य. स्मृ. ३. ७१-७२)

इति ॥६४॥

‘अतिमानादतिक्रोधात्’ (प. स्मृ. ४. १)—इत्यारभ्य ‘कृच्छ्रो-
भ्यन्तरशोणिते’ (प. स्मृ. ११. ५४)—इत्यन्तेष्वष्टस्वध्यायेषु
नानाविधान् पापविशेषाननूद्य प्रायश्चित्तविशेषा निरूपिताः ।
यानि त्वन्यानि प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्तरहितानि शङ्कितानि
तेषां साधारणं प्रायश्चित्तमाह—

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥ ५५ ॥

दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ।

इति । अयं च गायत्रीजपः प्राजापत्यादीनामुपलक्षकः।

१. I. reads-भोजने for-भोजन २. A reads यावद् for यद् ३ B and D. do not insert प्रतिपदोक्त-; while H. substitutes प्रतिपादोक्त- and I. omits शङ्कितानि ४ M. substitutes दत्त- for दद्य-

तानि च प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्तव्यतिरिक्तानि व्रतानि मुनिभिः
प्रपञ्चितानि । तत्र अत्रि-मनु-विष्णु-विश्वामित्राः—

‘अनुक्तनिष्कृतीनां तु पापानामपनुत्तये* ।

शक्तिं चावेक्ष्य पापं च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥

(म. स्मृ. ११. २०९)

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ।

प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९४)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘क्रय-विक्रय-दुष्टभोजन-प्रैतिग्रहेष्वनादिष्टप्रा-

यश्चित्तेषु सर्वेषु चान्द्रायणं प्राजापत्यं च’ ।

इति । स्मृत्यन्तरे—

* अनुक्ता निष्कृतयः प्रायश्चित्तानि येषां कर्मणां तानि अनुक्तनिष्कृतीनि । यथा चाण्डालादिप्रतिलोमवधे प्रतिपदोक्ता निष्कृतिर्नास्ति । तत्र शक्तिं पापं च अवेक्ष्य प्रायश्चित्तं कल्पयेत् । शक्तिः प्रायश्चित्तिनः । तपोदानाद्यासु निष्क्रियासु प्रायश्चित्तीयां कर्तुं समर्थः स्यात् तामेव कल्पयेत् । एवं पापस्य गुरुत्वं लघुत्वं कामकृतत्वमकामकृतत्वं अभ्यासमनभ्यासं च अवेक्षयेत् । यतो दण्ड-प्रायश्चित्तयोस्तुल्यत्वमतः देशकालादिकं सर्वं विचार्य प्रायश्चित्तं देयं भवति ।

१. We follow here A., while B. D and G substitute अत्र for तत्र and A. E I omit अत्रि- G and J omit तत्र. ३ Except A. and J. all others do not insert अपि. ४ A. adds- दुष्ट- before - प्रैतिग्रहेषु

‘भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानि ब्राह्मणानां विशेषतः ।
तत्र शिष्टं यथा ब्रूयुस्तत्कर्त्तव्यमिति* स्थितिः’ ॥

इति । शातातपः—

‘अनुक्तेषु विधिं ज्ञात्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
सर्वत्र सर्वपापेषु द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(शा. स्मृ. ६. ३)

इति । उशनाः—

‘यथोक्तं यत्र वा नोक्तमिह पातकनाशनम् ।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण शुद्ध्यते नात्र संशयः†’ ॥

(उ. स्मृ. ३. १९)

इति ॥ ५५ ॥

अभोज्ये भोज्यत्वप्रमितिमभिसंकल्प्य मनसा
प्रसक्तिं स्वाच्छन्द्यादिह विदधतः संस्मृतिर्मतः ।
मतं प्रायश्चित्तं दधतमिममेकादशमसा-
वकार्षीदध्यायं स्फुटविवरणं माधवसुधीः ॥ १ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज—वैदिकमार्गप्रवर्त्तक—परमेश्वरश्री-
वीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरस्य माधवमात्यस्य कृतौ पराशर-
स्मृतिव्याख्यायां माधवर्षायायां एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

* शिष्टैरुक्तेन प्रायश्चित्तेनानुष्ठितेन पापनिष्कृतिर्भवतीति भावः ।

† सर्वसाधारणमिदं प्राजापत्यम् ।

‡ पातकनाशनं प्रायश्चित्तम् । इहास्मिन् प्रायश्चित्तप्रकरणे । यत्र प्राजापत्यकृच्छ्रमुक्तं तत्र तेन अन्येन वा यथोक्तेन प्रायश्चित्तेन शुद्धिर्भवत्येव । यत्र तन्नोक्तं तत्रापि प्राजापत्यकृच्छ्रेण भवतीत्यत्र नास्ति संशयः ।

१. Except A and G. all others substitute स्मृति for स्थितिः. २. B. and D. अनुक्तस्य, G. अशक्तेषु and J. अनुक्ते तु for अनुक्तेषु. ३. I. reads प्रायश्चित्तं for प्राजापत्य. ४. C and F substitute संन्योक्तम् for नोक्तम्; while B and D. अतिपातक for इह पातक. ५. H. reads आभोज्याभोज्यत्व- but it seems to be a mistake. ६. I. only reads संस्मृतिमतः.

The names occurring in the Parâs'ara Samhitâ

ADHYÂYAS IV — XI

१ पराशरः 77, 10. 139, 1 147, 6. 273, 10.	४ मनुः 34, 1. 185, 16. 186 6. 270, 19. 288, 12. 427, 5
२ पाराशरः 306, 2. 317, 3. 345, 3 347, 19.	५ मन्वर्थः 77, 10.
३ प्रजापतिः 23, 12.	६ शङ्खः 52, 10.

**A list of the names of authors, works, etc., occurring
in Mâdhavâchâryâ's Commentary on the
Parâsar Sâmhita, Adhyâyâs IV—XI.**

- १ अङ्गिराः 3, 6. 54, 15. 56,
3. 58, 14. 65, 11. 67, 11
82, 14. 83, 1 102, 8 106,
17. 113, 3. 116, 9 116,
12. 135, 14. 166, 14. 173,
2. 181, 4. 201, 11. 206,
6. 208, 2. 210, 19. 211,
12. 213, 6. 214, 14. 217,
7. 221, 8. 230, 3 231,
4. 232, 6. 234, 12 234,
16. 234, 20. 235, 16. 247,
7. 256, 2. 257, 4 257,
5. 257, 10. 257, 11. 267,
5. 267, 14. 275, 8. 283,
17. 307, 14. 309, 2. 315,
10. 338, 9. 368, 4. 368, 21.
371, 13 375, 8. 387, 16.
397, 9. 416, 7 422, 12.
- २ अत्रिः 37, 2. 162, 18 163,
11. 163, 19. 169, 9. 170,
18. 191, 12. 460, 15.
- ३ अपरार्कः 22, 3.
- ४ आचार्यः (पराशरः) 18, 1.
41, 1. 100, 3. 101, 2 114,
16. 152, 13. 242, 5. 242,
11. 307, 9.
- ५ आयर्वणी श्रुतिः 129, 18
216, 13. 216, 14.
- ६ आदित्यपुराणम् 53, 8.
- ७ आदिपुराणम् 179, 3
- ८ आपस्तम्बः 13, 2. 36, 13.
109, 5. 111, 11. 111, 14.
111, 17. 113, 16. 124, 18.
128, 2. 129, 4. 153, 16.
163, 7. 165, 2. 257, 11.
258, 1 259, 8. 260, 8. 261,
2. 261, 20. 264, 9. 266,
3. 267, 9. 273, 12. 284,
12. 291, 5. 334, 8 336, 1.
377, 8. 396, 9. 397, 5.
- ९ उपमन्युः 323, 20
- १० उशनाः 36, 16. 52, 19. 56,
10 63, 15. 87, 1. 98, 9.
169, 15. 175, 15. 183,
14. 189, 2 189, 14 313,
6 333, 7. 335, 13. 346,
9. 370, 17. 393, 11. 405,
18. 425, 17. 461, 17.
- ११ ऋक् 418, 6. 437, 8.
- १२ ऋक्संहिता 135, 2. 225, 21
- १३ ऋष्यशृङ्गः 345, 19. 346, 2.
- १४ कण्वः 28, 1. 322, 9. 322,
17 329, 3. 339, 13.
- १५ कल्पसूत्रकारः 56, 13.

- १६ कश्यपः 92, 18. 94, 3.
 १७ कवचः 100, 18.
 १८ कात्यायनः 38, 12 250, 8.
 १९ काश्यपः 81, 10. 88, 1.
 160, 16. 178, 10. 182, 12.
 310, 5.
 २० कूर्मपुराणम् 117, 7. 404, 9
 २१ कौशिकः 205, 6.
 २२ गर्गः 419, 17. 422, 11.
 २३ गौतमः 10, 15. 12, 3 18
 19. 50, 16. 95, 2. 97, 10
 137, 12. 157, 9. 201, 8
 299, 11. 308, 17 337, 1
 340, 2. 341, 11. 401, 8
 456, 8. 459, 15.
 २४ चतुर्विंशतिमतम् 35, 8. 41
 9. 52, 13. 95, 15. 105
 12. 111, 2. 115, 2.
 150, 13. 151, 8. 208, 15.
 209, 16. 214, 9. 222, 2.
 228, 11. 231, 13. 253, 10.
 318, 6. 318, 12. 320, 9.
 327, 7. 333, 11. 333, 14.
 335, 5. 335, 10. 336, 5.
 339, 16. 340, 17. 352,
 10. 353, 5. 368, 12. 382,
 5. 401, 11. 404, 17. 405,
 5. 411, 4. 416, 4. 423, 11.
 423, 17. 431, 5.
 २५ च्यवनः 25, 20. 121, 17.
 127, 14. 241, 20.
 २६ छन्दोगाः 112, 2.
 २७ छागलेयः 201, 9. 418, 9.
 २८ जमदग्निः 143, 4.
 २९ जातूकर्ण्यः 17, 14 68, 15.
 252, 13. 322, 14. 394, 13.
 ३० जाबालः 31, 10.
 ३१ जाबालिः 91, 6. 92, 4.
 200, 8. 252, 1. 323, 14
 340, 14. 439, 5.
 ३२ जैमिनिसूत्रम् 449, 3.
 ३३ तैत्तिरीयब्राह्मणम् 222, 13.
 455, 16.
 ३४ दीर्घतमाः 324, 1.
 ३५ देवलः 28, 14. 30, 14. 34,
 16. 51, 4 109, 12. 110,
 7. 113, 9 130, 10. 131,
 15. 152, 22. 154, 17,
 155, 8. 156, 4. 180, 4.
 184, 11 185, 2. 192, 4.
 193, 14. 194, 10. 200,
 11. 232, 12 250, 4. 300,
 13. 322, 6. 365, 7. 369, 4.
 431, 9 442, 19.
 ३६ धौम्यः 426, 7.
 ३७ नारदः 324, 13. 326, 4.
 ३८ नारदीयपुराणम् 34, 11. 36,
 10. 59, 4.
 ३९ न्यायः 202, 17. 206, 3.
 212, 15. 242, 17. 270, 9.
 270, 10. 410, 11.
 ४० न्यायदर्शिनः 77, 12. 93,
 8. 106, 6.
 ४१ पराशरः 3, 1. 77, 13. 139,
 4. 139, 13. 147, 6. 211,
 11. 230, 18. 254, 5. 457,

The names of authors and works, etc.

10. 273, 10 288, 15.
289, 6 292, 13 295, 1.
344, 3. 344, 6. 348, 2.
- ४२ पाराशरः 306, 2. 317, 3.
345, 3. 347, 19.
- ४३ पुराणम् 38, 1.
- ४४ पुलस्त्यः 68, 10.
- ४५ पूर्वपक्षिण 11, 20.
- ४६ पैठीनसिः 55, 10. 68, 3.
89, 16. 183, 21. 191, 10.
252, 4. 285, 10 458, 4.
- ४७ प्रचेताः 104, 5. 150, 18.
251, 17.
- ४८ प्रजापतिः 24, 15. 25, 4.
166, 20. 301, 11. 323, 3.
359, 14. 372, 6. 374, 15
379, 14 434, 6. 435, 1.
436, 14. 437, 16. 439, 3.
458, 8
- ४९ प्रजापतिधर्मः 330, 9.
- ५० प्राभाकराः 8, 18.
- ५१ प्रामाणिकाः 12, 1.
- ५२ बृहद्यमः 318, 1. 370, 10.
379, 1. 403, 3. 405, 6.
405, 11
- ५३ बृहद्विष्णुः 395, 5.
- ५४ बृहत्संवर्तः 334, 4.
- ५५ बृहस्पतिः 7, 6. 12, 17. 13,
15. 24, 1. 28, 10. 34, 19.
58, 16 137, 3. 156, 19.
189, 18. 190, 6 217, 18.
253, 15 301, 11 366, 16.
380, 6 385, 8. 386, 5.
449, 10. 454, 11. 457, 14.
- ५६ बौधायनधर्मः 14, 1.
- ५७ बौधायनः 28, 6. 35, 2.
64, 9. 64, 16. 65, 18.
98, 16. 131, 18 142, 15.
147, 16. 149, 17 162, 10.
162, 13. 173, 6. 176, 10.
178, 4 183, 18 187, 8.
191, 12. 195, 5. 201, 4.
235, 4. 316, 1 328, 6
337, 17 423, 13. 454, 19.
455, 1.
- ५८ ब्रह्मगर्भः 104, 10.
- ५९ ब्रह्मपुराणम् 20, 3 20, 20.
23, 14. 183, 4 193, 3.
- ६० ब्रह्माण्डपुराणम् 35, 19.
- ६१ भरद्वाजः 425, 5. 426, 11.
446, 8.
- ६२ भविष्यत्पुराणम् 141, 7.
- ६३ भृगुः 35, 13.
- ६४ मनुः 4, 12. 7, 18. 9, 12.
10, 7 13, 18. 16, 1 19, 3.
27, 18. 30, 14. 32, 3
36, 2 37, 19. 39, 5.
44, 14. 45, 8. 53, 18.
63, 11 66, 2. 70, 1 77, 14.
78, 12. 80, 11. 84, 5.
85, 7 86, 5. 88, 5. 90,
9. 95, 6. 96, 8. 101, 4.
117, 13. 127, 7. 137, 7.
139, 11. 148, 10. 148, 13.
149, 1. 152, 9. 155, 11.
157, 17 159, 2. 174, 10.
175, 2. 177, 6 180, 17.
182, 8. 190, 11. 191, 15.
194, 5. 195, 8. 195, 18.

The names of authors and works, etc.

- 196, 5. 200, 4. 203, 9.
 204, 8. 205, 18. 223, 5.
 226, 3. 229, 16. 245, 6.
 270, 19. 271, 3. 288, 12.
 288, 16. 293, 7. 299, 7.
 300, 9. 306, 10. 309, 18.
 310, 7. 311, 1. 313, 3.
 314, 10. 319, 11. 319, 19.
 324, 6. 325, 4. 336, 16.
 341, 18. 342, 4. 350, 8.
 353, 16. 354, 2. 354, 13.
 355, 5. 357, 10. 363, 8.
 364, 1. 365, 10. 367, 9.
 369, 18. 372, 1. 379, 4.
 380, 2. 391, 10. 394, 8.
 400, 11. 401, 1. 414, 5.
 428, 9. 443, 5. 444, 16.
 453, 5. 456, 13. 460, 15.
- ६६ मन्त्रलिङ्गम् 224, 19.
 ६६ महाभारतम् 6, 15. 37, 5.
 43, 8. 58, 2.
 ६७ मार्कण्डेयपुराणम् 173, 17.
 ६८ मार्कण्डेयः 37, 16. 163, 4.
 418, 16.
 ६९ मुनिमतम् 300, 8.
 ७० मुनयः 314, 9.
 ७१ यमः 24, 6. 26, 10. 31, 6.
 49, 11. 88, 11. 99, 6.
 103, 11. 103, 14. 145, 16.
 155, 15. 156, 9. 157, 12.
 166, 9. 175, 11. 187, 16.
 190, 15. 193, 10. 248, 11.
 251, 12. 300, 17. 303, 14.
 305, 6. 306, 5. 308, 11.
 309, 1. 311, 5. 311, 19.
- 315, 1. 330, 9. 335, 1.
 341, 16. 369, 15. 404, 5.
 442, 19. 445, 9. 453, 9.
 457, 9. 459, 19.
- ७२ याज्ञवल्क्यः 4, 16. 5, 12.
 6, 4. 7, 14. 10, 3. 20,
 16. 26, 15. 27, 5. 30,
 21. 32, 12. 39, 13. 40,
 13. 41, 1. 43, 4. 44, 10.
 47, 9. 49, 5. 66, 6. 69,
 14. 79, 1. 80, 16. 84, 9.
 88, 15. 97, 4. 100, 10.
 101, 9. 102, 4. 105, 16.
 107, 8. 116, 4. 126, 16.
 149, 7. 149, 13. 150, 5.
 180, 10. 181, 19. 187, 3.
 189, 4. 193, 6. 196, 9.
 198, 4. 202, 4. 204, 5.
 209, 7. 209, 11. 242, 19.
 283, 11. 293, 4. 310, 11.
 315, 6. 317, 6. 319, 15.
 321, 11. 325, 17. 350,
 11. 351, 17. 353, 12. 354,
 9. 355, 1. 356, 7. 380, 10.
 382, 9. 395, 1. 402, 17.
 406, 13. 414, 1. 428, 6.
 428, 16. 431, 1. 454, 15.
 457, 5. 459, 11. 461, 3.
- ७३ लौगाक्षिः 107, 5. 107, 12.
 144, 14. 322, 22.
- ७४ वसिष्ठः 24, 20. 29, 5. 41,
 16. 50, 5. 50, 19. 66, 18.
 87, 3. 98, 12. 102, 13.
 103, 17. 117, 20. 139, 12.
 150, 8. 151, 15. 189, 10.
 191, 12. 249, 16. 298, 20.

The names of authors and works, etc.

- 309, 6. 313, 14. 313, 19.
 316, 13. 324, 21. 331, 2.
 336, 13. 350, 8. 351, 1.
 353, 8. 421, 4.
- ७५ वसिष्ठवचनम् 329, 13.
 ७६ वाररुचं वार्तिकम् 449, 7.
 ७७ विश्वामित्रः 235, 13. 252, 7.
 460, 15.
 ७८ विष्णुपुराणम् 21, 17.
 ७९ विष्णुस्मरणम् 281, 13. 420,
 8.
 ८० विष्णुस्मृतिः 320, 12.
 ८१ विष्णुः 14, 15. 17, 17. 30
 5. 83, 17. 85, 16. 89, 3
 89, 13. 90, 13. 99, 1. 100
 15. 101, 1. 115, 6. 116,
 15. 154, 1. 154, 13. 155,
 1. 175, 22. 177, 10. 243,
 7. 304, 1. 341, 1. 364, 12.
 370, 1. 388, 4. 392, 1.
 403, 8. 407, 12. 420, 8.
 422, 7. 422, 18. 442, 2.
 443, 4. 460, 15.
- ८२ वृद्धाङ्गिराः 83, 1.
 ८३ वृद्धप्रचेताः 242, 6.
 ८४ वृद्धपराशरः 77, 14. 139, 3.
 273, 11. 367, 16. 434, 10.
 ८५ वृद्धवसिष्ठः 6, 18. 161, 3
 162, 1.
 ८६ वृद्धविष्णुः 161, 17.
 ८७ वृद्धशातातपः 397, 14.
 ८८ वैय्यासिकं न्यायसूत्रम् 204,
 15. 413, 3.
- ८९ व्याघ्रपात् 56, 6.
 ९० व्याघ्रः 24, 11. 44, 2. 101,
 13. 252, 16. 321, 18.
 324, 10. 325, 8. 328, 17.
 ९१ व्याघ्रवचनम् 329, 8. 330, 3.
 ९२ व्याससूत्रम् 448, 20.
 ९३ व्यासः 57, 10. 93, 17.
 103, 7. 138, 9. 164, 4.
 164, 8. 183, 10. 208, 10.
 251, 19. 251, 21. 275, 19.
 280, 17. 320, 1. 376, 14.
 426, 1. 449, 19.
 ९४ शङ्ख-लिखितौ 38, 6. 38,
 17. 49, 16. 85, 3. 97, 17.
 243, 11. 313, 11. 317,
 18. 332, 7. 337, 4. 341,
 7. 363, 1. 385, 14. 395,
 11. 404, 13. 406, 5. 458,
 12. 461, 7.
 ९५ शङ्ख-लिखितः 379, 10.
 ९६ शङ्खः 11, 14. 41, 20. 49,
 19. 52, 18. 54, 15. 67, 4.
 86, 8. 93, 11. 99, 9. 144,
 17. 145, 10. 185, 9. 187,
 12. 190, 8. 251, 4. 264,
 6. 265, 2. 268, 19. 290,
 11. 308, 5. 320, 17. 371,
 4. 384, 5. 396, 13. 408,
 7. 419, 1. 324, 7. 440,
 10. 453, 13.
 ९७ शातातपः 14, 10. 20, 10.
 93, 14. 97, 21. 109, 17.
 110, 13. 133, 14. 143,
 10. 145, 5. 145, 19. 163,

15. 172, 9. 175, 7. 188,
12. 191, 12. 203, 3 334,
12. 336, 8. 330, 13.
367, 13. 398, 1. 402, 11
439, 8. 444, 8 444, 12.
449, 10. 450, 1. 461, 13.
- १८ शास्त्रम् 297, 12.
- १९ श्रुतिः 55, 7. 136, 3. 139,
11. 207, 19 349, 17
447, 3. 448, 12.
- १०० षट्त्रिंशन्मतम् 185, 6
265, 18 332, 13 348,
18. 398, 6. 425, 17.
- १०१ संवर्तः 78, 6. 79, 11. 86,
13. 91, 2. 91, 14. 95, 18
105, 12. 122, 16. 153
12. 170, 21. 194, 13
244, 3. 257, 11. 257, 12
283, 3. 284, 8. 309, 13.
318, 16. 321, 5. 325, 13.
326, 13. 330, 13. 333,
17. 335, 17. 340, 10. 347,
8 348, 7. 367, 3. 369, 7.
391, 2. 405, 8.
- १०२ सामगाः 225, 22. 418, 6.
- १०३ सुमन्तुः 52, 16 92, 7.
109, 9 190, 3 245, 3
307, 10 309, 2. 326, 7.
327, 4. 337, 9. 338, 13
376, 6 383, 10. 402, 1
402, 6. 458, 14.
- १०४ स्कन्दपुराणम् 9, 9.
- १०५ स्मरणम् 114, 16. 148,
11. 209, 7. 224, 13.
312, 11.
- १०६ स्मृतिः 55, 10. 63, 9. 139
11. 265, 12. 365, 16.
365, 17 413, 3.
- १०७ स्मरणम् 114, 16. 148, 11.
219, 7. 224, 13. 312, 11,
- १०८ स्मृत्यन्तरम् 11, 11. 12.
7. 12, 9. 29, 7. 40, 16.
43, 2. 53, 18 55, 13.
66, 1. 77, 11. 84, 5.
93, 11. 101, 3. 165,
12. 170, 3. 171, 14. 177,
2. 188, 15. 195, 18. 203,
6. 287, 4 307, 8. 310,
4. 333, 3 345, 4. 349,
3 371, 8. 390, 5. 391, 6.
399, 7. 431, 12. 461, 10.
- १०९ हारीतः 48, 21. 49, 22.
54, 8 64, 2. 66, 10 67,
7 71, 2. 73, 11. 98, 5.
103, 2. 106, 20. 108,
11. 108, 17. 117, 6.
121, 11 123, 1. 124, 9.
143, 17 153, 8. 154, 7
190, 6. 233, 3 234, 12.
235, 8 237, 6 249, 7.
252, 19. 273, 2 317,
13. 323, 10 327, 15.
368, 8. 372, 10. 389, 14.
423, 8. 442, 9. 445, 3.

Index of Quotations,

Vol. II., Part I.

१. अङ्गिराः—

अकामतः कृते पापे 201, 12. अकृत्वैव निवृत्तिं यः 376, 11. अक्षारलवणं रूक्षं 247, 9. अगुरुः क्षत्रियाणां च 231, 9. अजानन्यस्तु विब्रूयात् 235, 1. अज्ञानामुपदेष्टव्यं 234, 8. अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि 206, 8. अनर्चितैरनाहूतैर् 234, 17. अनुग्रहं तु वक्ष्यामि 376, 2. अनेकधर्मशास्त्रज्ञः 230, 11. अनेन विधिना गोघ्नो 248, 6. अन्तर्दशाहे भुक्त्वाच्च 422, 13. अन्त्यजानां तु गमने 106, 18 — 309, 3 अन्त्यावसायिनां भुक्त्वा 388, 2. अन्त्यावसायिनामन्नम् 116, 10. 368, 5. अभक्ष्याणामपेयानाम् 371, 15. अभोज्यानां तु सर्वेषां 388, 1. अलेह्याणामपेयानाम् 369, 1. अविद्यमाने सर्वस्वं 248, 9. अव्रती सव्रती वाऽपि 64, 1.	अशृतं चारनालं च 416, 10. अष्टादशाहात् स्नानं स्यात् 166, 16. अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा 267, 6. अस्माकं चैव सर्वेषां 236, 3. आतुरामभिः शस्तां च 244, 18. आत्मनो यदि वाऽन्येषां 248, 7. आ द्वादशाहान्द्वारीणां 166, 15. आपद्धर्मेषु यत् प्रोक्तं 236, 12. आमं वा यदि वा पक्वं 376, 3. आर्त्तानां मार्गमाणानां 234, 3. आहिताग्निर्विशेषेण 376, 12. आहिताग्निस्तु यो विप्रः 375, 9. आहिताग्नेर्द्विजाग्र्यस्य 102, 9. आहूय श्रावयेदेकः 236, 17. उत्कृत्य वृषणौ वाऽपि 315, 12. उपपातकसंयुक्तो 247, 8. उपस्थानं व्रतादेशः 232, 7. उपस्थाय तथा शिघ्रम् 207, 6. उपस्थितो हि न्यायेन 206, 9. उभयोर्हि तयोर्दोषः 235, 2. उष्णे वर्षति शीते वा 248, 2. एकविंशतिभिश्चान्यैः 217, 12.

Index of Quotations,

- एतत्तु द्रव्यजे विद्यात् 166, 17.
एते दोषा भवन्तीह 376, 1.
एतेषामुदकं पीत्वा 371, 18.
एतैरनङ्गान् नहि बन्धनीयो 275,
11.
एवं तैः समनुज्ञातः 236, 8.
एवं पापात् समुद्भूत्य 234, 10.
एषा लाघवकार्येषु 217, 16.
औषधं स्नेहमाहारं 283, 16.
काके भासे च गुध्रे च 82, 15.
किं ते कार्यं ? किमर्थं वा 235,
19.
किल्बिषं भुञ्जते भोक्ता 376, 4.
कृतवापो वसेद्दोष्टे 247, 10.
कृत्वा पापं न गूहेत् 206, 14.
क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा 207, 5
कार्यं सर्वं प्रयत्नेन 236, 21.
ख्यापयन् गुरुतल्पी वा 315, 15.
गण्डूषं पादशौचं च 173, 3.
गात्रैश्च शिरसा चैव 207, 7.
गां चैवानुव्रजेन्नित्यं 247, 14.
गुडो रसस्तथोदधिद् 416, 9.
गुरुतल्पी शिलां तप्ताम् 315, 11.
गुर्वर्थे वा मृतो युद्धे 338, 11.
गुर्वर्थे क्षतिथीनां तु 376, 5.
गृहस्थस्तु द्विरात्रं वा 67, 13.
गोमतीं च जपेद्विद्याम् 247, 17.
प्रात्वा चैवोष्मणा चैव 375, 13.
चण्डालपरिगृहीतं यद् 113, 5.
चण्डाल-पतितादीनाम् 397, 10.
चण्डालः श्वपचः क्षत्ता 116, 13.
चतुर्णामपि वेदानां 230, 4.
चत्वारो वा त्रयो वाऽपि 217, 9.
चान्द्रायणं चरेद्विप्रः 397, 11.
चित्रकर्म यथाऽनेकैर् 221, 11.
जन्म-शारीर-विद्याभिर् 208, 3.
221, 9.
जपतो जुह्वतो वाऽपि 376, 8.
जानङ्गिः पर्षदः पन्थाः 234, 6.
जानन्तो न प्रयच्छन्ति 234, 4.
जीवन्नेवं भवेत् शूद्रो 376, 10.
ज्योतिषामयने चैव 230, 9.
ततस्ते प्रणिपातेन 235, 17.
तत् पापं शतधा भूत्वा 211, 2.
तत् प्रयत्नेन कर्तव्यम् 236, 19.
तद्वत्कर्तारि यत् पापम् 215, 3.
तपो-निश्चयसंयोगात् 3, 8.
तप्ते लोहशयने 315, 19.
तस्मात्तद्द यत् सत्यं 236, 7.
तस्मादार्त्तं समासाद्य 234, 5.
तस्मिन्निवेदिते कार्ये 236, 9.
तस्मिन्नुत्सारिते पापे 213, 7.
236, 10
तस्य कार्यो व्रतादेशः 234, 7.
तस्य शुद्धिं विजानीयात् 113, 6.
तावन्न मुच्यते नारी 58, 13.
तिष्ठन्तीषु च तिष्ठेच्च 247, 15.
ते तथा तत्र जल्पेयुर् 213, 8.
236, 11.

तेषां नेत्राग्निदग्धं सत् 215, 4.
 ते हि पापकृतो वैद्याः 206, 16.
 त्रयाणां यः प्रमाणज्ञः 230, 7.
 त्रैपक्षिके तदर्धं तु 422, 14.
 दशरात्रं पिबेद्ब्रह्मं 267, 16.
 दृष्ट्वाग्निं हूयमानं तु 68, 2.
 द्वौ मासौ स्नानमप्यस्य 247, 11.
 धर्मस्य पर्षदश्चैव 230, 6.
 धर्मेण च यथोक्तेन 208, 4. 221,
 10.
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं 248, 3.
 न नारिकेलैर्न च फालकेन 275, 9.
 नश्यते नाञ्च सन्देहः 215, 5.
 न हि तेषामतिक्रम्य 211, 15.
 नाज्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो 58,
 11
 नाभेरूर्ध्वं तु दष्टस्य 67, 14.
 नैव गच्छति कर्त्तारं 214, 17.
 पतिता-जन्त्यस्त्रियो गत्वा 307, 15.
 पतितां पङ्कमग्रां च 248, 1.
 पद्मोदुम्बर-बिल्वानां 317, 17.
 पराकेण विशुद्धिः स्यात् 106, 19.
 309, 4.
 परिषत्सम्पदश्चैत्र 236, 13.
 परिषद्या ब्राह्मणानां 231, 5.
 पर्षत् सचिन्त्य तत् सर्वम् 236, 15.
 पर्षदा कार्यते यत्तु 3, 10.
 पर्षदि ब्रूहि तत् सर्वं 235, 20.
 पश्चात् कार्यानुसारेण 211, 14.
 पातनं चैकशृङ्गस्य 267, 7.

पादं चरेद्रोधवधे 247, 7
 पादशौचक्रिया कार्या 247, 12.
 प्रज्ञानैरपि विद्ब्रह्मिः 211, 16.
 प्रतिगृह्य प्रदातव्यं 376, 6.
 प्रमादश्च न कर्तव्यो 206, 13.
 प्रशस्य स्वस्ति चेत्युक्त्वा 375, 14.
 प्राप्य देशं च कालं च 236, 14.
 प्रायश्च समं चित्तं 3, 9.
 प्रायश्चित्तचतुष्कं च 232, 8.
 प्रायश्चित्तप्रणेतारः 217, 11.
 प्रायश्चित्तं न दातव्यं 234, 18.
 प्रायश्चित्तं समादिश्य 231, 10.
 प्रायश्चित्ते यदा चीर्णे 214, 15.
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने 207, 2.
 प्रायो नाम तपः प्रोक्तं 3, 7.
 फलानि पिण्याकमथो 416, 11.
 ब्रह्मचर्याश्रमादूर्ध्वम् 230, 12.
 ब्रह्मचारी शुना दष्टः 67, 12.
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् 102, 10.
 ब्राह्मणी तु शुना दष्टा 65, 12.
 ब्राह्मणो देवताः सर्वाः 135, 15.
 ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु 231, 7.
 ब्राह्मण्यमपि तद्वत् स्यात् 221, 11.
 भक्षयन्तीं न कथयेत् 248, 5.
 भुञ्जानो वर्धयेत् पापं 206, 11.
 भूर्भुवः-स्वस्त्रयो लोकास् 236, 2.
 भोगान्तामसतां याति 375, 10.
 मरणाय तदा पङ्क्यां 315, 13.
 महापातकचिन्तासु 217, 17.
 महाव्रतं चरेद्वा अपि 338, 10.

- मागधा-ऽऽयोगवौ चैव 116, 14.
 मारुता-ऽर्कसमायोगात् 215, 1.
 मासोपवासं कुर्वीत 307, 16.
 मृतः शुद्धयति 315, 22.
 मृते भर्तरि या नारी 54, 16.
 मृदुरार्जवसम्पन्नः 207, 13.
 यतीनामग्रविद्यानां 217, 14.
 यत्तु दत्तमजानद्भिः 211, 1.
 यथा गवि तथा हत्यां 82, 16.
 यथा भवेत्तथा चीर्णे 236, 20.
 यथा ऽभ्युद्धरते कश्चित् 231, 9.
 यथा ऽश्मनि स्थितं तोयं 215, 2.
 यदा न दृश्यते सोमः 65, 13.
 यदि चेद्दृश्यसे सत्यं 236, 4.
 यद्यागतो ऽस्य सत्येन 236, 5.
 यस्तु चण्डालसंस्पृष्टं 113, 7.
 यस्तु वेदमधीयानः 375, 11.
 यावन्नामौ दहेद्देहं 58, 12.
 या स्त्री ब्राह्मणजातीया 56, 4.
 यां दिशं तु गतः सोमः 65, 14.
 ये सम्यङ्नियता विप्राः 217, 10.
 योजने पादहीनं स्यात् 257, 8.
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टम् 181, 6.
 रेतो-मूत्र-पुरीषाणां 369, 2 371, 16.
 लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्य 315, 20.
 वचः पूर्वमुदाहार्यं 211, 13.
 विपाके तु विपत्तिः स्यात् 283, 17.
 विप्राः पृच्छन्ति तत्कार्यम् 235, 18.
 वृषभैकादशा गाश्च 248, 8.
 वेद-विद्या-व्रतस्नातः 230, 10.
 वैश्यानां त्रिगुणा चैव 231, 6.
 वैश्यानां याजकश्चैव 231, 8.
 व्याधितस्य यथा वैद्याः 207, 1.
 व्रतिवद्धारयेद्दण्डं 247, 13.
 शब्दे च्छन्दसि कल्पे च 230, 8.
 शरीरस्य विमोक्षेण 315, 14.
 शिरोव्रतैश्च स्नातानाम् 217, 15.
 शुभूषित्वा नमस्कृत्वा 247, 16.
 शूद्राक्षरसपुष्टस्य 376, 7.
 शूद्रे वेदफलं याति 375, 12.
 शृङ्गभङ्गे ऽस्थिभङ्गे च 267, 15.
 शृणुष्व भो इदं विप्र 236, 18.
 शौचं महार्घरोम्णां तु 181, 5.
 षड्रात्रं च त्रिरात्रं च 397, 12.
 षण्मासं भुवि निःक्षिप्य 173, 4.
 षण्मासानथ यो भुङ्क्ते 376, 9.
 संशये तु न भोक्तव्यम् 206, 12.
 सचैलं वाग्यतः स्नात्वा 207, 4.
 स तद्बधकृतं द्वाभ्यां 248, 7.
 स तु चान्द्रायणं कुर्यात् 116, 11.
 368, 6.
 स तु सान्तपनं कृच्छ्रं 113, 8.
 सत्येन तु विशुद्धयन्ति 236, 6.
 सत्येन द्योतते राजा 235, 21.
 सत्येन द्योतते वह्निः 236, 1.
 सद्यो निःसंशये पापे 206, 10.

समालिङ्गेत् स्त्रियं वाऽपि 315, 16.
 सर्वं पृच्छामि तच्चेन 214, 16.
 सर्वेषां निश्चितं यत् स्यात् 236, 16.
 साध्वीनामेव नारीणाम् 58, 10.
 सायं सङ्गोपनार्थं तु 256, 3.
 सा ऽन्धतीसमाचारा 54, 17.
 सावित्रीमात्रसारैस्तु 217, 13.
 सा स्वर्गमात्मघातेन 56, 5.
 सूर्मीं ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्येत् 315,
 19.

स्यात्त्वकामकृते यत्तु 201, 13.
 स्यादेतत् त्रिगुणं वक्त्रे 67, 15.
 स्वल्पं वाऽथ प्रभूतं वा 206, 15.
 स्वैस्वैरङ्गैर्विना ऽप्येते 230, 5.

२. अत्रिः-

अनुकानिष्कृतीनां तु 460, 16.
 आर्त्तवाभिप्लुतां नारी 164, 1.
 आतुरस्नान उत्पन्ने 169, 10.
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शा 163, 1.
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो 170, 19.
 उपवासत्रयं कुर्यात् 163, 13.
 कृच्छ्रेण शुद्धयते पूर्वा 163, 2.
 दद्यात्तु शक्तितो दानं 169, 13.
 दशरूपं जपेत् पश्चात् 170, 20.
 न व्रतेनोपवासेन 37, 3.
 नारी स्वर्गमवाप्नोति 37, 4.
 भुक्त्वा पीत्वा चरेत् कृच्छ्रं 164, 2.
 रजस्वला तु भुञ्जाना 163, 12.
 वासोभिर्दशभिश्चैव 169, 12.

शक्तिं चावेक्ष्य पापं च 461, 1.
 स्त्रियश्च रतिसंसर्गे 191, 13.
 स्पृष्ट्वास्पृष्ट्वा ऽवगाहेत् 169, 11.

३. अपरार्कः-

अस्थिनि त्रिगुण प्रोक्तं 23, 8.
 आत्मनाशः सनिर्घाते 22, 20.
 आत्मानं घातयेद्यस्तु 22, 9
 उदकं पिण्डदानं च 22, 17.
 एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च- 22, 11.
 एतत् संवत्सरादूर्ध्वं 22, 12.
 क्षीरप्रक्षालनं कृत्वा 23, 1.
 चण्डालाद्बुद्धकात् सर्पात् 22, 15.
 चण्डाला-ऽशनि-शस्त्रा-ऽहि-23, 4.
 चतुर्गुणं त्रिपक्षे तु 22, 14.
 जीवतो यद्गतं प्रोक्तं 23, 7.
 तस्य पापविशुद्धयर्थं 22, 10.
 तस्याशौचं विधातव्यं 23, 3
 दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च 22, 8. 22, 16.
 दृष्टच्छेदं समादाय 22, 6
 नारायणबलिः कार्यो 23, 6.
 नोपतिष्ठति तत् सर्वम् 22, 18.
 ब्राह्मणेन वधे पाशे 22, 19.
 भस्मास्थीनि गृहीत्वा तु 22, 21.
 मृगभक्षेरणे चैव 22, 4.
 यदि कश्चित् प्रमादेन 23, 2.
 विशुद्धमि-पयः-पन्था- 22, 7.
 वृक्षा-ऽरम-विष-विप्रैश्च 23, 5.
 शूले ऽप्यर्धं कबन्धस्य 22, 5.
 षण्मासात् द्विगुणं प्रोक्तं 22, 13.

Index of Quotations,

- ४ आचार्यः—
 रजसा शुद्धयते नारी 152, 13.
- ५ आथर्वणी श्रुतिः—
 क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः
 216, 15.
 तं तं लोकं जयते तांश्च कामान् 130,
 3.
 तेषामैवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत 216,
 17
 यं यं लोकं मनसा संविभाति 130, 1.
- ६ आदित्यपुराणम्—
 ऊढायाः पुनरुद्वाहं 53, 9.
 कलौ पञ्च न कुर्वीत 53, 10.
- ७ आदिपुराणम्—
 अभोज्यस्तद्रतो व्रीहि- 179, 5.
 गृहदाहे समुत्पन्ने 179, 4.
 तत्र ब्रव्याणि सर्वाणि 179, 10.
 द्रतः सङ्क्रममाणे ऽग्नौ 179, 8,
 न च प्राणिवधो यत्र 179, 9.
 मृण्मयेनावगुप्तानाम् 179, 6.
 यव-माष-तिलादीनां 179, 7.
- ८ आपस्तम्बः—
 अकामान्नक्तभोजी स्यात् 111, 13.
 अङ्ग-प्रत्यङ्ग-संपूर्णे 266, 6.
 अन्त्यजैः खानिताः कूपाः 111, 15.
 अन्त्यानां भुक्तशेषं तु 397, 6.
 अपूर्णेष्वपि कालेषु 128, 4.
 अविज्ञातश्च चण्डालः 125, 1.
 अशक्तस्या ऽपि बालस्य 129, 5.
 अस्थिमङ्गं गवां कृत्वा 267, 10. |
- आ स्नानकालं नाभीयात् 163, 9.
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः 378, 3.
 इहजन्मानि शूद्रत्वं 377, 10.
 उदक्या यदि वा भुङ्क्ते 163, 8.
 उदक्यां यदि गच्छेत् 336, 1.
 उपवासेन चैकेन 258, 4.
 उपानच्छेष्म- विण्मूत्रं 153, 18.
 एकपादं चरेद्रोधे 258, 5.
 एकभक्तेन नक्तेन 268, 3.
 एतासु गमनं कृत्वा 334, 10.
 एषु स्नात्वा च पीत्वा च 111, 16.
 कण्ठाभरणदोषेण 260, 10.
 कान्तारेष्वथ दुर्गेषु 259, 9.
 कान्तारेष्वथ वा दुर्गे 273, 13.
 कूपैकपानैर्दुष्टानां 125, 6
 केशाना रक्षणार्थाय 291, 8.
 चण्डालकूपभाण्डस्थं 114, 1.
 चण्डालस्पर्शने 109, 6.
 चरेत् सान्तपनं विप्रः 114, 3.
 चरेदर्धं व्रतं तत्र 260, 11.
 चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्धं तु 397, 7.
 तत्तोर्यं यः पिबेद्भिप्रः 111, 12.
 तत् पापं तस्य तिष्ठेत 291, 11.
 तत्र प्रायश्चित्तमवगाहनम् 109, 6.
 तदर्धं तु चरेद्द्वैश्वर्यः 114, 4.
 तद्गतं तस्य गृह्णीयात् 129, 6.
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन 291, 13.
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं 125, 9.
 तेषामपि तु यैर्मुक्तं 125, 5.

त्रिपादे तु शिखा धार्या 264, 11.
 लक्छेदे पुच्छनाशे वा 267, 11.
 दमने दामने रोधे 261, 3.
 दैवे कर्मणि पित्र्ये च 165, 4.
 दोषनिर्घातार्थानि 13, 4.
 दोषात् कर्तव्यानि 13, 7.
 द्विगुणं गोव्रते तत्र 266, 7.
 द्विगुणे तु व्रते चीर्णे 281, 9.
 नरो हेकोपवासेन 125, 7.
 नस्तः सकलपाशैर्वा 261, 4.
 निपातयति यो गा वै 262, 2.
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति 378, 4.
 पतितैर्दूषिते कूपे 153, 19.
 पादे तु नख-रोमाणि 264, 10.
 पादोनं व्रतमाचष्टे 266, 5.
 पादो ऽसम्पन्नमात्रे तु 266, 4.
 पाषाणैर्लगुडैः पाशैः 262, 1.
 पूर्णे ऽपि कालनियमे 128, 3.
 प्रपास्वरण्ये कटके च सौरे 112, 1.
 प्राजापत्यं तु शूद्राणां 125, 3.
 प्राजापत्येन शुद्धचेत 336, 2.
 प्रायश्चित्तं कथं तत्र 114, 2.
 बालापत्या तथा रोगी 125, 8.
 भर्तुर्व्यतिक्रमे कृच्छ्रम् 36, 14.
 भिषङ् मिथ्या प्रयोक्ता च 284, 14.
 मेच्छी नटी चर्मकारी 334, 9.
 यत्किञ्चिक्त्रियते पापं 291, 12.
 यदि तत्र विपत्तिः स्यात् 259, 10.
 यदि त्विह विपत्तिः स्यात् 273,

यस्तु नो वपनं कुर्यात् 291, 7.
 यस्तु भुञ्जीत शूद्रान्नं 377, 9
 यस्य न द्विगुणं दानं 291, 10.
 यैस्तत्र भुक्तं पक्वान्नं 125, 4.
 योजने पादहीनं स्यात् 258, 6.
 राजा वा राजपुत्रो वा 291, 6.
 विपन्नानां बहूनां तु 284, 13.
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थे ऽह्नि 165, 3.
 शूद्राज्ज्ञानागमश्चैव 378, 2.
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः 378, 1.
 शूद्रोच्छिष्टभोजने 396, 10.
 श्वपाक-चण्डालपरिग्रहेषु 112, 3.
 स विज्ञातस्तु कालेन 125, 2.
 स्त्रीणाम् 396, 11.

९. ईश्वरवादिनः—

आज्ञाच्छेदी मम द्वेषी 9, 22.
 श्रुति-स्मृती ममैवाऽऽज्ञे 9, 21.

१०. उपमन्युः—

पुनः शूद्रां गुरोर्गत्वा 333, 21.
 ब्रह्मचर्यं स दुष्टात्मा 323, 22.

११. उशानाः—

अन्ते च वाससां त्यागः 170, 1.
 अन्त्यजानामुच्छिष्ट- 394, 4.
 अन्त्यजेन तु सम्पर्कः 346, 11.
 अन्यासां चैव नारीणां 56, 12.
 अबुद्धिपूर्वं चान्द्रायणम् 394, 10.
 एवं द्विजात्युच्छिष्ट- 393, 17.
 कथं तस्या भवेच्छौचं 169, 17.
 कनक-मणि-रजत- 175, 19.

Index of Quotations,

- क्षत्रियाणां त्रिंशत् 394, 1.
क्षत्रियोच्छिष्टभोजने 393, 13.
खट्वाङ्गधारी गुरुतल्पगः 313, 7.
गमने तु व्रतं यत् स्याद् 333, 9.
गवा-श्व-रथ-यानानां 189, 3.
गौर्मेध्या षष्ठे 189, 15.
चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते 169, 18.
ज्वराभिभूता या नारी 169, 16.
ततः संध्यामुपासीत 425, 19.
तपो-ऽग्निहोत्र-मन्त्रेषु 52, 21.
तस्यान्ते वृषभैक- 98, 11.
तैजसानां चोच्छिष्टानां 175, 18.
दंष्ट्रादिदष्टो 63, 16.
दद्याच्छक्त्या ततो दानं 170, 2.
दशकृत्वः पिबेदापो 425, 18.
दश-द्वादशकृत्वो वा 169, 20.
नरमांसं श्वमांसं च 371, 1.
पिता पितामहो यस्य 52, 20.
पुरस्तादजादयः 189, 15.
पृथक्चिर्तिं समारुह्य 56, 11.
प्रविशेत् संप्रदीप्ताग्नौ 346, 12.
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण 462, 2.
प्राजापत्येन शुद्धयन्ति 335, 15.
बलाक-श्लव-हंस-कटक- 405, 19.
बुद्धिपूर्वं चेत् त्र्यहं 394, 2.
ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने 393, 12.
ब्राह्मणोच्छिष्टानामपां 393, 18.
भुक्त्वा पञ्चनखानां च 371, 2.
मणिमथानामद्भिरेव 175, 17.
मतिपूर्वं चेत् पराकः 393, 17.
मतिपूर्वं प्राजापत्य- 393, 15.
मूल-फल-पुष्प- 183, 15.
यथोक्तं यत्र वा नोक्तं 462, 1.
यस्तु पुनर्ब्राह्मणो 335, 14.
राजन्यवधे षड्वार्षिकं 98, 10.
द्वयोच्छिष्टभोजने 393, 14
व्यभिचारिणीं भार्यां 36, 17.
शूद्राणां कुशवारिपानं 394, 2.
शूद्रोच्छिष्टभोजने 393, 16.
सर्पहन्ता माषमात्रं दद्यात् 87, 2.
सा सचैलाश्वगाह्या ऽऽपः 169, 19.
सुवर्ण-रजत-ताम्र- 175, 16.
स्त्रियः सर्वतः 189, 15.
हृदयमासामशुचि 189, 16.
१२. ऋक्संहिता-
अग्निः शुचिव्रततमः 135, 1.
असम्भोजनाच्चा ऽपि 225, 20.
कथानश्चित्र आभुवत् 418, 4.
क्रय-विक्रयाद्योनि- 225, 19.
धाता यथापूर्वमकल्पयत् 136, 5.
शमग्निरग्निभिः 437, 10.
शं नो देवीरभिष्टये 437, 13.
१३. ऋग्व्यशृङ्गः-
अन्तर्वन्ती तु युवतिः 346, 3.
द्रुपदादिवे मुमुक्षानः 428, 3.
न प्रचारं गृहे कुर्यात् 346, 5.
न शयीत समं भर्त्रा 346, 6.
प्रायश्चित्तं गते गर्भे 346, 7.

प्रायश्चित्तं न सा कुर्यात् 346, 4.
सम्पृक्ता स्यादथान्त्यैर्या 345, 20.
हिरण्यमथ वा धेनुं 346, 8.

१४. कण्वः—

आसनाच्छयनाद्यानात् 28, 2.
चान्द्रायणं तप्तकृच्छ्रम् 322, 10.
चान्द्रायणं विशो राज्ञः 329, 5.
तप्तकृच्छ्रं पराकं च 322, 18.
प्रसृतो यस्तु वैश्यायां 339, 14.
भार्या वैश्यां सकृद्भत्वा 322, 19.
यानासनादिभिर्नित्यम् 28, 5.
शतसाहस्रमभ्यस्य 339, 15.
शूद्रदारान् गतो विप्रो 329, 4.
संवत्सरेण पतति 28, 4.
सकृद्भत्वा गुरोर्भार्याम् 322, 11.
सङ्क्रमन्तीह पापानि 28, 3

१५. कल्पसूत्रकारः—

प्रेतस्योत्तरतः पत्न्या 56, 14.

१६. कश्यपः—

अजाविक्रवधे त्रिरात्रम् 93, 1.
चीर्णान्ते हिरण्यं दद्यात् 93, 2.
मृग-महिष-वराह- 94, 4.

१७. कवचः—

तदर्धमेव शूद्राणां 100, 20.
विप्रार्थं क्षत्रिये प्रोक्तं 100, 19.

१८. कात्यायनः—

गाथानुगच्छेत् सततम् 250, 10.
गोघ्नस्तच्चर्मसंवीतो 250, 9.
भार्या भर्तुर्मतेनैव 38, 13.

भोक्षयेत् सर्वयत्नेन 251, 2.
वर्ष-शीता-5५तप-क्लेश- 251, 1.

१९. काश्यपः—

एकरात्रं निराहारा 160, 18.
कृकलास-सर्प-नकुल- 88, 2.
चीर्णान्ते प्राच्यामुदीच्यां 370, 6.
तृण-काष्ठ-रज्जु-मुञ्ज- 183, 1.
प्रोक्षण-पर्याप्तिकरणा- 178, 11.
बक-बलाक- 81, 11.
मृदारु-चर्मणां 183, 3.
रजस्वला च संस्पृष्टा 160, 17.
विवर्षण-विदलन- 178, 13.
विमर्शन-प्रोक्षणैः 178, 12.

२०. कूर्मपुराणम्—

अलाबुं किंशुकं चैव 404, 10.
उदुम्बरं च कामेन 404, 11
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा 117, 18.
बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रब्दं 117, 19.

२१. कौशिकः—

नैष्ठिकानां वनस्थानां 205, 7.
शुद्धानामपि लोकेऽस्मिन् 205, 8.

२२. गर्गः—

क्रमाद्बुद्धं क्रमाद्धीनं 419, 14.
क्षत्र-विट्-शूद्रजातीनां 419, 12.
मत्या ऽभ्यासे तथा कुर्यात् 419,
9.

त्र्यहं वा कामतः कुर्यात् 419, 10.

द्विगुणं त्रिगुणं चैव 419, 11.

शावे च सूतके चैव 419, 8.

सवर्णानां तु सर्वेषां 419, 13.

२३. गौतमः—

अथ खल्वयं पुरुषो 10, 18.

अथातश्चान्द्रायणम् 299, 12.

अनात्रेय्यां चैवम् 97, 15.

अन्त्यावसायिनीगमने 308, 18.

अबुद्धिपूर्वे साम्पत्तये 401, 6.

अभिक्रुद्ध्यावगूरणं 456, 9

अमत्या द्वादशरात्रम् 308, 19.

अमानुषीषु गोवर्ज- 340, 3.

अमावास्यायामुपोष्यै- 300, 5.

अवकर इत्येके 341, 13.

अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री 18, 17.

आज्यहोमो हविष्यश्चा- 299, 15.

आप्यायस्व 299, 14.

उक्तो वर्णधर्मश्चाभ्रमधर्मश्च 10, 18.

उदक्या गमने त्रिरात्रम् 337, 2.

उपस्थानं चन्द्रमसः 299, 16

ऋषभैकादशाश्च गा दद्यात् 95, 4.

एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातः 459,

16.

एष चान्द्रायणो मासः 300, 6.

ओम् भूर्भुवः स्वर्मह-299, 18.

कुर्यादित्यपरे 11, 3.

गां च वैश्यवत् 251, 9.

चरुर्भक्ष-सक्तु-कर्ण-300, 1.

तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यात् 10, 21.

तरति ब्रह्महत्याम् 11, 5.

तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे 299, 12.

देवकृतस्येति चान्ते 299, 18.

द्वादशैतानि 300, 3.

न कुर्यादिति मीमांसते 11, 1.

न कुर्यादित्याहुः 11, 2.

न हि कर्म क्षीयते 11, 2.

नित्यमभोज्यं केश- 137, 13.

निपाते सहस्रम् 456, 10.

परिवित्ति-परिवेतृ-50, 17.

पुनस्तोमेनेष्टा 11, 3.

पौर्णमास्यां पञ्चदश 300, 3.

प्रतिमन्त्रं नमसा 299, 20.

प्रदानं प्रागृतोः 157, 10.

यद्देवा देवहैलनमिति 299, 17.

राजन्यवधे षड्वार्षिकम् 97, 11.

लोहितदर्शने 456, 10.

वपनव्रतं चरेत् 299, 13.

विपरीतमेकेषाम् 300, 6.

वैश्ये त्रैवार्षिक- 97, 13.

व्रात्यस्तोमेनेष्टा 11, 4.

शूद्रे संवत्सरमृषभ- 97, 14.

श्रोभूतां पौर्णमासीमुपवसेत् 299,

13.

सखि-सयोनि-सगोत्रा- 341, 12.

सर्वमासप्रमाण- 299, 21.

२४. चतुर्विंशतिमतम्—

अत ऊर्ध्वं न दोषः स्यात् 424, 4.

अनाहिताग्नेयोज्ञानाः 209, 19.

अनुज्ञातोऽपि सन् पित्रा 52, 15.

अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते 115, 4.

- अमेध्यानां च सर्वेषां 368, 16.
 असिपत्रवनं सेव्य 353, 2
 आचार्यस्य पराकं तु 328, 6
 आब्दिके कृच्छ्रपादः स्यात् 424, 10.
 आमं मांसं घृतं क्षौद्रं 115, 3.
 आरत्नालं तथा क्षीरं 416, 5.
 आर्धिकः कुलमित्रञ्च 431, 6.
 उपवासो भवेत्तस्य 405, 6.
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् 318, 8.
 एते शूद्रेषु भोज्यान्नाः 431, 7.
 एवं परिषदादिष्टं 214, 11.
 कन्द-मूल-फलादीनि 405, 3.
 कुमारीगमने विप्रः 328, 12.
 कुम्भीप्राके महाघोरे 352, 17.
 कृच्छ्रार्थं ब्राह्मणी कुर्यात् 151, 12.
 कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव 35, 10.
 कृष्णसर्पं द्विजं नष्टं 229, 3.
 क्षत्रगर्भवधे चैव 41, 13.
 क्षत्रियस्य चरेत् कृच्छ्रं 151, 13.
 क्षत्रियस्य नवश्राद्धे 424, 1.
 क्षत्रियस्य वधं कृत्वा 95, 16.
 गत्वा तु प्राविशेदग्निं 320, 11.
 गर्दभं जारजातं च 229, 4.
 गर्भपाते समुद्दिष्टं 41, 10.
 गर्भाधानादिसंस्कारैर् 208, 16.
 गवामनुगमं कुर्यात् 253, 13
 तरं गत्वा 327, 12.
 गोघ्नः सौम्यत्रयं कुर्यात् 253, 11.
 गोमूत्र-यावकाहारः 253, 12.
 चण्डाल्यां गर्भमारोप्य 335, 9.
 चतस्र एव सन्त्याज्याः 353, 6.
 चरेच्चान्द्रायणं विप्रो 328, 5
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे 424, 8.
 423, 18.
 चित्तिं च चित्तिकाष्ठं च 111, 3.
 जारगर्भे विशेषः स्यात् 41, 11.
 ज्येष्ठभ्रात्रा त्वनुज्ञातः 52, 14.
 तत् पापं शतधा भूत्वा 352, 14,
 तत्रापि गृहमध्ये तु 352, 12.
 तत्सुतां च स्नुषां गत्वा 328, 4
 तथापि मुनिना प्रोक्तं 151, 11.
 तथोपवासं वैश्यस्य 411, 7.
 तद्वच्छूद्रमुखाद्वाक्यं 228, 13.
 तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत 327, 11.
 तावद्द्वर्षसहस्राणि 352, 16.
 तिलहोमसहस्रं तु 35, 11.
 ते सर्वे पापकर्माणः 222, 5.
 त्रिरात्रं चान्यमासे तु 423, 15,
 त्रैपक्षिके तदर्थं स्यात् 423, 13,
 त्रैपक्षिके सान्तपनं 423, 19.
 पुत्रतनयां 328, 3.
 नरो गोगमनं कृत्वा 340, 19.
 नाऽध्यापयति नाऽधीते 208, 17,
 नालिकां बालपुष्पं च 401, 13,
 नैव गच्छति कर्तारं 214, 12,
 पक्षत्रये गतिकृच्छ्रं स्यात् 424, 9.
 पञ्चगव्याशनो नित्यं 253, 14.
 पण्डितस्यापि शूद्रस्य 328, 14.

- पतितां तु द्विजो गत्वा 328, 13.
 परित्यक्ता ऽऽचरेत् पापं 352, 13.
 परिषत्त्वं न तेषां स्यात् 209, 18
 पलाण्डुं श्वेतवृन्ताकं 401, 12.
 पादोनं कृच्छ्रमुद्दिष्टं 423, 14.
 पादोनं क्षत्रियः कुर्यात् 231, 15.
 पितृ-मातृपरित्यागी 353, 1.
 पितृव्यतनयस्यैव 328, 2.
 पितृव्य-भ्रातृभार्या च 318, 14.
 पितृष्वसा मातुलानी 318, 7.
 पिशुनाः क्रूरकर्माणः 210, 1.
 पुनः संस्कृत्य चात्मानं 405, 7.
 प्राजापत्यं नवभ्राज्जे 423, 12.
 प्राजापत्यं प्रकुर्वति 327, 15. 333,
 16.
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति 222, 4.
 प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं 41, 15.
 प्रायश्चित्तं यदाग्नात् 231, 14.
 ब्रह्मगर्भवधे कृच्छ्र- 41, 12.
 ब्राह्मणीगमने कृच्छ्रं 335, 6.
 भाग्निनेयीं द्विजो गत्वा 327, 13.
 भ्रातुश्चैव कनिष्ठस्य 327, 8.
 मातरं गुरुपत्नीं च 320, 10.
 मातुलस्य सुतां गत्वा 327, 14.
 मातुश्च स्वस्त्रियां गत्वा 327, 10.
 मातुश्च स्वस्त्रियस्यैव 328, 1.
 मारुतार्कसमायोगात् 214, 13.
 मासद्वये पराकः स्यात् 424, 5.
 यथा भूमिगतं तोयम् 214, 10.
 यावन्ति नारीरोमाणि 352, 15.
 रजसा शुद्धयते नारी 151, 10.
 रजस्वलां द्विजो गत्वा 336, 6.
 राज्ञीगर्भे पराकः स्यात् 335, 7.
 लशुनं गृञ्जनं चैव 405, 1.
 वचनं तस्य न ग्राह्यं 228, 15.
 वल्लीं चैव द्विजे भुक्त्वा 405, 2.
 वसन्ति स्त्रीपरित्यागात् 352, 18.
 विष्णुत्रयभक्षणे विप्रः 368, 13.
 विधवागमने कृच्छ्रम् 328, 8. 335,
 11.
 विप्रगर्भे पराकः स्यात् 150, 14.
 विषं चोपविषं भुक्त्वा 382, 4.
 वृषल्यामभिजातस्तु 333, 12.
 वेदपारमनीता ये 209, 17.
 वैश्यस्य चैन्दर्वं प्रोक्तं 41, 14.
 वैश्यस्य तु द्वयं कुर्यात् 95, 17.
 वैश्यस्य त्वधिकं प्रोक्तं 424, 2.
 वैश्ये तदेव कर्तव्यं 150, 15.
 व्रतस्थागमने कृच्छ्रं 328, 9.
 335, 12.
 शास्त्रज्ञा दुष्टकर्माणः 210, 2.
 शुनीं चैव द्विजो गत्वा 339, 18.
 शूद्रगर्भे तु सन्त्यागः 150, 16.
 शूद्रः समाचरेत्पादम् 232, 1.
 शूद्रस्य गमने चैव 151, 14.
 शूद्रस्य तु नवभ्राज्जे 424, 3.
 शूद्राणां हीनजातीनां 333, 15.
 शूद्रागर्भे द्विजः कुर्यात् 335, 8.

शूद्रो ज्ञानावलेपेन 229, 1.
 श्व-काकोच्छिष्ट-गोच्छिष्ट- 368, 15.
 श्व-वर्मणि यथा क्षीरम् 228, 12.
 श्वपाकोपहता या तु 353, 7.
 श्वभ्रूमारुह्य धात्रीं च 318, 15.
 श्वादीनां चैव विष्मूत्रे 368, 14.
 स कृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं 328, 11.
 सखिभार्या समारुह्य 328, 10.
 सम्बधिनः स्त्रियो गत्वा 328, 7.
 स याति नरकं घोरं 229, 2.
 सर्वेषां पशुजातीनां 339, 17.
 सहस्रं तु जपेद्देव्याः 411, 6.
 सान्तपनं द्वितीयेऽह्नि 336, 7.
 सान्तपनं प्रकुर्वीत 327, 9.
 सार्धं चान्द्रायणं मासे 424, 4.
 स्पृष्ट्वा देवलकं चैव 111, 4.
 स्त्रीक्षीरं तु द्विजः पीत्वा 405, 6.
 स्त्रीणां नास्ति परित्यागो 352, 11.
 स्नेहपक्वं च तक्रं च 416, 6.
 हैतुका भिन्नमर्यादाः 210, 3.

२५. च्यवनः—

अभावे सर्वस्वम् 122, 7.
 आत्मघातकस्पर्शन- 26, 1.
 आपोऽडशाद्बालाः 122, 5.
 कांस्य-ताम्रपात्राणाम् 122, 2.
 कृमिदर्शने सान्तपनम् 127, 15.
 गोमूत्र-यावकाहारो 122, 4.
 चण्डालसङ्करे स्वभवन- 121, 18.
 चीर्णे प्रायश्चित्ते 122, 6.

नखानि रोमाणि छित्वा 242, 1.
 प्राजापत्यव्रतं गोवधे 242, 1.
 बाल-वृद्ध-स्त्रीणामर्धम् 122, 5.
 व्रतान्ते ब्राह्मणभोजनम् 242, 4.
 शङ्ख-शुक्ति-सुवर्ण- 122, 1.
 सप्तत्यूर्ध्वगता वृद्धाः 122, 6.
 सर्वमृण्मयभाण्डभेदनम् 121, 19.
 सौवीर-पयो-दधि-122, 3.

२६. छन्दोगाः—

कामो म उदकपानमिति 412, 9.
 नास्विदेतेऽप्युच्छिष्टा 412, 7.
 हन्तानुपानमिति 412, 6.

२७. छागलेयः—

अज्ञानाद्भुञ्जते विप्राः 418, 10.
 एकाहं च त्र्यहं पञ्च 418, 13.
 ततः शुद्धिर्भवेत्तेषां 418, 14.
 प्राणायामशतं कृत्वा 418, 11.
 प्रायश्चित्तमकामानां 201, 10.
 वैद्ये षष्टिर्भवेद्राज्ञि 418, 12.

२८. जमदग्निः—

अन्नमेकादकं पक्वं 143, 7.
 केश-कीटावपन्नं च 143, 8.
 क्रीतस्याऽपि विनिर्दिष्टं 143, 9.
 ग्रासमुद्धृत्याग्नियोगात् 143, 6.
 शृतान्नं द्रोणमात्रस्य 143, 5.

२९. जातुकर्ण्यः—

कामतोऽकामतः प्राहुः 17, 16.
 गां चेदकामतो हन्यात् 252, 14.
 गुरोः क्षत्रसतां भार्या 322 15

जम्बूक-काक-मार्जार- 396, 14.
 दष्टा सचैलमाश्रुत्य 69, 2.
 प्राजापत्यत्रयं कृत्वा 252, 15.
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैद्या 69, 1.
 मत्योच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा 394, 15.
 वृषणमात्रमुत्कृत्य 322, 16.
 स्कन्दितं व्रतिना रेतो 17, 15.

३०. जाबालः—

व्यहं चोपवसेदन्ते 81, 12.
 षण्णामेकैकमेतेषां 81, 11.

३१. जाबालिः—

अकामकृतपापानां 200, 9.
 अतिकृच्छ्रं तप्तकृच्छ्रं 323, 15.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा 436, 9.
 इतरेषां पशूनां तु 340, 16.
 कामकारकृतेऽप्येके 200, 10.
 कृच्छ्रं सान्तपनं कुर्यात् 91, 8.
 गुरोः शूद्रां सकृद्भत्वा 323, 16.
 गोहितो गोऽनुगामी स्यात् 252, 12.
 तप्तकृच्छ्रं तु गां गत्वा 340, 15.
 पञ्चगव्यं पिबेत् प्रातः 439, 7.
 प्राजापत्यं चरेन्मासं 252, 11.
 सिंह-व्याघ्र-वृकाणां च 92, 5.
 हत्वा सान्तपनं कुर्यात् 92, 6.
 हस्तिनं तुरगं हत्वा 91, 7.

३२. जैमिनिसूत्रम्—

त्यज्यतेः पूर्ववत्त्वम् 449, 1.

३३. तैत्तिरीयब्राह्मणम्—

जातं पाप्मा जग्राह 222, 15.

तं देवा आहुतिभिः 222, 15.

योऽवगूरेत् शतेन 456, 17.

३४. दीर्घतमाः—

गुरोः शूद्रां सकृद्भत्वा 324, 3.

प्राजापत्यं सान्तपनम् 324, 2.

३५. देवलः—

अकरमलैः समिद्धोऽग्निर् 192, 13.

अक्षताः सिकता लाजा 192, 9.

अक्षीणाश्चैव गोपानाद् 155, 10.

अक्षुद्राणामपां नास्ति 154, 18.

अक्षोभ्यानि तडागानि 153, 1.

अग्नेर्वृषलभुक्तस्य 192, 15.

अग्राम्या मृद्भवेच्छुद्धा 193, 2.

अङ्गार-तुष-केशा-ऽस्थि- 194, 2.

अण्डाभ्यां वर्जितं लिङ्गम् 322, 8.

अथ सर्वाणि धान्यानि 366, 1.

अन्यद्रव्यैरदूष्यं यत् 365, 17.

अपरे निष्कृतिं ब्रूयुर् 201, 3.

अपामार्ग-शिरीषार्क- 192, 7.

अभिसन्धिकृते पापे 201, 2.

अल्पशौचा भवन्त्येते 180, 6.

अल्पशौचे भवेच्छुद्धिः 185, 3.

अवर्ज्यं भक्ष्यजातं वा 366, 2.

अविगन्धा रसोपेता 155, 9.

अवेक्ष्य च बलं चैव 131, 7.

अशुद्धान्स्वयमप्येतान् 110, 8.

आर्द्रचर्मासृगित्येतद् 366, 9.

इष्यतेऽनुग्रहस्तेषां 130, 12.

उच्छिष्टं संस्पृशेद्विप्रः 110, 10.

- उद्धृताश्चापि शुद्धयन्ति 156, 5.
 एकप्रासममावास्यादि 300, 15.
 एकरात्रोषिताश्चापस् 156, 6.
 एको नार्हति तत् कर्तुम् 131, 1.
 एतान्याहुः पवित्राणि 192, 11.
 एवं कश्मलभूयिष्ठा 193, 18.
 और्ण-कौशेय-कृतप-180, 5.
 कर्तारं देश-कालौ च 131, 16.
 कश्मला-शुचियुक्तानि 153, 2.
 कुपूयं पूयमित्येतत् 366, 7.
 कृच्छ्रमिति प्राजापत्यम् 30, 13.
 क्लिन्नं भिन्नं शवं चैव 442, 17.
 गोघ्नः षण्मासान् तच्चर्म 250, 5.
 चण्डालाऽध्युषितं यत्र 193, 17.
 चण्डालाग्नेरमेध्याग्नेः 192, 17.
 चतुर्विधममेध्यं च 365, 12.
 चान्द्रायणं द्विविधम् 300, 14.
 ज्येष्ठायां यद्यनूढायां 51, 5.
 तरवः पुष्पिता मेध्याः 192, 5.
 तस्येयं निष्कृतिः प्रोक्ता 200, 13.
 तान्यप्यतिबलिष्ठानि 185, 5.
 तान्येवामेध्ययुक्तानि 180, 7.
 185, 4.
 तूलिकाद्युपधानानि 184, 12.
 तृतीये त्रिगुणं कृच्छ्रं 201, 1.
 दहतात् खननाच्चैव 194, 11.
 दुर्वर्णकृमिका भूमिर् 366, 12.
 दुष्टाऽपि या त्रिधा द्वेषा 194, 4.
 दूषितं कश्मलं दुष्टं 365, 11.
 धर्मज्ञा बहवो विप्राः 131, 2.
 धान्यकल्कैस्तु फलजैर् 180, 8.
 नव वा निर्मलं वाऽपि 365, 13.
 नाश्रीयात्तु त्र्यहं, मत्या 369, 6.
 निष्कृतिं व्यवहारार्थं 232, 17.
 पञ्चदशप्रासं पौर्णमास्यादि 300,
 16.
 पञ्चधा च चतुर्धा च 19, 43.
 पतिताग्नेश्चिताग्नेश्च 193, 1.
 पर्जन्यवर्षणाद्भूमेः 194, 12.
 पयः पिबेत् त्रिरात्रेण 442, 18.
 पलाश-खदिराऽश्वत्थास् 192, 10.
 पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य 184, 14.
 पौष्टिकानि मलघ्नानि 192, 12.
 प्रायश्चित्तं यथोद्दिष्टं 130, 11.
 ब्राह्मणैरपि भोक्तव्याः 431, 11.
 भस्म क्षौद्रं सुवर्णं च 192, 6.
 भ्रूणहत्यामवाप्नोति 342, 18.
 मत्या गत्वा पुनर्भार्या 322, 7.
 मानुषास्थि-वसा-विष्टा- 366, 6.
 माल्यानि सर्षपा दूर्वाः 192, 8.
 मृतबन्धुरशुद्धश्च 366, 13.
 मेध्यं चतुर्विधं लोके 365, 10.
 यत्र प्रसूयते नारी 193, 16.
 यत् स्यादनभिसन्धाय 200, 12.
 यवमध्यं पिपीलिकामध्यमिति
 300, 14.
 यस्तु चाण्डालभाण्डस्य 113, 10.
 यः स्वदारानृतुस्नातान् 34, 17.

याचितास्तेन ते चाऽपि 232, 16.
 याजनाऽध्यापनाद्यौनात् 28, 16.
 राज्ञा च ब्राह्मणैश्चैव 233, 2.
 रेतो-मूत्र-पुरीषाणां 369, 5.
 वक्ष्यते ज्तःपरं सर्वं 365, 8.
 विधेः प्राथमिकादस्मात् 200, 14.
 विशुद्धचत्युपवासेन 110, 9.
 व्यङ्गैः पतित-चाण्डालैर् 366, 10.
 शुचि पूतं स्वयं शुद्धं 365, 9.
 शुच्यप्यशुचिसंस्पृष्टं 366, 5.
 शुद्धं पवित्रभूतं च 365, 14.
 शोषयित्वा तथा किञ्चित् 184,
 13.
 श्व-कुक्कुट-वराहाश्च 109, 15.
 श्वपाकं पतितं व्यङ्गम् 109, 13.
 श्वपाको वृषलो भोक्तुं 192, 16.
 श्व-सूकर-खरोष्ट्रादि- 194, 1.
 श्वा च नित्यं विवर्ज्याः स्युः 366,
 11.
 सचैलः सशिराः स्नात्वा 109, 16.
 स तु त्र्यहेण शुद्धयेत् 113, 11.
 संज्ञाप-स्पर्श-निश्वासात् 28, 15.
 सर्वेषामप्यशौचानां 192, 14.
 सा चाग्नेया 51, 6.
 सूतिकं सूतिकां नारीं 109, 14.
 स्तोकानामुद्धृतानां च 154, 19.
 स्थावरं जङ्गम वाऽपि 365, 16.
 स्वदासो नापितो गोपः 431, 10.
 स्वयमेव हि यद्द्रव्यं 365, 15.

स्वयं वा ब्राह्मणैः कृच्छ्रम् 233, 1.

स्वेदाश्रुबिन्दवः फेनं 366, 8.

३६. धौम्यः—

जातश्राद्धे नवश्राद्धे 426, 9.

ब्रह्मोदने च सोमे च 426, 8.

३७. नारदः—

आसामन्यतमां गत्वा 324, 18.

दुहिता-ऽऽचार्यभार्या च 324, 16.

पितृव्य-सखि-शिष्यस्त्री 324, 15.

माता मातृष्वसा-श्वश्रूर् 324, 14.

राज्ञी प्रव्रजिता धात्री 324, 17.

३८. नारदीयपुराणम्—

आहूता या तु वै भर्त्रा 34, 12.

कृमियोनिशतं गत्वा 36, 12.

जीवितेनास्य वित्तेन 36, 11.

बालापत्याश्च गर्भिण्यः 59, 5.

रजस्वला राजस्रुते 59, 6.

सा ध्वाङ्क्षी जायतेऽपुत्री 34, 13.

३९. न्यायः—

किं हि वचनं न कुर्यात् 202, 16.

नास्ति वचनस्यातिभारः 202, 16.

शुना लीढं हविर्यथा 206, 1.

४०. पराशरः—

अज्ञानादापदोऽपि वा 427, 11.

अतिकृच्छ्रं च रुधिरे 459, 3.

अविज्ञातस्तु चण्डालो 360, 8.

एकपादं चरेद्रोधे 255, 4.

घृतं तैलं तथा क्षीरम् 427, 1.

चत्वारो वा त्रयो वाऽपि 230, 17.

त्रिपादे तु शिखावर्जं 289, 9.
 द्विजशुश्रूषणरतान् 429, 1.
 न बीजी भागमर्हति 44, 14.
 पादेऽङ्गरोमवपनं 289, 8.
 मुनिवक्त्रोद्गतान् धर्मान् 211, 10.
 शूद्रान्नं सूतकान्नं च 417, 6.
 422, 3.

संविशन्तीषु संविशेत् 292, 12.
 सशिखं वपनं कृत्वा 289, 5.
 स्वधर्मरतविप्राणाम् 450, 11.

४१. पुराणम्—

पिता रक्षति कौमारे 38, 2.
 पुत्रः स्थविरभावे तु 38, 3.

४२. पुरुस्यः—

ऊर्ध्वं तु द्विगुणं नाभेर् 68, 13.
 चतुर्गुणं स्मृतं मूर्ध्नि 68, 14.
 पञ्चरात्रं निराहारा 68, 12.
 रजस्वला यदा दष्टा 68, 11.

४३. पैठीनसिः—

अकार्यकारिणस्तेषां 285, 15.
 आश्रयः शस्त्रदाता च 285, 13.
 इतरेषां तु वर्णानां 55, 12.
 उपैक्षकः शक्तिमांशेत् 285, 14.
 काकोलूक-कृकलास- 89, 17.
 गोष्ठे वसन् यवागूं 252, 5.
 त्वङ्गार-हुङ्गारावगूरण-458, 5.
 नदीसङ्गमे वा 68, 7.
 पितुरभावे सत्याचार्यः 68, 8.
 बालस्यातुरस्य वा 68, 7.

ब्राह्मणस्तु शुना दष्टां 68, 4.
 मृताऽनुगमनं नास्ति 55, 11.
 रौरवाद्यजिनानां 184, 1.
 शुना दृष्टस्त्रिरात्रमुपवसेत् 68, 4.
 स्त्रीणां मुखं रतिसंसर्गे 191, 11.
 हन्ता मन्तोपदेष्टा च 285, 11.

४४. प्रचेताः—

अनृतुमतीं ब्राह्मणीं 104, 6.
 आनुलोम्येन कुर्वीत 151, 7.
 कृच्छ्र-चान्द्रायणे स्यातां 157, 3.
 क्षत्रिया शूद्रसम्पर्के 151, 4.
 क्षत्रियां हत्वा 104, 7.
 चान्द्रायणं सकृच्छ्रं तु 151, 5.
 चान्द्रायणे द्वे कृच्छ्रस्य 151, 2.
 प्रायश्चित्तं स्मृतं तस्याः 151, 1.
 विप्रा शूद्रेण संयुक्ता 150, 19.
 वैद्यां हत्वा मासत्रयं 104, 8.
 शूद्रं गत्वा चरेद्वैद्या 151, 6.
 शूद्रां हत्वा सार्धमासं 104, 8.
 स्त्रीगर्भिणी गोगर्भिणी- 251, 18.

४५. प्रजापतिः—

अग्नये चैव सोमाय 437, 17.
 अतो दिवा वा रात्रौ वा 167, 10.
 अन्यत्र गर्भविश्लेषात् 167, 5.
 अभिगच्छति या नारी 359, 15.
 अभ्यासे च तदभ्यस्येद् 379, 17.
 आर्त्तनी रजसा प्रोक्ता 167, 2.
 एकमेव सकृद्भुक्त्वा 372, 8.
 एकरात्रं तु नाभीयात् 24, 18.
 एवं हुत्वा च तच्छेषं 438, 2.

क्षत्र-विट्-शूद्रजातीनां 458, 11.
 क्षीरमष्टगुणं देयं 435, 4.
 गर्भस्य पतने चैव 161, 7.
 गर्भस्त्रावेऽपि सा स्नानात् 167, 6.
 गवामलाभे निष्कं वा 375, 1.
 गृहीत्वाऽऽसादयित्वा च 434, 9.
 गोमयात् द्विगुणं मूत्रं 435, 3.
 चतुर्दश्यामुपोष्याथ 439, 4.
 चान्द्रायणत्रयं कुर्यात् 372, 7.
 तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा 24, 17.
 तत्समुद्भृत्य होनव्यं 437, 2.
 तद्दिनानि त्रिरात्रं स्यात् 167, 11.
 तृतीयभागे सम्प्राप्ते 167, 12.
 द्विगुणं त्रिगुणं चैव 458, 10.
 न तु नैमित्तिकेन स्यात् 167, 3.
 निःसन्दिग्धे परिज्ञाते 167, 8.
 पञ्चरात्रं तु नाऽदनीयात् 323, 4.
 पालाशं पद्मपत्रं वा 434, 8.
 प्रणवेन तथा हृत्वा 438, 1.
 प्रभातात् त्रिरात्रेण 167, 13.
 प्रसूतिका तु या नारी 167, 1.
 ब्राह्मणस्यैव शूद्राक्षम् 379, 15.
 मत्या त्रिरात्रं कुर्वीत 379, 18.
 रजस्युपरते तत्र 167, 4.
 वैद्यां भार्यां गुरोर्गत्वा 323, 5.
 व्यभिचारिणीति सा ज्ञेया 359, 16.
 सकृद्भुक्त्वा तदज्ञानात् 379, 16.
 सन्दिग्धमात्रे स्नानं स्यात् 167, 9.
 स्थापयित्वा तु दर्भेषु 437, 1.

४६. प्रजापतिधर्माः—

तदेव क्षत्रियस्यापि 330, 7.
 विप्रो नृपस्य भार्यायां 330, 6.

४७. प्राभाकराः—

भावान्तरमभावो हि 9, 1.

४८. प्रामाणिकाः—

पुनः स्तोमेनेष्ट्वा 12, 3.

४९. बृहद्व्यमः—

उपोष्य द्वादशाहानि 370, 15.
 एतेषां भक्षणं कृत्वा 403, 6.
 क्रव्यादानां च सर्वेषाम् 370, 12.
 चण्डालीं पुलकसीं म्लेच्छीं 318, 2.
 त्रिरात्रमुपवासोऽस्य 425, 8.
 न ताभिः सह भोक्तव्यं 397, 3.
 नालिकां नालिकेरीं च 403, 4.
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं 425, 13.
 प्राणायामशतं कृत्वा 425, 9.
 भूतृणं शिशुकं चैव 403, 5.
 मधु मांसं च योऽश्रीयात् 425, 12.
 माता-पित्रोः स्वसारं च 318, 3.
 माता वा भगिनी वाऽपि 397, 2.
 मातुलानीं प्रव्रजितां 318, 4.
 मासिकादिषु योऽश्रीयात् 425, 7.
 मांस-मूत्र-पुरीषाणि 370, 13.
 वराहैकशफानां च 370, 11.
 शिष्यभार्यां गुरोर्भार्यां 318, 5.
 श्व-गोमायु-कर्पीनां च 370, 14.

५०. बृहद्विष्णुः—

ब्राह्मणः शूद्रेच्छिष्टाशने 395, 6.

ब्राह्मणोच्छिष्टाशने 395, 9.

राजन्योच्छिष्टाशने 395, 8.

वैदयोच्छिष्टाशने 395, 7.

५१. बृहत्संवर्तः—

एतास्तु ब्राह्मणो गत्वा 334, 6.

रजक-व्याध-शैलूष- 334, 5.

५२. बृहस्पतिः—

अतिवाह्य च पादोनं 254, 2.

अतिवृद्धामतिकृशाम् 254, 5.

अन्नं तस्य न भोक्तव्यं 449, 12.

अलेह्यानामपेयानाम् 367, 1.

अस्थिभेदेऽतिकृच्छस्तु 458, 2.

ऋतौ न गच्छेद्यो भार्याम् 35, 1.

एकशय्यासनं पङ्क्तिर् 28, 11.

एते ब्राह्मणचण्डालाः 387, 7.

एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा 385, 12.

एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा 387, 11.

एतेषामेव सर्वेषां 387, 9.

कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं 156, 21.

कर्मणा तेषु यो मोहात् 387, 5.

कामाकामकृतं तेषां 13, 16.

काष्ठादिना ताडयित्वा 458, 1.

कुलटश्चित्रकर्मा च 386, 9.

गर्भिणीं कपिलां दोग्धीं 254, 3.

गवां पृष्ठानि मेध्यानि 190, 2.

गान्धर्वो लोहकारश्च 386, 6.

गुरुं त्वंकृत्य गर्वेण 454, 12.

गोघ्नस्य पावनं सम्यग् 253, 16

गोघ्राते च क्षुते वान्ते 137, 5.

गौरीं ददन्नाकपृष्ठं 156, 20.

चक्रोपजीवी रजकः 386, 7.

तस्माद् दैवे च पित्र्ये च 387, 8.

ताडयित्वा तृणेनापि 454, 13.

दुष्टान्नमपसृष्टान्नं 385, 10.

नट-नर्तक-तक्षाणः 380, 7.

नवधा सङ्करः प्रोक्तो 28, 13.

नैमित्तिकं धर्मजातं 7, 8.

नैमित्तिकं समाख्यातं 7, 12.

पादं चरेद्बोधवधे 254, 1.

पादौ शुची ब्राह्मणानां 190, 1.

पाशच्छेत्ता तु यस्तस्य 24, 4.

प्राजापत्येन शुद्धचेत्तु 387, 12.

प्राणायामान्त्रिरभ्यस्य 449, 14.

प्रायश्चित्तं यत् क्रियते 7, 10.

प्रायश्चित्ते तु चरिते 387, 6.

बालसंवर्धनं त्यक्त्वा 58, 17.

ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या 254, 7.

भिषक् च गरदश्चैव 387, 3.

मैक्ष्यान्नमुपभुञ्जानो 387, 10.

मार्जारश्चैव दर्वी च 190, 7.

मृतो मेधेन लेपव्यो 24, 3.

मृद्भस्म सलिलं चैव 137, 6.

यजमानोपजीवी च 386, 8.

यत्रोपविष्टा विप्राः स्युः 218, 2.

याजना-ऽध्यापने योनिः 28, 12.

योऽगृहीत्वा विवाहार्थिं 449, 11.

रङ्गोपजीवी कूटाशः 387, 2.

रजस्वला स्तुतिका च 58, 18.

- रेतो-मूत्र-पुरीषाणां 367, 2.
 रोधादिना घातयित्वा 254, 4
 रोधादिना चाङ्गिरसम् 253, 18.
 लोक-वेदाङ्ग-धर्मज्ञाः 218, 1.
 विक्रयी ब्रह्मणो यश्च 387, 1.
 विषोद्वन्धन-शस्त्रेण 24, 2.
 विहितस्यानुष्ठानात् 7, 9.
 वृथापाकस्य भुञ्जानः 449, 13.
 वृथा-ऽऽरामा-ऽऽश्रमाणां च 386,
 12.
 शस्त्रादिभिश्च हत्वा गां 253, 17.
 शौण्डिकान्नं नटस्यान्नं 385, 9.
 समर्षं पण्यमाहृत्य 386, 10.
 स वै वार्द्धुषिको नाम 386, 11.
 सोऽतिकृच्छ्रेण शुद्धयेत्तु 24, 5.
 सौनिकान्नं स्रतिकान्नं 385, 11.
 सौनिको वर्षिकश्चैव 387, 4.
 स्थाणु-पाषण्ड-गणिका 380, 8.
 हत्वा पूर्वविधानेन 254, 6.
 हेम-गो-तिलदानेन 254, 8.
 ५३. बौधायनः—
 अतैजसानामेव 149, 21.
 अमत्या ब्राह्मणं हत्वा 14, 2.
 201, 5.
 अल्पसंसर्गे तु परिलेखनम् 149, 19.
 अवाच्यं ब्राणस्योक्त्वा 455, 4.
 अशक्ता काञ्चनं दद्यात् 162, 16.
 असृक्पांस्वादिद्रव्यसंयोगे 178, 7.
 आक्रोशमनृतं कृत्वा 455, 6.
 आसनं शयनं यानं 187, 9.
 उच्छिष्टलेपोपहतानां 176, 12.
 उद्वन्धशत्रोपघाते 195, 6.
 ऋतौ न गच्छेद्यो भार्याम् 35, 3.
 ऋषयो निष्कृतिं तस्य 14, 3. 201,
 6.
 एवं तैल-सर्पिषी 143, 2.
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं जित्वा तु 455, 5.
 कृष्णाजिनानां बिल्व-तण्डुलैः 183,
 19.
 गुरुतल्पगस्तप्ते 316, 2.
 गोमूत्र-यावकाहारा 162, 15.
 चण्डालादिस्पर्शने 178, 5.
 ज्वलन्तीं वा सूर्माश्लिष्यात्
 316, 3.
 तथा मूत्र-पुरीष- 173, 8.
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा 162, 12.
 तिस्रो वैद्यस्य 98, 17.
 तैजसानां पात्राणाम् 173, 7.
 तैजसानां मूत्र-पुरीषा- 149, 18.
 त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा 454, 21.
 दारुमयानां पात्राणाम् 148, 1.
 दिवसोपोषितः स्नात्वा 455, 3.
 नव समा राजन्यस्य 98, 17.
 नियमातिक्रमे तस्य 35, 4.
 परित्यागस्तपो दानम् 428, 14.
 परीक्ष्य धर्मविद्वुद्ध्या 131, 20.
 पादेन ब्राह्मणं स्पृष्ट्वा 455, 2.
 प्रजातां चेत्कृच्छ्रपादं 337, 19.

ब्राह्मणवदात्रेय्याः 98, 18.
 ब्राह्मणी तु शुना दष्टा 65, 19.
 मतिपूर्वं हते तस्मिन् 14, 4. 201, 7.
 मधूदके पथोक्त्तिकारे 142, 18.
 महतां श्व-वायस-142, 16.
 मारुताकेण शुद्धचन्ति 187, 10.
 मूत्र-पुरीष-लोहित- 176, 12.
 मूत्रादिसम्पर्के 178, 6.
 मृगयानां पात्राणाम् 176, 11.
 याजनाध्यापनाद्यौनात् 28, 8.
 रजस्वला तु भुञ्जाना 162, 14.
 रजस्वला तु संस्पृष्टा 162, 11.
 वादेन ब्राह्मणं जित्वा 454, 20.
 विद्याभ्यासो ह्युपस्पर्शः 428, 15.
 वेद-विद्या-व्रतस्नात. 64, 10.
 लिङ्गं वा सवृषणम् 316, 3.
 शतपर्यायमावर्त्य 64, 11.
 शरीरं बलमायुश्च 131, 19. 235,
 5.
 संवत्सरं शुद्धस्य 98, 17.
 संवत्सरेण पतति 28, 7.
 सगोत्रां चेदमत्योपयच्छेत् 337, 18.
 सघृतं यावकं पीत्वा 64, 18.
 समीक्ष्य धर्मविद्वुद्ध्या 235, 6.
 समुद्रदर्शनाद्वा अपि 65, 20.
 सव्रतस्तु शुना दष्टः 64, 17.
 मिद्धहविषाम् 142, 16.
 स्त्रियश्च रतिबंधसर्गे 191, 13.
 स्पर्शमात्रोपवाते तु 149, 20.

५४. ब्रह्मगर्भः-

अन्तरप्रभवाणां च 105, 2.
 प्रतिलोमप्रसूतानां 105, 1.
 ५५. ब्रह्मपुराणम्-
 असमानैश्च सङ्कीर्णैः 21, 5.
 एतानि पतितानां तु 21, 5 23,
 15.
 कुसीदजीविनो येऽपि 21, 9.
 कृत्वा तैर्निहतास्तद्भृत् 21, 6.
 कृत्वा शौचं ततः शुद्धिः 183, 9.
 क्रोधात् प्रायं विष वह्नि 21, 7.
 गिरि-वृक्षप्रपातं च 21, 8.
 ग्रामाहण्डशतं त्यक्त्वा 193, 4.
 तप्तकृच्छ्रद्वयेनैव 21, 16. 23, 16.
 न चाऽश्रुपातः पिण्डो वा 20, 9.
 21, 14.
 नागानां विप्रियं कुर्वन् 21, 2.
 निगृहीतश्च यो राज्ञा 21, 3.
 पतितानां न दाहः स्यात् 20, 8. 21,
 13.
 पतितास्ते प्रकीर्तिताः 20, 6.
 परदारान् हरन्तश्च 21, 4.
 ब्रह्मदण्डहता ये च 21, 11.
 भूमिः सर्वत्र शुद्धा स्यात् 193, 5.
 महापातकिनो ये च 21, 12.
 मुखेभगाश्च ये केचित् 21, 10.
 रज्जु-वल्कल-पत्राणां 183, 8.
 शव-विण्मूत्र-शुकैस्तु 183, 6.
 शस्त्रमुद्गन्धनं जलम् 20, 4

शृङ्गि-दंष्ट्रि-नखि-व्याल- 20, 21.
शोधाऽऽदौ शोधनीयं च 187, 7.
सुदूरात् परिहर्तव्यैः 21, 1.

५६. ब्रह्माण्डपुराणम्—

कामाद्रोषान्मत्सराद्वा 35, 20.
सा सप्तजन्मकं यावत् 35, 21.

५७. भरद्वाजः—

अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्यात् 446, 11.
अपाङ्केयान् यदुद्दिश्य 425, 1.
आमश्नाद्धे तथा भुक्त्वा 425, 3.
चण्डालादुदकात् सर्पात् 424, 16.
दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च 424, 17.
निराचारस्य विप्रस्य 446, 10.
पतना-ज्नाशकैश्चैव 424, 18.
परंपाकनिवृत्तस्य 446, 9.
ब्राह्मणस्तत्र भुक्त्वाच्च 425, 2.
भुक्त्वैषां षोडशश्नाद्धे 424, 19.
सङ्कल्पिते तथा भुक्त्वा 425, 4.

५८. भविष्यत्पुराणम्—

आढकैस्तेश्चतुर्भिश्च 141, 10.
कुम्भो द्रोणद्वयं प्रोक्तं 141, 11.
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः 141, 9.
पलद्वयं तु प्रसृतं 141, 9.

५९. भारद्वाजः—

असरूपे स्मृतं नक्तं 426, 15.
उपवासस्त्रिमासादि- 426, 13.
द्विगुणं क्षत्रियस्यैव 426, 16.
प्राणायामत्रयं वृद्धौ 426, 14.
भुक्तं चेत् पार्वणश्राद्धे 426, 12.

साक्षाच्चतुर्गुणं चैव 426, 17.

६०. भृगुः—

अशीतिर्यस्य वर्षाणि 35, 14.
प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति 35, 15.

६१. मनुः—

अकामतः कृते पापे 200, 5.
अकामतस्तु राजन्यं 96, 9.
अकुर्वन् विहितं कर्म 7, 19.
अज-मेषावनद्वाहं 90, 11.
अजीगर्तः सुतं हन्तुम् 414, 12.
अज्ञानात्प्रादय विष्मूत्रं 369, 19.
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं 196, 7.
अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं 148, 15.
177, 7.

अधिविन्ना तु या नारी 357, 11.

अनभ्यासाच्च वेदानाम् 9, 14

अनस्थनां चैव हिंसायां 85, 9.

अनाहितामिता स्तैन्यम् 17, 1.

अनुक्तनिष्कृतीनां तु 460, 16.

अनेकानि सहस्राणि 54, 1.

अनेन विधिना यस्तु 247, 1.

अपत्यलोभाद्या तु स्त्री 36, 3.

अपात्रीकरणं ज्ञेयम् 17, 10.

अब्जमदमयं चैव 174, 12.

अब्रुवन्विब्रुवन्वाजपि 229, 15.

अभोज्यानां तु भुक्त्वाच्च 394, 10.

अभिं कार्णायसीं दद्यात् 86, 6.

अमत्वैतानि षड् जग्ध्वा 401, 2.

अमानुषीषु गोवर्जम् 386, 16.

- अल्पं वा बहु वा यस्य 319, 19.
 अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रं 457, 2.
 अवगूर्य त्वद्दद्यात् 456, 14.
 अविद्यमाने सर्वस्वे 247, 4.
 अव्याप्राश्नेदमेधयेन 155, 13.
 असच्छास्त्राधिगमनम् 17, 2.
 अस्थिमतां तु सत्त्वानां 84, 6.
 आकाशमिव पङ्केन 414, 11.
 आतुरामभियुक्तां वा 246, 7.
 आत्मनो यदि वाऽन्येषां 246, 11.
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो 16, 13.
 364, 2.
 आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै 47, 4.
 आपः शुद्धा भूमिगता 155, 12.
 आपः सुराभाजनस्था 444, 1.
 आलस्यादन्नदोषाच्च 9, 15.
 आसीनास्वपि चासीनो 246, 6.
 इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु 10, 8.
 इन्धनार्थमशुष्काणां 16, 12.
 इयं विशुद्धिरदिता 13, 19.
 उत्पद्यते गृहे यस्य 46, 9.
 उत्पादयेत् पुनर्भृत्वा 47, 2.
 उपपातकसंयुक्तो 245, 7.
 उपस्पृशंस्त्रिषवणम् 299, 9.
 उष्णे वर्षति शीते वा 246, 9.
 ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि 195, 9.
 ऋग्वेदं धारयन् विप्रो 226, 7.
 एकैकं ऋसायेत् पिण्डं 299, 8.
 एतमेव विधिं कृत्वा 300, 10.
 एवमेव चरेद्वदं 97, 1.
 औरसः क्षेत्रजश्चैव 45, 9.
 कन्याया दूषणं चैव 16, 6.
 कानीनश्च सहोदश्च 45, 11.
 कामकारकृतेऽप्याहुर् 200, 6.
 कामतो ब्राह्मणवधे 13, 20.
 किञ्चिदेव तु विप्राय 85, 8.
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव 354, 7.
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत 457, 3.
 कृतवापो वसेद्गोष्ठे 245, 8.
 कृमि-कीट-वयोहत्या 17, 11.
 कृमिरूपद्यते यस्य 127, 9.
 केश-कीटावपन्नं च 391, 12.
 कौशेया-ऽऽविकयोरूपैः 180, 18.
 क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैः 192, 2.
 क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं 46, 17.
 क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायां 70, 2. 306,
 11.
 क्षुधाऽऽर्त्तश्चात्तुमभ्यागात् 415, 5.
 क्षामवच्छङ्ख-शृङ्गाणाम् 181, 1.
 खरा-ऽश्वोष्ट्र-मृगेभानाम् 17, 17.
 ख्यापनेनानुतापेन 428, 10.
 गर्हितान्नाद्ययोर्जग्धिः 363, 11.
 गवां च परिवासेन 194, 7.
 गवां मूत्र-पुरीषेण 127, 10.
 गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् 311, 2 325,
 5.
 गुरुतल्प्यभिभाष्येनः 314, 10.
 गुरु-मातृ-पितृत्यागः 16, 3.

- गूढोत्पन्नो ऽपविद्धश्च 45, 10.
 गोमन्त्रान्द्रायणं चरेत् 289, 1.
 गोमिनामेव ते वत्सा 45, 2.
 गोमूत्रेण चरेत् स्नानं 246, 2.
 गोयानेऽप्सु दिवा चैव 342, 6.
 गोवधोऽयाज्यसंयाज्यं 16, 2.
 घृतकुम्भ वराहे तु 80, 13.
 चण्डालहस्तादादाय 416, 1.
 चण्डालाऽन्त्यस्त्रियोगत्वा 117, 14.
 चतुर्णामपि वर्णानां 101, 6.
 चतुर्थकालमश्रीयात् 246, 1.
 चमसानां ग्रहाणां च 149, 3.
 चरितव्यमतो नित्यं 4, 13.
 चरूणां स्रक्स्तुवाणां च 149, 4.
 चर्मणाऽऽर्द्धेण संवृत्तः 293, 6
 चान्द्रायणं वा त्रीन् मासान् 324, 7
 चैलवचर्मणां शुद्धिर् 182, 9.
 छत्राकं विङ्गराहं च 400, 12.
 जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च 394, 11.
 जपंस्तरत्समन्दीयं 226, 5.
 जिघांसया ब्राह्मणस्य 456, 15.
 जीन-कार्मुक-वस्तावीन् 101, 5.
 जीवितात्ययमापन्नो 413, 5. 414,
 10.
 जैह्वं पुंसि च मैथुन्यं 17, 6.
 तं कानीनं विजानीयात् 46, 14.
 तटाका-ऽऽराम-दाराणाम् 16, 7.
 तथा ज्ञानामिना पापं 223, 9.
 तथा दहति वेदज्ञ. 224, 2.
 तद् भैक्षभृग् जपेन्नित्यं 310, 2.
 तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः 63, 13.
 तमपीह गुहं विद्यात् 319, 20.
 तमौरसं विजानीयात् 46, 2.
 तयोर्दानं च कन्यायाः 16, 5.
 तावन्त्यब्दसहस्राणि 457, 1.
 तावन्मृद्धारि चाऽऽदेयं 196, 2.
 तावन्मृद्धारि देयं स्यात् 148, 9.
 तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत 246, 5.
 ते वै सस्यस्य जातस्य 44, 19.
 तैजसानां मणीनां च 175, 3.
 त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः 63, 12.
 त्रिरात्रं पञ्चगव्याशी 127, 11.
 त्रिशद्वर्षोद्वेहेत् त्कन्यां 157, 18.
 त्रीणि देवाः पवित्राणि 196, 6.
 त्र्यब्दं चरेद्वा नियतो 96, 11.
 त्र्यष्टवर्षो ऽष्टवर्षो वा 158, 1.
 त्र्यहं परं तु नश्रीयात् 30, 16.
 त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं 30, 15.
 दिवंगतानि विप्राणाम् 54, 2.
 दिवाऽनुगच्छेत्ता गास्तु 246, 3.
 दूषितं केश-कीटैश्च 137, 9.
 दृश्यन्ते तानि तान्येव 139, 9.
 दैहिकानां मलानां च 195, 12.
 दोषो भवति विप्राणां 414, 9.
 धान्य-कुप्य-पशुस्तेयं 17, 3.
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं 246, 10.
 न चाऽलिप्यत दोषेण 414, 13.
 नटाह्नं रजकस्याह्नं 380, 3.

नरा-ऽश्वोष्ट्र-वराहैश्च 66, 4
 न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं 37, 21.
 नाध्यापनाद् याजनाद्वा 414, 8.
 नाभि-कण्ठान्तरोद्भूते 127, 12.
 नाशयन्त्याशुपापाणि 223, 7.
 नास्तिक्यं चोपपातकम् 364, 5.
 नित्यं शुद्धः कारुहस्तः 190, 12.
 निन्दितेभ्यो धनादानं 17, 9.
 निन्दैर्हि लक्षणैर्युक्ता 4, 14.
 निन्दैव लोके भवति 36, 8.
 निर्लेपं काञ्चनं भाण्डम् 174, 11.
 निषेकादीनि कर्माणि 319, 11.
 नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेत् 313, 4. 314,
 14.
 नोत्पादकः प्रजाभागी 44, 17.
 पक्षिजग्धं गवाघ्रातम् 137, 8.
 पञ्चरात्रं पिबेत् पित्वा 444, 2.
 पतत्यज्ञानतो विप्रो 117, 15.
 पतितां पङ्कमग्नां वा 246, 8.
 पतिं हित्वाऽपकृष्टं स्वम् 36, 7.
 पयः पिबेन्निरात्रं वा 88, 8.
 पराको नाम कृच्छ्रोऽयं 32, 5.
 परिविचिता चानुजेन 16, 4.
 पलाण्डुं गृञ्जनं चैव 400, 13.
 पवित्रं दुष्यतीत्येतत् 414, 7.
 पापकृन्मुच्यते पापात् 428, 11.
 पिता रक्षति कौमारे 355, 6.
 पितृगृहे तु या कन्या 159, 3.
 पितृवैशमनि कन्या तु 46, 13.

पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तम् 46, 8.
 पुत्रस्तु स्थाविरे भावे 355, 7.
 पुनः संस्कारमर्हन्ति 369, 20.
 पूर्णे चानस्यनस्थानां तु 84, 7.
 प्रक्षालनेन त्वल्पानाम् 177, 8.
 प्रतिगृह्याऽप्रतिग्राह्यं 226, 4.
 प्रमाप्य वैश्यं वृत्तस्थं 97, 2.
 प्रमाध्य शूद्रं षण्मासान् 95, 7.
 प्रसज्जन्धेन्द्रियार्थेषु 7, 20.
 प्राणान्ध्रु त्रिरायम्य 445, 1.
 प्राणानां रक्षणार्थाय 415, 2.
 प्राश्य मूत्र-पुरीषाणि 367, 11.
 प्रांश्वेदात्मानमग्नौ वा 203, 10.
 फलैधः-कुसुमस्तेयम् 17, 12.
 बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह 415, 4.
 बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च 204, 9.
 बालया वा युवत्या वा 37, 20.
 बिडाल-काका-ऽऽखूच्छिष्टं 391, 11.
 ब्रह्मचारिगतं भैक्षं 190, 13.
 ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा 363, 10.
 ब्राह्मणस्तु सुरापस्य 444, 18.
 ब्राह्मणस्य रुजः कृत्या 17, 5.
 454, 1.
 ब्राह्मणस्य व्रणहारे 127, 8.
 भक्षयन्तीं न कथयेत् 246, 12.
 भरद्वाजः क्षुधार्त्तस्तु 415, 3.
 भस्मनाऽग्निर्मृदा चैव 175, 4.
 भुक्त्वाऽतोऽन्यतमस्यान्नम् 372, 2.
 भुञ्जानोऽन्यतमस्यान्नम् 379, 5.

भृताच्चाध्ययनादानम् 16, 9.
 मत्या भुक्त्वा चरेत् कृच्छ्रं 372, 3.
 379, 6.
 माता पिता वा दद्यातां 46, 5.
 माता-पितृभ्यामुत्सृष्टं 46, 11.
 माता-पितृविहीनो यस् 47, 3.
 मार्जने यज्ञपात्राणा 149, 2.
 मार्जार-नकुलौ हत्वा 88, 6.
 मृतके सूतके चैव 380, 4.
 : शुद्धयते शोद्धयं 152,
 10.
 मैथुनं तु समासेव्यं 342, 5.
 यतात्मनो प्रमत्तस्य 32, 4.
 यतिचान्द्रायणं वाऽपि 401, 3.
 यत् करोत्येकरोत्रेण 310, 1.
 यत् पुंसः परदारेषु 354, 5.
 यथर्त्तवृतुलिङ्गानि 139, 8.
 यथा गो-ऽश्वोष्ट्र-दासीषु 44, 16.
 यथा जातबलो वह्निः 224, 1.
 यथैधांस्योजसा वह्निः 223, 8.
 वदन्यगोषु वृषभो 45, 1.
 यं पुत्रं परिगृह्णीयात् 46, 12.
 यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां 47, 5.
 यस्तल्पजः प्रमीतस्य 46, 3.
 या गर्भिणी संस्क्रियते 46, 15.
 यान्यधस्तादमेध्यानि 195, 10.
 या पत्या वा परित्यक्त्वा 47, 1.
 यावन्नापैत्यमेध्याक्तात् 148, 8.
 यावन्नापैत्यमेध्याक्तो 196, 1.

येऽक्षेत्रिणो बीजवन्तः 44, 18.
 योऽनधीत्य द्विजो वेदान् 19, 1.
 यो यस्य हिंस्यात् द्रव्याणि 271, 4.
 यो येन पतितेनैषां 27, 19
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा 152, 11.
 रेतः सिक्त्वा जले चैव 336, 17.
 रेतःसेकः स्वयोन्यासु 310, 8.
 लक्ष्यं शस्त्रभृतं वा स्यात् 203, 11.
 लिप्यते न स पापेन 413, 6.
 वसन् दूरतरे ग्रामे 96, 12.
 वानरं श्येन-भासौ च 78, 14.
 वासो दद्याद्धयं हत्वा 90, 10.
 व्रात्यता बान्धवत्यागो 16, 18.
 विड्वराह-खरोष्ट्राणां 367, 10.
 विष्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्थं 195, 11.
 विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्त्ता 353, 17.
 वृषभैकसहस्रा गा 96, 10.
 वृषभैकादशा गाश्च 247, 3.
 वृषभैकादशा वा ऽपि 95, 8.
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या 223, 6.
 वोढुः स गर्भो भवति 46, 16.
 व्यभिचारात्तु भर्त्तुः स्त्री 36, 5.
 शरणागतहन्तृश्च 204, 10.
 शक्तिं चावेक्ष्य पापं च 461, 1.
 शाक-मूल-फलानां च 182, 10.
 शुक्रे द्विहायनं वत्सं 80, 14.
 शुक्रेपक्षादिनियतः 300, 11.
 शुद्धिर्विजानता कार्या 181, 2.
 शुभूषित्वा नमस्कृत्य 246, 4.

शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वापः 394, 9.
 शोणितं यावतः पांसून् 456, 16.
 श्रफिलैरंशुपट्टानां 180, 19.
 श्व-गोधोलूक-काकांश्च 88, 7.
 श्वभिर्हतस्य यन्मांसं 192, 1.
 श्वमांसमिच्छन्नार्तोऽत्तुं 415, 1.
 श्व-सृगाल-खरैर्दंष्ट्रो 66, 3.
 षड्रात्रं तु तदा प्रोक्तं 127, 13.
 स क्रीतकः सुतस्तस्य 46, 18.
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु 310, 9.
 311, 3. 325, 6
 स गृहे गूढ उत्पन्नः 46, 10.
 स गोहत्याकृतं पापं 247, 2.
 सङ्करीकरणं ज्ञेयं 17, 8.
 स जीवन्नेव शूद्रत्वम् 19, 2.
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात् 27, 20.
 स तस्योत्पादयेत्तुष्टि 271, 5.
 सदृशं तु प्रकुर्याद्यं 46, 7.
 सदृशं प्रीतिसयुक्तं 46, 6.
 स पारयन्नेव शवस् 47, 6.
 सम्भावयति चान्येन 319, 12.
 सम्मार्जनेनाञ्जनेन 194, 6.
 सर्पतः प्रतिगृण्णीयाद् 414, 6.
 सर्वाकरेष्वधीकारो 16, 10.
 सा कन्या वृषली ज्ञेया 159, 4.
 सा चेत् पुनः प्रदुष्येत 354, 6.
 सा सद्यः सन्निरोद्धव्या 357, 12.
 सूर्मी ज्वलन्ती वाऽक्षिष्य 314, 12.
 सृगालयोनिं प्राप्नोति 36, 6.

सेह निंदामवाप्नोति 36, 4.
 स्त्री-शूद्र-विट्-क्षत्रवधो 17, 4.
 स्नात्वा ऽनश्रन्नहःशेषम् 453, 7.
 स्पय-शूर्प-शकटानां च 148, 14.
 स्वक्षेत्रे संस्कृतायां तु 46, 1.
 स्वधर्मेण नियुक्तायां 46, 4.
 स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च 45, 12.
 स्वयं वा शिश्र-वृषणौ 313, 3.
 314, 13.

हत्वा गर्भमविज्ञातम् 39, 7.
 हत्वा लोकानपीमांस्त्रीन् 226, 6.
 हत्वा हंसं बलार्कं च 78, 13.
 हविष्येण यवाग्वा वा 324, 8
 हिंसौषधीनां रुयाजीवो 16, 11.
 हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा 453, 6.

६२. मन्त्रालिङ्गम्--

दास्यन्नदास्यन्नुत 225, 2.
 प्रतिग्रहमाग्निर्मा 225, 4.
 यदन्नमग्निं बहुधा 225, 5.
 यदन्नमद्भ्यनृतेन देवा 225, 1.
 यद्देवानां चक्षुष्यागो 225, 3.
 वासो हिरण्यमुत 225, 6.

६३. महाभारतम्--

अकुर्वाणस्तु तत् श्राद्धं 6, 17.
 अवमत्य तु याः पूर्वं 58, 3.
 आदिप्रभृति या साध्वी 58, 7.
 ऊर्ध्वं गच्छति सा तत्र 58, 8
 कामात्क्रोधाद्भयान्मोहात् 58, 6.
 क्षेत्रिकश्चैव बीजी च 43, 10.

गर्हितास्ते नरा नित्यं 43, 12.
 तां वमो लोकपालस्तु 37, 8.
 दैवतं हि पतिः स्त्रीणां 37, 11.
 न रक्षति च यो दारान् 43, 11.
 पतिमत्याः स्त्रिया लोके 37, 13.
 भर्तानुमरणं काले 58, 5.
 मा शुचस्त्वे निवर्तस्व 37, 9.
 मोहेन त्वं वरारोहे 37, 12.
 वर्तन्ते याश्च सततं 58, 4.
 सर्वस्वेनापि कर्तव्यं 6, 16.
 स्वधर्मविमुखा नित्यं 37, 10.

६४. मार्कण्डेयपुराणम्—

गात्राणां च मनुष्याणाम् 173, 18.
 तथा ऽऽयसानां तोयेन 173, 19.

६५. मार्कण्डेयः—

अधोच्छिष्टे त्वहोरात्रम् 163, 6.
 द्विजान्कथञ्चिदुच्छिष्टान् 163, 5
 नारी खल्वननुज्ञाता 37, 17.
 निष्फलं तु भवेत्तस्या 37, 18.
 भुक्त्वा तु क्षत्रियाशौचे 418, 18
 भुक्त्वान्नं ब्राह्मणाशौचे 418, 17
 वैश्याशौचे तथा भुक्त्वा 418, 19
 शूद्रस्यैव तथा भुक्त्वा 418, 20.

६६. यमः—

अमयो यत्र ह्यन्ते 302, 9.
 अङ्गुल्यग्रे स्थितं वाऽपि 302, 10.
 अजा गावो महिष्यश्च 156, 1.
 अतिकृच्छ्रं चरेदेतद् 460, 3.
 अतिकृच्छ्रं चरेद्वाता 49, 14.

अनुज्ञातस्ततः कुर्यात् 302, 12.
 अन्नमेव परं गावो 248, 17.
 अपो निशि न गृण्हीयात् 156, 8.
 अमावास्यां न भुञ्जीत 303, 6.
 अमावास्यां पौर्णमास्यां 303, 3.
 अयाचितख्यहं चैव 460, 2.
 अविद्यमाने सर्वस्वं 251, 14.
 असुराणां हि तत् पात्रम् 302, 8.
 असुरा मद्यपाने च 369, 16.
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा 453, 11.
 आदित्याभिमुखो भूत्वा 302, 11.
 आपः शुद्धा भूमिगताः 191, 5.
 आयसं तैजसं पात्रं 302, 2.
 आरूढपतिताज्जातो 306, 6.
 आर्द्रवासाश्चरेत् कृच्छ्रं 301, 19.
 आसनं शयनं यानं 190, 16.
 आहारार्थं द्विजो दत्त्वा 302, 15.
 इन्द्रः शुद्धा ऋचश्चापः 301, 16.
 ऋतं सत्यं च गायत्रीम् 301, 14.
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु 248, 20.
 एकैकं पिण्डमश्रीयात् 460, 1.
 एकैकं वर्धयेत् पिण्डं 303, 5.
 एकैकं हासयेत् पिण्डं 303, 7.
 एतच्चान्द्रायणं नाम 303, 10.
 एतत् पिपीलिकामध्यं 303, 8.
 एतानि विधिवत्कृत्वा 305, 9.
 एतानैवमर्चयित्वा 301, 12
 ॐकारपूर्वमाख्याताः 301, 13
 काकैः श्रभिस्तु संस्पृष्टम् 145, 18.

- कापालिकाक्षमोक्तृणां 335, 2.
 कुकुटाण्डप्रमाणं वा 302, 17.
 कुशमूलविपक्वेन 442, 21.
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत 457, 11.
 कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानात् 308, 14.
 कृच्छ्रौ द्वौ परिवित्तेस्तु 49, 13.
 केश-श्मश्रूषि लोमानि 300, 20.
 खननात् पूरणाद्वाहात् 193, 11.
 गर्भिणी वाऽथवा या स्यात् 103, 16.
 गायत्र्यष्टसहस्रं वा 443, 2.
 गावः पवित्रं परमं 249, 2.
 गावः प्रतिष्ठा भूतानां 248, 16.
 गावः सुरभयो नित्यं 248, 15.
 गावः स्वर्गस्य सोपानं 249, 3.
 गुरुदारावगमनं 315, 2.
 गोदोहमात्रं तिष्ठेत 302, 7.
 गोब्राह्मणहतं दग्ध्वा 24, 7.
 गोभिराक्रमणात् कालाद् 193, 12.
 गोभ्यो यवाढकं दत्त्वा 342, 2.
 गोमतीं कीर्तयिष्यामि 248, 13.
 गोमयेन गोचर्ममात्रं 301, 7.
 गोरजो विप्रुषदृश्याया 191, 1.
 गोसहस्रं शतं वाऽपि 251, 13.
 ग्रासं शेषेण कुर्वीत 302, 16.
 ग्रासान्वर्धयते सोमः 303, 4.
 चण्डालपुलकसानां तु 308, 13.
 चण्डालौ तावुभौ प्रोक्तौ 306, 7.
 चतुर्णां भक्षणं कृत्वा 404, 7.
 चतुरः प्रातरभ्रीयात् 303, 17.
 चरुं वा श्रपयेन्नित्यं 301, 20.
 जङ्घयोर्मृत्तिकास्तिस्रः 188, 2.
 जन्मप्रभृतिसंस्कारैः 103, 15.
 ज्ञानात् कृच्छ्राब्दमुद्दिष्टम् 335, 3.
 ज्वलन्तीमायसीं शय्यां 315, 3.
 तत्रैव गायेत्सामानि 301, 17.
 तथैवान्यतमालाभे 302, 4.
 तद्विधेषु चरेद्भैक्षं 302, 8.
 तप्तकृच्छ्रपरिक्लिष्टो 369, 17.
 तप्तकृच्छ्रं विजानीयात् 26, 13.
 तस्माद्बुद्धाहयेत्कन्यां 157, 13.
 ताडने च्छेदने चैव 457, 10.
 तां तु मे वदतो विप्राः 248, 14.
 त्रिरात्रं क्षपणं कृत्वा 342, 1.
 त्र्यहं दधि त्र्यहं क्षीरं 31, 8.
 त्र्यहं पिबेत्तु गोमूत्रं 31, 7.
 त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा 26, 12.
 त्र्यहमुष्णं पिबेदम्भस् 26, 11.
 दशरात्रेण शुद्धयन्ति 156, 2.
 दशसंख्याश्च गा दद्युः 457, 12.
 दशसाहस्रिकं वाऽपि 301, 15.
 देवद्रोण्यां विवाहेषु 145, 17.
 द्वादशाहं तु पयसा 443, 1.
 द्विजश्चान्द्रायणं कृत्वा 305, 8.
 न तु विख्यापयेत् पिण्डं 302, 19.
 न दूषयन्ति विद्वांसो 190, 17.
 न निन्देन्न प्रशसेत् 302, 20.
 नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः 249, 4.
 नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च 249, 5.

- नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां 191, 7.
 निधायान्निमुपर्यासां 156, 9.
 पायसं शाकमन्नं वा 302, 1.
 पालाशं धारयेद्दण्डं 301, 2.
 पावनं सर्वभूतानाम् 248, 18.
 पाशांश्छित्वा तथा तस्य 24, 8.
 पिण्डानष्टौ समश्रीयात् 303, 19.
 पिण्डानेतद्धि बालानां 303, 18.
 पितृदारान् समारुह्य 311, 18.
 पौर्णमास्यामुपेतस्तु 300, 19.
 प्रयतः कृतशौचस्तु 302, 10.
 प्रयतो विधिवत् कृत्वा 300, 21.
 प्रसवे तु शुचिर्वत्सः 191, 8.
 प्राङ्मुखो नित्यमश्रीयात् 303, 1.
 भुक्त्वा सह ब्राह्मणेन 396, 4.
 भूभुजा सह भुक्त्वान्नं 396, 5.
 भूमिरग्नी रजो वायुर् 191, 3.
 मधु मांसं च लवणं 300, 22.
 महासान्तपनं ह्येतत् 31, 9.
 मासि मासि रजःस्त्रीणाम् 166, 8.
 मैथुनं सेवते तत्र 341, 18.
 यज्ञियानां तु वृक्षाणां 302, 5.
 यज्ञोपवीती करकं 301, 3.
 यतिचान्द्रायणं ह्येतत् 303, 20.
 यत्किञ्चित् कुरुते पापं 305, 7.
 यदि गोभिः समायुक्तं 341, 17.
 रजतस्य सुवर्णस्य 175, 12.
 राजान्नं हरते तेजः 410, 12.
 रीत्ययःकांस्य-सीसानां 175, 13.
 रेतः सिक्त्वा कुमारीषु 311, 6.
 लशुनं च पलाण्डुं च 404, 6.
 वर्धयेत् पिण्डमेकैकं 303, 9.
 वर्षे द्वे परदारेषु 330, 11.
 वृक्षमूलनिकेतः स्यात् 301, 18.
 वैद्येन सह भुक्त्वाऽन्नं 396, 6.
 व्यपेतकल्मषो विप्रः 305, 10.
 व्रतपतये ऋतं सत्यं 301, 10.
 शङ्खपुष्पीविपक्वेन 445, 11.
 शाकं वा यदि वा पत्रं 302, 13.
 शाणी वल्कलचीरी वा 301, 4.
 शुचिर्धर्मपरो राजा 191, 6.
 शुनोच्छिष्टस्थिता आपो 445, 10.
 शूद्रेण सह भुक्त्वाऽन्नं 396, 7.
 श्व-नकुल-सर्प- 88, 12.
 सकर्दमं तु वर्षासु 188, 1.
 सपिण्डा-ऽपत्यदारेषु 311, 7.
 सम्पादयेद्यमाहारं 302, 14.
 सर्वाण्यहानि सन्तिष्ठेत् 301, 5.
 सर्वाण्येतानि शुद्धानि 191, 4.
 सर्वेषामेव भूतानां 249, 1.
 सुराभाण्डस्थिता आपो 442, 20.
 सूर्मा ज्वलन्तीं वाऽश्लिष्य 315, 4.
 स्त्रीन् स्त्रीन्पिण्डान्समश्रीयात् 303,
 15.
 स्त्री-शूद्रौ नाभिभाषेत 301, 1.
 स्थानासनाभ्यां विहरेद् 301, 6.
 हत्वा तु ब्रह्महत्यैव 99, 8. 103,
 13.

हत्वा सवनिनं वैश्यं ११, 7. 103,
12.

हविषा मन्त्रपूतेन 248, 19.

हविष्यान्नस्य वै मासम् 303, 16.

हसन्न तु निरीक्षेत 302, 6.

हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा 453, 10.

हासो वृद्धिर्यथा सोमे 303, 2.

६७. याज्ञवल्क्यः—

अक्षतायां क्षतायां वा 47, 18.

अनर्चितं वृथामांसं 383, 1.

अनिग्रहाचेन्द्रियाणां 7, 16.

अनुपाकृतमांसानि 407, 2.

अन्विता यान्त्यचरित- 5, 7.

अपश्चात्तापिनः कष्टान् 4, 18.

अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो 43, 5.

अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा 34, 10. 102,
5

अभावे ज्ञातयस्तेषां 355, 3.

अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् 449, 13.

अवीचिमन्धतामिखं 5, 4.

अवीरा स्त्री-स्वर्णकार- 381, 3.

असिपत्रवनं चैव 5, 5.

अस्थिमतां सहस्रं तु 85, 1.

आचार्यपत्नीं स्वसुतां 317, 9.

326, 2.

आपद्रतः सम्प्रगृह्णन् 414, 2.

इहैव सा शुनी गृध्री 350, 13.

उदक्या स्पृष्टसंघुष्टं 383, 4.

उपपातकजातानाम् 44, 12.

उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु 48, 2.

एकरात्रोपवासश्च 26, 17.

एको वाऽध्यात्मवित्तमः 209, 6.

एषामन्नं न भोक्तव्यं 381, 8.

औरसः पुत्रिकापुत्रः 47, 10.

औरसो धर्मपत्नीजः 47, 14.

कदर्य-बद्ध-चोराणां 380, 11.

कलविकं सकाकोलं 407, 7.

कानीनः कन्यकाजातो 47, 17.

कानीनः पञ्चमः प्रोक्तो 47, 11.

कामतो व्यवहार्यस्तु 202, 7.

कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं च 243, 1.

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा 49, 7.

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते 457, 7.

कृष्णलः पञ्च ते माषः 127, 4.

कोयष्टि-प्लव-चक्राह- 407, 5.

क्रव्याद-पक्षि-दात्यूह- 407, 3.

क्रियमाणोपकारे तु 283, 12

क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः 47, 20.

क्रूरोय-पतित्-त्रात्य- 381, 2.

क्षत्रिण कर्मणा जीवेत् 198, 5.

क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु 47, 15.

खरा-ऽज-मेषेषु वृषो 81, 1.

गजे नीलवृषाः पञ्च 80, 18.

गर्म-भर्तृवधादौ च 353, 14.

गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य 454, 16.

गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ 315, 8.

गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो 47, 16.

गो ऽनुगामी 293,

- गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं 383, 3.
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं 31, 1.
 गोष्ठेशयो गो ऽनुगामी 242, 21.
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते 127, 3.
 चत्वारो वेदधर्मज्ञाः 209, 10.
 चरेद्द्वतमहत्वाऽपि 41, 3.
 चरु-स्रुक्-स्रुव-सस्नेह- 149, 8.
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वान् 107, 9.
 चान्द्रायणं वा त्रीन् मासान् 321,
 13.
 चाषांश्च रक्तपादांश्च 407, 9.
 चिकित्सका-ऽऽतुरोन्मत्त- 381, 1.
 चैलधाव-सुराजीव- 381, 6.
 जग्ध्वा परेऽन्ध्रपवसेत् 31, 2.
 जालपादान् खञ्जरीटान् 407, 8.
 जालसूर्यमरीचिस्थं 127, 1.
 तप्तक्षीर-घृता-ऽम्बुनाम् 26, 16.
 तप्ते ऽयःशयने सार्धम् 315, 7.
 तामिखं लोहशंकुं च 4, 19.
 तदर्धमेव शूद्राणां 395, 3.
 तेऽष्टौ लिखा तु तास्तिन्नो 127, 2.
 त्रपु- सीसक-ताम्राणां 149, 14.
 दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च 47, 12.
 दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो 48, 1.
 दद्याच्चिरात्रं चोपोष्य 243, 2.
 दद्यान्माता पिता वाऽयं 47, 19.
 दुर्वृत्ता ब्रह्मदिद-क्षत्र- 101, 10.
 हृति धनुर्वस्तमविं 101, 11.
 देवतार्थं हविः शियुं 407, 1.
 देशं कालं वयः शक्तिं 461, 4.
 द्रुपदा नाम गायत्री 428, 17.
 द्विगुणं सवनस्थे तु 39, 15.
 नियमा गुरुशुश्रूषा 116, 6.
 निस्तीर्थं तामथात्मानं 198, 6.
 नृशंस-राज-रजक- 381, 5.
 पञ्चगव्यं पिबेद्दोषो 242, 20.
 पतिलोकं न सा याति 350, 12.
 पन्थानश्च विशुद्धयन्ति 187, 6.
 परिभूतामधःशय्यां 354, 11.
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः 27, 3.
 पलाण्डुं विड्वराहं च 402, 18.
 पश्चात्तापो निराहारः 428, 7.
 पात्राणां चमसानां च 182, 2.
 पापेषु निरता नराः 6, 11.
 पाषण्डचनाश्रिताः स्तेना 20, 17.
 पिण्डदोऽशहरथैषां 48, 3.
 पितुः स्वसारं मातुश्च 317, 7.
 पितृ-मातृ-सुत-भ्रातृ-356, 8.
 पितृष्वसारं मातुश्च 325, 18.
 पिशुना-ऽनृतिनोश्चैव 381, 7.
 पुंश्चली-ब्रानर-खरैर् 66, 7.
 पृथक्सान्तपनद्रव्यैः 31, 3.
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा 40, 14.
 प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं 321, 12.
 प्राणायामं जले कृत्वा 66, 8.
 प्राणायामशतं कार्यं 44, 11.
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्यात् 461, 5.
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः 4, 17.

- प्रायश्चित्तरपैत्येनो 202, 6.
 बद्धा वा वाससा क्षिप्रं 454, 17.
 ब्रह्महत्याव्रतं वाऽपि 97, 6. 100, 11.
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि 5, 12. 6, 4.
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सूतो 69, 15.
 भासं च हत्वा दद्याद्भाम् 79, 3.
 भूशुद्धिर्माज्जनाद्वाहात् 193, 7.
 भोज्यान्ना नापितश्चैव 431, 3.
 मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा 407, 10.
 महानरक-काकोलं 5, 3.
 महापातकजैर्घोरैर् 5, 6.
 मार्जार-गोधा- नकुल-88, 16.
 मातुः सपत्नीं भगिनीं 317, 8.
 326, 1.
 मारुताकेण शुद्धयन्ति 187, 5
 यागस्थक्षत्र-विद्घाती 105, 15.
 ये स्तेन-पतित-क्लीबाः 424, 13
 रक्षेत् कन्यां पिता विज्ञां 355, 2.
 रथ्याकर्दम-तोयानि 187, 4.
 रश्मिरश्मिरजच्छाया 189, 5.
 रौरवं कुड्मलं पूति- 5, 1.
 लशुन गृञ्जनं चैव 403, 1.
 लिप्यते नैनसा विप्रो 414, 3.
 वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तम् 196, 10.
 विपाके गो-वृषाणां तु 283, 13.
 विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रः 457, 6.
 विप्रार्थं क्षत्रियस्य स्यात् 395, 2.
 विप्रुषो मक्षिकास्पर्शो 189, 6.
 विहितस्याऽननुष्ठानान् 7, 15.
 वृथा कूसर-संयाव- 407, 6.
 वृषभैकसहस्रा गा 97, 5.
 वेणा-ऽभिज्ञस्त-वार्धुष्य- 380, 12.
 वैश्यहाऽब्दं चरेच्चैव 97, 7.
 व्यभिचारादृतौ शुद्धिः 150, 6.
 353, 13.
 शस्त्रविक्रायि-कर्मार- 381, 4.
 शाक-रज्जू-मूल-फल- 182, 1.
 शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं 383, 2.
 शूद्राज्जातस्तु चण्डालः 69, 16.
 शूद्रेषु दास-गोपाल- 431, 2.
 षण्मासान् शूद्रहाऽप्येतत् 97, 8.
 संवत्सरेण पतति 32, 14.
 सगोत्रास्तु सुतस्त्रीषु 310, 13.
 स गौरसर्षपैः क्षौमं 180, 13.
 संघातं लोहितोदं च 5, 2
 सजातीयेष्वथं प्रोक्तः 48, 4.
 सपिण्डो वा सगोत्रो वा 43, 6.
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं 31, 4.
 सर्वपापापहा जप्तुर् 428, 18.
 सश्रीफलैरंशुपट्ट 180, 12.
 सहोढऽजोपविद्धश्च 47, 13.
 सारसैकशफान् हंसान् 407, 4.
 सुराप्य आत्मत्यागिन्यो 20, 18.
 सोपैरुदक-गोमूत्रैः 180, 11
 स्नानं मौनोपवासेज्या 116, 5.
 हंस-श्येन- कपि-क्रव्याज् 79, 2.
 हत्वा त्र्यहं पिबेत्कीरं 89, 1
 हीना न स्याद्विना भर्त्रा 356, 9.

हताधिकारां मलिनां 354, 10.

६८. लौगाक्षिः—

गुरोर्वेद्यां पुनर्गत्वा 322, 23.

ज्ञानपूर्वे पराकः स्यात् 107, 7.

पयो-दधिविकारादि 144, 15.

झावनोत्पन्नाभ्यां च 144, 16.

लिङ्गायं छेदयित्वा तु 322, 24.

वर्णक्रमादन्तरज- 107, 14.

सर्वमर्धं त्रिपादं च 107, 13.

हनने प्रतिलोमानां 107, 6.

६९. वसिष्ठः—

अग्नेदिधिषुपतिः 50, 20.

अत्र ह्येष्वपत्यं भवतीति 104, 2.

अनात्रेयीं राजन्याहिंसायाम् 102, 14.

अनिर्दशाहे पारशावे 421, 7.

अप्रजाता विशुद्धयन्ति 150, 10.

अश्वमेधावभृथं वा 309, 9.

आशौचे यस्तु शूद्रस्य 421, 5.

इहैव सा भ्रमति क्षीणपुण्या 351, 4

ऊर्ध्वं त्रिरात्रादप्सु 152, 1.

एतेनैव चाण्डाली- 309, 9.

एवं राजन्यां हत्वा 18, 3.

एवं वैश्यो राजन्याम् 332, 3.

कृमिर्भूत्वा स देहान्ते 421, 8.

गां चेद्धन्यात्तस्याश्चर्मणा 249, 17.

प्रासोपचयभोजी सन् 299, 2. 299, 4.

चण्डाल-पतितान्नभोजने 118, 1.

चतस्रस्तु परित्याज्याः 353, 9.

तथैव शूद्रपक्षादौ 299, 3.

त्रीणि शूद्रम् 98, 14.

दिधिषूपतिः कृच्छ्राति- 51, 1.

द्वादश मासान् द्वादशार्ध- 421, 9.

द्वादशरात्रमग्भक्षो 309, 8.

नास्तिकवृत्तिस्त्वतिकृच्छ्रम् 41, 18.

नास्तिकः कृच्छ्रं 41, 17.

निष्कालको घृताभ्यक्तो 313, 20.

पतिघ्नी तु विशेषेण 353, 10.

पतितोत्पन्नः पतितो भवति 29, 3.

परिविविदानः कृच्छ्रा- 50, 6.

पूता भवतीति विज्ञायते 331, 6.

331, 11. 332, 13.

प्राणायामशतं कृत्वा 67, 12.

बालैरनुपरिक्रान्तं 189, 12.

ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां 150, 9.

ब्राह्मणश्चेदप्रेक्षापूर्वकं 329, 14.

ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो 67, 1.

ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं 331, 4.

331, 9. 331, 13.

मनसा भर्तुरतिचारे 151, 16.

मासस्य कृष्णपक्षादौ 299, 1.

य आत्मत्यागिनां कुर्यात् 25, 1.

यत्रैव प्रतिहतस्तत्रैव 313, 16.

या ब्राह्मणी सुरां पीतवती 351, 2.

रजस्वलादिव्यवाये 336, 14.

रजस्वलामृतुस्नाताम् 104, 1.

राजन्यश्चेद्ब्राह्मणीम् 331, 12.

राजन्यां वैश्यहिंसायाम् 102, 14.

वाक्सम्बन्धे एतेदेव 152, 3.

वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभि- 331, 7.
 वैद्यां शूद्रहिंसायाम् 102, 15.
 शूद्रश्च राजन्य-वैद्ययोः 332, 4.
 शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीम् 331, 3.
 शूद्रां हत्वा संवत्सरम् 102, 16.
 श्व-मार्जार-नकुल- 87, 4.
 श्वहताश्च मृगा मेध्याः 189, 11.
 षड् वैश्यम् 98, 14.
 सखि-सयोनि-सगोत्रा- 325, 1.
 स गच्छेन्नरकं घोरं 421, 6.
 स तप्तकृच्छ्रसहितं 25, 2.
 सवृषणं शिश्रमुत्कृत्य 313, 15.
 संहिताध्ययनमधीयानः 421, 10.
 स्त्रियश्च रतिसंसर्गे 191, 13.

७०. वाररुचं वार्तिकम्—

इक्-तिपौ धातुनिर्देशे 449, 5.

७१. विश्वामित्रः—

अनुबन्धादि विज्ञाय 235, 15.
 अनुक्तनिष्कृतीनां तु 460, 16.
 अमत्या तु द्वयं कुर्यात् 252, 9.
 कृष्णंश्च चतुरः कुर्यात् 252, 8.
 जाति-शक्ति-गुणापेक्षं 235, 14.
 शक्तिं चावेक्ष्य पापं च 461, 1.

७२. विष्णुपुराणम्—

अग्निना भृगुपातेन 21, 20.
 चोरान्त्यजाति-चण्डालै- 21, 22.
 तेषामुद्धरणार्थाय 22, 2.
 दन्तिभिः शृङ्गिभिर्वापि 21, 21.
 पक्षिणः प्रेतरूपेण 21, 19.

भार्या-पुत्रविहीनाश्च 21, 18.

श्राद्धकर्मविहीनाश्च 22, 1.

७३. विष्णुः—

अतिपातकिनस्त्वेते 320, 14.
 अथ कृच्छ्राणि भवन्ति 30, 6.
 अथ चान्द्रायणम् 304, 2.
 अथ पुरुषस्य काम- 14, 16.
 अनर्चितं वृथामांसं च 389, 5.
 अनिर्द्देशाहैतान्यपि च 403, 16.
 अनुक्तनिष्कृतीनां तु 460, 16.
 अनुपातकिनस्त्वेते 15, 18.
 अन्धतामिस्रम् 19, 11.
 अपः समुद्रेत्सर्वाः 154, 3.
 अपः सुराभाजनस्थाः 444, 5.
 अमावास्यायां च 304, 4.
 अमेध्यभुजश्च 403, 16.
 अल्पस्य धान्यस्य 178, 1.
 अवीरा स्त्री-स्वर्णकार- 388, 10.
 अव्याप्तं चेदमेध्येन 155, 3.
 अष्टौ ग्रासान्प्रतिदिन- 304, 8.
 आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं 392, 6.
 आवर्तनोल्लेखन- 176, 2.
 आशौचापगमे 420, 5.
 एकहायनमनङ्गाहं खरवधे 90, 15.
 एकशफोभयदन्ताशने 408, 1.
 एकाहं तु पुराणेषु 423, 6.
 एकाहं वैश्यः 442, 5.
 एतन्महाव्रतम् 99; 2.
 एष चान्द्रायणो 304, 5.

- कलविङ्क-प्रव-हंस- 407, 16.
 कामतः पादस्पृष्ट- 389, 4.
 कीटाशने दिनमेकं 408, 4.
 कुर्यात्परदारगमने गोत्रतम् 341, 2
 कूटसाक्ष्यं सुहृद्दधः 15, 9.
 कूपवत्कथिता शुद्धिर् 115, 8. 154,
 15.
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा 84, 2.
 क्रव्याद-मृग-पक्षि- 407, 15.
 क्षत्रियाशौचे 420, 11.
 खरोष्ट्र-काक-श्च- 407, 13.
 गजं हत्वा पञ्च नीलवृषान् 90, 14.
 गण-गणिका-स्तेन 388, 5.
 गर्भिणीं रजस्वलां 99, 4.
 गवां मूत्र-पुरीषेण 155, 5.
 गोगमने च 341, 3.
 गोघ्नस्य पञ्चगव्येन 243, 8.
 गो-ऽजा-ऽवि-महिषोवर्जं 403, 15.
 गोधूलक-त्राष-काक- 89, 4
 प्रासानास्याविकारमश्रीयात् 304,
 2
 चण्डालान्नं भुक्त्वा 393, 8.
 चर्मकार-निषाद- 388, 14.
 चाण्डालान्नं भुक्त्वा 117, 1.
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे 423, 5.
 छत्राक-कवकाशने 403, 9.
 जलाशयेषु स्वल्पेषु 154, 14.
 जलाशयेष्वथाल्पेषु 115, 7.
 जातिभ्रंशकरेषु 14, 19.
 तक्षान्नं चर्मकर्तुश्च 388, 6.
 तत्संयोगश्च 15, 5.
 तामिस्रम् 19, 11.
 तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ 304, 3.
 तित्तिरि-कपिञ्जल- 408, 2.
 तिर्यग्योनावाकाशे- 341, 3.
 तिलमुष्ट्रवधे च 90, 17
 तुरगं हत्वा वासः 90, 15.
 तेनायं समाक्रान्तो 14, 17.
 त्रिः सप्तकृत्वः 176, 3.
 त्रैपाक्षिके तदर्धं तु 423, 2.
 यहं नाश्रीयात् 30, 7.
 दधिवर्जं केवलं 404, 1.
 दिनमेकं चोदके वसेत् 393, 1.
 404, 3.
 द्वयहं राजन्यः 442, 4.
 न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां 320, 15.
 पञ्चगव्यं न्यसेत्तत्र 154, 5
 पञ्चनखविण्मूत्राशने 392, 5.
 पल्वलौघ-मृग-ऽयात्र- 281, 9.
 पाठीन-रोहित- 389, 6.
 पितृव्य-मातामह-मातुल- 15, 11.
 पिशुना-ऽनृतवादि-क्षतधर्मा- 388,
 12
 पिपीलिकामध्यो वा 304, 5
 पुंश्चली-दाम्भिक- 388, 9
 प्राजापत्यं नवश्राद्धे 423, 1.
 प्राजापत्यं पराको वा 243, 9.
 प्राश्याज्ञातं सूनास्थं 407, 14.

विडाल-काक-नकुला-ऽऽखू- 392,
2.

ब्रह्मचर्याश्रमी 404, 2.

ब्रह्महत्या सुरापानं 15, 3.

ब्राह्मणभूम्यपहरणं 15, 10.

ब्राह्मणं हत्वा द्वादश- 3699, 2.

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टभोजने 392, 7.

ब्राह्मणादीनामाशौचे 420, 4.

ब्राह्मणाशौचे राजन्यः 420, 13.

भस्माम्बुना शुद्धयति 176, 4.

भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्या 389, 1.

मत्त-कुद्धा-ऽऽतुराणां च 389, 5.

मधु-मांसाशने प्राजापत्यं 393, 2

मलाबहेषु प्रकीर्णेषु 15, 1.

मलिनीकरणीयेषु 84, 1.

मातृगमनं दुहितृ- 15, 2 320, 13-

मृतपञ्चनखात् कूपात् 442, 3. 154,

2.

मेषा-ऽजवधे सुवर्णकृष्णलम् 90, 16

यथा कथञ्चित्पृष्टचोनां 304, 10.

यदनुक्तं तत् प्रकीर्णम् 17, 18.

यव-गोधूमजं 403, 10.

यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः 304,

7.

यस्याममावास्या मध्या भवति

304, 6.

यागस्थस्य क्षत्रियस्य 15, 6.

यागस्थं क्षत्रियम् 99, 3.

रजस्वला सहोपपत्ति- 388, 17.

राजन्य-शूद्रोच्छिष्टाशी 393, 5.

राजन्योच्छिष्टभोजने 393, 4.

वह्निप्रज्वालनं कृत्वा 154, 4.

वार्षुषिक-कदर्य- 388, 7.

विड्वराह-ग्रामकुक्कुट- 370, 2.

विष्मूत्ररेतासव-रक्तलिप्तः 176,

1.

विप्रे तु सकलं देयं 100, 16.

वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे 420, 15.

वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी 393, 7.

वैश्याशौचे ब्राह्मणः 420, 13.

वैश्येऽर्धं पादमेकं तु 100, 17.

वैश्योच्छिष्टभोजने 393, 3.

वैश्योच्छिष्टाशी 393, 6.

व्रश्चना-ऽमेध्यप्रभवान् 403, 12.

शक्तिं चावेक्ष्य पापं च 461, 1.

शुनां मांसाशने च 408, 9.

शुनो मांसाशने च 408, 5.

शूद्रश्च द्विजाशौचे 420, 18.

शूद्रः शूद्राशौचे 421, 1.

शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा 422, 9.

शूद्रो नक्तम् 442, 5.

शैलुं च वृथाकृसर- 403, 13.

शैलूष-तन्तुवाय- 388, 13

श्रोत्रियार्त्विमुपाध्याय-15, 14.

श्वजीवि-शौण्डिक- 388, 16.

श्वभ्रप्रपात-सर्पावैर् 281, 10.

श्वानं हत्वा त्रिरात्रमुपवसेत् 89, 14.

श्वोच्छिष्टाशने 392, 3.

- सवर्णस्याशौचे 420, 9.
 सर्वजलजमांसाशने च 389, 8.
 सर्वे चान्ते पञ्चगव्यं पिबेयुः 442, 6.
 सर्वेष्वेतेषु द्विजानां 370, 2.
 सायं-प्रातश्चतुरश्रतुरः 304, 9.
 सिद्धं भुक्त्वा पराकः 117, 2
 सिद्धान्नं भुक्त्वा 393, 9.
 सोम-सूर्याशुपातेन 155, 4.
 स्यन्दिनी-सन्धिनी- 403, 16.
 स्वसुः सख्याः सगोत्रयाः 15, 15.
 हत्वा मूषक-मार्जार- 85, 17.
 हानौ च हासयेत् 304, 4.
 ७४. वृद्धपराशरः—
 भगम्यामने चैव 367, 17.
 अनडुत्सहितां गां च 367, 20.
 क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता 434, 12.
 गोमूत्रवद्धृते ज्ञेयं 434, 13.
 गोमूत्रे माषकान्यष्टौ 434, 11.
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णे 367, 19.
 शुद्धचै चान्द्रायणं कुर्यात् 367, 18.
 ७५. वृद्धप्रचेता—
 पुसा स्यात् 242, 9.
 एकवर्षे हते वत्से 242, 8.
 त्रिहायणे त्रिपादः स्यात् 242, 10.
 ७६. वृद्धवसिष्ठः—
 अहोरात्रं तृतीयेऽह्नि 162, 6
 उपवासैस्त्रिभिः पूर्वा 161, 11.
 कृच्छ्रार्थात् शुद्धचते पूर्वा 161, 9.
 कृच्छ्रेण शुद्धचते पूर्वा 161, 5.
 ग्रहणे सङ्क्रमे वाऽपि 6, 19.
 चण्डालाद्यैः श्वपाकेन 162, 3.
 तान्यहानि त्वतिक्रम्य 162, 4.
 162, 8.
 त्रिरात्रात् शुद्धचते पूर्वा 161, 13.
 पादहीनं चरेत् पूर्वा 161, 7.
 प्रथमेऽह्नि त्रिरात्रं स्यात् 162, 5.
 वर्णानां कामतः स्पर्शो 161, 16.
 शूद्रयोच्छिष्टया स्पृष्टा 162, 7.
 सप्तजन्मनि कुष्ठी स्यात् 6, 20.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यम् 16, 4.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यं ब्रा-
 ह्मणी वैश्यजा 161, 6.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यं ब्रा-
 ह्मणी क्षत्रिया 161, 8.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यं क्ष-
 त्रिया शूद्रजा 161, 10.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यं क्षत्रिया
 वैश्यजा 161, 12.
 स्पृष्ट्वा रजस्वला ज्योन्यं वैश्या
 शूद्रा 161, 14.
 ७७. वृद्धविष्णुः—
 रजस्वलां हीनवर्णां 161, 18.
 सवर्णामधिकवर्णां 161, 19.
 ७८. वृद्धशातातपः—
 अभोज्यं तद्विजानीयाद् 397, 16.
 त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्याद् 397, 18
 पीतशेषं तु यत्किञ्चित् 397, 15.
 पीतोच्छिष्टं तु पानीयं 397, 17.

७९. वैश्यासिकं न्यायसूत्रम्—

ईक्षतेर्नाशब्दम् 448, 18.
बहिस्तूभयथापि स्मृतेराचाराच्च
204, 16.
सर्वान्नानुमतिश्च 413, 1.

८० व्याघ्रपात्—

न म्रियेत समं भर्त्रा 56, 7.
प्रव्रज्यागतिमाप्नोति 56, 8.

८१. व्याघ्रः—

अर्धमेव प्रमादतः 330, 2.
अर्धमेव सकामायां 44, 5. 328,
20.
अबुद्धिकृतमभ्यासं 24, 13.
अर्धमर्धं नृपादीनां 44, 6 328, 21.
अश्रोत्रियश्चेद्द्विगुणम् 44, 8. 329, 2.
आचार्यस्य च राज्ञश्च 325, 10.
आश्रितस्याऽपि विदुष 325, 9.
एतद्व्रतं चरेत् सार्धं 44, 7. 329, 1.
कृच्छ्रचान्द्रायणे कुर्यात् 44, 4.
कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् 328, 19.
कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं च 322, 1.
क्रमेण पादशो हीनं 329, 10.
गां चेद्दन्त्यान्नरोऽकामात् 252, 17.
चतुर्णामपि वर्णानां 101, 14.
चरेन्मासत्रयं विप्रः 322, 2.
जात्युक्तं पारदार्यं वा 324, 11.
देशं कालं वयः शक्तिं 24, 12.
नध्वीं पुत्रीं च पौत्रीं च 325, 11.
पितुः सर्वां तथा गत्वा 325, 12.

ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेत् 44, 3.

328, 18.

विप्रेण वै निविष्टाश्चेत् 329, 9.

शङ्ख-शुक्तयज-मेषांश्च 101, 15.

श्रोत्रियाय दरिद्राय 252, 18

साधारणस्त्रियां नास्ति 324, 12.

८२. व्यासः—

अकामतः स्त्रियं हत्वा 103, 8.

अतोऽन्येषु च भुक्त्वान्नं 426, 4

अभिषेकेण शुद्धिः स्यात् 164, 10.

अहमेव न जानामि 377, 2.

आर्त्तवाभिप्लुता नारी 164, 11.

आदेशो वेदविक्रेता 449, 21.

उद्धृतेन जलेनैव 164, 12.

कामतो द्विगुणं प्रोक्तं 103, 9.

कुशैः काशैश्च बध्नीयात् 275, 20.

क्रीडते पतिना सार्धं 57, 17.

गुरवो मातृ-पितृ-पत्या- 320, 3.

गृध्रो द्वादश जन्मानि 377, 3

चरेत् सान्तपनं भुक्त्वा 424, 3.

चूडाहोमे निवृत्ते तु 426, 2.

जपतो जुह्वतो वा ऽपि 376, 16.

जलौघपल्वले मग्ना 281, 1.

जातिमात्रोपजीवी यः 208, 12.

तद्वद्भर्तारमादाय 57, 15.

तिष्ठते विवशो दीनो 57, 13.

दद्याद्वा दशकं चैव 252, 2.

न च भिन्नासनगतो 138, 10.

न पादुकास्थितो वाऽपि 138, 11.

न बन्धपीडनं कुर्यात् 164, 14.
 नियोगादुपवासेन 426, 5.
 पङ्क्तिभेदी वृथापाकी 449, 20.
 पञ्चरात्रं निराहारा 164, 6
 पुनात्यविधवा नारी 57, 19
 प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं 281, 3.
 ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा 57, 18.
 ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो 208, 11
 मलवद्वसनायां तु 164, 9.
 मासं वाऽपि पिबेद्गोघ्नः 252, 1.
 मृत-सूतकपुष्टाङ्गो 377, 1.
 यदि प्रविष्टो नरकं 57, 11.
 रजस्वला यदा दृष्टा 164, 5.
 रज्ज्वादिकं चातिदुष्टं 183, 12.
 वस्त्रं मृदम्भसा शुद्धं 183, 11.
 व्यालमाही यथा व्यालं 57, 14.
 शीत-वाताहता वा स्यात् 281,
 4.
 शूद्रान्नरसपुष्टस्य 376, 15.
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन 377, 5.
 शून्यागारे उपेक्षायां 281, 5.
 श्वभ्रे वा पतितेऽकस्मात् 281, 2.
 आ चैव सप्तजन्मानि 377, 4
 सम्प्राप्तो यातनास्थानं 57, 12.
 स भवेत्सूकरो ग्राम्यः 377, 6.
 सर्वाश्च प्राणिनः स्थूलान् 94, 2.
 सा भर्तृपरमा नित्यं 57, 16.
 सूकरोऽष्ट-खरान् हत्वा 94, 1.
 स्वकं गात्रं भवेदङ्घ्रिः 164, 13.

८३. शङ्ख-लिखितौ—

अभिशस्त-पतित-रजक- 385, 15
 आक्रोशेऽनृतवादे वा 458, 13.
 एवं मातुलानी-मातृ- 317, 19.
 कामं तु भर्तुरनुज्ञया 38, 10.
 क्रय-विक्रय-दुष्टभोजन- 461, 8.
 क्षत्रियायां त्रिरात्रो- 332, 10.
 क्षत्रियोच्छिष्टाशने 395, 13.
 क्षुद्रजन्तूनामन- 85, 4.
 क्षुरेण शिश्र-वृषणा- 313, 12.
 गोघ्नः पञ्चगव्याहारः 243, 13.
 गोष्ववकीर्णः संवत्सरं 341, 9.
 तिर्यग्योनिषु गोवर्जं 341, 8.
 तेषामन्ते गोसहस्रं 97, 19.
 न बन्धून्दिष्यात् 38, 18.
 न भर्तारं द्विष्यात् 38, 7.
 न व्रतोपवास- 38, 9.
 पतितोऽर्थहीनो 38, 8.
 परिवित्तिः परिवेत्ता च 49, 17.
 पिबेद्वा गोमूत्रयावकम् 406, 11.
 पूर्ववदमतिपूर्वं त्रिषु 97, 18.
 बक-बलाक-हंस-प्लव- 406, 5.
 ब्राह्मण्यां त्र्यहमुपोष्य 332, 11.
 ब्राह्मणोच्छिष्टाशने 395, 12.
 भुक्त्वा वार्धुषिकस्यान्नम् 379, 11.
 रजस्वला-ज्वधूतादिगमने 337, 5.
 लशुन-पलाण्डु-गृच्छन- 404 14.
 वैश्यायां चतुर्थकालाहारो 332, 9
 वैश्योच्छिष्टभोजने 395, 14.

शूद्रस्य तु तथा भुक्त्वा 379, 12.
 शूद्रोच्छिष्टभोजने 396, 1.
 शृगाल-कुक्कुट-दंष्ट्रि- 368, 2.
 सशिखं वपनं कृत्वा 244, 1.
 स्वैरिण्यां वृषल्यां 332, 8.

८४. शङ्खः—

अकामतस्तु यो विप्रः 308, 6.
 अकृत्वा वपनं तेषां 290, 10.
 अधःशायी जटाधारी 320, 18.
 अभिशस्तस्य चोरस्य 384, 9.
 आधारदोषे तु 145, 12.
 एककालं समश्नानो 320, 19.
 एतदेव व्रतं कुर्यात् 99, 11.
 एवमात्मनि कर्माणि 11, 16.
 एषां शुना-ऽवलीढानां 145, 4.
 औष्ट्रं गव्यं तथा भुक्त्वा 371, 6.
 कर्दर्यस्य नृशंसस्य 385, 3.
 कर्मरस्य तथा तक्ष्णो 385, 2.
 कामतस्तु यदा विप्रः 308, 8.
 कुसुम्भ-कुङ्कुमानां च 185, 10.
 कृच्छ्रपादे वस्त्रदानं 265, 3.
 केशानां रक्षणार्थाय 291, 1.
 क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं 480, 21.
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा 419, 4.
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं 396, 15.
 खड्गं च शशकं चैव 408, 14.
 गणान्नं गणिकान्नं च 385, 4.
 गामश्वं कुञ्जरोष्ट्रौ च 408, 11.
 गौवधे च तथा कुर्यात् 251, 6.

घृतं तु पायसं क्षीरं 145, 14.
 घृत-दधि-पयस्तक्राणाम् 145, 11.
 चक्रवाकं प्लवं कोकं 409, 3.
 चर्मकारस्य वैणस्य 385, 1.
 चान्द्रायणेन शुद्धयेत् 308, 9.
 चिकित्सकस्य क्रूरस्य 384, 7.
 जलेचराश्च जलजान् 409, 7.
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयेत् 308, 7.
 तित्तिरिं च मयूरं च 409, 9.
 त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्यात् 67, 6.
 440, 12.

दंष्ट्रिणश्च तथा भुक्त्वा 409, 12.
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् 453, 15.
 द्विगुणे व्रत आचीर्णे 291, 2.
 नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः 187, 14.
 नारं शौनं तथा मांसं 408, 10.
 नास्तिको नास्तिकवृत्तिः 42, 1.
 परिवित्तिः परिवेत्ता च 49, 20.
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् 93, 12.
 पाठीन-रोहितौ चापि 409, 6.
 पादं तु शूद्रहत्यायाम् 251, 5.
 पादन्यूने तु गां दद्यात् 265, 4.
 पादहीने शिखावर्जं 264, 8.
 पीतावशेषितं पीत्वा 440, 11.
 प्रोक्षणात्कथिता शुद्धिर् 185, 11.
 श्रावणं घृत-तैलानां 145, 1.
 ब्राह्मणस्य तथा ऽऽशौचे 419, 5.
 भक्ष्यमांसं समुद्दिष्टं 410, 1.
 भक्ष्याः पञ्चनखास्त्वेते 408, 13.

भाण्डानि घ्रावयेदङ्गिः 145, 2.
 भुक्त्वा चोभयतोदन्तान् 371, 5.
 409, 11.
 भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं 408, 9.
 भुक्त्वा मासव्रतं कुर्यात् 410, 5.
 मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् 409, 2.
 मार्जारश्चक्रमे शुचिः 190, 9.
 मांसमज्ञानतो भुक्त्वा 410, 3.
 मासमेकं व्रतं कुर्याद् 409, 4.
 माहिषे चाऽऽजमौरभ्रं 409, 13.
 मृते भर्तारि या नारी 54, 16.
 यथा पृथिव्यां बीजानि 11, 15.
 यवसन्धोपहर्तव्यो 269, 1.
 यागस्थं क्षत्रियं हत्वा 99, 10.
 रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा 409, 8.
 रथ्याकर्दमतोयेन 187, 13.
 राजा वा राजपुत्रो वा 290, 9
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च 409, 5.
 रुक्मस्तेयी सुरापश्च 321, 1.
 रोमाणि प्रथमे पादे 264, 7.
 वाराहं च ततो भुक्त्वा 410, 2.
 वार्धीणसं वर्तुकं च 409, 10.
 वैश्यस्य च तथा भुक्त्वा 419, 3
 शुनो मांसं शुष्कमांसम् 410, 4.
 व्रतं संवत्सरं कुर्युः 49, 21.
 व्रतेनैतेन शुद्धयन्ति 321, 2.
 शूद्रभाण्डस्थितं तक्रं 145, 15.
 शूद्रस्य सूतके भुक्त्वा 419, 2.
 शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा 384, 6.

शूद्रोच्छिष्टाशने मासं 396, 14.
 षण्डस्य कुलटायाश्च 384, 8.
 सप्तरात्रं तथा कुर्यात् 86, 10.
 सम्पूर्णं दक्षिणां दद्यात् 269, 2.
 साऽरुन्धतीसमाचारा 54, 17.
 सिद्धमन्नं तथा सर्पिः 145, 3.
 सुगल-वृक-गो-विप्रैः 67, 5.
 सौनिकान्नं सूतिकान्नं 385, 5.
 हत्वा द्विजस्तथा सर्पान् 86, 9.
 हंसं मद्दुं च काकोलं 409, 1.
 हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा 453, 14.

८५. शातातपः-

अकामावाप्तौ प्रायश्चित्तम् 14, 11.
 203, 4.
 अनुक्तेषु विधिं ज्ञात्वा 461, 14.
 अनूदक-मूत्र-पुरीषकरणे 336, 9.
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं 449, 12.
 अन्यत्र रासभा-ऽजा-ऽवि-188, 14.
 अभ्युक्ष्य किञ्चिदुद्धृत्य 143, 14.
 अविलीनं तथा सर्पिः 145, 9.
 अशुद्धान् स्वयमप्येतान् 110, 3.
 अहोरात्रोपवासेन 398, 4.
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा 110, 6.
 आत्मानं घातयेद्यस्तु 20, 12.
 आर्त्तवाभिष्रुता नारी 163, 16.
 उच्छिष्टः संस्पृशेद्विप्रो 110, 5.
 उपनयनं पुनः कुर्यात् 403, 15.
 उष्ट्रीं च महिषीं भासीं 402, 14.
 ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्स्नातां तां 163, 17.

कामकारकृते 14, 12.
 कामकारकृते त्वात्मानम् 203, 4.
 कार्यं सदक्षिणं सम्यक् 98, 4.
 केश-कीट-शुना स्पृष्टं 143, 11.
 कैवर्ती रजकीं चैव 334, 13.
 क्लीबा-ऽभिशास्त-पतितैः 143, 12.
 गवान्रातेषु कांस्येषु 172, 10.
 गोकुले यज्ञशालायां 146, 1.
 गोदानं तु व्रतस्यान्ते 98, 3.
 गोमांसभक्षणे प्रायश्चित्तं 367, 14.
 चण्डालैः श्वपचैः स्पृष्टे 110, 14.
 छत्राकं विद्धुराहं च 402, 13.
 तत्र गत्वा शुचौ देशे 439, 10.
 तन्मात्रमुद्धृतं शुद्धयेत् 145, 8.
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं 20, 13.
 तापनं घृत-तैलानां 145, 7.
 तृतीये तूदकं कृत्वा 20, 14.
 त्रिरात्रं तत्र कुर्वीत 110, 15.
 दशभिर्भस्माभिः शुद्धिः 172, 11.
 दृष्टं वा स्याद् यदन्नं तु 143, 13.
 न तेन शुद्धिमाप्नोति 134, 2.
 नदीतीरेषु गोष्ठेषु 439, 9.
 न मीमास्यानि शौचानि 146, 2.
 प्रख्यापनं प्रत्ययनं 450, 2.
 प्राजापत्यविधानेन 334, 14.
 प्राणायामान्त्रिरभ्यस्य 449, 14.
 भस्मना वाऽपि संस्पृश्य 143, 15.
 मातुलस्य सुतामूढ्वा 337, 14.
 यद्यतिक्रामेत् 367, 15.

यद्दिना धर्मशास्त्रेण 134, 1.
 याजना-ऽध्यापने वादः 450, 3.
 येन केनचिदभ्यक्तः 110, 1.
 योऽ गृहीत्वा विवाहाग्निं 449, 11.
 रजस्वलाभिगमने 335, 10.
 राजन्य-वैश्य-शूद्राणां 98, 1.
 रीतिका-सीस-लोहानि 175, 9.
 रेणवः शुचयः सर्वे 188, 13.
 लशुनं गृञ्जनं जग्ध्वा 402, 12.
 वर्षाणि ब्रह्मचर्यं तु 98, 2.
 विशुद्धचत्युपवासेन 110, 4.
 वृथापाकस्य भुञ्जानः 449, 13.
 वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः 20, 11.
 शङ्खपुष्प्यवपक्रं तु 444, 15.
 शूद्रस्योच्छिष्टभोजी तु 398, 2.
 समयं नातिक्रामेत् 367, 15.
 समानप्रवरां चैव 337, 15.
 सर्वत्र सर्वपापेषु 461, 15.
 सुराभाण्डोदकपाने 444, 10.
 सुराभाण्डोदकं पीत्वा 398, 3.
 सुवर्णं रजतं ताम्रं 175, 8.
 सुवर्ण-रजताभ्यां वा 143, 16.
 स्त्रियश्च रतिसंसर्गे 191, 13.
 हस्त्यश्व-रासभवधे 93, 15.

८६. शास्त्रम्—

ऋतौ भार्यामुपेयात् 297, 11.

८७. श्रुतिः—

अर्धो वा एष आत्मनो 350, 1.
 कोहि तद्देद यद्यमुष्मिन् 40, 8.

सावित्रीं च जपेन्नित्यम् 244, 12.
स्नानं त्रिषवणं कुर्यात् 244, 10.
हंसं बकं बलाकां च 79, 12.
हस्तिनं तुरगं हत्वा 91, 3.

१०. सामगाः—

अभोज्यभोजने एते 226, 1.

११. सुमन्तुः—

अग्निहोत्राधिकारोऽस्ति 52, 18.
अतोऽन्यथा सङ्करकारणानि 326,
10.
अभिशास्त-पातित पौनर्भव-383, 12.
अश्वमेधावभृथस्नानेन वा 339, 2.
आयुः सुवर्णकाराच्च 378, 8.
एतान्येवातुरस्य 402, 7.
एतेभ्योऽन्ये त्वभोज्यान्नाः 378,
13.

कारुकाच्च प्रजा हन्ति 338, 9.
गणाच्च गणिकाच्च च 378, 10.
गुरुदारगामी संवत्सरं 338, 14.
गोघ्नस्य गोप्रदानं गोष्ठे 245, 4.
चण्डालदर्शने सूर्यदर्शनम् 109,
10.

तदपत्यं भागिनेयम् 326, 10.
तद्भगिन्यश्च मातृष्वसारः 326, 9.
तद्भ्रातरो मातुलाः 326, 8.
तेषां त्वगस्थि-रोमाणि 378, 14.
देवर्षि-गो-ब्राह्मणाचार्य- 458, 15.
पारित्यज्य त्रैनां विभृयात् 337,
12.

पितुर्यस्य तु नाधानं 52, 17.
पितृपत्न्यः सर्वा मातरः 326, 8.
पितृष्वसृष्टतां मातुलसृष्टतां 337,
10.

पूये चिकिसिकस्यान्नं 378, 11.
भगिनीसपत्न्यश्च भगिन्यः 326, 9.
मातृ-पितृ-स्वसृ-स्नुषा- 327, 5.
मातृष्वसृ-पितृष्वसृ- 307, 11
यानि चान्यान्येवम्प्रकाराणि 402,
8.

राजाच्च तेज आदत्ते 378, 7.
लशुन-पलाण्डु- 402, 2.
वानर-सिंह-मार्जार- 92, 9.
विष्टा वार्धुषिकस्यान्नं 378, 12.
संस्पर्शने सचैलं 109, 11.
सम्भाषणे ब्राह्मणाभि- 109, 10.
सौनिक-क्रव्याद-निषाद- 384, 2.
स्त्री-बाल-मशक- 190, 4.

१२. स्कन्दपुराणम्—

आर्तं न चानुकम्पन्ते 9, 11.
नाभिरक्षन्ति ये शक्ताः 9, 10.

१३. स्मरणम्—

अन्नादेर्भ्रूणहा मार्ष्टि 224, 12.
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं 312, 8.
कैवर्त-मेदमिह्लाश्च 114, 15.
दुष्कृतं हि मनुष्याणाम् 224, 11.
रजकश्चर्मकारश्च 114, 14.
विपरीतं ब्रह्मचर्यम् 312, 9.

विहितं यदकामानां 23, 9. 202,
20.

सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च 312, 7.

स्मरणं कीर्तनं केलिः 312, 6.

९३. स्मृतिः—

अङ्गान्यत्र शिरो हस्तौ 265, 13

ऊरु जङ्घे षडित्याहुः 265, 16.

गायत्री च्छन्दसां माता 63, 8.

न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा 14, 9.

पादाविति षडुक्तानि 265, 14.

प्रत्यङ्गानि पुनर्ग्रीवा 265, 15.

यः कामतो नरः कुर्यात् 14, 8.

९५. स्मृत्यन्तरम्—

अजा-ऽविरेणुसंस्पर्शात् 188, 17.

अत्यर्थं यद्रजः स्त्रीणां 165, 17.

अथवा यद् गुरुर्ब्रूयात् 40, 17.

अनुवर्तेत जीवन्तं 56, 1.

अन्तर्वल्नी तु या नारी 349, 4.

अमृते च मृते चैव 43, 1.

अर्वाक्प्रसूतेरुत्पन्नं 165, 15.

अवश्यमनुभोक्तव्यं 11, 13

अष्टादशदिनादूर्ध्वं 165, 18.

अहोरात्रोषितो भूत्वा 399, 9.

आत्मना सम्मिते कूपे 345, 9.

आददीत मृदोऽपश्च 195, 16.

आमिषेण तु यल्लिप्तं 172, 3.

उत्तरेषु तु षट्स्वद्भिः 195, 17.

उपकारं यथा भर्तुर् 55, 14.

ऊढा च समगोत्रेण 310, 6.

एकभक्तं चरेत्पश्चात् 345, 13.

एकां व्रतां बहूनां तु 287, 3.

एवं वैवस्वतः प्राह 390, 7.

कदाचित्सुकृतं कर्म 12, 10.

करोति ब्राह्मणी श्रेयो 55, 15.

कुम्भे सलिलमादाय 170, 5.

क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं 371, 12.

क्षालनेन विशुद्धयेत 177, 4.

क्षीरं सुवर्णसम्मिश्रं 345, 12.

गवाश्च-कुञ्जरोष्ट्राणां 371, 11.

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् 345, 16.

गोपाल-नापित-कुम्भकार- 431, 13.

चण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्टं 177, 3

चण्डाली बन्वकी वेद्या 310, 5.

चण्डालेन तु सम्पर्कं 345, 6.

चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता 333, 4.

जग्ध्वा मासं नराणां च 371, 10.

जाते गर्भे व्रतं, पश्चात् 349, 6.

जीव्य भर्तुर्हितं कुर्यात् 56, 2.

तत्र शिष्टा यथा ब्रूयुः 461, 12.

तत्र स्थित्वा निराहारा 345, 10.

तद्भागजमिति प्रोक्तं 165, 16.

तेनैव स्थापयित्वा तु 170, 7.

त्रिरात्रमुपवासः स्यात् 345, 8.

द्रव्यजं चैव सम्प्रोक्तं 165, 14.

द्रव्यजं रज इत्युक्तं 166, 3.

न गर्भदोषस्तत्रास्ति 349, 7.

न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा 203, 8.

नाभुक्तं क्षीयते कर्म 11, 12.
 निग्रहे ऽनुग्रहे वा ऽपि 40, 18.
 पञ्चभिः स्नापयित्वा तु 170, 9.
 पञ्चाहे तु चरेत्कृच्छ्रं 29, 8.
 पराकस्त्वर्धमासे स्यात् 29, 9.
 पुण्यर्गिभरभिमन्त्र्याऽऽपो 170, 6
 प्रायश्चित्तं न कुर्यात्सा 349, 5.
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे 345, 15.
 वहिस्तावच्च निवसेत् 345, 14.
 भक्ष्यद्रव्यस्य वैषम्यात् 166, 2.
 भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानि 461, 11.
 भस्मना शुद्धयते कांस्यं 172, 1.
 भुक्त्वोच्छिष्टं तु काकानां 391, 8.
 भुक्त्वोच्छिष्टं बिडालादेः 391, 9.
 मज्जमानस्य संसारे 12, 11.
 मासत्रये तु कुर्वीत 29, 10.
 यद्रजस्तु समुत्पन्नं 166, 1.
 यः कामतो महापापं 203, 7.
 यस्तु भुङ्क्ते द्विजः पङ्क्तौ 399, 8.
 रागजं रोगजं चैव 165, 13.
 वस्त्रान्तरावृतां कृत्वा 170, 10.
 शङ्खपुष्पीलतामूलं 345, 11.
 श्व-काकोष्ठ-खरोलूक- 188, 16.
 पाण्मासिके तु संसर्गे 29, 11.
 संसर्गे चाब्दिके कुर्यात् 29, 12.
 सशिल्पं वपनं कृत्वा 345, 7.
 सुरा-मूत्र-पुरीषैस्तु 172, 2.
 सूतिकायां मृतायां तु 170, 4.
 स्वमुच्छिष्टं तु यो भुङ्क्ते 390, 6.

१६. हारीतः—

अकामाद्वा सकामाद्वा 252, 20.
 अजस्य गोः प्रवेशाद्धि 124, 13.
 अतिकृच्छ्रं चरेद्भुक्त्वा 372, 15.
 अतिदाहातिदोहाभ्यां 273, 4.
 अद्भिर्यस्तर्पयोन्नित्यं 253, 5.
 अनष्टरसभाण्डानां 124, 12.
 अनुगच्छति भर्तारं 54, 10.
 अभ्यस्य विप्रो वैश्यायां 323, 11.
 अशीत्यर्धं शिरे दद्याद् 73, 16.
 अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् 74, 1.
 आस्थि चर्मविनिर्मुक्तं 154, 10.
 आकण्डस्य प्रमाणं तु 123, 4.
 आखुर्नकुल-मार्जारौ 66, 12.
 आत्मना शस्त्रघाते वा 71, 4.
 आरूढपतितस्यैव 372, 13.
 आर्ति वा महती याति 235, 12.
 आसीनास्वासीनः 249, 9.
 उच्छिष्टः सह सम्भाषेत् 108, 18.
 उद्धृत्य तज्जलं सर्वं 154, 11.
 उरसि त्रिंशतं दद्यात् 73, 18.
 ऊरुभ्यां तु शतं दद्यात् 74, 2.
 एकरात्रं जले स्थित्वा 253, 6.
 एकरात्रोपवासश्च 389, 18.
 एतेन शुद्धयते विप्रो 390, 2.
 एतैर्दष्टे द्विजस्याङ्गे 66, 13.
 एवमेव विधि कुर्यात् 71, 9
 एवं सुचरितप्रायश्चित्तो 249, 12.

कारयेद्वादश कृच्छ्रं 107, 2.
 कुलत्रयं पुनारत्येषा 54, 14.
 कुशमूलविपक्वेन 445, 7.
 कृच्छ्राब्दपादमुद्दिष्टम् 373, 1.
 कृष्णाजिनं समास्तीर्य 73, 14.
 क्लिन्ने भिन्ने शवे तोयं 442, 10.
 क्षत्रियाद्वाह्यणीषु 103, 3.
 क्षीरप्रक्षालनं कुर्यात् 71, 7.
 गवामनुगमं चैव 253, 4.
 गृहस्याभ्यन्तरे यस्य 124, 10.
 गोघ्नस्त्वचमूर्ध्वलांगूलां 249, 8.
 गोदानं सर्वशक्त्या च 253, 7.
 गोशृगेण शतं स्नानं 64, 1.
 घटानां शतमुद्धृत्य 153, 10.
 चण्डालान्नं प्रमादेन 117, 7.
 चण्डालैः सह संवासं 121, 12.
 चण्डालैः सह संयोगे 123, 2.
 चर्तुर्गुणं तदुच्छिष्टे 372, 18.
 चाण्डालवधसम्प्राप्तिर् 107, 1.
 चाण्डालान्नं प्रमादेन 368, 9.
 चाण्डालैः सह सम्भाष्य 108, 13.
 चोर-पङ्क-व्याघ्रादिभ्यो 249, 12.
 जपस्त्रिषवणस्नायी 442, 13.
 ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान् 49, 1.
 ततश्चांद्रायणं कुर्यात् 117, 8.
 ततश्चान्द्रायणं कुर्यात् 368, 10.
 तत्र स्थित्वा त्वहोरात्रं 123, 5.
 तद्गस्मास्थि गृहीत्वैव 71, 6.
 तावन्त्यब्दसहस्राणि 54, 12.

तद्भस्तभोजने वापि 372, 17.
 तिस्रःकोटयोऽर्धकोटी च 54, 11.
 ते सर्वे पतिताः 49, 3. 50, 1.
 त्रिरात्रमुपवासी च 117, 10.
 त्रीणि षष्टिशतं वृन्तान् 73, 15.
 देशान्तरगते विप्रे 73, 12.
 नासाभेदन-दाहेषु 273, 3.
 पयोशी पञ्चगव्याशी 253, 3.
 परिदायी दाता 49, 2.
 परियष्टा याजकः 49, 3.
 परिवित्तिर्ज्येष्ठः 49, 2.
 परिवेदनी कन्या 49, 2.
 पादाङ्गुल्यो दशैव स्यात् 73, 3.
 पार्थिवानां हि पात्राणाम् 124,
 11.
 पाषण्डानाभितानां च 372, 14.
 पितृव्यस्त्रीगमने 317, 14.
 पुनर्दहनमन्त्रैश्च 71, 8.
 प्रणिपत्य च भक्त्या च 234, 14.
 प्राजापत्यं चरेत्पश्चात् 71, 5.
 प्राजापत्यं तु मिश्रके 423, 9.
 प्राणायामत्रयं कुर्यात् 66, 16.
 प्रायश्चित्तं तु निर्दिश्य 237, 8.
 प्रायश्चित्तं प्रदातव्यम् 235, 10.
 प्राशयेत्पञ्चभिर्मन्त्रैः 390, 1.
 प्रोक्षणीभिस्त्रिभिर्ऋग्भिः 66, 15.
 बालकृच्छ्रं ततः कुर्यात् 121, 14.
 123, 6.
 बाहुभ्यां तु शतं दद्यात् 73, 17.

ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वा 98, 6.
 ब्राह्मणाद्ब्रधसम्प्राप्तौ 71, 3.
 ब्राह्मणान् ज्ञापयेत् तत्र 253, 1.
 ब्राह्मणांस्तर्पयेत्पश्चात् 121, 15.
 मत्या चान्द्रायणं कुर्यात् 372, 16.
 मत्याभ्यासे तथा कुर्यात् 373, 2.
 महापातकिनश्चैव 312, 12.
 मातृकं पैतृकं चैव 54, 13.
 मार्जारश्चैव दर्वी च 190, 7.
 मृत-सूतक-शूद्राञ्च 389, 15.
 मृते भर्तारि या नारी 54, 9.
 यथा वयो यथा कालम् 235, 9.
 यत्नादेव पुरस्कृत्य 234, 13.
 यत्पावित्रं विजानीयात् 237, 9.
 यदन्नं प्रतिलोमस्य 372, 11.
 यदि कश्चित् ततः स्नायात् 442, 12.
 यदि भुञ्जीत विप्रो यः 389, 17.
 येन शुद्धिमवाप्नोति 235, 11.
 राज्ञोऽनुमतिमाश्रित्य 233, 4.
 वापी-कूप-तडागेषु 153, 9. 154, 9.
 विज्ञानान्मृण्मयं पात्रम् 121, 13.
 विप्रान् दशावरान् कृत्वा 123, 3.
 वैश्यवत् क्षत्रियास्तु 103, 3.
 वैश्यं हत्वा चरेदेवम् 98, 7.
 शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं 389, 16.
 शङ्खपुष्पीविपकेन 445, 5.
 शरीरनाशे कल्पः स्यात् 73, 13.
 शीतवातोष्णाति- 249, 10.
 शुद्धयै चान्द्रायणं कुर्यात् 442, 11.

शुना दष्टस्यहं यावकाहारः 67, 8.
 शूद्रं हत्वा चरेदेकम् 98, 8.
 शूद्रां हत्वा नवमासान् 103, 4.
 शूद्रोच्छिष्टस्थिता आपो 445, 6.
 शूद्रो वाऽप्यर्धमासं वै 117, 9.
 श्व-काक-गृध्रोपघाते 143, 18.
 श्वानो वा क्रोष्टुको वापि 66, 11.
 संवीतांगो वीतमत्सरः 249, 10.
 संवेशमानास्तु संविशन् 249, 9.
 सक्तिलिषात् समुत्थाय 253, 8.
 सकेशं वपनं कुर्यात् 123, 7.
 सशिखं वपनं कुर्यात् 253, 2.
 स षडङ्गं ब्रह्मचर्यम् 323, 12.
 सहद्विजैश्च भुक्तेन 66, 17.
 सावित्रीं व्याहरेद्वाऽपि 108, 14.
 स्त्रियोच्छिष्टस्थिता आपो 445, 4.
 स्नानं कुर्यात् सचैलं तु 66, 14.
 स्वयमेव न कुर्वीत 233, 5.

१७. ANONYMOUS QUOTATIONS.

अकुर्वन् प्रत्यवैति 8, 7.
 अमत्या त्र्यहोपवासः 369, 11.
 असौ स्वर्गाय लोकाय 73, 7.
 इक्-रितपो धातुनिर्देशे 449, 5.
 को हि तद्वेद यद्यमुष्मिन् 40, 8.
 तप्तकृच्छ्रं मत्स्या 369, 11.
 तस्मादुह न पुरा-55, 2.
 दण्डादूर्ध्वं यदन्येन 288, 8.

रक्षेदेव स्वदेहादि 197, 4.
रोध-बन्धन-योक्त्राणि 271, 7.
वैश्यं वा क्षत्रियं वाऽपि 199, 5.
शिरोव्रतेन स्नातानाम् 216, 12.
शूद्राच्चं सूतकाच्चं च 410, 9.
सर्प-व्याघ्रहतेषु 287, 5.
दशनिष्कात्मकं प्रोक्तं 27, 8.
दहनात्तु विपद्यन्ते 280, 14.

द्वौ पादौ बन्धने चरेत् 274, 11.
पञ्चगुञ्जात्मको माषो 27, 7.
पलाण्डोर्दश जातयः 401, 16.
पुत्रस्य स्थाविरे भावे 355, 10.
प्रायश्चित्तानि कारयेत् 353, 4.
प्रायश्चित्तरपैत्येनः 4, 6.
बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् 355, 9.
यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात् 7, 3.

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

Edited under the superintendence of

Prof. A. V. Kúthavate and Prof. S R Bhandarkar.

	Rs	a.	p
No. I.—Pañchatantra, Books IV. and V Edited, with Notes, by Dr G. Buhler.	0	4	0
No. II.—Nâgojibhatta's Paribhâshenduśekhara. Edited and explained by Dr. F Kielhorn. The Sanskrit Text and various Readings, Part I.	0	8	0
No. III.—Pañchatantra, Books II. and III. Edited, with Notes, by Dr. G. Buhler.	0	4	0
No. IV.—Pañchatantra, Book I. Edited, with Notes, by Dr. F Kielhorn	0	6	0
No. V.—The Raghuvamśa of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha. Edited, with Notes, by S P. Pandit, M. A , Part I, Cantos I.—VI. .. .	1	8	0
No. VI.—Mâlavikâgnimitra: a Sanskrit Play by Kâlidâsa, Edited, with Notes, by Shankei P. Pandit, M. A. ..	2	2	0
No. VII.—Nâgojibhatta's Paribhâshenduśekhara. Edited and explained by Dr. F. Kielhorn Part II (Translation and Notes), Paribhâshas I—XXXVII .. .	0	8	0
No. VIII.—The Raghuvamśa of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha Edited, with Notes, by S.P. Pandit, M. A. Part II., Cantos VII—XIII. ..	0	12	0
No. IX.—Nâgojibhatta's Paribhâshenduśekhara Edited and explained by Dr. F Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhâshâs XXXVIII—LXIX .	0	8	0
No X.—The Daśakumâcharita of Dandin Part I. Edited with Critical and Explanatory Notes, by Dr. G Buhler.	0	8	0
No XI.—The Nitiśataka and Varâgyaśataka of Bhartrihari, with extracts from two Sanskrit Commentaries Edited, with Notes, by Kâshinâth Tumbak Telang, M. A (Copies not available.)			
No. XII.—Nâgojibhatta's Paribhâshenduśekhara. Edited and explained by Dr F. Kielhorn Part II (Translation and Notes), Paribhâshâs LXX.—CXXII....	0	8	0
No. XIII.—The Raghuvamśa of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha. Edited, with Notes, by S. P Pandit, M. A. Part III, Cantos XIV.—XIX. ..	0	8	0
No. XIV.—Vikramânkadeva-Charita. Life of king Vikramâditya Tribhuvanamalla of Kalyâna composed by his Vidyâpati Bilhana Edited, with an Introduction, by Dr G. Buhler. (Copies not available)			

Rs. a.

No. XV.—Mālatī-Mādhava a Drama by Bhavabhūti, Edited, with Critical and Explanatory Notes, by Dr. R. G. Bhāndārkar, M. A. (Second Edition in the Press)			
No. XVI.—Vikramorvaśī a Drama by Kālidāsa. Edited, with Notes, by Shankar P. Pandit, M. A. (Under revision)			
No. XVII.—Hemachandra's Deśināmamālā, Edited, with Critical Notes, a Glossary and a Historical Introduction, by Professor R. Pischel and Dr. G. Bühler. Part I. Text and Critical Notes by Professor Pischel.	1	0	
No. XVIII.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn, Vol. I. complete, Parts I, II. and III.	9	0	
No. XIX.—Ditto ditto by ditto Vol. I. Part II.	1	0	
No. XX.—Ditto ditto by ditto Vol. I. Part III.	1	0	
No. XXI.—Ditto ditto by ditto Vol. II Part I.	1	0	
No. XXII.—Ditto ditto by ditto Vol. II Part II.	1	0	
No. XXIII.—Vāsishthadharmaśāstram. Edited, with Notes, by Dr. A. A. Fuhrer	0		
No. XXIV.—Kādambai by Bāna and his son Vol. I. Sanskrit Text, complete. Edited by Dr P. Peterson. Do Vol. II. Introduction and Notes, by do. Third Edition.			
No. XXV.—Kīrti-Kaumudī Edited, with Notes, by Prof. A. V. Kāthavate. (Copies not available.)			
No. XXVI.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali Edited by Dr. F. Kielhorn, Vol. II. Part III.	1	0	0
No. XXVII.—Mudrārākṣha, by Viśākhadatta, with the Commentary of Dhundrāja. Edited, with Notes, by K. T. Telang. (Copies not available.)			
No. XXVIII.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol. III Part I.	1	0	
No. XXIX.—Do do of do by do Vol. III Part II.	1	0	
No. XXX.—Do do. of do. by do. Vol. III. Part III.	1	0	
No. XXXI.—Subhāṣitāvalī of Vallabhadeva. Edited by Dr P. Peterson and Pandit Durgāprasāda	2	8	0
No. XXXII.—Tarka-Kaumudī of Laugākṣhi Bhāskara. Edited by Professor M. N. Dvivedi (Copies not available.)			
No. XXXIII.—Hitopadeśa of Nārāyaṇa, by Dr. P. Peterson.	0	14	
No. XXXIV.—The Gaudavaho by Vākpati, Edited by Shankar P. Pandit.	3	0	
No. XXXV.—Mahānārāyaṇa-Upaniṣad. Edited by Colonel G. A. Jacob	0	7	
No. XXXVI.—University Selections of Hymns from the R̥gveda. Edited by Dr. P. Peterson. (2nd Edition).	4	0	

	Rs. a. p
No XXXVII.—Śārṅgadharapaddhati Edited by Dr. P. Peterson. Vol. I.	3 0 0
No. XXXVIII—Naishkarmyasiddhi. Edited by Col G. A Jacob	2 0 0
No XXXIX—A Concordance to the principal Upanishads and Bhagavadgītā, by the same author.	8 0 0
No XL.—Eleven Atharvana Upanishads, with Dīpikās, by the same author	2 8 0
No. XLI.—Handbook to the Study of the R̥gveda, by Dr. P. Peterson Part I	3 0 0
No. XLII—The Daśakumāracharita of Dandin, Part II, (completing Dr. G. Buhler's Edition). Edited with Critical and Explanatory Notes, by Dr P. Peterson.	0 8 0
No. XLIII—Handbook to the Study of the R̥gveda, by Dr P. Peterson. Part II, comprising the Seventh Mandala with the Commentary of Sāyana . . .	5 0 0
No. XLIV.—Aphorisms of the Sacred Law of the Hindus, an Index of the Sūtras and the various readings of the Hiranyakeśi-Dharmasūtra, by Dr G Buhler. Part I.	2 12 0
No. XLV.—Rājataranginī. Edited by Pandit Durgāprasāda. Part I, containing the first 7 (seven) Tarangas . . .	3 0 0
No. XLVI—Patañjali's Yogasūtras Edited with the Scholium of Vyāsa and the Commentary of Vāchaspati, by Mahāmahopādhyāya Rājārāma Shāstri Bodas.	3 4 0
No XLVII.—Pārāśara Dharm Saṁhitā with the Commentary of Sāyana Mādhavāchārya , Vol. I. Part I Edited by Pandit Vāman Shāstri Islāmpurkar ...	4 4 0
No. XLVIII—Ditto do of do by do Vol. I Part II	4 0 0
No. XLIX—Nyāyakośa, 2nd Edition Edited by Mahāmahopādhyāya Bhīmāchārya Zaḷkikar.	12 0 0
No. L—Apastamba Dharmasūtra, Part II. Edited by Dr. G Buhler.	2 4 0
No LI.—Rājataranginī Edited by Pandit Durgāprasāda, Vol II Taranga VIII.	2 8 0
No. LII.—Mūchchhakatika, Vol. I with two Commentaries and various readings, by Mr. N B Godbole. . .	3 8 0
No. LIII.—Navasāhasāncharita, Part I. Edited by Pāndit Vāman Shāstri Islāmpurkar.	3 4 0
No. LIV—Rājataranginī of Kalhana, Vol III Edited by Dr P. Peterson.	2 4 0
No. LV—Tarkasangraha of Annambhatta. Edited with the author's Dīpikā and Govardhana's Nyāya-Bodhini and Critical and Explanatory Notes, by the late Rao Bahadur Y V. Athalye.	3 4 0
No LVI.—Bhatti Kāvya, Vol. I Edited by Mr. Kamalāshankar P Trivedi.	9 0 0
No. LVII—Do. Vol. II. Edited by do.	6 0 0
No. LVIII.—A second selection of Hymns from the R̥gveda. Edited by Dr. P. Peterson	4 0 0

The Department of Public Instruction, Bombay.

THE
PARÂŚARA DHARMA SAMHITÂ
OR
PARÂŚARA SMRITI,
WITH
THE COMMENTARY
OF
SÂYANA MÂDHAVÂCHÂRYA.

EDITED WITH VARIOUS READINGS, CRITICAL NOTES,
INDEXES, APPENDICES, &c

BY
PANDIT VÂMAN ŚÂSTRĪ ISLÂMPURKAR.
VOLUME II., PART II.

(500 COPIES.)

Registered for Copyright under Act XXV. of 1867.

Bombay

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1906

(All Rights Reserved.)

Price, Rs 5.

Bombay Sanskrit Series No. LXIV.

BOMBAY

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA

पराशरधर्मसंहिता

अथवा

पराशरस्मृतिः

सायणमाधवाचार्यकृतटीकासहिता.

पाठान्तराणि, अर्थविवेचकटिप्पणी, वाक्यसूची, परिशिष्टानि च
इत्यादिभिः सहिता.

धर्मं चरत माधर्मं सत्यं वदत माऽनृतम् ।
दीर्घं पश्यत मा ह्रस्वं परं पश्यत माऽपरम् ॥
(वसिष्ठः)

प्रायश्चित्तकाण्डम्.

द्वादशोऽध्यायः ।

ॐ न

इस्लामपुरग्रामजनुषा विद्वद्वरगोविंदशास्त्रिसूनुना
वामनशर्मणा संज्ञोचिता.

मुंबईः

शके १८२७.

राजकीयशुक्रावस्थाः १२०

मुम्बय्याम्:

एज्युकेशन-सोसायटी-मुद्रणालये मुद्रितम् .

TABLE OF CONTENTS.

	PAGES
Prefatory Notes	...vii—xviii
Table of Contents in Sanskrit	1—12
Text and Commentary... ..	1—293
Appendix No. 1.—Names occurring in Parāśara's Text of XII. Chapter	1—2
„ „ 2.—Names of Authors and Works occurring in Mādhavāchārya's Commentary	3—6
„ „ 3.—Index of Quotations in Mādhavā- chārya's Commentary	7—48
„ „ 4.—Index of Words occurring in Parāśara's Text	1—46
„ „ 5.—General Index of Quotations occurring in Mādhavāchārya's Commentary on Volumes I. and II. or on Chapters 1—12	1—322

PARĀSARA DHARMA SAMHITĀ.

VOL. II., PART II.

PREFATORY NOTES.

This part forms the concluding portion of the second volume of the great Parāśara Dharma Samhitā with Sāyana Mādhavāchārya's learned commentary on it. It consists of a single chapter, and treats of some of those questions of *āchāra* (usages, customs, and general conduct of life) and *prāyaścitta* (atonements and expiatory rites) which have not been noticed anywhere in the preceding chapters. It can, therefore, be said to be a supplementary chapter on this vast subject of *āchāra* and *prāyaścitta*. In fact the author himself regards the chapter as such.

As we have already seen the author has devoted the first three chapters of the work to *āchāra* and the next eight to *prāyaścitta*. He has thus dealt with these two divisions of the subject almost independently of each other in the main part of the work. But in the present chapter he has departed from this method ; for instead of dealing separately with the two divisions he has intermixed them, though thereby no inconvenience of any kind is caused to the reader.

For the purpose of collating and editing I have here used as my basis the same manuscripts as those which were used by me to prepare and edit the first part of this second volume. As these manuscripts have all been

already described in my prefatory notes to that part, a repetition of their description is, I think, needless here.

The learned Commentator, Sâyaṇa Mâdhavâchârya, quotes copiously from various authors and works in this part, as he does all throughout the work. I here subjoin, in alphabetical order, short notes on twenty of them, they being such authors and works as have not been previously referred to anywhere by the Commentator in the course of this work. The other authors and works I have already briefly noticed elsewhere, as a reference to my prefatory notes to the preceding parts will show.

I cannot close these notes without observing that although our author has now practically concluded the subject of *âchâra* and *prâyaścitta*, he does not feel satisfied that he has done full justice to it. For, in the very opening paragraph of this chapter he significantly remarks :—

अतिरिक्तानां परिशिष्टानां केषाञ्चिदाचाराणां प्रायश्चित्तानां च विधानायाऽयं द्वादशोऽध्याय आरभ्यते,
implying thereby that he takes up *a few* only of those questions of *âchâra* and *prâyaścitta* which have escaped his notice in the preceding chapters.

I have annexed at the end of this part two appendices of a general nature :—one, a list of the words occurring in the text of the two volumes now before the public ; and the other, a general index to Mâdhavâchârya's numerous quotations. It is hoped that these additional appendices will prove to be of use to the reader as a means to easily find whatever reference he requires from either the text or the quotations in the commentary. It was my intention at first to attach these two appendices to the last (third) volume of the work which is now

in the press; but upon further consideration I thought it more proper and expedient to place them in as close a proximity as possible to that part of the work wherein the words and the quotations in question are met. Another reason which induced me to allot the said place to the appendices is that our author, the great sage Parâśara, has nothing whatever to do with the third volume, the same being all exclusively the work of the Commentator, Sâyana Mâdhavâchârya. A further reason is that that volume does not deal with any question of *Âchâra* or of *Prâyas-chitta*, it being solely devoted to questions of *Vyavahâra*, or the judicial or legal side of *Dharma*.* For these reasons the most appropriate place for the two appendices, I thought, was at the end of the second volume. That place, therefore, I have assigned to them.

BRIEF OBSERVATIONS ON SOME OF THE AUTHORS &c.,
 QUOTED BY SÂYANA MÂDHAVÂCHÂRYA IN HIS
 COMMENTARY ON THIS CHAPTER.

(1) अभिधानम् (*Abhidhânam*):—I have not come across any copy of any work on *Dharmaśâstra* of this name printed or manuscript, nor have I been aware of the existence of any work bearing this title. Mâdhavâchârya quotes *one* line under this heading. Exactly

---

* It will be a mistake to presume from this that the great Parâśara was not well versed in *Vyavahâra*. Though disinclined to treat the subject himself, he has duly hinted about it. The question then naturally arises, why did he not take up the subject himself? This question I propose to discuss at some length when a more fitting opportunity occurs. Mâdhavâchârya also slightly refers to this question in his introduction to the Commentary almost at the very outset. (See verses 8-24, pages 15-18, Part I, Vol. I).

the same line appears, however, in *Brahmapurāna* (*vide* also my reference at page 206 of the text).

(2) उदाहरणम् (*Uddharaṇam*):— Though not extant now, at one time this work appears to have been a standard authority on questions of *dharma* (religious, moral, and civic duty). Mādhavāchārya in his allusion to it gives it the epithet “Śāstra.” He quotes from it two lines (page 273); and the idea conveyed in them is found expressed in many places in the *Śāntiparva* of the great Hindu epic *the Mahābhārata*.

(3) ऋग्विद्यानम् (*Rigvidhānam*):— I know of only one manuscript bearing this name. It contains 600 *ślokas* (verses) and ends with the colophon “शके १४२३ आश्विन शु०१ वातापिक्षेत्रे लिखितं” which means “transcribed at the holy place Vātāpi on the first of the bright half of *Āśvina* in the Śaka year 1423.” This date proves that the manuscript is very old. Vātāpikshetra† is perhaps our modern Vāi in the Satara District. Most of the thirty lines quoted by Mādhavāchārya at pages 279-281 as from this work are found in this manuscript. I may as well mention that in my search for manuscripts I once came across one bearing the title बृहद्ऋग्विद्यानम् (*Bṛhadṛigvidhānam*). This too I found to be a very old manuscript, containing 1,000 *ślokas* (verses), and it bore the Śaka year 1691 as the year of its transcription.

† The writer of the colophon had perhaps in his mind the Paurāṇika story of Vātāpi and Ilvala who lived near the Sahya-mountains. And there is no *kshetra* near the Sahya-mountains except Vāi which bears a close resemblance to the word Vātāpi *kshetra*. The editor is aware that modern scholars have tried to identify Vātāpi with Bādāmi in the Bijapur District. But Bādāmi was never known as a *kshetra*, nor can it be said to be in the vicinity of the Sahya-mountains.

None of the lines quoted by the Commentator could, however, be traced in it.

(4) चमत्कारखण्डम् (*Chamatkârahanda*):—This is a portion of the great Skanda-purâna. Our Commentator, Mâdhavâchârya, also says so when he quotes from it. He borrows twenty-two lines from it at pages 220-221. What part this *Chamatkârahanda* forms of Skanda-purâna it is not possible to say. The *Purâna* itself consists of six volumes called *samhitâs*, each *samhitâ* being sub-divided into several parts called *khandas*. A complete copy of *Skanda-purâna* in any form has not yet been found anywhere. Some portions of it are found at one place and some others at another; but all these even if collected and put together can hardly make up a complete copy of the original voluminous work. I have seen a manuscript copy of a book styled *Chamatkârahanda*, but Mâdhavâchârya's quotations cannot be traced in it.

(5-6) तैत्तिरीयारण्यकम्, तैत्तिरीयसंहिता (*Taittirîyâranyakam, Taittirîyasamhitâ*):—These two works belong to the Black Yajurveda. I have noticed them elsewhere at some length. Mâdhavâchârya makes a few quotations under both these titles at pages 48, 53 and 282.

(7) नन्दिपुराणम् (*Nandi-purânam*):— It is not possible to say definitely what author or work our Commentator exactly alludes to under this title. There is a नन्दिकेश्वरपुराणम् (*Nandikeśvarapurânam*), a नन्दिपुराणम् (*Nandipurânam*) and a नन्दिधर्म. (*Nandidharmah*). The first two of these, differing as they slightly do from each other in their titles, may after all be identical so far as the subject they treat of is concerned.

I have in my possession a manuscript entitled *Nandikeśvara-purāna*. It is an old manuscript consisting of 76 folios, but it is incomplete and without date or colophon. Of the seventeen lines quoted by Mādhavāchārya as from *Nandipurāna* at pages 242 and 243, six are found in this manuscript. It can, therefore, be presumed that *Nandipurāna* and *Nandikeśvara-purāna* are one and the same. But at the same time the four lines which the Commentator quotes at page 375 of Part 1, Volume I., of this work as from नन्दिकेश्वर cannot be traced in it

नन्दिधर्मः (*Nandi-dharmaḥ*) cannot surely be a work of the same class or kind as *Nandi-purāna*, or *Nandikeśvara-purāna*, as the very name implies. It has undoubtedly some reference to *dharma* or religious and moral conduct. I regret that I have not been able to find or trace any copy of any work bearing this name. The only information that I have about it is from Mādhavāchārya himself. From his remarks *Nandi* appears to be the name of an author, and in the list of law-givers copied by him from the *Āśvamedhika-parva* of the *Mahābhārata* the name *Nandi* occurs (*vide* page 109, Part 1, Vol. I., of this work). But this name cannot be found anywhere else among authors of *dharma*, and in the absence of any definite information on the point, it is impossible to hazard any opinion as to who or what *Nandi* is and what is meant by *Nandi-dharma*. One surmise, more probable than any other, appears to me to be that *Nandi* is a mythological name of God Śiva's Bull, and not the name of any human person. It was usual in old days to introduce, in the course of big epics and other works dialogues on metaphysical

theological or similar other subjects, the persons taking part in the dialogues being represented as super-human beings. Such dialogues, when of sufficient importance and of special interest to the public, were in course of time detached from the main work, and reproduced in the form of an independent work under the title of the name or the names of one or both of the persons concerned in the dialogue. In the same way, *Nandidharma*, a dialogue between *Nandi* the Sacred Bull of Śiva and some other mythical person, might have been detached from a bigger work and made to appear as an independent treatise under the Sacred Bull's name. This view appears to me to be more probable than the theory that *Nandi* is any real author or *Smṛitikâra*. Similarly the dialogue between *Īśvara* and *Pârvatî* called *Umâ-Maheśvara-saivâda* (उमामहेश्वरसंवाद) in chapter 140 of the *Ānuśâsanika* (आनुशासनिक) *Parvan* of the *Mâhabhârata* is an instance of the kind which fully supports our view.

(8) *नागरखण्डम्* (*Nâgara-khaṇḍam*):—This is a portion of *Skandapurâna*. I had a manuscript copy of it in my collection which I have presented to the *Ānandâśrama*, founded at Poona by my friend, the late Mr. Mahâdeva Chimnâjî Āpte. This copy contains about 4,000 *ślokas*, and the lines quoted by Mâdhavâchârya at page 230 are found in it, though with a great variation in the reading.

(9) *नारदपुराणम्* (*Nârada-purâṇam*):—There are two quotations from this work, one of nine lines at page 228, and the other of six at page 267. I have a manuscript of this name in my possession. It contains 2,700 *ślokas*; it has a colophon and all the semblance of com-

pleteness. But in my opinion the original work is much bigger, containing not less than 9,000 *ślokas*. The various *purāṇas* which refer to the work well nigh approach the latter figure, although they are not quite agreed as to its exact extent.

(10) *पराशरोपपुराणम्* (*Parāśaropa-purāṇam*):—As the name itself indicates, this is one of the eighteen Hindu *upa* or minor *purāṇas*. Its reputed author is Vyāsa,* but Mādhavāchārya seems to attribute the authorship to Parāśara and concludes his quotation with the remark:—
 “एतत् सर्वमुपपुराणे पराशरेण प्रपञ्चितं.” Whoever the real author may be, whether Vyāsa or Parāśara, there cannot be any harm in adhering to the general view that Vyāsa is the author or composer, and that he wrote it at the instance and initiative of Parāśara his father. The work has not yet been published, and so far as I am aware, only a few manuscript copies of it are available. One copy, I understand, is in the collection of the Government of Madras; and another of which I had recently a loan from Benares through Mr. Sadāshiva Kāshināth Abhyankar is in the possession of a Bengalee gentleman. I regret that the latter copy came to hand some time after the text had passed through the press, and that I was, therefore, not able to note any references from it in the body of the work. This latter manuscript contains 3,000 *Ślokas*, and the twenty-six lines quoted by Mādhavāchārya at pages 276-277 are found in it.

(11) *पौराणिकाः* (*Paurāṇikās*):— Under this heading

---

* I believe that Vyāsa was a real historical person in spite of the contrary view generally held by critical scholars, and I have got ample evidence in support of my view.

Mâdhavâchârya quotes four lines (pages 124-125); but it is not possible to say from what particular work he borrows them. The term *Paurânika*, however, gives rise to the conjecture that the Commentator could have meant by it no others than some renowned and staunch believers in the teachings of the Purânas and scholarly expounders of those teachings, and that the lines quoted by him may be from some of their memorable sayings.

(12) बह्वृचाः (*Bahvrichâh*):— There is a long quotation of seven lines at page 2 as from this. The quotation is obviously from the Rig-veda, as the term Bahvricha means one conversant with a *collection of Riks* from the Rig-veda.

(13) बृहद्याज्ञवल्क्यः (*Bṛihadyañjñavalkya*):— Mâdhavâchârya has quoted two lines at page 79 as from this work. But I have not been able to secure or trace any manuscript of it. There is a manuscript in the Deccan College collection, entitled बृहद्योगियाज्ञवल्क्यः, but the above lines cannot be traced in it. They cannot also be found in *Yājñavalkya-smṛiti* (याज्ञवल्क्यस्मृति) of which Bṛihadyañjñavalkya may be an enlarged edition.

(14) भारद्वाजगृह्यम् (*Bhâradvâja-grihyam*):— Mâdhavâchârya has quoted five sentences at page 109 as from this. I had on loan a manuscript of the work from one Sadâśiva Bhatjî Dêva of Paithan, in which I could trace only the first and the last of the sentences. The manuscript, though evidently incomplete and incorrect, has a colophon.

(15) मध्यमांगिराः (*Madhyamângirâs*):— I have succeeded in collecting as many as nine different manuscripts of Angiras-Smṛiti. Of the two lines quoted at page 64 by

Mâdhavâchârya and four at page 72, the former alone are found in one of these manuscripts as verse 36 of its 2nd chapter. The prefixes लघु (short or abridged), मध्यमे (ordinary or modified), and बृहत् (comprehensive or enlarged) are added generally to the titles of works to signify the various forms or recensions they pass through under the same or different hands, and thus Madhyamâᅅgiras is probably only a modified edition of Angiras-Smᅅiti and not an independent work.

(16) वृद्धबौधायनः (*Vᅅiddhabaudhâyanah*):—*Baudhâyanadharmasûtra* is pretty well-known, and is often quoted in works on *Dharma*. It has already been printed in Europe, and I have noticed the work at some length in my note at page 1 of Part 1, Vol. I. Nothing, however, is known, so far as I am aware, about *Vᅅiddhabaudhâyanasûtra*. Mâdhavâchârya quotes four lines at page 270, and these are such ordinary lines as can be met with in most works on *Dharma*, but in the European edition of *Baudhâyanasûtra* they do not appear.

(17) वृद्धहारीतः (*Vᅅiddhahârîtah*):—Three lines quoted at page 116 by the Commentator are found as verses 71 and 72 of chapter 11 of a manuscript which is in the possession of a gentleman at Pârᅅnêr in the Ahmednagar District. This manuscript has 13 chapters and 1,723 *ślokas* in all. Other manuscripts of this work are also available. One is in the Deccan College collection, and another in the Âᅅnandâśrama Library. Both these are modern recensions of the work, and are more or less of a sectarian nature, particularly the one in the Deccan College collection, it being too much in favor of Madhvism or Dvaitism as preached by the great Vaishᅅnavite reformer Madhvâchârya.

(18) शिवधर्मोत्तरम् (*Śiva-dharmôttaram*):— Our Commentator quotes frequently from this work. I found a manuscript of it at Indore, and another, an incomplete one, in the Deccan College collection; but neither of them contain the lines quoted by Mâdhavâchârya

(19) स्कान्दे रेवाखण्डम् (*Skânde Revâkhandam*):— This is a portion of the great Skanda-purâna describing the river Revâ or Narmadâ and the holy places situated on its banks. I recently purchased a manuscript of the work at Mâlhwâ which is still in my possession. Mâdhavâchârya quotes often from this work, six lines at page 224, twelve at pages 231-232, one at page 253, and two at 264; and most of these lines are found in my manuscript. A printed edition of Revâkhandâ, I understand, is also available. It is published somewhere in Ahmedabad, but I have not been able to secure a copy of it, and as these pages are now passing finally through the press, it is too late to try to get one for reference.

(20) स्वप्नाध्यायविदः (*Svapnâdhyâya-vidah*):—Two verses are found in the commentary at page 3 under this heading. There might have been a collection of select but stray verses, mostly anonymous, on the subject of dreams. So also there might have been a class of persons who had made it their profession to explain the nature of dreams by interpreting the verses contained in

such a collection which had special reference to the dreams in question. As the verses are mostly anonymous the Commentator takes them to be the common property of these professors, and hence in quoting the verses he refers to these professors as a class. I recently obtained from Hyderabad (Deccan) a manuscript entitled स्वप्नाध्याय (Svapnâdhyâya) containing 177 verses. Verses 22nd and 23rd in this manuscript are the same as those quoted by Mâdhavâchârya. -

46, GIRGAUM, }
BOMBAY. {

V. S. I.

TABLE OF CONTENTS.

विषयानुक्रमणिका ।

द्वादशाध्यायस्य.

	पृ०	प०		पृ०	प०
अध्यायार्थनिर्देशः ...	१	६	गङ्गा-यमुनासङ्गमे जल-		
दुःस्वप्नविचारः	१	११	प्रवेशः.....	९	१
स्वप्नारिष्ठानि	२	७	क्रोधादिना जलादि-		
दुःस्वप्नदर्शने स्नानम् ...	३	१३	मरणं प्रतिषिद्धम् ...	९	५
दुर्जनस्पर्शनादावपि			अत्रैव व्रतान्तराणि ...	११	१३
स्नानम्	३	१२	पारिव्रज्यनिवृत्तस्य आम-		
मैथुने स्नानम्.....	४	६	रणं राजदासत्वा-		
वमनादौ विशेषः	४	९	दिकम्	१२	७
अथ पुनःसंस्कारः			अथ स्नानविधिः		
प्रायश्चित्तिनः पुनः संस्कार-			स्नानभेदाः	१३	९
निमित्तानि	५	२	आग्नेय्यादिस्नानस्वरूपम्	१३	१४
अजिनाद्यपवादः	५	५	वारुणस्नाने विशेषः ...	१७	१२
वपनमपि निवर्तते.	५	१०	तर्पणे तिलाः.....	१८	४
अक्रामतो विष्णुत्रादिभौ-			स्नाने केशधूननादिप्र-		
जने प्रायश्चित्तम् . .	६	८	तिषेधः	१८	९
आत्मघातार्थमुद्यमानि-			आचमने शिरःप्रावरणा-		
वृत्तस्थ प्रायश्चित्तम्	७	५	दिनिषेधः	१९	७
जलादिमरणं त्रिविधम्	७	१५	आचमने नियमान्तरम्	१९	१२
तपोरूप आत्मघातः	/	२	द्विराचमननिमित्तानि	२०	३
गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये अभि-			श्रोत्रस्पर्शे निमित्तानि	२०	७
प्रवेशः	/	५	श्रोत्रस्पर्शस्य शुद्धिहेतु-		
			त्वम	२०	११

	पृ०	प०		पृ०	प०
अरुणोदयात् पूर्व स्नान- निषेधः २१		१	शूद्रस्त्रीपाचित्तमन्त्रं नि- षिद्धम्..... २९	२९	६
राहुदर्शने स्नान-दाना- दिकम् २१		६	शूद्रस्त्रीनिषेधः २९	२९	७
चन्द्रग्रहणस्य दानाद्यहर्- त्वम् २२		४	सूतक्रान्तिनिन्दा २९	२९	१३
खलयज्ञादावपि रात्रौ दानम् २२		८	शूद्रार्थे होमानुष्ठानप्र- तिषेधः ३०	३०	१३
पुत्रजन्मादौ रात्रौ दा- नम् २२		१२	भोजने नियमाः		
पूर्व-पश्चिमयामयोः स्ना- नस्य प्रतिप्रसवः ... २३		४	भोजनकाले मौनम् ... ३१	३१	४
रात्रौ स्नानस्य निमित्ता- न्तरम् २४		१	भोजनपात्रेण जलपान- निषेधः ३१	३१	११
अन्यदपि स्नानस्य नि- मित्तम् २४		८	पक्त्युच्छिष्टकारित्वप्र- तिषेधः ३२	३२	१
चन्द्रग्रहणादिव्यतिरिक्त- विषये रात्रौ उदकस्य अशुद्धिः २५		४	श्राद्धे भोजनपात्रचालना- त् पूर्व स्वस्तिवाचन- निषेधः ३२	३२	८
कुशानामुदकप्राशस्य- हेतुत्वम् २६		२	अस्नातभोजनादिनि- षेधः ३२	३२	१२
अशक्तस्य वेदाध्ययनम्.			धनार्जनादि.		
अध्ययनाभावादिनिन्दा ... २६		१०	अपहारादिना धनार्जन- प्रतिषेधः ३३	३३	६
वेदैकदेशाध्ययनम् ... २७		१	पुण्यवस्तुदर्शनविधिः ३४	३४	७
शूद्रान्नादिविषये.			रक्षणमात्रेण शुद्धिप्रदा- पदार्थाः ३४	३४	१८
शूद्रान्नप्रतिषेधः २७		८	गोचर्मनिरूपणम् ... ३५	३५	८
शूद्रसम्पर्कादिप्रतिषेधः २८		१४	तस्यैव प्रकारान्तरम् ... ३५	३५	१४
			गोचर्मदानविधिः ... ३६	३६	७
			पात्रविशेषः ३७	३७	१

Table of Contents.

	प०	पं०		पृ०	प०
परकीयभूम्यपहारे दो-			मरणकालोपहते प्राय-		
षाधिक्यम्	३७	९	श्चित्तम्	४६	
रजस्वलाविषये विशेषः	३८		प्राजापत्यकृच्छ्रस्य प्र-		
चण्डालादिस्पर्शे व्यव-			त्याम्नायाः	४६	१५
धानपरिमाणम्	३८	१०	रेतःस्खलनप्रायश्चित्तम्	४७	१८
उक्तव्यवधानाभावे शुद्धिः	३९		अकाम कृते प्रायश्चित्तम्	४८	३
तडागादौ मुखेन जल-			यतीना वनवासिना च		
पाननिषेधः	३९		प्रयत्नोत्तर्गे	४८	३
अथ प्रायश्चित्तकाण्ड-			स्वप्ने रेतस्तेके	४९	१
शेषः	४०		ब्रह्मचारिणम्प्रति	४९	५
क्रोधादिना स्वभार्याया			भयादौ	४९	९
अगम्यताप्रतिज्ञाने	४०	१३	एतस्मिन्नेव नैष्ठिकस्य	४९	१३
यात्रादिकं सङ्कल्प्य पश्चा-			ब्रह्मवधस्य प्रायश्चि-		
त् अश्रद्धाप्राप्तौ	४१	१०	त्तम्	४९	१७
उक्तेष्वेव वर्णभेदेन प्राय-			तस्यैव विधिः	५०	१०
श्चित्तम्	४१	१४	तत्रैव अध्वश्रान्तस्य अ-		
ज्ञपथ कृत्वा तत्कार्या-			वस्थाने देशविशेषः	५१	१३
करणे	४२	१	पापप्रख्यापनम्	५२	४
अनृतप्रायश्चित्तम्	४२	१०	सेतुदर्शनानन्तर कर्तव्यं	५२	१२
प्रतिश्रुत्य अनृतोक्तौ	४३	७	अत्रैव भूपतेः पक्षान्तरं	५३	२
एतदेव ब्रह्मचारिविषये	४३	१०	सेतुयात्रा समाप्य प्रत्या-		
निमित्तविशेषे अनृता-			गतस्य कर्तव्यम्	५४	३
नुज्ञा	४४		मुन्यन्तरप्रणीतानां व्रत-		
आत्मवधप्राप्तौ अनृत			विशेषाणां व्यवस्था	५५	
वदेत्	४४	१२	तत्र याज्ञवल्क्यः	५५	७
दुर्ब्राह्मणगृहे भोजने			मनुः	५५	१२
प्रायश्चित्तम्	४५	१	शातातपः	५५	१५
अत्रैव प्रायश्चित्तान्तरम्	४५	५	गौतमः	५६	२

विषयानुक्रमणिका

	पृ०	प०		पृ०	पं०
शङ्खः	५६	९	क्षवचनव्यवस्था ...	६५	९
मनुरपि	५७	४	आपस्तम्बवचनव्यवस्था	६५	१५
संवर्तः.....	५७	१०	उक्तप्रायश्चित्ते अशक्तस्य	६६	१२
आपस्तम्बः	५७	१४	अग्निन्नेत्र द्विषये आक्षेपः	६७	६
वसिष्ठः	५८	४	समाधानं	६७	१०
संवर्तोऽपि.....	५८	७	पुनरपि आक्षेपः ...	६७	१९
यमप्रोक्ता नियमाः ...	५९	१	समाधानं	६७	२१
गौतमोक्ता ब्रह्मचर्यादि- नियमाः	५९	१५	ब्रह्महत्यायामेव व्रता- न्तराणि	६९	२
काश्यपोऽपि	६०	५	कामकृतात्यन्ताभासे	७०	७
मनुनोक्तं निगमनं.....	६०	१०	मरणान्तिकस्य काम- कार्यत्वविषये	७२	७
आवृत्तब्रह्मवधे व्रतस्या- प्यावृत्तिः	६०	१५	अप्रत्ययवधे	७३	११
तिरस्कारादिना ब्राह्मण- वधनिमित्तत्वे	६१		दण्डतारतम्य	७४	१४
निर्निमित्तं भर्त्सने ...	६२		प्रायश्चित्ताग्भानन्तरं विपत्तावपि पापक्षयः	७५	५
अत्रैव आत्मघाती निर्गुण- श्चेत् एकवर्षमेव व्रतम्	६२	५	वधोद्यमेऽपि वधप्राय- श्चित्तं	७५	१४
अनुमन्नादीनां प्राय- श्चित्तं	६२		सवनस्थस्त्रीवधस्य म- हापापकत्वं	७६	५
साक्षात् कर्तुरपि वयोवि- शेषेण प्रायश्चित्तस्य ऋासः.....	६३		विन्ध्यादुत्तरतो वसतः ब्रह्मवधे सेतुदर्शनं	७७	१
क्वचित् कर्तुः प्रतिनिधिः	६३	१०	मद्यपानस्य प्रायश्चित्तम्		
बालस्य प्रायश्चित्तान- हर्त्वं	६४		मद्यस्वरूपं.....	७७	१५
मध्यमाङ्गिरोक्तिव्यवस्था	६४	११	तस्य पाने प्रायश्चित्तं...	७८	३
शङ्खवचनव्यवस्था ...	६५		अकामतः पाने	७८	५
			मद्यपानस्य ब्राह्मणस्यैव निषेधः	७८	१०

Table of Contents.

	पृ०	प०		पृ०	प०
राजन्य-वैश्ययोस्तु मदा-			तपः पक्षस्तु सवनस्थिता-		
पानानुज्ञा	७९	५	दिगुणोपेतब्राह्मण-		
उपनयनात् पूर्वं मदा-			विषयः.....	८६	१५
पाने	८०	१	तपसो विशेषः	८७	६
सुरापानस्य प्रायश्चित्तं	८०	६	न्यूनपरिमाणेषु हेमसु		
सुरास्वरूपं	८०	९	व्रतभेदा.	८७	१०
कामतः सुरापाने प्राय-			आत्मतुल्यसुवर्णदानं ध-		
श्चित्तं	८१	६	निकविषयम्	८८	६
अकामकृते सुरापाने ...	८१	१४	स्तेयप्रायश्चित्तं अपहृतं		
छर्दने कृते प्रायश्चित्तं...	८२	१	धनं स्वामिने दत्तवैव		
तालुमात्रसयोगे	८२	६	कार्यम्	८८	१३
वेदविद्विप्रस्य सुरापाने	८३	४	यदा राजा हन्तुमप्रवृत्त-		
सकृत् गौणसुरापाने...	८३	८	स्तदा वसिष्ठोक्तम्. ८८	१७	
अत्रैव सुमन्तुनोक्तं बृहस्प-			गुणोपेतब्राह्मणद्रव्यस्य		
तिसवविषये द्रष्टव्यम्	८३	११	भूयसो असकृदपहारो	८९	१२
बृहस्पतिनोक्तमनन्यौ-			अथ पतितसंसर्गप्रा-		
षधसाध्यव्याध्युप-			यश्चित्तम्.	९०	६
शमविषयम्	८४	२	संसर्गस्य पापमात्रापा-		
अथ सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्.			दकत्वम्.	९०	१८
सुवर्णपरिमाणविशेषः	८४	१५	साधारणप्रायश्चित्तानि	९१	३
ब्राह्मणसुवर्णापहरणे प्रा-			अनुदाहृतस्मृतिवचनव्य-		
यश्चित्तम्	८५	६	वस्था	९१	१६
राज्ञा अहतश्चेद्विशुद्धय-			तत्रातिपातकस्वरूपम्	९२	२
त्येव	८६	१	अनुपातकस्वरूपम् ..	९३	९
मनुनोक्तं ब्राह्मणवधप्राय-			अनुपातकप्रायश्चित्तम्	९४	६
श्चित्तं नामधारक वि-			अश्वमेधो सार्वभौमराज-		
प्रविषयम्	८६	९	विषयः	९४	११
			मनुनोक्तानि ब्रह्महत्या-		
			समानि	९५	६

विषयानुक्रमणिका

	पृ०	पं०		पृ०	पं०
याज्ञवल्क्योक्तानि ब्रह्मह-			भरद्वाजगृह्योक्तमल्पप्रा-		
त्यासमानि ९५	१०		यश्चित्तं प्रमादादि-		
अधीतत्यागादीनां सुरा-			विषयम्	१०९	२
पानसमत्वम् ९६	४		नास्तिक्यादग््नित्यागे...	१०९	७
ब्रह्मोज्जस्य प्रायश्चित्तम् ९६	९		व्रतानन्तरभावि कर्तव्यम् १०९	१२	
कौटसाक्ष्यप्रायश्चित्तम् ९७	४		दारत्यागे	१०९	१६
विष्णुक्तं ब्रह्महत्यासमम् ९७	११		अथ परस्वहरणप्राय-		
याज्ञवल्क्योक्तानि सुरा-			श्चित्तम्	११०	५
पानसमानि ९८	५		धान्यस्य परिमाणविशे-		
याज्ञवल्क्योक्तानि सुवर्ण-			षेण व्रतविशेष. ...	१११	७
स्नेयसमानि ९८	१३		सकृद्भोजनपर्याप्तिकस्य		
उपपातकस्वरूपम् ...९९	१०		भक्ष्यस्यापहारे ...	१११	१३
याज्ञवल्क्योक्तानि कानि-			अल्पसारद्रव्यापहारप्रा-		
चिदुपपातकानि १०१	३		यश्चित्तम्	११२	४
कामकृतानृतोक्तौ याज्ञ-			अश्व-गवादिहरणप्रायश्चि-		
वल्क्योक्तं प्रायश्चि-			त्तम्	११२	१८
त्तम् १०४	६		अयाज्ययाजनप्राय-		
अकामकृते मनुनोक्तम् १०४	११		श्चित्तम्	११३	११
वेदानिन्दाप्रायश्चित्तम् १०५	५		प्रचेतसोक्तं कामकृता-		
अथोपपातकस्य साधा-			भ्यासविषयम्... ..	११४	४
रणं प्रायश्चित्तम् १०६	४		यमेनोक्तमशक्तविषयम् ११४	८	
कामकृतोपपातके प्राय-			गौतमोक्तं कामतोऽभ्या-		
श्चित्तम्	१०६	१८	सविषयम्	११४	१२
प्रतिपदोक्तप्रायश्चि-			पैठीनसिनोक्तमकामतो-		
त्तानि..... १०७	६		ऽभ्यासविषयम् ..	११५	१
गुरोरलीक निर्बन्धे प्राय-			असत्प्रतिग्रहप्रायश्चित्तम् ११५	४	
श्चित्तम्	१०७	८	तत्र जपसंख्या	११५	९
अग््नित्यागे.....	१०७	१२			

Table of Contents.

7

	पृ०	प०		पृ०	प०
उक्तप्रायश्चित्तं दातृ- व्ययोः सत्वे वेदित- व्यम् ११५	१३		पैठीनसीनोक्तमभ्यासवि- षयम्	१३२	७
अन्यतरस्यासत्वे	११५	१४	कन्यादूषणप्रायश्चित्तम्	१३२	१२
वृद्धहारीतोक्तमापद्धिषयम्	११५	१९	द्यूतादिव्यसनप्राय- श्चित्तम्	१३३	१३
अल्पद्रव्यपरिग्रहे प्राय- श्चित्तम्	११६	६	बौधायनोक्तं संवत्सरत्र- तमभ्यासविषयम् ...	१३३	१४
अविक्रेयविक्रयप्रायश्चि- त्तम्	११७	८	प्रचेतसोक्तमप्यभ्यासविष- यमेव	१३४	७
एतदेव हारीतोक्तम् ...	११९	१०	अनाश्रमवासे प्रायश्चि- त्तम्	१३५	४
ब्राह्म्यप्रायश्चित्तम्	१२०	१४	शूद्रसेवाप्रायश्चित्तम् ...	१३५	१०
तत्रैव विशेषः	१२९	१	जातिभ्रंशकरम्	१३६	६
अवकीर्णिलक्षणम् ...	१२९	५	तेषु साधारणं प्रायश्चि- त्तम्	१३६	११
यति-वनस्थयोस्त्वधिकं व्र- तम्	१२९	८	सङ्करीकरणम्	१३७	३
यते. पुनर्गार्हस्थ्यस्वी- कारे	१२९	११	तत्र साधारणं प्रायश्चि- त्तम्	१३७	७
अवकीर्णिव्रतस्पातिदेशः	१३०	१०	अपान्नीकरणम्	१३७	१२
याज्ञवल्क्योक्तं गुरुशुश्रु- षादिव्यग्रतयाऽकरणे द्रष्टव्यम्	१३१	१	तस्य साधारणं प्राय- श्चित्तम्	१३७	१७
मुतादिविक्रयप्रायश्चित्तम्	१३१	१२	मलिनीकरणम्	१३८	२
शङ्खोक्तमापदि अकाम- ते वेदितव्यम् ...	१३१	१४	तस्य साधारणं प्रायश्चि- त्तम्	१३८	८
वृद्धपराशरोक्तमपि तथैव	१३२	१	प्रायश्चित्तविशेषः ...	१३८	१३
चतुर्विंशतिमतोक्तं का- मकारविषयम्	१३२	३	पतितादिसान्निधावष्य- ने	१३८	१९

विषयानुक्रमणिका

पृ० प०

सर्पाद्यन्तरागमने	१३९	८	श्राद्धे निमन्त्रितस्य का-	
खरोष्ट्रयानारोहणादौ	१३९	१६	लातिक्रमे	१४९ १०
अप्सु मूत्र-पुरीषादिकरणे	१४०	१२	क्षत्रियाद्युपसङ्ग्रहणे ...	१४९ १६
श्रौत-स्मार्तिकर्मादिलोपे	१४१	८	मिथ्याभिशांसने ...	१५० ८
पञ्चमहायज्ञाद्यकरणे	१४१	१३	अभिशास्तप्रायश्चित्तम्	१५१ १३
एकपङ्क्तौ वैषम्येण दा-			अथ रहस्यप्रायश्चि-	
नादौ	१४२	२१	त्तानि	१५२ १२
पतितादिसम्भाषणे ...	१४२	३	रहस्ये नास्ति परिषदनुम-	
अशुचेर्भोजनं	१४२	८	त्यपेक्षा	१५३ ७
ब्रह्मसूत्रं विना मूत्र-पुरी-			तत्र प्राजापत्यादीना व्य-	
षादिकरणे	१४३	१२	वस्था	१५४ १०
भोजनानन्तरमाचमना-			रहस्यानां साधारणप्रा-	
करणे	१४३	१	यश्चित्तानि	१५४ १४
अपाङ्क्त्यपङ्क्तिभोजने ...	१४४	६	तत्र वेदाभ्यासः	१५४ १६
नीलीरक्तवस्त्रधारणे ...	१४४		प्राणायामाः	१५५ ३
ब्रह्मतस्मिन्मितस्वद्वारा-			वेदधारणम्	१५५ ७
रोहणे	१४६	५	ब्रह्मप्रतिष्ठेत्यनुवाकजपः	१५५ ११
तीर्थयात्रामन्तरेण देशा-			गायत्रीजप	१५६ २
न्तरगमने	१४७	३	विराजजपः	१५६ ४
सूर्योदयादिकालशयने	१४७	८	वामदेव्यजप	१५६ ५
तत्र ब्रह्मचारिणो विशेषः	१४८	१	पुरुषसूक्तजपः	१५६ ६
यति-वनस्थयोर्विशेषः...	१४८	५	वृषभसूक्तजपः	१५६ ७
दण्ड-क्रमण्डलवादिना-			वेदपारायणम्	१५६ ८
शे	१४८	९	रुद्रैकादशकजप	१५६ ९
सन्ध्या प्रतिकार्यलोपे ...	१४८	१३	सर्ववेदपवित्राणि	१५६ ११
स्वशाक्तान्निरीक्षणे	१४८	१७	प्राणायामादीनि	१५९ २
भोजनकाले ऽशुचिञ्चे	१४९	४	बौधायनोक्ताः प्राणाय-	
			मादयः	१६० ४

Table of Contents.

१

	पृ०	प०		पृ०	प०
मनूक्तं तपः	१६०	११	अस्य वामीयजपः	१६७	२
कूर्मपुराणोक्तानि पाप-			जले रुद्रजपः	१६७	७
शोधनानि	१६१	२	गुरुतल्प प्रायश्चित्तम्	१६७	११
पैठीनासिनोक्तमच्युत-			तत्र सहस्रशीर्षाजपः	१६७	१२
ध्यानम्	१६२	४	अन्तर्जलेऽघमर्षणावृत्ति	१६७	१६
चतुर्विंशतिमतोक्ता मृ-			हविष्पान्तीयादिजपः	१६८	२
गारेष्ट्यादयः	१६२	७	संसर्गिणः प्रायश्चित्तम्	१६८	७
कूर्मपुराणोक्तो काशी-			अथ उपपातक रहस्य-		
वासः	१६२	१०	प्रायश्चित्तम्	१६८	९
अथ प्रतिपदोक्तानि			तत्र प्राणायामाः	१६८	१०
प्रायश्चित्तानि	१६२	१६	अवेत्यृचो जपः	१६९	२
तत्र ब्रह्महत्याप्रायश्चि-			यत्किञ्चेदमिति जपः	१६९	२
त्तानि	१६३	१	अथ व्रतलक्षणानि	१६९	६
अघमर्षणम्	१६३	२	तत्र सर्वव्रतसाधारणा-		
अरण्ये वेदसंहिताभ्यासः	१६४	६	न्यङ्गानि	१६९	७
अघमर्षणहोमः	१६४	१०	प्राजापत्यव्रतलक्षणम्	१७०	१०
सुरापानप्रायश्चित्तम्	१६४	१४	तस्यैव प्रयोगान्तरम् ..	१७१	१
कण्ठमात्रोदके सुतसोम-			एतदुभयेन प्राजापत्यकृ-		
प्राशनादि	१६५	१	च्छ्रो भवति	१७१	७
कूष्माण्डीभिर्घृतप्रा-			एकभक्तादिषु ग्रास-		
शनम्	१६५	७	संख्या	१७२	७
कौत्सादिसूक्तजप	१६५	८	ग्रासपरिमाणम्	१७२	१२
शाकलमन्त्रैर्होम	१६५	१०	चतुर्विंशतिमते प्रकारा-		
गवामनुगमनादि	१६५	१२	न्तरेण ग्राससंख्या	१७२	१५
अप्सु निमज्ज्याघमर्षण-			कृच्छ्राणां वर्णभेदेन व्य-		
जपः	१६६	२	वस्था	१७३	१
सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्			अर्धकृच्छ्र-पादोनकृच्छ्र-		
तत्र रुद्राध्ययनम्	१६६	७	स्वरूपम्	१७३	६
हिरण्यस्नानम्	१६६	१३			

	पृ०	प०		पृ०	प०
अर्धकृच्छ्रप्रकारः	१७३	११	अथ कृच्छ्राः....	१८९	९
गौतमोक्तो बृहद्गसहितः			तत्र वारुणकृच्छ्रः .	१८९	१०
प्राजापत्यकृच्छ्रः ...	१७४	२	अघमर्षणकृच्छ्र-....	१८९	१५
उक्तकृच्छ्रो ब्राह्मणादि-			प्रकारान्तरेणाघमर्षणकृ-		
विषयः... ..	१७८		च्छ्रः	१९०	६
शूद्रस्य जप-होमादिर-			यज्ञकृच्छ्रः	१९०	१३
हितः	१७८	४	देवकृच्छ्रः	१९१	१५
अथातिकृच्छ्रः .	१७८	९	यावककृच्छ्रः	१९२	७
तस्य लक्षणम् .	१७८	१०	प्रसृतियावककृच्छ्रः ...	१९२	१६
अथ कृच्छ्रातिकृच्छ्रः	१७९	५	अथ व्रतग्रहणप्रकारः	१९४	१२
तस्य लक्षणम् .	१७९		प्रातर्होमाद्यङ्गानि....	१९५	११
पराकलक्षणम् .	१८०		यमोक्तानि पश्वात्तापा-		
पर्णकृच्छ्रलक्षणम् .	१८०		दीनि	१९५	१६
तस्यैव लक्षणान्तरम् .	१८१		गृहीतव्रतस्याऽसमापने		
फलकृच्छ्रादीनां स्वरूपम्	१८१		प्रत्यवायः	१९६	४
वारुणकृच्छ्रः ...	१८२		व्रतप्रत्याम्नायाः.....	१९६	८
स्त्रीकृच्छ्रः	१८२		तत्र प्राजापत्यप्रत्याम्नायाः	१९६	१०
सौम्यकृच्छ्रः	१८२	७	चान्द्रायणादीनां प्रत्या-		
चतुरहव्यापी सौम्यकृ-			म्नायाः	१९८	१०
च्छ्रः	१८२	१३	सान्तपनादीना प्रत्या-		
अथ तुलापुरुषः ...	१८३	४	म्नायाः ..	१९९	१५
स एव पञ्चदशदिवस-			अध्ययन-जपादीना व्य-		
साध्यः.....	१८३	८	वस्था	२००	१३
स एव एकविंशतिदि-			तीर्थयात्रादिप्रत्याम्नायाः	२०१	५
वससाध्यः.....	१८३	१४	तत्र पुण्या महानद्यः... २०१	१२	
तत्रैतिकर्तव्यता	१८४	४	सारस्वत तीर्थानि . . .	२०२	२
तुलापुरुषस्य फलं का-			सामुद्रतीर्थानि	२०२	५
लश्व	१८९	२	पुण्यक्षेत्राणि	२०२	७

	पृ०	प०		पृ०	प०
पुण्यायतनानि ...	२०२	८	हिस्त्रकर्मशेषफलानि ...	२४६	६
पुण्यनमाः पर्वनाः...	२०२	११	हिंसाशेषकर्मफलानि...	२५०	६
प्रकाशे रहस्ये च शुद्धि- कारणम्	२०३	२	अपेयपानादिकर्मशेषफ- लानि	२५२	१४
तीर्थे फलभेदः.....	२०३	६	स्नेयकर्मविशेषाद्योनि- विशेषाः	२५३	१२
अतिकृच्छ्रादयः सर्वेषु- पातकेषु	२०३	११	अनृतवचनादिकर्मशेष- फलानि	२५७	११
ज्ञानयादिकमवलोक्य प्रायश्चित्त योजनी- यम्	२०४	५	अपहारविशेषाद्योनिवि- शेषः ...	२५९	७
रहस्ये विंशो भागः ...	२०४	७	स्तेयकर्मफलानि	२६०	४
अथ कर्मविपाक .	२०५	१	अगम्यागमनकर्मविशेषा- द्योनिविशेषः ...	२६४	१२
कर्मविपाकशब्दार्थः	२०५	२	व्याभिचारिण्याः फलम्	२६८	६
विपाकस्त्रिविधः	२०५	६	गुरुतल्पगादीना फलम्	२६८	११
विपाकविषये शंका-त- माधानानि ...	२०६	१२	अगम्यागमनकर्मविशेष- षात्फलविशेषः ..	२६९	१
सामान्येन कर्मविपाकः	२०८	५	कर्मविपाका निःशेषेण वक्तुं न शक्याः ...	२७२	१४
मानसादिकर्मविशेषेण विपाकः ...	२११	९	अशक्तिश्च कर्माऽऽन- न्त्यात्	२७३	१
आत्मन ईश्वरत्वे कथं क- र्मविपाकः ...	२१३	११	विपाकाभिधानव्यवस्था	२७३	१०
सत्त्वादिगुणविशेषात् वि- पाकविशेषः	२१४	१२	प्रारब्धे कर्मणि प्राय- श्चित्तमस्ति	२७३	१५
नानाविधयोनिविशेषाः	२१९	७	अपरे पुनर्न मन्यन्ते...	२७४	१२
नानाविधनिषिद्धक- र्मशेषफलानि ...	२१९	१०	रोगशान्त्यादिप्रतिपाद- कानि प्रारब्धभोगा- विरोधेन	२७८	८
हिंसाविशेषाद्योनिविशेषः	२४२	३			

	प०	प०	प०
ऋग्विधानोक्ता जपाः...२७९	५	ग्रन्थोपसहारः	२८७ १३
होमः २८१	४	शास्त्राध्ययनफलम् . . .	२८८ १४
तैत्तिरीयशाखोक्ता होमाः२८२	१	पराशरोक्ताः सर्वे कलि-	
अर्चनानि	२८६ ५	धर्माः	२८९ २
उक्तेषु जपादिषु शङ्का २८६	९	तत्रोपपत्तिः	२८९ ९
समाधानम्	२८६ १३		

ॐ नमः श्रीगणेशाय ।

पराशरसंहिता

माधवाचार्यकृतव्याख्यासहिता ।

प्रायश्चित्तकाण्डम् ।

तत्र द्वादशोऽध्यायः ।

अथे आचारकाण्डे त्रिभिरध्यायैर्यावन्त आचाराः प्रतिपादिताः प्रायश्चित्तकाण्डे चाष्टभिरध्यायैर्यानि प्रायश्चित्तान्यभिहितानि तेभ्योऽतिरिक्तानां परिशिष्टानां केषाञ्चिदाचाराणां प्रायश्चित्तानां च विधानायाऽयं द्वादशोऽध्याय* आरभ्यते । तत्रादौ दुःस्वप्नादिनिमित्तकं स्नानमाह—

दुःस्वप्नं यदि पश्येत् तु वान्ते तु क्षुरकर्मणि ।

मैथुने प्रेतधूमे च स्नानमेव विधीयते ॥ १ ॥

इति । स्वप्नो द्विविधः । सुस्वप्नो दुःस्वप्नश्च । तत्र यो दर्शनकाले द्रष्टुः सुखं जनयन् भावि श्रेयश्च सूचयति स सुस्वप्नः । तस्योदाहरणं छन्दोगा आमनन्ति—

* धरणीधरस्तु—‘अथ महापातकप्रायश्चित्ताभिधानाय द्वादशोऽध्यायः । तत्रानुक्रान्तप्रकीर्णकशेषं समापयितुमाह’ इत्यवतारयति ।

१ Except A. and G. all others do not insert अथ. २ B and D. omit परिशिष्टानां. ३. C. and F. read द्वादशाध्यायमारभ्यते, while I. and J. द्वादशाध्याय आरभ्यते. ४ E reads परिपश्येत् for यदि पश्येत् ५ M. reads वा for तु and K and L. च for the same ६. Except A. and I. all others omit च

‘यदा कर्मसु काम्येषु स्त्रियं स्वप्नेषु पश्यति ।

समृद्धिं तत्र जानीयात् तस्मिन् स्वप्ननिदर्शने’* ॥

(छां. उ. ५. २. ८)

इति । तद्वैपरीत्येन दर्शनकाले दुःखं जनयन् पुरुषस्य भावि चारिष्टं यः सूचयति स दुःस्वप्नः । एतस्य तूदाहरणं बह्वृचाः पठन्ति । तत्र हि मरणसूचकानि जागरणारिष्टानि ब्रह्मन्यभिधाय अन्ते प्रत्यक्षदर्शनानीत्युपसंहृत्यानन्तरं स्वप्नारिष्टान्येवाम्नायन्ते—

‘अथ स्वप्नाः । पुरुषं कृष्णं कृष्णदन्तं पश्यति
स्वप्ने स एनं हन्ति वराह एनं हन्ति मर्कट
एनमास्कन्दयत्याशु वायुरेनं प्रवहति सुवर्णं
खादित्वाऽर्पगिरति मध्वश्नाति विसानि भक्षय-
त्येकं पुण्डरीकं धारयति खरैर्वराहैर्युक्तो याति
कृष्णां धेनुं कृष्णवत्सां नलदमाली दक्षिणाभि-
मुखो ब्रजति’ ।

* यदा कामार्थेषु कर्मसु स्त्रियं स्वप्नेषु स्वप्नदर्शनेषु स्वप्नकालेषु वा पश्यति तत्र समृद्धिं जानीयात् । छायादिप्रशस्तस्वप्नदर्शने साति कर्मणा फलनिष्पत्तिर्भविष्यतीति जानीयादित्यर्थः ।

१ J. reads स्वप्ने निदर्शनम्. २ Except A. and I. all others do not insert पुरुषस्य. ३ G. omits -अरिष्टानि, while C. E F H. and J. read जागरणानिष्टानि for जागरणारिष्टानि. ४. H only insert स्वप्ने. ५ I. reads ऽर्पगिरति for ऽगिरति. ६ C. and F. read मध्वाश्नाति for मध्वश्नाति. ७ All. except C and F. substitute युक्तै for युक्तो ८. Except A. B. C. F. and I. all others read ब्राजयति for ब्रजति.

इत्यादि । स्वप्नाध्यायविदश्च स्वप्नस्य भाविसूचकं वचनमाहुः—

‘आरोहणं गो-वृष-कुञ्जराणां
प्रासाद-शैलाग्र-वनस्पतीनाम् ।
विष्ठाऽनुलेपो रुदितं मृतं च
स्वप्नेत्वगम्यागमनं च धन्यम्[†] ॥

कृष्णाम्बरधरा नारी कृष्णगन्धानुलेपना ।

अवगूहति यं स्वप्ने मृत्युं तस्य विनिर्दिशेत्’ ॥

इति । एतत् सर्वमभिप्रेत्य स्वप्नाधिकरणे भगवान् बादरायणः
सूत्रयामास—

‘सूचकश्च हि श्रुतेराचक्षते च तद्विदः[†] ।

(वा. सू. ३. २. ४)

इति । तत्र भाव्यरिष्टसूचके दुःस्वप्ने दृष्टे सति प्रातरुत्थाय
तन्निमित्तकं स्नानं कर्तव्यम् । तथा भुक्तेऽन्ने वान्ते सति
तदैव स्नातव्यम् । तथा क्षौर-मैथुन-प्रेतधूमाग्राणेषु च स्नान-
माचरेत् । एवं दुर्जनस्पर्शनादावपि स्नानं द्रष्टव्यम् । त-
दाह यमः—

*धन्यं इष्टफलदमित्यर्थः । अन्यान्यपि इष्टफलसूचकान्यनिष्टफलसूच-
कानि तथा जाग्रतावनिष्टसूचकानि च तत्र तत्र पुराणेष्वभिहितानि
विस्तारभयादत्र नोक्तानि ।

† भविष्यतोः साध्वसाधुनोः स्वप्नः सूचको भवति । कुतः । हि यस्मात्
तथा श्रूयते । तद्विदश्चाचक्षते । श्रुतिः तद्विदां वचनं च मूले स्पष्टम् ।

१ Except A and I. all others read सूत्रयामास for सूत्रयामास २ A.
reads सूचकस्य for सूचकश्च. ३. G. inserts च before भुक्ते and D. omits
ऽन्ने.

‘अजीर्णेऽभ्युदिते वान्ते श्मश्रुकर्मणि मैथुने ।
दुःस्वप्ने दुर्जनस्पर्शे स्नानमेव विधीयते’ ॥

इति । वृद्धपराशरोऽपि—

‘दुःस्वप्ने मैथुने वान्ते विरिक्ते* क्षुरकर्मणि ।
चित्ति-यूप-श्मशानानां स्पर्शने स्नानमाचरेत्’ ॥

इति । मैथुने तु स्नानमृतुकालविषयम् । तदाह शातातपः—

‘ऋतौ हि गर्भशङ्कित्वात् स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् ।
अनृतौ तु यदा गच्छेत् शौचं मूत्र-पुरीषवत्’ ॥

इति । वमनादौ विशेषमाह मनुः—

‘वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् ।
आचामेदेव भुक्त्वाऽन्नं स्नानं मैथुनिनः स्मृतम्’† ॥

(म. स्मृ. ९. १४४)

* वान्तं वमनम् । तत् जघन्य-मध्यम-प्रवरभेदेन त्रिधा । तत्र चत्वारः षट् अष्टौ चेति क्रमेणोच्चारवेगा भवन्ति । हरीतक्यादिभक्षणेन वातादिव्याधिना वा यत्र उच्चारवेगा दश-विंशतिः त्रिंशत् वा भवन्ति तज्जघन्य-मध्यम-प्रवरभेदेन त्रिधा भिन्नं विरिक्तम् । यथाह वाग्भटः—

‘जघन्य-मध्य-प्रवरे तु वेगाश्चत्वार इष्टा वमने षडष्टौ ।

दशैव ते द्वि-त्रिगुणा विरेके प्रस्थस्तथा स्यात् द्वि-चतुर्गुणश्च’ ॥

(अ. ह. सं. १. १८. ३१)

मेधातिथिस्तु—‘यस्योच्चारवेगा अष्टसंख्याया ऊर्ध्वं जाता हरीतक्यादिभक्षणेन व्याधिना वा स विरिक्तः’—इत्याह ।

† अत्र घृतप्राशनं स्नानं चेति द्वयमुक्तम् । अशितमन्नं येन मुखेनोद्गीर्णं स वान्तः । विरिक्तः पूर्वं व्याख्यातः । तौ प्रथमं स्नानं कृत्वा अनन्तरं

१ I. reads क्षुरकर्मणि for श्मश्रुकर्मणि २ We follow here A. I and J, while all others substitute विरिक्तं for विरिक्ते. ३ Except A. and J. all omit तु ४ C F E I. and J. substitute तु for हि. ५. C. and F read विरिक्तः for विरिक्त.

इति । भुक्त्वाऽन्नमनन्तरं वान्तः आचामेदित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ प्रायश्चित्तिनः पुनःसंस्कारनिमित्तान्याह—

अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः* ॥ २ ॥

इति । अयं च संस्कारो व्रतचरणानन्तरभावी । तत्रैव च-
नानि तु पूर्वाध्याय एव प्रायश्चित्तप्रसङ्गाद्गुदाहृतानि ॥ २ ॥

आद्यसंस्कारवत् पुनःसंस्कारेऽप्यजिनादिप्राक्षावपवदति—

अजिनं मेखला दण्डो भैक्ष्यचर्या व्रतानि च ।

निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ ३ ॥

इति । अजिनादिवद् वपनमपि निवर्त्तते । तदाह विष्णुः—

‘सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते

भूयः संस्कारं कुर्यात् । (४) वपन-

घृतप्राशनं कुर्याताम् । ततश्च अन्यदन्नमप्यद्याताम् । न चात्र घृतप्राश-
नेन भोजननिवृत्तिः । प्रायश्चित्तेषु द्रव्यशुद्धिरियम् । भस्मोदक्रमाजनवत्
घृतप्राशनम् । अन्नं भुक्त्वा तदहरेव यदि वमन-विरेचने स्यातां तदा
आचमनमेव केवलम् । न स्नान-घृतप्राशने—इति मेधातिथेराशयः ।
‘स्नानं घृतप्राशनं च कामतः । अकामतः स्नानमात्रम्’—इति सर्वज्ञनारा-
यणः । विरिक्तस्य घृतप्राशनमायुर्वेदेनापि हितत्वेनाभिहितम् ।

* विण्मूत्रमिति समाहारात् कुणप-रेतसोरपि ग्रहणम् । सुराऽत्र पैष्टी ।
अन्यस्याः क्षत्रियादेरभिषेधात् । संसर्गश्चाऽनुपलभ्यमानरसः । रसोपलब्धौ
तु सुरात्वमेव स्यात् ।

१. M. reads सुरां वा पिबते यदि for सुरासंस्पृष्टमेव च , while J सुरान्नं
स्पृष्टमेव च for the same. २. B D and J. omit च. ३. B D. read तत्र
यस्यसाक्षिवचनानि and C E. F. G. H. J read तत्र च साक्षिवचनानि for
तत्र वचनानि तु ४ H. inserts अजिन- before वपन- .

मेखला-दण्ड-भैक्षचर्या-व्रतानि

पुनःसंस्कारकर्मणि वर्जनीयानि । (५)

(वि. स्मृ. ५१. ४-५)

इति । व्रतानि सौम्य-प्राजापत्यादीनि मधु-मांसाञ्जनादि-
वर्जनानि च ॥ ३ ॥

पूर्वाध्यायादौ 'अमेध्य-रेतो-गोमांस-विष्णुमूत्रप्राशने चान्द्रा-
यणमित्युक्तं' (११. १) तत् कामकारविषयम् । अत एव तत्र
बालापत्यसहभोजनमस्माभिरुदाहृतम् । अत्र त्वकामतो वि-
ष्णुमूत्रादिभोजने प्रायाश्चित्तमाह—

विष्णुमूत्रभोजी शुद्धर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ।

पञ्चगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा पीत्वा शुचिर्भवेत् ॥ ४ ॥

इति । प्राजापत्यं चरित्वा पश्चात् पञ्चगव्येनैव स्नानं कृत्वा
तत् पञ्चगव्यं प्राश्य शुद्धो भवति । एतच्च पुनःसंस्कारात्
प्रागेव कर्तव्यम् ।

'प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कुर्यात्' ।

(वि. स्मृ. ५१. ४)

इति विष्णुवचनात् । जले तु विष्णुमूत्रोपहते कूर्मपुरा-
णोक्तं द्रष्टव्यम्—

१. B. D and H. substitute तत्र for अत्र. २ We follow here only
A. and I; while M reads this verse as follows—

'स्त्री शुद्रस्य तु शुद्धर्थं प्राजापत्यं विधीयते ।

पञ्चगव्यं तत् कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विशुद्ध्यति ॥

and others substitute विष्णुमूत्रस्य च for विष्णुमूत्रभोजी. ३. C. F. and I.
read विष्णुस्मरणात् for विष्णुवचनात्.

‘अपो मूत्र-पुरीषाद्यैर्दूषिताः प्राशयेद् यदा ।
तदा सान्तपनं कृच्छ्रं व्रतं पापविशोधनम्’ ॥

(कू. पु. १. २. ३३. ३८)

इति ॥ ४ ॥

चतुर्षु वर्णेषु यः कोऽपि स्वात्मघातार्थमुद्यम्य कथंचिद्घाता-
त्प्रागेव निवर्त्तते तस्य प्रायश्चित्तं प्रश्नपूर्वकमाह—

जला-ऽग्निपतने चैव प्रव्रज्याऽनाशकेषु च ।

प्रेत्यावसितवर्णानां कथं शुद्धिर्विधीयते ? ॥ ५ ॥

प्राजापत्यद्वयेनैव तीर्थाभिगमनेन च ।

वृषैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्रयः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथे १ ।

साशिवं वपनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं २ चरेत् ॥ ७ ॥

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् शुद्धिं स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

मुच्यते तेन ३ पापेन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥

इति । जला-ऽग्न्यादयः पञ्च मरणहेतवः । नदीतटाकादिप्रवे-
शेनाग्निप्रवेशेन भृगुपतनेन महाप्रस्थानगमनेनाऽनाशकेन च
म्रियन्ते । तत्र जलादिमरणं त्रिविधम् । विहितं प्रतिषिद्धमनु-

१ The text reads यदि for यदा and also B. and D. read the same.
२ K and L. read वृत्त्यावसितवर्णानां; C. F and J ब्रात्यावसितवर्णानां
and M. प्रत्यावसितमेतेषा all for प्रत्यावसितवर्णानां ३ M substitutes अपि
for एव ४. M. reads चतुष्पथम् for चतुष्पथे ५. M. substitutes त्रय
for द्वय ६. We follow here A. and M., while all others पाराशरः
for स्वायम्भुव ७. M. substitutes पानेन; while K and L. read सर्वपापेन
for तेन पापेन. ८. G. reads जलामिमरण for जलादिमरण.

ज्ञातं च । विहितं च द्विविधम् । काम्यतपोरूपं प्रायश्चित्ततपो-
रूपं च । तत्र तपोरूपं कूर्मपुराणे नर्मदामाहात्म्ये प्रदर्शितम्—

‘अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् सोमतीर्थे नराधिप ।

जले वाऽनाशके वाऽपि नासौ मर्त्योऽभिजायते’* ॥

(कू. पु. १. २. ३९. ४९)

इति । तत्रैव प्रयागमाहात्म्ये ऽभिहितम्—

‘गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये कारीषाग्निं[†] विशेषेण यः ।

अहीनांगो ह्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥ (३)

यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु मानवः ।

तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ (४)

* उक्तरीत्या जलप्रवेशकर्ता मर्त्यः मरणधर्मा अर्थात्—

‘जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च’ ।

इति न्यायेन तस्यावश्यं जन्मसद्भावेऽपि स नाभिजायते । जन्मनि-
वृत्त्या मरणनिवृत्तेर्जनन-मरणातीतो भवतीत्यर्थः ।

† करीषं शुष्कगोमयम्—‘तत्तुं शुष्कं करीषोऽस्त्री’ (२. ९. ५१)
इत्यमरः । तत्र स्थितोऽग्निः करीषाग्निः । अहीनाङ्ग इत्यनेन पञ्चकर्मेन्द्रिय-
वैकल्याभाववान् विवक्षितः । पञ्चेन्द्रियसमन्वित इत्यनेन पञ्चज्ञानेन्द्रियस-
म्पन्नत्वमभिहितम् । स मानवः स्वशरीरस्थितरोमकूपसंख्याकवर्षसह-
स्रमितं कालं स्वर्गलोके महीयते— इति योजनीयम् ।

१ I. reads प्रायश्चित्तरूप , while B. and D. omit the same. २. B. and
D. substitute अभिहितम् for; प्रदर्शितम्, while B. omits the following:—

‘अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् सोमतीर्थे नराधिप ।

जले वा ऽनाशके वाऽपि नासौ मर्त्योऽभिजायते’ ॥

इति । तत्रैव प्रयागमाहात्म्ये ऽभिहितम् —

३. C. and F. substitute च for वा, G and J. read ऽनाशके , while the
text reads जले चानशनं वाऽपि for जले वाऽनाशके वाऽपि. ४. The text reads
च साधयेन for विशेषेण यः . ५. The text substitutes भूमिप for मानव .

जलप्रवेशं यः कुर्यात् सङ्गमे लोकविश्रुते* ।
 राहुग्रस्ते यदा सोमे विमुक्तः सर्वपातकैः ॥ (६)
 सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते' । (७)
 (कू. पु. १. १. ३७. ६-७)

इति । तदेतत् प्रायश्चित्तरूपं मरणम् । क्रोधादिना यज्जला-
 दिमरणं तत् प्रतिषिद्धम् । तथाचाशौचप्रकरणे-

‘क्रोधात् प्रायम्†’

इत्यादिस्मृतिवाक्यमुदाहृतम् । प्रबलरोगग्रस्तस्य यज्ज-
 लादिमरणं न तद्विहितम् । नापि प्रतिषिद्धम् । किन्तु शा-
 खेण केवलमनुज्ञातम् । तत्र तस्मिन्नेव प्रकरणे-

‘दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैः‡’

इत्यादिवाक्येनोदाहृतम् । तत्राभ्यनुज्ञातस्यैच्छिकत्वात्तस्यै
 फलालब्धिमात्रं केवलं भवति । न त्वसौ प्रायश्चित्ती । यो-
 ऽपि प्रायश्चित्तार्थं मर्त्तुमुद्यम्य ततो निवर्त्तते तस्यापि पूर्वपापं
 न निवर्त्तते इत्येतावदेव । न तु तेन कर्त्तव्यं किञ्चित् प्राय-

* सङ्गमः गङ्गा-यमुनासङ्गमः । तत्र देहत्यागे श्रुतिरूदाहृताऽस्माभिः ।
 सा च तृतीयेऽध्याये (आचारकाण्डस्य द्वितीयभागे पृ० २२८) द्रष्टव्या ।
 यदा राहुग्रस्ते सोमे जलप्रवेशं करोति तदा सर्वपातकैर्विमुक्तः सन्
 सोमलोकमवाप्नोति ।

† ब्रह्मपुराणवचनमिदं आचारकाण्डे तृतीयेऽध्याये (द्वितीयभागे पृ०
 २२६) द्रष्टव्यम् ।

‡ आदित्यपुराणवचनत्वेनोदाहृतमिदं वचनं आचारकाण्डे तृतीया-
 ध्याये (द्वि० भा० पृ० २२८) द्रष्टव्यम् ।

१ H. substitutes तदा for यदा and omits सोमे विमुक्तः सर्वपातकैः ॥ सोमलो-
 कमवाप्नोति, while the text reads राहुग्रस्तो यथा सोमो for राहुग्रस्ते यदा सोमे.
 २. I reads तत्राभ्यनुज्ञातस्य for तत्राभ्यनुज्ञातस्य ३. I reads तत्र फला-
 लभमात्रं for तस्य फलालब्धिमात्रं ४. B. D. and E. read तत्रासौ प्रायश्चित्ती
 for न त्वसौ प्रायश्चित्ती and omit योऽपि.

श्चित्तान्तरमस्ति । एवं च सति प्रतिषिद्धमेव परिशिष्यते । तत्रापि मर्तुमुद्यम्य मृतस्य दुर्मरणत्वेषु न तत्रेदं प्रायश्चित्तम् । तत्कर्तुरेवाभावात् । यस्तूद्यम्य मरणान्निवर्तते तस्येदं प्रायश्चित्तम् ।

ननु-तस्यापीदं न युक्तम् । आत्महत्यायाः शास्त्रनिषिद्धत्वेन तन्निवृत्तेः शास्त्रीयत्वात् । बाढम् । न हि वयं निवृत्तिनिमित्तमिदं प्रायश्चित्तं ब्रूमः । किन्तु निषिद्धाचरणोद्यमनिमित्तम् । उद्यममात्रस्य निमित्तत्वादेव प्रायश्चित्तस्य स्वल्पत्वमुपपद्यते ।

जलाग्न्यादिषु मर्तुमुद्यम्य ततो निवृत्ताः 'प्रत्यावसिताः' । तादृशानां चतुर्णां वर्णानां पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तं वक्तव्यमिति प्रश्नवाक्यस्यार्थः । तत्र क्षत्रियस्य प्राजापत्यद्वयम् । वैश्यस्य तीर्थयात्रा । शूद्रस्य वृषभसहितगोदशकदानम् । ब्राह्मणस्य वनगमनादिव्रतम् । आत्महननोद्यमेन ब्राह्मणत्वमपगतम् । चण्डालत्वमायातम् । पुनर्व्रताचरणेन चण्डालत्वनिवृत्तौ पुनः पूर्वसिद्धं ब्राह्मण्यं प्रतिपद्यते । तदाह वृद्धपराशरः-

*अनाशकान्निवृत्तस्तु चातुर्वर्ण्यव्यवस्थितः ।

चण्डालः स तु विज्ञेयो वर्जनीयः प्रयत्नतः ॥

* अनाशक मरणपर्यन्तमशनवर्जनसङ्कल्पेन स्थितिः । तस्मात् यो-निवर्तते पूर्वं सङ्कल्प्य कतिचित् कालं स्थित्वा पश्चान्निवर्तते स चातुर्वर्ण्य-व्यवस्थितो अपि चण्डालो भवति । मृत्वा पुनरागमनात् तस्य निन्द्यत्वम् । इदं च चण्डालत्वं न जात्या । अपि तु कर्मणैव । तदेवाह वर्जनीयः प्रयत्नत इति ।

१. B. and D read तत्रेदानी for तत्रेदं प्रायश्चित्तम् २. B and D. substitute नच for ननु. ३ J omits -मात्रस्य and G. substitutes निषिद्धत्वात् for निमित्तत्वात्. ४. Except A. and I. all others do not repeat पृथक् ५. Except A. I. and J. all others read अवगतम् for अपगतम् C. also reads the same, but corrects in the margin अपगतम् ६. We follow here A. and I., while all others read प्रत्यापद्यते

लुप्तधर्मास्तु चण्डालाः परिव्राजक-तापसाः ।
 तेभ्यो जातान्यपत्यानि चण्डालैः सह वासयेत् ॥
 जला-ग्निपतने चैव प्रव्रज्या-ऽनाशके तथा ।
 प्रत्यावसितवर्णानां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ? ॥
 ब्राह्मणानां प्रसादेन तीर्थाभिगमनेन च ।
 गवां च शतदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्रयः ॥
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि गत्वाऽरण्यं चतुष्पथम् ।
 सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ॥
 सावित्र्यष्टसहस्रं तु जपेच्चैव दिने दिने ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्राह्मणत्वं च गच्छति ॥
 भैक्षार्थी विचरेद् ग्रामं गृहान् सप्त, वने वसन् ।
 तां च भिक्षां समश्नीयाद्बुद्धार्धेन विशुद्ध्यति ॥

इति । अत्रैव व्रतान्तराण्याह वसिष्ठः—

'जीवन्नात्मत्यागी कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् । (१९)
 त्रिरात्रं वाऽप्युपवसेन्नित्यं स्निग्धेन वाससा ।
 प्राणानात्मनि संयम्य त्रिः पठेदघमर्षणम् ॥ (२०)
 अपि वैतेन कल्पेन गायत्रीं परिवर्त्तयेत् । अपि
 वाग्निमुपसमाधाय कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् । (२१)
 (व. स्मृ. २३. १९-२१)

१ I. reads -ऽनशने for -ऽनाशके. २ B and D. substitute ब्राह्मणावसित-
 for प्रत्यावसित-. ३. I substitutes दश- for शत-, while B and D. omit.

. . . . . तीर्थाभिगमनेन च ।

गवां च शतदानेन . . . . . ॥.

४ G. and J. read गृहान् for गृहान् ५. C. F. and J. read जीवन्मृत्वाऽऽत्म-
 त्यागी, G. जीवन्मुक्तात्मत्यागी and H. जीवन्वाऽऽत्मत्यागी all for जीवन्ना-
 त्मत्यागी ६. We follow here H I and the text, while B D E H.
 and J. add वा and C F त्वा before द्वादशरात्र and G. omits it sub-
 stituting दशरात्र for द्वादशरात्र ७ A substitutes च for वा.
 ८. We follow here A and the text, while I. reads अग्निं समाधाय and
 others अग्निमुपाधाय for अग्निमुपसमाधाय.

इति । तत्र जप-होमौ विद्वद्विशेषेण विकल्पनीयौ । द्वादशरा-
त्र-त्रिरात्रौ त्वविद्वद्विषयैशक्ताशक्तभेदेन व्यवस्थापनीयौ ।

मूलवचने प्रब्रज्याशब्देन पूर्वं महाप्रस्थानगमनं व्याख्या-
तम् । अथ वा पारिव्रज्या तेन विवक्ष्यते । तथा च सति परि-
ब्रज्यातः प्रच्युतस्य ब्राह्मणस्य प्रायश्चित्तमुक्तं भवति । तदि-
दं श्रद्धालोः पुनरुपनयनादिपुरःसरं पारिव्रज्यं जिघृक्षोर्वेदित-
व्यम् । यस्तु पुनः पारिव्रज्यं न जिघृक्षति तस्य मरणान्तं
राजदासत्वादिकम् । यच्चत्र नारदः—

‘राज्ञ एव तु दासः स्यात् प्रब्रज्याऽवसितो द्विजः* ।

न तस्य प्रतिमोकोऽस्ति न विशुद्धिः कथञ्चन’ ॥

(ना. स्मृ. ५. ३५)

इति तत् क्षत्रिय-वैश्यपरम् । यदाह कात्यायनः—

‘प्रब्रज्याऽवसिता यत्र त्रयो वर्णा द्विजातयः ।

निर्वासं कारयेद्विप्रं दास्यं क्षत्र-विशौ नृपः’† ॥

* प्रायश्चित्तार्थत्वादास्मिन् दास्ये भृतिः पारितोषिकादिकं च न ग्राह्यम् ।
न तस्य प्रतिमोकोऽस्ति इत्यनेन राजदास्य एव तस्य मरणं भवेत् । मरण-
पर्यन्तं तस्य कदापि शुद्धिर्नास्ति । मरणेनैव स शुद्धो भवतीत्यभिप्रायः ।

† उपरितनेन नारदवचनेनोक्तस्य राजदास्यस्य व्यवस्थेयम् । तत्र
ब्राह्मणस्य निर्वासनम् । न दास्यम् । तत्प्रकारः समनन्तरोक्तेन दक्षवचनेन
प्रदर्शितः ।

१ I reads विद्वद्विषयौ कल्पनीयौ, G. reads विद्वद्विषयेण- and H.
विद्वद्विशेषे विषयौ विकल्पनीयौ. २. We follow here A. and I; while all
others read च विद्वद्विषये for त्वविद्वद्विषये, while B. and D. omit -त्रिरात्रौ
and read द्वादशरात्र. ३. C, F. and J. substitute प्रतिमोहो I प्रतिशोधो
for प्रतिमोको; while B. and D.—

... .. प्रब्रज्यासहितो द्विज ।

न तस्य प्रति होमोऽस्ति . . . . . ॥.

४ Except A. all others omit तत् क्षत्रिय वैश्यपरम् । यदाह. ५ C.
and F. read प्रब्रज्या च सितो and B and D प्रब्रज्यासहितो both for
प्रब्रज्यावसिता. ६. G. H I and J. read -विशौ for -विशौ

इति । दक्षः—

‘वारिव्रज्यं गृहीत्वा तु यः स्वधर्मे न तिष्ठति ।
श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत्’ ॥
(द. स्मृ. ७. ३४)

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘प्रव्रज्याश्वसितो राज्ञो दासः स्यात् मरणान्तिकम्’* ।
(या. स्मृ. २. १८३)

इति ॥ ९-६-७-८ ॥

अथाचारकाण्डशेषत्वेन स्नातभेदानाह—

स्नानानि पञ्च पुण्यानि कीर्तितानि मनीषिभिः ।

आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ९ ॥

इति ॥ ९ ॥

आग्नेयादीनामुपदिष्टानां पञ्चानां क्रमेण स्वरूपं विवि-
नक्ति—

आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ।

आपो हिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ॥ १० ॥

यत्तु सातपवर्षेण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ।

तत्र स्नात्वा तु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥ ११ ॥

* इदमपि क्षत्रिय-वैश्ययोरेव दास्यं विधत्ते । तदपि अनभ्युपगत-
प्रायश्चित्तस्यैव ।

१. I reads राज्यात् for राजा २. The text reads दास आमरणान्तिकम् for
दास स्यान्मरणान्तिकम्. ३. L does not insert the following verse —

स्नानानि पञ्च पुण्यानि कीर्तितानि मनीषिभिः ।

आग्नेय वारुण ब्राह्म वायव्यं दिव्यमेव च ॥

४. G. E. and I. read उद्दिष्टानां for उपदिष्टानां. ५. M. reads रजसा
for गोरजः.

इति । भस्मस्नानं द्विविधम् । पादादिकं मूर्धादिकं च ।
तत्र पादादिकं विरक्तविषयम् । संहारक्रमत्वात्* । तच्च कूर्म-
पुराणे दर्शितम्—

‘आग्नेयं भस्मनाऽऽपादमस्तकाद्देहधूलनम्’ ।

(कू. पु. प. १. २. १८. १३)

इति । मूर्धादि लिङ्गपुराणे दर्शितम्—

‘ईशानेन शिरोदेशं मुखं तत्पुरुषेण तु ।(३७)

उरोदेशमघोरेण गुह्यं वामेन सुव्रताः ॥

सद्येने† पादौ, सर्वाङ्गं प्रणवेन तु शोधयेत्’ ।

(लिं. पु. १. २६. ३७-३८)

इति । जलावगाहनरूपं तु वारुणस्नानं प्रथमाध्याये—

‘सन्ध्या स्नानं जपो होमः’

(प. स्मृ. १. ३९)

* तत्र तावत् स्नान-न्यासादिषु द्वौ क्रमौ विहितौ । सृष्टिक्रमः संहार-
क्रमश्च । भगवता जगत्स्रष्टा मूर्धानमारभ्य सृष्टिः क्रियते संहर्त्रा च पाद-
मारभ्य संहारः क्रियते इति श्रुति-स्मृत्यादिषु दर्शनात् तान्त्रिकैर्न्यासादिषु
क्रमद्वयमादृतम् । तत्र गृहस्थानां सृष्टिक्रमः विरक्तानां संहारक्रम इति
व्यवस्था ।

† सद्येन ‘सद्योजातं प्रपद्ये’ इति मन्त्रेणेत्यर्थः ।

१. B. and D omit the following —

‘आग्नेय भस्मनाऽऽपादमस्तकाद्देहधूलनम्’ ।

इति । मूर्धादि लिङ्गपुराणे दर्शितम् ।

२. H. and I. read सुव्रत for सुव्रता. this is not grammatically in-
correct but a quoted line and address to several Rishis ३. G.
and J. read सद्येन for सद्येन. ४. B and D omit the following —

जपो होम ”—इत्यत्र प्रपञ्चितम् । ब्राह्मं तु तिसृभिरापो हि ष्टेत्यृग्भि ।

पाद-द्वय मूर्धप्रदेशेषु कुशोदकैर्माज्जनम् । तदुक्तं कूर्मपुराणे—

‘ ब्राह्मं तु माज्जन . . . . . ।’

इत्यत्र प्रपञ्चितम् । ब्राह्मं तु तिसृभिरापो हि ष्ठेत्यग्निः पाद-
हृदय-मूर्धप्रदेशेषु कुशोदकैर्मार्जनम् । तदुक्तं कूर्मपुराणे—
'ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ।

(कू. पू. १. २. १८. १३)

इति । तच्च त्रिकृत्वोऽभ्यस्तेषु स्थानेषु कर्त्तव्यम् ।
तत्प्रकारश्च बौधायनेन दर्शितः—

'भुवि मूर्ध्नि तथाऽऽकाशे मूर्ध्न्याकाशे तथा भुवि ।

आकाशे भुवि मूर्ध्नाति मन्त्रस्नानं विधीयते' ॥

(बौ. स्मृ. १. २. १०. २१)

इति । सायंकाले गोषु मार्गेष्वगच्छन्तीषु वायुना समु-
त्थिते गोपादरजस्यवस्थानं वायव्यम् । आतपयुक्तेन वर्षो-
दकेन देहस्याप्लावनं दिव्यस्नानम् । तदिदं पूर्वोक्तेभ्यः
प्रशस्तम् । एतेन यौगिक-सारस्वते अपि द्वे स्नाने उपलक्ष्येते ।
यौगिकं योगेन विष्णुचिन्तनम् । तदाह व्यासः—

'ब्राह्ममाभ्येयमुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ (९)

वारुणं यौगिकं तद्वत् षोढा स्नानं समासतः ।

ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ (१०)

१. B. and D read तत्र त्रिषु तेभ्यस्तषु स्नानेषु, C. and F तत्र त्रिषुप्तेभ्य-
स्तेषु, E. and H तत्र त्रिषुप् तेभ्यस्तेषु स्नानेषु, G त्रिविकृतिभ्य स्नानेषु
and J. तत्र त्रि कृत्वोऽभ्यस्तेषु स्थानेषु all for तच्च त्रि कृत्वोऽभ्यस्तेषु स्थानेषु.
२ J. substitutes स्यात् for इति and for the same G आदि ३ B D.
E G H. read गच्छन्तीषु for आगच्छन्तीषु ४. Except A. I. and
J. all others omit द्वे ५ B and D substitute तच्च, J तत्र H. तत्तत्
for तद्वत् C. and F. चानुविद्योगिक तत्तत् for वारुण यौगिक तद्वत् ६ These
three lines appear only in A. and the text, while all others omit. but
the contents of the same are quite necessary here.

आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ।
 यत्तु सातपवर्षेण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ॥ (११)
 वारुणं चावगाहस्तु मानसं त्वात्मवेदनम् ।
 यौगिकं स्नानमाख्यातं योगौद् विष्णुविचिन्तनम् ॥ (१२)
 (ल. व्या. स्मृ. १. ९-१२)
 इति । विद्वदाशिषा सम्पादितं सारस्वतं स्नानम् । तदाह

बृहस्पतिः—

‘वायव्यं गोरजः प्रोक्तमस्तं गच्छति गोपतौ ।
 विद्वत्सरस्वतीप्राप्तं स्नानं सारस्वतं स्मृतम् ॥
 (बृ. स्मृ. ३. ४९)

इति । विद्वदुक्तिप्रकारमाह व्यासः—

‘स्वयमेवोपपन्नाय विनयेन द्विजातये* ।
 तज्ज्ञैः सम्पादयेत् स्नानं शिष्याय च सुताय च ॥
 दाक्षायणमयैः कुम्भैर्मन्त्रवज्जाह्नवीजलैः ।
 कृतमङ्गलपुण्याहैः स्नानमस्तु तदर्थिनाम् ॥
 (व्या. स्मृ. १. १४-१५)

आदौ तावत् प्रभासे बहुगुणसलिले मध्यमे पुष्करे वा
 गङ्गाद्वारे प्रयागे कनखलसलिले^१ भद्रकर्णे गयायाम् ।

* विनयेन स्वयमेवोपपन्नायैव द्विजातये । उपपन्न्यभावेऽपि पुत्राय शि-
 ष्याय च स्नानसम्पादिका उक्तिर्देयेति भावः । तामेवोक्तिमाह दाक्षायण-
 मयैरिति । दाक्षायणं सुवर्णम् । तन्मयैः कुम्भैः । सन्निहत्यां कुरुक्षेत्रे ।

१ B. and D read योगो विष्णुविचिन्तनम्, J योगात् द्विष्णु विचिन्तयेत् and
 the text योगैर्विष्णुविचिन्तनम्. २. B. and D. read -प्रोक्त for -प्राप्त. ३ B. D.
 (i and J. read तत् for तज्ज्ञ. ४. We follow here A. C. F. and J.,
 while others read -सहिते for -सलिले.

राहुग्रस्ते च सोमे दिनकरसहिते सन्निहृत्यां विशेषात्
एतैर्विख्याततीर्थैस्त्रिभुवनविदितैः स्नानमच्छिद्रमस्तु' ॥

(ल. व्या. स्मृ. १. ७)

इति स्नानानि । एतेषु सप्तसु स्नानेषु वारुणं मुख्यमित-
राणि षड्स्नानानि गौणानि । मुख्य-गौणभेदेन शङ्खवचनमा-
चारकाण्ड एवोदाहृतम्* । तत्रै गौणस्नानान्यशक्तविषयाणि ।
तदुक्तं कूर्मपुराणे-

'अप्रायत्ये † समुत्पन्ने स्नानमेवं समाचरेत् ।

ब्राह्मादीनि तथाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः' ॥

(कू. पु. १. २. १८, १९)

इति ॥ १०-११ ॥

वारुणस्नाने तर्पणस्य पूर्वभावित्वं वस्त्रनिष्पीडनस्योत्तर-
भाविर्त्वंमुपपत्तिपुरस्सरं विदधाति-

स्नातुं यान्तं द्विजं सर्वे देवाः पितृगणैः सह ।

वायुभूतास्तु गच्छन्ति तृषार्ताः सलिलार्थिनः ॥ १२ ॥

निराशास्ते निवर्त्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।

तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥ १३ ॥

इति । स्नातुं गच्छन्तं येऽनुगच्छन्ति ते सर्वे पूर्वं वस्त्रे निष्पीडिते

* प्रथमाध्याये स्नानप्रकरणे २६८ पृष्ठे तदग्रे च द्रष्टव्यमिदम् ।

† अप्रायत्यं अशचित्वम् ।

१. I. reads सन्निपात्यां C D and G -विशेषै for विशेषात् २. B. and D. omit स्नानानि गौणानि, while G I omits स्नानानि. ३. B C. D. and F. substitute नच for तत्र. ४. The text reads असामर्थ्ये for अप्रायत्ये. ५. C. F. and I. read एवं for एव ६. B D G H. and J read उपपत्ति; पराशरो for उपपत्तिपुरस्सरं, while G omits पुर.सरं ७. M. reads स्नानार्थे विप्रमायान्तं देव्य. for स्नातुं यान्तं द्विजं सर्वे देवा ८. K. reads अनुगच्छन्ति and M हि गच्छन्ति for तु गच्छन्ति. ९. I. reads तृषार्ता for तृषार्ता.

सति निराशाः गच्छन्ति—इत्येषोपपत्तिः । अस्मिन्नर्थे योगियाज्ञ-
वल्क्यादिस्मृत्यन्तरवचनानि पूर्वमेवोदाहृतानि* ॥१२-१३॥

तर्पणवेलायां तिलाः पाणितले विलोमप्रदेशे पात्रान्तरे वा
स्थापनीयाः न तु सलोमि पाणिपृष्ठे,—इत्यभिप्रेत्य तत्र स्था-
पने अत्यवायमाह—

रोमकूपेष्ववस्थाप्य यैस्तिलैस्तर्पयेत् पितॄन् ।

पितरस्तर्पितास्तेन रुधिरेण मलेन च ॥१४॥

इति । अस्मिन्नर्थे देवलवचनं पूर्वमेवोदाहृतम् ॥ १४ ॥

स्नानवेलायां केशधूननादि प्रतिषेधति—

अवधूनोति यः केशान् स्नात्वा यस्तूत्सृजेन्मलम्† ।

आचामेद्वा जलस्थोऽपि स बाह्यः पितृ-दैवतैः‡ ॥१५॥

* आचारकाण्डे प्रथमेऽध्याये स्नानप्रकरणे द्रष्टव्यानीमानि वचनानि ।

† बी. संज्ञकं डी. संज्ञकं च पुस्तकद्वयं वर्जयित्वा अन्येषु सर्वेष्वप्याद-
र्शपुस्तकेषु 'स्नात्वा प्रस्रवतो द्विजः' इति, जी. के. एल् संज्ञितपुस्तके-
षु 'प्रस्रवते' इति च पाठो दृश्यते । तथापि नायं माधवाचार्य-धरणीधरा-
दीनां सम्मतः । 'इत्यमेव पाठः सर्वत्र । परन्तु, "यश्च स्नानानन्तरमार्द्र-
वस्त्रो मल-मूत्रे विसृजेत्" इति व्याख्यादर्शनात्, प्रस्रवते द्विजः—इति पाठ
एव समीचीनः प्रतिभाति—इति वदन् वगदेशीयास्यातिकसोसायटीमुद्रि-
तपुस्तकसम्पादनकर्ता चन्द्रकान्ततर्कालङ्कारस्वत्र भ्रान्त एव । केवलं
प्रस्रवते इत्यनेन व्याख्यानस्य कथं सङ्गतिरिति स एव प्रष्टव्यः ।

‡ केचित् 'पितृ-दैवते' इति पाठमाश्रित्य दैव-पित्र्यकर्माणि स बाह्यः
वर्ज्यः भवतीति व्याचक्षुः ।

१. Except A. and I. all others read इति तेषाम्; while. I. इत्येव for
इत्येषा. २. C. F. E. and H read स्नानकर्तृपाणिपृष्ठे for सलोमि पाणिपृष्ठे.
३. K. and L read तिलैस्तर्पयेते for यैस्तिलैस्तर्पयेत्; while M. does not
insert the whole verse, and G reads -कूपे च संस्थाप्य for -कूपेष्ववस्थाप्य
४. I. K. and L read तर्पितास्तेन ते सर्वे for पितरस्तर्पितास्तेन. ५. B. and D.
read अय for अव - Except B. and D. others read this line as follows —

अवधूनोति यः केशान् स्नात्वा प्रस्रवतो द्विज ।
while G. K and L read प्रस्रवते and J. reads -स्वार्द्रो विसृजेन्मलम्. ६. K.
and L. read पितृ-दैवते for पितृ-दैवतैः.

इति । स्नात्वेत्येतत् पदं काकाक्षिवद् उभयतः सम्बद्ध्यते ।
तथा च सति यः स्नानानन्तरमार्द्रान् केशानवधुनुयात्
यश्च स्नानानन्तरमार्द्रवस्त्रो मल-मूत्रे विसृजेत् यश्च न-
द्यादावस्नानकाले जलमध्ये स्थित्वा आचामेत्, स त्रिविधो-
ऽपि पुरुषः पितृभिः दैवतैश्च बाह्यः कृतः । पैतृकं दैविकं चा-
नुष्ठानमनुष्ठातुमनर्ह इत्यर्थः ॥ १५ ॥

आचमनकाले शिरःप्रावरणादीनि निषेधति—

शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छ-शिखोऽपि वा ।

विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १६ ॥

इति । वस्त्रेण शिरः कण्ठं वा प्रावृत्य नाचामेत् । तथा मुक्त-
कच्छो वा मुक्तशिखो वा यज्ञोपवीतरहितो वा नाचामेत् ॥ १६ ॥

आचमने नियामान्तरमाह—

जले स्थलस्थो नाचामेत् जलस्थश्च बहिःस्थले ।

उभे स्पृष्ट्वा समाचान्तं उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ १७ ॥

इति । यो हि पद्भ्यां जलमस्पृष्ट्वा शुद्धस्थल एवोपविश्य
ईषत्प्रहो जल एव बिन्दून् पातयन्नाचमति स जल-स्थलयो-
रुभयोर्न शुद्ध्यति । यश्च तद्वैपरीत्येन जले पादद्वयमवस्था-
प्य स्थले बिन्दून् पातयन्नाचामति, सोऽपि नोभयत्र शुद्ध्य-
ति । अतस्तथा नाचान्तव्यम् । किन्त्वेकेन पादेन स्थलमप-

१ H does not insert इत्यर्थः २ H. reads मुक्तकक्ष शिखोऽपि for मुक्तकच्छ-शिखोऽपि. ३ J. reads यश्चायज्ञोपवीतेन स for विना यज्ञोपवीतेन.
४. K. and L. read समाचामेत् for समाचान्त. ५ B and D read उभयत्रा-
शुचिर् for उभयत्र शुचिर् ६. G and I. do not insert ईषत्- ७. G omits
the following portion —

यश्च तद्वैपरीत्येन जले पादद्वयमवस्थाप्य स्थले बिन्दून्
पातयन्नाचामति सोऽपि नोभयत्र शुद्ध्यति ।,

रेण जलं स्पृष्ट्वा समाचमेत् । तथाचोभयत्र शुद्धयति । एतच्च
स्नात्वा य आर्द्रवस्त्रस्तद्विषयम् ॥ १७ ॥

द्विराचमननिमित्तान्याह—

स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ।

आचान्तः पुनराचमेद्वासो विपरिधाय च ॥ १८ ॥

इति ॥ १८ ॥

*आचमनप्रतिनिधित्वेन श्रोत्रस्पर्शो निमित्तान्याह—

क्षुते निष्ठीर्वने चैव दन्तोच्छिष्टे तथाऽनृते ।

पतितानां च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ १९ ॥

इति ॥ १९ ॥

श्रोत्रस्पर्शस्य शुद्धिहेतुत्वमर्थवादपुरःसरमुपपादयति—

प्रभासादीनि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ।

विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सन्तीति मनुरब्रवीत् ॥ २० ॥

अग्निरापश्च वेदाश्च सोम-सूर्या-ऽनिलास्तथा ।

सर्वे एव तु विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥ २१ ॥

इति ॥ २०-२१ ॥

* आचमनानुकूल्यमाह—इत्यवतारयाति धरणीधरः ।

while J. omits —

स जलस्थलयोरुभयोर्न शुद्धयति । यश्च तद्वैपरी-
त्वेन जले पादद्वयमवस्थाप्य स्थले बिनून् पातञ्ज-
नाचामति, सोऽपि नोभयत्र शुद्धयति ।

१. J. and M. substitute भुक्ते for भुक्त्वा and I. रथ्याप्रसर्पणे for रथ्यो-
पसर्पणे २ K. reads जलस्थश्च बहि स्थले for वासो विपरिधाय च.
३ M. reads निष्ठीर्वने for निष्ठीवने ४. Except A. all others omit अर्थवा-
दपुर सरम्. ५ We follow here A K and L, while all others omit the
verse. ६. M reads this verse as follows —

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोम. सूर्योऽनिलस्तथा ।

ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे ॥

अरुणोदयात् पूर्वं स्नानं निषेधात्—

भास्करस्य कैः पूतं दिवा स्नानं प्रशस्यते

अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ २२ ॥

इति । ग्रहणस्नाने रात्रिस्नानस्य प्रतिप्रसवं विवक्षित्वा*
राहोरन्यत्र दर्शनादित्युक्तम् ॥ २२ ॥

स्नानदृष्टान्तेन दानादीनामपि प्रतिप्रसवमाह—

स्नानं† दानं जपो होमः कर्त्तव्यो राहुदर्शने ।

अन्यदा त्वशुची रात्रिस्तस्मात् तां परिवर्जयेत्‡ ॥ २३ ॥

इति । यद्यपि रात्रौ दानादिप्रतिषेधो न मूलवचने प्रस्तुतः

* एवमेव पुत्रजन्मनिमित्तकं पित्रादिमरणनिमित्तकं च स्नानं रात्रावपि
भवेत्येव । पराशरेणैव तदभ्यनुज्ञातमग्रे ।

† स्नानं ग्रहणनिमित्तकम् । तच्च स्पर्श-मोक्षकालयोः कर्त्तव्यम् । दानं
जन्मराश्यादिदुष्टस्थानस्थितग्रहणनिमित्तकपीडादिपरिहारार्थम् । तच्च
मुक्तयन्तरमेव भवति । पुरश्चरणादिसङ्कल्पपूर्वको मन्त्रजपः । स च
स्पर्शादिमोक्षान्त एव । होमः ग्रहणपीडापरिहारार्थकः तस्यामेव रात्रौ
कर्त्तव्यः । पुरश्चरणाङ्गस्तु द्वितीयदिन एव ।

‡ नायं श्लोको धरणीधरेण गृहीतो नापि व्याख्यातः ।

१. M. reads दिवाकरकरै for भास्करस्य करै . २ C. E. F. and H. omit
the following :—

ग्रहणस्नाने रात्रिस्नानस्य प्रतिप्रसव विवक्षित्वा राहोरन्यत्रदर्श-
नादित्युक्तम् ॥ २२ ॥ स्नानदृष्टान्तेन दानादीनामपि प्रतिप्रसवमाह—

स्नानं दानं जपो होमः कर्त्तव्यो राहुदर्शने ।

अन्यदा त्वशुची रात्रिस्तस्मात्ता परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥ इति । ;

while B. D. and G. substitute सोमग्रहणे for ग्रहणस्नाने ३ C E F.
H K. L. and M. do not insert this verse, but the author has
commentated this.

तथापि शास्त्रान्तरसिद्धं प्रतिषेधं हृदि निधायाऽयं प्रतिप्रसव इति
द्रष्टव्यम् । अन्यदा राहुदर्शनरहिते काले रात्रिः स्नानादिष्व-
शुचिः तस्मात् स्नानादिकं चिकीर्षुस्तां रात्रिं परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥

सोमग्रहणकालस्य दानाद्यर्हत्वमुपपादयति—

मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चैव देवताः ।

सर्वे सोमे प्रलीयन्ते तस्माद्दानन्तु तद्ग्रहे ॥ २४ ॥

इति ॥ २४ ॥

राहुदर्शन इव खलयज्ञादावपि रात्रिदानमभ्यनुजानाति—

खलयज्ञे विवाहे च संक्रान्तौ ग्रहणे तथा ।

शर्वर्या दानमस्त्येव नान्यत्रैवं विधीयते ॥ २५ ॥

इति ॥ २५ ॥

पुनरपि राहुदर्शनं दृष्टान्तत्वेनोदाहृत्य पुत्रजन्मादौ रात्रि-
दानमभ्यनुजानाति—

पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।

राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥ २६ ॥

१. E. G. H. and J. substitute प्रतिषेधः for प्रतिप्रसव. २ B and D. read अन्यथा and G. अन्यत्र for अन्यदा ३. I. reads मरुतो, but it seems to be incorrect. ४. B. and D substitute अपि. C. E. F J K. and L. अथ for एव. ५ We follow here A. and M., while all others substitute सग्रहे for तद्ग्रहे. ६ B. D. and G. read अनुजानाति for अभ्यनुजानाति and for the same C. and F read इत्यनुजानाति. ७. M reads ग्रहणेषु च for ग्रहणे तथा ८. Except A and I. all others substitute तु for एव; while M. reads दानमेतेषु नान्यत्रेति विनिश्चय for दानमस्त्येव नान्यत्रैव विधीयते. ९. I. reads दृष्टान्तेन for दृष्टान्तत्वेन.

इति । अत्ययकर्म मरणम् । तस्मिन् प्रस्तुते सति गोदान-
तिलपात्रादिदानं* निश्चयं कर्त्तव्यम् ॥ २६ ॥

‘नान्यदा निशि’ इत्ययं निषेधो दान इव स्नानेऽप्यस्तीत्य-
भ्युपेत्य पूर्व-पश्चिमयामयोः स्नानस्य प्रतिप्रसवमाह—

महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थं प्रहरद्वयम् ।

प्रदोष-पश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥ २७ ॥

इति । निशि निषेधो महानिशाविषयः । महानिशाशब्दश्च
द्वितीय-तृतीययामावभिधत्ते । तथा च सति प्रथम-चतुर्थयामौ
दिनवत् स्नानादियोग्यौ । तस्मात्तत्र स्नानादिकमाचरेत् । एत-
च्चापद्विषयम् । अन्यथा ‘भास्करस्य करैः’ (प. स्मृ. १२. २२)
इत्यनेन विरुद्धयेत् । काम्य-नैमित्तिके स्नाने तु महानिशाया-
मप्यनिषिद्धे^३ । तदाह देवलः—

‘महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थं प्रहरद्वयम् ।

तस्यां स्नानं न कुर्वीत काम्य-नैमित्तिकादृते’[†] ॥

इति ॥ २७ ॥

* तच्च मरणनिमित्तमुक्त्वान्तिधेन्वादिदानम् ।

† देवलेनैव —

‘महानिशा द्वे घटिके रात्रेर्मध्यमयामयोः’ ।

इत्युक्तत्वात् रात्रिद्वितीयप्रहरान्त्यघटिका तृतीयप्रहराद्यघटिका चेति
घटिकाद्वयं महानिशासंज्ञकं भवति । तान्त्रिकमते प्रथमप्रहरानन्तरं घ-
टिकाद्वयं महानिशा ततश्चातिनिशेयादालभप्रसक्तेन ।

१. B. D. C and F. read इत्यपि for निश्चयपि. २. B. C E. F. and I.
read मध्यस्थ- for मध्यस्थ. ३. I reads महानिशापि न निषिद्धयेत्; while B.D.
G. and J. read महानिशाप्यनिषिद्धा. ४. I. reads तत्र for तस्या.

रात्रौ स्नानस्य निमित्तं राहुदर्शनं पूर्वमुक्तम् । इदानीं नि-
मित्तान्तरमाह—

चैत्यवृक्षश्चितिर्यूपश्चण्डालः सौमविक्रयी ।

एतांस्तु ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्* ॥२८॥

इति । चित्तेर्योग्यं श्मशानस्थानं चैत्यम् । तत्र समारो-
पितो वृक्षः चैत्यवृक्षः । चित्यादयः प्रसिद्धाः । तेषां स्पर्शनं
स्नाननिमित्तम् । तद् यदि कथञ्चित् रात्रौ सम्पद्यते तदा
रात्रावपि स्नातव्यमित्यभिप्रायः ॥ २८ ॥

स्नानस्य निमित्तान्तरमाह—

अस्थिसंचयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ।

अन्तर्दशाहे विप्रस्य ह्यूर्ध्वमाचमनं भवेत् ॥ २९ ॥

इति । 'प्रथमेऽह्नि' (व्या. स्मृ. ५९)—इत्यादिशास्त्रैर्विहितानां

* जलमाविशेत् । इत्यनेन उद्धृतजलीनिषेधोऽवगम्यते इति धरणी-
धरः । तथा च उष्णोदकनिषेधोऽप्यनेनैवावगम्यत इति सुष्टूक्तं भवति ।

१. B C. D. and F. add तत् before पूर्वम् २. I reads निमित्तान्तराणि
and B. and D नैमित्तान्तरम् for निमित्तान्तरम् ३ M reads चित्तिस्थश्च for
चित्तिर्यूपश्च. ४ Except A. G E. H. and I. all others omit चैत्यवृक्षः;
while B. D., E H and J. read चैत्यादय for चित्यादय ५. B. and D.
omit the following :—

स्नातव्यमित्यभिप्रायः ॥ २८ ॥

स्नानस्य निमित्तान्तरमाह—

अस्थिसंचयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ।

अन्तर्दशाहे विप्रस्य ह्यूर्ध्वमाचमनं भवेत् ॥ २९ ॥

इति । 'प्रथमेऽह्नि' (व्या. स्मृ. ५०)—इत्यादिशास्त्रैर्विहितानां दिनानां
मध्ये यदाऽस्थिसंचयनं क्रियते ततः पूर्वस्मिन् काले रोदनं स्नाननिमित्तम् ।
अस्थिसंचयनादूर्ध्वं रोदनं त्वाचमनस्यैव निमित्तम् । नतु स्नानस्य ॥२९॥

ननु—सौमप्रहणे रात्रावपि.

६. M. reads पूर्वम् for ह्यूर्ध्वम्; while K. and L. स्मृतम् for भवेत्.

दिनानां मध्ये यदा ऽस्थिसञ्चयनं क्रियते ततः पूर्वस्मिन्काले
रोदनं स्नाननिमित्तम् । अस्थिसंचयनाद्ूर्ध्वं रोदनं त्वाचमनस्यैव
निमित्तम् । नतु स्नानस्य ॥ २९ ॥

ननु—सोमग्रहणे रात्रावपि स्नातव्यमित्युक्तं तदयुक्तम् ।
उदकस्य शुद्ध्यभावात् । तदाह पैठीनसिः—

‘अपेयं तु तदा तोयं रात्रौ मध्यमयामयोः ।

स्नानं चैव न कर्तव्यं तथैवाचमनक्रिया’ ॥

इति । तस्माद्रात्रौ स्नानं कथमभ्युपगम्यते?—इत्याशङ्क्य
सोमग्रहादिव्यतिरिक्तविषयेयमशुद्धिरित्याह—

सर्वं गङ्गासमं तोयं* राहुग्रस्ते दिवाकरे ।

सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नान-दानादिकर्मसु ॥ ३० ॥

इति । सोमग्रहस्योपलक्षणत्वात् संक्रान्त्यादिष्वपि नास्त्य-

* ‘सर्वं गङ्गासमं तोयम्’—इत्यनेन पर्वनिमित्तकं पावित्र्यं गङ्गासम-
त्वेन रात्रिस्नानार्हत्वं चोक्तम् । तत्र गङ्गायां कालनियमो नास्ति । यथोक्तं
महाभारते अङ्गारपर्णगन्धर्वम्प्रत्यर्जुनेन—

‘समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते—

रात्रावहनि सन्ध्याया कस्य गुप्तः परिग्रहः ॥

भुक्तो वाऽप्यथ वाऽभुक्तो रात्रावहनि खेचर ।

न कालनियमो ह्यस्ति गङ्गा प्राप्य सरिद्वराम्’ ॥

(म. भा. १. १७०. १६-१७.)

इति । ग्रहणे गङ्गासमत्वात् सर्वेष्वपि जलाशयेषु रात्रौ स्नानं न दो-
षावहमित्यर्थः ।

१. G. reads यथा for यदा २. G. omits तु. ३. I. reads स्नातव्यमित्युक्तं
तद्युक्तम् । ४. I. reads तथा for तदा. ५. K. and L. read सोमग्रस्ते for
सोमग्रहे.

शुद्धिदोषः ॥ ३० ॥

सोमप्रहादीनां यथा उदकप्राशस्त्यहेतुत्वं तथा कुशाना-
मप्याह—

कुशैः पूतं तु यत् स्नानं कुशेनोपस्पृशेद् द्विजः ।

कुशेन चोद्धृतं तोयं सोमपानसमं भवेत् ॥ ३१ ॥

इति । कुशैर्मार्जनं कृत्वा मन्त्रस्नानं क्रियते तत् कुशपूतं
स्नानम् । कुशाननामिकायां धृत्वा यदाचमनं तत् कुशोदको-
पस्पर्शनम् । सन्ध्यावन्दनादौ मार्जनार्थं कुशाग्रैरुद्धृतं बिन्दु-
जातं कुशोद्धृततोयम् । तत्तोयं सोमपानवत् प्रशस्तम् ॥ ३१ ॥

अथ कृत्स्नवेदाध्ययनं कर्तुमशक्तस्यैकदेशाध्ययनमभ्य-
नुज्ञातुमध्ययनाऽभावं निन्दति—

अग्निकार्यात् परिभ्रष्टाः सन्ध्योपासनवर्जिताः ।

वेदं चैवानधीयानास्सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥ ३२ ॥

इति । उभयोः सन्ध्योर्ब्रह्मचारिभिः समिदाधानमग्नि-
कार्यम् । तेन गृहस्थानामौपासनमप्युपलक्ष्यते । अग्निकार्या-
दिरहितानां वृषलत्वं शूद्रादिसमानत्वम् ॥ ३२ ॥

१. B D. E. H. I and J read कुशस्य for कुशानाम्. २. K. and L.
read कुशैः पूतं भवेत्, B. D. C E F H. and I कुशपूतं तु यत्, and G.
कुशपूर्वं तु यत् All for कुशैः पूतं तु यत् ३. Except A K. and L. all
others read कुशेनोद्धृततोयं यत् for कुशेन चोद्धृत तोय ४. M substitutes
स्मृतम् for भवेत्, while G. omits -समं and reads भवेदिति. ५. I. omits
मन्त्र- and adds यत् after क्रियते. ६. Except A. and L. all read
कुशमार्जनार्थं for मार्जनार्थं. ७. C. and F. read अग्निहोत्रम् for अ-
ग्निकार्यम्.

एकदेशाध्ययनमभ्यनुजानाति-

तस्माद्वृषलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।

अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥ ३३ ॥

इति । न चाध्ययनन्यायेनाग्निकार्य-सन्ध्योपासनयोरप्येक-
देशानुष्ठानं शङ्कनीयम् । प्रयासरहितत्वेन तयोरशक्यसम्भ-
वात् । क्वचित्तद्वर्जनस्य नास्तिक्या-ऽऽलस्यादिमूलकत्वात् ।
वृषलभीतेन वृषलत्वाद्भीतेनेत्यर्थः ॥ ३३ ॥

अथ शूद्रान्नं प्रतिषेधति-

शूद्रान्नरसपुष्टस्याऽप्यधीयानस्य नित्यशः ।

जपतो जुह्वतो वाऽपि गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥ ३४ ॥

इति । अध्ययन-जप-होमास्तावदशेषपापक्षयहेतुतया प-
वित्रतामापादयन्तीति धर्मशास्त्रेषु डिण्डिमः । तथाच मनुः-

‘वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ।

नाशयन्त्यागु पापानि महापातकजान्यपि’* ॥

(म. स्मृ. ११. २४५)

* वेदाभ्यासादीनि ब्राह्मणस्य नित्यानि । न तेषां पापप्रणीदनार्थत्वं
युक्तम् । तथापि प्रकारान्तरेणात्रोक्तम् । येषां पापानां शास्त्रकृद्भिः प्राय-
श्चित्तं नोक्तं तेषां, अप्रत्ययकृतानां, प्रतिभूतानां च वेदाभ्यासादिना निवृ-
त्तिर्भवतीति विज्ञायते । ‘महापातकजान्यपि’ इत्यनेन महापातकजनिता-
वान्तरपापानि नश्यन्ति । न महापातकानीति निष्कृष्टोऽर्थः ।

१ I. reads क्रियद्देश- for एकदेश- २ B. and D read न लभ्यते for न
शक्यते. ३. G reads प्रायश्चित्तरहितत्वेन and J प्रयोगरहितत्वेन ४ Except
A. E H. and I. all read अशक्य- for अशक्य- . ५. M. reads उक्ता for
ऊर्ध्वा, while A. substitutes हि for अपि. ६. L. reads डिण्डिम for
नियमः. ७. E. does not insert तथा च मनु

इति । बृहस्पतिरपि-

‘यथा जातबलोवह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः’* ॥

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘यथाग्निर्वायुना ऽऽत्मातो हविषा चैव दीप्यते ।
एवं जप्यपरो नित्यं ब्राह्मणः सम्प्रदीप्यते’ ॥
(व. स्मृ. २३. १६)

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि—

‘वैश्वानरीं व्रातपतीं पवित्रेष्टिं तथैव च ।
ऋताकृतौ प्रयुञ्जानः पुनाति दशपूरुषम्’† ॥

इति । यस्तु नैरन्तर्येण शूद्रान्नं भुञ्जानः तद्रसेन पुष्टो
भवति तं पुरुषं यथोक्ता अध्ययनादयोऽपि न पावयितुं क्षमाः
सस्मात् शूद्रान्नं यत्नेन वर्जयेदित्याशयः ॥ ३४ ॥

शूद्रान्नं दृष्टान्तीकृत्य तद्रच्छूद्रसम्पर्कादीन् प्रतिषेधति—

शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण तु सहासनम् ।

शूद्राज्ज्ञानागमश्चैव ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ३५ ॥

इति । शूद्रान्नं व्याख्यातम् । एकस्मिन् गृहे शूद्रेण सह-

* अत्रापि ‘कर्मजं दोषम्’—इत्यनेन अनिर्दिष्टप्रायश्चित्तस्यैव दोषस्य
ग्रहणं कार्यम् ।

† वैश्वानर्यादय इष्टयः आहिताग्नेः । वेदज्ञानं जप्यं च अनाहिताग्नेः
इति यथाधिकारं सम्भवत्येव ।

१. B. and D. read पीतो, C. E. F. H. I. and J. पूतो and G. धूतो for
ध्मातो. २. We follow here A and the text, while all others substitute तथा
for एव and मन्त्रयुक्त समाहित for ब्राह्मणः सम्प्रदीप्यते. ३. I reads पूतयितुं,
C. F. and H. प्रापयितुं for पावयितुं, while J. ऊर्ध्वं पारयितुं for the same.
४. Except A. B. and D. all others substitute अपि for एव. ५. G
omits शूद्रेण, while except J. all others do not insert शूद्रान्नं व्याख्यातम्.

वासः शूद्रसम्पर्कः । कृष्यादिकं कारयतां कृषीवलैः शूद्रैः सह
कदाचिदेकस्मिन् शकटादावुपवेशेनं सहासनम् । पुराणश्रवणा-
दिजातधर्माधर्मविवेकात् प्राज्ञात् वाग्मिणः शूद्राद्धर्माधर्मप्राप्ति-
ज्ञानागमः । एते शूद्रान्नादयः ज्वलन्तं ब्रह्मवर्चसेन विख्यातमपि
पुरुषं नरके पातयन्ति । तस्मात्ते वर्जनीयाः ॥ ३५ ॥

वर्ज्यान्तरमाह—

यः शूद्र्या पाचयेन्नित्यं शूद्री च गृहमेधिनी ।

वर्जितः पितृ-देवेभ्यो रौरवं याति स द्विजः ॥ ३६ ॥

इति । यो^१ विप्रः केनचिन्निमित्तेन परस्थलादौ निवसन्
स्वकीयमेवात्रं शूद्रस्त्रिया पाचयेत्* यस्य च ग्रामे निवसतो
ऽपि ऊढाऽनूढा वा शूद्रा गृहिणी भवति द्विविधोऽपि स विप्रो
हव्य-कव्येऽनुष्ठान्तुमयोग्यः सन्नरकमाप्नोति ॥ ३६ ॥

शूद्रान्नवत् सूतकान्नं निन्दति—

मृत-सूतकपुष्टाद्भो द्विजः शूद्रान्नभोजनः ।

अहं तन्न विजानामि कां कां योनिं गमिष्यति ॥ ३७ ॥

* पूर्वं एकादशेऽध्याये 'दास-गोपाल-नापित'—(प. स्मृ. ११. २१)
—इत्यादिना दासादयः भोज्यान्तत्वेन परिगणिताः । तत्कथमत्र शूद्र-

१. I reads पुराणादि- for पुराण- २. I. omits वाग्मिनः ; while except
A G I. and J. others omit प्राज्ञात् ३. B. D. and H substitute
पितृ-देवत्ये for पितृ-देवेभ्यः; while M does not insert this whole Sloka.
४ B and D. omit यो ५. J. substitutes पल्यादौ for परस्थलादौ and
except A and I. others omit परस्थलादौ ६. I reads अनुष्ठानायोग्य
for अनुष्ठानुमयोग्य and B C D F. G. and J read स नरकम् for सन्
नरकम्. ७ We follow here A and M, while all others read मृत
सूतकपुष्टाद्भो द्विजः ८ B C. D E. F. G. and H. read शूद्रान्नभोजनम्, I.
K. and L शूद्रान्नभोजनम् and M. शूद्रान्नभोजने all for शूद्रान्नभोजन-
९ C. F G J K. and L. read अथ तन्न, M. अहं तन्न for अहं तन्न, while B.
and D. अहं चापि न for the same.

गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि सूकरः ।

श्वयोनौ सप्तजन्मा स्यादित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ ३८ ॥

इति । मृताशौचे जाताशौचे वा अशौचिनोऽन्नमन्यो यो विप्रो दशस्वपि दिनेषु भुक्त्वा शरीरं पुष्ट्वाति सोऽयं मृत-सूतक-पुष्टांगो विप्रः बहुषु कष्टयोनिषु जायते । कां कां योनिं गमिष्यतीत्येतत् न जाने इत्युक्त्वा योनीनामतिकष्टत्वं वर्णितम् । न तु स्वाज्ञानं प्रकटीकृतम् । अन्यथा गृध्रादिजन्मोदाहरणं व्याहन्येत । न च—गृध्रादिवाक्ये^१ मनुरब्रवीदित्यभिधानात् तत्पूर्वकं स्वाज्ञानमुपवर्णितमिति शङ्कनीयम् । तद्वर्णने^२ प्रयोजनाभावात् । मनुशब्दोदाहरणं प्रामाण्यदाढ्यार्थम् । तथा च साति शूद्रान्न-सूतकान्नयोः कष्टत्वस्यात्यन्तं प्रमितत्वात्^३ । तदुभयं सर्वथा वर्जनीयमित्युक्तं भवति ॥ ३७-३८ ॥

शूद्रार्थे होमानुष्ठानं प्रतिषेधति—

दक्षिणार्थं* तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्धविः ।

ब्राह्मणस्तु भवेत् शूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥३९॥

स्त्रीपाचितान्नस्य निषेधः!—इति चेत् । नायं दोषः । दासाद्यतिरिक्तशूद्र-जातीयस्त्रिया एवायं निषेध इति समाधत्स्व ।

* अत्र 'दक्षिणार्थम्'—इत्युक्तेर्दक्षिणाग्रहणमन्तरा होमो न दोषावह—इति न शङ्कनीयम् । शूद्रस्याग्निसाध्ये कर्मण्यधिकाराभावात् । तत्करणे होमकर्तुर्दोषोऽस्त्येवेति सुधियो विदाङ्कुर्वन्तु ।

१. G. and M read सप्तजन्म स्यात्, I. reads सप्त जन्मानि for सप्तजन्मा स्यात् २. We follow here only A, while J. reads शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गः and all others शूद्रान्नपुष्टाङ्गः for मृत-सूतकपुष्टाङ्गः. ३. Except A all others read -वाक्य for -वाक्ये ४. G and H. read अभिधानपूर्वक for अभिधानात्तत्पूर्वक- ५. C. and F. वर्णन- and I. वर्णनेन both for वर्णने. ६. I. reads प्रतिपा- दितत्वात् for प्रमितत्वात्.

इति । यो विप्रः शूद्राङ्गक्षिणामादाय तदीयं हविः शान्ति-
पुष्ट्यादिसिद्धये वैदिकैर्मन्त्रैर्जुहोति तस्य ब्राह्मणस्यैव तत्र
प्रत्यवायः । शूद्रस्तु होमफलं लभेदिति ॥ ३९ ॥

अथ भोजनकाले मौनं विदधाति—

मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद् द्विजः ।

भुञ्जानो हि वदेद् यस्तु तदन्नं परिवर्जयेत् ॥ ४० ॥

इति । यस्तु मौनेन भोक्तव्यमिति व्रतं* तपोरूपेण स्वीकृत्य
वर्तते स भोक्तुमासीन उत्थानपर्यन्तं किमपि वचनं न वदेत् ।
यदि प्रमादाद्भोजनमध्ये किञ्चिद्वाक्यं वदेत् तदानीमवशिष्टमन्नं
परित्यजेत् न तु भुञ्जीत ॥ ४० ॥

भोजनपात्रेण जलपानं निषेधति—

अर्धे भुक्ते तु यो विप्रः तस्मिन् पात्रे जलं पिबेत् ।

हतं दैवं च पित्र्यं च आत्मानं चोपघातयेत् ॥ ४१ ॥

इति । कांस्यादिपात्रे प्रक्षिप्तमन्नं भुक्त्वा भोजनसमाप्तेः
प्रागेवं तत्पात्रमुद्धृत्य जलं यः पिबेत् तेनानुष्ठितं हव्यं कव्यं
च देवान् पितॄन् न तर्पयेत् । तेन दोषेण स्वात्मानं नरके पात-
यित्वोपघातयेत् ॥ ४१ ॥

* प्राणाहुतिग्रहणपर्यन्तं मौनं नित्यम् । तदन्तरं भोजनसमाप्तिपर्यन्तं
यन्मौनं तदैच्छिकं व्रताङ्गं वा भवति ।

१. J reads वर्जयेद् द्विज for परिवर्जयेत्. २. E and I read तदा for
तदानीं ३. E. and I do not insert न तु भुञ्जीत ४. G. reads अर्धे भुक्त्वा तु,
B and D. अर्धभुक्तौ तु, C and F. अर्धभुक्त्वे तु and I अर्धभुक्ते तु all for
अर्धे भुक्ते तु. ५. L. reads हतदैव and चैव घातयेत् for हतं दैवं and चोपघात-
येत्. K. also substitutes चैव घातयेत् for चोपघातयेत् ६. I. reads
भवघातयेत् for उपघातयेत्.

पङ्क्त्युच्छिष्टकारित्वं प्रतिषेधति—

भुञ्जानेषु तु विप्रेषु योऽग्रे पात्रं विमुञ्चति ।

स मूढः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नः स खलूच्यते ॥ ४२ ॥

इति । एकपङ्क्त्युपाविष्टेषु भुञ्जानेषु सत्सु तन्मध्ये कश्चिदि-
तरभोजनसमाप्तेः पूर्वमेव स्वपात्रं परित्यज्य भोजनान्ते 'चुलकं'*
पीत्वोत्तिष्ठति तस्य निन्दाऽतिमहती । तदर्थमेव मूढादि-
शब्दाः प्रयुक्ताः ॥ ४२ ॥

श्राद्धकाले भोजनपात्रचलनात् पूर्वं स्वस्तिवाचनं निषेधति—

भाजनेषु च तिष्ठत्सु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।

न देवास्तृप्तिमार्यान्ति निराशाः पितरस्तथा ॥ ४३ ॥

इति ॥ ४३ ॥

अस्नातभोजनादिकं निषेधति—

अस्नात्वा नैव भुञ्जीत अजत्वाऽग्निमहूय च ।

पर्णपृष्ठे न भुञ्जीत रात्रौ दीपंविना तथा ॥ ४४ ॥

इति । यद्यपि स्नान-जप-होमानां भोजनकालात् प्राचीन-

* 'चुलकं' उत्तरापोशनम् । यद्यप्यत्र मूढादिशब्दप्रयोगेण महती
निन्दावगम्यते तथापि न तस्य कश्चिदपि दोषोऽभिहितः । अत एव
उत्थानं शिष्टसम्प्रदायविरुद्धमित्येवेति प्रतिभाति ।

१. M. does not insert this Śloka. २ K and L substitute तु for च.
३. I. substitutes च for स. ४ I. reads उदक पीत्वा तिष्ठति for चुलकं पी-
त्वोऽत्तिष्ठति ५. B. and D. read भाजनेषु. ६ B. and D. read स्वस्तिम् for
हस्तिम्. ७ H. and M do not insert this Śloka, while K. and L read
स्नात्वा नैव च for अस्नात्वा नैव. ८. G. reads अहुत्वा for अजत्वा and all
others except A. and J. substitutes ऽग्निमपूज्य, while I. ऽऽज्यमहूय
both for ऽग्निमहूय.

काले विहितत्वादस्नातभोजनादिकं न प्रसक्तं तथापि कदाचित्
केनचिन्निमित्तेन स्वस्वकालेष्वननुष्ठितेषु यदि भोजनकालः
प्राप्तः स्यात् तदा स्नानादिकमकृत्वा भोजनं न कुर्वीत । तथा
पत्रावल्यां भुञ्जानः पत्राणामन्तर्भागे भुञ्जीत । न तु पृष्ठभागे ।
तथा रात्रावन्धकारे न भुञ्जीत ॥ ४४ ॥

अथा ष्वहारादिना धनार्जनं प्रतिषेधति—

गृहस्थस्तु दयायुक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत् ।

पोष्यवर्गार्थसिद्धयर्थं न्यायवर्ती सुबुद्धिमान् ॥ ४५ ॥

न्यायोपार्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ह्यात्मरक्षणम् ।

अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ ४६ ॥

इति । गृहस्थः पुत्र-मित्र-कलत्रादयः सर्वथा रक्षणीया इत्य-
नया दयया युक्तोऽपि पोष्यवर्गपोषणरूपस्यार्थस्य सिद्धये ध-
र्ममेव शास्त्रीयमेव याजनादिरूपं द्रव्यार्जनोपायं चिन्तयेत् ।
एवं च सति न्यायवर्ती सन् परलोकविषयप्रधानत्वेन
बुद्धिमान् भवति । तस्मात् न्यायोपार्जितेनैव याजना-
दिसाध्येन वित्तेनात्मनः कुटुंबस्य च रक्षणं कर्त्तव्यम् । यस्त्व-

१ M reads यद् for दया-. २ E H M. read पोष्यधर्मार्थसिद्धयर्थं for
पोष्यवर्गार्थसिद्धयर्थं ३ I. and J. read तु बुद्धिमान्, G. स बुद्धिमान् for
सुबुद्धिमान् ४ K and L read स्वात्मरक्षण, G आत्मरक्षणम् and M
ज्ञानरक्षणम् for ह्यात्मरक्षणम्. ५ B and D read गृहस्थस्य, G and H.
गृहस्थै both for गृहस्थ ६ C E F. and H. read बुद्धिमान् for
बुद्धिमान् ७. C and F read आत्मार्थं कुटुंबस्य, I आत्मरक्षण for आत्मनः
कुटुंबस्य च रक्षणम् and E. G H and J. आत्मार्थं कुटुंबस्य for the same.
B and D. follow our reading, but omit च.

न्यायेन चौर्यापलापादिना लब्धेन वित्तेन जीवेत् स दैवे
पित्र्ये च कर्मण्यनर्हो भवति । यत्तु मनुवचनम्—

‘वृद्धौ च माना-पितरौ संती भार्या सुतः शिशुः ।

अप्यकार्यज्ञातं कृत्वा भर्त्तव्या मनुब्रवीत्’* ॥

(म. स्मृ. ११. ११)

इति तदापद्विषयम् ॥ ४५-४६ ॥

अथ पुण्यवस्तुदर्शनं विधत्ते—

अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ।

दृष्टमात्राः पुनन्त्येते तस्मात् पश्येत्तु नित्यशः ॥ ४७ ॥

इति । इष्टकाचयनसंस्कृतेनाग्निना युक्तोऽग्निचित् । कपिला
कपिलवर्णा धेनुः । सत्री द्वादशाहमारभ्य सहस्रसंवत्सरपर्यन्तेषु
सत्रेषु यस्य कस्यचित् सत्रस्यानुष्ठाता । शास्त्रीयेण मार्गेण
प्रजानां पालको राजा । चतुर्थाश्रमस्य यथावत्पालको
भिक्षुः । महोदधिलवणसमुद्रादिः । एते दृष्टाः सन्तो द्रष्टारं
पुनन्ति । कुश-हिरण्यादयो द्रष्टव्यविशेषाः पुनन्तोऽपि धार-
णादिकमपेक्षन्ते । न तु दर्शनमात्रेण पुनन्ति । अतस्तद्वैलक्ष-
ण्याय दृष्टमात्राः इत्युक्तम् ॥ ४७ ॥

रक्षणमात्रेण शुद्धिप्रदान् पदार्थानाह—

* उदाहृतोऽयं श्लोकः पूर्वमाचारकाण्डे (प. १९८ पं. १४) अत्र
चाचार्येण मनुकृतेनोदाहृतः तथापि नायं मनुस्मृतिपुस्तकेषु सर्वत्रोपल-
भ्यते । नापि टीकाकृद्भिर्व्याख्यातः । क्वचित् ‘भृत्यानामुपरोधेन’ (म.
स्मृ. ११. १०)—इत्यस्मादग्रे दृश्यते ।

१ B. D and I. substitute सात्री for सत्री. २ I. reads पश्येत for
पश्येत्

अरणिं कृष्णमार्जारं चन्दनं सुमणिं घृतम् ।
तिलान् कृष्णाजिनं छागं गृहे चैतानि रक्षयेत् ॥४८॥

इति ।

‘योऽश्वत्थः शमीगर्भः’ ।

(तै. ब्रा. १. २. ८.८)

इत्यादिभिर्मन्त्रैः संस्कृतो बह्निमन्येनोपयुक्तेः काष्ठविशेषोऽग्निः । सुमणिः पद्मरागादिः ॥ ४८ ॥

अथ गोचर्मदानं विधातुं गोचर्मनिरूपणमाह—

गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।

तत् क्षेत्रं दशगुणितं गोचर्म परिकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

इति । एकेन वृषेण सहितं गोशतं सैकवृषम् । तच्च गोशतं नियन्त्रणरहितं विश्रामाय यावन्तं भूपदेशमाक्रम्यावतिष्ठते तावद्भूपदेशो दशगुणितः सन् गोचर्मशब्देनाभिधीयते । मनुस्तु प्रकारान्तरमाह—

‘तिर्यग्यवोदराण्यष्टावूर्धा वा त्रीहयस्त्रयः ।

प्रमाणमङ्गुलस्योक्तं वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः ॥

वितस्तिद्वितयं हस्तमिति स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं^१ निवर्तनम् ॥

पञ्च चाभ्यधिकं कृत्वा एतत् गोचर्म कीर्तितम् ॥

(म. स्मृ. १२. ७-८)

इति । वृद्धमनुः—

१. Except A., all others read त्रिंशत् तु समन्तत, while G त्रिंशत् तु.

‘सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् ।
तान्येव दश गोचर्म दाता पापैः प्रमुच्यते* ॥
(म. स्मृ. १२. १०)

इति ॥ ४९ ॥

पापक्षयकामिनां गोचर्मदानं विधत्ते—

ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यो मनो-वाक्काय-कर्मजैः ।

एतद्गोचर्मदानेन† मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ५० ॥

इति । मनो-वाक्काय-कर्माणि व्यापारास्तेभ्यो जातानि मनो-वाक्काय-कर्मजानि । नचैतेषां त्रयाणामल्पाधिकभावेन व्यवस्थितानां साधारणो निवृत्तिहेतुरयुक्त—इति वाच्यम् । अत्यन्तावृत्तानां मानसानामीषदावृत्तानां वाचिकानां संकृत्कृतानां कायिकानां च समत्वसम्भवात् ॥ ५० ॥

* विज्ञानेश्वरस्त्रिदमेव वाक्यं बृहस्पतिनाम्नोदाजहार (आचाराध्याये २१० श्लोकव्याख्यायाम्) । तत्र ‘पापैः प्रमुच्यते’ इत्यस्य स्थाने ‘स्वर्गे महीयते’ इति भेदः ।

† यद्यपि गोचर्मप्रमाणं तत्र तत्र मतभेदात् विभिन्नमानं दृश्यते तथाप्यन्यतमग्रहणान्न दोष इति सिद्धयति । ब्रह्महत्यादिरित्यादिशब्दात् सुरापान-सुवर्णस्तेय-गुरुतल्पगमनानां ग्रहणम् । नतु संसर्गस्य । तस्य कलौ महापातकत्वस्य निषिद्धत्वात् । आदिशब्देन विवक्षितग्रहणे सर्वशब्दग्रहणं महापातकसमानानामुपसङ्ग्रहार्थम् । मनो-वाक्काय-कर्मजैरित्यस्य मनसा सङ्कल्प्य वाचाऽभिलष्य कर्मणोपपादितैरित्यर्थः । तेन कायकृतत्वं लभ्यते । तथा च कामकृतेषु महापापेष्विदं प्रायाश्चत्तं कर्तव्य-

१. C. H. F. read दाता for दत्त्वा B. and D. ज्ञानात् for the same २. B. and D. read पापक्षयार्थं रोगिणा चर्मदानं, C and F पापक्षयकामिनो गोचर्मदानं, G पापक्षयाय रोगिणो गोचर्मदानं J पापक्षयरोगिणो चर्मदानं all for पापक्षयकामिनां गोचर्मदानं ३. K and L. substitute पातकै for किल्बिषैः ४. G and J. read निष्कृतिहेतुः for निवृत्तिहेतुः ५ B and D. do not insert सकृत्.

दानस्य फलातिशयहेतुं पात्रविशेषमाह—

कुटुम्बिने दारिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ।

यद्दानं दीयते तस्मै तद्दानं शुभकारकम् ॥ ५१ ॥

इति । विशेषत इति पदं कुटुम्बित्वादिभिस्त्रिभिः पात्राति-
शयविशेषणैः प्रत्येकं सम्बन्ध्यते । तथा च सति यस्य
महत् कुटुम्बं दारिद्र्यं चाधिकं बहुवेदपाठेन श्रोत्रियत्वम-
तिशयितं तादृशाय दीयमानं शुभस्य फलातिशयस्य कारकं
भवति ॥ ५१ ॥

परकीयभूम्यपहरणे प्रत्यवायाधिक्यमाह—

वापी-कूप-तडागाद्यैर्वाजपेयशतैर्मखैः* ।

गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुद्ध्यति ॥ ५२ ॥

इति । वाप्यादीनामेकैकस्य शुद्धिहेतुत्वं शास्त्रान्तरेषु
प्रसिद्धम् । तादृशैर्बहुभिरपि न शुद्ध्यतीत्युक्तेः प्रत्यवायाधि-
क्यं प्रतीयते । न च सर्वात्मना* शुद्धिर्नास्तीत्येवम्परमिदं

मिति । अन्यथा मनोवाग्व्यापारयोः पातित्यानाधायकतया तयोर्ग्रहणम-
नर्थकं स्यात्—इति सुधियो विचारयन्तु ।

* केचन पूर्वोक्तगोचर्मप्रमाणभूमिहरणदोषस्य निवृत्तिर्न भवतीत्याहुः ।
न तत्र मूलं पश्यामः ।

१ E G and H. read तद्व्यवृद्धिकारकम् for तद्दानं शुभकारकम् २ H.
substitutes पात्रातिशय- for पात्रातिशय-, while B C D E. F G and L.
omit पात्रातिशय-. ३. B. C D. E F. G. and H. read दारिद्र्यादिकं for
दारिद्र्यं चाधिकं; while J reads दारिद्र्यमधिकं बहुवेदपाठकत्वात् श्रोत्रियता बह्वी
and H बहुवेदपाठे च श्रोत्रियत्व for बहुवेदपाठेन श्रोत्रियत्वमतिशयितं. E. does
not insert अतिशयित ४. I and J. read -शतैरपि for शतैर्मखैः; while
M. does not insert this sloka.

वचनम् । तथा सति सुवर्णस्तेयधर्मेषु सम्भावितशुद्धिषु मध्ये
तत्पाटानुपपत्तेः ॥ ५२ ॥

अथ रजस्वलाविषये कञ्चिद्विशेषमाह—

अष्टादशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।

अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशना मुनिरब्रवीत् ॥ ५३ ॥

इति । रजोदर्शनमारभ्य चतुर्थे दिवसे स्नाता स्त्री पुनस्तत
आरभ्य अष्टादशदिनादर्वाग्रजस्वला भवति चेत् तदा स्ना-
नमेवाचरेत् । न तु त्रिरात्राशौचं कुर्यात् अष्टादशदिनादूर्ध्वं
रजोदर्शने त्रिरात्राशौचं कर्तव्यम् ॥ ५३ ॥

रजस्वलाप्रसङ्गेन बुद्धिस्थानां चाण्डालादीनां व्यवधाने
देशपरिमाणमाह—

युगं युगद्वयं चैव त्रियुगं च चतुर्युगम् ।

चाण्डाल-सूतिकोदक्या-पतितानामधः क्रमात् ॥ ५४ ॥

इति । अत्रः क्रमाद्विपरीतक्रमादित्यर्थः । ततश्चैवं योजनी-
यम् । पतितस्य व्यवधानमेकेन युगेन । उदक्याया युगद्वयेन ।
सूतिकाया युगत्रयेण । चाण्डालस्य युगचतुष्टयेनेति । युग-
परिमाणं लोकव्यवहारादवगन्तव्यम्* ॥ ५४ ॥

* युगपरमाणमुक्तं माक्रेण्डयपुराणे —

‘द्वे वितस्ती तथा हस्तो ब्राह्मतीर्थादिवेष्टनम् ।

चतुर्हस्तं धनुर्दण्डो नाडिका युगमेव च’ ॥

(मा. पु. ४९. ३९)

१. G. substitutes क्विचित् for कञ्चित् while B and D रजस्वलावि-
षयकविशेषमाह for रजस्वलाविषये कञ्चिद्विशेषमाह २ E G. and M.
read आषोडशदिनात् for अष्टादशदिनात् ३. B and D substitute उश-
ना मनुरब्रवीत् for उशना मुनिरब्रवीत्. ४ G. and H. read षोडशदिनात् for
अष्टादशदिनात् and E and H रज स्नाता for रजस्वला while I. omits चैत्-
५ G. reads युगादीना परिमाण for युगपरिमाण.

उक्तव्यवधानाऽभावे शुद्धिमाह—

ततः सन्निधिमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।

स्नात्वाऽवलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृशते यदि ॥५५॥

इति । मात्रशब्देन स्पर्शा व्यावर्त्यते । स्पर्शाभावे स्नानमेव ।
स्पर्शोऽपि अकामकृते स्नानं सूर्यावलोकनं च । कामकृते द्वैगुण्यं
शुद्ध्यन्तरं वा द्रष्टव्यम् । सङ्कटादिषु सत्यपि सन्निधौ स्पर्शा-
भावे स्नानाभावः । यथासम्भवव्यवधानस्य संवर्त्तनाभ्यु-
पगतत्वात्—

‘संकटे विब्रमे चैव दुर्गे चैव विशेषतः ।

हृद-पट्टनमार्गे च सम्भवं तु यथा भवेत्’ ॥

(सं. स्मृ. १८९)

इति ॥ ५५ ॥

अथ तडागादौ पशुवत् मुखेन जलपानं निषेधति—

विद्यमानेषु हस्तेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।

तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥५६॥

इति । ‘स्नानानि पञ्च पुण्यानि’ (प. स्मृ. ००)—इत्यारभ्य

इति तथा च मेदिन्याम्—

‘युगो रथ-हलाद्यङ्गे न द्वयोस्तु कृतादिषु ।

युगे हस्तचतुष्केऽपि वृद्धिमानौषधेऽपि च’ ॥

(गान्तवर्गे १७)

इत्यादिभिः हस्तचतुष्टयं युगमिति सिद्ध्यति ।

१ E reads -भावेऽशुद्धिमाह for -भावे शुद्धिमाह and H -भावेऽप्यशुद्धिमाह.
२. G. reads अभ्यनुज्ञातत्वात् for अभ्युपगतत्वात् ३ I. reads पात्रेषु for
हस्तेषु. ४. G. reads -दुर्बल for दुर्बल. ५ C. and E read अयोनौ
for श्वयोनौ

‘श्वयोनौ जायते ध्रुवम्’—इत्येतदन्तेन ग्रन्थसन्दर्भेण योऽयमा-
चारशेषः प्रतिपादितः तस्य सर्वस्य प्रपञ्चः पूर्वकाण्डे प्रायेण
कृत इति नात्र पुनः प्रपञ्च्यते । न चैवं सति पुनरुक्तिः शङ्क-
नीया । मूलवचनेषु तत्र सङ्गृहीतार्थस्यात्र विवृतत्वात् ॥५६॥

अथ प्रायश्चित्तकाण्डशेषः ।

तत्र केनचिन्निमित्तेन शपथमुल्लङ्घितवतः प्रायश्चित्तमाह—

यस्तु क्रुद्धः पुमान् ब्रूयाज्जायार्यास्तु अगम्यताम् ।

पुनरिच्छति चेदेनां विप्रमध्ये तु श्रावयेत् ॥ ५७ ॥

श्रान्तः क्रुद्धस्तमोन्धो वा क्षुत्पिपासा-भयार्दितः ।

दानं पुण्यमकृत्वा तु प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥ ५८ ॥

उपस्पृशोत्रिषवणं महानद्युपसङ्गमे ।

चीर्णान्ते चैव गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥५९॥

इति । यैः केनचिन्निमित्तेन क्रुद्धः सन् स्वभार्याया अगम्यतां
प्रतिजानीयात्—‘अतः परं त्वां न गमिष्यामि । त्वं मम माता भ-
गिनीति’ । पुनरपि कालान्तरे क्रोधोपशमे सति एनां गन्तुं यदी-

१. B. and D omit नात्र पुन and I प्रपचित for प्रपञ्च्यते २. I.
repeats तत्र. ३. B. C. D E G. and J substitute प्रेयात् for ब्रूयात्, while
I. भार्याया माहगम्यताम् for जायायास्तु अगम्यताम्. M reads this line as
follows. —

यस्तु क्रुद्ध पुमान् भार्यां प्रतिज्ञायाम्यगम्यताम् ।

B. and D substitute न गम्यताम् for अगम्यताम् ४. M reads तां गन्तुं
for चेदेनां. ५. B. and D read श्रान्त, U and F. स तु and K and L
आर्त्त. all for श्रान्तः, while M. reads तमोभ्रान्त्या for तमोऽन्धो वा ६. B
C. D. E F. G H and J substitute वा for तु ७. J reads उपवास for
उपस्पृशेत. ८. I and J. read महानद्योस्तु for महानद्युप- ९. J. reads
चीर्णं चैव तु for चीर्णान्ते चैव. १०. H. and J. insert क्रुद्ध after यः and
then again after निमित्तेन. ११. G. reads क्रोधास्तमये for क्रोधोपशमे.

च्छति तदा पर्षदग्रे स्वकीयं पापं विनिवेदयेत् । 'अहं शपथ-प्र-
तिज्ञावेलायां प्रामान्तरगमनेन गृहव्यापारेण वा श्रान्त आसम् ।
मदीये वचस्युल्लङ्घिते सति क्रुद्धोऽभूवम् । तस्या अपराधाभावे
अपि तमसा भ्रान्त्या अन्धः परामर्शरहितोऽभूवम् । क्षुधा-पिपा-
सया राजादिभयेन वा पीडित आसम् । अत एवमादिदोष-
प्रयुक्तमिदमगम्यताप्रतिज्ञानम् । नतु विवेकपूर्वकम् । तस्माद-
स्य पापस्य प्रायश्चित्तमनुगृह्णन्तु भवन्त'—इति । यस्तु दानं
करिष्यामीति शपथपूर्वं प्रतिज्ञाय तथैवाशया समागतार्थं ब्रा-
ह्मणाय किमपि न प्रयच्छति, तथा काशीयात्रादिकं सङ्कल्प्य
यथाकर्तव्यं किञ्चित् दूरं गत्वा पश्चाद् अश्रद्धां प्राप्तस्तत् पुण्यं
न करोति तेष्वेतेषु त्रिषु निमित्तेषु विप्रैर्निर्दिष्टमिदं प्रायश्चित्त-
माचरितव्यम् । द्वयोर्महानद्योः सङ्गमे गत्वा त्रिषवणस्नान-
पूर्वकं त्रिरात्रोपवासं कुर्यात् । चतुर्थदिने गां दद्यात् दश ब्राह्म-
णांश्च भोजयेत् ॥ एतेष्वान्यनिमित्तेषु वर्णभेदेन प्रायश्चित्त-
माह यमः—

‘स्वभार्या तु यदा क्रोधादगम्येति च यो वदेत् ।

प्राजापत्यं चरेद्विप्रः क्षत्रियो दिवसान् नव ॥

षड्रात्रं तु चरेद्वैश्यस्त्रिरात्रं शूद्र आचरेत् ।

(य. स्मृ. ६. १३)

इति । 'एतस्य कार्यस्याऽकरणे चतुर्षु वर्णेषु अन्यतमं हतवा-

१ G. and J. read तथैवाश्रमसमागताय for तथैवाशया समागताय, while B. C. D E and F read तथैवा- for तथैवा-. २ G and J. omit -कथञ्चित्. ३. I. omits एतेषु and B and D निमित्तेषु. ४. B and D. read एतेष्वन्यनिमित्तेषु, J. एतेष्वनिमित्तेषु and G एतेष्वेव निमित्तेषु for एतेष्वान्यनिमित्तेषु, but these are incorrect. ५. I reads अगम्येति च यो for अगम्येति च यो. ६. J. substitutes अस्य for एतस्य.

नस्मि'—इति शपथं कृत्वा येस्तत् कार्यं न करोति तस्य प्रायश्चित्तं यम एव आह—

विप्रस्य वधसंयुक्तं कृत्वा तु शपथं नृपः ।

ब्रह्महा यावकान्नेन व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥

क्षत्रियस्य पराकं तु प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ।

वृषलस्य त्रिरात्रं तु व्रतं शूद्रहणश्चरेत् ॥

केचिदाहुरपापं तु वृषलस्य वधं मृषा ।

नैतन्मम मतं यस्मात्तद्धस्तेन भवत्यसौ* ॥

(य. स्मृ. ६. १६-१८)

इति । मनुरण्यनृतप्रायश्चित्तमाह—

‘वाग्दैवतैस्तु चरुभिर्यजेरस्ते सरस्वतीम् ।

अनृतस्यैनसस्तस्यं कुर्वाणा निष्कृतिं पराम् ॥

* यः शपथं कृत्वा तत् कार्यं न करोति स ब्रह्महा भवति । एवमेव क्षत्र-
वैश्य-शूद्रवधशपथं कृत्वा तत् कार्यं न कुर्वीत चेत् तत्तद्धर्षहन्ता भवति
इति योजयेत् । शूद्रवधशपथो न दोषावह इति केचिदाहुः तन्न । यमस्य
सम्मतम् । यतस्तेन शपथेन सपुरुषः इतरवत् ‘तद्धः’ तं शूद्रं हन्तीति
तद्धः भवति । शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तमस्त्येव ततश्चैवमुक्तं भवति—वर्ण-
त्रयेण शूद्रहत्याशपथकरणे शूद्रेण च स्ववर्णस्येतरस्य वा हत्याशपथकरणे
दोषोस्त्येवेति यमस्य मतम् ।

† यत्र साक्षिणोऽनृतं वदन्ति तत्र ते वाग्दैवतैश्चरुभिः सरस्वतीं यजे-
रन् । अनवस्त्रावितान्नरूपपकौदने चरुशब्दः प्रसिद्धः । बहुवचननि-
र्देशादत्र कपिञ्जलन्यायेन चरुत्रयं वेदितव्यम् । कूष्माण्डा नाम मन्त्रा

१. Except A. and I all omit य. २. Except A. and I. all others do
not insert एव ३. B D. and I. read तथा for चरुद् ४. B. and D.
read शूद्रश्चरेत्त्विह for शूद्रहणश्चरेत् ५. G and I read तस्मात् for यस्मात्
while I कृत and others हत for तद्ध. ६. All, except C F G. and
I others read प्राग्दैवतै for वाग्दैवतै ७. Except A. and the text all
others read तत्र for तस्य.

कूष्माण्डैर्वापि जुहुयाद्धृतमग्नौ यथाविधि ।
उदित्यूचा वा वारुण्या तृचेनापदैवतेन चै' ॥

(म. स्मृ. ८. १०५-१०६)

इति । प्रजापतिः—

‘अनृती सोमपः कुर्यान्निरात्रं परमं तपः ।
पूर्णाहुतिं वा जुहुयात् सप्तवत्या घृतेन तु’ ॥

इति । प्रतिश्रुत्यानृतोक्तौ हारीत आह—

‘प्रतिश्रुत्यानृतं ब्रूयान्मिथ्या सत्यमथापि वा ।
स तप्तकृच्छ्रसहितं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्’ ॥

इति । ब्रह्मचारिविषये गर्ग आह—

‘त्रिरात्रमेकरात्रं वा अनृतोक्तौ व्रतं चरेत् ।
मासं भुक्त्वा ब्रह्मचारी पुनःसंस्कारमाचरेत् ॥

यजुर्वेदे प्रसिद्धाः । ‘यद्देवा देव हेडनं’ (मा. सं. २०. १४) इत्येवमादय ।
उदित्यूचा ‘उदुत्तमं वरुण पाशम्’—इत्यनया ऋचा वरुणदेवताकया ।
अपदैवतेन ‘आप्यायस्व’ इति तृचेन सूक्तेन । राघवानन्दस्तु ‘तदित्यूचा’
इति पाठमाश्रित्य—‘तदित्यूचा गायत्र्या । तदादिकेत्युक्तत्वात् उदुत्तमं
वरुण पाशमित्येतया वारुण्या’ इति व्याचख्यौ ।

१ H. reads व्रतमस्मिन् for घृतमग्नौ. २ B D. H. and I substitute
च for वा and all others except A. and the text read वारुण्यब्रह्मचेन for
वारुण्या तृचेन. ३. The text substitutes वा for च ४. B. and D do not
insert प्रजापति ५. B and D read अनृतोक्तौ तु समय, C and F. अनृते
सोम and G H and I अनृतोक्तौ सोमप all for अनृती सोमप ६ I.
reads पूर्णाहुतीर् for पूर्णाहुतिं. ७. All, except A and I others read सप्त
तेन घृतेन तु for सप्तवत्या घृतेन तु ८ B D and G. substitute च for वा.
९. B and D. read ब्रह्मचार्यनृते चरेत्, E F G H and I. ब्रह्मचार्यनृतं
चरेत् and C. F. प्रत्याचार्यनृतं चरेत् all for अनृतोक्तौ व्रतं चरेत्

अभ्यासे चैन्दवं प्रोक्तं नैष्ठिको द्विगुणं चरेत् ।

वनस्थस्त्रिगुणं कुर्याद्यतिः कुर्याच्चतुर्गुणम् ॥

मांसाशनेऽनृतोक्तौ च शवनिर्हरणे तथा' ॥

इति । क्वचित्तु निमित्तविशेषे अनृतमपि बुद्धिपूर्वं वक्तव्यम् । तदाह याज्ञवल्क्यः—

‘वर्णिनां हि^१ वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेत् ।

तत्पावनाय निर्वाप्यश्चरुः सारस्वतो द्विजैः’ ॥

(या. स्मृ. २. ८३)

इति । संत्याभिभाषणे गुरुतरपापस्य वर्णिवधस्य निमित्तता प्रसङ्ग्येन । तत् पापं मा भूदिति स्वल्पपापमनृतमपि वक्तव्यम्* । तस्य शुद्धये सारस्वतश्चरुर्निर्वाप्यः । वर्णिवधवदात्मवधप्राप्तावपि अनृतं वदेत् । तदाह व्याघ्रः—

‘यत्रोक्तात्मात्मनः पीडा नितान्तं तु भवेद्यदि ।

तत्र वक्तव्यमनृतं व्याघ्रस्य वचनं यथा’ ॥

इति ॥ ५७—५८—५९ ॥

* अन्यान्यपि निमित्तान्याह शुक्राचार्यः—

‘स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसङ्कटे ।

गो-ब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितम्’ ॥

(भा. पु. ८. १९. ४३)

इति । न जुगुप्सितं न दोषावहमित्यर्थः ।

१. Except A. B. and D. all others read चैन्द्व चैव for चैन्द्व प्रोक्त.
२. B and D. read नैष्ठिके द्विगुणं भवेत् ३ G. and H do not insert तु
४. Except A. B. and D. all others substitute तु for हि. ५ B. D. read सस्यपि भाषणे. ६. Except A. B. and D. all others omit अपि ७. I. reads ब्राह्मण for व्याघ्र, but it seems to be a mistake. ८ B. and D. substitute अत्र for तत्र ९. We follow here A. B. and D, while all others read भवतीति चेत् for तु भवेद्यदि.

दुर्ब्राह्मणगृहभोजने प्रायश्चित्तमाह—

दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।

अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥ ६० ॥

इति । दुराचारत्वं विहिताननुष्ठानम् । यो विप्रो विहितं नानुतिष्ठति निषिद्धं त्वाचरति तस्य गृहे भुक्त्वा दिनमेकमुप-
वसेत् ॥ ६० ॥

तदशक्तौ प्रायश्चित्तान्तरमाह—

सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवेदिनः ।

भुक्त्वान्नं मुच्यते पापादहोरात्रान्तरान्नरः ॥ ६१ ॥

इति । एकस्मिन् दिने सकृदसकृद्वा दुर्ब्राह्मणगृहे भोज-
नेन यत् कृतं पापं तस्य सदाचारविप्रस्य वेदान्तिगृहे वा
भोजनेन शुद्धिः । यद्वा एकस्मिन् दिने सम्प्राप्तं यत् पिपीलिका-
वधादिक्षुद्रपापजातं तत्सर्वं विशिष्टान्नभोजनेन विशुद्ध्यति ।
पवित्रगृहान्नभोजनेन पापविशुद्धिं बौधायनोऽप्याह—

१. C. and F substitute वा for च. २ All others except A. and I. substitute तु for च. ३ K and L read अहोरात्रान्तरान्तर . and M. reads अहोरात्रं तु वै नर . ४. All others except A G. and I. do not insert सदाचारविप्रस्य वेदान्तिगृहे and omit वा, while G. omits the whole portion, as—

एकस्मिन् दिने सकृदसकृद्वा दुर्ब्राह्मणगृहे भोजनेन यत् कृतं
पापं तस्य सदाचारविप्रस्य वेदान्तिगृहे वा भोजनेन शुद्धिः ।

५. B D. and G. omit यद्वा, while B. D. substitute तत् पिपीलिका- for यत् पिपीलिका-. ६ G inserts -महा- between -क्षुद्र- and -पाप-. ७. I reads शिष्टान्नभोजनेन शुद्ध्यति.

‘भैक्ष्याहारोऽग्निहोत्रिभ्यो मासेनैकेन शुद्ध्यति ।

*यायावर-वनस्थेभ्यो दशभिः पञ्चभिर्दिनैः ॥

एकाहधनिनोऽत्रेन दिनेनैकेन शुद्ध्यति ।

कपोतव्रतनिष्ठस्य पीत्वाऽऽपः शुद्ध्यते त्रिभिः’ ॥

(बौ. स्मृ. ४. ९. २७-२८)

इति ॥ ६१ ॥

मरणकालोपहतेः प्रायश्चित्तमाह—

ऊर्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरिक्षमृतौ तथा ।

कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत अशौचमरणे तथा ॥ ६२ ॥

इति । मरणकाले वान्त्यादिकमूर्ध्वोच्छिष्टं मूत्रादिकमधो-
च्छिष्टम् । तयोरन्यतरद्यदा सम्पद्यते तदा संस्कर्ता पुत्रादिर्धना-
दिना प्रत्याम्नायेन प्राजापत्यत्रयं कुर्यात् । मंचकादौ मरणम-
न्तरिक्षमृतिः । रजस्वला-सूतिकामरणमशौचमरणम् । तस्मिन्
द्विविधेऽपि मरणे कृच्छ्रत्रयं कुर्यात् ॥ ६२ ॥

प्राजापत्यकृच्छ्रस्य चतुरः प्रत्याम्नायानाह—

* ये प्रत्यहं धान्ययाच्ञा कृत्वा पञ्चयज्ञादिविहितानुष्ठानपूर्वक
गृहस्थधर्मानाचरन्ति ते यायावराः एकाहनिर्वाहपर्याप्तं धनं यस्य स
एकाहधनी तस्य । कपोतव्रत कपोतवृत्तिः । सा च
(भा. पु. ९. १८. २५ टीकायां) श्रीधरस्वामी ।

१. B. and D. read एकाहात् for एकाह-; while A. C. E F G and I
एकाह धनिन for एकाहधनिन २ The text reads वृत्ति-for -व्रत- ३ I.
reads शुद्ध्यति for शुद्ध्यते, while except A. and the text others read
द्विजः for त्रिभिः. ४ K and L read अगरोच्छिष्टम् for अधोच्छिष्टम्
५. Except A. all others omit अपि ६. B and D. omit-कृच्छ्रस्य
and read प्राजापत्यस्य.

कृच्छ्रं देव्ययुतं चैव प्राणायामशतद्वयम् ।

पुण्यतीर्थेऽनार्द्रशिरःस्नानं द्वादशसङ्ख्यया ॥ ६३ ॥

द्विथोजने तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेकं प्रकल्पितम् ।

इति । देवी गायत्री । तस्या अयुतसङ्ख्याको जपो दे-
व्ययुतम् । स एकः प्रत्याम्नायः । प्राणायामानां शतद्वयं द्वि-
तीयः प्रत्याम्नायः । अनार्द्रं शिरो यस्याः सावनार्द्रशिरास्तस्य
स्नानमनार्द्रशिरःस्नानम् । सकृत् स्नात्वा तद्द्धानुष्ठानं च वि-
धाय केशान् शोषयित्वा ततो द्वितीयं स्नानमाचरेत् । एवं-
विधं स्नानद्वादशकं पुण्यतीर्थे कृतं तृतीयः प्रत्याम्नायः ।
पुण्यतीर्थमुद्दिश्य योजनद्वयगमनं चलुर्थः । तथोदकवासाद-
योऽपि प्रत्याम्नाया अवगन्तव्याः । तदुक्तं चतुर्विंशतिमते—

‘कृच्छ्रोऽयुतं च गायत्र्या उदवासस्तथैव च ।

धेनुप्रदानं विप्राय सममेतच्चतुष्टयम् ॥

तिलहोमसहस्रं तु वेदस्याध्यायमेव च ।

विप्रा द्वादश वा भोज्याः पावकेष्टिस्तथैव च ॥

अन्यानि वा पवित्राणि समान्याहुर्मनीषिणः’ ।

इति ॥ ६३ ॥

अथ रेतस्खलनप्रायश्चित्तमाह—

१ F K and L read कृच्छ्रो for कृच्छ्र २ M. reads -शतत्रयम्. ३ I. reads द्विथोजने for द्विथोजनं. ४ M reads एव for एक ५ B. and D. omit तस्य and read अनार्द्रशिरः स्नानम् for अनार्द्रशिरास्तस्य स्नानम् ६. H reads तत for तथा ७ G reads यदुक्तं ८. I reads वेदाध्ययनमेव for वेदस्याध्यायमेव ९ B. D. G and J. read अन्या वा पावनी क्राञ्चित्., H. अन्यानि वा पावनानि for अन्यानि वा पवित्राणि.

गृहस्थः कामतः कुर्याद्रितसःस्खलनं भुवि ॥६४॥
सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ।

इति । अकामकृते याज्ञवल्क्य आह—

‘यन्मेद्य रेत इत्याभ्यां स्कन्नं रेतोभिमन्त्रयेत् ।
स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये तेनानामिकया स्पृशेत्’ ॥
(या. स्मृ. ३. २७८)

इति ।

‘यन्मेद्य रेतः’

(तै. आ. १. ३०. २)

इत्येकस्या ऋचः प्रतीकमिदम् ।

‘पुनर्माँमैत्विन्द्रियम्’

(तै. आ. १. ३०. २)

इत्युपरितनो मन्त्रस्ताभ्यां मन्त्राभ्यामनामिकया रेत
आदाय स्तनयोर्भ्रुवोर्वा मध्यमुपस्पृशेत् । यतीनां वनवासिना
च प्रयत्नोत्सर्गे कण्वोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘यत्नोत्सर्गं गृही कृत्वा वारुणीभिरुपस्पृशेत्* ।
वानप्रस्थो यतिश्चैव चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ॥

* ‘वारुणीभिः’ वरुणदेवताभिः ‘इमं मे वरुण’— इत्यादिभिः ऋग्भिः
उपस्पृशेत् ।

१ M reads सेचनं for स्खलन २ B D and E. read स्तनान्तर भ्रुवोर्मध्य,
H and the text स्तनान्तर भ्रुवोर्मध्य, G and J स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये all
for स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये ३ H. reads पुनर्माँमैत्वशुद्धिमिति for पुनर्माँमैत्व-
द्रियमिति ४ G omits the following portion —

यतीनां वनवासिनां च प्रयत्नोत्सर्गे कण्वोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘यत्नोत्सर्गं गृही कृत्वा वारुणीभिरुपस्पृशेत् ।

वानप्रस्थो यतिश्चैव चरेच्चान्द्रायणव्रतम्’ ॥

इति । स्वप्ने तु काश्यप आह—

‘सूर्यस्य त्रिर्नमस्कारं स्वप्ने सिक्त्वा गृही चरेत् ।

५ H. and I. read -त्रयम् for -व्रतम्.

इति । स्वप्ने तु काश्यप आह—

‘सूर्यस्य त्रिर्नमस्कारं स्वप्ने सिक्त्वा गृही चरेत् ।
वानप्रस्थो यतिश्चैव त्रिः कुर्यादघमर्षणम्’ ॥

(का. स्मृ. ६. ११)

इति । ब्रह्मचारिणम्प्रति मनुराह—

‘स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।
स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्मामित्यृचं जपेत्’* ॥

(म. स्मृ. २, १८१)

इति । भयादौ प्रजापतिराह—

‘भये रोगे तथा स्वप्ने सिक्त्वा शुक्रमकामतः ।
आदित्यमर्चयित्वा तु पुनर्मामित्यृचं जपेत्’ ॥

(प्र. स्मृ. ३. १९)

इति । नैष्ठिकस्य हारीत आह—

‘उपकुर्वाणस्तु यत् कुर्यात्कामतोऽकामतोऽपि वा ।
तदेव द्विगुणं कुर्याद्ब्रह्मचारी च नैष्ठिकः’ ॥

इति ॥ ६४ ॥

अथ ब्रह्मवधस्य महापातकस्य प्रायश्चित्तमाह—

* पुनर्मामिति ऋक् उपरितनयाज्ञवल्क्यवचनव्याख्याने निर्दिष्टा

१. C. F. read कश्यप for काश्यप . २. I. and F. substitute तु for त्रि.; while G omits the following portion —

‘स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्मामित्यृचं जपेत्’ ।

इति । भयादौ प्रजापतिराह—

‘भये रोगे तथा स्वप्ने सिक्त्वा शुक्रमकामतः ।

चतुर्विद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ॥ ६५ ॥

समुद्रसेतुगमनं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ।

इति । ऋग्वेदोदयश्चतस्रो वेदाश्चतुर्विद्याः । ताभिरुपपन्न-
स्तदध्ययनानुष्ठानवान् । एतेन

‘चातुर्विद्यो विकल्पी च’

(अ. स्मृ. ३. १९)

इत्यादिरङ्गिरसा प्रोक्ता सर्वा परिषदुपलक्ष्यते । समुद्रे दा-
शरथिना बद्धः सेतुः समुद्रसेतुः । तद्यात्रां ब्राह्मणघातके पुरुषे
यथाविध्यनुष्ठेयत्वेन निर्दिशेत् ॥ ६५ ॥

विधिवदित्युक्तम् । कोऽसौ विधिरित्याकाङ्क्षया तदिति-
कर्तव्यतामाह—

सेतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ॥ ६६ ॥

वर्जयित्वा विकर्मस्थान् छत्रोपानद्विर्जितः ।

इति । चतुर्णां वर्णानां यानि कर्माणि शास्त्रविहितानि
तेभ्यो विरुद्धानि विकर्माणि तेषु तात्पर्येण तिष्ठन्तीति विकर्म-
स्थाः । तान् वर्जयित्वा यथाशास्त्रं वर्तमानाच्चातुर्वर्ण्यात् सेतु-
बन्धमार्गे भिक्षां चरेत् । छत्रोपानद्विर्जित इति न केवलं
भिक्षावेलायाम् । किन्तु मार्गगमनेऽपि द्रष्टव्यम् ॥ ६६ ॥

१. I. reads चतुर्विद्योपपन्ने तु २. K. and L. read विप्रघातके for ब्रह्मघा-
तके ३. I. and J. read ऋगादयः चतस्रो. ४. I. reads चातुर्विद्योपप-
न्नेन द्वाभ्यां च for चातुर्विद्यो विकल्पी च. ५. C. F. and G. omit समुद्रसेतु-
and C. and F. also omit तद्यात्रां. ६. B. D. and H. read चातुर्वर्ण्यं for
चातुर्वर्ण्यात्. ७. Except E and I. others insert विकर्मस्थाश्च, while G.
reads विकर्मस्थ for the same. ८. I. omits मार्ग-, while G. substitutes
इति for अपि.

भिक्षमाणेन वक्तव्यमुक्तिप्रकारमाह—

अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ॥ ६७ ॥

गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ।

इति । पापप्रख्यापनस्य प्रायश्चित्ताङ्गत्वात् प्रतिभिक्षागृहं अहं दुष्कृतकर्मेत्यादिवाक्येन स्वपापं प्रख्यापयेत् । अप्रख्यापने बाधमाहाङ्गिराः—

‘ कृत्वा पापं न गूहेत गूह्यमानं विवर्धते’ ।

(अं. स्मृ. १.४७)

इति । दुष्कृतकर्मा, महापातककारको, ब्रह्मघातक इति पदत्रयस्य महासामान्या-ऽवान्तरसामान्य-तद्विशेषवाचित्वादपुनरुक्तिः ॥ ६७ ॥

अध्वश्रान्तस्यावस्थातुं देशविशेषमाह—

गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु* नगरेषु वा ॥ ६८ ॥

तपोवनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु वा ।

इति । बहूनां गवां ग्रामे स्थापयितुमशक्यत्वेनारण्ये स्थापनाय कल्पितो ब्रजप्रदेशो गोकुलम् । यत्र व्याघ्रादिभयात् ग्रामाद्बहिर्निवासोऽशक्यः । तत्र ग्रामे नगरे वा प्रविश्य गोशाला-

* कतिपयजननिवासो ग्रामः । चातुर्वर्ण्यानेकजननिवासो नगरम् । मुन्यादिनिवासस्तपोवनं नैमिषादिकम् ।

१. B. and D read the following line as follows:—

गृहद्वारेषु भिक्षामि तिष्ठामि ब्रह्मघातक ।

२. C. and F read अवान्तर सामान्याभ्या तद्विशेषवाचित्वात् ३. K. and L. read वापि for चैव. ४. M reads तथा वनेषु for तपोवनेषु ५ Except C. and F all others substitute च for both वा. ६. J. omits ग्रामान् ७. B. D. and G. read ऽशक्त for ऽशक्य also substitute तदा for तत्र.

देवायतनादौ पुण्यप्रदेशे निवसेत् । असति तु व्याघ्रादिभ्यो
भये तपोवनादिषु निवसेत् । नदी-प्रस्रवणेभ्योऽन्यानि तीर्था-
नि पम्पासरोवरादीनि ॥ ६८ ॥

न केवलं भिक्षागृहेष्वेव पापप्रख्यापनम् । किन्तु निवास-
स्थानेष्वपीत्याह —

एतेषु ख्यापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ॥ ६९ ॥

दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ।

रामचन्द्रसमादिष्टेनलसञ्चयसञ्चितम् ॥ ७० ॥

सेतुं* दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

इति । यथोक्तप्रकारेण पापप्रख्यापनपुरःसरं यात्रां कृत्वा
सेतौ दृष्टे सति तत्पापक्षयः ॥ ६९-७० ॥

सेतुदर्शनानन्तरकर्तव्यमाह—

सेतुं दृष्ट्वा विशुद्धात्मा त्ववगाहेत सागरम् ॥ ७१ ॥

* 'दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम्'—इति सेतोर्विशेषण-
द्वयम् । स च सेतुर्दशयोजनविस्तीर्णः शतयोजनमायतः दीर्घः । यथा
श्रीमद्रामायणे—

'दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ।

ददृशुर्देव-गन्धर्वा नलसेतुं सुदुष्करम् ॥

(वा. रा. ६. २२. ७२)

इति । रामचन्द्रेण समादिष्टेन नलनाम्ना वानरेण योज्यं काष्ठ-पाषाणा-
दिसञ्चयः कृतः तेन सञ्चितं बद्धम् ।

१. L. omits तु २ B and D read तेषु प्रख्याप्य यत्नेन, J एतेषु ख्यापय-
न्नेव, K. and L. एतेषु ख्यापयन्नेक. all for एतेषु ख्यापयन्नेन. ३. B. D.
G. H. I. J. and M. read -समादिष्ट for -समादिष्ट- ४ Except H all
others read सेतोर्वर्शने for सेतौ दृष्टे ५ B. D. G. and I read सेतुदर्शनानं-
तरं for सेतुदर्शनानतर- ६ K. L. and M. do not insert this line.

इति । स्पष्टोऽर्थः ॥ ७१ ॥

सेतुं ब्रह्मशक्नुवतो भूपतेः पक्षान्तरमाह—

यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ।

इति । अश्वमेधेऽप्यऽशक्तस्य तदुपासनं वेदितव्यम् । तथा च तैत्तिरीयब्राह्मणे* श्रूयते—

‘सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा अतरन्नपि वा एतेन
ब्रह्महत्यामतरन् सर्वं पाप्मानं तरति तरति
ब्रह्महत्यां यो ऽश्वमेधेन यजते य उचैनमेवं वेद’ ।

(तै. सं. ६. ३. १२. १. २)

इति । तदुपासनं च—

‘उषा वा अश्वस्य’ ।

(तै. सं. ७. ६. २६. १)

* अत्र सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु ‘तैत्तिरीयब्राह्मणे’ इत्येव वर्तते, तथापि ‘सर्वं वेत्याद्यादिमं वाक्यं तैत्तिरीयसंहितायामेव वर्तते न ब्राह्मणे । तदर्थं

१. Except I. all others omit स्पष्टोऽर्थः . २. E has in the margin —

‘अनुपातकिनस्त्वैते महापातकिनो यथा ।

अश्वमेधेन शुद्धयन्ति तीर्थानुसरणेन वा’ ॥

इति । तत्र अश्वमेध सार्वभौमविषयः ।

‘राजा सार्वभौमोऽश्वमेधेन यजेत’ ॥

इति श्रुते ।

We are unable to find out whether the above portion can be found in this book or others. ३ The quoted portion does not occur in Taittirīya Brāhmaṇa, but is found in Taittirīya Samhitā and the next sentence also in the Samhitā and not in Taittirīya Brāhmaṇa.

इत्यादौ वाजसनेयिब्राह्मणे तैत्तिरीयब्राह्मणे* च प्रप-
ञ्चितम् ॥ ७२ ॥

सेतुयात्रां समाप्य पुनः प्रत्यागतस्य कर्तव्यमाह—

पुनः प्रत्यागतो वेश्मवासार्थमुपसर्पति ॥ ७२ ॥

सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।

गाश्रैवैकशतं दद्याच्चतुर्विधेषु दक्षिणाम् ॥ ७३ ॥

ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ।

इति । ब्राह्मणानां प्रसादो नाम-विपापो विशुद्धस्त्वमसी-
त्येवमाद्युक्तिः । इदं च व्रतं गुणविहीनस्य ब्राह्मणस्य वधे द्रष्ट-
व्यम् । अस्मिन्नेव विषये व्रतान्तरमाह याज्ञवल्क्यः—

‘पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २५०)

इति । विद्या-तपोयुक्ते पात्रे गो-भू-हिरण्यादिकं जीवनोपाय-
पर्याप्तं दद्यात् । वा शब्देन सर्वस्वं सपरिच्छेदं वा गृहं दद्यात् ।
तदाह मनुः-

लेखकप्रमादो वा माधवाचार्यस्यैव नाम विस्मृतिर्वेति न ज्ञायतेत्यलं महतां
प्रमादोद्घाटनेन ।

* ‘उषा वा’ इत्येतद्वाक्यं न तैत्तिरीयब्राह्मणे दृश्यते । अपि तु तै-
त्तिरीयसंहितायामेव वर्तते ‘तैत्तिरीयब्राह्मणे’ इति तु प्रामादिकमेवेति
प्रतिभाति ।

१. C. and F read सहपुत्र सह भृत्यैश्च, J सहपुत्र सभृत्यैश्च and K. L.
सपुत्रः सहभृत्यैश्च all for सपुत्र सह भृत्यैश्च २. B. D and H. read चातुर्वे-
द्येषु and E. I. चातुर्विधेषु for चातुर्विधेषु. ३ B. D. and I omit
ब्राह्मणस्य ४ C. and F read घृत for धन

‘सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत्* ।

धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥

(म. स्मृ. ११. ७६)

इति । अपुत्रस्य सर्वस्वदानं पुत्रवतः सपरिच्छदं गृहदानमिति व्यवस्था ॥ ७२-७३ ॥

अथान्यमुनिप्रणीतानां व्रतविशेषाणां व्यवस्थां वर्णयामः ।
तत्र याज्ञवल्क्यः—

‘शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।

ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥

(या. स्मृ. ३. २४३.)

इति । स्वव्यापादितब्राह्मणशिरःकपाल-ध्वजवान्—

‘कृत्वा शवशिरोध्वजम् ।

(म. स्मृ. ११. ७२)

इति मनुस्मरणाच्च ।

‘ब्राह्मणो ब्राह्मणं घातयित्वा तस्यैव शिरःकपाल-
मादाय तीर्थान्यनुसंचरेत् ’ ।

(शा. स्मृ. ५. २६)

* अत्रायमर्थवादः ‘ धनं वा जीवनायालम्—इति । यावता धनेन दत्तेन प्रतिग्रहीतुर्जीवनं पर्याप्तं भवति तावता धनेन तस्मै जीवितं दत्तं भवति एतदेव साम्यम् ।

१. The text reads स वेदविदुषे for वा वेदविदे. २. H. reads जीवनायालम्-गृहं for जीवनायाल. ३. Except A, all others omit पुत्रवत. ४. H. reads -कपालो for -कपाली.

इति शातातपस्मरणाच्च । एतद्दुभयं पाणिनैव ग्राह्यम्—
 'खट्वाङ्ग-कपालपाणिः' ।
 (गौ. स्मृ. २२. ४)

इति गौतमस्मरणात् । खट्वाङ्गशब्देन दण्डारोपितशिरः-
 कपालात्मको ध्वजो गृह्यते । भिक्षार्थं त्वन्यदेव मृत्कपालं
 ग्राह्यम् ।

* मृण्मयकपालपाणिर्भिक्षार्थै ग्रामं प्रविशेत्' ।
 (गौ. स्मृ. २२. ६)

इति गौतमस्मरणात् । तथा शङ्खोऽपि—

'ब्रह्महा परिषदानुमतः खट्वाङ्गी गर्दभाजिनी
 मृण्मयपात्रपतितशिष्टान्नभोजी स्वकर्म विख्याप-
 यन् चरैर्द्रक्ष्यमेककालाहारः । शून्यागार-नदी-

---

* अस्मद्दृष्टगौतमस्मृतिपुस्तकेषु नेदं सूत्रं कुत्राप्युपलभ्यते । नापि
 व्याख्याकृता हरदत्तेन विवृतम् । भिक्षार्थं मृण्मयपात्रं ग्राह्यमित्यपि न
 तस्य सम्मतमिति प्रतिभाति । यतस्तेन 'खट्वाङ्ग' इत्येतत्सूत्रव्याख्यायां—
 'खट्वाङ्गं दक्षिणे पाणौ । कपालं सव्ये भिक्षार्थं पानीयपानार्थं भोजनार्थं
 च । तथा चापस्तम्बः—

'पुरुषशिरः प्रतिपानार्थमादाय खट्वाङ्गं दण्डार्थं' ।
 (आ. ध. सू. १. १०. २७. २१)

इत्युक्तम् ।

१. B. D. G. omit this:—

एतद्दुभयं पाणिनैव ग्राह्यम् ।

'खट्वाङ्ग-कपालपाणिः' ।

सप्त इति गौतमस्मरणात् ।

येषु २. I. J. does not insert -कपाल-. ३. B. D. and G. omit मृण्-. ४ I.
 bra reads -भिक्षान्न- for -शिष्टान्न-.

पर्वत-वृक्षमूल-गुहानिकेतनः स एवं द्वादशे वर्षे
शुद्धिमाप्नोति' ।

(शं. स्मृ. १६. ९)

इति । वनादिवासिना तेन भवितव्यम् । यथाह मनुः—

'ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् । (७२)

कृतवापनो वा निवसेद् ग्रामान्ते गोब्रजेऽपि वा ।

आश्रमे वृक्षमूले वा सर्वभूतहिते रतः'* ॥ (७८)

(म. स्मृ. ११. ७२-७८)

इति । 'कृतवापनो वा' इति वाशब्देन जटाधारणेन सह
विकल्पोऽवगम्यते† । अत एव संवर्तः—

'ब्रह्महा द्वादशाब्दानि बालवासा‡ जटी ध्वजी' ।

(सं. स्मृ. १०९)

इति । लोहितमृण्मयखण्डशरावेण भिक्षा ग्राह्या । तथा-
चापस्तम्बः—

* तृण-पर्णादिकृतो निकेतो वर्षातप-शीतत्राणादिहेतु गृहं कुटी ।
† द्वादशाब्दिकव्रतस्यैव 'कृतवापन' इत्यादिर्विशेषः । गोविन्दराजस्तु 'समा-
प्ते द्वादशे वर्षे' (म. स्मृ. ११. ८१) इत्यभिधानात् द्वादशवार्षिकस्याय
गुणविधिरिति मन्यते ।

‡ नाय विकल्पे मेधातिथ्यादिसम्मतः ।

§ लोमवद्रसन इत्यर्थः ।

१ G substitutes स केतनं for स एव, while I omits स २ G. reads
तथा च for यथाह ३ The text substitutes -समा for -अब्दानि ४ The
text omits वा ५. E. and H substitute आसने for आश्रमे. ६. The
text substitutes गो-ब्राह्मणहिते रतः for सर्वभूतहिते रत ७ The text reads
ब्रह्मन्नुस्तु वने गच्छेत् बल्कवासा for ब्रह्महा द्वादशाब्दानि बालवासा.

‘लोहितकेन मृण्मयखण्डशरावेण भिक्षायै ग्रामं प्रविशेत्’।
(आ. ध. सू. १ ९. २४. १४)

इति । अत्र मृष्टं लभ्यत इति सङ्कल्पमकृत्वा भैक्ष्यमा-
चरेत् । तदाह वसिष्ठः—

‘सप्तागाराण्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्ष्यमेककालाहारः’।
(व. स्मृ. २१. ९)

इति । इदं च भैक्ष्यमशक्तविषयम् । तथा च संवर्तः—

‘ब्रह्मज्ञस्तु वनं गच्छेद्वनवासी जटी ध्वजी ।
वन्यान्येव फलान्यश्नन् सर्वकामविवर्जितः॥
भिक्षार्थी विचरेद् ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्ष्यं खट्वाङ्गी संयतः पुनः ॥
भैक्ष्यं चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ।
वनवासी ह्यर्पः स्पृश्येत् सदाकालमतन्द्रितः॥
ख्यापयन्नात्मनः पापं ब्रह्मघ्नः पापकृत्तमः ।
अनेन तु विश्वानेन द्वादशाब्दं व्रतं चरेत्’ ॥

(सं. स्मृ. १०९-११२)

१ The text reads as follows:—

खण्डेन लोहितकेन शरावेण ग्रामे प्रतिष्ठेत ।-

२ G. substitutes यत्र for अत्र. ३ E. reads मिष्टं for मृष्टं. ४. B and D. omit चरेद् ५. The text reads वल्कवासा, B. C. D. F. and J बाल-
वासा and H. वनवासी all for वनवासी. ६. The text reads च चरेद् for
विचरेद्. ७ G. reads सद्युत for सयत and J. खट्वाङ्गीलघित for खट्वाङ्गी
सयत. ८ B and D. ह्यप स्पृश्य, C. and F ह्युपस्पृष्ट्वा and E. G. and
H. ह्यप. स्पृश्यात् all for ह्यप स्पृश्येत्; while the text स पापश्च for the
same ९. H. reads पापकृत्तर for पापकृत्तमः and the text reads this
line as follows —

ख्यापयन्नेन तत पापं ब्रह्मघ्न पापकृत्तर ।.

इति । नियमान्तराण्याह यमः—

‘अथ वै ब्रह्महत्यायां खट्वाङ्गी मितभोजनी ।
 मृण्मयेन कपालेन स्वकर्म श्रावयंस्तथा ॥
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 शोचन् विनिन्दन्नात्मानं संस्मरन् ब्राह्मणं च तम्* ॥
 चरेद् व्रतं यथोद्दिष्टं देव-ब्राह्मणपूजकः ।
 एवं दृढव्रतो नित्यं सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सप्तागाराण्यपूर्वाणि यान्यसङ्कल्पितानि च ।
 सञ्चरेत्तानि शनकैर्विधूमे भुक्तिर्वाजते ॥
 ब्रह्मन्ने देहि मे भिक्षाभिनो विख्याप्य सञ्चरेत् ।
 एककालं चरेद्भैक्ष्यमलब्धोपवसेद्दिनम् ॥
 एवं सञ्चरमाणस्तु ब्रह्महत्यां ब्रुवन् सदा ।
 पूर्णं तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति’ ॥

(य. स्मृ. ६. २१-२६)

इति । ब्रह्मचर्यादिनियममाह गौतमः—

‘खट्वाङ्ग-कपालपाणिर्वा द्वादशसंवत्सरान् ब्रह्म-
 चारी भिक्षायै ग्रामं प्रविशेत् कर्माचक्षाणः

* यस्नेन हतः तं ब्राह्मणं संस्मरन् । ‘ब्रह्मन्ने देहि मे भिक्षाम्’—
 इति एनः पापं विख्याप्य भिक्षेत् ।

१. C. and F read विषयान्तराणि for नियमान्तराणि. २ G. and I read मितभोजन for मितभोजनी ३ B. D. I read ख्यापयन् for श्रावयन् ४ B. D read देवागाराणि च विवर्जयेत् for सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ५ B and D. substitute -पूजन for -पूजक. ६ We follow here A. and I; while all others read भूणन्ने. ७. B. D. E. and I. substitute अभिख्याप्य for विख्याप्य. ८ A. B. C D. and F read ब्रह्महत्या for ब्रह्महत्या. ९ G. H read भैक्ष्य- for ब्रह्म- and B. and D -चर्यव्रतानि for -चर्यादिनियमम्. १० I. reads खट्वाङ्गी for खट्वाङ्ग; while except A. and the text all others omit वा.

(४) यथोपक्रामेत् सन्दर्शनादार्यस्य ।

(५) स्थानासनाभ्यां विहरन् सवनेषूदको-
पस्पर्शां शुद्धयेत् । (६)

(गौ. स्मृ. २२. ४-६)

इति । काश्यपोऽपि—

‘ पवित्रपाणिर्दण्डी च पङ्कदन्तां रजस्वलः ।

तीर्थावासी कुशाच्छादी जटिलौ ब्रह्महा भवेत् ॥

(का. स्मृ. ३. १४)

इति । इयं विशुद्धिरकामकृतब्राह्मणवधविषया । तथा च
मनुरेतद्वाद्दशवार्षिकमुपक्रम्य बहूनि व्रतान्यभिधायान्तं नि-
गमयति—

‘इयं विशुद्धिरदिता प्रमाप्याकामतो द्विजम् ।

कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते’ ॥

(म. स्मृ. ११. ८९)

इति । आवृत्तब्रह्मवधे चतुर्थात्प्राग्गतमप्यावर्तनीयम् ।
तदाह तुर्मनु-देवलौ—

‘विधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं चरेत् ।

तृतीये त्रिगुणं चैव चतुर्थे चास्ति निष्कृतिः’ ॥

१. G reads यथोक्तक्रमात् and H. यथोपक्रमेत् both for यथोपक्रमेत्.
२. Except A. II. I. and the text all others read उदकस्पर्शां for उदको-
पस्पर्शां ३. A. and J substitute कण्वोऽपि for काश्यपोऽपि. ४ C and
E read पङ्कदिग्धो and I. पङ्कदन्तो for पङ्कदन्तो. ५ B D. read तीर्थवासी
कुशाच्छेदी for तीर्थावासी कुशाच्छादी and all others except A. and J. read
तीर्थवासी for तीर्थवासी.

इति

‘यत् स्यादैनभिसन्धाय पापं कर्म सकृत्कृतम् ।
तस्येयं निष्कृतिर्दृष्टा धर्मविद्धिर्मनीषिभिः’ ॥

इति । तदेतद्देवलेन सकृदनुष्ठानस्य सकृत्कृतपापविषय-
त्वाभिधानात् ।

प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमावर्तनीयम् ।

इति न्यायाच्चावृत्तौ द्वैगुण्यादिसिद्धिः । यस्तु न साक्षाद्-
ब्राह्मणं हन्ति किंतु तिरस्कारादिद्वारात्तन्निमित्ततामापद्यते
तम्प्रति सुमन्तुराह—

तिरस्कृतो यदा विप्रो हत्वात्मानं मृतो यदि ।

निर्गुणः सहसा क्रोधाद्गृह-क्षेत्रादिकारणात् ॥

त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्यात् प्रतिलोम सरस्वतीम् ।

गच्छेद्वापि विशुद्धयर्थं तत्पापस्येति निश्चितम्* ॥

* यो गुणहीनो विप्रः स्वकीयैः परकीयैर्वा तिरस्कृतः सन् आत्मानं
व्यापादयेत् । इदं च तिरस्करणं सनिमित्तम् । सहसा क्रोधात् वा गृह-क्षेत्रा-
दिनाशेनापहारेण वा दुःखितः सन् यो म्रियेत तस्य विशुद्धयर्थं तिरस्का-
रादिकर्त्तव्यं मरणनिमित्तभूतेन तत्पुत्रादिना वा त्रैवार्षिकं व्रतं वा सागर-
सङ्गममारभ्योगमपर्यन्तं सरस्वतीतीरसेवनं कर्तव्यम् । इदं च निर्गुण-
विप्रमरणविषये निमित्तभूतस्य गुणवत् एव । गुणवति मृते त्वधिकम् ।

१ I. does not insert इति २ C. F. and G. substitute यस्मात् for
यत् स्याद्. ३ B and D read पापहर्ता सकृत् for पापं कर्म सकृत् ४ G.
reads दृष्टा for दृष्टा ५ G. omits तदेतद् ६ C. and F. read क्रममाणो,
E. and H. ऽक्षममाणो for हत्वात्मानं

इति । निर्निमित्तं भर्त्सने स एव आह—

‘अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो ह्यत्यर्थं निर्गुणोपरि ।
क्रोधाद्द्वि त्रियते यस्तु निर्निमित्तं तु भर्त्सितः ॥
वत्सरत्रितयं कुर्यात्ततः कृच्छ्रं विशुद्धये’* ॥

इति । यदा पुनर्निमित्ती अत्यन्तगुणवान् आत्मवाती चात्य-
न्तनिर्गुणः तदेकवर्षमेव ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् ।

‘केश-श्मश्रु-नखादीनामकृत्वा वपनं वने ।
ब्रह्मचर्यं चरन् विप्रो वर्षेणैकेन शुद्धयति’ ॥

इति तेनैवाभिधानात् । यथा हन्ता प्रायश्चित्ती यथा वा
निमित्ती तथैवानुमन्त्रार्दयोऽपि प्रायश्चित्तभाजः । तथा च
पैठीनसिः—

‘हन्ता मन्तोपदेशा च तथा सम्प्रतिपादकः ।
प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गोपदेशकः ॥
आश्रयः शस्त्रदाता च भक्तदाता विकर्मिणः ।
उपेक्षकः शक्तिमांश्रेद्दोषवक्ताऽनुमोदकः ॥

*निर्गुणविप्रमरणनिमित्तभूतस्य गुणवत् प्रायश्चित्तमभिहितम् । इदानीमत्यन्तनिर्गुणमरणनिमित्तस्यात्यन्तनिर्गुणस्य प्रायश्चित्तमाह । ‘अत्यर्थं निर्गुण’ इति । सनिमित्तभर्त्सने तु न्यूनम् ।

१. B. and D. read निमित्ततो मृते, C. and F. निर्निमित्तना मते, G निर्निमित्तं मृते and H. निर्निमित्ततो मृते all for निर्निमित्त भर्त्सने. २ J reads प्रत्यर्थं for ह्यत्यर्थं. ३. G. reads च for तु. ४ J reads गहित. ५ C. F. and I substitute नर for तत. ६. H reads यदा पुनर्नर निमित्ते for यदा पुनर्निमित्ती ७ I reads कृत्वा तु वपन for अकृत्वा वपनं ८ B D. G. H. read अनुमन्त्रादेरपि प्रायश्चित्तमाह पैठीनसि ९. B and D read कर्ता for हन्ता. १० B. and D. read सदाचार तथा चाश्रोपदेशक for सहायश्च तथा मार्गोपदेशक, while C. F. and I मार्गोपदेशक for मार्गोपदेशक. ११. I reads विकर्मिणाम १२ B. and D substitute उपेक्षक for उपेक्षक and all others except A. and I. read शक्तिमांश्च for शक्तिमांश्चेत्

अकार्यकारिणस्तेषां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ।
तथा शक्यनुरूपं च दण्डं तेषां प्रकल्पयेत्* ॥

इति । एतेषां मध्ये यो यो बधस्य प्रत्यासन्नस्तस्य तस्या-
धिकं प्रायश्चित्तम् । विप्रकृष्टस्य तदपेक्षया न्यूनं प्रायश्चित्तं
प्रकल्पनीयम् । साक्षात्कर्तुरपि वयोविशेषे प्रायश्चित्तस्य ह्रासो
भवति । तदाह यमः—

‘अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वा ऽन्यूनषोडशः ।
प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति व्याधितश्च तथा स्त्रियः’ ॥
(य. स्मृ. ६. ४१)

इति । क्वचित् कर्तुः प्रतिनिधिमाह स एव—

‘अपूर्णेकादशाब्दस्य चतुर्वर्षाधिकस्य च ।
प्रायश्चित्तं चरेद् भ्राता पिताऽन्यो वाऽथ बान्धवः’ ॥
(य. स्मृ. ६. ३)

* दण्डस्तु राज्ञा कर्तव्यः । ननु प्रायश्चित्तकल्पनानन्तरं दण्ड-
कल्पनं न युक्तम् । प्रायश्चित्तेनैव पापापनोदे दण्डस्य वैयर्थ्यं स्यात् ।
यदि पापनिवृत्तिर्न भवेत् तर्हि प्रायश्चित्तस्य वैयर्थ्यं स्यात् तस्मात्प्राय-
श्चित्तानन्तरं न युक्तो राजदण्ड-इति चेत्-न । प्रायश्चित्तेन पारलौकि-
कदोषनिवृत्तिर्भवति । ऐहिकदोषनिवृत्त्यर्थं राजदण्डस्यैव विहितत्वात्
इति दिक् ।

१ All, except A. and J read यथा- for तथा २ A. substitutes मनु.
for यम ३. B and D. read व्याधितस्य यथाश्रयम्; while A. स्त्रियो रोगिण
एव च for व्याधितश्च तथा स्त्रिय. ४. B and D. read अपूर्णो द्वादशाब्दस्य
for अपूर्णेकादशाब्दस्य. ५. B. D. and G read माता-पिता वान्येऽस्य बान्धवाः;
C. and F भ्राता पिता वाऽन्योन्यवान्धव and J. भ्राता-पिता वाऽन्येऽथ
वान्धवाः all for भ्राता पिताऽन्यो वा ऽथ बान्धवः.

इति । यत्तु तेनैवोक्तम्—

*अतो बालतरास्यास्य नापराधो न पातकम् ।
राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं च नेष्यते' ॥
(य. स्मृ. ६. ४)

इति तत् प्रायश्चित्तालपत्वाभिप्रायम् । न पुनः सर्वात्मना
तदभावप्रतिपादनपरम् ।

' पादो बालेषु दातव्यः सर्वपापेऽव्ययं विधिः' ।
(वि. स्मृ. १. ४६)

इति विष्णुना बालस्य पादाभिधानेन बालतरस्य ततो-
ऽल्पत्वावगमात् । यद्वा माभूद्बालतरस्य पापम् । वचनेन
साक्षान्निवारणात् । नह्यस्ति वचनस्यातिभारः । यत्तु पुनर्म-
ध्यमाङ्गिरोवचनम्—

'गवां सहस्रं विधिवत् पात्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ।
ब्रह्महा विप्रमुच्येत सर्वपापेभ्य एव सः' ॥
(अं. स्मृ. २. ३६)

* अतो बालतरस्य चतुर्वर्षन्यूनस्य ।

१. C. and F. add the following portion after इति तच्च —

'द्विगुण सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत्', इत्येतद्वाक्याविहितद्विगुणपरम् ।

२ B. and D. read प्रायश्चित्तं न विद्यते, while G. reads प्रायश्चित्तं न
विद्यते for प्रायश्चित्तं च नेष्यते C and F. read न नेष्यते for च नेष्यते. ३ I.
reads -प्रायेण for -प्रायम् ४ B. and D read बालस्य for बालेषु, while E.
and I. substitute सर्ववर्णेषु for सर्वपापेषु ५ H reads बालवर्णे for बालस्य.
६. B. D. G and H. substitute अल्पत्वमवगन्तव्यम् for अल्पत्वावगमात्.
७ C and F. read बालस्य न पापम्. for मा भूद्बालतरस्य पापम् ८. B. and
D. read विचारणात् for निवारणात्. ९ B D. E. and I omit तु. १०. I.
reads ब्रह्महाऽपि प्रमुच्येत for ब्रह्महा विप्रमुच्येत and substitutes च for स.

इति—तच्च—

‘द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत्’ ।

(या. स्मृ. ३. २५२)

इत्येतद्वाक्यविहितद्विगुणव्रताचरणाशक्तस्य वेदितव्यम् ।
प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात् । यदपि शङ्खवचनम्—

‘प्रमाप्य द्वादश संवत्सरान् षट् त्रीन् सार्धं संव-
त्सरं च व्रतान्यादिशेत् । तेषामन्ते गोसहस्रं तस्या-
र्धमर्धं च दद्यात् । सर्वेषां वर्णानामानुपूर्व्येण ’ ।

इति तदाचार्यादिहननविषयम् । तथा च दक्षः—

‘सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।

आचार्ये शतसाहस्रं सोदर्ये दत्तमक्षयम् ॥ (२६)

सम-द्विगुण-साहस्रमानन्त्यं च यथाक्रमम् ।

दाने फलविशेषः स्यात् हिंसायां तद्वदेव हि’ ॥ (२६)

(द. स्मृ. ३. २५-२६)

इति । यत्पुनरापस्तम्बेनोक्तम्—

‘विप्रहारण्ये कुटीं कृत्वा वाग्यतः शवशिरो-

ध्वजः शाणीपक्ष आत्मन्युपरि जान्वाऽऽच्छादयेत्’ ।

(आ. ध. सू. १. ९. २४. ११)

१. C. and F omit त्रीन् and I quite mistaken here. २ B and D. read दशसहस्र तदर्थं तस्यार्धमर्द्धं च, C. F. शतसहस्र तस्यार्धमर्द्धं च, G अष्टसहस्र तस्यार्द्धमर्द्धं च and G. शतसहस्र तदर्द्धं तस्यार्धमर्द्धं च all for गोसहस्र तस्यार्द्धमर्धं च. ३. J. adds च after आनुपूर्व्येण. ४. I. reads क्रमात्. ५. From यत्पुनरापस्तम्बेनोक्तम् to तस्मादस्मदुक्तैव व्यवस्था ज्या-यसी इति; the including portion between these two sentences is not found in all other manuscripts except A. and H. We doubt not whether the portion belongs to the author. F. also includes this portion, but there is a note in the margin अयं ग्रन्थ पूर्वानङ्गपृष्ठान्त्यपं-क्तिस्थो बोद्धव्यः and the folio 140, page 2. ६. The text reads this Sūtra अरण्ये कुटीं कृत्वा वाग्यतः शवशिरध्वजोर्धशाणीपक्षमधोनाभ्युपरि जान्वाच्छाद्य-

इत्युपक्रम्य-

हत्वा श्रोत्रियं वा एतदेव व्रत-
मोत्तमादुच्छ्वासाच्चरेत् । (२४) ना-
स्मिँल्लोके प्रत्यापत्तिर्विद्यते' । (२५)

(आ. ध. सू. १. ९. २४-२५)

इति तन्माता पित्राचार्यादिविषयम् । तथा च भविष्य-
पुराणे—

'मातरं पितरं हत्वा सौदर्यं भ्रातरं तथा ।
गुरुं हत्वा श्रोत्रियं च . . . . . ' ॥

इत्युपक्रम्य अस्यैव प्रायश्चित्तस्य विधानात् । शाणीपक्षः
शाणसूत्रमयवस्त्रैकदेशः । आ उत्तमादुच्छ्वासात् आ मरणात् ।
प्रत्यापत्तिः व्यवहारः । अत्राशक्तस्य षड्ख आह—

'प्रमाप्य द्वादशसंवत्सरान् षट् त्रीन् सार्धं
संवत्सरं च व्रतान्यादिशेत् । तेषामन्ते
गोसहस्रं तदर्धं तस्यार्धमर्धं च दद्यात् ।
सर्वेषां वर्णानामानुपूर्व्येण' ।

इति ।

'एतदेव व्रतमोत्तमादुच्छ्वासाच्चरेत्' ।

इति अत्रासमर्थो द्वादशवार्षिकव्रतचर्यान्तरं गोसहस्रदानं
कुर्यात् । तत्राप्यशक्तस्य षड्वार्षिकव्रतचर्यान्तरं अर्धं गवां
सहस्रम् । तत्राप्यशक्तस्य त्रिवार्षिकव्रतचर्यान्तरं सार्धश-

१. The text reads this . . . कर्मसमाप्तमेतेनैव विधिनोत्तमादुच्छ्वा-
साच्चरेत्. २. The text adds अस्य after न. ३. E. reads तदर्धं गोसहस्र-
सहस्रानं for अर्धं गवां सहस्रम् and H. reads अर्धं गवां for अर्धं गवां सहस्रम्.
४ E reads त्र्यब्दव्रतानतरं तस्यार्धं पञ्चशतार्द्धं दानं for त्रिवार्षिकव्रतचर्या-
न्तरं सार्धशतद्वयं गवाम् ।

तद्वयं गवाम् । तत्राप्यशक्तस्य सार्धसंवत्सरव्रतचर्या । अनन्तरं पञ्चविंशत्युत्तरशतमिति सर्ववर्णानां शक्त्यनुसारेण आनुपूर्व्येण क्रमेण द्वादशवार्षिकादिगोसहस्रादीनां समुच्चयो भवति । एतच्च पूर्वोक्तविषय एव कल्पनीयम् । प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात् ।

ननु—द्वादशवार्षिकादिव्रतचतुष्टयं गोसहस्रादिदानचतुष्टय-सहितमभिधाय—

‘सर्वेषां वर्णानामानुपूर्व्येण’ ।

इत्यभिधानात् ब्राह्मणादिवर्णचतुष्टयस्य क्रमेण व्रतचतुष्टयविधानं किमिति न स्यात्? । मैवम् ।

‘पर्षद् या ब्राह्मणानां तु सा राज्ञां द्विगुणा भवेत् ।

वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता पर्षद्वच्च व्रतं स्मृतम्’ ॥

(अं. स्मृ. ३. १६)

इति । तथा—

‘शूद्रो वा ब्राह्मणं हत्वा प्रायश्चित्तचतुष्टयम्’ ।

इति यथाक्रमं अङ्गिरो-भविष्यत्पुराणवचनाभ्यां ब्राह्मणापेक्षया इतरवर्णानामधिकप्रायश्चित्तविधानात् । तस्मादस्मदुक्तैव व्यवस्था ज्यायसी इति ।

ननु—एवं वचनान्तरं साक्षित्वेनोदाहृत्य यत्र विशेषव्यवस्थोच्यते तत्र साऽस्तु । यत्र त्वन्तरेणैव वचनान्तरं व्यवस्थोच्यते तत्र स्वकपोलकल्पिता कथं श्रद्धेया?— इति चेत् । मैवम् । स्मृतिकारैरेव कल्पनीयत्वाभिधानात् । तथा च देवलः—

१ E. adds अर्धं गवां after व्रतचर्यान्तरम् २. I. omits एव, while except A. B. D. and G all others read स्मृतिकारैरेव for स्मृतिकारैरेव.

‘जाति-शक्ति-गुणापेक्षं सकृद्बुद्धिकृतं तथा ।
अनुबन्धादि विज्ञाय प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥

इति । यदिदं द्वादशवार्षिकं ब्रह्महत्याव्रतं तद् द्वादशे वर्षे
सम्पूर्णे वा समापनीयं अर्वाग्वा ब्राह्मणत्राणादिनिमित्तलाभे ।
तथा च शङ्खः—

‘द्वादशे वर्षे शुद्धिमाप्नोति । अन्तरा वा ब्राह्मणं
मोचयित्वा । गवां द्वादशानां परित्राणात् ।
सद्य एवाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा पूतो भवति’ ।

इति । एवं च सति यद् याज्ञवल्क्येनोक्तम्—

‘ब्राह्मणस्य परित्राणाद् गवां द्वादशकस्य वा ।
तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
दीर्घ-तीत्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥
आनीय विप्रसर्वस्वं हतं, घातित एव वा ।
तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि न दुष्यति’* ॥

(या. स्मृ. ३. २४४—२४६)

* यश्चौर-व्याघ्रादिभिर्व्यापाद्यमानं कमपि ब्राह्मणं आत्मप्राणान् अन्तरे
कृत्वा त्रायति द्वादश गवो वा प्राणसङ्कटान्मोचयति सोऽसम्पूर्णेऽपि द्वा-
दशवार्षिकप्रायश्चित्ते शुद्धो भवति । एवमेव परकीयस्याश्वमेधे अवभृ-

१. B and D. read वधकृत for बुद्धिकृतं २. G. and I. read द्वादशवर्षे
for द्वादशे वर्षे, while B. and D. द्वादशवर्षे त्वदसपूर्णे वा for द्वादशे वर्षे सपूर्णे
वा ३ Except A. all others read स द्यावा अश्व for सद्य एवाश्व-
४. The text substitutes च for वा. ५. Except B D. and the text
others read स्नानात् शुद्धिमाप्नुयात् for स्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात्. ६ C and
F. substitute दत्त्वा for दृष्ट्वा. ७. The text reads तु for वा. ८. The text
reads विशुद्धयति for न दुष्यति.

इति न तद्गतान्तराभिप्रायम् । किंतु समाप्तिकथनाभि-
प्रायम् । व्रतान्तराणि तु मनुराह—

‘लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयाऽत्मनः ।
प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥
यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा ।
अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृताग्निष्टुताग्नि वा* ॥
जपन् वाऽन्यतमं वेदं योजनानां† शतं व्रजेत् ।
ब्रह्महत्यापनोदाय मितभुङ् नियतेन्द्रियः ॥
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायापपादयेत् ।
धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥

थाख्यकर्माङ्गभूतस्नानसमये स्वकल्मषं विख्याप्य स्नात्वा शुद्धो भवति । तथा
बहुकालव्यापिना दुःसहेन कुष्ठादिरोगेण पीडितं ब्राह्मणं गां वा पथि दृष्ट्वा
निरुजं कुर्याच्चेत् ब्रह्महा शुद्धो भवति । अपहृतसर्वस्वतयावसीदतो विप्रस्य
गो-भू-हिरण्यादिद्रव्यं सर्वं प्रत्यानीय यस्तस्य विप्रस्य रक्षणं करोति स
विशुद्धो भवति । विप्रसर्वस्वप्रत्यानयनप्रयत्ने मृतः शस्त्रैः क्षतो जीवन्न-
पि वा शुद्धयत्येव ।

* त्रिवृता त्रिवृस्तोमेन । अग्निष्टुता अग्निष्टोमेन ।

† यं कमपि वेदं जपन् शतयोजनं गच्छेत् । योजनं षोडशसहस्र-
हस्तात्मकम् । यथोक्तम् —

‘द्वादशाङ्गुलिकश्शङ्कुस्तद्व्यं तु शयः स्मृतः ।
तच्चतुष्कं धनुः प्रोक्तं क्रोशो धनुःसहस्रिकः ॥
चतुष्कं योजनं तस्यादिति मानं व्यवस्थितम्’ ।

१. Except A. all others omit तु २. J reads लक्ष्य for लक्ष्य. ३. G.
reads देव for वेद. ४. G substitutes व्रजन् for व्रजेत्. ५. B and D.
read मितभुक्तिर्जितेन्द्रियः for मितभुङ् नियतेन्द्रियः. ६. A. reads वेदविदि
and the text omits वा and reads वेदविदुषे.

हविष्यभुग्वाऽनुचरेत् प्रतिश्रोतः सरस्वतीम् ।
जपेद्वा नियताहारस्त्रिवे वेदस्य संहिताम्* ॥

(म. स्मृ. ११. ७३-७७)

इति । एते सर्वे पक्षाः कामकारा-ऽकामकारविद्वदविद्वद्वि-
षयत्वेन व्यवस्थापनीयाः । कामकृतात्यन्ताभ्यासे तु याज्ञ-
वल्क्य आह—

‘ लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।

मज्जान्तं जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ’ ॥

(या. स्मृ. ३. २४७)

इति । द्वात्रिंशत्सहस्रहस्तैरपि योजनं भवति । यथोक्तं लीलावत्याम् ।

‘यवोदरैरंगुलमष्टसंख्यै-

हस्तोऽङ्गुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः ।

हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः

क्रोशः सहस्रद्वितयेन तेषाम् ॥

स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन

तथा कराणां दशकेन वंशः’ ॥

इति । देशभेदेनानयोर्व्यवस्था ज्ञेया ।

* यद्यपीमानि सर्वाण्यपि प्रायश्चित्तानि न वर्णविशेषाभिधानपुरस्सरमभिहितानि तथापि अन्यत्रोक्ता व्यवस्था अत्रानुसन्धेया । तद्यथा—
शस्त्रभृतां लक्ष्यत्वं अभिपतनं सर्वस्वदानं जीवनपर्याप्तधनदानं गृहदानं
सरस्वत्यनुगमनं च सर्ववर्णसाधारणम् । अश्वमेधो राज एव । गो-
सवो ब्राह्मणस्यैव । अन्ये त्रैवर्णिकानाम् । तत्र गोसवाश्वमेधौ कलौ वज्र्यौ
वर्णभेदेन प्रायश्चित्तस्य द्विगुण-त्रिगुणादिको भेदस्त्वग्रे आचार्येणैवोक्तो
ऽत्रानुसन्धेयः ।

१. The text reads ऽनुसरेत् for ऽनुचरेत्. २ B., D. and J. read प्रतिश्रोतां for प्रतिश्रोत. ३ The text reads मज्जान्तं for मज्जान्तं.

इति । तत्राष्टौ मन्त्रानाह वसिष्ठः—

‘लोमानि मृत्योर्जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वासये ।

इति प्रथमाम् ।

त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासये ।

इति द्वितीयाम् ।

लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासये ।

इति तृतीयाम् ।

मांसं मृत्योर्जुहोमि मांसेन मृत्युं वासये ।

इति चतुर्थाम् ।

मेदो^१ मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्युं वासये ।

इति पञ्चमीम् ।

स्नायुं मृत्योर्जुहोमि स्नाय्वा मृत्युं वासये ।

इति षष्ठीम् ।

१ All others except A. and I. read तथा for तत्र, while C. and F. omit the following —

. . . . . लोमप्रभृति वै तनुम् ।

मज्जान्तं जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥

इति । तत्राष्टौ मन्त्रानाह वसिष्ठः—

‘लोमानि मृत्योर्जुहोमि . . . . . ।

२. These Mantras are found in all manuscripts and the text, but they appear different from one another. I substitutes नाशय for वासये in all the Mantras and except A. G and the text all others read प्रथमम् for प्रथमाम् and so on in masculine instead of feminine, while G omits the following —

प्रथमाम् । त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासये । इति द्वितीयाम् ।

लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासये । इति

and substitutes आश्रयति for वासये इति in the first and the fourth Mantra. ३ The text interchanges this Mantra for the sixth. ४ The texts, two Bombay editions and one Benares edition with commentary reads स्नावाभि- and स्नावभि स्नायु for and स्नाय्वा.

अस्थीनि मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासये ।

इति सप्तमीम् ।

मज्जानं मृत्योर्जुहोमि मज्जाभिर्मृत्युं वासये ।

इति अष्टमीम् ।

(व. स्मृ. २०. २६)

इति । मरणान्तिकस्येदृशस्य सर्वस्य व्रतस्य कामकार-
विषयत्वं मध्यमाङ्गिरा आह—

‘प्राणान्तिकं च यत् प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ।

तत्कामकारविषयं विज्ञेयं नात्र संशयः ॥

यः कौमतो महापापं नरैः कुर्यात् कथंचन ।

न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनादृते ॥

इति । यत्तु सुमन्तुनोक्तम्—

‘ब्रह्महा संवत्सरं कृच्छ्रं चरेत् । अधःशायी
त्रिषवणस्नायी कर्मावेदको भैक्ष्याहारो दिव्यनदी-
पुलिन-सङ्गमा-ऽऽश्रम-गोष्ठ-पर्वत-प्रस्रवण-तपो-
वनविहारी स्यात् स्थान-वीरासनी । संवत्सरे पूर्णे
हिरण्यमणि-गो-धान्य-तिल-भूमि-सर्पाणि ब्राह्म-
णेभ्यो ददन् पूतो भवति’ ।

१. I reads मज्जां for मज्जान and मज्जया for मज्जाभिः; while all other except A and the text substitute मज्जा for मज्जाभि २ G and I. do not insert ईदृशस्य ३ G and J. read कामेन for कामत. ४. A. reads कुर्यात् विप्र for नर कुर्यात् ५ Except A. and I. all others read त्रिषवणी for त्रिषवणस्नायी, while B D and I. कर्मवेदक for कर्मावेदक ६. B and D. read भिक्षाहारी for भैक्ष्याहारो ७ H. reads -सगमाश्रयो गोष्ठचपर्वत- for -सगमाश्रमगोष्ठ-पर्वत- ८. G. reads ब्राह्मणो दद्यात्, while I. substitutes दद्यात् for ददन्.

इति तदपहन्तुर्मृगस्य धनवतो जातिमात्रव्यापादने द्रष्ट-
व्यम् । यत् पुनर्वसिष्ठवचनम्—

‘द्वादशरात्रमब्भक्षो द्वादशरात्रमुपवसेत्’ ।

(व. स्मृ. २३. ३८)

इति तन्मनोवसितब्रह्महृत्यस्य तदैवोपरतजिघांसस्य वे-
दितव्यम् । यत् पुनः षट्त्रिंशन्मतवचनम्—

‘षण्ढं तु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहृत्याव्रतं चरेत् ।

चान्द्रायणं प्रकुर्वीत पराकद्वयमेव च’ ॥

इति तदप्रत्यानेयपुंस्त्वस्य* सप्रत्ययवधे† द्रष्टव्यम् । अप्र-
त्ययवधे तु बृहस्पतिराह—

‘अरुगायाः सरस्वत्याः सङ्गमे लोकविश्रुते ।

शुद्धचेत् त्रिषवणस्नायी त्रिरात्रोपोषितो द्विजः’ ॥

* अप्रत्यानेये पुनरानयितुमशक्यं पुंस्त्वं यस्य । षण्ढस्तावच्चतुर्दश-
विधः पूर्वमाचारकाण्डे विवाहप्रकरणे उक्तः । तत्र केषाचित् कालान्तरे
औषधादिना पुंस्व प्रत्यानेतुं शक्यं भवतीति प्रसिद्धमेवायुर्वेदविदाम् ।

† अत्र—

‘प्रत्ययोऽधीन-शपथ-ज्ञान-विश्वासहेतुषु’ ।

(नामलिङ्गानुशासने ३. ३. १४७)

इति कोशात् प्रत्ययो ज्ञानम् । तच्च—

‘जाग्रत्संस्कारसम्भूतः प्रत्ययो विषयान्वितः’ ।

(ग. घु १. १३६. १३)

इति गारुडात् संस्कारजन्यम् ।

१. B and D omit the following.—

‘यत्पुनर्वसिष्ठवचनम्’—

‘द्वादशरात्रमब्भक्षो द्वादशरात्रमुपवसेत्’ ।

इति । तन्मनोवसितब्रह्महृत्यस्य तदैवोपरतजिघांसस्य वेदितव्यम् ।
while H substitutes वसिष्ठेनोक्तम् for the same. २ G. reads अम्बुभ-
क्षो for अब्भक्षो ३. G. reads ब्रह्महृत्याया for ब्रह्महृत्यस्य ४ B. D and
G. read षट्त्रिंशन्मते वचनम् for षट्त्रिंशन्मतवचनम् ५. I. reads प्रत्यय-
वधे for सप्रत्ययवधे

इति । एतानि द्वादशवार्षिकादिधनदानपर्यन्तानि ब्राह्मणस्यैव । क्षत्रियादेस्तु द्विगुणादिकम् । यदाहाङ्गिराः—

‘पर्षद् या ब्राह्मणानां तु सा राज्ञां द्विगुणा मता ।
वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता पर्षद्वच्च व्रतं स्मृतम्’ ॥

इति । प्रजापतिरपि—

‘द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्गुणमथापि च ।

क्षत्र-विद्-गृह्रजातीनां ब्राह्मणस्य वधे व्रतम्’ ॥

इति । यत्तु चतुर्विंशतिर्भूतवचनम्—

‘प्रायश्चित्तं यदाग्नातं ब्राह्मणस्य महर्षिभिः ।

पादोनं क्षत्रियः कुर्यादर्धं वैश्यः समाचरेत् ॥

शूद्रः समाचरेत् पादमशेषेष्वपि पाप्मसु’ ।

इति तत् प्रातिलोम्यानुष्ठितचतुर्विंशसाहसव्यतिरिक्तविषयम् । मूर्धावसिक्तादीनामपि दण्डवत् प्रायश्चित्तं समूहनीयम् । दण्डतारतम्यमाह याज्ञवल्क्यः—

‘दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः’ ।

(या. स्मृ. २. २०६)

इति । एवं च सति मूर्धावसिक्तस्य ब्राह्मणवधे ब्राह्मणादेतिरिक्तं* क्षत्रियादूनमर्धद्वादशवार्षिकं भवति । अन-

* अतिरिक्तं अधिकम् । ब्राह्मणस्य द्वादशवार्षिकं विहितं, क्षत्रियस्य तद् द्विगुणं चतुर्विंशतिवार्षिकं भवति । तत्र क्षत्रियादूनं ब्राह्मणादधिकं अष्टादशवार्षिकं मूर्धावसिक्तस्य देयमित्यर्थः ।

१. J omits यत्तु, while G and H. omit तु २. G and H. read चतुर्विंशतिमते वचनम् for चतुर्विंशतिमत्तवचनम् ३. Except A and H all others do not insert ब्राह्मणादेतिरिक्तं ४. C. and F. read मध्यस्थे दशवार्षिकं, E अर्धद्वादशवार्षिकं, G अर्धद्वादशवार्षिकम् and J. अर्धं द्वादशवार्षिकम् all for अर्धद्वादशवार्षिकम्.

यैव दिशो प्रातिलोम्योत्पन्नानामपि प्रायश्चित्तमूहनीयम् । तथो-
त्तमाश्रमिणामपि* प्रायश्चित्तत्तारतम्यमद्भिरसा दर्शितम्—

‘गृहस्थोक्तानि पापानि कुर्वन्त्याश्रमिणो यदि ।

शौचवच्छोधनं कुर्युरर्वाक् ब्रह्मनिदर्शनात्’ ।

इति । प्रक्रान्तप्रायश्चित्तस्य मध्ये विपत्तावपि पापक्षयो
भवति । तथा च हारीतः—

‘प्रायश्चित्तेऽध्यवसिते कर्त्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तदहरेव स्यादिह लोके परत्र च’ ॥

(हा. स्मृ. २१. ९)

इति । व्यासोऽपि—

‘धर्मार्थ† यतमानस्तु न चेत् शक्नोति मानवः ।

प्राप्तो भवति तत् पुण्यमत्र मे नास्ति संशयः’ ॥

(व्या. स्मृ. ३. ४१)

इति । वधोद्यमेऽपि वधप्रायश्चित्तं कर्तव्यम् । तदाह
याज्ञवल्क्यः—

‘चरेद्धृतमहत्त्वाऽपि घातार्थं चेत् समागतः’‡ ॥

(या. स्मृ. ३. २५२)

* उत्तमाश्रमिणः आजन्मब्रह्मचारिणः वानप्रस्था यतयश्चेत्यर्थः ।

† धर्मार्थं यतमानः पापक्षालनार्थं प्रायश्चित्तं कर्तुं प्रवृत्तः ।

‡ अत्र घातार्थं चेत् समागतः इत्यनेन हननसाधनमुद्यम्य केवलमा-
गमनमेव न विवक्षितम् । किंतु ब्राह्मणादिहनने कृतनिश्चयस्तद्व्यापाद-

१ I substitutes दृशा for दिशा. २ C. and F. read तथा श्रमिणाम् and
I तथोक्ताश्रमिणाम् for तथोत्तमाश्रमिणाम् ३. B. and D. read -गतो ब्रह्म-
निघातनात्. C. and F. अर्वाक् ब्रह्मणि दर्शनात् both for अर्वाग्ब्रह्मनिदर्शनात्.
४. G. and A. read प्रक्रान्तस्य प्रायश्चित्तस्य ५. I. reads अध्यवसिते
for ऽध्यवसिते ६ I reads मृतश्चेत् कोऽपि मानव for न चेच्छक्नोति मानवः.

इति । यथावर्णमित्यनुवर्तते । अत एव स्मृत्यन्तरम्—

‘ अहत्वाऽपि यथावर्णं ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ’* ॥

(शा. स्मृ. १. २६)

इति ॥ ७२-७३ ॥

सवनस्थस्त्रीविधस्य महापातकत्वमभिप्रेत्य प्रायश्चित्तमाह—

सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ ७४ ॥

इति । आहिताग्नेर्जाया पतिव्रता सवनस्था । अत एवा-
ङ्गिराः—

‘ आहिताग्नेर्द्विजाग्र्यस्य हत्वा पत्नीमनिन्दिताम् ।

ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादात्रेयीघ्नस्तथैव च ’ ॥

(अं. स्मृ. ३. १९)

इति ॥ ७४ ॥

नार्थं सम्यगागत्य घातसाधनप्रहारे कृते कथंचित् प्रतिघातादिप्रबन्ध-
वशादसौ न मृतस्नदा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् इत्यर्थः ।

* ननु—ब्राह्मणादिहनने यत् प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव तदभावेऽपि .
कथमुच्यते ? । उद्यमस्य क्रियानिवृत्तेश्च समानो दण्ड इत्येतदयोग्यामि-
ति चेत् । न । हननाभावे पादोनमेव प्रायश्चित्तमिति ब्रूमः । अत एव—
‘ औपदेशिकेभ्यो न्यूनत्वात् अतिदेशिकानां पादोनान्येव ब्रह्महत्यादिव्र-
तानि द्वादशवार्षिकादीनि भवन्ति ’—इति विज्ञानेश्वरः ।

१ B. and D omit the following —

सवनस्थस्त्रीविधस्य महापातकत्वमभिप्रेत्य प्रायश्चित्तमाह—

सवनस्था स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ ७४ ॥

इति ।

२ I reads द्विजातस्य for द्विजाग्र्यस्य and B. C. D and F. substitute
तथा for हत्वा, while B and D. exhibit आहिताग्नेर्जाया पतिव्रता अत एव अ-
ङ्गिरा after the quoted verse and then read ब्रह्महत्याया. प्रायश्चित्त &c., and
then again सवनस्थविधस्य &c.

[*विन्ध्यादुत्तरतो यस्य निवासः परिकीर्तितः
पराशरमतं तस्य सेतुबन्धस्य दर्शनम् ॥

अवध्यनिरूपणेश्चिपातः शास्त्रार्थः स्यादित्यत आह विन्ध्या-
दुत्तरत इति ।

‘यद्युत्तरे वसेत् पार्श्वे विन्ध्यस्य पुरुषोत्तम ।
दक्षिणे वसतश्चेदं न भवेदिति तच्छृणु’ ॥

इति भविष्यपुराणात् दक्षिणदेशस्थितस्य काशीयात्रेति ज्ञेयम् ।
अकामकृते इदं प्रायश्चित्तम् । तत्रैव द्वादशाब्दिकस्योक्तत्वात् । प्र-
तियोजनं प्राजापत्यसम्भवेनास्य तत्समत्वाच्च । कामकृते तु मरणा-
न्तिकमेव ॥ ७५ ॥]

ब्रह्महत्यायाः प्रायश्चित्तमभिधाय मद्यपानस्य प्रायश्चित्तमाह—
मद्यपश्च द्विजः कुर्यान्नर्दीं गत्वा समुद्रगाम् ।
चान्द्रायणे ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ७५ ॥
अनडुत्सहितां गां च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।
इति । पनसादिजन्यं मदकारणं ब्रवद्ब्रव्यं मद्यम् । तदाह
पुलस्त्यः—

‘पानसं द्रौक्षमाधूकं खार्जूरं तालभैक्षवम् ।
मधूत्थं सैरमारिष्टं मैरेयं नारिकेलजम् ॥

* दृश्यतेऽयं श्लोको एकस्मिन् (L.) पुस्तके नान्यत्र । माधवा-
चार्यैर्न व्याख्यातः । अत एव प्रक्षिप्तोऽयमिति प्रतिभाति । तथापि पूर्वा-
परसम्बन्धमवलोक्यान्नावश्यकत्वप्रतीतेरस्माभिः धरणीधरव्याख्यासहितः
संगृहीतः ।

१. L. reads तप for तत २. B. and D. read विप्राय for विप्रेषु.
३. Except B D. G. and I all others read क्षौद्र माधूक for द्राक्ष-माधूक.
४. I. reads सौरमारिष्ट B. and D. सैरमादिष्ट, A. सौरमारिष्ट and H. सैरि-
मारिष्ट all for सैरमारिष्टं.

समानानि विजानीयान्मद्यान्येकादशैव तु* ।

(पु. स्मृ. १. १२-१३)

इति । एकादशानामन्यतमस्य मद्यस्य पाने महानदी-
तीरे चान्द्रायणं चरित्वा ब्राह्मणभोजनं कृत्वा दक्षिणां दद्यात् ।
तदेतन् कामकारविषयम् । अकामकारे तु बृहस्पतिराह—

‘पीत्वा प्रमादतो मद्यमतिकृच्छं चरेद् द्विजः ।

कारयेत्तस्य संस्कारं शक्त्या विप्रांस्तु भोजयेत्’ ॥

(बृ. स्मृ. ४. २३)

इति । तदेतन्मद्यपानप्रायश्चित्तं ब्राह्मणस्यैव । न क्षत्रिय-
वैश्ययोः । मद्यपानस्य ब्राह्मणम्प्रत्येव निषेधात् ।

‘यक्ष-रक्षः-पिशाचान्नं मद्य-मांस-सुरासवम् ।

तद् ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्रता हविः’ ॥

इति स्मरणात् ।

* माधूकं ‘मोहवा-मोहडा’ इति भाषायां प्रसिद्धस्य वृक्षस्य पुष्पेभ्यो
निर्मितम् । सैरो वनस्पतिविशेषः (?) । अरिष्टोनिम्बः तद्ववम् । मिरायां
देशविशेषे ओषधिविशेषे वा भवं मैरेयम् । एवमेकादश मद्यानि । केचित्तु—

‘माध्वीकं टाङ्कमाध्वीकं मैरेयं नारिकेलजम्’ ।

इति पठन्ति । तद् एकादशसंख्यापूर्वभावात् चिन्त्यम् ।

१. C. and F. omit the following —

तदेतत् कामकारविषयम् । अकामकारं तु बृहस्पतिराह—

‘पीत्वा प्रमादतो मद्यमतिकृच्छं चरेद् द्विजः ।

कारयेत्तस्य संस्कारं शक्त्या विप्रांस्तु भोजयेत्’ ॥

इति ।

२ B and D. substitute च for तु. ३. Except A. and I. all others
read ब्राह्मणेन न पातव्यं for तद् ब्राह्मणेन नात्तव्यं

बृहद्विष्णुरेपि—

‘ माधुकमैक्षवं सैरं तालं खार्जूर-पानसम् ।
मधूत्थं चैव माध्वीकं मैरेयं नारिकेलजम्’ ॥
अभेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य तु’ ।

इति । राजन्य-वैश्ययोस्तु मद्यपानमनुजानाति बृहद्या-
ज्ञवल्क्यः—

‘ कार्भादपि च राजन्यो वैश्यो वापि कथंचन ।
मद्यमेव सुरां पीत्वा न दोषं प्रतिपद्यते’ ॥

इति । व्यासोऽपि—

‘ उभौ मध्वासवक्षीबौ उभौ चन्दनचर्चितौ ।
एकपयङ्कशयितौ दृष्टौ मे केशवार्जुनौ’* ॥

(म. भा. उ. ५८. ५)

* धृतराष्ट्रस्येन्द्रं पाण्डवेभ्यो निवेद्य प्रत्यागतस्य सजयस्य धृतराष्ट्रप्र-
त्युक्तिरियम् । शिष्टाचारप्रदर्शनार्थमिदं वाक्यम् । विज्ञानेश्वरस्तु—‘एक-
पयङ्क-शयितौ’—इति पठित्वा क्षत्रिय-वैश्ययोर्माध्वीपानानुज्ञानपरमिदमिति
मन्यते ।

१ B and D omit अपि २ Except A G. and H. all others sub-
stitute सैरं for सौर, while I. तालं खार्जूरं for तालं खार्जूर- ३. I read- धूस्तुर
for मधूत्थं, but it seems to be a mistake ४ I. substitutes निद्यानि
for मद्यानि ५. C. and F read क्रमादपि for क्रानादपि. ६ G reads
मद्यमेव सुरां C. and F मद्यमेव सुरा for मद्यमेव सुरा ७ B and D omit
व्यासोऽपि ८. This verse appears in Mahābhārata, except the text of
the same and A and G. all others read मध्वासव पीत्वा for मध्वासवक्षी-
बौ, while the text reads चन्दनरूपितौ for चन्दनचर्चितौ and reads the
second line as —

सग्विणौ वरवह्नौ तौ दिव्याभरणभूषितौ ॥.

इति । * उपनयनात् पूर्वं मद्यपाने तत्प्रायश्चित्तं पित्रादिभिः
कर्तव्यम् । तदाह जानूकर्ण्यः—

‘अनुपेतस्तु यो बालो मद्यं मोहात् पिबेद्यदि ।

तस्य कृच्छ्रत्रयं कुर्यात् माता भ्राता तथा पिता’ ॥

इति ॥ ७५ ॥

मद्यपानस्य प्रायश्चित्तमुक्त्वा सुरापानस्य प्रायश्चित्तमाह—
सुरापानं सकृत् कृत्वा अग्निवर्णा सुरां पिबेत् ॥ ७६ ॥
स पावयेदथात्मानमिहलोके परत्र च ।

इति । पिष्टादिजन्यो द्रवद्रव्यविशेषः सुरा । तथा च
मनुः—

‘गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।

यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः’ ॥

(म. स्मृ. ११. ९४)

इति । तत्र पैष्ट्यां सुराशब्दो मुख्यः । गौडी-माध्योगौणः।
पुलस्त्यैर्नैकादशसु मद्येषु गौडी-माध्यावनुक्रम्य—

* ब्राह्मणस्यैवेदम् । नान्येषा वर्णानाम्

१ C, F, E H and I do not insert तत् २ These two lines are
omitted by M ३ I. reads पातयेन् for पावयेत्, while K and L. read
तदा- for अथा-. ४ B. and D read this line as follows :—

‘तथैवैका न पातव्या सुरा सर्वा द्विजोत्तमैः’ ॥

and I. reads —

‘यथैवैका न पातव्या तथा सर्वा द्विजोत्तमैः’ ॥

and except A. and the text all others read—

यथैवैका तथैवान्या for यथैवैका तथा सर्वा

५ I. reads एकादशमद्येषु for एकादशसु मद्येषु.

‘सुरायाः सकृत्पाने गौडी-माध्योरमुख्यसुरयोरस-
कृत्पाने चाग्निसमानवर्णोत्पत्तिपर्यन्तं सन्तप्राम-
त्युष्णां सुरां पीत्वा ब्राह्मणो भ्रियेत’ ।

(पु. स्मृ. १. १४)

इत्यभिधानात् । तथा च बृहस्पतिः—

‘सुरापाने कामकृते ज्वलन्ती चैव तां मुखे ।
क्षिपेत्तया विनिर्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुवात्’ ॥

(बृ. स्मृ. ४. २९)

इति । गौडी-माध्योरभ्यासेन मत्या अमत्या वा पाने तथा
मरणं व्याघ्र आह—

‘मत्या मध्यममत्या वा पुनः पीत्वा* द्विजोत्तमः ।

ततोऽग्निवर्णां तां पीत्वा मृतः शुद्धयेत् स क्लिबिषात्’ ॥

इति । कामकृते सकृत् पैष्टीपाने मूलवचनोक्तं मरणं द्र-
ष्टव्यम् । अकामकृते तु याज्ञवल्क्य आह—

‘बालवासा जटी वाऽपि ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।

पिण्याकं वा कृणान् वाऽपि भक्षयेत्त्रिसमा निशि’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९४.)

इति । एतच्च वर्षत्रयपिण्याकादिभक्षणं छर्दनविषयम् ।

* पुनः पीत्वा अभ्यासेन प्राशनं कृत्वेत्यर्थः । द्विजेषु ब्राह्मण-क्षत्रिय-
वैश्येषु उत्तमः श्रेष्ठः ब्राह्मण इत्यर्थः ।

१. I and J omit *सुरयो- २. Except A, and I all do not insert
इत्यभिधानात्. ३. B, D, E, and I read अभ्यासे तत्रया मरणं and C,
F, G, and J अभ्यासेन तथा मरणं both for अभ्यासेन मत्या अमत्या वा पाने
तथा मरण ४. B and D read भक्षयेन्वन्वह निशि, C and F भक्षयेत्तु
समा निशि and E, G, H J. भक्षयेत् सकृत्त्रिसमा निशि. all for भक्षयेत्त्रिसमा निशि.

इति । तथा च वर्षत्रयव्रतं प्रकृत्य व्यास आह—

‘एतदेव व्रतं कुर्यात् मद्यपः छेदने कृते ।

पञ्चगव्यं च तस्योक्तं प्रत्यहं कायशोधनम्’ ॥

(व्या. स्मृ. २. ९१)

इति । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ कणान् वा भक्षयेदब्द पिण्याकं वा सकृन्निशि ।

सुरापानापनुत्त्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी* ’ ॥

(म. स्मृ. ११.९२)

इति तत्तालुमात्रसंयोगे द्रष्टव्यम् । यदपि देवैलेनोक्तम्—

‘ सुरापाने ब्राह्मणो रूप्य-ताम्र-सीसानामन्यतम-

मग्निकल्पं पीत्वा शरीरपरित्यागान् पूतो भवति’ ।

इति यदपि मनुनोक्तम्—

* कणान् तण्डुलकणान् । पिण्याकं तिलकल्कम् । वालवासा गोलो-
माजालोमादिकृतं वासः । केचित् ‘चीरवासा’ इत्यपि पठन्ति । तत्र चीर
वस्त्रखण्डम् । ध्वजी सुराभाण्डध्वजं पुरस्कृत्य गच्छेत् तिष्ठेत् वा इत्यर्थः ।
मेधातिथिस्त्विदं वचनं—‘ प्राणात्यये औषधार्थं ’ सेवने शुद्धिकथनार्थमित्याह । सर्वज्ञनारायणः—‘एतच्च कामत उपलभ्यमानमधु-सुरासंसृष्ट-
जलपाने’ इत्याह । कुल्लुकभट्टः—‘इदमबुद्धिपूर्वकममुख्यसुरापाने’—इति ।
राघवानन्दः—‘ अक्रामतः पैष्टीपाने कामतश्च गौडी-माष्योः पाने’—इति ।
नंदनस्तु—‘अक्रामतः पाने’ इदं प्रायश्चित्तमित्याह ।

१ G reads मद्यपस्य छेदने for मद्यप छेदने २. We follow here A. and L, while all others and the text read सुरापानापनुत्त्यर्थं for सुरापानापनुत्त्यर्थं. ३. B. and D omit the following—

‘सुरापाने ब्राह्मणो रूप्य-ताम्र-सीसानामन्यतम-
मिकल्प पीत्वा शरीरपरित्यागात् पूतो भवति’ ।

इति । यदपि मनुनोक्तम्—

४. G. reads यद्यपि for यद्यपि.

‘ गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ।

पयो* घृतं वाऽऽमरणात् गोशकृद्रसमेव च* ॥

(म. स्मृ. ११.११)

इति तदुभयं मूलवचनेन समानविषयम् । वेदविदम्प्रत्य-
ङ्गिरा आह—

‘बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा सुरापो ब्राह्मणः पुनः ।

समत्वं† ब्राह्मणैर्गच्छेदित्येषा वैदिकी श्रुतिः’ ॥

इति । सकृद्गौणसुरापाने अङ्गिरा आह—

‘भूमिप्रदानं यः कुर्यात् सुरां पीत्वा द्विजोत्तमः ।

पुनर्न च पिबेज्जातु संस्कृतः स विशुद्ध्यति’ ॥

इति । यत्तु सुमन्तुनोक्तम्—

‘ब्राह्मणस्य सुरापस्य षण्मासाननुदृतसमुद्गोदक-

स्नानम् । सावित्र्यष्टसहस्रं जुहुयात् प्रत्यहम्‡ ।

त्रिरात्रमुपवासः । तप्तकृच्छ्रेण पूतो भवति ।

अश्वमेधावभृथस्नानेन च’ ।

* अत्र आमरणात् इत्युक्तेः अग्निवर्णमिति विशेषणं गोमूत्र-उदक-
पयो-घृत-गोशकृद्रसाना पञ्चाना प्रत्येकं सम्बध्यते ।

† बृहस्पतिसवो नाम यज्ञः । स च ब्राह्मणैरेव कर्तृत्वेन विहितः । ‘ब्रा-
ह्मणैस्समत्वं गच्छेत्’—इत्यनेन जातिमात्रब्राह्मणो भवेदित्युक्तम् । न
श्रोत्रियाद्युत्तमत्व उपलभेदीत्यर्थः ।

‡ नात्र हवनीयद्रव्यमुक्तं तथापि—‘द्रव्यानुक्तौ घृतम्’—इति नियमात्
घृतेनाष्टसहस्रं जुहुयादित्यर्थः । तप्तकृच्छ्रः पूर्वमुक्तः ।

१. G and the text read वा for च २. C. F. E. H. and I. read स्मृति.
for श्रुति. ३. B. and D. read गौडसुरापाने for गौणसुरापाने. ४. I
substitutes वा for य ५. B. D. and H. substitute वा for च, but G.
and J. insert neither च nor वा.

इति तन् पूर्वोक्तबृहस्पतिसवविषय एव द्रष्टव्यम् । सम्प-
त्यभावे वा द्रष्टव्यम् । यत् पुनर्बृहस्पतिनोक्तम्—

‘गौडीं माध्वीं सुरां पैष्टीं पीत्वा विप्रःसमाचरेत् ।

तप्तकृच्छ्रं पराकं च चान्द्रायणमनुक्रमात्’* ॥

(बृ. स्मृ. ४.-६१)

इति तदनन्यौषधसाध्यव्याध्युपशामार्थपाने वेदितव्यम् ।
प्रायश्चित्तम्याल्पत्वात् । अत एव हेतोः सङ्कल्पमात्रविषयत्वे
वा योजनीयम् ॥ ७६ ॥

अथ सुवर्णस्नेयप्रायश्चित्तमाह—

अपहत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ॥ ७७ ॥

गच्छेन्मुसलमादाय राजाभ्याशं वधाय तु ।

हंतः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञाऽसौ मुक्त एव च ॥ ७८ ॥

कामतस्तु कृतं यत् स्यान्नान्यथा वधमर्हति ।

इति । अत्र सुवर्णशब्दः परिमाणविशेषोपेतहेमवचनः ।
स च परिमाणविशेषो याज्ञवल्क्येन दर्शितः—

* गौडीपाने तप्तकृच्छ्रं माध्वीपाने पराकं पैष्टीपाने चान्द्रायणमिति
क्रमः ।

१. G. omits तत् while B and D. तदुक्तं बृहस्पतिसवनेन द्रष्टव्यसपत्त्यभावे
for तत्पूर्वोक्तबृहस्पतिसवविषय एव द्रष्टव्यम् । सपत्त्यभावे वा २. G. and J.
omit द्रष्टव्य and read द्रव्यसपत्त्यभावे द्रष्टव्यम् ३ Except A H. and I,
all others omit वा ४ B C D E F. G. J K. and L. read राजान
स्ववधाय, H and I राजान स वधाय for राजाभ्याश वधाय ५ Except A.
K and L. all others read तत् for हतः. ६. M. reads कामकारकृतं for
कामतस्तु कृतं.

‘जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिक्षा तु, तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते ॥

गौरस्तु ते त्रयः, षट् ते यवो मध्यस्तु, ते त्रयः।

कृष्णलः, पञ्च ते माषः, ते सुवर्णस्तु षोडश’ ॥

(या. स्मृ. १. ३६२-३६३)

इति । उक्तपरिमाणविशिष्टं ब्राह्मणसुवर्णं योऽपहरति स स्वविशुद्धये स्वयमेव राजकर्तृकं मरणं सम्पादयितुं प्रहार-साधनं मुसलमादाय राजसमीपं गच्छेत् । गत्वा चेदृशं मां प्रहरेति निवेदयेत् । ततो राजकर्तृकात् मुसलसाधनाद्वधादयं विशुद्ध्यतीति । अथ मुसलप्रहारेण न मृतस्तदा राज्ञा मुक्तः शुद्धिं प्राप्नोत्येव । तथा च संवर्तः—

‘ततो मुसलमादाय सकृद्भ्रूयान्तु तं स्वयम् ॥

यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयाद्विमुच्यते’ ।

(सं. स्मृ. १२०-१२१)

इति । अथवा ‘ऽमुक्त एव च’—इति पक्षान्तरमेव व्याख्येयम् । यत्र स्तेनेन ये पोष्यास्तदीयपुत्र-मित्र-कलत्रादयो बहवः सन्ति तत्र स्तेने मृते बहवो^{१०} विनश्यन्तीति मत्वा कृपालुना राज्ञा

१ E I and the text read त्रसरेणुरज for त्रसरेणुरज . २. C. and F read लिख्या for लिक्षा and J. तुलाम्तिस्त्रो for तु तास्तिस्रो, while H. substitutes लिक्षा for लिक्षा. ३. B. and D. read सुवर्ण, and G. H. सुवर्णाः both for सुवर्ण ४ Except A and I. all others read हरति for अपहरति, while J. reads स्वविशुद्धि स्वयमेव राजकर्तृकेण प्रहारेण सम्पादयितु, G reads the same, but differs in विशुद्धये for विशुद्धि, while I omits विशुद्धिम् ५ G. omits न, while J. substitutes मुक्त for मृत . ६ G substitutes अथ for तथा ७ The text substitutes स्तेन for सकृत् ८ G and I. read एव for इव ९. B. D. G and J. substitute अत्र for यत्र, while B. and D substitute स्तेनेन for स्तेनेन. १० G. adds अपि after बहव and except. A. G. and I. others read विनश्यन्ति; while G. नश्यन्ति for विनश्यन्ति.

धनदण्डादिभुरःसरं स्तेनोऽप्रहतो मुच्येत तदापि विशुद्धचत्ये-
वेति । ननु—एवं सति—

‘अन्नन्नेनस्वी राजा’

(गौ. स्मृ. १२. ४५)

इति गौतमवचनात् राजा प्रत्यत्रायी स्यात् । न । तस्य
पोष्यवर्गादिकृपानिमित्तत्वेन स्तेनव्यतिरिक्तविषयेऽप्युपपत्तेः ।
ननु—ब्राह्मणवधस्यातिगर्हितत्वात् ‘मुक्त एव’—इत्ययं पक्षस्त-
द्विषयत्वेन कुतो न व्याख्यायते ? मनुवचनविरोधादिति ब्रूमः ।
तथा च मनुः—

‘सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु ।

स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥

गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम् ।

वधेन शुद्ध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा’ ॥

(म. स्मृ. ११. ९९-१००)

इति । अत्र वधपक्षो नामधारकमात्रविप्रविषयः । तपःप-
क्षस्तु सवनस्थत्वादिगुणोपेतब्राह्मणविषयः । न च—तादृशस्य
स्तेयमसम्भावितं—इति शङ्कनीयम् । कदाचित् क्वचिच्चित्तगत-
तामसवृत्त्या लोभातिशयोदये सति तत्सम्भवात् । एवं च सति
‘मुक्त एव’—इति पक्ष एतद्विषयत्वेनाऽपि योजयितुं शक्यते ।
यच्चैर्यं कामकृतं स्यात्तत्रायमुक्तो वधो द्रष्टव्यः । अन्यथा

१ B and D read धनदण्डापहतो for धनदण्डादिपुरस्सरं स्तेनोऽप्रहतो २ We follow here only A, while all others read कृपानिमित्तस्तेनव्यतिरिक्त—for कृपानिमित्तत्वेन स्तेनव्यतिरिक्त-. ३. I. substitutes कुर्यात् हतं for सकृद्धन्यात्तु तं ४. B, D, E, G, H and J. substitute च and the text तु for वा. ५. G. omits -मात्र- and B, C, D. and F. -विप्र-.

प्रामादादिकचौर्ये वधं नार्हति । न च-लौभैकमूलस्य चौर्यस्य प्रामादिकत्वमसम्भावितं-इति शङ्कनीयम् । यदा वस्त्रप्रान्त-
ग्रथितं सुवर्णं सुवर्णत्वेनाज्ञात्वा ऽपहरति अपहृत्य चान्यस्मै
ददाति नाशयति वा न पुनः स्वामिने प्रत्यर्पयति तदा सम्भ-
वत्येवाकामतो ऽप्यपहारः । तादृशे ऽपहारे सवनस्थब्राह्मणवत्त-
पसा शुद्धिर्द्रष्टव्या । तपसो विशेषस्तु मनुना दर्शितः-

‘तपसाऽप्यनुनुत्सुस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ।

वालवासा द्विजो ऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणो व्रतम्* ॥

(म. स्मृ. ११. १०१)

इति । सुवर्णात् न्यूनपरिमाणेषु हेमसु व्रतभेदाः षट्त्रिं-
शन्मते दर्शिताः —

‘बालाग्रमात्रेऽपहृते प्राणायामं समाचरेत् ।

लिक्षामात्रेऽपि च तथा प्राणायामत्रयं बुधः ॥

राजसर्षपमात्रे च प्राणायामचतुष्टयम् ।

गायत्र्यष्टसहस्रं च जपेत् पापविशुद्धये ॥

गौरसर्षपमात्रे तु सावित्रीं वै दिनं जपेत् ।

यवमात्रसुवर्णस्य प्रायश्चित्तं दिनद्वयम् ॥

सुवर्णकृष्णलं ह्येकमपहृत्य द्विजोत्तमः ।

कुर्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं तत्पापस्यापनुत्तये ॥

* ब्रह्महणः यद्विहितं द्वादशवार्षिकं प्रायश्चित्तं तदित्यर्थः ।

१. B. and D read लौभकवचनस्य for लौभैकमूलस्य. २. B. and D read विशेष for तपसो विशेष. ३. The text reads चीरवासा for वालवासा; while I. reads ब्रह्मवधव्रतम् for ब्रह्महणो व्रतम्. ४ G. and H. read द्रष्टव्या. for दर्शिता. ५. G. reads दिनत्रयम् for दिनद्वयम्.

अपहृत्य सुवर्णस्य माषमात्रं द्विजाधमः ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिभिर्मासैर्विशुद्ध्यति ॥
 सुवर्णस्यापहरणे वत्सरं यावकं पिबेत् ।
 ऊर्ध्वं प्राणान्तिकं ज्ञेयमथ वा ब्रह्महव्रतम् ॥

इति । वत्सरं यावकाशनं किञ्चिन्न्यूनसुवर्णापहारविषयम् ।
 सुवर्णापहारे द्वादशवार्षिकविधानात् । यत्तु चतुर्विंशतिमते
 अभिहितम् —

‘ आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्यादिष्टाय वा क्रतुम् ।
 षडब्दं वा चरेत् कृच्छ्रं जपयज्ञपरायणः ॥
 तीर्थानि भ्रमते विद्वान् ततस्तेयात्प्रमुच्यते ’ ।

इति तत्रात्मतुल्यसुवर्णदानमत्यन्तधनिकविषयम् । क्रतु-
 धनिकश्रोत्रियविषयः । षड्वार्षिकं तु तीर्थयात्रासहितं निर्ध-
 नश्रोत्रियविषयम् । स्तेयप्रायश्चित्तं सर्वत्र अपहृतं धनं स्वामिने
 दत्तैव कार्यम्

‘ स्तेये ब्रह्मस्वभूतस्य सुवर्णादिः कृते पुनः ।
 स्वामिनेऽपहृतं देयं हर्ता त्वेकादशाधिकम् ’ ॥

इति स्मरणात् । यदा त्वशक्त्या राजा हन्तुमप्रवृत्तः तदा
 वसिष्ठोक्तं द्रष्टव्यम्—

१. I. reads द्विजोत्तम for द्विजाधम २ C F E G I. and J. read यावकीं भवेत्, while II यावकीं भवेत् for यावकीं पिबेत् ३ II does not insert तु. ४. E II. and I. read तीर्थाभिगमने for तीर्थानि भ्रमते ५. I. reads तस्मात् for तत ६ G. adds तत्सुवर्ण- before स्तेय- and तु after प्रा-
 यश्चित्ते. ७ E. and H. read स्तेयब्रह्मस्व- for स्तेये ब्रह्मस्व- ८. Except A-
 B D. and G all others read हर्ता for हर्ता; while G. reads दत्त्वा B. and
 D. हत्त्वा for the same.

‘स्तेनैः प्रकीर्णकेशो राजानमभियाचेत् ।
 ततस्तस्मै राजा औदुम्बरं शस्त्रं दद्यात् ।
 तेनात्मानं प्रमापयेत् । मरणात्पूतो भवति’ ।
 (व. स्मृ. २०. ३१)

इति । औदुम्बरं ताम्रमयम् । यदा सुवर्णमपहृत्य तद् भुक्त्वा
 तदानीमेवानुतापेन प्रत्यर्पयेत् तदाऽऽपस्तम्बोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘चतुर्थकालमिताशनेन त्रिवर्षमवस्थानम्’ ।
 (आ. ध. सू. १. ९. २५. १३. आं. पु.)

इति । मानसापहारे तु सुमन्तुराह—

‘सुवर्णस्तेयी द्वादशरात्रं वायुभक्षः पूतो भवति’ ।
 (व. स्मृ. २०. ४१)

इति । गुरु-श्रोत्रिय-यागस्थत्वादिबहुगुणोपेतब्राह्मणद्रव्यस्य
 भूयसोऽसकृदपहारे वसिष्ठोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘निष्कालको घृताभ्यक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृति
 आत्मानं प्रमापयेत् । मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते’ ।
 (व. स्मृ. २०. ४२)

१ The text reads ब्राह्मणसुवर्णहरणं प्रकार्यं केशान् राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्मि भो शास्त्रं मां भवानिति । तस्मै राजा . इति विज्ञायते । २ B. and D do not insert गुरु-श्रोत्रिय- ३ I reads भूयसो for भूयसो, while B. and D read सकृत् for ऽसकृत् ४ The text adds वा after निष्कालको and reads घृताक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृति आत्मानमभिदाहयेत् for घृताभ्यक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृति आत्मानं प्रमापयेत्, while I. does not insert मरणात्

इति । इत्थं सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तमभिहितम् । गुरुतल्पग-
प्रायश्चित्तं दशमाध्याये—

‘मातरं यदि गच्छेत्तु भगिनीं’

(प. स्मृ. १०. ८)

इत्यत्र प्रपञ्चितम् ॥

अथ पतितसंसर्गप्रायश्चित्तम् ।

यस्तु पतितैर्ब्रह्महादिभिः सह संवत्सरं संसर्गं कृत्वा स्वय-
मपि पतितस्तस्य प्रायश्चित्तं मनुराह—

‘यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ।

स तस्यैव व्रतं कुर्यात् संसर्गस्य विशुद्धये’ ॥

(म. स्मृ. ११. १८१)

इति । आचार्यस्तु कलियुगे संसर्गदोषाभावमभिप्रेत्य सं-
सर्गप्रायश्चित्तं नाभ्यधात् । अत एव स्मृत्यन्तरे कलौ
वर्ज्यानामनुक्रमणे—

संसर्गदोषः पापेषु ’ ।

(स. स्मृ. १. ५३)

इत्युक्तम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

संसर्गदोषस्य पातित्यापादकत्वाभावेऽपि पापमात्रापादक-
त्वमस्तीत्याह—

आसनात् शयनाद्यानात् सम्भाषात् सहभोजनात् ॥ ७९ ॥

सङ्क्रामन्ति हि पापानि तैलबिन्दुरिवाम्भसि ।

१. The text reads नत्ससर्गविशुद्धये for संसर्गस्य विशुद्धये. २ We are unable to find out the proper name C E. F. H. and I. read स्मृत्यर्थ-
सारं G. स्मृतिसागरं, both for स्मृत्यन्तरे.

इति । * यथा तैलविन्दुरम्भसि प्रक्षिप्तः सर्वत्र व्याप्नोति
तथा पतितसंसर्गकृतं पापं संसर्गिणं पुरुषं व्याप्नोति ॥७९॥

संसर्गदोषव्याजेन पूर्वमनुक्तप्रायश्चित्तानां सर्वेषां साधारणानि प्रायश्चित्तान्याह—

चान्द्रायणं यावकं च तुलापुरुष एव च ॥ ८० ॥

गवां चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ।

इति । तुलापुरुषः कृच्छ्रविशेषः । तत्स्वरूपमुपरिष्ठाद्ध-
क्ष्यामः । यत्र यत्र च प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं नोपलभ्यते तत्र
सर्वत्र पापगौरव-लाघवानुसारेण चान्द्रायणादीन्यावृत्तान्येना-
वृत्तानि वा अनुष्ठेयानि । ततः सर्वाणि पापानि नश्यन्तीति
सिद्धम् ॥ ८० ॥

इत्थं प्रायश्चित्तकाण्डे नवभिरध्यायैः प्रकीर्णकादीनां महा-
पातकान्तानां पापानां यानि प्रायश्चित्तान्याचार्येणाभिहितानि
तानि व्याचक्षणैरस्माभिस्तत्प्रसङ्गापतितानि स्मृत्यन्तराण्यु-
दाहृत्य व्यवस्थापितानि ।

अनुदाहृतस्मृतिवचनव्यवस्था ।

* सहशब्दः प्रत्येकमभिसम्बद्धयते । सम्भाषशब्दस्वत्राजन्तः ।

१. K. and L. read यावकश्च for यावक च. २. G. and I omit च, while C. and F do not repeat यत्र. ३. I does not insert अनावृत्तानि and G and I. substitute च for वा; while B and D. omit आवृत्तानि ४ J. substitutes अनुयोज्यानि for अनुष्ठेयानि. ५ G. and J. substitute पूर्वाणि for सर्वाणि; while B. and D. न सन्ति for नश्यन्ति. ६ G reads तत्प्रसगात्पतितानि, I. तत्प्रसगात्पठितानि for तत्प्रसङ्गापतितानि, while I. only adds अपि after स्मृत्यन्तराणि.

अथ यानि पूर्वमनुदाहृतानि तान्युदाहृत्य व्यवस्थापयामः ।

तत्रातिपातकस्वरूपम् ।

तत्र विष्णुप्रोक्तां पापानुक्रमणिकामाश्रित्य तदानुपूर्व्यात् प्रा-
यश्चित्तवचनान्युदाह्रियन्ते । तत्र विष्णुरादावतिपातकमनुक्रम्य
तत्स्वरूपमेवं निर्दिदेश—

‘मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि’ ।

(वि. स्मृ. ३४. १)

इति । तेषां त्रयाणां दशमाध्याये’ —

‘मातरं यदि गच्छेत्’

(प. स्मृ. १०. ८)

इत्यस्मिन् प्रकरणे प्रायश्चित्तानि निर्णीतानि ।

महापातकस्वरूपम् ।

अतिपातकानन्तरं महापातकमनुक्रम्य तत्स्वरूपनिर्देश
एवं कृतः—

‘ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदार-

गमनमिति महापातकानि । (१) तत्संयोगश्च’ ।

(वि. स्मृ. ३५. १-२)

इति । तत्र गुरुदारगमनव्यतिरिक्तानां चतुर्णां द्वादशाध्याये-

‘चतुर्विधे’

(प. स्मृ. १२. ६४)

१. C and F. omit the following —

उदाहृत्य व्यवस्थापयाम । तत्र विष्णुप्रोक्तां पापानुक्रम-
णिकामाश्रित्य तदानुपूर्व्यात् प्रायश्चित्तवचनान्युदाह्रियन्ते ।

तत्र विष्णुरादावतिपातकमनुक्रम्य तत्स्वरूपमेव निर्दिदेश ।

२ G. reads विनिर्दिशति and I. विनिर्दिदेश both for निर्दिदेश. ३ J does
not insert दुहितृगमन. ४ Except A. and I. all others omit -गमन- after
गुरुदार-

इत्यादिना—

‘सर्वपापप्रणाशनम्’

(प. स्मृ. १२. ८१)

इत्यन्तेन ग्रन्थेन प्रायश्चित्तान्युक्तानि । गुरुदारगमनस्य
तु दशमाध्याये—

‘पितृदारान् समारुह्य’

(प. स्मृ. १०. ११)

इत्यत्र प्रायश्चित्तमभिहितम् ।

अनुपातकस्वरूपम् ।

महापातकानन्तरमनुपातक्रमनुक्रम्य तत्स्वरूपमेवं नि-
दिष्टम्—

‘यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्वः वैश्यस्य रजस्व-
लायाश्चान्तर्वत्न्याश्चात्रिगोत्राया अविज्ञातस्य
गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमा-
नीति । (१) कूटसाक्ष्यं सुहृद्वध इत्येतौ सुरापान-
समौ । (२) ब्राह्मणभूम्यपहरणं सुवर्णस्तेयस-
मम् (३) पितृव्य-मातामह-मातुल-श्वशुर-नृप-
पत्न्यभिगमनं गुरुदाराभिगमनसदृशम् । (४)
पितृ-मातृ-स्वसृगमनं च (५) श्रोत्रियर्त्वि-
गुपाध्याय-मित्रपत्न्यभिगमनं च । (६)

१. The text does not insert वध २ I reads आत्रेयगोत्रायाः for अत्रिगोत्राया. ३ The text reads कौटसाक्ष्यं for कूटसाक्ष्यं. ४ The text adds निक्षेपापहरणं after भूम्यपहरणं. ५. Except A. H. do not insert च and separate the सूत्र

स्वसुः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः
कुमार्या रजस्वलायाः शरणागतायाः
प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च' । (७)

(वि. स्मृ. ३६. १-७)

इति ।

अथ अनुपातकप्रायश्चित्तम् ।

तत्र प्रायश्चित्तं विष्णुरेवाह—

‘अनुपातकिनस्त्वेते महापतकिनो यथा ।

अश्वमेधेन शुद्ध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा' ॥

(वि. स्मृ. ३६. ८)

इति । तत्राश्वमेधः सार्वभौमराजविषयः ।

‘राजा सार्वभौमोऽश्वमेधेन यजेत' ।

इति श्रुतेः । तीर्थस्नानमितरविषयम् । तच्च साधारणप्रा-
यश्चित्तम् । यत्र प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं नास्ति नोपलक्ष्यते वा
तत्रेदं साधारणं द्रष्टव्यम् । यागस्थक्षत्रवधस्य तादृशवैश्यव-
धस्य च षष्ठाध्याये—

‘वैश्यं वा क्षत्रियं वाऽपि'

(प. स्मृ. ६. १७)

इत्येतस्य व्याख्यानप्रसङ्गे प्रायश्चित्तं दर्शितम् । तथा चा-

१. Except A. I. and the text all others read सख्यु for सख्याः
२. The text adds अत्यजाया after कुमार्या. ३. C and F. are quite
mistaken here. They omit from प्रव्रजितायाः to ऋणानप (P 94, L. 3, to
422 L. 6) ४ Except A. C. F. and I others substitute च for वा.
५. B. D. G. and J. substitute तत्र for तच्च

न्तर्वन्त्या अत्रिगोत्रायाश्च वधे तत्रैव प्रायश्चित्तमभिहितम् ।
अविज्ञातगर्भवधे प्रायश्चित्तं चतुर्थाध्याये—

‘ गर्भपातं च या कुर्यात्’

(प. स्मृ. ४. १७)

इत्यस्मिन् प्रसङ्गे वर्णितम् । शरणागतावधः परिशिष्यते ।
मनुस्त्वन्यान्यपि ब्रह्महत्यासमान्याह—

‘अनृतं च समुत्कर्षे* राजगामि च पैशुनम् ।
गुरोश्चालीकैर्निर्वन्धः समानि ब्रह्महत्याया’ ॥

(म. स्मृ. ११. ९९)

इति । याज्ञवल्क्यश्चापरोष्याह—

‘गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
ब्रह्मत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २२८)

* समुत्कर्ष इति निमित्तसप्तमी । सम्यक् ज्ञातिषु समाजेषु राजसभा-
दिषु वा उत्कर्षं प्राप्स्यामीति हेतुपूर्वकं यदनृतमभिधीयते तद्ब्रह्महत्या-
सममिति भावः । ‘राजगामि पैशुनं’ राजकुलात्तेन सह विवादो निर्वन्धो
अनृतादिशंसनं वा । यदाह गौतमः—

‘गुरावनृताभिज्ञंसनम्’

इति । यद्यपि अत्र ‘गुरौ’ इत्युक्तं तथापि अनृताभिज्ञंसनस्य गुरौ
राजकुले वा तुल्यत्वेनैव ब्रह्महत्यासमत्वमिति सुधीभिरुच्यम् ।

१ Except A. and I. all others read विज्ञात- for अविज्ञात-, but it
seems to be incorrect २ B and D. read अधिकनिर्वन्ध समानं for
अलीकनिर्वन्धः समानि. ३ I adds अपि before आह

इति । अत्र शरणागतवधादिषु पादन्यूनं ब्रह्महत्याव्रतमव-
गन्तव्यम् । समशब्दस्य—

‘ राजसमो मन्त्री ’

इत्यादावीषन्न्यूने प्रयोगदर्शनात् । मनुस्त्वधीतत्यागादी-
नां सुरापानसमत्वमाह—

‘ ब्रह्मोज्झ* वेदनिन्दा च कूटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।
गार्हिता-ऽनाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ’ ॥
(म. स्मृ. ११. ५६)

इति । तत्र ब्रह्मोज्झस्य प्रायश्चित्तं वसिष्ठ आह—

‘ ब्रह्मोज्झः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा
पुनरुपयुञ्जीत† वेदमाचार्यात् ’ ।
(व. स्मृ. २०. १२)

इति । इदं च प्रायश्चित्तं प्रामादिकाध्ययनत्यागविषयम् ।
नास्तिकतया तत्त्यागे पादन्यूनं सुरापानव्रतमिति मनोर्मतम् ।
यद्यपि वसिष्ठेनोक्तम्—

* ब्रह्मोज्झं अधीतवेदस्यानभ्यासेन विस्मरणमिति मेधातिथि कुल्लुकौ ।
अधीतस्य वेदस्य असच्छास्त्राश्रयेणोपेक्षणमिति गोविन्दराजः । वेदस्या-
त्यन्तत्यागोऽनध्यनं वेति सर्वज्ञनारायणः । इदमेव युक्तं भाति ।

† द्वादशरात्रकृच्छ्रचरणानन्तरं पुनरुप्याचार्यात् वेदमुपयुञ्जीत अ-
धीयातेत्यर्थः ।

१. The text reads this line —

‘ ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।

२ B. D. E. H. and J. read गार्हितानाद्ययो for -ऽगार्हिता -ऽनाद्ययो ३ I.
reads प्रमादिकाध्ययनत्यागविषयम् for प्रामादिकाध्ययनत्यागविषयम्

‘गुरोर्भलीकनिर्वन्धे कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा
सचैलं स्नात्वा गुरुप्रसादात् पूतो भवति’ ।

(व. स्मृ. २१. २८)

इति । तद्देशतदमतिपूर्वे सकृदनुष्ठाने वेदितव्यम् । विष्णुना
ऽनुक्रान्तस्य कौटसाक्ष्यस्य द्वादशवार्षिकं प्रायश्चित्तम् । तथा
च सद्गतानुवृत्तौ शङ्ख आह—

‘कौटसाक्ष्यं तथा कृत्वा निक्षेपमपहत्य च ।

एतदेव व्रतं कुर्यात् त्यक्त्वा च शरणागतम्’ ॥

(शं. स्मृ. १७. ९)

इति । यत्र साक्ष्यनृतवदनेन वर्णिनो वधप्राप्तिः तद्विषय-
मिदम् । अपरमपि ब्रह्महत्यासमं विष्णुर्दर्शयति—

‘आक्रुष्टस्ताडितो वाऽपि धनैर्वा विप्रयोजितः ।

यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मवातकम्’* ॥

(वि. स्मृ. ३. ४६)

* पूर्वं ‘चण्डालादुदकात् सर्पात्’— (माधवाचार्यटीका अ. ११.
श्लो. १६-१८) इत्यादिनोक्तादात्मघातिनोऽन्योऽयं ब्रह्मघाती । तत्र तु न
कस्याप्युद्देशः । केवलमसह्यदुःखादिना देहत्यागे प्रवृत्तिः । किञ्च आ-
क्रोशनादिनिमित्तं विना देहत्यागे स आत्मघाती भवति न तु ब्रह्मघाती ।

१ The text reads this Sūtra as follows :—

गुरोर्भलीकनिर्वन्धे सचैलं स्नातो गुरु प्रसाद्येत्
प्रसादात्पूतो भवतीति विज्ञायते ।

२. E. H. and I read तथा एव त्यक्त्वा, while the text reads this verse:—

‘कूटसाक्ष तथैवीकत्वा निक्षेपं च प्रहत्य च ।

एतदेव व्रतं कुर्याच्छकत्या च शरणागतम्’ ॥

but it seems to be incorrect. ३. B. and D. read अभ्यमर्णिनो for
वर्णिनो.

इति । आक्रोशनादिनिमित्ताभावे मृतस्यैव हत्यादोषः । न
तूद्देश्यस्य । तथा च स्मृत्यन्तरम्—

‘ अकारण* तु यः कश्चित् द्विजः प्राणान् परित्यजेत् ।
तस्यैव तत्र दोषः स्यान्न तु यं परिकीर्तयेत् ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि सुरापानसमान्युदाजहार—

‘ निषिद्धभक्षणं जैह्वयमुत्कर्षे च वचोऽनृतम् ।
रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥

(या. स्मृ. ३. २२९)

इति । एवमादिषु सर्वत्र येन साम्यमुच्यते तदीयं प्राय-
श्चित्तं किञ्चिन्न्यूनमनुष्ठेयम् । सा च न्यूनता निमित्तगौरव-
लाघवानुसारिणी कल्पनीया । सुवर्णस्तेयसमे तु ब्राह्मणभूम्य-
हरणे मरणान्तिकप्रायश्चित्तेषु न्यूनत्वकल्पनाऽसम्भवात् द्वाद-
शवार्षिकादिब्रतानि यथायोगं कल्पनीयानि । याज्ञवल्क्यो-
ऽन्यानि सुवर्णस्तेयसमान्याह—

‘ अश्व-रत्न-मनुष्य-स्त्री-भू-धेनुहरणं तथा ।

निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसम्मितम् ॥

(या. स्मृ. ३. २३०)

* अकारणमिति आक्रोशनादावपि देहत्यागस्य न किमपि कारणम् ।
किन्तु प्रत्याक्रोशनादयोऽन्ये वा उपाया अनुष्ठेयाः । तानकृत्वा यो देह-
त्यागं करोति स अकारणप्राणत्यागी एव भवतीति तात्पर्यम् ।

१. H reads उद्देशश्च; while G. omits the following portion नतू-
द्देश्यस्य । तथा च स्मृत्यन्तरम्—

‘ अकारण तु यः कश्चित् द्विजः प्राणान् परित्यजेत् ।
तस्यैव तत्र दोषः ..... ॥

२. B. and D. read य for यं. ३. E. reads उत्कर्षेण for उत्कर्षे च.
४. Except A. all others read -भूमिहरणे. ५. J. reads -मरण for -हरणं.

इति । मनुरपि—

‘निक्षेपस्यापहरणं नरा-ऽश्व-रजतस्य च ।

भूमि-वज्र-मणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम्’ ॥

(म. स्मृ. ११. ५७)

इति । पितृव्यपत्न्यादिगमनानां गुरुतल्पसमानानां दश-
माध्याये—

‘ मातृष्वसृगमे चैवम् ’

(प. स्मृ. १०. ९)

इत्यस्मिन् प्रकरणे प्रपञ्चितम् ।

उपपातकस्वरूपम् ।

अनुपातकानन्तरं विष्णुरुपपातकमनुक्रम्य तत्स्वरूपमेवं
निर्दिदेश—

‘ अनृतवचनमुत्कर्षे । (१) राजगामि च पैशुन्यम् । (२)

गुरोश्चालीकनिर्बन्धः । (३) वेदनिन्दा । (४) अधी-

तस्य च त्यागः । (५) अग्नि-मातृ-पितृ-सुत-दाराणां च ।

(६) अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् । (७) परस्वहरणम् ।

(८) परदाराभिगमनम् । (९) अयाज्ययाजनम् । (१०)

विकर्मणा जीवनम् । (११) असत्प्रतिग्रहः । (१२)

क्षत्रिय-विट्-शूद्र-गोवधः । (१३) अविक्रेयविक्रयः ।

१ G. I and the text do not insert च. २. B D. E. and H read अ-
भोज्याभक्ष्यभक्षणम्, I अभोज्यान्नभक्षणम्, J. अभोज्यभक्षणम्; and G.
अभोज्यभक्ष्यभक्षणम् all for अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् ३. We follow here A.
and the text, while all others read गुरुदाराभिगमनम् for परदाराभिगमनम्
The Vijnāneśvara also reads परदारा- (Vide ३.२३४-२४२ Commentary).
४. G. omits -गो-, but it seems very proper.

(१४) परिवृत्तिताऽनुजेने ज्येष्ठस्य । (१५) परिवेदनं च । (१६) तस्य च कन्यादानम् । (१७) याजनं च । (१८) व्रात्यता । (१९) भृतकाध्यापनम् । (२०) भृतकाध्ययनादानम् । (२१) सर्वाङ्गेष्वधीकारः । (२२) महायन्त्रप्रवर्तनम् । (२३) द्रुम-गुल्म-लतौषधीनां हिंसा । (२४) स्त्रिया जीवनम् । (२५) अभिचारः । (२६) मूलकर्मसु च प्रवृत्तिः । (२७) आत्मार्थं च क्रियारम्भः । (२८) अनाहिनाग्निना । (२९) स्तेयम् । (३०) देवर्षि-पितृणामृणस्योनपक्रिया । (३१) असच्छास्त्राधिगमनम् । (३२) नासिकता । (३३) कुशीलता ।

* अत्र विज्ञानेश्वरोऽर्षीर्दं सूत्रमेवमेव पपाठ । तथा च सति देवादीना व्रयाणां ऋणानपक्रियायाः परिगणितत्वात् 'ऋणानपक्रियादीन्युदा-जहार' इत्येतन्न सङ्गच्छेत । अतोऽत्र व्यावहारिकस्य ऋणस्य ग्रहण माधवाचार्यस्य नाभिप्रेतमिति अवगन्तव्यम् ।

१ All, except A. I and the text read परिवृत्तिताऽनुजेने for परिवृत्तिताऽनुजेने २ I. does not insert these two Sūtras, namely —

तस्य च कन्यादानम् । (१७) याजनं च । (१८)

and also B. D. E. F. G. H. and J. omit याजनं च ३ B. and D. read भृतकाध्यापनम् and E. G. H. J. भृतकाध्ययनादानम्, while I omits च. ४ G and J read सर्वाङ्गेषु for सर्वाङ्गेषु; while B. D. and G. read अधिकार for अधीकार ५ G. reads -वर्तनम् for -प्रवर्तनम्. ६ Except A. I. and the text all others read द्रुम-गुल्म-लतौषधिमहाहिंसा, while the text adds -वह्नि- after -गुल्म- and also the Viṣṇuśvaia follows it. ७. I. and the text do not separate these two Sūtras. I. reads अभिचारमूलकर्मसु and the text अभिचारबलकर्मसु for अभिचार and मूलकर्मसु ८. The text reads आत्मार्थं and omits च ९. All, except A. read स्तेय, while the text omits it. १०. B D. and J. read योषित्पितृणामसत्क्रिया, G. योषित्प्रियाणां समक्रिया, E. and H. योषित्प्रियाणामसत्क्रिया, but E. has a marginal reading -पितृ- for -प्रिया- for देवर्षि-पितृणामृणस्यानपक्रिया ११. B D. G. J. and the text read भिगमनम् for धिगमनम्. १२. B and D read कुशलता and the text कुशीलता both for कुशीलता.

(३४) मद्यपस्त्रीनिषेवणम्* । (३५) इत्युपपातकानि' ।

(वि. स्मृ. ३७. १-३६)

इति । याज्ञवल्क्यस्तु विष्णुनाऽनुक्तान्यपि कानिचिदुप-
पातकानि ऋणानपक्रियादीन्युदाजहार—

‘ गोवधो ब्राह्म्यता स्तैन्यमृणानां चानपक्रिया† ।

अनाहिताग्निताऽप्यण्यैविक्रयः परिवेदनम् ॥

भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा ।

पारदार्यं पारिविच्यं वार्धुष्यं लवणक्रिया‡ ॥

‡स्त्री-गूढ-विट्- क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।

* सर्वाणीमानि व्याख्यातानि पूर्वमेव तत्रतत्रेति नात्र पुनर्व्या-
ख्यानम् ।

† अत्र ‘गोवध’शब्देन गोपिण्डव्यापादनं ‘स्तैन्य’ शब्देन ब्राह्मणमुव-
र्ण-तत्समव्यतिरिक्तपरद्रव्यापहरणं, ‘ऋणानामनपक्रिया’ इत्यनेन उत्तम-
र्णाद् गृहीतस्य ऋणस्वाप्रदानं इति यथापथमूहनीयम् । यत्तु—‘गृहीतस्य सु-
वर्णादेरप्रदानं ऋणानामनपाकरणम्’—इत्युक्त्वा ‘तथा देवर्षि-पितृणां म-
म्बन्ध्यर्णस्यानपाकरणं च’—इति विज्ञानेश्वरेणोक्तं तन्न । माधवाचार्यस्याभि-
मतमिति प्रतिभाति । विष्णुना अनुक्तानां केषांचिदुपपातकानां प्रदर्शनायैव-

‘गोवधो ब्राह्म्यता स्तैन्यमृणानां चानपक्रिया’ ।

इत्यादिगाज्ञवल्कीयवचनानामत्रोदाहृतत्वादिति सुधियो विदां कुर्वन्तु ।

‡‘लवणक्रिया’ लवणस्योत्पादनमित्यर्थः ।

§ स्त्रिया वधः आत्रेयीव्यतिरेकेण ब्राह्मण्या अपि । आत्रेय्यास्तु—

‘गर्भहा च यथावर्णं तथात्रेयीनिषूदकः’ ।

(या. स्मृ. ३. २५१)

इत्यनेन ब्रह्महत्यादिसमत्वकथनेन ब्रह्महत्यादिव्रतोक्तेः । शूद्रवध-
वर्द्धाक्षितक्षत्रिय वैश्यवधः ।

१ Except A. and the text all others do not insert इति २. B and
D. read गो-ब्राह्मणवध स्तेयम् for गोवधो ब्राह्म्यता स्तैन्यम्, while the text
and G substitute स्तेयम् for स्तैन्यम् ३. C. F. read ऽपत्य- for ऽप्य-
४. J. reads निन्दितार्थे ऽपि.

नास्तिक्यं व्रतलोपं* च सुतानां चैव विक्रयः ॥

†धान्य-कुप्य-पशुस्तेयमयाज्यानां च याजनम् ।

पितृ-मातृ-सुतत्यागस्तटाकारामविक्रयः ॥

कन्यासन्दूषणं ‡ चैव परिवेदकयाजनम् ।

कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं § व्रतलोपनम् ॥

* व्रतलोपः ब्रह्मचारिणः स्त्रीपसङ्गः

† धान्यं ब्रीह्यादि, कुप्यमसारद्रव्यं ऋषु-मीसादि, पशवो गवादयः तेषामपहरणम् । 'गोवधो ब्राह्म्यता स्तेयम्' इत्यनेन स्तेयग्रहणेनैव सिद्धे पुनर्धान्य-कुप्यादिस्तेयग्रहणं नित्यार्थम् । अतो धान्यादिव्यतिरिक्तद्रव्य-स्तेये नावश्यमेतदेव प्रायश्चित्तम् । अपि तु ततो न्यूनमपि भवत्येव । तथा चैतेन बान्धवत्यागग्रहणेनैव सिद्धे पुनः पित्रादित्यागग्रहणं व्याख्यातम्-इति विज्ञानेश्वरः ।

‡ कन्याया दूषणं अंगुल्यादिना योनिविदारणम् । न तु सम्भोगः । तस्य—

‘सखिभार्या-कुमारीषु’

(या. स्मृ. ३. २३१)

इत्यत्र गुरुतल्पसमत्वस्योक्तत्वात् ।

§ कौटिल्यं गुरोरन्यत्र । गुरुविषयस्य तु कौटिल्यस्य—

‘निषिद्धभक्षणं जैह्वयम्’

(या. स्मृ. ३. २२९)

इत्यत्र सुरापानसमत्वमुक्तम् । तथा च पूर्वं ‘नास्तिक्यं व्रतलोपं च’ ।

१ Except A. C. F and I. all others read - रूप्य- for - कुप्य-.
२. I. reads कन्यासु दूषणं for कन्यासन्दूषणं, while the text परिवि-
न्दक- for परिवेदक-. ३ J. reads च तुलायन for व्रतलोपनम्, but it does
not give any good sense.

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाम्नि-सुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिसौषधजीवनम् ।
 हिंस्रयन्त्रविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥
 शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणम् ।
 तथैवानाश्रमे वासः परान्नपरिपुष्टता ॥
 असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम्' ॥

(या. स्मृ. ३.२३४-२४२)

इति । यद्यपि-

‘अनृतं च समुत्कर्षे’।

(म. स्मृ. ११. ९९)

इत्येतन्मनुना ब्रह्महत्यासमेषु पठितं याज्ञवल्क्येन मुरापान-
 समेषु विष्णुना उपपातकेषु तथापि विषयभेदेन त्रैविध्यं वक्तुं
 शक्यत्वान्न किञ्चिदपि साङ्कर्यम् । विषयभेदस्तूच्यते । द्वेष्यं
 पुरुषं राजभृत्यादिभिर्मारयितुं तस्मिन्नविद्यमानमपि महान्त-

इत्युक्त्वा पुनः ‘व्रतलोपनम्’ इत्युक्तेः । अशिष्टाप्रतिषिद्धेष्वपि ‘श्रीहरि-
 चरणकमलप्रेक्षणात् प्राक् ताम्बूलादिकं न भक्षयामि’ इत्येवंरूपेषु
 नियमेषु प्राप्स्यर्थम् । न तु स्नातकव्रतप्राप्स्यर्थम् । तत्र-

‘स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम्’ ।

इति मनुना लघुप्रायश्चित्तस्य प्रतिपादितत्वात् ।

१. J reads हिंसायन्त्र- for हिंस्रयन्त्र-. २ I. reads शूद्राप्रेष्य for शूद्रप्रेष्यं
 ३. I. reads अन्याश्रमे for अनाश्रमे ४. I. reads किञ्चिदसांकर्यम् for
 किञ्चिदपि सांकर्यम्

मपराधमारोप्यानृतं चेद्भूयात् तद् ब्रह्महत्यासमम् । वधपर्य-
वसायित्वात् । यस्तु लाभ-भूजा-ह्यातिकामो राजसभादौ
स्वस्मिन् अविद्यमानमपि चतुर्वेदाभिज्ञत्वं प्रकटयितुमनृतं
ब्रूते तत्सुरापानसमम् । अतिगर्हितत्वात् । यस्तु सुखगोष्ठ्यादौ
परोपकारमन्तरेण वृथाऽनृतं ब्रूते तस्यैतदुपपातकम् । तत्रा-
द्ययोः प्रायश्चित्तं पूर्वमेवोक्तम् । तृतीये तु कामकृते याज्ञव-
ल्क्य आह—

‘ मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाऽम्बुगतां जपेत् ।

सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च ’ ॥

(या. स्मृ. ३. २७९)

इति । अकामकृते तु मनुनोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘ सुप्त्वा क्षुत्वा च भुक्त्वा च निष्टीव्योक्त्वाऽनृतानि च ।

पीत्वाऽप्योऽध्येष्यमाणश्च आचानेत् प्रयतोऽपि सन् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १४९)

इति । राज्ञोऽप्रे साक्षात् परम्परया वा परदोषकथनं राज-
गामि पैशुन्यम् । गुरावलीकनिर्बन्धो द्विविधः । तत्र राजगृ-
हादौ स्वयं समर्थः सन् असमर्थस्य गुरोर्द्रव्यलाभाद्युपरोधकारणं
निर्बन्धं करोति चेत् सोयमलीकनिर्बन्धो ब्रह्महत्यासमत्वेन
मनुनोक्तः । यत्र वाक्पारुष्यादिमात्रेण गुरोरप्रियमुपजायते

१ I. reads मुख्यगोष्ठ्यादौ for सुखगोष्ठ्यादौ. २ I reads अपि for मयि.
३. B. and D read आचनेत् for आचानेत्; while G. आचनेत् for the
same. ४. All others except A. and I. read गुरोरलीक- for गुरावलीक-;
while G. omits the following portion —

निर्बन्धो द्विविधः । तत्र राजगृहादौ स्वयं समर्थः सन्नसमर्थस्य
गुरोर्द्रव्यलाभाद्युपरोधकारण.

५. H. reads राजगृहाङ्गणे for राजगृहादौ.

सौम्यमलीकनिर्वन्ध उपपातकम् । वेदनिन्दा त्रिविधा । बुद्धा-
र्हतादिशास्त्राण्यभ्यस्य वेदानामप्रामाण्यप्रतिपादने निर्वन्ध एका
निन्दा । सेयं^१ याज्ञवल्क्येन ब्रह्महत्यासमेषूपवर्णिता । सत्या-
मपि वेदप्रामाण्यबुद्धौ जल्प-वितण्डादिहेतुशास्त्रव्यसनितया
श्रुति-स्मृत्युक्तस्यानुष्ठानस्यावज्ञा द्वितीया निन्दा । एतदेवा-
भिप्रेत्य मनुराह—

‘ यो स्वमन्येत ते तूभे हेतुशास्त्राश्रयात् द्विजः ।

स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः’ ॥

(म. स्मृ. २. ११)

इति । सेयं निन्दा सुरापानसमेषु मनुनोदाहता । यस्तु
वैदिकं कर्मानुनिष्ठन्नपि नात्यन्तं तत्कले अद्वत्ते ‘किमनेन
भविष्यति जनापवादभयादेव केवलमनुतिष्ठामि’— इत्येवं
निन्दति सेयं निन्दोपपातकेषु पठ्यते ।

एवमध्ययनत्यागादेरेकैकस्य बहुविधस्यानुक्रान्तस्य गौरव-
लाघवे पर्यालोच्यावान्तरभेदः कल्पनीयः ।

‘ अग्नि-मातृ-पितृ-सुत-दाराणाम्’

(वि. स्मृ. ३७. ६)

इत्यत्रापि त्याग इति पदमन्वेति । अनुक्रान्तानामुपपात-
कानां पूर्वोक्तेभ्योऽतिपातक-महापातका-ऽनुपातकेभ्योऽल्पत्वा-
दुपपातकत्वम् । तदुक्तं स्मृत्यन्तरे—

१. B. and D read ब्रह्महत्यासमेषुपपाहिता याज्ञवल्क्येन and omit सेय.
२ A and the text read मूले for तूभे ३. All, except the text and A
read -श्रयो for -श्रयात् ४ L. reads तत्त्वत for तत्कले ५ B. D. and
L. omit -पितृ- ६ L. reads प्रोक्तेभ्यो for पूर्वोक्तेभ्यो-, while except A
and I all others do not insert -ऽतिपातक-

‘महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ।
तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनमुपपातकम्’ ॥

इति ।

अथ उपपातकस्य साधारणं प्रायश्चित्तम् ।

तस्य चोपपातकजातस्य साधारणं प्रायश्चित्तं विष्णुराह—

‘उपपातकिनस्त्वेते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः ।

पराक्रमथ वा कुर्युर्यजेयुर्गोसवेन च’ ॥

(वि. स्मृ. ३७-३९)

इति । तत्रैतेषामावृत्तानां सङ्घाते गोसवो द्रष्टव्यः* । एकै-
कस्य च शक्तम्प्रति पराकः अशक्तम्प्रति चान्द्रायणम् । याज्ञ-
वल्क्योऽपि साधारणं प्रायश्चित्तमाह—

‘उपपातकशुद्धिं स्यादेवं चान्द्रायणेन वा ।

पयसा वाऽपि मासेन पराकेणाऽथ वा पुनैः’ ॥

(या. स्मृ. ३. २६९)

इति । एवमित्थनेन पदेन प्रकृतं गोवधव्रतमतिदिश्यते ।
अतिदेशस्योपदेशान्न्यूनविषयत्वात् । गोव्रताङ्गानि गोचर्मादी-
नि कानिचिद्विषयान्तरेषु निवर्तन्ते । एतच्च व्रतचतुष्टयमका-
मकारे शक्त्यपेक्षया विकल्पितं द्रष्टव्यम् । कामकारे तु—

* नरा इत्युक्तेः सर्वेषामेव वर्णानामिदं प्रायश्चित्तम् । तत्र क्षत्रियादी-
नामनधिकारात् गोसवो ब्राह्मणस्यैव, चान्द्रायण-पराके द्विजातिसा-
धारणे, शूद्रस्य दानादिकमिति व्यवस्था द्रष्टव्या ।

१. The text reads पराक च तथा for पराक्रमथ वा and substitutes
गोमखेन for गोसवेन २. I. omits च and reads अशक्तम्प्रति पराक and
शक्तम्प्रति चान्द्रायणम् ३. B. D. G. and I. substitute निश्चि for पुन
४. G. adds पुन before पदेन

‘ एतदेव व्रतं कुर्युरुपपातकिनो द्विजाः ।

अवकीर्णिवर्ज्यं शुद्धयर्थं चान्द्रायणमथापि वा’ ॥

(म. स्मृ. ११. ११७)

इति मनुनोक्तं त्रैमासिकं द्रष्टव्यम् । एतच्च साधारणप्राय-
श्चित्तं प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्ताभावे तदनुपलम्भे वा द्रष्टव्यम् ।

प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्तानि ।

प्रतिपदोक्तानि प्रायश्चित्तानि यथासम्भवमुदाहरामः । तत्र
गुरोरलीकनिर्बन्धोपपातकस्य प्रायश्चित्तं विष्णुराह—

‘समुत्कर्षेऽनृते गुरोरलीकनिर्बन्धे

तदाक्षेपणे च मासं पयसा वर्तेत’ ।

(वि. स्मृ. ५४. ५४)

इति । अग्नित्यागे स एवाह—

‘वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणस्नाय्यधःशायी

संवत्सरं सकृद्भ्रक्षेण वर्तेत’ ।

(वि. स्मृ. ५४—१३)

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘ योऽग्नीनपविद्धयेत् स कृच्छ्रं द्वादशरात्रं

चरित्वा पुनराधानं कारयेत् ’ ।

(व. स्मृ. २१. २७)

१. I. reads अवकीर्णी तु शुद्धयर्थं चरेच्चांद्रायण व्रतम्. २ G. substitutes च for वा ३. I. reads समुत्कर्षेऽनृते. ४ The text adds च after गुणे . ५. We follow here only A. and the text ; while all others read तदाक्षरणे for तदाक्षेपणे. ६. J. reads चमसं for च मास ७ Except A. and I. all others read विष्णु for स. ८ I. reads वेदाग्न्युत्सादित for वेदाग्न्युत्सादी. ९. The text omits स १०. C. F. E. H. an read पुनराधेय for पुनराधानं.

इति । मनुरपि—

‘अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् ब्राह्मणः कामकारतः ।
चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत्’ ॥
अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् मासादूर्ध्वं तु कामतः ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव कुर्यादेवाविचारयन् ॥
(म. स्मृ. ११. १२९-१३० आन्ध्र पुस्तके) ।

इति । हारीतः—

‘संवत्सरोत्सन्नेऽग्निहोत्रे चान्द्रायणं कृत्वा
पुनरादध्यात् । द्विवर्षोत्सन्ने सान्तपनं
चान्द्रायणं च कुर्यात् । त्रिवर्षोत्सन्ने
संवत्सरं कृच्छ्रमभ्यस्य पुनरादध्यात्’ ।
(हा. स्मृ. ३. १९-२१)

इति । शङ्खोष्पि—

‘अभ्युत्सादी सांवत्सरं प्राजापत्यं
चरेत् गां च दद्यात्’ ।
(शं. स्मृ. ११. २३)

इति । भरद्वाजः ।

‘द्वादशाहातिक्रमे त्र्यहमुपवासः । मासातिक्रमे
द्वादशाहमुपवासः । संवत्सरातिक्रमे मासोपवा-
सः । पयोभक्षणं च’ ।

१. I. reads सन्सरोत्सन्नेऽग्निहोत्रे for संवत्सरोत्सन्नेऽग्निहोत्रे. २. B. and D. read सोमपान for सान्तपन and omit चान्द्रायणं च C and E. read the same, but do not omit चान्द्रायणं E G. H. and J read सोमायनं for सान्तपनं; while J -त्सर्जने for -त्सन्ने. ३. G reads भारद्वाज for भरद्वाज. ४ B. and D. read द्वादशातिक्रमे त्र्यहमुपवासं संवत्सरातिक्रमे द्वादशाहमुपवासः पयोभक्षणं च ।

ज्ञाने । एतत्सर्वमालस्यादाग्नत्यागावषयतया यथायोगमू-
हनीयम् । यत्तु भरद्वाजगृह्येऽभिहितम्—

‘प्राणायामशतमा दशरात्रं कुर्यात् । उपवासः स्यादा
विशतिरात्रम् । अत ऊर्ध्वमा षष्टिरात्रं तिस्रो रात्री-
रुपवसेत् । अत ऊर्ध्वमा संवत्सरात् प्राजापत्यं व्रतं
चरेत् । अत ऊर्ध्वं कालबहुत्वे दोषबहुत्वम् ।

इति तत् प्रमादादग्नित्यागविषयम् । नास्तिक्यात् त्यागे
तु व्याघ्र आह—

‘योऽग्निं त्यजति नास्तिक्यात् प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ।
अन्यत्र पुनराधानं दानमेव तथैव च’ ॥

इति । प्राजापत्यस्योपलक्षणत्वात् त्यागकालस्य गौरव
लाघवानुसारेण व्रतान्तराण्यूहनीयाभि । व्रतानन्तरभा-
कर्तव्यमाह जातूकर्ण्यः—

‘अतीतकालं जुहुयादग्नौ विप्रो यवानयम् ।

नष्टेऽग्नौ विधिवद्वात् कृत्वाऽऽधानं पुनर्द्विजः’ ॥

इति । एतच्चौपासनाग्निविषयम् । दारत्यागे शातातप
आह—

१ G. reads भारद्वाजगृहे २. C E. F add कुर्यात् after -मा दशरात्र,
but of no use here ३. E reads उपवास स्याद्विशतिरात्रं कुर्यात्, I.
उपवासमा विशतिरात्रं कुर्यात् both for उपवास. स्यादा विशतिरात्र ४ Except
I. all others do not insert व्रत ५ I omits -भावि-. B and D, read
व्रतान्तर कर्तव्यमाह and except E H व्रतान्तरभावि कर्तव्यमाह both for
व्रतानन्तरभाविर्कर्तव्यमाह ६ We are unable to find out a correct reading
B. and D. read विप्राय चाव्ययम्, C. and F विप्राय वायव्यम्, G. H
विप्रोऽथवा स्वयम्, E. and J. विप्राय वायव्यम् all for विप्रो यवानयम्, whil
H अतीते काले for अतीतकाल. ७. G. and H read नाशेऽग्नौ for नष्टे
ऽग्नौ and C. and F. गलेऽग्नौ for the same.

‘कौमारदारत्यागी* मासं पयोभक्षः शुद्धयति’ ।

(शा. स्म. १. २७)

इति । अभोज्याभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं त्वेकादशाध्याये
प्रपञ्चितम् ।

अथ परस्वहरणप्रायश्चित्तम् ।

तत्र परस्वहरणे मनुराह—

‘धान्या-ऽन्न-धन-चौर्याणि कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः ।
स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुद्ध्यति ॥
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्र-गृहस्य च ।
कूप-वापी-जलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेदमनः ।
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥
भक्ष्य-भोज्यापहरणे यान-शय्यासनस्य च ।
पुष्प-मूल-फलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥
तृण-काष्ठ-द्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ।

* ‘कौमारदार’—इत्यनेन ब्राह्मिण विधिना कौमारे वयस्यूढा स्त्री उपल-
क्षिता भवति । तस्या एव त्यागे दोषः । नतु गान्धर्वाद्यूढाया इति तात्पर्यम् ।

१. H. omits following —

अभोज्याभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं तु एकादशाध्याये प्रपञ्चितम् ।
तत्र परस्वहरणे मनुराह—

‘धान्याऽन्न-धन-चौर्याणि कृत्वा कामाद् द्विजोत्तम
सजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुद्ध्यति ॥;

while G. reads अभोज्यभक्षणे for अभोज्याभक्ष्यभक्षणे. २. J reads पर-
स्वग्रहणे for परस्वहरणे. ३. I. reads सजातीय- for स्वजातीय-. ४. The
text reads -वेदमत for -वेदमनः. ५. B. and D read तन्निर्यात्यविशुद्धये for
तन्निर्यात्यात्मशुद्धये. ६. I. reads शुष्कान्नस्य for शुष्कान्नस्य

चैले-चर्माभिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥
 मणि-मुक्ता-प्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
 अयः कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नता ॥
 कार्पास-कीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।
 पांक्ष-गन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः'

(म. स्मृ. ११. १६२-१६८)

इति । एतेषां विषयाणां मध्ये धान्यस्य परिमाणविशेषेण
 व्रतविशेषः स्मृत्यन्तरे अभिहितः—

‘ धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिके वैधः’ ।

इति । यत्तु जात्रालिनोक्तम्—

‘ तिल-धान्या-ऽन्न-वस्त्राणां शय्यानामामिषस्य च ।
 संवत्सरार्धं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः’ ॥

इति तदेतदकामकृतविषयम् । अल्पत्वात् । भक्ष्यस्य तु
 सकृद्भोजनपर्याप्तिकस्यापहारे पैठीनसिराह—

‘ भक्ष्य-भोज्यान्नस्योदरपूरणमात्रहरणे
 त्रिरात्रं पञ्चगव्याहारः’ ।

इति । यानि तु मनूक्तेषु विषयेषु व्रतान्तराण्यन्यैर्मुनिभि-

१ J. reads तैल-; while B. D I. and the text चैल for चैल.
 २. B C. D. E. G. H. and J. read द्विशुरैकशुस्य for द्विशफैक-
 शफस्य. ३. B. and D. read ऽभ्यधिको and I ऽभ्यधिक for ऽभ्यधिके,
 while H. हतेऽभ्यधिके वैध for हरतोऽभ्यधिके वैध.. ४ B. and D read
 शय्याया for शय्यानाम्. ५ H reads कामकृतविषयम् । अल्पभक्ष्यस्य तु for
 अकामकृतविषयम् । अल्पत्वात् । भक्ष्यस्य तु । ६ We follow here A. and I.,
 while all others read सकृद्भोजनपर्याप्तिकस्यापहारे, but it is quite con-
 trary to the quoted Sūtra.

‘कौमारदारत्यागी* मासं पयोभक्षः शुद्धयति’ ।

(शा. स्म. १. २७)

इति । अभोज्याभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं त्वेकादशाध्याये
प्रपञ्चितम् ।

अथ परस्वहरणप्रायश्चित्तम् ।

तत्र परस्वहरणे मनुराह—

‘धान्याऽन्न-धन-चौर्याणि कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः ।
स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुद्धयति ॥
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्र-गृहस्य च ।
कूप-वापी-जलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेदमनः ।
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥
भक्ष्य-भोज्यापहरणे यान-शय्यासनस्य च ।
पुष्प-मूल-फलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥
तृण-काष्ठ-द्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ।

* ‘कौमारदार’—इत्यनेन ब्राह्मणेन विधिना कौमारे वयस्यूढा स्त्री उपल-
क्षिता भवति । तस्या एव त्यागे दोषः । नतु गान्धर्वागूढाया इति तात्पर्यम् ।

१. H. omits following :—

अभोज्याभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं तु एकादशाध्याये प्रपञ्चितम् ।
तत्र परस्वहरणे मनुराह—

‘धान्याऽन्न-धन-चौर्याणि कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः ।
सजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुद्धयति ॥;

while G. reads अभोज्यभक्षणे for अभोज्याभक्ष्यभक्षणे. २. J reads पर-
स्वग्रहणे for परस्वहरणे. ३. I. reads सजातीय- for स्वजातीय-. ४. The
text reads -वेदमत for -वेदमनः. ५. B. and D read तन्निर्यात्यविशुद्धये for
तन्निर्यात्यात्मशुद्धये. ६. I. reads शुष्कान्नस्य for शुष्कान्नस्य.

चैले-चर्माभिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥
 मणि-मुक्ता-प्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
 अयः कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नता ॥
 कार्पास-कीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।
 पक्षि-गन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः' ॥^१

(म. स्मृ. ११. १६२-१६८)

इति । एतेषां विषयाणां मध्ये धान्यस्य परिमाणविशेषेण
 व्रतविशेषः स्मृत्यन्तरे अभिहितः—

‘ धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिके वैधः' ।

इति । यत्तु जाबालिनोक्तम्—

‘ तिल-धान्या-ऽन्न-वस्त्राणा शय्यानामामिषस्य च ।
 संवत्सरार्धं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः' ॥

इति तदेतदकामकृतविषयम् । अल्पत्वात् । भक्ष्यस्य तु
 सकृद्भोजनपर्याप्तिकस्यापहारे पैठीनसिराह—

‘ भक्ष्य-भोज्यान्नस्योदरपूरणमात्रहरणे
 त्रिरात्रं पञ्चगव्याहारः' ।

इति । यानि तु मनूक्तेषु विषयेषु व्रतान्तराण्यन्यैर्मुनिभि-

१ J. reads तैल-; while B. D. I and the text चैल for चैल.
 २. B C. D. E. G. H and J read द्विशुक्लैकशुस्य for द्विशफैक-
 शफस्य. ३. B. and D. read ऽभ्यधिको and I. ऽभ्यधिक for ऽभ्यधिके,
 while H. हतेऽभ्याधिके वैध for हरतोऽभ्यधिके वैध. ४ B and D read
 शय्याया for शय्यानाम्. ५. H reads कामकृदाविषयम् । अल्पभक्ष्यस्य तु for
 अकामकृतविषयम् । अल्पत्वात् । भक्ष्यस्य तु । ६ We follow here A and I.,
 while all others read सकृद्भोजनपर्याप्ताधिकस्यापहारे, but it is quite con-
 trary to the quoted Sūtra.

दर्शितानि तेषु व्रतेषु यानि समानि न तत्र विवादः । न्यूना-
नामकामकारविषयत्वं अधिकानां तु कामकृताभ्यासविषय-
त्वमिति विवेकः । तत्र वचनानि—

‘द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम् । (७) भक्ष्य-
भोज्य-यान-शय्यासन-मूल-पुष्प-फलानां हरणे
पञ्चगव्यपानम् । (८) तृण-काष्ठ द्रुम-शुष्का-
न्न-गुड-वस्त्र-चर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् ।
(९) मणि-मुक्ता-प्रवालानां ताम्र-रजता-ऽयः-
कांस्थानां द्वादशाहं कणानधीयात् । (१०)
कार्पास-कीटजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रं पयसा
वर्तेत । (११) द्विशफैकशरुहरणे^३ त्रिरात्रमुपव-
सेत् (१२) पक्षि-गन्धौषधि-रज्जु-वैदलानाम-
पहरणे दिनमुपवसेत् । (१३)

दत्त्वैवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याभ्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्मषस्यापनुत्तये' ॥ (१४)

(वि. स्मृ. ५२. ७-१४)

इति । जावालिनः—

‘अश्व-गो-भूमि-कन्याश्च हत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

अपहृत्य पशून् क्षुद्रान् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥

गुड-कार्पास-धान्यानि सर्पिलवणमेव च ।

पक्वान्नमौषधं तैल शय्यां वास उपानहौ ॥

१ The text and G. read -पान for -यान- and the text omits -हरणं.
२. G. reads -ताम्र-रजताद्यय -. ३ The text reads अपहरणे for -हरणे.
४. G. and II omit this Sūtra ५ B and D read यत्रैवोपहृत for
इत्थैवापहृत. ६. The text reads ऽप्युपायत..

कांस्या-ऽयस्ताम्र-सीसं वा कृच्छ्रं कृच्छ्रार्धमेव च ।
 उदके फल-मूलेषु पुष्प-पर्ण-सुगन्धिषु ॥
 मृद्गाण्ड-मधु-मांसेषु कृच्छ्रपादो विधीयते ।
 *व्यापादनापहारेषु सन्तोष्य स्वामिनं ततः ॥
 पापं निवेद्य विप्रेभ्यः प्रायश्चित्तेन युज्यते ।
 अपहत्य तु वर्णानां धनं विप्रः प्रमादतः ॥
 प्रायश्चित्तं च यत्प्रोक्तं ब्राह्मणानुमते चरेत् ।
 राजस्वस्यापहरणे रमणीनां† जनस्य च ॥
 धनापहरणे चैव कुर्यात्संवत्सरव्रतम् ।

इति । परदारगमनस्य तु प्रायश्चित्तं दशमाध्यायेऽभिहितम् ।

अयाज्ययाजनप्रायश्चित्तम् ।

अयाज्ययाजने मनुराह—

* व्यापादनं तत्तद्द्रव्यनाशः । अपहारो ऽपहरणम् । तत्र प्रथमं त-
 द्द्रव्यस्वामिनं प्रसाद्य अनन्तरं विप्रेभ्यः पापं निवेद्य प्रायश्चित्तमाचरेत् ।

† अत्र 'रमणी'शब्देन सामान्यवनिता, वेद्यापोलक्षितेति प्रतिभाति ।
 राजद्रव्यवत् वेद्याद्रव्यमपि प्रतिग्रहानर्हमिति मन्वादिभिर्रुक्तम् । अथवा
 'जनस्य रमणीनां' परस्त्रीणां परकीयधनस्य चापहरणे इत्येव व्याख्या-
 तुमुचितं भवेत् ।

१. B. and D. substitute सकृत् for कृच्छ्र and वा for च. २. H. omits
 फल-मूलेषु, but it seems a mistake, while E and I पुष्पपर्ण- for पुष्प-पर्ण-.
 ३. B and D. read मृद्गाण्डसमस्तेषु for मृद्गाण्ड-मधु-मांसेषु and the next
 line.—

व्यापादनीयहारेषु सन्तोष्य स्वां तनु तत ।
 for
 व्यापादनापहारेषु सन्तोष्य स्वामिनं ततः ।

४. B. D and G. read ब्राह्मणानुमतं for ब्राह्मणानुमते ५. C. F. G. and
 H. read राजन्यस्यापहरणे and J राजसस्थापहरणे both for राजस्वस्यापह-
 रणे, while A reads मणीना च जनस्य वा for रमणीनां जनस्य च.

‘त्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च ।
अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति’ ॥

(म. स्मृ. ११. १९७)

इति । यत्तु प्रचेतसा शुद्रयाजकादीननुक्रम्योक्तम्—
‘एते* पञ्चतपोऽभ्रावकाश-जलशयनाद्यनुष्ठेयुः
क्रमेण ग्रीष्म-वर्षा-हेमन्तेषु । मासं गोमूत्र-
यावकमश्नीयुः’ ।

इति तत् कामकृताभ्यासविषयम् । यत्तु यमेनोक्तम्—

‘पुरोधः शुद्रवर्णस्य ब्रह्मणो यः प्रवर्तते ।

स्नेहादर्थप्रसङ्गाद्वा तस्य कृच्छ्रं विशोधनम्’ ॥

(य. स्मृ. ६. ९)

इति तदशक्तविषयम् । यत्तु गौतमेनोक्तम्—

‘निषिद्धमन्त्रप्रयोगे सहस्रानुवाकं जपेत्’ ।

(गौ. स्मृ. २२. ३३)

‡ अत्र मूलपुस्तकोपलब्धभावात्-‘ऽभ्रावकाश’-इत्यस्य शुद्रः पाठो न निश्चेतुं शक्यते । सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु न्यूनाधिक्येनाशुद्धा एव पाठा दृश्यन्ते । वाक्यार्थस्तु—ग्रीष्मे पञ्चतपाः वर्षासु वृष्टिसहः हेमन्ते जलशायी भवेदिति । चतुर्षु दिक्षु चतुरोऽग्नीन् संस्थाप्य तन्मध्ये स्थित्वा पञ्चमं सूर्यतापं सहेन् इति पंचतपाः । जलशयनं च उदके आकण्ठमग्रस्तिष्ठेत् इति संक्षेपः ।

१ C F G. and H read अन्तकर्म, while J. येषामन्तकस्य च for परेषामन्त्यकर्म च २ B D and H. read अहीना for अहीन. ३. C. and F. तयोस्तावकीश- and G. -तपोऽभ्रावकीश- for -तपोऽभ्रावकाश-, while I. -तपोभूमौ जलशयनाद्यनुष्ठेयम् for -तपोऽभ्रावकाशजलयनाद्यनुष्ठेयुः ४. G. and J substitute -च for वा ५. text प्रतिषिद्धमन्त्रयोगे सहस्रानुवाकश्चेत् and, except A., add सति to प्रयोगे.

इति तत् कामतोऽभ्यासविषयम् । यत्तु पैठीनसिनोक्तम्—
 'गूद्रयाजकः सर्वद्रव्यपरित्यागात् पूतो भवति ।
 प्राणायामसहस्रेषु दशकृत्वोऽभ्यस्तेषु' ।

इति तदकामतोऽभ्यासविषयम् । असत्प्रतिग्रहे याज्ञव-
 ल्क्य आह—

‘गोष्ठे वसन्ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतम् ।

गायत्रीजाप्यनिरतः शुद्धयतेऽसत्प्रतिग्रहात्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९०)

इति । अत्र जपसङ्ख्या मनुना दर्शिता—

‘जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।

मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १९४)

इति । एतच्च दातृ-द्रव्ययोरुभयोःसत्त्वे वेदितव्यम् । अ-
 न्यतरस्यासत्त्वे तु षट्त्रिंशन्मते दर्शितम्—

‘पवित्रेष्ट्या विशुद्ध्यन्ति सर्वे घोराः प्रतिग्रहाः ।

ऐन्दवेन मृगारेष्ट्या कयाचिन्मित्रविन्दया ॥

देव्या लक्षजेपेनैव शुद्ध्यन्तेऽसत्प्रतिग्रहात्’ ।

इति । यत्तु वृद्धहारीतवचनम्—

१. C. F. G. and H read गूद्रस्य याजकः for गूद्रयाजकः. २. I. reads वसेत् for वसन्, while except A. and the text all others पयोव्रत for पयोव्रत and except A. H. and the text जप्यनिरत for जाप्यनिरतः. ३. B. C. D. and F. omit उभयो ४ I. reads विन्दवेन, but it seems incorrect. ५. I. substitutes शुद्धयते, J. शुद्धयतो for शुद्धयन्ते and B. and D वृद्धपरिग्रहात् for ऽसत्प्रतिग्रहात्. ६. G. reads बृद्धहारीत- for वृद्धहारीत-

‘राज्ञः प्रतिग्रहं कृत्वा मासमप्सु सदा वसेत् ।

षष्ठे काले पयोभक्षः पूर्णे मासे प्रमुच्यते ॥

तर्पयित्वा द्विजान् कामैः सततं नियतव्रतः ।

(वृ. हा. स्मृ. ११.७१-७२)

इति तदापदि कुरुक्षेत्रोपरागादौ कृष्णाजिनादिप्रतिग्रह-
विषयम् । अल्पद्रव्यपरिग्रहे हारीतः—

‘मणि-वासो-गवादीनां प्रतिग्रहे सावित्र्यष्टसहस्रं जपेत्’ ।

(हा. स्मृ. २१. ३)

इति । षट्त्रिंशन्मतेऽपि—

‘भिक्षामात्रे गृहीते तु पुण्यं मन्त्रमुदीरयेत्’ ।

इति । चतुर्विंशतिमतेऽपि—

‘प्रतिषिद्धेषु सर्वेषु षष्टांशं परिकल्पयेत्’ ।

इति । दानार्थमिति शेषः । विकर्मणा जीवने तु चान्द्रा-
यणम् । तथा च नटादीन् विकर्मणा जीविनोऽनुक्रम्य यम
आह—

‘एतेषामेव सर्वेषां प्रत्यापत्तिस्तु मृग्यताम् ।

भक्ष्यान्नमुपयुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(य. स्मृ. ६. १३)

इति । नारदोऽपि—

१. B. C. F. D. G. and H. do not insert अपि. २. G reads परिवर्ज-
येत् for परिकल्पयेत् ३. E adds तत् before दानार्थम्. ४. I. reads जीवि-
तात् for जीविनः. ५. H. reads एतेषां नैव सर्वेषां for एतेषामेव सर्वेषां and
गृह्यतां for मृग्यताम्, while I. reads प्रत्यापत्ति for प्रत्यापत्ति. ६. C. F.
G. and H. substitute भक्ष्यान्नं for भैक्ष्यान्न and I. उपयुञ्जान for उप-
युञ्जान.

‘कर्मणा गार्हितेनैव यद्वित्तं समुपार्जितम् ।
तस्य त्यागेन शुद्ध्यन्ति धर्मस्यान्वेषणेन वै ॥
अप्सु प्रास्येत तद् ब्रह्ममन्यायेन यदागतम् ।
उपयुक्तानुशिष्टं चै देयं वा ब्रह्मवादिने’ ॥

(ना. स्मृ. १४. ७-८)

इति । क्षत्रियादिवधस्य प्रायश्चित्तं षष्ठाध्याये वर्णितम् ।
गोवधस्य त्वष्टम-नवमाध्याययोस्तत् प्रपञ्चितम् ।

अविक्रेयविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

अविक्रेयविक्रयस्य चतुर्विंशतिमते दर्शितम्—

सुराया विक्रयं कृत्वा चरेत् सौम्यचतुष्टयम्* ।
लाक्षा-लवण-मांसानां चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
मध्वाज्य-तैल-सोमानां चरेच्चान्द्राणद्वयम् ।
पयः पायसापूपानां चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
दध्याज्येश्वरसानां च गुड-खण्डादिविक्रये ।
सर्वेषां स्नेहपक्वानां पराकं तु समाचरेत् ॥

*सोमसम्बन्धित्वादस्य कृच्छ्रस्य सौम्य इत्यभिधानम् । स च चान्द्राय-
णकृच्छ्रशब्देनान्यत्राभिहितः ।

१. H substitutes च for वा. २ H reads प्रास्येच्च for प्रास्येत ३ G.
omits च, while B. and D. read ब्राह्मणाय च for ब्रह्मवादिने. ४ B. and D.
omit -वधस्य; while I reads क्षत्रियावधस्य for क्षत्रियादिवधस्य. ५ All,
except A. and I., read अष्टम-नवमाध्याये for अष्टम-नवमाध्याययो, while G.
has mistaken and omits तु. ६. G reads सौम्य- for सौम्य- ७. G.
substitutes मध्वाज्येश्वरसं and E. दध्याज्येश्वरसं both for मध्वाज्येश्वरसानां,

सिद्धान्नविक्रये विप्रः प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 उपवासं तु तक्रस्य नक्तं काञ्जिकविक्रये ॥
 पूगीफलानि मञ्जिष्ठा ब्राक्षा खर्जूरमेव च ।
 एतेषां विक्रये कृच्छ्रं पनसस्य दिनत्रयम् ।
 कदली नारिकेलं च नागरं बीजपूरकम् ।
 एतेषां पादकृच्छ्रः स्याज्जम्बीरादेस्तथैव च ॥
 कस्तूरिकादिगन्धानां विक्रये कृच्छ्रमाचरेत् ।
 कर्पूरादेस्तदर्थं स्याद्दिनं हिंग्वादिविक्रये ॥
 तिलानां विक्रयं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 यज्ञार्थं कृषिजातांश्च दानलब्धांश्च विक्रयेत् ॥
 रक्त-पीतानि वस्त्राणि कृष्णाजिनमथापि वा ।
 एतेषां विक्रये कृच्छ्रं गर्गस्य वचनं यथा ॥
 गोविक्रयं द्विजः कुर्याद्लाभार्थं धनमोहितः ।
 प्राजापत्यं प्रकुर्वीत गजानामैन्दवं स्मृतम् ॥
 खरा-ऽश्व-ऽजाविकानां च करभाणां च विक्रये ।

१. B. and D. read शिष्टान्न- for सिद्धान्न-. २. B. and D. read कर्पूरादिः
 for कर्पूरादेः. ३. H. and I. read विक्रये for विक्रयेत्. ४. H. omits the
 following lines :—

रक्त-पीतानि वस्त्राणि कृष्णाजिनमथापि वा ।
 एतेषां विक्रये कृच्छ्रं गर्गस्य वचनं यथा ॥
 गोविक्रयं द्विजः कुर्यात् लाभार्थं धनमोहितः ।
 प्राजापत्यं प्रकुर्वीत गजानामैन्दवं स्मृतम् ॥
 खरा-ऽश्व-ऽजाविकानां च करभाणां च विक्रये ।

५. C. and F. substitute शास्त्राणि for वस्त्राणि, but it does not give any
 good sense here. ६. Except A. H. and I. all others read -मथैव च for
 -मथापि वा ७ I. reads शरभाणां for करभाणां.

पराकं तत्र कुर्वीत नृणां द्विगुणमाचरेत्* ॥
 नारीणां विक्रयं† कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 द्विगुणं पुरुषाणां च व्रतमाहुर्मनीषिणः ॥
 चान्द्रायणं प्रकुर्वीत एकाहं वेदविक्रये ।
 अङ्गानां तु पराकं स्यात् स्मृतीनां कृच्छ्रमाचरेत् ॥
 इतिहासपुराणानां चरेत् सान्तपनं द्विजः ।
 रहस्य-पञ्चरात्राणां कृच्छ्रं तत्र समाचरेत् ॥
 गाथानां नीतिशास्त्राणां प्राकृतानां तथैव च ।
 सर्वासामेव विद्यानां पादकृच्छ्रं समाचरेत् ‡ ॥

इति । हारीतो ऽपि—

'गुड-तिल-पुष्प-मूल-फल-पक्वान्नविक्रये सौम्या-
 यनम् । लाक्षा-लवण-मधु-मांस-तैल-क्षीर-
 दधि-तक्र-घृत-गन्ध-चर्म-वाससामन्यतमविक्रये

* नृणां तत्तज्जातीयपुष्पशूनां विक्रये द्विगुणं पराकद्वयम् ।

† मनुष्यजातीयस्त्रीणां विक्रये चान्द्रायणम् । तज्जातीयपुरुषाणां विक्रये पूर्वदेव चान्द्रायणद्वयम् ।

‡ अत्र अङ्गादीनां विक्रयो ऽध्यापनरूपेणैवेति भाति । नतु पुस्तकरूपेण । तथा सति सर्वसामान्यमेव प्रायश्चित्तं वदेत् । किञ्च 'सर्वासामेव विद्यानाम्' इति उपसंहारात् विद्याविक्रय एवात्र विवक्षितः । न पुस्तकविक्रय इति सुधियो विदा कुर्वन्तु ।

१ All, except A and I. others, read शुनां for नृणां, while G. substitutes द्विगुणमेव च for द्विगुणमाचरेत् २ G adds, इति after आचरेत् ३ B. D and G read सौमयानम्, C. and F. सौमयानम्, E. H. and J. सौमयानम् all for सौम्यायनम् ४ I. omits क्षीर-, while B. and D. read -क्षीर-घृत-गन्ध-क्षौद्र-दधि-तक्र- for दधि-तक्र- घृत- गन्ध-.

वान्द्रायणम् । तथोर्णा-केश-केसर-भू-धेनु-वे-
 र्म-शस्त्र-विक्रये च । मत्स्य-मांस-स्नायवस्थि-
 -शृङ्ग-नख-शैङ्ख-शुक्तिविक्रये तप्तकृच्छ्रम् ।
 हिङ्गु-गुग्गुलु-हरिताल-मनःशिला-ऽञ्जन-गैरिक-
 क्षार-लवण-मणि-मुक्ता-प्रवाल-वैणव-मृन्मयेषु
 च । आराम-तटाकोदपान-पुष्करिणी-सुकृतवि-
 क्रये त्रिषवणस्नाययधःशायी चतुर्थकालाहारो
 दशसहस्रं जपेद्रायत्रीं संवत्सरेण पूतो भवति ।
 हीनमानोन्मापनसङ्कीर्णविक्रये च ।

(हा. स्मृ. ४. ४-१०)

इति । ईदृशेष्वेकविषयबहुव्रतेषु असकृत्पूर्वमुक्त्या नीत्या
 यथायोगं व्यवस्था कल्पनीया ।

परिविच्ययादीनां चतुर्णां प्रायश्चित्तं चतुर्थाध्याये वर्णितम् ।
 अथ ब्राह्म्यप्रायश्चित्तम् ।

ब्राह्म्यो नाम सावित्रीपतितः । तस्य प्रायश्चित्तं मनुराह-

‘ येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ।

तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ॥

(म. स्मृ. ११. १११)

१. Except A. and G. others read तथोर्णकेश-केसरि-, while I. तथो-
 र्ण-केशरि- both for तथोर्णा-केश-केसर-. २ B. D. H. and J. add -अदम-
 after -वेदम-. ३. C. F. H. G. J. and I. omit -शस्त्र-, while B. and D.
 substitute -नख- for the same. ४. B. and D. read -हिङ्गुलु- for -हिङ्गु-
 गुलु- and G. हिङ्गुगुलु- for the same B. and D. मन-शैलाञ्जन- for मन
 शिला-ऽञ्जन- and add-क्षण- after -लवण-. ५. G. omits च. ६. B. D. and
 G. read हीनमानोन्मानोन्मापनसकरकीर्णविक्रये च I. हीनमानोन्मानसंकीर्ण- for
 हीनमानोन्मापनसकीर्णविक्रये च. ७. I reads असकृत्पूर्वमुक्तानि यानि तेषु for
 असकृत्पूर्वमुक्त्या नीत्या, while except A. and I. all others omit यथायोगं
 and substitute ऊहनीया for कल्पनीया.

ज्ञाने । वसिष्ठोऽपि—

‘पतितसावित्रीक उद्दालकव्रतं चरेत् । (७६) द्वौ
मासौ यावकेन वर्नयेत् मासं पयसार्धमा-
समामिक्षया अष्टरात्रं घृतेन षड्रात्रमयाचितं ह-
विष्यं भुञ्जीत त्रिरात्रमभक्षोऽहोरात्रमुपवसेत् ।
(७७) अश्वमेधावभृतं वा गच्छेत् । (७८)
ब्राह्म्यस्तोमेन वा यजेत’ । (७९)
(व. स्मृ. ११. ७६-७९)

इति । तत्र मानवमापद्विषयम् । उद्दालकव्रतं त्वनापद्विषयम् ।
यत्तु यमेनोक्तम्—

‘सावित्री पतिता यस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
सशिखं वपनं कृत्वा व्रतं कुर्यात् समाहितः ॥
एकविंशतिरात्रं च पित्रेत्पसृतियावकम् ।
हविषा भोजयेच्चैव ब्राह्मणान् सप्तपञ्च* च ॥
ततो यावकशुद्धस्य तस्योपनयनं स्मृतम्’ ।
(य. स्मृ. ६. २७-२९)

इति तन् मनुसमानविषयम् । यस्य पित्रादयोऽप्यनुप-
नीताः तस्यापस्तम्बोक्तं द्रष्टव्यम्—

‘अथ यस्य पिता पितामह इत्यनुपेता स्यातां ते
ब्रह्महसंस्तुताः । (३२) तेषामभ्यागमनं भोजनं

* यदि चकारो विकल्पार्थो भवेत्तर्हि सप्त पञ्च वेति स्यात् । अन्यथा
सप्तसहितपञ्चाशद्ब्राह्मणान् भोजयेदिति स्यात् ।

१ All, except A and I, omit द्रष्टव्यम् २ Except A. and the text
all others omit अथ ३ B. C. D. E F G. H. and J. read पितामह-
आनुपनीतो, while I. पितामह इत्यनुपनीतो for पिता पितामह इत्यनुपेता.

विवाहमिति च वर्जयेत् । (३३) तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तम् । (३४) यथा प्रथमेशतिक्रमे ऋतुरेवं संवत्सरः । (३५) अथोपनयनम् । (३६) ततः संवत्सरमुदकोपस्पर्शनम् । (३७) प्रतिपूरुषं सङ्ख्याय संवत्सरान् यावन्तोऽनुपेताः स्युः । (१) सप्तभिः पावमानीभिः 'यदन्ति यच्च दूरक' इत्येताभिर्यजुःपवित्रेण सामपवित्रेणाद्भिरसेनेति । (२) अथ वा व्याहृतिभिरेव । (३) अथाध्याप्यः । (४) अथ यस्य प्रपितामहादेर्नानुस्मर्यत उपनयनं ते इमज्ञानसंस्तुताः । (५) तेषामभ्यागमनं भोजनं विवाहमिति च वर्जयेत् । (६) तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तम् । (७) द्वादश-

१. Except A. I. and the text all others omit the following —

ब्रह्मज्ञसंस्तुता । तेषामभ्यागमनं भोजनं विवाहमिति च वर्जयेत् । (३३) तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तम् । (३४) यथा प्रथमेशतिक्रमे ऋतुरेवं संवत्सरः । (३५) अथोपनयनम् । (३६) ततः संवत्सरमुदकोपस्पर्शनम् । (३७) प्रतिपूरुषं सङ्ख्याय संवत्सरान्यावन्तोऽनुपेताः स्युः ॥ (१) ॥ सप्तभिः पावमानीभिः 'यदन्ति यच्च दूरक' इत्येताभिर्यजुःपवित्रेण सामपवित्रेणाद्भिरसेनेति । (२) अथवा व्याहृतिभिरेव । (३) अथाध्याप्यः । (४) अथ यस्य प्रपितामहादेर्नानुस्मर्यत उपनयनं ते इमज्ञानसंस्तुताः । (५) तेषामभ्यागमनं भोजनं विवाहमिति च वर्जयेत् । (६) तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तम् । (७) द्वादशवर्षाणि त्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यं चरेद्योपनयनं तत उदकोपस्पर्शनं । पावमान्यादिभिः । (८),

and read for the above Sūtras —

तस्य वत्सरं त्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यं यस्य
प्रपितामहादेर्नानुस्मर्यत उपनयनं तस्य
द्वादशवर्षाणि त्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यम्

while I. reads ब्रह्मज्ञसंस्तुतः. २ I does not insert च. ३. The text does not separate this Sūtra and omits संवत्सरः. ४ The text substitutes अपि वा for अथ वा. ५. I. omits अथ. ६. The text reads -प्रपितामहादि for -प्रपितामहादेः. ७. I. does not insert च.

वर्षाणि त्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यं चरेदथोपनयनं तत
उदकोपस्पर्शनम् । पावमान्यादिभिः' ।

(आ. ध. सू. १. १. १. ३२-३७. २. १-८)

इति ।

भृतकाध्ययनाध्यापनप्रायश्चित्तम् ।

भृतकाध्ययनाध्यापनयोर्हारीत आह—

‘भृतकाध्यापनं कुर्वन् भृतकाध्यापितश्च यः ।

अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पक्षास्तु पयः पिबेत्’ ॥

इति । द्रुमादिहिंसायां मनुराह—

‘फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।

गुल्म-वल्ली-लतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥

कृष्टजानामौषधीनां जातानां च स्वयं वने ।

वृथाऽलम्भेऽनुगच्छेद्वां दिनमेकं पयोव्रतम्’ ॥

(म. स्मृ. ११. १४२-१४४)

इति । एतच्च यज्ञार्थवृक्षच्छेदनादिव्यतिरिक्तविषयम् । अत

एव याज्ञवल्क्योऽपि वृथेति विशिनष्टि—

‘वृक्ष-गुल्म-लता-वीरुच्छेदने जप्यमृक्शतम् ।

स्यादौषधिवृथाच्छेदी क्षीराशी गोऽनुगो दिनम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २७६)

१ I. omits पावमान्यादिभिः and separates one Sūtra into three.
२ Except A and J. all others read कृत्वा for कुर्वन्. ३ G. reads
पिबन् for पिबेत्. ४ E and the text read पयोव्रतम् ५. G. reads
याज्ञवल्क्येनोक्तम्; while all others except I. वृथाच्छेदीति for वृथेति.
६ The text reads -छेदने for -छेदी. ७ C. F. read हितम् for दिनम्.

इति । यत्तु हारितिनोक्तम्—

‘स्थावर-सरीसृपादीनां वधे यस्येदं प्राणमित्ये-
तयाऽज्यं हुत्वा तिलपात्रं ब्राह्मणाय दद्यात्’ ।

(हा. स्मृ. २१. ४५)

इति तदश्वत्थादिपुण्यस्थावरविषयम् । महाफलप्रदस्य
पनस-नारीकेलादिवृक्षजातस्य च्छेदनावृत्तौ शङ्ख आह—

‘संवत्सरव्रतं कुर्याच्छित्वा वृक्षं फलप्रदम्’ ।

(शं स्मृ. १७. ४९)

इति । दृष्टार्थत्वे न दोषः* ।

‘फल-पुष्पोपगान् पादपान्नं हिंस्यात् ।

कर्षणकार्यार्थमुपहन्यात्’ ।

इति स्मरणात् ।

अथ नास्तिक्यप्रायाश्चत्तम्

नास्तिक्यं तु वाचिकं चेत्तदुपपातकम् । यथा ऽऽहुः

पौराणिकाः—

‘नास्तिकाः स्त्रिविधाः प्रोक्ता धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः ।

क्रियादुष्टो मनोदुष्टो वाग्दुष्टश्च तथैव च ॥

*अपवादोऽयम् । यद्यपि फलदवृक्षच्छेदने दोषः पूर्वमुक्तः तथापि
छेदने यदि दृष्टार्थत्वं दृष्टप्रयोजनत्वं स्यात् तदा न दोषः, तत्र प्रमाण-
माह । फल-पुष्पोपगानिति ।

१. G. reads जुहुयात् for हुत्वा २ The text reads पिप्पलपादपम् for
वृक्षं फलप्रदम् ३ H. reads पादपान्कर्षणकार्यार्थमुपहन्यात् for पादपान्नं
हिंस्यात् कर्षणकार्यार्थमुपहन्यात्’ । ४ All others, except I., omit स्मर-
णात्. ५. I. reads वाचनिक for वाचिकं.

उपपातकस्तु क्रियादुष्टो वाग्दुष्टः पातकः स्मृतः ।

अभ्यासात्तु क्रियादुष्टो महापातक इष्यते' ॥

इति । तत्रोपपातकनास्तिक्ये वसिष्ठ आह—

‘नास्तिकःकृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा
विरमेन्नास्तिक्यात्’ ।

(व. स्मृ. २१. २९)

इति । यत्तु शङ्केनोक्तम्—

‘नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्य-
वहारी मिथ्याभिज्ञंसीत्येते पञ्च, संवत्सरं
ब्राह्मणगृहे भैक्षं चरेयुः’ ।

इति तदेतत् महापातकनास्तिक्यविषयम् ।

व्रतलोपप्रायश्चित्तम् ।

व्रतलोपिनोऽवकीर्णिव्रतं याज्ञवल्क्य आह—

‘अवकीर्णी भवेद्भर्त्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।

गर्दभं पशुमालभ्य नैर्ऋतं स विशुद्ध्यति’ ॥

(या. स्मृ. ३. २८०)

इति । मनुरपि—

‘अवकीर्णी तु काणेन गर्दभेन चतुष्पथे ।

स्थालीपाकविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि ॥ (११८)

१ I. reads उपपातकी तु वाग्दुष्टो मनोदुष्टोऽनुपातकी for उपपातकस्तु क्रिया-
दुष्टो वाग्दुष्ट पातक स्मृत and G. reads उपपातमनोदुष्टो वाग्दुष्ट पातक स्मृत
for the same २ B. and D. read तदेतत्पातक नास्तिक्यविषयम् and C
E. F. G. H. and J. तदेतत्पातकनास्तिक्यविषयम्, the latter seems to be
incorrect and the first does not give proper sense ३. B. and D.
read ऽवकीर्णिनो व्रत, C. F. J. ऽवकीर्णं व्रत and G. and H. ऽवकीर्णव्रत
all for ऽवकीर्णिव्रत ४. H. reads इत्वा for गत्वा ५. The text reads
पाकयज्ञविधानेन for स्थालीपाकविधानेन.

हुत्वामि विधिवद्भोमन्ततश्च सम्मेत्यृचा[†] ।
 वातेन्द्र-गुरु-बह्वीनां जुहुयात् सर्पिं प्राऽऽहुतीः ॥ (११९)
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम् ।
 सप्तागारान् चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म परिकीर्तयन् ॥ (१२२)
 तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयन्नेककालिकम् ।
 उपस्पृशंस्त्रिषवर्णमब्देन स विशुद्ध्यति[‡] ॥
 (म. स्मृ. ११. ११८-१२३)

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘ब्रह्मचारी चेत् स्त्रियमुपेयादरण्ये चतुष्पथे
 लौकिकेऽग्नौ रक्षोदैवतं गर्दभं पशुमालभते ।
 (१) नैर्ऋतं वा चरुं निर्धेपेत् । (२)

*‘ काणः’ इत्ययं विशेषोऽत्र द्रष्टव्यः । नैर्ऋतदैवतैर्मन्त्रैः प्रधान-
 देवतायै वपादिहोमान् हुत्वा तदन्ते—

‘सम्मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सम्बृहस्पतिः ।
 सञ्चायमग्निः सिञ्चतु प्रजया च धनेन च’ ॥

इत्येतेन मन्त्रेण मारुतेन्द्र-बृहस्पत्यग्नीनां घृतेनाहुतीर्जुहुयात् । केषु-
 चित्पुस्तकेषु समाभिचतीति पाठः । केषुचिच्च शमित्यृचेति पाठः । तत्र
 शमग्निरग्निरिति ऋक् ग्राह्या स्यात् । वस्तुतस्तु इदमप्रामाणिकमिति
 प्रतिभाति । विज्ञानेश्वरस्तु—

‘समायमद्भिः सिञ्चन्तां यज्ञसा ब्रह्मवर्चसेन’
 इति पठति तदपि चिन्त्यम् ।

१ All others, except A. I and the text, read होमान् for होम.
 २. B. C. D. E. F. and I. read समि-त्यृचा, E. G. H. and J. शमित्यृचा
 both for सम्मेत्यृचा ३. C. D. E. F. G. and J. read वायु- for वात.
 ४. G. reads सप्तागारे for सप्तागारान्. ५. The text adds तु after त्रिषवण.
 ६. The text reads आलभेत् for आलभेत.

तस्य जुहुयात्—कामाय स्वाहा, कामकामाय
स्वाहा, निर्ऋतये स्वाहा । रक्षो देवताभ्यः
स्वाहा । (३)

(व. स्मृ. २३. १-३)

इति । तत्र श्रोत्रियस्य पशुरश्रोत्रियस्य चरुरिति द्रष्टव्यम् ।
शङ्खस्तु* वर्णभेदेन व्रतविशेषमाह—

‘ गुप्तायां वैश्यायामवकीर्णः संवत्सरं
त्रिषवणमनुतिष्ठेत् क्षत्रियायां द्वे वर्षे ।
ब्राह्मण्यां त्रीणि वर्षाणि*’ ।

इति । यदप्यङ्गिरसोक्तम्—

‘ अवकीर्णनिमित्तं तु ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
चीरवासास्तु षण्मासान् तथा मुच्येत किल्बिषात्’ ॥

इति तदीषद्वयभिचारिणीविषयम् । अत्यन्तव्यभिचारिणीषु
पुनः शङ्ख आह—

* या स्त्री वैवाहिके पत्यौ मृते जीवति वा तमुत्सृज्य वञ्चयित्वा वान्य-
मेकमेवाश्रयेत् । नतु कुलटा भवेत् सा गुप्तेत्यभिधीयते । तादृशवैश्य-
जातीयस्त्रियामवकीर्णः क्षत्रियाब्राह्मण्योश्चावकीर्णः उक्तं प्रायश्चित्तमाचरे-
दित्यन्वयः ।

१ All, except I and the text, add तत्र before तस्य २. B. D. G. and J omit कामकामाय स्वाहा, while except A. B. D. and the text omit निर्ऋतये स्वाहा and B. D. and the text read नैर्ऋतये for निर्ऋतये. ३. B. C. and D. F. omit पशु अश्रोत्रियस्य. The Vjñāneśvara quotes following Sūtras under the name of Sankha-Likhitan and it may be possible. ४ I reads अवकीर्णी for अवकीर्णः. ५. Except A. C. F. G. I. all others read षण्मासात्. ६. B. D. and G read तदेतत् for तदीषत्. ७. B. and D. read अत्यन्तव्यभिचारितायां and C. F. G. H. and J. अत्यन्तव्यभिचारितास्तु all for अत्यन्तव्यभिचारिणीषु.

‘स्वैरिण्यां ब्राह्मण्यामवकीर्णः षड्रात्रमुपो-
षितो गां दद्यात् । क्षत्रियायामुपोषित-
स्त्रिरात्रं घृतपात्रं दद्यात् । वैश्यायां चतुर्थ-
कालाहारो ब्राह्मणान् भोजयित्वा यवस-
भारं च गोभ्यो दद्यात् । वृषल्यामवकीर्णः
सचैलस्नात उदकुम्भं ब्राह्मणाय दद्यात् ।
गोष्ववकीर्णः प्राजापत्यं चरेत् । रण्डाया-
मवकीर्णः पलालभारं सीसमाषं च दद्यात् ।’

इति । अत्र च

‘ब्राह्मणस्यार्धं क्षत्रियः’

इति न्यायो नास्ति किन्तु समानमेव त्रयाणां वर्णानाम् ।
तदाह शाण्डिल्यः—

‘अवकीर्णी द्विजो राजा वैश्यश्चापि खरेण तु ।

इष्ट्वा भैक्षाशिनो नित्यं शुद्धयन्त्यब्दात् समाहिताः’ ॥

इति । अभ्यासे कण्व आह—

‘प्रथमे दिवसे रात्राववकीर्णी गर्दभेन तु ।

यजेदेवं यथाभ्यासमब्देनैकेन शुद्धयति’ ॥

१. Except A. and I. all others omit घृतपात्रं दद्यात्. २ B and D. omit च. ३ We follow here A. and I., while all others read षण्डायां for रण्डायां and G. सपलालभारं for पलालभारं Vijnāneśwara also reads षण्डायां ४. I. reads क्षत्रियस्य for क्षत्रिये ५. G. substitutes तथा for तत्. ६ G. reads अवकीर्णी for अवकीर्णी ७. We are unable to find out the proper reading of this quotation. B C D E. F. G. H. and J read प्रथमे दिवसे रात्राववकीर्णी गर्दभेन तु यजेत् । एव यथाऽभ्यासमब्देनैकेन शुद्धयति ॥, while G omits तु and I. reads अप्रथमे दिवसे रात्राववकीर्णी गर्दभेन यजेत् । यो यथाकुरुतेऽभ्यासमब्देनैकेन शुद्धयति ॥

इति । तत्र विशेषमाह गौतमः—

‘तस्याजिनमूर्ध्वात्वं परिधाय लोहितपात्रैः
सप्त गृहान् भैक्षं चरेत् कर्माचक्षाणः’।

(गौ. स्मृ. २४. ९६)

इति । अवकीर्णलक्षणमाह जातूकर्ण्यः—

‘स्कन्दितं व्रतिना रेतो येन स्याद्ब्रह्मचारिणा ।
कामतोऽकामतः प्राहुरवकीर्णीति तं बुधाः’॥

इति । येति-वनस्थयोस्त्वधिकं व्रतमाह शाण्डिल्यः—

‘वानप्रस्थो यतिश्चैव स्कन्दने सति कामतः ।
पराकत्रयसंयुक्तमवकीर्णिव्रतं चरेत्’ ॥

इति । यतेः पुनर्गार्हस्थ्यस्वीकारे संवर्त आह—

‘संन्यस्य दुर्मतिः कश्चित् प्रत्यापत्तिं व्रजेद्यदि ।
स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासान् प्रत्यनन्तरम्’ ॥

(सं. स्मृ. १.९९)

१ G I and J read लोहितपात्र for लोहितपात्र . २ C D F G and H substitute खण्डित for स्कन्दित, while I खण्डितव्रतिना for स्कन्दितव्रतिना ३. C and F omit यति- ४ Except A. and J, all others substitute खण्डणे for स्कन्दने ५ B and D omit the following.—

‘संन्यस्य दुर्मतिः कश्चित्प्रत्यापत्तिं व्रजेद्यदि ।

स कुर्यात्कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासान् प्रत्यनन्तरम्’ ॥

इति । वृद्धपराशरोऽपि—

‘य प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्यातो विनिर्गतः ।

अनाज्ञकनिवृत्तश्च गार्हस्थ्यं च चिकीर्षति ॥

चरेत् षण्मासिकं कृच्छ्रं नियतात्मा समाहितः ।

चरेत् त्रीणि च कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ॥

६. H. reads प्रत्यापत्यं for प्रत्यापत्ति and the text reads.—

— — — — — अपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।

स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासान्तदन्तरम्’ ॥,

while I reads प्रत्यहं व्रतम् for प्रत्यनन्तरम्.

इति । वृहस्पराशरोऽपि—

‘यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्यातो विनिर्गतः ।
 अनाशकनिवृत्तश्च गार्हस्थ्यं च चिकीर्षति ॥
 चरेत् षाण्मासिकं कृच्छ्रं नियतात्मा समाहितः ।
 चरेत्त्रीणि च कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ॥
 जातकर्मादिभिः सर्वैः संस्कृतः शुद्धि

इति । तत्र

चा-

वन्वयस्य कृच्छ्रत्रयमिति व्यवस्था । अत्र षा-

सका

— — — — —

व्यव-

स्थापनीयमित्यन्धे ।

२०

इति मनुः

‘अकृत्वा भैक्षचरणमसमिद्धय च पावकम् ।
 अनातुरः समरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥

(न. स्मृ. २. १८७)

विज्ञानेश्वरस्तु—‘ब्राह्मणस्यैव शक्ति-सकृदभ्यासाद्यपेक्षया व्यवस्थितं प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम्’— इत्याह ।

१. C and F read तद्वाराशरोऽपि. The Vijūāneśvara quotes this following line under the name of Parāśara (vide 3 280 Com) not Vridh Parāśara, but these lines do not occur in the text of Parāśara & Vijūāneśvara substitutes चेत् for च Except I., all others omit this line —

चरेत्षाण्मासिकं कृच्छ्रं नियतात्मा समाहितः ।,

but the author Vijūāneśvara explains this line & A reads स चेत् त्रीणि. कृच्छ्राणि for चरेत्त्रीणि च कृच्छ्राणि & All others, except A. and I., read व्यवस्थापनीयम् and omit इत्यन्धे

इति । यत्तु याज्ञवल्क्य आह—

‘भैक्षान्निकार्ये न्यक्त्वा तु मत्तरात्रमनातुरः ।
कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥
उपस्थानं ततः कुर्यात् सम्मासिञ्चत्वेन तु’ ।
(या. स्मृ. ३. २८१—२८२)

इति । होममन्त्रौ तु—

‘कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम-
कामाय स्वाहा । कामावपन्नोऽस्म्यवपन्नो-
ऽस्मि कामकामाय स्वाहेति’ ।

(गौ. स्मृ. २९. ९—१०)

इति । एतच्च गुरुशुश्रूषादिकार्यव्यपतयाऽकरणे द्रष्टव्यम्
मुतादिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

मुतादिविक्रये उपपातकसाधारणोक्तं प्रायश्चित्तं योज्यम् ।
यत्तु शङ्खेनोक्तम्—

‘देव-गृह-प्रतिश्रयोद्याना-ऽऽराम-सभा-प्रधा-तटाक-
पुण्य-सेतु-सुतविक्रयं कृत्वा तप्तकृच्छ्रं चरेत्’ ।

‘अनातुरः’ व्याधिरहितो ब्रह्मचारी । ‘सम्मासिञ्चतु’ इति मन्त्रः ।

१. B. D. G and J. read सम्मासि च त्वनेन तु for सम्मासिञ्चत्वेन तु; while I. is quite mistaken here २. G reads कामकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा for कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा. ३. I and the text read कामाभिदुग्धोऽस्म्यभिदुग्धोऽस्मि, but neither our manuscripts nor Vidyāneśvara follow this reading

इति यच्च वृद्धपराशरेणोक्तम्—

‘ विक्रीय कन्यकां गां च कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ।

इति तदापद्यकामतो द्रष्टव्यम् । यत्तु चतुर्विंशतिमते-
ऽभिहितम्—

‘ नारीणां विक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

द्विगुणं पुरुषस्यैव व्रतमाहुर्मनीषिणः’ ॥

इति तत्तत्रैव कामतो द्रष्टव्यम् । यत्तु पैठीनसिराह—

‘ आराम-तटाकोदपान-पुष्करिणी-सुकृत-सुत-

विक्रये त्रिषवणस्नाय्यधःशायी ब्रह्मचारी

चतुर्थकालाहारः संवत्सरेण पूतो भवति ।

इति तदभ्यासविषयम् ॥

कन्यादूषणप्रायश्चित्तम् ।

कन्यादूषणे उपपातकसाधारणप्रायश्चित्तं विज्ञेयम् । यत्तु
शाङ्ख आह—

‘ कन्यादूषी सोमविक्रयी च कृच्छ्राब्दं चरेयाताम्’ ।

१. B. and D. omit the following —

— — — — — कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ।

इति तदापद्यकामतो द्रष्टव्यम् । यत्तु चतुर्विंशतिमतेऽभिहितम्—

‘ नारीणां विक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

द्विगुणं पुरुषस्यैव — — — — — ॥

and H. omits the following —

यत्तु चतुर्विंशतिमतेऽभिहितम्—

‘ नारीणां विक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

द्विगुणं पुरुषस्यैव व्रतमाहुर्मनीषिणः’ ॥

इति तत्तत्रैव कामतो द्रष्टव्यम् ।

२. G. C. F. and J. omit नत before तत्रैव. ३. C. F. do not insert

सुत ४. B. D. and G. read कृच्छ्राब्दे for कृच्छ्राब्द.

इति यच्च हारीतः--

‘केन्यादूषी सोमविक्रयी वृषलीपतिः कौमार-
दारत्यागी सुरा-मद्यपः शूद्रयाजको गुरोः
प्रतिहन्ता नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः
कूटव्यवहारी ब्रह्मघ्नो मित्रघ्नो मिथ्याऽभिशांसी
पतितसंव्यवहारी मित्रधुक शरणागतघाती
प्रतिरूपकवृत्तिरित्येते पञ्चतपोऽभ्रावकाशजल-
शयनाद्यनुतिष्ठेयुर्ग्रीष्म-वर्षा-हेमन्तेषु । मासं
गोमूत्रयावकमश्नीयुः’ ।

(हा. स्मृ. २. ४-५)

इति तत् प्रातिलौम्येन कन्यादूषणे द्रष्टव्यम् ॥

अथ द्यूतादिव्यसनप्रायश्चित्तम् ।

द्यूतादिव्यसनेष्वप्युपपातकसाधारणोक्तं प्रायश्चित्तं योज्य-
म् । यत्तु बौधायनः संवत्सरव्रतमाह—

‘अथाशुचिकराणि । (१५) द्यूतमभिचारे
ऽनाहिताग्नेरुच्छ्वृत्तिता समावृत्तस्य भैक्ष-
चर्या तस्य चैव गुरुकुले वास ऊर्ध्वं चतुर्भ्यो

१ B D. and H. read कन्याविदूषी and G. reads कन्याविक्रयी
for कन्यादूषी २. J. does not insert नास्तिको. ३. Except I., all others
read ब्राह्मण-मित्रघ्नो for ब्रह्मघ्नो मित्रघ्नो, C. and F. add प्रायश्चित्तं विज्ञेयम् ।
यत्तु शङ्ख आह कन्यादूषी सोमगतघाती प्रतिरूपकवृत्तिः &c., after शरणा-
४ All others, except A E H. and I., read प्रतिरूपकावृत्ति for प्रति-
रूपकवृत्तिः. ५. I. reads पञ्चतपोभू-जल-शयनाद्यनुतिष्ठेयु for पञ्चतपो-
भ्रावकाशजलशयनाद्यनुतिष्ठेयु ६. B. and D. read वश्य, C F. आनश्य
च, G. वश्य च, H. E. and I. आनाश च and J. वश्य च all for तस्य चैव.

मासेभ्यो यश्च तमध्यापयति । नक्षत्रनिर्देशं
चेति । तेषां तु निर्वेशः (१६) द्वादश मासान्
द्वादशार्धमासान् द्वादश द्वादशाहान् द्वादश-
षडहान् द्वादश त्र्यहान् द्वादशाहं षडहं त्र्यह-
मेकाहमिति अंशुचिकरनिवेशः' । (१७)

(ब्रौ. स्मृ. २. १. २. १६-१७)

इति तदभ्यासविषयम् । यदपर्याह प्रचेताः—

अनृतवाक् तस्करो राजभृत्यो वृक्षारोपकवृत्ति-
र्गरदोऽग्निदश्च रथ-गजारोहणवृत्तिः रङ्गोपजीवी
कूटपणिकः शूद्रोपाध्यायो वृषलीपतिर्भाण्डिको
नक्षत्रोपजीवी श्ववृत्तिर्ब्रह्मजीवी चिकित्सको
देवलकः पुरोहितः कितवो मद्यपः कूटकारको-
ऽपत्यविक्रयी मनुष्य-पशुविक्रेता चेति^१ । तानु-
द्धरेत् समेत्य न्यायतो ब्राह्मणो व्यवस्थया सर्व-
द्रव्यत्यागे चतुर्थकालाहाराः संवत्सरं त्रिषवण-

१. I. reads -यश्चिरमभ्यापन and the text तस्य चाभ्यापन for यश्च तमध्यापयति; while G. adds अभि for अ-यापयति २. The text reads नक्षत्रनिर्देश. for नक्षत्रनिर्देशं ३. We follow here A and the text, while all others omit तेषां तु निर्वेशः. ४. G omits द्वादशार्धमासान् द्वादश. ५. G reads षट्-द्वादश-त्र्यहान् for द्वादश षडहान् द्वादश त्र्यहान् ६. Except A and the text, all others omit द्वादशाह षडह ७. The text reads यथाकर्माभ्यास for अंशुचिकरनिवेशः. ८. G omits अपि. ९. B. D. and G omit गरदोऽग्निदश्च रथ-गजारोहणवृत्ति while, except A, all others read श्वगणिकः. १०. B. D. and H. omit श्ववृत्तिर्ब्रह्मजीवी. ११. G. substitutesवा for च. १२. C. F. and G. read सर्वद्रव्यत्यागे for सर्वद्रव्यत्यागे.

मुपस्पृशयुः । नस्यान्ते देव-पतृत्तर्पण गवाह्नक
चेत्येवं व्यवहार्याः ।* ।

इति तदभ्यासविषयम् ॥

अनाश्रमवासे प्रायश्चित्तम् ।

अनाश्रमवासे हारीतेन प्रायश्चित्तमुक्तम्-

‘अनाश्रमी संवत्सरं प्राजापत्यं कृच्छ्रं चरित्वा-
ऽऽश्रममुपेयात् । द्वितीयेऽतिकृच्छ्रं तृतीये कृच्छ्रा-
तिकृच्छ्रमत ऊर्ध्वं चान्द्रायणम्’ ॥

इति ।

शूद्रसेवाप्रायश्चित्तम् ।

शूद्रसेवायां बौधायन आह-

‘भूमद्रसंयानम्(२) ब्राह्मणन्यासापहरणम् (३)

सर्वापण्यैर्व्यवहरणम् । (५) भूम्यनृतम् । (४)

शूद्रसेवनं च । (६) शूद्राभिजननम् । (७)

तदपत्यत्वं च । (८) तेषां च निर्वेशः । (९)

* सर्वा अपीमावृत्तयो गह्वा ब्राह्मणादित्रैवर्णिकानामेव । अत एव प्रायश्चित्तमपि तेषामेव । न तु येषा पारम्पर्यक्रमेणागता वृक्षारोपणारा वृत्तयः । तत्र अनृतवाक् तस्करः गर्दोऽग्निदश्च सर्ववर्णसाधारणाः । ब्रह्मजीव्यादयो द्विजा एव ।

१ G reads चाह्निक for गवाह्निकं २ H reads अतिकृच्छ्रानिकृच्छ्रं for कृच्छ्रानतिकृच्छ्रं ३ B. and D. read समुद्रयानम्, C and F. असु-
द्रयानम् and E G H and J read समुद्रयानम् all for समुद्रसंयानम्, while I reads समुद्रयानं । ब्राह्मणन्यासापहरणे । सर्वापण्यैर्व्यवहरणे । भूम्यनृते । ४. The text reads ब्राह्मणन्व्यासापहरणम् ५ The text interchanges these two Sūtras ६ Except A and I, all others read शूद्रसेवायां च । शूद्रायामभिजायते तदपत्य च भवति for शूद्रसेवनम् । शूद्राभिजननम् । तदपत्यत्वं च । while G omits च after सेवाया ७ The text reads पृषामन्यतमत-
मन्कृत्वा for तेषां च निर्वेश

चतुर्थकाले मितभोजिनः स्युरपोऽभ्युपेयुः स-
वनानुकल्पम् । स्थानासनाभ्यां विहरन्त
एते त्रिभिर्वषैस्तदपहन्ति पापम्' । (१०)

(बौ. स्मृ. २. १. २. २-१०)

इति तद् बहुकालाभ्यासविषयम् ॥

जातिभ्रंशकरपापप्रायश्चित्तम् ।

उपपातकानन्तरं जातिभ्रंशकराणि विष्णुनाऽनुक्रान्तानि ।

‘ब्राह्मणस्य रुजःकरणम् । (१) अत्रेयमद्ययो-
र्घ्रातिः । (२) ज्यैह्वयं पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि
च । (३) इति जातिभ्रंशकराणि’ ।

इति । तेषु साधारणं प्रायश्चित्तं मनु-विष्णु आहतुः--

‘जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया ।
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया’ ॥

(म. स्मृ. ११. १२४; वि. स्मृ. ३८. ७)

इति । तत्र ब्राह्मणस्य रुजःकरणे प्रायश्चित्तमेकादशाध्या-

१ I. reads चतुर्थकाल मितभोजनाः and the text चतुर्थकालमितभोजिनः both for चतुर्थकाले मितभोजिनः. २. E. reads सवनानुकल्पे, B and D. सवनानुकल्पम् for सवनानुकल्पम् ३. B C D. E F. G. H. and J read तदपहन्ति and the text तदपहन्ति for तदपहन्ति ४. C. E F G. H. and J. read अपेय- for अत्रेय-, while G. omits the following portion —

—घ्राति ज्यैह्वयं पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च । इति जातिभ्रंशकराणि’ ।

इति । तेषु साधारणं प्रायश्चित्तं मनु-विष्णु आहतुः —

‘जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया ।

चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया’ ॥

इति । तत्र ब्राह्मणस्य रुजःकरणे.

५ I. reads ज्यैह्वयं for ज्यैह्वयं, but it seems quite wrong ६ Except the text, all others omit पुंसि. ७ The Vishnū reads कुर्यात् for चरेत्. ८. I reads अत्र for तत्र.

ये (५२-५३ श्लोकाभ्याम्) अभिहितम् । पशु-
मैथुने तु दशमाध्याये (१३ श्लोके) अभिहितम् ॥

सङ्करीकरणपापप्रायश्चित्तम् ।

जातिभ्रंशकरणान्तरं सङ्करीकरणान्यनुक्रान्तवान् विष्णुः-
'ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम्' ।
(वि. स्मृ. ३९. १)

इति । तत्र साधारणं प्रायश्चित्तं स एवाह-
'सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम् ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा प्रायश्चित्तं तु कारयेत्' ॥
(वि. स्मृ. ३९. २)

इति । प्रतिपदं तु षष्ठाध्याये (२-१५ श्लोकैः) अभिहितम् ।
अपात्रीकरणपापप्रायश्चित्तम् ।

'सङ्करीकरणानन्तरमपात्रीकरणमनुक्रान्तवान् विष्णुः-
'निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनर्म-
सत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम्' ।
(वि. स्मृ. ४०. १)

इति । तस्य च साधारणं प्रायश्चित्तं मनुराहं-
'अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
शीतकृच्छ्रेण वा शुद्धिर्महासान्तपनेन वा' ॥
(वि. स्मृ. ४०. २)

१. I omits तु २ All others, except A. G. I. and the text, read सकीर्णकरणम् for संकरीकरणम् ३ Here also, except A. G. I. and the text, all read सकीर्णकरणम् for सकरीकरणम्. ४. I. reads कृषिजीवनं for कुसीदजीवनम्. ५. The following quoted verse does not appear in the Manu, but appears in the Vishnu. ६. The Vishnu reads भूयो for शुद्धिः.

इति ॥

मलिनीकरणप्रायश्चित्तम् ।

अपात्रीकरणानन्तरं मलिनीकरणमनुक्रान्तवान् विष्णुः—

‘पक्षिणां जलचराणां जलजानां च घातनम् ।(१)

कृमि-कीटानां च । (२) मद्यानुगतभोजनम् ।(३)

इति मलावहानि’ ।(४)

(वि. स्मृ. ४१. १-४)

इति । तत्र साधारणं प्रायश्चित्तं स एवाह—

‘मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा प्रायश्चित्तं विशोधनम्’ ॥

(वि. स्मृ. ४१. ९)

इति ॥

प्रायश्चित्तविशेषः

अथ प्रकीर्णकप्रायश्चित्तविशेषोऽभिधीयते । तत्र

शरणागतत्यागे मनुराह—

‘शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विजः ।

संवत्सरं यवाहारस्तत्यापमपसेधाति’ ॥

(म. स्मृ. ११. १९८)

इति । पतितादिसन्निधावध्ययने वसिष्ठ आह—

‘पतित-चण्डालारावश्रवणे त्रिरात्रं वाग्य-

१. Except A.' and the text, all omit पक्षिणां जलचराणां जलजानां च घातनं and read कृमि-कीटघातनं for कृमि-कीटानां च २ B. D. and G read अपसेधाति for अपसेधाति, while E. has तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् before शरणागत परित्यज्य. ३. B. C D. F. and G. read चण्डालारावश्रवणे, but it may be चण्डालारावश्रवणे, while E. I and J. read -चण्डालादिश्रवणे and H. -श्रवणे for -चण्डालारावश्रवणे.

ता अनश्नेन्त आसीरन् । (३४) सहस्रपरमां
वाचमभ्यस्य ततः पूता भवन्तीति विज्ञायते ।

(व. स्मृ. २३. ३४-३५)

इति । एतद्बुद्धिपूर्वकविषयम् । अबुद्धिपूर्वके तु षट्त्रिंश-
न्मतेऽभिहितम्—

‘चण्डालश्रोत्रावकाशे श्रुति-स्मृतिपाठे

एकरात्रमभोजनम्’ ।

इति । सर्पाद्यन्तरागमने तु यम आह—

‘सर्पस्य नकुलस्याथ अज-मार्जारयोस्तथा ।

मूषिकस्य तथोष्ट्रस्य मण्डूकस्य च योषितः ॥

पुरुषस्यैडकस्यापि शुनोऽश्वस्य खरस्य च ।

अन्तरागमने सद्यः प्रायश्चित्तमिदं शृणु ॥

त्रिरात्रमुपवासश्च त्रिरहश्चाभिषेचनम् ।

ग्रामान्तरं वा गन्तव्यं जानुभ्यां नात्र संशयः’ ॥

(य. स्मृ. ६. ४८-५०)

इति । खरोष्ट्रयानारोहणादौ प्रायश्चित्तमाह याज्ञवल्क्यः—

१. I. reads वाग्यतोऽनश्नन्नासीनः सहस्रपरमां वाचमभ्यस्य ततः पूतो भवतीति. G. and the text omit वाच and the text substitutes -परमं for -परमां, while J. reads सहस्रवरमा वा तदभ्यस्यान्ततः पूतो भवतीति G. substitutes अन्तः for ततः; while the text reads वा तदभ्यसन्त २. I omits नु. ३. I. adds कृते after -श्रोत्रावकाशे. ४. J. reads सर्पाद्यन्तरागमने, but it does not give any proper meaning

‘प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः ।

नमः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम्’ ॥

(या. स्मृ. ३. २९१)

इति । इदं चाकामकारविषयम् । कामकारे तु यम आह—

‘खिरोष्ट्रविषमा नारी समारुह्याथ वा पुमान् ।

यजने याजने कृच्छ्रमग्निश्चैव विनश्यति ॥

‘उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं च कामतः ।

सवासा जलमाप्लुत्य प्राणायामेन शुद्ध्यति’ ॥

(म. स्मृ. ११. २०१)

इति ॥

मूत्र-पुरीषप्रायश्चित्तम् ।

अप्सु मूत्र-पुरीषादिकरणे मनुराह—

‘विनाशद्विरप्सु वाऽप्यार्तः शारीरं सन्निवेश्य तु ।

सचैलो बहिराऽऽप्लुत्य गामालभ्य विशुद्ध्यति’ ॥

(म. स्मृ. ११. २०३)

इति । इदमकामकारविषयम् । कामकारे तु यम आह—

१. B. C. D and F. read प्राणायामे, H. प्राणायामो and I प्राणायामं all for प्राणायामी. २. A. I. and J. substitute मनु for यम the following quoted two verses are not found in the text of Manû. The second verse occurs in Manû, but differs in reading in the second half as follows.—

स्नात्वा तु विप्रो दिग्वासा - - - - - ॥.

३. This verse is omitted by all others except A. and G. ४. Manû reads तु for च. ५. B. and D. read स्नात, H reads अनार्त and G. आप्याय्य all for आर्त. ६. All others, except A. I. and the text, read सनिषेव्य for सन्निवेश्य, while the text substitutes च for तु ७. I. reads बहुधा for बहिः.

‘आपद्रतो विना तोयं शारीरं यो निषेवते ।

एकाहं क्षपणं कृत्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ॥

(य. स्मृ. ९. २६)

इति । यच्चाहं सुमन्तुः—

‘अप्स्वग्नौ वा मेहतस्तप्तकृच्छ्रं कार्यविशोधनम्’ ।

इति तदनार्तपरतया योज्यम् ।

कर्मलोपप्रायश्चित्तम् ।

श्रौत-स्मार्तकर्मादिलोपे मनुराह—

‘वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।

स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥

(म. स्मृ. ११. २०३)

इति । अत्रोपवासस्य प्रनिपदोक्तेष्ट्यादिना समुच्चयः ।

पञ्चमहायज्ञाद्यकरणे बृहस्पतिरौह—

‘अनिर्वर्त्य महायज्ञान् यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।

अनातुरः सति धने कृच्छ्रार्धेन विशुद्ध्यति ॥

आहिताग्निरुपस्थानं न कुर्याद्यज्ञकर्मणि ।

ऋतौ न गच्छेद्भार्या वा सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥

(बृ. स्मृ. २. १३-१४)

इति ।

वैषम्यदानप्रायश्चित्तम् ॥

एकपङ्क्त्युपविष्टानां वैषम्येण दानादौ यमः—

१ B. C. D. E. F. H. and J. read अत्र ददाह and G. for यच्चाह.
२. The word कार्यविशोधनम् occurs only in I. ३ All others, except A.
and I., omit आह. ४. B. and D substitute यज्ञकर्मणा for यज्ञकर्मणि.

‘न पङ्क्त्यो विषमं दद्यान्न याचेन्न च दापयेत् ।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यते कर्मणस्ततः’ ॥

इति । पतितादिसम्भाषणे तु गौतमः—

‘न म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत । (१९)
सम्भाष्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् । (२०)
ब्राह्मणेन वा सह सम्भाषेत ’ । (२१)
(गौ. स्मृ. ९. १९-२१)

इति । अशुचेर्भोजने शातातप आह—

‘मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं स्याद्भुङ्क्त्वा सान्तपनं चरेत्’ ॥
(शा. स्मृ. २. ६४)

इति । वृद्धशातातपो अपि—

‘मूत्रयित्वा व्रजन्मार्गं स्मृतिभ्रंशाज्जलं पिबेत् ॥
अहोरात्रोषितः स्नात्वा जुहुयात्सर्पिषाऽऽहुतीः’ ।
(वृ. शा. स्मृ. १३-१४)

१. G. omits —

— विषम दद्यान्न याचेन्न च दापयेत् ।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यते कर्मणस्ततः ॥

२ B. and D read न म्लेच्छैरधार्मिकैः omitting -ऽशुचि- C E. F. and G. म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः, but the word अशुचि seems to be incorrect, both for न म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः. ३ G. H and I do not insert सह and J. also does the same. ४. B D. G. and J. read अशुचौ for अशुचे and I. अशुचिर्भोजने for अशुचेर्भोजने ५. C and F. substitute नमोच्चारं for मूत्रोच्चार, but it is meaningless. ६. G. reads भुक्त्वा सतपनं for भुङ्क्त्वा सान्तपनं. ७. I reads मार्गं for मार्गं.

इतं । व्याघ्रोऽपि—

‘अस्पृश्यस्पर्शनं कृत्वा यदा भुङ्क्ते गृहाश्रमी ।
अकामतस्त्रिरात्रं स्यात् षड्रात्रं कामतश्चरेत् ॥
यतिश्चैव वनस्थश्च कुर्यातां तौ तदेवं तु ’ ।

इति । उशाना अपि—

‘चण्डाल-श्रपचैः स्पृष्टो विष्णुमूर्त्रोच्छिष्ट एव च ।
त्रिरात्रेण विशुद्धैः स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥

इति । बृहस्पतिरपि—

‘अस्नात्वा तु यदा भुङ्क्ते पिण्डं दत्त्वा पितुर्व्रती ।
स्पृष्टा शवमुदक्यां वा चण्डालं सूतिकां तथा ॥
अकामतस्त्रिरात्रं स्याद्बुद्ध्या सान्तपनं चरेत् ’ ।

इति । ब्रह्ममूत्रं विना मूत्र-पुरीषादिकरणे स्मृत्यन्तरे प्राय-
श्चित्तमुक्तम्—

‘विना यज्ञोपवीतेन यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।
प्रायश्चित्तमहोरात्रं गायत्र्यष्टशतं तु^१ वा ’ ॥

इति । इदं च कामकारविषयम् । अकामतस्तु—

‘पित्रतो मेहतश्चैव भुञ्जतो ऽनुपवीतिनः ।

प्राणायामत्रयं षट्कं नक्तं च त्रितयं क्रमात् ’ ॥

१ J. reads तदेव for तदेव २ Except A, all others read विशुद्धि. for विशुद्ध. ३. I reads दत्त्वाऽपि तद्भृती for दत्त्वा पितुर्व्रती. ४ C. F. and G. substitute च for वा ५. G. reads बुद्ध्या for बुद्ध्या ६ B. and D. omit the following:—

ब्रह्मसूत्रं विना मूत्र-पुरीषादिकरणे स्मृत्यन्तरे प्रायश्चित्तमुक्तम्—

‘विना यज्ञोपवीतेन यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः ।

७. I. reads जपेत् for तु वा and G भवेत् for the same; while some substitute च for वा. ८. Except A., all others omit च.

इति । भोजनान्तरमाचमनमकृत्वासनादुत्थाने प्राय-
श्चित्तमाश्वमेधिकेऽभिहितम्—

*यद्युत्तिष्ठत्यनाचान्तो भुक्तवानासनात्ततः ।

सद्यःस्नानं प्रकुर्वीत सोऽन्यथाऽप्रयतो भवेत् ॥

(भा. आ. प. १०६.२०)

इति । अपाङ्केयपङ्कौ भोजने मार्कण्डेय आह—

‘अपाङ्केयस्य यः कश्चित् पङ्कौ भुङ्के द्विजोत्तमः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति’ ॥

इति । नीलीरक्तवस्त्रधारणे त्वापस्तम्ब आह—

‘नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ (४)

रोमकूपैर्यदाऽऽगच्छेद्रसो नील्यास्तु कस्यचित् ।

* वचनमिदं ‘त्रिवेन्द्रम्’ नगरीस्थराजकीयपुस्तकसङ्ग्रहस्थभारतान्तर्गते
आश्वमेधिके पर्वणि द्रष्टव्यम् । देवनागराक्षरमुद्रितपुस्तकेषु नोपल-
भ्येत इति शोधकैर्वेदितव्यम् ।

१ B and D. read प्रायश्चित्तमुक्तम् for ऽभिहितम् २ text reads यश्च
तिष्ठत्यनाचान्तो भुक्तवानासने तत. and E. and D. read नान्यथा ऽप्रयतो for
सोऽन्यथा प्रयतो. ३. B and D. read अपाङ्केयश्च for अपाङ्केयस्य
४. B. C. D. F. G and J. omit the following —

नीलीरक्तवस्त्रधारणे त्वापस्तम्ब आह—

‘नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

५. The text reads कर्हिचित् for कस्यचित्.

त्रिवर्णेषु च सामान्यं तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥ (५)
 पालनं विक्रयश्चैव तद्दृच्या तूपजीवनम् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रः त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ (२)
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीसूत्रस्य धारणात् ॥ (३)
 नीलीमध्ये तु गच्छेद्वा प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ (७)
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ (६)
 स्त्रीणां क्रीडार्थ-संभोगे शयनीये न दुष्यति ॥ (१)
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुर्पनीयते ।
 दौतारं नोपतिष्ठेत भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ॥ (८)
 (आ. स्मृ. ६. १-८)

१ The text does not give the following two lines —

त्रिवर्णेषु च सामान्यं तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥

पालनं विक्रयश्चैव तद्दृच्या तूपजीवनम् ।

२ B and D. read पावन for पालन ३. We follow here A. and the text, while B. and D read पावनं तु, G. and J. पालनं तु, C. and F quite mistaken, H पातनं तु and I पातक तु all for पतितस्तु, while L reads विप्रे for विप्र ४ Except A and the text all read व्यपोहति for विशुद्ध्यति ५ H I. and J. read -यज्ञो for -यज्ञा, while the text omits the following —

स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।

वृथा तस्य महायज्ञा नीलीसूत्रस्य धारणात् ॥

६ The text reads this verse after the next verse. ७. The text reads यदा गच्छेत् for तु गच्छेद्वा ८ We follow here only A and the text, while J. reads पदा भिन्नात् for यदा भिन्द्यात् and B. C D E F. G. H. and I. read शरीरक and J विशेषतः both for शरीरकम् ९. All others, except A and the text, substitute यत्र for तत्र १०. The text does not insert this line ११. J reads यद्भक्तम् for यदन्नम् १२ The text reads: —

अभोज्य तद् द्विजातीना भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

इति । भृगुरपि-

‘स्त्रीधृता शयने नीली ब्राह्मणस्य न दुष्यति ।
नृपस्य वृद्धवैश्यस्य पर्ववज्र्यं हि धारणम् ॥
कम्बले पट्टसूत्रे च नीलीरागो न दुष्यति’ ।

इति । ब्रह्मतर्निर्मितखट्वाचारोहणे शङ्खः—

‘अध्यास्ये शयनं यानमासनं पादुके तथा ।
द्विजः पलाशवृक्षस्य त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥
क्षत्रियस्तु रणेऽदत्त्वा पृष्ठं प्राणपरायणः ।
संवत्सरं व्रतं कुर्याच्छित्वा पिप्पलपादपम् ॥ (४९)
द्वौ विप्रौ ब्राह्मणा-ऽग्नी वा दम्पती गो-द्विजोत्तमौ ।
अन्तरेण यदा गच्छेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
होर्मकाले तथा दोहे स्वाध्याये दारसङ्ग्रहे ।
अन्तरेण यदा गच्छेत् द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥

(श. स्मृ. १७. ४८-५१)

१ C. F. read वृद्धौ वैश्यस्य for वृद्धवैश्यस्य and B. C. D. E. F. G. and H. read पर्ववज्र्यं विधारणम्, while I. स्पर्शो वज्र्यं तु धारणम् both for पर्ववज्र्यं हि धारणम् २. B. reads कम्बली पट्टसूत्रे च नीलीरागो D reads the same, but substitutes पट्ट for पद् ३ B and D. read यद्यस्य for अध्यास्य, but it seems to be a mistake; while G. reads अध्यस्य for the same and the text omits this and following one line ४ I reads त्रिरात्रस्तु for त्रिरात्रं तु ५ We follow here A. and the text, while all others read पृष्ठं दत्त्वा for ऽदत्त्वा पृष्ठे and the text substitutes हत्त्वा for दत्त्वा and प्राणपरायणम् for प्राणपरायणः. ६. Except A. and the text all others read वृक्षफल-प्रदम् for पिप्पलपादपम्, but the reading is quite useless here. ७. This and the following three lines are not found in the printed copy of the text Bombay edition, but these occur in the manuscript copy. ८. B. and D. omit this and the following one line.

इति । दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ स एवाह—

‘दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं हिरण्यं च दद्यात्’ ।

इति । तीर्थयात्रामन्तरेण देशान्तरगमने देवलः प्रायश्चित्तमाह—

‘सिन्धु-सौराष्ट्र-सौवीरान् तथा प्रत्यन्तवासिनः ।
अङ्ग-वङ्ग-कलिङ्गांश्च गत्वा संस्कारमर्हति’ ॥
(दे. स्मृ. ६१)

इति । सूर्योदयादिकालशयने प्रायश्चित्तमाह यमः—

‘सूर्योदये तु यः शेते सूर्याभ्युदित उच्यते ।
अस्तं गते तु यः शेते सूर्यनिर्मुक्त उच्यते ॥
ब्रह्मस्तेनावुभौ भ्रम्यगहोरात्रोषितौ^६ शुची ।
गायत्र्या दशसाहस्रं कुर्यादेकाह्निकं पृथक्’ ॥

इति । मनुरपि—

‘तं चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामकारतः ।
निम्लोचेद्वाऽप्यविज्ञानात् जपन्नुपवसेद्दिनम्’ ॥
(म. स्मृ. २. २२०)

१ All others, except A. and I, omit -ऽरिष्ट-. २. B and D. read स्वप्नारिष्टदर्शने, E and H दुःस्वप्नारिष्टदर्शनात् both for दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ. ३. J. reads सावीरान् for -सौवीरान्. ४ I reads कलिङ्गाद्यान् for कलिङ्गान्वा and G पुनः for गत्वा. ५ C. and F. omit सूर्योदयादिकालशयने प्रायश्चित्तमाह यम, while B and D. omit only यम ४ Except A and J. all others read अहोरात्रोषितः शुची ६ B. and D read कुर्यादेवाह्निके, G. कुर्यादेवाह्निके both for कुर्यादेकाह्निकं, while I. substitutes बुध for पृथक्. ७ B. D and G. read अभ्युदित for अभ्युदियात्. ८ The text reads कामचारत. for कामकारत ९ B and D read निम्लोचे वा for निम्लोचेद्वा

इति । गौतमस्तु ब्रह्मचारिणो विशेषमाह—

‘सूर्याभ्युदितो ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानो
ऽभ्यस्तमितश्च रात्रिं जपेत् सावित्रीम्’ ।

(गौ. स्मृ. २३. २१)

इति । यति-वनस्थयोर्विशेषमाह वसिष्ठः—

‘वनस्थश्च यतिश्चैव सूर्येणाभ्युदितौ यदि ।
ब्रह्मकूर्वाशिनौ भूत्वा जपेतां प्रणवं त्वहः’ ॥

(व. स्मृ. २८. ४१ आन्ध्रपुस्तके)

इति । दण्ड-कमण्डल्वादिनाशे प्रायश्चित्तमाह पैठीनसिः—

‘नष्टे दण्डकाष्ठे भैक्षं दत्त्वा ब्राह्मणाय तदह-
रुपवसेत् । अन्यं प्रयच्छेद्गुरुः । कमण्डलाव-
प्येवमेव । नष्टायां मेखलायां त्रिवृतमाचरेत्’ ।

इति । सन्ध्या-ऽग्निकार्यलोपे संवर्तः—

‘सन्ध्यामापदि नोपास्ते अग्निकार्यं यथाविधि ।
सावित्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः’ ॥

(सं. स्मृ. २. २७)

इति । स्वशकृन्निरीक्षणे प्रायश्चित्तमाह र्यमः—

१. All others, except A. I. and J, read त्रिरात्र or रात्रिं २. B. C. D. E. F. G. H. I. and J read सूर्येणाभ्युदितो for सूर्येणाभ्युदितौ. ३ We follow here A. and J, while B. C. D. F. G. and H read गत्वा दत्त्वा, E. omits दत्त्वा and I गत्वा तदत्त्वा all for दत्त्वा ४ G. reads सन्ध्यामपरिभोऽयास्ते for सन्ध्यामापदि नोपास्ते. ५. Except A. and I. all others do not insert यम, but the quoted verse elsewhere is quoted under the same name (Vol. I, Part I, p 226, l. 4).

‘प्रत्यादित्यं न मेहेत न पश्येदात्मनः शकृत् ।
दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षेत गामग्निं ब्राह्मणं तथा’ ॥
(य. स्मृ. ९. १३)

इति । भोजनकालेऽगुचित्वे वृद्धशातातपः—

‘यदा भोजनकाले तु अगुचिर्भवति द्विजः ।
भूमौ निक्षिप्य तं ग्रासं स्नात्वा विप्रो विशुद्धयति ॥
भक्षयित्वा तु तं ग्रासमहोरात्रेण शुद्धयति ।
अशित्वा सर्वमेवात्रं त्रिरात्रेण विशुद्धयति’ ॥
(वृ. शा. स्मृ. १६-१७)

इति । श्राद्धे निमन्त्रितस्य कालातिक्रमे यम आह—
‘केतनं कारयित्वा तु योऽतिपातयते द्विजः ।
ब्रह्महत्याभेवाप्नोति शूद्रयो नौ प्रजायते ॥
एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते ब्राह्मणो नियतव्रतः ।
यतिचान्द्रायणं चीर्त्वा ततश्चान्द्रायणं चरेत्’ ॥
(य. स्मृ. ९. १४-१५)

इति । क्षत्रियाद्युपसंग्रहणे हारीत आह—
‘क्षत्रियाभिवादाने श्हेरात्रमुपवसेत् । वै-
श्यस्यापि । शूद्रस्याभिवादाने त्रिरा-
त्रमुपवासः । तथा शय्यांऽऽरूढपादुको-

१. G. substitutes च for तु २ B. C D. G. and H. read समाप्नोति for भवाप्नोति. ३. A. reads तीर्त्वा for चीर्त्वा ४ J. omits क्षत्रियाद्युप-संग्रहणे हारीत आह—, while B. and D. read हारीतः omitting आह. ५ H. and I. read उपवासः; while I inserts स्यात् after उपवासः. ६. C. F. and J. omit अपि । शूद्रस्या- and read वैश्यस्याभिवादाने, while B and D omit अपि ७. B. and D. omit शय्यांऽऽरूढपादुकोपानशरीरपितपादोच्छिष्टां-धकारस्थ-श्राद्धकृज्जपदेवतापूजाभिरताऽभिवादाने.

पानदारोपितपादोच्छ्रष्टा-ऽन्धकारस्थ-श्राद्ध-
कृञ्जपदेवतापूजाभिरताऽभिवादाने त्रिरात्र-
मुपवासः स्यात् । अन्यत्र निमन्त्रितेना-
न्यत्र भोजने ऽपि त्रिरात्रमुपवासः ।

(हा. स्मृ. २१. ७-१२)

इति ॥

अभिशांसनप्रायश्चित्तम् ।

मिथ्याभिशांसने* प्रायश्चित्तमाह याज्ञवल्क्यः—

‘महापापोपपापाभ्यां योऽभिशांसेन्मृषा परम् ।
अम्भक्षो मासमासीत् स जापी नियतेन्द्रियः’ ॥

(या. स्मृ. ३. २८५)

इति । जपश्च शुद्धवतीनां† कार्यः । तथा च वसिष्ठः—

‘ब्राह्मणमनृतेनाभिशांस्यं पतनीयेनोप-
पतनीयेन वा मासमम्भक्षः शुद्धवती-
रावर्तयेत् । अश्वमेधावभृथं वा गच्छेत् ।

(व. स्मृ. २३. ३९)

* मिथ्याभिशांसनं निर्दुष्टमपि दोषवानयमिति प्रख्यापनम् ।

† ‘एतोन्विन्द्रंस्तवामीशानं’—इत्यादिका ऋचः शुद्धवतीसंज्ञकाः । ता
आवर्तयेत् जपेदित्यर्थः ।

१. C. and F. read -पादुक्रोपलहासे ऽपि for -पादुक्रोपानदारोपित-, while H. and J. - पादुक्रोपानहारोपित- for the same and -अन्धकारस्थ- for -अन्धकारस्थ- २ All others, except A I, read निमन्त्रितेऽन्यत्र for निमन्त्रितेनान्यत्र. ३ B D and H insert स्यात् after उपवास. ४. G. and I. read नरम् for परम् ५. G. and J read अम्भक्षो for अम्भक्षो. ६. Except A. G. and the text all others read अभिशस्य for अभिशस्य ७ Except A I. and the text all read स मासम् for मासम्

इति । हारीतोऽपि—

‘अनृताभिशांसनाक्रोशे गुरूणां पैशुनेषु च ।
एकविशतिरात्रं तु पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चलाम्’ ॥
(हा. स्मृ. २१. ३)

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी
ब्राह्मणवृत्तिघ्नो मिथ्याभिशांसन इत्येते
पञ्चसंवत्सरान् ब्राह्मणगृहे भैक्ष्यं
चरेयुः । संवत्सरं धौतं भैक्ष्यमश्नीयुः ।
षण्मासान् वा गा अनुगच्छेयुः’ ।

इति । एतेषां वचनानां यथायोगं व्यवस्था द्रष्टव्या ॥

अभिशास्तप्रायश्चित्तम् ।

अभिशास्तप्रायश्चित्तमाह याज्ञवल्क्यः—

‘अभिशास्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
निर्वपेत्तु पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा’* ॥
(या. स्मृ. ३. २८७)

* आग्नेयमग्निदेवताकं चरुं निर्वपेत् । अथ वा वायुदेवताकं चरुमित्यन्वयः । अपराक्रादिसर्वसम्मतो ज्यमेव पाठः । कश्चित् ‘चरुम्’ इति पाठो दृश्यते । तत्र अग्निदेवताकं चरुं वायुदेवताकं पशुमित्यन्वयः । तथापि नार्यं पाठो युक्तः । चरुनिर्वापस्य पशुवालभनस्य च लघुत्व-गुरुत्वात् तयोः समविकल्पो न सम्भवति ।

१ G. reads अनृताभिशांसनक्रोधे for अनृताभिशांसनाक्रोशे २ E. and I. read पैशुन्ये च for पैशुनेषु च ३. J omits धौत ४ G and I omit वा. ५ Only A. and the text substitute चरुम् for पशुम् and G. reads च for वा.

इति । यत्तु वसिष्ठवचनम्—

‘एतेनैवाभिशास्तो व्याख्यातः’ ।

(व. स्मृ. २३. ३७)

इति तत्तद्देवाकृतप्रायश्चित्तस्ये द्रष्टव्यम् । यत्तु पैठीनसि-
नोक्तम्—

‘ अनृतेनाभिशास्तः कृच्छ्रं चरेत् । मासं
पातकेषु । महापातकेषु द्विमासम्’* ।

इति तदपि वसिष्ठेन समानविषयम् ।

तदेवं विष्णुनाऽनुक्रान्तानामतिपातकादीनां प्रकीर्णकान्तानां दशविधानां पापानां सामान्यतो विशेषतश्च प्रायश्चित्तानि प्रतिपादितानि ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तान्यभिधीयन्ते ।

यत् पापं कर्तृव्यतिरिक्तेनान्येन केनचिदपि न ज्ञातं तद्रहस्यम् । तस्य प्रायश्चित्तमपि रहस्येव कर्तव्यम् । तथा च हारीतः—

* पातकलक्षणं पूर्वमुक्तम् । तेन पातकेनाभिशास्तो मासं महापातकेनाभिशास्तो मासद्वयं कृच्छ्रमाचरेत् ।

१. B. C. D. and F read अकृतप्रायश्चित्तं for अकृतप्रायश्चित्तस्य and G omits यत्तु before पैठीनसिनोक्तम्. २ G. and H read विष्णुनाऽक्रान्तानां for विष्णुनानुक्रान्तानां ३. B. C and D. omit प्रकीर्णकान्तानां दशविधानां, while G omits दशविधानां.

‘अथ ब्राह्मणस्य श्रुतधर्मशास्त्रस्य *रहस्यमनु-
क्रमिष्यामः । रहस्ये रहस्यं प्रकाशे प्रकाशम्’ ।
(हा. स्मृ. ३०. १-२)

इति । यमः—

‘रहस्ये रहस्यं प्रकाशे प्रकाशम् । रहस्यकृते रहस्य-
मेव कर्तव्यम् । प्रकाशकृते प्रकाशमेव कर्तव्यम्’ ।

इति । रहस्यत्वादेव नास्ति परिषदनुमत्यपेक्षा । तदाहतुर्वृ-
हस्पति-याज्ञवल्क्यौ—

‘विख्यातदोषः कुर्वीत पर्षदोनुमतं व्रतम् ।

अनभिव्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत्’ ।

(या. स्मृ. ३. ३०१)

* श्रुतधर्मशास्त्रम्येति विशेषणात् धर्मशास्त्रज्ञ एव रहस्यप्रायश्चित्तं कर्तुमर्हति । न पुनः शास्त्रानभिज्ञ इति सिद्धं भवति ।

† अत्र विज्ञानेश्वरव्याख्यानमतीव समीचीनं विशदं चेति मत्वा तदेव सङ्गृह्यते—

‘कर्तव्यतिरिक्तैरनभिव्यातो दोषो यस्याऽसौ । रहस्यं
अप्रकाशं प्रायश्चित्तमनुतिष्ठेत् । अतः स्त्रीसम्भोगादौ तस्या
अपि कारकत्वात् तदितरैरविज्ञातदोषस्य रहस्यव्रतमिति
मन्तव्यम् । * * * अत एव स्त्री-शूद्रयोरप्यमुनैव मार्गेण र-
हस्यव्रतज्ञानसिद्धेरधिकारसिद्धिः । नच वाच्यं—रहस्यव्रतानां
जपादिप्रधानत्वादविद्योश्च स्त्री-शूद्रयोस्तदनुपपत्तेरनधि-
कार—इति । यतो नैकान्ततो रहस्यव्रतानां जपादिप्रधानत्वम् ।
दानादेरप्युपदेशात् गौतमोक्तप्राणायामादेरपि सम्भवाच्च’—
इत्यलं विस्तरेण ।

१. H. reads श्रुति- for श्रुत-, but it seems incorrect. २. Except A. G. and H all others omit रहस्ये रहस्यं प्रकाशे प्रकाशम्’ । इति यमः. I also omits this and also omits रहस्ये रहस्यं प्रकाशे प्रकाशम् ३. I. reads पर्षदा for पर्षदो. ४. The text reads हरस्य व्रतम् for रहस्यव्रतम्.

इति । न च-विनापरिषदं व्रतज्ञानाभाव-इति शङ्कनीयम् । शास्त्रज्ञस्य तद्विज्ञानसम्भवात् । इतरेणापि बुद्धिमतां विद्वद्बो-
 ष्ठ्यां केनचिद्व्याजेनावगन्तुं शक्यत्वात्* । यदि तदभि-
 ज्ञानाय परिषदोऽग्रे पापं प्रकटीकुर्यात्तदा प्रायश्चित्तं बहुलं
 भवति । द्विविधा ह्यशुद्धिः पापेन जन्यते । ऐहिक्यामुष्मिकी च ।
 तयोरैहिकी शिष्टैः सह व्यवहारं वारयति । आमुष्मिकी तु नरकं
 प्रापयति । तत्र प्रकटपापेषु द्विविधाऽशुद्धिसद्भावात्तन्निवृत्तये
 प्रायश्चित्तब्राह्मण्यमपेक्षितम् । रहस्ये त्वैहिकाऽशुद्ध्यभावादा-
 मुष्मिकमात्राऽशुद्धिः स्वल्पेनापि जप-होमैदिना निवर्तते । अत
 एव मनुः प्राजापत्यादिव्रतानां जपादीनां च व्यवस्थामाह—

‘एतैर्द्विजातयः शोध्या व्रतैराविष्कृतैः नसः ।

अनाविष्कृतपापांस्तु मन्त्रैर्होमैश्च शोधयेत् ॥

(म. स्मृ. ११. २२६)

इति । तत्र रहस्यानां साधारणं प्रायश्चित्तं स एवाह-

‘वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा .

नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥ (२४५)

* रहस्यप्रायश्चित्ताधिकारिणश्चतुर्विंशतिमते दर्शिताः—

‘आहिताग्नेर्विनीतस्य वृद्धस्य विदुषः प्रायश्चित्तं
 रहस्योक्तं पूर्वोक्तमितरस्याऽपि ।

इति ।

१. G. reads शुद्धिमता for बुद्धिमता. २ B. and D. omit यदि. ३. J. omits ऽशुद्धि and except A. and I all होम-. ४ E. I. and J. read -पापास्तु ; while B. and D.-पापाना.

यथैधस्तेजसा वह्निः प्राप्तं निर्दहति क्षणात् ।
 तथाऽऽज्ञानकृतं पापं कृत्स्नं दहति वेदवित् ॥ (२४६)
 सव्याहृति-प्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश ।
 अपि भ्रूणहणं मासात् पुनन्त्यहरहःकृताः' ॥ (२४८)
 (म. स्मृ. ११. २४५-२४८)

इति । वसिष्ठः—

'यद्यकार्यशतं साग्रं कृतं वेदश्च धार्यते ।
 सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्निरिवेन्धनम्' ॥
 (व. स्मृ. २७. १)

इति । चतुर्विंशतिमते—

'कृतैश्च क्रियमाणैश्च करिष्यद्भिर्न संशयः ।
 ब्रह्म प्रतिष्ठेत्येतावत् अनुवाकौ जपेद् द्विजः' ॥

१. B. and D. read this line as follows —

यथैषां तेजसां वह्निः प्राप्ताग्निर्दहति क्षणात् ।,
 C. and F. यथैषां तेजसा वह्निः प्राप्तौ निर्दहति क्षणात् ।,
 G. reads यथैधांस्तेजसा वह्निः प्राप्ताग्निर्दहति स्वयम् ।,
 E. H. and J. यथैधांस्तेजसा वह्निः प्राप्ताग्निर्दहति क्षणात् ।,
 but J. differs in प्राप्तो for प्राप्तान् all for—

यथैधस्तेजसा वह्निः प्राप्तं निर्दहति क्षणात् ।.

२. The text reads this line as —

तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥.

३. B. C D. F H. and J. read सव्याहृतिका प्रणवा, E. सव्याहृतीका-
 प्रणवा, G. सव्याहृतिका सप्रणवा all for सव्याहृति-प्रणवका. ४. G.
 omits -हण मासात् पुनन्त्यह- ५ B. D and H read यद्यकार्यं कृतं
 प्राप्तं शतं and C E. F. and J यद्यकार्यं कृतं साग्रं शतं for यद्यकार्यशतं
 साग्रं कृतं, while G. substitutes वेग for वेद् ६ G. reads सर्वतर तस्य
 and C. and F. सर्वत्र तस्य for सर्वं तत्तस्य ७. B and D read पावनो
 यजुषि, C F. and H पावनो यजुषु, G पावनो यजुष, E, पावनो यजुषो
 and I. पवनाय जपेत् All for अनुवाकौ जपेद्.

इति । यमः—

‘सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं स जभेत्रित्यं महापातकनाशिनीम् ॥
 विराजं द्विगुणं जप्त्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति^१ ।
 वामदेव्यं त्रिरावर्त्य तदह्नैव विशुद्ध्यति ॥
 पौरुषं सूक्तमावर्त्य मुच्यते सर्वक्लिबषात् ।
 वृषभं शतशो जप्त्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति ॥
 वेदमेकगुणं कृत्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति ।
 रुद्रैकादशकं जप्त्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति’ ॥

इति । विष्णुः—

‘अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति (१) येषां
 जपैश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । (२)

१. H. reads दशावरम् for दशावराम् २. B. D. and G. read विरजा—, C. F. E. and H read विरजा both for विराजं, while G reads इत्वा for जप्त्वा. ३. G inserts इति after विशुद्ध्यति. ४ B. and D. omit the following :—

वामदेव्यं त्रिरावर्त्य तदह्नैव विशुद्ध्यति ।
 पौरुषं सूक्तमावर्त्य मुच्यते सर्वक्लिबषात् ॥
 वृषभं शतशो जप्त्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति ।
 वेदमेकगुणं कृत्वा तदह्नैव विशुद्ध्यति ॥

१ I. reads शतशो for शतशो ३. E. I. omit this line ७. Except A. I. and the text all others read एषां for येषां. ८. Except A. I. and the text all others read जपै for पापेभ्य ; while C. and F. substitute प्रपूयन्ते for पूयन्ते and J प्रमुच्यन्ते for पूयन्ते.

अवमर्षणम् । (३) देवकृतम् । (४) शुद्धव-
 त्यः (५) । तरत्समन्दीयम् । (६) कू-
 ष्माण्ड्यः । (७) पावमान्यः । (८) दुर्गाः सा-
 वित्री । (९) अभीषङ्गाः । (१०) पदस्तोभाः ।
 (११) सामानि । १२) व्याहृतयो भारुण्डानि ।
 (१३) चन्द्रसाम । (१४) पुरुषव्रते सामनी ।
 (१५) अङ्गिलगम् । (१६) बार्हस्पत्यम् । (१७)
 गौसूक्तम् । (१८) वाक्सूक्तम् । (१९) अश्वसू-
 क्तम् । (२०) मध्वर्चं सामनी चेन्द्रशुद्धे । (२०)
 शतरुद्रीयम् । (२१) अथर्वशिरः । (२२)
 त्रिमुपर्णम् । (२३) महाव्रतम् । (२४) नाराय-
 णीयम् । (२५) पुरुषसूक्तं च । (२६)

त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं च

अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं बृहच्च ।

१ Here also we follow A. and I., while all others read तत्समन्दीयं
 धावति and E. reads तरत्समन्दीधावति for तरत्समन्दीयम् २ I. and the text
 read दुर्गासावित्री for दुर्गा सावित्री. ३. The text substitutes अतीषङ्गा
 and B. C. D. F. G. H. and J. read अभीषङ्गा for अभीषङ्गाः. ४ G.
 reads महाव्याहृतय. for सामानि । व्याहृतयो. ५. B and D. पुरुषो व्रतं देवतं
 भासमङ्गिगा, C and F. पुरुषव्रते देवत भासमालिङ्गा, E. and G. पुरुषव्रतं
 देवत भासमङ्गिगा, H. पुरुषव्रतं देवते भासमालिङ्गा and J. पुरुषव्रत देवतं
 भासमङ्गिङ्गम्. All for पुरुषव्रते सामनी । अङ्गिलङ्गम्. ६ The text and I.
 do not insert वाक्सूक्तम् ७ The text and I read अश्वसूक्तम्, while
 C. and F. substitute असूक्तम् । गौसूक्तम् । अश्वसूक्तम् ८ The text and
 I do not insert मध्वर्चं, while E. reads मध्वर्च and H. also reads the same
 in the marginal correction. ९ The text and I. read सामनी चन्द्रसूक्ते
 च for सामनी चेन्द्रशुद्धे १०. I. and the text read त्रिमुपर्णं for त्रिमुपर्णम्.
 ११. Except A I. and the text all others omit च. १२. J. reads
 आग्नेयं व्रत, C. F. and the text अग्निव्रतं for अग्नेर्व्रत.

एतानि जज्ञाने पुनान्त जन्तून्
जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत्*॥

(वि. स्मृ. ५६. १-२७)

* अघमर्षणं-‘ऋतं चे’ति ऋक्संहितायां प्रसिद्धम् । देवकृतं । ‘देव-
कृतस्वैनसोऽवयजनमसी’त्यादयो यजुर्मन्त्राः । शुद्धवत्यः पूर्वं विस्तरे-
णोक्ताः । तरत्समन्दीयं-‘तरत्समन्दीधावतीति’ ऋक्सूक्तम् । कूष्माण्ड्यः-
यद्देवा देवहेलनमित्याद्या ऋचः । पावमान्यः-स्वादिष्टयेति सूक्तम् ।
‘जातवेदसे’ इति सूक्तं दुर्गाः । देवस्य त्वेति ऋचः सावित्री । अभीषज्ञाः-
एतदाख्या मन्त्राः । ते च ऋक्संहितायां द्रष्टव्याः । पदस्तोभाः-‘उत्सो-
देवा हिरण्यया’ इत्यादयः । सामानि प्रसिद्धानि । व्याहृतयः-‘भूरग्नये
चेत्यादयः । भारुण्डानि-भारदण्डानीत्यपि क्वचित् पाठः । ‘ओम् आया-
हीत्यादि गायत्रं साम । चन्द्रसाम-‘गोरमन्वतेत्यस्यामृचि गीयमानं साम ।
पुरुषव्रते सामनी-‘सहस्रशीर्षा पुरुषः, त्रिपादूर्ध्व उदैत्’ इत्येतयोर्ऋचो-
र्गीयमाने सामनी । ‘पुरुषव्रतं साम’ इत्येकवचनपाठे तु-वैश्वानरमि-
त्येतत्सामेति बोद्धव्यम् । अब्लिङ्गं-‘आपो हिष्ठेति ऋचि गीयमानं साम ।
बार्हस्पत्यं-सूक्तम् । तच्च-‘बृहस्पते प्रथमं वाचो’ इत्यादि । गोसूक्तं-‘आ गावो
आयन्’इत्यादि । वाक्सूक्तं प्रसिद्धम् । अश्वसूक्तं-‘अयं ते अस्तु हर्यत’ इत्यादि ।
नन्दपण्डितस्तु-यदिन्द्राहं यथा त्वमस्यामित्यस्यामृचि गीयमानं साम-गो-
सूक्तमश्वसूक्तं चेत्याह । मध्वर्चं-‘मधुवाता ऋतायते’ इत्यादयो मन्त्राः । ‘इन्द्राय
साम गायत’ इत्यादि इन्द्रशुद्धसंज्ञकम् । शतरुद्रीयं अथर्वशिरश्च प्रसिद्धे ।
त्रिसुपर्णमपि तथैव । महाव्रतं-‘सोमं राजानमित्यस्यामृचि गीयमानं सामेति
नन्दपण्डितः । नारायणीय-पौरुषसूक्ते प्रसिद्धे एव । चतुर्दशाधिकाष्टसह-
स्राणि सामानि सन्ति । तेषु त्रीणि आज्यदोहानि रथन्तरं अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं
बृहादिति च सप्त सामानि ईश्वरस्तावकत्वात् पाप्मानं पुनन्तीत्यर्थः ।

१. C E F H. and G. read जज्ञाने and I. and the text गीतानि
for जज्ञानि. २. Except A. I. and the text all read य इच्छेत् for
यदीच्छेत्.

इति । चतुर्विंशतिमते—

पात्रमानीस्तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पवित्रं मधुच्छन्दसम् ॥
मण्डलब्राह्मणं रुद्रं शुक्रियो मोक्षकस्तथा ।
वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
यज्ञायज्ञीयमादित्यं ज्येष्ठसाम च राजनम् ।
पारुच्छेपं च सामानि जप्त्वा मुच्येत किल्बषात् ॥
अथर्वशिरसं चैव पौरुषं सूक्तमेव च ।
नीलरुद्रं तथैवैन्द्रं जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
आथर्वणाश्च ये केचित् मन्त्राः कामविर्वर्जिताः ।
ते सर्वे पापहन्तारो याज्ञवल्क्यवचो यथा ॥
सिंहे मे मन्थुरित्येतदनुवाकं जपेद् द्विजः ।
जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत बौधायनवचो *यथा ॥
ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
सामानि सरहस्यानि अथर्वाङ्गिरसस्तथा ॥
ब्राह्मणानि च कल्पांश्च षडङ्गानि तथैव च ।

* यथा च बौधायनधर्मशास्त्रे—

‘सिंहे मे इत्यपां पूर्णपात्रेऽवेक्ष्य चतुष्पथे ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो महतः पातकादपि’ ॥

(बौ. स्मृ. ४. ७. ७)

१ We follow here only G, while all others read सपुत्रं for पवित्रं. २. G. reads मण्डलं, while B C. D. E. F. H. and J read बिडालब्राह्मणं for मण्डलब्राह्मण ३. G reads शुक्रियो and J. शुक्रिया both for शुक्रियो. ४. B. and D read जप्त्वा for यज्ञा-, while J substitutes यज्ञ- for यज्ञा- ५. B. C. D. G. and F read राजतम् ६. B. and D. read पारुच्छेपं च, E. मारुच्छेपं च and G. पारुच्छेपश्च all for पारुच्छेपं च. ७. Except A and I all read नीलरुद्रा for नीलरुद्र. ८. B. and D read सिंहे मे and I. संहोमे for सिंहे मे. ९. G. reads चरवस्यानि for सरहस्यानि.

आख्यानानि तथाऽन्यानि जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते* ॥

इतिहास-पुराणानि देवतास्तवनानि च ।

जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत धर्मस्थानैस्तथा परैः' ॥

इति । बौधायनः—

‘विधिना शास्त्रदृष्टेन प्राणायामान् षड्वाचरेत् ।

यदुपस्थकृतं पापं पद्भ्यां वा यत् कृतं भवेत् ॥

बाहुभ्यां मनसा वाचा श्रोत्र-त्वक्-प्राण-चक्षुषा ।

सायंसन्ध्यामुपस्थाय तेन तस्मात् प्रमुच्यते’† ॥

(बौ. स्मृ. २. ४. ७. १८)

इति । मनुः—

‘महापातकिनश्चैव शेषाश्चाकार्यकारिणः ।

तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषान्ततः ॥ (२३९)

यत्किञ्चिदेनः कुर्वन्ति मनो-वाक्कर्मभिर्जनाः ।

तत्सर्वं निर्णुदन्त्याशु तपसैव तपोधनाः’‡ ॥ (२४१)

(म. स्मृ. ११. २३९—२४१)

* कौत्सं कुत्सर्षिणा दृष्टं—‘अपनः शोशूचदघम्’—इत्येतत् सूक्तम् । माधुच्छन्दसं—‘अग्निमीळे’ इत्यादि । अन्यत् पूर्वमुक्तम् ।

† नित्यसन्ध्यातिरिक्तं प्रायश्चित्तरूपा सन्ध्या पृथग्वोपास्या ।

‡ तपोरूपमिदं प्रायश्चित्तं तदेव स्तूयते । मेधातिथ्यादयस्तु पूर्वोक्त-व्रताचरणमेव तपः तस्यैवेयं स्तुतिरिति मन्यन्ते । मम तु ‘तप सन्तापे’ इत्य-स्माद्वातोर्निष्पन्नेन तपश्शब्देन पञ्चाभिसाधनादिकं तप एव ग्राह्यं न व्रतादिकमिति प्रतिभाति ।

१ B and D. substitute यथा— for तथा-. २ G. omits this verse ३. This line does not appear in the text. ४. E reads समाचरेत् for षडाचरेत्. ५ The text reads वापि वाचा वा यत्कृतं भवेत् for वाचा श्रोत्र-त्वक्-प्राण-चक्षुषा. ६. This line does not appear in any of the manuscript except A. and the text. ७. B C. D. F. and G. substitute किल्बिषान्विता for किल्बिषान्ततः. ८. The text reads मनो-वाक्कर्मभिर्जनाः for मनो-वाक्कर्मभिर्जना. ९. The text reads निर्णुदन्ति for निर्णुदन्ति, while B. C. and F. read तपसैव तपोधना.

इति । कूर्मपुराणेऽपि—

‘जपस्तपस्तीर्थसेवा देव-ब्राह्मणपूजनम् ।
 ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ॥ (१०८)
 पुण्यक्षेत्राभिगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 देवताभ्यर्चनं नृणामशेषाघविनाशनम् ॥ (१७)
 अमावास्यां तिथिं प्राप्य यः समाराधयेद्भवम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ (१८)
 कृष्णाष्टम्यां महादेवीं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ (१९)
 त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।
 ईष्टेशं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ (१००)
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।
 द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ (१०७)
 उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ।
 यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥ (१०१)
 वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
 प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात्सप्तोदकाञ्जलीन् ॥ (१०२)

१ The text reads -त्रिनाशनम् for -प्रणाशनम्. २ The text reads पूजयित्वा for भोजयित्वा. ३. We follow here only A. and the text, while all others read महादेव for महादेवी. ४ B. D E. I. G J. read इष्टेशं for इष्टेशं; while C. F and H. इष्टेश प्रथमो for इष्टेश प्रथमे. ५. The text reads महापापै. for सर्वपापै ६ After this line I inserts the following two lines —

औदुम्बराय इध्राय नीलाय परमोष्ठिने।

वृकोदराय चित्राय चित्रगुहाय ते नर ॥,

These lines are neither found in our manuscripts nor in the text and the seven names of Yama are complete in this śloka, therefore these lines are quite useless here

स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्ने मुच्यते सर्वपातकैः' ॥ (१०२)

(कू. पु. १. २. ३३. ९७-१०८)

इति । पैठीनसिः—

‘सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन्निमिषमच्युतम् ।

पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ’ ॥

इति । चतुर्विंशतिमते—

‘मृगारेष्टिः पवित्रेष्टिस्त्रिहविः पावमान्यपि ।

इष्टयः पापनाशिन्यो वैश्वानर्या समन्विताः’ ॥

इति । कूर्मपुराणे—

‘ अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्त्तिनः ।

भविष्यन्ति महाबाहो वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥

नान्यत् पश्यामि जन्तूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीम् ।

सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं कलौ युगे’ ॥

(कू. पु. १. १. २८. ९-१०)

इति । इति साधारणप्रायश्चित्तानि ॥

अथ प्रतिपदोक्तानि प्रायश्चित्तानि ।

नत्र याज्ञवल्क्यः—

१. The text substitutes दद्याच्च for नद्यां तु, but it appears meaningless here. २. These quoted four lines are found in the printed copy of the said Purāna, but they do not exist in the manuscript copy, which is written in Telegu.

‘त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वधमर्षणम् ।
अन्तर्जले विशुद्धयेत् गां दत्त्वा च पयस्विनीम्’ ॥
(या. स्मृ. ३. ३०२)

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘ब्रह्महा त्रिरात्रोपोषितोऽन्तर्जले ऽधमर्षणं
त्रिरावर्तयेत्’ !

इति । एतच्च कामकारविषयम् । अकामकारविषये तु यमः—

‘एवं ब्रह्महत्या-सुरापान-सुवर्णस्तेय-गुरुत-
ल्पेषु प्राणायामैः श्रान्तोऽधमर्षणं जपेत्’ ।

इति । बौधायनः—

‘ग्रामात् प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य
स्नातः शुचिरुदकान्ते स्थण्डिलमुपलिप्य स-
कृत् क्लिन्नवासाः सकृत् पूतेन पाणिना आदि-
त्याभिमुखोऽधमर्षणस्वाध्यायमधीयीत । (२)
प्रातःशतं माध्याह्ने शतं अपराह्णे शतमपरि-
मितं वा । (३) उदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतियावकं
प्रांशीयात् । (४) ज्ञानकृतेभ्योऽज्ञानकृतेभ्य-
श्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात् प्रमुच्यते । (५)

१. C. and F omit the following portion :—

अन्तर्जले विशुद्धयेत् गां दत्त्वा च पयस्विनीम्’ ॥

इति । शङ्ख-लिखितावपि—

‘ब्रह्महा त्रिरात्रोपोषितोऽन्तर्जले ऽधमर्षणं.

२ B. and D त्रिवार त्रि . ३ The text reads तीर्थं गत्वा स्नात् शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुद्धृत्य for ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य स्नात शुचिरुदकान्ते स्थण्डिलमुपलिप्य ५. We follow here only A, and the text; while all others read सायाह्ने शत परिमित च for अपराह्णे शतमपरिमित वा ५. Except A, and the text all others read अज्ञानीयात् for प्रांशीयात् ६ Except A and the text all others omit अज्ञानकृतेभ्य and insert च after उपपातकेभ्य and read द्वादशरात्रान्महापातकेभ्यः । एवं ब्रह्महत्या सुवर्णस्तेय सुरापानं च for द्वादशरात्राद्गूणहननं गुरुतल्पगमन सुवर्णस्तैन्यं सुरापान-मिति च.

द्वादशरात्राङ्गुणहननं गुरुतल्पगमनं सुव-
र्णस्तैन्यं सुरापानमिति च वर्जयित्वा । (६)
एकविंशतिरात्रात् तोन्यप्यतितरति' । (७)

(बौ. स्मृ. ३. ९. २-७)

इति । मनुरपि—

‘अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहिताम् ।
मुच्यते पातकैः सर्वैः पराकैः शोधितस्त्रिभिः’ ॥
(म. स्मृ. ११. २५८)

इति । बृहद्विष्णुरपि—

‘ब्रह्महत्यां कृत्वा प्राचीमुदीचीं वा दिशमुप-
प्रभूतेनेन्धनेनाग्निं प्रज्वालयाघमर्षणेनाष्टसहस्र-
मोज्याहुतीर्जुहुयात्तदेतस्मात्पूतो भवति’ ।

इति । एतानि कामाकामकारादिभेदेन व्यवस्थापनीयानि ।
सुरापाने यम आह—

१. I reads अभितरति and the text अपि तरति for अप्यतितरति and adds तान्यपि जयति, २. J. reads शोधितै for शोधित . ३. B D E. and H. read आहुती for आज्याहुती . ४. B. C. D. F. and G. omit the following portion :—

एतानि कामाकामकारादिभेदेन व्यवस्थापनीयानि । सुरापाने
यम आह—

‘सुराप. कण्ठमात्रमुदकमवतीर्य सुतसोमात् प्रसृतिमादायोङ्गा-
रेणाभिमन्त्र्य पिबेत् । ततोऽप्यु निमग्नो मानस्तोकीयं जपेत् ।

इति । याज्ञवल्क्य —

‘त्रिरात्रोपोषितो इत्वा कूष्माण्डीभिर्धृत शुचि’ ।

इति । मनु.—

‘कौत्स जश्वापि—&c. . . . . &c., up to page 168, line 12.

‘सुरापः कण्ठमात्रमुदकमवर्तार्य सुतसोमान्
प्रसृतिमादायोङ्कारेणाभिमन्त्र्य पिबेत् । ततो
ऽऽसु निमग्नो मानस्तोकीयं जपेत् ’ ।

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘त्रिरात्रोपोषितो हुत्वा कूष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः’।
(या. स्मृ. ३. ३०४)

इति । मनुः—

‘कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठं च प्रतीत्यृचम् ।
माहित्रं शुद्धवत्यश्च सुरापोऽपि विशुद्ध्यति ॥ (२४९)
मन्त्रैः शाकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः ।
सुगुर्वप्यपहन्त्येनो जप्त्वा वा नम इत्यृचम् ॥ (२५६)
महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्वाः समाहितः ।
अभ्यस्याब्दं पावमानीर्भिक्षाहारो विशुद्ध्यति* ॥ (२५७)
(म. स्मृ. ११. २४९—२५७)

* कौत्सं—‘अपनः शोशुचदघमित्येतत् । वासिष्ठं—‘प्रतिस्तोमेभिरुषसं
वसिष्ठा’ इत्येतत् । माहित्रं—‘महित्रीणामवोचमिति । शुद्धवत्यः—पूर्वमुक्ताः ।
‘देवकृतस्यैनसो’ इत्यादयो ऽष्टौ मंत्राः शाकलहोमीयाः । नम इत्यृचं—‘नम

१ J. reads सुतसोमात् वसुभिमादाय for सुतसोमात् प्रसृतिमादाय २ E. H
and J. read जपित्वा for जप्त्वा, while I. reads this line as follows.—

‘कौत्स जपित्वाऽपैत्येनो वासिष्ठं चेत्यृचम्प्रति ।

३. E and H read वासिष्ठं चेति ऋचम्प्रति, but E. substitutes
ऋचं for ऋचम् and J वासिष्ठं च ऋचं प्रति both for वासिष्ठं च प्रती-
त्यृचम् ४ J. reads सकलहोमीयैरिष्ट for शाकलहोमीयैरब्द ५ A reads
नम इत्यृचम् the Commentator Medhatithi follows this reading, while
I reads नमत् for नम, but it seems to be incorrect ६ J reads समा-
हिता for समाहित

इति । वसिष्ठैः—

‘सुरां पीत्वाऽऽसु निर्मज्ज्य त्रिः पठेदधमर्षणम् ।
यथाऽश्वमेधावभृथस्तादृशं मनुरब्रवीत्’ ॥

(व. स्मृ. २६. ८)

इति । अत्र ज्ञानाज्ञानाभ्यासानभ्यासैर्व्यवस्था द्रष्टव्या ।
सुवर्णस्तेये शातातपः—

‘मद्यं पीत्वा गुरुदारांश्च गत्वा
स्तेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा ।
भस्मच्छन्नो भस्मशय्यां शयानो
रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैः’ ॥

(शा. स्मृ. १. ७१)

इति । यमः—

‘ब्राह्मणः सुवर्णस्तेयं कृत्वा हिरण्यं शालायां
प्राक्षिप्याऽऽसु स्नातो ग्रीवामात्रमुदकं हिरण्य-
वर्णाभिश्चतसृभिरात्मानमभ्युक्ष्य त्रीन् प्राणा-
यामान् कृत्वा तदेतस्मात् पापात्पूतो भवति’ ।

आविवेश-’ इत्युचमिति सर्वज्ञनारायणः । ‘उग्रं नम आविवास’ इति राम-
चन्द्रः । पावमान्यः ऋक्संहिताया नवमं मण्डलं स्वादिष्टयेत्यारभ्य ‘यत्ते-
राजम्’ इत्यन्तम् ।

१. E and H. omit वसिष्ठ. २. The text reads आगे वाऽऽसु निमज्जान
त्रिर्जपेत् for सुरां पीत्वाऽऽसु निर्मज्ज्य त्रि पठेत्. ३. I reads -शय्याशयानो and
J. reads -शय्याशयानो both for -शय्यां शयानो ४. E. and H. omit
यम. ५. J reads हिरण्यशालायां for हिरण्य शालाया. ६. E. H and J.
read निष्णात for स्नात.

इति । बृहस्पतिः—

‘सकृज्जम्बाऽस्यवामीयं शिवसङ्कल्पमेव वा ।
अपहत्य सुवर्णं वा क्षणाद्भवति निर्मलः’ ॥

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः’ ।
(या. स्मृ. ३. ३०४)

इति । जपश्चैकादशकृत्वा कार्यः । तदाह अत्रिः—

‘एकादश गुणान् वाऽपि रुद्रानावर्त्य धर्मवित् ॥
महापापैरपि स्पृष्टो मुच्यते नात्र संशयः’ ॥
(वृ. अ. स्मृ. ४. ६)

इति । गुरुतल्पे याज्ञवल्क्यः—

‘सहस्रशीर्षाजापी च मुच्यते गुरुतल्पगः ।
गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी’ ॥
(या. स्मृ. ३. ३०५)

इति । यमोऽपि—

‘अथ गुरुतल्पगमनं कृत्वाऽवमर्षणमन्तर्जले
त्रिरावर्त्य तदेतस्मात् पापात् पूतो भवति’ ।

१. E. I. and J. read ब्राह्मणस्वर्णहारी for ब्राह्मणः स्वर्णहारी २. The verse occurs in Vrid-dhatri Samhitâ, but not Atri or Âtreya. It reads शुद्धयति for धर्मवित् and for the second line it reads महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत for महापापैरपि स्पृष्टो मुच्यते नात्र संशयः. ३. E. I. and J. read सहस्रशीर्षजापी for सहस्रशीर्षाजापी.

इति । मनुरपि—

‘ हविष्पान्तीयमभ्यस्य न तमंह इतीति च ।

जस्त्वा च पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतल्पगः’ ॥

(म. स्मृ. ११. २५१)

इति । संसर्गी येन सह संसर्गं करोति स तदीयमेव प्राय-
श्चित्तं कुर्यात् ।

‘स तस्यैव व्रतं कुर्यात्’

इति पूर्वमेवोक्तत्वात् ॥

अथोपपातकरहस्यप्रायश्चित्तानि ।

तत्र यमः—

‘दशप्रणवसंयुक्तैः प्राणायामैश्चतुःशतैः ।

मुच्यते ब्रह्महत्यायाः किं पुनः शेषपातकैः’ ॥

इति । याज्ञवल्क्यो अपि—

‘प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।

उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३०६)

१. We follow here A and G; while B and D. read हविष्याशी समभ्यस्य and others read हविष्यन्तीयमभ्यस्य for हविष्पान्तीयमभ्यस्य. in the text (Bombay, Mandlik's edition) Some places have हविष्यन्तीयम् and some हविष्यन्तम्, but the quoted Mantra is हविष्पान्तमजर, &c. Therefore all these readings seem incorrect. २. The text read जप्त्वा च; while H substitutes तु for च. ३. I. reads संसर्गे for संसर्गी. ४. G. substitutes यथा for अथ ५. B and D. omit तत्र यम, while E. H. G. I. and J. substitute अत्र for तत्र. ६. B. and D. read सर्वपापप्रणुत्तये for सर्वपापापनुत्तये.

इति । म॒नुर॑पि—

‘ए॒नसां॑ स्थूल-सूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनम् ।
अवेत्यृचं जपेदब्दं यत्किञ्चेदमितीति च’ ॥

(म. स्मृ. १.१. २५२)

इति । अत्र सकृदभ्यासादिभेदेन व्यवस्था द्रष्टव्या ॥
अथ व्रतलक्षणानि ।

तत्र सर्वव्रतस्य साधारणान्यङ्गानि याज्ञवल्क्य आह—

‘ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
अहिंसाऽस्तेय-माधुर्ये दमश्चेति यमाः स्मृताः॥
स्नान-मौनोपवासैज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
नियमा गुरुशुश्रूषा-शौचा-ऽक्रोधा-ऽप्रमादिताः ॥

(या. स्मृ. ३. ३१३—३३४)

इति । अत्र ब्रह्मचर्यं सर्वेन्द्रियनिग्रहः । उपस्थनिग्रहो
लिङ्गनिरोधः । तयोर्गो-बलीवर्दन्यायेन पुनरुक्तिः । अकल्क-
त्वमकुटिलत्वम् ।

१. The text reads वा for च २ Except A all omit तत्र and I. reads सर्वव्रतसाधारणान्यङ्गानि for सर्वव्रतस्य साधारणान्यङ्गानि. ३. B. D G. and J read अकल्पता for अकल्कता ४ Except E. G I. and the text read -ऽस्तेयमाधुर्यदमश्चेति and H -ऽस्तेयमाधुर्यं दमश्चेति both for ऽस्तेय-माधुर्ये दमश्चेति ५. G and the text read स्नान for स्नान , while I. and some others substitute -निग्रह for -निग्रहाः. ६ B. D. and the text read -ऽप्रमादता for -ऽप्रमादिताः ७ B. and D. read अथ for अत्र, while H. व्रतचय, C. and F व्रतचर्ये for ब्रह्मचर्ये. ८. C F. and G. substitute तथा for तयो , while except G. and J. read अपुनरुक्ति for पुनरुक्ति ९ J reads अकल्पत्वम् for अकल्कत्वम्.

इति । मनु०रपि—

‘अहिंसां सत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् । (२२२)
 त्रिरह्नि त्रिर्निशायां च सवासा जलमाविशेत् ।
 स्त्री-शूद्र-पतितांश्चैव नाभिभाषेत काहं चित् ॥ (२२३)
 स्थानासनाभ्यां विहरेदशक्तोऽधः शयीत वा ।
 ब्रह्मचारी व्रती च स्याद्गुरु-देव-द्विजार्चकः ॥ (२२४)
 सावित्रीं च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
 सर्वेष्वेव व्रतेष्वेवं प्रायश्चित्तार्थमादृतः’ ॥ (२२५)
 (म. स्मृ. ११. २२२-२२५)

इति । तत्र प्राजापत्यव्रतलक्षणमाह हारीतः—

‘अ्यहं सायं अ्यहं प्रातस्त्र्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं अ्यहं वायुभक्ष एष कृच्छ्रः प्रजापतेः’ ॥

इति । मनु०रपि—

‘अ्यहं* प्रातस्त्र्यहं सायं अ्यहमद्यादयाचितम् ।
 अ्यहं परं तु नाऽश्रीयात् प्राजापत्यं चरन्दिजः’ ॥
 (म. स्मृ. ११. २११)

* अत्र द्वौ पक्षौ । तत्र प्रथमः स्वस्थानविवृद्धिपक्षोऽयं मनुना दार्शितः—
 ‘अ्यहं प्रातर्भोजनं अ्यहं सायमेवं भोजन । अ्यहमयाचितभोजनमिति एक
 एव नियमः दिनत्रयं धार्य इत्युक्तमतस्तस्य वृद्धिः स्वस्थान एव भवति ।

१ The following quoted verses are not found in the MS of the text of Manu २. B C. D E. F. and G. read त्रिरह for त्रिरह्नि, while G. reads आविशेत् for आविशेत्. ३ I reads अक्रोधो for अशक्तो ४ G. reads स्वशक्तत- for च शक्तित ५. B and D read आहत., I. and J आदृता. for आदृत ६. I reads अत्र for तत्र. ७. I. reads प्रजापति for प्रजापते. ८. B, D. and J do not insert मनु०रपि; while B. substitutes अस्यैतुरपि. This may be the writer's mistake. ९. The text reads च for तु. १०. G. reads चरेत् for चरन्.

इति । अस्यैवाधिकारिभेदेन प्रयोगान्तरमाह वसिष्ठः—

‘अहः प्रातरहर्नक्तमहमेकमयाचितम् ।

अहः पराकं तत्रैकमेवं चतुरहौ परौ ॥

अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुर्धर्मभृतां वरः ।

बाल-वृद्धा-ऽऽतुराणां* च शिशुकृच्छ्रमुवाच ह’ ॥

(व. स्मृ. २३. ४१-४३)

इति । एतदुभयमपि प्राजापत्यकृच्छ्रं दर्शयति याज्ञ-
वल्क्यः—

‘एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥

यथाकथंचिन्निगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३१९. ३२०)

द्वितीयः दण्डकलितवदावृत्तिपक्षोऽयं वसिष्ठेन दर्शितः—
तत्र प्रथमे ऽह्नि प्रातरवैकवारं हविष्यान्नभोजनं कायम् । द्वितीये ऽह्नि
सायमेकवारमेव न दिवा । तृतीये ऽह्नि एकवारमयाचितमश्नीयात् । अत्र
सर्वत्र भोजनं परिमितमेव कार्यम् । न यथेष्टम् । प्रायश्चित्तार्थत्वात् । चतु-
र्थे ऽह्नि पराकम् । तल्लक्षणं पूर्वमेवोक्तम् । एवं प्रथमं चतुरहमतीत्य द्वितीयं
तृतीयमपि चतुरहमेवमेव निर्वर्तयेद्देवं द्वादशदिनसाध्योऽयं कृच्छ्रः ।

* यथाह मनुः—

‘चतुरः प्रातररुनीयात् पिण्डान् विप्रः समाहितः ।

चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम्’ ॥

इत्याद्यनुसन्धेयम् ।

१. The text reads बाल-वृद्धा-ऽऽतुरेष्वेव for बाल-वृद्धा-ऽऽतुराणां च २. E. reads वैकेन and the text चैवाय both for चैकेन.

इति । एकभुक्तेन दिवैव सकृद्भोजनेन । नक्तेन रात्रौ सकृद्भोजनेन । अयाचितेन न विद्यते याचितं यस्मिन् भोजने तदयाचितम् । तेन । अत्र कालविशेषाप्रतीतेर्दिवा रात्रौ वा सकृद्भोजनेन । उपवासेन चैकेन एकस्मिन् दिनेऽनशनेन च पादकृच्छ्रो भवति । अयमेव पादकृच्छ्रः स्वस्थानविवृद्ध्या वा दण्डकलितवदावृच्या वा यथा कथंचिन्निगुणः त्रिरभ्यस्तः प्राजापत्य इत्युच्यते इत्यर्थः । एकभक्तादिषु ग्राससङ्ख्या आपस्तम्बेन दर्शिता—

‘सायं द्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिः स्मृतौ ।

‘चतुर्विंशतिरयाच्याः परं निरशनं स्मृतम्’ ॥

(आ. स्मृ. १. २९).

इति । तत्परिमाणमपि तेनैवोक्तम्—

‘कुक्कुटाण्डप्रमाणं तु यथा वाऽऽस्यं विशेषसुखम्’ ।

(आ. स्मृ. १. ९०)

इति । चतुर्विंशतिमते तु प्रकारान्तरेण सङ्ख्या श्रूयते—

‘प्रातस्तु द्वादश ग्रासाः सायं पञ्चदशैव तु ।

अयाचिते च द्वावष्टौ परं वै मारुताशनः’ ॥

इति । अत्र शक्त्यपेक्षया व्यवस्था द्रष्टव्या । आपस्तम्बस्तु चतुरः पादकृच्छ्रान् कृत्वा तेषां वर्णभेदेन व्यवस्थामाह—

१. B. and D omit नक्तेन रात्रौ सकृद्भोजनेन २ Except A and I read दण्डकरितवत् for दण्डकलितवत् ३ B C D E, F, G and H substitute मता for स्मृता. ४. G reads चतुर्विंशतिरात्रौ च for चतुर्विंशतिरयाच्या. ५. G and I omit तु ६ G substitutes वा for च and reads त्र्यहं च, C. and F. read त्र्यहं वा and J. त्र्यहं वा all for परं वै, while B. and D. अह वै for the same.

‘ व्यहं निरशनं पादः पादश्चायाचितं व्यहम् ।

सायं व्यहं तथा पादः पादः प्रातस्तथा व्यहम् ॥ (१३)

प्रातःपादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।

अयाचितं तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणे स्मृतम् ॥ (१५)

(आ. स्मृ. १. १३-१५)

इति । अर्धकृच्छ्र-पादोनकृच्छ्रयोरपि स्वरूपं स एवाह—

‘ सायं-प्रातर्दिनार्धं स्यात् पादोनं नक्तवर्जितम् ।

(आ. स्मृ. १. १४)

इति । अयमर्थः । अयाचितोपवास-व्यह-द्वयानुष्ठानेनार्ध-
कृच्छ्रो भवति । नक्तव्यहव्यतिरिक्तव्यहत्रयानुष्ठानेन पादो-
नकृच्छ्रो भवति । अर्धकृच्छ्रप्रकारोऽपि तेनैवोक्तः—

‘सायं प्रातस्तथैवोक्तं दिनद्वयमयाचितम् ॥

दिनद्वयं तु नाऽश्रीयात् कृच्छ्रार्धं तद्विधीयते ।’

(आ. स्मृ. १. ४१-४२)

१. The text reads पादात् for पाद २ G. reads तत् for पाद
३. B. and D. read अयाचिते व्यहम्., C. and F. अयाचितं व्यहे both for
अयाचित व्यहम्, while H. reads अयाचनं व्यहम् for the same. ४. The
text reads this line thus —

पाद् सायं व्यहं पाद् प्रातर्भोज्यं तथा व्यहम् ।

५. E and J. read पाद् for साय ६. The text reads ब्राह्मणस्य च for
ब्राह्मणे स्मृतम् • The text reads this line thus :—

प्रात साय दिनार्धं च पादोन सायवर्जितम् ।

८. Except A. and I read अयाचितोपवासयोऽव्यह द्वया- for अयाचितो-
पवास-व्यह-. ९. The text reads this verse as follows —

‘साय प्रातस्त्वहोरात्र पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः ॥

साय प्रातस्तथैवैक दिनद्वयमयाचितम् ।’

इति । अत्रापि शक्त्यपेक्षया व्यवस्था द्रष्टव्या । यत्तु
जप-होमादिबद्धसहितं प्राजापत्यकृच्छ्रं गौतमेनाभिहितम्—

‘हविष्यान् प्रातराशान् भुक्त्वा तिस्रो रात्रीर्ना-
श्रीयात् । (२) अथापरं च्यहं नक्तं भुञ्जीत ।
(३) अथापरं च्यहं न कञ्चन याचेत् । (४)
अथापरं च्यहमुपवसेत् । (५) तिष्ठेदहनि, रात्रा-
वासीत् । (६) क्षिप्रकामः । (७) सत्यं वदेत् ।
(८) अनार्यैर्न सम्भाषेत । (९) रौरव-यौधा-
जपे *नित्यं प्रयुञ्जीत । (१०) अनुसवनमुद-
कोपस्पर्शनमापोहिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभि-
र्मार्जयीत् । (११) हिरण्यवर्णाः शुचयः पा-
वका इत्यष्टाभिः । (१२) अथोदकतर्पणम् ।
(१३) ॐ नमो ह्यमाय मोहमाय संहमाय
धुन्वते तापसाय पुनर्वसवे । (१४) नमो नमो

* रौरव यौधाजपे सामनी ‘पुनानः सोमधारया’ इत्यस्यामृचि
गीते । ते च नित्यं प्रयुञ्जीत गायेतेत्यर्थः । केचनान्न ‘नित्यं पुनः
प्रयुञ्जीत’ इत्यपि पठन्ति । विज्ञानेश्वरस्तु—‘रौरवयोधां जपेत्’ इत्य-
मेव पठति ।

१. B. and D. read प्रातराशान् भुक्त्वा and H substitutes मुक्त्वा for
भुक्त्वा. २. B. D. G. and J substitute तथापर for अथापर ३. I.
reads -अनार्यै for अनार्यै. ४. Except A. and the text all others
read यौधाजये; while B and D read- यौधाजये for the same. ५. The
text reads मार्जयेत् and I. मार्जयित्वा for मार्जयीत्. ६. We consult here
the five manuscripts of the text. Except A and these manuscripts all
others read नमो ह्यमाय मोहमाय and I नमो ह्यमाय संहमाय both for नमो ह्यमा-
यमोहमाय संहमाय, while G. omits मोहमाय and reads गृहमाय for सह-
माय. ७. G reads पुनर्वासाय for पुनर्वसवे.

मौञ्जायोर्म्याय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो
 नमः पाराय सुपाराय महापाराय पारदाय पार-
 यिष्णवे । (१५) नमो नमो रुद्राय पद्मपत्नये
 महते देवाय त्र्यम्बकैकचरायाधिपतये ह-
 राय शैवायेशानायोग्राय वज्रिणे वृणिने कप-
 दिने । (१६) नमो नमः सूर्याद्यादित्याय ।
 (१७) नमो नमो नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय ।
 (१८) नमो नमः कृष्णाय पिङ्गलाय । (१९)
 नमो नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेन्द्राय हरि-
 केशायोर्ध्वरेतसे । (२०) नमो नमः सत्याय
 पावकाय पावकवर्णाय कामाय कामरूपाय ।
 (२१) नमो नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे । (२२)
 नमो नमस्तीक्ष्णाय तीक्ष्णरूपिणे । (२३) नमो
 नमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यम-
 पुरुषाय उत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे । (२४)

१. Except A and the text others do not repeat नमः. २ I. reads उभ्याय for ऊभ्याय, but it seems wrong ३ G. and I. omit सर्वविन्दाय ४ G and I omit नमो and I. reads नम पराय महापराय परदाय omitting सुपाराय The text omits पारदाय. G. omits महापाराय and substitutes वरदाय for पारदाय ५ Except A. and the text all others do not repeat नमः ६ Except A I. and the text all others read हरये for हराय, while B and D omit शर्वाय E and H. read साम्बाय and I ईश्वराय all for शर्वाय ७. Except A. and the text all others omit नमः throughout. ८. I) and I read नीलकण्ठाय शितिकेशाय for नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय, while B E. G H J read नीलकण्ठाय for नीलग्रीवाय ९ I reads पावकसर्गाय for पावकवर्णाय १०. Except J. and the text all others do not insert महापुरुषाय

नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवाससे पिनाक-
हस्ताय नमो नम इति । (२५) एतदेवा-
दित्योपस्थानम् । (२६) एता एवाज्याहुतयः ।
(२७) द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं श्रपयित्वैताभ्यो
देवताभ्यो जुहुयात् । अग्नये स्वाहा सोमाय
स्वाहा अग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय वि-
श्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये
स्विष्टकृते इति । (२८) अन्ते ब्राह्मणभो-
जनम्' । (२९)

(गौ. स्मृ. २७. २-२९)

इति । हविष्यानित्याद्युपवसेदित्यन्तेन प्राजापत्यस्य स्व-
रूपमुक्तम् । तिष्ठेदित्यादिना तस्यैवेतिकर्तव्यतोच्यते । अह-
नि तिष्ठेदित्यनेन भोजनाद्यविरुद्धकालेषु अहरुत्थित एव
स्यात् । रात्रावासीतेत्यनेन निद्राया आवश्यकत्वात् तामासीन
एव सेवेतेत्युक्तं भवति । क्षिप्रकामोऽपि भवेत् । शीघ्रं शुद्धः
स्यामिति सञ्जातकामोऽपि भवेदित्यर्थः । अथवा शीघ्रं शुद्धि-
कामोऽहनि तिष्ठेद्रात्रावासीतेत्यर्थः ।

१ Except the text all others omit पिनाकहस्ताय नमो नम इति ।
२. I omits एव ३. B. and D omit देवताभ्यो. ४. I omits इन्द्राग्निभ्याम्
५. The text reads ब्राह्मणतर्पणम् for ब्राह्मणभोजनम् ६ Except A and
I. all others omit इत्यनेन. ७. G. reads अनावश्यकत्वात् for आवश्यक-
त्वात्. ८. B. D and H read स्यादिति for स्यामिति.

एव सत्यं वंदेदित्याद्यद्भृक्कृत्वापि क्षिप्रकाम* इति अधिका-
रिविशेषणमनुषञ्जनीयम् । अनेन यः शनैः शनैः शुद्धो
भवाम्नाति मन्यते तस्य नाय नियम इति अवगम्यते । गैरव-
यौधाजपे सामनी । नमोऽहमायत्यादयस्त्रयोदश मन्त्रास्तर्पण-
सूर्योपस्थाना-ऽऽज्यहोमेषु द्रष्टव्याः । अथवा सम्प्रदानविभक्त्य-
न्ताः षट्पञ्चाशन्मन्त्राः । तर्पणमनुसवनं कर्तव्यम् । स्नाना-
द्भृत्तर्पणस्य । तथा च भृगुः—

‘अन्त्य नैमित्तिक काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते
तर्पणं त्रिविधस्याद्भेष एव विधिः सदा’ ॥

इति । आदित्योपस्थाना-ऽऽज्यहोमौ तु प्रतिदिनं सकृत् सकृत्
कार्यौ । ‘अथोदकतर्पणमादित्योपस्थानमाज्यहोमश्च’—इति
वक्तव्ये

‘एतदेवादित्योपस्थानम् । एता एवाज्याहुतयः’ ।

इति पृथग्योगकरणात् । शिष्टं स्पष्टम् । एतद्द्वारीनाद्युक्त-

* वमिष्ठोप्येवमेवाह-

‘हविष्यान् प्रातराशास्त्रीन् सायमाशास्तथैव च’ ।

इत्याशुक्वा—

‘रात्रौ जलाशये व्युष्टः प्राजापत्येन तत्समम्’ ॥ (१.७)

(व. स्मृ. १७-१७)

इत्यादिना ।

१ B C D E F G, do not repeat शनैः २ B, and D omit मन्त्रा
३ G substitutes मनु for भृगु ४ B D and H do not repeat सकृत्
while I substitutes कर्तव्यो for कार्यो ५ G, and I, omit एव.

जप-होमाद्यद्गृहितप्राजापत्यद्वयस्थाने वेदितव्यम् । बहुप्रयास-
साध्यत्वेनातिगुरुत्वात् । अथवा येषां शूद्रादीनां मन्त्राधिकारो
नास्ति तेषां जप-होमादिरहितं प्राजापत्यं वेदितव्यम् । अत-
एवोक्तमद्गिरसा-

‘तस्माच्छूद्रं समासाद्य सदा धर्मपथे स्थितम् ।
प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जप-होमविर्जितम्’ ॥

इति । येषां ब्राह्मणादीनां जप-होमादिष्वधिकारस्तेषां गौ-
तमोक्तं वेदितव्यम् ॥

अथातिकृच्छ्रः ।

तस्य लक्षणमुक्तं चतुर्विंशतमत-

‘एकैकं ग्रासमश्रीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् ।
त्र्यहं चोपवसेन्नित्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः’ ॥

इति । एकभक्त-नक्ता-श्याचितदिवसेषु नवस्वेकैकं ग्रासम-
श्रीयात् त्र्यहं चोपवसेत् । एवं चातिकृच्छ्रो भवतीत्यर्थः ।
यत्तु याज्ञवल्क्येनोक्तम्-

‘अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः’ ।

(या. स्मृ. ३. ३२०)

१. B C D F G and H read -द्वयेन व्यवस्थाने for -द्वयस्थाने, while H and J -द्वयव्यवस्थाने for the same, but H gives marginal reading -द्वयस्थानं २ B D G and J read चाधिकारो, C. and F. वाधिकारो both for मन्त्राधिकारो, while G omits शूद्रादीनां ३. B C. D. F. and G read जप-होमादिकृ for जप-होमादिरहित ४ B and D. read स्थित for स्थितम्. ५ G omits तस्य. ६ C F and I. read अह for त्र्यहः while H reads चरोवेति, G and I. चरेद् द्विज. for चरन् द्विज. ७ H and I read -भोजने for -भोजन

इति—अथमेव प्राजापत्यकृच्छ्रः एकभक्त-नक्तायाचितदिव-
वभेषु नवसु पाणिपूरान्नभोजनयुक्तांशतिकृच्छ्रो भवतीत्यर्थः ।
तदेतदशक्तविषयम् । पाणिपूरान्नस्य अ सपरिमितादन्नादधिक-
परिमाणत्वात् ॥

अथ कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः ।

तस्य लक्षणं याज्ञवल्क्येनाक्तम्—

‘कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्’ ।

(या. स्मृ. ३. ३०१)

इति । विष्णुरपि—

‘कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिक्षपणम्’ ।

(वि. स्मृ. ४६. १३)

इति । यत्तु गौतमः—

‘अब्भक्षस्तृतीयः सं कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः’ ।

(गौ. स्मृ. २७. ३२)

इति एकभक्त-नक्तायाचितदिवसेषु यो भोजनकालः
तस्मिन्नेव काले केवलमुदकेन वर्तनं कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रो भवतीति
तदेतच्छक्तविषयम् । अतिकृच्छ्र-कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रयोरपि प्राजा-
पत्यकृच्छ्रोक्तेतिकर्तव्यता द्रष्टव्या ।

१ G and I read this —

कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।

but I adds इति and reads क्षपयेदिति शेषं for-क्षपणम् २. We follow here A. and the text ; while all others omit स.

‘एतेनैव* कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ व्याख्यातौ’ ।

(गौ. स्मृ. २७. ३१)

इति गौतमस्मरणात् । पराकलक्षणमाह यमः—

‘द्वादशाहं निराहारो यतात्मा संशितव्रतः ।

कृच्छ्रः पराकनामैष सर्वपापप्रणाशनः’ ॥

इति । पर्णकृच्छ्रलक्षणमाह याज्ञवल्क्यः—

‘पर्णोद्गुम्बर राजीव-बिल्वपत्र-कुशोदकैः ।

प्रत्येकं प्रत्यहं पीतेः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३१७)

* इदं सर्वथा मूलविरुद्धमिवेति प्रतिभाति । मूले तु, एकोनत्रिंशद्भिः
सूत्रैः पूर्वं कृच्छ्रमभिधाय अनन्तरम्—

‘एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातः’ ।

इत्यनेन द्वितीयमतिकृच्छ्रमभिधाय—

‘अब्धक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः’ ।

इत्यनेन तृतीयः कृच्छ्र उक्तः । तत्कथमय पाठः सङ्गच्छत इति

चिन्तनीयं विद्वाद्भिः ।

१ The text reads अतिकृच्छ्रो व्याख्यात for कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ व्याख्यातौ
२ E G and I substitute -वचनात् for -स्मरणात् C and F omit
यम ; while G omits the following portion —

‘द्वादशाहं निराहारो यतात्मा संशितव्रतः ।

कृच्छ्र पराकनामैष सर्वपापप्रणाशनः’ ॥

इति । पर्णकृच्छ्रलक्षणमाह याज्ञवल्क्यः —

‘पर्णोद्गुम्बर-राजीव-बिल्वपत्र कुशोदकैः ।

प्रत्येकं प्रत्यहं पीतेः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः’ ॥

इति । पलाशोद्गुम्बरारविन्द-बिल्वपर्णानामेकैकेन कथितमुदकं प्रत्यहं
पिबेत् । कुशोदकं चैकस्मिन्नहनीति । पर्णकृच्छ्रस्य लक्षणान्तरमाह यम —

३ B C. D, F and H. read जित्तात्मा for यतात्मा, while some read
शमित- for संशित-

इति । पलाशोदुम्बरारविन्द-बिल्वपर्णानामेकैकेन कथित-
मुदकं प्रत्यहं पिबेत् । कुशोदकं चैकस्मिन्नहनीति । पर्णकृ-
च्छस्य लक्षणान्तरमाह यमः—

‘एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ।

क्वाथयित्वा पिबेदद्भिः पर्णकृच्छ्रो विधीयते’ ॥

इति । यदा पलाशादिपत्राण्येकीकृत्याम्भसा क्वाथयित्वा
त्रिरात्रोपवासान्ते कथितं तत्पिबेत् तदा पर्णकृच्छ्रो भवतीत्यर्थः ।
फलकृच्छ्रादीनां स्वरूपमाह मार्कण्डेयः—

‘फलैर्मासेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः ।

श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः पद्माक्षैरपरस्तथा ॥

मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतम् ।

पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥

मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु’ ।

इति । यदा बिल्वादिफलान्यम्भसा क्वाथयित्वा मासमेकं
तदम्भः पिबति तदा फलकृच्छ्रो भवति । यदा बिल्व-पद्मा-
क्ष-मूलानामन्यतमस्य क्वाथं मासं पिबेत्तदा पत्र-पुष्प-मूल-
कृच्छ्राणि भवन्ति ।

१ Except A, all others do not insert कुशोदकं चैकस्मिन्नहनीति In connection with this omission the editor of the Calcutta edition of this work published in B. Indica Series, is quite misled, he writes in foot-note, page 465 “ इत्यमेव पाठ सर्वत्र बिल्व-पर्ण-कुशानामेकैकेन— इति तु भवितुं युक्तम् ” । २. Except A, and I others read लक्षणमाह for लक्षणान्तरमाह ३. G. does not insert the commentary of this Sloka. ४ G. reads यदि for यदा. ५ H reads यदि for यदा.

वारुण-स्त्रीकृच्छ्रयोर्लक्षणमाह यमः—

‘ ब्रह्मचारी जितक्रोधो मासेऽप्युदकसंक्तकान्
पिवेच्च नियताहारः कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥
अयं पिवेत्तु गोमूत्रं अयं वै गोमयं पिवेत् ।
अयं वै यावकेनैव स्त्रीकृच्छ्रं ह्येतदुच्यते ’ ॥
(य. स्मृ. ५. ३१)

इति । सौम्यकृच्छ्रस्वरूपमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ पिण्याका-ऽऽचाम-तक्रा-ऽम्बु-सक्तूनां प्रतिवासरम् ।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ’ ॥
(या. स्मृ. ३. ३२२)

इति । आचाम ओदननिःस्त्रावः । पिण्याकादीनां पञ्चानामेकैकं प्रतिदिनमुपभुज्य षष्ठेऽहन्युपवसेत् । एष सौम्य-कृच्छ्रः । यत्तु जाबालेन चतुरहव्यापी सौम्यकृच्छ्र इत्युक्तम्—

१ Only I reads वाष्णीश्रीकृच्छ्र for वारुण-स्त्रीकृच्छ्र- २ C and F. read मासेषु for मासेऽपि, while I जितक्रोध आमिक्षोदकसक्तकान् for जित-क्रोधो मासेऽप्युदकसक्तकान् ३ B omits —

----- मुच्यते ।

अयं पिवेत्तु गोमूत्रं अयं वै गोमयं पिवेत् ।

अयं वै यावकेनैव स्त्रीकृच्छ्रं ह्येतदुच्यते ॥.

४. I reads श्रीकृच्छ्र, while H तु तदुच्यते for ह्येतदुच्यते. ५ B D G. and H. omit -स्वरूपम् ६ J omits the following —

‘पिण्याका-ऽऽचाम-तक्राम्बु-सक्तूनां प्रतिवासरम् ।

एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते’ ॥

इति । आचाम ओदननिःस्त्राव

७. C and F omit the following —

पिण्याकादीनां पञ्चानामेकैकं प्रतिदिनमुपभुज्य षष्ठेऽहन्युपवसेत् । एष

सौम्यकृच्छ्रः । यत्तु जाबालेन चतुरहव्यापी सौम्यकृच्छ्र इत्युक्तम्

८ G reads उपयुज्य for उपभुज्य

‘पिण्याकं सक्तवस्तक्रं चतुर्थेऽहन्यभोजनम् ।

वासो वै दक्षिणां दद्यात् सौम्योऽथं कृच्छ्र उच्यते’ ॥

इति तदेतदशक्तविषयम् ॥

अथ तुलापुरुषः ।

तत्र जात्रालिः—

‘पिण्याकं च तथाऽऽचामं तक्रं चोदकसक्तवः ।

त्रिरात्रमुपवासश्च तुलापुरुष उच्यते’ ॥

इति । सोयमष्टदिवससाध्यः । याज्ञवल्क्यस्तु पञ्चदश-
दिवससाध्यमाह—

‘एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।

तुलापुरुष इत्येव ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः’ ॥

(या. स्मृ. ३. ३२३)

इति । एषां प्रकृतानां पिण्याकादीना पञ्चद्रव्याणाम् ।
यमस्त्वेकविंशतिदिवससाध्यमाह—

‘आचाममथ पिण्याकं तक्रं चोदक-सक्तुकान् ।

१ B and D omit एतत्. २ B D G and J. omit -दश- and read
पञ्चदिवससाध्यम् ३ B. and D omit the following —

‘एषा त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।

तुलापुरुष इत्येव ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः’ ॥

इति । एषां प्रकृतानां पिण्याकादीना पञ्चद्रव्याणाम् । यमस्त्वेकविंशति-
दिवससाध्यमाह ४ The text reads इत्येष, for इत्येव ५ G omits पिण्या-
कादीना पञ्चद्रव्याणाम् । यमस्त्वेकविंशतिदिवससाध्यमाह—

आचाममथ - - - - - ।

६ B and D read -सक्तुम्, G -सक्तवान् J. -सक्तवान् all for -सक्तुकान्.

त्र्यहं त्र्यहं प्रभुञ्जानो वायुभक्षस्त्वहद्वयम् ॥
एकविंशतिरावस्तु तुलापुरुष उच्यते ।

इति तदेतन्नयं पापतारतम्यविषयतया व्यवस्थापनी-
यम् । अत्रेतिकर्तव्यतामाह हारीतः—

‘अथातस्त्रिणयनोक्तस्य तुलापुरुषस्य कल्पं
व्याख्यास्यामः । (६९)

अयाज्ययाजनं कृत्वा प्राश्य मूत्र-पुरीषयोः ।

अप्रतिग्राह्यमादाय याजयित्वा विनिन्दितान् ॥ (७०)

विनायकोपसृष्टस्य महाव्याधिहतस्य च ।

एतत् कृच्छ्रं तुलापूर्ष* महापातकनाशनम् ॥ (७१)

स्वर्गद्वारमिदं पुण्यं महादेवेन निर्मितम् † ।

आचाममथ पिण्याकं तक्रं चोदकसक्तुकान् ॥ (७२)

त्र्यहं त्र्यहं प्रभुञ्जानो वायुभक्षस्त्वहद्वयम् ।

वाचा कायेन मनसा कृतानि विविधानि च ॥ (७३)

* तुलापुरुषमिति वक्तव्ये तुलापूर्षमित्यर्षम् । छन्दोऽनुरोधाद्वोक्तमिति
यथाकथञ्चिदोजनीयमिति प्रतिभाति ।

† तत्र तावत् तुलापुरुषः केन कार्यः! तदाह । अयाज्ययाजनमित्यादि
महाव्याधिहतस्य चेत्यन्तेन । एतत् कृच्छ्रमित्यनेन तस्य पापापनो-
दकत्वमाह । स्वर्गद्वारमित्यनेन परत्रोत्तमलोकप्राप्तिकरत्वमुक्तम् । अत
एवायं तुलापुरुषः न केवलं प्रायश्चित्तार्थमेव कर्तव्य इत्युक्तं भवति ।

१ B. and D read -द्वयम् for -द्वयम् २ We follow here A B and D,
while all others read -पुरुष for पूर्ष and G. reads सहपातक for
महापातक. No doubt the form पूर्ष seems incorrect, but in the
Vaidik rule it is correct ३ B C. D E F. G and H read परं
त्र्यहम् for त्र्यहद्वयम्, while G reads उपभुञ्जान for प्रभुञ्जान ४ B C.
D. F and G read कृतानि विधृतानि च for कृतानि विविधानि च.

आचामस्तानि निर्हन्ति नवश्राद्धं च सूतकम् ।

तैक्ष्ण्यं च दारुणं चैतत्केशकीटहतं च यत् ॥ (७४)

आखोर्मूत्र-पुरीषं च ब्रह्महस्पृष्टमेव च ।

पिण्याकस्तानि निर्हन्ति अस्थि भित्त्वा तु यत् स्थितम् ॥ (७५)

आहारेषु च ये दोषाः स्नेहदोषाश्च ये क्वचित् ।

खरोष्ट्रमुखसंसृष्टमुग्रसंसृष्टमेव च ॥ (७६)

तक्रेण तानि निर्हन्ति यच्चान्यत् श्वावलोकितम् ।

कनका-ऽश्व-तिला गावो भूमिराच्छादनं स्त्रियः ॥ (७७)

सर्वं पुनाति धर्मात्मा गूढं चोदकसक्तुभिः* । (७८)

ब्रह्महत्यां भ्रूणहत्यां स्वर्णस्तेयं सुरापानं गुरुदाराभि-
गमनं कन्यादूषणं क्लीबाभिगमनमुदक्याभिगमनं वायुभक्षः
पुनाति । (७९)

* आचाममथेत्यादि वायुभक्षः पुनातीत्यन्तेन तुलापुरुषकर्तुर्देह-
शुद्धयर्थमधिकारसिद्धयर्थं च पूर्वकर्तव्यं तत्फलं चोक्तम् । अनन्तरं
गन्धोशीरमयौ इत्यनेन मूर्तिद्वयं कर्तव्यतयोक्तम् ।

१ I reads भिक्षा च for तैक्ष्ण्य च, while B, and D तैक्ष्य for तैक्ष्ण्य.
२. B. D E. G. H. read ब्रह्मसंसृष्टम्, C F. and J ब्रह्मसंसृष्टम् both for
ब्रह्महस्पृष्टम् ३ C and F read नवश्राद्धं च सूतकम् for अस्थि भित्त्वा तु
यत् स्थितम्, while G omits the following:—

-----अस्थि भित्त्वा तु यत्स्थितम् ।

आहारेषु च ये दोषाः स्नेहदोषाश्च ये क्वचित् ॥

खरोष्ट्रमुखसंसृष्टमुग्रसंसृष्टमेव च ।

तक्रेण तानि निर्हन्ति ----- ॥

४. B. and D उग्रसंसृष्ट एव च, C and F. अग्रसंसृष्टमेव च and E and H.
उपसंसृष्टमेव च all for उग्रसंसृष्टमेव च ५. B C. D. F G H. and J read
कनकाश्च, E. कनकाश्च both for कनका-ऽश्व-. ६. E. H. I. and J omit सुरा-
पान. ७. B. and D. omit कन्यादूषणं क्लीबाभिगमनमुदक्याभिगमनं

गेन्धोशीरमयौ कार्यौ पुरुषौ पलसम्मितौ ।
नदीमृत्तिकया वापि पुरुषौ द्वौ च कारयेत् ॥ (८०)

महापशुर्येन शरेण विद्धौ

यद्वा शस्त्रमुभयतो यच्च लक्ष्यम् ।

तेनायसीं सुकृतां कारयित्वा

प्रादेशमात्रामुभयतो जातशिक्याम् ॥ (८१)

सौवर्णी राजतीं वाऽपि तुलां देवीं तु कारयेत् ।

अपि चन्दनवृक्षस्य खदिरस्यापि कारयेत् ।

तस्याऽलाभे तुला कार्या यथा वाऽप्युपपद्यते * ॥ (८२)

यः पुरुषः पिङ्गलो बभ्रुर्हल-मुसल-चक्रपाणि-
स्तमह पिङ्गलं चक्र-हल-मुसल-शूल-वज्रपाणि-

मावाहयामि । (८३) स्वत एहि सूत एहि

स्वयाम एहि नाग एहि कृष्णाजिन एहि । (८४)

* महापशुर्येन इत्यादि यथावाप्युपपद्यते इत्यन्तेन कस्य द्रव्यस्य कथं वा तुला कार्येत्युक्तम् । यः पुरुषः इत्यादि सत्यवादिनि इत्यन्तेन देवता-पूजनमुक्तम् । देशानां सम्पदमित्यादिना प्रार्थनोक्ता । अग्नये इत्यादि-ना होम उक्तः ।

१. We follow here A C. and F, while all others read तच्चन्दनोशीर-मयौ पुरुषौ कारयेत्पटे, B and D substituting यत् for तद् and पटे for पटे. २ B and D. substitute बद्धौ for विद्धौ. ३ B and D. read उद्भ्रतो, G. उग्रतो, C. and F. उभयत., E and F. उपगत all for उभयतो ४. B. D. and G omit this line ५. Except A. C and F all others are mistaken here I. omits य, B. D. E G H. and I. omit पुरुष पिङ्गलो बभ्रुर्हल मुसल-चक्रपाणिस्तमह and substitute पुरुषं for पुरुष. ६. I. reads स्वसरेहि मातरोहि स्तुषाम for स्वत एहि सूत एहि स्वयाम; while C. and F. omit सूत एहि स्वयाम एहि.

स्वागतमनु स्वागतम् । (८५) भगवते तुलापुरुषाय
 महादेवायेदमासनमिदं पाद्यमिदमाचमनीयमिदं
 गन्ध-माल्य-धूप-दीप-नैवेद्यं प्रतिगृहाण प्रसीद
 देव तुभ्यं नमः । (८६) अक्रुद्धः सुमना भव ।
 (८७) अथ तुलामभिमन्त्रयेत् । (८८) ऋषि-
 सत्यं ब्रह्मसत्यं देवसत्यं अन्तःसत्यं तेन सत्येन
 सत्यवादिनि । (८९)

देशानां सम्पदं ब्रूहि कं देशं वर्धयिष्यसि ? ।
 बीजानां सम्पदं ब्रूहि किं बीजं वर्धयिष्यसि ? ।
 राज्ञां च सम्पदं ब्रूहि कं नृपं वर्धयिष्यसि ? ॥ (९०)
 अस्माकं सम्पदं ब्रूहि किमस्माकं भविष्यति ? ।
 यदा तु गुरुमात्मानमसकृत्तुलया धृतम् ।
 परं चैव लघुं मन्येत तदा कर्मसमारभेत् ॥ (९१)
 अग्नये पृथिव्यधिपतये स्वाहा । (९२) वायवेऽन्त-
 रिक्षाधिपतये स्वाहा । (९३)

१. J omits तुलापुरुषाय. २. B D. and G. omit-दीपनैवेद्यं, C. and F.-नैवेद्य and E. H. and J. substitute-जप्य- for-दीप- and omit नैवेद्य ३. H reads सम्पदानां सम्पदं ब्रूहि किं देशो वर्धयिष्यति B D. G. E. and J. substitute वर्धयिष्यति for वर्धयिष्यसि. ४ Except A C and F. all others omit this line and the following बीजानां सम्पदं ब्रूहि किं बीजं वर्धयिष्यसि. ५ Here also the above manuscripts omit - - - कं नृपं वर्धयिष्यसि ॥ अस्माकं सम्पदं ब्रूहि - - -. ६. B. D. H. G. I. and J read यदात्मानमसकृत् तुलामधृत पदम् । यदा च लघुं मन्येत - - - ॥, while E and G read समद्धृत परम्, H समपदं धृतम्, I समधृतं परम् and J. समधृतं वरम् all for तुलया धृतम् ७ J. reads अन्तरिक्षाय for अन्तरिक्षाधिपतये and omits सूर्याय दिवोधिपतये स्वाहा

सूर्याय दिवोऽधिपतये स्वाहा । (९४) सोमाय नक्षत्रा-
धिपतये स्वाहा । (९५) वासुकैये नागाधिपतये
स्वाहा । (९६) कुबेराय यक्षाधिपतये स्वाहा । (९७)
इन्द्राय देवाधिपतये स्वाहा । (९८) ब्रह्मणे त्रैलो-
क्याधिपतये स्वाहा । (९९) देव्यै भगाधिपतये
स्वाहा । (१००) सालकटकटाय स्वाहा । (१०१)
कूष्माण्डराजपुत्राय स्वाहा । (१०२) विनायकाय
स्वाहा । (१०३) महाविनायकाय स्वाहा । (१०४)
महामहाविनायकाय स्वाहा । (१०५) वक्रतुण्डाय
गणानां पतये स्वाहा । (१०६) धर्माय स्वाहा ।
(१०७) अधर्माय स्वाहा (१०८) तुलायै स्वाहा ।

१ B. C D F and G omit the following Sūtras —

सूर्याय दिवोऽधिपतये स्वाहा । सोमाय नक्षत्राधिपतये स्वाहा । वासुकैये
नागाधिपतये स्वाहा । कुबेराय यक्षाधिपतये स्वाहा । इन्द्राय देवाधिप-
तये स्वाहा । ब्रह्मणे त्रैलोक्याधिपतये स्वाहा । देव्यै भगाधिपतये स्वाहा ।

२ I. reads दिनाधिपतये for दिवोऽधिपतये ३ E. II and J also omit the
following Sūtras:—

वासुकैये नागाधिपतये स्वाहा । कुबेराय यक्षाधिपतये स्वाहा ।
इन्द्राय देवाधिपतये स्वाहा ।

४ I. reads हलकण्टकाय, J. reads सालकण्टकाय both for सालकटकटाय;
while B. D and G. omit this and the following one Sūtra —

सालकटकटाय स्वाहा । कूष्माण्डराजपुत्राय स्वाहा ।

५. B and D. omit the Sūtras as —

महाविनायकाय स्वाहा । महामहा विनायकाय स्वाहा । वक्रतु-
ण्डाय गणानां पतये स्वाहा । धर्माय स्वाहा । अधर्माय स्वाहा ।
तुलायै स्वाहा । तुलापुरुषाय स्वाहा । देव्यै पुनरागमनाय स्वाहा ।

६ Except A and I. all others omit this Sūtra. ७. G. and H read
गणपतये for गणाना पतये. ८ G omits अधर्माय स्वाहा.

(१०९) तुलापुरुषाय स्वाहा । (११०) देव्यै पुनरा-
गमनाय स्वाहा । (१११)*सकृच्चरित्वा गुचिः पुत्र्यः
कर्मण्यो भवति । (११२) द्वितीयं चरित्वा गाणपत्यं
प्राप्नोति । (११३) त्रिंश्रैरित्वा महादेवस्यावसथं प्रा-
प्नोति । (११४) आषाढ्यां कार्तिक्यां वा फाल्गुन्यां
वा पुण्ये नक्षत्रे एष विहितो धर्मः । (११५)
(हा. स्मृ. २८. ६९-११५)

इति ॥

अथ कृच्छ्राः ।

वारुणकृच्छ्रः ।

तत्र वारुणकृच्छ्रमाह यमः—

‘ब्रह्मचारी जितक्रोधो मासेऽप्युदकसक्तुकान् ।
पित्रेच्च नियताहारः कृच्छ्रं वारुणमुच्यते’ ॥

इति ॥

अथाघमर्षणकृच्छ्रः ।

अघमर्षणकृच्छ्रमाह विष्णुः—

‘अथ कृच्छ्राणि भवन्ति । (१) च्यहं नाऽश्रीयात् ।

*सकृच्चरित्वेत्यादिना फलं कालश्लोकः । उत्तानार्थत्वात् प्रतिपदं न
व्याख्यातम् ।

१ G omits तुलापुरुषाय स्वाहा. २ Except A and I all others read
कर्मणो for कर्मण्यो ३ I. reads तृतीय for त्रि., while B and D. omit
this Sūtra as —

त्रिंश्रैरित्वा महादेवस्यावसथ प्राप्नोति ।

४ C. and F. read अर्धासन and G अवसाय for आवसथ. ५. I. omits
वा. ६ B and D read -सक्तुमान् for -सक्तुकान् ७. B. D. and H.
read अघमर्षणम् for अघमर्षणकृच्छ्रम्.

(२) प्रत्यहं च त्रिषवणं स्नानमाचरेत् । (३) मम-
स्त्रिषवमर्षणं जपेत् । (५) दिवा स्थितास्तिष्ठेत् । (६)
रात्रावासीत् । (७) कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं दद्यात् ।
(८) इत्यधमर्षणम् ।

(वि. स्मृ. ४६. १-९)

इति । शङ्खस्तु प्रकारान्तरेणोऽधमर्षणकृच्छ्रमाह—
'अ्यहं त्रिषवणस्नायी मौनी स्यादधमर्षणम् ।
मनसा त्रिः पठेदप्सु न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥
वीरासनं सदा तिष्ठेत् गा च दद्यात् पयस्विनीम् ।
अधमर्षणमित्येतद् व्रतं सर्वाधसूदनम् ॥

(शं. स्मृ. १८. १-२)

इति ॥

अथ यज्ञकृच्छ्रः ।

तत्राऽऽहाऽङ्गिराः—

'युक्तस्त्रिषवणस्नायी संयतो मौनमास्थितः ।

प्रातःस्नानसमारम्भं कुर्याज्जप्यं च नित्यशः ॥

१ B and D read अ्यह for प्रत्यह च. २ The text reads रात्रावा-
सीनः for रात्रावासीत् ३ B. and D. add गा after पयस्विनी. ४. B.
D and I. omit अधमर्षणकृच्छ्रम्. ५. Except A. I and J all others
substitute मुनि. for मौनी, while J. शुचि for the same and the text
adds more one line and reads these lines thus —

'अ्यह त्रिषवणस्नाने प्रकुर्यादधमर्षणम् ।

निमज्ज्य नक्त सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥

६. Except A. and the text all others omit this line —

वीरासनं सदा तिष्ठेद्गां च दद्यात्पयस्विनीम् ।

७. The text reads कृतं सर्वाधनाशनम् for व्रतं सर्वाधसूदनम्. ८ J. inter-
changes these three lines, third for the first and reads सम्पन्नो for
सयतो ९ B and D read-समाचार for-समारम्भ.

सावित्रीं व्योहतीश्चैव जपेदष्टसहस्रकम् ।
 ॐकारमादितः कृत्वा रूपे रूपे तथाऽन्ततः ॥
 भूमौ वीरासने युक्तः कुर्याज्जप्यं सुसंयतः ।
 आसीनश्च स्थितो वाऽपि पिबेद्द्रव्यं पयः सकृत् ॥
 गव्यस्य पयसोऽलाभे गव्यमेव भवेद्दधि ।
 दध्नोऽभावे भवेत्तक्रं तक्राभावे तु यावकम् ॥
 एषामन्यतमं यद्यदुपपद्येत तत् पिबेत् ।
 गोमूत्रेण समायुक्तं यावकं चोपयोजयेत् ॥
 एकाहेन तु कृच्छ्रोऽयमुक्तस्त्वद्विरसा स्वयम् ।
 सर्वपापहरो दिव्यो नाम्ना यज्ञ इति स्मृतः ॥
 एतत् पातकयुक्तानां तथा चाप्युपपातकैः ।
 महद्भिश्चापि युक्तानां प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ॥
 इति ॥

अथ देवकृच्छ्रः ।

देवकृते कृच्छ्रं दर्शयति यमः—

‘यवागूं यावकं शाकं क्षीरं दधि घृतं तथा ।

त्र्यहं त्र्यहं तु प्राश्नीयाद्वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥

१. Except A I. and J. all others read व्याहृति for व्याहृतीः.

२. C. and F. omit the following —

गव्यस्य पयसोऽलाभे गव्यमेव भवेद्दधि ।

दध्नोऽभावे भवेत्तक्रं तक्राभाव तु यावकम् ॥

एषामन्यतमं यद्यदुपपद्येत तत्पिबेत् ।

३. G. reads पयोदधि for भवेद्दधि. ४. I reads यद्यत् for यद्यत्. ५. G. reads शुभ स्मृतम् for इदं शुभम्. ६. B and D omit -कृत. ७. G. reads अहं त्र्यह for त्र्यह त्र्यह. ८. The manuscript C ends here at the word प्राश्नीयात् and the following is colophon —

॥ राम ॥ राम ॥ श्री ॥ राम ॥ श्री ॥ रामाय नमः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ राम . . . . .

and consequently we have no assistance of this manuscript hereafter.

कृच्छ्रं देवकृतं नाम सर्वकल्मषनाशनम् ।
 मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैरादित्यैश्चरितं व्रतम् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन विरजस्का हि तेऽभवन् ।

इति ॥

अथ यावककृच्छ्रः ।

यावककृच्छ्रमाह शङ्खः—

‘गोपुरीष-यवाभ्यासो मासमेकं समाहितः ।

व्रतं तु यावकं कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये’ ॥

(शं. स्मृ. १८. १०)

इति । देवलोऽपि—

‘यवानामप्सु साधितानां सप्तरात्रं पक्षं मासं वा
 प्राशनं यावकः । एतेन यावक-पायसौदकानि
 व्याख्यातानि । यावक-पायसौदकानि प्राजाप-
 त्यविधानेन व्याख्यातानि भवन्ति’ ।

इति ॥

अथ प्रसृतियावककृच्छ्रः ।

अथ प्रसृतियावकः । तत्र हारीतः—

‘यं आत्मकृतैः कर्मभिर्गुरुमात्मानं पश्येत् आ-
 त्मार्थं प्रसृतियावकं श्रपयेत् । (३१) ततोऽग्नौ

१. I. reads गोपुरीष-यवाभ्यां च for गोपुरीष-यवाभ्यास , while the text reads गोपुरीषाशनो भूत्वा मास नित्य for गोपुरीष-यवाभ्यासो मासमेकं २ The text reads वार्द्धिक for यावक ३. Except A. and I all others omit भवन्ति ४. E G. F. H and J. read प्रसृत-for प्रसृति ५ B. D and F. read अथात्मकृतै , E. and H. अयमात्मकृतै , G. अप्यात्मकृतै all for य आत्मकृतै ; while E. substitutes कर्मकृतैः for कर्मभि and B. D F. and G omit the same. ६. A. E F. G. and J. read प्रसृत-for प्रसृति.-

जुहुयात् । (३२) तदेव बलिकर्म । (३३)
 शूनं चाभिमन्त्रयेत् । (३४]
 यवोऽसि धान्यराजो वा वारुणो मधुसंयुतः ।
 निर्गोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥ (३५)
 घृतं यवा मधु यवा आपोहिष्ठाऽमृतं यवाः ।
 सर्वं पुनन्तु मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ (३६)
 वावाकृतं कर्मकृतं मनसा दुर्धित्तिन्तितम् ।
 अलक्ष्मीं कालकर्णीं च सर्वं पुनत मे यवाः ॥ (३७)
 माता-पित्रोरशुश्रूषां यौवने कारितां तथा ।
 श्व-सूकरावलीढं च उच्छिष्टेषूपहतं च यत् ॥ (३८)
 सुवर्णस्तेयं त्रात्यत्वं बालत्वादात्मनस्तथा ।
 ब्राह्मणानां परीवादं सर्वं पुनत मे यवाः ॥ (३९)
 श्रप्यमाणे रक्षां कुर्यात् । (४०) नमो रुद्राय भूता-
 धिपतये द्यौः सावित्री मानसलोकेति पात्रे त्रिभिर्नि-
 षिच्य 'ये देवा मनोजाता मनोर्युजः सुदक्षा दक्ष-
 पितरस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः

१. G. and H. read श्रुतं for शृत and G. and J substitute वा for च.
 २. I. reads पवित्र ऋषिभि स्मृत for पवित्रमृषिभि स्मृतम्, but the Vaidik
 Brahmins read in the Śiāddha ceremony this mantra पवित्रमृषिभि
 स्मृतम् ३ B D. E and G read पुनातु पुनन्तु, while G substitutes
 सर्वं for सर्व. ४. B and D read यौवनात्, while E. F. G H and
 J. read वयसा both for यौवने ५ B D and E read बाधित्वा चात्मज;
 while G. प्राप्तव्यं for त्रात्यत्व and बाधित्वा चात्मान, J बाधित्वाचाऽन्वयञ्ज
 all for बालत्वादात्मन. ६ B D and G read श्रप्यमाण-F अप्यमाणं,
 E वेक्ष्यमाण and H and I वक्ष्यमाणा all for श्रप्यमाणे. ७. All
 others except A and I. omit त्रि ८ B and D. read मनोर्युजा and
 E F H मनोर्युवाः for मनोर्युज. ९. E. F and H, read इहपितरः (?) for
 रुक्षपितर .

स्वाहा'-इत्यात्मनि जुहुयात्* । (४१) त्रिरात्रमेवार्थार्थी । पापकृत् षड्रात्रं पीत्वा पूतो भवति (४२) सप्तरात्रं महापातकी । (४३) द्वादशरात्रं पीत्वा सर्वं पुरुषकृतं पापं निर्देहति । (४४) निःसृतानां यवानामेकविंशतिरात्रं पीत्वा गणान् पश्यति । (४५) गणाधिपतिं पश्यति । (४६) विद्यां पश्यति । (४७) विद्याधिपतिं पश्यति । (४८) योऽश्नीयाद्यावकं पक्वं गोमूत्रे सकृद्दधि-क्षीर-सर्पिः प्रमुच्यते सोऽहंसः क्षणादित्याह भगवान् मैत्रावरुणिः ' । (४८)

(हा. स्मृ. २८. ३२-४८)

इति । इत्थं प्राजापत्यादिव्रतानि निरूपितानि ॥

अथ व्रतग्रहणप्रकारः ।

तत्र विष्णुः—

‘सर्वपापेषु सर्वेषां व्रतानां विधिपूर्वकम् ।

ग्रहणं सम्प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्ते चिकीर्षिते ॥

* यवोऽस्तीत्यादिना प्रार्थनोक्ता । नमो रुद्रायेत्यादयो हवनमन्त्राः । हवनं च स्वात्मन्येव । त्रिरात्रमेवेत्यादिना काम्यत्वनिर्देशपूर्वकं प्रायश्चित्तार्थत्वेन फलमुक्तम् ।

१. G reads त्रिरात्रमेवार्थार्थी for त्रिरात्रमेवार्थार्थी. २ Except A and I all others read पापकृत्. for पापकृत्. ३. G reads निर्देहति for निर्देहति. ४. G reads गोमूत्र- for गोमूत्रे ५. The Manuscript F. ends here and following is colophon —

इति श्रीमहाराजाधिराज-परमेश्वर-वैदिकमार्गप्रवर्तक-श्रीवीरबुभूपाल
साम्राज्यपुरंधरस्य माधवामात्यस्य कृतौ पाराशरस्मृतिव्याख्यायां
माधवीयाने नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

श्रीशुभ भवतु ॥

: ॥

दिनान्ते नख-रोमादीन् प्रवाप्य स्नानमाचरेत् ।

भस्म-गोमय-मृद्धारि-पञ्चगव्यादिकल्पितैः ॥

मलापकर्षणं कार्यं ब्राह्मणैश्चोपसिद्धये ।

दन्तधावनपूर्वेण पञ्चगव्येन संयुतम् ॥

व्रतं निशामुखे ब्राह्मं बहिस्तारकदर्शने ।

आचम्यातःपरं मौनी ध्यायन् दुष्कृत्तनात्मनः ॥

मनःसन्तापनं तीव्रमुद्वहेच्छोकमन्ततः ।

(वि. स्मृ. ३. २१-२५)

इति । बहिः ग्रामान्निष्क्रम्येत्यर्थः । पूर्वेषुर्निशामुखे व्रतं परिषदुद्दिष्टप्रकारेण सङ्कल्प्य परेषुस्त्रिषवणस्नान-प्रातर्होमाद्यङ्गसहितं व्रतमनुष्ठातुमारभेत् । प्रातर्होमाद्यङ्गानि च जाबालेन दर्शितानि—

‘आरम्भे सर्वकृच्छ्राणां समाप्तौ च विशेषतः ।

आज्येनैव हि शालाग्रौ जुहुयादाहुतीः पृथक् ॥

श्राद्धं कुर्याद्व्रतान्ते च गो-हिरण्यादिदक्षिणाम् ।

इति । यमोऽपि—

‘पश्चात्तापो निवृत्तिश्च स्नानं चाद्गतयोदितम् ।

नैमित्तिकानां सर्वेषां व्रतानां विधिपूर्वकम् ॥

१. B. and D. read ब्राह्मणैश्चोपसिद्धये for ब्राह्मणैश्चोपसिद्धये २ J. reads एतां निशामये for व्रत निशामुखे. ३ G reads आरम्भ. for आरम्भ. ४. B. and D. substitute वै for च and -दक्षिणा for -दक्षिणाम् ५ B and D. read पश्चात्तापो निवृत्तश्च for पश्चात्तापो निवृत्तिश्च.

गात्राभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं ताम्बूलमनुलेपनम् ।
 व्रतस्थो वर्जयेत् सर्वं यच्चान्यद्वल-रागकृत् ॥
 (य. स्मृ. ६.१४)

इति । गृहीतस्य व्रतस्याऽसमापने प्रत्यवायमाह छागलेयः—
 'पूर्वं व्रतं गृहीत्वा तु नाचरेत् कामतो हि यः ।
 जीवन् भवति चाण्डालो मृतःश्चा चाभिजायते' ॥

इति ॥

अथ प्रत्याम्नायाः ।

अथ पूर्वोक्तानां व्रतानां केनचिन्निमित्तेनानुष्ठानाशक्तौ
 यथायोगं प्रत्याम्नाया उच्यन्ते । तत्र प्राजापत्यस्य प्रत्याम्ना-
 याश्चतुर्विंशतिमते दर्शिताः—

'कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव प्राणायामशतद्वयम् ।
 तिलहोमसहस्रं तु वेदपारायणं तथा ॥
 विप्रा द्वादश वा भोज्याः पावकेष्टिस्तथैव च ।
 अथवा पावमानेष्टिः समान्याहुर्मनीषिणः' ॥

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

१. B. D. J and G read कामरोहित for कामतो हि य, while G. omits the following

जीवन भवति चाण्डालो मृतःश्चा चाभिजायते' ॥

इति । अथ पूर्वोक्तानां व्रतानां केनचिन्निमित्तेनानुष्ठानाशक्तौ यथायोगं

प्रत्याम्नाया उच्यन्ते । तत्र प्राजापत्यस्य प्रत्याम्नायाश्चतुर्विंशतिमते दर्शिताः

२. B and D. read कृच्छ्रे and G कृच्छ्र both for कृच्छ्र ३ B G. H. and J. substitute अन्या वा for अथवा; while B. and D omit the following —

'अथवा पावमानेष्टिः समान्याहुर्मनीषिणः' ।

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

'कृच्छ्रोऽयुतं तु गायत्र्या उद्वासस्तथैव च ।

४. Except A. and I all others omit स्मृत्यन्तरेऽपि.

‘कृच्छ्रोऽयुतं तु गायत्र्या उदवोसस्तथैव च ।
धेनुप्रदानं विप्राय सममेतच्चतुष्टयम् ॥

इति । स्मृत्यन्तरेऽपि—

‘प्राजापत्यक्रियाशक्तौ धेनुं दद्याद् द्विजोत्तमः ।
धेनोरभावे दातव्यं मूल्यं तुल्यं न संशयः’ ॥

इति । मूल्यं च यथाशक्ति देयम् । अत एव ब्रह्मपुराणे—
‘गवामभावे निष्कं स्यात्तदर्धं पादमेव वा’ ।

इति । यत्र यावत्सङ्ख्यया प्राजापत्यान्यावर्तनीयानि भव-
न्ति तत्र तावत्सङ्ख्यया गोदानान्यावर्तनीयानि । तदपि चतु-
र्विंशतिमते दर्शितम्—

‘जन्मप्रभृति पापानि ब्रह्मूनि विविधानि च ।
अर्वाक् तु भूर्णहत्यायाः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
प्रत्याम्नाये गवां देयं साशीति धनिना शतम् ।
तथाष्टादशलक्षाणि गायत्र्या वा जपेद्बुधः’ ॥

इति । ननु—उत्तरीत्यां द्वादशवार्षिकस्य प्राजापत्यस्य प्रत्या-

१. A. G and J read उपवास for उद्वास. २ B. and D. omit
ऽपि. ३ B and D. omit दातव्य and read मूल्य तु तुल्य तेन for दातव्यं
मूल्य तुल्यं. ४. B. D and G substitute च for वा. ५. G. reads
जलप्रभृति for जन्मप्रभृति ६ I. reads ब्रह्महत्याया for भूर्णहत्यायाः.
७ G reads प्रत्याम्नायो for प्रत्याम्नाये ८ G. reads साशीति for साशीति
and J. reads this line प्रत्याम्नायो गवां देयं साशीतिधननाशनम्. ९. G
reads गायत्री for गायत्र्या १० E. H and J. read -नीत्या for -रीत्या.
११. G. and I. omit प्राजापत्यस्य and B and D. read दशवार्षिकप्राजा-
पत्याम्नायत्वेन for द्वादश-वार्षिकस्य प्राजापत्यस्य प्रत्याम्नायत्वेन.

मनायत्वेन षट्त्रिंशद्वक्षसङ्ख्याको गायत्रीजपः प्राप्नोति ।
कोटिसङ्ख्याकस्तु चतुर्विंशतिमत एव स्मर्यते—

‘गायत्र्यास्तु जपन् कोटिं ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

लक्षाशीतिं जपेद्यस्तु सुरापानाद्विमुच्यते ॥

पुनाति हेमहर्तारं गायत्रीलक्षसप्ततिः ।

गायत्र्याः षष्टिभिर्लक्षैर्मुच्यते गुरुतल्पगः’ ॥

इति । तथा च सति परस्परविरोधः स्यात्—इति चेत् । एवं
तर्ह्यनयैवानुपपत्त्या कोटिजपोऽपि न प्रत्याम्नायः । किन्तु द्वाद-
शवार्षिकव्रतसमानविषयतया विकल्प्यते इति कल्पनीयम् ।
चान्द्रायणादीनां प्रत्याम्नायास्तत्रैव दर्शिताः—

‘चान्द्रायणं मृगारेष्टिः पवित्रेष्टिस्तथैव च ।

मित्रविन्दा पशुश्चैव कृच्छ्रं मासत्रयं तथा ॥

तिलहोमायुतं चैव पराकद्वयमेव च ।

गायत्र्या लक्षजप्यं च समान्याह बृहस्पतिः ॥

नित्य-नैमित्तिकानां च काम्यानां चैव कर्मणाम् ।

इष्टीनां पशुबन्धानामभावे चरवः स्मृताः ॥

पराक-तप्तकृच्छ्राणां स्थाने कृच्छ्रत्रयं चरेत् ।

व्रत-होमादिकं वाऽपि कल्पयेत् पूर्वकल्पवत्’ ॥

१. J. omits एव २ G reads जपेत् for जपन्. ३ B and D. read हेमहा चैव and G होमहर्तार for हेमहर्तार. ४. Except G all others omit च. ५ I reads कृच्छ्र for कृच्छ्र ६. E. and G. read वा for च. ७. J reads षष्टीना for इष्टीनां. ८ B. D. and G. read जपेत् for चरेत् and D. substitutes -त्रये for त्रय.

इति । यस्तु तपस्यसमर्थः धान्यसमृद्धश्च स कृच्छ्रादिन्न-
तानि ब्राह्मणभोजनेन सम्पादयेत् । तदपि तत्रैवोक्तम्—

‘कृच्छ्रे पञ्चाशतिकृच्छ्रे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशदेवं तृतीये
चत्वारिंशच्च तप्ते त्रिगुणनगुणिता विंशतिः स्यात् पराके ।
कृच्छ्रे सन्तापनाख्ये भवति षडधिका विंशतिः सैव हीना
द्वाभ्यां चान्द्रायणे स्यात्तपसि कृशब्रह्मो भोजयेद्विप्रमुख्यान्’ ॥

इति । अहरहरिति सर्वत्र सम्बद्धयते । तृतीयः कृच्छ्राति-
कृच्छ्रः । यत्तु प्राजापत्यप्रत्याम्नायत्वेन—

‘विप्रा द्वादश वा भोज्याः ।’

इति पूर्वमुदाहृतम् । तन्निर्धनविषयम् । धनिकस्य प्रतिदिनं
पञ्च पञ्चेति द्वादशसु दिवसेषु षष्टिब्राह्मणभोजनविधानात् ।
अत एव स्मृत्यन्तरे—

‘प्राजापत्यं चरेद्विप्रो यद्यशक्तः कथञ्चन ।

अहानि पञ्च विप्राग्यान् भोजयेत् सम्यगीप्सितान्’ ॥

इति । सान्तपनादीनां गोदानप्रत्याम्नायस्तत्रैव चतुर्विंश-
तिमते^७ दर्शितः—

१. J. omits स and G omits कृच्छ्रादि-; while H substitutes स्व-
for स २ B. and D. substitute चरित्वा for तृतीये and H त्रिंशदेव
for त्रिंशदेव ३ B. D and G read त्रिगुणिता and I त्रिगुणभगुणिता
both for त्रिगुणनगुणिता ४ E B and D read सान्तापनाख्ये, G सान्त-
पने, H. and J. सान्तपनाख्ये all for सन्तापनाख्ये ५ B and D. read
द्विजा for विप्रा; while G. reads विप्रान् for the same and भोजयेत् for
भोज्या ६. E. reads स्मृतम् for स्मृत्यन्तरे and G. स्मृत्यन्तरम् for the same.
७. We follow here A. and D.; while all others omit चतुर्विंशतिमते

‘प्राजापत्ये तु गामेकां दद्यात् सान्तपने द्वयम् ।
 पराके तप्तकृच्छ्रे च तिलस्तिलस्तु गास्तथा ॥
 अष्टौ चान्द्रायणे देयाः प्रत्याम्नायविधौ सदा ।
 यथाविभवसारेण दानं दद्याद्विशुद्धये’ ॥

इति । यत्तु स्मृत्यन्तरे चान्द्रायणस्य गोदानत्रयम-
 भिहितम्—

‘प्राजापत्ये तु गामेकामतिकृच्छ्रे द्वयं स्मृतम् ।
 चान्द्रायणे पराके च तिलस्ता दक्षिणास्तथा’ ॥

इति तन्निर्धनविषयम् । यथोक्तगोदानादावशक्तो गो-
 भ्यस्तृणं दद्यात् । तथाह कण्वः—

‘एकमध्ययनं कुर्यात् प्राजापत्यमथापि वा ।
 दद्याद्वा दशसाहस्रं गवां मुष्टिं विचक्षणः’

इति । अध्ययन-जपादीनां पुरुषविशेषेण व्यवस्था चतु-
 विंशतिमते दर्शिता—

‘धर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः ऋदाचित् पापमागताः ।
 जप-होमादिकं तेभ्यो विशेषेण विधीयते ॥

१. G. reads this line thus :—

प्राजापत्यद्वये तु गामेकां दद्यात्सान्तपने कृच्छ्रम् । ;
 while B. and D. read प्राजापत्याय for प्राजापत्ये तु २. I. reads पराकत-
 तातिकृच्छ्रे for पराके तप्तकृच्छ्रे च. ३. G. reads तदा for तथा H B and
 D. यथा for the same, while E. substitutes कण्व for कण्व. ४. G. and
 I. read दशसाहस्रं for द्वादशसाहस्रं ५. Except A I and G. all
 others read विशेषे for विशेषेण, while G. omits the following —

व्यवस्था चतुर्विंशतिमते दर्शिता—

‘धर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः ऋदाचित् पापमागताः ।

जप-होमादिकं तेभ्यो विशेषेण - - - - - ॥

६. B. D. and G read ऽभिधीयते for विधीयते.

नामधारकविप्रा ये मूर्खा धर्मविवर्जिताः ।
 कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि तेभ्यो दद्याद्विशेषतः ॥
 धनिना दक्षिणा देया प्रयत्नविहिता तु या ।
 एवं नरविशेषेण प्रायश्चित्तानि दापयेत् ॥

इति । अनयैव दिशा स्मृत्यन्तरे प्रसिद्धास्तीर्थयात्रादिप्र-
 त्याम्नाया यथायोगमुन्नेयाः । अत एव देवलः—

‘अभिगम्य च तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 नरः पापात् प्रमुच्येत ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ॥
 सर्वाः समुद्रगाः पुण्याः सर्वे पुण्या नगोत्तमाः ।
 सर्वमायतनं पुण्यं सर्वे पुण्या वनाश्रयाः’ ॥

(दे. स्मृ. ४९-५०)

अथ गङ्गा-सरस्वती-यमुना-नर्मदा-विपाशा-वितस्ता-
 कौशिकी-नन्दा-विरजा-चन्द्रभागा-सरयूः-उत्पथवर्ती
 सिन्धुः-कृष्णा-वेणी-शोणो-तापी-पारावती-पाषाणकी-
 गोमती-गण्डकी-बाहुदा-पम्पा-देविका-कावेरी-ताम्रप-
 र्णी-चर्मण्वती-वेवती-गोदावरी-तुङ्गभद्रा-सुचक्षुररुणा

१ I. reads इति and shows that the quotation of Devala is completed here, but the following explanation is of the author, therefore, it is a mistake, and I omits अथ and reads तीर्थानि for अथ २ Our manuscripts do not give the correct reading Some read -वन्ती some -वन्ता &c ३ B and D substitute -शोणिता- for -शोणा-; while G omits it ४ J. reads -पाषाणगोमती- for -पाषाणकी गोमती- ५ B and D. read -चम्पा- and J -वेया- for -पम्पा-, while G adds -नदी- after -पम्पा- ६ G reads -ताम्रवर्णी- for -ताम्रपर्णी-. ७ J omits the following —

तुङ्गभद्रा सुचक्षुररुणाचेति महानद्य पुण्यतमाः ।
 गङ्गाद्वारं कनखल शक्रावतार सौकर प्रयागो.

चेति महानद्यः पुण्यतमाः । गङ्गाद्वारं कनखलं शक्राव-
 तारं सौकरं प्रयागो गङ्गासागरमिति एतानि गङ्गायास्ती-
 र्थानि । प्लाक्षं प्रलवणं वृद्धकन्यकं सारस्वतमादित्यतीर्थं
 बदरीपाञ्चालं वैजयन्तं पृथूदकं नैमिषं विनशानं च-
 मसोद्भेदं प्रभास इति सारस्वततीर्थानि । कावेरीसङ्गमं
 सरस्वतीसङ्गमं गन्धमादनमिति सामुद्राख्यतीर्थानि
 पुण्यतमानिति । पुष्करं मूर्धकं गयाशिरः कुरुक्षेत्रमिति
 पुण्यक्षेत्राणि । वाराणसी महाभैरवं देवदारुवनं
 प्राचीनबर्हिः केदारं मध्यममहालयं कुमारमहालयं
 रुद्रावतारं वङ्गलं विष्णुशिवं महाकालं पुरुषोत्तमं जम्बु-
 मार्गं चेत्येतान्यायतनानि । हिमवानुदयो महेन्द्रो विदुरः
 शतशृङ्गः श्रीपर्वतो देवपर्वतो नीलपर्वतो^{१४} विन्ध्यपर्वतः
 पारियात्रश्चेति पर्वताः पुण्यतमाः पापं नाशयन्ति । अन्यानि
 क्षेत्रायतन-पर्वताः-ऽऽश्रम-तीर्थानि पुण्यतमानि भवन्ति ।

१ G. omits एतानि. २ J reads लाक्ष्य for प्लाक्ष and I प्रश्रवणं वृद्ध-
 कन्याक for प्रलवण वृद्धकन्यक ३ B and D read आदित्यतीर्थ बदर
 पाञ्चाल for आदित्यतीर्थ बदरपाञ्चाल and I. reads बदरी पाञ्चाल for
 बदरपाञ्चाल ४. E. B. H and D. च सोद्भेद, J. वसोद्भेद, G सौद्भेद and I.
 चापोद्भेद all for चमसोद्भेद ५. B D. and G. read सरस्वतीतीर्थानि
 for सारस्वततीर्थानि ६ B and D omit सरस्वतीसगम and J reads
 गन्धमादान for गन्धमादन and H. and G. समुद्राक्ष- for समुद्राख्य - ७ H.
 reads मूर्धक and I मूर्द्धक for मूर्धक. ८ I. reads प्राचीनवाह. and
 B. D E G. प्राचीनवाह. for प्राचीनबर्हि ९ B D. and G. read महारुद्र
 महालयं for मध्यममहालयं कुमारमहालय and for the same I reads मध्यम-
 महारुद्र महाबल महालयं कुमारमहालयं E. and H. महारुद्रं महालय कुमा-
 रमहालय १० B D and G. read तु गुलण्ड, H. तुंगल and J. गलाण्डं
 all for वङ्गल. ११ B. and D omit महाकाल. १२ J. reads जम्बुग्राम
 for जम्बुमार्ग. १३ B. D. G. omit श्री and read पर्वतः for श्रीपर्वत.
 १४ Except A and J all others omit नीलपर्वत, while I. reads वेदपर्वत
 for देवपर्वत and J. E. omit देवपर्वत and B. and D. omit विन्ध्यपर्वत.

इति । विश्वामित्रः—

‘कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि शुद्धयभ्युदयकारणम् ।
प्रकाशे च रहस्ये चाप्यनुक्ते संशयेऽस्फुटे ॥
प्राजापत्यं सान्तपनं शिशुकृच्छ्रः पराककः’ ।

इति । जमदग्निः—

‘तीर्थे तु पादः कृच्छ्रं स्यान्नद्यामर्धफलं लभेत् ।
द्विगुणं तु महानद्यां सङ्गमे त्रिगुणं भवेत्’ ॥

इति । तथा च नारदः—

‘अतिकृच्छ्रःपर्णकृच्छ्रःसौम्यःकृच्छ्रातिकृच्छ्रकः ॥ (२१)
महासान्तपनं शोद्धये तप्तकृच्छ्रस्तु पावनः ।
जपोपवासकृच्छ्रस्तु ब्रह्मकूर्चस्तु शोधनः ॥ (२२)
एते व्यस्ताः समस्ता वा प्रत्येकं द्व्येकतोऽपि वा ।
पातकादिषु सर्वेषु उपपातकेषु च यत्नतः ॥ (२३)

१. B. D. and J. read कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि शुद्धयन्त्युदयकारणम्. G follows this reading, but reads कृच्छ्र for कृच्छ्र-. H. also reads the same, but differs in reading शुद्धयति for शुद्धयभ्यु-. २. B and D. read नुक्तये for अनुक्ते and G reads प्रकारे for प्रकाशे ३. D. reads शिशुकृच्छ्रं- J पराककम् for शिशुकृच्छ्र and पराकक. respectively. ४. I. reads जमदग्नि and omits the following quotation including इति after त्रि-शङ्गाय षष्टिभाग &c. ५. E G. and H add तु after नद्याम्. B. and D. read नद्या तु त्रिगुण भवेत्, G नद्यां तु षड्भि फलं लभेत्, H नद्यां तु त्रिफलं लभेत् and J. नद्यां तु नि फल भवेत् all for नद्यामर्धफल लभेत् ६. I. omits इति तथा च नारद and shows that the following quotation belongs to the Nārada. ७ G omits the following —

‘अतिकृच्छ्र पर्णकृच्छ्र सौम्य कृच्छ्रातिकृच्छ्रक ।

महासान्तपन शोद्धये तप्तकृच्छ्रस्तु पावन ॥ ,

while H. substitutes शोद्धय for शोद्धये ८. B. and D read ह्येकतो, G. and J. एकतो. H. स्वेकतो all for द्व्येकतो ९. G. reads उपपातेषु for उपपातकेषु.

कार्योश्चान्द्रायणयुता केवला वा विगुह्ये ।
 उपवासस्त्रिरात्रं वा मासः पक्षस्तदर्धकम् ॥ (२४)
 षडहो द्वादशाहानि कार्या शुद्धिः फलैर्विना ।
 उपपातकयुक्तानामनादिष्टेषु चैव हि ॥ (२५)
 शक्ति-जाति-गुणान् दृष्ट्वा सकृद्बुद्धिकृतं लघु ।
 अनुबन्धादिकं दृष्ट्वा कल्प्यं सर्वं यथागमम् ॥ (२६)
 प्रकाशं उक्तं यत्किञ्चिद्विशो भागो रहस्यके ।
 त्रिंशद्भागःषष्टिभागः कल्प्यो जात्याद्यपेक्षया ॥ (२७)
 (ना. स्मृ. १३. २१-२७)

इति ॥

इति कृच्छ्रप्रत्याज्ञाया निरूपिताः ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-परमेश्वर-वैदिकमार्गप्रवर्तक-
 श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवामात्यस्य कृतौ
 पराशरस्मृतिव्याख्यायां द्वादशाध्याये प्रायश्चित्तप्रकरणम् ॥

१ G reads चान्द्रायणयुता सर्वे for कार्योश्चान्द्रायणयुता . २ B. D G.
 H. and J substitute सिद्धि. for शुद्धि . ३. B and D. read मन्त्रादिष्टेषु
 for अनादिष्टेषु ४ B and D read शुद्धिकृत for बुद्धिकृत . ५. G. reads
 यथागमे for यथागमम् ६ E and J प्रकाशयुक्त and G. प्रकाशानुक्त
 both for प्रकाश उक्त . ७ Except A., others omit this.

अथ कर्मविपाको निरूप्यते ।

यद्यपि लोके कर्मशब्दः सुकृत-दुष्कृतयोः साधारणः तथाप्यत्र प्रायश्चित्तस्य प्रकृतत्वात्तन्निवर्त्यतया दुष्कृतस्यैव बुद्धिस्थत्वात्तत्रैव पर्यवस्यति । विशेषेण पचनं विपाकः फलदेशा । कर्मणां विपाकः कर्मविपाकः । स च विपाकस्त्रिविधः जन्म चाऽयुर्भोगश्चेति । एतत्सर्वं पतञ्जलिर्योगशास्त्रे सूत्रयामास—

‘सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगाः’ ।

(यो. सू. २. १३)

इति । अस्य सूत्रस्यायमर्थः—अविद्याऽस्मिता-राग-द्वेषाभिनिवेशात्मकाः पञ्च क्लेशाः कर्मणां मूलम् ।

‘क्लेशमूलः कर्माशयः’ ।

(यो. सू. २. १२)

इति सूत्रितत्वात् । सति तस्मिन् पञ्चक्लेशात्मके मूले तानि कर्माणि विपच्यन्ते । दग्धक्लेशबीजस्य तु जीवन्मुक्तस्य न सञ्चितानि कर्माणि फलमारभन्ते । ज्ञानाग्निना भस्मसात्कृतत्वात् । यथा वितुषो व्रीहिर्न प्ररोहति तद्वत् । तस्य तुषस्थानीयं क्लेशपञ्चकमुपजीव्यैव कर्माणि जन्मादित्रयरूपेण विपच्यन्ते । तत्र जन्म कृम्यादि ।

१. I. reads धर्मशब्द through mistake २ B. and D. दुष्टत्वस्यैव, G. दुष्टस्यैव for दुष्कृतस्यैव ३ B. and D. omit फलदेशा । कर्मणां विपाकः कर्मविपाक । स च विपाकः ४; while E. G. H. and J. omit फलदेशा । कर्मणां विपाकः कर्मविपाकः ५ J. omits पञ्च क्लेशा ६ B. D. and G. read वृद्ध- for दग्ध-. ६ I. reads तस्मात् बीजस्थानीय for तस्य तुषस्थानीयं. ७. B. and D. जन्मक्रमादि and G. जन्माक्रियादि for जन्म कृम्यादि.

‘पतितं याजयित्वा तु क्रिमियोनौ प्रजायते’ ।

(ब्र. पु. २१७. ४०)

इत्यादिस्मरणात् । आयुः पञ्च-दशवर्षादिकम् ।

‘तत्र जीवति वर्षाणि दश वा पञ्च वा द्विजः’ ।

(ब्र. पु. २१७. ४०)

इत्यभिधानात् । भोगो यमयातनादिः ।

‘यमलोके तु ते घोरं लभन्ते परियातनाम्’ ।

(ब्र. पु. १२५. १३७)

इत्यादिस्मरणात् ।

तमेतं जात्यायुर्भोगलक्षणं विपाकं सामान्य-विशेष-शास्त्रो-
दाहरणेन बहुधा प्रपञ्चयिष्यामः ।

नैनु-नायं विपाको विधातुं प्रतिषेद्धुं वा शक्यते अननुष्ठे-
यत्वादवर्जनीयत्वाच्च । अत एवैतस्मिन्विधि-प्रतिषेधपरे शास्त्रे
तन्निरूपणमयुक्तम् ।

नायं दोषः । प्रायश्चित्तार्थवादत्वेन तदुपयोगात् । अर्थ-
वादस्तु विहिते प्रवर्तकत्वेन प्रतिषिद्धान्निवर्तकत्वेन च विधि-
प्रतिषेधैकवाक्यतां भजते-इति न्यायविदां मर्यादा ।

अत्र च प्राजापत्याद्यनुष्ठानरूपस्य प्रायश्चित्तस्य क्लेशात्म-

१ I. reads दश पञ्च च वा द्विज . २ B and D. read घोर and G. घोरे
for घोरं. ३. B and D. substitute मनु- for ननु ४ B and D. read
अनुष्ठेयात् अवर्जनीयात् च for अननुष्ठेयत्वादवर्जनीयत्वाच्च ५ B. D E G.
H. and I read अत एव तस्मिन् for अत एवैतस्मिन्, while I substitutes
-परेण शास्त्रेण for -परं शास्त्रे ६ B. and D. विहितप्रतिषेधैक- for प्रतिषिद्धा-
न्निवर्तकत्वेन च and G. read प्रतिषिद्धे निवर्तकेन च for the same; while
I. प्रतिषेधैक्यतां for प्रतिषेधैकवाक्यता ७ B. and D. omit च.

कृत्वात् रागतः प्रवृत्तिर्न सम्भवतीति तत्रै प्रवृत्तिसिद्धये प्ररोचना कर्तव्या ।

ननु—विहितेष्वग्निष्टोमादिषु स्वर्गादिविपाकोपवर्णनेन प्ररोचयितुं शक्यते । स्वर्गादीनामनुकूलफलत्वात् । क्षयरोगादीनां तु प्रतिकूलफलत्वेन तदुपवर्णनं न प्ररोचनायोपयुक्तम् ।

विषम उपन्यासः । तत्र हि स्वर्गादिसाधने प्ररोचनमुत्पादनीयम् । न त्वत्र क्षयरोगादिसाधने प्ररोचनमुत्पाद्यते । किं तर्हि क्षयरोगादिनिवर्तके प्रायश्चित्ते । तन्निवृत्तिश्चानुकूलं फलम् ।

ननु—एवमपि क्षयरोगादिनिवृत्तिरूप एव प्रायश्चित्तात्मकस्य कर्मणो विपाकः प्ररोचकत्वेन वक्तव्यः । न तु ब्रह्महत्यादिविपाकः । तस्याप्ररोचकत्वात् ।

मैवम् । द्विविधा हि ब्रह्महत्यादयः । सञ्चिता सञ्चेष्यमाणाश्च । तत्र सञ्चेष्यमाणेषु प्रतिषेधविषयेषु ब्रह्महत्यादिषु क्षयरोगाद्युपन्यासः ब्राह्मणावगोरणादौ शतयातनादिवत् तन्निवर्तकार्थवादत्वेनान्वेति । सञ्चितेषु प्रतिकूलं फलं श्रुत्वा तत उद्विजमानस्तन्निवृत्त्युपायमाकाङ्क्षति । अत उद्वेगप्रयोजकतया प्रायश्चित्तेऽपि प्रवर्तकत्वं भवतीति प्रवर्तक-निवर्तकद्विविधार्थवादत्वेन अयं कर्मविपाकोपन्यास उपयुज्यते ।

१. G. substitutes अत्र for तत्र २. B and D omit -षु स्वर्गादिविपाको.
३. G. substitutes अपि for हि ४ B and D substitute मनु for न तु and तत्र प्रयोजकत्वात् for तस्याऽप्ररोचकत्वात् ५ B. D. and H omit फल.
६ B H and J read -प्रनाडिकया for -प्रयोजकतया. ७. B. and D read उच्यते for उपयुज्यते.

तदेवं सञ्चित-सञ्चेष्यमाणयोरुपयोगः । आरब्धफलेषु
प्रतिकूलफलस्य प्रत्यक्षदर्शनादेवोद्वेगः सिद्ध्यति । प्रवर्त्तकं
तु व्याध्यादिनिवृत्तिरूपस्य प्रायश्चित्तविपाकस्योपवर्णनम् ।
अतः क्षयरोगादिरूपस्तन्निवृत्तिरूपश्च विपाकोऽत्रै निरूप्यते ।

तत्र सामान्येन पापकर्मविपाकः शिवधर्मोत्तरेऽभिहितः—

‘अथातः पततां पुंसामधर्मः परिकीर्तितः ।

नरकार्णवे महाघोरे पातनात् पापमुच्यते’ ॥

इति । विष्णुधर्मोत्तरेऽपि—

‘अतिवाहिकसंज्ञस्तु देहो भवति भार्गव ।

केवलं तन्मनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते ॥ (२)

याम्यैर्नरैर्मनुष्याणां तच्छरीरं भृगूत्तम ।

नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां द्विज ॥ (३)

मनुष्याः प्रतिपद्यन्ते स्वर्गं नरकमेव वा ।

नैवान्ये प्राणिनः केचित् सर्वे ते फलभोजिनः ॥ (४)

शुभानामशुभानां च कर्मणां भृगुनन्दन ।

सञ्चयः क्रियते लोके मनुष्यैरेव केवलम् ॥ (५)

१. H omits -फलस्य. २. J omits ३. B D. and G. omit this one line. H. also omits it, but gives in the marginal correction. ४. I reads नरकार्णवे for नरकार्णवे and B D and I. read पतनात् for पातनात्. ५ B. and D. omit विष्णुधर्मोत्तरेऽपि, while G. omits अपि only and H substitutes च for अपि ६ The text reads अतिवाहिकगर्भस्य for अतिवाहिकसंज्ञस्तु ७ B. D E. H read भार्गव for भार्गव, but it seems incorrect as the quoted verses are addressed to Bhārgava. ८. J reads प्रतिपद्यन्त for प्रतिपद्यन्ते ९ Except A. and the text all others read फलभोजिनः for फलभोजिन. १० The text reads वा for च.

तस्मान्मनुष्यस्तु मृतो यमलोकं प्रपद्यते ।

नान्यः प्राणी महाभाग फलयोनौ व्यवस्थितः ॥ (६)

याम्यलोकं प्रपन्नस्य पुरुषस्य तथा यमः ।

योनीश्च नरकाश्चैव निरूपयति कर्मणा' ॥ (७)

(वि. ध. २ १०२. २-७)

इति । ब्रह्मपुराणेऽपि—

‘कर्मणा मनसा वाचा ये धर्मविमुखा नराः । (१३६)

यमलोके तु ते' घोरां लभन्ते परियातनाम् ।

इहान्यमपि कृत्वा तु नरः कर्माशुभात्मकम् ।

प्राप्नोति नरकं घोरं यमलोकेषु' यातनाम्' ॥

(ब्र. पु. १२९. १३६-१४२)

इति । विष्णुपुराणेऽपि—

‘पापकृद्याति नरकं प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ।

पापानामनुरूपाणि प्रायश्चित्तानि यद्यथा ॥

तथा तथैव संस्मृत्य प्रोक्तानि परमर्षिभिः' ।

(वि. पु. ४. ५. २१-२२)

इति । विष्णुधर्मोत्तरे—

‘प्रायश्चित्तैः क्षयं याति पापं कृतमसंशयम् । (३)

१. Except A and the text all others read मनुष्यस्य or मनुष्यश्च for मनुष्यस्तु २ The text reads यच्छ्लोके for याम्यलोक ३. The text reads कर्मणाम् for कर्मणा ४. B D, G. E. H. and J. do not insert ऽपि ५ B and D. read ता for ते and J घोरे for घोरा ६. B and D read इहान्यमपि, G इह कामोऽपि and H इहान्यमपि all for इहान्यमपि ७. B D G and J read नरलोकेषु for यमलोकेषु ८. Except A and I. all others omit ऽपि. ९ I. reads तद्यथा for यद्यथा. १०. G reads प्रायश्चित्ताच्छ्रम याति for प्रायश्चित्तैः क्षयं याति, while I. reads कृतं पाप न संशय and B and D पाप कृत्यमसंशयम् both for पापं कृतमसंशयम्.

प्रायश्चित्तविहीना ये राजभिश्चाप्येदण्डिताः ।
 नरकं प्रतिपद्यन्ते तिर्यग्योनि तथैव च ॥ (४)
 मनुष्यमपि चोसाद्य भवन्तीह तथाङ्किताः ।
 प्रायश्चित्तमतः कार्यं कल्मषस्यापनुत्तये ॥ (५)
 (वि. ध. २. ७०. ३-५)

इति । भविष्योत्तरेऽपि—

‘देव-तिर्यङ्-मनुष्याणामधर्मनिरतात्मनाम् ।
 धर्मराजः स्मृतः शास्ता सुघोरैर्विधैर्वधैः ॥
 नियमाचारसक्तानां प्रमादात् स्खलितात्मनाम् ।
 प्रायश्चित्तैर्गुरुः शास्ता न तु तैरिष्यते यमः ॥
 पारदारिक-चौराणामन्यायव्यवहारिणाम् ।
 नृपतिः शासकः प्रोक्तः प्रच्छन्नानां च धर्मराट् ॥
 तस्मात् कृतस्य पापस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘ततश्च यातनादेहं क्लेशेन प्रतिपद्यते ।
 तत्कर्मजं यातनार्थममातापितृसम्भवम् ॥

१. The text reads अवसिता for अदण्डिता २ B D E, G substitute वा for च ३. B and D. read भवन्ति इतपङ्किला for भवन्तीह तथाङ्किताः; while G. substitutes इति for इह. ४. B D G, E and H. read -नियतात्मनाम् for -निरतात्मनाम्. ५. I. reads विधैः and B वधे for वधैः. ६. B and D. read प्रमादास्खलितात्मनाम् for प्रमादात् स्खलितात्मनाम्. ७. G. reads ननु for नतु

तत्प्रमाणवयो-ऽवस्था-संस्थानैः प्राक्तनं यथा ।
 विहाय सुमहागुप्तं शरीरं पाञ्चभौतिकम् ॥ (२९)
 अन्यत् शरीरमादत्ते यातनार्थं स्वकर्मजम् ।
 तन्मात्रैर्गुणसंयुक्तं नानात्मीयं स्वकर्मजम् ॥
 दृढं शरीरमाप्नोति सुख-दुःखोपभुक्तये । (३१)
 तेन भुक्त्वा स्वकर्माणि पापकर्ता नरो भृशम् ॥
 सुखानि धार्मिकोऽदुष्टं इहानीतो यमक्षयात् ॥ (३२)
 (ब्र. पु. २१४. २८-३२)

इति । मनुस्तु मानसादिकर्मविशेषेण विपाकविशेषमाह—
 'चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नोऽयमुक्तो धर्मस्त्वया ऽनघ ।
 कर्मणां फलनिर्वृत्तिं शंस नस्तत्त्वतः पराम् ॥ (१)
 स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन् मानवो भृगुः
 अस्य सर्वस्य शृणुत कर्मयोगस्य निर्णयम् ॥ (२)
 शुभाशुभफलं कर्म मनो-वाग्देहसम्भवम् ।
 कर्मजा गतयो नृणामुत्तमा-ऽधम-मध्यमाः ॥ (३)

१ The following is not in the text —

ततश्च यातनादेहं क्लेशेन प्रतिपद्यते ।

तत्कर्मजं यातनार्थममातापितृसम्भवम् ॥

तत्प्रमाण-वयो-ऽवस्था-संस्थानैः प्राक्तनं यथा ।

२ B. and D. read -स्थापनै for -संस्थानै , while E H तथा for यथा and G. प्राकृतै for प्राक्तन ३ B and D. read अन्य for अन्यत् ३. B. and D omit this line and G. reads तन्मात्रा- for तन्मात्र- while H. तन्मात्र for the same ४ G. reads -पयुक्तये for -पभुक्तये ५ G. reads पापकर्मा for पापकर्ता. ६. I. reads धार्मिको भुङ्क्ते for धार्मिकोऽदुष्ट ७. J. reads कृत्स्नस्य. ८. J. B. and D. read त्वमत परम् for तत्त्वत पराम्, while G. substitutes फलम् for पराम्. ९ B. D E. G. and H read नूनम् for नृणाम्.

तस्येह त्रिविधस्याऽपि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः ।
 दशलक्षणयुक्तस्य मनो विद्यात् प्रवर्तकम् ॥ (४)
 परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
 वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्ममानसम् ॥ (५)
 पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः ।
 असम्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ (६)
 अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
 परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ (७)
 मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्ते शुभाशुभम् ।
 वाचैव वाकृतं कर्म कायेनैव तु कायिकम् ॥ (८)
 शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ।
 वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्त्यजातिताम् ॥ (९)
 (म. स्मृ. १२. १-९)

इति । हारीतोऽपि—

'सर्वाभक्ष्यभक्षणमभोज्यभोजनमपेयपानमगम्या-
 गमनमयाज्ययाजनमसत्प्रतिग्रहणं परदाराभिग-
 मनं द्रव्यापहरणं प्राणिहिंसा चेति शारीराणि ।
 (१३) पारुष्यमनृतं विवादः श्रुतिविक्रयश्चेति वा-

१ J. reads अधिष्ठानस्य and I. reads ह्यधिष्ठानस्य both for त्र्यधिष्ठानस्य
 २ Except A and the text all others read चैव for चापि. ३. B. D. E.
 H. I. and J. read अनिबद्ध- and G. अतिबद्ध- for असम्बद्ध- ४. J. reads
 विविधं for त्रिविधं ५ We follow here only A. and I., while B. D. E.
 G. H. and J. वाचैव वाङ्मय and the text वाचा वाचा कृत for वाचैव वाक्-
 कृत. ३. The text substitutes च for तु. ७ B. and D. read this line thus:—

मानसैर्मृगपक्षित्व वाचिकैरन्त्यजातिताम् ॥

८. I. omits अपेयपानम् ९ G. reads -क्रय for -विक्रय .

चिकानि । (१४) परोपतापनं पराभिद्रोहः क्रोधो
 लोभो मोहोऽहङ्कारश्चेति मानसानि । (१५) तदे-
 तान्यष्टादश नैरयाणि कर्माणि यस्मिन् यस्मिन्
 वयसि करोति यः स तस्मिन् तस्मिन् वयसि शा-
 रीर-वाचिक-मानसानि प्राप्नोति । (१६) एवं ह्याह-
 यस्यां यस्यामवस्थायां यत् करोति शुभाशुभम् ।
 तस्यां तस्यामवस्थायां तत्तत्फलमवाप्नुयात् ॥ (१७)
 शरीरेणैव शरीरं वाङ्मयेन तु वाचिकम् ।
 मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्ते शुभाशुभम् ॥ (१८)
 (हा. स्मृ. ३२. १३-१८)

इति । आत्मन ईश्वररूपत्वं प्रतिपाद्याह याज्ञवल्क्यः—

‘यद्येवं स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः सम्प्रयुज्यते ? ॥ (१२९)
 करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथंच न ।
 वेत्ति सर्वगतां कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ? ॥ (१३०)
 अन्त्य-पक्षि-स्थावरतां मनो-वाक्काय-कर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवयोनिशतेषु च ॥ (१३१)

१ G omits लोभो. २. B and D. omit मानसानि ३. I omits वयसि and J substitutes काले for वयसि and G omits करोति य. स तस्मिन् तस्मिन् वयसि. ४ B and D read मानसान्याप्नोति, G E. H. and J मानसान् प्राप्नोति for मानसानि प्राप्नोति ५ G. omits हि ६. G. reads उपयुङ्क्ते for उपभुङ्क्ते. ७ The text reads करणेनान्वितस्यापि for करणैर-न्वितस्यापि. ८. J. and the text reads पूर्व ज्ञान for पूर्वज्ञान. ९ B. and D. reads न देवताम्, J निवेदनाम् for न वेदनाम्. १०. G. reads अन्य- for अन्त्य-.

अनन्ताश्च यथा भावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ (१३२)
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषांचिदिह जायते ।
 इह चांमुत्र चैकेषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ (१३३)
 परद्रव्याण्यभिधायंस्तथाऽनिष्ठानि चिन्तयन् ।
 त्रितयाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ (१३४)
 पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः परुषस्तथा ।
 असम्बद्धप्रलापी च मृग-पक्षिषु जायते ॥ (१३५)
 अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।
 द्विसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ (१३६)
 (या. स्मृ ३. १२९-१३६)

इति । सत्त्वादिगुणविशेषेण विनाकविशेषं स एवाह—

'आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्देदविद्याति सात्त्विको देवयोनिताम् ॥ (१३७)
 असत्कार्यरतो धीर आरम्भी विषयी च यः ।
 स राजसो मनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ (१३८)

१ B. and D. read अभिजायते for इहजायते २ The text reads वा for both च in this line. ३ I. reads ऽन्त्यादि- for ऽत्यासु- ४ A. C E H. and I. read पुरुषा for पुरुषो . ५ J reads अनिबद्ध प्रलापी च for असम्बद्धप्रलापी च ६ E I. and J read मृतः पक्षिषु for मृग-पक्षिषु. ७. Before शौचवान् J. adds कृत- ८ J. reads कर्मकृत्- for धर्मकृत्. The text reads धर्मकृद्देदविद्यावित् for धर्मकृद्देदविद्याति, while G. omits the following —

धर्मकृद्देदविद्याति सात्त्विको देवयोनिताम् ॥

असत्कार्यरतो धीर आरम्भी विषयी च यः ।

९. I. reads विषयाचक. for विषयी च यः.

निद्रालुः क्रूरकृल्लुब्धो नास्तिको याचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्यक्षु तामसः ॥ (१३९)
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्नहि ।
 भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ (१४०)
 (या. स्मृ. ३. १३७-१४०)

इति । मनुरपि—

‘सत्त्वं रजस्तमैश्चेति त्रीन् विद्यादात्मनो गुणान् ।
 यैर्व्याप्येमान् स्थितो भावान् महान् सर्वानशेषतः ॥ (२४)
 यो यदैषां गुणो देहे साकल्येनातिरिच्यते ।
 स तदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ (२५)
 सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं राग-द्वेषौ रजः स्मृतम् ।
 एतद्व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः ॥ (२६)
 तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।
 प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ २७ ॥

१. J reads प्रमादवाक् for प्रमादवान्. २ Except A and the text all others read एव for एव ३. The text substitutes एव for इति. ४ J. reads this line thus —

यो व्याप्येह स्थितो भावो गृह्णन् सर्वाविशेषतः ।

E substitutes यो व्याप्येमां for यैर्व्याप्येमान्, G स्थितान् for स्थितो ५. B and D. read सत्त्वं तमश्च ज्ञानं च, while J सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं ६ G reads एते for एतद् and E omits this line and the following 29 lines, and the word अधमा from . . -मदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः । H. reads एतद्व्याप्तिमदे- for एतद्व्याप्तिमदे- ७ From this line to the end of 39 S’loka this portion does not appear in I.

यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
 तद्रजोऽप्रतिधं विद्यात् सततं हारि देहिनाम् ॥ २८ ॥
 यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकम् ।
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ २९ ॥
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः ।
 अग्र्यो मध्यो जघन्यश्च तं प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३० ॥
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 धर्मक्रियाऽऽत्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ३१ ॥
 आरम्भरुचिता धैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।
 विषयोपसेवा चाजलं राजसं गुणलक्षणम् ॥ ३२ ॥
 लोभः स्वप्नोऽधृतिः क्रौर्यं नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता ।
 याचिष्णुता प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ३३ ॥
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रिषु तिष्ठताम् ।
 इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशो गुणलक्षणम् ॥ ३४ ॥

१. J. B. D. and G. read ऽप्रतिभ for ऽप्रतिधं and H ऽप्रतिस for the same. The different commentators of Manû read variously, Medhâtithî and Kulluka Bhatta read ऽप्रतिभ, Râghavânanda, Nandana and Râm-chandra ऽप्रतिध and Govinda Raja follows the same. २ B. and D. read अव्यक्तविषयात्मकम् and H. अव्यक्तविषयात्मकम् for अव्यक्त विषयात्मकम्. ३. B. and D read अद्वेषः सर्वभूतेषु for धर्मक्रियात्मचिन्ता च, while G. H. and J omit this and the following one line—

धर्मक्रियाऽऽत्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥
 आरम्भरुचिता धैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।

४ B. omits this line. ५ G. and J. omit this and the following one line:—

लोभः स्वप्नोऽधृतिः क्रौर्यं नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता ।
 याचिष्णुता प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ॥.

६. B. D. H. and J. शौर्यं for क्रौर्यं. ७. B. and D. read प्रसादश्च for प्रमादश्च. ८. B. and D. read मानसिकं for सामासिकं

यत् कर्म कृत्वा कुर्वश्च करिष्यंश्चैव लज्जते ।
 तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वं तामसं गुणलक्षणम् ॥ ३५ ॥
 येनास्मिन्कर्मणा लोके ख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् ।
 न च शोचत्यसम्पत्तौ तद्विज्ञेय तु राजसम् ॥ ३६ ॥
 यत् सर्वेणैच्छति ज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् ।
 येन तूष्यति चात्मास्य तत् सत्त्वगुणलक्षणम् ॥ ३७ ॥
 तमसा लक्षणं कामो रजसस्त्वर्थ उच्यते ।
 सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रेष्ठ्यमेषां यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥
 येन यांस्तुं गुणेनैषां संसारान्प्रतिपद्यते ।
 तान् समासेन बक्ष्यामि सर्वस्यास्य यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥
 देवत्वं सात्त्विका अन्ति मनुष्यत्वं हि राजसाः ।
 तिर्यक्त्वं तामसा नित्यमित्येषां त्रिविधा गतिः ॥ (४०)
 त्रिविधा त्रिविधेषा तु विज्ञेया गौणिकी गतिः ।
 अधमा मध्यमाऽऽद्या च कर्मविद्याविशेषतः ॥ (४१)
 स्थावराः कृमिकीटाश्च मत्स्याः सर्पाः सरीसृपाः ।
 पशवश्च शृगालाश्च जघन्या तामसी गतिः ॥ (४२)

१ The text reads लज्जति; while B and D read लज्जसे for the same २ B and D read सर्वं नैच्छति for सर्वेणैच्छति. ३ The text reads यथात्तरम् for यथाक्रमम् ४ The text reads येन यस्तु, but the commentator Medhātithi reads यान्, Kulluka Bhatta and Rāmachandra also follow the same and H एतेषा तु both for येन यास्तु ५ B, D and the text substitute च and G H and J तु for हि ६ G reads इत्येषा च शिव मते for इत्येषा त्रिविधा गति and J reads इत्येषा for इत्येषा. ७ G reads मति for गति ८ The text reads सकच्छपा for सरीसृपा ९. The text substitutes शृगालाश्च for शृगालाश्च.

हास्तेनश्च तुरङ्गाश्च शूद्रा म्लच्छाश्च गर्हिताः ।
 सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च मध्यमा तामसी गतिः ॥ (४३)
 चारणाश्च सुपर्णाश्च पुरुषाश्चैव दाम्भिकाः ।
 रक्षांसि च पिशाचाश्च तामसेषूत्तमा गतिः ॥ (४४)
 झल्ला मल्ला नटाश्चैव पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः ।
 द्यूतपानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥ (४५)
 राजानः क्षत्रियाश्चैव राज्ञां चैव पुरोहिताः ।
 वाद-युद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः ॥ (४६)
 *गन्धर्वा गुह्यका यक्षा विबुधानुचराश्च ये ।
 *तथैवाप्सरसः सर्वा राजसेषूत्तमा गतिः ॥ (४७)
 तापसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः ।
 नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥ (४८)
 यज्वान ऋषयो वेदा देवा ज्योतीषि वत्सराः ।
 पितरश्चैव साध्याश्च द्वितीया सात्त्विकी गतिः ॥ (४९)

१. I. reads विगर्हिता for गर्हिता २ The text reads तामसीषु for तामसेषु ३ E. G and H. read झल्ला, J भिल्ला both for झल्ला, while B and D omit this and the following one line -

झल्ला मल्ला नटाश्चैव पुरुषा शस्त्रवृत्तयः ।

द्यूतपानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥

४. G. reads तु कुकृतय, E. and H तु कुवृत्तय for शस्त्रवृत्तय ५ E. G. and J read प्रथमा for जघन्या, while H omits this and the following one line —

द्यूत-पानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥

राजान क्षत्रियाश्चैव राज्ञा चैव पुरोहिताः ।

६ B. D E G H. and J. read दान- for वाद-. ७ G omits this and the following one line —

गन्धर्वा गुह्यका यक्षा विबुधानुचराश्च ये ।

तथैवाप्सरस सर्वा राजसेषूत्तमा गतिः ॥

८ E. I. and J read विविधानुचरा. for विबुधानुचरा. ९. The text reads राजसीषु for राजसेषु.

ब्रह्मा विश्वसृजो धर्मो महानव्यक्तमेव च ।
 उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ॥ (५०)
 एष सर्वः समुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्य कर्मणः ।
 त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः संसारः सार्वभौतिकः ॥ (५१)
 (म. स्मृ. १२. २४-५१)

इति ॥

अथ प्रेतत्वादिहेतुभ्यो नानाविधेभ्यः पापविशेषेभ्यो यो-
 निविशेषा अभिहिता विष्णुधर्मोत्तरे—

‘असाहिष्णुतयान्यस्य गुणानां कारणं विना ।
 महत् पापं समुत्पन्नं तदस्य प्रेतकारणम् ॥
 ब्रह्मस्वहारिणश्चैते पापाः प्रेतत्वमागताः ।
 परदाररताः केचित् स्वामिद्रोहरताः परे ॥
 मित्रद्रोहरताः केचिद्देशेऽस्मिन्भृशदारुणे ।
 स्वकर्मभिश्च्युताः सर्वे जायन्ते प्रेतयोनिषु’ ॥
 (वि. ध. २. ७०. २३-२५)

इति । पद्मपुराणे—

‘अयाज्ययाजकश्चैव याज्यानां च विवर्जकः ।

१. B D E and J read ब्रह्मविश्वसृजो, while H I. substitute महत्
 for महान् २. G reads पापेभ्य for पापविशेषेभ्य; while except A. and
 I. all others omit अभिहिता ३. B. and D read करण- for कारण-
 ४. B. D and H. read एव for एते ५. G reads परा for परे ६. B.
 D. E G H. and J. read स्वकर्मविच्युता for स्वकर्मभिश्च्युता. ७. G.
 does not insert इति H reads यमपुराणे for पद्मपुराणे I searched for the
 Padma purâna which is available in this time. The following quoted
 verses are found in the same

विरतो विष्णुविद्यासु स प्रेतो जायते नरः ॥ (५०)

सामान्यदक्षिणां लब्ध्वा गृह्णात्येको विमोहितैः ।

नास्तिक्यभावनिरतः स प्रेतो जायते नरः' ॥ (५३)

(प पु. ४५. २७. ५०-५३)

इति । स्कान्दे चमत्कारखण्डे—

‘द्यो भवेन्मानवः क्षुद्रस्तथा पैशुन्यकारकः ॥

ब्राह्मणान्वयसम्भूतो वृथाभांसाशनश्च यः ।

प्राणिनां हिंसको नित्यं स प्रेतो जायते नरः ॥

अकृत्वा देवकार्यं यस्तथा च पितृतर्पणम् ।

योऽश्नाति भृत्यवर्गेभ्योऽदत्त्वा प्रेतः स जायते ॥

परदाररतश्चैव परवित्तापहारकः ।

परापवादसन्तुष्टः स प्रेतो जायते नरः ॥

कन्यां यच्छति वृद्धाय नीचार्यं धनलिप्सया ।

कुरूपाय कुशीलाय स प्रेतो जायते नरः ॥

देव-स्त्री-गुरुवित्तानि गृहीत्वा न^० प्रयच्छति ।

१. The text reads —

रतो वै शूद्रसेवासु स प्रेतो जायते नरः ॥

सामान्या दक्षिणा लब्ध्वा गृह्णाति एक एव तु ।

नास्तिक्यभावे निरतः स वै प्रेतोऽभिजायते' ॥

I reads विरक्तो for विरतो २ J. reads सामान्यदक्षणां लब्धो, B. D लक्षणां for दक्षिणां. E लब्धा for लब्ध्वा ३ G reads एनोविमोहित for एको विमो-हित. ४. G omits इति and reads स्कान्दोत्तरखण्डे for स्कान्दे चमत्कारखण्डे. ५ B D and G read -अशक for -अशन ६ J substitutes वा for च. ७ G reads योऽसात्य-भृत्य- for योऽश्नाति भृत्य- ८. B. and D read पापापवादसन्तुष्ट for परापवादसन्तुष्ट ९. E substitutes क्लीभाय for नी-चार्य. १०. B D G and J read यो न यच्छति for न प्रयच्छति ; while E and H. योऽनुगच्छति for the same.

विशेषाद्ब्राह्मणेन्द्राणां स प्रेतो जायते नरः ॥
 दीयमानस्य वित्तस्य ब्राह्मणेभ्यस्तु पापकृत् ।
 विप्रमाचरते यस्तु स प्रेतो जायते नरः ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन ब्राह्मणो म्रियते यदि ।
 त्रिकालज्ञो वेदवेदी धर्मज्ञोऽथ षडङ्गवित् ।
 चतुर्वेद्यपि यो विप्रः स प्रेतो जायते नरः ॥
 शास्त्रकर्ता ग्रन्थकर्ता यद्यपि स्यात् षडङ्गवित् ।
 कुल-देशोचितं कर्म यस्त्यक्त्वाऽन्यत् समाचरेत् ॥
 कामाद्वा यदि वा मोहात् स प्रेतो जायते नरः ।
 उच्छिष्टस्य विशेषेण अन्तरिक्षमृतस्य च ॥
 विषा-ग्नि-जलमृत्यूनां तथा चैवात्मघातिनाम् ।
 प्रेतत्वं जायते नूनं सत्यमेतन्न संशयः' ॥

इति । अग्निपुराणे-

'मातरं पितरं वृद्धं ज्ञातिं साधुजनं तथा ।
 लोभाच्च्यजति यस्त्वेतान् स प्रेतो जायते नरः ॥
 कुञ्ज्योतिः कुत्सितो वैद्यः कुज्ञानी च कुदेशिकः ।
 शूद्रानुग्रहकर्ता च स प्रेतो जायते नरः ॥
 निन्दको द्विज-देवानां गीत-वाद्यरतः सदा ।
 वृद्धं बालं गुरुं विप्रान् योऽवमत्य भुनक्ति वै' ॥
 कन्यां ददाति शुल्केन स प्रेतो जायते नरः ।

१. G. reads समाचरन् for समाचरेत् २. B. and D. अन्तरिक्षकृतस्य
 च. ३. G. reads तथान्यैवात्म- for तथा चैवात्मघा- ४. G. omits this and
 the following four lines ५. B. and D. read -देशिक. for -देशिकः.
 ६. B. and D. read शूद्रानुग्रहकर्ता for शूद्रानुग्रहकर्ता ७. J. substitutes
 वा for वै

न्यासापहर्ता मित्रधुक् परपाकरतः सदा ॥
 निर्दोषं सुहृदं भार्या ऋतुकाले न याति यः ।
 न सहेत यशस्तेषां स प्रेतो जायते नरः ॥
 हस्त्यश्व-रथ-यानानि मृतशय्यासनानि च ।
 कृष्णाजिनं तु गृह्णाति अनापदि तु यो द्विजः ॥
 तथोभयमुखीं दोलां सशैलां मेदिनीं द्विजः ।
 कुरुक्षेत्रे च यद्दानं चाण्डालात् पतितात्तथा ॥
 मासिके च नवश्राद्धे भुञ्जन् प्रेतान्नमेव च ।
 भूमि-कन्यापहर्ता च स प्रेतो जायते नरः' ॥

(अ. पु. २०१. ४१-४८)

इति । उमामहेश्वरसंवादे-

'अपहत्य च सर्वस्वं देवस्वं च तथा परम् ।
 दत्तापहारदानाच्च पैशाच्यं याति वै नरः ॥
 योनिकार्यं च यो देवि आहितेन तु कारयेत् ।
 सोऽपि याति पिशाचत्वं स्वामिद्रोहेण मानवः ॥

१. G. reads त्यजेत् काले न याति नः (य), B and D त्यज्य काले न या-
 ति य both for ऋतुकाले न याति य; while A त्यजन काले न पाति य for
 the same. २ B D E and H read न वहेत यश for न सहेत यश, while
 J substitutes वहेत for सहेत. ३ E, H and J मृगाजिन for कृष्णाजिन
 ४. G. and J read डोली and I घोरा both for होला ५ I. reads
 प्रेतार्थम् for प्रेतान्नम् ६ B. omits इति । उमामहेश्वरसंवादे —

'अपहत्य च सर्वस्व देवस्व च तथा परम् ।

दत्तापहारदानाच्च पैशाच्य याति वै नर ॥;

while G. omits इति only ७ G. reads this line thus —

दत्तापहारी दानाद्ये पैशाच याति वा नर ॥.

८. B. D. E. G. and H. read अहितेन for आहितेन.

स्वामिद्रव्यं गृहीत्वा तु न यजेन्नै ददाति च ।
 आत्मनः पोषको मूढः पिशाचत्वं स^३ गच्छति ॥
 मैठाधिपत्यं यो देवि कुरुते मदमोहितः ।
 विनाशयेन्मठद्रव्यं निर्माल्यं यश्च भक्षति ॥
 परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहत्य च ।
 अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥
 अधर्मं धर्ममित्याहुर्ये तु मोहवशां गताः ।
 हर्तारः परदारणां चौर्येण बलतोऽपि वा ॥
 अरण्ये निर्जले देशे भवन्ति ब्रह्मराक्षसाः' ॥
 (नास्ति मुद्रितम्. भा. शां. पुस्तके.)

इति । मनुः—

‘संयोगं पतितैर्गत्वा परस्यैव च योषितम् ।
 अपहत्य च विप्रस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ (६०)
 गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।
 अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥

१ B. and D read यो यजेत्, E. न यजेत् both for न यजेत्.
 २ Except A and I all others read च for स ३ We follow here A
 and H, while B D and I read मठापत्य च, E माठायत्य च, G महापत्य च
 and J माठापेत्य च all for मठाधिपत्य All of these forms are incorrect
 and meaningless ४ I reads ब्राह्मणस्व प्रहत्य च for ब्रह्मस्वमपहत्य च
 ५. H reads इत्याह यस्तु मोहवश गता for इत्याह ये तु मोहवश गता . ६ G.
 reads च for वा ७ E. omits the following .—

इति । मनु —

‘संयोग पतितैर्गत्वा परस्यैव च योषितम् ।

अपहत्य च विप्रस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥

८ Only this and the following one line occurs in the text of Manu,
 the other four lines in this quotation are not found in the text.

ये ब्राह्मणान् प्रद्विषन्ति गर्हित्वा ते हि राक्षसाः ।
 आचार्यमृत्विजश्चैत्र गुरुं चैव तपास्विनम् ।
 मुनींश्चाप्यैवमन्यन्ते ते भवन्तीह राक्षसाः' ॥
 (म. स्मृ. १२. ६०)

इति । वामनपुराणे—

‘चण्डालादन्त्यजाद्वापि प्रतिगृह्णाति दक्षिणाम् ।
 याजको याज्यमानस्तु सोऽश्मान्तः स्थलकीटकः’ ॥
 (वा. पु. ६१. २७)

इति । स्कान्दे रेवाखण्डे—

‘बुभुक्षिनेषु भृत्येषु य एकोऽश्नाति मानवः ।
 श्वयोनौ स समासाद्य चण्डालो जायते नरः ॥
 वेदोक्तं यः परित्यज्य धर्ममन्यं समाचरेत् ।
 दशवर्षसहस्राणि श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥
 वेदार्थनिन्दका ये च ये च ब्राह्मणनिन्दकाः ।
 इह जन्मनि शूद्रास्ते मृताः श्वानो भवन्ति हि’ ॥
 (स्क. पु. रे. खं. ३०. ३७-३९)

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्जन्मादकारणम् ।
 आत्मनः कामकारेण सोऽपि हिंस्रः प्रजायते ॥ (४८)

१ I. does not insert this line, also is not occurred in the text of Manu. २ B. G. and J read गर्हित्वा and D गर्हित्वात् for गर्हित्वा ३ B. and D read चैवैवमन्यन्त for चाप्यैवमन्यन्त ४ I reads यजमानश्च स स्यात्तु, B D E. II and J याजमानस्तु स भवेत्तु for याज्यमानस्तु सोऽश्मान्तः, while H. substitutes स स्याद्बुच्छलकीटक for सोऽश्मान्त स्थलकीटक. ५. B E G H. and J do not insert स्कान्दे रेवाखण्डे ६ G. reads एकोऽश्नाति च मानव for य एकोऽश्नाति मानव ७ I. reads ह for हि. ८. B. and D. read तथैव च for प्रजायते

पितरं मातरं चैव यस्तु पुत्रोऽवमन्यते ।
 सोऽपि विप्रो मृतो जन्तुः पूर्वं जायेत गर्दभः ॥ (४९)
 गर्दभत्वं तु सम्प्राप्य दश वर्षाणि जीवति ।
 संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायेत मानवः ॥ (५०)
 ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रातरं योऽवमन्यते ॥ (५५)
 सोऽपि मृत्युमवाप्नोति क्रौञ्चयो नौ च जायते । (५६)
 आशास्पहर्ता तु नरः कृमियो नौ प्रजायते ॥
 विश्वासहर्ता तु नरो मीनो जायेत दुर्मतिः । (५९)
 उपस्थिते विवाहे तु यज्ञे दाने महोत्सवे ॥
 मोहात् करोति यो विभ्रं स मृतो जायते कृमिः ।
 कृतघ्नः स मृतो विप्रो यमस्य विषयं गतः ॥ (८०)
 यमस्य विनयैः क्रूरैर्वधं प्राप्नोति दारुणम् । (८१)
 यातनाः प्राप्य तत्रस्थस्ततो बह्वीः समा द्विजाः ॥ (८३)
 ततो दंशः कृतघ्नश्च संसारं प्रतिपद्यते ।
 जलप्रवर्षणं यस्तु भिन्द्यान्मत्स्यो भवेत्तु सः ।

१. G substitutes च for तु, while except A and the text omit —

. . . . . दश वर्षाणि जायति ।

संवत्सरं तु कुम्भीर . . . . . ॥.

२. G. reads वापि for चापि. ३. G reads प्रजायते for च जायते ४ G reads च for तु. ५ B and D read महत् for मोहात्. ६ I reads कृतघ्नस्तु मृतो for कृतघ्न स मृतो ७. I reads विषये क्रूरैर्वन्ध and J विषये क्रूरैर्वधा both for विनयैः क्रूरैर्वध, while G substitutes दारुणाम् for दारुणम्. ८. E G and H read यो द्विज बर्ह्याश्च, B and D. बर्ह्याश्च स द्विज and I. बर्ह्याश्च भो द्विजा all for बर्ह्या. समा द्विजा ९. Except A. all others read ततो गत for ततो दश १०. B and I read जलप्रवर्षणं for जलप्रवर्षण and D जलस्य नहण for the same.

अयोनिगो वृको हि स्यादुलूकः क्रयवञ्चनात् ।
 प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यश्चाप्यदत्त्वा मधुको भवेत् ॥
 लभेद्देवलको राजन् योनिं चण्डालसंज्ञिताम् ।
 मृतस्यैकादशाहे तु भुञ्जन् श्वाँ चाभिजायते' ॥
 (ब्र. पु. २१८, ४८-८३

इति । गरुडपुराणे—

'कौटसाक्ष्यप्रदाः पापा अमैध्यकृमयश्चिरम् ।
 भूत्वा भवन्ति सर्पास्ते पिशाचास्तदनन्तरम् ॥
 गुरु-मित्रद्रुहः पापा ये च स्वामिद्रुहो जनाः ।
 द्विजै-शिष्यद्रुहश्चैव कृतघ्ना नास्तिकास्तथा ॥
 त्यागिनो बान्धवानां च त्यागिनः शरणार्थिनाम् ।
 अमैध्यकृमयः पापा मृगव्याधा भवन्ति च ॥
 उरुरोगगणोपेता जायन्ते शम्बुकां जलै ।
 चन्द्रार्कग्रहणे भुक्त्वा जायते कुञ्जरो नरः' ॥

(ग. पु. २८१. ५-९)

१. B. D. and G. read वृषो for वृको २. G. does not add अपि after द्विजेभ्यश्च, while J. reads द्विजेभ्यश्चादत्त्वा मधुलूको भवेत् for द्विजेभ्यश्चाप्यदत्त्वा मधुको भवेत् ३. Except I all read श्वानोऽभिजायते for श्वाँ चाभिजायते. ४. B. D. G. and H. omit इति and B. and D substitute गरुडे for गरुडपुराणे. ५. B. D. E G H and J. read कूटसाक्ष्यप्रदा for कौटसाक्ष्यप्रदा ६. E. and H read द्विजाः for द्विज- ७ G. reads परमार्थिनाम् for शरणार्थिनाम्. ८ E. I. and G substitute सर्वै for पापा ; while H. substitutes मृता for मृग-. ९ B D E H. and J. read पुरो रोगगणोपेता. J. पुरो रोगगणोपेता and I. गुरुरोगगणोपेता all for गुरुरोगगणोपेता. १०. Except A. and I., all read काम्बुका, but the form is incorrect.

इति । शिवधर्मोत्तरे—

‘विप्रः पञ्चमहायज्ञानकृत्वा योऽन्नमश्नुते ।

विद्वुराहो भवेन्नित्यं क्रव्याशी व्याध एव च ॥

द्विजस्त्वेकशफानां च विक्रयाज्जायते मृगः ।

मत्सरी^१ विट्कृमिश्चैव अवज्ञाकार्यर्थं कृमिः’ ॥

इति । वायुसंहितायाम्—

‘खरो वै बहुयार्जित्वात् काकोऽमन्त्रितभोजनात् ।

अपरीक्षितभोजी स्याद्दानरो विजने वने ॥

अविद्यां यः प्रयच्छेत बलीवर्दी भवेत्तु सः ।

अन्नं पर्युषितं विप्रे दत्त्वा वै कुब्जतां^२ व्रजेत्’ ॥

इति । उमा-महेश्वरसंवादे—

‘अग्निहोत्रं भवेद्यस्य न कुर्यात्तस्य रक्षणम् ।

पर्वातिक्रमकारी तु मृगत्वं याति ब्राह्मणः ॥

१ We are unable to find the text which the following quoted s’lokas really belong to. B E, H, and D. omit इति and do not insert शिवधर्मोत्तरे, while J. omits इति, but inserts विष्णुधर्मोत्तरे for शिवधर्मोत्तरे. २. J. reads क्रव्याशी for क्रव्याशी ३. G inserts इति after the end of the last line and reads वत्सरीविक्रयश्चैव for मत्सरी विट्कृमिश्चैव, while I substitutes मत्स्योऽपि for मत्सरी-, ४. B. D. G and I substitute अध for अथ ५ I. reads बहुयार्चित्वात् for बहुयार्जित्वात्, while J. reads ऽमन्त्रितभोजनात् and A ऽनिमन्त्रितभोजनात् for ऽमन्त्रितभोजनात् ६. E D. G. and I. read कुण्डतां for कुब्जतां; while E H omit इति ७ J reads लक्षणात् for रक्षणम् ८. B. reads धाति च द्विजं and D. याचितद्विज; for याति ब्राह्मण, while G. adds इति after ब्राह्मणः.

वेदोपजीविकाः पापाः स्त्रीलोलाः सततं च ये ।
 भवन्ति चेह काकाः स्युश्चिरं विड्भुज एव च ॥
 पायसं कृसरं चैव हवींषि मधुराणि च ।
 अदत्त्वा चाग्नि-विप्रेभ्यः प्राशनाद्भुजगो भवेत् ॥

इति । नारदपुराणे—

‘भर्तुः सौख्येन या नारी सौख्ययुक्ता न जायते ।
 सा इयेनी^१ जायते राजन् त्रीणि वर्षाणि पञ्च च ॥
 वाचा चाक्रोशिका या तु सन्निरुध्य पतिं ह्रियौ ।
 अकार्यं कारयेत् पापा सा नारी वल्गुली भवेत् ॥
 भर्तुरर्थे हि या वित्तं विद्यमानं न यच्छति ।
 जीवितं वा वरारोहे विष्टायां जायते कृमिः ॥
 कृमियोनिविनिर्मुक्ता काष्ठकीटा भवेत्तु सा ।
 न साधयन्ति कार्याणि प्रभूणां ये विचेतसः ॥
 भूत्वा वेतनभोक्तारो जायन्ते भूलता^२ हि ते’ ।

(ना. पु. ३१. ९-१४)

इति । वृद्धगौतमः—

‘मौल्याद्वेदोपदेष्टा च व्याघ्रो भवति मानवः ।
 जम्बुको जायते जन्तुरननुज्ञात्पाठकः ॥
 शूद्रात् पठति चाण्डालो ब्रह्मद्रव्योपजीवकः’ ॥

१ G reads वेदोपजीविता for वेदोपजीविका २ J reads श्वानी for इयेनी ३ B D and G read हि या for ह्रिया ४ B and D read मलिना for भूलता ५. B reads पठित्-, D पठिते, G. पठेत and I पूतति all for पठति ६ G reads ब्रह्मद्रव्योपजीवक. for ब्रह्मद्रव्योपजीवक..

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथाऽनिष्टानि चिन्तयन् ।
वितथाभिनिवेशी च जायतेऽन्व्यासु धोनिषु ॥
पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।
अनिबद्धप्रलापी च मृग-पक्षिषु जायते ॥
अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।
हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेषु प्रजायते’ ॥

(नास्तीदं मुद्रितया. स्मृ. पुस्तके.)

इति ॥

अथ नानाविधनिषिद्धकर्मशेषफलानि ।

तत्र उमामहेश्वरसंवादे—

‘श्वपाक-पुल्कसादीनां कुत्सितानामचेतसाम् ।
कुलेषु तेऽभिजायन्ते गुरु-वृद्धावमानिनः ॥
गुरुणा ह्यननुज्ञातो यो वेदाभ्यासमाचरेत् ।
स तु जातिविहीनेषु जायते भुवि मानवः ।
अधर्मं धर्ममित्याहुर्ये तु मोहवशंगताः ॥
ते च कालकृतोद्योगाः सम्भवन्तीह मानुषे ।
निर्होमा निर्वषट्कारास्ते भवन्ति नराधमाः’ ॥

१. The quoted verses are not found in Yádyavalkya Smṛiti¹ they occur in Manú, but with different version (*vide* M 12, 5-6-7).

२. B and D read अनिबन्ध- for अनिबद्ध- and J असबद्ध- for the same.

३. G reads मृग for मृग- ४ G and I omit -शेष- and J. reads नानावि-

धकर्मविशेष- for नानाविधनिषिद्धकर्मशेष- ५. I. reads गुरुणां for गुरुणा.

६. B D E H. read वेदाभ्यसन चरेत् and G वेदाध्ययन चरेत् both for वेदाभ्यासमाचरेत् ७ E. I and J read प्रयाति विहीनेषु for तु जातिविहीनेषु.

८ B. and D. substitute तु for च, while I. reads कालकृतो- for कालकृतो-

इति । स्कान्दे नागरखण्डे—

‘प्राप्नुवन्ति कुदेशे च जन्म ये हेतुवादकाः ।
स्वामिद्रोहरता ये च कुकुले जन्म चाप्नुयुः ॥
अदत्त्वा ये तथाऽश्नन्ति पितृ-देव-द्विजातिषु ।
दुर्भिक्षे जनतापे च कुदेशे जन्म चाप्नुयुः ॥
ये च कुर्वन्ति दम्पत्योर्विवादं सानुरागयोः ।
विरूपा भ्रममाणाश्च सर्वलोकविर्वर्जिताः ॥
दरिद्रा जायया भ्रष्टा भवन्ति विगतायुषः ।
कन्यादाने च विघ्नं यो विक्रयं यः करोति वा ॥
स कन्याः केवलाः सूते न पुत्रं केवलं क्वचित् ।
जायन्ते ताश्च बन्धक्यो विधवा दुर्भगास्तथा’ ॥

इति । प्रभासखण्डेऽपि—

‘यैर्न दत्तं नरैः किञ्चित्तेषां चिह्नं दरिद्रता ।
जायन्ते रोगिणो रौद्रा हिंसाः कुब्जाश्च वामनाः ॥
अपुत्रा कलहाक्रान्ताः परदारोपसेवकाः ।
महारजनकर्माणः* कुचेलाः कुशरीरिणः ॥

* अत्र-‘राजक’-तथा ‘राजिक’- इत्यपरं पाठद्वयं दृश्यते । न तदि-
हाप्युक्तमिति प्रतीमः । -राजक-राजिक- इत्येकार्थमेव । ‘महाराजिक-

१. J. reads नागरखण्डम् २ B and D, substitute जनाः for जन्म.
३. I. reads कुकुटे for कुकुले ४ G. and I. read केवल for केवलाः.
५ B. D. and G. read वर्धक्यो for बन्धक्यो and J. वार्धक्ये for the same.
६ We follow here A. G. and I., while B. D. E. H. and J. substitute
क्वचित् for तथा. ७ B. D. E and H. omit इति, while J इति । प्रभास-
खण्डे ऽपि ८. B. D. and H read मानवा. for वामना. ९ E. G. H.
and I. read महाराजक- and B. D. and J. महाराजिक- for महारजन-

कुदम्भाश्चपला लुब्धा मूर्खा निष्ठुरभाषिणः ।
दानहीना भवन्त्येते देव-ब्रह्मस्वभक्षकाः' ॥

इति । स्कान्दे रेवाखण्डे—

‘पिता माता गुरुर्भ्राता अन्यो वा विकलेन्द्रियः ।
भवन्ति नादृता यैस्तु ते भवन्ति नराधमाः ॥
इह मानुषलोके जस्मिन् दीनाम्धास्ते भवन्ति च ।
ये त्यजन्ति स्वकां भार्यां मूढाः षण्डितमानिनः ॥
ते यान्ति नरकं घोरं तामिस्रं नात्र संशयः ।
तत्र वर्षशतस्यान्ते इह मानुषतां गताः ॥

साध्याश्च’(१. १. १०) इत्यमरसिंहो गणदेवतानामान्याह । तथा च—

‘महाराजिकनामानो द्वे शते विंशतिस्तथा’ ।

इत्याहुः पुराणकाराः । अतः महारजनकर्माण इत्येव पाठः साधीयाम्
भाति । महारजनं कुसुम्भं तत्कर्मा वस्त्ररंजनकर्मैत्यर्थः । ‘रंजक-रज-
न-रजस्सूपसङ्ख्यानं कर्तव्यम्’ इति काशिकोक्त्या न लोपः ।

१ G. omits this line,

कुदम्भाश्चपला लुब्धा मूर्खा निष्ठुरभाषिणः ।
while I. reads कुवण्डाश्चपला for कुदम्भाश्चपला. २. I. reads धनहीना for
दानहीना; while B. D. and G. omit the following portion.—

‘दानहीना भवन्त्येते देव-ब्रह्मस्वभक्षकाः’ ॥

इति । स्कान्दे रेवाखण्डे—

‘पिता मातागुरुर्भ्राता अन्यो वा विकलेन्द्रिय ।

३. B. and D. read दानहीना ये for नादृता यैस्तु. ४. All, except A,
substitute वै for च. ५. B and D. insert इति after नात्र संशयः. ६. G.
B. and D. read गत, for गता; while G. substitutes अनुष्ठानतां for
मानुषतां.

दुश्कर्मा दुर्भगश्चैव दरिद्रः सम्प्रजायते ।
जायते गृध्रसीयुक्तः परभार्योपसेवकः ॥
गद्गदोऽनृतवादी स्यात् मूकश्चैव गवामृते ।
अन्नं पर्युषितं विप्रे ददन्वै कुब्जतां व्रजेत् ॥
मात्सर्यादिपि जात्यन्धो द्वेषाच्च बधिरो भवेत् ।
अदत्त्वा भक्ष्यमश्नाति अनपत्यो भवेच्च सः' ॥

इति । गरुडपुराणे—

‘अवमत्य च ये यान्ति भगवत्कीर्तनं नराः ।
बाधिर्यमुपर्यान्त्याशु ते वै जन्मनि जन्मनि ॥
पर्यन्तो भगवद्द्वारं तामसास्तत्परिच्छदम् ।
अकृत्वा तत्प्रणामादि ये यान्ति पुरुषाधमाः ॥
जात्यन्धास्तेऽभिजायन्तेऽप्यद्गहीनापरिग्रहाः ।
पद्भवः पादहीनाश्च कुष्ठिनो भुवि ये नराः ॥
विष्णुच्छाया ध्रुवं तैस्तु लङ्घिता स्यान्न संशयः ।
तथा च भगवद्दाम्नाश्रयाक्रमते तु यः ॥

१. B. and D read दुर्भगा for दुर्भगः, but it seems incorrect; while I. substitutes दुष्कर्मा for दुश्कर्मा २ We follow here only A, while B. D E. and H. read गृध्रसयुक्त, J गृध्रसम्पृक्त, I. ग्रन्थिसयुक्त. and G. गृध्रवीयुक्त all for गृध्रसीयुक्त. ३. B. and D read this line.—

गद्गदोऽनृतवादी स्यान्मूषकश्चैव जायते ।.

४. B and D. read इह for अपि and G J. अति and इति-. ५ All, except A. and I, substitute तु for च. ६. B. and D. read बाधिर्यन्तु प्रयान्त्याशु ७. E. substitutes शुनि for भुवि.

अरण्ये जायते पद्भुः स वै रोगादिपीडितः' ॥

(ग. पु. २८१. १३-१७)

इति । विष्णुधर्मोत्तरे ऽपि—

पिशुनः पूतिनासः स्यात् सूचकः पूतिवक्त्रकः ।

खल्वाटो मत्सरी रामे नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ (६)

भूय एव समाप्नोति तथा नास्तिकतां द्विजैः । (८)

धूर्णिकस्तैलिकश्चैव अन्धो भवति मानवः ॥ (९)

प्रतिकूलं गुरोर्यस्तु सो ऽपस्मारी च जायते ।

मिष्टाक्षो महाभाग वातगुल्मी प्रजायते ॥ (१०)

भगभक्षस्तु कुण्डाशी दीर्घरोगी च पीडकः । (११)

गुरु-स्वामि-द्विजाक्रोशं वेदनिन्दां तथैव च ।

श्रुत्वा भवति दुर्बुद्धिर्बधिरो मानवाधमः ॥

देवदत्तेन दीपेन कृत्वा कर्म सुदुर्मतिः ।

जायते बुद्धुदाक्षो वा नेत्ररोगयुतोऽपि वा ॥

तथैव दीनरूपश्च तेन पापेन कर्मणा ।

१ H. reads -पीडिते for -पीडित We have searched the manuscript Vishnūdharmottara, in the chapter 107, is this subject, but very few quoted lines occur in it. २ B D. G and H. read ग्राम-, A and I. चैव for राम, while J. मत्सरो ग्राम नास्तिको for मत्सरी राम नास्तिको The quoted verses are addressed to Rāma, therefore this reading is more correct ३ J. B. D. and G. read प्राणिक. for धूर्णिक, while E. and H. प्राणिक for the same. ४ B D. II E. read द्विजे for द्विज. ५ B. and D read प्रजायते for च जायते ६. B D. G and J. read मृष्टाशी for मिष्टाशी E. also reads the same, but corrects मिष्टाशी ७ B. and D read कुण्डाशी for कुण्डाशी. ८ G. reads देवनिन्दां for वेदनिन्दां ९ B and D. read ऽधर्म for कर्म

हीनवर्णस्तदा लोके भवत्यत्यन्तदुर्मतिः ॥
 विरूप एव भवति तथाऽविक्रेयविक्रयी ।
 विनाऽपराधेन तथा कृत्वा पैत्न्यधिवेदनम् ॥
 स राजभयमाप्नोति व्यवहारे तथैव च ।
 मूलकर्म तथा कृत्वा वशीकरणकारणात् ॥
 द्वेष्यो भवति लोकेऽस्मिन् जायते नात्र संशयः ।
 परिवेत्ता तथा लोके सर्वव्याधिसमन्वितः ॥
 अयाज्ययाजकश्चैव जायते वर्णसङ्करः ।
 वेदविक्रयिको मूर्खः कितवश्चैव जायते ॥
 नास्तिकस्तु दरिद्रः स्यात् सर्वकर्माविवर्जितः ।
 अतिमानप्रवृत्तस्तु जायते कुत्सिते कुले ॥
 श्वपाक-पुल्कसादीनां कुत्सितानामचेतसाम् ।
 कुलेषु तेऽभिजायन्ते गुरु-वृद्धापवादकाः ॥
 श्वधे तु मरणं लोके विषैः स्थावर-जङ्गमैः ।
 दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च चण्डालाद्ब्राह्मणात्तर्था ॥

१ I. and J. substitute तथा for तदा २ B and D read पैत्न्यधि-
 देवताम् for पैत्न्यधिवेदनम्. ३ B and D. राजापथ्यम्, E G H and I.
 राजामयम् for राजभयम् ४ All, except A and I. read सर्वधर्म-
 for सर्वकर्म- ५ B D. and G read-प्रवृत्तिस्तु for-प्रवृत्तस्तु ६ I inserts here -

श्वधे तु मरणं लोके विषैः स्थावर-जङ्गमैः ।

whose proper place in the P E beginning with notation इति ब्रह्मपुराणे
 ७ I. makes all confusion here These 9 lines of Vishnûdharmottara,
 11 of Mahâbhârata, 11 of Sivadharmottara, 15 of Vriddha Gautama,
 that is, altogether 49 lines. Again, I. omits 13 lines Umâ Mahes-
 varasamvâda and then reads 8 lines and one more, so the total number
 of lines 59 I. gives after the 7 lines of Nandipurâna. ८. A. and E
 read ब्राह्मणाभयान् for ब्राह्मणास्तथा and J. ब्रह्मणस्तथा for the same.

गृहाधःपतनाच्चैव द्रुमाधःपतनात्तथा ।
 गोभ्यश्च मरणं लोके विज्ञेयं पापकर्मणाम् ॥
 ताडितस्ताड्यते लोके हारितो हार्यते तथा ।
 हत्वा वैधमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 यद्यत् परस्यावसति तत्तदस्योपजायते ।
 प्राप्नोति यादृशीं बाधां कर्मणा स्वकृतेन यः ॥
 तस्यापि तादृशी बाधा ज्ञेया जन्मनि जन्मनि ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन परबाधां विवर्जयेत् ॥
 (वि. ध. २.१०७, ६-३०)

इति । महाभारते ऽपि—

ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरु-शास्त्रातिलङ्घिनः ।
 अधर्मज्ञां गताचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥
 कुशीला भिन्नमर्यादा नित्यं सङ्कीर्णमैथुनाः ।
 अल्पायुषो भवन्तीह नरां निरयगामिनः ॥
 लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो नरः ।
 नित्योच्छिष्टः सूचकश्च नेहायुर्विन्दते महत् ॥
 आयुरस्य निकृन्तामि प्रज्ञामस्याददे तथा ।

१ B and D. read गृत्राध- for गृहाध- २ I. reads -पातनात् for -पतनात् ३. B. D. E G H and J read पद्म् for वधम् ४. G. reads च for य. ५ J reads परिबाधां for परबाधां ६ B. D. and H omit इति ७. G. reads गुण-शास्त्रातिलङ्घिता for गुरु-शास्त्रातिलङ्घिनः. ८ J. B. and D. read धर्मज्ञा विगताचारा, while J adds न before भवन्ति. ९ B and D. read नित्यसकीर्ण- for नित्य सकीर्ण- १०. J. reads न वा for नरा. ११. B. and D. read नखच्छेदी for नखखादी १२ G omits this line -

आयुरस्य निकृन्तामि प्रज्ञामस्याऽऽददे तथा ।
 while B. and D read प्रकृन्तानि, E H and J. निकृन्तानि for निकृन्तामि.

यै उच्छिष्टः प्रवदति स्वाध्यायं चाधिगच्छति ।
 यश्चानध्यायकालेषुपि मोहादभ्यसते द्विजः ॥
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिगां च प्रतिद्विजम् ।
 ये मेहयन्ति पथि च ते भवन्ति गतायुषः' ॥

(नास्तीदं मुद्रितम्. भा. पुस्तके.)

इति । शिवधर्मोत्तरे—

' देवद्रव्योपजीवी च स भवेदवबाहुकः ।
 देवद्रव्यं स्वयं येन भुक्तं यस्य सदा भवेत् ॥
 रसज्ञाविधुरः कुब्जः कण्डूः सर्वाङ्गदुखितः ।
 देवस्पर्शं नरः कृत्वा परप्रत्ययकारणात् ॥
 मिथ्याचारं चरेत् पश्चाद्बुद्धुदास्यो नरो भवेत् ।
 देवदासोदनं भुक्त्वा बृहदुल्मी च वै क्रमात् ॥
 सर्वाङ्गकुष्ठी तिमिरी नरो भवति पापतः ।
 दीपं देवगृहाद्धृत्वा पद्मश्चान्धो भवेन्नरः ।
 मूर्च्छीं भ्रमी सुरद्वेषा पक्षपाती ज्वरी भवेत् ॥
 देवावमन्ता भवति सर्वदा मैथुने रतः ।
 सदास्पहतसर्वस्वः कुत्सितः काममोहितः' ॥

१. G. omits य २ I reads अपबाहुक for अवबाहुक . ३ G. reads यदा for सदा ४. B. D. and G read रसज्ञा विधिर कण्ड कण्डू, G. reads कण्ड कण्डू रसज्ञाविधुर, E and H. रसज्ञाविधिर कुण्ड. कण्डूः for रसज्ञाविधुर कुब्ज कण्डू ५ G. substitutes अम्बुदास्यो, I. E and H अर्बुदास्यो and J अर्बुदाक्षो for बुद्धुदास्यो. ६ I. देवदासो धन for देवदासोदन. ७. B. and D read तिमिरो नरो भवति पातकः, G तिमिरैरनरो भवति पापतः. ८. B. and D. read देवगृहे धृत्वा and J देवगृहाद्धृत्वा both for देवगृहाद्धृत्वा ९. B. D. G and J. read मूर्च्छी- for मूर्च्छी. १० G. reads मैथुनी नर. for मैथुने रतः.

इति । वृद्धगतैमः—

‘देवद्रव्योपजीवी’ हृद्रोगी । प्रतिज्ञाय ब्राह्मणस्याऽदानाद-
 ल्पायुः । पत्नीबहुत्वे सैत्येकारामः क्लीबः । स्वामिना
 धर्मे नियुक्तस्तदनुष्ठानाशक्तो जलोदरी । दुर्बलबाधे
 बलवतामुपेक्षायामद्गहीनः । व्यवहारपक्षपाती जिह्वा-
 रोगी । स्वयं प्रवर्तितधर्मानुष्ठानच्छेदने प्रतिपन्नेष्टवि-
 योगः । स्वयमग्रभुक् शूलरोगी । परिक्षीणमित्र-बन्धु-
 स्वामि-स्वजनावमन्ता परिभूतवृत्तिः । अतिथिं पश्य-
 न्नश्रतः कपालपट्टिका । सूर्याप्रकाशे प्रतिश्रयादानादि-
 ष्टवियोगः । छद्मना गुरु-स्वामि-मित्रमुपचरतः प्राप्तार्थ-
 परिभ्रंशः । विस्मम्भापहारी सर्वदुःखाश्रयः । गोदुःखकारी
 गोनसः । गोनिर्दयश्चिपिटनासः । पथनाशको निस्ते-
 जस्कः सभायाम् । गलगण्डी महदधिकेपी । पुण्याक्षेपी

१ G adds च after देवद्रव्योपजीवी २ G. reads ब्राह्मणाऽदानात् for ब्राह्मणस्याऽदानात्, while J reads प्रतिजायते ब्राह्मण स्यादनल्पायुः for प्रतिज्ञाय ब्राह्मणस्याऽदानादल्पायुः. it shows that the word belongs to the first Sūtra ३ G. omits सति ४ B and D. substitute गृहे for धर्मे and हरी for जलोदरी, but the latter seems to be a mistake ५ I. reads -पाते and J. व्यवहारे पक्षपाती for -पाती and व्यवहारपक्षपाती ६ E. reads -पट्टिका, for -पट्टिका ७ G. reads सूर्यास्तकाले for सूर्याप्रकाशे. ८. H. reads -विभ्रंश for -परिभ्रंश ९. B D and G omit the following: -विस्मम्भा-पहारी सर्वदुःखाश्रयः । गोदुःखकारी गोनसः । गोनिर्दयश्चिपिटनासः । पथनाशको निस्तेजस्कः सभायाम् । गलगण्डी महदधिकेपी । पुण्याक्षेपी वक्रनासः ; while E. and J. read सर्वदुःखाश्रयी for सर्वदुःखाश्रय. १० I. reads गोनमहा for गोनसः. ११ Except A. and I all others do not insert पथनाशका, but read only निस्तेजस्कः. १२. Except A., all others omit महदधिकेपी; while I. reads गलगन्धी for गलगण्डी

वक्रनासः । शिष्टैर्चीर्णधर्मदूषकः केकराक्षः । साधुजन-
देव-तपस्वि-द्विजै-गुरु-ज्ञान-योगद्वेष्टा वक्रास्यः । तटा-
कारामभेत्ता नेत्राङ्गहीनः । कृतघ्नः सर्वारम्भविकलः ।
परस्वाभिलाषी क्षयरोगी स्यात् । चौररक्षकः—

व्यवहारेष्वमध्यस्थश्चौरवृत्तिपरश्च यः ।

वाणिज्यलाभो नो तस्य देशान्तरगतस्य च ॥

व्याधिः स्यात् प्राणसन्देहो मृतिस्तत्रैव पापिनः' ॥

इति । उमा-महेश्वरसंवादे—

'अकृत्वा खलयज्ञं तु यस्तु धान्यं प्रवेशयेत् ।

मरुदेशे भवेद्वृक्षः फल-पुष्पविवर्जितः ॥

दिव्यं वर्षसहस्रं तु दुरात्मा कर्षको भवेत् ।

तस्यान्ते मानुषो भूत्वा कदाचित् कालपर्ययात् ॥

दरिद्रो व्याधितो मूर्खो ह्यकुलीनस्तु जायते ।

यस्तु क्षुद्रेण भावेन स्नेहविच्छेदकारकः ॥

सोनपत्यत्वमाप्नोति तस्य पापस्य कारणात् ।

न शृण्वन्ति गुरोर्वाक्यं वेदेवाक्यं च ये नराः ॥

सर्वेषां चैव नास्तिक्यं तेन ते यान्ति मूकताम् ।

प्रार्थयित्वा तु यो गां वै सवत्सां क्षीरसंयुताम् ॥

१. I. reads वक्रणस, but by grammatical rule it is वक्रनास २ B D. E G. H and J. read शिष्टैर्चीर्ण-, but the reading does not give proper sense here. ३. B and D. do not insert -द्विज-. ४ J. reads नक्रास्य for वक्रास्य ५ G. reads उडाक- for तटाक- and H. reads तटाक-रोमभे-त्तारो नेत्राङ्गहीना for तटाकारामभेत्ता नेत्राङ्गहीनः. ६. E. G. and H. read परस्वभिलाषी for परस्वाभिलाषी. ७. I. reads चौररक्षक and G. चाररक्षक both for चौररक्षक. ८. I. omits उमा-महेश्वरसंवादे and also this whole quotation. ९ B and G. read मरुदेशे for मरुदेशे १०. J. reads च for तु ११. E reads देववाक्य for वेदेवाक्य

आत्मना पिबति क्षीरं तेनासौ याति चान्धताम् ॥
 प्रस्रवं शीवनं वह्नौ कृत्वा सर्वाद्गदाहयुक् ॥
 उदरे शूलसंयुक्तो जायते मनुजाधमः' ॥

इति । शिवधर्मोत्तरे—

‘मुखकृष्णव्रणी श्वित्री गरदो मत्तको भवेत् ।
 जिह्वा-वक्त्रव्रणी ह्यन्यदुःखकारी भवेन्नरः ॥
 अपकारं तु यः कुर्यादुपकर्तुर्भवेन्नरः ।
 श्वास-कासी ज्वरी सर्वगात्ररोगी मृतप्रजः ॥
 मृतपुत्रोऽप्यबन्धुः स्याद्यो द्वेष्टि परसन्ततिम् ।
 परवित्तविनाशाय करोति स विसर्पवान् ॥
 अकारणाद्धर्मपत्नीत्यागी स्याच्च जलोदरी ।
 वेद्यां कुलवधूं कृत्वा वर्तते यो नराधमः ॥
 भक्तं भोक्तुमशक्तश्च मण्डपानेन जीवति ।
 परेषां चेतसः क्लेशकारी भवति मानवः ॥
 क्षयी ज्वरी प्रमेही च गुल्मी दाही भगन्दरी ।
 रजस्वला-ऽन्त्य-चण्डाल-पापिष्ठ-पतितैः सह ॥
 व्यवहारी पुष्पवत्यां भुक्त्वा कुष्ठी ज्वरी भवेत् ।
 अनपत्यो दरिद्रश्च विश्वस्तस्य विषप्रदः ॥

१. I. does not insert शिवधर्मोत्तरे and the following nine lines
 २. J reads मूर्धकृष्णव्रणी for मुखकृष्णव्रणी. ३ H reads ह्यन्यत्- for
 ह्यन्य- and B and D. substitute तु for हि. ४ J reads सर्वगात्री रोगी
 मृतप्रजा for सर्वगात्ररोगी मृतप्रज. ५. G reads भुङ्क्ते for भक्त. ६.
 B. and D. read च मेही for प्रमेही and G and J substitute दारी for दाही.
 ७. B. D. E and J. read पुष्पवत्या for पुष्पवत्या. H also reads
 पुष्पवत्या and adds तु before भुक्त्वा. ८. B. and D. read विश्वस्तश्च for
 विश्वस्तस्य.

निषिद्धवस्तुभोगेन मोहयेद्यः परान् पुमान् ।
 परोपदिष्टज्ञानेन भवेदुन्मत्तको ऽपि वा ॥
 ऋणं दत्त्वाऽधिकां वृद्धिं यो गृह्णातीह मानवः ।
 स भूत्वा धनिनां वंशे ब्रजेद्देशान्तरं ततः ॥
 वाणिज्यलाभस्तत्रापि नास्ति तस्य नरस्य वै ।
 अमुख्यमुख्यकारी यः स ज्वरी श्वासकासवान् ॥
 सर्वाङ्गरोगी पापात्मा द्वेषा मृतसमाङ्गभाक्' ।

इति । उमामहेश्वरसंवादे—

‘मृष्टान्नेन य आत्मानं पोषयन्ति नराधमाः ।
 बालानां वीक्ष्यमाणानामददन्नत्ति निस्पृहः ॥
 न हुतं न तपस्तप्तं न दत्तं किञ्च ब्राह्मणे ।
 आत्मैव पोषितो येन तत्पापं कथयाम्यहम् ॥
 यत्र देशे त्वनावृष्टिर्यत्र वायुसमुद्भवः ।
 तस्मिन्देशे क्षुधार्त्ताश्च जायन्ते पापकर्मिणः’ ॥

इति । पद्मपुराणे—

‘यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य क्षत्रधर्मं निषेवेते ।
 ब्राह्मण्यात् स परिभ्रष्टः क्षत्रयोनौ प्रजायते ॥

१. G. reads पर. for परान्. २. J. and I. read -ज्ञानो वा for -ज्ञानेन
 ३. B. and D. read सो for स and substitute गत for तत at the
 end of this line ४ All, except A and I. substitute एव for
 अपि. ५. Except A. and I. all others substitute पापेन for पापात्मा,
 while J. reads -समांगति for -समाङ्गभाक्. and I. reads सर्वाङ्गरोग for
 सर्वाङ्गरोगी. ६. All, except I., read निस्पृहम् for निस्पृहः ७. Except G.
 and H. read दत्तं for न दत्त. ८. All, except A. and I., read २
 while G. reads यस्तु. ९. B. and D. read क्षत्रकर्म for क्षत्रधर्म.

वैश्यकर्मा च यो विप्रो लोभ-मोहव्यपाश्रयः ।
 स द्विजो वैश्यतामेति शूद्रकर्म करोति यः ॥
 स्वधर्मप्रच्युतो विप्रः स हि शूद्रत्वमाप्नुयान् ।
 क्षत्रियो वा महाबाहो वैश्यो वा धर्मचारिणौ ॥
 स्वानि कर्माण्यपाकृत्य शूद्रकर्म निषेवते ।
 स्वस्थानाच्च परिभ्रष्टो जायते वर्णसङ्करः ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा याति तादृशः ।
 शूद्रान्निनोदरस्थेन म्रियते यदि पुत्रक ॥
 ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा' ॥

(प. पु. ५. २६. ७—१३)

इति । मार्कण्डेयपुराणे—

‘ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः स्ववर्णे पाणिसङ्ग्रहम् ।
 अकृत्वा त्वन्यजापाणेः पतन्ति नृप सङ्ग्रहात् ॥
 यश्च यस्यास्तु हीनायाः कुरुते पाणिसङ्ग्रहम् ।
 अकृत्वा वर्णसंयोगं सोऽपि तद्वर्णभाग्भवेत्' ॥

(नास्तीदं मुद्रितमा. पु. पुस्तके)

१. E. and J. read -व्ययाश्रय for -व्यपाश्रय २. G. reads सह शूद्रत्वमागत for स हि शूद्रत्वमाप्नुयात्. ३. B. and D. read धर्मचारिण, E. G. and J. धर्मचारिणि and H. धर्मधारिणि all for धर्मचारिणौ ४. G. omits the following portion —

. . . . . शूद्रो वा याति तादृशः ।
 शूद्रान्निनोदरस्थेन म्रियते यदि पुत्रक ॥
 ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा' ।

इति । मार्कण्डेयपुराणे—

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः-

५. B. D. and J. read पुत्रक for पुत्रक ६. B. and D. read सत्यन्यजापाण, E. अन्त्यजापाणे and I. त्वन्यथापाणे all for त्वन्यजापाणे. ७. B. and D. read -सग्रह. for -संग्रहम्.

इति ॥

अथ विशेषेण कर्मविपाकः ।

तत्रे हिंसाविशेषाद्योनिविशेषः । तत्र मनुः—

‘यां यां योनिं च जीवोऽयं येन येनेह कर्मणा ।
 क्रमशो याति लोकेऽस्मिन्स्तत्तत्सर्वं निबोधत ॥
 बहून् वर्षगणान् घोरान् नरकान् प्राप्य तत्क्षयात् ।
 संसारान् प्रतिपद्यन्ते महापातकिनस्त्विमान् ॥
 श्व-शूकर-खरोष्ट्राणां गो-ऽजा-ऽवि-मृग-पक्षिणाम् ।
 चण्डाल-पुल्कसानां च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥
 (म. स्मृ. १२. ५३-५५)

इति । नन्दिपुराणे —

‘नरकेषु क्रमेणैव ब्रह्महा पात्यते नरः ।
 कल्पं कल्पं ततश्चान्ते स्थावरश्च प्रजायते ॥
 तृण-गुल्म-लता-वल्ली-वीरुद्रुमविभेदतः ।
 तृणभेदास्त्वर्गणिता गुल्मभेदास्तथा मताः ।
 लताभेदाश्च निःसङ्ख्या वल्लीभेदास्तथैव च ॥
 वीरुद्भेदास्त्वसंख्याता असंख्या द्रुमजातयः ।
 तेषां च देशभेदेन पुनः कष्टत्वमिष्यते ॥

१. J. substitutes अत्र for तत्र and E. corrects योनिविशेषा . २ E. G. and I. read क्रमशोऽश्नाति लोकेऽस्मिन्न तत्सर्वं निबोध मे, while H क्रमशो-ऽस्तीति for the same ३. B. D. E. G. H. I and J. read तत्क्षयात् for तत्क्षयात्. ४. E. reads संसारात् for संसारान्. ५. I reads पाच्यते for पात्यते. ६. B. and D. read स्थावरत्वं for स्थावरश्च ७. G. reads अगुणिता for अगणिता. ८. B. and D. read द्रुमभेदेन पुनस्तृणत्वम्, G. देशभेदे च पुनः कष्टत्वम् both for देशभेदेन पुन कष्टत्वम्; while J. substitutes कृच्छ्रत्वम् for कष्टत्वम्.

ततः केनापि कालेन नानास्थावरयोनिर्तः ।
 कर्म भुक्त्वा क्रमेणैव भवन्ति च सरीसृपाः ॥
 वृक्ष-वल्कलभेदेन देशभेदेन वाप्यथ ।
 सरीसृपादिभेदेन तत्र भुक्त्वा तु पापकर्म ॥
 मृगेषु जायते मर्त्यो भेदैरगणितैस्ततः ।
 तत्रापि भुक्त्वा स्वं कर्म जायते पशुयोनिषु ॥
 तत्रापि भौतिकं भोगं भुक्त्वान्ते गोत्वमाप्य तु ।
 मुच्यते पशुजन्माच्च ततो जायेत मानुषे ॥
 तत्रापि नियमो नास्ति श्वपाकाद्येषु जायते ।
 विप्रान्तेषु मनुष्येषु जायते पातकी नरः ॥

इति । शिवधर्मोत्तरेऽपि—

'एवं पापविशुद्धार्थं सावशेषेण कर्मणा ।
 ततः क्षितिं समासाद्य जायन्ते देहिनः पुनः ॥
 तत्रानुभूय दुःखानि जायन्ते कीटयोनिषु ।
 निष्क्रान्ताः कीटयोनिभ्यः क्रमाज्जायन्ति पक्षिणः ॥
 संक्लिष्टाः पक्षिभावेन जायन्ते मृगयोनिषु ।
 मृगदुःखमतिक्रम्य जायन्ते पशुयोनिषु ॥

१. I. omits this and the following nine lines, while G reads तत्र
 for तत. २ E. reads -योनिन. for -योनित. ३ B. D. G. H and J
 read वृक्ष-वल्कलभेदेन for वृक्षवल्कलभेदेन ४ J. reads पातकम् for पापकर्म.
 ५. B and D read गोत्वमप्युत्, G गोत्वमाप्युत् both for गोत्वमाप्य तु.
 ६. B. D. E G and H, read -जन्मात्स for -जन्माच्च. ७ G substitutes
 जन for नरः. ८. J. reads -विशुद्धश्च for -विशुद्धाश्च ९ B and D.
 read कीटभावेन for पक्षिभावेन. १०. G reads उग्रदुःखम् for मृगदुःखम्,
 while B. and D. omit this whole line -

मृगदुःखमतिक्रम्य जायन्ते पशुयोनिषु ॥

पशुयोनिं समासाद्य मुनर्जायन्ति मानुषाः ।
 एवं योनिषु सर्वासु परिभ्राम्यं क्रमेण तु ॥
 कालान्तरवशाद्यान्ति मानुष्यमतिदुर्लभम् ।
 उत्तमं चापि मानुष्यं प्राप्यन्ते पुण्यगौरवात् ॥
 विचित्रा गतयः प्रोक्ताः कर्मणां गुरु-लाघवात् ।
 ततो मानुषतां प्राप्य व्याधिभिस्तत्र पीड्यते ॥
 कुष्ठरोगेण घोरैरेण ब्रह्महत्यां प्रयोजयन्' ।

इति । मार्कण्डेयपुराणे—

‘अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः सञ्जायते खरः ।
 कृमिः स्त्रीवधकर्ता च बालहा चोपजायते ॥ (१८)
 वृषस्य वृषणौ छित्वा षण्ढत्वं प्राप्नुयान्नरः ।
 परिहृत्य ततो भूयो जन्मनामेकविंशतिम् ॥
 कृमि-कीट-पतङ्गेषु स्थितस्तोयचरेषु च ।
 गोत्रं प्राप्य च चण्डाल-पुल्कसादि जुगुप्सितम् ॥ (३३)

१. I. reads परिक्रम्य for परिभ्राम्य. २. B D and J. read प्रापुस्ते for प्राप्यन्ते and H. प्राप्नुस्ते for the same, but it seems incorrect. ३. I. reads प्रयोजयेत् for प्रयोजयन्. ४. B. D and J. read कृमि स्त्री-वरहन्ता च, G. कृमिस्तु नरहन्ता च, E. and H. कृमि स्त्रीवरहन्ता च and I कृमि-स्त्री-परहन्ता च. all for कृमि.स्त्रीवधकर्ता च. ५. The text reads बालहन्ता च जायते for बालहा चोपजायते. ६. The text does not insert this Sloka —

वृषस्य वृषणौ छित्वा षण्ढत्वं प्राप्नुयान्नर ।

परिहृत्य ततो भूयो जन्मनामेकविंशतिम् ॥.

७. I. reads तोयनरेषु for तोयचरेषु, while the text reads this line as follows —

कृमिः कीट पतङ्गोऽथ पक्षी तोयचरो मृग ।

८. E, G, H I and the text substitute गोत्रं for गोत्र. ९. E, G, H, I. and J. read जुगुप्सित' for जुगुप्सितम्.

पङ्ग्वन्धो बधिरः कुष्ठी यक्ष्मणा च प्रपीडितः ।
 मुखरोगाक्षिरोगैर्वा रोगैरन्यैश्च बाध्यते ॥ (३४)
 अपस्मारी च भवति गूढत्वं चैव गच्छति । (३५)
 एष एव क्रमो दृष्टो गो-सुवर्णादिहारिणाम् ॥
 विद्यापहारिणां चैव निदेशभ्रंशानां गुरौ' ॥ (३६)
 (मा. पु. १५. १८-३६)

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वभूतभयङ्करः ।
 हस्ताभ्यां यदि पद्भ्यां वा रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ॥
 लोष्टैः स्तम्भैरुपायैर्वा जन्तूस्ताडयते ऽनिशम् ।
 हिंसार्थां निकृतप्रज्ञ उद्वेजनकरः सदा ॥

१. B D, E G, H. and I read पङ्ग्वन्धबधिरः for पङ्ग्वन्धो बधिरः.
 २. B. and D read मुखरोगाक्षिरोगादि for मुखरोगाक्षिरोगैर्वा, while J. and
 the text substitute च for वा. ३. The text reads मुखरोगैश्च for रोगैर-
 न्यैश्च ४. The text reads च स गच्छति for चैव गच्छति. ५. G. and
 the text read -सुवर्णादिहारिणाम् for -सुवर्णादिहारिणाम्., while B. and D.
 omit the following—

‘. . . . . गो-सुवर्णादिहारिणाम् ।
 विद्यापहारिणां चैव निदेशभ्रंशानां गुरौ' ॥

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘यस्तु रौद्रसमाचार . . . . . , ।.

३. The text reads this line thus —

विद्यापहारिणश्चोत्रा निष्क्रयभ्रंशिनो गुरौ ॥.

७. E. G. H. and J. read निष्क्रयभ्रंशिनो गुरौ for निदेशभ्रंशिनो गुरौ.
 ८ B. D. and G. read कार्यान्त ताडयेन्निशम्, J. जन्तूस्त्रासयतेऽनिशम् both
 for जन्तूस्ताडयतेऽनिशम्, while G. puts च for वा. ९. B and D. read
 हिंसार्थाविष्कृतप्रज्ञ उद्वेजनकरः and G. हिंसार्थाविष्कृतप्रज्ञ उद्वेजनकर both
 for हिंसार्थां निकृतप्रज्ञ उद्वेजनकरः.

एवं शीलसमाचारो निरयं प्रतिपद्यते ।
 स चेन्मनुष्यतां गच्छेद्यदि कालविपर्ययात् ॥
 वध-बन्धपरिक्लिष्टः कुले जायेत सो ऽधमे ।
 लोकद्वेषाऽधमः पुंसां स्वयं कर्मकृतैः फलैः' ॥

इति ।

अथ हिंस्रकर्मशेषफलानि ।

तत्र हिंस्रकर्मविशेषफलानि शङ्ख-लिखिताभ्यां
 दर्शितानि—

‘अत ऊर्ध्वं बहूनि वर्षसहस्राणि यमविषये कु-
 म्भीपाक-रौरवादिषु स्थानेषु दुःखान्यनुभूयेह
 जातानामिमानि लक्षणानि भवन्ति । तद्यथा
 ब्रह्महा कुष्ठी गोम्रश्चान्धो ऽनेकरोगिणश्च’ ।

इति । यमः—

‘अशुद्धानां तु पापानां पतितानां च कर्मभिः ।
 उत्तीर्णानां च तिर्यक्त्वाद्देहे भवति लक्षणम् ॥
 इह दुश्चरितैः केचित् केचित् पूर्वकृतैस्तथा ।
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम् ॥
 द्विजघ्नं कुष्ठिनं विद्यात् कुनखं स्वर्णहारकम् ।
 व्यङ्गाश्चाधर्मिणश्चैव जायन्ते प्राणिहिंसकाः’ ॥

१. Except A. G. I. and J. all read मनुष्यतां for मनुष्यतां, while B. and D. substitute प्राप्ते for गच्छेत्. २. B. D. and G. read ऽधम. for ऽधमे. ३. G. and I. read हिंसा- for हिंस्र-; while B. and D. read हिंस्रकर्मशेषफलानि. ४. B. D. and H. read कुम्भीपाकादिरौरवादिषु ५. B. D. E. H. and J. omit तत्, while G. substitutes यत् for तत् and E. H. and J. तथा for यथा. ६. G. substitutes च for तू. ७. H. substitutes त् for च.

इति । हारीतः—

‘कुनखी भ्रूणहा । ब्रह्मन्नः कुष्ठी । परदुःखदा-
यिनो नित्यान्धाः । परार्तिरता दीर्घरोगिणः ।
दृष्ट्यपहर्तारोऽन्धाः । श्रोत्रापहर्तारो बधिराः ।
वाचोपहर्तारो मूकाः । एवं ह्याह—

यदङ्गं पीड्यते येन तेन हीनोऽभिजायते ।

नाऽकृत्वा लभते किञ्चित् शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥

(हा.स्मृ. २४. ७३-८०)

इति । कैश्यपः—

‘क्षयी स्यात् क्षेत्रहरणे अर्शवानृवधेऽपि च ।

जलोदरयुतः स स्यात् स्वनारीणां च हिंसकः ॥

कर्णभेत्ता कर्णशूली ओष्ठरोग्योष्ठनाशकः ।

दन्तपातनकर्ता च दन्तरोगी भवेत् सदा ॥

उरःस्तम्भादुरःस्तम्भी अक्षिरोग्यक्षिनाशकः ।

पदैः तु यस्ताडयति विसर्पी स भवेन्नरः ॥

१. G. omits भ्रूणहा. २. G. reads परस्त्रीरता and I. परदाराभिस्ताः both for परार्तिरता. ३. B does not insert कश्यप ४. B. D. G. H. and J. read क्षय. स्यात् क्षेत्रहरणे; while H. substitutes पक्षः for क्षयी and E. reads क्षयः स्यात् क्षेत्रहरणे for क्षयी स्यात् क्षेत्रहरणे. ५. B and D. read सर्वानृतवचोऽपि च for अर्शवानृवधेऽपि च, while G and I. substitute अर्शवान् and H. नृवधे for अर्शवान् and नृवधे respectively. ६. B. and D. read स्यात् for स स्यात् ७. E. I and J. read कर्णशूली for कर्णभूली; while J. substitutes क्लृप्त- for ओष्ठ-. ८. D. reads -नाशन. ९. I reads उरस्तस्तादुरस्तम्भी through mistake. १०. G. reads पादौ for पदा. ११. B. D. H. substitute च for स.

पीडाभप्रियकर्ता च धनुर्व्याधिर्धनुर्ग्रहात् ।
 पादकीली स भवति पादहन्ता च यो भवेत् ॥
 सै गद्गदी दारयति यो वृक्षानतिविस्तृतान् ।
 शूलन शूली भवति मनुष्याणां च हिंसकः ॥
 असृग्गदी स भवति यस्तु हिंस्याद्दृढान् पशून् ।
 नक्तान्ध्यं जायते तस्य यो गवां नयनद्वये ॥
 करोति शूलप्रक्षेपं पूर्वभावप्रचोदितः' ॥

(का. स्मृ. ३. ४०-४६)

इति । व्यासोऽपि—

‘पितृहा याति पैशाच्यं जात्यन्धो मातृघातकः ।
 प्राण्यङ्गं मृगशावं च हत्वा बन्धो मृतप्रजाः ॥
 असाध्यरोगी बालघ्नः क्षयी स्यात् सर्वजीवहा ।
 गात्रकृच्छ्री व्रणी श्वित्री विसर्पी परघातकः ॥
 नेत्ररोगो भवेत्तस्य यो ऽन्येषां दृष्टिघातकः ।
 रेषां रसनाछेदी जिह्वास्यव्रणवान् भवेत् ॥

१. J. reads धेनुर्व्याधिर्धनुर्ग्रहान् for धनुर्व्याधिर्धनुर्ग्रहात्. २. B and D. read पदकीली for पादकीली and H. पादकी स च for पादकीली स. ३. I. reads असृग्दरी for स गद्गदी ४. G. reads धारयति for दारयति, while J. पातयति for the same. ५. B. and D. read अतिविस्तरान् for अति-विस्तृतान्. ६. E. reads असृग्वादी and I. असृग्दरी both for असृग्गदी. ७. I. substitutes वृथा for दृढान् ८. B. D. and I. read मृतप्रजा for मृतप्रजा ९. B. D. and G. read अस्पर्शरोगी, H. असाध्यरोगो both for असाध्यरोगी and J. अर्शरोगी बालघ्नश्च for असाध्यरोगी बालघ्न. १०. B. and D. read गात्रकृच्छ्री for गात्रकृच्छ्री. ११. D. reads नेत्ररोगी for नेत्ररोगो. B. and H. read also the same, but correct नेत्ररोगो १२. E. G. A. H. I. and J. read रसनाछेदात् for रसनाछेदी. १३. J. reads -व्रणवाक् for -व्रणवान्.

कृतघ्नः स्फुटिताक्षो वा तृतीयज्वरेसंयुतः ।
 चौतुर्थकोष्ण-शीतोष्णज्वरी स्यात् सैततं ज्वरी ॥
 ग्रामे वने वा जन्तूनां श्रभिर्यो भीतिमर्पयेत् ।
 भयोद्वेगकरोऽन्येषां पाषाणेनाथ घातकः ॥
 तलघाती च सम्भूतः कुलेषु धनिनां नरः ।
 गत्वा देशान्तरं तेषां तत्र रोगो महान् भवेत् ॥
 (व्या. स्मृ. ६. १७-२१)

इति । वृद्धगौतमः—

‘वृक्षच्छेत्ता वृथा यस्तु स नाडीव्रणवान् भवेत्’ ।

इति । वायुपुराणे—

‘भवेत्स्फुटितपादस्तु यो निहन्याद्वनस्पतीन् ।
 प्राणिहिंसापरो* जन्तुघाती वा मृतसन्ततिः ॥
 मुखे कृष्णव्रणी श्वित्री वन्ध्यो वा स्याद्विसर्पवान् ।
 वल्मीकं तु खनिस्वा यो हन्ति वायुभुजो नरः ॥
 गजचर्मी ज्वरी च स्यादाज्ञया पूर्वकर्मणः ।
 भ्रूणहा स्वन्नहस्तः स्याद्ग्रहणीवानपत्यहा ॥’

* प्राणिहिंसापरः जन्तुघाती वा मृतापत्यः मुखे कृष्णव्रणवान् वा कुष्ठ-
 वान् वन्ध्यो वा स्यादित्यर्थः ।

१ Except B D. G. and I. read -द्वार- for -ज्वर- २. B. D G H. and J. read चतुर्थ- for चातुर्थ-. ३. I. reads सततज्वरी for सतत ज्वरी and G. also does the same ४. H reads सम्भूते कुलेषु for सम्भूत कुलेषु. ५ I. reads रोगो for रोगो. ६. Except A. and I, all others omit इति. ७ B. D. and G. do not insert इति. ८ B. and D read वृत्तिसन्तति, E. G H. and J. हतसन्तति both for मृतसन्तति. ९ I reads गजचर्मी for गजचर्मी. १०. B. D G. and H. read छिन्नहस्त for स्वन्नहस्त. ११ I. reads गृहणी दासपत्यपि for गृहणीवानपत्यहा, but it is meaningless.

इति । विष्णुधर्मोत्तरे—

‘यं कंचिच्चातयित्वा तु प्राणिनं भृगुनन्दन ।
मांसं भुक्त्वा तु धर्मज्ञ भवतीह गदातुरः’ ॥
(वि. ध. २. १०८. ४)

इति ॥

इति हिंसाशेषकर्मफलानि ।

अथापेयपानाभक्ष्यभक्षणकर्माविशेषाद्योनिविशेषः।

तत्र शिवधर्मोत्तरे—

‘कृमि-कीट-पतङ्गानां विड्भुजां चैव पक्षिणाम् ।
सुरापः प्राप्यते योनिं पूर्वकर्मानुसारतः’ ॥

इति । उमा-महेश्वरसंवादे—

‘मद्यव्यसनिनो ये च ये मद्यं सेवयन्ति च ।
शालां तु कारयेद्यस्तु मद्यपानं ददाति यः ॥
मद्यविक्रयिणो ये च मद्यं ये क्रीणयन्ति च ।
पिबन्ति ये नरा देवि सर्वे ते समभागिनः
ते शौण्डिका* वा चण्डाला लुब्धका मत्स्यघातकाः
दासत्वेनैव सुश्रोणि जायन्ते पुरुषाधमाः ॥

* नरकान्ते मद्यव्यसन्यादीनां जन्मान्याह । ते शौण्डिका इत्यादि । शौण्डिकादिष्वपि दासत्वेनैव न स्वामित्वेन । शौण्डिकादिदासा भवन्तीत्यर्थः ।

१. E. G. H and I read प्राणिना for प्राणिन २. B D substitute इह for तु. ३. G and J. omit -कर्म-, while except E. and H. हिंसाविशेष- for हिंसाशेष- ४. J reads -कर्मविशेष- for -कर्मविशेषाद्योनिविशेषः- ५. B. and D read द्विजानां for विड्भुजां ६ B. and D. read मद्यपात्र for मद्यपान, while J. मद्यपानाददाति for मद्यपानं ददाति. ७. G. reads मद्ये for मद्य.

तिर्यञ्चोऽपि समुत्पन्ना यथा मृत्युमुपागताः ।
 मद्यपानरता ये च शृणु तेषां गतिं शुभे^१ ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि कृमिभूत्वा महीतले ।
 कृमियोनिक्षये भूते पापं तु कथयाम्यहम् ॥
 श्वानयोनिशतं गच्छेज्जम्बुके पञ्चविंशतिम् ।
 मद्यपानरता ये तु कां गतिं यान्ति सुव्रते ? ॥
 शूद्रस्य चेद्दृशं पापं मद्यपानरतस्य च ।
 विप्रस्य कथयिष्यामि मद्यपस्य दुरात्मनः ॥
 काको भूत्वा चिरं देवि विष्टाभक्षस्तु जीवति ।
 वर्षाणां द्वादशे लक्षे स जीवेत् पापकर्मकृत् ॥
 स्वे मांसे परमांसेन यो देही वृद्धिमिच्छति ।
 तस्य योनिशतं गत्वा शरीरं व्याधितं भवेत् ॥
 यासु योनिषु जायन्ते नरा मांसस्य भक्षकाः ।
 व्याधि-रोगशतैर्युक्ता जायन्ते तासु कर्मणा' ॥

१. I. reads मृत्युमुपागताम् for मृत्युमुपागता . २. J. substitutes प्रभो for शुभे. ३. E. omits the following —

षष्टिवर्षसहस्राणि कृमिभूत्वा महीतले ।

कृमियोनिक्षये भूते पापं तु कथयाम्यहम् ॥

श्वानयोनिशतं गच्छेज्जम्बुके पञ्चविंशतिम् ।

४. B D. H. and J. read जम्बुकं पञ्चविंशतिम्, and G जम्बुक पञ्चविंशति.

५. J substitutes वा for च. ६. B. and D. read पान for पापं.

७. Except I read पक्षी. ८. H. reads स्वमासे परमासेन, and I. स्व-मांसं परमांसेन, while I substitutes ऋच्छति for इच्छति ९. All, except A and I, substitute बाधितं for व्याधितं. १०. I. reads नरमांसस्य for नरा मांसस्य.

इति । मनुः—

‘कृमि-कीटै-पतद्गानां विड्भुजां चैव पक्षिणाम् ।
हिंसाणां चैव सत्त्वानां सुरापो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥
(म. स्मृ. १२.५६)

इति । विष्णुरपि—

‘अभोज्यानां भोजने अभक्ष्यभक्षणे च कृमिः’ ।
(वि. स्मृ. ४४. ११)

इति । वृद्धगौतमः—

‘विप्रवृत्तिलोपेन दर्दुरः सप्तजन्मसु ।
निषिद्धानं तु यो भुङ्के कर्मठः सो ऽभिजायते ॥
कीटाशी शीतलान्नाशी मत्स्याशी याचितान्भुक् ।
आमन्त्रणं विना भुक्त्वा परान्नं काकतां व्रजेत् ॥

इति ॥

अथापेयपानादिकर्मशेषफलानि ।

इति । तत्र हारीतः—

‘सुरापो बद्धजिह्वः । अभक्ष्यभक्षः श्यावदन्तः’ ।
(हा. स्मृ. २४. ६८—६९)

१. H. reads -कीर- for -कीट-. २. E. H. and J. read विड्भुजानां च for विड्भुजां चैव. ३. B D and E omit च, while E. reads अभोज्यानामभक्ष्यभक्षणे, I. अभोज्यान्नभक्षणे, J. अभोज्यानां भक्षणे, and the text अभोज्यान्नाऽभक्ष्याशी all for अभोज्यानां भोजने अभक्ष्यभक्षणे च. ४. B and D. substitute गौतम for वृद्धगौतम; while G. omits इति and वृद्धगौतम. ५. B. and D. read this line thus :—

अविप्रवृत्तिलोपेन दर्दुरः सप्तजन्मसु ।

G. also the same, but reads अविप्र वृत्तिलोपेन and -जन्मनि. ६. E. and J. read कर्मठः, G. कर्मठ. and I. कर्मठ all for कर्मठ. ७. I. reads सूतकान्नाशी for शीतलान्नाशी. ८. Except A. E. and J. all others read -कर्मविशेष- for -कर्मशेष-; while G. reads उपपानादि- for अपेयपानादि-

इति । स्कान्दे रेवाखण्डे —

‘पापशेषात्तु भवति सुरापः श्यावदन्तकः’ ।

(स्कं. पु. रे. ख. ७१. २६)

इति । शिवधर्मोत्तरे—

‘अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली’ ।

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली’ ।

इति । काश्यपः—

‘सुरापो लोलजिह्वः’ ।

इति ॥

(का. स्मृ. १३. १९)

अथ स्तेयकर्मविशेषाद्योनिविशेषाः ।

तत्र मनुः—

‘ लूता-ऽहि-सरठानां च तिरश्चां चाम्बुचारिणाम् ।

हिस्त्राणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ॥ (५७)

संयोगं पतितैर्गत्वा परस्यैव च योषितम् ।

अपहृत्य च विप्रस्त्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ (६०)

१ B. and D. do not insert the quoted sūtra, but substitute तथैव.
 २. B. D. G. H. and J reads बद्धजिह्व for लोलजिह्व. ३. B. D. H.
 and J. substitute -विशेष for -विशेषा. ४ All, except A. and I., omit
 तत्र and E. omit also मनु. ५. B. and D. read अम्बुधारिणाम् for
 अम्बुचारिणाम् ६ I. reads स पिशाचानां for च पिशाचानां. ७. B. D.
 G. I. and J. read भवन्ति ब्रह्मराक्षसा. for भवति ब्रह्मराक्षसः.

मणि-मुक्ता-प्रवालानि हत्वा लोभेन मानवेः ।
 विविधानि च रत्नानि जायते लोहकर्तृषु ॥
 धान्यं हत्वा भवत्याखुः, कांस्यं हंसो, जलं प्लवः ।
 मधु दंशः, पयः काको, रसं श्वा, नकुलो घृतम् ॥
 मांसं गृध्रो, वसां मदुस्तैलं तैलपकः खगः ।
 चीरीवाकस्तु लवणं, बलाकांशकुनिर्दधि ॥
 कौशेयं तिच्चिरिर्हत्वा क्षौमं हत्वा तु दर्दुरः ।
 कार्पास-तान्तवं क्रौञ्चो, गोधा गां, वाग्गुदो गुडम् ॥
 चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान्, पत्रं शाकं तु बर्हिणः ।
 श्वावित् कृतान्नं विविधमकृतान्नं तु शल्यकः ॥
 बंको भवति हत्वा ऽग्निं, गृहकारी ह्यपस्करम् ।
 रक्तानि हत्वा वासांसि जायते जीवजीवकः ॥
 वृको मृगेभं, व्याघ्रोऽश्वं, फल-पुष्पं तु मर्कटः ।
 स्त्रीमृक्षस्तोकको वारि, यानान्युष्ट्रः पशूनजः ॥
 यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहत्य बलान्नरः ।

१. G. I. and J read मानवा. and जायन्ते the plural forms instead of मानवः and जायते the singular ones. २. The text substitutes वपां for वसां. ३. B D. E H. and I read तैलवक and J and G. तैलवेक both for तैलपक. ४. We follow here A G. and the text, while B and D read चीरीकाक, E and H. क्षीरहार, I क्षीरवास and J. क्षीरपाक all for चीरीवाक. ५ I. reads बालक for बलाका- ६. I reads कार्पास तान्तव for कार्पास-तान्तव. ७ B. and D. चागुलो गुलम्, E वागुलो गुडम्, H. वाग्गुलो गुडम्, I. वाग्गुदो गुडम् and J वाग्गुदो गुलम् all for वाग्गुदो गुडम्. ८ The text substitutes चुच्छुन्दरि. for चुच्छुन्दरी. ९ B. D. substitute काको for बको and गृध्रकारी for गृहकारी. १० E. reads जायन्ते जीवजीवका. ११. B and D. read फल-पुष्पे and the text substitutes फल-मूल for फल-पुष्प.

अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥
 स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हत्वा दोषमवाप्नुयुः ।
 एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः' ॥
 (म. स्मृ. १२. ५७-६९)

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
 पत्रशाकं शिखी हत्वा, गन्धाञ्चुच्छुन्दरी शुभान् ॥
 मूषको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रः फलं कपिः ।
 जलं प्लवः, पयः काको, गृहकारी ह्युपस्करम् ॥
 मधुदंशः, पलं गृध्रो, गां गोधा, श्विं वक्रस्तथा ।
 श्वित्री वस्त्रं, श्वा रसं च, चीरी लवणहारकः ॥
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः’ ॥
 (या. स्मृ. ३. २१३-१६)

इति । मार्कण्डेयपुराणे—

‘न्यासापहर्ता नरकाद्विमुक्तो जायते कृमिः’ । (६)
 धान्यं यवांस्तिलान्माषान्कुलित्थान्सर्षपाञ्चणान् ॥ (७)

१. B. G and D. read चैव इत for चैवाहुतं. २. B. D. E. G. H. and J read पत्नीत्वम् for भार्यात्व; while B. D. and J substitute तान् for ताः. ३. E. H. and J read चुच्छुन्दरी. for चुच्छुन्दरी. ४. G reads फल for पल. ५. I. and the text substitute तु ६. I. reads through mistake प्राणिजायते for प्राणिजातय ७. I. reads पुसोऽपहर्ता for न्यासापहर्ता. ८. I. reads कुलुत्थान्, E. H. and the text कुलत्थान् both for कुलित्थान्.

सस्यान्यन्यानि वा हत्वा मोहाज्जन्तुरचेतनः (८)
 सञ्जायते मेहावक्त्रो मूषको वज्रसन्निभः ॥ (९)
 भोजनं चोरयित्वा तु मक्षिको जायते नरः । (१९)
 हत्वा दुग्धं तु मार्जारो जायते नरकाच्युतः ।
 तिल-पिण्याकसम्भिभ्रमत्रं हत्वा तु मूषकः ॥ (२०)
 घृतं हत्वा तु नकुलः काको मुहुरजामिषम् ।
 श्येनो^१ मार्गामिषं हत्वा चीरी लवणहारकः ॥ (२१)
 चोरयित्वा पयश्चापि बलाका सम्प्रजायते । (२२)
 यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी स जायते ।
 मधु हत्वा नरो दंशो घृतं हत्वा पिपीलिका ॥ (२३)
 चोरयित्वा तु निष्पावान् जायते गृहगोलकः ।
 आसनं चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् ॥ (२४)
 अय्यो हत्वा तु पापात्मा वायसः सम्प्रजायते ।

१. J. substitutes महाचक्रो for महावक्त्रो; while the text बहुसन्निभ for वज्रसन्निभ २. B and D read मक्षिको for मक्षिका. ३. The text reads उन्नन्तु स for दुग्धं तु. ४. The text reads च for तु. ५. H J. and the text read मुहुरजामिषम्, G मुहुरजामिषम् both for मुहुरजामिषम् ६. In the text we find these following two lines are for this line, viz —

मत्स्यमांसापहत् काक श्येनो मार्गामिषापहत् ।
 वीचीकाकस्त्वपहते लवणे दधनि कृमि ॥

७ H. substitutes अन्धु for मधु, while B. and D हसो for दंशो and G reads thus —

अपहत्वा पणे दंशो घृतं हत्वा पिपीलिकाः ॥

And in the text we find उपप for घृत ८. B D E. G. H I. and J. read गलगण्डक for गृहगोलकः. ९ The text reads आसव for आसन and gives therefore a good sense १०. E and G. read अपो for अयो.

हते कांस्ये च हारीतः कपोतो रौप्यजे हते ॥ (२९)
 जीवञ्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापहारकः ॥ (२९)
 चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् सस्यं हत्वा शशो भवेत् ।
 षण्ढः पलालहरणे काष्ठहृत् घृणकीटकः ॥ (३०)
 पुष्पापहृद् दरिद्रश्च पङ्कुर्यानापहारकः ।
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ॥ (३१)
 भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ।
 तृण-गुल्म-लता-वल्ली-त्वक्सार-तरुतां क्रमात् ॥ (३२)
 (मा. पु. १९. ६-३२)

इति । गौतमः—

‘अनृतवाक् स्वलितजिह्वो मुहुर्मुहुः सल्लंघवाक् ।

१. I reads रौप्यके for रौप्यजे and the text रूप्यभाजने for रौप्यजे हते २. E and H substitute याता for याति, E I. J and the text read रक्तवस्त्रापहृत्तर for रक्तवस्त्रापहारक ३ B. and D omit this and the following three lines -

चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् सस्यं हत्वा शशो भवेत् ।
 षण्ढः पलालहरणे काष्ठहृत् घृणकीटकः ॥
 पुष्पापहृद्दरिद्रश्च पङ्कुर्यानापहारकः ।
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ॥

G omits this and the following two lines, while the text reads चुच्छुन्दरि and E. H and J. read the same for चुच्छुन्दरी ४. I reads रस and the text वासो both for सस्य ५ E. H. and J read पलालहारेण for पलालहरणे, while the text substitutes पलालहरणात् for the same ६. I. reads व्रणकीटक for घृणकीटक ७. The text reads षपहृत्तर for षपहारकः. ८ B D. E G. H. I and J. read गत for क्रमात् ९. We consulted here five different manuscripts and one printed copy of the text of Gautama, manuscripts do not concord with one another Some omit this portion altogether. In the printed copy some Sūtras are found; but their version is quite different, while H. reads स्वलित for खलित- and I. उल्बलो for स्वलितजिह्वो.

जलोदरो दारत्यागी । कूटसाक्षी श्लिपदी उच्छून-
जङ्घाचरणः । विवाहविघ्नकर्ता छिन्नोष्ठः । अवगूरण-
श्छिन्नहस्तः । मातृघ्नोऽन्धः । स्नुषागामी वातवृषणः ।
चतुष्पथे विष्मूत्रविसर्जने मूत्रकृच्छ्रः । कन्यादूषकः
षण्डः । पर्युषितभोजी कृमिः । ईर्ष्यालुर्मशकः ।
पित्रोर्विवदमानोऽपस्मारी । न्यासापहार्यनपत्यः ।
रत्नापहार्यत्यन्तदरिद्रः । विद्याविक्रयी पुरुषमृगः ।
वेदविक्रयी द्वीपी । बहुयाजको जलप्लवः । अया-
ज्ययाजको वराहः । अनिमन्त्रितभोजी वायसः ।
मृष्टैकभोजी वानरः । ईतस्ततोऽश्वन् मार्जारः ।
कक्षवनदाही खद्योतः । दारकाचार्यो मुखविगन्धः ।
अदत्तादायी बलीवर्दः । मत्सरी भ्रमरः । अद्भ्युत्सादी
मण्डलकुष्ठी । शूद्राचार्यः श्वपाकः । गोहर्ता सर्पः ।
स्नेहापहारी क्षयी । अन्नापहार्यजीर्णा । ज्ञानापहारी

१. मातृघ्नोऽन्ध । स्नुषागामी वातवृषण । these two Sūtras do not appear in others than A and I , while B. omits ईर्ष्यालुर्मशक . २. B. D E. G H and J do not insert पर्युषितभोजी कृमि here, and change place and insert after मुखविगन्ध । ३. B. D. E G H. and J. omit पित्रोर्विवदमानोऽपस्मारी ४ B D. E G. and H. substitute कन्यापहारी for न्यासापहारी and J. omits अनपत्यहा । रत्नापहारी and reads न्यासापहार्य-त्यन्तदरिद्र. ५ J. reads पुरुषो मृग for पुरुषमृग ६. J. substitutes -याचको for -याजको. ७. B D. G. omit this Sūtra ८ I reads यत- for इतः-. ९. H reads अदत्तादायो for अदत्तादायी १० E. J. and I. read श्वमर for भ्रमर. ११. J. reads मण्डली कुष्ठी for मण्डलकुष्ठी.

मूकः । जलापहारी मत्स्यः । क्षीरहारी बलाकः ।
परद्रव्यापहारी परप्रेष्यः ।

(गौ. स्मृ. २०. ४-३८)

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘ वेदमापहारी अद्रिसर्पः । परजलापहारी शिशु-
मारः । सस्यापहारी कपोतः । कव्यापहारी वायसः ।
ताम्रापहारी वल्गुर्लः । अपूपापहारी प्रेतः । शाखाप-
हारी जडः । छत्रापहारी कारण्डवः । गन्धापहारी
पतङ्गः । ध्वजापहारी कृकलासः । शाकापहारी
पशुः । शय्यापहार्यशयनः । पुष्पापहारी दुर्गन्धी ।
फलापहार्यफली । दीपापहारी कौशिकः ।
भूम्यपहारी नकुलाहि-विडाला-ऽऽखूनामन्यतम
इति ।

१ Except A. and I., all others substitute जलाहारी for जलापहारी.
२. Except E and I., others read बलाकी for बलाक. ३. B. reads
ऽहारी for ऽपहारी ४. B reads वैश्यापहारी, D. and G. वैश्यापहारी
for वेदमापहारी and all manuscripts, except A. and I., omit -सर्प and read
only अद्रि, while G. reads अहि for अद्रिसर्प ५, G. substitutes
सर्व- for पर-, while I. omits पर- ६. D reads सस्यापहारी for सस्यापहारी,
while B. omits this and the following three Sûtras :-

सस्यापहारी कपोत । कव्यापहारी
वायस. । ताम्रापहारी वल्गुल ।

७. G. and J. substitute कव्यापहारी and D H कव्यहारी both for कव्या-
पहारी. ८. G. reads ताम्रहारी and I. बलाक for ताम्रापहारी and वल्गुलः
respectively. ९. D omits these following Sûtras and reads इति
at once. १०. B. omits कारण्डव and गन्धापहारी, while I. reads कारण्ड
for कारण्डव and, G कश्म्व- and J कौदुभव for the same H. also reads
कौदुभव., but gives marginal reading कारण्डव. ११ G. reads अशक्तिः
for अशयन. १२. B. and G. read अफलादि for अफली.

यद्वा तद्वाऽपि पारक्यं स्वल्पं वा यदि वा बहु ।
हृत्वा वै योनिमाप्नोति तत्तद्भोगानुरूपतः ' ॥
इति ॥

अथ स्तेयकर्मशेषफलानि ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरे—

' मणि-मुक्ता-प्रवालानि रत्नानि विविधानि च ।
अपहत्य नरां रामं जायन्ते हेमकर्तृषु ॥ (२)
यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहत्य बल्लान्नरः ।
प्राप्नोति भृगुशार्दूल मानुष्ये भारवाहिताम् ॥ (३)
धान्यचोरोऽद्भ्यहीनः स्यादत्यद्भो मिश्रहृद् भवेत् ।
व्याधितश्चान्नहर्ता स्यान्मूको वागपहारकः ॥ (५)
वस्त्रापहारी श्वित्री स्यात् पङ्गुश्चाऽश्वापहारकः । (६)
अन्धो दीपापहारी स्यात् काणो निर्वापको भवेत् ॥ (७)
दरिद्रः परवित्तघ्नश्चोन्मत्तश्च तथाग्निदः ॥ (८)
पङ्गुरेव तथा ज्ञेयः सर्वयानापहारकः ।

१ B. D. G. H. and J read यद्वा तद्वा परद्रव्यं for यद्वा तद्वाऽपि पारक्य.
२ All others, except A., do not insert अथ ३ H. reads विष्णोत्तरे
for विष्णुधर्मोत्तरे. ४ G reads in singular form as नरो . जायते. ५ We
follow here only A. and the text, while all others read राजन्, but the
quoted verses are a dialogue between पुष्कर and Paraśurāma and
Pushkara addressed to Paraśurāma. The vocative राजन् is not ap-
propriate to Paraśurāma. ६ B. and D read हृत्वा गोमिश्रकृद्भवेत्, G
हृत्वा गा मिश्रकृद्भवेत्, E and H. अन्त्यगो मिश्रकृद्भवेत्, I. अत्यन्त मिश्रको
भवेत् and the text अव्यद्भो मिश्रहृद्भवेत् all for अत्यद्भो मिश्रहृद्भवेत्.
७. G. reads च for स्यात् ८. G omits this line -

वस्त्रापहारी श्वित्री स्यात् पङ्गुश्चाश्वापहारक ।

९ The text substitutes तथा for भवेत् १० We follow here only A. and
the text, while all others read उन्मत्तश्चाश्वहस्तिन ।

अन्धश्च जायते लोके गां हत्वा च नराधमः ॥ (८)

वैश्व-भोज्यापहर्तारो तथा नग्न-बुभुक्षितौ ।

रत्नापहारी भवति तथा कुष्ठी नराधमः' ॥ (९)

(वि. ध. २. १०७. २-९)

इति । वायुपुराणे—

‘वाँतव्याधियुतः स्तेयी तथा कुष्ठी नरो भवेत् ।

ब्राह्मणस्वर्णहारी च प्रमेही जायते नरः ॥

प्रस्विन्नपाणि-पादः स्यादाहरेद्यो रसादिकम्* ।

अन्नचोरो भवेद्यस्तु सोऽकस्माज्जायते कृशः ॥

स्वरोपघाती वाक्यं च हत्वा मर्त्यः प्रजायते' ॥

(वायु. पु. २. ३१. २५-२७)

इति । उमा-महेश्वरसंवादे—

‘धान्यचौरस्तु हीनाद्गस्तृणहर्ता तु वा पुनः ।

परद्रव्यापहारी च भृत्यानां वृत्तिजीवकः ॥

अन्नं क्षेत्रं गृहं वाऽपि परद्रव्यं हरन्ति ये ।

सुवर्ण-मणि-मुक्तानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥

* आहरेत् चोरयेत् । वाक्यं हत्वा स्वरोपघाती भवतीत्यर्थः ।

१ The text does not insert this and the following two lines, but for these three lines, the text gives one line —

अन्धो भवति गोघ्नस्तु चाण्डिकस्तैलिकस्तथा ।

B D also omit these three lines २ H reads वस्त्र-पूजापहर्तारो for वस्त्र-भोज्यापहर्तारो ३ G. omits इति ४ G substitutes बाल- for वात- ५. J. reads ब्राह्मण स्वर्णहारी for ब्राह्मणस्वर्णहारी. ६ B D G. and H. substitute धान्यचोर for अन्नचोर ७ B and D read स्वरोपघाती for स्वरोपघाती; while E reads स्वरो नृपतिवाक्यं च हत्वा and J स्वरोपघातिवाक्यं च रुद्ध्य both for स्वरोपघाती वाक्यं च हत्वा. ८ B and D. read धान्यचोरोद्गहीन स्यात् for धान्यचौरस्तु हीनाद्ग ९. I. reads स्त्रल for अन्न.

आसनानि विचित्राणि धन-धान्यमुपस्करम् ।
 ये हरन्ति नरा नित्यं परद्रव्याणि मोहिताः ॥
 इहलोकमृतानां च तेषामेष विधिः स्मृतः ।
 नम्रो दीनाः क्षुधार्त्ताश्च कुचैला दुःखिताः सदा ॥
 बन्धुभिः परिभूताश्च भोग्य-भोगविवर्जिताः ।
 तांस्तु ते प्रार्थयन्तीह दासवृत्तिमुपागताः ॥
 ये हरन्ति च तूर्याणि वाद्यानि विविधानि च ।
 तेन पापेन ते देवि तिर्यक्त्वं यान्ति मानवाः ॥
 हत्वाऽऽनद्धादिवाद्यानि झल्लरी-पटहानि च ।
 तेन पापेन ते मूढा बाधिर्यं यान्ति मानवाः ॥
 कांस्यकं मुरजं वंशं वीणां तुम्बुरुकं तथैव ।
 ये हरन्ति च पापेन पिशाचास्ते भवन्ति च ॥
 पटहं लेपनं चैव तथा सम्पुटिकाश्च ये ।

१. B D. G. I and J. read इहलोकगतानां, E इह लोकमतानां both for इहलोकमृतानां. २ B. and D substitute एव for एष.. ३ B and D. read नाम्ना हीना., G नम्रहीना both for नम्रा हीना . ४ H and J. read भाग्यभोग- for भोग्य भोग-. ५ I. reads सुखानि and E and J. वसूनि both for तांस्तु ते. ६ B. D and E substitute सदा for दास-. ७. J. reads शूर्पाणि for तूर्याणि. ८ B and D omit the following —

तेन पापेन ते देवि तिर्यक्त्वं यान्ति मानवाः ॥

हत्वाऽऽनद्धादिवाद्यानि झल्लरीपटहानि च ।

९. E. reads मण्डवादि-, G. मूढादि-, I. मद्रादि- and J. मद्रादि- all for ऽऽनद्धादि-. १०. B. D E and I read कांसिक, G. and H वासिक both for कांस्यकं. ११. E. G. H and J read तुवविलं and I तूलविलं for तुम्बुरुक. १२. G and I. read पापानि for पापेन. १३ J. reads this line as follows —

पटं सक्लेमन चैव तथा संबुधिताश्च ये ।

while G. substitutes पटहं for पटहं and B and D. सम्पुटिकांश्च for सम्पुटिकाश्च.

हरन्ति पुष्करं ये तु तेन ते यान्ति मूकताम् ॥
 प्रासादेषु च ये देवि हरन्ते दीपकान् नराः ।
 गृहेषु चैव विप्राणां तेन ते यान्ति चान्धताम् ॥

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘सुवर्णस्तेयी कुनखी । वस्त्रापहारी श्वित्री । हिर-
 प्यापहारी दद्रुणः । तैजसापहारी मण्डली* । स्ने-
 हापहारी क्षयामयी । अजीर्णवानन्नापहारी । वाग-
 पहारी मूकः । गृध्रो देवद्रव्योपजीवकः । पाण्डु-
 रोगी दीपहारी । ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्च दरिद्रः । कर्मफल-
 विशेषेण कुब्ज-घण्ट-पद्भु-दरिद्राश्च जायन्ते’ ।

इति । यमः—

द्रव्यौषधापहर्ता च दीर्घरोगित्वमाप्नुयात् ।
 धान्यचोरो व्रणी च स्यात् कांसी भक्तापहारकः ॥
 गलगण्डी गणद्रव्यहर्ता भवति मानवः ।

* मण्डलं कुष्ठप्रभेदः सोऽस्यास्तीति मण्डली । अन्यत् सुगमम् ।

१ B D. E. G. H. and J. read पुस्तक for पुष्करं २ G. reads मूढता for मूकताम् ३ I reads हरन्ति दीपिकां for हरन्ते दीपकान्. ४ B and D. omit क्षयामयी । अजीर्णवानन्नापहारी and read स्नेहापहारी वान्ना for the above omitted portion. ५. G. and H. read अजीर्णवान्तोन्नहारी for अजीर्णवानन्नापहारी ६ B. D. G. H. and J. read कुष्ठ- for कुब्ज-; while E कुण्ड- for the same. ७. B reads -दरिद्रश्च जायेत, G. reads -दरिद्रो स जायते, H and J दरिद्रा सञ्जायन्ते. ८ G. reads दीर्घरोगान् for दीर्घरोगित्वम् ९ H. reads कृमि for कासी. १०. I. reads गलगण्डी- for गणद्रव्य-, but it seems meaningless here.

विधृतिर्बलहर्ता च श्येनो मांसापहारकः' ॥

(य. स्मृ. ९. ३-५)

इति । स्कान्दे रेवाखण्डे—

‘मानकूटं* तुलाकूटं कूटसाक्ष्यं वदन्ति ये ।

नरके तेऽन्धतामिले प्रपच्यन्ते नराधिपं ॥

शतसाहस्रिकं कालमुषित्वा तत्र ते नराः ।

इह शत्रुगृहे बद्धा भ्रमन्ते कालमीप्सितम् ॥

कुनखी स्वर्णहरणान्मूकः पुस्तकहारकः ।

फलान्याहरतोऽपत्यं म्रियते नात्र संशयः' ॥

(स्कं. पु. रे. खं. ७१. ३६-४०)

इति ॥

अथागम्यागमनकर्मविशेषाद्योनिविशेषः ।

तत्र स्कान्दे रेवाखण्डे—

‘गुरुदाराभिमर्शी च कृकलासो भवेद्ध्रुवम् ।

राज्ञीगामी भवेद्दुष्टो वृश्चिको वृषलीपतिः' ॥

(स्कं. पु. रे. ख. ७१. २९)

*मानं धान्यादिमापनसाधनं द्रोणाढकादि । तस्मिन् कूटं कपटं न्यूनत्वमित्यर्थः ।

१ I. reads this line as follows.—

विकृतिर्ब्रह्महर्ता च स्यान्मांसस्यापहारकः ।

while E. reads वा स्यान्मांसापहारक, B. स्यान्मांसस्यापहारक, H स्यान्मांसापहारक and J स्यान्मासोपहारक all for श्येनो मांसापहारक. २ I. reads मणिकूटं for मानकूट through m.stake. ३. I. substitutes तु for ते. ४. I. reads नराधमा. for नराधिप, but the quoted lines are addressed to the King ५. E. reads लभन्ते, H बद्धा लभन्ते and J. बद्धा लभन्ते all for बद्धा भ्रमन्ते. ६. J. reads भवेद्दुष्टो for भवेद्दुष्टो

इति । गौतमः—

‘चाण्डाली-पुल्कसीगमने ऽजगरः । प्रव्रजिता-
गमने मरुपिशाचः । शूद्रागमने दीर्घकीटः ।
सर्वर्णाभिगामी दरिद्रः । गोगामी मण्डूकः’ ।

(आन्ध्रपुस्तके गौ. स्मृ. २०. ३५-४०)

इति । मार्कण्डेयपुराणे—

‘परदाराभिगमने रक्तद्रोणस्तु जायते । (९) .
श्व-सृगालेभ-गृध्रेषु क्रमाञ्जातिषु जायते ।
भ्रातृभार्या च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् ।
पुंस्कोकिलत्वमाप्नोति स पापो नरकाच्युतः ॥ (१०)
सखिभार्या गुरोर्भार्या राजभार्या च पापकृत् ।
प्रधर्षयित्वा कामात्मा सूकरो जायते नरः ॥ (११)
शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तःकीटको भवेत् ॥ (१५)
सूकरः कृमिको मद्गुश्चण्डालश्च प्रजायते’ ॥ (१६)

(मा. पु. १५. १- १६)

१ These quoted Sūtras are not found in the text. २. J. reads स्ववर्णाभिगामी for सर्वर्णाभिगामी ३. B. and D. read परदाराभिगामी च रक्तो घोर., E. and H परदाराभिगामी तु रक्तो घोण, G. and J परदाराभिगामी तु रक्तो घोर for परदाराभिगमने रक्तद्रोण; while the text reads this line thus —

परदाराभिमर्शान्तु वृको घोरोऽभिजायते ।

४. The text reads this line as follows —

श्व-सृगालो बको गृध्रो व्यालु (व्याल) कडूस्तथा क्रमात् ।, while B. and D. श्व-सृगाल-गृध्रेषु, E. and G. श्व-सृगालेषु गृध्रेषु and H. श्व-सृगालक-गृध्रेषु all for श्व-सृगालेभ-गृध्रेषु ५. The text reads चापि for पापो. ६. B. D E G. H and J. read प्रधर्षयति for प्रधर्षयित्वा, while G and I पापात्मा for कामात्मा

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘सखिभार्या गुरोर्भार्या राजभार्या तथैव च ।
 प्रधर्षयति कामाद्यो मृतो जायेत सूकरः ॥ (६८)
 सूकरः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि वै वृकः ।
 पिपीलिका तु मासांस्त्रीन् कीटःस्यान्मासमेव तु ॥ (६९)
 एतानासाद्य संसारान् कृमियोनौ प्रजायते ।
 तत्र जिवति मासांश्च कृमियोनौ चतुर्दश ॥ (७०)
 ततो धर्मक्षयं कृत्वा ततो जायेत मानवः । (७१)
 परदाराभिमर्शं तु कृत्वा जायेत वै वृकः ।
 श्वा सृगालस्ततो गृध्रो व्यालः काको बकस्तथा । (६६)
 भ्रातृभार्या तु पापात्मा यो रोचयति *मोहितः ।
 कोकिलत्वमवाप्नोति सो ऽपि संवत्सरं द्विजः ॥ (६७)
 मनसाऽपि गुरोर्भार्या यः शिष्यो याति पापकृत् ।
 उग्रान् स याति संसारानधर्मेणेह चेतसा ॥
 श्वेयोनौ तु स सम्भूतस्त्रीणि वर्षाणि जीवति ।
 तत्रापि निरयं प्राप्तः कृमियोनौ प्रजायते ॥

* मैथुनार्थमिति शेषः । नायं वैधनियोगस्य निन्दार्थवादः । रोचयती-
 त्युक्तेः सकामत्वं लक्ष्यते । नियोगे तु सन्तानजननेच्छाया एव मुख्य-
 त्वात् । ‘स मानवः’ स पापफलभोक्ता पुरुषः श्वा भूत्वा ततः कृकलासो
 भवतीत्यर्थः ।

१. I reads शिष्यभार्या for राजभार्या २ I. reads कामात्मा for कामाद्यो.
 ३ G. reads च for तु. ४ G and H. read एतान्मासाश्च for एतानासाद्य.
 ५. G reads परदाराभिमर्शां तु मृत्वा for परदाराभिमर्शं तु कृत्वा. ६. B. D.
 E G. H. and J. substitute व्याघ्र for व्याल ७ B. and D. substitute
 आप्तभार्या and G. भ्रातृभार्या both for भ्रातृभार्या and I. धर्षयति for रोचयति.

कृमिभावमनुप्राप्य वर्षमेकं तु जीवति ।
 ततस्तु निरयं प्राप्तो ब्रह्मयोनौ प्रजायते ॥
 वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते । (७७)
 ततः सम्प्राप्य निधनं जायते सूकरः पुनः ॥
 सूकरो जातमात्रस्तु रोगेण म्रियते द्विजाः ।
 श्वा ततो जायते मूढः कर्मणा तेन भो द्विजाः ॥ (७८)
 श्वा भूत्वा कृकलासस्तु जायते मानवस्ततः ॥ (७९)
 तत्रापत्यं समुत्पाद्य ततो जायेत मूषकः' ॥ (८०)
 (ब्र. पु. २१७. ६६-८०)

इति । नारदपुराणे—

'चिन्तयेद्दीक्षयेद्वापि जननीं वा सुतां च वा ।
 वधूं वा भ्रातृदारान् वा गुरुभार्या नृपस्त्रियम् ॥

१. B. D. and G omit this and the following two lines —

कृमिभावमनुप्राप्य वर्षमेकं तु जीवति ।
 ततस्तु निरयं प्राप्तो ब्रह्मयोनौ प्रजायते ॥
 वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ।

२. E. and H. omit this line. ३. G. substitutes पुमान् for पुन .
 ४. B. D. and G read द्विज for द्विजा, but the quoted lines are
 addressed to the Rishis ५ B and D omit this line:—

श्वा ततो जायते मूढः कर्मणा तेन भो द्विजा ।

६. G substitutes द्विज for द्विजा ७. E. does not insert नारदपुराणे
 and the following quoted six lines and इति G. and H. insert नारदपु-
 राणे, but omit the following six lines and इति । व्यभिचारिणी
 म्रति वराहपुराणे ८. B and D. read ईक्षयेत् and J. शिक्षयेत् both for
 वीक्षयेत्. ९. J reads वृद्धां for वधू and B. D. and J substitute -भार्या
 instead of -दारान्.

स याति नरकं घोरं सञ्चिन्त्य श्वपचीमपि ।
 दृष्ट्वा हि प्रमदा होता यः क्षोभं व्रजते नरः ॥
 तस्य पुण्यं कृतं सर्वं वृथा भवति नान्यथा ।
 पुण्यस्य सङ्क्षयात् पापी पाषाणश्च भवेद्भुवम् ॥

इति । व्यभिचारिणीम्प्रति वैराहपुराणे—

‘ततः शुनी भवेत् पश्चात् सूकरी च ततः परम् ।
 कर्मक्षये ततः पश्चान्मानुषी कुत्सिता भवेत् ॥
 नच सौख्यमवाप्नोति तेन दुःखेन दुःखिता’ ।
 (व. पु. २०२. ७१-७२)

इति ।

‘तृण-गुल्म-लतानां च क्रव्याद-दंष्ट्रिणामपि ।
 क्रूरकर्मरतानां च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥
 हिंसा भवन्ति क्रव्यादाः क्रमशोऽभक्ष्यभक्षिणः ।
 परस्परादिनो मत्स्याः प्रेत्याऽन्त्यस्त्रीनिषेवकाः’ ॥
 (व. पु. २०२. ३०-३१)

१. B. and D read तु प्रमदोऽङ्गोके for हि प्रमदा होताः. २. B. and D. read स पुण्यसङ्क्षयात् पाप. for पुण्यस्य सङ्क्षयात् पापी, while I. substitutes पाप for पापी ३. B. and D substitute नारदपुराणे for वैराहपुराणे ४. G. reads शुना for शुनी. ५. B D and G. read कुष्ठिता for कुत्सिता ६. G. substitutes भर्तृ- for तेन ७. B D E. G. I. and J. insert इति and show that the quotation of Varāha purāna is completed here, and the next four lines are separate A. and H. do not insert इति and show the next lines belongs to the quotation of Varāha purāna ८. B. D. and G. substitute त्रीणि for तृण- and क्रव्यादि for क्रव्याद- and I and J. क्रव्यादां for the same ९. I substitutes क्रमशो. १०. B and D. read तस्त्रीनिषेवकाः, H. ऽन्त्यस्त्रीनिषेवकाः both for ऽन्त्यस्त्रीनिषेवकाः.

इति । अगम्यागमनकर्मविशेषात् फलविशेषः पद्मपुराणे—

‘ उदरव्याधियुक्तस्तु तथा गुर्वङ्गनागमे ।
आचार्यभार्यागमने भगन्दरयुतो भवेत् ॥
तथा पापेन महता गुल्मी स्यादन्त्यजागमे’ ॥

इति । विष्णुधर्मोत्तरे—

‘ षण्दश्च जायते लोके दारातिक्रमकारकः ।
परपुंसि प्रसक्ता च तस्य भार्या तथा भवेत् ॥
कुष्ठी भवति धर्मज्ञे अपहत्य तथा स्त्रियम् ।
लिङ्गव्याधिमवाप्नोति वियोनौ मैथुने रतः ॥
गां गत्वा तु द्विजश्रेष्ठ लिङ्गनाशमवाप्नुयात् ।
दृष्ट्वा परस्त्रियं नग्नां नरो दुष्टेन चेतसा ॥
जात्यन्धत्वमवाप्नोति परलोके न संशयः ।
अवकीर्णां च भवति लिङ्गव्याधिसमन्वितः ॥
प्रकीर्णमैथुनो जन्तुः क्लीबो भवति वै द्विज’ ।

(वि. ध. २. ७०. ४१-४६)

इति । शङ्ख-लिखितौ—

‘पर्वमैथुनी प्रमेही । पुरुषव्याधिपीडितः ।
परदारगाम्यगुप्तदारः । गोष्ववकीर्णां दुश्चर्मा।

१. G reads भगक्षययुतो for भगन्दरयुतो २. B and D. omit this and the following three lines. ३. H. and J. read धर्मज्ञ for धर्मज्ञ. ४. B D G. and H. read श्वयोनौ for वियोनौ. ५ E and I. read गां च गत्वा for गां गत्वा तु; while B and D substitute द्विजश्रेष्ठो for द्विजश्रेष्ठ. ६. B. D. and G. substitute अनुदुष्टेन and J अतिदुष्टेन both for नरो दुष्टेन; while A. मनोदुष्टेन चक्षुषा for नरो दुष्टेन चेतसा ७. I. reads प्रकीर्णमैथुने. for प्रकीर्णमैथुनी. ८ I. reads पर्वमैथुने and J. परमैथुने both for पर्वमैथुनी. ९. G. reads परदारभ्यगामी for परदारगामी,, while G. reads अगुप्तदारी and I. अगुप्तदारक for अगुप्तदार

खैराभिगामी मूत्रमेही । सगोत्राभिगामी मद्यप-
 खीगामी च श्लीपदी । मातृ-पितृ-भगिनीगाम्य-
 बीजी । स्वदारादन्यत्र दीव्यतः केशाल्पत्वम् ।
 गुरुतल्पगो दुश्चर्मा । चण्डाल्यवकीर्णी कन्या-
 दूषी सगोत्राभिगाम्यबीजी । धर्मपत्न्यामास्ये
 प्रवर्तकः खल्वाटः । मातृ-भगिनीगाम्यव-
 कीर्णी श्लीपदी वैध्री मधुमेही च' ।

इति । वृद्धबोधायनः—

‘गां गत्वा मधुमेही स्यान्मूत्रकृच्छ्री चतुष्पदम् ।
 मधुमेही खराश्वादिगामी भवति मानुषः ॥
 सवर्णागमने रक्तः पितृहा पाण्डुरोर्गथ ।
 अन्त्यजागमने मर्त्यो जायते नात्र संशयः’ ॥

इति । वृद्धगौतमः—

‘धर्मपत्नीं गुरोर्गत्वा वृश्चिको भुजगस्तथा ।
 पक्षि-दंष्ट्रि-मृग-व्याल-क्रव्यादोऽपि ततोऽसकृत् ॥
 तथा मानुष्यतां प्राप्तः क्षयी कुष्टी च वा भवेत् ।
 महोदरी प्रमेही च दुश्चर्मापि भगन्दरी ॥
 ज्वरातिसारी दाही च पाददाही क्रमित्रणी ।
 गत्वा तु मातृभगिनीं दारेषु मधुमेहवान् ॥

१. I. reads this Sūtra as:— खराश्वाभिगामी मधुमेही; while G. reads धूममेही for मूत्रमेही २ B and D read श्लीपदी and A. श्लिष्टवादी both for श्लीपदी; while E. substitutes श्रीपदी for the same. ३ I. substitutes वैध्री for वैध्री. ४. I reads ऽइत्क for रक्तः. ५. I. reads अध. for अथ and H अत. for the same. ६. B and D read भवेत् for ऽसकृत्. ७. G. reads तथा for च वा. ८. B D and I. substitute च for अपि. ९ G. reads अतिसारी विदाही च for ज्वरातिसारी दाही च; while I. reads दाक्षी for दाही १०. B. and D read ज्वरेषु, I. नलेषु both for दारेषु.

कन्यागाम्यश्मरी शूली प्रमेही मूत्रकृच्छ्र्यपि ।
 कन्यां च गोत्रजां गत्वा बाहुहीनो भवेन्नरः ॥
 सगोत्रां च सवर्णां च गत्वा स्यात् स्त्रीपदी नरः ।
 मातरं च स्वसारं च गत्वा स्त्रीपद्यजीवकः ॥
 अनस्थि-पाणि-पादः स्यात् श्वश्रूगः सखिभार्यगः ।
 मूत्रकृच्छ्री तथाऽजिह्वी स्नुषागो मुष्कवृद्धिमान् ॥
 रजस्वलाभिगामी च चण्डालीगमने रतः ।
 दाहज्वरी, भवेन्मर्त्यः अन्त्यजन्मसु गुल्मवान् ॥
 गत्वा तपस्विनीं नारीं गुर्विणीं मूत्रकृच्छ्र्यपि ।
 स्यादामयावी भवति त्रिधवागोऽश्मरीयुतः ॥
 प्रमेही मूत्रकृच्छ्री च शूली मर्त्योऽभिजायते ।
 परदाराभिगामी च प्रमेही गुरुदारगः ॥
 दासीगामी क्रूरकर्मा सदा कामरतो भवेत् ।
 स्वजातिपरनारीगः कुष्ठी मर्त्योऽभिजायते ॥
 वक्त्रमैथुनकर्ता च खल्वाटो जायते नरः ।
 गत्वा तु महिषीं राज्ञः षण्डो भवति मानवः ॥

१. B and D. substitute चैव for शूली. २. E. reads श्रीपद्यजीवकः
 for स्त्रीपद्यजीवकः. ३. I. reads ऽजिह्व for ऽजिह्वी ४. B and D.
 omit this and the following two lines :—

मूत्रकृच्छ्री तथाऽजिह्वी स्नुषागो मुष्कवृद्धिमान् ॥

रजस्वलाभिगामी च चण्डालीगमने रतः ।

दाहज्वरी भवेन्मर्त्यः अन्त्यजन्मसु गुल्मवान् ॥.

५. E. and J. insert इति after भवेत्.

नेत्ररोगी भवेत् प्रेक्ष्य नितरां परयोषितः ।
 बहुत्वे योषितामेकपत्नीर्गः खञ्जतां व्रजेत् ॥
 स्वदारेभ्यो ज्यतो दीव्यन्नल्पकेशो भवेन्नरः ।
 पुंश्चल्यो योषितो बालरण्डाः स्युर्बधिरास्तथा ॥
 दास्यो वा दीर्घरोगिण्यो दृष्टिहीना भवन्ति तौः' ॥

इति । ब्रह्मपुराणे—

‘परदारेषु ये चापि चक्षुर्द्रुं प्रयुञ्जते ।
 तेन दुष्टस्वभावेन क्लीबत्वमुपयान्ति वै ॥(६४)
 पशूंश्च ये विव्रजन्ति ये चैव गुरुतल्पगाः ।
 प्रकीर्णमैथुना ये च क्लीबा जायन्ति ते नराः’ ॥ (६५)
 (ब्र. पु. २१७. ६४—६५)

इति । तदेवं कानिचिच्छास्त्राण्युदाहृत्य क्रियानपि कर्म-
 विपाको निरूपितः । अनयैव दिशा विपाकान्तराण्युन्नेयानि ।
 नहि निःशेषेण केनचिदुदाहर्तुं शक्यन्ते । तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे—

‘उक्तास्तवेमास्तु मया तिरश्चां
 या योनयो यानि च लक्षणानि ।
 शक्यानि कात्स्न्येन मया न वक्तुं
 या योनयश्चैव नराधमानाम्’ ।

(वि. ध. २. ७२. ६७.)

१. We only follow here A. and J, while all others read योषितामेका
 पुत्रीर्गः, but it seems meaningless. २ G. substitutes विधवा for बधिरा .
 ३. B. D. and H. substitute ते for ता ४. H. reads द्रुं for द्रु. .
 ५ G. reads दुष्टप्रभावेण for दुष्टस्वभावेन. ६ B and D read यऽपि व्रजन्ति
 for विव्रजन्ति. ७. B and D substitute जायन्त एव ते ८. G does not
 insert इति. ९. J reads विपाकान्तराण्युपनेयानि । नहि विशेषेण, G. reads
 also विशेषेण for नि शेषेण. १०. I. reads शक्यम् for शक्यन्ते ११. G. reads
 तथाशक्ति, I. reads यथाशक्ति for तवेमास्तु.

इति । अशक्तिश्च कर्मानन्त्यात् । यद्यप्यतिपातकादीनि प्रकीर्णकान्तानि पापानि दशविधत्वेन विष्णुना सङ्कलितानि तथाप्यतिपातकादिजात्युपाधावेव तत्सङ्कलनम् । पापव्यक्तीनां तु स्वरूपतो देश-काल-कर्त्रवस्थादिभेदाच्च नेयत्ता । यदा कर्मणा-मेवेयत्ता नास्ति तदा तद्विपाकानामियत्ता दूरापास्ता । एकैकस्य कर्मणो बहुविधविपाकवत्त्वस्मरणात् । उदाहृताश्च बहुविपाका-भिधायिकाः श्व-सूकरेत्यादिस्मृतयः । तथापि तेषां निःशेष-कथनं मनसापि चिन्तयितुमशक्यम् । अतो दिङ्मात्रं प्रदर्शितम् ।

एतच्च विपाकाभिधानं सञ्ज्ञेयमाणेभ्यः पुरुषं निवर्तयत् सञ्चितेषु चोद्देशं जनयन्निषेधेषु प्रायश्चित्तविधिषु चार्थवादतया ऽन्वेतीति पूर्वमभिहितम् । तत्र निषेधा आचारकाण्डे प्रपञ्चिताः । प्रायश्चित्तविधयश्च प्रायश्चित्तकाण्डे । तानि च प्रायश्चित्तानि सञ्चितविषयाणि । प्रारब्धे तु विचारणीयम् । किं प्रायश्चित्तमस्ति उत नेति ? । तत्र तावदस्तीति केचिदाहुः ।

उदाहरन्ति च वचनम्—

‘पूर्वजन्मकृतं पापं व्याधिरूपेण बाधते ।

तच्छान्तिरौषधैर्दानैर्जप-होमा-ऽर्चनादिभिः’ ॥

१ B and D omit देश- and J omits -काल- and both read कर्तव्यवस्था- for देश-काल-कर्त्रवस्था-. २. E G H, I and J. omit -विध-, while I. reads विपाकस्मरणात् for विपाकवत्त्वस्मरणात्. ३. G. reads बहुविपाकाश्च सूकरेत्यादिस्मृतय. and J reads बहुविपाका श्व-सूकरेत्यादिस्मृतय for बहुविपाकाभिधायिका श्व-सूकरेत्यादिस्मृतय. ४ E G. and H substitute तत्र and J तच्च for एतच्च ५ B D and G. read रोगोद्देश for उद्देशं. ६ H. reads तत्तत्काण्डे for प्रायश्चित्तकाण्डे. ७. B. D. E. G. H. and J read आरब्धे for प्रारब्धे ८ H. and J. read बाध्यते, while J. substitutes व्याधिदोषेण for व्याधिरूपेण.

इति । ननु-नैतद्युक्तिसहम् । तथाहि । निषिद्धस्य कर्म-
णः प्रायश्चित्तनिवर्तनीयत्वम् । यदा फलमारब्धं तदैव कर्म-
त्वदशामतीत्य फलत्वदशायां प्रविष्टम् । नच फलस्य प्राय-
श्चित्तं क्वचित् प्रसिद्धमस्ति ।

नायं दोषः । फलत्वदशायामपि कर्मत्वस्यात्यान्तिकनिवृत्त्य-
भावात् । अन्यथा पापकर्मणः फलमिति व्यवहारानुपपत्तेः ।
अथवा प्रायश्चित्तसदसद्भावः शास्त्रैकसमधिगम्यः । शास्त्रं
चेत् फलस्यापि प्रायश्चित्तं ब्रूते किं तव च्छिद्यते ? । उदाहृतं
च शास्त्रम्—

‘तच्छान्तिरौषधैः’ ।

इत्यादि । तस्मादारब्धफलस्याप्यस्त्येव प्रायश्चित्तम् ।

अपरे पुनर्मन्यन्ते । नास्त्येवारब्धफलस्य प्रायश्चित्तम् ॥
कुनखित्वादिनिवृत्त्यदर्शनात् । यद्यारब्धफलं प्रायश्चित्तान्निवर्तते

१. B and D. read तद्युक्तिसहम् for एतद्युक्तिसहम्. २ B and D read प्रायश्चित्त निवर्तनीयम्, G प्रायश्चित्तनिवर्तनम्, E. and H प्रायश्चित्तनिवर्तनीयम् all for प्रायश्चित्तनिवर्तनीयत्वम्. ३ G. E read तदद्य for तदैव and H. reads तदाद्य- for the same. B. and D तदाद्येक- for तदैव ४ B. H and J. read फलदशायां for फलत्वदशायां. ५ B. D. read ऽत्यन्त- for ऽत्यन्तिक-; while G. reads -निवृत्तिकाभावात् and J. -निष्टत्वभावात् for -निवृत्त्यभावात्. ६. B. and D. read -समधिगन्तव्य for -समधिगम्य. ७ E omits the following —

ब्रूते किं तव च्छिद्यते ? । उदाहृतं च शास्त्रम् । ‘तच्छान्तिरौषधैः’

इत्यादि । तस्मादारब्धफलस्याप्यस्त्येव प्रायश्चित्तम् । अपरे

पुनर्मन्यन्ते । नास्त्येवारब्धफलस्य प्रायश्चित्तम् ।

८ G H. and J. omit औषधैः. ९. G. omits पुनः १० B. and D. read च for एव. ११ B and D read कुनखित्वादीनां for कुनखित्वादि-
११. H. reads यद्यारब्ध फल and G यद्यारब्धे for यद्यारब्धफलं, while B. D and G read प्रायश्चित्त निवर्तते for प्रायश्चित्तान्निवर्तते and नैसर्गिककर्माऽपि for नैसर्गिकमपि

तदा नैसर्गिकमपि कुनखित्वादिकं प्रायश्चित्तान्निवर्त्तत । न त्वेव-
मुपलभामहे । यथा* मुक्तस्येषोर्लक्ष्यवेधोऽप्रतिसमाधेयः तथा
प्रारब्धफलं न प्रतिसमाधातुं शक्यम् । एतदेवाभिप्रेत्य भगवान्
बादरायणः सूत्रयामास—

‘अनारब्धकार्य एव तु पूर्वं तदवधेः’ ।

(बा. सू. ४. १. १५)

इति । अस्यायमर्थः—ये सुकृत-दुष्कृते तैस्त्वज्ञाननिवर्त्यत्वे-
न पूर्वयोरेधिकरणयोः (१) प्रकृते, ते अनारब्धकार्ये एव ।
न त्वारब्धफलयोः सुकृत-दुष्कृतयोर्निवृत्तिः । कुतः । तदवधेः ।

‘ तस्य तावदेव चिरम्’ ।

(छां. उ. ६. १४. २)

इति श्रुतावृत्पन्नज्ञानस्यापि मोक्षम्प्रति शरीरपातावधिश्रव-
णादिति । एवं—तर्हि तच्छान्तिरित्यादेः का गतिः?—इति चेत् ।
उच्यते । नह्यत्र प्रायश्चित्तमभिधीयते । तत्प्रकरणे पाठाभावात् ।
चिकित्साप्रकरणे हि इदं पाठितम् । तथा च चिकित्सा यथा

* इषुदृष्टान्तेन साधितो ऽयमर्थस्तत्रभवद्विः श्रीमद्भगवत्पूज्यपादैः । ‘यथा
आरब्धवेगस्य लक्ष्यमुक्तस्येष्वोदेर्वेगक्षयादेव स्थितिः । नतु लक्ष्यवेधसम-
कालमेव’—इत्यादिना ।

१ B. D. and G substitute प्रायश्चित्त for प्रायश्चित्तान्, while J.
निवर्त्तते for निवर्त्तत २ B and D. substitute तत्र for तस्व- and B, D
and G. read -निवृत्तत्वेन for -निवर्त्यत्वेन ३. B. and D omit कार्ये एव, न
त्वारब्ध- ४ B. D and G do not insert कृत. ५ B. and D श्रुत्या
ज्ञानत्यन्तज्ञानस्यापि for श्रुतावृत्पन्नज्ञानस्यापि ६ B D. and H read
तथा चेत् चिकित्सा and omit यथा while G. reads तथा चिकित्सा
and omit यथा. E. and J. also omit यथा and give in marginal
correction.

रोगनिवृत्तेर्दृष्ट उपायः तथा दानादिरप्येदृष्ट उपायः । तथा सति चिकित्सावहानादेर्नात्रै प्रायश्चित्तत्वम् । किन्तु रोगनिवर्तकं किञ्चित् प्रबलं सकृतापूर्वमुत्पादयन्ति दानादयः । तच्च सुकृतप्रवृत्तान्यपि फलानि प्रतिबध्य स्वफलं प्रयच्छति । प्रतिबद्धश्च फलशेषः स्वप्नादौ जन्मान्तरे वोपभुज्यते । एतत् सर्वमुपपुराणे पराशरेण प्रपञ्चितम्—

‘शरीरारम्भकं कर्म योगिनोऽयोगिनोऽपि च ।
 विना फलोपभोगेन नैव नश्यत्यसंशयम् ॥
 वर्तमानशरीरेण सम्पन्नं कर्म देहिनः ।
 इह वाऽमुत्र वाऽज्ञस्य ददाति स्वफलं शुक्लं ॥
 इहैव फलदं कर्म प्रारब्धं प्रतिबध्य च ।
 फलं ददाति स्वप्ने वा जाग्रत्कालेऽथ वाऽनघ ॥
 निवृत्तप्रतिबन्धं तु प्रारब्धं कर्म सत्तम ।
 निरुद्धांशफलं स्वप्ने ददाति स्थिरमुत्तमम् ॥
 निरुद्धांशसमो भोगो यथोद्भूतश्च जाग्रति ।
 तथा निरुद्धं तेनैव सह कर्म ददाति वै ॥
 एवं निरुद्धभोगं तु स्वप्ने जाग्रति वा फलम् ।

१ B D. E. G. H. and J. omit अपि, while I. substitutes दृष्टोपाय for अदृष्ट उपाय through mistake. २. I. omits अत्र. ३ B. D. E. and H. substitute किञ्चित् for किं तु ४ J. reads फलविशेष for फलशेष. ५ B. D. G. and H. substitute च for वा and G and I. उपभुज्यते for उपभुज्यते ६ B. and D. omit पराशरेण, while G and H. substitute पराशरे for पराशरेण ७ J. reads वा for च. ८. B. D. and I substitute both च for both वा; while B. and D ज्ञस्य for 'ज्ञस्य ९. B. and D. read कृत for शुक्ल १० B and D substitute प्रतिपद्यते for प्रतिबध्य च. ११ I reads निवृत्तप्रतिबद्ध and G निवृत्तप्रतिबद्धे both for निवृत्तप्रतिबन्ध. १२ J. reads निरुद्धांश- for निरुद्धांश- १३. B. D. E. G. H. and J. read यद्वा for यथा, while J. जाग्रते for जाग्रति १४ B. D. E. G. H. and J. read तद्वा for तथा. १५. I. reads निरुद्धभागं for निरुद्धभोग.

आरब्धस्यानुगुण्यन भुङ्क्ते देही न सशयः ॥
 अत्युत्कटैरिहत्यैस्तु पुण्य-पापैः शरीरभृत् ।
 प्रारब्धं कर्म विच्छिद्य भुङ्क्ते तत्तफलं बुधः ॥
 प्रारब्धशेषं विच्छिन्नं पुनर्देहान्तरेण तु ।
 भुङ्क्ते देही ततो भुङ्क्ते तल्लङ्घयति कः पुमान् ? ॥
 अवश्यमनुभोक्तव्यं प्रारब्धस्य फलं जनैः ।
 देहेनैकेन वाऽन्येनै युगपद्वा क्रमेण वा ।
 श्व-सूकर-खरोष्ट्रादिविरुद्धैर्विग्रहैरपि ।
 भोक्तव्यस्य फलस्यैव शुक कर्माणि च क्रमात् ॥ •
 कारणानि भवन्तीह चक्रवत्परिवर्तने ।
 आरभन्ते क्रमेणैव तेषां नाशस्तु भोगतः ॥
 सञ्चितेषु समस्तेषु प्रबलं कर्म देहिनः ।
 फलमारभते देहमपि तत्साधनं बुधः ॥
 दुर्घटं सकलं शक्तिर्माया माहेश्वरी जडा ।
 घटयत्यत्र सन्देहो नास्ति सा तादृशी गतिः' ॥

इति । प्रबलेन कर्मणा प्रारब्धफलस्य प्रतिबन्धाङ्गीकारे नै-
 सर्गिकाः कुनखित्वादयोऽपि क्वचित् प्रतिबन्धेरन्-इति चेत् ।

१ E. reads ततो, I ननो, J. नरो all for ततो, while G reads बुधे देही च न
 भुङ्क्ते for भुङ्क्ते देही ततो भुङ्क्ते २ I reads अवश्य ननु भोक्तव्य for अवश्य-
 मनुभोक्तव्य ३ I reads देहेनान्येन चान्येन for देहेनैकेन वाऽन्येन ४. I.
 reads भोक्तास्यैव फलस्यैव for भोक्तव्यस्य फलस्यैव. ५ G. reads चाश्रुवत्
 for च क्रमात्. ६. H reads एव for इह ७ B. and D. प्रश्रुवत् for चक्रवत्.
 and G. परिवर्तते for परिवर्तने ८ G. reads त्वात् for सा.

प्रतिबन्धन्तां नाम । यत्र प्रतिबन्धो न दृश्यते तत्र दौर्बल्यं कल्पनीयम् । प्रबलस्य तु वर-शापाभ्यां जन्मान्यथाभावोऽपि क्वचित् स्मर्यते । तथा च स्कन्दपुराणे व्याघ्र ईश्वरेण गणेश्वरत्वं प्राप्त इत्यभिहितम् । महाभारते नहुषस्येन्द्रपदप्रेप्तो-रगस्त्यशापेनाऽजगरत्वं* प्राप्तमित्यभिहितम् । यदा जातस्य देहस्यापि प्रबलेन निमित्तेनान्यथाभावोऽस्ति तदा किमु वक्तव्यं कौनख्यादेरन्यथाभाव इति ।

एवं च सति रोगशान्तिप्रतिपादकानि सर्वाणि शास्त्राणि प्रारब्धभोगाविरोधेनानुगृहीतानि भविष्यन्ति । रोगशान्तिश्चौ-

* उक्तं चेदमाख्यान महाभारते उद्योगपर्वणि अष्टमाध्यायमारभ्य-षोडशाध्यायपर्यन्तं नवभिरध्यायैःशल्य-युधिष्ठिरसंवादेन । तत्र विश्वरूप-ब्राह्मणवधोत्पन्नब्रह्महत्याभयेनेन्द्रस्य पलायनं, देवैरभ्यर्थितस्य नहुष-स्येन्द्रपदस्वीकारः, तस्यैश्वर्यमदः, इन्द्राणीप्राप्त्यर्थं निर्बन्धः । अगस्त्यशापेन नहुषस्याजगरत्वमित्यादि वर्णितम् । वनपर्वणि च शतोपरिसप्तसप्ततितम-माध्यायमारभ्य शतोपरि एकाशीतितमाध्यायपर्यन्तेन ग्रन्थसन्दर्भेण अज-गरशरीरात् नहुषस्य मोक्षोऽभिहितः । तत्र भीमस्य शरीरवेष्टनं अनन्तरं प्रश्नोत्तराभ्यां नहुषस्य मुक्ति-इत्याद्यभिहितम् । 'इन्द्रपदप्रेप्तोः' इति यद-त्राचार्येणोक्तं तत्-उपरि निर्दिष्टोपाख्याने इन्द्रपदप्राप्तेः स्पष्टत्वेन निरू-पणाद्विरुद्धमिव प्रतिभाति । तत्र इन्द्रपदं प्रकर्षणेच्छतीति विग्रहे इन्द्राणी-प्राप्त्यैव प्रकृष्टत्वेनेन्द्रपदप्राप्तिसिद्धेरिन्द्राणीप्रेप्तोरिति व्याख्येयमिति प्रतिभाति ।

१ I. reads प्रबलाभ्या for प्रबलस्य and वर-शापाख्यां for वर-शापाभ्या.
२ J reads -भावोऽपि for -भावोऽपि ३ J reads व्याघ्र for व्याघ्र, while B. and D. read स्कान्दे for स्कन्दपुराणे and substitute गणेशत्वं for गणेश्वरत्वं. ४. B. and D substitute गजत्व for ऽजगरत्व, but undoubtedly it is incorrect ५ B D and G omit शास्त्राणि ६ B and D. read प्रारब्धभोगविहृद्धेन and H प्रारब्धभोगविरोधेन both for प्रारब्धभो-गाविरोधेन.

षधादिसाध्या । तत्रौषधान्यायुर्वेदप्रसिद्धानि । दानानि च
 बौधायनकल्प-ब्रह्माण्डपुराणादिभ्योऽवगन्तव्यानि । जपस्तु
 शौनकादिप्रोक्तऋग्विधान-सामविधानादौ बहुधा प्रपञ्चितः ।
 तथा च ऋग्विधाने स्मर्यते—

‘ ऋतस्येति जपेत् सूक्तं त्र्ययुतं विष्णुमन्दिरे ।
 अश्वत्थे माघमासे च मूत्ररोगो विनश्यति ॥ (१२३)
 वायो शुक्रो जपेत् सूक्तमश्वत्थे त्र्ययुतं तु चेत् ।
 नानाविधो वातरोगो विनश्यति न संशयः ॥ (१२४)
 वारुणं वा जपेत् सूक्तमयुतं धात्रिमूलके ।
 तापादिव्याधिनाशे तु सुखी पश्चात् स्थितो भुवि ॥ (१२५)
 कद्रुद्राय जपेत् सूक्तं शीतज्वरविनाशनम् ।
 लिङ्गं स्पृष्ट्वाऽयुतं धीमानारोग्यं शीघ्रतस्तथा ॥ (१२६)
 इमा रुद्राय तवसे जपेत् सूक्तं शिवालये ।
 उष्णज्वरविनाशाय अयुतं नात्र संशयः ॥ (१२७)

१. J. omits the following portion —

-साध्या । तत्रौषधान्यायुर्वेदप्रसिद्धानि । दानानि च बौधायन-
 कल्प-ब्रह्माण्डपुराणादिष्ववगन्तव्यानि । जपस्तु शौनकादि-

२ B and D omit दानानि च. ३ B D. E G. H read तथाहि for तथा
 च, while J omits च ४. D omits the following portion —

. . . . . त्र्ययुतं विष्णुमन्दिरे ।

अश्वत्थे माघमासे च मूत्ररोगो विनश्यति ॥

वायो शुक्रो जपेत् सूक्तं . . . . . ।

while G substitutes अयुतं for त्र्ययुतं ५. E. G H. and J read बहु-
 विधो वातरोगो ; while I बहुधा वातरोगोऽपि both for नानाविधो वातरोगो.
 ६. I. substitutes वातादि- for तापादि-. ७. E. reads सुखे and H. मुखे,
 but the words are complicated ८ G. reads -निवारणम् for -विनाशनम्.
 ९. B D. and J. read दृष्ट्वा for स्पृष्ट्वा, while G. substitutes जपेत् for
 ऽयुतं. १०. I. reads नीरोग for आरोग्य ११. I. reads त्र्ययुतं for अयुतं.

इमां रुद्राय सूक्तं तु जपेच्चैच्छिवमन्दिरे ।
 कास-शूलादिरोगघ्नमयुतं नात्र संशयः (१२८)
 ईङ्गयन्ती जपेत् सूक्तं लक्षं बिल्वे शिवेशपि वा ।
 कुष्ठनाशो भवेच्छीघ्रं माघमासे न संशयः ॥ (१०१)
 हंसमन्त्रं जपेद्दीमान् त्र्ययुतं विष्णुमन्दिरे ।
 अर्घ्यं दद्यात् कुष्ठरोगी सुवर्णसमतामियात् ॥ (१०२)
 जपेच्चित्रं देवमन्त्रं शिरोरोगो विनश्यति ।
 आयुर्वृद्ध्यादिकं पश्चादयुतं विष्णुमन्दिरे ॥
 अमीवहा स्वप्रयुक्तं जपेत् सूक्तं शिवालये ।
 त्र्ययुतं चेत् कुष्ठरोगी स्वर्णवर्णं प्रयाति सः ॥ (१०७)
 मित्रस्येति जपेत् सूक्तमपस्मारो विनश्यति ।
 महापातकयुक्तोऽपि नीरोगो भूतले स्थितः ॥ (१०८)
 उदसौ कुक्षिशूली तु जपेत् सूक्तं शिवालये ।
 अयुतं माघमासे तु मुच्यते नात्र संशयः ॥ (१०९)

१ B and D, read this s'loka after the sixteenth line of this quotation, namely —

अर्घ्यं दद्यात् कुष्ठरोगी सुवर्णसमतामियात् ।;

while शिवसन्निधौ for शिवमन्दिरे. २ B. D. E. G. and J substitute काय. for कास-; while H काल- for the same. ३ I reads बिल्वशिरोऽपि वा for बिल्वे शिवेशपि वा ४ G. and J. read अयुत for युत. ५ I. reads जपेच्छीघ्रं for जपेच्चित्रं ६. B. and D substitute पश्येत् for पश्चात्, ७ G. substitutes अयुत for त्र्ययुतं ८. B. D. E. G. H. and J read तीव्रस्यापि for मित्रस्येति ९ I. reads नीरोगी for नीरोगो. १० G. reads कुक्षिशूले च for कुक्षिशूली तु.

सूर्यो नो दिवः सूक्तं प्रत्यहं प्रजपेद्दश ॥
 बदर्या च त्रिवर्ष तु क्षयादिव्याधिनाशनम् ॥ (११०)
 (ऋग्विधान १०१-१६२)

इति । त एते जपा ऋग्विधाने शौनकेन प्रोक्ताः । होमं
 च तत्र स एवाह—

'ततश्च चित्रमन्त्रेण होमं कुर्यात् सहस्रकम् ।
 अर्केण त्रिमधुं कृत्वा शिशिरोगो विनश्यति ॥
 सप्तम्यां रत्रियुक्तायां जलमध्ये यदा दश ।
 करवीरैस्तु गायत्र्या होमं कुर्यात् सहस्रकम् ॥
 व्याधिनाशो भवेच्छीघ्रं मृत्युं जयति सः पुमान्' ।
 (ऋ. वि. १६९-१७१)

इति । बौधायनोऽपि—

'असाध्यव्याधिना ग्रस्त उग्रेण प्राणहारिणा ।
 आँ ते रुद्रेति सूक्तेन प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः ॥
 पूर्वमाज्याहुतीहुत्वा उपस्थाय च शङ्करम् ।
 हविःशेषेण वर्तेत एकोत्तरमतन्द्रितः ॥
 पूर्णे मासे जयेन्मृत्युं रोगेभ्यश्च विमुच्यते ।
 होमकर्मण्यशक्तानां जपस्ताह्विगुणो भवेत् ॥

१. I. reads सूर्येण for सूर्यो and प्रत्यहद् for प्रत्यह २. B and D
 read बाधिर्यतु for बदर्यालु. ३. B. D. G and H read समत्रकम् for
 सहस्रकम् ४. I. reads यया for यदा. ५. G. and J read यः for स.,
 ६ B. D. E. and H read अस्ता for अस्त. ७ E. G and H. read आ
 ते रौद्रेण, I. अतिरौद्रेण and J. अतिरौद्रेण all for आ ते रुद्रेति ८. B. D
 E G H. and J substitute आह्वति for आहुती. ९. I. reads अतत्रित
 for अतद्रित. १०. I. reads पूर्णे मासि for पूर्णे मासे."

इति । तैत्तिरीयकशाखायां च द्वितीयकाण्डे रोगानिवृ-
त्यर्था होमा बहुधोपवर्णिताः । तत्र तावत्प्रथमप्रश्ने काम्य-
पशुप्रकरणे प्रथमानुवाके—

‘ वायव्यं श्वेतमालभेत ’ ।

(तै. सं. २. १. १. १)

इति श्वेतपश्वालम्भनानुवृत्तौ श्रूयते—

‘ वायवे नियुत्वत आलभेत ज्योगामयावी ’ ।

(तै. सं. २. १. १. ३)

इति । ज्योगामयावी दीर्घरोगी । वायोरश्वानियुतः तद्वते
नियुत्वते । फलं च वाक्यशेषे श्रुतम्—

‘ स एवास्मिन् प्राणापानौ दधात्युत
यदीतासुर्भवति जीवत्येव ’ ।

(तै. सं. २. १. १. ४)

इति । स एव नियुत्वान् वायुरेव । अस्मिन् दीर्घरोगवति
इतासुर्गतप्राणः । द्वितीयानुवाके श्रूयते—

‘ यो वरुणगृहीतः स्यात् स एवं वारुणं
कृष्णमेकशितिपादमालभेत ’ ।

(तै. सं. २. १. २. १)

१ G omits from वायव्यं श्वेतमालभेत to द्वितीयानुवाके श्रूयते २ B. and D omit from श्वेतपश्वालम्भना .. to फलं च वाक्यशेषे श्रुतम् We do not give any readings on these mantias though they are found in manuscripts both including यदीतासुर्भवति E. and H omit श्वेतपश्वालम्भन and श्रूयते and then read वायवे नियुत्वत आलभेत and add इत्युपक्रम्य omitting ज्योगामयावी’ इति । ज्योगामयावी दीर्घरोगी । वायोरश्वानियुतः तद्वते नियुत्वते । फलं च वाक्यशेषे श्रुतम्-स एवास्मिन्प्राणापानौ दधात्युत and substituting उभयदातासुर् for यदीतासुर् ३. J. reads वाक्यशेषेण for वाक्यशेषे.

इति । वरुणगृहीतो^१ जलोदराख्यव्याधिगृहीत इत्येके ।
अज्ञातरोगग्रस्त इत्यन्ये । एकः शितिः श्वेतः पादो यस्य स
एकशितिपात् ।

‘ स एवैनं वरुणपाशाद्विमुञ्चति ’ ।

(तै. सं. २. १. २. २)

इति फलम् । स एव वरुण एव । वरुणपाशादुक्तरो-
गात् । तस्मिन्नेवानुवाके-

‘आग्नेयं कृष्णग्रीवमालभेत सौम्यं बभ्रु ज्योगामयावी’ ।

(तै. सं. २. १. २. ७)

इति । बभ्रुः पिङ्गलवर्णः । तत्फलं तु-

‘ अग्नेरेवास्य शरीरं निष्क्रीणाति सोमाद्र-
समुत यदीतासुर्भवति जीवत्येव’ ।

(तै सं. २. १. २. ७)

इति । चतुर्थानुवाके-

‘ यदि विभीयाद्दुश्चर्मा भविष्यामीति

सोमा पौष्ण् इयाममालभेत’ ।

(तै. सं. २-१-४-३)

इति । कण्डूत्यादिभिश्चिह्नैर्भविष्यद्रोगं निश्चितवतः तस्मा-
द्भयं सम्भवत्येव । तत्फलं तु-

‘ न दुश्चर्मा भवति ’ ।

(तै. सं २. १. ४. ३)

१. G omits from जलोदराख्यव्याधिगृहीत.—to तस्मिन्नेवानुवाके । - आग्ने-
यम् both including and substitutes उष्ण- for कृष्ण- २ B. and D read
महोदरव्याध्यादि- for जलोदराख्यव्याधि-. ३. B. and I. read प्रज्ञातरोग- for
अज्ञातरोग-, while E. H. I. and J. mit -ग्रस्त:-

इति । षष्ठानुवाके—

‘ प्राजापत्यं तूपरमालभेत यस्यावज्ञातमिव ज्योगामयेत् ।’

(तै. सं. २. १. ६.३)

इति । तूपरः शृङ्गहीनः पशुः । तत्फलं तु—

‘स एवैनं तस्मात् स्नामान्मुञ्चति’ ।

(तै. सं. २. १. ६.५)

इति । स एव प्रजापतिरेव । तस्मात् स्नामादस्पष्टाहीर्ष-
रोगात् । नवमानुवाके—

‘ मैत्रश्च श्वेतमालभेत वारुणं कृष्णं ज्योगामयावी’ ।

(तै. सं. २. १. ९. ३)

इति । तत्फलं तु—

‘ साक्षादेवैनं वरुणपाशान्मुञ्चति उत

यदीतासुर्भवति जीवत्येव’ ।

(तै. सं. २. १. ९. ३)

इति । एवमेते रोगनिवर्तकाः पशवः प्रथमप्रश्नेऽभिहिताः ।

तथा द्वितीयप्रश्ने काम्येष्टिप्रकरणे प्रथमानुवाके श्रूयते—

‘ अग्रये सुरभिमते पुरोडाशमष्टाकपालं

निर्वपेद्यस्य गावो वा पुरुषा वा प्रमीयेरन्

थो वा विभीयात्’ ।

(तै. सं. २. २. २. ३-४)

इति । भयप्रतियोगी तु रोगात्मकः पूतिगन्धोऽवगन्तव्यः ।
वाक्यशेषे—

‘ पूतिगन्धस्यापहत्यै ’ ।

(तै. सं. २. २. २. ४)

इति तत्फलसंकीर्तनात् । तृतीयानुवाके—

‘अग्नये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपे-
दग्नये पावकाग्नये शुचये ज्योगामयावी’ ।

(तै. सं. २. २. ४. २)

इति । तत्फलं तु—

‘ यदग्नये पवमानाय निर्वपति प्राणमेवा-
स्मिस्तेन दधाति । यदग्नये पावकाय वाचमेवा-
स्मिस्तेन दधाति । यदग्नये शुचये आयुरेवास्मि-
स्तेन दधाति । उत यदीतासुर्भवति जीवत्येव’ ।

(तै. सं. २. २. ४. २-३)

इति । तथा तत्रैव श्रुतम्—

‘ एतामेव निर्वपेच्चक्षुष्कामः’ ।

(तै. सं. २. २. ४. ३)

इति । चक्षुष्कामो नेत्ररोगग्रस्तः ।

‘यदग्नये शुचये चक्षुरेवास्मिस्तेन
दधात्युत यद्यन्धो भवति प्रैव पश्यति’ ।

(तै. सं. २. २. ४. ३-४)

१ B and D. read भयप्रतिरोगित्वात् तत्र रोगात्मक, H. भयप्रति-
रोगीत्वन्नरोगात्मक, E and G भयप्रतिरोगी त्वन्नरोगात्मक. and J. भयप्रति-
रोगात्मकः for भयप्रतियोगी तु रोगात्मक. २ I. reads -कीर्तनात् for
-संकीर्तनात्.

इति तत्फलश्रवणात् ।

अनयैव दिशा वाक्यान्तराण्यप्युदाहरणीयानि । ऋग्वेद-
यजुर्वेदाश्रितौ जप-होमौ प्रदर्शितौ सामवेदाश्रितावपि सामवे-
दपर्यालोचनया प्रदर्शनीयौ ।

अर्चनानि तु शैव-वैष्णवाद्यागमादिषु प्रसिद्धानि । अर्च-
नादिभिरित्यादिशब्देनाध्य-ध्यानयोग-प्राणायामादयो दृष्टादृष्टो-
पाया व्याधिनिवर्तका अवगन्तव्याः । ते च योगशास्त्रादौ प्र-
सिद्धाः । अस्माभिर्ग्रन्थविस्तरभयान्नात्र लिख्यन्ते ।

नच-उक्तेषु जपादिष्वनुष्ठितेष्वपि क्वचित्फलविसंवाद-
दर्शनात् न विस्मम्भवृत्तिरिति शङ्कनीयम् । औषधेष्वप्यस्य
न्यायस्य समानत्वात् । तत्रापि मा भूद्विस्मम्भ-इति चेत् । हन्तैव-
मायुर्वेदो दत्तजलाञ्जलिः स्यात् ।

अथ मन्यसे प्रयुज्यमानेष्वौषधेषु कस्माच्चिह्नोषानिवर्त्य-
दोषप्रबलत्वाद्वा निवर्तकौषधप्रयोगस्याभ्यासोऽपेक्षितः -इति ।
तर्हि जपादिष्वपि तुल्यमेतदुत्तरम् ।

‘सकृत्कृते कृतः शास्त्रार्थः’ ।

इति न्यायस्त्वदृष्टफलेष्वेवावगन्तव्यो न दृष्टफलेषु । अ-
त एवावघातादिष्ववृत्तिः परिकल्प्यते । न खल्वनिष्पन्नेषु
तण्डुलेषु सकृन्मुसलप्रहारेणावघातविधेश्चरितार्थतां मीमांसका

१. I. reads सामवेदाथर्ववेदाश्रितावपि सामविधानादिपर्यालोचनया प्रदर्श-
नीयौ for सामवेदाश्रितावपि सामवेदपर्यालोचनया प्रदर्शनीयौ. २ E. G. and
H read आगमादिषु for अर्चनादिभि. ३ B. D. and E. read सामान्यत्वात्
for समानत्वात्. ४. J reads सकृत्कृति- for सकृत्कृते. ५ B. and D. add
न before मीमांसकाः.

मन्यन्ते । तत्र यथा तण्डुलनिष्पत्तिपर्यन्तोऽवघाताभ्यासः ए-
वमत्रापि रोगनिवृत्तिपर्यन्तो जपाद्यभ्यासो द्रष्टव्यः ।

यत्तु क्वचिज्जपादीनामल्पसङ्ख्याश्रवणं तदल्पदोषविषयत-
या व्यवस्थापनीयम् । एवं च सति न कापि विसंवादः ।

अयं च व्याधिप्रतीकारन्यायः सर्वेष्वपि अनिष्टेषु प्रारब्ध-
फलेषु कर्मसु योजनीयः । यदि जपादीनां प्रायश्चित्तत्वमद्गीकृत्य
प्रारब्धकर्मनिवृत्तिरभ्युपेयते यदि वा तदनद्गीकारेण फलमात्रप्र-
तिबन्धः सर्वथाऽपि विहिते जपादौ विलम्बेण प्रवृत्तिः सिद्धयति ।

यदा भोगैकनिवर्त्यत्वशङ्कायुक्तेष्वपि प्रारब्धफलेष्वीदृश-
प्रतीकारविलम्बः तदाऽनारब्धफलेषु कर्मसु प्रायश्चित्तप्रवृत्ति-
विलम्बोऽस्तीति किमु वक्तव्यम् ? । तस्माद्यथोक्तेषु प्रायश्चित्तेषु
निःसन्दिग्धतयैव प्रवर्तितव्यमित्यशेषमतिमद्बलम् ॥

तदेवमयं भगवान् पराशराचार्यः काण्डद्वयेन व्यवहारसू-
चनसहितमाचारप्रायश्चित्तप्रपञ्चमभिधाय शास्त्रमुपसंहरति—

एतत्पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपञ्चकम् ।

द्विनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य सङ्ग्रहः ॥

इति । पराशरेण कश्चिदुपपुराणस्यापि निर्मितत्वात्तस्य च
ज्ञानप्रधानत्वात् तद्व्यवच्छेत्तुमेतदित्युक्तम् ।

‘अथातो हिमशैलाग्रे’—

(प. स्मृ. १. १.)

१. G reads -अभ्यासा द्रष्टव्या for -अभ्यासो द्रष्टव्य. २. B and D. do not insert this यदि. ३. B and D do not insert यदि ४. I. omits सिद्धयति ५ B and D. read तदेवमाह for तदेवमयं ६ B D E. G. H and J. read -प्रायश्चित्तद्वयम् for -प्रायश्चित्तप्रपञ्चम्. ७. B. and D read उपपातकस्यापि for उपपुराणस्यापि, but it seems quite wrong.

इत्यारभ्य प्रणीतो द्वादशाध्यायात्मको ग्रन्थसन्दर्भः प्रकृतत्वा-
देतच्छब्देन परामृश्यते । अस्य शास्त्रस्य कलिधर्मविषये प्रा-
माण्यातिशयं पूर्वोक्तमनुस्मारयितुं पराशरसम्बन्धोपवर्णनम् ।
शास्त्रशब्दोऽत्र विधायकं वचनमाचष्टे । शासनाच्छास्त्रमिति त-
द्व्युत्पत्तेः । ननु-शासनाच्छास्त्रमित्यपि तद्व्युत्पत्तिरस्ति । तदुक्तं
पुराणे-

‘ शासनाच्छंसनाच्चैव शास्त्रमित्यभिधीयते ’ ।

इति । ब्राह्मम् । सा व्युत्पत्तिर्मौक्षशास्त्रविषया । तस्य सि-
द्धैर्ब्रह्मतत्त्वाख्यानरूपत्वात् । अत्र त्वनुष्ठेयार्थकथनात्पूर्वोक्तैव ।
तदेवाभिव्यञ्जयितुं धर्मशास्त्रस्येत्युक्तम् । वचनान्तराणामा-
वापोद्वापनिवृत्तये संख्याभिधानम् । मन्वादिस्मृतिवद्ग्रन्थबाहु-
ल्याभावात् केषांचिद्धर्माणामनुक्तिमाशङ्क्य तद्व्यवच्छेदाय स-
ङ्ग्रह इत्युक्तम् ।

अस्यै शास्त्रस्यार्थानुष्ठानप्रधानत्वात् पाठस्य स्वर्गम्प्रति
अकिंचित्करत्वमाशङ्क्य वेदाध्ययनवत्स्वर्गसाधनत्वमाह-

यथाऽध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।

अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिना ॥

१ E and J. substitute पराशरशब्दोऽत्र for शास्त्रशब्दोऽत्र ; while G.
reads शासनात् for शासनात् २ E reads ब्रह्मसत्त्वाख्यान-, G. -ब्रह्मा-
ख्यान-, H -ब्रह्मत्त्वाख्यान-and J -ब्रह्मरूपत्त्वाख्यान- all for-ब्रह्मतत्त्वाख्यान-.
३ I reads शास्त्रमित्युक्तम् for धर्मशास्त्रस्येत्युक्तम् ४ E omits ऽभिधा-
नम् । मन्वादिस्मृतिवद् ग्रन्थबाहुल्याभावात् केषांचिद्धर्माणामनुक्तिमाशङ्क्य
तद्व्यव- ५ B. and D. omit अभावात् and read बाहुल्यात् ६ B D E.
and H. substitute तस्य for अस्य. ७. B. and D. substitute अथा-
for यथा-.

निगदव्याख्यातमेतत् ।

ननु—व्यासेन कलिधर्माणां पृष्टत्वात्

“ कलौ पाराशराः स्मृताः ” ।

(प. स्मृ. १. २४.)

इति पराशरेणोत्तरित्वाच्च पराशरोक्ताः सर्वे कलिधर्मा
एवेति वक्तव्यम् । किञ्च ।

‘ शेषं मुनिविभाषितम् ’ ।

(प. स्मृ. १. ३४)

इति इतरमुन्युक्तकलिनिषेधानामप्यभ्युपगतिः स्पष्टं ल-
क्ष्यते । अतो मूलोक्ताघसङ्कोचादीनां मूलोन्नीतदूरयात्रादीनाम-
स्मिन् युगे प्रवृत्तावप्रवृत्तौ च विरोधो जागरूकः । नच-
बाहुल्यमात्रेण स्मृतेः कलिधर्मविषयत्वं किं न स्यात्?—
इति वाच्यम् । विभाजकनिमित्ताभावात् । निषेधवचनानां
निमित्तत्वे कृष्यादिकस्यापि अननुष्ठेयत्वापत्तेः । एतद्गन्थोक्त-
व्यतिरिक्तविषयाणां तेषां निमित्तत्वे अघसंकोचादीनामपि कृ-
ष्यादिवदनुष्ठेयत्वापत्तेः । संन्यासाद्याश्रम-कृष्यादिव्यतिरिक्ता-
पद्वृत्तिः सेतुयात्राव्यतिरिक्तदूरयात्रादीनामग्राह्यत्वापत्तेः । आ-
चारस्य तथात्वे अतिप्रसङ्गापत्तेः । स्मृतिवैयर्थ्यापत्तेश्च—इति
चेत् । अत्रोच्यते—

१. B. D. G and J. read निगदव्याख्यानमेतत् for निगदव्याख्यातमेतत्.
२. From this word to (P. 292, L 23) the end of माधवाचार्यवचनं the
intermediate portion does not appear in B. D. E. G. H and J, but
occurs in A. and I. It is possible no doubt the coin of author.
३. I. reads स्पृष्टत्वात् for पृष्टत्वात्. ४. I. reads पराशरस्मृतिः.

कलौ पराशरोक्तं तद्वचनोन्नीतं च सर्वमप्यनुष्ठेयमेव ।
 नानुष्ठेयं किञ्चिदप्यास्ति । किन्वनुष्ठाने विशेषो विज्ञायते ।
 समन्वयबलात् । तथाहि-निषेधाश्च युगप्रयुक्तानुपपत्ति-
 मूलकाः । अन्यथा विध्युत्पत्तिवैयर्थ्यात् । अनुपपत्तिश्च
 दृष्टाऽदृष्टा चेति द्विविधा । तत्र दृष्टानुपपत्तिमूलकानामनु-
 ष्ठानमननुष्ठानं चानिन्दितम् । यत्र अनन्यथासिद्धिप्रति-
 प्रसवविधिरुन्नीयते तत्र दृष्टानुपपत्तिः कल्प्यते ।

“ दूराध्वोपगतं श्रान्तं ”

(प. स्मृ. १. ४१)

“ यति हस्ते जलं दद्यात् ”

(प. स्मृ. १. ६३)

“ वैश्वदेव उपस्थितम् ”

(प. स्मृ. १. ४१)

“ चातुर्वर्ण्याश्रमागतम् ”

(प. स्मृ. २. १)

“ एकपिण्डास्तु दायादाः ”

(प. स्मृ. ३. ७)

“ देशान्तरमृतः कश्चित् ”

(प. स्मृ. ३. १०)

“ ब्रह्मचारी गृहे येषाम् ”

(प. स्मृ. ३. १८)

“ सव्रतः सव्रपूतश्च ”

(प. स्मृ. ३. २१)

“आहिताग्निश्च यो द्विजः”

(प. स्मृ. ३. २१)

“राज्ञश्च सूतकं नास्ति”

(प. स्मृ. ३. २२)

“यस्य चेच्छति पार्थिवः”

(प. स्मृ. ३. २२)

“सम्प्रणीतः श्मशानेषु”

(प. स्मृ. ८. २२)

“दास-नापित-गोपाल-कुलमित्रा-ऽर्धसीरिणः”

(प. स्मृ. ११. २१)

“यजेत वाऽश्वमेधेन”

(प. स्मृ. १२. ७१)

इत्याद्यन्यथानुपपत्त्या दूरयात्राविधिरुन्नेयः ।

“एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रः”

(प. स्मृ. ३. ४)

इत्यषसङ्कोचविधिर्यायावरविषयत्वेन वा औपासनोक्ताप-
वादप्रतिप्रसवविषयत्वेन वा अन्यथासिद्धः ।

“नष्टे मृते प्रव्रजिते”

(प. स्मृ. ४. २८)

इति पुनरुद्वाहविधिः परिवेदनाद्यक्रमाविवाहविषयत्वेन
अन्यथासिद्धः ।

“क्षेत्रजश्चैव”

(प. स्मृ. ४. २२)

इत्यादि क्षेत्रजादिपुत्रभेदप्रदर्शनं कुण्ड-गोलकप्रदर्शनवत् प्रायश्चित्तार्थत्वेन अन्यथासिद्धम् ।

न च-दत्तौरसयोरपि तथा स्यात्-इति वाच्यम् । ऋतुगमनप्रशांसनेन वैपरीत्यनिन्दनेन च औरसस्येव लक्षणप्रणयनेन दत्तस्यापि विध्यभिप्रायविषयत्वप्रतिपादनात् दत्तौरसकथनं न प्रायश्चित्तरूपमिति स्पष्टीकृतम् ।

“ संसर्गमाचरेद्विप्रः ”

(प. स्मृ.)

इत्यादि संसर्गप्रायश्चित्तं लोकविलक्षणयाजनादिविषयत्वेन अन्यथासिद्धम् ।

“ आसनात् शयनात् यानात् ”

(प. स्मृ. १२, ७९)

इति तु पातित्यमात्रापादकत्वेन अन्यथासिद्धम् ।

अन्यत्र गोवधादौ अदृष्टानुपपत्तिः कल्प्यते । तेषामनुष्ठानं निन्दितम् । यत्र प्रत्यक्षोऽपूर्वविधिर्दृश्यते कृष्यादौ तस्य अननुष्ठानं निन्दितम् । तदितरविषयत्वेनैव निषेधानां प्रवृत्तत्वात् । पूर्वोक्तानन्यथासिद्धविधिविषयाणामप्येवमेव द्रष्टव्यम् । तेषामपि स्वस्वविषयेषु प्रत्यक्षापूर्वविधित्वात् । एतदभिप्रायेणैव सर्वमपि व्याख्यानं सद्गच्छत इति सर्वं समञ्जसम् ।

अध्यायाचारकाण्डानभिहितसमयाचारभेदान् द्वितीये काण्डेऽध्यायाष्टकेऽपि क्वचिदनभिहितान् निष्कृतीनां प्रभेदान् । अध्याये द्वादशेऽस्मिन्नकथयदनघः शक्तिसूनुर्मुनीन्द्रः तं शिष्टोनुग्रहार्थं सुविवृतमकरोन्माधवाचार्यवर्यः ॥ १ ॥

१ A reads विलक्षण- for लोकविलक्षण-. २. This does not appear in I ३. A reads शिष्या- for शिष्टा-.

अध्यायेऽत्रैवशिष्टं समुदितमुभयोः काण्डयोर्द्वादशे स्यात्
प्रायश्चित्तं यदस्मिन्ननुपदमवदेत्पातकादौ रहस्ये ।

अन्यत् सौम्यादिकृच्छ्रं सुविहितफलदं कर्मणो यो विपाकः
सर्व भावोपलक्ष्यं स्मृतिहृदयविदा व्याकृतं माधवेन ॥ २ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वर-वैदिकमार्गप्रवर्तक-श्री
वीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरस्य माधवात्मात्यस्य कृतौ परा-
शरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां द्वादशोऽध्यायः समाप्तः ।

समाप्तमिदं प्रायश्चित्तकाण्डम् ।

१. B. D and H. read चावशिष्टं. G. स्वावशिष्टं and G. वा ऽवशिष्टं
for ऽत्रावशिष्टं. but it seems incorrect. २ B. D. E. H. J. and I read
अगमत् for अववत्. ३. B. D. E. G. H and J read रहस्यम् for रहस्ये-
४. E. and I. read स्मृतिहृदयमिदं for स्मृतिहृदयविदा, while B. D. H.
substitute व्याकृते for व्याकृतं ५ B and D. read -राजाधिराज- for
-महाराजाधिराज-. ६. B. D. E. G. H. and J. read प्रवर्तकस्य for
-प्रवर्तक-. ७. B. and D. read only अमात्यस्य for माधवात्मात्यस्य.

The names occurring in the Parâśara Śamhitā.

ADHYĀYA XII

उशनाः 12, 53.

पराशरमतम् 12, 75.

पराशरम् 12, 82.

मनुः 12, 88.

रामचन्द्रः 12, 70.

विन्ध्य 12, 75.

स्वायम्भुवः 12, 8.

A list of the names of authors and works, &c., occurring in Mâdhavâchâryâ's Commentary on the Parâsar Sâmhitâ, Adhyâya XII.

- १ अंगिराः—50, 7. 51, 6. 67, 16 74, 2. 76, 8. 83, 5. 178, 4 190, 14.
- २ अभिपुराणम्—221, 13.
- ३ अत्रिः—167, 6.
- ४ अभिधानम्—206, 6.
- ५ आपस्तम्बः—57, 11 65, 15 89, 6. 121, 18 144, 9. 172, 7 172, 18.
- ६ आश्वमेधिकम्—144, 2
- ७ उदाहरणम्—273, 16
- ८ उमामहेश्वरसंवादः—222, 11 227, 11. 229, 11. 238, 8 240, 8. 250, 11. 261, 12.
- ९ उशनाः—143, 5.
- १० ऋग्विधानम्—279, 4.
- ११ कण्वः—48, 15. 128, 15 200, 10
- १२ कात्यायनः—12, 12.
- १३ काश्यपः—49, 1. 60, 5 247, 9 253, 9.
- १४ कूर्मपुराणम्—6, 17. 8, 2. 14, 2. 17, 7. 161, 1.
- १५ गर्गः—43, 10.
- १६ गरुडपुराणम्—226, 6. 232, 7.
- १७ गौतमः—56, 4. 56, 9. 59, 15. 86, 5. 114, 12. 129, 1. 142, 3. 148, 1. 174, 2. 179, 12. 180, 3. 257, 10. 265, 1.
- १८ चतुर्विंशतिमतम्—28, 8. 47, 11. 74, 8. 88, 7. 116, 11. 117, 9 132, 4. 155, 11. 159, 1. 162, 6. 172, 15. 178, 10. 196, 11. 197, 9. 199, 15. 200, 13.
- १९ चमत्कारखण्डम् (स्कन्दपुराणम्)—220, 5.
- २० छन्दोगाः—1, 15.
- २१ छागलेयः—196, 4
- २२ जमदग्निः—203, 5.
- २३ जातूकर्ण्यः—80, 2. 109, 13.
- २४ जाबालिः—111, 10. 112, 17. 183, 5. 195, 11.
- २५ तैत्तिरीयब्राह्मणम्—35, 4.
- २६ तैत्तिरीयारण्यकम्—48, 7.
- २७ तैत्तिरीयसंहिता—53, 5. 282, 1.
- २८ दक्षः—13, 1. 65, 9.

The names of authors and works, etc.

- २९ देवलः-23, 12. 61, 1 67,
22. 82, 9. 147, 4. 192,
10 201, 6.
- ३० नन्दिपुराणम्-242, 11.
- ३१ नागरखण्डम्(स्कन्दपुराणम्)-
230, 1.
- ३२ नारदः-12, 8 116, 19 203,
8
- ३३ नारदपुराणम्-228, 5 267,
10
- ३४ पतञ्जलिः-205, 7.
- ३५ पद्मपुराणम्-219, 16 240,
15 269, 1
- ३६ पराशरोपपुराणम्-276, 6
- ३७ पुराणम् 288, 6.
- ३८ पुलस्त्यः-77, 16. 80, 15.
- ३९ पैठीनसिः-25, 5. 62, 11.
111, 14. 115, 1. 132, 7.
148, 9. 152, 5. 162, 3.
- ४० पौराणिकाः-124, 15
- ४१ प्रचेताः-114, 4 134, 7.
- ४२ प्रजापतिः-43, 4 49, 9 74,
5
- ४३ प्रभासखण्डम्-230, 12.
- ४४ बब्हृचा :-2, 8
- ४५ बादरायणः- 3, 8. 275, 4
- ४६ बृहद्याज्ञवल्क्यः-- 79, 6
- ४७ बृहद्विष्णुः-79, 1.
- ४८ बृहस्पतिः-16, 7. 28, 1 73,
10. 78, 5 81, 5 84, 2.
141, 13 143, 8 153, 8
167 1
- ४९ बौधायनः -15, 6. 45, 14.
133, 14 135, 11. 160,
4. 163, 10. 181, 12.
- ५० ब्रह्मपुराणम्-197, 6. 209, 6.
210, 14. 224, 18. 245,
7 266, 1. 272, 6
- ५१ भरद्वाजः-108, 17.
- ५२ भविष्यपुराणम्-66, 7. 67,
16
- ५३ भविष्योत्तरम् -210, 6.
- ५४ भारद्वाजगृह्यम्-109, 2
- ५५ भृगुः- 146, 1 177, 7.
- ५६ मनुः-4, 9 27, 12 34, 2.
35, 13. 42, 10 49, 5
54, 15 55, 14. 57, 4
60, 16. 69, 2. 80, 10.
82, 5. 82, 12. 86, 9 87,
6 90, 8. 95, 6 96, 4.
96, 14 99, 1 103, 13
104, 11 105, 6. 107, 4
108, 1 110, 6 111, 17
113, 12. 115, 9 120, 15.
123, 9 125, 17 130, 11.
136, 17 11. 137, 138,
15 140, 12. 141, 8 147,
13 151, 10. 160, 10. 164,
5 167, 7 168, 1. 169,
1. 170, 1. 170, 13 211,
9 215, 6 223, 11. 242,
3. 252, 1. 252, 12
- ५७ मध्यमाङ्गिराः-64, 12 72, 7.
- ५८ महाभारतम्-235, 10
- ५९ मार्कण्डेयः-144, 6. 181, 8
- ६० मार्कण्डेयपुराणम्-241, 11.
244, 8 255, 15. 265, 6

- ६१ यमः-3, 16 41, 15. 42,
2. 59, 1. 63, 6. 114, 8
116, 14. 121, 10. 139,
8. 140, 4. 140, 16. 141,
21. 147, 8. 149, 10. 153,
4. 156, 1. 163, 7. 164,
14. 166, 12. 167, 15. 168,
10 180, 3 181, 3. 182,
1. 183, 14. 189, 11. 191,
15. 195, 16 246, 13. 263,
11.
- ६२ याज्ञवल्क्यः-13, 5 44, 5.
48, 3. 54, 10. 55, 7 68,
9 70, 5. 74, 14 75, 13
81, 14 84, 15. 101, 3
104, 6 106, 10 115, 4.
123, 15 125, 13. 131, 1.
150, 8 151, 13. 153, 8
162, 17. 165, 4. 167, 4
167, 10. 168, 13. 169,
7. 171, 7. 179, 6 180,
6. 182, 7. 183, 8 213,
11. 229, 1. 255, 5.
- ६३ लिङ्गपुराणम्-14, 6.
- ६४ वराहपुराणम्-268, 5
- ६५ वसिष्ठः-11, 13 28, 4. 71,
1. 73, 2. 88, 18. 89, 13
96, 9. 107, 16. 121, 1.
125, 4. 126, 8 138, 14.
148, 5. 150, 12. 155, 6
166, 1. 171, 1
- ६६ वामनपुराणम्-224, 5
- ६७ वायुपुराणम्- 249, 10 261,
5
- ६८ वायुसंहिता-227, 6.
- ६९ विश्वामित्रः-203, 1.
- ७० विष्णुः-5, 10 6, 17. 64,
9 92, 4. 94, 7. 97, 11.
99, 11. 106, 5. 107, 8.
136, 7. 137, 4. 137, 13.
138, 3. 156, 10 189, 16.
194, 13. 252, 5.
- ७१ विष्णुपुराणम्-209, 12.
- ७२ विष्णुधर्मोत्तरम्- 208, 8.
209, 17. 219, 8. 233, 3.
250, 1. 260, 5. 269, 5.
272, 14.
- ७३ वृद्धगौतमः-228, 16. 237, 1.
249, 8. 252, 8. 270, 13.
- ७४ वृद्धपराशरः-4, 3 10, 16.
130, 1. 132, 1.
- ७५ वृद्धबौधायनः-270, 8,
- ७६ वृद्धमनुः-35, 19.
- ७७ वृद्धशातातपः-142, 12 149,
4
- ७८ वृद्धहारीतः-115, 18.
- ७९ व्याघ्रः-14, 12 81, 10 109,
8. 143, 1.
- ८० व्यासः-15, 14. 16, 11. 75,
10. 79, 9. 82, 1 248, 9
- ८१ शङ्खः-56, 9. 62, 5 66, 12.
68, 5 97, 6 108, 13
124, 6 125, 7. 127, 6
127, 14 131, 14 146,
5. 190, 6 192, 6
- ८२ शङ्ख-लिखितौ-151, 5 163,
4 246, 7. 253, 6. 259,
4 263, 4. 269, 16.

- ८३ शाण्डिल्यः-128, 12. 129, 8. ९० स्कान्दे रेवाखण्डम्- 224, 9. 231, 3. 253, 1. 264, 3.
- ८४ शातातपः-4, 6. 142, 8. 166, 6. ९१ स्मरणम्- 78, 10. 88, 14. 124, 9. 206, 3. 206, 8.
- ८५ शिवधर्मोत्तरम्-208, 5. 227, 1. 236, 6. 239, 4. 243, 11. 250, 8. ९२ स्मृत्यन्तरम्- 76, 1. 90, 14. 143, 12. 196, 16. 197, 3. 199, 12. 200, 5.
- ८६ श्रुतिः-275, 9. ९३ स्वप्नाध्यायविदः-3, 1.
- ८७ षट्त्रिंशन्मतम्-73, 6. 87, 11. 115, 14. 116, 9. 139, 5. ९४ हारीतः- 43, 7. 49, 14. 75, 6. 108, 7. 116, 6. 119, 10. 123, 6. 124, 1. 133, 1. 135, 5. 149, 16. 151, 1. 170, 10. 184, 4. 192, 17. 212, 14. 247, 1. 252, 15.
- ८८ संवर्तः-39, 8. 57, 10. 58, 7. 85, 11. 129, 11. 148, 13.
- ८९ सुमन्तुः-61, 9. 72, 12. 83, 11. 141, 4.

Index of Quotations, Vol. II., Part II.

१. अङ्गिराः-

- आसीनश्च स्थितो वाऽपि 191, 4.
 आहिताग्नेर्द्विजाग्र्यस्य 76, 9.
 ॐकारमादितः कृत्वा 191, 2.
 एकाहेन तु कृच्छ्रोऽयम् 191, 9.
 एतत्पातकमुक्तानां 191, 11.
 एषामन्यतमं यद्यत् 191, 7.
 कृत्वा पापं न गूहेत् 51, 7.
 गव्यस्य पयसो ज्जामे 191, 5.
 गृहस्थोक्तानि पापानि 75, 3.
 गोमूत्रेण समायुक्तं 191, 8.
 चातुर्वैद्यो विकल्पी च 50, 5.
 तस्माच्छूद्रं समासाद्य 178, 5.
 दग्धोऽभावे भवेत्तक्रं 191, 6.
 पर्षद् या ब्राह्मणानां तु 74, 3.
 पर्षद् या ब्राह्मणानां च 67, 11.
 प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं 178, 6.
 प्रातःस्नानसमारम्भं 190, 16.
 पुनर्न च पिबेज्जातु 83, 10.
 बृहस्पतिसवनेष्ट्वा 83, 6.
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् 76, 10.
 भूमिप्रदानं यः कुर्यात् 83, 9.
 भूमौ वीरासने युक्तः 191, 3.

- महद्भिश्चापि युक्तानां 191, 12.
 युक्तस्त्रिषवणस्नायी 190, 15.
 वैद्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता 67, 12.
 74, 4.
 शौचवच्छोधनं कुर्युः 75, 4.
 समत्वं ब्राह्मणैर्गच्छेत् 83, 7.
 सर्वपापहरो दिव्यो 191, 10.
 सावित्रीं व्याहतीश्चैव 191, 1.

२. अग्निपुराणम्-

- कन्यां ददाति शुल्केन 221, 20.
 कुज्योतिः कुत्सितो वैद्यः 221, 16.
 कुरुक्षेत्रे च यद्दानं 222, 7.
 कृष्णाजिनं तु गृह्णाति 222, 5.
 तथोभयमुखीं दोलां 222, 6.
 न सहेत यशस्तेषां 222, 3.
 निन्दको द्विज-देवानां 221, 18.
 निर्दोषं सुहृदं भार्या 222, 2.
 न्यासापहर्ता मित्रधुक् 222, 1.
 भूमि-कन्यापहर्ता च 222, 9.
 मातरं पितरं वृद्धं 221, 14.
 मासिके च नवश्राद्धे 222, 8.
 लोभाच्च्यजति यस्वेतान् 221, 15.
 वृद्धं बालं गुरुं त्रिपान् 221, 19.

शूद्रानुग्रहकर्ता च 221, 17.

हस्त्यश्व-रथ-यानानि 222, 4

३. अत्रिः-

एकादशगुणान् वाऽपि 167, 8.

महापापैरपि स्पृष्टो 167, 9

४. अभिधानम्-

यमलोके तु ते घोरां 206, 7.

५. आपस्तम्बः-

अथ यस्य 122, 8.

अथ यस्य पिता 121, 19.

अथ वा 122, 7.

अथोपनयनम् 122, 3.

अग्राचितं तु राजन्ये 173, 4.

अहोरात्रोषितो भूत्वा 144, 11.

अहोरात्रोषितो भूत्वा 145, 7.

कुक्कुटाण्डप्रमाणं तु 172, 13.

गुरुं हत्वा 66, 2.

चतुर्थकाल- 89, 7.

चतुर्विंशतिरयाच्याः 172, 10.

ततः संवत्सरम् 122, 3.

तेषामभ्यागमनं 121, 20

तेषामभ्यागमनं 122, 10.

तेषामिच्छतां 122, 1.

तेषामिच्छतां 122, 11.

श्र्यहं निरशनं पादः 173, 1

त्रिवर्णेषु च सामान्यं 145, 1.

दातारं नोपतिष्ठेत 145, 12.

दिनद्वयं तु नादनीयात् 173, 13. |

द्वादश वर्षाणि 122, 11.

नास्मिँल्लोके 66, 4.

नीलीदारु यदा भिन्द्याद् 145, 8.

नीलीमध्ये तु गच्छेद्वा 145, 6

नीलीरक्तं यदा वस्त्रं 144, 10

नीलीरक्तेन वस्त्रेण 145, 11

पतितस्तु भवेद्विप्रः 145, 3

पालनं विक्रयश्चैव 145, 2.

प्रतिपूरुषं 122, 4.

प्रातः पादं चरेच्छूद्रः 173, 3

यथा प्रथमेऽतिक्रमे 122, 2

रोमकूपैर्यदाऽऽगच्छेत् 144, 12.

लोहितकेन 58, 15.

विप्रहा ऽरण्ये 65, 15

वृथा तस्य महायज्ञाः 145, 5.

शोणितं दृश्यते तत्र 145, 9.

सप्तभिः पावमानीभिः 122, 5

स्नानं दानं जपो होमः 145, 4.

सायं श्र्यहं तथा पादः 173, 2

सायं द्वाविंशतिर्मासाः 172, 9

सायं प्रातर्दिनार्थं स्यात् 173, 7.

सायं प्रातस्तथैत्रोक्तं 173, 12.

स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे 145, 10.

६. आश्वमेधिकम्-

यद्युत्तिष्ठत्यनाचान्तो 144, 3

सद्यः स्नानं प्रकुर्वीत 144, 4.

७. उदाहरणम्-

तच्छान्तिरौषधैर्दानैः 273, 18.

पूर्वजन्मकृतं पापं 273, 17.

८. उग्रामहेश्वरसंवादः-

अकृत्वा खलयज्ञं तु 238, 9
 अग्निहोत्रं भवेद्यस्य 227, 12
 अदत्त्वा चामि-विप्रेभ्यः 228, 4
 अधर्मं धर्ममित्याहुः 229, 16
 अन्नं क्षेत्रं गृहं वापि 261, 15
 अपहृत्य च सर्वस्वं 222, 12.
 अरण्ये निर्जले देशे 223, 6
 अरण्ये निर्जले देशे 223, 9
 आत्मनः पोषको मूढः 223, 2
 आत्मना पिबति क्षीरं 239, 1
 आत्मैव बोषितो येन 210, 12
 आसनानि विचित्राणि 262, 1.
 इहलोकमृतानां च 262, 3
 उदरे शूलसयुक्तः 239, 3
 काको भूत्वा चिरं देवि 251, 9
 कांस्यक मुरजं वंशं 262, 11
 कुलेषु तेऽभिजायन्ते 229, 13.
 कृमियोनिक्षये भूते 251, 4
 गुरुणा ह्यननुज्ञातो 229, 14.
 गृहेषु चैव विप्राणा 263, 3
 तस्मिन् देशे क्षुधार्ताश्च 240, 14
 तस्य योनिशतं गत्वा 251, 12
 तस्यान्ते मानुषो भूत्वा 238, 12
 तास्तु ते प्रार्थयंतीह 262, 6
 तिर्यञ्चोऽपि समुत्पन्नाः 251, 1
 ते च कालकृतोद्योगाः 229, 17
 तेन पापेन ते देवि 262, 8.
 तेन पापेन ते मूढाः 262, 10.

ते शौण्डिका वा चण्डालाः 250, 16
 दत्तापहारदानाच्च 222, 13
 दरिद्रो व्याधितो मूर्खो 238, 13.
 दासत्वेनैव सुश्रोणि 250, 17
 दिव्य वर्षसहस्रं तु 238, 11
 धान्यचोरस्तु हीनांगः 261, 13.
 नग्ना दीनाः क्षुधार्ताश्च 262, 4.
 न हुतं न तपस्तप्तं 240, 11
 न शृण्वन्ति गुरोर्वाक्यं 238, 16.
 निर्होमा निर्वषट्काराः 229, 18.
 पटहं लेपनं चैव 262, 13
 परद्रव्यापहारी च 261, 14.
 परस्य योषितं हत्वा 223, 5.
 पर्वतिक्रमकारी तु 227, 13.
 प्रस्रव स्त्रिवनं वन्हौ 239, 2
 पायसं कृसरं चैव 228, 3
 प्रार्थयित्वा तु यो गां वै 238, 18.
 प्रासादेषु च ये देवि 263, 2.
 पिबन्ति ये नरा देवि 250, 15
 बन्धुभिः परिभूताश्च 262, 5
 बालानां वक्ष्यमाणानाम् 240, 10.
 भवन्ति चेह काकाः स्युः 228, 2
 मठाधिपत्यं यो देवि 223, 3.
 मद्यपानरता ये च 251, 2.
 मद्यपानरता ये तु 251, 6.
 मद्यविक्रयिणो ये च 250, 14
 मद्यव्यसनिनो ये च 250, 12
 मरुदेशे भवेद्दृक्षः 238, 10.
 मृष्टान्नेन य आत्मानं 240, 9.

यत्र देशे त्वनावृष्टिः 240, 13.
 यस्तु क्षुद्रेण भावेन 238, 14
 यास्य योनिषु जायन्ते 251, 13
 ये हरन्ति च पापेन 262, 12.
 ये हरन्ति च तूर्याणि 262, 7
 ये हरन्ति नरा नित्यं 262, 2
 योनिकार्यं च यो देवि 222, 11
 वर्षाणां द्वादशे लक्षे 251, 10
 विनाशयेन्मउद्रव्यं 223, 4
 विप्रस्य कथयिष्यामि 251, 8
 वेदोपनीविकाः पापाः 228, 1.
 व्याधि-रोग रतैर्युक्ताः 251, 11
 श्वपाक-पुल्कसादीनां 229, 12
 शालां तु कारयेद्यस्तु 250, 13.
 श्वानयोनिशतं गच्छेत् 251, 5.
 शूद्रस्य चेदृशं पापं 251, 7
 षष्ठिवर्षसहस्राणि 251, 3
 स तु जातिविहीनेषु 229, 15.
 सर्वेषां चैव नास्तिऋयं 238, 17
 स्वान्निद्रव्यं गृहीत्वा तु 223, 1
 सुवर्ण-मणिमुक्तानि 261, 16
 स्वे मांसे परमांसेन 251, 11
 सोऽनपत्यत्वमाप्नोति 238, 15
 सोऽपि याति पिशाचत्व 222, 15
 हरन्ति पुष्करं ये तु 263, 1
 हर्तारः परदारणां 223, 8
 हत्वाऽऽनद्धादिवाद्यानि 262, 9.

९. उशनाः—

चण्डाल-श्वपचैः स्पृष्टो 143, 6.

त्रिरात्रेण विशुद्धः स्यात् 143, 7.

१०. ऋग्विधानम्—

अयुतं माघमासे तु 280, 14
 अर्केण त्रिमधुं कृत्वा 181, 7
 अर्धं दद्यात् कुष्ठरोगी 280, 6
 अश्वत्थे माघमासे च 279, 3
 आयुर्वृद्ध्यादिकं पश्चात् 280, 8
 इमां रुद्राय सूक्तं तु 280, 1
 इमा रुद्राय तवसे 279, 13
 ईङ्गयन्ति जपेत् सूक्तं 280, 3
 उदसौ कुक्षिशुली तु 280, 13
 उष्णज्वरविनाशाय 279, 14
 ऋतरथेति जपेत् सूक्तं 279, 5
 कद्रुद्राय जपेत् सूक्तं 279, 11.
 करवीरैस्तु गायत्र्या 281, 9
 कास-शूलादिरोगघ्नं 280, 2.
 कुष्ठनाशो भवेच्छीघ्रं 280, 4
 जपेच्चित्र देवमंत्रं 280, 7
 ततश्च चित्रमंत्रेण 281, 6
 तापादिव्याधिनाशे तु 279, 10
 त्र्ययुतं चेतुकुष्ठरोगी 280, 10
 नानाविधो वातरोगो 279, 8
 महापातकयुक्तोऽपि 280, 12
 मित्रस्येति जपेत् सूक्तं 280, 11
 लिंगं स्पृष्ट्वाऽयुतं धीमान् 279, 12.
 वायो शुक्रो जपेत् सूक्तं 279, 7
 वारुणं वा जपेत्सूक्तं 279, 9
 व्याधिनाशा भवेच्छीघ्रं 281, 10.
 बदर्यां च त्रिवर्षं तु 281, 2.

सप्तम्यां रवियुक्तायां 281, 8
सूर्यो नो दिवः सूक्तं 281, 1.
हंसमंत्रं जपेद्धीमान् 280, 5

११. कण्वः—

एकमध्ययनं कुर्यात् 200, 11.
दद्याद्वा दशसाहस्रं 200, 12
प्रथमे दिवसे रात्रौ 128, 16
यजेदेवं यथाभ्यास 128, 17
यत्नोत्सर्गं गृही कृत्वा 48, 16
वानप्रस्थो यतिश्चैव 48, 17

१२. कात्यायनः—

निर्वामं कारयेद्विप्रम् 12, 14
प्रव्रज्यावसिता यत्र 12, 13

१३. काश्यपः—

अमृगदी स भवति 248, 5
उरःस्तम्भादुरःरतंभी 247, 11
कर्णभेत्ता कर्णशली 217, 12
करानि शूलप्रक्षेप 248, 7
क्षयी स्यात् क्षेत्रहरणे 217, 10
जलोढर्युनः स स्यात् 217, 11.
तीर्थावासी कुशाच्छादी 60, 7
दन्तपातनकर्ता च 247, 13
नक्तान्ध्यं जायते तस्य 248, 6
पदा तु यस्ताडयति 217, 15
पवित्रपाणिर्दण्डी च 60, 6.
पादकीली स भवति 248, 2
पीडामप्रियकर्ता च 218, 1.
वानप्रस्थो यतिश्चैव 49, 3.

शूलेन शूली भवति 248, 4.
स गद्गदी दारयति 248, 3
सुरापो 253, 9
सूर्यस्य त्रिर्नमस्कारम् 49, 2

१४. कूर्मपुराणम्—

अभिप्रवेशं यः कुर्यात् 8, 3
अपोमूत्रपुरीषाथैर् 7, 1
अप्रायत्ये समुत्पन्न 17, 8
अमावास्यां तिथिं प्राप्य 161, 6.
अस्मिन् कलियुगे घोरं 162, 10
अहीनांगो ह्यरोगश्च 8, 8
आग्नेयं भस्मना पाद- 14, 4
इष्टेशं प्रथमे यामे 161, 11
उपोषितश्चतुर्दश्यां 161, 14
एकादश्या निराहारः 161, 12
कृष्णाष्टम्यां महादेवीं 161, 8
गंगा-यमुनयोर्मध्ये 8, 7
भङ्गादिषु कालेषु 161, 3
जपस्तपस्तीर्थसेवा 161, 2
जले वाग्नाशके वाग्पि 8, 4
जलप्रवेश यः कुर्यात् 9, 1
तदा सान्तपन कृच्छ्रं 7, 2
तावद्द्वर्षसहस्राणि 8, 10
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ 161, 10
देवताभ्यर्चनं नृणां 161, 5.
द्वादश्या शुक्लपक्षस्य 161, 13
नान्यत् पश्यामि जन्तूनां 162, 12.
पुण्यक्षेत्राभिगमनं 161, 4.
प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् 161, 17.

ब्राह्मणान् भोजयित्वा च 161, 7.
 ब्राह्मं तु मार्जनं मंत्रैः 15, 8
 ब्राह्मादीनि तथाऽशक्तौ 17, 9.
 भविष्यन्ति महाबाहो 162, 11
 यमाय धर्मराजाय 161, 15.
 यावन्ति रोमकूपाणि 8, 9.
 राहुप्रस्ते यदा सोमे 9, 2
 वैवस्वताय कालाय 161, 16 .
 सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे 161, 9.
 सर्वपापप्रशमनं 162, 13
 सोमलोकमवाप्नोति 9, 3
 स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाण्हे 162, 1

१५. गर्गः—

अभ्यासे चैन्द्रं प्रोक्तम् 44, 1
 त्रिरात्रमेकरात्रं वा 43, 11
 मासं भुक्त्वा ब्रह्मचारी 43, 12
 मांसाशनेऽनृतोक्तौ व 44, 3.
 वनस्थस्त्रिगुणं कुर्यात् 44, 2

१६. गरुडपुराणम्—

अकृत्वा तत्प्रणामादि 232, 11
 अमध्यकृमयः पापाः 226, 12
 अरण्ये जायते पङ्गुः 233, 1
 अवमत्य च ये यान्ति 232, 8.
 उरुरोगगणोपेताः 226, 13
 कौटसाक्ष्यप्रदाः पापाः 226, 7.
 गुरु-मित्रद्रुहः पापाः 226, 9
 चन्द्रार्कग्रहणे भुक्त्वा 226, 14
 जात्यन्धास्तेऽभिजायन्ते 232, 12
 तथा च भगवद्भ्रातृन् 232, 15.

त्यागिनो बान्धवानां च 226, 11.
 द्विज-शिष्यद्रुहश्चैव 226, 10.
 पङ्गवः पादहीनाश्च 232, 13.
 पश्यन्तो भगवद्भारं 232, 10
 बाधिर्यमुपयान्त्याशु 232, 9.
 भूत्वा भवन्ति सर्पास्ते 226, 8
 विष्णुछाया ध्रुवं तैस्तु 232, 14.

१७. गौतमः—

अग्न्युत्सादी 258, 12
 अन्नन्नेनस्वी 86, 3.
 अथापरं 174, 1.
 अथापरं त्र्यहम् 174, 6
 अथापर त्र्यहमन- 174, 5.
 अथोदकतर्पणम् 174, 12.
 अदत्तादायी 258, 12
 अनार्यैर्न 174, 8.
 अन्ते 176, 8
 अनिमत्रितभोजी 253, 9.
 अनुसवनम् 174, 9
 अनृतवाक् 257, 11
 अन्नापहारी 258, 11
 अब्भक्षः 179, 13
 अयाज्ययाजकः 258, 8.
 अवगूरणः 258, 2.
 इतस्ततोऽश्नन् 258, 10.
 ईर्ष्यालुः 258, 5
 एतदेव 176, 2.
 एतेनैव 180, 1.
 एता एव 176, 3.

- भौं नमो हमाय 174, 13.
 कक्षवनदाही 258, 11.
 कूटसाक्षी 258, 1.
 कन्यादूषकः 258, 4.
 कामावपन्नौऽस्मि 131, 8.
 कामावकीर्णौ 131, 7.
 क्षिप्रकामः 174, 7
 क्षीरहारी 259, 1
 खट्वाङ्ग-कपालपाणिः 56, 2.
 खट्वाङ्ग-कपालपाणिर्वा 59, 16
 गोगामी 265, 4.
 गोहर्ता 258, 13.
 चण्डाली- 265, 2.
 चतुष्पथे 258, 4
 जलापहारी 259, 1.
 जलोदरो 258, 1.
 ज्ञानापहारी 258, 14.
 तस्याजिनम् 129, 2
 तिष्ठेदहनि 174, 6
 द्वारकाचार्यः 258, 11.
 द्वादशरात्रस्य 176, 4
 नमोनमो 174, 14.
 नमोनमः कृष्णाय 175, 8.
 नमो नमो ज्येष्ठाय 175, 9
 नमो नमो दीप्ताय 175, 12.
 नमो नमो नीलग्रीवाय 175, 7
 नमो नमो रुद्राय 175, 3.
 नमो नमश्चन्द्र- 176, 1.
 नमो नमः सत्याय 175, 10.
 नमो नमः सूर्याय 175, 6.
 नमो नमः सौम्याय 175, 13.
 नमोनमस्तीक्ष्णाय 175, 13.
 न म्लेच्छा-ऽशुचि-142, 4.
 निषिद्धमन्त्र-114, 13.
 न्यासापहारी 258, 6
 परद्रव्यापहारी 259, 2.
 पर्युषितभोजी 258, 5
 पित्रोर्विवदमानो 258, 6.
 प्रत्रजिता-265, 2.
 बहुयाजकः 258, 8.
 ब्राह्मणेन 142, 6
 मत्सरी 258, 12.
 मातृघ्नः 258, 3.
 मृण्मयकपालपाणिर् 56, 7.
 मृष्टैकभोजी 258, 10.
 यथोपक्रामेत् 60, 1
 रत्नापहारी 258, 7.
 रौरव-174, 8
 विद्याविक्रयी 258, 7
 विवाहविघ्नकर्ता 258, 2.
 वेदविक्रयी 258, 8
 शूद्रागमने 265, 3
 शूद्राचार्यः 258, 13.
 सत्यं वदेत् 174, 7
 सम्भाष्य 142, 5
 सूर्याभ्युदितो 148, 2.
 स्थाना-ऽऽसनाभ्यां 60, 2.
 स्नुषागामी 258, 3.
 स्नेहापहारी 258, 14.

हविष्यान् 174, 3

हिरण्यवर्णाः 174, 11.

१८. चतुर्विंशतिमत्—

अङ्गानां तु पराकं स्यात् 119, 5.

अथर्वशिरसं चैव 159, 8

अथवा पावमानोष्टिः 196, 14

अन्यानि वा षड्विंशति 47, 16.

अर्वाक् तु भ्रूणहत्यायाः 197, 1

अयाचिते च द्वावष्टौ 172, 17

अष्टौ चान्द्रायणे देयाः 200, 3.

आख्यानानि तथान्यानि 160, 1

आत्मतुल्यं सुवर्णं वा 88, 8.

आथर्वणाश्च ये केचित् 159, 10

इतिहास-पुराणानां 119, 6

इतिहास-पुराणानि 160, 2

इष्टीनां पशुबन्धानाम् 198, 16.

उपवास तु तक्रस्य 118, 2.

ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु 159, 14.

ऋतावृतौ प्रयुञ्जानः 28, 10.

एकैकं भासमभूयात् 178, 11

एतेषां पादकृच्छ्रः स्यात् 118, 6

एतेषां विक्रये कृच्छ्र 118, 12.

एतेषां विक्रये कृच्छ्रं 118, 4

एवं नरविशेषेण 201, 4

कदली नारिकेल च 118, 5.

कर्पूरादेस्तदर्धं स्यात् 118, 8.

कस्तूरिकादिगन्धानां 118, 7

कृतैश्चक्रियमाणैश्च 155, 11.

कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि 201, 2.

कृच्छ्रे पञ्चाऽतिकृच्छ्रे 199, 3.

कृच्छ्रे सन्तापनाख्ये 199, 5.

कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव 196, 12

कृच्छ्रो ऽयुतं च गायत्र्याः 47, 12

खरा-ऽश्वा-ऽजाविकाना च 118, 15

गाथानां नीतिशास्त्राणां 119, 8

गायत्र्या लक्षगप्यं च 193, 14

गायत्र्याः षष्टिभिर्लक्षैः 193, 6.

गायत्र्यास्तु जपन् कोटि 198, 3.

गोविक्रयं द्विजः कुर्यात् 118, 13.

चान्द्रायण प्रकुर्वीत 119, 4.

चान्द्रायण मृगारोष्टिः 198, 11.

जन्मप्रभृति पापानि 197, 11.

जप-होमादिक तेभ्यो 200, 16.

जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत 160, 3

जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत 159, 11.

जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत 159, 3.

तथाष्टादशलक्षाणि 197, 14

तिलहोमसहस्रं तु 196, 13

तिलहोमसहस्रं तु 17, 14

तिलहोमायुतं चैव 193, 13

तिलानां विक्रय कृत्वा 118, 9.

तीर्थानि भ्रमते विद्वान् 88, 10

ते सर्वे पापहन्तारो 159, 12

त्र्यह चोपवसेन्नित्यम् 178, 12

दध्याज्येक्षुरसानां च 117, 14

द्विगुण पुरुषाणां च 119, 3

द्विगुण पुरुषस्यैव 182, 6

धनिना वक्षिणा देया 201, 3.

- धर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः 200, 15
धेनुप्रदानं विप्राय 47, 13.
नामधारकविप्रा ये 201, 1
नारीणां विक्रयं कृत्वा 119, 2
नारीणां विक्रयं कृत्वा 132, 5
नित्य-नैमित्तिकानां च 198, 15
नीलरुद्रं तथैवैन्द्रं 159, 9
पराक-तप्तकृच्छ्राणां 198, 17
पराक तत्र कुर्वति 119, 1
पराके तप्तकृच्छ्रे च 200, 2
पयः पायसा-स्पृशानां 117, 13
पादोनं क्षत्रियः कुर्यात् 74, 10
पारुच्छपं च सामानि 159, 7.
पावमानीस्तथाकोत्सं 159, 2
प्रतिषिद्धेषु सर्वेषु 116, 12
प्राजापत्यं प्रकुर्वीत 118, 14
प्राजापत्ये तु गामेकां 200, 1
प्रत्याम्नाये गवां देयं 197, 13.
प्रातस्तु द्वादश मासाः 172, 16.
प्रायश्चित्तं यदाभ्यातं 74, 9.
पुनाति हेमहर्तारं 198, 5
पूगीफलानि मञ्जिष्ठा 118, 3.
ब्रह्मप्रतिष्ठेत्येतावत् 155, 12
ब्राह्मणानि च कल्पान्श्च 159, 16
मण्डलब्राह्मण रुद्रं 159, 4
मध्वाज्य-तैल-सोमानां 117, 12
मित्रविन्दा पशुश्चैव 198, 12
मगारेष्टिः पवित्रेष्टिः 162, 7
यथाविभवसारेण 200, 4,
यज्ञार्थं कृषिजातांश्च 118, 10
यज्ञायज्ञीयमादित्य 159, 6
रक्त-पीतानि वस्त्राणि 118, 11
रहस्य-पञ्चरात्राणां 119, 7
लाक्षा-लवण-मांसानां 117, 11
लक्षाशीतिं जपेद्यस्तु 198, 4.
वामदेव्यं बृहत्साम 159, 5
विप्रा द्वादश वा भोज्याः 196, 14.
विप्रा द्वादश वा भोज्याः 47, 15
व्रतहोमादिकं वर्षाणि 193, 18.
वैश्वानरीं व्रातपत्नीम् 28, 9
शूद्रः समाचरेत् पादम् 74, 11
शुद्धं वा चरेत् कृच्छ्रं 83, 9
सर्वासामेव विद्यानां 119, 9.
सर्वेषां स्नेहपक्राना 117, 15.
सामानि सरहस्यानि 159, 15
सुराया विक्रयं कृत्वा 117, 10
सिद्धान्तविक्रये विप्रः 118, 1
सिंहे मे मन्युरित्येतत् 159, 12
१९. चमत्कारखण्डम्—
अकृत्वा देवकार्यं यः 220, 9
उच्छिष्टस्य विशेषेण 221, 10
कन्यां यच्छति वृद्धाय 220, 13
कामाद्वा यदि वा मोहात् 221, 9
कुरुपाय कुशीलाय 220, 14.
कुल-देशोचितं कर्म 221, 8.
चातुर्वेद्याणि यो विप्रः 221, 6
त्रिकालज्ञो वेदवेदी 221, 5.
दीयमानस्य कित्तस्य 221, 2.

देव-स्त्री-गृह-वित्तानि 220, 15
 परदाररतश्चैव 220, 11.
 परापवादसतुष्टः 220, 12.
 प्राणिनां हिंसको नित्यं 220, 8.
 प्रेतत्वं जायते नूनं 221, 12
 ब्राह्मणान्वयसम्भृतो 220, 7
 यो भवेन्मानवः क्षुद्रः 220, 6
 योऽश्नाति भृत्यवर्गभ्यो 220, 10
 विघ्नमाचरते यस्तु 221, 3
 विशेषाद्ब्राह्मणेन्द्राणां 221, 1
 विषा-ऽग्नि-जलमृत्यूनां 221, 11.
 शास्त्रकर्ता ग्रन्थकर्ता 221, 7
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन 221, 4

२०. छन्दोगाः—

यदा कर्मणु काम्येषु 2, 1
 समृद्धिं तत्र जानीयात् 2, 2.

२१. छागलेयः—

जीवन् भवति चाण्डालो 196, 6.
 पूर्वं व्रतं गृहीत्वा तु 196, 5

२२. जमदग्निः—

तीर्थे तु पादः कृच्छ्रं स्यात् 203, 6
 द्विगुणं तु महानद्यां 203, 7

२३. जातुकर्ण्यः—

अतीतकालं जुहुयात् 109, 14.
 अनुपेतस्तु यो बालो 80, 3
 कामतोऽकामतः प्राहुः 129, 7.
 तस्य कृच्छ्रत्रयं कुर्यात् 80, 4.
 नष्टेऽग्नौ विधिवद्दद्यात् 109, 15.

स्कन्दित व्रतिना रेतो 129, 6.

२४. जाबालिः—

अपहत्य तु वर्णानां 113, 6
 अपहत्य पशून् क्षुद्रान् 112, 19
 अश्व-गो-भूमि-कन्याश्च 112, 18.
 आज्येनैव हि शालाग्नौ 195, 14.
 आरम्भे सर्वकृच्छ्राणां 195, 13.
 उदके फल-मूलेषु 113, 2
 कांस्या-ऽयस्ताम्र-सीस वा 113, 1.
 गुड-कार्पास-धान्यानि 112, 20
 तिल-धान्या-ऽन्न-वस्त्राणाम् 111, 11.
 त्रिरात्रमुपवासश्च 183, 7
 धनापहरणे चैव 113, 9

पक्वान्नमौषधं तैलं 112, 21.
 पापं निवेद्य विप्रेभ्यः 113, 5
 प्रायश्चित्तं च यत् प्रोक्तं 113, 7.
 पिण्याकं च तथा चाम 183, 6
 पिण्याकं सक्तवस्तकं 183, 1
 मृद्गाण्ड-मधु मांसेषु 113, 3
 राजस्वस्यापहरणे 113, 8
 वासो वै दक्षिणां दद्यात् 183, 2.
 व्यापादना-ऽपहारेषु 113, 4.
 श्राद्धं कुर्याद्व्रतान्ते च 195, 15.
 संवत्सरार्धं कुर्वीत 111, 12

२५. तैत्तिरीयब्राह्मणम्—

योऽश्वत्थः शमीगर्भः 35, 4

२६. तैत्तिरीयारण्यकम्—

पुनर्मासै- 48, 11.
 यन्मेघ रेतः 48, 8.

२७. तैत्तिरीयसंहिता—

- अग्नये 284, 17.
 अग्नये पवमानाय 285, 6
 अग्नेरेवास्य 283, 11
 आग्नेय 283, 8
 उत यदीतास्तुः 285, 13.
 उषा वा अश्वस्य 53, 11.
 एतामेव 285, 16
 न दुश्चर्मा 283, 20
 पूतिगन्धस्य 285, 3.
 प्राजापत्यं 284, 2.
 मैत्रं श्वेतम् 281, 9
 यदग्नये 285, 19
 यदग्नये 285, 10
 यदग्नये पावकाय 285, 11
 यदग्नये शुचये 285, 12
 यदि विभीषात् 283, 15
 यो वरुणगृहीतः 282, 16.
 वायवे 282, 7
 वायव्यं 282, 1
 स एवास्मिन् 282, 11
 स एवैन 283, 4
 स एवैन तस्मात् 284, 5.
 सर्वं वा एतेन 53, 6.
 साक्षादेवैन 281, 12.
 २८. दक्षः—
 आचाय शतसाहस्र 65, 11.
 दाने फलाविशेषः स्यात् 65, 13.
 पारिभ्रज्य गृहीत्वा तु 13, 2.

- श्वपदेनाङ्कयित्वा त 13, 3.
 सममन्त्राद्वेगे दानं 65, 10.
 सम-द्विगुण-साहस्रम् 65, 12.
 २९. देवलः—
 अंग-त्रग-कलिङ्गांश्च 147, 6
 अथ गङ्गा 201, 12.
 अन्यानि 202, 13.
 अनुबन्धादि विज्ञाय 68, 2.
 अभिगम्य च तीर्थानि 201, 7
 एतन् 192, 12.
 कावेरीसङ्गम 202, 5.
 गङ्गाद्वारं 202, 1
 जाति-शक्ति-गुणापेक्षं 68, 1.
 तरयां ज्ञानं न कुर्वीत 23, 14.
 तस्येय निष्कृतिर्दृष्टा 61, 3.
 नरः पापात् प्रमुच्येत 201, 8.
 पुष्कर 202, 7.
 प्लाक्षं 202, 3
 महानिशा तु विज्ञेया 23, 13.
 यत् स्यादनभिसन्धाय 61, 2
 यवानामप्सु 192, 11
 यात्रक- 192, 13.
 वाराणसी 202, 8
 सर्वमायतनं पुण्यं 201, 10
 सर्वाः समुद्रगाः पुण्याः 201, 9.
 सिन्धु-सौराष्ट्र-सौवीरान् 147, 5.
 सुरापाने ब्राह्मणः 82, 10.
 हिमवान् 202, 11.
 ३०. नन्दिपुराणम्—
 कर्म भुक्त्वा क्रमेणैव 243, 2.

कल्पं कल्पं ततश्चान्ते 242, 13.
 तृण-गुल्म-लता-वल्ली- 242, 14
 तृणभेदास्त्वगणिताः 242, 15
 ततः केनापि कालेन 243, 1
 तेषां च देशभेदेन 242, 18
 तत्रापि नियमो नास्ति 243, 9
 तत्रापि भुक्त्वा स्व कर्म 243, 6
 तत्रापि भौतिक भोग 243, 7
 नरकेषु क्रमेणैव 242, 12
 मुच्यते पशुजन्माच्च 243, 8
 मृगेषु जायते मर्त्यो 243, 5
 विप्रान्तेषु मनुष्येषु 243, 10.
 वीरुद्भेदास्त्वसख्याताः 242, 17.
 वृक्ष-वल्कलभेदेन 243, 3.
 लताभेदाश्च निःसंख्याः 242, 16
 सरीसृपादिभेदेन 243, 4

३१. नागरखण्डम्—

अदत्त्वा ये तथाऽश्नन्ति 230, 4
 कन्यादाने च विघ्नयो 230, 9
 जायन्ते ताश्च बन्धक्यो 230, 11.
 द्रविद्रा जायया भ्रष्टाः 230, 8
 दुर्भिक्षे जनतापे च 230, 5
 प्राप्नुवन्ति कुदेशे च 230, 2
 ये च कुर्वन्ति दम्पत्योः 230, 6.
 विरूपा भ्रममाणाश्च 230, 7.
 स कन्याः केवलाः सूते 230, 10
 स्वामिद्रोहरता ये च 230, 3.

३२. नारदः—

अतिकृच्छ्रः पर्णकृच्छ्रः 203, 9.

अनुबन्धादिकं दृष्ट्वा 204, 6.
 अस्तु प्रास्येत तद्भव्यम् 117, 3
 उपयुक्तानुशिष्टं च 117, 1.
 उपपातकयुक्तानाम् 204, 4
 उपवासस्त्रिरात्र वा 204, 2.
 एते व्यस्ताः समस्ता वा 203, 12
 कर्मणा गर्हितेनैव 117, 1
 कार्याश्चान्द्रायणयुताः 204, 1.
 जपोपवासकृच्छ्रस्तु 203, 11.
 तस्य त्यागेन शुद्धयन्ति 117, 2
 त्रिंशद्भागः षष्टिभागः 204, 8
 न तस्य प्रतिमोकोऽस्ति 12, 10
 प्रकाश उक्तं यत्किञ्चित् 204, 7
 पातकादिषु सर्वेषु 203, 13
 महासान्तपनं शोद्धये 203, 10
 राज्ञ एव तु दासः स्यात् 12, 9
 शक्ति-जाति-गुणान् दृष्ट्वा 204, 5
 षडहो द्वादशाहानि 204, 3.

३३. नारदपुराणम्—

अकार्यं कारयेत् पापा 228, 9
 कृमियोनिविनिर्मुक्ता 228, 12
 चिन्तयेद्द्रीक्षयेद्वापि 267, 11
 जीवित वा वरारोहे 228, 11.
 तस्य पुण्य कृत सर्व 268, 3
 दृष्ट्वा हि प्रमदा ह्येताः 268, 2.
 न साधयन्ति कर्माणि 228, 13
 पुण्यस्य संक्षयत् पापी 268, 4
 भर्तुरर्थे हि या वित्तं 228, 10.
 भर्तुः सौख्येन या नारी 228, 6.

भूत्वा वेतनभोक्तारो 228, 11
 बधू वा भ्रातृदारान् वा 267, 12
 वाचा चाक्रौशिका या तु 228, 8
 स याति नरकं घोरं 268, 1.
 सा द्येनी जायते राजन् 228, 7.

३४. पतञ्जलिः —

क्लेशमूलः 205, 12.
 सति मूले 205, 8.

३५. पञ्चपुराणम् —

अयाज्ययाजकश्चैव 219, 17
 आचार्यभार्यागमने 269, 3
 उदरव्याधियुक्तस्तु 269, 2.
 क्षत्रियो वा महाबाहो 241, 4.
 तथा पापेन महता 269, 4.
 नास्तिक्य भावनिरतः 220, 3.
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः 211, 7.
 ब्राह्मणः शूद्रतामेति 241, 9.
 ब्राह्मण्यात् स परिभ्रष्टः 210, 17
 यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य 240, 16
 विरतो विष्णुविद्यासु 220, 1
 वैश्यकर्मा च यो विप्रः 211, 1
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन 211, 8.
 स द्विजो वैश्यतामेति 241, 2
 सामान्यदक्षिणां लब्ध्वा 220, 2
 स्वधर्मप्रच्युतो विप्रः 241, 3
 स्वस्थानाच्च परिभ्रष्टः 241, 6
 स्वानि कर्माण्यपाकृत्य 241, 5

३६. पराशरोपपुराणम् —

अत्युत्कटैरिहत्यैस्तु 277, 2.

| अवश्यमनुभोक्तव्यं 277, 6
 आरब्धस्यानुगुण्येन 277, 1.
 आरभन्ते क्रमेणैव 277, 11.
 इह वाऽमुत्र वाऽज्ञस्य 276, 10.
 इहैव फलद कर्म 276, 11.
 एव निरुद्धभोगं तु 276, 17.
 कारणानि भवन्तीह 277, 10.
 षट्यत्यत्र संदेहो 277, 15.
 तथा विरुद्धं तेनैव 276, 16
 दुर्घटं सकलं शक्तिः 277, 14.
 देहेनैकेन वाऽन्येन 277, 7.
 निरुद्धांशसमो भोगो 276, 15.
 निरुद्धांशकलं स्वप्ने 276, 14
 निवृत्तप्रतिबन्धं तु 276, 13.
 प्रारब्धशेषं विच्छिन्नं 277, 1.
 प्रारब्धं कर्म विच्छिद्य 277, 3.
 फलमारभते देह 277, 13
 फलं ददाति स्वप्ने वा 276, 12
 भुक्ते देही ततो भुक्ते 277, 5
 भोक्तव्यस्य फलस्यैव 277, 9.
 वर्तमानशरीरेण 276, 9
 विना फलोपभोगेन 276, 8.
 शरीरारंभकं कर्म 276, 7
 श्व-सूकर-खरोष्ट्रादि-277, 8.
 साञ्चितेषु समस्तेषु 277, 12.

३७. पुराणम् —

शासनाच्छसनाच्चैव 288, 7.

३८. पुलस्त्यः—

पानसं द्राक्ष-माधूक 77, 17
 मधूत्थं नैरिमरिष्ट 77, 18
 समानानि विजानीयात् 78, 1
 सुरायाः सकृत् पाने 81, 1.

३९. पैठीनसिः—

अकार्यकारिणस्तेषां 63, 1
 अनृतेन 152, 6
 अन्यं प्रयच्छेत् 148, 11.
 अपेय तु तदा तोयं 25, 6.
 आराम—132, 8.
 आश्रयः शस्त्रदाता च 62, 11
 उपेक्षकः शक्तिमांथेत् 62, 15
 कमण्डलौ 148, 11
 तथा शक्तयनुरूप च 63, 2.
 नष्टायां भेखलायां 148, 12
 नष्टे दण्डकाष्ठे 148, 10.
 पुनस्तपस्वी भवति 162, 5
 प्राणायामसहस्रेषु 115, 3.
 प्रोत्साहकः सहायश्च 62, 13
 भक्ष्य-भोज्यान्नस्य 111, 15
 महापातकेषु 152, 7.
 मास 152, 6
 शूद्रयाजकः 115, 2.
 सर्वपापप्रसक्तोऽपि 162, 4.
 स्नानं चैव न कर्तव्यं 25, 7
 हन्ता मन्तोपदेष्टा च 62, 12

४०. पौराणिकाः—

अभ्यासात् क्रियादुष्टो 125. 2.

उपपातकस्तु क्रियादुष्टो 125, 1.
 क्रियादुष्टो मनोदुष्टः 124, 17.
 नास्तिकास्त्रिविधाः प्रोक्ताः 124, 10.

४१. प्रचेताः—

अनृतवाक 131, 8
 एते पञ्चतपो—111, 5.
 तस्यान्ते 135, 1
 तानुद्धरेत् 131, 13
 मास गोमूत्र—111, 6

४२. प्रजापतिः—

अनृती सोमपः कुर्यात् 43, 5
 आदित्यमर्चयित्वा तु 49, 11
 क्षत्र-विट्-शूद्रजातीनां 74, 7
 द्विगुणं त्रिगुणं चैव 74, 6.
 पूर्णाहुतिं वा जुहुयात् 43, 6
 भये रोगे तथा स्वप्ने 49, 10.

४३. प्रभासखण्डम्—

अपुत्रा कलहाक्रान्ताः 230, 15
 कुदम्भाश्चपला लुब्धाः 231, 1
 जायन्ते रोगिणो रौद्राः 230, 11.
 दानहीना भवन्त्येते 231, 2.
 महारजनकर्माणः 230, 16
 यैर्न दत्तं नरैः किञ्चित् 230, 13

४४. बहृचाः—

अथ स्वप्नाः 2, 9
 पुरुष कृष्ण 2, 9

४५. बादरायणः—

अनारब्धकार्यं 275, 5
 सूत्रकश्च हि 3, 10

४६. बृहद्याज्ञवल्क्यः—
 कामादपि च राजन्यो 79, 7.
 मद्यमेव सुरां पीत्वा 79, 8
 ४७. बृहद्विष्णुः—
 अमेध्यानि दशैतानि 79, 4.
 माधुकमैक्षय मैर 79, 2
 मधूत्थ चैव माध्वीक 79, 3
 ४८. बृहस्पतिः—
 अकामतस्त्रिरात्र स्यात् 113, 11.
 अनभिख्यातदोषस्तु 153, 10
 अनातुरः सति धने 141, 15
 अनिर्वर्त्य महायज्ञान् 141, 11
 अपहृत्य सुवर्णं वा 167, 3.
 अरुणायाः सरस्वत्याः 73, 11
 अस्नात्वा तु यदा भुङ्क्ते 113, 9
 आहिताग्निपरथान् 111, 16.
 ऋतौ न गच्छेद्द्वार्यां वा 141, 17
 कारयेत्तस्य संस्कार 78, 7
 क्षिपेत्तया निनिर्दग्धो 81, 7
 गौडीं माध्वां सुरां पैटीं 81, 3
 तप्तकृच्छ्रं पराकं च 81, 1.
 तथा दहति वेदज्ञः 28, 3
 पीत्वा पमादतो मद्यम् 78, 6
 यथा जातबलो वन्हिर् 28, 2
 वायव्यं गारजः प्रोक्तम् 16, 8
 विद्वत्सरस्वतीप्राप्तम् 16, 9
 शुद्धयेत् त्रिषवणरनायी 73, 12
 सुरापाने कामकृते 81, 6.
 स्पृष्ट्वा शवभुदक्यां वा 143, 10.

विख्यातदोषः कुर्वीत 153, 9.
 सकृज्जप्त्वाऽस्यवामीयं 167, 2.
 ४९. बौधायनः—
 अथाशुचिकराणि 133, 15.
 असाध्यव्याधिना अस्तः 281, 13.
 आकाशे भुवि मूर्ध्नाति 15, 8.
 आ ते रुद्रेति सूक्तेन 281, 14.
 उदितेषु 163, 16
 एकविंशति-164, 3.
 एकाहधनिनो ऽग्नेन 46, 3.
 ऋषीतव्रतनिष्ठस्य 46, 4.
 ग्रामात् 163, 11
 चतुर्थकाले 136, 1.
 ज्ञानकृतेभ्यो 163, 17
 तदपत्यत्व 135, 15
 तेषां च 135, 15
 द्वादशरात्रात् 164, 1
 द्वादशमासात् 134, 2.
 द्यूतमभिचारो 133, 15
 नक्षत्रनिर्देशनं 134, 1
 पूर्णे मासे जयेन्मृत्यु 281, 17.
 पूर्वमाज्याहुतीर्हुत्वा 281, 15
 प्रातःशतं 163, 15.
 बाहुभ्यां मनसा वाचा 160, 7.
 ब्राह्मण- 135, 1
 भुवि मूर्ध्नि तथाऽऽकाशे 15, 7.
 भूम्यनृतम् 135, 13.
 भैक्ष्याहारोऽग्निहोत्रिभ्यो 46, 1.
 यद्दुपस्थकृतं पापं 160, 6.

Index of Quotations,

यायावर-वनस्थेभ्यो 46, 2
 विधिना शास्त्रदृष्टेन 160, 5.
 शूद्रसेवनं 135, 14.
 शूद्राभिजननम् 135, 14.
 समुद्रसयानम् 135, 12
 सायसन्ध्यामुपस्थाय 160, 8.
 स्थाना-ऽऽसनाभ्यां 136, 2.
 हविःशेषेण वर्तेत 281, 16.
 होमकर्मण्यशक्तानां 281, 18

५०. ब्रह्मपुराणम्—

अन्यत् शरीरमादत्ते 211, 3
 आत्मनः कामकारेण 221, 19
 अयोनिगो वृको हि स्यात् 226, 1.
 आशाऽपहर्ता तु नरः 225, 7.
 इहाल्पमपि कृत्वा तु 209, 9
 उग्रान् स याति संसारान् 266, 14.
 उपस्थिते विवाहे तु 225, 9.
 एतानासाद्य ससारान् 266, 6.
 एव शीलसमाचारो 246, 1
 कर्मणा मनसा वाचा 209, 7
 कृतघ्नः स मृतो विप्रो 225, 11
 कृमिभावमनुप्राप्य 267, 1.
 कौक्किलत्वमवाप्नोति 266, 12
 गर्दभत्व तु सम्प्राप्य 225, 3.
 गतामभावे निष्कं स्यात् 197, 7
 जलप्रवर्षणं यस्तु 225, 15.
 ज्येष्ठं पितृसमं चापि 225, 5.
 तत्कर्मजं यातनाथं 210, 16.

ततो दंशः कृतघ्नश्च 225, 11.
 ततो ऽधर्मक्षयं कृत्वा 266, 8
 तत्प्रमाणवयो-ऽवस्था—211, 1.
 तत्र जीवति मासाश्च 266, 7
 तत्रापत्यं समुत्पाद्य 267, 8.
 तत्रापि निरयं प्राप्तः 266, 16.
 तन्मात्रगुणसयुक्तं 211, 4
 ततः सम्प्राप्य निधनं 267, 4.
 ततस्तु निरयं प्राप्नो 267, 2.
 तेन दुष्टस्वभावेन 272, 8
 तेन भुक्त्वा स्वकर्माणि 211, 6.
 वृढं शरीरमाप्नोति 211, 5
 परदारामिमर्शं तु 266, 9
 परदारेषु ये चापि 272, 7.
 पशूश्च ये विव्रजन्ति 272, 9
 प्रकीर्णमैथुना ये च 272, 10.
 प्रधर्षयति कामाद्यो 266, 3.
 प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यश्च 226, 2
 प्राप्नोति नरकं घोरं 209, 10
 पिपीलिका तु मासास्त्रीन् 266, 5.
 भ्रातृभार्या तु पापात्मा 266, 11
 मनसाऽपि गुरोभार्या 266, 13.
 मृतस्यैकादशाहे तु 226, 4.
 मातरं पितरं चैव 225, 1.
 मोहात् करोति यो विघ्नं 225, 10
 यदि पुत्रसमं शिष्य 224, 18.
 यमस्य विनयैः क्रूरैः 225, 12.
 यमलोके तु ते घोरां 209, 8
 यस्तु रौद्रसमाचारः 245, 8.

यातनाः प्राप्य तत्रस्थः 225, 13.
 लभेद्देवलको राजन् 226, 3.
 लोकद्वेषाऽधमः पुसां 246, 4.
 लोष्टैः स्तभैरुपायैर्वा 245, 10
 वध-बन्धपरिक्लिष्टः 246, 3
 वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा 267, 3.
 विश्वासहर्ता तु नरो 225, 8
 विहाय छुमहागुप्तं 211, 2.
 श्योनौ तु स समूतः 266, 15
 श्वा ततो जायते मुढः 267, 6.
 श्वा भूत्वा कृकलासस्तु 267, 7.
 श्वा शृगालस्ततो गृध्रो 266, 10.
 सखिभार्या गुरोर्भार्या 266, 2
 स चेन्मनुष्यतां गच्छेत् 246, 2.
 सवत्सर तु कुम्भीरः 225, 4.
 सुखानि धार्मिकोऽदुष्टः 211, 7
 सूकरः पञ्च वर्षाणि 266, 4.
 सूकरो जातमात्रस्तु 267, 5
 सोऽपि मृत्युमवाप्नोति 225, 6.
 सोऽपि विप्रो मृतो जन्तुः 225, 2
 हस्ताभ्यां यदि पद्भ्यां वा 215, 9
 हिंसार्थां निकृत्प्रज्ञः 215, 11

५१. भरद्वाजः—

द्वादशाहातिक्रमे 108, 18
 पयोभक्षणं 108, 20
 मासातिक्रमे 108, 18.
 सवत्सरातिक्रमे 108, 19.

५२. भविष्यपुराणम्—

गुरु हत्वा श्रोत्रिय च 66, 9.

मातर पितरं हत्वा 66, 8.
 शूद्रो वा ब्राह्मणं हत्वा 67, 15.

५३. भविष्योत्तरम्—

तस्मात् कृतस्य पापस्य 210, 13.
 देव-तिर्यङ्-मनुष्याणां 210, 7
 धर्मराजः स्मृतः शास्ता 210, 8.
 नियमाचारसक्तानां 210, 9
 नृपतिः शासकः प्रोक्तः 210, 12.
 पारदारिक-चौराणाम् 210, 11
 प्रायश्चित्तैर्गुरुः शास्ता 210, 10.

५४. भरद्वाजगृह्यम्—

अत ऊर्ध्व 109, 4.
 अत उर्ध्व काल-109, 6
 अत ऊर्ध्वमा 109, 5.
 उपवामः 109, 3.
 प्राणायामशतम् 109, 3.

५५. भृगुः—

कम्बले पट्टसूत्रे च 146, 4
 तर्पणं त्रिविधस्याङ्ग 177, 9.
 नित्य नैमित्तिकं काम्यम् 177, 8.
 नृपस्य वृद्धवैश्यस्य 146, 3.
 स्त्रीधृता शयने नीली 146, 2.

५६. मनुः—

अकृत्वा भैक्ष्यचरणम् 130, 12.
 अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् 108, 2.
 अग्निहोत्र्यपविध्याऽग्नीन् 108, 4.
 अग्नयो मध्यो जघन्यश्च 216, 6.
 अदत्तानामुपादान 212, 7.

- अधमा मध्यमाऽथ्या च 217, 14
 अनातुरः सप्तरात्रम् 130, 13
 अनाविष्कृतपापांस्तु 154, 12.
 अनृतं च समुत्कर्षे 95, 7.
 अनृतं च समुत्कर्षे 103, 11.
 अनृतस्यैनसस्तस्य 42, 12.
 अयः-कांस्योपलानां च 111, 3
 अपहत्य च विप्रस्वं 253, 16
 अपहत्य च विप्रस्व 223, 13.
 अपात्रीकरणं कृत्वा 137, 18
 अपि भ्रूणहणं मासात् 155, 4.
 अप्यकार्यंशतं कृत्वा 34, 4.
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयं 210, 4.
 अभिचारमहीनं च 114, 2
 अभिजिद्विश्वजिद्भ्रुवां वा 69, 6.
 अभ्यस्याब्दं पात्रमानीः 165, 13.
 अरण्ये निर्जले देशे 223, 15.
 अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य 164, 6.
 अवकीर्णां तु काणेन 125, 18.
 अवकीर्णिवर्ज्यं शुद्धचर्थं 107, 2.
 अवदय याति तिर्यक्त्व 255, 1
 अवेत्यृच जपेदब्दं 169, 3
 असम्बद्धप्रलापश्च 212, 6.
 अस्य सर्वस्य श्रुणुत् 211, 18
 अहिंसां सत्यमक्रोधम् 170, 2
 आचामेदेव मुक्त्वाऽञ्च 4, 11.
 आचार्यमृत्विजश्चैव 224, 2.
 आरम्भरुचिता धैर्यम् 216, 9
 आश्रमे वृक्षमूले वा 57, 7.
 इदं सामासिकं ज्ञेय 216, 14.
 इयं विशुद्धिरुदिता 60, 12.
 उत्तमां सात्त्विकीमेतां 219, 2.
 उदित्यृचा वा वाऽण्यथा 43, 2
 उपस्पृशांस्त्रिषवणम् 126, 6.
 एतद्भ्रुवाप्रिमदेतेषां 215, 12.
 एतद्व व्रतं कुयुः 107, 1.
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते 126, 3.
 एतेषामेव जन्तुनां 255, 3
 एतेर्द्विजातयः शोऽध्याः 154,
 एनसा स्थूल-सूक्ष्माणां 169, 2
 एष सर्वः समुद्दिष्टः 219, 3
 कणान् वा भक्षयेदब्द 82, 9.
 कर्मणां फलनिर्वाप्ति 211, 11.
 क्रमशो याति लोकेऽस्मिन् 242, 5.
 कामतो ब्राह्मणवधे 60, 13.
 कार्पास-तान्तव क्रौञ्चो 254, 8.
 कार्पास-कीटजोर्णानां 111, 1
 कर्मजा गतयो नृणाम् 211, 15
 कूप-वापी-जलानां च 110, 10
 कूष्माण्डैर्वापि जुहुयात् 13, 1.
 कुच्छं चान्द्रायणं चैव 108, 5
 कृतवापनो वा निवसेत् 57, 6
 कृत्वा शवशिरोध्वजम् 55, 12
 कृमि-कीट-पतङ्गानां 252, 2
 कृष्टजानामौषधीनां 123, 12
 कौत्स जपत्वाप इत्येतत् 165, 8.
 कौशेय तित्तिरिहत्वा 254, 7.
 गन्धर्वा गुह्यका यक्षाः 218, 9.

- गर्हिता-ज्नाद्ययोर्जग्धिः 96, 7.
 गृहीत्वा मुसलं राजा 86, 12.
 गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य 223, 14.
 गुरोश्चालीकनिर्बन्धः 95, 8.
 गुल्म-वल्ली-लतानां च 123, 11.
 गौडी पैष्टी च माध्वी च 80, 11.
 गोमूत्रमग्निवर्णं वा 83, 1.
 चण्डाल-पुल्कसानां च 242, 9.
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं 110, 12.
 चान्द्रायणं चरेन्मासं 108, 3.
 चारणाश्च सुपर्णाश्च 218, 3.
 चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नोऽयं 211, 10.
 चीरीवाकस्तु लवणं 254, 6.
 चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् 254, 9.
 चैल-चर्मा-ऽऽभिषाणां च 111, 1.
 जपन् वाऽन्धतमं वेदं 69, 7.
 जप्त्वा च पौरुष सूक्तं 168, 3.
 जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः 115, 10.
 जपेद्वा नियताहारः 70, 2.
 जातिभ्रंशकरं कर्म 136, 1.
 झल्ला मल्ला नटाश्चैव 218, 5.
 तं चेदभ्युदियात् सूर्यः 147, 14.
 तत्सर्वं निर्णुदन्त्याशु 160, 14.
 तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वं 217, 2.
 तत्र यत् प्रीतिसयुक्तं 215, 13.
 तथाऽऽज्ञानकृतं पाप 155, 2.
 तथैवाप्सरसः सर्वाः 218, 10.
 तद्रजोऽप्रतिधं विद्यात् 216, 2.
 तपसा ऽपनुत्सुस्तु 87, 7.
 तपसैव सुतप्तेन 160, 12.
 तमसो लक्षणं कामो 217, 7.
 तस्येह त्रिविधस्याऽपि 212, 1.
 तान् समासेन वक्ष्यामि 217, 10.
 तापसा यतयो विप्राः 218, 11.
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् 120, 17.
 तिर्यक्त्वं तामसा नित्य 217, 12.
 तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ 35, 15.
 तृण-काष्ठ-द्रुमाणां च 110, 15.
 तृतीये त्रिगुणं चैव 60, 18.
 तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण 126, 5.
 त्रयाणामपि चैतेषां 216, 13.
 त्रयाणामपि चैतेषां 216, 5.
 त्रिरङ्घ्रि त्रिर्निशायां च 170, 3.
 त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः 219, 4.
 त्रिविधा त्रिविधेषा तु 217, 13.
 त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं साय 170, 14.
 त्र्यहं पर तु नाऽभूयात् 170, 15.
 दशलक्षणयुक्तस्य 212, 2.
 दशहस्तेन दण्डेन 35, 18.
 द्रव्याणामल्पसाराणां 110, 11.
 द्यूत-पानप्रसक्ताश्च 218, 6.
 देवत्वं सात्विका यान्ति 217, 11.
 धनं वा जीवनायाऽलं 55, 2.
 धनं वा जीवनायाऽल 69, 10.
 धर्मक्रियाऽऽत्मचिन्ता च 216, 8.
 धान्यं हत्वा भवत्याखुः 254, 3.
 धान्या-ऽन्न-धन-चौर्याणि 110, 7.
 नक्षत्राणि च दैत्याश्च 218, 12.

- न च शोचत्यसम्पत्तौ 217, 4.
 नाशयन्त्याऽऽशुपापानि 27, 14.
 नाशयन्त्याऽऽशु पापानि 154, 16
 निम्लोचेद्वाऽप्यविज्ञानात् 147, 15
 पक्षि-गन्धैषधीनां च 111, 5.
 पञ्च चाभ्यधिक कृत्वा 35, 19.
 पयो घृत वाऽऽमरणात् 83, 2.
 परदारोपसेवा च 212, 8
 परद्रव्येष्वभिध्यान 212, 3
 पशवश्च शृगालाश्च 217, 16.
 प्रमाणमङ्गुलस्योक्त 35, 16
 प्रशान्तमिव शुद्धाम 215, 14
 पारुष्यमनृतं चैव 212, 5
 प्रास्येदात्मानममौ वा 69, 4
 पितरश्चैव साध्याश्च 218, 14.
 पीत्वाऽपोऽध्येष्यमाणश्च 104, 13.
 पुष्प-मूल-फलानां च 110, 14.
 फलदानां तु वृक्षाणां 123, 10.
 बको भवति हृत्वाऽग्नि, 254, 11.
 बहून् वर्षगणान् घोरान् 242, 6
 ब्रह्मचारी व्रती च स्यात् 170, 6
 ब्रह्महत्यापनोदाय 69, 8.
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि 57, 5.
 ब्रह्मा विश्वसृजो धर्मो 219, 1.
 ब्रह्मोज्झं वेदानिन्दा च 96, 6.
 भक्ष्य-भोज्यापहरणे 110, 13.
 मणि-मुक्ता-प्रवालानां 111, 2
 मणि-मुक्ता-प्रवालानि 254, 1
 मनुष्याणां तु हरणे 110, 9.
 मधु दंशः पयः काको 254, 4.
 मन्त्रैः शाकलहोमोयैः 165, 10.
 महापातकिनश्चैव 160, 11.
 महापातकसंयुक्तो 165, 12.
 मानस मनसैवायम् 212, 9.
 मांसं गोष्ठे पयः पीत्वा 115, 11.
 मांसं गृध्रो वसां मद्गुः 254, 5.
 माहित्र शुद्धवत्यश्च 165, 9
 मुच्यते पातकैः सर्वैः 164, 7
 मुनींश्चाप्यवमन्यन्ते 224, 3
 यज्वान ऋषयो वेदाः 218, 13.
 यजेत वाऽश्वमेधेन 69, 5
 यत् कर्म कृत्वा कुर्वैश्च 217, 1.
 यत् सर्वेणोच्छति ज्ञातुं 217, 5.
 यत्किञ्चिदेनः कुर्वीत 160, 13
 यत्तु दुःखसमायुक्तं 216, 1
 यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तं 216, 3
 यथैधस्तेजसा वाहिः 155, 1
 यथैवैका तथा सर्वा 80, 12
 यद्वा तद्वा परद्रव्य 254, 15
 याचिष्णुता प्रमादश्च 216, 12
 या यां योर्नि च जीवोऽयं 242, 4.
 येन तुष्यति चात्मास्य 217, 6.
 येन यांस्तु गुणेनैषां 217, 9
 येनास्मिन् कर्मणा लोके 217, 3.
 ये ब्राह्मणान् प्रद्विषन्ति 224, 1
 येषां द्विजानां सावित्री 120, 16.
 योऽवमन्येत तेतुभे 105, 7
 यो यदेषां गुणो देहे 215, 9.

- यो येन पतितेनैषां 90, 9.
 यैर्व्याप्येमान् स्थितो भावान् 215, 8.
 रक्षांसि च पिशाचाश्च 218, 4
 रक्तानि हत्वा वासांसि 254, 12
 राजानः क्षत्रियाश्चैव 218, 7.
 लक्ष्य शस्त्रभृतां वा स्यात् 69, 3.
 लूता-गहि-सरठानां च 253, 13.
 लोभः स्वप्नोऽधृतिः क्रौर्यं 216, 11
 वधेन शुद्धयति स्तेनो 86, 13
 वाग्दैवतैस्तु चरुभिर् 42, 11.
 वाचिकैः पाक्षे-मृगतां 212, 12.
 वाचैव वाकृतं कर्म 212, 10.
 वातेन्द्र-गुरु-वह्नीनां 126, 2
 वादयुद्धप्रधानाश्च 218, 8.
 वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु 4, 10.
 वालवासा द्विजोऽरण्ये 87, 8.
 व्रात्यानां याजनं कृत्वा 114, 1.
 वितथाभिनिवेशश्च 212, 4.
 वितस्तिद्वितयं हस्तम् 85, 17.
 विधेः प्राथमिकादस्माद् 60, 17.
 विनाऽङ्गिरप्सु वाऽप्यार्तः 140, 13
 विविधानि च रत्नानि 254, 2.
 विषयोपसेवा चाजस्रं 216, 10
 वृको मृगेभं व्याघ्रोऽथ 254, 13.
 वृथाऽऽलम्भेऽनुगच्छेद्वा 123, 13
 वृद्धौ च माता-पितरौ 34, 3
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं 216, 7
 वेदाभ्यासोऽन्वह शक्त्या 154, 15.
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या 27, 3.
 वेदोदितानां नित्यानां 141, 9.
 शरणागत परित्यज्य 138, 16.
 शरीरजैः कर्मदोषैः 212, 11.
 शीतकृच्छ्रेण वा शुद्धिः 137, 19.
 शुभाशुभफल कर्म 211, 14.
 श्व-सूकर-खरोऽष्टाणां 242, 8.
 श्वावित् कृतान्नं विविध 254, 10.
 सचैलो बहिराऽऽप्सुत्य 140, 14.
 स तदा तद्गुणप्रायं 215, 10.
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात् 90, 10.
 स तानुवाच धर्मात्मा 211, 12.
 सत्वस्य लक्षणं धर्मः 217, 8.
 सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं 215, 11.
 सत्त्वं रजस्तमश्चेति 215, 7.
 सप्तागारान् चरेद्भैक्ष्य 126, 4.
 संयोग पतितैर्गत्वा 253, 15.
 संयोगं पतितैर्गत्वा 223, 12.
 सर्वस्व वा वेदविदे 55, 1
 सर्वस्वं वा वेदविदे 69, 9.
 सर्वेष्वेव व्रतेष्वेव 170, 8
 संवत्सर यवाहारः 138, 17.
 सव्याहृति-प्रणवकाः 155, 3
 स साधुभिर्बहिष्कार्यो 105, 8.
 संसारान् प्रतिपद्यन्ते 242, 7.
 सावित्रीं च जपेन्नित्य 170, 7
 सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च 218, 2.
 सुगुर्वप्यपहन्त्येनो 165, 11.
 सुप्त्वा क्षुत्त्वा च भुक्त्वा च 104, 12.
 सुरापानापनुत्त्यर्थं 82, 7.

सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो 86, 10.
 स्थाना-ऽऽसनाभ्यां विहरेत् 170, 5.
 स्थावराः कृमिकीटाश्च 217, 15.
 स्थालीपाकविधानेन 125, 19.
 स्नातकव्रतलोपे च 141, 10.
 स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वा त्रिः 49, 7.
 स्वजातीयग्रहादेव 110, 8.
 स्वप्ने सिक्वा ब्रह्मचारी 49, 6.
 स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयात् 86, 11.
 स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन 255, 2.
 स्त्रीमृक्षस्तोकको वारि 254, 14.
 स्त्री-शूद्र-पतिताश्चैव 170, 4.
 हविष्यभुग्वाऽनुचरेत् 70, 1.
 हविष्वान्तीयमभ्यस्य 168, 2.
 हस्तिनश्च तुरगाश्च 218, 1.
 हुत्वाग्निं विधिवद्धोमम् 126, 1.
 हिंसाणां च पिशाचानां 253, 14.
 हिंसाणां चैव सत्त्वानां 252, 3.

५७. मध्यमाङ्गिराः—

गवां सहस्रं विधिवत् 64, 13.
 तत् कामकारविषयं 72, 9.
 न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा 72, 11.
 प्राणान्तिकं च यत् प्रोक्तं 72, 8.
 ब्रह्महा विप्रमुच्येत 64, 14.
 यः कामतो महापापं 72, 10

५८. महाभारतम्—

अधर्मज्ञा गताचाराः 235, 12.
 अल्पायुषो भवन्तीह 235, 14.
 आयुरस्य निकृन्तामि 235, 17.

कुशीला भिन्नमर्यादाः 235, 13.
 नित्योच्छिष्टः सूत्रकश्च 235, 16.
 प्रत्यादित्य प्रत्यनलं 236, 3.
 य उच्छिष्टः प्रवदति 236, 1.
 यश्चानध्यायकालेऽपि 236, 2.
 ये नास्तिका निष्क्रियाश्च 235, 11.
 ये मेहयन्ति पथि च 236, 4.
 लोष्टमर्दी तृणच्छेदी 235, 15.

५९. मार्कण्डेयः—

अपाङ्केयस्य यः कश्चित् 144, 7.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा 144, 8.
 पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः 181, 12.
 फलैर्मासेन कथितः 181, 9.
 मासेनामलकैरेवं 181, 11.
 मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैः 181, 13.
 श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः 181, 10.

६०. मार्कण्डेयपुराणम्—

अकृत्वा त्वन्यजापाणेः 241, 13.
 अकृत्वा वर्णसंयोगं 241, 15.
 अपस्मारी च भवति 245, 3.
 अयो हत्वा तु पापात्मा 256, 13.
 अशत्रुं पुरुषं हत्वा 244, 9.
 आसनं चोरयित्वा तु 256, 12.
 एष एव क्रमो दृष्टो 245, 4.
 कृमि-कीट-पतगेषु 244, 13.
 कृमिः स्त्रीवधकर्ता च 244, 10.
 गोत्रं प्राप्य च चण्डाल-244, 14.
 घृतं हत्वा तु नकुलः 256, 6.
 चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् 257, 3.

चोरयित्वा तु निष्पावान् 256, 11.
 चोरयित्वा पयश्चापि 256, 8.
 जीवन्जीवकतां याति 257, 2.
 तस्यामपत्यमुत्पाद्य 265, 14.
 तिल-पिण्याकसम्मिश्रं 256, 5.
 तृण-गुल्म-लता-वल्ली-257, 8.
 धान्यं यवांस्तिलान् माषान् 255, 17.
 न्यासापहर्ता नरकात् 255, 16.
 परदारामिगमने 265, 7.
 परिहृत्य ततो भूयो 244, 12.
 पंग्वन्धो बधिरः कुष्ठी 245, 1.
 पुष्पापहृद् दरिद्रश्च 257, 5.
 पुस्कोकिलत्वमाप्नोति 265, 10.
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा 265, 12.
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः 241, 12.
 भ्रातृभार्या च दुर्बुद्धिः 265, 9.
 भूहर्ता नरकान् गत्वा 257, 7.
 भोजन चोरयित्वा तु 256, 3.
 मधु हत्वा नरो दंशो 256, 10.
 मुखरोगा-ऽक्षिरोगैर्वा 245, 2.
 यश्च यस्यास्तु हीनायाः 241, 14.
 यस्तु चोरयते तैलं 256, 9.
 विद्यापहारिणां चैव 245, 5.
 वृषस्य वृषणौ छिन्वा 244, 11.
 शाकहर्ता च हारीतः 257, 6.
 श्व-सृगालेभ-गृध्रेषु 265, 8.
 शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा 265, 13.
 श्येनो मार्गामिषं हत्वा 256, 7.
 षण्डः पलालहरणे 257, 4.

सखिभार्यां गुरोभार्यां 265, 11.
 सस्यान्यन्यानि वा हत्वा 256, 1.
 संजायते महावक्त्रो 256, 2.
 सूकरः कृमिको मद्गुः 265, 15.
 हत्वा दुग्धं तु मार्जारौ 256, 4.
 हते कांस्ये च हारीतः 257, 1.

६१. यमः—

अजीर्णोऽभ्युदिते वान्ते 4, 1.
 अतो बालतरस्यास्य 64, 2.
 अथगुरुतल्प—167, 16.
 अथ वै ब्रह्महत्यायाम् 59, 2.
 अपूर्णेकादशाब्दस्य 63, 11.
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि 63, 7.
 अशुद्धानां तु पापानां 246, 14.
 अस्तं गते तु यः शोते 147, 10.
 अन्तरागमने सद्यः 139, 12.
 आचाममथ पिण्याक 183, 15.
 आपद्गतो विना तोय 141, 1.
 इह दुश्चरितैः केचित् 246, 16.
 उत्तीर्णानां च पापानां 246, 15.
 उष्ट्रयानं समारुह्य 140, 7.
 एककाल चरेद्भैक्ष्यम् 59, 11.
 एकविंशतिरात्रस्तु 184, 2.
 एकविंशतिरात्र च 121, 13.
 एकाहं क्षपण कृत्वा 141, 2.
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते 149, 13.
 एतान्येव समस्तानि 181, 4.
 एतेषामेव सर्वेषां 116, 16.
 एवं दृढव्रतो नित्यम् 59, 7.

- एवं ब्रह्महत्या 163, 18.
 एवं सञ्चरमाणस्तु 59, 12.
 क्षत्रियस्य पराक तु 42, 5.
 कृच्छ्रः पराकनामैष 180, 5
 कृच्छ्रं देवकृतं नाम 192, 1
 केचिदाहुरपापं तु 42, 7
 केतन कारयित्वा तु 149, 11.
 काथयित्वा पिबेदङ्गिः 181, 5.
 खरोष्ट्रविषमा नारी 140, 5.
 गलगण्डी गणद्रव्य- 263, 14.
 गात्राभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं 196, 1.
 गायत्र्या दशसाहस्रं 147, 12
 गायत्रीं स जपेन्नित्यं 156, 3.
 ग्रामान्तरं वा गन्तव्य 139, 14.
 चरेद् व्रतं यथोद्दिष्टम् 59, 6.
 ततो ऽप्सु 165, 2
 ततो यावकशुद्धस्य 121, 15.
 त्रिरात्रमुपवासश्च 139, 13.
 त्र्यहं त्र्यहं तु प्रादनीयात् 191, 17.
 त्र्यहं पिबेत्तु गोमूत्र 182, 4.
 त्र्यहं त्र्यहं प्रभुञ्जानो 184, 1
 त्र्यहं वै यावकेनैव 182 5.
 दशप्रणवसंयुक्तैः 168, 11.
 द्वादशाहं निराहारो 180, 4.
 द्विजघ्नं कुष्ठिनं विद्यात् 246, 18.
 दुःस्वप्ने दुर्जनस्पर्शे 4, 2.
 दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षित 149, 2
 द्रव्यौषधापहर्ता च 263, 12.
 धान्यचोरो व्रणी च स्यात् 263, 13.
 न पङ्क्त्यां विषमं दद्यात् 142, 1
 नैतन्मम मतं यस्मात् 42, 8.
 नैमित्तिकानां सर्वेषां 195, 18.
 पश्चात्तापो निवृत्तिश्च 195, 17.
 प्रकाशकृते 153, 6.
 प्रत्यादित्य न मेहेत 149, 1.
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रः 41, 17.
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण 142, 2
 प्रायश्चित्तार्थमर्हन्ति 63, 8
 प्रायश्चित्तं चरेद् भ्राता 63, 12.
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो 246, 17.
 पिबेच्च नियताहारः 189, 13.
 पिबेच्च नियताहारः 182, 3.
 पुरुषस्थैडकस्यापि 139, 11.
 पुरोधः शूद्रवर्णस्य 114, 9.
 पूर्णे तु द्वादशे वर्षे 59, 13
 पौरुषं सूक्तमावर्त्य 156, 6.
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो 189, 12
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो 182, 2.
 ब्रह्मघ्ने देहि मे भिक्षाम् 59, 10.
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति 149, 12
 ब्रह्मस्तेनावुभौ सम्यक् 147, 11.
 ब्रह्महा यावकाग्नेन 42, 4
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् 59, 4
 ब्राह्मणः 166, 13.
 भैक्ष्यान्नमुपयुञ्जानो 116, 17.
 मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैः 192, 2
 मुच्यते ब्रह्महत्यायाः 168, 12.
 मूषिकस्य तथोष्टस्य 139, 10.

मृण्मयेन कपालेन 59, 3.
 यजने याजने कृच्छ्रम् 140, 6.
 यतिचान्द्रायणं चीर्त्वा 149, 14.
 यवागूं यावकं शाकं 191, 16.
 रहस्यकृते 153, 5.
 रहस्ये रहस्यं 153, 5.
 राजदण्डो न तस्यास्ति 64, 3.
 रुद्रैकादशकं जप्त्वा 156, 9.
 वामदेव्यं त्रिरावर्त्य 156, 5.
 विधृतिर्बलहर्ता च 264, 1.
 विप्रस्य वधसंयुक्तम् 42, 3.
 विराजं द्विगुणं जप्त्वा 156, 4.
 वृषभं शतशो जत्वा 156, 7.
 वृषलस्य त्रिरात्रं तु 42, 6.
 वेदमेकगुणं कृत्वा 156, 8.
 व्यङ्गाश्चाधर्मिणश्चैव 246, 19.
 व्रतस्थो वर्जयेत् सर्वं 196, 2.
 व्रतस्यास्य प्रभावेन 192, 3.
 शोचन् विनिन्दन्नात्मानम् 59, 5.
 षड्रात्रं तु चरेद्द्वैशयः 41, 18.
 सञ्चरेत्तानि शनकैर् 59, 9.
 सप्तागाराण्यपूर्वाणि 59, 8.
 सर्पस्य नकुलस्याथ 139, 9.
 सवासा जलमाप्लुत्य 110, 8.
 सशिख वपनं कृत्वा 121, 12.
 सहस्रपरमां देवीं 156, 2.
 सावित्री पतिता यस्य 121, 11.
 सुरापः 165, 1.
 सूर्योदये तु यः शोते 147, 9.

स्वभार्या तु यदा क्रोधाद् 41, 16.
 स्नेहादर्थप्रसंगाद्वा 114, 10.
 हविषा भोजयेच्चैव 121, 14

६२. याज्ञवल्क्यः—

अदत्तादाननिरतः 229, 6.
 अदत्तादाननिरतः 214, 9.
 अन्तर्जले विशुद्धचेत 163, 2.
 अन्त्य-पक्षि-स्थावरतां 213, 1.
 अनभिख्यातदोषस्तु 153, 10.
 अनन्ताश्च यथा भावाः 214, 1.
 अनाहिताग्निताऽपण्य—101, 6.
 अनिबद्धप्रलापी च 229, 5.
 अब्भक्षो मासमासीत 150, 10.
 अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं 151, 14.
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् 178, 16.
 अवकीर्णा भवेद्भत्वा 125, 14.
 असत्कार्यरतो ऽधीरः 214, 15.
 असम्बद्धप्रलापी च 214, 8.
 असच्छ्रास्त्राधिगमनम् 103, 7.
 अहिंसा-ऽस्तेय-माधुर्यं 169, 9.
 आत्मज्ञः शौचवान् दान्तः 214, 13.
 आत्मनोऽर्थं क्रियारम्भो 103, 1.
 आनीय विप्रसर्वस्व 68, 14.
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः 103, 3.
 ईश्वरः स कथं भावैः 213, 13.
 इह चामुत्र चैकेषां 214, 4.
 उपपातकजातानाम् 168, 15.
 उपपातकशुद्धिः स्यात् 106, 12.
 उपवासेन चैकेन 171, 10.

- उपस्थानं ततः कुर्यात् 131, 4.
 एकभक्तेन नक्तेन 171, 9.
 एकरात्रोपवासश्च 182, 9.
 एषां त्रिरात्रमभ्यासात् 183, 10.
 कन्याप्रदानं तस्यैव 102, 5.
 कन्यासन्दूषणे चैव 102, 4.
 करणैरन्वितस्यापि 213, 14.
 कामावकीर्णं इत्याभ्यां 131, 3.
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा 179, 7.
 कृष्णलः पञ्च ते माषः 85, 4.
 गर्दभं पशुमालभ्य 125, 15.
 गायत्रीजाप्यनिरतः 115, 7.
 गुरूणामध्यधिकेपो 95, 11.
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते 85, 3.
 गोवधो ब्राह्म्यता स्तैन्यम् 101, 5.
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी 115, 6.
 गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते 167, 13.
 चरेद्भूतमहत्वापि 75, 16.
 जलं प्लवः पयः काको 255, 9.
 जालसूर्यमरीचिस्थं 85, 1.
 तत्पावनाय निर्वाप्यः 44, 7.
 तथैवानाश्रमे वासः 103, 6.
 तथाऽश्वमेधावभृथ-68, 11.
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैः 68, 15.
 तुलापुरुष इत्येवं 183, 11.
 त्रेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्त्रो 85, 2.
 त्रिरात्रोपोषितो जम्बा 163, 1.
 त्रिरात्रोपोषितो हुत्वा 165, 5.
 दण्डप्रणयनं कार्यं 74, 15.
 हृष्टं पथि निरातङ्गं 68, 13.
 द्रव्यप्रकारा हि यथा 255, 13.
 द्वेगुणं सवनस्थे तु 65, 2.
 दीर्घ-तीत्रामयप्रस्तं 68, 12.
 दोषैः प्रयाति जीवोऽयं 213, 17.
 धर्मकृद्देदविद्याति 214, 14.
 धान्य-कुप्य-पशुस्तेयम् 102, 2.
 नास्तिक्यं व्रतलोपं च 102, 1.
 निद्रालुः क्रूरकृलुब्धो 215, 1.
 नियमा गुरुशुश्रूषा-169, 11.
 निर्वपेत्तु पुरोडाशं 151, 15.
 पत्रशाकं शिखी हुत्वा 255, 7.
 पयसा वाऽपि मासेन 106, 13.
 पर्णोदुम्बर-राजीव-180, 7.
 परद्रव्याप्यभिध्यायन् 229, 2.
 परद्रव्याप्यभिध्यायन् 214, 5.
 पारदार्यं पारिवित्त्यं 101, 8.
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं 54, 11.
 पिण्याकं वा कणान्वापि 81, 16.
 पिण्याका-ऽऽचाम-तक्राम्बु-182, 8.
 पितृ-मातृ-सुतत्यागः 102, 3.
 पुरुषोऽनृतवादी च 214, 7.
 पुरुषोऽनृतवादी च 229, 4.
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः 180, 8.
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु 255, 12.
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तो 215, 2.
 प्रव्रज्याऽवसितो राज्ञो 13, 6.
 प्राणायामशतं कार्यं 168, 14.
 ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिः 169, 8.

ब्रह्महा द्वादशाब्दानि 55, 9.
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयं 95, 12.
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु 167, 5.
 ब्राह्मणस्य परित्रागात् 68, 10.
 भावैरनिष्टैः संयुक्तः 215, 4
 भार्याया विक्रयश्चेषाम् 103, 8
 भृतादध्ययनादानं 101, 7
 भैक्ष्या-ऽग्निकार्ये त्यक्त्वा तु 131, 2.
 मज्जान्त जुहुयाद्वापि 70, 8.
 मधु दंशः पल गृध्रः 255, 10
 मयि तेज इति च्छायां 104, 8
 महापापोपपापाभ्यां 150, 9.
 मूषको धान्यहारी स्यात् 255, 8
 यथाकथंचित् त्रिगुणः 171, 11.
 यद्येवं स कथं ब्रह्मन् 213, 12.
 यन्मेष रेत इत्याभ्यां 48, 4.
 रजसा तमसा चैवं 215, 3.
 रूपाण्यपि तथैवेह 214, 2.
 लोमभ्यः स्वाहेत्येव हि 70, 7.
 वर्षिणां हि वधो यत्र 44, 6.
 बालवासा जटी वापि 81, 15.
 विख्यातदोषः कुर्वीत 153, 9.
 वृक्ष-गुल्म-लता-त्रीरुत्-123, 17.
 वितथाभिनिवेशो च 214, 6.
 वितथाभिनिवेशी च 229, 3.
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य 214, 3.
 वेत्ति सर्वगतां कस्मात् 213, 15.
 शिरःकपाली ध्वजवान् 55, 8.
 शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं 103, 5.

श्वित्री वस्त्रं श्वा रसे च 255, 11.
 स राजसो मनुष्येषु 214, 16.
 सहस्रशीर्षाजापी च 167, 12.
 सावित्रीमशुचौ दृष्टे 104, 9.
 स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये 48, 5.
 स्नान-मौनोपवासेज्या 169, 10.
 स्यादोषधिवृथाच्छेदी 123, 18.
 स्वाध्याया-ऽग्नि-सुतत्यागो 103, 2.
 स्त्री-शूद्र-विट्-क्षत्रवधौ 101, 9
 हिंसकश्चाऽविधानेन 229, 7.
 हिंसकश्चाऽविधानेन 214, 10.
 हिंस्रयन्त्रविधानं च 103, 4.
 हीनजातौ प्रजायेत 255, 6.

६३. लिंगपुराणम् —

ईशानेन शिरोदेशं 14, 7
 उरोदेशमघोरेण 14, 8.
 सद्येन पादौ सर्वाङ्गं 14, 9.

६४. वराहपुराणम्—

कर्मक्षये ततः पश्चात् 268, 7
 क्रूरकर्मरतानां च 268, 12
 ततः शुनी भवेत् पश्चात् 268, 6.
 तृण-गुल्म-लतानां च 268, 11.
 न च सौख्यमवाप्नोति 268, 8.
 परस्परादिनो मत्स्याः 268, 14.
 हिंसा भवन्ति क्रव्यादाः 268, 18.

६५. वसिष्ठः—

अनुग्रहार्थं विप्राणां 171, 4.
 अपिवाभि-11, 18.

अपि वितेन कल्पेन 11, 17.
 अश्वमेधावभृथं 150, 15.
 अश्वमेधावभृथं 121, 6.
 अस्थीनि 72, 1.
 अहः पराकं तत्रैकम् 171, 3.
 अहः प्रातरहर्नक्तम् 171, 2.
 एवं जप्यपरो नित्यम् 28, 6
 एतेनैवाभिशास्तो 152, 2
 गुरोरलीकानिर्बन्धे 97, 1.
 जीवन्नात्मत्यागी 11, 14.
 ततस्तस्मै 89, 2.
 तस्य जुहुयात् 127, 1.
 त्रिरात्रं वा प्युपवसेत् 11, 15.
 त्वचं 71, 4.
 तेनात्मानं 89, 3.
 द्वादशरात्रम् 73, 3.
 द्वौ मासौ 121, 3.
 नास्तिकः 125, 4.
 निष्कालको 89, 14
 नैर्ऋतं वा 126, 11.
 पतित-138, 20.
 पतितसावित्रीकः 121, 2.
 प्राणानात्मनि संयम्य 11, 16.
 बाल-वृद्धा-ऽऽतुराणां च 171, 5
 ब्रह्मकूर्वाशिनी भूत्वा 148, 7.
 ब्रह्मवारी चेत् 126, 9.
 ब्राह्मणमनृतेन 150, 13.
 ब्रह्मोज्झः 96, 10.
 मज्जानं 72, 3.

मांसं 71, 8.
 मेदो 71, 10.
 यद्यकार्यशतं साध्रं 155, 7.
 यथाग्निर्वायुनाऽऽभ्यातो 28, 5.
 यथाऽश्वमेधावभृथः 166, 3
 योऽग्नीनपविद्धचेत् 107, 17.
 रक्षोदेवताभ्यः 127, 2.
 लोमानि 71, 2.
 लोहितं 71, 6.
 बनस्थश्च यतिश्चैव 148, 6.
 व्रात्यस्तोमेन 121, 7.
 सप्तागाराण्यसंकल्पितानि 58, 5.
 सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर् 155, 8.
 सहस्रपरमां 189, 1.
 सुरां पीत्वाऽप्सु निर्भज्य 166, 2.
 सुवर्णस्तेयी 89, 10.
 स्नायुं 71, 12
 स्तेनः प्रकीर्णकेशो 89, 1.
 ६६. वामनपुराणम्—
 चण्डालादन्त्यजाद्वापि 224, 6.
 याजको याज्यमानस्तु 224, 7.
 ६७. वायुपुराणम्—
 अन्नचोरो भवेद्यस्तु 261, 9.
 गजचर्मा ज्वरी च स्यात् 249, 15.
 प्रस्विन्नपाणि-पादः स्यात् 261, 8
 प्राणिर्हिंसापरो जन्तु-249, 12.
 ब्राह्मणस्वर्णहारी च 261, 7.
 भवेत् स्फुटितपादस्तु 249, 11.
 भ्रूणहा स्विन्नहस्तः स्यात् 249, 16.

मुखे कृष्णव्रणी श्वित्री 249, 13.
बल्मीकं तु खानित्वा यो 249, 14
वातव्याधियुतः स्तेयो 261, 6.
स्वरोपघाती वाक्यं च 261, 10.

६८. वायुसंहिता —

अन्नं पर्युषितं विप्रे 227, 10.
अपरीक्षितभोजी स्यात् 227, 8.
अविद्यां यः प्रयच्छेत् 227, 9.
खरो वै बहुयाजित्वात् 227, 7.

६९. विश्वामित्रः—

कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि 203, 2.
प्रकाशे च रहस्ये च 203, 3.
प्राज्ञापत्यं सान्तपनं 203, 4.

७०. विष्णुः—

अग्नि-मातृ- 99, 15.
अग्नि-मातृ- 105, 16.
अन्नमर्षणम् 157, 1.
अग्नेय-136, 8.
अथ 189, 17
अथर्वशिरः 157, 10.
अथातः 156, 11.
अधीतस्य 99, 14.
अनाहितामिता 100, 8
अनुपातकिनस्त्वेते 94, 8.
अनृतवचनम् 99, 13.
अभिलिंगम् 157, 7.
अभिचारः 100, 6.
अभीषङ्गाः 157, 4.
अभोज्यानां 252, 6.

अभोज्यान्न- 99, 16.
अयाज्ययाजनम् 99, 17.
अविक्रेयविक्रयः 99, 19.
अश्वसूक्तम् 157, 8.
अश्वमेधेन शुद्धयन्ति 94, 9.
असत्प्रतिग्रहः 99, 18.
असच्छास्त्रा-100, 9.
आक्रुष्टस्ताडितो वाजपि 97, 12.
आचम्यातःपरं मौनी 195, 6.
आत्मार्थं 100, 7.
इति जाति-136, 10.
इति मलावहानि 138, 6.
इत्यघमर्षणम् 190, 4.
इत्युपपातकानि 101, 1.
उपपातकिनस्त्वेते 106, 6.
एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून्
158, 1.
कर्मणोऽन्ते 190, 3.
कार्पास-112, 10.
कुशीलता 100, 10.
कूटसाक्ष्यं 93, 15.
कूष्माण्डयः 157, 2.
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा 179, 10.
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा 188, 10.
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथ वा 137, 9.
कृमि-कीटकानां 138, 5.
क्षत्रिय-विद् 99, 19.
ग्रहणं सम्प्रवक्ष्यामि 194, 15.
ग्राम्या-ऽऽरण्यानां 187, 5.

- गुरोश्च 99, 14.
 गोसूक्तम् 157, 8.
 चन्द्रसाम 157, 6.
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं 136, 12
 जातिभ्रंशकरं कर्म 136, 12.
 जैहयं 136, 9.
 तरत्समन्दीयम् 157, 2.
 तस्य च 100, 2.
 तृण-काष्ठ-112, 6.
 व्यहं 189, 17.
 त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं च 157, 13.
 त्रिस्तुपर्णम् 157, 11.
 दन्त्रैवापहतं द्रव्यं 112, 14.
 दन्तधावनपूर्वेण 195, 4.
 द्रव्याणाम् 112, 4.
 दिनान्ते नख-रोमादीन् 195, 1.
 दिवा 190, 2.
 द्विशकैकशफ-112, 11.
 दुर्गाः 157, 3.
 द्रुम-गुल्म-100, 5.
 देवकृतम् 157, 1.
 देवर्षि-100, 9.
 नारायणीयम् 157, 11.
 नास्तिकता 100, 10.
 निन्दितेभ्यो धनादानं 137, 14.
 पक्षि-गन्धौषधि-112, 12.
 पक्षिणां 138, 4.
 पदस्तोभाः 157, 4.
 परदारामिगमनम् 99, 17.
 परस्वहरणम् 99, 16.
 पराकमथ वा कुर्युः 106, 7.
 पारित्रिचिता 100, 1.
 परिवेदनं 100, 1.
 पावमान्यः 157, 3.
 पादो बालेषु दातव्यः 64, 7.
 प्रत्यहं 190, 1.
 प्रायश्चित्तान्ते 6, 15
 प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् 112, 15
 पितृ-मातृ- 93, 19.
 पितृव्य- 93, 17.
 पुरुषसूक्तं 157, 12.
 पुरुषव्रते 157, 6
 बार्हस्पत्यम् 157, 7.
 ब्रह्महत्या 92, 15.
 ब्राह्मणस्य 136, 8.
 ब्राह्मणभूम्यप- 93, 16.1
 भक्ष्य-भोज्य-112, 4.
 भस्म-गोमय-मृद्धारि 195, 2.
 भृतकाध्यापनम् 100, 3.
 भृतकाध्यय-100, 3
 भ्रमः 190, 1.
 मणि-मुक्ता-112, 8.
 मद्यपत्नी-101, 1
 मद्यानुगत-138, 5.
 मध्वर्च 157, 9.
 मनःसन्तापन तीव्र 195, 7.
 मलापकर्षणं कार्यं 195, 3.

मलिनीकरणीयेषु 138, 9.
 महायन्त्र-100, 4.
 महाव्रतम् 157, 11.
 मातृगमनं 92, 6
 मूलकर्मसु 100, 7.
 यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणान् 97, 13
 यागस्थस्य 93, 12
 याजनं 100, 2.
 येषां जपैश्च 156, 11
 राजगामि च 99, 13
 रात्रावासीत 190, 3
 वपन-मेखला- 5, 12.
 व्रत निशामुखे मासं 195, 5.
 वाक्सूक्तम् 157, 8.
 व्रात्यता 100, 3.
 विकर्मणा जीवनम् 99, 18.
 वेदनिन्दा 99, 14.
 वेदाभ्युत्सादी 107, 13.
 व्याहृतयो 157, 5.
 शतरुद्रीयम् 157, 10.
 शुद्धवत्यः 157, 1
 श्रोत्रियर्त्विक् 98, 19.
 सङ्करीकरणं कृत्वा 137, 8.
 सर्वपापेषु सर्वेषां 194, 14.
 समुत्कर्षेऽनृते 107, 9.
 सर्वेष्वेतेषु 5, 11.
 सर्वाकरेषु 100, 4
 सामानि 157, 5.
 स्त्रिया जीवनम् 100, 6.

स्तेयम् 100, 8.

७१. विष्णुपुराणम्—

तथा तथैव संस्मृत्य 209, 15.
 पापकृद्याति नरकं 209, 13.
 पापानामनुरूपाणि 209, 14.

७२. विष्णुधर्मोत्तरम्—

अतिवाहिकसंज्ञस्तु 208, 9.
 अतिमानप्रवृत्तस्तु 234, 11.
 अंधश्च जायते लोके 261, 1.
 अन्धो दीपापहारी स्यात् 260, 13.
 अपहृत्य नरा राम 260, 7.
 अयाज्ययाजकश्चैव 234, 8
 अवकीर्णी च भवति 269, 13.
 असाहिष्णुतयान्यस्य 219, 9.
 उक्तास्तवेमास्तु 272, 15.
 कुलेषु तेऽभिजायन्ते 234, 13
 कुष्टी भवति धर्मज्ञ 269, 8.
 केवलं तन्मनुष्याणां 208, 10.
 खन्वाटो मत्सरी राम 233, 5.
 गां गत्वा तु द्विजश्रेष्ठ 269, 10.
 गुरु-स्वामि-द्विजाक्रोशं 233, 11.
 गृहाधःपतनाच्चैव 235, 1.
 गोभ्यश्च मरणं लोके 235, 2.
 घूर्णिकस्तैलिकश्चैव 233, 7.
 जात्यन्धत्वमवाप्नोति 269, 12.
 जायते बुद्धुदाक्षो वा 233, 14.
 तथैव दीनरूपश्च 233, 15.
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन 235, 8.

Index of Quotations,

- तस्मान्मनुष्यस्तु मृतः 209, 1.
तस्यापि तादृशी बाधा 235, 7.
ताडितस्ताड्यते लोके 235, 3.
दरिद्रः परवित्तन्नः 260, 14.
दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च 234, 15
दृष्ट्वा परस्त्रियं नग्रां 269, 11.
देवदत्तेन दीपेन 233, 13.
द्वेष्यो भवति लोकेऽस्मिन् 234, 6.
धान्यचोरोऽजहीनः स्यात् 260, 10.
नरकं प्रतिपद्यन्ते 210, 2.
नान्यः प्राणी महाभाग 209, 2.
नास्तिकस्तु दरिद्रः स्यात् 234, 10
नीयते ग्राम्यमार्गेण 208, 12.
नैवान्ये प्राणिनः केचित् 208, 14.
परदाररताः केचित् 219, 12.
परपुंसि प्रसक्ता च 269, 7
परिवेत्ता तथा लोके 234, 7.
पंगुरेव तथा ज्ञेयः 260, 15.
प्रकीर्णमैथुनो जन्तुः 269, 14.
प्रतिकूलं गुरोर्यस्तु 233, 8.
प्राप्नोति भृगुशार्दूल 260, 9.
प्राप्नोति यादृशीं बाधां 235, 6
प्रायश्चित्तमतः कार्यं 210, 4.
प्रायश्चित्तविहीना ये 210, 1.
प्रायश्चित्तैः क्षयं याति 209, 18.
पिशुनः पूतिनासः स्यात् 233, 4.
ब्रह्मस्वहारिणश्चैते 219, 11.
भगभक्षस्तु कुण्डाशी 233, 10.
भूय एव समाप्नोति 233, 6.
मणि-मुक्ता-प्रवालानि 260, 6.
मनुष्याः प्रतिपद्यन्ते 208, 13.
महत्पापं समुत्पन्नं 219, 10.
मांसं भुक्त्वा तु धर्मज्ञ 250, 3.
मानुष्यमपि चासाद्य 210, 3.
मित्रद्रोहरताः केचित् 219, 13
मिष्टाश्चेको महाभाग 233, 9
मूलकर्म तथा कृत्वा 234, 5.
यं कंचित् घातयित्वा तु 250, 2.
यद्यत् परस्या-ऽऽचरति 235, 5.
यद्वा तद्वा परद्रव्यं 260, 8.
ग्राम्यलोकं प्रपन्नस्य 209, 3
ग्राम्यैर्नरैर्मानुष्याणां 208, 11.
योनीश्च नरकांश्चैव 209, 4.
रत्नापहारी भवति 261, 3.
लिंगव्याधिमवाप्नोति 269, 9.
वस्त्र-भोज्यापहर्तारो 261, 2.
वस्त्रापहारी श्वित्रो स्यात् 260, 12.
विनाऽपराधेन तथा 234, 3
विरूप एव भवति 234, 2.
वेदविक्रयिको मूर्खः 234, 9.
व्याधितश्चाऽन्नहर्ता स्यात् 260, 11.
श्रुत्वा भवति दुर्बुद्धिः 233, 12
शक्यानि कात्स्नर्येन 272, 17.
शुभानामशुभानां च 208, 15
श्वपाक-पुल्कसादीनां 234, 12.
श्वधे तु मरणं लोके 234, 14.
स राजभयमाप्नोति 234, 4.
सञ्चयः क्रियते लोके 208, 16.

स्वकर्मभिःश्रुताः सर्वे 219, 11.
 षण्दश जायते लोके 269, 6.
 हत्वा वधमवाप्नोति 235, 4.
 हीनवर्णस्तदा लोके 234, 1.

७३. वृद्धगौतमः—

अनस्थि-पाणि-पादः स्यात् 271, 5.
 अतिथि 237, 8.
 आमन्त्रणे विना भुक्त्वा 252, 12.
 कन्यागाम्यश्मरी शूली 271, 1.
 कन्यां च गोत्रजां गत्वा 271, 2.
 कृतघ्नः 238, 3.
 कीटाशी शीतलाच्चाशी 252, 11.
 गत्वा तपस्विनीं नारीं 271, 9.
 गत्वा तु मातृभगिनीं 270, 19.
 गत्वा तु महिषीं राज्ञः 271, 16.
 गलगण्डी 237, 13.
 गोदुःखकारी 237, 11.
 गोनिर्दय 237, 12.
 चोररक्षकः 238, 4.
 छद्मना 237, 10.
 जम्बुको जायते जन्तुः 228, 18.
 ज्वरा-ऽतिसारी दाही च 270, 18.
 तटाका- 238, 2.
 तथा मनुष्यतां प्राप्तः 270, 16.
 दास्यो वा दीर्घरोगिण्यो 272, 5.
 दासीगामी क्रूरकर्मा 271, 13.
 दाहज्वरी भवेन् मर्त्यः 271, 8.
 दुर्बलबाधे 237, 4.
 देवद्रव्योपजीवी 237, 2.

धर्मपत्नीं गुरोर्गत्वा 270, 14.
 निषिद्धान्तं तु यो भुंक्ते 252, 10.
 नेत्ररोगी भवेत् प्रेक्ष्य 272, 1.
 पक्षि-दंष्ट्रि-मृग-ऽयाल-270, 15.
 पत्नीबहुत्वे 237, 3.
 पथनाशकः 237, 12.
 परदारभिगामी च 271, 12.
 परिक्षीण- 237, 7.
 पुण्याक्षिपी 237, 13.
 पुत्रल्यो योषितो बाल-272, 4.
 प्रतिज्ञाय 237, 2.
 प्रमेही मूत्रकृच्छ्री च 271, 11.
 बहुत्वे योषितामेक- 272, 2.
 महोदरी प्रमेही च 270, 17.
 मातरं च स्वसारं च 271, 4.
 मूत्रकृच्छ्री तथाऽजिब्ही 271, 6.
 मौल्याद्वेदोपदेष्टा च 228, 17.
 रजस्वलाभिगामी च 271, 7.
 वक्त्रमैथुनकर्ता च 271, 15.
 वाणिज्यलाभो नो तस्य 238, 6.
 विप्रवृत्तिविलोपेन 252, 9.
 विस्रम्भापहारी 237, 11.
 वृक्षच्छेत्ता वृथा यस्तु 249, 9.
 व्यवहारपक्ष-237, 5.
 व्यवहारेष्वमध्यस्थः 238, 5.
 व्याधिः स्यात् प्राणसन्देशो 238, 7.
 शिष्टचीर्ण-238, 1.
 शूद्रात् पठति चाण्डालो 228, 19.
 सगोत्रां च सवर्णां च 271, 3.

साधुजन- 238, 1;
 स्वजातिपरनारीगः 271, 14.
 स्वदारेभ्योऽन्यतो दीव्यन् 272, 3.
 स्वयं 237, 6.
 स्वयमग्रभुक् 237, 7.
 स्वामिना 237, 3.
 स्यादामयावी भवती 271, 10.
 सूर्याप्रकाशे 237, 9.

७२. वृद्धपराशरः —

अनाशकान्निवृत्तश्च 130, 3.
 अनाशकान्निवृत्तस्तु 10, 17.
 गवां च शतदानेन 11, 6.
 चण्डालः स तु विज्ञेयो 10, 18.
 चरेत् पाण्मासिकं कृच्छ्रं 130, 4.
 चरेत्त्रोणि च कृच्छ्राणि 130, 5.
 चिति-यूप-श्मशानानां 4, 5.
 जला-ऽग्निपतने चैव 11, 3.
 जातकर्मादिभिः सर्वैः 130, 6.
 तां च भिक्षां समश्रियात् 11, 12.
 तेभ्यो जातान्यपत्यानि 11, 2.
 दुःस्वप्ने मैथुने वान्ते 4, 1.
 प्रत्यावासितवर्णानां 11, 4.
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि 11, 7.
 ब्राह्मणानां प्रसादेन 11, 5.
 मैक्ष्यार्थी विचरेद् ग्रामं 11, 11.
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो 11, 10.
 यः प्रत्यवासितो विप्रः 130, 2.
 लुप्तधर्मास्तु चण्डालाः 11, 1.
 विक्रीय कन्यकां गां च 132, 2.

साशिवं वपनं कृत्वा 11 8.

सावित्र्यष्टसहस्रं तु 11, 9.

७५. वृद्धबौधायनः—

अन्त्यजागमने मर्त्यो 270, 12.
 गां गत्वा मधुमेही स्यात् 270, 9.
 मधुमेही खरा-ऽश्वादि-270, 10.
 सवर्णागमने रक्तः 270, 11.

७६. वृद्धमनुः—

तान्येव दश गोचर्म 36, 2.
 सप्तहस्तेन दंडेन 36, 1.

७७. वृद्धशातातपः—

अशित्वा सर्वमेवान्नं 149, 8.
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा 142, 11.
 भक्षयित्वा तु तं प्रासं 149, 7.
 भूमौ निक्षिप्य तं प्रासं 149, 6.
 मूत्रयित्वा व्रजन्नार्गे 142, 13.
 यदा भोजनकाले तु 149, 5.

७८. वृद्धहारीतः—

तर्पयित्वा द्विजान् कामैः 116, 3.
 राज्ञः प्रतिग्रहं कृत्वा 116, 1.
 षष्ठे काले पयो भक्षः 116, 2.

७९. व्याघ्रः—

अकामतस्त्रिरात्रं स्यात् 143, 3.
 अन्यत्र पुनराधानं 109, 10.
 अस्पृश्यस्पर्शनं कृत्वा 143, 2.
 ततोऽग्निवर्णां तां पीत्वा 81, 12.
 तत्र वक्तव्यमनृतम् 44, 14.
 मत्या मशममत्या वा 81, 11.

यतिश्चैव वनस्थश्च 148, 4.
यत्रोक्तावात्मनः पीडा 44, 18
योऽग्निं न्यजति नास्तिभ्यात् 109, 9.

८०. व्यासः—

असाध्यरोगी बालघ्नः 248, 12.
आग्नेयं भस्मना ज्ञानं 16, 1.
आदौ तावत् प्रभासे 16, 17
उभौ मध्वासवक्षौबी 79, 10
एकपर्यङ्कशयितौ 79, 11.
एतदेव व्रतं कुर्यात् 82, 2
कृतघ्नः स्फुटितक्षो वा 249, 1.
कृतमंगल-पुण्याहैः 16, 15.
कृत्वा देशान्तरं तेषां 249, 6.
गात्रकृच्छ्रीं व्रणीं शित्रीं 248, 18
ग्रामे वने वा जन्तूनां 249, 3.
चातुर्थकोष्ण-शीलोष्ण-249, 2.
तज्ज्ञः सम्पादयेत् ज्ञानं 16, 13.
तलघाती च सम्भूतः 249, 5.
दाक्षायणमथैः कुम्भैर् 16, 14.
धर्मार्थं यतमानस्तु 75, 11.
नेत्ररोगो भवेत्तस्य 248, 14.
पञ्चगव्यं च तस्योक्तं 82, 3
परेषां रसनाच्छेदी 248, 15.
पितृहा याति पैशाच्यं 248, 10
प्राण्यङ्गं मृगशावं च 248, 11
प्राप्तो भवति तत्पुण्यं 75, 12
ब्राह्मणमाग्नेयमुद्दिष्टम् 15, 15.
ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः 15, 17.
भयोद्वेगकरोऽङ्गेषां 249, 4.

यत्तु सातपथर्षेण 16, 2.
यौगिकं ज्ञानमाख्यातं 16, 4.
वारुणं यौगिकं तद्वत् 15, 16.
वारुणं चाध्वग्नहस्तु 16, 3.
राहुग्रस्ते च सोमे 17, 1.
स्वयमेवोपपन्नाय 16, 12.

८१. शंखः—

अधमर्षणमित्येतत् 190, 10.
अध्यास्य शयनं यानं 146, 6
अन्तरा वा 68, 6.
अन्तरेण यदा गच्छेद् 146, 13.
अन्तरेण यदा गच्छेत् 146, 11
अभ्युत्सादी 108, 14.
एतदेव 66, 18.
एतदेव व्रतं कुर्यात् 97, 8.
कौटसाक्ष्यं तथा कृत्वा 97, 7
कन्यादूषी 132, 15.
क्षत्रियायाम् 128, 2.
क्षत्रियस्तु रणे ऽदृत्वा 146, 8.
गवां द्वादशानां 68, 7.
गुप्तायां 127, 7
गोपुरीष-यवाभ्यासो 192, 7.
गोष्ववकीर्णः 128, 7.
तेषामन्ते गोसहस्रं 65, 7. 66, 14.
त्र्यहं त्रिषवणञ्चायी 190, 7.
द्वादशे वर्षे 68, 6.
द्विजः पलाशवृक्षस्य 146, 7.
दुःस्वप्नारिष्ट-147, 2.
देव गृह-131, 15.

- द्वौ विप्रौ ब्राह्मणा-श्री वा 146, 10. चण्डाल्यवकीर्णी 270, 4.
 नास्तिको 125, 8. छत्रापहारी 259, 8.
 प्रमाप्य द्वादश-65, 6. 66, 13. तद्यथा 246, 11.
 ब्रह्महा परिषदानुमतः 56, 10. ताम्रापहारी 259, 7.
 ब्राह्मण्यां 127, 9. तैजसापहारी 263, 6.
 मनसा त्रिः पठेदप्सु 190, 8. दीपापहारी 259, 11.
 रण्डायाम् 128, 7. धर्मपत्न्यामास्ये 270, 5.
 वीरासनं सदा तिष्ठेत् 190, 9. ध्वजापहारी 259, 9.
 वृषल्यां 128, 5. नास्तिकवृत्तिः 151, 6.
 व्रतं तु यावकं कुर्यात् 192, 8. पर्वमैथुनी 269, 17.
 वैश्यायां 128, 3. परजलापहारी 259, 5.
 शून्यागार-नदी-पर्वत- 56, 12. परदारगामी 269, 18.
 सद्य एवाश्व-68, 8. पाण्डुरोगी 263, 8.
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात् 146, 9. पुरुषव्याधि- 269, 17.
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात् 124, 7. पुष्पापहारी 259, 10.
 सर्वेषां वर्णानाम् 65, 8. फलापहारी 259, 11.
 स्वैरिण्यां 128, 1. ब्रह्महा 163, 5.
 होमकाले तथा दोहे 146, 12. ब्राह्मणवृत्तिभिः 263, 9.
 ८२. शंख-लिखितौ— भूम्यपहारी 259, 12. "
 अजीर्णवान् 263, 7. मातृभगिनी-270, 6.
 अत ऊर्ध्वं 246, 9. मातृ-पितृ-270, 2.
 अपूपापहारी 259, 7. यद्वा तद्वाऽपि पारक्यं 260, 1.
 अभक्ष्यभक्षी 253, 7. वस्त्रापहारी 263, 5.
 कर्मफल-263, 9. वागपहारी 263, 7.
 कव्यापहारी 259, 6. वेदमापहारी 259, 5.
 खराभिगामी 270, 1. शय्यापहारी 259, 10.
 गन्धापहारी 259, 8. शाकापहारी 259, 9.
 गृध्रो 263, 8. शास्त्रापहारी 259, 7.
 गोश्ववकीर्णी 269, 18. सगोत्राभिगामी 270, 1.

सस्यापहारी 259, 6
 संवत्सरं 151, 9.
 सुवर्णस्तेयी 263, 5.
 स्वदारादन्यत्र 270, 3.
 ज्ञेहापहारी 263, 6.
 हिरण्यापहारी 263, 5.
 हत्वा वै योनिमाप्नोति 260, 2.

८३. शाण्डिल्यः—

अवकीर्णा द्विजो राजा 128, 13.
 इष्ट्वा भैक्षाशिनो नित्यं 128, 14.
 पराकत्रयसंयुक्तम् 129, 10.
 वानप्रस्थो यतिश्चैव 129, 9

८४. शातातपः—

अनतौ तु यदा गच्छेत् 4, 8.
 ऋतौ हि गर्भशङ्कित्वात् 4, 7
 ब्राह्मणो ब्राह्मणम् 55, 15.
 भस्मच्छन्नो 166, 9.
 मद्यं पीत्वा 166, 7.
 मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा 142, 9
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं स्यात् 142, 10

८५. शिवधर्मोत्तरम् —

अकारणाद्धर्मपत्नी-239, 11
 अथातः पततां पुंसां 208, 6.
 अनपत्यो दरिद्रश्च 239, 18.
 अपकारं तु यः कुर्यात् 239, 7.
 अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली 253, 5.
 अमुख्यमुख्यकारी यः 240, 6.

उत्तमं चापि मानुष्यं 244, 4
 ऋणं दत्त्वाऽधिकां वृद्धिं 240, 3.
 एवं पापविशुद्धाश्च 243, 12.
 एवं योनिषु सर्वासु 244, 2
 कालान्तरवशाद्यान्ति 244, 3.
 कुष्ठरोगेण घोरेण 244, 7
 कृमि-कीट-पतंगानां 250, 9.
 क्षयी ज्वरी प्रमेही च 239, 15.
 जिह्वा-वक्त्रत्रणी ह्यन्य-239, 6.
 ततः क्षितिं समासाद्य 243, 15.
 ततो मानुषतां प्राप्य 244, 6.
 तत्रानुभूय दुःखानि 243, 14
 दीपं देवगृहात् हत्वा 236, 14.
 देवद्रव्योपजीवी च 236, 7
 देवद्रव्यं स्वयं येन 236, 8.
 देवदासोदनं भुक्त्वा 236, 12.
 देवस्पर्शं नरः कृत्वा 236, 10.
 देवावमन्ता भवति 236, 16.
 द्विजस्त्वेकशफानां च 227, 4
 नरकार्णवे महाघोरे 208, 7.
 निषिद्धवस्तुभोगेन 240, 1.
 निष्क्रान्ताः कीटयोनिभ्यः 243, 15
 परवित्तविनाशाय 239, 10.
 परेषां चेतसः क्लेश-239, 14.
 परोपदिष्टज्ञानेन 240, 2.
 पशुयोनिं समासाद्य 244, 1.
 भक्तं भोक्तुमशक्तश्च 239, 13.
 मत्सरी विद्रुकृमिश्चैव 227, 5.
 मिथ्याचारं चरेत् पश्चात् 236, 11.

मुखकृष्णव्रणी शित्री 239, 5.
 मूर्च्छा भ्रमी सुरद्वेषा 236, 15.
 मृगदुःखमतिक्रम्य 243, 17.
 मृतपुत्रोऽप्यबन्धुः स्यात् 239, 9
 रजस्वला-ऽन्त्य-चाण्डाल-239, 16.
 रसज्ञाविधुरः कुब्जः 236, 9.
 व्यवहारी पुष्पवत्यां 239, 17
 वाणिज्यलाभस्तत्रापि 240, 5.
 विचित्रा गतयः प्रोक्ताः 244, 5.
 विद्धराहो भवेन्नित्यं 227, 3.
 विप्रः पञ्चमहायज्ञान् 227, 2.
 वेदयां कुलवधू कृत्वा 239, 12.
 श्वास-कासी ज्वरी सर्व-239, 8.
 संक्लिष्टाः पक्षिभावेन 243, 16.
 सदापहृतसर्वस्वः 236, 17.
 स भूत्वा धनिनां वंशे 240, 4.
 सर्वाङ्गकुटी तिमिरी 236, 13.
 सर्वांगरोगी पापात्मा 240, 7.
 सुरापः प्राप्यते यौनि 250, 10.

८६. श्रुतिः—

तस्य तावदेव 275, 10.

८७. षट्त्रिंशन्मतम्—

अपहृत्य सुवर्णस्य-88, 1.
 ऊर्ध्वप्राणान्तिकं ज्ञेयम् 88,
 ऐन्दवेन मृगारेष्ट्या 115, 16
 कुर्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं 87, 19
 गायत्र्यष्टसंहस्रं च 87, 15.
 गोमूत्रयावकाहारः 88, 2

गौरसर्षपमात्रे तु 87, 16.
 चाण्डाल-139, 6.
 चान्द्रायणं प्रकुर्वीत 73, 8.
 देव्या लक्षजेपेनैव 115, 17
 पवित्रेष्ट्या विगुह्यन्ति 115, 15.
 बालाग्रमात्रेऽपहृते 87, 12.
 भिक्षामत्रि गृहीते तु 116, 10.
 यवमात्रसुवर्णस्य-87, 17.
 राजसर्षपमात्रे च 87, 14.
 भिक्षामत्रेऽपि च तथां 87, 13.
 सुवर्णकृष्णलं ह्येकम् 87, 18.
 सुवर्णस्यापहरणे 88, 3.
 षण्डं तु ब्राह्मणं हत्वा 73, 7.

८८. संवर्तः—

अनेन तु विधानेन 58, 15.
 ख्यापयन्नात्मनः पापम्-58, 11.
 चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्ष्यम् 58, 11.
 ततो मुसलमादाय 85, 12.
 ब्रह्मन्नस्तु वन गच्छेद् 58, 8.
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि 57, 11.
 भिक्षार्थी विचरेद् ग्रामं 58, 10.
 भैक्ष्यं चैव समादाय 58, 12
 यदि जीवति स स्तेनः 85, 13
 वनवासी ह्यपः स्पृश्येत् 58, 13
 वन्यान्पेव फलान्यंशन् 58, 9.
 स कुर्यात् कृच्छ्रमभ्रान्तः 129, 13
 सन्ध्यामापदि नोपास्ते 148, 14.
 सन्न्यस्य दुर्मतिः कश्चित् 129, 12.
 सावित्र्यष्टसहस्रं तु 148, 15.

संकटे विषमे चैव 39, 9.
हृद-पट्टनमार्गे च 39, 10.

८९. सुमन्तुः—

अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो 62, 2.
अधःशायी 72, 13.
अप्स्वग्नौ वा 141, 5.
अश्वमेधावभृथ-83, 15
केश-श्मश्रु-नखादीनि 62, 7.
क्रोधाद्भ्रै भ्रियते यस्तु 62, 8.
गच्छेद्वापि विंशुद्धचर्यं 61, 13.
तप्तकृच्छ्रेण 83, 14.
तिरस्कृतो यदा विप्रो 61, 10.
त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्यात् 61, 12.
निर्गुणः सहसा क्रोधात् 61, 11
ब्रह्मचर्यं चरन् विप्रो 62, 8.
ब्रह्महा 72, 13.
ब्राह्मणस्य 83, 12.
वत्सरत्रितयं कुर्यात् 62, 4.
संवत्सरे 72, 16.
सावित्र्यष्टसहस्रं 83, 13.

९०. स्कान्दे (रेवाखण्डम्).—

अदत्त्वा भक्ष्यमभ्राति 232, 6
अन्नं पर्यषितं विप्रे 252, 4.
इह जन्मनि शूद्रास्ते 224, 15
इह मानुषलोकेऽस्मिन् 231, 6.
इह शत्रुगृहे बद्धाः 264, 7.
कुनखी स्वर्णहरणात् 264, 8.
गह्रदोऽनृतवादी स्यात् 232, 3.

गुरुदाराभिमर्शी च 264, 14
जायते गृध्रसीयुक्तः 232, 2,
तत्र वर्षशतस्यान्ते 231, 9.
ते यान्ति नरकं घोरं 231, 8.
दश वर्षसहस्राणि 224, 13.
दुश्कर्मा दुर्भगश्चैव 232, 1.
नरके तेऽन्धतामिक्षे 264, 5.
पापशेषान्तु भवति 253, 2.
पिता माता गुरुभ्राता 231, 4.
फलान्याहरतोऽपत्यं 264, 9.
भवन्ति नादृता यैस्तु 231, 5
बुभुक्षितेषु भृत्येषु 224, 10.
मात्सर्यादपि जात्यन्धो 232, 5.
मानकूटं तुलाकूटं 264, 4
ये त्यजन्ति स्वकां भार्या 231, 7.
राज्ञीगामी भवेदुष्टो 264, 15.
वेदार्थनिन्दका ये च 224, 14
वेदोक्तं यः परित्यज्य 224, 12.
शत-साहस्रिकं कालं 264, 6
श्रयोर्नो स समासाद्य 224, 11.

९१. स्मरणम् —

कर्षणकार्यार्थम् 124, 11.
तद् ब्राह्मणेन नात्तव्य 78, 12.
पतितं याजयित्वा तु 206, 1.
फल-पुष्पोपगान् 124, 10.
यक्ष-रक्षः-पिशाचान्नं 78, 11.
यमलोके तु ते घोरां 206, 7.
स्तेये ब्रह्मखभूतस्यः 88, 15.
स्वामिनेऽपहतं देयं 88, 16.

९२. स्मृत्यन्तरम्—

- अहत्वाऽपि यथावर्णं 76, 2.
 अहानि पञ्च विप्राभ्यान् 199, 14
 कृच्छ्रोऽयुतं तु गायत्र्याः 197, 1.
 चान्द्रायणे पराके च 200, 8
 धेनुप्रदानं विप्राय 197, 2
 धेनोरभावे दातव्यं 197, 5
 पिबतो मेहतश्चैव 143, 17.
 प्राजापत्यक्रियाशक्तौ 197, 4.
 प्राजापत्यं चरोद्दिशो 199, 13
 प्राजापत्ये तु गामेकां 200, 7.
 प्राणायामत्रयं षट्कं 143, 18
 प्रायश्चित्तमहोरात्रं 143, 15
 विना यज्ञोपवीतेन 143, 14
 संसर्गदोषः पापेषु 90, 15.

९३. स्वप्राध्यायविदः—

- अवगूहति यं स्वप्ने -3, 7.
 आरोहणं गोवृष-कुञ्जराणां 3, 2
 कृष्णाम्बरधरा नारी 3, 6.
 विष्ठाऽनुलेपो रुदितं मृतं च 3, 4

९४. हारीतः—

- अकुब्धः 187, 4.
 अमये 187, 14.
 अथ तुलाम् 187, 5
 अथ ब्राह्मणस्य 153, 1
 अथातः 184, 5
 अधर्माय 188, 11.
 अनाश्रमी 135, 6

- अनुयोगप्रदानेन 123, 8.
 अनृताभिर्शतनाक्रोशे 151, 2
 अन्यत्र 150, 3
 अपि चन्दनवृक्षस्य 186, 8
 अप्रतिग्राह्यमादाय 184, 8
 अभक्ष्यभक्षः 252, 16.
 अलक्ष्मीं कालकर्णीं च 193, 8.
 अस्माकं सम्पदं ब्रूहि 187, 11
 आखोर्भूत्र-पुरीषं च 185, 3.
 आचाममथ पिण्याकं 184, 12.
 आचामस्तानि निर्हन्ति 185, 1
 आयाज्ययाजनं कृत्वा 184, 7.
 आराम-तटाको-120, 6.
 आषाढ्यां 189, 5
 आहारेषु च ये दोषाः 185, 5
 इन्द्राय 188, 4
 उपकुर्वाणस्तु यत् कुर्यात् 49, 14
 ऋषिसत्यं 187, 5
 एकविंशतिरात्रं तु 151, 3.
 एतत् कृच्छ्रं तुलापुरुषं 184, 10
 एवं ह्याह 213, 5.
 एवं 247, 5
 कनका-ऽश्व-तिला गावो 185, 8
 कन्यादूषी 133, 2
 कुनखी 247, 2
 कुबेराय 188, 3
 कूष्माण्ड-188, 7.
 खरोष्ट्रमुखसंस्पृष्टम् 185, 6.
 क्षत्रियाभिवादाने 149, 17.

- गणाधिपति 194, 5.
 गन्धोशीरमयौ कार्यौ 186, 1.
 गुड-तिल-119, 11.
 घृतं यवा मधु यवाः 193, 5.
 तक्रेण तानि निर्हन्ति 185, 7.
 ततोऽग्नौ 192, 20.
 तथा शय्याऽऽरूढ-149, 19
 तथोर्णा-केश-120, 1.
 तदेतानि 213, 2
 तदेव 193, 1
 तदेव द्विगुणं कुर्याद् 49, 15¹¹
 तस्यालाभि तुला कार्यौ 186, 9.
 तुलायै 188, 11.
 तुलापुरुषाय 189, 1
 तेनायसीं सुकृतां कारयित्वा
 186, 5.
 तैक्ष्ण्यं च दारुणं चैतत् 185, 2
 त्र्यहं त्र्यहं प्रयुञ्जानो 184, 13.
 त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातः 170, 11
 त्रिरात्रमेव 194, 1
 त्रिवर्षोत्सन्ने 108, 10
 त्रिश्चरित्वा 189, 4.
 द्वादशरात्रं 194, 3.
 द्वितीयं 189, 3.
 द्वितीयेऽतिकृच्छ्रं 135, 7.
 द्विवर्षोत्सन्ने 108, 9.
 दृष्ट्यपहतरी 247, 4.
 देशानां सम्पदं ब्रूहि 187, 8.
 देव्यै 188, 5.
 देव्यै पुनरागमनाय 189, 1
 धर्माय 188, 9.
 नदीमृत्तिकया वापि 186, 2.
 नमो रुद्राय 193, 13.
 नाऽकृत्वा लभते किञ्चित् 247, 7.
 निःसृतानां 194, 4
 निर्णोदः सर्वपापानां 193, 4.
 परदुःखदायिनो 247, 2.
 परं त्र्यहं वायुभक्षः 170, 12.
 परं चैव लघुं मन्येत् 187, 13.
 परार्तिरताः 247, 3
 पारुष्यमनृतं 212, 18.
 परोपतापनं 213, 1.
 पिण्याकस्तानि निर्हन्ति 185, 4
 पूतस्तदहरेव स्यात् 75, 8.
 प्रतिश्रुत्यानृतं ब्रूयात् 43, 8
 प्रायश्चित्तेऽध्यवसिते 75, 7
 ब्रह्मघ्नः 247, 2.
 ब्रह्मणे 188, 4.
 ब्रह्महत्यां 185, 10.
 ब्राह्मणानां परीवादं 193, 12.
 बीजानां सम्पदं ब्रूहि 187, 9
 भगवते 187, 1
 भृतकाध्यापनं कुर्यात् 123, 7
 मणि-वासो-116, 7.
 मत्स्य-मांस-120, 2.
 महापशुर्येन शरेण विद्धः 186, 3.
 महाविनायकाय 188, 8
 माता-पित्रोरशुभ्रूषां 193, 9.

Index of Quotations.

- मासं गोमूत्र-133, 8.
 य आत्मकृतैः 192, 18.
 यदङ्गं पीड्यते येन 247, 6.
 यदातु गुरुमात्मानम् 187, 12.
 यः-पुरुषः 186, 10.
 यवोऽसि धान्यराजो वा 193, 3.
 योऽहनीयात् 194, 7.
 रहस्ये 153, 2.
 राज्ञां च सम्पदं ब्रूहि 187, 10
 लाक्षा-लवण-119, 12
 वक्रतुण्डाय 188, 8.
 वाचाकृतं कर्मकृतं 193, 7.
 वाचा कायेन मनसा 184, 14
 वाचोपहर्तारो 247, 5.
 वायवे 187, 14.
 वासुकये 188, 2.
 विनायकोपसृष्टस्य 184, 9.
 विनायकाय 188, 7.
 विद्यां पश्यति 194, 6.
 विद्याधिपतिं 194, 7.
 वैश्यस्यापि 149, 17.
 शरीरेणैव 213, 8
 शृतं च 193, 2.
 अप्यमाणे 193, 18.
 भोज्यापहर्तारो 247, 4.
 श्व-सूकरावलीढं च 193, 10.
 शूद्रस्याभिवाद्यते 149, 18.
 सकृन् 189, 2.
 स तप्तकृच्छ्रसहितं 43, 9.
 सप्तरात्रं 194, 3.
 सर्वं पुनाति धर्मात्मा 185, 9.
 सर्वं पुनन्तु मे पापं 193, 6.
 सर्वाभक्ष्य-212, 15
 संवत्सरोत्सव्हे 108, 8
 सालकटं 188, 6
 सुरापो 252, 16
 सुवर्णस्तेयं त्रात्यत्वं 193, 11.
 सूर्याय 188, 1
 सोमाय 188, 1
 सौवर्णीं राजतीं वाऽपि 186, 7
 स्थावर-सरीसृपदीनां 124, 2
 स्वत एहि 186, 12
 स्वर्गद्वारमिदं पुण्यं 184, 11.
 स्वागतम् 187, 1.
 हिङ्गु-गुग्गुल- 120, 4.
 हीनमानो 120, 9.

THE
GENERAL INDEX OF QUOTATIONS

occurring in

MĀDHAVĀCHARYA'S COMMENTARY

on the

PARĀŚARA DHARMA SAMHITĀ,

Vols. I.—II.

अ.—

अक.—	
अकर्तृमामनुष्काम् V I, P. I, 457, 3	अकारणपरित्यक्ता V I, P II, 350, 15
अकल्पितान्नादुधृत्य V I, P I, 40, 7, 2	अकारणाद्धर्मपत्नी- V II, P II, 239, 11
अकर्मलैः समिद्धोमिर् V II, P I, 192, 93	अकारश्चाऽस्य नाम्नोऽन्ते V I, P I, 324, 2
अकामकृतपापानां V II, P I., 200, 9	अकार्षण्या-ऽस्पृहत्वे च V. I, P I, 84, 8.
अकामतः कृते पापे V II, P I, 201, 12	अकार्यं कारयेत्पापा V II, P II., 228, 9
अकामतः कृते पापे V II, P I, 200, 5	अकार्यकारिणरतेषा V II, P. I., 285, 15
अकामतरत्तु राजन्य V II, P I, 96, 9	अकार्यकारिणस्तेषां V II, P II, 63, 1
अकामतस्तु यो विप्रः V II., P. I., 308, 6	अकिञ्चनमसम्बन्धम् V. I., P I., 398, 19
अकामतः स्त्रिय हत्वा V II, P. I., 103, 8	अकुर्वन् प्रत्यवैति V II, P I., 8, 7.
अकामतस्त्रिरात्र स्यात् V II, P II, 143, 11	अकुर्वन् विहितं कर्म V I., P I, 54, 4
अकामतस्त्रिरात्र स्यात् V II, P II, 143, 3	अकुर्वन् विहितं कर्म V II, P. I., 7, 19
अकामाद्वा सकामाद्वा V. II, P I, 252, 10	अकुर्वाणस्तुतत् श्राद्धं V II., P. I., 6, 17
अकामान्नक्तभोजी स्यात् V II, P I, 111, 13	अकृत तद्विजानीयात् V I, P II, 116, 14.
अकामावासौ प्रायश्चित्तम् V. II, P. I, 14, 11.	अकृत तद्विजानीयात् V I., P. II., 446, 12.
	अकृत तस्य तत्सर्वं V. I., P. I., 248, 9
	अकृते वैश्वदेवे तु V. I., P. I., 408, 7.

- अकृत्वा खलयज्ञं तु V. II, P II., 238, 9
- अकृत्वा तत्पणामादि V. II., P II., 232, 11.
- अकृत्वा त्वन्यजापाणे V II, P II., 241, 13
- अकृत्वा देवकार्यं य. V II, P. II., 220, 9.
- अकृत्वा देवपूजां च V I, P I, 215, 6
- अकृत्वाऽन्यनमं यज्ञं V I, P. I., 168, 10
- अकृत्वा पारयो शौचम् V I., P. I., 247, 17
- अकृत्वा भैक्ष्यचरणम् V I, P. II., 44, 7
- अकृत्वा भैक्ष्यचरणम् V II, P, II., 130, 12
- अकृत्वा वपन तेषां V. II., P I, 290, 10
- अकृत्वा वर्णसयोगं V. II., P. II., 241, 15
- अकृत्वैव निवृत्तिं यः V II, P. I., 376, 11
- अकृष्ट मूल-फलम् V I, P II., 138, 7.
- अक्षता च क्षता चैव V. I, P II., 58, 1
- अक्षताभिः सपुष्पाभिः V. I, P II., 398, 2.
- अक्षतायां क्षताया वा V II., P I, 47, 18
- अभता सिक्ता लाजा. V II, P I, 192, 9
- अभमालां च गृण्णीयात् V I, P II., 164, 8
- अक्षय्य तत्र रत्न स्यात् V I, P I, 70, 5
- अक्षरद्वयमभ्यस्तं V I, P I, 178, 16
- अक्षार-लवणं रूक्ष V II., P I., 247, 9
- अक्षार-लवणान्ना स्युः V I, P II., 293, 11.
- अक्षीणाश्चैव गोपानात् V II, P. I., 155, 10
- अक्षुद्राणामपां नास्ति V II, P I, 154, 18
- अक्षोभ्यानि तडागानि V II, P I., 153, 1
- अक्ष्णो पञ्चदशी चैव V I, P I, 367, 18
- अक्रोधनाः सुप्रसादा V I, P II., 74, 17.
- अक्रोधनैः शौचपरै V I, P II., 365, 8
- अक्रोधनां रसान् सग्यक् V I, P II., 424, 6
- अक्रुद्ध V. II, P II., 187, 4.
- अक्रुध्यन्तोऽनसूयन्त. V I, P I, 144, 13
- अक्लेशेन शरीरस्य V I., P I, 338, 15
- अग.-
- अङ्गप्रत्यङ्गसम्पूर्णे V II, P I, 266, 6
- अङ्ग-वङ्ग-कलिङ्गांश्च V II, P II., 147, 6
- अङ्गान्यत्र शिरो हस्तौ V II, P I, 265, 13
- अङ्गाना तु पराक स्यात् V II, P. II., 119, 5
- अङ्गानि पितृयज्ञस्य V I, P II., 414, 10
- अङ्गार-तुष-कीटा-ऽस्थि- V I, P I, 228, 6
- अङ्गार-तुष-केशा-ऽस्थि- V II, P I, 194, 2

Vol. I. and Vol. II.

- अङ्गुल्यग्रे स्थितं वाऽपि V II, P. I.,
302, 10.
- अङ्गुल्या जपसख्यानम् V I, P. I.,
309, 4
- अङ्गुलमात्र पुरुषः V I, P I, 421,
3.
- अङ्गुष्ठं पुष्टिं प्रोक्तं V. I., P. I.,
266, 8
- अङ्गुष्ठं मोक्षदं विद्यात् V. I., P. I.,
309, 17.
- अङ्गुष्ठमूलस्य V. I., P. I, 235, 14.
- अङ्गुष्ठा-ऽनामिकाभ्यां तु V I, P I,
238, 2.
- अङ्गुष्ठेन जपेज्जप्यं V. I, P I,
310, 2.
- अङ्गुष्ठेन विनाऽप्राति V. I, P. II,
425, 7.
- अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या V. I, P. I, 238,
1.
- अङ्गुष्ठेन विना जप्यं V I, P. I.,
310, 3
- अगतेऽपि रवौ कन्या V. I, P II.,
320, 5.
- अगम्यागमने चैव V II., P I.,
367, 17
- अगरुश्च सकर्पूर. V. I., P II.,
394, 12
- अगस्तिर्माधवश्चैव V. I, P. I.,
441, 18
- अगस्तिरग्निर्वडवानलश्च V I, P I,
433, 13.
- अगस्त्यगीता सौधन्या. V I, P I,
109, 9
- अगस्त्याश्रमे V I, P II, 300, 6
- अगाधतासराशि वा V I, P II,
228, 13.
- अगारदाही गरदं V I, P II.,
350, 17
- अगारदाहिनश्चैव V I, P. II.,
358, 9
- अगुरुं क्षत्रियाणां च V II., P I.,
231, 9
- अणोधूमं च यच्छ्राद्धं V. I, P II,
369, 5.
- अन्न आयाहि V I, P II, 135, 17.
- अन्नये V II, P II, 187, 14
- अन्नये V II, P II, 287, 17
- अन्नये चैव सोमाय V II, P I,
437, 17
- अन्नये पवमानाय V II, P. II.,
285, 6.
- अन्नयो यत्र हूयन्ते V. II, P I.,
302, 9
- अग्नि परिगतां या च V I, P II,
57, 11.
- अग्निं प्रत्येयात् V I, P II, 134, 3.
- अग्निं वै जातं पाप्मा जमाह V II,
P I, 222, 15
- अग्निं स्वात्मनि सस्थाप्य V I, P. II,
156, 11
- अग्निचित् कपिला सत्री V. I, P I,
321, 10
- अग्निना ऽऽदित्यं V I, P. I.,
118, 3.
- अग्निना भस्मना चैव V I, P I,
429, 10
- अग्निना भृगुपातेन V II, P. I.,
21, 20
- अग्निप्रवेशमन्यद्वा V I, P. II.,
146, 16
- अग्निप्रवेशं यं कुर्यात् V II, P II,
8, 3
- अग्नि-मातृ V II, P II, 105, 16
- अग्नि-मातृ V. II, P II, 99, 15.

The General Index of Quotations,

- अग्निमीळे V. II, P II, 135, 13
 अग्निमेव तद्वादित्येन V I, P I,
 118, 2
 अग्निराण्याययस्वन्नम् V I, P I,
 433, 7
 अग्निर्वा V I, P I, 47, 6
 अग्निर्वा ऋतम् V I, P I, 118, 2,
 अग्निर्विष्णुः प्रजापतिः V I, P I,
 354, 3
 अग्निर्हि प्राण V. I, P I, 155, 13.
 अग्निश्च V. I, P I, 55, 8
 अग्निष्वात्ता सोमपाश्च V I, P I,
 359, 16
 अग्निष्टोमोऽप्याग्निष्टोमः V. I, P II,
 V I, P L., 141, 2.
 अग्निष्टोमोऽप्याग्निष्टोम V L, P. II.,
 18, 15.
 अग्निस्त मोचयामास V. I, P. II,
 40, 9
 अग्निहोत्र भवेद्यस्य V. II., P. II.,
 227, 12
 अग्निहोत्रे स्वकाले च V. L., P. II.,
 159, 9.
 अग्निहोत्रदेवताभ्य V. L, P I,
 380, 16.
 अग्निहोत्रविनाशे तु V. L., P II.,
 170, 1
 अग्निहोत्रहवण्याश्च V. I, P. I.,
 135, 5.
 अग्निहोत्राद्यनुष्ठानार्थं V. L, P II.,
 231, 18.
 अग्निहोत्रादियज्ञेषु V. L., P. II,
 117, 3
 अग्निहोत्रादिशुभ्रूषां V I, P. II.,
 117, 10.
 अग्निहोत्रादिहोमार्थं V. L., P. II.,
 210, 10.
 अग्निहोत्राधिकारो ऽस्ति V II, P
 I., 52, 18.
 अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् V. II., P. II.,
 108, 2.
 अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् V. II., P.
 II., 108, 4.
 अग्नीनात्मनि वैतानान् V. I, P. II.,
 145, 18
 अग्नीनात्मनि सस्थाप्य V. L., P. II.,
 154, 18.
 अग्नीन्वाऽप्यात्मसात्कृत्वा V. I,
 P L., 145, 13.
 अग्नीन्धन भैक्षचर्या V I., P. II.,
 44, 17.
 अग्नेराप V I., P. I., 105, 6
 अग्नेरिव शिखानाऽभ्या V. I., P. II.,
 169, 4
 अग्नेरेवास्य V. II., P. II, 283, 11
 अग्नेर्गवामथालम्भे V. I. P. I., 239, 4.
 अग्नेर्दृषलभुक्तस्य V. II., P. L., 192,
 15
 अग्नीकरणशेषं तु V I, P. II., 412,
 12.
 अग्नीकरणवत्तत्र V L, P. II., 415,
 15.
 अग्नीकरिष्यन्नादाय V. I., P. II.,
 411, 19.
 अग्नी क्रियावता देवो V. L., P I.,
 367, 5
 अग्न्यगारे जलान्ते वा V. I, P. I.,
 307, 9
 अग्न्यभाव स्मृतस्तावत् V. I.,
 P. II, 414, 1.
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य V. I, P. II.,
 413, 17.
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य V. I., P. II.,
 413, 14.
 अग्न्यर्थं लौकिक वाऽपि V. I., P.
 II., 412, 22.
 अग्न्याधानं तु येनाऽथ V. I., P. I.,
 162, 11.

Vol. I and Vol. II.

अग्न्याधाना-ऽभिषेकादौ V. I, P. I.,
461, 12
अग्न्याधेयमग्निहोत्र V. I., P. I.,
163, 13.
अग्न्याधेयोऽग्निहोत्र V. I., P. II.,
18, 12.
अग्न्युत्सादी V. II, P. II., 258, 12.
अग्नि. शुचिव्रततमः V. II., P. I.,
135, 1.
अग्निः शुचिव्रततम. V. I., P. I., 66,
12.
अग्न चतुर्गुणीकृत्य V. I, P. I, 392,
13.
अग्नजश्च यद्वाऽनग्नि V. I, P. II,
356, 5
अग्नजानुमत कुर्यात् V. I, P. II.,
356, 6
अग्नतोऽथ प्रविन्द्यस्य V. I, P. II.,
28, 1.
अग्नतो विष्णवे कल्पयामि V. I.,
P. I., 373, 9.
अग्नमग्न चरन्तीनाम् V. I., P. I.,
273, 9.
अग्नाभ्या मृद्भवेच्छुद्धा V. II, P. I.,
193, 2.
अग्नेर्विधिषूपति V. II., P. I., 50,
20.
अग्न्यासनोपविष्टस्तु V. I., P. I., 426,
21
अग्न्यो मग्न्यो जघन्यश्च V. II.,
P. II, 216, 6
अग्न्या सर्वेषु वेदेषु V. I, P. II,
337, 10

अघ्न.

अघ स केवल भुङ्क्ते V. I., P. I.,
217, 10.
अघमर्षणम् V. II., P. II., 157, 1.

अघमर्षणमित्येतत् V. II, P. II.,
190, 10
अघमर्षणसूक्तेन V. I., P. II., 276,
17.
अघवृद्धिमहाशौचं V. I., P. II., 264,
21
अघानां यौगपद्ये तु V. I, P. II.,
265, 13
अघ्ननेनस्वी V. II., P. II., 86, 3.
अघ्नय-V. II., P. II, 136, 8

अच.—

अचालयित्वा तत्पात्र V. I, P. II.,
435, 8.
अच्छिन्नाग्रान् सपत्रांश्च V. I., P. I.,
254, 7
अच्छिन्ननाभ्यां कर्तव्य V. I.,
P. II, 23, 6
अच्छूडाया तु कन्यायां V. I, P. II.,
242, 6

अज.—

अजचरणादि द्विर्ताये V. I, P. II.,
295, 12
अज-मेषावनङ्गाहं V. II, P. I., 90,
11.
अजस्य गो. प्रवेशाद्धि V. II, P. I.,
124, 13
अजा गावो महिष्यश्च V. II, P. I.,
156, 1.
अजातदन्तासु V. I, P. II, 246,
16
अजातदन्ते तनये V. I, P. II., 243,
14
अजातदन्ते तनये V. I., P. II.,
242, 6
अजातदन्ते बाले V. I., P. II., 238,
9, 244, 9.

- अजातदन्ती मासेर्वा V I, P II, 238, 2.
- अजानन्यस्तु विब्रूयात् V. II., P. II 235, 1.
- अजाविक प्रोष्ठपदे V I, P II, 313, 5.
- अजाविकवधे त्रिरात्र V II, P I, 93, 1
- अजाविका माहिषिका V I, P II, 358, 16
- अजा-ऽविरेणुसस्पर्शात् V II, P I, 188, 17
- अजिह्व. षण्डकः पङ्क्तुः V I, P II, 185, 7
- अजीर्गतः सुत हन्तुम् V. II, P. I, 414, 12
- अजीर्णवान् V II, P II, 263, 7
- अजीर्णे ऽभ्युदिते वान्ते V II, P. II, 4, 1.
- अजीवन्तः V. I, P II, 124, 5
- अजैकपादहिर्बुध्न्यः V. I, P. I, 357, 17.
- अजोष्ट्री-सन्धिनीक्षीरं V. II., P I., 405, 9.
- अज्ञं हि बालमित्याहुः V. I, P. I, 334, 12
- अज्ञानात्प्राश्य विण्मूत्रं V II, P I, 369, 19
- अज्ञातकुल-नामानं V I, P I, 399, 3
- अज्ञातकुल-नामान V I, P. I, 398, 17
- अज्ञानाद्यादि वा मोहात् V I, P. I, 259, 6
- अज्ञानादापवोऽपि वा V II, P. I., 427, 11
- अज्ञानाद्भुञ्जते विप्रा. V II, P. I, 418, 10.
- अज्ञानामुपदेष्टव्यं V II, P I, 234, 8
- अज्ञो भवति वै बाल. V I, P I, 334, 10
- अट -
- अटंभ्या ये समुत्पन्नाः V I, P II., 392, 2
- अटवी पर्वताः पुण्या V I., P II., 303, 10
- अटेत पृथिवी सर्वा V I, P II, 338, 12.
- अण.—
- अण्डाभ्यां वर्जित लिङ्गम् V II, P. I, 322, 8.
- अणीयान् क्षुरधारायांः V I, P I, 89, 9.
- अत.—
- अत ऊर्ध्वम् V I, P II, 167, 14
- अत ऊर्ध्वं V II, P II, 246, 9
- अत ऊर्ध्वम् V II, P II, 109, 4.
- अत ऊर्ध्वं काल- V. II, P II, 109, 6
- अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते V. I, P. I., 131, 14.
- अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते V. I, P I, 53, 8.
- अत ऊर्ध्वं न कर्तव्यम् V I, P II., 329, 20
- अत ऊर्ध्वं न दोषः स्यात् V II, P. I, 424, 4
- अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि V II, P. I., 216, 8
- अत ऊर्ध्वमा- V II, P II, 109, 5
- अत ऊर्ध्वं यज्ञोपवीतं V I, P II, 170, 11
- अत एव च नित्यत्वम् V I, P. I., 113, 13

Vol. I. and Vol. II.

- अत एवचामि- V I, P I, 58, 17
 अतिकृच्छ्र चरेदेतत् V II, P I,
 460, 3
 अतिकृच्छ्र च रुधिरे V II, P I,
 459, 3.
 अतिकृच्छ्र चरेज्जुक्त्वा V. II, P. I.,
 372, 15
 अतिकृच्छ्र चरेहाता V II, P I,
 49, 14.
 अतिकृच्छ्रं तप्तकृच्छ्र V II, P I,
 323, 15.
 अतिकृच्छ्र पर्णकृच्छ्र V. II, P II,
 203, 9
 अतिक्रम्य द्विजवरान् V. I, P. II.,
 348, 10.
 अतिक्रम्य महारौद्र V. I, P II,
 348, 15.
 अतिरिथि V II, P II, 237, 8
 अतिथिमहणार्थाय V I, P II,
 393, 6
 अतिरिथि चाऽऽगत तत्र V I, P I,
 440, 2.
 अतिथि पूजयेद्यस्तु V. I., P I,
 216, 10
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो V. I, P I,
 115, 10
 अतिथिर्गृहमभ्येत्य V I, P I,
 215, 14
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो V I, P I,
 403, 1
 अतिराहातिदोहाभ्यां V II, P. I.,
 273, 4
 अतिवृत्तान्त आन्त V, I, P I,
 397, 3.
 अतिबाह्य च पादोत्त V. II, P. I.,
 254, 2
 अतिपातकिनस्त्वैते V II., P. I.,
 320, 14.
 अतिमानप्रवृत्तस्तु V. II., P II,
 234, 11
 अतिरात्रे शोडशिन V. I, P II.,
 373, 13
 अतिवादास्तितिक्षेत V. I, P. II.,
 194, 7
 अतिवाहिकसज्ञस्तु V. II, P. II.,
 208, 9
 अतिवृद्धानभार्याश्च V, I, P. II.,
 355, 4
 अतिवृद्धामतिकृशाम् V. II, P. I.,
 254, 5.
 अतिश्रेष्ठं त्रिपुगं च V. I., P I.,
 434, 15.
 अतीक्षणेनाऽभ्युपायेन V. I, P. I.,
 461, 8
 अतीतकाल जुहुयात् V II, P. II.,
 109, 14
 अतीतान् स्मरेद्भोगान् V I., P II.,
 196, 11
 अतीते दशरात्रे V I, P II, 234, 7
 अतीतेऽब्देऽपि कर्तव्य V. I,
 P II, 234, 19
 अत्रापि पितृगीता V I. P. II.,
 307, 7
 अदृष्टास्तत्र येऽस्य स्युः V. I, P II,
 325, 20
 अतैजसानामेव V. II, P I., 149,
 21.
 अतैजसानि पात्राणि V I, P II.,
 191, 6
 अतो दिवा वा रात्रौ वा V. II, P I.,
 167, 10
 अतो न रोदितव्य हि V. I, P II.,
 292, 20
 अतोऽन्यथा तु मानुष्ये V I., P I.,
 181, 10.

The General Index of Quotations,

- अतोऽन्यथा तु सव्येन V. I, P. I.,
354, 18.
- अतोऽन्यथा सङ्करकारणानि V. II.,
P I, 326, 10
- अतोऽन्येषु च भुक्त्वात्र V. II, P. I
426, 4.
- अतो बालतरस्यास्य V II, P II
64, 2
- अतो विवर्जयेत् प्राज्ञो V I, P I
194, 10
- अत्र कूर्चं ददाति V I, P. I., 373, 7
- अत्र च पितृगाथा भवति V. I
P II, 419, 2
- अत्र पितरः V I, P. II, 432, 9.
- अत्र पितरो मादयर्व्वं V I, P II
432, 6
- अत्र स्थानानि कल्पयति V I, P I.
373, 8
- अत्र ह्येण्यदपत्य भवतीति V II, P. I.
104, 2
- अत्राधः स्थानानि V I, P. I
369, 15
- अत्रिरददासौर्वाय V. I, P I., 11, 5
- अत्रिर्व्वसिष्ठः कश्यप V I, P II
71, 15
- अत्यक्ताग्नेस्तु पिण्डोक्तिः V I,
P II, 444, 14
- अत्यन्तमलिन कायो V I, P I.,
258, 15
- अत्यन्तरोगयुक्ताङ्गः V I, P I,
139, 14
- अत्यम्लं शुक्तमाख्यातं V I,
P. II, 383, 18
- अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो V II, P. II,
62, 2
- अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो V II, P II,
2, 2
- अत्यर्थं यद्रजः स्त्रीणां V. II, P I,
165, 17.
- अत्युस्कटैरहित्यैस्तु V. II, P II,
277, 2
- अत्युच्चमतिह्रस्वं च V I, P. II,
73, 8
- अत्युष्ण सर्वमन्न स्यात् V I, P II,
427, 17
- अतः पर तु छन्दांसि V I, P II.,
135, 5
- अतः काम्यानि वक्ष्यामि V I, P II.,
315, 7
- अतः पर प्रवक्ष्यामि V I, P. II,
193, 13
- अतः पराक्षरो नाम V I, P I., 74, 5
- अतः सुतेन कर्तव्य V. I, P II.,
446, 21
- अथ.—
- अथ V II., P II, 189, 17
- अथ काण्डऋषीनेतान् V I, P I.,
357, 5.
- अथ काषायवासा V. I, P. II.,
178, 18
- अथ केशवादिनामभिः V I., P I.,
370, 21
- अथ कृष्णाणि भवन्ति V II, P I,
30, 6
- अथाक्षरेण स्वात्मानं V. I, P I,
432, 4
- अथ खल्वयं पुरुषो V II, P I,
10, 18
- अथ गङ्गा V II, P II., 201, 12
- अथ गुरुतल्प-V II, P II, 167, 16.
- अथ चाद्रायणम् V II., P I, 304, 2
- अथ चेदन्तरा प्रमीयेत V I, P. II,
266, 21
- अथ चेदन्तरा प्रमीयेत V I, P. II.,
266, 22
- अथ तुलाम् V. II, P. II, 187, 5.

- अथ वक्षिणतः V I, P I, 352, 7
 अथ देवप्रतिष्ठाया V I P II,
 258, 8
 अथ पुनर्व्रती V I, P II, 151, 12
 अथ पुरुषस्य काम- V II, P I,
 14, 16
 अथ बलिहरणम् V I, P I, 384, 1
 अथ ब्राह्मणस्य V II, P II, 153, 1.
 अथ यदि गृह्येऽग्नी- V I, P I,
 314 10.
 अथ यदि ते V. I, P I, 140, 15
 अथ यदि दशरात्र- V I, P II, 267, 4.
 अथ यदि वातो V I, P. I, 349, 10
 अथ यस्य V II, P II, 122, 8
 अथ यस्य पिता V II, P II,
 121, 19
 अथ यो मन्त्रे V I, P I, 178, 17
 अथ योऽयमतिर्यगूर्ध्वम् V I, P I,
 126, 11
 अथ योऽत्यमवाञ्चम् V I, P I,
 126, 12
 अथ यो ह खलु वा V I, P I, 106.10
 अथर्वशिर V II, P II, 157, 10
 अथर्वशिरस चैव V II, P II,
 159, 8
 अथर्वशिरसांऽध्येता V I, P II,
 342, 15
 अथर्वशिरसोऽध्येता V I, P II,
 341, 11
 अथर्वशिरसोऽयेता V I, P II,
 144, 13
 अथ वा V II, P II, 122, 7
 अथवा चतुर्विंशतिवर्षाणि V I, P
 II, 197, 13
 अथवा देवमीशानम् V I, P. I., 372,
 5.
 अथवा पावमानेष्टिः V. II., P. II.,
 196, 14.
- अथवा यद् गुरुर्भूयात् V II, P I,
 10, 17
 अथ वै ब्रह्महत्यायां V. II, P II,
 59, 2
 अथ व्याहृतिभिर्निर्माल्य व्यपोहोत्तरत-
 श्चण्डेशाय V I, P. I., 374, 1.
 अथ व्याहृतिभिर्निर्माल्य व्यपोहोत्तरतां
 विष्वक्सेनाय V. I, P I.,
 370, 6
 अथ श्राद्धममावास्याया V I., P. II,
 322, 3
 अथ संवत्सरे पूर्णे V I, P. II,
 451, 11
 अथ सपिण्डीकरणम् V I, P. II.,
 451, 6.
 अथसपिण्डीकरणम् V I, P II.,
 451, 8
 अथ सर्वाणि धान्यानि V II, P I,
 366, 1
 अथ सायंप्रात V I, P I, 380, 15
 अथ सावित्री V I, P I, 345, 14
 अथ सावित्र्या V I, P I., 370, 2
 अथ सीमन्तोन्नयन V I, P II
 21, 7
 अथ स्वप्रा. V II, P II, 2. 9.
 अथ स्वागतेनाभिनन्दति स्वागतमधुना
 V I, P I, 369, 11
 अथ स्वागतेनाभिनन्दति स्वागतमनु-
 स्वागतं V I, P I., 373, 4.
 अथ ह खलु वा V I, P I, 106, 11
 अथ ह याज्ञवल्क्यस्य V I., P. I.,
 11, 6
 अथ हैन विदग्धः V I, P I., 205,
 10
 अथागच्छेत वीढायां V. I, P II.,
 94, 5.
 अथाऽऽगम्यगृह विप्र V. I., P. II.,
 311, 6.

- अथाऽऽचम्य निरुद्धासु. V I., P II., 192, 13
- अथाऽऽचान्तेषु चाचम्य V I., P II., 434, 6.
- अथातो V I., P I., 38, 7
- अथातो महापुरुषस्य V I., P I., 369, 4.
- अथातो महादेवस्याहरहः V I., P I., 372, 17
- अथातः V II., P II., 156, 11
- अथातः V II., P II., 184, 5
- अथातः पङ्क्तिपावना भवन्ति V I P II., 342, 5
- अथातः पततां पुसां V II., P II., 208, 6
- अथातः प्राणाद्वृत्ति- V I., P I., 417, 15
- अथातः सन्ध्योपासनविधिं V I., P I., 294, 12.
- अथातश्चान्द्रायणम् V II., P I., 299, 10.
- अथातः स्वाध्ययोपाक्रमं V I., P II., 127, 5.
- अथादित्यस्यास्तमयात् V I., P II., 158, 17
- अथानवेक्षमेत्याप V I., P II., 287, 18
- अथापकृष्य विष्मूत्र V I., P I 226, 9
- अथापर V II., P II., 174, 4
- अथापर त्र्यह V II., P II., 174, 5
- अथापरत्र्यहसुप- V II., P II., 174, 6
- अथापर परिव्राजकलिङ्ग V I., P II., 170, 6.
- अथाऽऽशुचिकराणि V II., P II., 133, 15
- अथाऽऽशौचापगमे V I., P II., 297, 14.
- अथाष्टभिर्नामधेयै V I., P I., 374, 18.
- अथंतरेषा पशूना V I., P I., 52, 6
- अथैकोद्विष्टमेक V I., P II., 447, 20
- अथैतानुप्रतिष्ठत V I., P II., 433, 18.
- अथैत स्नापयति V I., P I., 370, 8
- अथैन स्नापयित्वा V I., P I., 374, 2.
- अथात्तरत V I., P II., 67, 15
- अथात्कतर्पणम् V II., P II., 174, 12
- अथोपतिष्ठेदादित्यम् V I., P I., 297, 1
- अथोपनयनम् V II., P II., 122, 3
- अद्.—**
- अदण्ड्यात् दण्डयन् राजा V I., P I., 16, 3, 129, 6, 447, 9.
- अदत्तदाना जायन्ते V I., P I., 178, 14
- अदत्तादाननिरत V II., P II., 214, 9
- अदत्तादाननिरत V II., P II., 229, 6
- अदत्तानामुपादान V II., P II., 112, 7
- अदत्तादायी V II., P II., 258, 12.
- अदत्तान्यग्निहीनस्य V I., P II., 386, 15
- अदत्त्वा कर्षको देवि V I., P II., 14, 16
- अदत्त्वा चाऽग्नि-विप्रेभ्यः V II., P II., 228, 4
- अदत्त्वा द्विज-देवेभ्यः V I., P I., 434, 13

- अदस्वा भक्ष्यमभाति V. II., P. II.,
232, 6
- अदस्वा ये तथाऽभन्ति V. II., P. II.,
230, 4
- अदत्ते तु निराशास्ते V. I., P. I.,
362, 17
- अदीयमाना भर्तारम् V. I., P. II.,
81, 8
- अदीर्घसूत्र स्मृतिमान् V. I., P. I.,
462, 13
- अदुष्टश्चेद्दुरो राज्ञा V. I., P. II.,
90, 2
- अदृष्टमङ्गिर्निर्गिन्तः V. II., P. I.,
196, 7
- अदेशकाले यद्दानम् V. I., P. I.,
184, 3.
- अदैवं तद्विजानयित् V. I., P. I.,
388, 6
- अद्भ्यः पृथिवी V. I., P. I., 105, 7.
- अङ्गिर्वाचा च दन्तायां V. I., P.
II., 93, 3
- अङ्गिस्तु प्रकृतिस्थाभिः V. I., P. I.,
236, 6
- अङ्गिस्तु प्रोक्षणं शौचं V. II., P. I.,
177, 7, 148, 15
- अङ्गिर्यस्तर्पयेन्नित्यं V. II., P.,
253, 5
- अङ्गिः समुद्भूताभिस्तु V. I., P. I.,
236, 2
- अध.—
- अधमं वाचिकं प्राह V. I., P. I.,
305, 2
- अधमानि तु शेषाणि V. I., P. I.,
183, 2
- अधमान्यवशिष्टानि V. I., P. I.,
183, 10
- अधमा प्रोच्यते नित्यं V. I., P. I.,
309, 15.
- अधमा मध्यमाऽऽन्या च V. II., P.
II., 217, 14
- अधर्माय V. II., P. II., 188, 1
- अधमोत्तम-मध्यानाम् V. I., P. I.,
272, 3
- अधर्मं धर्ममित्याह V. II., P. II.,
229, 16
- अधर्मज्ञा गताचारा V. II., P. II.,
235, 12
- अधर्मादपि षड्भागो V. I., P. I.,
453, 15
- अधर्मो धर्म इति च, V. I., P. I.,
88, 4
- अधर्मं प्रगृहीतं स्यात् V. I., P. I.,
475, 13
- अन्धश्च जायते लोके V. II., P. II.,
261, 1
- अन्धश्च तिसृभिः कार्यं V. I., P. I.,
272, 10
- अधस्ताच्छतकृत्वोऽपि V. I., P.
I., 248, 6
- अधस्तात् समिधः V. I., P. II.,
66, 17
- अधस्तात्प्रवमान्मासात् V. I., P. II.,
240, 14
- अधार्मिकं तस्करं च V. I., P. II.,
134, 8
- अधिकं वाऽपि विद्येत V. I., P. I.,
169, 8
- अधीतवेरो जपकृतं V. I., P. II.,
147, 8
- अधीतस्य V. II., P. II., 99, 14.
- अधिविज्ञा तु या नारी V. II., P.
I., 357, 11
- अधिविज्ञा तु या नारी V. I., P. II.,
115, 5.
- अधीत्य चतुरो वेदान् V. I., P. I.,
153, 11.

- अधीत्य चाधिगम्यार्थं V. L., P. II.,
54, 2
- अधीत्य विधिवद्देवान् V. I., P. II.,
150, 1
- अधीत्य विस्मृते वेदे V. I., P. II.,
356, 16.
- अधीत्य शाखामात्मीयां V. I., P.
I., 153, 5
- अधिविन्नापि भर्तव्या V. I., P. II.,
112, 1
- अधिष्ठानानि दानानां V. I., P. I.
180, 2
- अधीष्व भो इति ब्रूयात् V. I., P. I.
147, 11
- अधोगतिं ब्रजेत् क्षिप्रम् V. L., P.
II., 97, 4
- अधोच्छिष्टे त्वहोरात्रम् V. II., P. I.
163, 6
- अधोदृष्टिनैष्कृतिक V. I., P. I.,
188, 1
- अधोवायुसमुत्सर्गे V. I., P. I., 240, 1
- अध. शय्याऽऽसनाः V. I., P. II.,
293, 18
- अधःशायी V. II., P. II., 72, 13
- अध.शायी जटाधारी V. II., P. I.,
320, 18
- अध्यापिता ये V. I., P. I., 75, 3
- अध्यापनं च वेदानां V. I., P. II.,
83, 2
- अध्यापनं चाध्ययन V. I., P. I.,
145, 15
- अध्यापनं याजनं च V. I., P. I.,
339, 4
- अध्यापनं याजनं च V. I., P. I.,
340, 7.
- अध्यापयामास पितृन् V. I., P. I.,
334, 7
- अध्यापयेत्तु प्रथमं V. I., P. II.,
31. 2.
- अध्यात्मनिरतिज्ञानम् V. I., P. I.,
218, 4
- अध्यात्मरतिरासीनो V. I., P. II.,
194, 11
- अध्यायानामुपाकर्म V. I., P. II.,
126, 19
- अध्यास्य शयनं यान V. II., P. II.,
146, 6
- अध्यर्धयामादा सायं V. L., P. I.,
297, 20
- अध्येष्यमाणं तु गुरु V. I., P. I.,
147, 10
- अध्वग. क्षीणवृत्तिश्च V. L., P. I.,
411, 16
- अध्वानं प्रतिपन्नस्य V. I., P. I.,
411, 19
- अध्वनोऽप्यागतं विप्र V. L., P. I.,
405, 5
- अध्वर्युर्गृहपतिं V. I., P. I., 219, 4.
- अन.—
- अन्तेच वाससां त्याग V. II., P. I.,
170, 1
- अन्ते पुनर्प्रवाशी तु V. I., P. I.,
421, 16
- अन्तरप्रभवाणां च V. II., P. I.,
125, 0.
- अन्तरागमने सद्य V. II., P. II.,
139, 12
- अन्तरा जन्म-मरणे V. I., P. II.,
263, 19
- अन्तराला बहिर्वर्णा V. I., P. II.,
122, 4
- अन्तरा वा V. II., P. I., 68.
- अन्तरेण यदा गच्छेत् V. II., P. II.,
146, 13.
- अन्तरेण यदा गच्छेत् V. II., P.
II., 146, 11.

- अन्त पक्वकषायोऽसौ V. I., P. II.,
155, 17
- अन्तःपुरप्रचारं च V. I., P. I.,
469, 11
- अन्तः प्रविष्टः V. I., P. I., 214,
10.
- अन्त प्राण्यवपनां च V I., P I.,
227, 18.
- अन्तर्जले विशुद्धयेत V. II., P. II.,
163, 2.
- अन्तर्जानु शुचौ देशे V I., P. I.,
234, 15
- अन्तर्वर्षे कुशाच्छिन्ने V I., P. II.,
406, 4.
- अन्तर्वशाहे जातस्य V I., P II.,
230, 17
- अन्तर्वशाहे दर्शो तु V I., P II.,
291, 16
- अन्तर्वशाहे भुक्त्वान्न V II., P I.,
422, 13.
- अन्तर्वशाहे विप्रस्य V I., P. II.,
283, 13
- अन्तर्वशाहे स्यातां चेत् V. I., P. II.,
263, 15
- अन्तर्वशाहोपरतस्य V I., P II.,
230, 20
- अन्तर्धाय तृणैर्भूमिं V. I., P. I.,
221, 17.
- अन्तर्वल्नी तु या नारी V. II., P.
I, 349, 4.
- अन्तर्वल्नी तु युवतिः V II., P I
346, 3
- अन्तश्चरसि भूतेषु V I., P I
417, 18.
- अन्त्यजागमने मर्त्यां V. II., P
II, 270, 12.
- अन्त्यजानां तु गमने V. II., P. I.
106, 18.
- अन्त्यजानामुच्छिष्ट- V. II., P. I.,
394, 4.
- अन्त्यजेन तु सम्पर्के V II., P. I.,
346, 11.
- अन्त्यजैः खानिता कूपाः V I, P.
I, 111, 15
- अन्त्ये त्वन्त्यानाम् V. I., P. II.,
294, 2
- अन्त्य-पाक्षि-स्थावरतां V. II., P.
II., 213, 16.
- अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते V. II., P. I.,
115, 4
- अन्त्याना-भुक्तशेषे तु V II., P I.,
397, 6
- अन्त्यावसायिनीगमने V I., P. I.,
308, 18.
- अन्त्यावसायिनां भुक्त्वा V II, P I.,
388, 2
- अन्त्यावसायिनामन्नम् V. II., P. I.,
116, 10, 368, 10
- अन्धतामिस्रम् V II., P. I.,
19, 11.
- अन्धवन्मूकवत् पद्भु-V I., P. II.,
196, 11.
- अन्धो शीपापहारी स्यात् V. II., P.
II., 260, 13.
- अनमिकः प्रवासी च V I, P II.,
334, 12
- अनमिकस्तु यो विप्र V. I, P I.,
382, 15
- अनमिरनिकेत' स्यात् V. I, P II.,
145, 9
- अनमिश्वेदाद्य गृह्णित्वा V I., P II.,
415, 9.
- अनडुत्सहितां गां च V. II., P. I.,
367, 20
- अनडुहः श्रियं जुष्टा V. I., P. I.,
190, 16.

- अनतीतद्विवर्षस्तु V. I, P. II, 941, 15
 अनदन्नन्नमहैव V I, P II, 276, 4.
 अनध्यायस्तु कर्तव्यो V I, P. I, 155, 14.
 अनध्यायस्तु नाङ्गेषु V I, P I, 159, 2
 अनध्यायेष्वधीत यत् V I, P I, 154, 15
 अनधीत्य गुरौ वेदान् V I, P II, 150, 7
 अनन्त बुहितुर्दान V I, P. I, 186, 12
 अनन्तमभय चैव V I, P II., 338, 18
 अनन्तरमरिं विद्यात् V I, P I, 469, 14
 अनन्तर्गभिणं सात्र V I, P I, 257, 1
 अनन्ताश्च यथा भावा V II, P II, 214, 1
 अनन्यपूर्विका कान्ताम् V I, P. II, 55, 2.
 अनपत्यं त्वेकपुत्रम् V I, P II, 106, 19
 अनपत्यो दरिद्रश्च V II, P II, 231, 18
 अनपाकृत्य मोक्ष तु V I, P II, 150, 4
 अनभ्यर्च्योदपात्र तु V I, P II, 433, 16
 अनभ्यसूया च तथा V I, P II, 81, 13
 अनभ्यासाच्च वेदानाम् V II, P I, 9, 14
 अनभिख्यातदोषस्तु V II, P II, 153, 10.
 अनमित्रो न चाऽमित्रो V. I, P. II, 34, 19.
 अनर्चितं वृथामांसं च V II, P I, 389, 5
 अनर्चितं वृथामांसं V II, P. I, 383, 1
 अनर्हत यद्ददाति V I, P I, 189, 9.
 अनर्हेषु च रागेण V I, P. I., 180, 8
 अनभ्रतापि सततम् V I, P I., 380, 12
 अनष्टरसभाण्डानां V II, P. I., 124, 12
 अनरभ्रा चैव हिसाया V II., P I, 85, 9
 अनस्थि-पाणि-पाद स्यात् V II, P II, 271, 5
 अनस्थि शतमेक तु V I, P I., 138, 9
 अनाख्याय द्दहोष V I, P II., 91, 21
 अनागतां तु ये पूर्वाम् V I, P II., 164, 18.
 अनातुर सति धने V II, P II, 141, 15
 अनातुरः सप्तरात्रम् V I, P. II, 44, 8
 अनातुरः सप्तरात्रम् V II, P II. 130, 13.
 अनात्रेयी राजन्यहिसायाम् V II., P I, 102, 14.
 अनात्रेय्या चैवम् V. II, P I., 97, 15
 अनादताश्च यस्यैते V I, P I., 377, 13
 अन्न क्षेत्रं गृह वाऽपि V II, P II, 261, 15
 अन्नचोरो भवेद्यस्तु V II, P II, 261, 9
 अन्न तस्य न भान्कव्य V. II P I. 449, 12.

- अन्नं तु सदधि-क्षीरं V I, P II, 371, 15
 अन्नदानादृते सर्वम् V I, P II, 117, 4
 अन्नं दृष्ट्वाप्रणम्याऽऽदौ V I, P I, 417, 12
 अन्नादिभूणहा माष्टि V II, P I, 224, 12
 अन्नेन पूजनीयश्च V I, P I, 413, 2
 अन्नेनैवाब्दिकं कुर्यात् V I, P II, 324, 17
 अन्नं पर्युषितं विभ्रं V II, P II, 243, 2
 अन्नं पर्युषितं विभ्रं V II, P I, 227, 10
 अन्नं पाणितले दत्तं V I, P II, 416, 1
 अन्नं पात्रे समुद्धृत्य V I, P II, 365, 2
 अन्नं पुष्टिकरं चास्तु V I, P I, 433, 12.
 अन्नं बलाय मे भूमे V I, P I, 333, 0
 अन्नं भुक्त्वा द्विजं कुर्यात् V II, P I, 446, 11
 अन्नमयं हि V I, P I, 103, 20
 अन्नमेकादशं पक्वं V II, P II, 143, 7
 अन्नमेव परं गावा V II, P I, 248, 17
 अन्नं विद्या-मधु-स्त्रीणां V I, P I, 183, 3
 अन्नं व्याहृतिर्भर्त्वा V I, P I, 382, 18
 अन्नहीनं क्रियाहीनं V I, P II, 421, 4
 अन्नहीनो रक्षेत्राष्ट्रं V I, P I, 170, 2.
 अन्नात्पुरुषः V I, P I, 105, 7
 अन्नादौ V I, P I, 47, 7
 अन्नापहारी V II, P II, 258, 14
 अन्नेन चान्नस्य V I, P II, 10, 15
 अनापद्यपि धर्मेण V I, P I, 201, 15
 अनामिकाऽन्नदा नित्यं V I, P I, 266, 9
 अनायासप्रदायीनि V I, P I, 434, 6, 439, 7
 अनारब्धकार्यं V II, P II, 275, 5
 अनारोग्यं सर्वकामाः V I, P I, 282, 9
 अनार्तश्चोत्सृजेद्यस्तु V I, P I, 301, 13
 अनार्यैर्न V II, P II, 174, 8
 अनार्षयं ब्राह्मणानाम् V I, P II, 73, 7
 अनाविष्कृतपापांस्तु V II, P II, 154, 12
 अनाशकान्निवृत्तश्च V II, P II, 130, 3
 अनाश्रमी V II, P II, 135, 6
 अनाहितामिता स्तैन्यम V II, P I, 17, 1
 अनाहितामिता V II, P II, 100, 8
 अनाहितामिताऽपण्य- V II, P II, 101, 6
 अनाहितामयाऽज्ञाना V II, P I, 209, 19
 अनाहिताग्निरेकेन V I, P II, 286, 20
 अनाहिताग्निर्ब्रह्माख्यम् V I, P I, 318, 17
 अनाहिताग्ने प्रेतस्य V I, P I, 453, 7
 अनाहिताग्निस्त्वौपासन- V I, P II, 413, 8.

- अनिग्रहाच्चन्द्रियाणां V. II., P. I.,
7, 16.
- अनिग्रहाच्चन्द्रियाणां V. I., P. I.,
54, 5
- अनिन्दन् भक्षयेन्नित्यं V. I., P. I.,
427, 15
- अनिन्द्यजीव-कर्मा च V. I., P. I.,
181, 2
- अनिन्द्येषु विवाहेषु V. I., P. II.,
118, 13
- अनिन्द्येनामन्त्रिते V. I., P. II.,
366, 7
- अनित्यतां च मर्त्यानां V. I., P.
II., 107, 1
- अनित्यो विजयो यस्मात् V. I., P.
I., 460, 2
- अनिबद्धप्रलापी च V. II., P. II.,
229, 5
- अनिमन्त्रितभोजी V. II., P. II.,
285, 9
- अनिचितैरनाहृतैर् V. II., P. I.,
234, 17
- अनिर्दशाहगोश्चैव V. II., P. I., 405,
10.
- अनिर्दशाया गो क्षीरम् V. I., P.
II., 380, 11
- अनिर्दशाहे पारशावे V. II., P. II.,
421, 7
- अनिर्दशाहै तान्यपि च V. II., P. I.,
403, 16
- अनिर्विष्टांश्चैकशफान् V. I., P. II.,
387, 4
- अनिर्वर्त्य महायज्ञान् V. II., P. II.,
141, 14
- अनिर्वृत्ते दशाहे तु V. I., P. II.,
230, 8
- अनिरुद्धं च मां प्राड्. V. I., P. I.,
366, 9
- अनिशेष्य न भोक्तव्यं V. I., P. II.,
433, 13.
- अनिष्ट चाप्यनिष्टेषु V. I., P. I.,
448, 18
- अनिष्ट-दुष्ट-शब्दांश्च V. I., P. II.,
303, 2
- अनिष्टत्वाद्वहत्वाद्वा V. I., P. II.,
423, 12
- अनिष्टत्वाद्वहत्वाद्वा V. I., P. II.,
423, 12
- अनिष्टयज्ञोऽपूतात्मा V. I., P. I.,
161, 4
- अनिष्टा चैव यज्ञैश्च V. I., P. II.,
150, 8
- अनिष्टा नवयज्ञेन V. I., P. I.,
168, 14
- अनुकल्पस्त्वय ज्ञेय. V. I., P. II.,
344, 18
- अनुक्तनिष्कृतीनां तु V. II., P.
I., 460, 16.
- अनुक्तनिष्कृतीनां तु V. II.,
P. I., 460, 16
- अनुक्तनिष्कृतीनां तु V. II., P.
I., 460, 16
- अनुक्तेषु विधिं ज्ञात्वा V. II., P.
I., 461, 14
- अनुक्रोशवशाद्दत्तं V. I., P. I.,
182, 8
- अनुगच्छति भर्तारं V. II., P. I.,
54, 10
- अनुगम्याम्भासि ज्ञात्वा V. I., P.
II., 280, 20
- अनुग्रहं तु वक्ष्यामि V. II., P.
I., 376, 2.
- अनुग्रहपरं प्रथो V. I., P. II.,
185, 6
- अनुग्रहार्थं विप्राणां V. II., P. II.,
171, 4.

अनुग्रहान्ति चाऽन्यःऽन्यम् V I, P I, 474, 20	अनुयोगप्रदानेन चीन् V II, P II, 123, 8
अनुच्छिद्य भवत् तावत् V I, P. I, 426, 15	अनुरागापरागौ च V I, P I, 169, 13
अनुज्ञातश्च भिक्षाक्षम् V I, P I, 152, 6	अनुलोमास्तु V I, P II, 120, 2
अनुज्ञातस्तन कुर्यात् V II, P I, 302, 12	अनुवर्त्तनमेतेषां V I, P I, 332, 5
अनुज्ञातःऽपि सन् पित्रा V II, P I, 52, 15	अनुवर्त्तत जीवन्त V II, P I, 56, 1
अनुज्ञाप्य गुरु चैव V I, P II, 182, 3	अनुवृत्तौ च नान्येषां V I, P II, 468, 2
अनुत्क्षेष्टे न स्नायात् V I, P I, 285, 15	अनुष्णाभिरफेनाभि V. I, P I, 236, 15
अनुद्वेगकरा नृणा V I, P II, 31, 9	अनुष्ठितं तु यद्देवै V I, P II, 68, 16
अनुपनीतिन V I, P II, 67 13	अनुसवनम् V II, P II, 174, 9
अनुपातकिनस्त्वेते V II, P II, 91, 8	अनृतं मद्यगन्ध च V. I, P I, 298, 6
अनुपातकिनस्त्वेते V II, P I, 15, 18	अनृत च समुत्कर्षे V II, P II, 103, 11
अनूढकमुत्र-पुरीषकरणे V II P I, 336, 9	अनृत च समुत्कर्षे V II, P II, 95, 7
अनूपाकृतमासानि V II, P I, 464, 15	अनृत त्रातिवाद् च V I, P I, 180, 16
अनुपेतोऽपि कुर्वीत V II, P II, 165, 15	अनृतवचनम् V II, P II, 99, 13
अनुपेतस्तु यो बालां V II, P II, 80, 3	अनृतवाक् V II, P II, 257 11
अनुबन्ध परीक्षयाथ V I, P I, 454, 18	अनृतवाक् V II, P II, 134, 8
अनुबन्धादिक दृष्ट्वा V II, P II, 204, 6	अनृतम्येनसस्तस्य V II, P II, 42, 12
अनुबन्धादि विज्ञाय V I, P II 68, 2	अनृताभिशसनाक्रोशे V II, P II, 151, 2
अनुबन्धादि विज्ञाय V II, P I, 235, 15	अनृती सोमप कुर्यात् V II P II, 43, 5
अनुभाविना च परिपावनम् V I, P II, 296, 15	अनृतुमती ब्राह्मणी V. II, P I, 104 6

- अनृतेन V II, P II, 152, 6. अन्यच्च गा-कृष्णाजिन V. I.,
 अनृतौ तु यदा गच्छेत् V II, P II, 436, 15
 P II, 4, 8 अन्यत् शरीरमादत्ते V II, P. II,
 अनृण स्यात् पितृणा तु V I, P 211, 3
 II., 465, 21 अन्यत्र V II, P II, 150, 3
 अनृणा अथो V I, P. II, 150, अन्यत्र कुलटा-षण्ड- V I, P. I.,
 19 202, 10
 अनेकधर्मशास्त्रज्ञ V II, P I, अन्यत्र गर्भविशेषात् V II, P. I.,
 230, 11 167, 5
 अनेकानि सहस्राणि V II, P I, अन्यत्र दधि-सक्त्वा-ऽऽ ज्य- V I.,
 54, 1 P I, 422, 17
 अनेकैभ्यो हि इत्तायाम् V I, अन्यत्र दध्न क्षीराद्वा V I, P II,
 P II, 94, 3 425, 21
 अनेन तु विधानेन V II, P II, अन्यत्र पुनराधान V II, P II,
 58, 15 109, 10
 अनेन प्रसविष्यध्वम V I, P I, अन्यत्र भोजन कुर्यात् V I, P. II.,
 159, 11 279, 4
 अनेन विधिना गोघ्नो V II, P I, अन्यत्र माता-पित्रो V I, P II,
 248, 6. 278 9
 अनेन विधिना वेह V I, P II, अन्यत्र रासभा-ऽजा ऽवि- V II,
 50, 12. P I, 188, 11
 अनेन विधिना नित्य V I, P I, अन्यत्र सूतका ऽऽशौच- V I, P.
 311 I, 302, 2
 अनेन विधिना यस्तु V II, P. I, अन्यत्र हिरण्योदकौ V I, P. II.,
 247, 1 381, 18
 अनेन विधिना वाऽपि V I, P I, अन्यथा निष्फल तस्य V I, P. II.,
 138, 13 117, 1.
 अनेन हविषा तप्त V I, P I, अन्यथा वाहयन राजन V I,
 375, 14 P II, 7, 9
 अनौद्धत्यमहीनत्व V I, P II, अन्यथा वर्तमानो तौ V I, P II.,
 181, 13 443, 17
 अनौरसेषु पुत्रेषु V I, P II, अन्यथा विप्रव V I, P I,
 249, 18 477 15
 अनौरसेषु पुत्रेषु V I, P II, अन्यथा सङ्कर—V I., P II.,
 250, 10 64, 6
 अनौरसेषु पुत्रेषु V I, P II, अन्यद्वययुत तैल V. I, P I
 250, 4 283, 9
 अन्य प्रयच्छेत् V. II, P II, अन्यद्वयैरद्वय यत् V II., P I,
 148, 11 365, 17

अन्यदेशगता पत्नी V. I, P II, 439, 5
 अन्यानि V II, P II., 202, 13
 अन्यानि वा पवित्राणि V II, P II, 47, 16
 अन्याश्रितेषु दारेषु V I, P II, 250, 16
 अन्यांसा चैव नारीणा V II, P I, 56, 12
 अन्याश्चाभिमतान्देवान V I, P I, 365, 7
 अन्यस्मिस्तात्तियौ तस्मिन् V I, P II, 331, 10
 अन्यस्मै विधिवद्देया V I, P II, 89, 9
 अन्यस्मै विधिवद्देया V I, P I, 81, 9
 अन्य त्वेव विजानन्ति V I, P I, 366, 10
 अन्येषां प्रेतकार्याणि V I, P II, 467, 14.
 अन्येष्वपि तु कालेषु V I, P I, 457, 19
 अन्यै शतहताखंमात V I, P I, 312, 1
 अन्यैरपि कृते कूपे V I, P I, 206, 5
 अन्वष्टव्य च पूर्वेषु. V I, P II, 411, 4
 अन्विता यान्त्यचरित-V II, P I, 5, 7

अप —

अपकार तु य. कुर्यात् V II, P II., 239, 7
 अपत्नीक प्रवासी च V I, P II, 333, 19
 अपत्नीक. समारोप्य V I., P. II, 138, 3

अपत्य स्तत्वमेवैक V I, P II, 100, 18
 अपत्य रोहिणीषु V I, P II, 313, 17
 अपत्यकामो रोहिण्यां V I, P II., 312, 11
 अपत्यजन्म शूद्राया V I, P. II., 97, 18
 अपत्यलोभाद्या तु स्त्री V. II, P. I, 36, 3
 अपत्य-विजयैश्वर्य -V I, P I, 181, 13
 अपत्यस्यैव चापत्ययम् V.I, P I., 139, 19
 अपत्यार्थं स्त्रिय. सृष्टा V I, P II, 76, 18
 अपरपक्षे आदू कुर्वीत V I, P II, 322, 20
 अपरश्चूर्ण V I, P II, 276, 11
 अपराबाधमक्लेश V I, P I, 181, 8
 अपरा वृषली ज्ञेया V I, P II, 356, 21
 अपराहं न मध्याह्नं V I, P I, 136, 9
 अपरीक्षितभाजी स्यात् V II, P II, 227, 8
 अपरेणाम्नि V I, P I, 384, 13
 अपर निष्कृति ब्रूय V II, P I, 201, 3
 अपरैरश्रुत किञ्चित् V I, P I, 304, 7
 अपवित्रकर काश्चित् V I, P I, 242, 8
 अपवित्रीकृतौ तौ तु V I, P I, 276, 9
 अपशवो वा V I, P I, 66, 16
 अपश्चात्तापिन कष्टान् V II, P. I, 4, 18.

- अपश्यन्नन्धको रग्धः V. I, P I, 317, 5
- अपसव्य तत कृत्वा V I, P II, 407, 5
- अपसव्य तत. कृत्वा V I, P II., 407, 17
- अपसव्य ततः कृत्वा V I, P I, 357, 18
- अपसव्य तत. कृत्वा V I, P I, 356, 8
- अपसव्य तु तत्रापि V I, P II, 437, 1
- अपसव्य तु तत्रापि V I, P II, 437, 1
- अपसव्य न कुर्वति V I, P II, 460, 5
- अपसव्येन कर्तव्य V I, P II, 422, 11
- अपसव्येन कर्तव्य V I, P II, 417, 3
- अपसव्येन पित्र्ये च V I, P II, 361, 20
- अपस्मारि कुल यच्च V I, P II 73, 12
- अपस्मारी च भवति V II, P II, 245, 3
- अपहता इति तिलान् विकिरित् V I, P II, 402, 1
- अपहृत्य व विप्रस्व V II, P II, 223, 13
- अपहृत्य च सर्वस्व V II, P II, 222, 12
- अपहृत्य तु वर्णाना V II, P II, 113, 6
- अपहृत्य नरा राम V II, P II, 290, 7
- अपहृत्य पशून् क्षुद्रान् V II, P II, 112, 10.
- अपहृत्य सुवर्णं वा V II., P II., 167, 3
- अपहृत्य सुवर्णस्य V II, P. II., 88, 1
- अपां घटशतोद्धारः V II, P I, 153, 14
- अपाङ्केयस्य य कश्चित् V II, P II, 144, 7
- अपाङ्केयान् यदुद्दिश्य V II, P I, 425, 1
- अपाङ्केय स विज्ञेय V I, P II., 353, 10
- अपा द्वादश गण्डूषै V I, P I., 253, 17
- अपा समीप नियता V I, P I, 344, 17
- अपाणि-पात्र V I, P I, 104, 14
- अपात्रीकरण कृत्वा V II, P II, 137, 18
- अपात्रीकरण ज्ञेयम् V II, P I, 17, 10
- अपानाय स्वाहेति V I, P I, 418, 4
- अपाने व्याने V I, P I, 420, 4
- अपापमक्लिबषम V I, P I, 275, 16
- अपापरोगी धर्मात्मा V I, P I, 181, 1
- अपामार्गं त्वमस्माकम् V I, P I, 274, 1
- अपामार्ग-शिरीषा-ऽर्क- V II, P I, 192, 7
- अपि चन्दनवृक्षस्य V II P II, 186, 8
- अपि जायेत साऽस्माक V I, P II, 307, 10
- अपि न. स कुले भूयात् V. I., P. I, 368, 11.

- अपि पापशरीरस्य V I, P I, 113, 15
- अपि भ्राता सुतो वाऽर्घ्यं V I, P I, 447, 2
- अपि धूणहणं मासान् V II, P II, 155, 4
- अपि वा गुणहीनाय V I, P II, 77, 11; 78, 3
- अपि वा-ऽग्नि- V II, P II, 11, 17
- अपि वा जातिमात्रेभ्यः V I, P I, 197, 9
- अपि वा क्षत्रियाया V I, P II, 96, 1
- अपि वा वामसी V I, P II, 36, 6
- अपि वैतेन कल्पेन V II, P II, 11, 17
- अपीडयातयो कामम V I, P I, 220, 8
- अपीडिता यूपवक्त्रा V I, P II, 35, 12
- अपुत्रय परंतस्य V I, P II, 458, 7
- अपुत्रा गुर्वनुज्ञातो V II, P I, 13, 5
- अपुत्रा कलहाक्रान्ता V II, P I, 230, 15
- अपुत्रा तु यदा भार्या V I, P II, 335, 5
- अपुत्राय वाम्येतल V I, P I, 362, 5
- अपुत्रा ये सृता केचित् V I, P II, 458, 9
- अपुत्रा ये सृता केचित् V I, P II, 329, 13
- अपुत्रे प्रस्थिते कर्ता V I, P II, 158, 4
- अपुत्रोऽनेन विधिना V I, P II, 70, 8.
- अपूता गर्हिता इमां V I, P I, 256, 1
- अपूपान् भक्षयच्छूद्रात् V I, P II, 386, 11
- अपूपापहारी V II, P II, 259, 7.
- अपूपा यव-गोधूम- V I, P II, 383, 12
- अपूपा सक्तवो धाना V I, P II, 383, 12
- अपूपाश्च करम्भाश्च V I, P II, 383, 6
- अपूर्णेऽपि कालिषु V II, P I, 128, 4
- अपूर्णेकादशाब्दस्य V II, P II, 63, 11
- अपेक्षित याचितव्य V I, P II, 422, 18
- अपेक्षित यो न दद्यात् V I, P II, 422, 16
- अपेय तु तदा तोय V II, P II, 25, 6
- अपो निशि न गृह्णीयात् V I, P I, 156, 8
- अपो मूत्र पुरिषाद्यैर् V II, P II, 7, 1
- अपः करनखस्पृष्टाः V I, P I, 247, 13
- अप प्रहाय V I, P II, 408, 10
- अपः समुद्धरेत् सर्वाः V II, P I, 154, 3
- अप सुराभाजनस्था V II, P I, 444, 5
- अप्रजाता विशुद्धयन्ति V II, P I, 150, 10
- अप्रजा येषु बशेषु V I, P II, 75, 3
- अप्रणोद्योऽतिथि साय V I, P I, 397, 12.

The General Index of Quotations,

अप्रणौघोऽतिथि सायम् V I, P I,
397, 17

अप्रतर्क्यमविज्ञेयं V II, P II,
216, 4

अप्रतिप्राह्यमादाय V II, P II,
184, 8

अप्रदुष्टां स्त्रिय हत्वा V II, P I,
84, 10, 102, 5

अप्रयत्न सुखार्थेषु V I, P II,
145, 20

अप्रयतश्च V I, P I, 329, 15

अप्रयच्छन् समामोति V I, P II,
80, 8

अप्रशस्तेषु यागेषु V I, P I,
430, 1

अप्राप्तमपि तां तस्मै V I, P II,
77, 6

अप्रायत्यं समुत्पन्ने V II, P II,
17, 8

अप्रौढायां च कन्याया V I,
P II., 245, 3

अप्यद्म मृगमयानि V I, P II,
392, 22

अप्येकपङ्क्त्यां नाग्नीयात् V I,
P I, 429, 5

अप्स्वशौ हृदये सूर्ये V I, P I,
367, 3

अप्स्वशौ वा V II, P II, 141, 5

अप्यकार्यशत कृत्वा V I, P I,
198, 15

अप्यकार्यशत कृत्वा V II, P II,
34, 4

अप्सु प्रास्य विनष्टानि V I, P II,
38, 20

अप्सु प्रास्येत तद्भव्यम् V II, P II,
117, 3

अफ.—

अफालकृष्टेनाग्नीश्च V I, P II,
140, 19

अब.—

अबुद्धिकृतमभ्यास V II, P. I,
21, 13

अबुद्धिपूर्वकस्पर्शे V I, P I, 278, 4

अबुद्धिपूर्वे चान्द्रायणम् V II, P I,
394, 10

अबुद्धिपूर्वे पुसा स्यात् V II, P. I.,
219, 9

अबुद्धिपूर्वे सातपथम् V II, P I,
40, 1, 6.

अबुजमदमय चैव V II, P I.,
174, 12.

अबुजादन्वद्रक्तपुष्प V I, P II,
376, 14

अबुद्वतऋचश्चैव V I, P I,
295, 11

अबुन्नु यः कुशामेण V I,
P II, 180, 1

अबुभक्ष V II, P II, 179, 13

अबुभक्षो मासमार्सात् V II, P II,
150, 10

अबुवन् विबुवन् वाऽपि V I, P I,
16, 6

अबुवन्विबुवन्वाऽपि V II, P I,
229, 15

अबुलिङ्गम् V II, P II, 157, 7

अबुलिङ्गानि जपेच्चैव V I, P I,
278, 14

अभ.—

अभक्ष्याणामपेयानाम् V II, P. I.,
371, 15

अभक्ष्य तद्विजातीनां V II, P I,
367, 5

अभक्ष्यभक्षी V II, P II, 253, 7

अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली V. II,
P II, 253, 5

अभक्ष्यभक्ष V. II., P. II., 252, 16.

Vol. I and Vol. II.

अभक्ष्या. पशुजातीना V I, P II., 388, 12	अभिरम्यताभिति वदेत् V I, P II, 447, 17
अभयं सर्वभूतेभ्यो V I, P II, 160, 3	अभिवादनशालस्य V I, P I, 336, 5
अभारोद्ब्रहन चेति V I, P II, 366, 1	अभिवाद्य ततो विप्र V I, P I, 306, 11
अभावे ज्ञातयस्तेषां V II, P I, 355, 3	अभिवाद्य द्विज शूद्र V I, P I, 327, 6
अभावे व्रीहि-यवयो V I, P I, 315, 20	अभिवादात् पर विप्रो V I, P I, 302, 16
अभ्रातृकां प्रदास्यामि V I, P II, 70, 13	अभिवादे तु यः पूर्वम् V I, P I, 325, 1
अभावे बीजिनो माता V I, P II, 333, 4.	अभिवादे कृते यस्तु V I, P I, 324, 16
अभावे सर्वस्वम् V II, P I, 122, 7	अभिवाद्य द्विजां मोहात् V I, P I, 330, 14
अभिक्रुद्ध्यावगूरणं V II, P I, 456, 9	अभिवाद्यो नमस्कार्य V I, P I, 327, 2
अभिगच्छति या नारी V II, P I, 359, 15	अभिशरत पतित-पौनर्भव— V II, P I, 383, 12
अभिगम्य गृहाङ्गिका V I, P II., 187, 21	अभिशस्त-पतित— V I, P I, 175, 4
अभिगम्य च तीर्थानि V II, P II., 201, 7.	अभिशस्तव्य चोरस्य V II, P I, 381, 9
अभिगम्य तु यद्दानं V I, P I, 124, 11	अभिशस्तो मृषा कृच्छ्र V II, P II, 151, 14
अभिचार V II, P II, 100, 6	अभिशापाद्गुरारागात् V I, P II, 76, 4
अभिचारमहीनं च V II, P II, 114, 2	अभिषेकेण शुद्धिः स्यात् V II, P I, 164, 10
अभिजिद्विष्वजिद्भ्यां वा V II, P II, 69, 6	अभिसन्धाय तु फलम् V I, P I, 160, 1
अभिप्रेतार्थसिद्धयर्थं V I, P II, 300, 12	अभिसन्धिकृतं पापे V II, P I, 201, 2
अभिमन्त्र्याथ भूरग्नि V I, P II, 37, 7	अभिसन्धिमात्रात् V I, P II, 70, 4.
अभिमानिव्यपदेशस्तु V I, P I, 52, 10.	अग्निं कार्णायसी दद्यात् V II, P I, 86, 6
	अभीषङ्गा. V II, P II, 157, 4.

- अभीष्टदेवतानां च V I, P I, 433, 6
 अभुक्तवति नाऽश्रीयान् V I, P II, 45, 8
 अभुक्तवत्सु चेतेषु V I, P I, 414, 8
 अभोज्य तद्विजानीयात् V II, P I, 397, 16
 अभोज्य तद्भवदन्न V I, P I, 426, 4
 अभोज्य तद्विजानीयात् V I, P I, 422, 7, 428, 13
 अभोज्य प्राहराहार V I, P II, 383, 11
 अभोज्यभोजनं एते V II, P I, 226, 1
 अभोज्यस्तद्गता व्रीहिः V II, P I, 179, 5
 अभोज्यानां तु भुक्त्वान्न V II, P I, 394, 10
 अभोज्यानां तु सर्वेषां V II, P I, 388, 1
 अभोज्यानां V II, P II, 250, 6
 अभोज्यान्न- V II, P II, 99, 16
 अभ्यङ्ग-मञ्जन चाक्षणो V I, P II, 46, 1.
 अभ्यञ्जन स्नापन च V I, P I, 328, 15
 अभ्यञ्जन स्नापन च V I, P II, 47, 3
 अभ्यक्तशिरस चैव V I, P I, 330, 9
 अभ्यस्याब्द पावमानीं V II, P II, 165, 13
 अभ्यस्य विप्रो वैश्यायां V II, P I, 323, 11
 अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः V I, P I, 338, 10
 अभ्यासे च तद्भ्यस्येत् V II, P I, 379, 17.
 अभ्यासे चैन्द्रवं प्रोक्त V II, P II, 44, 1
 अभ्यङ्गाच्चैव यच्छिष्ट V II, P I, 398, 8
 अभ्यासात्तु क्रियादुष्टो V II, P II, 125, 1
 अभ्युक्ष्य किञ्चिद्बुद्धृत्य V II, P I, 143, 14
 अभ्युत्थान-प्रियालापे. V I, P II, 199, 14
 अभ्युद्धृत्य यथाशक्ति V I, P I, 389, 1
 अभ्युत्साही V II, P II, 108, 14
 अम.—
 अम्बष्ठः शूद्रा निषाद V I, P II, 119, 9
 अमङ्गल तद्यज्जेन V I, P II, 405, 18
 अमरकण्टकपर्वते V I, P II, 305, 11
 अमत्या तु द्वय कुर्यात् V II, P I, 252, 9
 अमत्या त्र्यहोपवास V II, P I, 369, 11
 अमत्या द्वादशरात्रम् V II, P I, 308, 19
 अमत्या ब्राह्मण हत्वा V II, P I, 11, 2, 201, 5
 अमत्यैतानि षट् जग्ध्वा V II, P I, 401, 2
 अमावास्या नदीस्नान V II, P I, 280, 4
 अमावास्या न भुञ्जीत V II, P I, 303, 6
 अमावास्या पौर्णमास्यां V II, P I, 303, 3

अमावास्यां तिथिं प्राप्य V. II, P II., 161, 16.	अमृतापिधानमसि V. I., P L., 431, 17
अमावास्यां प्रकुर्वीत V I, P II, 331, 22.	अमृते च मृते चैव V II, P. II, 43, 1
अमावास्या-व्यतीपात- V I, P II, 308, 19.	अमृतेनाथ वा जीवेत् V. I., P I, 340, 11.
अमावास्यामपराह्णे V I, P. II, 452, 7.	अमृतोपस्तरणमसि V. I, P I, 419, 8
अमावास्यामष्टमी च V I., P II, 100, 20	अमेध्रकूमयः पापा. V II., P II. 226, 12
अमावास्यायामुपोष्य V II, P I., 300, 5	अमेध्यभुजश्च V. II, P. I., 403, 16
अमावास्यायां च V. II, P I, 304, 4.	अमेध्य-शव-शूद्रान्त्य—V. I, P. I, 155, 3
अमावास्यायां सर्वम् V. I, P II., 317, 5	अमेध्यादागतै. स्पृष्ट V I, P II, 377, 2.
अमावास्या ऽष्टका-वृद्धिः V I., P II, 308, 6	अमेध्यानां च सर्वेषां V. II, P I., 368, 16
अमानुषीषु गोवर्जम् V. II, P. I., 336, 16	अमेध्यानि वशीतानि V. II., P II., 79, 4
अमानुषीषु गोवर्ज- V. II, P. I., 340, 3.	अय -
अमाययैव वर्तेत V I, P I, 472, 13	अयज्ञीधैरनाद्वैश्च V I, P I, 223, 3.
अमाया तु क्षयो यस्य V I, P II, 446, 16.	अयज्ञोपवीती V L, P II, 171, 9
अमीमदन्तेत्यनुमस्य V I, P II, 433, 1	अयनाद्वितये श्राद्धम् V. I, P. II., 320, 18.
अमुक्तयोरस्तगयो V. I, P L., 435, 4.	अयनादौ सदा देय V. L., P I., 192, 3.
अमुक्तयोरस्तगयो V I., P. I., 435, 14	अयने विषुवे चैव V I, P L., 155, 3
अमुख्यमुख्यकारी य V. II., P II, 240, 6	अयने विषुवे चैव V. I, P L., 483, 3
अमृतं तद्विदुर्वैवा V L., P I, 202, 4	अयमेवाऽतिकृच्छ्रं स्यात् V II, P. I., 449, 13.
अमृतापिधानमसि V I, P. L., 420, 13	अयमेवाऽतिकृच्छ्रं स्यात् V. II., P. II, 178, 16.

- अयशो महामोति V I, P I, 16, 4, 129, 7; 447, 10
 अयाज्ययाजक V. II, P. II, 258, 8
 अयाज्ययाजनम् V II., P II, 99, 17
 अयाज्ययाजन कृत्वा V II, P II, 184, 7
 अयाज्ययाजकश्चैव V. II, P. II, 219, 17
 अयाज्ययाजकश्चैव V. II., P II, 234, 8.
 अयाचितं तु राज-ये V II, P. II, 173, 4
 अयाचित स्यात्सृत् V I, P I, 340, 12
 अयाचिते च द्वावष्टौ V. II, P. II, 172, 17
 अयाचितं हि तद्भक्ष V. I, P II., 188, 15
 अयाचितस्यहं चैव V. II, P I., 460, 2
 अयाचिताहृत ग्राह्यम् V I, P I, 202, 9.
 अयाचितोपपन्नेषु V I, P I, 202, 3
 अयाचत सीदमानान् V I, P. II, 346, 15.
 अयातयामान्यस्य V I, P I., 173, 18
 अयातयामास्ते र्भा V I, P I, 256, 5
 अयातयामान्येतानि V. I, P I, 256, 8.
 अयातयामैच्छन्वोभि V I, P II., 132, 18.
 अयुजो भोजयेच्छब्दे V I., P. II., 362, 9.
 अयुत माघभासे तु V II, P. II, 280, 13
 अयोनिगो वृको हि स्यात् V II, P. II, 220, 1
 अयोनौ सङ्गहे वृत्ते V. I. P. I, 136, 3
 अयो हृत्वा तु पापाल्मा V. II., P. II., 256, 13
 अय.कास्योपलानां च V. II, P. II., 111, 3
 अर.-
 अरण्ये जायते पङ्क्तु V II, P. II., 233, 1
 अरण्ये निर्जले वेशे V. II, P II, 223, 6.
 अरण्ये निर्जले वेशे V II, P. II, 223, 9
 अरण्ये निर्जले वेशे V. II, P II, 223, 15
 अरण्ये नि शलाके वा V I, P. I, 46, 6
 अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य V II, P. I, 164, 6
 अरत्रिमात्रमुत्सृज्य V I, P II., 429, 11
 अराजके हि लोकेऽस्मिन् V. I, P I, 447, 18
 अरिमेव प्रियङ्गु च V. I, P. I, 252, 5.
 अरुणाया सरस्वत्या. V. II, P II, 73, 11
 अरुणोदयवेलायां V I., P I., 280, 16.
 अरेरनन्तर मित्रम् V. I., P. I, 469, 15

- अरोगिणी भ्रातृमतीम् V. I, P. II, j 55, 3. अर्धो वा एष आत्मनो V. II, P. I., 350, 6.
- अरोगित्वं यशो वीत- V. I., P. II, 312, 4. अर्वाकृ तु भ्रूणहत्याया. V. I., P. II, 197, 12.
- अर्केण त्रिमधुं कृत्वा V. II., P. II., 281, 7. अर्वाकृ त्रिपक्षात् त्रिणिशं V. I., P. II., 233, 1 234, 10.
- अर्घ्यं दत्त्वा तु देवाय V. I., P. I., 468, 13. अर्वाकप्रसूतेरुत्पन्नं V. II., P. I., 165, 15.
- अर्घ्यं दद्यात्कुष्टरोगी V. II., P. II., 280, 6. अर्वागब्दाद्यत्र यत्र V. I., P. II., 454, 11.
- अर्घ्यार्थं वितृपात्रेषु V. I., P. II., 455, 2. अर्वागब्दान्मातृ-पितृ- V. I., P. II., 467, 7.
- अर्घ्यां पुष्पैश्च गन्धैश्च V. I., P. II., 410, 3. अर्हन्ति पितरस्त्रीस्तीन् V. I., P. I., 351, 9.
- अर्चनं सम्प्रवक्ष्यामि V. I., P. I., 365, 1. अर्हन्त्यार्वाकवाक्यानि V. I., P. I., 10, 7.
- अर्चिर्विवस्वात् त्वष्टा च V. I., P. I., 358, 4. अर्हत्तमाय विप्राय V. I., P. I., 396, 2.
- अर्धस्य सञ्चयं कुर्यात् V. I., P. II., 145, 2. अर्हत्तमाय विप्राय V. I., P. II., 339, 7.
- अर्थानामुक्ते पात्रे V. I., P. I., 179, 13. अर्हति स्वर्गवासोऽपि V. I., P. II., 456, 15.
- अर्थार्थमभिगच्छन्ति V. I., P. II., 187, 2. अर्होऽनर्हापरिज्ञानात् V. I., P. I., 189, 10.
- अर्धर्चान्तेऽथ वा कुर्यात् V. I., P. I., 293, 10. अल.
- अर्धप्रसृतिमात्रा तु V. I., P. I., 232, 6. अलङ्कृतश्च सम्पश्येत् V. I., P. I., 471, 16.
- अर्धमर्धं नृपादीनां V. II., P. I., 44, 6, 328, 21. अलङ्कृत्य सुतावानं V. I., P. II., 84, 15.
- अर्धमादहनं प्राप्तम् V. I., P. II., 287, 11. अलङ्कृतस्य दातव्यम् V. I., P. II., 27, 16.
- अर्धमासं तु शुभ्रूषोः V. I., P. II., 207, 5. अलक्ष्मीः कालकर्णी च V. I., P. II., 259, 2.
- अर्धमासेन वैश्यस्तु V. I., P. I., 277, 9. अलक्ष्मी कालकर्णी च V. II., P. II., 193, 8.
- अर्धरात्रादधस्ताच्चेत् V. I., P. II., 129, 6.

- अलम्बं चैव लिप्सेत V. I., P. I, 472, 11.
- अलाबुं किशुकं चैव V. II, P. I, 404, 10.
- अलाबुं वारुपात्रं वा V. I., P. II., 191, 8
- अलाभे कन्यायाः V. I., P. II., 96, 1.
- अलाभे ताम्रपात्रस्य V. I., P. I., 249, 8
- अलाभे त्वन्धरोहानां V. I., P. II., 41, 19
- अलाभे दन्तकाष्ठानां V. I., P. I., 253, 16.
- अलाभे देवखाताना V. I., P. I., 286, 8.
- अलाभे धौतवस्त्रस्य V. I., P. I., 265, 16
- अलाभे ध्यानि-भिक्षूणां V. I., P. II., 340, 1.
- अलाभे न विषादी स्यात् V. I., P. II., 186, 10.
- अलाभे येन केनापि V. I., P. I., 381, 15
- अलुप्तकेशो यः पूर्वं V. I., P. II., 296, 10.
- अलेह्यानामपेयानाम् V. II., P. I., 369, 1.
- अलेह्यानामपेयानाम् V. II., P. I., 367, 1.
- अल्प पुनरुत्सृष्टव्य V. I., P. II., 426, 5
- अल्पं वा बहु वा यस्य V. I., P. I., 331, 9
- अल्पं वा बहु वा यस्य V. II., P. I., 319, 19
- अल्पत्वाद्धोमकालस्य V. I., P. I., 260, 1.
- अल्पशौचे भवेच्छुद्धि V. II, P. I., 155, 3.
- अल्पशौचा भवन्त्येते V. II., P. I., 180, 6.
- अल्पस्य धान्यस्य V. II., P. I., 178, 1.
- अल्पसंसर्गैस्तु परिलेखनम् V. II., P. I., 149, 19
- अल्पान्नाभ्यवहारंण V. I., P. II., 194, 15.
- अल्पायुषां भवन्तीह V. II, P. II., 235, 14
- अल्पेनाल्पेन ह्येन V. I., P. II., 461, 9
- अल्पो वाऽपि महान्वाऽपि V. I., P. II., 88, 7.
- अव.—
- अवध्या सर्व एवैत V. I., P. I., 138, 7.
- अवक्र इत्येके V. II, P. I., 341, 13
- अवकीर्णपशु. V. I., P. I., 50, 4
- अवकीर्णवर्ष्यं शुद्धवर्ष्यं V. II., P. II., 107, 2
- अवकीर्णा कुण्ड-गालौ V. I., P. II., 348, 20.
- अवकीर्णा च भवति V. II, P. II., 269, 13.
- अवकीर्णा च वीरघ्नां V. I., P. II., 359, 4.
- अवकीर्णा तु काणेन V. II, P. II., 125, 18.
- अवकीर्णा द्विजा राजा V. II., P. II., 128, 13.

- अवकीर्णी भवेद्भत्वा V. II., P. II., 125, 14.
- अवक्षुतावरुदित V. I., P. II., 377, 17
- अवगूरणः V. II., P. II., 258, 2.
- अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रम् V. II., P. I., 457, 2.
- अवगूर्य त्वब्धशतं V. II., P. I., 456, 14.
- अवगृह्णाति यं स्वमं V. II., P. II., 3, 7.
- अवध्यान् ब्राह्मणानाह V. I., P. I., 456, 7.
- अवमस्य च ये यान्ति V. II., P. II., 232, 8
- अवमस्य तु याः पूर्वं V. II., P. I., 58, 3
- अवमृज्ज्यान्न च स्नातो V. I., P. I., 263, 7
- अवश्यं ब्राह्मणः V. I., P. I., 163, 6.
- अवश्यमनुभोक्तव्य V. II., P. I., 11, 13.
- अवश्यमनुभोक्तव्य V. II., P. I., 277, 6
- अवश्यमेव दातव्य V. I., P. I., 408, 8
- अवश्य याति तिर्यक्त्व V. II., P. II., 255, 1.
- अवरश्चेद्द्वरं वर्णं V. I., P. II., 276, 18
- अवर्त्यं भक्ष्यजात वा V. II., P. I., 366, 2
- अवलीह श्व-मार्जार- V. I., P. II., 382, 1
- अवस्था-देश-कालानां V. I., P. I., 181, 12
- अवाचीनपाणि. V. I., P. I., 384, 20
- अवाच्य ब्राह्मणस्योक्त्वा V. I., P. I., 455, 4.
- अवाप्नोति न सन्देहः V. I., P. II., 318, 17
- अवारिपूर्वं प्रप्ता तु V. I., P. II., 246, 8.
- अविक्रेयविक्रयः V. II., P. II., 99, 19.
- अविगन्धा रसोपेताः V. II., P. I., 155, 9
- अविज्ञातस्तु चण्डालो V. II., P. I., 360, 8
- अविज्ञातश्च चण्डाल V. II., P. I., 125, 1
- अविद्यमाने सर्वज्ञं V. I., P. II., 81, 3
- अविद्यमाने सर्वस्व V. II., P. I., 247, 4
- अविद्यमाने सर्वस्व V. II., P. I., 251, 14.
- अविद्यमाने सर्वस्व V. II., P. I., 248, 9
- अविद्यां य. प्रयच्छंत V. II., P. II., 227, 9
- अविद्वान् प्रतिगृह्णाना V. I., P. I., 203, 3
- अविप्लुतब्रह्मचर्यं. V. I., P. II., 74, 13
- अविप्लुतब्रह्मचर्यो V. I., P. II., 55, 1.
- अविमुक्ते प्रविष्टानां V. I., P. II., 183, 2.
- अविमुक्तोन्मुखस्तस्य V. I., P. II., 229, 3
- अविरोधेन धर्मस्य V. I., P. II., 182, 11
- अविलीन तथा सर्पिः V. II., P. I., 145, 9.
- अविशेषेण कर्तव्यं V. I., P. II., 466, 11.

अवीचिमन्धतामिहं V. II., P. I. 5 4	अशक्तुवंस्तु शुश्रूषां V. I., P. I., 485, 15
अवीरा स्त्री स्वर्णकार- V. I., P. II. 384, 17.	अशस्त्र पुरुषं हत्वा V II., P. II., 244 0
अवीरा स्त्री स्वर्णकार- V. II., P. I., 381, 3.	अशास्त्रोक्तेषु चान्येषु V. I., P. I., 446 7
अवीरास्त्री स्वर्णकार- V II., P. I., 388, 10	अशित्वा तु परे लोके V I., P. I., 409, 4
अवेक्षेत च शास्त्राणि V. I., P. I., 336, 15.	अशित्वा सर्वमेवात्रं V II., P. II., 149, 8.
अवेक्ष्य च बलं चैव V II., P. I., 131, 17.	अशीतिर्यस्य वर्षाणि V. II., P. II., 63, 7
अवेत्यृचं जपेदब्द V II., P. II., 169, 3.	अशीतिर्यस्य वर्षाणि V II., P. I., 35, 14.
अवेशीकृताश्च निर्यासा. V. I., P. II., 376, 2	अशीत्यर्थं क्षिरे दद्यात् V. II., P. I., 73 16
अव्यङ्गाङ्गी सौम्यनाम्नी V I., P. II., 55, 7.	अशुचैर्वा विना सङ्ख्यां V I, P I., 307 9
अव्यमत्वमनिर्वेशो V I, P. I 305, 9.	अशुद्धा बान्धवाः सर्वे V I., P. II., 204, 4
अव्यमस्तर्पयेन्नित्यं V. I., P. I. 357, 6.	अशुद्धान्स्वयमप्येतान् V II., P. I., 110, 18
अव्याप्तं चेदमेध्येन V. II., P. I. 155, 3.	अशुद्धान् स्वयमप्येतान् V II., P. I, 110, 3.
अव्याप्ताश्चेदमेध्येन V. II., P. II., 155, 13.	अशुद्धानां तु पापानां V II, P II, 246, 14
अत्रती-सुव्रती वाऽपि V. II., P. I., 68, 1.	अशुल्का ब्राह्मणार्हाश्च V. I., P. II., 88, 17.
अश.-	अशून्य तु करं कुर्यात् V. I., P, I, 256, 14.
अशक्तस्यापि बालस्य V. II, P I., 129, 5.	अशृत चारनाल च V II, P I, 416, 10
अशक्ता काञ्चन दद्यात् V. II, P I, 162, 16	अशस्तु जपेद्दद्याद्दतिपूर्वां V. I., P. II, 422, 2
अशक्तौ भेषजस्यार्थे V I, P. II, 10, 4	अश्रीयान्तन्मना भूत्वा V I, P I., 421, 13.
अशक्तौ श्रोतमप्यन्य V I, P. I, 317 16	अश्रोत्रियः पिता यस्य V. I., P II, 337, 5

- अश्रोत्रियश्रेद्दिगुणम् V II., P I.,
44, 429, 2
- अश्रोत्रियो वा पुत्र स्यात् V I.,
P. II., 337, 6
- अश्रद्धया इतं वत्त V I., P I.,
205, 1
- अश्राद्धेयानि धान्यानि V. I., P. II.,
373, 4
- अश्व-गो-भूमि-कन्याश्च V. II., P II.,
112, 1.
- अश्वत्थवृक्षं च समालभेत् V I., P I.,
322, 3
- अश्वत्थे माघमासे च V II., P. II.,
279, 6
- अश्वभूमिं प्रशंसन्ति V I., P I.,
457, 4
- अश्वमेध-राजसूय-V. I., P I., 164, 6
- अश्वयुक् शकूनवमी V I., P II.,
311, 12
- अश्वमेधावभृथ V II., P II.,
150, 15
- अश्वमेधावभृथ V II., P II., 121, 6
- अश्वमेधावभृथ-V II., P II., 83, 15,
- अश्वमेधावभृथ वा V II., P I
339, 9
- अश्वमेधावभृथस्नानं वा V II., P. I.,
339, 2
- अश्वमेधेन शुद्धयन्ति V. II., P. II.,
94, 9.
- अश्वसूक्तम् V II., P II., 157, 8,
- अश्वस्तृतीयायाम् V I., P II.,
316, 19
- अश्वानायुश्च विधिवत् V. I., P II.,
312, 6
- अष.—
- अष्टका-पार्वणश्राद्ध V I., P I.,
163, 12.
- अष्टका-पार्वणश्राद्धे V I., P II.,
18, 11
- अष्टकासु त्वहोरात्रम् V. I., P I.,
156, 15
- अष्टमीद्वितयं चैव V. I., P II.,
31, 4
- अष्टमे पुष्टिः V. I., P II., 317, 18.
- अष्टमे लोकयात्रा तु V. I., P. I.,
438, 21.
- अष्टमे वापि कर्तव्य V I., P. II
27, 9.
- अष्टम्यां च चतुर्विद्यां V. I., P I.,
283, 1.
- अष्टम्यामपि वाणिज्य V I., P II.,
315, 18
- अष्टम्या सर्वसम्पन्न V. I., P. II.,
110, 15.
- अष्टवर्षं ब्राह्मणम् V. I., P. I.,
148, 1
- अष्टवर्षा भवेद्गौरी V I., P. II.,
19, 4
- अष्टवर्षा भवेद्गौरी V I., P. II.,
79, 10
- अष्टाक्षरविधानेन V. I., P I.,
366, 5
- अष्टागव धर्म्यहल V I., P II.,
5, 16.
- अष्टाचत्वारिंशद्द्वर्षाणि V. I., P. II.,
179, 9.
- अष्टाचत्वारिंशद्द्वर्षवासी V. I., P II.,
197, 14
- अष्टावशविनादूर्ध्वं V II., P I.,
165, 18.
- अष्टावशाहात् स्नान स्यात् V II.,
P I., 166, 16
- अष्टावशोऽहनि तथा V I., P II.,
25, 3
- अष्टाविंशत्यनध्याये V. I., P I.,
308, 5
- अष्टाविमान् समासेन V. I., P. II.,
84, 7.

The General Index of Quotations,

अष्टावेणस्य मांसेन V. I., P. II., 372, 4.	असम्भोजनाद्याऽपि V. II., P. I., 225, 20
अष्टावेते यतस्तस्मात् V. I., P. II., 392, 3	असस्कृतप्रमीतानां V. I., P. II., 426, 8.
अष्टाहेन तु वैश्यस्य V. I., P. II., 239, 5	असस्कृता तु सा ज्ञेया V. I., P. II., 246, 9.
अष्टोत्तरशतां कुर्यात् V. I., P. I., 309, 11.	असस्कृतायाः कन्याया V. I., P. II., 82, 4.
अष्टोत्तरशता माला V. I., P. I., 309, 13	असंस्थितेऽग्नीषामिधे V. I., P. II., 385, 7.
अष्टौ मासान् प्रतिदिन V. II., P. I., 304, 8	असगोत्र सगोत्रो वा V. I., P. II., 290, 16
अष्टौ मासा मुनेर्भक्ष्याः V. I., P. I., 421, 19	असच्छास्त्र-V. II. P. II., 100, 9.
अष्टौ चान्द्रायणे देया V. II., P. II., 200, 3	असच्छास्त्रमसद्वादम V. I., P. II., 134, 12
अष्टौ-द्वादश-द्वादशवर्षाणि V. I., P. II., 355, 10	असच्छास्त्राधिगमनम् V. II., P. I., 17, 2.
अष्टौ पिण्डान् कृत्वा V. I., P. II., 56, 8.	असच्छास्त्राधिगमनम् V. II., P. II., 103, 7.
अष्टौ मासात् विहार स्यात् V. I., P. II., 182, 19.	असत्कार्यरतोऽधीरः V. II., P. II., 214, 15
अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् V. II., P. I., 74, 1.	असस्कृता निराशश्च V. I., P. I., 215, 15.
	असस्कृतमवज्ञात V. I., P. I., 184, 4.
	असत्प्रतिग्रहः V. II. P. II., 99, 18
	असत्सन्तस्तु विज्ञेया V. II., P. II., 122, 9; 125, 7.
	असत्सु विनियुञ्जीत V. I., P. I., 188, 12
	असदालापमनृत V. I., P. II., 134, 11.
	असदित्युच्यते पार्थ V. I., P. I., 205, 2
	असद्वा इदममे V. I., P. I., 102, 1.
	असपिण्डे स्ववैदमनि V. I., P. II., 251, 16.
	असपिण्ड द्विजं प्रेतं V. I., P. II., 276, 1
अस.—	
असन्निधौ तद्गार्या V. I., P. II., 43, 2	
असम्बद्धप्रलापश्च V. II., P. II., 212, 6.	
असम्बद्धप्रलापी च V. II., P. II., 214, 8	
असम्भवे तथा दद्यात् V. I., P. I., 392, 6	
असम्भवे तु पूर्वस्य V. I., P. II., 189, 11	
असम्भवे परेद्युर्वा V. I., P. II., 360, 5	
असम्भवे परेद्युर्वा V. I., P. II., 360, 10	

- असपिण्डा च या मातुः V. I P II, 62, 10. असिपत्रवन सेव्य V II, P I, 353, 2.
- असमक्षं तु दम्पत्योः V I, P. I, 312, 6. असुराणां कुले जाता V I, P II, 393, 10
- असमान द्वितीयेन V I, P II, 265, 7. असुराणा हि तत् पात्रम् V. II, P I, 302, 3.
- असमानैश्च सङ्कीर्णैः V. I, P II, 226, 4. असुरापहतं सर्वं V I, P II, 368, 7
- असमानैश्च सङ्कीर्णैः V II, P I, 21, 5. असुरामद्यपाने च V II, P. I., 369, 16
- असरूपे स्मृतं नक्तं V. II, P I, 426, 15. असूयकायाऽनृजवे V. I, P. I, 147, 3
- असवर्णस्त्रिया सार्धं V I, P I, 425, 18. असूयकांस्वादिद्रव्यसयोगे V II, P. I, 178, 7
- असवर्णसु कन्यासु V I, P II, 98, 1. असृग्गवी स भवति V II, P II, 285, 5.
- असवर्णास्तु सम्पूज्या V I, P I, 328, 8. असौ देवलको नाम V. I, P. II., 353, 9.
- असवर्णास्वयं ज्ञेया V. I, P II, 98, 6. असौ नामाहमस्मीति V I, P I, 322, 17.
- असहिष्णुतयान्यस्य V II, P. II, 219, 9. असौ स्वर्गाय लोकाय V II, P I, 73, 7
- असाध्यरोगी बालघ्न V II, P. II, 248, 12. असौ स्वर्गाय लोकाय V. II, P I, 73, 7.
- असाध्यव्याधिना ग्रस्त V. II, P II., 281, 13. अस्कन्धयंस्तन्मनाश्च V I, P I, 420, 11.
- असामर्थ्यान्न कुर्याच्चैत् V I, P I., 276, 14. अस्तङ्गते तु य शैते V II, P II, 147, 10
- असाधकस्तु य प्रोक्त V I, P I, 340, 9. अस्थि चर्मविनिर्मुक्त V II, P. I., 154, 10
- असाववनेनिङ्क्ष्वेति V I, P II, 431, 6. अस्थितेश्च शरीरस्य V I, P II., 453, 13
- असावाहित्य V I, P I, 118, 2. अस्थीनि V II P II., 72, 1
- असावेतत्त इति V I, P II, 431, 14. अस्थिनि त्रिगुणं प्रोक्तं V II, P I., 23, 8
- असिपत्रवन चैव V. II, P I, 5. 5 | अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा V II, P I., 267, 6
- अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा V II, P I., 267, 10

- अस्थिभेदेऽतिकृच्छस्तु V. II, P. I, 458, 2.
- अस्थिमतां तु सत्वानां V II. P. I., 84, 6
- अस्थिमतां सहस्र तु V II, P. I., 85, 1.
- अस्थिमद्धे तु द्विगुणम् V I. P. I., 132, 12.
- अस्थिसञ्चयनं कार्यं V I. P II., 294, 14.
- अस्थिसञ्चयनार्वाग् अग्नि V I., P. II, 284, 20
- अस्थिसञ्चयनार्वाग् रुदित्वा V I., P. II, 283, 12.
- अस्थिसञ्चयनार्ध्वम् V. I., P. I., 136, 4.
- अस्थिसञ्चयने विप्रो V I, P II., 284, 9
- अस्नातश्च पुमानार्हो V I, P. I., 268, 14.
- अस्नात्वा चाबहुत्वा च V. I, P. II., 208, 5.
- अस्नात्वा नाचरेत कर्म V I, P I., 258, 13
- अस्नात्वा तु यदा भुङ्क्ते V II, P II., 143, 9
- अस्पृश्यस्पर्शनं कृत्वा V II., P. II., 143, 2
- अस्पृश्यस्पर्शने चैव V I. P. I., 288, 2.
- अस्माकं चैव सर्वेषां V II. P I., 236, 3.
- अस्माकं नित्यमस्त्वैतत् V I, P I., 417, 13
- अस्माकं सम्पद् ब्रूहि V II, P II., 187, 11.
- अस्मिन्काले न दोष स्यात् V I., P. II., 29, 11
- अस्मिन् कालियुगे घोरे V II, P II 162, 10.
- अस्य तु वेदादिस्वात V. I, P I., 39, 8.
- अस्यां यो जायते पुत्रः V I, P II., 70, 14
- अस्य वेदस्य सर्वज्ञः V I, P I., 113, 3.
- अस्य सर्वस्व शृणुत V II, P II., 211, 14.
- अस्वर्ग्यं लोकविद्धि V I., P. II., 65, 7.
- अस्वर्ग्यां ह्याहुति सा स्यात् V. I, P. II, 279, 8
- अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री V. II, P I., 18, 17.
- अस्वस्थ सर्वमेवैतत् V. I, P I., 472, 6.
- अह.—
- अहतं तद्विजानीयात् V I, P. I., 264, 15.
- अहस्वापि यथावर्णं V II., P II., 76, 2
- अहन्यहनि यच्छाद्धं V I, P II., 300, 4.
- अहन्येकादशे तेषां V I., P II., 458, 16.
- अहन्येकादशे नाम V I., P. II., 19, 11
- अहमेव न जानामि V II., P I., 377, 2
- अहरहर्त्रास्त्रणेभ्यांऽन्नं V I., P I., 392, 1, 400, 6.
- अहविष्यस्व V. I, P. I., 382, 7.
- अहस्स्वदत्तकन्यासु V I, P II., 245, 4

- अहानि पञ्च विप्राभ्यान् V II, P II, 199, 14-
 अहिंसक शुभाचारः V I, P I, 482 6.
 अहिंसा गुरुशुभ्रूषा V I, P I, 84, 11
 अहिंसा सत्यमक्रोध V II, P II, 170, 2
 अहिंसा सत्यमस्तय V I, P II, 181, 10
 अहिंसा सत्यवचनम् V I, P I, 128, 1
 अहिंसा ऽस्तेय-माधुर्यं V II, P II, 169, 9
 अहिंसा सत्यमक्रोधो V I, P II, 366, 3
 अहिंसया च भूतानाम् V I, P II, 194, 18
 अहीनाङ्गो ह्यरोगश्च V II, P II, 8, 8.
 अहुत्वाऽग्निमसन्तर्प्य V I, P I, 409, 3.
 अहोरात्रान्तथा शुद्धिः V I, P II, 243, 15.
 अहोरात्रोपवासेन V II, P I, 398, 4.
 अहोरात्रोषित स्नात्वा V I, P I, 438, 4
 अहोरात्रोषित स्नात्वा V II, P I, 453, 11.
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा V II, P I, 110, 6
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा V II, P II, 142, 15.
 अहोरात्रस्य च सन्धिः V I, P I, 288, 15.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा V II, P I, 327, 1.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा V II, P I, 436, 9.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा V II, P II, 145, 7
 अहोरात्रोषितो भूत्वा V II, P II, 144, 8.
 अहोरात्रोषितो भूत्वा V II, P I, 399, 9.
 अहोरात्र तृतीयेऽह्नि V II, P I, 162, 6
 अहोरात्रं न भोक्तव्यम् V I, P I, 437, 4, 437, 14, 438, 8.
 अहः षोडशकं यन् V I, P II, 319, 16
 अहःसंवत्सरादर्वाक् V I, P II, 233, 2
 अह शेषे द्वाभ्याम् V I, P II, 266, 23
 अह पराकं तत्रैकम् V II, P II, 171, 3.
 अहं प्रातरहनेक्तम् V II, P II, 171, 2.
 अहं षट्सु मुहूर्तेषु V I, P II, 391, 3
 अहं पूर्वं द्वियाम वा V I, P II, 7, 5
 अन्हि चेद्ब्रह्म कुर्यात् V I, P II, 275, 7.
 अन्हो मासस्य षण्णां वा V I, P II, 142, 1.
 आ.
 आकण्ठस्य प्रमाणं तु V II, P I, 123, 4.
 आकाशं गमयेत्पिण्डं V I, P II, 439, 10
 आकाशमिव पङ्कजं V II, P I, 414, 11

- आकाशमिव पङ्केन V. I. P. I., 198, 18
 आकाशाद्वायुः V. I., P. I., 105, 6
 आकाशे भुवि मूर्ध्निति V II., P. II., 15, 8
 आकाशे सगुणो वायु V I., P. I., 96, 7
 आकाशेऽसिर्यथा क्षिप्तः V I., P. II., 196, 6
 आकालिकमनध्यायं V I., P. I., 158, 8
 आकिञ्चन्यमदम्भश्च V I., P. II., 196, 8.
 आकीर्णं भिक्षुकैर्वान्यै V I., P. II., 190, 7.
 आक्रुष्टस्ताडितो वाऽपि V II., P. II., 97. 12
 आक्रोशमनृतं कृत्वा V II., P. I., 455, 6
 आक्रोशानर्थहिंसायाम् V. II., P. I., 180, 13.
 आक्रोशेऽनृतवादे वा V II., P. I., 458, 13
 आक्षिप्तो मोषवीजश्च V I., P. II., 76, 6.
 आखु-मूषक-मार्जार- V I., P. II., 388, 14
 आखुर्नकुल-मार्जारौ V II., P. I., 66, 12
 आखोर्मत्रं पुरीषं च V II., P. II., 185, 3.
 आख्यानानि तथान्यानि V. II., P. II., 160, 1
 आख्यानानीतिहासांश्च V I., P. II., 422, 7.
 आगमिष्यति यत्पात्र V. I., P. I., 185, 6.
 आगःस्वपि तथा ऽन्येषु V I., P. I., 455, 1
 आग्नेयं V II., P. II., 283, 8
 आग्नेय भस्मना-ऽऽपाद-V. II., P. II., 14, 4
 आग्नेयं भस्मना स्नानं V II., P. II., 16. 1
 आग्नेयमष्टाकपालं V I., P. I., 449, 18.
 आचमेत विशुद्धार्थं V I., P. I., 278. 10
 आचम्य च ततः कुर्यात् V. I., P. I., 393, 1.
 आचम्य च ततो दद्यात् V I., P. I., 364, 4.
 आचम्य देव ब्रह्माणं V I., P. II., 193, 8.
 आचम्य प्रयतो नित्यम् V I., P. I., 303, 2.
 आचम्य प्रयतो नित्यं V I., P. I., 258, 6.
 आचम्य प्रयत पश्चात् V I., P. I., 279, 9.
 आचम्य प्रयत पश्चात् V I., P. I., 279, 12
 आचम्याङ्गुष्ठमात्रेण V I., P. I., 432, 1
 आचम्याग्न्यादि सलिलम् V. I., P. II., 295, 4.
 आचम्यात् पर मौनी V II., P. II., 195, 6.
 आचम्याऽऽर्द्राननोऽक्रोध V I., P. I., 415, 8
 आचरेद्दुषसि स्नानं V I., P. I., 260, 6.
 आचान्त. पुनराचमेत V. I., P. I., 241, 15.
 आचान्त पुनराचमेत V I., P. I., 431, 18
 आचान्त पुनराचमेत् V I., P. I., 241, 12

- आचान्तेषु पुनर्दद्यात् V. I., P. II.,
434, 17
- आचान्तेष्वेके V. I., P. II., 430, 10
- आचान्तेभ्यो द्विजेभ्यस्तु V. I., P. II.,
437, 6
- आचान्तेषूदकं दद्यात् V. I., P. II.,
434, 12
- आचान्तोद्यश्चिसावत् V. I., P. I.,
432, 9.
- आ चान्नपरिणामात् V. I., P. II.,
365, 19.
- आचाममथ पिण्याक V. II., P. II.,
184, 3.
- आचाममथ पिण्याक V. II., P. II.,
183, 15.
- आचामस्तानि निर्हन्ति V. II., P. II.,
185, 1
- आचामेदेव भुक्त्वान्नं V. II., P. II.,
4, 11.
- आचामेदभुपाते च V. I., P. I.,
239, 3.
- आचामेत्सम्भवे त्रैषां V. I., P. I.,
307, 5.
- आचारलक्षणो धर्म. V. I., P. I.,
143, 16.
- आचारहीनः क्लीबश्च V. I., P. II.,
351, 12.
- आचारात् कीर्तिनामोति V. I., P. I.,
143, 11
- आचाराहभते ह्याशु V. I., P. I.,
143, 10.
- आचार्ये च प्रेते V. I., P. II., 49, 3
- आचार्ये तु खलु प्रेते V. I., P. II.,
48, 9
- आचार्यनिन्दाश्रवण V. I., P. I.,
131, 1.
- आचार्य-पत्नी V. I., P. II., 249, 1.
- आचार्यपत्नी स्वसुतां V. II., P. I.,
317, 9; 326. 2
- आचार्य-पितृपाभ्यान् V. I., P. II.,
278, 12.
- आचार्यपुत्रः शुश्रूषु V. I., P. I.,
146, 8
- आचार्य-माचार्य-V. I., P. I., 336, 1.
- आचार्यभार्यागमने V. II., P. II.,
269, 3.
- आचार्य-मातामहे V. I., P. II., 248, 3.
- आचार्यमृत्विजश्चैव V. II., P. II.,
224, 2.
- आचार्ये वाऽप्युपाध्याय V. I.,
P. II., 279, 1
- आचार्ये शतसाहस्र V. II., P. II.,
65, 11.
- आचार्याश्चैव गन्धर्वात् V. I., P. I.,
356, 13.
- आचार्यस्य च राज्ञश्च V. II., P. I.,
325, 10.
- आचार्यस्य पराक तु V. II., P. I.,
328, 6
- आचार्ये स्वमुपाध्याय V. I., P. II.,
278, 4
- आच्छाद्य चार्ययित्वा च V. I.,
P. II., 84, 2
- आज गव्य वा V. I., P. II., 33, 1.
- आजन्मनस्तु त्रौलान्त V. I.,
P. II., 245, 12.
- आजन्मसप्तमेत्स्यात् V. I., P. I.,
130, 7
- आजीवनार्ये धर्मस्तु V. I., P. I.,
454, 6
- आज्यं च गार्हपत्ये तु V. I., P. I.,
159, 1.
- आज्यं पयोदधीत्येतत् V. I., P. II.,
158, 14.
- आज्य हव्यमनादेशे V. I., P. II.,
316, 4.

- आड्यहोमो हविषश्चा- V. II, P I
299, 15
- आड्येनैव हि शालामौ V. II, P I
195, 14.
- आज्ञाच्छेदी मम द्वेषी V II, P I.
9, 22.
- आज्ञासम्पादिनी दक्षाम् V II., P. II,
114, 17.
- आदकैस्तेष्वतुर्भिश्च V I, P II,
141, 10
- अतताधिदिजाम्याणां V I, P. I,
134, 8.
- आदृतेर्भोजनं तेषां V I, P. II,
424, 7.
- आतुराणां च सन्यासे V L, P. II.,
149, 19.
- आतुरस्नान उत्पन्ने- V II, P I,
169, 10
- आतुरामभियुक्तां वा V II, P I,
246, 7.
- आतुरामभिशास्तां च V II., P. I,
244, 18.
- आत्मज्ञ-शौचवान् दान्त V II,
P. II, 214, 12.
- आत्मघातकस्पर्शन- V II, P I,
26, 1
- आत्मतुल्यं सुवर्णं वा V II., P II,
88, 8
- आत्मना पिबति क्षीरं V II, P II.,
239, 1.
- आत्मना, शस्त्रघातो वा- V. II, P I,
71, 4
- आत्मनाश्च सनिर्घाते V. II, P. I.,
22, 20.
- आत्मना सम्मिते कूपे V II., P. L,
345, 9.
- आत्मनैव सहायेन VI, P II, 194, 12
- आत्मनः कामकारेण V II, P II,
224, 19
- आत्मन पोषको मूढ V II., P II.,
223, 2.
- आत्मवस्वमलोभस्वं V I, P I, 84,
12.
- आत्मनो यदि वाऽन्येषां V II., P. I.,
248, 7
- आत्मनो यदि वाऽन्येषां V II, P I.,
246, 11
- आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो V. II, P. II,
103, 1
- आत्मन्यमीन् समारोप्य V. I., P. II,
159, 20.
- आत्मन्यमीन् समारोप्य V I, P. II
152, 19.
- आत्मनस्त्यागिना नास्ति V. I, P. I,
1, 8
- आत्मन्येव च सन्नुष्ट V L, P. II,
176, 17
- आत्मान घातयेद्यस्तु V II, P. I.,
20, 22.
- आत्मानं घातयेद्यस्तु V. L, P II.,
228, 6.
- आत्मानं घातयेद्यस्तु V. II., P. I.,
22, 9.
- आत्मानं रक्षिणाहीनो V. I, P. I,
170, 3.
- आत्मानं धर्मकृत्वे च V. I, P II,
385, 2.
- आत्मानं पीडयित्वापि V. I, P. II,
190, 18.
- आत्मानं सर्वकार्याणि V L, P. I,
467, 13.
- आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै V. II., P I.,
47, 4
- आत्मार्थे V. II, P. II, 100, 7.
- आत्मार्थे च क्रियारम्भो V. II., P I.,
16, 13; 364, 2

- आत्मा रिपुभ्य सरक्ष्यः V. I., P. II, 474, 2
- आत्मा वा इदम्- V. I., P. I, 99, 11
- आत्मीयेष्वपि न स्नायात् V. I., P. I, 286, 1
- आत्मैव पोषितो येन V. II., P. II, 240, 12
- आत्रिपक्षात् त्रिरात्र स्यात् V. I., P. II, 232, 19
- आथर्वणाश्च ये केष्वित V. II., P. II, 159, 11.
- आवदीत मृषोऽपश्च V. II., P. I, 195, 16.
- आवदीत यतो ज्ञान V. I., P. I, 322, 13.
- आव्यान्निर्धनोऽप्याग्नि V. I., P. I, 161, 11.
- आवर्षाञ्जन-माङ्गल्य- V. I., P. I., 320, 17.
- आवसाने च विसर्गे च V. I., P. I, 470, 7
- आ वाहादा दशाहाद्य V. I., P. II, 464, 5
- आविकर्ता स भूतानां V. I., P. I, 106, 3
- आविस्यकिरणैः पूत V. I., P. I., 287, 10.
- आविस्यमम्बिका विष्णुं V. I., P. I, 365, 1
- आविस्यमर्षयित्वा तु V. II., P. II, 49, 11
- आविस्यवारे त्वारोग्य V. I., P. II, 315, 1
- आविस्यादिमहाणा च V. I., P. I, 193, 7.
- आविस्यादिदिनेष्वेव V. I., P. II, 315, 10.
- आविस्याभिमुखो भूत्वा V. II., P. I., 302, 11.
- आविस्याभिमुखस्तिष्ठन् V. I., P. I, 296, 2.
- आविस्या वसवो रुद्रा V. I., P. I, 315, 3
- आविस्ये दर्शयित्वात्र V. I., P. II, 193, 6.
- आविप्रभृति या साध्वी V. II., P. I, 58, 7.
- आविद्योत् प्रथमे पिण्डे V. I., P. II, 456, 10.
- आदि-मध्या-ऽवसानेषु V. I., P. II., 40, 3
- आदिशी वेदविक्रता V. II., P. I, 449, 21
- आदौ तावत् प्रभासे V. II., P. II, 16, 17.
- आदौ मध्येऽवसाने वा V. I., P. II, 321, 20
- आद्य आहुमशुद्धोऽपि V. I., P. II, 467, 17
- आद्यन्तयोर्वर्णयोस्तु V. I., P. II, 448, 19
- आद्यमेकादशे कुर्वात् V. I., P. II, 468, 9
- आद्ये कृते तु यो धर्म V. I., P. I., 83, 1
- आद्येऽवसाने आहुस्य V. I., P. II, 401, 21
- आद्येन्दावेव कर्तव्या V. I., P. II, 216, 9
- आ द्वादशाहाजारीणां V. II., P. I., 166, 15
- आ द्वाविंशत् क्षत्रबन्धो V. I., P. II, 31, 13
- आधत्त पितरो गर्भम् V. I., P. II, 438, 11

- आधानकाले सोमे च V. I., P. II, 296, 20
 आधायामीन् विगुह्यात्मा V. I., P. I, 161, 16
 आधारदोषे तु V II, P. I, 145, 12.
 आध्यात्मिकी कथां मुक्त्वा V. I, P. II, 185, 5.
 आनन्दो ब्रह्मोति V I, P I, 102, 16
 आनन्त्यात्कुलधर्माणां V. I, P. II. 453, 12.
 आनन्त्यायैव कल्पन्ते V. I. P. II, 372, 10
 आनीय विप्रसर्वस्व V II, P II, 68, 14
 आनुलोम्येन कुर्वति V. II, P. I, 151, 7
 आनुलोम्येन सम्भूता V I., P. II, 118, 17
 आनुष्टुभस्य सूक्तस्य V I, P I., 367, 9.
 आनुशस्य परो धर्मो V. I, P II., 346, 14.
 आप एव सदा पूताः V. I., P. I, 287, 4.
 आपस्काले स्वय कुर्वन् V I, P. II, 5, 7.
 आपस्वपि च कष्टासु V. I, P II, 5, 3
 आपहत. सम्प्रगृह्णन् V II, P I, 414, 2.
 आपहतो विना तंय V II, P II., 141, 1
 आपद्धर्मेषु यत् प्रोक्त V II, P. I, 236, 12
 आपस्तम्बा. षडित्याह. V I, P II, 448, 15
 आपचनमौ तीर्थे च V I, P II, 334, 2
 आपद्यपि च कष्टायां V. I, P. II., 257, 17.
 आपद्यपि न कांस्ये तु V. I, P. II, 191, 10.
 आपद्वृत्तिर्दिजाभ्याणाम V I, P, I, 136, 10.
 आपीनहस्त-पादां च V. I, P. II, 56, 3.
 आपोशनक्रियापूर्वं V. I., P. II, 43, 7.
 आपोशनं प्रदायाथ V. I, P. II., 421, 8.
 आपोहिष्टेदमापन्न V I, P. I, 275, 8.
 आपोहिष्टेस्यूचैः कुर्यात् V I, P. I., 293, 3.
 आप पुण्या. पवित्राश्च V. I, P. I, 275, 4
 आप पुनन्तु V I, P. I, 55, 8
 आप. प्रदाय V. I., P. I., 408, 11.
 आप. पुनन्तु मन्त्रेण V I., P. I., 297, 10.
 आपः पुनन्तु मध्याह्ने V I, P I, 295, 7.
 आपः शुद्धा भूमिगता V II, P I, 191, 5.
 आपः शुद्धा भूमिगताः V. II, P. I., 155, 12.
 आप सुराभाजनस्था V II, P I, 444, 1
 आप स्वभावतो मेध्या V I, P. I, 287, 7
 आपः प्रियोऽथ विधिवत् V I, P I, 146, 11
 आप शक्तोऽर्थद् साधु V I, P I, 146, 9.
 आप्यायनाय भूतानां V I, P I, 385, 7
 आप्यायस्व V II, P I, 299, 14

- आप्रापणान् V. I, P II, 193, 1
 आशुतान् पुनराचान्तान् V I, P II,
 292, 14
 आन्हिके कृच्छ्रपाद स्यात् V II,
 P I, 424, 10
 आ ब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं V I, P I,
 361, 1
 आभ्युदयिके V I, P II, 459, 10
 आमन्त्रण विना भुक्त्वा V II, P
 II, 252, 12
 आमन्त्रितश्चिर नैव V I, P II,
 267, 1
 आमन्त्रितश्च यो विप्रो V. I, P II,
 366, 15
 आमन्त्रितस्तु य आद्धे V I, P. II,
 367, 12
 आमन्त्रितस्तु य आद्धे V. I., P II,
 367, 16
 आमन्त्रितास्तु ते विप्राः V I., P. II.,
 366, 1
 आमन्त्र्य गच्छेत् V I, P II., 50, 6
 आम पूयति ससारे V I, P II,
 41, 4
 आम मास घृत क्षौद्र V II., P I,
 115, 3
 आम वा यदि वा पक्क V. II., P. I.,
 376, 3
 आमपात्रेऽन्नमादाय V. I., P II,
 287, 9
 आममेवाद्वातान्त्यात् V I, P. II.,
 41, 3.
 आमश्राद्ध द्विज कुर्यात् V I, P II,
 334, 13
 आमश्राद्ध द्विजै कार्य V. I.,
 P II, 334, 6.
 आमश्राद्ध प्रकुर्वीत V I., P. II.,
 334, 3.
 आमश्राद्धे तथा भुक्त्वा V II, P I.,
 425, 3
 आमश्राद्धे भवेदर्थे V. II, P. I.,
 425, 16
 आमश्राद्धाक्षने त्रिरात्र V. II., P. I.,
 392, 6
 आमिषेण तु यज्ञिसं V II., P. I.,
 172, 3
 आमृत्योश्चाचरन शौच V I, P I.,
 233, 9
 आमृत्यो अभियमन्विच्छेत् V. I.,
 P II, 133, 14.
 आमनातमानुरस्नाने V. I., P I.,
 287, 11.
 आम्र पुत्राग-बिल्वानाम् V. I., P. I.,
 252, 1
 आम्रान् पालेवतानिक्षुन् V. I., P II,
 370, 6
 आम्रे फलार्थ इत्यादि V I., P. I.,
 57, 4.
 आयत पर्वत कृत्वा V I, P. I.,
 237, 5
 आयस तैजसं पात्र V. II, P I.,
 302, 2.
 आयान्ति तस्मात्तदङ्गः V I, P II,
 23, 17
 आयाहीन्द्र पथिभिरीळितेभि V. I.,
 P II, 65, 15
 आयु क्षीणा दिवा निद्रा V. I., P I.,
 439, 3
 आयुः सुवर्णकारान्नं V. II., P I.,
 378, 8.
 आयुरस्य निकृन्तामि V II, P II.,
 235, 17.
 आयुर्बल यज्ञो यज्ञं V. I., P I.,
 252, 11
 आयुर्वृद्ध्यादिक पश्चात् V II, P. II.,
 280, 8.

- आयुष्मन्तं सुतं विन्देत् V I, P II, 438, 16
 आयुष्य प्राङ्मुखो भुङ्क्ते V. I, P I, 429, 18
 आयुष्मान् भव सौम्येति V I, P I, 324, 1
 अयोगवश्च क्षत्ता च V I, P II, 121, 5
 आरम्भरुचिता ऽधैर्यम् V II, P II, 216, 9
 आरम्भरुचिता ऽधैर्यम् V II, P II, 216, 9
 आरम्भे सर्वकृच्छ्राणा V II, P II, 195, 13
 आरण्याना च सर्वेषा V I, P II, 380, 13
 आरनाल तथा क्षीर V II, P I, 416, 5.
 आरब्धस्यानुगुण्येन V. II, P II, 277, 1
 आरभन्ते क्रमेणैव V II, P II, 277, 11.
 आरभेत नवै पात्रैः V I, P. II 368, 5.
 आराधयेन्महादेवं V I, P I. 372, 6
 आराम- V II, P II, 132, 8
 आराम-तटाकां- V II, P II, 120, 6
 आरुणि प्रजापते V I, P II, 167, 1.
 आरूढपतितस्यैव V. II, P I, 372, 13
 आरूढपतिताज्जातो V. II, P I, 306, 6
 आरूढपतिते चैव V. I, P. I, 188, 17.
 आरोग्य वारुणं V. I, P. II., 314, 9
 आरोग्य-पुत्र-मित्रार्या V. I., P. I., 288, 4
 आरोग्यमथ सौभाग्य V I., P. II., 315, 8
 आरोहण गोवृष-कुञ्ज-V II, P. II., 3, 2
 आर्तं न चानुक्रमन्ते V II, P. I., 9, 11
 आर्तं कुर्याद्यथाशक्ति V I, P. I., 230, 3
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी V. II, P I, 163, 16.
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी V. II, P I, 164, 1.
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी V. II., P I, 164, 11
 आर्त्तवी रजसा प्रोक्ता V. II., P I, 167, 2
 आर्त्तवै वैश-कालाना V I, P II., 334, 5
 आर्त्तानां मार्गमाणानां V II, P I, 234, 3
 आर्त्तानामन्नदानं च V I., P. I., 191, 7
 आर्ति वा महती याति V II, P I., 235, 12
 आर्द्रचर्मा ऽसृगित्यंतद् V II, P I, 366, 9
 आर्द्रं तृणं गोमय V I, P. I., 241, 8
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीयात् V I, P I, 415, 15
 आर्द्रवश्च दृशेते तु V I, P II, 403, 12
 आर्द्रवासा जले कुर्यात् V I., P I, 249, 5
 आर्द्रवासाश्चरेत् कृच्छ्र V. II., P. I., 301, 19.

- आर्द्रवासास्तु हेमन्ते V I, P II, 143, 15
- आर्द्राया शौर्यमामोति V I, P II, 312, 12
- आर्धिक कुलमित्रश्च V II, P I, 431, 6
- आर्षश्चैवाथ दैवश्च V I, P II, 45, 10.
- आर्षे गोमिथुन शुल्कं V I, P II, 88, 6
- आर्षोडाज. सुतस्त्रीस्त्रीन् V I, P II, 86, 17
- आलस्यादन्नदोषाच्च V II, P I, 9, 15
- आवर्तनोल्लेखन- V II, P I, 176, 2
- आवाहन-स्वधाकार- V I, P I., 388, 13
- आवाहनाभौकरण-V I, P II. 417, 15
- आवाहयेदनुज्ञातो V I, P II, 403, 5
- आविक मार्गमौष्ट्र च V. I, P II, 376, 17
- आविक वैद्यस्य V. I, P II, 35, 20
- आविक सन्धिनीक्षीरं V I, P II, 380, 12
- आवृत्य प्राणमायम्य V I, P II, 432, 17
- आशापहर्ता तु नर V II, P II, 225, 7
- आशिष वा कुरुश्रेष्ठ V. I., P I, 324, 17
- आशौचम् V I, P II, 256, 4
- आशौचं तु भवेत्तस्य V I, P II, 277, 4
- आशौच न भवेत्लोके V I, P II, 258, 10
- आशौच पक्षिणी रात्रि V. I, P II, 251, 12.
- आशौचं पुनरागच्छेत् V I, P II, 265, 2
- आशौच बान्धवानां तु V I, P II, 241, 16
- आशौचान्तं मृजेच्छिञ्च V I, P I., 226, 18
- आशौचमुदकं पिण्डम् V. I, P II, 291, 3
- आशौचमन्तरा दशो V. I., P II, 291, 3
- आशौचस्य च-न्हासोऽपि V. I, P II, 289, 19.
- आशौचान्ते तत सम्यक् V. I, P II, 294, 4
- आशौचापगमे V II, P I, 420, 5
- आशौचे तु व्यतिक्रान्ते V I, P II, 330, 20
- आशौचे तु समुत्पन्ने V I, P II, 24, 4
- आशौचे यस्तु शुद्रस्य V II., P. I, 421, 5
- आशौचोपरमे कार्यम् V I, P II, 23, 7
- आस्मशानावनुव्रज्य V I, P II, 235, 15
- आश्रमत्रयमुक्तस्य V I, P II, 182, 1
- आश्रमी चेत्तप्तकृच्छ्रं V I, P II, 157, 2
- आश्रमे वृक्षमूले वा V II, P II, 57, 7
- आश्रमेषु यथाकालं V I, P I, 467, 11
- आश्रयं शस्त्रदाता च V II, P. I, 283, 13
- आश्रयं शस्त्रदाता च V II, P. II, 62, 14
- आश्रितस्याऽपि विदुषः V II., P. I, 325, 9.

- आश्वयुक्शुक्लनक्षत्री V. I., P I, 155, 16
 आषाढस्याथ दशमी V I, P I, 156, 2
 आषाढस्यापि दशमी V I., P II, 311, 15
 आषाढादिचतुर्मास V I, P I, 281, 6
 आषाढादीश्च चतुर V I, P II, 183, 7,
 आषाढासु यश प्राप्ति V I, P II, 313, 2
 आषाढीमवधिं कृत्वा य पक्ष V I, P II., 321, 5
 आषाढीमवधिं कृत्वा पञ्चम V I, P II, 321, 2
 आषाढ्यां V. II, P II, 189 5
 आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा V II, P II, 127, 16
 आषाढ्यामथ कार्तिक्यां V I, P II., 310, 10.
 आषाढ्या पञ्चम. पक्ष V. I, P II, 320, 6
 आ षाडशाद्दाला V II, P I, 122, 5
 आ षोडशाद् ब्राह्मणस्य V I, P II, 31, 12
 आ सङ्गवान्त प्रात V I, P I 314, 6
 आसन चैव यान च V I, P I, 470, 1
 आसन चोरयित्वा तु V. II, P II, 256, 12
 आसन पात्रलोपश्च V I, P II, 184, 11
 आसन शयन यान V II, P I 190 16
 आसन शयन यान V II, P I, 187, 9.
 आसन सस्पृशन् V I, P II., 399, 6.
 आसनाच्छयनाद्यानात् V II, P I, 28, 2
 आसनादुत्थितस्तस्मिन् V I, P. I, 432, 12
 आसनानि विचित्राणि V II, P II, 262, 1
 आसनारूढमन्त्राय V I, P II, 377, 1
 आसनाऽऽवसथौ शय्यां V I, P I, 401, 5.
 आसनं चासनं दद्यात् V I, P. II, 402, 10
 आसनेषूपकृतेषु V I, P II, 399, 2,
 आसनेषु सदर्भेषु V I, P II, 398, 18
 आ समाप्ते शरीरस्य V I, P. II, 50, 16
 आ समावर्तनात् कुर्यात् V I, P II, 14, 18.
 आसाद्य सहपिण्डत्वं V I, P. II, 145, 17
 आसा महर्षिचर्याणां V I, P II, 116, 4
 आसामन्यतमा गत्वा V. II., P I, 321, 18
 आसाय कर्मण प्रात. V I, P I., 314, 15
 आसायमाहुते V I, P I, 314, 11
 आसाय आश्रुशालायां V I, P II, 440, 15
 आसीन V I, P I, 44, 7
 आसीन पश्चिमा सन्या V I, P I, 300, 14
 आसीन प्राङ्मुखो ऽभीयात V I., P I, 120, 10,

- आसीनश्च स्थितो वापि V. II., P II., 191, 4.
- आसीनास्वपि चासिनो V. II., P. I., 246, 6
- आसीनास्वासनि V II, P I, 249, 9
- आसुर तद्भवेच्छ्राद्ध V I., P. II. 442, 14
- आसुरादिविवाहेषु V I, P. II, 457, 9
- आसुरादिविवाहेषु V I, P. II, 457, 2
- आस्तिक्य ब्रह्मसस्पर्श V I, P II, 181, 12
- आस्ते व्रजति यो नित्य V I, P. II, 196, 14
- आ स्नानकाल नाश्रीयात् V. II, P I, 163, 9
- आहरेज्जलमध्यात्तु V. I., P I, 228, 4
- आहरेन्मृत्तिकां विप्र V. I., P I, 227, 7
- आहवे च मही लब्धा V I, P I, 467, 17
- आहवे निधन कुर्यात् V. I., P I, 467, 20
- आहार तु रह कुर्यात् V. I., P I, 225, 17
- आहार मैथुन निद्रां V. I, P I 194, 4
- आहारमात्रादधिकं V. I, P II 42, 10
- आहारार्थं द्विजां द्वा V. II., P I 302, 15
- आहारेषु च ये दोषाः V II, P II, 185, 5
- आहिताग्निम् V I, P II, 22, 13
- आहिताग्नेर्द्विजाभ्यस्य V II, P II 76, 9
- आहिताग्नेर्द्विजाभ्यस्य V. II., P. I, 102, 9
- आहिताग्नेर्यथान्यायं V. I, P II, 286, 19
- आहिताग्निर्विशेषेण V II, P I, 376, 12
- आहिताग्निरूपस्थानं V II, P II, 141, 16.
- आहिताग्निस्तु यो विप्र V II, P I, 378, 3,
- आहिताग्निस्तु यो विप्र V II, P. I., 375, 9,
- आहिताग्ने. पित्रर्चनं V I, P II, 333, 11
- आहिताग्ने सिनीवाल्याम् V I, P II, 452, 1,
- आहुतिर्नातिपक्षेत V I, P I, 314, 16
- आहुतश्चाप्यधीर्यात् V, I., P. I, 151 15
- आहुताध्यायी V. I., P II, 49, 8.
- आहुता या तु वै भर्त्वा V. II., P I, 34, 12.
- आहुतोऽध्ययन कुर्यात् V I, P. I, 152, 10,
- आहुय दानं कन्यायाः V I, P II., 84, 13,
- आहुय श्रावयेदिक V II, P I., 236, 17,
- आहुतामन्यसौचार्थम् V I., P I., 228, 9
- आहुत्य रक्षिणाग्नि तु V I, P II., 412, 21
- आहुत्य निवेदयेत् V I, P. II., 50, 7
- इ.
- इन्द्र-स्तपौ धातुनिर्देशे V. II, P I, 449, 5.

- इच्छयाऽन्योन्यसयोगः V I, P I., 85, 1
इच्छेत् त्रयोदशीश्राद्ध V. I, P II., 326, 1
इज्यते भरतश्रेष्ठ V I., P I., 160, 2.
इज्या-ऽध्ययन-दाने च V I, P I., 85, 4
इह मृष्टमिदं नेति V I, P. II., 185, 9
इह यज्ञोपवीतं तु V. I, P I., 169, 10
इह शास्त्रं तु कृत्वाऽसौ V I, P I., 116, 6
इह सामासिकं ज्ञेयं V II, P II., 216, 14
इतिहास-पुराणानि V I, P. I., 348, 2
इतिहास-पुराणायै V I, P I., 438, 20
इतिहास-पुराणानि V I, P I., 439, 4.
इत्युच्चार्य स्वहस्तेन V I, P. I., 434, 5
इत्युक्त्वोक्त्वा प्रियावाचः V I, P II., 437, 17
इत्येतदखिलं प्रोक्तम् V. I, P. I., 444, 8.
इति जाति-V II, P II., 136, 10
इत्यद्यमर्षणम् V II, P II., 190, 4
इति धर्मप्रणेतारं V I, P I., 108, 10
इत्युच्चार्यं नरो दद्यात् V I, P I., 337, 3
इति ते सशयो माभूत् V I, P I., 449, 11
इत्थमथन् द्विज. श्राद्धं V I, P I., 425, 11
इत्येतैर्लक्षणैर्युक्तान् V I, P II., 359, 14.
इतरानपि सख्यादीन् V. I, P I., 401, 1
इतरवितरस्मिन् V. I., P II., 67, 17.
इत्यालोचनमर्थज्ञा V I., P. I., 120, 15.
इत्येता. काश्यपेनोक्ता V. I, P II., 57, 12
इतस्ततोऽदन् V. II, P. II., 258, 10
इतिहास-पुराणानि V II, P II., 160, 2.
इतिहास-पुराणानां V. II, P II., 119, 6
इति मत्वा स्वर्दारणु V I, P. II., 102 15
इत्येते चत्वारिंशत् V I, P II., 18, 18.
इत्यादि स्मृत्यन्तरवचनम् V I, P II., 331, 19
इतिमलावहानि V. II., P II., 138, 6
इति कल्पयित्वाऽथ सावित्र्या V I, P I., 373, 14.
इतरेषां तु वर्णानां V II, P I., 55, 12
इति सञ्चिन्त्य गच्छेयु V I., P II., 258, 2
इतरेषां पशूनां तु V II, P I., 340, 16
इत्युपपातकानि V II P II 101, 1
इत्येषं मुनिभिः प्रोक्तं V I, P II., 58, 20
इतरेष्ववशिष्टेषु V I, P II., 87, 3
इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाह V I, P I., 209, 6.
इन्द्रस्य वज्रोऽसि V I, P II., 168, 5
इन्द्रं शुद्धं इत्युच्चाऽऽप V I, P I., 274, 6.

- इन्द्रः शुद्धा ऋचश्चापः V II., P I, 301, 16
- इन्द्रा-ऽनिल-यमा-ऽर्काणाम् V I, P I, 447, 20
- इन्द्राय V II, P II, 188, 4
- इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यः V. I, P I, 384, 3.
- इन्द्रियाणि तु सर्वाणि V I, P I, 96, 9
- इन्द्रियाणां निरोधेन V. I, P II, 194, 17
- इन्द्रियाणि यशः स्वर्गम् V I., P. I, 169, 19
- इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु V II, P I, 10, 8
- इन्दुक्षय-गजच्छाया V I, P II, 310, 16
- इन्दुक्षये मासि मासि V I, P II, 308, 4 445, 11
- इन्द्रो धाता भग पूषा V I, P I, 358, 3
- इन्धनार्थे हुमच्छेदः V. II, P II 103, 3
- इन्धनार्थमशुष्काणां V II, P I, 16, 12.
- इन्धार्थमथ यूपार्थं V I, P I, 160, 11
- इम मे वरुण V I, P I, 298, 18
- इम लोकं मातृभवत्या V I, P I, 377, 10
- इमा त्वमिन्द्रमीदृ V. I, P. II, 105, 16
- इमा रुद्राय तवसे V. II, P. II, 279, 13
- इमारुद्राय सूक्तं तु V. II., P. II, 280, 1.
- इय विशुद्धिरुदिता V. II., P. I., 13, 19.
- इय विशुद्धिरुदिता V I, P I, 34, 9.
- इय विशुद्धिरुदिता V. II, P II, 60, 12.
- इरावत्याम् V I, P II, 306, 15
- इषुं गृह्णाति V I, P II., 98, 18
- इषे त्वा V I, P. II, 135, 15
- इष्टं स्यात् क्रतुभिस्तेन V I, P. I., 447, 6
- इष्टका-लोष्ट-पाषाणैः V. I., P I, 254, 1
- इष्टान् भोगान् हि वो देवा V I, P I, 159, 14.
- इष्टान्वा यदि वा ऽनिष्टान् V I, P II, 336, 18
- इष्टिश्चाद्धे क्रतुर्वक्षः V. I., P II., 403, 15
- इष्टिं वैश्वानरी कुर्यात् V. I., P II., 159, 10
- इष्टिं वैश्वानरी कृत्वा V I, P II., 156, 10
- इष्टीनां पशुबन्धानाम् V II, P II, 198, 16
- इष्टैः सार्धं तु विधिवत् V I, P II., 443, 14
- इष्ट्वा च शक्तितो यज्ञैः V I, P II., 150, 6
- इष्ट्वा भैक्षान्शिनो नित्यं V II, P II. 128, 14
- इष्ट्वा प्रथमे यामे V II, P II., 161, 11
- इष्ट्यते ऽनुमहस्तेषां V II, P I., 130, 12.
- इष्ट्यस्त्रदारकाचार्यो V. I, P II, 359, 11
- इह चासुत्रं चैकेषां V. II, P. II., 214, 4.
- इह जन्मनि शूद्रत्वं V. II., P. I., 377, 10.

- इह जन्मानि शूद्रास्ते V II, P II
224, 15.
- इह दुश्चरिणैः केचित् V II, P II
246 16
- इह मानुषलाकेऽस्मिन् V. II., P. II.,
231, 6
- इहलोकमृतानां च V II, P II
262, 3
- इहवाऽमुव वाऽज्ञस्य V II, P II,
276, 10
- इह शत्रुगृहे बद्धा. V II, P II,
264, 7
- इहान्पमपि कृत्वा तु V. II, P II,
209, 9
- इहैव फलकं कर्म V II, P II, 276,
11
- इहैव सा शुनी गृध्री V. II, P I,
350, 13
- ई.
- ईदं यन्ती जपेत् सूक्तं V II, P II
280, 3
- ईतयो व्याधयस्तन्त्री V. I., P. I
132, 17
- ईदृशस्य हि धर्मस्य V I, P I, 88, 11.
- ईर्ष्यालुः V II, P II, 258, 10
- ईर्ष्याषण्डश्च सेव्यश्च V. I, P. II,
76, 5
- ईश सर्वस्य जगत V I, P I,
421, 4.
- ईशानं त्वां भुवनानाम् V. I., P I,
374, 13
- ईशानेन शिरोदेश V I, P II, 14, 7
- ईशानेनाऽथ वा रुद्रै V II, P I, 372, 8
- ईश्वर. स कथं भावैः V II, P II,
213, 13
- ईषद्वौत नवं श्वेतम् V. I, P. I., 264,
14.
- उक्तलक्षणसम्पन्नै V I, P II,
337, 1
- उक्तानां यतिपात्राणाम् V I, P II,
184, 15
- उक्त्वा विरजस मन्त्रम् V I, P II,
187, 12
- उक्तास्तवेमास्तु V II, P II, 272,
15
- उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्च V II,
P I, 10, 18
- उमगन्धीन्यगन्धीनि V I, P II,
398, 18
- उच्छिष्टं न प्रशुक्र्यात्तु V I, P II,
440, 8
- उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा V I, P I,
239, 2
- उच्छिष्टं सस्पृशेद्विप्र V II, P I,
100, 10.
- उच्छिष्टान्ननिषेकं च V I, P I,
224, 22.
- उच्छिष्टभागधेयं स्यात् V I, P II,
426, 9
- उच्छिष्टमितरस्त्रीणां V I, P I,
425, 13
- उच्छिष्टलेपोपहतानां V II, P I,
176, 12
- उच्छिष्टसन्निधानं तु V I, P II,
429, 8
- उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् V I,
P II, 428, 11
- उच्छिष्टस्य विशेषेण V II., P II.,
221, 10
- उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु V. II, P I,
48, 2.
- उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शं V. I., P II,
400, 13.

- उच्छिष्टोच्छिष्टसंपृष्टो V II, P I, 170, 19
उच्छिष्टोच्छिष्टसस्पर्शा V II, P I, 163, 1
उच्छिष्टदोषो नास्त्यत्र V I, P I, 245, 11
उच्छिष्टभागदेयेभ्यः V I, P I, 430, 15
उच्छिष्टमत्र वातव्य V I, P I, 482, 13
उच्छिष्ट सस्पृशोद्विप्रो V II, P I, 110, 5
उच्छिष्ट सह सम्भाषेत् V II, P I, 108, 18
उच्छिष्टाः पितरो यान्ति V I, P II, 425, 15
उत यदीतासु V II, P II, 285, 13
उत्कृत्य वृषणौ वाऽपि V II, P I, 315, 12
उत्कृष्टायाऽभिरूपाय V II, P II, 77, 5
उत्तानेन तु हस्तेन V I, P I, 382, 12
उत्तमं चापि मानुष्यं V II, P II, 244, 11
उत्तम नाक्रमधिराहति V I, P I, 350, 1
उत्तमानामुयाल्लोकान V I, P II, 228, 10
उत्तमैरुत्तमोर्नित्य V I, P II, 71, 8
उत्तमेषूत्तम कुर्यात् V I, P I, 401, 6
उत्तमा सात्त्विकमैसां V II, P II, 219, 2.
उत्तरत उमायै कल्पयामि V I, P I, 373, 12.
उत्तर-पूर्वदेशे V I, P I, 984, 16
उत्तरमानसे V I, P II, 306, 10.
उत्तरत श्रियै V I, P I, 370, 1
उत्तराभिमुखान् विप्रान् V I, P II, 399, 16.
उत्तीर्णानां च पापानां V II, P II, 246, 15.
उत्तीर्य पीडयेद्वृत्रं V I, P I, 262, 2
उत्तीर्योत्कामाचामेत् V I, P I, 317, 5
उत्तरेऽक्षतसेयुक्तान् V I, P II, 397, 21
उत्तरे पितृकार्ये तु V I, P I, 430, 3
उत्तरे ब्रह्मश्रुपस्य V I, P II, 308, 1
उत्तरेषामुत्तरोत्तर V I, P II, 87, 10.
उत्तरेषु तु षट्स्वङ्गि V II, P I, 195, 17
उत्थानेन प्रसादेन V I, P I, 452, 19
उत्थायोत्थायं बोद्धव्य महद्भयम् V I, P I, 220, 16
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं किमद्य V I, P I, 220, 11.
उत्थाय पश्चिमे यामे V I, P I, 468, 7
उत्थाय पश्चिमे रात्रे V I, P I, 221, 16
उत्थायार्कम्प्रति प्रोहेत् V I, P I, 296, 4
उत्थाय वाससीं शुक्ले V I, P I, 262, 13
उत्पत्ति-प्रलयौ चैव V I, P I, 186, 1.
उत्पद्यते गृहे यस्य V II, P I, 46, 9.

- उत्पन्ने सङ्कटे घोरि V I, P II., 149, 17
- उत्पाटयेच्च कवचं V I, P II., 188, 4
- उत्पादक-ब्रह्मज्ञात्रो. V I, P I, 334, 1
- उत्पादयेत् पूनर्भूत्वा V II, P I, 47, 2,
- उत्पाद्य धर्मत पुत्रान् V. I, P II, 139, 13
- उत्सादन च गात्राणां V I, P II, 47, 1
- उत्साह. शस्त्रपाणित्व V I, P I, 454, 9
- उदकं च तृण भस्म V I, P. I, 429, 13
- उदकं पिण्डदानं च V I, P I, 22, 17
- उदकं पिण्डदानं च V. I, P II, 224, 13.
- उदकं यच्च पक्कानं V. I., P. I., 428, 7.
- उदकं चोदकान्तं च V. I, P I., 225, 14
- उदक्यागमने त्रिरात्रम् V II, P I, 337, 2.
- उदक्यास्पृष्टसङ्गुष्ट V II, P. I 383, 4
- उदक्या चोदितं चान्नं V I, P II 190, 1
- उदक्यामपि चण्डाल V I, P I 428, 10.
- उदक्यां यदि गच्छेत V II, P I 336, 1
- उदक्यां सूक्तिकां नारीं V I, P I 330, 13
- उदक्या यदि वा पुङ्खे V II, P I 163, 8.
- उदक्या सृतिभिः स्नायात् V I, P. L., 278, 13
- उदकप्लवमुडीच्य स्यात् V I, P. II., 531, 9
- उदकस्पर्शिता या च V. I., P II., 57, 10
- उदकेनाऽऽतुराणां च V I., P. I., 237, 3
- उदके फल-मूलेषु V II, P II, 113, 2
- उदङ्मुखं प्राङ्मुखो वा V I, P I, 52, 1
- उदङ्मुखस्तु देवानां V I, P II, 397, 16
- उदङ्मुखस्तु मध्याह्ने V. I, P I, 223, 1
- उदङ्मुखेऽऽवाचमनमाशौ V I., P II, 127, 19
- उदङ्मुखा दिवा कुर्यात् V. I., P I, 228, 15
- उदधानसन्निधौ V I, P I, 384, 11
- उदये विधिवत् सन्ध्याम् V I, P II, 179, 14
- उदरव्याधियुक्तस्तु V II, P II, 269, 2
- उदरे दक्षिणे पार्श्वे V I, P. I, 267, 8
- उदरे शूलसयुक्तं V II, P II., 239, 3
- उदसौ कुक्षिशूलो तु V II, P. I., 280, 12.
- उदस्तवासा उत्तिष्ठेत् V I, P I., 226, 10
- उदानाय स्वाहति V I., P I, 418, 7.
- उदाहरत स्वधाकारं V I, P II., 465, 9
- उदितं तं विजानीयात् V I, P. I., 314, 1.

- उदितेऽनुदिते चैव V I, P I, 313, 14
उदितेषु V II, P II, 163, 16
उद्दिन्युच्चा वा वारुण्या V II, P II, 43, 8
उदुत्यमिति मन्त्रेण V I, P I, 296, 9
उदुम्बर च कामेन V II, P I, 404, 11
उद्दीप्यस्व इति V I, P I, 374, 15
उद्दूतेन जलेनैव V II, P I, 164, 12
उद्दूतेऽप्यशुचिस्तावत् V I, P I, 432, 10
उद्दूताश्चापि शुद्ध्यन्ति V II, P I, 156, 5
उद्दूत्य तज्जल सर्वं V II, P I, 151, 11
उद्दूत्य चतुर पिण्डान् V I, P I, 286, 9
उद्दूत्यौदक्रमादाय V I, P I, 228, 11
उद्दूत्य वा यथाशक्ति V I, P I, 389, 7
उद्दूत्य वामहस्तेन V I, P I, 426, 11.
उद्दूत्य वैश्वंश्वात्र V I, P I, 408, 9
उद्दूत्य हविरासिच्य V I, P I, 383, 8
उद्यन्तमरत यन्तम् V I, P I, 290, 7
उद्बन्धशर्वापघाते V II, P I, 195, 6
उद्बन्ध तमसस्परिति V I, P II, 192, 2
उद्बन्धेन द्विजो भार्या V I, P II, 54, 18.
उद्भासनकाले ॐ भू महादेवम् V I, P I, 375, 11
उद्भासनकाले ॐ भू पुरुष V I, P I, 371, 8
उन्मत्त. किम्बिषी कुष्ठी V I, P II, 355, 19.
उन्मत्त पतित कुष्ठी V I, P II, 90, 13
उन्मत्तोऽन्धश्च वज्र्याः स्युः V I, P II, 351, 5
उन्मादस्त्वग्दोषो V. I, P II, 349, 7
उपकारं यथा भर्तुः V. II, P I, 55, 14
उपकुर्वाणरत्न यत् कुर्यात् V II, P II, 49, 14
उपगम्य गुरुन् सर्वान् V I, P I, 322, 8.
उपगृह्यास्पदं चैव V I, P I, 454, 2
उपजप्यानुपजपेत् V I, P I, 459, 11.
उपेतारमुपय च V I, P I, 470, 3
उपतिष्ठन्ति वै सन्ध्या V I, P I, 301, 5
उपतिष्ठनामित्यक्षय्य-V I, P II, 417, 16
उपतिष्ठेत् तथा कुर्यात् V I, P I, 152, 2
उपतिष्ठेत् सूर्यं तु V I, P II, 187, 11
उपनयन पुन कुर्यात् V II, P I, 103, 15
उपनयनादूर्ध्वं V I, P II, 197, 7
उपनिषद्भाववर्तयेत् V. I, P II, 195, 13.

- उपनीय तु तत्सर्वं V I., P II., 419, 11. उपलिप्ते शुचौ देशे V I., P I., 415, 7.
 उपनीय तु य शिष्य V I., P I., 148, 6, 333, 16 उपलिप्त समे स्थाने V I., P. I., 414, 17
 उपनीते तु विषम V I., P II., 235, 6 उपवासत्रयं कुर्यात् V II., P I., 163, 13.
 उपन्यासक्रमेणैव V I., P II., 207, 14 उपवासः V II., P II., 104, 3
 उपपातकजातानाम् V II., P II., 163, 15 उपवासस्त्रिरात्र वा V II., P II., 204, 2
 उपपातकजातानाम् V II., P I., 44, 12 उपवास तदा कुर्यात् V I., P II., 443, 10
 उपपातकस्तु क्रिप्रादुष्टो V II., P II., 125, 1 उपवास तु तक्रस्य V II., P II., 118, 2
 उपपातकिनस्त्वेते V II., P II., 106, 6 उपवासेन चैकेन V. II., P. II., 171, 10
 उपपातकयुक्तानाम् V II., P II., 204, 4 उपवासेन चैकेन V II., P I., 258, 4
 उपपातकशुद्धि.स्यात् V II., P II., 106, 12 उपवासेन तत्तुल्य V I., P I., 417, 2
 उपपातकसयुक्तो V II., P. I., 247, 8. उपवासौस्त्रिभि. पूर्वा V II., P I., 161, 11
 उपपातकसयुक्तो V II., P I., 245, 7 उपवासो भवेत्तस्य V II., P I., 405, 6.
 उपपात्तिमवस्थां च V I., P I., 230, 6 उपवासो यदा नित्य V I., P II., 44, 9
 उपपन्नं तदित्याह V I., P II., 188, 19 उपविष्टेष्वनुप्राप्त V I., P II., 100, 22
 उपमूल सकृद्भूतान् V I., P II., 391, 15. उपविष्टस्तु विष्मूत्रम् V. I., P I., 30, 9
 उपयुक्तानुशिष्टं च V II., P II., 117, 4. उपवीतं बटोरेंकं V I., P II., 38, 3
 उपरिष्ठाहाषादानाम् V. I P II., 313, 13 उपवीत भूमौ V I., P II., 167, 11.
 उपरुद्धो न सेवेत V I., P. I., 225, 13 उपवीती ततो भूत्वा V I., P II., 361, 19
 उपरुन्धारिमासीत् V I., P I., 459, 7. उपस्थानं चन्द्रमस V. II., P I., 299, 16.
 उपरुन्धारिमासीत् V I., P I., 459, 7. उपस्थानं तत' कुर्यात् V II., P II., 131, 4
 उपरुन्धारिमासीत् V I., P I., 459, 7. उपस्थानं ब्रतदेश. V II., P I., 232, 7.

- उपस्थानं स्वकैर्मन्त्रैः V I, P I, 297, 4. उपास्ते सन्धिवेलायां V I, P I, 289, 4.
- उपस्थाने च यत् प्रोक्तं V I, P II, 188, 16. उपेक्षक शक्तिमाश्रेत् V II, P II, 62, 15.
- उपस्थित गृहे विद्यात् V I, P I, 399, 9. उपेक्षक शक्तिमाश्रेत् V II, P I, 285, 14.
- उपस्थितं विवाहे तु V II, P II, 255, 9. उपेक्षा धैर्य-माधुर्ये V I, P II, 181, 15.
- उपस्थितो हि न्यायेन V II, P I, 206, 9. उपेयाहीश्वर चाथ V I, P. I., 338, 5.
- उपस्थमुक्त्वा जिह्वा V. I, P I, 455, 18. उपोषितश्चतुर्विद्यां V II, P II, 161, 14.
- उपस्थाय तत शीघ्रम् V II, P. I., 207, 6. उपोष्यैकाहमाहध्यात् V I, P I, 138, 10.
- उपस्पृशस्त्रिषवणम् V II, P. I., 291, 9. उपोष्य द्वाहशाहानि V II, P I, 370, 15.
- उपस्पृशेच्चतुर्थस्तु V I., P I., 277, 14. उभयत. प्रणवां V I, P I, 303, 14.
- उपस्पृष्टोदकान् सम्यक् V. I, P. II, 399, 3. उभयत परिषेचन V I, P I, 381, 2.
- उपाकर्मणि चोत्सर्गे V. I, P. I., 157, 17. उभयतोऽग्नि- V I, P II, 28, 19.
- उपाकर्मणि चोत्सर्गे V. I, P. I., 156, 14. उभयत्र दशाहानि V I, P II, 211, 3, 217, 6.
- उपाकर्मणि चोत्सर्गे V I, P. II., 131, 7. उभयत्र स्थितैर्दर्म. V. I, P I., 218, 16.
- उपाकर्म न कर्तव्य V I, P II., 129, 12. उभयो पादयो सप्त V. I., P I., 229, 12.
- उपाकर्म न कुर्वीत V. I., P II., 129, 7. उभयोर्लाक्रयोर्देवि V. I., P. I., 167, 16.
- उपाकृत्य V. I, P II., 130, 2. उभयोरप्यसौ शुद्ध V. I, P. I., 249, 3.
- उपानत्-प्रेष्य-यानानि V. I., P I., 183, 7. उभयो. सप्त दातव्या. V. I, P. I., 229, 3.
- उपाध्याय. पिता ज्येष्ठो V I, P I, 331, 13. उभयोर्देहि तसोर्दोषः V II., P I., 285, 2.
- उपाध्यायान् दशाचार्य. V I, P I., 332, 14. उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां V I., P. I., 352, 1.
- उपानच्छ्रेष्म-विष्मूत्र V II, P. I., 153, 18.

- उभाभ्यामपि हस्ताभ्याम् V. I., P. I.,
352, 10.
- उभाभ्यामप्यजीवंस्तु V. I., P. II,
4, 11.
- उभे सन्ध्ये तु कर्तव्ये V. I., P. I.,
298, 11
- उभे सन्ध्ये रवि भूप V. I., P. I.,
152, 1.
- उभौ मध्वासवक्षीवौ V. II., P. II.,
79, 10.
- उरसि त्रिंशत् दद्यात् V. II., P. I.,
73, 18.
- उर.समंराजन्य V I, P I., 323, 5
- उर.स्तम्भादुर स्तम्भी V II, P. II,
247, 14.
- उरुरोगगणोपेताः V II, P II,
226, 13.
- उत्तरदेशमघोरेण V. II., P. II,
14, 3
- उलूक-कुरुर-श्येन- V. I., P II,
388, 9
- उल्लिख्यापहता इति V. I., P II,
430, 22
- उषस्थुषसि यत्स्नान V. I., P I,
260, 8
- उषस्थुषोदय V I, P I, 313, 12
- उषावा अश्वस्य V II, P II, 53,
11
- उष क्राले तु सम्प्राप्ते V. I., P I,
258, 9.
- उषःकाले समुत्थाय V I, P II,
179, 9
- उषित्वा तु शृहे द्विज V I, P II,
139, 16
- उष्टयान समारुह्य V. II., P. II,
140, 7
- उष्टी च महिषी भासी V II, P I.,
402, 14
- उष्णज्वरविनाशाय V. II., P. II.,
279, 11
- उष्णीषी वाऽपि नाऽऽद्यामैत् V. I,
P I, 247, 8
- उष्णे वर्षति शीते वा V II, P I,
248, 2.
- उष्णे वर्षति शीत वा V II, P. I.,
246, 9
- ऊ
- ऊढा च समगोत्रेण V II, P I,
310, 6.
- ऊढाऽपि देया साऽन्यस्मै V. I.,
P II, 91, 6
- ऊढाया पुनरुद्धाह V I, P II,
91, 13
- ऊढया पुनरुद्धाहं V. I., P. I.,
134, 2.
- ऊनद्विवर्षे प्रेते V I, P II, 239,
21; 244, 13
- ऊनपञ्चाशदंतेषा V I., P. II,
72, 6
- ऊनश्राद्ध न कुर्वीत V. I., P II,
450, 18
- ऊनषाण्मासिक षष्ठं V I., P. II.,
450, 8
- ऊरु-जङ्घु षडित्याहु. V II, P I,
265, 16.
- ऊरुभ्या तु शत दद्यात् V II, P I,
74, 2
- ऊर्जस्वि-नर-नागाश्च V I., P I,
464, 11
- ऊर्ध्वं गच्छति सा तत्र V. II., P I.,
58, 8.
- ऊर्ध्वं चतुर्थ्याः V. I., P II, 322,
20
- ऊर्ध्वं जान्वोरधो नाभेः V. I., P II.,
187, 8

- ऊर्ध्वं तु कालादेतस्मात् V I, P II.,
81, 7.
- ऊर्ध्वं त्रिरात्रादण्डु V II., P I.,
152, 1
- ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्स्नातां तां V II., P. I.,
163, 17
- ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि V. II., P. I.,
195, 9
- ऊर्ध्वं पञ्चभ्यः V. I., P II., 138, 10.
- ऊर्ध्वं प्राणान्तिक ज्ञेय V II., P II.,
88, 4
- ऊर्ध्वं प्राणाह्युत्क्रामन्ति V. I., P. I.,
323, 13
- ऊर्ध्वं सत्यताम् V I, P II., 42, 7.
- ऊर्ध्वपुण्ड्रो मृश शुभ्रो V I, P I.,
268, 1
- ऊर्ध्वरेता V I, P. II., 133, 8
ऊ.
- ऊक्-सामार्थव वेदोक्तान् V I, P. I
350, 13
- ऊक्षादिसङ्गमोपेत V I, P I, 193, 18
- ऊक्षेष्ट्याप्रयण चैव V I, P II, 141
12
- ऊगन्ते मार्जनं कुर्यात् V I, P I
293, 9
- ऊग्यञ्जु.पारगो यश्च V. I., P II
312, 11
- ऊग्यञ्जु सामभिर्दग्धो V I., P I.,
154, 12
- ऊग्वेद धारयन् विप्रो V II., P I.,
226, 7
- ऊग्वेदे पोरुष सूक्तम् V I, P I.,
367, 8
- ऊग्वेदमभयसंहरतु V. II., P II.,
159, 14
- ऊच वाऽथ यञ्जुर्वाऽपि V I, P I.,
348, 1
- ऊच्या तु हृष्यति पिता V I, P II.,
338, 14.
- ऊचो यञ्जुषि सामानि V I, P II.,
333, 11
- ऊचो यञ्जुषि सामानीति V I, P II.,
345, 5
- ऊजव शमसम्पन्ना V I., P I.,
144, 14
- ऊजवस्ते तु सर्वे स्युः V I, P II.,
35, 8
- ऊजवो इर्भाः V I, P II., 459, 11.
- ऊजीषपक्त भक्ष्य स्यात् V I, P II.,
384, 5
- ऊजुर्मुहुः क्षमी हान्त V I, P II.,
341, 21.
- ऊणत्रयमपाकृत्य V I, P I., 151,
15
- ऊण इत्वाधिका वृद्धि V II., P II.,
240, 3
- ऊणमस्मिन् सन्नयति V I, P II.,
105, 5
- ऊणानि त्रीण्यपाकृत्य V I, P II.,
150, 3.
- ऊत चेति पठित्वा V I, P I.,
295, 15.
- ऊत त्वा सत्येन V I, P I, 117, 10.
- ऊतं सत्यं च गायत्र्याम् V II, P I.,
301, 14
- ऊतरयेति जपेत्सूक्तं V II, P. II.,
279, 5
- ऊतमिति स्नाप्स्यन् त्रीणि V. I, P I.,
370, 5
- ऊतमिति स्नाप्स्यन् त्वरित- V I,
P I., 373, 16
- ऊतमुच्छशिल ज्ञेयम् V I, P. I.,
311, 1
- ऊता-ऽमृताभ्या जीवेन V. I, P. I.,
340, 15.
- ऊतावृतौ प्रशुञ्जानः V. II., P. II.,
28, 10

- ऋतुकाले नियुक्तो वा V. I, P II., 367, 6. ऋत्विक् पुत्रो गुरुभ्राता V. I, P I., 311, 14
 ऋतुकालाभिगमनं V. I, P II., 104, 11. ऋत्विक् पुत्रोऽथ वा पत्नी V. I., P I., 311, 18
 ऋतुकालाभिगामी स्यात् V I., P. II, 99, 1. ऋत्विक् पुत्रादयो ह्येते V I., P II., 345, 16
 ऋतुकालाभिगामी स्यात् V I., P II, 104, 16. ऋत्विक्-पुरोहिताचार्यैः V I., P I., 408, 11
 ऋतुकालेऽपि नारीणाम् V I., P II, 111, 9. ऋत्विक्-श्वशुर- V I, P I., 326, 10
 ऋतुत्रयमुपास्यैव V I, P. II, 81, 13. ऋत्विक्-श्वशुर- V I, P. I., 326, 14.
 ऋतुमन्यपि तिष्ठेत V I, P II, 78, 6. ऋभूणां V I, P I, 48, 19
 ऋतुमन्यां हि तिष्ठन्त्यां V I, P II, 78, 13. ऋषभैकावशाश्च गो रथ्यात् V. II, P. I, 95, 4
 ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा V. I, P. I., 158, 2. ऋषयो निष्कृतिं तस्य V II, P. I., 14, 3; 201, 6.
 ऋतुज्ञाता तु या शुद्धा V I, P II, 82, 7. ऋषयश्चक्रिरं धर्मं V I., P I., 334, 14
 ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां V. I, P II., 19, 16. ऋषयो दीर्घसन्धत्वात् V I, P I., 300, 17
 ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या V II., P I, 35, 1. ऋषयो वा इन्द्र V I, P I., 11, 3
 ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या V II., P I, 35, 3. ऋषि-देव-मनुष्याणां V I, P I., 337, 4
 ऋतौ न गच्छेद्भार्या वा V. II, P II, 141, 17. ऋषिसत्य V II, P II, 137, 5
 ऋतौ नोपैति यो भार्याम् V. I, P II, 100, 10. ऋषीणामग्निहोत्रेषु V II, P I., 248, 20
 ऋतौ भार्यामुपेयात् V. II, P I, 297, 11. ऋषीणामृषिता नित्य V I, P I., 259, 1
 ऋतौ हि गर्भशङ्कित्वात् V II, P II., 4, 7. ऋषीन् दर्भमयान् कृत्वा V. I, P II, 131, 8
 ऋत्वागमांस्त्रीनतीत्यं V I, P II, 93, 8. ए.
 ऋत्विजानां दीक्षितानां च V. I, P II, 257, 14. एकं गोमिथुन द्वे वा V I, P. II, 84, 16
 एकं तु भोजयेद्विप्र V I., P I, 387, 16
 एकं तु वैणवं दण्डं V. I, P. II, 163, 13.

- एकं तु वैणव षण्ड V. I, P II, 172, 22. एक-द्वि त्रि-चतु. पञ्च V. II., P. I., 22, 11.
- एक नाम्ना परं तूष्णी V I, P II, 460, 15 एक द्वि-त्रिदिनैरुने V. I., P. II., 450, 11
- एक नाम्ना पर तूष्णी V I, P II, 460, 15. एकदश तु वेदस्य V I., P. I., 333, 14
- एक प्रेतस्य V I., P II., 455, 8 एकदेगे पृथक्कुर्यात् V. I, P. I., 273, 7
- एकं सद्विप्रा V I, P I., 209, 8 एकपंक्त्युपविष्टानां V. I., P. I., 427, 2.
- एक एव तु यो भुङ्क्ते V. I, P I, 416, 5 एकपङ्क्त्युपविष्टानाम् V. I, P I, 429, 7
- एक एव शिव साक्षात् V I, P I, 107, 8 एकपङ्क्त्युपविष्टानां V I, P II., 430, 16.
- एककाले गतासूना V. I, P II., 469, 17 एकपर्यङ्कशयितौ V II, P. II., 79, 11
- एककाल चरेद्भैक्ष्यम् V. II, P II., 59, 11 एकपाद चरेद्भ्रांथे V II., P. I., 255, 4
- एककालं चरेद्भैक्ष V. I, P. II., 186, 6 एकपाद चरेद्भ्रांथे V. II, P I, 258, 5
- एककाल समश्नानो V. II, P. I, 320, 19. एकपादेन तिष्ठेत V I, P II, 114, 9
- एकयासममावास्यादि- V. II, P I, 300, 15. एकपिण्डा पृथक्शोचा V. I, P II, 61, 17
- एकचित्यां समारुढौ V I, P. II., 469, 11. एकपूग सुखराम्य V. I, P I, 136, 14
- एकत्र चतुर्गो मासान् V I., P. II, 183, 1 एकभक्त चरेत्पश्चात् V. II, P. I., 345, 13
- एकत्र लाभाद्यो भिक्षुः V. I, P II., 190, 3 एकभक्तेन नक्तेन V. II., P. I., 268, 3
- एकत्वं सा गता भर्तुः V. I., P II., 63, 6 एकभक्तेन नक्तेन V II., P II., 171, 9
- एकदण्डं समाश्रित्य V. I, P II., 178, 1 एकमप्यक्षरं यस्तु V. I., P II., 53, 1
- एकदण्डी त्रिदण्डी वा V I., P II, 179, 1 एकमप्याशयत्रित्य V. I., P I., 148, 17.
- एकदण्डी भवेद्वापि V. I., P. II, 178, 13. एकमप्याऽऽशयद्विप्र V. I, P I., 358, 19
- एकदण्डी भवेद्वापि V. I, P. II., 178, 13

- एकमध्ययनं कुर्यात् V II., P. II, 200, 11
 एकमेव दहत्यग्नि V. I., P. I, 448, 9
 एकमेव यतीनां स्यात् V. I., P II., 38, 4
 एकमेव सकृद्भुक्त्वा V II, P I, 372, 8
 एकरात्र जले स्थित्वा V. II., P I, 253, 6
 एकरात्र तु नऽशीयात् V. II., P I., 24, 18
 एकरात्र निराहारा V. II., P. I, 160, 18
 एकरात्र पारिव्रज्य V. I., P. II, 181, 3
 एकरात्र हि निवसन् V I, P I, 397, 7
 एकरात्रोपवासश्च V. II, P. II., 182, 9
 एकरात्रोपवासश्च V. II, P. I, 389, 18.
 एकरात्रोपवासश्च V. II, P. I., 26, 17
 एकरात्रोपिताश्वाप V. II, P. I, 156, 6
 एकवर्षे हते वत्से V. II, P. I, 242, 8
 एकवस्त्रो न भुञ्जीत V I., P I, 265, 14
 एकवासा विशुद्धात्मा V. I, P. II., 187, 2
 एकविंशति- V II, P II, 164, 3.
 एकविंशतिभिश्चान्यै. V II, P. I, 217, 12
 एकविंशतिरात्र च V. II, P. II., 121, 13
 एकविंशतिरात्र तु V II, P II, 151, 3.
 एकविंशतिरात्रस्तु V II., P. II., 184, 2.
 एकविंशतिवर्षो वा V. I, P. II, 69, 10.
 एकशक नवम्याम् V. I, P II., 317, 1
 एकशफोभयदन्ताक्षने V II, P. I, 408, 1.
 एकशय्यासनं पङ्क्तिर् V. II., P I., 28, 11.
 एकस्मिन् कृच्छ्रपादेन V. I, P. I., 168, 4
 एकस्मिन् वृद्ध्यते वाक्ये V. I, P. II., 173, 7.
 एकस्मिन् द्वयोर्वैकाङ्क्षिविधि. V I, P I, 328, 7
 एकस्मिन् वा बह्वेषु वा V I, P. II., 409, 18
 एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते V. I, P. I., 229, 13
 एकस्मिन् सावने त्वह्नि V I., P. I., 193, 11
 एकस्य त्रुभयत्वे V. I., P I., 60, 7.
 एकस्य बह्व्यो जायाः V I, P I., 91, 3
 एकरथैव तु नो दद्यात् V I, P. II., 326, 2
 एकहायनमनङ्गाह V II, P. I, 90, 15.
 एका व्रता बहूनां तु V II, P. I., 287, 3
 एकान्ते तु शुभे देशे V I, P I., 307, 18
 एकाममाधाय मनः V. I, P. II., 424, 24
 एकावशगुणान् वापि V II., P. II., 167, 7.

- एकादश नव-द्वि-त्रि- V. I., P II., 157, 8
- एकादशी कण्डमध्ये V. I., P I., 367, 16.
- एकादशे कृष्णायस V. I., P II., 317, 20
- एकादशे पञ्चमे स्यु. V I., P II., 448, 11
- एकादशेऽपि वा मासि V. I., P. II., 433, 9
- एकादशे स्त्रीजननी V I, P II., 114, 3.
- एकादशे ऽह्नि तत्कुर्यात् V. I., P. II 448, 13
- एकादशेऽह्नि यच्छ्राद्धं V. I, P II, 298, 3
- एकादश्या तथा भूषण V. I, P I 368, 8.
- एकादश्यां तथा नारी V I, P II 110, 17
- एकादश्यां तथा रूप्य V. I, P II 316, 1
- एकादश्या तु कर्तव्यं V. I., P. II , 332, 10.
- एकादश्या निराहार V. II., P II, 161, 12
- एकान्न तु भुञ्जीत V I, P II, 186, 18
- एकाम्बुक्रम्य कामार्थम् V I, P II. 114, 13.
- एका लिङ्गे गुदे तिल. V I, P I., 229, 2
- एका लिङ्गं करे सव्ये V I, P I 228, 17.
- एका वैश्यस्य V. I, P II, 95, 16
- एकाहधनिनोऽनेन V. II, P II 46, 3.
- एकाहमरणे पित्रो V I, P. II., 468, 13.
- एकाहमर्चयेत्लिङ्गं V I., P. I., 376, 2
- एकाहमशुचिर्भूत्वा V. I., P. II., 279, 5.
- एकाहस्तु सपिण्डानां V. I., P. II., 250, 14
- एकाहस्तु पुराणेषु V. I., P. II., 449, 9.
- एकाहेन तु कृच्छोऽयम् V. II., P II, 191, 9.
- एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिः V. I., P II., 282, 17.
- एकाहाच्छुद्धयते विप्रो V. I., P. II., 208, 1
- एकाहात्परतो ग्रामे V. I., P. II, 184, 13
- एकाहं क्षपण कृत्वा V II, P II, 141, 2
- एकाह तु पुराणेषु V II, P I, 423, 6
- एकाह वैश्य V II, P I, 422, 5.
- एकाह सूतक तत्र V I, P II, 51, 2.
- एकीभावेन भोक्तव्य V I., P. II., 415, 22
- एकेन तिष्ठताऽधस्तात् V. I, P. I., 178, 4
- एकेन पाणिना दत्त V I, P II., 382, 17.
- एकैक भ्रासमर्थायात् V II, P. II., 178, 11
- एकैक पिण्डमभ्रीयान् V II, P I., 460, 1
- एकैकं हासयेत् पिण्ड V. II, P. I., 303, 7
- एकैकं हासयेत् पिण्ड V. II, P I, 299, 8.

- एकैकं वर्धयेत् पिण्ड V II, P I, 303, 5 | एकौ भिक्षुर्यथोक्तस्तु V I, P. II, 180, 6
 एकैकमञ्जलिं देवा V. I., P. I 351, 8 एकौ वा तावृशी इण्डो V. I, P II., 157, 11.
 एकैकन्यूनमुद्दिष्टं V. I, P. I. 257, 6. एकौ वाऽऽयात्सवित्तम V II., P. I., 209, 6
 एकैकमथ वा द्वौ त्रीन् V I, P II 364, 6 एक शयीन सर्वत्र V I, P. II, 46, 5
 एकैकमपि विद्वांस V I, P. II. 339, 8. एत वै तमात्मानम् V I, P II, 152, 11
 एकैकमेकैकस्य त्रींस्त्रीन् V. I, P. II., 363, 6. एत वैतमात्मान V I, P. II., 107, 12
 एकैकामैव V. I., P II., 116, 10 एतत्कष्टतम विद्यान् V. I., P. I, 473, 11
 एकैकस्य तु विप्रस्य V I., P II, 405, 8 एतत्कृच्छ तुलापुरुषं V. II, P. II, 184, 10
 एकौ नार्हति तत् कर्तुम् V. II., P I, 131, 1 एतत्कृतयुगं नाम V I, P. I, 132, 4
 एकौऽनुगच्छन् तस्यार्थम् V. I, P. II 287, 10. एतत्खलु वाव तप V. I, P. I, 120, 3.
 एकौ देव V I, P I, 203, 16 एतज्जपेसूर्वबाहुः V I, P. I, 297, 13
 एकौद्दिष्टं तु कर्तव्यम् V I, P II, 447, 2 एतच्चान्द्रायण नाम V. II., P. I, 303, 10
 एकौद्दिष्ट देवहीनम् V I, P II, 447, 14 एतच्छौच गृहस्थस्य V. I, P. I, 229, 4
 एकौद्दिष्ट न कुर्वीत V. I, P. II, 458, 15. एतत्तपो विदुर्धीरा V. I, P I, 128, 2
 एकौद्दिष्ट परित्यज्य V I, P II, 446, 11 एतत्तु द्रव्यमे विद्यान् V II, P I, 166, 17.
 एकौद्दिष्ट तु यच्छ्राद्ध V I, P II, 300, 6 एतच्चय प्रकुर्वाण. V I, P. II, 180, 9.
 एकौद्दिष्टं सुतै. कार्यं V I, P II, 328, 2 एतच्चय समाश्रित्य V I, P I., 470, 4
 एकौद्दिष्टविधानेन V I, P II, 454, 6. एतत्त पण्येषु भोक्तव्य V. I, P. II, 383, 3.
 एकौद्दिष्टे तु सम्प्राप्ते V. I, P. II, 331, 18 एतत्पातकमुक्तानां V. II, P. II., 191, 11.
 एकौद्दिष्टे तु सम्प्राप्ते V I, P II, 331, 9.

- एतत् विपीलिक्रामध्य V. II, P I, 303, 8.
 एतत् समाहित कुर्यात् V. II, P I., 244, 11
 एतत् सर्वे भू. V. I, P. II, 176, 3
 एतत् सवत्सरादूर्ध्वं V. II, P I., 22, 15
 एतदेव V II, P II, 66, 18
 एतदेव V II, P II, 176, 2
 एतदेव व्रतं कुर्यात् V II, P II., 82, 2
 एतदेव व्रत कुर्यात् V II, P II, 97, 8
 एतदेव व्रत कुर्यात् V II, P I, 99, 11
 एतदेव व्रत कुर्युः V II, P II, 107, 1
 एतद्गयाशिरोनाम V I., P II, 308, 2
 एतद् गृहीत्वा निष्क्रम्य V. I, P. II, 160, 11.
 एतद्दर्शय नानात्व V I, P. I, 81, 5.
 एतद्विदित्वा य. सन्नयाम V I, P. I, 302, 13
 एतद्विधानमातिष्ठेत् V I, P I, 472, 5
 एतद् व्याप्तिमद्वैतेषां V II, P. II, 215, 12
 एतद्विष्णुपद नाम V I, P I, 192, 11
 एतद्वै जरामर्थम् V I, P I, 165, 1.
 एतद्वै जरामर्थम् V I, P II, 136, 6
 एतद् पितरो वासो V I, P II, 433, 10.
 एतद्गत चरन् सार्धं V II, P I, 44, 7, 329, 1
 एतद्व्यशुक्लवचन V I, P. II, 331, 16.
 एतन्महाव्रतम् V II, P. I, 99, 2.
 एतन्मैथुनमष्टाङ्ग V. II., P. I., 312, 8.
 एतमर्थमपृच्छन्त V. I., P. I., 314, 9
 एतसु एवाहम् V I, P II, 106, 7.
 एतमेव प्रव्राजिनो V. I, P. II., 175, 17
 एतमेव विदित्वा V. I., P II., 175, 17
 एतमेव विधि कृत्वा V. II, P. I., 300, 10
 एतया निषाद-स्थपतिं V I, P. I., 49, 5
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते V. II, P II., 149, 13
 एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते V. II, P. II., 126, 3
 एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसः V. I, P II, 177, 9.
 एता एव V II, P II, 176, 3.
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् V II, P. I, 318, 8
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् V II, P. I, 318, 18
 एतान गुणान् सप्त परीक्ष्य देया V I, P II, 75, 11
 एतान् विगर्हिताचारान V I, P II., 351, 16
 एतान हत्वा द्विज कुर्यात् V. II., P. I, 92, 2
 एतानि क्रमशोऽश्नीयात् V. II, P. I, 244, 8
 एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून् V. II, P II, 158, 1
 एतानि नैव देयानि V I, P II, 376, 16
 एतानि पतितानां तु V. II., P I, 21, 5, 23, 15.

- एतानि भक्षयेद्यस्तु V. I., P. I., 253, 4.   एतासामप्यभावे तु V. I., P. II., 31, 7.
- एतानि यतिपात्राणि V. I., P. II., 191, 9.   एतास्तु गमनं कृत्वा V. II., P. I., 334, 10.
- एतानि लोकगुण्यर्थं V. I., P. I., 137, 9.   एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थं V. I., P. II., 64, 13.
- एतानि वाहयन् विप्रो V. I., P. I., 380, 4.   एतास्तिस्रस्त्रियो गत्वा V. II., P. I., 321, 8.
- एतानि विधिवस्कृत्वा V. II., P. I., 305, 9.   एते कालाः समुद्दिष्टाः V. I., P. II., 310, 17.
- एतानि सततं पश्यन्तु V. I., P. I., 321, 6.   एतं क्रमेण विप्राणां V. I., P. II., 17, 8.
- एतानासाद्य संसारान् V. II., P. II., 266, 6.   एते गृहस्थप्रभवाः V. I., P. II., 17, 11.
- एतानेवमर्चायित्वा V. II., P. I., 301, 12.   एते च विद्या पितरः V. I., P. I., 358, 6.
- एतान्येव समस्तानि V. II., P. II., 181, 4.   एते दोषा भवन्तीह V. II., P. I., 376, 1.
- एतान्येवाऽऽतुररय V. II., P. I., 402, 7.   एतेन V. II., P. II., 192, 12.
- एतान्याह पवित्राणि V. II., P. I., 192, 11.   एतेन विण्डो व्याख्यात V. I., P. II., 455, 10.
- एताभ्यश्चैव V. I., P. I., 384, 1.   एतेन शुद्धयते विप्रो V. II., P. I., 390, 2.
- एताभ्यां श्रुतयुक्तस्य V. I., P. II., 407, 1.   एतेनाऽन्तेवासिनो V. I., P. II., 315, 2, 316, 1.
- एतामवस्थां सम्प्राप्य V. I., P. II., 159, 8.   एतैव V. II., P. II., 180, 1.
- एतामेव V. II., P. II., 285, 16.   एतैव चाण्डाली V. II., P. I., 309, 9.
- एतावतैव विधिना V. I., P. II., 158, 16.   एतैवातिकृच्छ्रो व्याख्यात V. II., P. I., 259, 16.
- एताश्चान्याश्च राजेन्द्र V. I., P. I., 386, 1.   एतैवाभिशास्तां V. II., P. II., 152, 2.
- एताश्चान्याश्च सेवेत V. I., P. II., 146, 3.   एते पञ्चनपो V. II., P. II., 114, 5.
- एतांश्चैव प्रमीतांश्च V. I., P. I., 360, 1.   एतं ब्राह्मणचण्डालाः V. II., P. I., 387, 7.
- एतासां पावनार्थाय V. I., P. I., 380, 5.   एतेभ्योऽन्ये स्वभाज्यान्नाः V. II., P. I., 378, 13.
- एते रुद्राः समाख्याताः V. I., P. I., 358, 2.

- एते वै द्वादशाऽऽदित्याः V. I., P. I., 358, 5.
- एते व्यस्ताः समस्ता वा V. II., P. II., 203, 12.
- एते शूद्रेषु भोज्यान्ना V. II., P. I., 431, 7
- एतेषां निनद् यावत् V I., P. I., 429, 2.
- एतेषा पादकृच्छ्रः स्यात् V. II., P. II., 118, 6
- एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा V II, P I, 385, 12
- एतेषा ब्राह्मणो भुक्त्वा V. II, P I, 387, 11.
- एतेषा भक्षण कृत्वा V II, P I, 403, 6
- एतेषामप्यभावे तु V I, P II, 34, 18
- एतेषामुक्क पित्वा V II, P I, 371, 18
- एतेषामेव जन्तूनां V. II, P II, 255, 3
- एतेषामेव देवानां V. I., P. II., 30, 17
- एतेषामेव सर्वेषां V II, P II, 116, 16
- एतेषामेव सर्वेषां V II, P. I., 387, 9
- एतेषु यश्चरते V I, P I, 167, 1
- एतेषा यान्यपत्यानि V. I, P II, 72, 2
- एतेषा विक्रये कृच्छ्र V II, P II, 118, 4
- एतेष्वेवावसक्तस्तु V. I., P I., 306, 10.
- एतेष्वविद्यमानेषु V I, P II, 48, 11.
- एते सर्वे V I, P. I., 14, 5.
- एते सूनासहस्राणाम् V. I, P I, 200, 11
- एते हि योगा. सेनायाः V. I., P. I, 456, 18
- एतैरङ्गुलिभेदैस्तु V. I., P. I., 266, 10
- एतैरनङ्गान् न हि बन्धनीयो V II., P I, 275, 11
- एतैरपि इत यत्स्यात् V I, P I., 311, 15
- एतैरेव गुणैर्युक्तः V I, P. II, 75, 14,
- एतैरेव महायज्ञान् V. I., P II, 141, 2.
- एतैरिष्टे द्विजस्याङ्गे V II., P I, 66, 13
- एतैर्द्विजातयः शोभ्याः V. II, P. II., 154, 11.
- एतैर्युक्तस्य राजस्तु V I, P. II., 207, 3
- एतै साक कर्मयुक्तः V. I, P II., 207, 2.
- एतै सर्वेषु तिष्णातां V I., P II, 177, 3
- एतै सर्व सुनिष्पन्नो V. I, P II., 195, 3
- एधोक्क मूल-फलम् V. I., P. I., 202, 16.
- एनसां स्थूल-सूक्ष्माणां V. II., P. II, 169, 2
- एभिरन्तरितं कृत्वा V. I, P. I, 429, 14
- एभिर्धोर्यामिद् सूत्र V. I., P. II., 169, 7
- एव V II, P II., 247, 5.
- एव कल्पास्त्वसंख्याता V. I., P. I., 94, 10.
- एव कश्मलभूयिष्ठा V. II., P. I., 193, 18.

- एवं कृते नाम्नि V I., P. II
 26, 6.
 एवं कृतोदकान् सम्यक् V. I., P
 II, 292, 13
 एवं क्षत्रिय-विद्-शूद्राः V. I., P. II.
 118, 22.
 एवं गच्छन् द्विय क्षामां V. I., P
 II, 101, 8.
 एव गृहबलि कृत्वा V. I., P. I
 385, 6
 एवं जप्यपरो नित्य V. II, P
 II, 28, 6
 एव तैः समनुज्ञातः V. II, P I.,
 236, 8
 एव तैल सर्पिषी V. II., P. I,
 143, 2
 एव इण्डादिकैर्युक्त V. I., P I,
 153, 7
 एवं दृढव्रतो नित्य V. II, P II.,
 59, 7
 एवं द्वापरमासाद्य V. I., P I,
 132, 4.
 एव द्विजात्युच्छिष्ट— V. II., P I,
 303, 7.
 एवं धनागमाः सर्वे V. I., P I,
 201, 10
 एव धर्मं चर्यमाणम् V. I., P I,
 57, 2
 एव धर्मं प्रवृत्तस्य V. I., P. I,
 456, 11
 एव नरविशेषेण V II, P II, 201, 4
 एव निमन्त्र्य नियमान् V. I,
 P II, 365, 7.
 एव निरुद्धभोगं तु V. II., P. II,
 276, 17.
 एव न्यासविधि कृत्वा V. I, P I,
 368, 2
 एवं पक्षिषु सर्वेषु V. II, P. I,
 78, 10.
 एव पञ्चान्नेन V. I, P I, 420, 5.
 एव परिषदादिष्ट V. II, P. I.,
 211, 11.
 एवं पापविशुद्धाश्च V. II., P. II,
 243, 12.
 एव पापात् समुद्धृत्य V. II, P. I,
 231, 10
 एव प्रक्षीणपापानां V. I, P. I,
 59, 5.
 एव प्रदक्षिणावृत्को V I, P. II,
 458, 21.
 एव प्रयत्न कुर्वीत V I, P. I,
 471, 12
 एव ब्रह्महत्या—V II, P II, 163,
 8.
 एव माता-ऽऽमहाचार्य- V. I, P II.,
 289, 11
 एव मातुलानी-मातृ- V II, P. I,
 317, 19
 एवमाचारसम्पन्नम् V. I., P. I,
 146, 4
 एवमात्मनि कर्माणि V. II, P I.,
 11, 16
 एवमादीनि चान्यानि V. I, P II.,
 369, 16
 एवमादिषु V I, P. II., 307, 2
 एवमादिषु तीर्थेषु V I, P I,
 195, 4
 एवमेव शमं याति V I, P II,
 19, 1
 एवमेव चरेद्बद्धं V II, P I, 97, 1
 एवमेव विधिं कुर्यात् V II, P I,
 71, 9.
 एव योनिषु सर्वासु V II, P II,
 244, 2.
 एव यो ब्राह्मणो नित्यम् V I, P.
 I, 240, 15
 एव यः सर्वभूतानि V I, P I,
 362, 7.

एव राजन्यां हत्वा V II, P I 98, 13	एष मे मण्डल भित्वा V I, P II, 196, 19
एवं वनाश्रमे तिष्ठन् V. I, P II 156, 6.	एष वा अनृण V. I, P II, 105, 1, 150, 13
एवविधस्य विप्रस्य V I, P II 208, 6.	एष वोऽभिहितो धर्मो V I, P II, 153, 1.
एव वैवस्वतः प्राह V II, P. I 390, 7	एष सर्वः समुद्दिष्टः V II, P II, 219, 3
एवं वैश्यो राजन्यायाम् V II, P I, 332, 3	एष स्वधर्मो विख्यात. V I, P II, 181, 19.
एव शीलसमान्चारो V II, P II, 246, 1	एषां त्रिरात्रमभ्यासात् V II, P II, 183, 10
एवं शौचविधिं कृत्वा V I, P I, 233, 17	एषामन्नं न भोक्तव्यं V II, P I, 381, 8
एव सञ्चरमाणस्तु V. II, P II, 59, 12	एषामन्नं न भोक्तव्यं V I, P II, 384, 21
एवं सति नृपः शुद्ध V. I, P II, 256, 3	एषामन्यतमं दद्यात् V II, P II, 191, 7
एव सर्वमिदं राजा V I, P I, 71, 4	एषां लाघवकार्येषु V II, P I, 217, 16
एवं सर्वं विधायेदम् V I, P I, 474, 12	एषा शुनाऽवलीढाना V II, P I, 145, 4
एव सुचरितप्रायश्चित्तो V II, P I, 219, 12	एषा सम्यक् समाख्याता V I, P, I, 171, 8
एव स्नात्वा ततः पश्चात् V I, P I, 262, 12	एषु श्राद्धं न कुर्वति V I, P II, 324, 18
एव स्यात्तेजसा युक्तं V I, P I, 210, 6	एषु सर्वेषु कुर्वति V. II, P I, 91, 4.
एव इत्वा च तच्छेष V II, P I, 438, 2	एषु स्त्री-तैल मासानि V I, P I, 253, 10
एवहाह V II, P II, 213, 5	एषु स्नात्वा च पीत्वा च V II, P I, 111, 16
एष एव क्रमो कृष्टो V. II, P II, 245, 4	एष्टव्या बहव पुत्रा V I, P II, 108, 13
एष चान्द्रायणो V II, P I, 304, 5	एष्टव्या बहव पुत्रा. V I, P II, 108, 13
एष चान्द्रायणो मास V II, P I, 300, 6	एष्टोहीति तमाहृतय V. I, P I, 167, 5

ऐ.

ऐकाश्रम्यं V I, P II, 135, 9,
ऐण्यमाजिनम् V I, P II, 32, 21
ऐन्द्वेन मृगारिष्ट्या V II, P II,
115, 16

ऐन्द्र स्थानमुपासीनाः V I, P II,
257, 9

ऐन्द्राममेकादशकपालं V I, P I,
166, 9; 70, 8

ओ.

ओङ्कार पूर्वमुच्चार्य V I, P I, 303,
11

ओङ्कारेणैव मन्त्रेण V I, P I, 254,
19

ओङ्कारपूर्वमाख्याता. V II, P I,
301, 13

ओङ्कारमादित कृत्वा V II, P II,
141, 2

ओङ्कारश्चाथ शब्दश्च V I, P I,
34, 4.

ओं नमोहमाय V II, P II, 174,
13

ओं भूः पुरुषम् V I, P I, 369, 8

ओं भूर्भुव सुवरोम् V I, P I, 371, 7

ओम् भूर्भुव स्वर्मह— V II, P I,
299, 18

ओ भू सावित्रीम् V I, P II,
159, 13

ओं भूरित्यादिना प्रास्य V I, P II,
158, 15

ओमापो ज्योतिरित्येतन्न V I, P I,
292, 11

ओमित्येतमात्मानं V I, P II,
176, 12

ओषधय इति मन्त्रेण V I, P II,
403, 7

ओषर्धाभ्योऽन्नम् V I, P I,
105, 7.

ओषधीभ्यः स्वाहा V I, P I., 212,
12

ओष्ठौ विलामकौ स्पृष्टवा V I, P. I.,
212, 5

औ.

औरसो धर्मपत्नीज V II., P I,
47, 14.

औरस क्षेत्रजश्चैव V II, P I, 45, 9.

औरस पुत्रिकापुत्रः V II, P I,
47, 10

औषध स्नेहमाहार V. II, P I,
283, 16

औषध स्नेहमाहार V II, P I, 283, 6

औष्ट गव्य तथा भुक्त्वा V II, P I,
3 I, 6

और्ण-कौशेय-कृतप- V II, P I,
180, 5

औदुम्बराय दध्नाय V I, P I.,
361, 8

औपासने पचने वा V I, P I, 381, 1

औदुम्बरेण खड्गेन V. I., P I.,
351, 5

औमामहेश्वराश्चैव V I, P I, 109, 1.

औदुम्बरा V I, P II, 199, 2.

औदुम्बरेणैव विधिना V I, P II,
429, 4

औरभिको माहिषिक V I, P I,
351, 14

औजसे V I, P II, 307, 2

औष्टमैकशफ स्त्रेणम् V I, P II.,
340, 5

औरभेणाथ चतुर V I, P II,
373, 2

क.

कण्डकि-क्षीरवृक्षात्थ V I., P I.,
251, 11

- कण्ठं भित्वा विनिर्यातौ V I, P I, 39, 5
- कण्ठ शिरो वा प्रावृत्य V I, P I, 247, 16
- कण्ठामरणदोषेण V II, P I, 260, 10.
- कण्डनी पेषणी लुक्ती V I, P I, 380, 3
- कण्डूय पृष्ठतो गां तु V I, P. I, 322 7
- कण्डूर श्वेतवृन्ताक्त V I, P II, 378, 17
- कन्धां कौपनिमाच्छाद्यम् V I, P II, 163, 12
- कन्द-मूल-फलादीनि V II, P I, 405 3
- कम्बले पदसूत्रे च V II, P II, 146 4
- कक्षवनदाही V II, P II, 298, 11
- कटफलं कौशुर्णा द्राक्षा V I, P II, 369, 11
- कटुकानि च सर्वाणि V I, P II, 374, 15
- कपान् वा भक्षयेद्वद् V II, P II, 2, 6
- कण्वाश्रमे V I, P II, 307, 6
- कतम आवित्या इति V I, P I, 206, 14
- कतम इन्द्र V I, P I, 206, 18
- कतमे ते त्रयो देवा इति V I, P I, 206, 24
- कतमे ते रुद्रा इति V I, P I, 206, 11
- कतमे ते वसव इति V I, P I, 206, 7
- कतमे षडिति V I, P I, 206, 21
- कथञ्चिद्विद्यति क्रामन V I, P II, 366, 12.
- कथञ्चित् ब्राह्मणी गच्छेत् V II, P I, 330, 14
- कथ तस्या भवेच्छौच V II, P I, 169, 17
- कथमसन. सञ्जायेत V I., P I, 102, 4
- कर्क्य-बद्ध-चोराणां V. II, P. I., 380, 11
- कर्क्य-बद्ध-चोराणां V. I, P. II, 384, 13.
- कर्कस्य नृशसस्य V. II., P I., 385, 3
- कर्ली नारिकेल च V II, P II, 118, 5
- कशा च नस्तरीरसि V I, P I., 299, 5
- कशाचिरपि नाध्येय V I, P I, 158, 12
- कशाचित्त सुकृत कर्म V II, P I, 12, 10
- कशुभय जपेत् सूक्त V II, P II, 279, 11
- कनक विशाखासु V I., P II, 314, 4
- कनक-मणि रजत- V II, P I., 175, 19
- कनका-ऽध-तिला-गात्रां V. II, P. II, 185, 8
- कनखले V I, P II, 305, 15.
- कनिष्ठाङ्गुलिवत् स्थूल V. I, P I, 251, 12
- कनिष्ठाङ्गुष्ठयानामि V I, P I., 238, 3
- कनिष्ठा-तलयो. V I, P I, 235, 16.
- कनिष्ठा-ऽनामिका-ऽङ्गुष्ठौ. V. I., P. I., 418, 20.

- कनिष्ठा रक्षणी प्रोक्ता V I, P I, 310, 10.
- कनिष्ठास्तं नमस्येरन् V I., P. I., 335, 4
- कन्या कन्यावोदिनश्च V I, P II., 316, 8
- कन्यकां तु द्वितीयायां V. I, P II, 315, 15
- कन्यागते पञ्चमे तु V I, P II, 32, 10
- कन्यागते सवितरि V. I., P II, 323, 17
- कन्यागते सवितरि V. I, P. II., 318, 6
- कन्यागते सवितरि V. I, P II., 321, 12
- कन्यागान्प्रभ्रमरी शूली V II., P II, 271, 1
- कन्यां च गोत्रजां गत्वा V. II., P. II, 271, 2.
- कन्यां च बहुपुत्रां च V I, P II, 111, 11.
- कन्यां चैवानपत्यानां V I, P. I., 191, 10.
- कन्या ददद्ब्रह्मलोक V II, P I, 156, 21
- कन्याददद्ब्रह्मलोक V. I, P. II, 79, 8; 81, 19.
- कन्यां ददाति शुल्केन V II, P II, 221, 20
- कन्यादाने च विद्म ओ V. II., P. II, 230, 9
- कन्यादूषक V. II, P. II., 258, 4
- कन्यादूषी V II, P II, 132, 15
- कन्यादूषी V II., P II, 133, 2
- कन्या-पुत्रविवाहेषु V I, P II, 461, 7
- कन्याप्रद. पूर्वनाशे V I, P II, 80, 7.
- कन्याप्रदान तस्यैव V II, P II, 102, 5
- कन्याप्रदानमभ्यर्च्य V I, P. II., 84, 19
- कन्याप्रदान विधिवत् V. I, P II., 84, 17
- कन्याप्रदान स्वाच्छन्द्यात् V I, P II, 84, 21
- कन्यानां दूषकाश्चैव V I., P II, 358, 13
- कन्यानामसवर्णानां V I, P I, 134, 7
- कन्यानां सम्प्रदान च V I, P I, 169, 11
- कन्यां यच्छति ब्रह्माय V II, P II., 220, 13
- कन्याया मिथुने मीने V I, P I., 192, 12
- कन्याया दूषणं चैव V II, P I, 16, 6
- कन्यायां दत्तशुल्काया V I, P II, 93, 15
- कन्यार्थिनैव गन्तव्या V I, P II, 110, 12.
- कन्याराशौ महाराज V I, P. II, 323, 14
- कन्यासन्दूषणे चैव V II, P II., 102, 4
- कन्यास्थार्कान्वित चेतं स्यात् V I, P II, 319, 11
- कन्यास्थार्कान्वित. पक्ष. V I, P II, 321, 17
- कन्यैवाक्षतयोनिर्या V I, P II, 57, 18
- कपाल वृक्षमुलानि V I, P II, 194, 1
- कपिलो मुनिरास्तिक. V I, P. I., 411, 19
- कपिलो यदि सर्वज्ञ. V I., P. I., 34, 5.

- कपीतव्रतनिष्ठस्य V. II., P II.,
46, 4
- कमण्डलौ V II, P II, 148, 11.
- कयानश्चित्र आभुव- V II, P I,
418, 1.
- करञ्ज येऽपि चान्ये वै V I, P, II,
375, 13
- करकालाबुकाद्यैश्च V I, P I,
249, 10.
- करणैरन्वितस्यापि V II, P II,
213, 14
- करण्यश्च पलाण्डुश्च V I, P II,
379, 3.
- करपात्रे च यत्तोयं V I., P I,
249, 12.
- करवीरैस्तु गायत्र्या V II, P II,
281, 9
- कराभ्या तोयमाक्षाय V I., P I,
296, 1
- कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा V. I, P. I,
296, 8
- करिष्यति वृषोत्सर्गं V. I, P II,
305, 6
- करेण दक्षिणेनोर्ध्वं V. I, P. II,
36, 14
- करोति ब्राह्मणी श्रेयो V II, P. I,
55, 15
- करोति य. ससम्भूदो V I, P. II,
292, 6.
- करोति विधिवन्मर्त्यं V I, P II.,
305, 2
- करोति शूलप्रक्षेप V II., P. II.,
248, 7
- करोति सा परित्याज्या V. I, P. I,
130, 2.
- कर्कटे सस्थिते भानौ V I., P II,
129, 16
- कर्कन्धू-भीषकं चारु V. I., P. II.,
369, 12.
- कर्णभेत्ता कर्णशूली V II, P. II.,
247, 12.
- कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे V. I., P I.,
250, 8
- कर्तव्य भूमिपालेन V I., P I,
467, 4.
- कर्दमाखूत्करालेपात् V. I., P I.,
271, 10
- कर्तव्यमविरोधेन V II, P. I.,
453, 5
- कर्तव्यमानुषुर्व्येण V I, P I.,
415, 1
- कर्तव्यश्च त्रिभिर्वर्णैः V I., P II,
80, 2
- कर्तव्यानि षडेतानि V I, P II.,
183, 19
- कर्तारं देश-कालौ च V. II, P I,
131, 16
- कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मन् V I, P. I.,
88, 5
- कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिः V. I., P II,
24, 5, 298, 17
- कर्तुस्तु कालाभिनियमात् V I, P II,
317, 11
- कर्पूरादेस्तदर्धं स्यात् V II, P II.,
118, 8
- कर्मभये ततः पश्चात् V II, P. II.,
268, 7
- कर्म चाध्यापनं चैव V. I, P I.,
194, 5
- कर्मजा गतयो नृणाम् V. II., P II,
211, 14
- कर्मणां सिद्धि रौद्रे V I., P. II.,
313, 18
- कर्मणा गर्हितैर्नैष V. II., P. II.,
117, 1.
- कर्मणा तेषु यो मोहाद् V. II., P. I.,
387, 5.

- कर्मणा फलनिर्वृत्तिं V II., P II., 211, 12.
 कर्मणा मनसा वाचा V II., P II., 209, 7
 कर्मणोन्ते V II., P. II., 190, 3
 कर्मण्यधिकृता ये तु V I., P II., 169, 6
 कर्मण्येवाऽधिकारस्ते V I., P I., 61 9
 कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः V I., P II., 337, 12.
 कर्मफल- V II., P II., 263, 9
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैः V I., P II., 292, 8
 कर्म भुक्त्वा क्रमेणैव V II., P II., 243, 2
 कर्म श्राद्धादिकं चैव V I., P I., 192, 20
 कर्म स्मार्ते विवाहामौ V. I., P I., 317, 7
 कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तं V II., P II., 299, 17
 कर्माणि प्रविभक्तानि V I., P I., 86, 2
 कर्मातिशयमासाद्य V. I., P I., 59, 4
 कर्माध्यक्ष V I., P I., 208, 18
 कर्मारस्य तथा तक्ष्ण V II., P I., 385, 2
 कर्षणकार्यार्थम् V II., P II., 124, 11
 कर्षु समान्वितं मुक्त्वा V. I., P II., 446, 4
 कलविजुं सकाकोलं V II., P I., 407, 7
 कलविजु-ध्रुव-हंस- V. II., P I., 407, 16
 कलविजुं ध्रुव-हंस V I., P. II., 387, 5.
 कलौ पञ्च न कुर्वीत V I., P. II., 91, 14.
 कलौ पञ्च न कुर्वीत V. II., P I., 53, 10.
 कलौ पञ्च न कुर्वीत V I., P I., 234, 3
 कलौ युगं द्विमान्धर्मान् V. I., P II., 94, 3, 208, 12
 कल्प कल्प ततश्चान्ते V II., P. II., 242, 13
 कल्पान्तराणि कुर्वाण V I., P II., 408, 15.
 कव्यवाडनल सोम V. I., P I., 359, 15.
 कव्यापहारी V II., P II., 259, 6.
 कशेरु कौविदारश्च V I., P II., 369, 9
 कश्मलाऽशुचियुक्तानि V II., P I., 153, 2
 कथा पापीयसी वृत्ति V I., P II., 4, 16.
 कस्तस्या निष्कृतिं कर्तुं V I., P., 1, 333, 11
 कस्मिंश्चिदपि वृत्तान्ते V I., P II., 96, 12
 कस्तूरिकादिगन्धानां V II., P. II., 118, 7
 काङ्क्षन्तः पुत्र-पौत्रेभ्यः V. I., P. II., 324, 7
 काङ्क्षन्ति पितरः क्लिष्टाः V. I., P. II., 321, 3
 काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रान V. I., P. II., 305, 4
 काण्डात् काण्डादिति V II., P. I., 273, 14
 कान्तारेऽध्वय वा दुर्गे V. II., P I., 273, 13
 कान्तारेष्वथ दुर्गेषु V II., P. I., 259, 9.

- कांस्यकं मुरज वंश V. II P II, 262, 11
- कांस्यताम्रपात्राणाम् V II, P I 122, 2
- कांस्या ऽयस्ताम्र-सीसं वा V II, P II, 113, 1
- काकिण्यादिस्त्वर्थदण्ड. V I, P I, 447, 15
- काको भासे च गुत्रे च V II, P I, 82, 15
- काकैः श्वाभिस्तु संस्पृष्टम् V II, P I, 145, 18
- काको भूत्वा चिर देवि V II, P II, 251, 9
- काकोलूक-कुकलास-V II., P I, 89, 17
- काकोल्या क्षीरकाकोल्या V. I, P II, 370, 20
- काणाः कुब्जाश्च षण्ढाश्च V I, P. II, 358, 1
- कावाचिस्क- V I, P I., 12, 10
- कानीन कन्यकाजातो V II, P I, 47, 17.
- कानीन पञ्चम प्रोक्तो V II, P I, 47, 11
- कानीनश्च सहोदश्च V II, P I, 45, 11
- कापालिकात्रभोक्तृणा V II, P I, 335, 2
- कापालिकास्तु संस्पृश्य V I, P. I., 279, 6
- कामकामा ह्यर्थकामा V I, P I, 132, 13
- कामकारकृते V I., P I, 11, 12
- कामकारकृते त्वात्कानम् V II, P. I., 203, 1.
- कामकारकृतेऽप्याद् V II, P I., 200, 6
- कामकारकृतेऽप्येके V. II, P. I., 200, 10.
- कामं क्रोधं च लोभं च V. I, P II, 46, 2.
- काम-क्रोधौ च संयम्य V I, P II, 173, 15,
- काम-क्रोधौवशे यस्य V I, P. I., 217, 18
- कामजेषु प्रसक्तो हि V. I, P. I., 473, 6
- कामतः पादस्पृष्ट- V II, P I, 389, 1
- कामतस्तु प्रवृत्तानाम् V I, P. II, 94, 13.
- कामतस्तु यदा विप्र V II, P I, 308, 8.
- कामं तान् धार्मिको राजा V I., P II, 165, 2
- काम तु गुरुपत्नीना V I, P I, 329, 1.
- काम तु भर्तुरनुज्ञया V II, P I, 38, 10
- कामतोऽकामतः प्राहुः V II, P I, 17, 16
- कामतोऽकामतः प्राहुः V II, P. II, 129, 7
- कामतो द्विगुण प्रोक्त V II, P, II, 103, 9
- कामतो ब्राह्मणवधे V II, P I, 13, 20
- कामतो ब्राह्मणवधे V II, P. II, 60, 13
- कामतो व्यवहार्यस्तु V II., P I, 202, 7
- कामतभ्यर्चयेन्मित्र V. I, P. I., 395, 11.

- काममभ्यर्थितोऽधीयात् V. I, P. II, 44, 14
 काममाभरणत्तिष्ठेत् V I, P II, 77, 17
 काममुत्पाद्य कृष्यां तु V I, P II, 11, 7.
 कामं वा स्वयं V I, P II, 11, 13
 काम आद्रेऽर्चयन्मित्र V I, P II, 346, 3
 कामस्तद्रे V I, P I, 103, 13
 काम. सङ्कल्पो V I, P I, 103, 17.
 कामाकामकृत तेषां V II, P I, 13, 16
 कामात्कोधाद्भयान्मोहात् V II, P I, 59, 6
 कामादपि च राजन्यां V II, P II, 79, 7
 कामाद्गोषान्मत्सराद्वा V II, P II, 35, 20
 कामाद्वा यदि वा मोहात् V II, P II, 321, 9
 कामावकीर्ण इत्याभ्यां V II, P II, 131, 3.
 कामावकीर्णो V II, P II, 131, 7.
 कामावपन्नोऽस्मि V II, P II, 131, 8.
 कामाश्चोपद्रवाश्चैव V. I, P I, 132, 12.
 कामोम उदकपानमिति V II, P I, 412, 9
 कामोदक सखि-प्रत्ता-V I, P. II, 289, 2.
 काम्यतन्त्रेण नित्यस्य V. I., P II, 470, 14
 काम्यमभ्युद्येऽष्टम्याम् V I, P II, 414, 5
 कायक्लेश तदुद्भूत V I, P I, 220, 3
 कायक्लेशांश्च तन्मूलान् V I, P. I., 209, 17
 कायजा ये बुधैर्नित्यं V I, P II, 178, 8
 कायेन पद्भ्यां हस्ताभ्याम् V I, P. I., 138, 14
 कारणानि भवन्तीह V II, P II, 277, 10
 कारयेत् तस्य सस्कार V II, P II, 78, 9
 कारयेतद्ब्रह्मत्वे च V I, P II, 117, 11
 कारयेद्दादश कृच्छ्र V II, P. I., 107, 2
 कारव. शिल्पिनां वैद्या V. I., P. II, 256, 13
 कारुकात् प्रजा हन्ति V II., P I, 338, 9
 कार्तिक सकलं मास V I, P. I., 281, 1
 कार्तिकी फाल्गुनी V I, P I., 156, 18
 कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री V I, P I., 156, 4
 कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री V I, P II, 311, 17.
 कार्तिक्या पुष्करे स्नात V I, P I., 280, 10
 कार्पासक्रीटजोर्णानां V II., P I, 111, 1
 कार्पास-V II., P II, 112, 10
 कार्पासतान्त्व कौञ्चो V II, P II, 254, 8
 कार्पास-शौम-गोवाल- V I, P II, 36, 3
 कार्पास इन्तकाष्ठ च V I, P I., 253, 2
 कार्पास माञ्जिष्ठं V. I, P. II, 33, 11

- कार्पासमुपवीत V I., P. II, 35, 19.
- कार्पासमुपवीत स्यात् V. I., P. II., 35, 15.
- कार्यं सर्वक्षिण सम्यक् V II., P I., 98, 4
- कार्यं सर्वं प्रयत्नेन V II., P I., 236, 21
- कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जाति V. I., P I., 470, 2
- कार्याश्चान्द्रायणयुता. V II., P II., 204, 1
- कार्यं सोऽवेक्ष्य शक्तिं च V I., P I., 448, 11
- कार्ष्ण-रौरव-बास्तानि V I., P II., 32, 11
- काल काल समासाद्य V I., P I., 128, 12
- काल तमनुवर्त्तन्तो V I., P I., 128, 11
- कालमेव प्रतीक्षेत V I., P II., 194, 4
- कालशाक महाशल्क V I., P II., 372, 9
- कालान्तरोपभोगार्थं V I., P II., 184, 18
- कालान्तरवशाद्यान्ति V II., P II., 244, 3
- कालापक्षं क्रियापक्षम् V I., P I., 182, 15.
- काली कराली च V I., P I., 166, 14
- काले त्वनुदित प्राहुः V I., P I., 313, 19
- काले उपराणभूयिष्टे V I., P II., 187, 7
- काले प्रासस्त्वकाले वा V I., P I., 397, 13
- कालेयं कालशाक च V I., P II., 369, 10
- कालोदके V. I., P II., 306, 9
- कालोपजीविनश्चैव V I., P II., 358, 7.
- कालो वा कारणं राज्ञः V. I., P I., 419 10
- कावेरीसङ्गम V II., P II., 207, 5
- काषाय चैके V. I., P II., 33, 5
- काषाय धातुरक्तं वा V. I., P. I., 264, 8
- काषायमात्रसारोऽपि V I., P II., 179, 2
- काष्ठरुण्डो धृतो येन V I., P II., 177, 14
- काष्ठ-पाषाणमध्यस्थो V I., P II., 229 9
- काष्ठानिना ताडयित्वा V II., P I., 158, 1
- कास-शूलादिरोगम् V II., P II., 280, 2
- काल-भ्रमण-मावणा V I., P I., 129 1
- किङ्कर सर्वकारी च V I., P II., 15, 7
- कीटाशने दिनमेकं V II., P I., 158, 1
- किञ्चिदेव तु विप्राय V II., P I., 83, 9
- किञ्चिद्वचनं पात्र V I., P I., 145, 2
- किं न कार्यं ? किमर्थं वा V II., P I., 235, 19
- किमर्थं यज्ञोपवीत V I., P II., 171, 14
- किञ्चिदप्युच्यते भक्त्या V II., P I., 316, 1.

- किं हि वचन न कुर्यात् V. II, P I, 202, 16
- कीटाशी शीतलान्नाशी V. II., P. II., 252, 11
- कुक्कुटाण्डप्रमाणं वा V II, P I, 302, 17.
- कुक्कुटाण्डप्रमाण तु V II, P II, 172, 13
- कुजे सर्वत्र विजय V I, P II, 315, 2
- कुज्योतिः कुत्सितो वैद्य V. II, P II, 221, 16.
- कुटीचको नाम V I, P II, 161, 15
- कुटीचको नाम V I, P II, 161, 11
- कुटीचकाः परिव्रज्य V I, P II, 162, 9
- कुटीचको बहूरको V I, P II, 166, 2
- कुटीचको बहूरको V I, P II, 160, 17
- कुटीचका बहूरका V I, P II, 199, 16
- कुटीचको ब्रम्हचारी V I., P. II, 167, 12
- कुटीचकस्तु सन्यस्य V. I, P II, 162, 4
- कुटीचका स्वपुत्रगृहेषु V I, P II, 200, 1
- कुटुम्ब पीडयित्वाऽपि V I, P I, 190, 8
- कुटुम्बभक्तवसनात् V I, P I, 190, 2
- कुटुम्बार्थं तु सच्छुब्रात् V I, P. I., 197, 18
- कुण्डाशिनो देवलका V I, P II, 358, 10
- कुणेश कुणिबाहोश्च V. I, P I, 109, 6
- कुतप चासने दद्यात् V. I., P. II., 392, 6
- कुतप योगपत्र च V I, P I, 265, 17.
- कुम्भाश्वपला लुब्धा V II, P II., 231, 1
- कुनखी V II, P II, 247, 2.
- कुनखी स्वर्णहरणात् V II, P II, 264, 8
- कुपूय पूयमित्येतत् V II, P I., 366, 7
- कुप्यद्रव्यमानं V I., P II, 314, 10
- कुबेराय V II, P II, 188, 3
- कुब्जाम्ना V I, P II, 305, 16
- कुब्ज-वामन-जात्यन्ध- V I, P. II., 51, 6
- कुर्भा-कम्बुक-वृन्ताक-V I, P. II., 375, 10
- कुम्भको निश्चल. श्वासो V I, P. I., 293, 1.
- कुम्मी-तिन्दुकयोर्वाऽपि V I, P II., 191, 17.
- कुम्भो द्रोणद्वय प्राक्तं V II., P. I., 111, 11.
- कुम्भीपाके महाघोरं V II., P I., 352, 17
- कुम्भ सलिलमादाय V. II, P. I., 170, 5
- कुमारीगमने चैव V II., P. I., 327, 2.
- कुमारीगमने विप्र. V II., P. I., 328, 12.
- कुमारजन्मद्विसे V I, P. II., 214, 2.
- कुमारधारायाम् V I, P. II., 306, 4
- कुमारप्रसव V I, P II, 213, 18.

- कुमारीवरणं दान V. I., P II.,
77, 11
- कुरुक्षेत्र गयां गङ्गां V I, P. I,
274, 11.
- कुरुक्षेत्रे गयातीर्थे V I, P. I,
195, 3.
- कुरुक्षेत्रे च यद्दान V II, P. II.,
222, 7
- कुरुक्षेत्रे प्रयागश्च V I., P. II.,
303, 18
- कुरुत धर्मसिद्धयर्थं V. I, P. I.,
448, 12
- कुरूपाय कुशीलाय V II., P II.,
220, 14.
- कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो V. I, P. II.,
411, 20
- कुरुष्वेति स तैरुक्तो V I, P. II,
402, 3
- कुर्याद्य विधिवच्छास्त्र V. I, P II,
447, 7
- कुर्यात् परदारगमने गोब्रतम् V II.,
P I, 341, 2
- कुर्यातामितरे कुर्य. V I, P II.,
446, 24.
- कुर्यात् शूद्रवधे विप्र V II., P. I.,
96, 4.
- कुर्यात् सवत्सरादर्वाक V I, P II,
467, 15
- कुर्यात् सान्तपन कृच्छ्र V II,
P II, 87, 19
- कुर्याद्विक्षा ततो वद्यात् V I, P II,
441, 7
- कुर्यादाचमन स्पर्श V I, P I,
240, 16
- कुर्यादित्यपरे V II, P I, 11, 3
- कुर्यादनुपनीतोऽपि V I, P II,
465, 1
- कुर्याद व्याहृतिभिर्वाऽथ V. I, P. I,
259, 10
- कुर्यादेवानुपूर्व्येण V II, P I.,
96, 1
- कुर्यादहरह श्राद्धम् V I, P I.,
388, 1
- कुर्यान्नैमित्तिक स्नानं V I, P I.,
279, 14
- कुर्यान्मातामहायैव V. I, P. II.,
463, 9
- कुर्यान्मूत्र-पुरीषे तु V I, P I, 22,
16.
- कुर्यान्मूत्र-पुरीषे तु V I, P. I,
222, 6.
- कुर्येने विधि सम्यक्-V I, P II,
463, 8
- कुल च शील च वपुर्वयश्च V. I,
P II, 75, 9
- कुलटश्चित्रकर्मा च V II, P I,
386, 9
- कुलत्रयं पुनात्येषा V II, P I, 54,
14
- कुलिथ-क्षण-जम्बीर-V I, P II,
376, 13
- कुलित्याश्चणकाः श्राद्धे V I, P II.,
374, 14
- कुल दहति राजाभि V I, P I,
448, 10
- कुलदेवतानक्षत्राभि- V I, P II,
24, 18
- कुल-वेशांचित कर्म V. II, P II,
221, 8
- कुलानि जाती श्रेणीश्च V I, P. I,
446, 11
- कुलानुरूपा प्रजा V I., P. II,
73, 15
- कुलान्येव नयन्त्याशु V. I, P II.,
96, 14
- कुले महति सम्भूतां V I., P I.,
165, 8.

- कुलमुत्पादयेयस्ते V. I., P. I., 467, 2
- कुलालश्चिवकर्मा च V I, P II., 385, 15
- कुलेषु तेऽभिजायन्ते V II., P. II., 234, 13
- कुलेषु तेऽभिजायन्ते V. II., P. II., 229, 13
- कुलेऽस्माक स जन्तु.स्यात् V I, P II., 307, 8
- कुर्वतां चानुराधाश्च V I., P. II., 312, 19
- कुर्वीत दशर्वच्छूद्ध V I, P II., 415, 13
- कुर्वीत देवतापूजां V I, P I, 320, 2
- कुर्वीत पुत्रिकापुत्र V I, P. II., 70, 20, 457, 13
- कुर्वीत भक्तिसम्पन्न V I, P I, 400, 5
- कुर्वीतालम्भन चापि V I, P I., 241, 1.
- कुर्वीत यदि मूढात्मा V I., P I, 431, 8
- कुर्वीत यदि मूढात्मा V I, P I, 234, 7.
- कुर्वन् दिशो नमस्कुर्यात् V I, P I, 298, 17
- कुर्वन्नेवेह कर्माणि V I., P I, 164, 9
- कुर्वन् प्रतिपदि श्राद्धं V I., P II., 315, 14
- कुशा-कार्पाससूत्रैर्वा V I, P II., 157, 12
- कुशा काशा यथा दूर्वा V I, P I, 255, 12
- कुशै काशैश्च बध्नीयात् V II., P I, 275, 20
- कुशमन्थ्या च रुद्राक्षै V I, P I., 309, 9
- कुशाभे शङ्करं विद्यात् V. I, P. I., 254, 10
- कुशेन चोद्धृत तोय V I., P. I., 254, 13
- कुशपाणि सदा तिष्ठेत् V I., P. I., 256, 10.
- कुशपूत भवेत्स्नान V. I, P I, 254, 12
- कुशाभावे द्विजश्रेष्ठ V. I, P. I., 255, 9
- कुशमूलविपकेन V. II., P I., 445, 7.
- कुशमूलविपकेन V II., P. I., 442, 21.
- कुशमूले स्थितो ब्रह्मा V I, P. I., 254, 15.
- कुशूल-कुम्भीधान्यो वा V. I., P. I., 341, 8.
- कुशलैर्मथित शिष्यं V I, P II., 157, 13
- कुशीलता V II, P II., 100, 10.
- कुशीला भिन्नमर्यादाः V. II, P II., 235, 13
- कुशीलवो ऽवकीर्णा च V. I, P II., 350, 11
- कुशावर्ते V I, P. II., 305, 14
- कुशाबृश्या समासीनः V. I, P I., 303, 5
- कुशा शाक पयो मत्स्या V I, P. I., 202, 7.
- कुशाहस्तेन यज्जप्त V I, P I, 254, 9
- कुशाहस्तस्तु यो भुङ्क्ते V I, P I, 254, 10
- कुष्ठनाशो भवेच्छीघ्र V II, P II., 280, 4

- कुष्ठी भवति धर्मज्ञ V. II., P II, 269, 8.
- कुष्ठरोगेण घोरिण V II., P. II, 244, 7.
- कुष्माण्डय. V II P II, 157, 2
- कुसीद-कृषि-वाणिज्यम् V I, P I, 339, 14, 476, 10
- कुसीद-कृषि-वाणिज्यम् V I, P II, 5, 6
- कुसीद-कृषि-वाणिज्यं V I, P. I, 85, 7
- कुसीदजीविनो येषुपि V II, P I., 21, 9
- कुसुम्भ-कुङ्कुमानां च V II, P I, 185, 10
- कुसुम्भ-कुङ्कुमै रक्तं V II, P I, 185, 7
- कुसुम्भ राजसर्षपम् V. I, P II., 375, 6
- कुहक्रौन्मत्तचोराश्च V. I, P II, 355, 6
- कूटसाक्षी V II, P II, 258, 1
- कूटसाक्ष्य V II, P. II., 93, 15
- कूटसाक्ष्यं सुदृढध. V II., P I, 15, 9
- कपानैर्वृष्टानां V. II., P I, 125, 6
- कूपवत्कथिता शुद्धिर् V II., P I., 115, 8, 154, 15
- कूप-वापीजलाना च V II, P II, 110, 10
- कूपेषुद्धततोयेन V I, P I, 285, 3
- कूलच्छायासु च तथा V I, P I, 412, 4
- कूष्माण्ड- V II, P II, 188, 7
- कूष्माण्ड बहुजीजानी V. I, P II, 378, 7
- कूष्माण्ड महिषीक्षार V I, P. II, 378, 4
- कूष्माण्डैर्वापि जुहुयात् V II., P II, 43, 1
- कृकलास-सर्प-नकुल- V. II., P. I., 88, 2
- कृच्छ्र चान्द्रायण कुर्यात् V. I, P I, 328, 19
- कृच्छ्रं चान्द्रायण कुर्यात् V. II, P I, 333, 19
- कृच्छ्र चान्द्रायण चैव V I, P II, 108, 5
- कृच्छ्रं चान्द्रायण चैव V II, P. I, 354, 7
- कृच्छ्र चैवातिकृच्छ्रं च V. II, P I, 243, 1
- कृच्छ्र चैवाति कृच्छ्र च V II, P I, 322, 1
- कृच्छ्र देवकृत नाम V II, P. II., 192, 1
- कृच्छ्र सान्तपन कुर्यात् V. II, P I, 91, 8
- कृच्छ्र पराकनामैष V II, P II, 180, 5
- कृच्छ्र-चान्द्रायणे कुर्यात् V II, P I, 44, 4
- कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि V II., P II, 203, 2
- कृच्छ्र-चान्द्रायणादीनि V II, P. II., 201, 2
- कृच्छ्र-चान्द्रायणे स्यातां V. II, P I, 157, 3
- कृच्छ्रेण शुद्धयते पूर्वा V II, P. I., 163, 2
- कृच्छ्रेण शुद्धयते पूर्वा V II, P I., 161, 5
- कृच्छ्रातिकृच्छ्रं जित्वा तु V. II., P I, 455, 5

- कृच्छातिकृच्छ्रौ कुर्वीत V II, P. I.,
 96, 3
- कृच्छातिकृच्छ्रौ कुर्वीत V II, P. I.,
 457, 3
- कृच्छातिकृच्छ्रौ कुर्वीत V. II.,
 P I, 457, 11.
- कृच्छातिकृच्छ्रौ ऽसृक्पाते V II,
 P I, 457, 7.
- कृच्छातिकृच्छ्रः पयसा V II,
 P II, 179, 10
- कृच्छातिकृच्छ्रः पयसा V II, P II,
 179, 7
- कृच्छातिकृच्छ्रः पयसा V. II, P I,
 49, 7
- कृच्छातिकृच्छ्रमथ वा V. II, P II,
 137, 9
- कृच्छातिकृच्छ्रमथ वा V II, P I.,
 84, 2
- कृच्छातिकृच्छ्रमथ वा V II, P II,
 138, 10
- कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव V II, P II,
 196, 12
- कृच्छ्रो देव्ययुतं चैव V. II, P I,
 35, 10
- कृच्छ्रद्वादशरात्रेण V. I, P. II.,
 423, 4
- कृच्छ्रौ द्वौ परिवित्तेस्तु V II, P I,
 49, 13
- कृच्छ्रे पञ्चाऽतिकृच्छ्रे V II, P
 II, 199, 3
- कृच्छ्रपादे वस्त्रदानं V. II, P. I.,
 265, 3
- कृच्छ्राब्दपादमुद्दिष्टम् V II, P I.,
 373, 1
- कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानात् V. II, P
 I, 308, 14
- कृच्छ्रमिति प्राजापत्यम् V. II.,
 P I, 30, 13.
- कृच्छ्रोऽयुत तु गायत्र्या V II, P
 II, 197, 1
- कृच्छ्रोऽयुत च गायत्र्या V. II,
 P II, 47, 12
- कृच्छ्रार्धं ब्राह्मणी कुर्यात् V. II.
 P. I, 151, 12
- कृच्छ्रार्धान् शुद्धघृते पूर्वा V. II.,
 P I, 161, 9
- कृच्छ्राश्च चतुर कुर्यात् V II, P I,
 252, 8
- कृच्छ्रे सन्तापनाख्ये V II, P II,
 199, 5
- कृच्छ्रांस्तु चतुर कृत्वा V I, P II,
 157, 1
- कृच्छ्र-सान्तपनाद्यैश्च V I, P II,
 164, 4
- कृतामिकार्यो भुञ्जीत V I, P II,
 43, 6
- कृतघ्नः V II, P. II, 238, 3.
- कृतघ्न स्फुटिताक्षो वा V II, P II,
 249, 1
- कृतघ्न स मृतो विशो V II, P II,
 225, 11
- कृते चतुष्पादसकल V I, P I.,
 82, 1
- कृतचूडोऽनुपेतस्तु V I, P II,
 465, 8
- कृतचूडस्तु कुर्वीत V I, P II,
 495, 4
- कृतज्ञश्च तथा ऽद्रीही V I, P I,
 146, 10
- कृते ऽन्तरे त्वहोरात्र V I, P I.,
 158, 4
- कृते तु केवलं स्नानं V I, P. II.,
 284, 5
- कृते तु सञ्चये विप्रः V I, P II,
 284, 11
- कृत्तिकादिभरण्यन्त V. I, P. II.,
 312, 7

- कृत्तकोश-नख-रमभु. V. I., P II, 193, 18.
- कृत्तिक्रासु पितृनर्च्य V. I., P. II., 312, 10.
- कृत्तरोम-नखेभ्यस्तु V. I., P. II., 390, 19
- कृतोद्क्राम् समुत्तीर्णान् V I, P. II., 292, 1.
- कृतहारो नैव तिष्ठेत् V I, P. I., 317, 18.
- कृतार्त्रं नाऽकृतात्नेन V. I., P. II., 10, 12
- कृतान्नमितरेभ्यः V I, P I, 86, 7.
- कृतं नाम युग श्रंष्ट V I, P. I., 131, 18
- कृतोपवीती द्वेषेभ्यो V I, P. I., 356, 6.
- कृतापसव्य पूर्वेषु V I, P II, 361, 6.
- कृतापसव्य स्वधया V L, P. L., 379, 4
- कृते प्रसीयते गत्वा V. I., P I, 124, 4
- कृतप्राशमथांत्सङ्गान V L, P II, 27, 18
- कृतेऽभूत्सकलो धर्म V I, P I, 82, 7
- कृतमंगलपुण्याहे V II, P II., 16, 15
- कृतमित्येव तत्सर्वं V I, P II, 45, 6
- कृतमूत्र पुरीषो वा V, II, P. I., 170, 22
- कृतमेव न कर्तव्यं V. I., P. I., 131, 19
- कृतमोदन-सक्त्वादि V I, P. I., 315, 17
- कृतमौना. समभ्रीयु. V. I., P. II., 131, 18
- कृते युगे चतुष्पादः V. I., P. I., 132, 3
- कृतवापनो वा निवसेद् V. II., P. II., 57, 6
- कृतवापो वसेद्गोष्ठे V. II, P. I., 247, 10.
- कृतवापो वसेद्गोष्ठे V. II, P. I., 245, 8
- कृतपादाद्विशौचश्च V I, P. I., 440, 7.
- कृतशौचावशेषाश्च V. I., P. I., 271, 11.
- कृतैश्च क्रियमाणैश्च V. II, P II., 155, 12
- कृतसन्ध्यस्ततो रात्रि V. I, P II., 192, 15
- कृत्वोत्तानौ करौ प्रात. V I, P I, 305, 6
- कृत्वा तु मानस पाप V. I, P I, 138, 16
- कृत्वा तैर्निहतास्तद्वत् V II, P I, 21, 6
- कृत्वा तैर्निहतास्तद्वत् V I, P II, 226, 5
- कृत्वा तु वामहस्ते वा V I, P. I., 294, 4
- कृत्वा तस्याः समुत्सर्गं V I, P II, 72, 14
- कृत्वाथ शौच प्रक्षाल्य V L, P I, 231, 11
- कृत्वैद् विष्णुरित्यन्ते V I, P II, 420, 6
- कृत्वा पतति वै तस्मात् V. I., P II, 279, 3
- कृत्वा पाप न गृहेत् V II, P. II., 51, 7
- कृत्वा पापं न गृहेत् V. II, P I., 206, 14.

- कृत्वा पुनर्जपित्वा च V. I., P. II., 187, 13 | कृमिभूत. श्वविष्टायां V I., P. II., 12, 4
 कृत्वा पुरिषगर्तेशु V. I., P. II., 97, 2 | कृमिभावमनुप्राप्य V. II., P. II., 267, 1.
 कृत्वोपवीतं सव्यांसे V. I., P. I., 234, 13 | कृमिरुत्पद्यते यस्य V. II., P. I., 127, 9
 कृत्वा मनुष्ययज्ञं तु V I., P. I., 344, 6 | कृमिभूत्वा स देहान्ते V. II., P. I., 421, 8
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा V I., P. I., 238, 14 | कृमियोनिक्षये भूते V. II., P. II., 251, 4.
 कृत्वा यज्ञोपवीतं तु V I., P. I., 222, 13 | कृमियोनिविनिर्मुक्ता V II., P. II., 228, 12.
 कृत्वा विधान मूले तु V I., P. I., 458, 1 | कृमियोनिशत गत्वा V II., P. I., 36, 12
 कृत्वा शवशिरोध्वजम् V II., P. II., 55, 12 | कृमिः स्त्रीवधकर्ता च V II., P. II., 211, 10
 कृत्वाशौचं तत शुद्धि. V II., P. I., 183, 9 | कृष्टजानामौषधीनां V II., P. II., 123, 12.
 कृत्वा श्राद्धानि सर्वाणि V I., P. II., 157, 5. | कृष्णाङ्गारचतुर्विध्याम् V I., P. I., 361, 5.
 कृत्वा सचैलं स्नानं तु V I., P. II., 260, 16 | कृष्णमीथो रक्तशिरा V I., P. II., 372, 20.
 कृत्स्नं चाष्टविधं कर्म V I., P. I., 458, 1 | कृष्णाजाजी विडं चैव V I., P. II., 377, 15
 कृपणो मन्वबुद्धिस्तु V I., P. II., 422, 17 | कृष्णाजिनं समास्तीर्य V II., P. I., 73, 11.
 कृमि-कीटकानां V II., P. II., 138, 5 | कृष्णाजिनं तु गृह्णाति V II., P. II., 222, 5
 कृमि-कीट-पतङ्गानां V II., P. II., 252, 2 | कृष्णाजिनानां बिल्व-तण्डुलैः V II., P. I., 183, 19.
 कृमि कीट-पतङ्गानां V II., P. II., 250, 9 | कृष्णाजिनमूत्तरीयं V. I., P. II., 32, 17.
 कृमि-कीट-पतङ्गेषु V II., P. II., 244, 13 | कृष्णपक्षे दशम्यादौ V I., P. II., 323, 4.
 कृमि-कीट-वयोहत्या V. II., P. I., 17, 11. | कृष्णाम्बरधरा नारी V II., P. II., 3, 6
 कृमिदर्शनं सान्तपनं V. II., P. I., 127, 15. | कृष्णे भवा. V I., P. I., 157, 3
 कृष्णभाषास्तिलाश्चैव V I., P. II., 368, 13.

- कृष्णलः पञ्च ते माषः V II, P II, 85, 4 | केश-कीटावपन्नं च V II, P I, 143, 8
- कृष्णलः पञ्च ते माषः V II, P I, 127, 4 | केश-कीटावपन्नं च V. II, P I, 391, 12
- कृष्णवर्णिया V I, P II, 161, 5 | केश-कीटावपन्नं च V I, P I, 428, 12.
- कृष्णहरु-वस्ताजिनानि V. I, P II, 32, 15
- कृष्णा. श्वेताश्च लोहाश्च V I, P II, 368, 15
- कृष्णो वा यत्र चरति V. I, P. II, 133, 6.
- कृष्णाष्टम्यां महाव्री V II, P II, 161, 8
- कृष्णसर्वे द्विज नष्ट V. II. P I, 229, 3
- कृषि-गोरक्ष-वाणिज्य V I, P I, 86, 5.
- कृषि सूत्रे V I, P II, 314, 6
- कृषिर्जावी गिल्परजावी V I, P II, 35, 13
- कृषि सप्तम्याम् V I, P II, 316, 20
- कृषि साध्विति मन्यन्ते V I, P II, 4, 6
- कृषिन्वञ्चैव नवम V I, P II, 448, 12
- कृषिदादृपाप तु V II, P II, 42, 7
- कृषिर्भूम्य सस्कारात् V I, P II, 22, 2
- कृषिकैश्च तथा कृष V I, P II, 370, 8.
- कृषितस्तु यथान्याय V I, P II, 366, 11
- कृषतन काशयिन्वा तु V II, P II, 149, 11
- कृषार् V I, P II, 305, 16
- केश-कीट श्रुतवचा- V I, P II, 381, 16
- केश-कीटावपन्नं च V II, P I, 143, 8
- केश-कीटावपन्नं च V. II, P I, 391, 12
- केश-कीटावपन्नं च V I, P I, 428, 12.
- केश-कीट-गुनास्पृष्ट V. II, P I, 143, 11
- केशानां रक्षणार्थाय V. II, P I, 291, 1
- केशानां रक्षणार्थाय V II, P I., 291, 8
- केशान्त षोडशे वर्षे V I, P. II, 47, 12
- केशान्तिको ब्राह्मणस्य V I, P II, 35, 7
- केश-मस्य तुषार- V I, P I, 353, 10.
- केश-रोम-नखैर्वाऽपि V I, P. II, 381, 11
- केशव चारायणं V I, P. I. 370, 11
- केश-मश्रु-नखादीनि V II, P II, 62, 5
- केश-मश्रुषि लोमानि V II, P I, 300, 20
- केशूरवान मकरकुण्डलवान किरीटी V I, P I, 369, 1
- केवल चिन्तयेज्जाति V I, P II, 317, 21
- केवल तन्मनुष्याणा V II, P II, 203, 10
- केवल व्यागचन्द्रा यत् V I, P I, 180, 1
- केवर्त-भेद विज्ञाश्च V II. P I., 111, 15
- केवर्ता रजका चैव V II, P I, 331, 13

- कोकिलस्वमवामोति V. II., P II., 266, 12
 कोटिकोटिसहस्राणि V I, P I., 94, 11
 कोटिजाप्येन राजेन्द्र V. I., P. I., 310, 10
 कोद्रवान् राजमाषांश्च V I, P. II., 374, 3.
 को मुख्य. V I, P II., 175, 1
 कोयष्टि-प्रव-चक्राह- V I, P I, 429, 6
 को हि जानाति किं कस्य V II, P I, 407, 5.
 को हि तद्वै यद्यमुष्मिन् V. II, P I, 40, 8
 कोऽह मोक्ष कथ केन V I, P I, 120, 14
 कोटिसाक्ष्यं तथा कृत्वा V. II., P II., 97, 7
 कोटिसाक्ष्यप्रदाः पापाः V II., P. II., 226, 7
 कोटिस् जप्त्वाऽऽप इत्येतत् V II., P. II., 165, 8
 कौपीन कोटिसूत्र च V I, P. II., 44, 15
 कौपीनं वण्डमाच्छादन V I, P II., 174, 16
 कौपीनाच्छादन वस्त्रं V I, P II., 164, 6
 कौपीनाच्छादन वासः V I, P II., 183, 13
 कौपीनाच्छादन वास V I, P II., 158, 6
 कौमार्यग्रहाचर्यं मे V I, P II., 82, 1
 कौरुक्षेत्राश्च मात्स्यांश्च V I, P I., 459, 3
 कौशिक्याम् V I, P II., 306, 7.
 कौशेय तित्तिरिह्रस्वा V II, P II., 254, 7
 कौशेय-नीलि-लवण- V II, P. I., 184, 12
 कौशेया-ऽऽविक्रयोरुषै. V II, P. I., 180, 18
 क्रतुभिस्तानि तुल्यानि V I, P II., 321, 13
 क्रतुर्दक्षो वसुः सत्य. V. I, P. II., 403, 10
 क्रत्वर्थमात्मने चैव V. I, P I, 198, 1
 क्रमेणैतान्यवाप्नोति V. I, P II., 315, 11
 क्रमेण पावशो हीनं V II., P. I., 329, 10
 क्रमावृद्ध क्रमाद्धीन V II, P. I, 419, 14
 क्रमशो याति लोकेऽस्मिन् V. II., P II., 242, 5
 क्रमशो यायावराणां V I, P. II., 110, 4
 क्रयक्रीता तु या नारी V. I, P II., 463, 19
 क्रयक्रीता तु या नारी V I, P II., 87, 14.
 क्रय-विक्रयाद्योनि- V II., P. I., 225, 19.
 क्रय-विक्रय-दुष्टभोजन- V II, P I., 461, 8.
 क्रय विक्रयमध्वानम् V I, P. I., 459, 3
 क्रव्याद कुक्कुट ग्राम्य V II, P I, 480, 21.
 क्रव्यादानां च सर्वेषाम् V II., P. I., 370, 12.

क्रव्याह-पक्षि-राह्यूर- V II, P I, 407, 3.	क्राडते पतिना सार्धं V II, P I, 57, 17
क्रव्याह्निश्च हतस्यान्यै. V II, P I, 192, 12.	क्रीडन्तां पुत्रे V I, P. II., 105, 20
क्रव्याह-मृग-पक्षि- V. II, P I, 407, 15	क्रीडमानैरपि सदा V I., P. II., 132, 19
क्रव्यादान् शकुनीन् सर्वान् V I., P. II, 387, 1	क्रीणीयाद्यस्त्वपरत्यर्थं V II, P. I., 46, 17
क्रियाङ्ग तत्सगुहिट V. I, P I, 284, 2.	क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः V. II, P I, 17, 29
क्रियते छन्दसां तेन V. I, P. II, 132, 17.	क्रीत्या चैव प्रविक्रिये V I, P I, 177, 8
क्रियते शुद्धये यत्तु V. I, P II., 301, 1	क्रीत-लब्धाशनाश्चैव V I, P II., 293, 15
क्रियाकुष्टो मनोदुष्टः V II, P. II, 124, 17.	क्रीनम्याऽपि विनिर्दिष्ट V II, P I, 113, 9
क्रियन्ते या क्रिया पिश्या. V. I, P II, 461, 8.	क्रुन्वन्त न प्रतिक्रुद्धन्त V. I, P II, 191, 9
क्रियापरा अपि हि ते V. I, P. II, 61, 9.	क्रूरकर्मगताना च V II, P II, 268, 10
क्रियमाणेऽपकारे तु V II., P II, 283, 12.	क्रूरोऽप पतित ब्राह्म्य- V I, P II, 384, 16
क्रियावर्जिर्हि क्रीन्तेय V I, P II, 270, 19	क्रूरोऽप-पतित ब्राह्म्य- V II, P I, 381, 2
क्रियावन्त श्रौत्रियास्रमनिष्ठा V II, P. I, 216, 15	क्रोधजेऽपि गणे विद्यात् V I, P I, 461, 13
क्रियास्नान तथा पठं V I, P I, 268, 11	क्रोधान प्राय विष वर्द्धि V II, P I, 21, 7
क्रियास्नान प्रवक्ष्यामि V I, P I, 284, 8	क्रोधान प्राय विष वर्द्धि V I, P II., 226, 6
क्रियास्नानं सगुहिट V I, P I, 269, 6	क्रोधाद्धै विद्यते यस्तु V II, P II, 62, 3
क्रियाहीनस्य मुख्यस्य V I, P II, 218, 10	क्रोधं त्वां तथा निद्रा V I, P I, 397, 3
क्रियाहीनस्य मुख्यस्य V I, P II, 218, 15	क्रिञ्जानश्च शवं चैव V II., P I, 412, 17
क्राडाकर्मैव बालानां V. I, P I, 317, 2.	क्रिञ्जं भिक्षे शय तोय V II, P I, 112, 10.

- क्लीवा-ऽभिज्ञस्त पतितै V II, P I, 143, 12
 क्लीबे देशान्तरस्थे च V I, P II, 354, 20
 क्लेशमूल. V II, P II, 205, 12
 कथितानग्निदग्धाश्च V I, P I, 256, 2.
 कन्वन्धमेधयाजिनो V. I, P II, 171, 10.
 काथयित्वा पिबेदङ्गि V II, P II, 181, 5
 क्षत्रगर्भवधे चैव V II, P I, 41, 13.
 क्षत्तुर्जातस्तयोध्यायां V II, P I, 70, 2. 306, 11
 क्षत्रिय चैव सर्प च V I, P II, 133, 17
 क्षत्रियाच्चैव वैश्यायां V I, P II, 120, 15
 क्षत्रियोच्छिष्टभोजने V II, P I, 393, 13
 क्षत्रियोच्छिष्टाशने V II, P I, 395, 13
 क्षत्रियाणां त्रिंशत् V II, P I, 394, 1.
 क्षत्रिये त्रिगुण प्राहुः V I, P I, 186, 5
 क्षत्रियो द्वादशाह तु V I, P II, 209, 12
 क्षत्रियो द्वादशाहेन V I, P II, 209, 15.
 क्षत्रियाद्ग्राहणीषु V II, P I, 103, 3
 क्षत्रियाद्वैश्यायां V I, P. II, 120, 7
 क्षत्रियाभिवादाने V II, P II, 149, 17
 क्षत्रिया मागध वैश्यान् V I, P. II, 121, 17
 क्षत्रियायाम् V II, P II, 128, 2.
 क्षत्रियाया V I, P II, 120, 6.
 क्षत्रियायां त्रिरात्रो- V II, P. I, 332, 10
 क्षत्रिययोषितो ब्राह्मण- V II, P I, 348, 13
 क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा V. II, P I, 207, 5.
 क्षत्रियो वा महाबाहो V II, P II, 211, 4
 क्षत्रियान् विप्रकन्याया V. I, P II, 121, 1
 क्षत्रिय विद- V. II, P II, 99, 19
 क्षत्रिया शर्म V I, P II, 98, 11.
 क्षत्रियाशूद्रसम्पर्के V. II, P. I, 151, 1
 क्षत्रियाशौचे V II, P I, 120, 11.
 क्षत्रियश्चैव वृत्तस्था V I, P II, 381, 6
 क्षत्रियस्तु वशाहेन V I, P. II, 206, 7
 क्षत्रियस्तु रण इत्वा V II, P II, 118, 8
 क्षत्रियस्य V I, P II, 220, 17.
 क्षत्रियस्याग्निराधेया V I, P. I, 161, 13
 क्षत्रियस्य चरेत् कृच्छ्र V II, P I, 151, 13
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा V II, P I, 419, 4
 क्षत्रियस्य तु मौर्वीज्या V I, P II, 34, 2
 क्षत्रियस्य त्रय प्रोक्ता V I, P II, 153, 8
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं V II, P I, 396, 15
 क्षत्रियस्य नवभादे V. II, P. I, 421, 1.

- क्षत्रियस्यापि कथिताः V I, P II, 153, 13
- क्षत्रियस्य पराक तु V. II, P II, 42, 5
- क्षत्रियस्य वध कृत्वा V II, P I, 95, 16
- क्षत्रियां हत्वा V II, P I, 101, 7
- क्षत्र विद्-शूद्रजातीना V II, P I, 459, 2
- क्षत्र विद्-शूद्रजातीनाम् V II, P I, 419, 12.
- क्षत्र-विद् शूद्रजातीनाम् V I, P II, 220, 8.
- क्षत्र-विद्-शूद्रजातीना V I, P I 251, 16
- क्षत्र विद् शूद्रजातीना V II, P. II 74, 7
- क्षत्रस्य द्वावशाहानि V I, P. II, 206, 12
- क्षमा दमो वया दानम् V I, P II, 343, 13
- क्षमा वया च विज्ञानम् V I, P I, 418, 3.
- क्षमा सत्य दम शौचम् V I, P I, 84, 10
- क्षयी ज्वरी प्रमेही च V II, P II, 239, 15
- क्षयी स्यात् क्षेत्रहरणं V II, P II 247, 10
- क्षय्यामयाव्यपस्मारी V I, P II 73, 2
- क्षेत्रेण कर्मणा जीवितं V II, P I 198, 5
- क्षालनेन विशुद्धयेत् V II, P I 177, 4
- क्षिपेत् कुशास्तत्र च रक्षिणाम्नाम् V P. II, 431, 4
- क्षिपेत्तया विनिर्वग्धो V. II, P. II 81, 7.
- क्षिपेत् पयोञ्जली स्त्रीस्तु V I, P I, 361, 2
- क्षिप्त मूढ V I, P I, 42, 7
- क्षिप्रकामः V II, P II, 174, 7
- क्षीरिणो वृक्ष-गुल्मारीन् V I., P I, 251, 9.
- क्षीरादि माहिष वर्ज्यं V I, P II, 378, 11
- क्षीरप्रक्षालनं कृत्वा V II, P I, 23, 1.
- क्षीरप्रक्षालनं कुर्यात् V. II, P I, 71, 7
- क्षीरमपेयम् V I, P II, 381, 3
- क्षीरमष्टगुणं हेयं V II, P I, 435, 4
- क्षीरं सुवर्णसन्मिश्रं V II, P. I, 315, 12
- क्षीरस्य द्वावश प्रोक्ताः V II, P I, 434, 12
- क्षीरहारी V II, P II, 259, 1
- क्षुत् विपासा-श्रमार्ताय V I, P. I, 396, 14
- क्षुत्शामा नातिभुक्ता वा V I, P II, 103, 2
- क्षुते निष्ठिवने सुप्ते V I, P I, 240, 10
- क्षुधार्ताः कीर्तयन्तश्च V I, P II, 324, 6
- क्षुधाऽऽर्त्तश्चात्तुमभ्यागात् V II, P I, 415, 5
- क्षुद्रजन्तूनाम्नः V II, P I, 85, 4.
- क्षुर्णं शिश्रु वृषणौ V II, P I, 313, 12
- क्षेत्रोच्चेदुभयतः V I, P II, 56, 12
- क्षेत्रिकश्चैव बीजी च V II, P. I., 43, 10
- क्षेत्रज क्षेत्रजातस्तु V. II, P. I, 47, 15.

- क्षेत्र बीजवते देय V I, P. II, 76, 19.
 क्षेत्रं हिरण्य गामधं V I, P II, 52, 12.
 क्षेत्रेष्वेतेषु य श्राद्ध V. I., P II, 305, 1
 क्षौमेयं राजन्यस्य V. I, P II, 35, 19
 क्षौमवच्छङ्ख-शृङ्गणाम् V II., P. I, 181, 1
 क्षौम वास प्रशंसन्ति V I, P I, 264, 7
 क्षमाशय. V I, P II, 136, 9.
 ख.
 खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा V II, P II, 59, 16
 खट्वाङ्गकपालपाणि. V II, P II, 56, 2
 खट्वाङ्गधारी गुरुतल्पगः V II, P I, 313, 7
 खट्वाशयन V. I, P. II, 49, 10.
 खट्-वासन च शयनं V I., P II, 46, 8
 खड्ग च शशकं चैव V II, P I, 408, 14
 खड्ग-मौक्तिकहस्तेन V I, P I, 354, 10.
 खण्डन पेषणं चैव V I, P II, 430, 18
 खननात् पूरणाद्वाहात् V II, P I, 193, 11
 खनित्वा तु शनैर्भूमि V I, P II, 238, 4
 खरा-ऽज-मेघेषु वृषो V II, P I, 81, 1
 खराभिगामी V II, P II, 270, 1
 खराश्राजाविकाना च V. II, P. II, 118, 15.
 खरा-ऽश्वोद्-मृगेभानाम् V II, P. I, 17, 17
 खरो वै बहुयाजिस्वात् V. II., P. II., 221, 1.
 खरोद्-काक्-श्व- V II, P. I, 407, 13
 खरोद्मुखसंस्पृष्टम् V. II, P II, 185, 6.
 खरोद्-यान-हस्त्यश्व- V I, P. I., 155, 8
 खरोद्द्विषमा नारी V II, P II, 140, 5
 खल्वाटकश्च दुर्वाल V. I, P II, 352, 14
 खल्वाटो मत्सरी राम V II, P II., 233, 5
 खादितार्थं पुन खादित V I, P II., 425, 9.
 खादिरोदुम्बराण्यर्घ्य- V. I, P II., 392, 21
 खादिरो यूषो भवति V I., P I, 60, 4.
 खादिरं वीर्यकामस्व V. I, P I, 60, 5
 खानि चापस्पृशेत् V I, P. I, 235, 5
 ख्याता तीर्थे शतगुणा V I, P I, 298, 1.
 ख्यापनेनानुतापेन V. II., P. I, 428, 10
 ख्यापयन् गुरुतल्पी वा V II, P I, 315, 15
 ख्यापयन्नात्मन. पाप V. II, P II, 58, 14.
 ग
 गङ्गाद्वारं V. II, P. II, 202, 1.
 गङ्गाद्वारे V. I, P II, 305, 13.
 गङ्गाद्वारे प्रयागे च V. I, P. II, 304, 9.

- गङ्गाहारे प्रयागे च V I, P I, 195, 1
- गङ्गा च यमुना चैव V I, P I, 250, 4
- गङ्गातोयेन कूरस्नेन V I, P I, 233, 8
- गङ्गापुत्राय भीष्माय V I, P I, 362, 4
- गङ्गाया V I, P II, 305, 13
- गङ्गायां भास्करक्षेत्रे V I, P II, 296, 19
- गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये V II, P II, 8, 7
- गङ्गा-यमुनयोस्तीरे V. I, P II, 304, 7
- गङ्गा-सागरसङ्गमे V I, P II, 305, 14
- गण्डयो कूपकौ यस्या V I, P II, 56, 1
- गण्डूष पादशौचं च V II, P I, 173, 3.
- गण्डूषसमये विप्रः V I, P I, 234, 6
- गण्डूषस्याऽथ समये V I, P I, 431, 7
- गन्त्री वसुमती नाशम V I, P II, 292, 9
- गन्धोत्क-तिलैर्युक्त V I, P II, 455, 1
- गन्धानां च रसानां च V I, P I, 472, 1
- गन्धानं ब्राह्मणसानं कृत्वा V I, P II, 411, 1
- गन्ध-पुष्पाणि धूपं च V I, P II, 411, 9.
- गन्ध-पुष्पाणि धूपं च V I, P II, 433, 9
- गन्धापहारी V II, P II, 259, 8
- गन्ध-रूपोपन्नानि V. I, P. II, 393, 3
- गन्धर्वा गुह्यका यक्षा V II, P II, 218, 9
- गन्धलेपक्षयकर V I, P I, 231, 7.
- गन्धलेपक्षयकर V I, P. I, 226, 15
- गन्धोशीरमयौ कार्यौ V II, P II, 186, 1
- गच्छतस्तिष्ठतो वाऽपि V I., P I, 307, 1.
- गच्छेद्वापि विशुद्धचर्यं V. II., P II, 61, 13
- गच्छेत्स्फुटिता शय्याम् V I., P I, 440, 8
- गच्छेद्द्वयवाथ मतिमान् V I, P II, 102, 9
- गच्छन् वेशान्तरं यद्वि V I, P II, 301, 10.
- गच्छन्नेता स्त्रियो मोहात् V. II, P I, 326, 17
- गच्छेन्महापथं वाऽपि V I, P II, 288, 14
- गजचर्मो ज्वरी च स्यात् V II, P II, 249, 15
- गजे नीलवृषा पञ्च V II, P I, 80, 18
- गज हत्वा पञ्च नीलवृषान् V. II., P. I., 90, 14
- गण-गणिका-स्तेन- V. II, P. I, 388, 5.
- गणाधिपतिं V II, P II, 194, 5,
- गणाधिपत्यं सप्तम्याम् V I., P II, 318, 11
- गणान्नं गणिकान्नं च V II., P. I., 385, 4.
- गणान्नं गणिकान्नं च V II., P. I, 378, 10.

- गत्वा कक्षान्तर सम्यक् V. I., P. I., 473, 13
- गत्वाच्चान्द्रायण कुर्यात् V II, P I, 334, 2
- गतप्रत्यागत यच्च V I, P I, 286, 3
- गत्वा तु प्रविशेदग्निं V. II., P I., 320, 11
- गत्वा तपस्विनी नारी V. II., P II., 271, 9
- गत्वा तु मातृभगिनीं V II, P II., 270, 19
- गत्वा तु महिषी राज्ञः V II, P II., 271, 16
- गत्वोदकान्त विधिवत् V I, P I, 272, 1
- गत्वा देशान्तर तेषां V II, P II., 249, 6
- गत्वा निमन्त्रयेद्देव- V. I., P. II., 301, 14
- गत्वा यद्दीयते दानं V I, P I, 124, 12
- गद्गदोऽनृतवादी स्यात् V II, P II., 232, 3
- गमने तु व्रत यत् स्याद् V II, P I, 333, 9
- गम्यं त्वभावे व्रातृणां V I, P II., 80, 9
- गर्भिणी कपिला वोग्ध्री V. II., P I, 254, 3
- गर्भिणी रजस्वलां V II., P I, 99, 4
- गर्भिणी वाऽथ वा या स्यात् V II., P. I, 103, 16
- गर्भादेवाद्देशे राज्ञो V I, P II., 31, 9
- गर्भाधानादि V I, P II., 17, 20
- गर्भाधानादिभिर्भिर्युक्त. V. I., P II., 218, 5.
- गर्भाधान-पुंसवन- V. I., P II., 18, 7
- गर्भाधानसूतो पुंसः V. I., P II., 19, 9
- गर्भाधानादिसंस्कारैः V. II., P I, 208, 16
- गर्भपाते समुद्दिष्टं V. II., P. I., 41, 10
- गर्भ-भर्तृवधादौ च V II., P I., 353, 14
- गर्भमाससमा रात्री V I, P II., 239, 8
- गर्भस्रुत्या यथामासम् V I., P II., 239, 3
- गर्भस्पन्दने V I, P II., 21, 11
- गर्भस्य पतने चैव V. II., P I., 161, 7
- गर्भस्रावे मासतुल्याः V I., P II., 239, 20
- गर्भस्रावे मासतुल्या V I, P II., 240, 2
- गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वति V. I., P. II., 31, 8
- गयायां धर्मपृष्ठे च V. I., P II., 305, 8
- गयां यास्यति यः कश्चित् V I., P II., 305, 5
- गयाशीर्षे V I, P II., 305, 11.
- गयाशीर्षे वटे चैव V I, P. II., 305, 9
- गयाशीर्षे वटे श्राद्धं V I, P. II., 307, 11.
- गर्दभं जारजातं च V. II., P I, 229, 4.
- गर्दभत्वं तु सम्प्राप्य V II., P II., 225, 3
- गर्दभं पशुमात्मभ्य V II, P. II., 125, 15.

- गलगण्डी V II, P II, 237, 13.
 गलगण्डी गणद्रव्य V II, P II,
 268, 14
 गवां गांश्च वशाशुणम V I P I
 307, 13
 गवाप्रातेषु कास्थेषु V II, P I,
 172, 10
 गवां च परिशासैः V II, P I,
 194, 7
 गवा च शतघनैः V II, P II,
 11, 6
 गवा द्वावशाना V II, P II
 67, 7
 गवा पृष्ठानि मेभ्यानि V II, P II,
 190, 2
 गवा मूत्र-पुंशेण V II, P I
 155, 5
 गवां मूत्र-पुंशेण V II, P I
 127, 10
 गवामनुगम कुर्यात् V II P I,
 253, 11.
 गवामनुगम चैव V II, P I,
 253, 1.
 गवामभावे निष्क भ्यात् V II
 P II, 197, 7
 गवामलाभे निष्क वा V II P I,
 375, 1
 गव्य बस्ताजिन V I, P II
 32, 18
 गव्यस्य पयसो वापि V II P II,
 191, 9.
 गवाश्च कुञ्जरोष्टाणा V II, P I
 371, 11.
 गवाऽश्व-रथ-यानाना V II P I
 189, 3
 गवां सहस्र विधिवत् V II, P II,
 64, 13
 गर्हितास्ते नरा निर्य्य V II, P I.,
 8, 12
 गर्हिता-ऽनाद्ययोर्जग्धिः V II, P II,
 96, 7
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धि V II, P I,
 363, 11
 गाङ्ग पय पुनात्याहुः V I, P I.,
 285, 13
 गां गत्वा तु द्विजश्रेष्ठ V II, P II.,
 269, 10
 गां गत्वा मधुनेही स्यात् V II, P II,
 270, 9.
 गां मेदकामतो हन्यात् V II., P I.,
 251, 14
 गां चेद्धन्यात्तस्याश्मर्षणा V II., P I.,
 249, 17
 गां चेद्धन्यान्नरोऽकाभात् V II.,
 P I, 252, 17
 गां चैवानुव्रजेन्नित्य V II, P I.,
 247, 11
 गां च वैश्यवत् V II, P I, 251, 9
 गा वृष्टाभ्याम् V I, P I, 212, 8
 गान्धर्वाविविवाहेषु V I, P II,
 80, 1
 गान्धर्वाविविवाहेषु V I, P II.,
 63, 13
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव V I, P II,
 81, 9
 गान्धर्वो लोहकारश्च V II, P I,
 386, 6
 गान्धर्व स च विज्ञेय V I, P II,
 85, 2
 गान्धर्वा-ऽऽसुर-पैशाचा V I, P II,
 39, 4
 गात्रकुच्छी व्रणी श्वित्री V II.,
 P II, 248, 13
 गात्राणां च मनुष्याणाम् V II, P I,
 173, 18
 गात्राभ्यङ्ग क्षिरोऽभ्यङ्ग V II.,
 P II, 196, 1.

- गात्रैश्च शिरसा चैव V II P I, 207, 7.
- गाथानां नीतिशास्त्राणा V II, P. II., 119, 8
- गामश्वं कुञ्जरोद्गौ च V II, P I, 408, 11
- गाः पौष्णे V I, P II, 314, 10
- गायत्री च V I, P II, 167, 1
- गायत्रीजाप्यनिरत V II., P II, 115, 7.
- गायत्री छन्दसा माता V II P I, 63, 8
- गायत्री तु जपेन्नित्यम् V I, P I, 308, 8
- गायत्री तु भवेद्भक्ता V I, P I 290, 12.
- गायत्री प्रोच्यते तस्मात् V I, P I, 289, 14
- गायत्री प्रणवं चान्ते V I, P I, 303, 12
- गायत्री नाम पूर्वाह्णे V. I, P I, 289, 11.
- गायत्री ब्रह्मरूपा तु V. I, P. I, 290, 4
- गायत्री ब्राह्मः V I, P II., 197, 6
- गायत्री मधुवती V I, P II, 426, 16.
- गायत्री शिरसा सार्धम् V I., P. I, 292, 5
- गायत्री स जपेन्नित्यं V II, P II, 156, 3.
- गायत्र्या आदित्यो V I, P I, 272, 14
- गायत्र्या तु यथाशक्ति V I, P I., 297, 14
- गायत्र्या द्वादशाहम् V II., P. II, 147, 12.
- गायत्र्या न परं जप्यम्, V. I, P. I., 310, 12.
- गायत्र्या न परं ध्यानम् V I., P. I., 310, 13.
- गायत्र्या लक्षणार्थं च V II, P. II, 193, 14
- गायत्र्यष्टसहस्रं च V II, P II., 87, 15.
- गायत्र्यष्टसहस्रं वा V II, P I, 113, 2
- गायत्र्या. ष. द्विभिरलक्षैः V II, P. II., 193, 6
- गायत्र्यास्तु जपन् कोटि V II., P. II, 198, 3.
- गा रक्षेत् V I, P I, 477, 11
- गार्हस्थ्यं ब्रह्मचर्यं च V I, P II, 152, 12
- गार्हस्थ्यमुचितं स्वकम् V I, P II., 153, 15
- गार्हस्थ्यमिच्छन् भूताल V I, P II, 51, 17
- गात्र. पवित्रं परम् V II, P I, 249, 2
- गात्र प्रतिष्ठा भूताना V II., P I, 248, 16
- गात्र सुरभयो नित्यं V II, P I., 218, 15
- गात्र. स्वर्गोत्थं सोमान V II, P I, 249, 3
- गात्रा यज्ञार्थम् पन्ना V I, P I, 10, 9
- गात्रो वा एतन् V I., P I, 51, 7
- गात्रतु गच्छत् सततम् V II, P I, 200, 10
- गिरिष्ठ समाह्वय V I, P I, 478, 14.
- गिरि-वृक्षप्रपातं च V I, P II, 206, 7
- गिरि-वृक्षप्रपातं च V II, P I, 21, 8
- गुरुं गच्छन्तम् V. I, P. II., 49, 7.

गुरुणाऽनुमतः स्नात्वा V I, P II, 51, 17	गुरुपत्नी तु युवतिः V I, P. I., 329, 4
गुरुणा लघु शूद्रयेचु V I P II, 265, 16	गुरुपत्न्या च कार्याणि V I., P. II., 17, 4
गुरुणा ह्यनुज्ञातां V II, P I., 229, 11	गुरुपत्न्या न कार्याणि V. I., P. II., 328, 13, 328, 16
गुरुं हत्वा V II, P II, 66, 2	गुरुमग्निं च सूर्यं च V I., P. I., 320, 14
गुरुं चैवाप्युभासीत V I, P I, 151, 14.	गुरु मातृ-पितृव्याग V II, P I, 13, 3
गुरुणामध्यधिकेषां V II P II, 95, 11	गुरु मित्रब्रुह पापा V II., P II, 226, 9
गुरुच्छिष्टं भेषजायं V I, P II 10, 12	गुरोर्गुरौ सन्निरिते V I, P I., 335. 20
गुरुतल्पगमनं V II P I, 316, 2	गुरुवत्तनिपूज्या स्युः V I, P I, 328, 7
गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् V II P I, 35, 15	गुरुं तु वरं हत्वा V I, P II, 52, 6.
गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् V II P I 311, 325	गुरु वशा-ऽग्निपूजासु V I, P II, 311, 17
गुरुतल्प्याभिभाष्येत् V II P I 311, 10	गुरुवं मानुसादीनाम् V I, P I, 309, 6
गुरुतल्पीं शिलां तप्ताम V II P I 315, 11	गुरुवो मातृ-पितृ-पत्न्या- V II, P I, 320, 3
गुरुं त्वङ्कृत्य गच्छन् V II P I, 454, 14	गुरुश्च शुक्र शनि-राहु-केतव V I, P I, 221, 3
गुरुं त्वङ्कृत्य दङ्कृत्य V II, P I 151, 16	गुरुशुश्रूषया चैव V I. P I, 377, 11
गुरुं त्वङ्कृत्य दङ्कृत्य V II P II, 223, 14	गुरुशुश्रूषवो दान्ता V I, P I, 141, 16
गुरुवारगार्भा वरद्वार V II P I 308, 14	गुरु स्वामि द्विजाक्रोश V II, P II, 233, 11
गुरुवारामिभर्जा च V II P II 261, 14	गुरुं हत्वा श्रोत्रियं च V II, P II., 66, 9
गुरुवारवगमनं V II, P I, 316, 2	गुरुमि देवकृत्येषु V I, P I, 139, 15.
गुरुवारेषु कुर्यात् V I, P I., 165, 4	गुरुर्षे पितृ-मात्रये V I, P. II., 2, 2
गुरुवर सपिण्डे वा V I, P II., 49, 10.	
गुरुन् पुरोहितान विप्रान V I. P I 455, 7.	

- गुर्वथे वा मतो युद्धे V II, P I, 388, 11
 गुर्वथे क्षतिधीनां तु V II, P I, 376, 5
 गुर्वधीनः V I, P II 49, 5
 गुर्वन्तेवास्यनुचानः V I, P II, 218, 18
 गुड-कार्पास-धान्यानि V. II, P II, 112, 20,
 गुड-तिलः V II, P II, 119, 11.
 गुड-तैल-हिरण्यानां V I, P II, 214, 7
 गुडो रसस्तथोदधिश्च V II, P I 416, 9
 गुणनिष्ठः प्रधानं तु V I, P I, 318, 8
 गुणानेतानं प्रसख्याय V I P I 157, 15,
 गुणैरक्षणे. पृथिवी V I, P I, 96, 4
 गुणवदलाभं सोदर्यौ V I, P II 345, 1
 गुदं हस्तं च निर्मुञ्च्यत V I P I, 226, 19
 गुहाभ्यां लक्ष्म्युपेतं स्यात् V I, P I 225, 18
 गुहान्तं चैव वैश्यस्य V I P I 308, 16
 गुहायां V II, P II, 127, 7
 गुप्तं सर्वतुक्तं शुभ्रम् V I P I, 469, 5
 गुरोश्च V II, P II, 99, 14
 गुरोश्चाप्रीतिजनके V I, P I, 188, 19
 गुराश्चालीकनिबन्धः V II, P II, 95, 8
 गुरोश्च सेवाऽकरणम् V I, P I, 130, 17
 गुरो भ्रत्रसुतां भार्यो V II, P I, 322, 15
 गुरोर्वृहितरं गत्वा V II, P I, 326, 14
 गुरोरनिष्टाचरणम् V I, P I 130, 16
 गुरोरभावे तत्पुत्रम् V I, P I, 185, 13
 गुरोरभिहितं युक्तं V I, P II, 182, 8
 गुरोरलीकनिबन्धे V. II, P II, 97, 1
 गुरोर्वैश्यां पुनर्गत्वा V II, P I, 322, 23
 गुरो कुले न भिक्षतं V I, P II, 41, 18
 गुरो शुद्रां सवृद्धत्वा V II, P I, 321, 3.
 गुरो शुद्रा सवृद्धत्वा V II, P I, 323, 16.
 गुरो पाशपसत्रग्रहणम् V I P I, 327, 12, 330, 15
 गुरो प्रेतस्य शिष्यस्तु V I, P II 248, 9
 गुरोर्वृहितरं गत्वा V II, P I, 327, 12
 गुल्मांश्च स्थापयेद्गमानं V I, P I, 458, 16
 गुल्म-बली-लतानां च V II, P II 223, 11
 गुह्यका राक्षसाः सिद्धा V I, P I, 307, 17.
 गूढोत्पन्नोऽपाविस्तुश्च V II, P I, 45, 10.
 गृजनं यवनेष्टश्च V I, P II, 379, 4.
 गृह्णन् प्रतिग्रहं विप्रो V I, P I, 201, 16

गृह्णन् प्रवातारमधो V I, P. I, 203 7	गृहे निबिद्ध सतिलम् V. I., P I, 356, 1
गृहणीयाद्ग्राहणादेव V I, P I, 201, 17	गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो V II, P I, 47, 16.
गृध्रो V II, P II 263, 3.	गृहमेधिषु चान्येषु V. I, P II, 145, 21
गृध्रो द्वाष्टाजन्मानि V II P I, 377, 3	गृहमाहिर्बुध्न्ये V I, P. II, 314, 10
गृहीतनियमभ्यापि V I, P II 27, 1	गृहे यस्य मृत कश्चित V I, P II, 252, 1
गृहीतपुत्रा विधिवत् V I P. II, 22, 6	गृहस्थ उद्धेत कन्या V. I., P II, 61, 2.
गृहीत मन्त्रवत्तश्चेत् V I, P II, 158, 2	गृहस्थोक्तानि पापानि V II, P II, 75, 5
गृहीतशिशुनश्चोत्थाय V I P I, 226, 11	गृहस्थोऽपि V I, P II, 198, 4
गृहीतस्य त्रिवण्डादे V I P II, 184, 17	गृहस्थो ब्रह्मचारी च V I, P II, 342, 2
गृहीत्वैतन्वृत्त्य वृषणौ V II P. I 315, 8	गृहस्थो मुच्यते बन्धात् V I P I, 58, 4
गृहीत्वैमा अथागत्य V I, P II, 118 2	गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि V II, P I, 191, 14
गृहीत्वा मुसल राजा V II P. II, 86, 12	गृहेषु चैव विप्राणा V II, P II, 203, 3
गृहीत्वा विश्वरत्नावत् V I, P II, 172, 23	गृहसंवशको बूतो V I, P II, 351, 9
गृहीत्वाऽऽसावयित्वा च V II, P I, 431, 9	गृहस्याभ्यन्तरे V. II, P I, 124, 10
गृहीत्वा स्वयमाच्यते V I, P. I, 249, 9	गृहस्थस्तु द्विरात्र वा V II, P. I, 67, 13
गृही भूत्वा V I, P II, 156 16 117, 19	गृहस्थस्तु यथा पश्येत् V. I, P. II, 139, 19
गृहोऽप्रयाणि वेद्यमानि V I, P I, 190, 11	गृहे त्वेकगुणा सन्ध्या V I, P I 298, 1
गृहादपास्य तत्सर्वं V II, P I, 191, 16.	गृह त्वेकगुणं जप्यम् V I, P. I, 307, 12
गृहशक्तिं समुत्पन्ने V II, P I, 179, 4	गृहेऽपि शस्यते स्नानम् V I., P I., 288, 11
गृहाध. पतनाद्यैव V II, P II, 235, 1	गोकुले यज्ञशालायां V II, P I 146 1

- गो-गजाऽश्वादिपुष्टेः V. I, P. II., 303, 5
- गोगामी V II, P II., 265, 4.
- गोगमने च V II, P I, 341, 3
- गोग्न कुर्वीत सस्थान V II., P. I., 241, 4
- गोग्न पञ्चगव्याहारः V II P I, 243, 13
- गोग्नश्चान्द्रायणं चरेत् V II., P I, 289, 1
- गोग्नस्त्वचमुर्ध्वलांगुला V II., P I, 249, 8
- गोग्नस्तच्चर्मसंवीतां V II., P I 250, 9
- गोग्न सौम्यत्रयं कुर्यात् V II., P I 253, 11
- गोग्नस्य गोप्रदानं गोष्ठं V II., P I, 245, 4
- गोग्नस्य पञ्चगव्येन V II P I, 243, 8.
- गोग्नस्य पावनं सम्यग V II., P. I., 253, 16.
- गोग्न षण्मासान् तच्चर्म- V II P I, 250, 5
- गोग्नाते च क्षुते वान्ते V II., P. I 137, 5.
- गोग्नातं शकृन्नोच्छिष्टं V II., P I, 283, 3.
- गो-ऽजा-ऽवि-महिषीवर्जं V II. P I, 403, 15
- गोग्निमान्त्रे पथसि V. I, P I., 137, 6.
- गोग्नाणां च सहस्राणि V I, P II., 172, 5
- गोग्न-नामपदान्ते च V I. P II 287, 20
- गोग्न-नाम-स्वधाकरैः V I, P I., 358, 18
- गोग्निष्ण स्नानशुद्धा. म्यु V I, P II., 250, 17
- गोग्नान्मातु सपिण्डान्तु V I., P. I., 133, 9.
- गोग्नं पाप्य च चण्डाल-V II, P. II., 244, 14
- गोग्न-सम्बन्ध-नामानि V I., P II., 420, 11
- गोग्नु खकारी V II. P II, 237, 11
- गोग्नान तु व्रतस्यान्ते V II., P I. 98, 3
- गोग्नानसर्षं प्राग्ग्या च V II., P I, 253, 7
- गोग्नावर्चाम V I, P II 306, 12.
- गोग्नाहमात्र तिष्ठत V II., P I., 302, 7.
- गोग्नाहमात् तिष्ठच्च V I., P II., 188, 1
- गोग्नुय दक्षिणा वद्यान V II., P I., 315, 16
- गोग्ना कूर्मं दश-श्वादिह् V I, P II, 389, 4
- गोग्नुमैरिक्षुभिर्मूत्रैः V I, P II, 370, 15.
- गोग्नुलक-चाष-काक-V II., P I., 89, 4.
- गोऽनुगामी V II., P I, 293, 3
- गोग्निर्वय V II., P II, 237, 12
- गोग्पुरीष-यत्राभ्यासो V II, P II, 192, 7
- गोग्पाल-नापितं कुम्भका- V. II P I., 431, 13
- गोग्प्रदानसमं पुण्यं V I, P I, 407, 11
- गोग्-ब्राह्मणस्य चैवार्थे V I, P II., 268, 11
- गोग्-ब्राह्मणहतं दग्ध्वा V II P. I., 24, 7

- गो-ब्राह्मणहतानां च V I, P II, 227, 3
 गो-ब्राह्मणहतानाम V I, P II, 225, 2.
 गो-भू-तिल-हिरण्यदि V I, P I, 177, 11
 गो भू हिरण्य वासासि V I, P II, 436, 10.
 गोभिराक्रमणत कालाद् V II, P I, 113, 12.
 गोभ्यो यथादक इत्या V II P I 312, 2.
 गोभ्यश्च मरण लोके V II, P II 235, 2
 गोमङ्गलाय वैश्याना V I, P II, 258, 19.
 गोमती कीर्तयिष्यामि V II, P I, 213, 13.
 गोमती च जपद्वियाम V II P I, 247, 17
 गोमत्याम् V I., P II., 306, 13
 गोमथेन गोचर्ममात्र V. II, P I, 301, 7.
 गोमयत् द्विगुण मूत्र V II., P I 435, 3.
 गोमथेनो लिव्याथ V II, P I, 19, 1
 गोमथेनानुलिप्तायां V I, P II, 396, 19.
 गोमथेनोपलिप्तु V I., P II, 307, 6.
 गोमासभक्षणे प्रायश्चित्त V. II., P I, 307, 11.
 गोमांस मानुष चैव V. II, P I, 367, 4
 गोमिनामेव ते वत्सा V II, P I, 4, 2.
 गो-महिष्यजानाम V I, P. II., 380, 16
 गोमूत्र गोमय क्षीर V. II., P. I, 31, 1
 गोमुनेण चरेत् स्नान V II, P I., 216, 2.
 गोमूत्रेण समायुक्त V II, P II., 191, 8
 गोमूत्रमाशिवर्णं वा V II., P II, 83, 1
 गोमुत्रे माषक्रान्द्यष्टौ V II, P I, 131, 11
 गोमूत्र-यावकैर्मासात् V II, P I, 318, 9
 गोमूत्र-यावकाहार V II, P I, 162, 15
 गोमूत्र-यावकाहार. V II, P I, 253, 12
 गोमूत्र-यावकाहारो V II, P I, 122, 4
 गोमूत्र-यावकाहारं V II, P I, 122, 13, 330, 15, 330, 17
 गोमूत्रयावकाहार V II, P II, 83, 2
 गोमूत्रघृत् घृते ज्ञेय V II, P I, 434, 13
 गोयानऽप्सु दिवा चैव V II, P I, 312, 6
 गोरजो विपुषच्छाया V II, P I, 191 1
 गोरक्षा कृषि-वाणिज्यं V I, P. I, 476, 18
 गोरस चैव सक्तुश्च V II., P II, 380, 10
 गोवधे च तथा कुर्यात् V II, P I., 251, 6
 गोवधो ऽयाज्यसयाज्य V II, P I, 16, 2
 गोविक्रय द्विजः कुर्यात् V II, P II., 118, 13.

- गोविक्रयी च कुर्वालः V. I, P II. 359, 5.
- गोवालरज्जुसम्बद्धं V I, P II. 162, 14.
- गोवधो ब्राह्म्यता स्तैन्य V II P II, 101, 5
- गोशृङ्गण शत स्नान V II, P 64 1
- गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य V I., P I, 261, 5
- गोष्ठेशयो गोऽनुगामी V II, P I, 242, 21
- गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी V II, P II 115, 6
- गोष्ठे वसन् यवागू V II, P I, 252, 5
- गोष्ठ्यां यत्क्रियते श्राद्ध V I P II, 300 17
- गोष्ववकीर्णं. V. II, P II, 128, 7
- गोष्ववकीर्णी V. II, P II, 296. 18.
- गोष्ववकीर्णं. सवत्सरं V I, P I 341, 9.
- गोसूक्तम् V II., P II., 157, 8
- गोसत्र वै V. I, P. I., 51, 15
- गोसहस्र शत वाऽपि V II, P I, 251, 13.
- गोहितो गोऽनुगामी स्यात् V II P. I, 252, 12
- गोहर्ता V. II., P II., 258, 13
- गौडी पैष्टी च माध्वी च V. II., P II., 80, 11.
- गौडी माध्वी सुरां पैष्टी V II, P II, 84, 3.
- गौतमादीनृषीन् सप्त V I, P II., 131, 10
- गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते V. II, P. II, 167, 13.
- गौरी ददनाकपुष्टं V. I, P. II., 79, 7.
- गौरी ददनाकपुष्टं V II., P I., 156, 20.
- गौर्मेध्या पृष्टं V II, P I., 189, 15.
- गौरसर्षपमात्रे तु V II P II, 87, 16
- गौरस्तु ते त्रय षट्ते V II P II., 85, 3
- ग्रन्थार्थतां विजानाति V I, P II, 207, 15.
- ग्रस्तोदये विधोः पृर्व V I, P I, 436, 15.
- ग्रन्तांवास्तमान तु V I, P I, 436, 17
- ग्रस्तेषु तेषु नाऽऽचामत V I, P I, 242, 14
- ग्रहकाले च नाश्रायात् V I, P I, 432, 12
- ग्रहण तु भवेद्विन्त्रं V I, P I, 435, 17
- ग्रहणादिषु कालेषु V II, P II, 161 3
- ग्रहणान्तिकमित्येके V I, P II., 47 8
- ग्रहणे सङ्क्रमणे वाऽपि V II, P I, 6, 19
- ग्रहण सम्प्रवक्ष्यामि V II., P II, 194, 15
- ग्राम-तीर्थकगत्राश्च V I, P II, 161, 2
- ग्रामान्तरं वा गन्तव्य V II, P II, 139, 14
- ग्रामान्ते ग्रामसीमान्ते V I, P II, 158, 13
- ग्रामान् V. II, P II, 163, 11
- ग्रामाद्दण्डशत त्यक्त्वा V II, P. I, 193, 4
- ग्रामाद्वाहृत्य वा मासान् V. I, P I, 145 15.

- ग्रामादाहृत्य वाऽश्रीयात् V I, P II, 146, 1
- ग्रामबाह्यान्तरालस्था V I, P I, 228, 8
- ग्रामे मनसा V I, P I 345, 17
- ग्रामेनसाऽधीशीत् V I, P I, 347, 15
- ग्राममध्यगतो यावत् V I, P II, 253, 2
- ग्रामे वने वा जन्तूना V II, P II, 249, 3
- ग्रामेश्वरे कुलपतौ V I, P II, 253, 4.
- ग्रामस्य तावदाशौच V I, P II, 253, 2
- ग्राम्या-ऽऽरण्याना V II, P II, 137, 5
- ग्राम्या-ऽऽरण्याश्च पशव V I, P I, 160, 12
- ग्रामानास्याविकारमधीयात् V II, P I, 304, 2.
- ग्रामान्वर्धयते साम V II, P I, 303, 4
- ग्रामोपचयभोजी सन् V II, P I, 299, 2 299, 4
- ग्राममात्र परगृह्णात् V I, P II, 324, 10
- ग्राममात्र भवेद्भिक्षा V I, P I, 392, 12
- ग्रामं शेषेण कुर्वीत् V II, P I, 302, 16
- ग्रामशेष न चाश्रीयात् V I, P I, 424, 4
- ग्राममुद्धृत्याग्नियोगात् V II, P I, 143, 6
- ग्रीष्मे V I, P I, 48, 15
- ग्रीष्मे पञ्चामिमध्येस्था V I, P II, 143, 14
- ग्रीष्मे राजन्य. V I, P I, 162, 4.
- ग्रीष्मो वै राजन्यस्य V I, P I, 162, 4
- घ.
- घटानां शतमुद्धृत्य V II, P I, 153, 10
- घटयत्यत्र सन्वेहो V II, P II, 277, 15.
- घूर्णिकस्तैलिकश्चैव V II, P II, 233, 7
- घृतकुम्भ वराहे तु V II, P I, 8, 13
- घृतकौशिक. V I, P I, 10, 16.
- घृत च सार्षप तैल V I, P I, 283, 11
- घृत तु पायस क्षीर V II, P I, 145, 14
- घृताद्वा तिलतैलाद्वा V II, P I, 395, 5
- घृतं तैल तथा क्षीरम् V II, P I, 427, 1
- घृतेन क्षीपो रातव्य. V I, P II, 395, 8
- घृतेनाभ्यक्तमाह्लाव्य V I, P II, 287, 5.
- घृतात् फेनं घृतान्मण्डं V I, P II, 379, 17
- घृताद्विदाने तैजसानि V I, P II, 418, 14
- घृत-वधि-पयस्तक्राणाम् V II, P I, 145, 11
- घृतपात्र तु विप्राय V I, P I, 498, 15
- घृत यवा मधु यवा V II, P II, 193 5.
- घृतं हृत्वा तु नकुलः V II, P II, 256, 6.

- घोरसन्धासिका. V I, P II, 198, 15
 घ्रात्वा चैवोष्मणा चैव V II., P I, 375, 13
 चण्डाल-V II, P II, 139, 6
 चण्डाली-V II, P II, 265, 2
 चण्डालकुपभाण्डस्थ V II., P I, 114, 1
 चण्डालामिरमंभ्यामि V I P II, 286, 15
 चण्डालामिरमंभ्याऽमं V II, P I, 192, 17
 चण्डालौ ताहुभो प्रोक्तौ V II P I, 306, 7
 चण्डालदर्शने सूर्यदर्शनम् V II, P I, 109, 10
 चण्डालादिस्पर्शने V II., P I, 178, 5
 चण्डालादन्यजाद्वापि V II., P I, 224, 6
 चण्डालादुक्त्वास्पर्शान V I, P II, 224, 11
 चण्डालादुक्त्वात् सर्पात् V II, P I, 22, 15
 चण्डालादुक्त्वात् सर्पात् V II, P I, 424, 16
 चण्डालादीन् जपे होमे V I, P I, 239, 9
 चण्डालाद्यै श्वपाकेन V II, P I, 162, 3
 चण्डालाद्यैस्तु सस्पृष्टं V II., P I, 177, 3
 चण्डालाऽभ्युषितं यत्र V II, P I, 193, 17.
 चण्डालाऽन्त्यास्त्रियो गत्वा V II, P I, 117, 14.
 चण्डालेन तु सम्पर्के V II, P I, 345, 6
 चाण्डालान्न द्विजो भुक्त्वा V. II, P I, 117, 18.
 चाण्डालान्न प्रमादेन V II., P I, 368, 9
 चाण्डालान्न प्रमादेन V II., P I, 117, 7
 चाण्डालान्न भुक्त्वा V. II., P I, 117, 1
 चाण्डालान्न भुक्त्वा V II, P I, 393, 8
 चाण्डाल पतितोरक्या. V I, P I, 128, 16
 चाण्डाल पतितार्क्येण V II, P I, 397, 10
 चाण्डाल पतितान्नभोजने V II, P I, 118, 1
 चाण्डालपरिगर्भान्न यत्र V II, P I, 113, 5
 चाण्डाल पुलकसाना तु V II, P I, 308, 13
 चाण्डाल पुलकस म्लेच्छ V II, P I, 347, 9
 चाण्डाली पुलकसी म्लेच्छी V II, P I, 318, 2
 चाण्डाल पुलकसाना च V II., P II, 242, 9.
 चाण्डाली बन्धकी वैश्या V II, P I, 310, 5
 चाण्डाल-म्लेच्छसम्भावे V I, P I, 239, 1
 चाण्डालैश्च वा चौरैः V I., P I, 228, 1
 चाण्डाल्यां गर्भमारोप्य V II., P I, 353, 9
 चाण्डालग्रहत चैतत् V I, P II, 153, 1
 चाण्डाल्यवकीर्णा V II, P I, 270, 4

- चण्डालो वाऽथ वी पाप. V I, P I, चन्द्रना ऽगरुणी चोमे V I., P. II.,
413, 4 394, 15
- चण्डालवधसम्प्राप्तिर V II, P I, चन्द्रग्रहे तु यामास्त्रीन V. I., P. I.,
107, 1 436, 7.
- चण्डालो इव श्वपाको वा V I, P I. चन्द्रभागायाम V. I, P. II.,
413, 1 306, 15.
- चण्डाल-शव-युगाश्च V I P I, चन्द्रार्कग्रहणे भुक्त्वा V. II, P. II.,
268, 13 226, 11.
- चण्डाला-ऽशानि-गस्त्रा-ऽर्हि V II, चन्द्र वित्तेशयोश्चैव V. I, P. I.,
P I., 23 447, 21
- चण्डालः श्वपच क्षत्ता V II, P I, चन्द्रसाम V. II., P. II., 157, 6.
116, 13
- चण्डालैः श्वपचै स्पृष्टे V. II, P II, चन्द्र सूर्यग्रहे चैव V. I, P. I.,
110, 14 438, 7.
- चण्डाल-श्वपचैः स्पृष्टो V II, P II, चन्द्र-सूर्यग्रहे भुक्त्वा V. I., P. I.,
143, 5. 436, 12.
- चण्डालैः सङ्गरे विप्रः V II, P I, चन्द्र सूर्यग्रहे नाद्यात् V. I, P. I.,
122, 17 455, 3
- चण्डालगङ्गरे स्वभवन-V II, P I., चन्द्र सूर्यग्रहे नाद्यात् V I, P. I.,
121, 18. 437, 9.
- चण्डाल-सृष्टिक शयः V I, P I. चक्षुर्गाशे तनोर्नाश V I, P II.,
278, 7. 106, 21
- चण्डालः सनु विजंशो V. II, P I., चक्षुर्नासे च कर्णा च V I, P I.,
10, 18. 455, 19
- चण्डालस्पर्शन V II, P I., चक्षुरेक च पुत्रश्च V. I., P. II.,
109, 6. 106, 20.
- चण्डालैः सह सम्भाष्य V II, P I, चक्षु-श्रोत्रविहीनश्च V. II., P. II.,
108, 13. 90, 14
- चण्डालैः सह सः V II P I., चक्रोपजीवी गाल्धर्व. V I., P. II.,
123, 2 355, 13.
- चण्डाले सह सः V II, P I चक्रोपजीवी रजक V II, P I.,
121, 12 386, 7
- चण्डालहस्नादादाय V II P. I, चक्रवाक तथा क्रौञ्च V II, P. I.,
416, 1. 78, 7
- चन्दन-कुकुम कर्पूरा V I P II, चक्रवाकं श्व कोक V II, P. I.,
395, 2. 409, 3
- चन्दनोक्षितरावाङ्ग V. I P. II., चकोर-कोकिला रज्जु. V I, P II.,
287, 6. 388, 10.

- अणका राजमाषाश्च V I, P. II, 376, 5
 अतस एव सन्त्याज्याः V. II, P I, 353, 6.
 अतसस्तु परिस्थाज्याः V. II., P I, 353, 9
 अतुःपञ्चाशिका या तु V I, P I, 309, 14.
 अतुःप्रकार त्रिविधम् V I, P I, 179, 6
 अतुरङ्गलेन प्रक्षाल्य V I, P. II, 192, 14
 अतुर्गुण कर्मकृते V. I. P I, 138, 15
 अतुर्गुण तदुच्छिष्टे V II, P I, 372, 18
 अतुर्गुण त्रिपक्षे तु V II, P. I., 22, 14
 अतुर्गुणं स्मृतं मूर्ध्नि V. II., P I, 68, 14.
 अतुर्गव नृशतानां V I, P II, 5, 17
 अतुर्णामपि वर्णानां V I, P II, 298, 4
 अतुर्णामपि वर्णानां V I, P I, 358, 17
 अतुर्णामपि वर्णानां V II, P. I, 101, 14
 अतुर्णामपि वर्णानां V II, P I, 101, 16
 अतुर्णामपि वर्णानां V I, P II, 84, 6
 अतुर्णां भक्षणं कृत्वा V II, P. I, 404, 7.
 अतुर्णामपि वेदानां V II, P I, 230, 4
 अतुर्थकाल-V II, P II, 89, 7
 अतुर्थकाले V II, P II, 136, 1.
 अतुर्थकालिको वा स्यात् V I, P II, 145, 6
 अतुर्थकालमधीयात् V. II, P. I, 246, 1
 अतुर्थ्या क्षुद्रपशव. V I, P. II., 316, 19
 अतुर्थ्ये क्षुद्रपशुमान् V I, P II, 317, 14
 अतुर्थ्ये तु तथा भागे V I, P. I., 313, 9
 अतुर्थ्ये दिवसे V I, P II, 295, 2.
 अतुर्थ्ये परमो हंसो V. I, P II, 160, 18
 अतुर्थ्ये परहंसश्च V I, P II, 161, 3
 अतुर्थ्ये प्रहरं चत्स्यात् V I, P I, 435, 20
 अतुर्थ्येनायुषो भाग V. I, P II, 117, 3
 अतुर्थ्यमाश्रमं गच्छेत् V I, P II, 156, 7
 अतुर्थ्ये मासि कर्तव्यम् V I, P. II, 23, 4.
 अतुर्थ्ये मासि कर्तव्यम् V I, P II, 26, 11
 अतुर्थ्ये मासि कर्तव्यं V I, P II, 26, 10
 अतुर्थ्ये-षष्टा-ऽष्टम-V I., P II, 49, 4.
 अतुर्थ्ये सा न गम्याऽह्नि V I, P II, 110, 1
 अतुर्थ्ये सा न गम्याऽह्नि V I, P. II, 110, 9.
 अतुर्थ्ये स्वैरिणी प्रोक्ता V II., P I, 333, 4.
 अतुर्थ्येऽह्नि V I, P II, 109, 16.
 अतुर्थ्येऽह्नि सम्प्राप्ते V. II., P. I., 169, 18.

- चतुर्वर्षी च प्रसोषेषु V. I, P. I., 157, 11
चतुर्विंश आयुधराशि V I, P II,
318, 2.
चतुर्विंश कुलानीमा-V I, P II,
73, 6.
चतुर्विंशो लोकगणो य एष V I, P. I
386, 17
चतुर्विंशविधःशास्त्रे V I, P II.,
76, 1.
चतुर्विंशत्या क्रिया कार्या V I, P II.,
327, 6.
चतुर्विंशत्यां च नोनानि V I, P II,
450, 21
चतुर्विंशत्यां प्रयोदश्या V I, P II,
295, 15.
चतुर्विंशत्यामुपोष्याथ V II, P I,
439, 4
चतुर्विंशत्यां यथा गच्छेत् V I., P II.,
111, 3
चतुर्विंशत्यष्टमी चैव V I., P II,
102, 1.
चतुर्विंशत्यष्टमी वृशः V I, P I,
253, 9
चतुर्धा भिक्षुकाः प्रांक्ता V I, P II.,
172, 15
चतुर्धाऽय पुराणेषु V I. P I,
94, 17.
चतुर्गुणान् भय स्थक्त्वा V I, P. II,
185, 16
चतुर्गुणसहस्रं तत V I, P I,
94, 5
चतुर. प्रातरमीयान V II, P I,
303, 17
चतुर्भिर्कुडवै प्रस्थ V II, P I.,
141, 9.
चतुर्भिर्वर्षिष्कृतैः V I, P I.,
257, 5
चतुर्भिरितरे सार्धम् V I, P. II.,
10, 17.
चतुर्भिश्चाभिचारांश्च V. I., P I,
257, 8
चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान् V. I., P. II.,
86, 3
चतुर्विंशममेभ्यं च V. II, P I.,
365, 12
चतुर्वर्णे चरोद्द्वैक्ष्यम् V. I, P II.,
41, 1
चतुर्विधा भिक्षवस्तु V I., P. II.,
161, 1
चतुर्विधा भिक्षवस्तु V. I, P. II.,
160, 15
चतुर्विंशतिरिवाच्याः V. II, P II.,
172, 10.
चतुराश्रमब्राह्मणश्च V I, P. II,
359, 13
चतुरष्ट-द्वि-षड्-द्वष्ट- V. I, P. I,
231, 2.
चतुष्पथे V II., P II, 258, 4
चतुस्त्रि द्यद्गुलं पुण्ड्रं V I, P I.,
267, 5.
चतुर्ष्वार्येषु सामीनाम् V I, P. II,
411, 16
चतुरस्र त्रिकोण वा V I., P I,
414, 18
चतुरस्र वर्तुलं वा V I, P II.,
158, 1
चत्वर वा इमशानं वा V. I., P. I.,
212, 8.
चत्वार आश्रमा V I, P. II., 51,
11 140, 8.
चत्वार आश्रमा. V. I., P. II.,
140, 13
चत्वार आश्रमाश्चेत् V. I., P. II.,
153, 11.
चत्वार आश्रमा प्रोक्ता. V. I, P II,
197, 2.
चत्वार आश्रमास्तात V. I., P II,
153, 18.

- चत्वारि तस्य वर्धन्ते V. I., P. I.,
 416, 16
 चत्वारि तस्य वर्धन्ते V. I., P. I.,
 336, 6.
 चत्वारोऽप्याश्रमा ह्येते V. II., P. II.,
 416, 14
 चत्वारो ब्राह्मणस्योक्ताः V. I., P. II.,
 153, 7
 चत्वारो ब्राह्मणस्याद्या V. I., P. II.,
 86, 7.
 चत्वार्यधीन वेदानाम् V. I., P. II.,
 206, 17
 चत्वारो वात्रयोवाऽपि V. II., P. I.,
 230, 17
 चत्वारो वा त्रयो वाऽपि V. II., P. I.,
 217, 9.
 चत्वारो वेदधर्मज्ञा V. II., P. I.,
 209, 10
 चत्वारि वेदव्रतानि V. I., P. II.,
 18, 9
 चत्वारिशतद्वन्द्व्येके V. I., P. II.,
 229, 19.
 चतस्रानां ग्रहाणां च V. II., P. I.,
 149, 3.
 चत्वारि त्रीणि च कृच्छ्राणि V. II.,
 P. II., 13), 5.
 चरेत् षाण्मासीक कृच्छ्रं V. II.,
 P. II., 136, 4.
 चरितव्यमतो नित्य V. II., P. I.,
 4, 13.
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं V. II., P. II.,
 110, 12
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं V. II., P. II.,
 136, 12.
 चरेत् सान्तपनं भुक्त्वा V. II., P. I.,
 426, 3.
 चरेत् सान्तपनं विप्र V. II., P. I.,
 114, 3.
 चरेदर्धं व्रत तत्र V. II., P. I.,
 260, 11.
 चरेद्दूतमहत्वापि V. II., P. II.,
 75, 16
 चरेद्दूतमहत्वापि V. II., P. I., 41, 3.
 चरेद्दूतं यथोविष्टम् V. II., P. II.,
 59, 6.
 चरेन्मासत्रय विप्रः V. II., P. I.,
 322, 2.
 चरेन् माधुकरं भक्षं V. I., P. II.,
 186, 17.
 चरुणा सक्नुवाणा च V. II., P. I.,
 140, 4
 चरुभैक्ष-सक्त-कण-V. II., P. I.,
 300, 1.
 चरु वा अपयेल्लित्य V. II., P. I.,
 301, 20.
 चरुशेषेणाष्टभिर्नामधेयैः V. I., P. I.,
 375, 5.
 चरु-सुक-सुव-सम्बन्ध V. II., P. I.,
 149, 8.
 चर्मकार-निषाद V. II., P. I.,
 388, 14.
 चर्मकारस्य वैणस्य V. II., P. I.,
 385, 1.
 चर्मणाऽऽर्द्रेण सञ्चुत V. II., P. I.,
 293, 6.
 चव्य पालेवता ऽक्षौट V. I., P. II.,
 369, 8
 चातुर्थकोष्णशीताष्ण-V. II., P. II.,
 249, 2
 चातुर्वैद्यपि यो विप्र V. II., P. II.,
 221, 6.
 चातुर्वैद्यो विकल्पी च V. II., P. II.,
 50, 5.
 चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्ष्यम् V. II., P. II.,
 58, 11.
 चातुर्वर्णस्य कृत्स्नाऽय V. II., P. II.,
 211, 10.

- चारणाश्च सुपर्णाश्च V. II., P. II., 218, 3.
 चारै सुविदिताभ्यासः V. I, P. I., 456, 20
 चार्षाश्च रक्तपादाश्च V. II., P. I., 107, 9.
 चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्थं तु. V. II., P. I., 397, 7.
 चान्द्रायणेन शुद्धयेत् V. II., P. I., 378, 9
 चान्द्रायणेन वर्तेत V. I, P. II., 163, 21.
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे V. I., P. II., 449, 8
 चान्द्रायण नवश्राद्धे V. II., P. I., 423, 5
 चान्द्रायण नवश्राद्धे V. II., P. I., 424, 8
 चान्द्रायणं सकृच्छ्रं तु V. II., P. I., 151, 6
 चान्द्रायणैर्नयेत् कालं V. I, P. II., 143, 10
 चान्द्रायणे पराके च V. II., P. II., 200, 8
 चान्द्रायण प्रकुर्वीत V. II., P. II., 73, 8
 चान्द्रायण प्रकुर्वीत V. II., P. II., 119, 4
 चान्द्रायण मृगोरष्टिः V. II., P. II., 198, 11
 चान्द्रायण चरेत् सर्वान् V. II., P. I., 107, 9
 चान्द्रायणं चरेन्मास V. II., P. II., 108, 3
 चान्द्रायण चरेद्विप्रः V. II., P. I., 397, 11,
 चान्द्रायणे तप्तश्रीर्णे V. II., P. I., 367, 19
 चान्द्रायण तप्तकृच्छ्रम् V. II., P. I., 322, 10.
 चान्द्रायणत्रयं कुर्यात् V. II., P. I., 372, 7
 चान्द्रायणे द्वे कृच्छ्रस्य V. II., P. I., 151, 2
 चान्द्रायणं द्विविधम् V. II., P. I., 300, 14
 चान्द्रायण वा त्रीन् मासान् V. II., P. I., 324, 7.
 चान्द्रायण वा त्रीन् मासान् V. II., P. I., 321, 13.
 चान्द्रायण विशो राज्ञ V. II., P. I., 329, 5
 चान्द्रायणव्रतचरः V. I, P. II., 341, 15
 चान्द्रायणविधानैर्वा V. I, P. II., 145, 7
 चित्तिं च चित्तिकाष्ठं च V. II., P. I., 111, 3
 चित्तौ दर्भा पथि दर्भा V. I, P. I., 255, 15
 चित्ति-ग्रूप-इमशानाना V. II., P. II., 4, 5
 चित्तं विभावयेत्तस्मिन् V. I, P. I., 405, 8
 चित्रकर्म यथाऽनेकैर् V. II., P. I., 221, 11
 चित्रोद्भवो V. I, P. I., 173, 3.
 चिन्तयेद्वीक्षयेद्वापि V. II., P. II., 267, 11
 चिन्तयेद्धर्म-कामार्थान् V. I., P. I., 469, 8
 चिद्धीर्षि सर्वम् V. I., P. I., 99, 4
 चिरकारी भवेद् द्रोही V. I., P. II., 867, 3.
 चिकित्सका-ऽऽतुर-कृद्ध V. I., P. II., 384, 5

- चिकित्सकाऽऽतुरोन्मत्त- V. II., P. I., 331, 1.
- चिकित्सकान् देवलकान् V. I., P. II., 350, 5
- चिकित्सकस्य क्रूरस्य V. II., P. I., 384, 7.
- चिकित्सको यत्कुरुते V. I., P. II., 255, 19
- चिकित्स्यश्चाऽचिकित्स्यश्च V. I., P. II., 76, 2
- चीर्णान्ते प्राच्यामुर्षिच्यां V. II., P. I., 370, 6
- चीर्णान्ते हिरण्य दद्यात् V. II., P. I., 93, 2.
- चीर्णे प्रायश्चित्ते V. II., P. I., 122, 6
- चीरीवाकस्तु लवण V. II., P. II., 254, 6
- चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् V. II., P. II., 254, 9
- चुच्छुन्दरी शुभान् गन्धान् V. II., P. II., 257, 3.
- चूडाकर्म द्विजातीनाम् V. I., P. II., 242, 10
- चूडाकरणे सद्य शौचम् V. I., P. II., 245, 9
- चूडाहोमे निवृत्ते तु V. II., P. I., 426, 2
- चेष्टाश्चैव विजानीयात् V. I., P. I., 459, 6
- चैत्य-चत्वर-सौधेषु V. I., P. II., 102, 7.
- चैत्रकृष्णचतुर्दश्याम् V. I., P. I., 280, 5
- चैत्रे वा मार्गशीर्षे वा V. I., P. I., 456, 14
- चैल-चर्मा ऽऽमिषाणां च V. II., P. II., 111, 1.
- चैलधाव-सुराजीव- V. I., P. II., 384, 20.
- चैलधाव-सुराजीव- V. II., P. I., 381, 6
- चैलवचर्मणा शुद्धिर् V. II., P. I., 182, 9
- चोदनाऽनुपलब्धेश्च V. I., P. I., 8, 12.
- चोदनालक्षणोऽर्था V. I., P. I., 87, 6.
- चोर-पङ्क-व्याघ्रादिभ्यो V. II., P. I., 249, 12
- चोरा-ऽन्त्यजाति-चण्डालै V. II., P. I., 21, 22
- चोरयित्वा पयश्चापि V. II., P. II., 256, 8.
- चोररक्षकः V. II., P. II., 238, 4
- चोरा वार्धुषिका दुष्टाः V. I., P. II., 359, 12.
- चोरैरुपभ्रूते ग्रामे V. I., P. I., 158, 7.
- चाण्य-पेयसमूह च V. I., P. II., 363, 9
- चौर्यणापि विवाहेन V. I., P. II., 81, 12.
- च्यवते पितृलोकाच्च V. I., P. II., 330, 12
- च्योन्ततं वै स्वधाकारा. V. I., P. II., 440, 11.

छ.

- छन्दांस्यूर्ध्वमतोऽभ्यस्येत् V. I., P. II., 132, 9
- छत्राक-कवकाशने V. II., P. I., 403, 9
- छत्राक विडुराह च V. II., P. I., 400, 12
- छत्राकं विडुराह च V. II., P. I., 402, 13.

- छत्रं चोष्णीषममल V I, P II, 54, 7
 छत्रं पवित्र सौची च V I, P II, 158, 8.
 छत्रापहारी V II, P II 259, 8
 छत्र वेष्टनमौशीरम V. I, P I, 482, 19.
 छायां यथच्छेच्छरसातपार्त V II, P I, 363, 1
 छायायामन्धकारे वा V I P I, 224, 8.
 छिन्द्यात् प्रादेशमात्र तु V I, P II, 406, 8
 छिन्ने नाले तत पश्चात् V I, P II, 23, 4
 छेदादिकाल. कथित V I, P I, 193, 17
 छेदादिसमयः प्रोक्त V I, P I, 194, 2
 छन्नना V. II, P II., 237, 10.
 ज
 जङ्घयोर्मृत्तिकास्तिष्ठ V II, P. I, 188, 2
 जम्बुको जायते जन्तु. V II, P II. 288, 18
 जम्बूक-काक-मार्जार-V II, P I. 396 11
 जगत प्रसवित्री वा V I, P I, 289, 16
 जगत्सवित्रं शुचये V I, P I, 364, 6
 जगत्सर्वमिह हन्यात् V I, P I., 456, 5.
 जग्ध्वापरेऽन्धुपवसेत् V II, P I, 31, 2
 जग्ध्वा मांस नराणा च V II, P I, 371, 10
 जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च V II., P I., 394, 11
 जग्राह पात्र्यसृग्वेसात् V I, P. I., 17, 3
 जघन्यशायी पूर्वं स्यात् V I, P. II., जटिलः V I, P. II., 49, 6.
 जटिलं चाऽनधीयान V I, P II., 350, 3
 जड-मूका-ऽन्ध-बधिर-V I, P. II., 355, 3
 जननाद्दशरात्रे V I, P. II., 25, 5.
 जनने मरणे चैव V I, P II., 258, 11
 जननाशौचमध्ये V I., P II., 464, 1.
 जनयत्यङ्गना तस्मात् V I, P II., 111, 2
 जनयित्वा सुत तस्यां V I, P II., 96, 18
 जनौ सपिण्डाः शुचय. V I, P. II., 212, 1 259, 15.
 जन्मतो गर्भाधानाद्वा V I., P II., 77, 10
 जन्मप्रभृति पापानि V II, P II., 197, 11
 जन्मप्रभृति यत्किञ्चित् V I, P I, 313, 9.
 जन्मप्रभृति सस्कारैः V II, P I., 103, 15
 जन्म-शारीर-विद्याभिर् V II, P I, 208, 3, 221, 9
 जपकाले न भाषेत V I, P I, 306, 9
 जपेच्चित्र देवमत्र V. II, P II., 280, 7.
 जपतो जुह्वतो वाऽपि V. II., P. I., 376, 8

- जपतो जुव्हतो वाऽपि V. II., P. I.,
376, 16.
- जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः V. II.
P. II., 115, 10
- जमुकाम पवित्राणि V. I., P. I.
269, 3
- जम्वा च पौरुष सूक्तं V. II., P. II.,
168, 3
- जम्वा चैवं तत कुर्यात् V. I., P. I.,
350, 14
- जम्वाऽथ प्रणव वाऽपि V. I., P. I.,
350, 17
- जम्वा पापै प्रमुच्येत V. II., P. II.,
159, 14.
- जम्वा पापै प्रमुच्येत V. II., P. II.,
159, 14.
- जम्वा पापै प्रमुच्येत V. II., P. II.,
160, 3.
- जम्वा यथासुख वाच्य V. I., P. II.,
421, 13.
- जपेद्भ्यापयेच्छिष्यान् V. I., P. I.,
336, 14.
- जपेदायान्तु न इति V. I., P. II.,
408, 20.
- जपेद्वा नियताहार V. II., P. II.
70, 2
- जप-यानाविशेषेण V. I., P. II.
192, 7
- जपन् वान्यतम वेद V. II., P. II.
69, 7.
- जपन् हविष्यभुक् दान्त V. I., P. I.
281, 2.
- जपोपवासकृच्छ्रस्तु V. II., P. II.,
203, 11.
- जपयज्ञप्रसिद्धार्थम् V. I., P. I.,
348, 6.
- जपं होमं च कुर्वाणो V. I., P. I.
330, 3.
- जप-होमादिक तेभ्यो V. II., P. II.,
200, 16.
- जप-होमैरपैत्येनो V. I., P. I.,
196, 12.
- जपंस्तेनैव चाऽऽवृत्त्य V. I., P. II.,
132, 18.
- जपे होमे च दाने च V. I., P. I.,
256, 13
- जपस्तरस्समन्वीय V. II., P. I.,
226, 5
- जपस्त्रिषवणस्त्रायी V. II., P. I.,
442, 13
- जपस्तपस्तीर्थसेवा V. II., P. II.,
161, 2
- जमदग्निर्भरद्वाजो V. I., P. II.,
71, 18.
- जरायुजा-ऽण्डजाश्चैव V. I., P. I.,
138, 6.
- जरया वा V. I., P. II., 136, 6
- जर्तिलास्तु तिला प्रोक्ताः V. I., P. II.,
391, 21
- जलं भूव पय काको V. II., P. II.
255, 9.
- जलदेवान्नमस्कृत्य V. I., P. I.
364, 13
- जलपात्र पवित्र च V. I., P. II.
162, 15
- जलपूर्णेऽथ वा गर्ते V. I., P. I.,
353, 9
- जलपूर्णं तथा हस्त V. I., P. I.,
295, 14
- जलप्रवर्षणं यस्तु V. II., P. II.,
225, 15
- जलप्रवेश य कुर्यात् V. II., P. II.,
9, 1
- जलमेकाहमाक्राशे V. I., P. II.
294, 9.

- जलवांस्तृणवान् मार्ग V I, P I, 456, 19
- जला-भिपतने चैव V II, P II, 11, 3
- जलान्ते छन्दसां कुर्यात् V I, P II, 131, 16
- जलापहारी V II, P II, 259, 5.
- जलापहारी V II, P II., 259, 1.
- जलाभिमन्त्रण चैव V I, P I, 276, 26
- जलाशयेषु स्वल्पेषु V II, P I, 154, 14
- जलाशयेष्वथाल्पेषु V. II., P I, 115, 7.
- जलेचरांश्च जलजान् V II, P I, 409, 7
- जलेनिमग्नस्तून्मज्ज्य V I, P I, 284, 8
- जलेवाऽनाशको वाऽपि V II, P II, 8, 4
- जलोद्दरयुत स स्यात् V II, P II, 247, 11
- जलोद्दगे V II, P II, 258, 1.
- जलोद्भवानि सर्वाणि V I, P II, 393 6
- जलौकावद् पिबेन्नाष्ट V I, P. I, 401, 5
- जलौघपत्त्वले मग्ना V II, P I, 281, 1
- जागृतान् रात्रिमेतां तु V I, P II, 159, 5
- जातकर्म ततः कुर्यात् V I, P II, 22, 14
- जातकर्मादिभिः सर्वैः V II, P II., 130, 6.
- जाते गर्भे व्रत पश्चात् V. II., P. I, 349, 6.
- जाते कुमारे तदह V I, P. II., 213, 14
- जातदन्तस्य वा कुर्यात् V I, P II, 242, 19
- जातिधर्मा वयोधर्मा V. I., P. I, 81, 3
- जाते पुत्रे पितु लान V I, P II, 22, 17, 213, 2, 260, 5
- जातब्राह्मणशब्दस्य V I, P I, 483, 14.
- जातिभ्रशकर कर्म V II, P II, 136, 11
- जातिभ्रशकर कर्म V. II, P II, 136, 12
- जातिभ्रशकरेषु V II, P I, 14, 19.
- जातमृते V. I, P II, 231, 3
- जातिमात्रोपजीवी च V I, P II., 218, 4
- जातिमात्रोपजीवी य. V II, P I, 208, 12
- जातश्राद्धे न दद्यात् V I, P II, 23, 12.
- जातश्राद्धे नवश्राद्धे V. II, P I, 462, 9.
- जात्युक्तं पारदार्यं वा V II, P. I, 324, 11.
- जात्यं च बिल्व-खदिरम् V I, P I, 252, 4.
- जात्यन्धत्वमवाप्नोति V II, P II, 269, 12.
- जात्यन्धः सोऽभि जायते V II, P II., 232, 12
- जात्यश्च सर्वा दातव्या V I, P I. 393, 5
- जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः V I, P II., 122, 13.

- जातासौत्र तु सर्वेषां V I, P. II., 260, 9
- जाति-शक्ति-गुणापेक्ष V. II., P I., 235, 14
- जाति-शक्ति-गुणापेक्ष V II, P II., 68, 1
- जातौ विप्रो वशाहेन V I. P II., 215, 7
- जानातीत्यस्ति तत्रापि V I, P I., 88, 12
- जानद्भिर्षर्षद्ः पन्था V II, P. I., 234, 6
- जानन्तो न प्रयच्छन्ति V II., P I., 234, 4
- जातु कृत्वा तथा सव्य V I, P II., 431, 20
- जान्वालभ्यततोदेवान् V I, P II., 399, 10
- जान्वोरूर्ध्वं जले तिष्ठेत् V. I, P I., 241, 5.
- जाबालिर्जमदग्निश्च V I, P I., 108, 9
- जामयो यानि गेहानि V I, P II., 112, 3
- जायते गभ्रसीयुक्त V II, P II., 232, 2.
- जायते बुधुदाक्षो वा V II P II., 234, 14
- जायमानो वै V I, P II., 104, 19, 150, 11
- जायन्ते बुविवाहे तु V. I, P II., 87, 4
- जायन्ते ताश्च बन्धक्यो V II, P II., 230, 11
- जायन्ते रोगिणो रौद्रा V II, P II., 230, 14
- जायात्मजेषु यद्दत्त V I, P I., 186, 10
- जायोपेतो V I., P II., 130, 11.
- जारगर्भे विशेष स्यात् V II, P. I 41, 11.
- जालपादान् खञ्जरीटान् V II., P I., 407, 8.
- जालसूर्यमरीचिस्थं V II, P II., 85, 1
- जालसूर्यमरीचिस्थ V II, P. I., 127, 1.
- जिघांसवा ब्राह्मणस्य V II, P. I., 456, 15
- जित्वा संपूजयेद्देवान् V I, P I., 460, 6.
- जितेन्द्रियैर्जितक्रोधै V I, P II., 178, 9
- जितेन्द्रियो जितक्रोध V I, P II., 145, 1
- जितेन्द्रियो धर्मपर V I, P I., 217, 7
- जिह्वयैव मसेदज V I, P I., 418, 12.
- जिह्वा-वक्त्रत्रणी हान्य V II, P II., 239, 6
- जीन-कार्मुक-बस्तावीन V II, P I., 101, 5.
- जीर्णानि चैव यासासि V I, P II., 142, 12
- जीविका तस्य बालस्य V I, P II., 28, 4
- जीवजीवकतां याति V II, P II., 257, 2
- जीवज च सर्वं न धूपार्थम् V I P II., 394, 17
- जीवतो यद्दत्त प्रोक्त V II, P I., 23, 7.
- जीवत्पिता पितामहाः V. I, P II., 456, 6.

- जीवन् जातो यदि ततो V I, P. I.,
231, 12
- जीवन्नात्मत्यागी V. II, P II.,
11, 14.
- जीवन्नेवं भवेत् शूद्रो V II, P I,
376, 10
- जीवन् भवति चाण्डालो V II, P.
II, 196, 6
- जीवमानो भवेच्छूद्रो V I, P I.,
301, 3
- जीवितात्ययमापन्नो V II, P I,
413, 5, 411, 10
- जीवितात्ययमापन्नो V II, P I,
198, 17
- जीवितेनाऽथ वित्तेन V II, P I,
36, 11
- जीवित याम्ये V I, P II, 314, 12.
- जीवित वा वरारंहे V. II, P. II, |
228, 11
- जीवित सैनैश्चरे V. I, P. II,
314, 18.
- जीवेद्वाऽपि शिलोऽच्छेन V I, P. I.,
341, 9
- जीवेश्वरप्रधानानां V I, P II,
184, 10
- जीव्य भर्तुर्हितं कुर्यात् V II, P I,
56, 2.
- जुषधमिति ते चोक्ता V. I, P I,
421, 17
- जुहुयात् सर्पिषाभ्यक्तं V I, P I.,
381, 12
- जुहुयाद्भूतयज्ञादि V I, P II,
442, 20.
- जृम्भित्वाऽध्ययनारम्भे V I, P I,
242, 7
- जेयाश्चानन्तर पौरा V I, P I.,
474, 6
- जैस्व V II, P II, 130, 9.
- जैम्यां पुंसि च मैथुन्य V. II, P I,
17, 6.
- ज्ञातीनां तु भवेच्छ्रेष्ठ. V. I, P II,
326, 14.
- ज्ञाति-बन्धु-सुहृच्छिष्यै V. I., P II,
461, 19
- ज्ञातिभ्यो द्रविण इत्वा V. I., P. II.,
84, 20.
- ज्ञातिश्रेष्ठ्य त्रयोदश्यां V. I., P II.,
316, 3
- ज्ञातिश्रेष्ठ्य समाप्नोति V. I., P. I.,
433, 3.
- ज्ञातिश्रेष्ठ्य सर्वकामान् V. I., P. II.,
316, 11
- ज्ञातिश्रेष्ठ्य हस्त्ये V I, P II.,
314, 2.
- ज्ञातिश्रेष्ठ्य हिरण्यानि V I, P II,
317, 3
- ज्ञानकृतेभ्यो V I, P II., 163, 17.
- ज्ञान-कर्म-गुणोपेता. V I, P. I.,
327, 5
- ज्ञानात् कृच्छ्राब्दमुद्दिष्टम् V II, P I,
335, 3
- ज्ञानदण्डो धृतो येन V I, P. II.,
175, 7
- ज्ञानादात्यन्तिक. प्रोक्तः V I, P I,
95, 6
- ज्ञानादेव तु कैवल्यम् V I, P I,
58, 11
- ज्ञान-ध्यानाभियुक्तस्य V I, P I,
59, 8
- ज्ञानपूर्वे पराक स्यात् V II, P I.,
107, 7
- ज्ञानापहारी V II, P II, 258, 14
- ज्ञानासृतेन तृप्तस्य V I., P. II.,
177, 6
- ज्ञानमेव पर तेषां V I., P. II.,
169, 3

- ज्ञान विज्ञानमास्तिक्ये V. I., P. I., 86, 4. ज्वलन्तीमायसी शय्यां V II., P I., 315, 3.
- ज्ञानशिखिनो ज्ञाननिष्ठाः V I., P. II., 169, 2. ज्वलन्ती वा सूर्मीमाश्लिष्यात् V II., P. I., 316, 3.
- ज्ञेय पुसवने श्राद्धे V I., P. II., 301, 7 404, 2. **झ.**
- ज्योतिषि च प्रशसेद्वा V I., P I., 307, 6. झला मला नदाश्चैव V. II., P II., 228, 5.
- ज्योतिषामयने चैव V II., P. I., 230, 9. झष-कर्कटसङ्गन्ती V I., P. I., 192, 8.
- ज्यायासमनयोर्विद्यात् V I., P II., 337, 7. **ट.**
- ज्येष्ठभ्रात्रा ल्वनुज्ञात् V II., P. I., 52, 14. टिद्विभ जालपादं च V. II., P. I., 78, 9.
- ज्येष्ठया यद्यनूदायां V. I., P II., 357, 13. **ड.**
- ज्येष्ठायां यद्यनूदायां V. II., P. I., 51, 5. डिम्भाहवहतानां च V I., P. II., 268, 10.
- ज्येष्ठया न विनेतरा V. I., P II., 116, 18. **त.**
- ज्येष्ठेन जातमात्रेण V I., P II., 105, 10. त कानीन विजानीयात् V. II., P I., 46, 14.
- ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान् V. II., P I., 49, 1. त गत्वोवाच V. I., P II., 167, 6.
- ज्येष्ठो भ्रातापितृसम. V. I., P. I., 335, 3. त चेदभ्युदियात् सूर्य V. II., P II., 147, 14.
- ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे V I., P I., 286, 12. तं त वृष्ट्वा स्वतो मार्गात् V I., P I., 446, 6.
- ज्येष्ठास्वर्था धिपत्य च V I., P II., 313, 1. त त लोक जयते तांश्च कामात् V. II., P I., 130, 3.
- ज्वराभिभूता या नारी V II., P. I., 169, 16. त त्वष्टाऽऽधत्त V I., P I., 49, 17.
- ज्वरातिसारी दाही च V. II., P. II., 270, 18. तन्दुलिकाश्रमे V. I., P II., 306, 8.
- ज्वलन गाश्च विप्राश्च V I., P I., 307, 7. त देवाआइतिभि V II., P I., 222, 15.
- ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य V I., P II., 347, 11. त धाता V I., P I., 49, 18.
- त नयन्त्येता V I., P. I., 167, 3. त पूषाऽऽधत्त V I., P I., 49, 17.
- तं मनु. V I., P. I., 49, 17. त यथायथोपासते V. I., P I., 210, 14.

- तं यत्नेन जयेद्योभ V. I., P I., 473, 9.
- त राजा प्रणयन् सम्यक् V II., P I., 449, 3
- त वसिष्ठ V I., P. I., 11, 4.
- तक्रेण तानि निर्हन्ति V. II., P II., 185, 7
- तक्षान् चर्मकर्तुश्च V II., P I., 388, 6.
- तच्चक्षुर्वैव इति च V I., P I., 297, 12.
- तच्च न मुख्यम् V I., P II., 174, 17.
- तच्च सर्वं जपेद्भुय V I., P I., 368, 14.
- तच्छाख कर्म कुर्वीत V I., P I., 152, 11
- तच्छान्तिरौषधैर्दानैः V II., P II., 273, 18.
- तच्छब्द केवल स्पृष्ट्वा V II., P I., 24, 17.
- तत्भेयोरूपम् V I., P I., 111, 9.
- तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् V I., P II., 463, 12
- तज्ज्ञ सम्पादयन्त स्नानं V II., P II., 16, 13
- तदाका-V II., P II., 238, 2.
- तदाका-ऽऽराम दाराणाम् V II., P.I 16, 7
- तण्डुलीयक शाक च V I., P. II 376, 11
- तत आम् तथेति V I., P II 402, 19.
- तत कृतयुग नाम V. I. P. I 132, 2
- तत. कृत्वा निवीत तु V. I., P I 352, 4.
- तत. केनापि कालेन V. II., P II 213, 1.
- तत. कर्मणि निर्वृत्ते V. I., P II, 439, 13
- तत. क्षिति समासाद्य V II., P II., 243, 13.
- तत पर प्रवृद्धायां V I., P. II., 245, 15.
- तत पर स्नानेन V. I., P. II., 234, 2
- ततः पावक शुद्धस्य V II., P. II., 121, 15.
- ततः पुनरपो दत्त्वा V I., P II., 402, 18.
- तत प्रभृत्यनध्यायान् V. I., P II., 31, 3
- ततः संध्यामुपासीत V. II., P I., 425, 19
- ततः सप्राप्य निधनं V II., P II., 267, 4.
- ततः सम्मार्जनं कुर्यात् V I., P I., 273, 5.
- ततः सवत्सरे पूर्णे V I., P II., 455, 6.
- तत. सवत्सरम् V II., P. II., 122, 3
- तत. सवत्सरे पूर्णे V I., P II., 28, 8.
- तत सवत्सरस्यान्ते V I., P I. 182, 2
- ततः सर्वेषु कालेषु V. I., P. I., 287, 5
- ततः सुवासिनी-दु खि- V I., P. I., 414, 6
- तत स्नात्वा निर्वृत्तेभ्यः V. I., P II., 396, 12.
- तत शुद्धिर्भवेत्तेषां V. II., P 418, 14.
- तत शुनी भवेत् पश्चात् V II., P II., 268, 6

- तत् श्राद्धं प्रज्ञातव्यं V I, P II, 297, 5.
- तत्तु सङ्कल्पदोषेण V I, P I, 182, 6.
- तत्तु सङ्कल्पमाणेऽग्नौ V II, P I, 179, 8.
- तत्तु ऊर्ध्वं न कर्तव्यम् V I, P II, 330, 7.
- तत्तु कामकार विषय V II P II, 72, 9.
- तत्तु कर्मज्ञ यातनार्थं V II, P II, 210, 16.
- तत्तु कर्म नान्यो जानाति V I, P II, 255, 16.
- तत्तु कर्म सकल ज्ञेयम् V I, P II, 129, 2.
- तत्तु पाप तस्य तिष्ठेत् V II, P I, 291, 11.
- तत्तु पापं प्रणुवत्याशु V I, P I, 310, 6.
- तत्तु पापं शतधा भूत्वा V II, P I, 211, 2.
- तत्तु पापं शतधा भूत्वा V II, P I, 352, 14.
- तत्तु पुण्यफलमाप्नोति V I, P I, 407, 7.
- तत्तु त्वार्थे बाहुमध्ये तु V I, P I, 297, 9.
- तत्तु प्राक्प्रणीतमित्याह V I, P II, 188, 13.
- तत्तु त्प्रमाण V I, P I, 5, 6.
- तत्तु त्प्रमाणवयोवस्था- V II, P II, 211, 1.
- तत्तु प्रयत्नेन कर्तव्यम् V II, P I, 236, 19.
- तत्तु प्रयत्नेन कुर्वति V I, P II, 135, 2.
- तत्तु त्प्रसव-मरणे च V I, P II, 247, 1.
- तत्तु त्पावनाय निर्वर्त्य V II, P II, 44, 7.
- तत्तोऽप्सु V II, P II, 165, 2.
- तत्तोऽप्सु निमग्न V I, P I, 275, 13.
- तत्तोऽपि सारस पुण्य V I, P I, 285, 9.
- तत्तो ब्राह्मणहस्तेषु V I, P II, 110, 10.
- तत्तो भूयस्ततो भूय. V I, P I, 461, 10.
- तत्तोऽम्भसि निमग्नस्तु V I, P I, 276, 5.
- तत्तो मानामहाना च V I, P I, 359, 2.
- तत्तो मानामहाना च V I, P II, 489, 20.
- तत्तो मध्याह्नसमये V I, P I, 269, 14.
- तत्तो मानुष्यता प्राप्य V II, P II, 244, 6.
- तत्तो मुसलमाशय V II, P II, 85, 12.
- तत्तो यज्ञाः प्रवर्तन्ते V I, P I, 132, 7.
- तत्तो यत् इन्द्र V I, P I, 273, 1.
- तत्तोऽर्कमीक्ष्य चाङ्गार V I, P I, 275, 10.
- तत्तु नारायणो देवो V I, P I, 70, 4.
- तत्तोऽलङ्कृतगात्रः सन् V I, P I, 468, 14.
- तत्तो वै V I, P I, 47, 15.
- तत्तो वाग्दानपर्यन्त V I, P II, 245, 14.
- तत्तो वृश्चिकसम्प्राप्तौ V I, P II, 323, 19.
- तत्तो शोदोहमात्र वै V I, P I, 393, 5.

- ततोऽग्नौ V II, P. II., 192, 20
ततोऽभिवर्णी तां पीत्वा V II., P II.,
81, 12
ततो ग्राम ब्रजेन्मन्वं V. I, P II
187, 17
तत् ज्ञेय विदुषा सर्वे V II, P II.,
217, 2
तन्मृतयेऽन्न भुवि दत्तमेतत् V I, P I,
386, 11
तत्तद्गुणवत् देयम् V I, P. I
189, 14.
तत्तदेवावगच्छ त्व V I., P. I
411, 4.
तत्तु प्रक्षालित कृत्वा V I, P II
384, 11
तत्तोय यं पिबेद्विप्र V II, P I
111, 12
ततो दश कृतघ्नश्च V II, P. II,
225, 14
ततोऽधर्मक्षय कृत्वा V II, P II,
266, 8
ततोऽन्नप्राशनं मासि V I, P II,
27, 8
ततोऽन्न बहुसंस्कारम् V I, P II.,
308, 8
ततो निवृत्य तत् पात्र V. I, P II,
192, 6
ततोऽन्येषां च विप्राणां V I, P. I,
185, 12
ततश्चतुर्थे वर्षे तु V I, P. II, 81, 2
ततश्च चित्रमन्त्रेण V II, P II.,
281, 6
ततश्चान्द्रायण कुर्यात् V II., P. I.,
368, 10
ततश्चान्द्रायण कुर्यात् V II, P I.,
117, 8.
ततश्च प्राह भगवान् V. I, P I,
142, 11.
- ततश्च 'सुप्रोक्षितम्' V. I., P II.,
428, 1.
ततश्चीर्णं ब्रत. कुर्यात् V. II, P. I,
214, 13
ततश्च वैश्वेदवान्ते V I, P. II.,
441, 1
तत्सद्भ्रातृगतश्चैव V. I, P II,
464, 10
तत्सुतां च स्तुषां गत्वा V II., P. I,
328, 4
ततस्त्वृतीये कर्तव्य V. I, P. II.,
26, 13
ततस्तु मान कुर्वीत V I, P II.,
24, 14
ततस्तु निरय प्राप्य V. II, P II.,
267, 2.
तत. सन्ध्यामुपासीत V I, P II.,
444, 7
ततस्त्वप्त. सन् V. I, P. I,
431, 1
ततस्त्वप्तोदरो भ्राता V I, P II.,
462, 10
ततस्तस्मै V. II, P II., 89, 2
तत्सूत्रधारयेद्योगी V. I, P II.,
168, 15.
तत्सूत्र विदित येन V I, P II.,
168, 13.
तत्सान्निधौ वैरत्याग V I, P. I,
72, 1.
तत्स्पृष्टिन स्पृशेद्यस्तु V I., P I,
278, 1
तत्स्पृष्टस्पृष्टिन स्पृष्ट्वा V. I, P. I,
278, 9
तत्समुद्धृत्य हीतव्यं V. II. P I,
437, 2
ततस्तु वैश्य-शूत्रेभ्य. V. I, P I.,
107, 17
ततस्ते प्रणिपातेन V. II, P. I.,
235, 17

- तत् साय-प्रातर्होमस्य V I., P I., 318, 14.
 तत्सर्वं निर्णुवन्त्याशु V II., P II., 160, 14.
 तत्संयोगश्च V II., P I., 15 5
 तत्सर्वमग्निहोत्रस्य V. I., P. I., 130, 10.
 तत् स्वशाखामत तत्र V I P. II., 430, 7.
 तत्सशयाज्ञोपयच्छेत् V I., P II., 70, 5
 तथा अप्रयताय V I., P I 329, 15
 तथाकृतेषु यज्ञेषु V I., P I., 167, 13
 तथाऽक्षराद्विविधा सौम्य भावा V II., P. II
 तथा च भगवद्भ्राम्न् V II., P. II., 232, 15.
 तथा च वामहस्तेन V I., P I., 228, 12
 तथा ज्ञानकृत पापं V II., P II., 155, 2
 तथा ज्ञानाग्निना पापं V II., P I., 223, 9.
 तथा तथैव सस्मृत्य V II., P II., 209, 15
 तथा देवान्नगान्नागान् V I., P I., 356, 15
 तथा दहति वेदज्ञ V II., P II., 28, 3
 तथा दहति वेदज्ञ V II P. I., 224, 2
 तथा द्रव्यविशेषांश्च V I., P I., 191, 6
 तथान्यास्वपि चापत्सु V I., P I., 315, 2
 तथापि द्वाहयेदेन V. I., P II., 242, 4.
 तथा पापेन महता V. II., P II., 269, 4.
 तथापि मुनिना प्रोक्त V. II., P. I., 151, 11.
 तथा प्रतिष्ठाहीनानां V I., P I., 191, 8
 तथा प्रभातसमये V I., P I., 314, 1
 तथा मध्याह्नसन्ध्यायाम् V. I., P I., 305, 15
 तथा मनुष्यतां प्राप्तः V. II., P. II., 270, 16
 तथा मातामहश्चाहं V I., P. II., 400, 4
 तथा-मूत्र-पूरीष- V II., P I., 173, 8
 तथा महति पातके V I., P II., 113, 6
 तथा विदुरवाक्यानि V. I., P I., 110, 2
 तथाऽवराज- V I., P I., 332, 6
 तथा विरुद्ध तेनैव V. II., P II., 276, 16
 तथा विषमगताय V II., P I., 329, 14
 तथा विष्णुश्च रुद्रश्च V I., P I., 95, 13
 तथाऽऽयसानां तोयेन V II., P I., 173, 19
 तथा युध्येत सम्पन्न V I., P I., 460, 5
 तथर्षीणां यथान्याय V. I., P I., 351, 4.
 तथाऽल्लपाल्पो महीतव्य V. I., P I., 462, 2
 तथा राज्ञामपि प्राणाः V I., P I., 468, 4
 तथा शक्त्यनुरूपं च V II., P II., 63, 2.
 तथा शय्याऽऽरूढ V. II., P II., 149, 19
 तथा शतभिषग्द्युक्ता V. I., P II., 310, 15.

- तथाऽश्वमेधावभृथ- V II, P II, 68, 11. तथोमयमुखी शोलां V. II, P. II, 222, 6
- तथाष्टावशालक्षाणि V. II, P. II, 197, 14. तथोर्णा-केश-V II, P II, 120, 1.
- तथा सतिमहान्दोष. V I, P I, 427, 12. तन्त्रेण श्रपणं कुर्यात् V. I, P II, 469, 18
- तथा समाहितं कुर्यात् V I, P I, 418, 5. तन्नित्यश्राद्धवत्कुर्यात् V. I., P II, 301, 9
- तथा सर्वाणि भूतानि V I, P I, 363, 5. तन्निमित्तं क्षत-शस्त्रै. V II, P II, 68, 15.
- तथा हीनतमं चैव V I, P II, 208, 3. तन्नाम-रूपाभ्याम् V I., P. I, 100, 10.
- तथा ह्यिण्यवर्णाभि V I, P I, 275, 5. तन्नास्ति यस्मादन्यस्य V I, P II, 256, 15.
- तथैव तान् V I, P I, 75, 6. तन्मात्रगुणसंयुक्तं V. II, P II, 211, 14.
- तथैव वीनरूपश्च V. II, P. II 233, 15. तन्मात्रा तन्पितामह्या V I, P II, 457, 1
- तथैव द्वावशाहेन V. I, P II, 206, 8. तन्मात्रमुद्धृतं शुद्धयेत् V II, P I, 145, 8
- तथैवानाश्रमे वासः V. II, P II, 103, 6. तन्मध्ये हापयेदेव V I, P. II, 211, 10.
- तथैवातुपर्नांतं तु V I, P II, 243, 16. तनुलोम-केश-वशना V I, P II, 55, 8
- तथैवान्यतमालाभे V. II., P. I, 302, 4. तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु V I, P II, 356, 11
- तथैवोपासनं कृष्टं V I P I 318, 2. तपोऽग्निहोत्र मन्त्रेषु V II, P I, 52, 21
- तथैवाप्सरसः सर्वा V II, P II, 218, 10. तप्तक्रान्धनवर्णेन V I, P II, 189, 3.
- तथैव मागधा वैद्ययात् V I, P II, 121, 12. तप्तक्षीर-घृता-ऽम्बूनाम् V II., P I, 26, 16.
- तथैव यन्त्रितां वाना V I, P II, 368, 4. तप्तकृच्छ्रेण V. II, P II, 83, 14.
- तथैव शुक्लपक्षार्धा V II, P I, 299, 3. तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयेत् V II, P I, 308, 7
- तथैवाहतय सर्वा V I, P I, 232, 4. तप्तकृच्छ्रं पराक्र च V II, P I, 322, 18
- तथोन्नमं शिवायेति V I., P I., 372, 10. तप्तकृच्छ्र पराक्र च V II, P II, 84, 4
- तथोपवासं वैद्यस्य V. II., P I, 411, 7. तप्तकृच्छ्रं तु गा गत्वा V II., P I, 340, 15
- तप्तकृच्छ्रपरिहृष्टो V II., P I, 369, 17

- तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत V. II., P. I., 327, 11.
 तप्तकृच्छ्रं दूयेनैव V. II., P. I., 21, 16.
 23, 16
 तप्तकृच्छ्रं मृत्या V. II., P. I., 369, 11.
 तप्तकृच्छ्रं विजानीयात् V. II., P. I.,
 26, 13
 तप्तस्य शयने साधेम् V. II., P. I.,
 315, 7
 तप्तं लोहशयने V. II., P. I., 315, 10
 तपस्यात्रित्यवद्यैव V. I., P. I., 448, 3
 तपो-मानप्रवृत्तंषु V. I., P. II.,
 256, 18
 तपो धर्मं कृत्युगे V. I., P. I., 121, 4.
 तपो नाऽनशनात् परम् V. I., P. I.,
 120, 2.
 तपो-निश्चयसंयोगात् V. II., P. I.,
 3, 8
 तपोविशेषैर्विधिः V. I., P. I.,
 151, 1
 तपोऽसाऽपनुनुस्सुस्तु V. II., P. II.,
 87, 7. *
 तपसैव सुतप्तेन V. II., P. II., 160, 12.
 तप-स्वधर्मवर्तित्वं V. I., P. I.,
 120, 7
 तपध्यापर्यात V. I., P. I., 148, 1
 तपपीह गुरु विद्यात् V. I., P. I.,
 331, 10
 तपपीह गुरु विद्यात् V. II., P. I.,
 319, 20.
 तपौरस विजानीयात् V. II., P. I.,
 46, 2.
 तमेव चोपजीवेरन् V. I., P. I.,
 335, 5.
 तप्तसो लक्षणं क्रामो V. II., P. II.,
 217, 7.
 तमाहरेत् V. I., P. I., 47, 14.
 तयो परेद्युर्द्वये V. I., P. I., 436,
 18, 437, 13.
 तद्योरपि पिता श्रेयान् V. I., P. I.,
 333, 3.
 तद्योर्मानं च कन्वाया V. II., P. I.,
 16, 5
 तद्योर्नाना V. I., P. I., 385, 1
 तद्योस्तु वारुणं मुख्यं V. I., P. I.,
 268, 7
 तर्जनी तु बहिः कृत्वा V. I., P. I.,
 418, 21.
 तर्जनी-मध्यामा-ऽङ्गुष्ठ- V. I., P. I.,
 418, 18.
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन V. I., P. I.,
 238, 7.
 तर्पणे तूभयैस्तस्य V. I., P. I.,
 261, 2
 तर्पणे तूभयैनेव V. I., P. I.,
 352, 15
 तर्पणं त्रिविधस्याङ्ग V. II., P. II.,
 177, 9
 तर्पणाशीनि कर्माणि V. I., P. I.,
 255, 10.
 तर्पयेत्तु यथाकामम् V. I., P. I.,
 353, 16.
 तर्पयेत्तु पितृपूर्वं तु V. I., P. II.,
 310, 11
 तर्पयिष्याद्विज्ञानं कामैः V. II., P. II.,
 116, 3
 तर्पयन् विधिना विप्रो V. I., P. I.,
 413, 8.
 तरति ब्रह्महत्यां V. II., P. I.,
 11, 5
 तरस्समन्वीयम् V. II., P. II.,
 157, 2
 तरव-पुष्पिता मेध्या. V. II., P. I.,
 192, 5.
 तल्लिङ्गै रर्चयेन्मन्त्रैः V. I., P. I.,
 365, 4.
 तल्लिङ्गै र्स्तर्पयेन्मन्त्रैः V. I., P. I.,
 356, 20.

- नलघाती च सम्भूतः V II., P. II., | तत्र ब्रह्मचारिणः V. I, P II,
249, 5. 197, 5
- तत्र पुत्रान् भ्रातृव्य- V I, P. II., तत्र ब्रह्मवादिनीनाम् V I, P II,
167, 3 82, 13
- तत्रक्षिप्त- V I, P I, 43, 2 तत्र भुक्त्वा पुनः किञ्चित् V I, P I,
तत्र गत्वा शुचीं देशे V II., P I, 472, 3
- 439, 10 तत्राऽपि गृहमध्ये तु V II, P I,
367, 7 352, 12.
- तत्र गायंत सामानि V I, P I, तत्रापत्य समुत्पाद्य V II, P II,
274, 7 267, 8
- तत्र जीवति मासांश्च V II., P II., तत्र पत्न्यपि कुर्वीत V. I, P. II.,
266, 7 458, 5
- तत्र तत्र देश प्रामाण्यम् V I, P II., तत्रापि नियमो नास्ती V II, P II.,
67, 18. 243, 9.
- तत्रात्मभूतै कालज्ञै V. I, P I, तत्रापि निरयं प्राप्तः V. II, P. II.,
471, 6 266, 16.
- तत्रोत्तमानि चत्वारि V I, P. I, तत्रापि भुक्त्वा स्व कर्म V II, P II.,
183, 1 243, 6.
- तत्र व्याज्यानि वासासि V I, P. II, तत्रापि भौतिकं भोगं V II, P II.,
296, 2 243, 7.
- तत्र त्रिरात्रमाशौच V I., P. II., तत्र प्रतिक्षण V. I., P I, 42. 8
228, 7 तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यात् V II., P I,
10, 21.
- तत्र दुर्गाणि कुर्वीत V. I, P I, तत्र प्रायश्चित्तमवगाहनम् V II, P I,
464, 2 109, 6.
- तत्र दानादिकं कुर्यात् V. I., P. I., तत्राप्यवाक्त- करणे V I, P I,
193, 9 318, 11
- तत्राधिकृत्य मृतकं V I., P II, तत्र पार्ष्णवच्छास्त्रम् V I, P II,
264, 9 330, 14.
- तत्र दद्यात् सुवर्णं तु V I, P. II, तत्र परमहंसा नाम V I, P II,
23, 18. 16, 5
- तत्र द्रव्याणि सर्वाणि V II., P I, तत्रापि श्वच्चारिभ्यः V I, P I,
179, 10 440, 1.
- तत्र दोषो न चास्तीति V I, P I, तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं V. II, P II.,
129, 18. 215, 13
- तत्रालुभूय वृत्तानि V II, P II, तत्रैव क्षितिशायी स्यात् V II, P I,
243, 14 244, 6
- तत्र बहुवृत्तानाम् V I, P II, तत्र वक्तव्यमनृतं V II, P II
162, 18 44, 14

- तत्र वैखानसाः V I, P II, 198, 22
- तत्रैव गायेत्रसामानि V II, P I, 301, 17
- तत्र वार्ताकवृत्तयः V I, P I, 198, 6
- तत्र वर्षशतस्यान्ते V II, P II, 231, 9
- तत्र शिष्टा यथा श्रुत्य V II, P I, 461, 12
- तत्र श्राद्ध प्रकुर्वति V I, P II, 321, 6
- तत्र स्नात्वा च पीत्वा च V I, P I, 286, 6
- तत्र सर्वे प्रतिग्राह्यं V I, P II, 214, 4
- तत्र स्थितः प्रजा- सर्वाः V I, P I, 163, 3
- तत्र स्थित्वा निराहारा V II, P I, 345, 10
- तत्र स्थित्वा त्वहोरात्रं V II, P I, 123, 5.
- तदैकदण्ड सगृह्य V I, P II, 179, 16
- तदैक्षत बहु स्या V I, P I, 100, 2, 103, 15
- तदा न जीर्णवृषभः V I, P II, 439, 6
- तदेतत् क्षत्रस्य V I, P I, 111, 10
- तदेतानि V II, P II, 213, 2.
- तदा त्वौदधिकी ग्राह्या V I, P II, 128, 11
- तदन्यो न क्षम कर्तुं V I, P II, 256, 1
- तदन्यो नैव जानाति V I, P II, 255, 18.
- तदनिष्कल याति V I, P I, 1, 22.
- तद्विष्णुः V I, P I, 182, 12
- तद्विष्णुः स्या सावित्र्याः V II, P I, 63, 13
- तद्विष्णुं वेदिं वेदीति V I, P I, 178, 17.
- तत्रा विनक्षय प्रोक्त V I, P I, 193, 12
- तद्वान चैव शिष्येभ्यो V I, P I, 173, 16
- तद्वानातिक्रमे वान V I, P I, 185, 15
- तद्वानजन विधानेन V I, P I, 47, 16
- तद्विनानि त्रिरात्र स्यात् V II, P I, 107, 11
- तद्विन्तरश्च V I, P II, 64, 5.
- तद्विवा न कर्तव्य V I, P I, 107, 19.
- तद्विवा कलेष्टुद्विर् V I, P I, 125, 1
- तद्विवा कलेष्टुद्विर् V I, P I, 125, 13
- तद्विवा कलेष्टुद्विर् V I, P I, 107, 7
- तद्विवा काग्य समुद्दिष्ट V I, P I, 107, 2
- तद्विवा कुर्वन् यथाशक्ति V I, P I, 107, 1
- तद्विवायमुपर्वान स्यात् V I, P II, 37, 15
- तद्विवायमुपर्वाने वापि V II, P I, 372, 17.
- तद्विवायमुपर्वान् भुक्त्वा V I, P II, 425, 2
- तद्विवायानि V I, P II, 64, 5.

- तदपत्यं भागिनेयम् V II., P. I., तद्भागजमिति प्रोक्तं V. II, P. I.,
326, 10. 165, 16.
- तदप्यदैवं कर्तव्यम् V. I., P. II., तद्यथा आग्ने फलार्थे V. I., P. I.,
404, 14. 56, 10
- तदप्यदैवं कर्तव्यम् V. I., P II., तद्यात्रार्थमिति प्रोक्तं V. I., P. II.,
300, 7. 301, 11.
- तद्वन्धुव V. I., P. II., तद्यथा V II, P. II., 246, 11.
247, 6. तद्यद्विदमाहुरमु V. I., P. I.,
200, 11.
- तद् ब्राह्मणेन नात्तव्य V. II, P. II., तदर्थदानमित्याहुः V. I., P. I.,
78, 12. 180, 6.
- तद् भैक्षभुग् जपेन्नित्य V. II, P. I., तदार्द्रकाष्ठ शुष्क वा V. I., P. I.,
311, 251, 3
- तद्भगिन्धो V. I., P. II., 64, 4. तदूर्ध्वं मासिकानां स्यात् V. II, P II ,
326, 9. 454, 12
- तद्भार्या-पुत्रयोश्चैव V. I., P. II तदर्थं तु चरेद्भैक्ष्य. V II., P I.,
45. 11. 114, 4.
- तद्भस्मास्थि गृहीत्वैव V. II., P. I तदर्थमेव शूद्राणां V II, P. I.,
71, 6. 100, 20
- तद्भ्रातरो मातुलाः V II., P I, तदर्थमेव शूद्राणां V. II., P. I.,
326, 8. 395, 3.
- तद्भ्रातरो मातुला V I, P. II, तदार्थके पादिकं वा V. I., P II,
64, 4. 47, 19.
- तदभावे ऋत्विगाचार्यौ V I., P. II., तद्रजोऽप्रतिध विद्यात् V II., P. II.,
290, 8. 216, 2.
- तदभावे च नृपतिः V. I, P II, तदेव V II, P. II., 193, 1
- 463, 11. तदेव क्षत्रियस्यापि V II, P I,
330, 7
- तदभावे निषिञ्चेत् तु V I, P I, तदेव द्विगुण कुर्याद् V II, P II.,
354, 15. 49, 15
- तदभावे यवाग्वा वा V I., P I, तदेवाष्टगुण पुसां V I, P I,
316, 1. 440, 4
- तदभावे रहस्यवित् V. I P II, तद्वैके प्राजापत्याम् V I, P II.,
341, 5. 155, 11.
- तदभावेऽस्य तनये V I, P II, तद्वच्छूद्रमुखाद्वाक्य V II, P I.,
48, 4. 228, 13
- तदा माससमेस्तासां V I., P II. तद्वत् कर्तरि यत्. पापं V II, P. I.,
239, 15. 215, 3.
- तदा यायाद्विगृह्यैव V. I, P I.

- तद्वत् पवित्रे गोवालेः V I, P II, 179, 13
तद्वज्रतोऽस्मादाय V. II., P. I, 37, 15
तद्ववाचमनार्थाय V. I, P II, 427, 15
तद्विधेषु चरेद्भैक्ष्यं V II., P I, 302, 8
तद्विद्धि प्रणिपातेन V. I, P I., 44, 14.
तद्वेदं तर्हि V L., P I., 100, 10
तद्वद्यज्ञोपवीतस्य V L., P. II., 170, 4.
तद्वर्णविधिदृष्टेन V. I, P II., 219, 16.
तद्वारितत्त्व सगुण V. I, P I, 96, 5
तद्वर्जनात् पितुरपि V L., P. II., 299, 22.
तद्विष्णोः परम पद V L., P I, 275, 14.
तद्विष्णोः परमं V I, P I, 370, 16.
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण V L., P L., 372, 1
तद्वृतं तस्य गृह्णीयात् V II, P I, 129, 6
तद्वृत तस्य लुप्येत V I, P. II., 145, 4
तद्वलाभेऽप्युवासीन V I, P II., 340, 2
तद्व्यादायूधसम्पन्नं V L., P I, 465, I
तदा सान्तपनं कृच्छ्रं V II., P. II., 7, 2
तदा स्नात. सन्नैलस्तु V I, P II., 284, 10
तदाहर्नैव भुञ्जीत V. I., P. I, 437, 2.
तदाहरित्येके V. I., P II., 213, 20.
तदाहृदयमेकः V I, P I, 207, 4
तस्मात् कृतस्य पापस्य V II, P II, 210, 13.
तस्मात्कन्दै फलैर्मूलैः V I, P I, 169, 3.
तस्मात्काम्यानि कुर्वीत V. I, P. II., 313, 8
तस्मात् कर्माणि कुर्वीत V I, P I, 444, 13
तस्मात् कुर्याद्विहाऽऽचारि V. I, P I, 143, 14
तस्मात्कालाद्भवेद्य V I, P II., 323, 15
तस्मात् कुलीनाः V I, P II, 313, 16.
तस्माच्चिकित्सक स्पर्शे V I, P II., 255, 20
तस्माच्छुक्रविवर्धयर्थं V. I, P. II., 101, 13
तस्माच्छूद्र समासाद्य V II, P II., 178, 5.
तस्मात् तस्य वध राजा V L., P L., 456, 6.
तस्मान्तत्रैव वातव्य V. I, P II., 321, 4.
तस्मात् तदा योजयति V. I, P. I, 456, 17
तस्मात् त्रिभाग वित्तस्य V I, P I. 190, 1
तस्मात्तास्तत्र विधिना V I, P II., 324, 8
तस्मात्तद्वद यत् सत्यं V II, P. I 236, 7
तस्मात् पूर्वाभिभार्षा स्यात् V I, P I, 325, 3
तस्मात् पुत्रो V I, P. II, 107, 11.
तस्मात् पुत्रमनुशिष्ट V I, P. II., 170, 9
तस्मात्प्रमाणभुञ्ज्यं V I, P. I, 12, 7.

- तस्मिन् देशे क्षुधार्ताश्च V II., P. II., 240, 14
 तस्मिन्नाचमनं कुर्यात् V. I., P. I., 481, 13.
 तस्मान्नातिक्रमेत्प्राज्ञो V I., P. II., 848, 11
 तस्मिन्नेव दिने भुक्त्वा V I., P. I., 436, 13
 तस्मान्मनुष्यस्तु मृत V II., P. II., 209, 1
 तस्मिन्नहानिं क्षमं च V I., P. II., 214, 8
 तस्मात्क्षमं च मूलं च V I., P. I., 434, 18
 तस्मादतन्त्रितो दद्यात् V I., P. II., 14, 6
 तस्मादेनाः सवाऽभ्यर्च्याः V I., P. II., 112, 5
 तस्मादिदं भुतहिताय भूमौ V I., P. I., 386, 15.
 तस्माद्धर्मं यमिष्टेषु V I., P. I., 448, 17.
 तस्मादभिभवस्थेषुः V I., P. I., 448, 2.
 तस्मादेतानि मन्त्रे V. I., P. I., 173, 18.
 तस्माद्दानं V I., P. I., 176, 16.
 तस्मादात्तं समासाद्य V II., P. I., 234, 5
 तस्मात् द्वैवे च पित्र्ये च V II., P. I., 387, 8
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन V II., P. II., 235, 8
 तस्मात्सुहृन् पुराऽऽयुषः V II., P. I., 55, 2.
 तस्मात्सुहृदहयेत् कन्यां V. I., P. II., 78, 17.
 तस्माद्दानं गृहीतव्यं V. I., P. II., 41, 5.
 तस्मादात्मन एव V I., P. I., 107, 5
 तस्मात् यज्ञोपवीती V I., P. I., 173, 10
 तस्मात् यज्ञादिव याति V. I., P. I., 167, 17.
 तस्मादात्मकृतं पुण्यं V I., P. I., 183, 13.
 तस्माद्धर्मात् V I., P. I., 111, 11
 तस्माद्धितं समासाद्य V I., P. I., 178, 5
 तस्माद्वा एतस्मात् V I., P. I., 99, 14; 101, 2, 105, 5
 तस्माद्वा समानदिव V I., P. II., 66, 7.
 तस्माद्विद्वान्नैव दद्यात् V I., P. II., 423, 5.
 तस्माद्दिनादौ मध्याह्ने V I., P. I., 371, 19.
 तस्मात्स्नानात् न प्रमुञ्चयात् V I., P. I., 263, 13
 तस्मात्सुहृदहयेत् कन्यां V II., P. I., 157, 13
 तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी V I., P. II., 19, 21
 तस्मिन्नुत्सारिते पापे V. II., P. I., 213, 7, 236, 10
 तस्मिन्निवेदिते कार्ये V. II., P. I., 236, 9.
 तस्मात् सुकृतमादाय V I., P. I., 403, 2.
 तस्मात्सम्पूजयेद्देन V. I., P. II., 347, 20.
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन V I., P. I., 337, 8
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन V I., P. I., 161, 15.
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन V. II., P. I., 291, 18.
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन V I., P. I., 265, 5

- तस्मात्सदैव कर्तव्यम् V I, P I, 368, 7. ; तस्यान्ते मानुषो भूत्वा V I, P II, 14, 20
 तस्मात्स्वशाकत्याराजेन्द्र V. I., P I, 440, 5. तस्यान्ते मानुषो भूत्वा V II., P II., 238, 12
 तस्य कार्यो व्रतादेशः V II., P I., 234, 7. तस्यान्ते वृषभैक V. II., P I., 98 11
 तस्य कुर्वन्नुपो वृषं V I, P II, 91, 18. तस्य पुण्य कृत सर्वै V II., P II, 268, 3
 तस्य कृच्छ्रत्रय कुर्यात् V. II., P II., 80, 4. तस्यापि तत् भुधा राह्म् V I., P. I., 466, 10
 तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे V II., P I, 299, 12. तस्यापि तादृशी बाधा V II., P. II., 235, 7
 तस्य च V II., P II, 100, 2 तस्य पापविशुद्धयर्थम् V II., P I., 335, 19
 तस्य चान्नमशिखा V. I., P I, 176, 1. तस्य पापविशुद्धयर्थे V II., P I., 22, 10.
 तस्यां चैव प्रसूतस्य V I, P II, 96, 20 तस्याप्यशौच विज्ञेय V I., P. II., 252, 2
 तस्याजिनम् V. II., P II, 129, 2 तस्य प्रांक्ता अभ्या V I, P I, 106, 9
 तस्य जुहुयात् V II., P. II, 127, 1 तस्योपरि कुशान् वस्वा V I., P II., 411, 8
 तस्यैते कथिता ह्यर्था V I, P I, 74, 19, 376, 16. तस्यामुत्पाद्या चण्डाल V I., P. II., 72, 17
 तस्य तृष्णाऽभिभूतस्य V. I., P II, 14, 17 तस्य मध्ये तु पर्याप्त V I, P I, 465, 3
 तस्य त्यागेन शुद्धयन्ति V II., P II, 117, 2 तस्यामपस्यमुत्पाद्य V II., P II., 265, 14
 तस्य तावदेव V II., P II, 275, 10. तस्यामप्रकृतिस्थायी V. I., P. II., 80, 2
 तस्य त्रिरात्रमाशौच V II., P I, 20, 13 तस्या यो जायते गर्भः V I, P. II., 357, 21
 तस्यादर्शनमात्रेण V. I., P II, 393, 11. तस्येय निष्कृतिर्कृष्टा V II., P. II., 61, 3.
 तस्या मुहूर्तर चैव V II., P I., 326, 15 तस्येयं निष्कृतिः प्रोक्ता V. II., P I, 200, 13
 तस्य शाहादिकं कार्यं V. I., P. II, 228, 2. तस्य योनिशतं गत्वा V. II., P. II., 251, 12
 तस्य नाय न च परो V I., P I, 413, 15
 तस्याऽनशनं रीक्षा V I., P. I., 174, 10
 तस्यान्ते V II., P. II, 135, 1.

- तस्यार्थे सर्वभूतानां V I., P. I., 449, 1
 तस्यालाभे तुला कार्या V. II., P. II., 186, 9.
 तस्य वा एतस्य V. I., P. I., 849, 15.
 तस्य वै श्रीःप्रजाऽऽयुञ्ज V. I., P. I., 16, 3.
 तस्याशौचं दशाह तु V I., P. II., 277, 18
 तस्याशौच विधातव्यं V I., P. II., 227, 15.
 तस्याशौचं विधातव्यं V II., P. I., 23, 3.
 तस्य शुद्धिकर कर्म V I., P. II., 327, 7
 तस्य शुद्धिं विजानीयात् V II., P. I., 113, 6.
 तस्य श्रीर्ब्रह्मवृद्धिश्च V. I., P. I., 162, 12
 तस्याश्वमेधावधिक्यं V I., P. I., 376, 4
 तस्य सर्वगतत्वाच्च V I., P. I., 367, 7
 तस्या स्नानं न कुर्वीत V II, P. II., 23, 14
 तस्य स्नानाङ्गवच्छुद्धिः V I., P. II., 284, 3
 तस्येह त्रिविधस्यापि V II., P. II., 212, 1
 तस्य ह्यशु विनाशाय V I., P. I., 448 16
 तस्या स्नानं न कुर्वीत V II., P. II., 23, 14
 ता भस्मेवाऽप्रबुद्धाः V I., P. I., 126, 7
 ता उदतिष्ठन्नरास्मेति V I., P. I., 51, 9
 तां च भिक्षां समभीयात् V II., P. II., 11, 12.
 ताडने च्छेदने चैव V II., P. I., 457, 10
 ताडयित्वा तृणनापि V. II., P. I., 454, 13.
 ताडितस्ताडयते लोके V. II., P. II., 235, 3
 तां तु मे वदतो विप्राः V II., P. I., 248, 14
 तात्कालिकोपपन्नं च V I., P. II., 188, 9
 तात्कालिकमिति ख्यातं V. I., P. II., 188, 17
 ताद्रूप्येण च धर्मस्य V I., P. I., 87, 13.
 तानि कृत्याहतानीव V I., P. II., 112, 4.
 तानि कारुककर्माणि V. I., P. I., 485, 18.
 तानि नित्यं द्वात्यर्कं V. I., P. I., 192, 6
 तानुद्धरेत V II., P. II., 134, 13
 तानेतान्यज्ञानं V I., P. I., 390, 7
 तान्याचरथ V I., P. I., 164, 16
 तान्यप्यतिबलिष्ठानि V II., P. I., 185, 5
 तान्येवामेध्यभुक्तानि V II., P. I., 180, 7; 185, 4.
 तान्येव दश गोचर्म V II., P. II., 36, 2
 तान्यहानि स्वातिक्रम्य V. II., P. I., 162, 4, 162, 8.
 तां निशा ब्रह्मचारीस्यात् V I., P. II., 443, 16.
 तान् समासेन वक्ष्यामि V II., P. II., 217, 10
 तान् सर्वानभिसन्दध्यात् V I., P. I., 469, 16
 तान् हव्य-कथ्ययोर्विप्रात् V I., P. II., 350, 2.

- तापादिव्याधिनाशे तु V II, P II, 279, 10.
 तापनं घृत-तै-लाना V II, P I., 145, 7.
 ताः प्रतिमाहयिष्यन् V. I, P II., 410, 6
 ता पूर्वामध्यमा मासि V I P II., 464, 6.
 तापसा यतयो विप्रा V II, P II., 218, 11
 तापहन्त परमेश्वरं पर V I, P II., 146, 9.
 ताम्बूले चेक्षुवण्डे च V I, P I, 244, 2
 ताम्बूले चैव सोमे च V I, P I, 244, 4
 ताम्बूलाभ्यञ्जन चैव V I, P I, 416, 14
 तां ब्रूयात् भवतीत्येव V I, P I, 325, 11
 ताभ्यां शूद्रःपाकयज्ञै V I, P I, 481, 20
 ताभ्यां चैव नमस्कृत्य V. I., P II., 401, 12
 तामेव सन्ध्यां तस्मात्तु V I, P I, 289, 5
 ताम्रापहारी V II, P II., 259, 7
 तामसानां फलभुङ्क्त V I, P I, 184, 7
 तामिस्रम् V II, P I, 19, 11
 तामिस्रं लोहशकं च V II, P I, 4, 19
 ना यमो लोकपालस्तु, V II, P. I., 87, 8.
 तारयेच्च पितृन्सर्वान् V I, P I, 70, 7
 तालज्ञश्चाऽप्रयासेन V I, P I., 78, 2
 तांश्चन्द्रकलाभिबुद्धौ V II., P I., 301, 3
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् V. II., P II., 115, 17
 ताश्च स्वा चामजन्मनः V. I, P II., 97, 6
 तां श्रभिःखावयेद्राजा V I., P I., 129, 14
 तावच्छिगुणित सूत्र V I, P. II., 36, 19
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा V II., P. I., 162, 12
 तावत्स्यादशुचिर्विप्रो V I., P II., 263, 66
 तावन्त लोक V I. P. I., 350, 4
 तावन्न पीडयेद्दस्त्र V I, P I., 363, 16
 तावन्न मुच्यते नारी V II., P I., 58, 13
 तावन्त्यव्सहस्राणि V II., P I., 157, 1
 तावन्त्यव्सहस्राणि V II., P I., 51, 12.
 तावान् परिमह प्रोक्तां V I, P II., 163, 17
 तावन्मृद्धारि वेयं स्यात् V I, P I, 231, 9
 तावन्मृद्धारि वेयं स्यात् V II., P. I., 148, 9
 तावुभौ ब्रह्मचण्डालौ V I, P II., 359, 1
 तावयोऽवान्धवस्तत्र V I, P II., 284, 2
 ता वर्जयेदिति V I, P II., 61, 2
 तावदभन्ति पितरो V I., P II., 423, 17.

- तावद्दृष्टिश्च कर्तव्या V I, P II., 288, 11
- तावद्दूर्धसहस्राणि V. II, P. II, 8, 10
- तावद्दूर्धसहस्राणि V II, P I., 352, 16
- तावदेवोत्तरं तन्त्र V I, P II., 291, 13
- तावदेव हि गृह्णीयात् V I, P I., 198, 22
- तांस्तु ते प्रार्थयन्तीह V II, P I., 262, 6.
- तासां पञ्चादिका नित्याः V. I., P II., 158, 11
- तासां यागनिमित्तं तु V I, P. II., 214, 4
- तासा वर्णक्रमेण स्यात् V I, P II., 115, 12
- तां स्पृशतश्च V I, P. II., 261, 3
- तासामाद्याश्चतस्रस्तु V I., P II., 19, 18, 101, 4
- तासामृषभपत्नीनां V. I., P I., 278, 10
- तास्वपीतासु V I, P I., 477, 11
- तिक्त कषायं कटुकं V I, P. I., 251, 8
- तित्तिरि-कपिञ्जल- V II, P I., 408, 2
- तित्तिरिं च मयूर च V. II., P I., 109, 9
- तिथि-तीर्थविशेषषु V I, P I., 356, 4
- तिथि-पूर्वोत्सवा.सर्वे V I, P I., 398, 8
- तिथ्यर्धं तिथियोगक्ष- V I, P I., 193, 14
- तिथिवैवस्वती नाम V I, P II., 310, 2
- तीर्थानि भ्रमते विद्वान् V II., P II., 3, 10.
- तिन्दुक्रेज्जु-द-बन्धूक- V I, P I., 253, 1.
- तिर्यक्त्वं तामसा नित्य V II, P II., 217, 12
- तिर्य्यचोऽपि समुत्पन्नाः V II, P II., 251, 1
- तिर्य्यग्योनावाकाशे V. II, P I., 341, 3.
- तिर्य्यग्योनिशतं गत्वा V I, P. I., 179, 10
- तिर्य्यग्योनिषु गोवर्जं V II, P. I., 341, 8
- तिर्य्यग्यवोदराण्यष्टौ V II, P II., 35, 15.
- तिर्य्यग्यवोदराण्यष्टौ V I, P II., 220, 21
- तिरस्कृतो यथा विप्रो V I, P. I., 61, 10.
- तिल-चर्म-रसाश्चैव V I, P I., 477, 1
- तिलोदकाञ्जलीर्त्वी स्त्रीन् V I, P I., 358, 10
- तिलौदन-रस-क्षारान् V I, P I., 484, 9
- तिल-धान्याऽ-न्न-वस्त्राणां V II, P II, 111, 11
- तिलानां तु तदर्थं स्यात् V. I., P. I., 316, 8
- तिलानां मप्यभावे तु V I., P I., 354, 14
- तिलानवकिरेत्तत्र V I, P II, 368, 6
- तिलानां विक्रयं कृत्वा V. II, P II., 118, 9
- तिलापिण्याकसम्मिश्र V II., P II., 256, 5
- तिलप्रदःप्रजाभिष्टां V I, P I., 190, 12

- तिलमुद्गवधे च V. II., P. I., 90, 17.
 तिलर्त्नाहे-यवैर्माषे V. I., P. II.,
 371, 19
 तिलांस्तु प्रक्षिपेन्मन्त्रम् V. I., P. II.,
 408 22.
 तिलहोमाद्युतं चैव V. II., P. II.,
 193, 13,
 तिलहोमसहस्रं तु V. II., P. II.,
 47, 14
 तिलहोमसहस्रं तु V. II., P. II.,
 196, 13.
 तिलहोमसहस्रं तु V. II., P. I.,
 35, 11
 तिष्ठत चेद्दिजां ब्राह्म्य V. I., P. I.,
 317, 19.
 विष्टतो ब्रजतो वाऽपि V. I., P. II.,
 185, 15
 तिष्ठेद्दहानि V. II., P. II., 174, 6
 तिष्ठन्तीषु च तिष्ठेच्च V. II., P. I.,
 247, 15.
 तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठत V. II., P. I.,
 246, 5
 तिष्ठते विवशी रीनो V. II., P. I.,
 57, 13.
 तिष्येऽधर्मस्त्रिभि पादै V. I., P. I.,
 82, 10; 125, 5
 तिष्येमायामसूयां च V. I., P. I.,
 83, 4.
 तिसृनिश्चातलात्पादौ V. I., P. I.,
 231, 4.
 तिस्र कोट्योऽर्धकोटी च V. I., P. I.,
 263, 18
 तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च V. II.,
 P. I., 54, 11.
 तिस्रो ब्राह्मणस्य V. I., P. II.,
 95, 15.
 तिस्रो ब्राह्मणस्य V. I., P. II.,
 95, 15
 तिस्रो वर्णानुपूर्व्येण V. I., P. II.,
 95, 1
 तिस्रो वैश्यस्य V. II., P. I.,
 98, 17
 तिस्रोऽष्टका समाख्याता V. I., P. I.,
 156, 17
 तिस्रस्तिस्त्र क्रमाद्योऽप्या V. I., P. I.,
 22, 99
 तिस्रस्तिस्त्र शालाकाःस्यु V. I., P. II.,
 409, 21
 तीर्थं गत्वा प्रयत V. I., P. I.,
 294, 13
 तीर्थं तद्व्यय-कव्याना V. I., P. I.,
 404, 14.
 तीर्थे तु पादं कृच्छ्रं स्यात् V. II.,
 P. II., 203, 6.
 तीर्थोभावे तु कर्तव्यम् V. I., P. I.,
 287, 15
 तीर्थतोयं तत् पुण्य V. I., P. I.,
 285, 10
 तीर्थमात्राहयिष्यामि V. I., P. I.,
 275, 1, 284, 12
 तीर्थवासी कुशाच्छासी V. II., P. II.,
 60, 7
 तीर्थं शौचं न कुर्वीत V. I., P. I.,
 227, 2.
 तीर्थश्राद्धे सप्त पिण्डान् V. I., P. II.,
 439, 17
 तीर्थस्याऽऽवाहनं कुर्यात् V. I., P. I.,
 284, 9
 तुल्यमाहुस्तयो पापम् V. I., P. II.,
 100, 11.
 तुल्यं वयसि सर्वेषाम् V. I., P. II.,
 235, 5
 तुरङ्गममाश्विने V. I., P. II., 314, 11.
 तुरगं हत्वा वासः V. II., P. I.,
 90, 15
 तुरायणं च क्रमशो V. I., P. II.,
 141, 13

- तुलापुरुष इत्येवं V II, P II.,
183, 11
- तुलापुरुषाय V II., P II., 189, 1
- तुला-मकर-भेषेषु V I., P I., 281, 3
- तुलायै V II., P II., 188, 11
- तुषाङ्गार-कपालानि V. I., P I.,
225, 11
- तुषाङ्गारास्थिशीर्णानि V I., P II.,
134, 15
- तुष्यत्यामलकैर्विष्णु V I., P I.,
281, 11
- तुष्टेषु देवसङ्घेषु V I., P I., 167, 14
- तूष्णीं भुजीरन् V I., P II.,
424, 9
- तूष्णीमेव हि शूद्रस्य V. I., P I
271, 5
- तूष्णीमेवाऽवगाहेत V. I., P I
279, 11
- तूलिकाद्युपधानानि V II., P I
184, 12
- तृण-काष्ठ-V II., P II., 112, 6.
- तृण-काष्ठ-कुमाणा च V II., P II
110, 15
- तृण-काष्ठ-रञ्जु-मुञ्ज-V II., P I.,
183, 1
- तृण-गुल्म-लतानां-च V II., P II.,
268, 11
- तृण गुल्म-लतावल्ली-V II., P II.,
257, 8.
- तृण-गुल्म-लतावल्ली V II., P II.,
242, 14
- तृणभेदास्वगणिता V II., P II.,
242, 15.
- तृप्त एवैनामेन्द्रः V. I., P I., 211,
7; 214, 6
- तृप्तां जह्मर्तुलस्येव घोषा V. I., P.
II., 65, 17
- तृप्तान् बुध्वाऽन्नमाशाय V. I., P. II.
426, 13.
- तृप्त्यर्थमन्न हि मया विसृष्टं V I., P. I.,
387, 1
- तृप्ताः स्थिति च वृथास्ते V I., P II.,
426, 19.
- तृतीये गर्भमासे V. I., P. II., 21, 3.
- तृतीये च तथा भागे V I., P I.,
338, 2
- तृतीया चैत्रमासस्य V I., P. II.,
155, 17
- तृतीया चैत्रमासस्य V I., P II.,
311, 13.
- तृतीये तूष्कं कृत्वा V II., P I.,
20, 14.
- तृतीये तूष्कं कृत्वा V. I., P II.,
228, 8.
- तृतीये त्रिगुणं कृच्छ्र V II., P I.,
201, 1.
- तृतीये त्रिगुणं चैव V II., P II.,
60, 18
- तृतीये पञ्चमे वाऽपि V I., P II.,
296, 7.
- तृतीये ब्रह्मवर्चस्विनः V I., P II.,
317, 14.
- तृतीयभागे सम्प्राप्ते V. II., P I.,
167, 12
- तृतीया मृत्तिका ज्ञेया V. I., P I
232, 9.
- तृतीयमायुषो भागम् V. I., P. II.,
139, 11.
- तृतीयस्य ततः कुर्यात् V. I., P. II.,
469, 22.
- तृतीयस्य वर्षस्य V. I., P II., 28, 15.
- तृतीया रोहिणीयुक्ता V I., P. II.,
310, 13.
- तृतीयेऽर्धमासे V I., P II., 27, 1
- तृतीया वामपादे तु V I., P. I., 367,
12
- तृतीये वर्षे चूडाकर्म V I., P. II.,
28, 13

- तृतीये वर्षे V. I, P. II., 28, 11, तेन यायात् सतां मार्गं V I, P II,
 तृतीये वर्षे V I, P II., 28, 17 134, 19
 दृशीप्रोऽस्यन्तम् V I, P II., 137, 8 तेनायं समाक्रान्तो V II., P. I.,
 ते गृह्णन्तु मया इत्तं V I., P I., 11, 17
 262, 8 तेनायमी सुकृतां कारयित्वा V II.,
 ते च कालकृताद्योगा V II P II., P II., 186, 5
 229, 17. तेनेवोक्त पठेद्वेव V I., P. I.,
 तेन सा चैव राजः स्युः V I P II., 152, 5.
 95, 6 तेनेव स्थापयित्वा तु V II., P. I.,
 तेजस्तु गुणसयुक्त V I, P I., 170, 7
 96, 6 तेन शीघ्रप्रवृत्तिस्त्वात् V I, P I.,
 ते त तथय्यविघ्नेन V I, P II., 300, 8.
 365, 14 तेन सन्तः प्रशसन्ति V I., P. I.,
 ते तु पापसमाचारा V I, P I., 287, 8.
 200, 13 तेन सार्व विनिश्चित्य V I, P. I.,
 ते तथा तत्र जल्पेयुर् V II., P I., 463, 16.
 213, 8, 236, 11. तेऽस्य गृह्याणि कर्माणि V I., P. I.,
 ते दृशिमाखिला यान्तु V. I., P I., 465, 10
 360, 12 ते सर्वे पापकर्माण V. II., P I.,
 ते दृष्टास्तस्य नद्वेषं V I, P II., 222 5
 9, 10 ते सर्वे पापहन्तारो V. II., P II.,
 ते ध्यानयोगानुगता V I, P I., 159, 11.
 78, 9 ते सर्वे पतिताः V II., P. I., 49,
 तेन कार्ये चतुर्वेद्यां V I., P II., 3; 50, 1.
 318, 19 ते हि पापकृतो वैद्या V. II., P. I.,
 तेनतन्त्र्य स्मृतो राजा V I, P I., 106, 16.
 200, 4 तेभ्यो जातान्यपस्थानि V II., P. II.,
 तेनात्मानं V II, P II., 89, 3 11, 2
 तेन वेद्यास्त्रय पिण्डा V I, P II., तेभ्यो लब्धेन भैक्षयेण V. II., P II.,
 455, 14 126, 5
 तेन दुष्टस्वभावेन V II., P II., तेभ्यो हव्यं च कव्यं च V. I., P. II.,
 272, 8 339, 4
 तेन पापेन ते सेवि V II., P. II., ते यान्ति नरकं घोरम् V I, P I.,
 262, 8 130, 12
 तेन पापेन ते मुडा V II., P II., ते यान्ति नरकं घोरं V II., P II.,
 262, 10. 231, 8.
 तेन भुक्त्वा स्वकर्माणि V. II., P II., ते वै श्राद्धे पवित्रास्तु V I, P II.,
 211, 6 392, 3

- ते वै सस्यस्य जातस्य V. II., P. I, 44, 19.
- ते वै सूत्रविदौ लोके V. I., P. II, 169, 1.
- ते शौण्डिका वा चण्डाला. V. II., P. II., 250, 16.
- तेषां करोति य कश्चित् V. I., P. II, 277, 14.
- तेषां गङ्गाम्भसि V. I., P. II, 295, 3
- तेषां च V. II., P. II, 135, 15
- तेषां चत्वारः V. I., P. II, 87, 8
- तेषां च देशभेदेन V. II., P. II, 242, 18.
- तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्रो V. II., P. I, 127, 2.
- तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्रो V. II., P. II., 85, 2.
- तेषां तु इत्तमक्षयम् V. I., P. I, 360, 8.
- तेषां तु पितृवच्छ्राद्धम् V. I., P. II., 460, 4.
- तेषां तु पैतृकाशौचं V. I., P. II, 220, 9.
- तेषां त्वगस्थि-रोमाणि V. II., P. I., 378, 14.
- तेषु दर्भेषु त हस्तं V. I., P. II., 432, 3
- तेषां दशाहमाशौचं V. I., P. II, 220, 6
- तेषां नक्त प्रदातव्य V. II., P. I., 125, 9
- तेषां नेत्राग्निर्धं सत् V. II., P. I 215, 4
- तेषां निन्दा V. I., P. I., 21, 10
- तेषां निष्ठा तु विज्ञेया V. I., P. II 92, 17.
- तेषां पृथक् पृथक् ज्ञानं V. I., P. II 160, 16
- तेषामेकैक V. I., P. II., 342, 9.
- तेषामान्तरण यत्तु V. I., P. I., 144, 3
- तेषामिच्छतां V. II., P. II., 122, 11
- तेषामिच्छतां V. II., P. II. 122, 1.
- तेषामङ्गि स्मृतं शौचं V. I., P. II., 191, 7.
- तेषामुद्धरणार्थाय V. II., P. II, 22, 2.
- तेषामन्ते गोसहस्रं V. II., P. I., 97, 19
- तेषामन्ते गो सहस्र V. II., P. II., 65, 7, 66, 14.
- तेषां मन्वद्भिः रो व्यास V. I., P. I., 108, 3.
- तेषामैन्द्रियकत्वेऽपि V. I., P. I., 187, 11
- तेषामपि च देय स्यात् V. I., P. II., 329, 14.
- तेषामपि तथा गङ्गा V. I., P. II., 225, 9.
- तेषामपि तु यैर्भुक्तं V. II., P. I., 125, 5.
- तेषामुपशमो धर्मो V. I., P. II., 201, 7.
- तेषामभ्यागमन V. II., P. II., 122, 10.
- तेषामभ्यागमनं V. II., P. II, 121, 20.
- तेषामैवेतां ब्रह्मविद्यां वदेत् V. II., P. I, 216, 17.
- तेषामेव हि तीर्थेन V. I., P. I., 351, 2.
- तेषां यशोभिकामानां V. I., P. I., 402, 15.
- तेष्वेव नित्य शुश्रूषां V. I., P. I., 377, 15
- तेषा सपिण्डनाभावान् V. I., P. II., 458, 10
- तेषां सवर्णजा श्रेष्ठाः V. I., P. II., 122, 3
- तेषां वेदमधीत्य V. I., P. II., 51, 12, 140, 9

- तेषां स्वस्वमभिप्रायम् V. I, P. I, 463, 11
 तैक्ष्ण्यं च दारुण चैतत् V. II, P. II 185, 2.
 तैजसानां चोच्छिष्टानां V. II, P. I, 175, 18
 तैजसानां पात्राणाम् V. II, P. I, 173, 7
 तैजसानां मणीनां च V. II, P. I, 175, 3.
 तैजसानां मूत्र-पुरीषा- V. II, P. I, 149, 18
 तैजसापहारी V. II, P. II, 263, 6.
 तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो V. I, P. I, 159, 15.
 तैरेवान्नैर्बालं दद्यात् V. I, P. I, 379, 3
 तैलेनाभ्यज्यमानस्तु V. I, P. I, 282, 12.
 तैलमुद्वर्तन स्नान V. I, P. II, 390, 18.
 तैलमुद्वर्तन स्नान V. I, P. II, 391, 9
 तैलौषध्याजिने चैव V. I, P. II, 263, 3
 तैल-स्त्री-मासभोगी च V. I, P. II, 102, 3
 तैः सार्धं चिन्तयेद्राज्यं V. I, P. I, 463, 4.
 तैः सार्धं चिन्तयेन्नित्यं V. I, P. I, 463, 9
 तोयं पाणिनखस्पृष्टं V. I, P. I, 426, 8.
 तोषयेत्त प्रयत्नेन V. I, P. I, 377, 7.
 तौर्यत्रिकं वृथाऽदृष्ट्या V. I, P. I, 473, 3
 त्यक्ताग्नेः पार्वर्णेनैव V. I, P. II, 444, 13.
 त्यक्तसङ्गो जितक्रोधो V. I, P. II, 182, 4.
 त्यागिनो बान्धवानां च V. II, P. II 226, 11.
 त्यजेदाश्वयुजे मासे V. I, P. II, 142, 11.
 त्यजेद्धर्मस्य रक्षार्थं V. I, P. II, 113, 17
 त्यजन्दाप्यं शाश्वत् V. I, P. II, 114, 18
 त्यज्यते पूर्ववत्त्वम् V. II, P. I, 449, 1
 त्रिकालज्ञो वेदवेदी V. II, P. II, 221, 5.
 त्रिणाचिकेत-सौहित्य- V. I, P. II, 344, 15.
 त्रिणाचिकेतो विरजा V. I, P. II, 341, 10.
 त्रिणाचिकेतास्त्रिभु V. I, P. II, 342, 5
 त्रीणि देवा. पवित्राणि V. II, P. I, 196, 6
 त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं च V. II, P. II, 137, 13.
 त्रीणि वर्षाण्यृतमती V. I, P. II, 81, 1
 त्रीणि वर्षाण्यृतमती V. I, P. II, 100, 8
 त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत V. I, P. II, 81, 6
 त्रीणि शुद्धम् V. II, P. I, 98, 14.
 त्रीणि षष्टिभूत वृन्तान् V. II, P. I, 73, 15
 त्रेताया द्वापरेऽर्धेन V. I, P. I, 82, 4.
 त्रिदण्डं कुण्डिकां कन्धां V. I, P. II, 183, 12.
 त्रिदण्डग्रहणादेव V. I, P. II, 458, 14.

- त्रिदण्डं दक्षिणे खड्गे V. I., P. II.,
188, 3.
- त्रिदण्डेन यतिश्चैव V. I., P. II.,
172, 3.
- त्रिदण्डमेकदण्डं वा V. I., P. II.,
178, 15.
- त्रिदण्डमेक निःक्षिप्य V. I., P. II.,
173, 12.
- त्रिदण्डस्य परित्यागः V. I., P. II.,
173, 6.
- त्रिदशाःस्पर्शसमये V. I., P. II.,
310, 5.
- त्रिधा कृत्वा सूद तां तु V. I., P. I.,
272, 2.
- त्रिधानैमित्तिक प्रोक्त V. I., P. I.,
182, 16.
- त्रीनतीत्य मातृत्. V. I., P. II.,
223, 7.
- त्रीनूत्न समतिक्रम्य V. I., P. II.,
93, 11.
- त्रीन् दण्डान्जुलिस्थूलान् V. I.,
P. II., 157, 7.
- त्रीन् मातृत्ः V. I., P. II., 61, 13;
62, 1.
- त्रीनिष प्रायुङ्क्त V. I., P. I.,
345, 12.
- त्रैपक्षिके तदर्धे तु V. II., P. I.,
422, 14.
- त्रैपक्षिके तदर्धे तु V. II., P. I.,
423, 2.
- त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे स्यात् V. I., P. II.,
450, 9.
- त्रैपक्षिका-ऽऽद्विके चेति V. I., P. II.,
449, 18.
- त्रैपक्षिके सान्तपनं V. II., P. I.,
423, 19.
- त्रिः पठेदायत्प्राणः V. I., P. I.,
292, 2.
- त्रिपादे तु शिखा धार्या V. II., P. I.,
264, 11.
- त्रिपादे तु शिखावर्जे V. II., P. I.,
289, 9.
- त्रिपादहीनस्तिष्ये तु V. I., P. I.,
82, 5.
- त्रिः पिबेहाक्षिणेनाप V. I., P. I.,
237, 10.
- त्रिः पिबं त्विन्द्रियर्क्षाणं V. I., P. II.,
372, 13.
- त्रिप्रकाराः क्रिया ह्येताः V. I., P. II.,
464, 4.
- त्रिः प्राभीयाद् यदम्भस्तु V. I., P. I.,
250, 2.
- त्रिपु-सीसक-ताम्राणां V. II., P. I.,
149, 14.
- त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयेत् V. II., P. I.,
309, 15.
- त्रिभागहीनपक्ष वा V. I., P. II.,
322, 9.
- त्रिभ्य एव तु वेदेभ्य V. II., P. I.,
63, 12.
- त्रिभिर्द्वै शान्तिकर्म V. I., P. I.,
257, 7.
- त्रिमधुस्त्रिणाचिकेतः V. I., P. II.,
343, 1.
- त्रयो ग्राम-समारव्यात् V. I., P. II.,
180, 7.
- त्रयाणां जपयज्ञानां V. I., P. I.,
304, 1.
- त्रयाणां बुद्धिपूर्वं तु V. I., P. I.,
278, 5.
- त्रयाणामानुलोम्यं स्यात् V. I., P. II.,
148, 3.
- त्रयाणामपि V. II., P. II., 216, 13.
- त्रयाणामप्युपायानां V. I., P. I.,
460, 4.
- त्रयाणां यः प्रमाणज्ञः V. II., P. I.,
230, 7.

- त्रयोदशी च शेषा स्युः V. I., P. II, 19, 19, 101, 5
- त्रयोदशी दक्षिणे तु V. I, P I, 367, 17
- त्रयोदशे बहुपुत्रा V I, P II, 317, 21
- त्रयोदश्या कृष्णपक्षे V I, P II, 325, 5
- त्रयोदश्यां जडा नारी V. I, P. II, 111, 1
- त्रयोदश्या तथा रात्रौ V II, P II, 161, 10
- त्रयो धर्मा निवर्तेरन V I, P I, 339, 3
- त्रयो धर्मस्कन्धा. V I, P I, 56, 5
- त्रय स्नातका भवन्ति V I, P II, 53, 12
- त्रिरात्र क्षपण कृत्वा V. II, P. I, 342, 1.
- त्रिरात्र चान्यमासे तु V II, P I, 423, 15
- त्रिरात्रैवेव शुद्धि स्यात् V. I., P. II, 247, 10
- त्रिरात्रेण विशुद्धः स्यात् V II, P II, 143, 6
- त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु V I, P. II, 205, 17
- त्रिरात्र तत्र कुर्वीत V II, P I, 110, 15
- त्रिरात्र तु व्रत कुर्यात् V II., P. I, 67, 6, 440, 12
- त्रिरात्र तु व्रतं कुर्यात् V II, P. I, 397, 18
- त्रिरात्रात् शब्दयते पूर्वा V. II, P. I, 161, 13
- त्रिरात्र पञ्चगव्याशी V II, P. I, 127, 11.
- त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा V. II., P II, 163, 1
- त्रिरात्रोपोषित. स्नात्वा V II, P. I., 454, 21
- त्रिरात्रोपोषित.सम्यक् V. II, P I., 86, 15
- त्रिरात्रोपोषितां हुत्वा V. II., P. II, 165, 5.
- त्रिरात्रमेकरात्र वा V II, P. II, 43, 11.
- त्रिरात्रमेव V II, P II, 194, 1
- त्रिरात्रमुपवासश्च V II, P II, 183, 7
- त्रिरात्रमुपवासश्च V II, P II, 139, 13
- त्रिरात्रमुपवासी च V II, P. I, 117, 10
- त्रिरात्रमुपवासोऽस्य V II, P I, 425, 8
- त्रिरात्रमुपवास. स्यात् V. II, P I., 345, 8
- त्रिरात्र वाप्युपवसेत् V II, P II, 11, 15
- त्रिरात्र वा सावित्री V I, P I, 171, 5
- त्रिरात्रे त्रिर्निशाया च V II, P II, 170, 3
- त्रिरात्रः प्रीणनार्थाय V I, P I, 351, 3
- त्रिविक्तपूर्णपृथिवी- V. I, P. I, 350, 8.
- त्रिरावर्तनयोगात्तु V I, P I, 292, 12
- त्रिविक्रम कण्ठदेशे V I, P. I, 267, 10.
- त्रिवृता त्रिन्धिनैकेन V. I, P. II., 34, 11.
- त्रिवृत चोपवीत स्यात् V I, P. II., 37, 11.

- त्रिवृदूर्ध्ववृत्त कार्यं V. I., P. II.,
36, 11.
- त्रिविधो जपयज्ञःस्थान् V. I., P. I.,
303, 16
- त्रिविधा त्रिविधेषां तु V. II., P. II.,
217, 13
- त्रिविधोऽयमहङ्कारो V I, P I,
96, 12
- त्रिविधस्तिविधःकृत्स्न V II, P II,
219, 4.
- त्रिवर्णेषु च सामान्यं V II, P II.,
145, 1
- त्रैविद्यवृद्धा शुचय V. I., P. I.,
144, 15
- त्रैवार्षिकं व्रत कुर्यात् V II., P. II.,
61, 12.
- त्रैवार्षिकाधिकान्नो य. V I, P. I.,
169, 10.
- त्रिवर्षोत्सन्ने V II, P. II., 108, 10
- त्रिवर्षपूर्वं V I, P I, 325, 15
- त्रिशुक्ल कृशवृत्तिश्च V I, P I,
181, 3.
- त्रिश्चरित्वा V II, P. II, 189, 4
- त्रिंशत् दिनानि शूद्रस्य V. I., P. II.,
206, 13
- त्रिंशत्तै षष्टिभिः कल्पै V I, P I,
95, 10
- त्रिंशद्द्वर्षोद्दहेत् कन्यां V II., P. I.,
157, 18
- त्रिंशद्द्वर्षोद्दहेत् कन्यां V. I., P. II.
69, 5.
- त्रिंशद्द्वर्षा दशाब्दां तु V I, P II
69, 9
- त्रिंशद्भागं तु विप्राणां V I, P II,
15, 9
- त्रिंशद्भागः षष्टिभागः V. II, P II,
204, 8
- त्रिंशद्भागं तु वैश्यानां V. I, P II.,
204, 18
- त्रि-षडात्रोपवासश्च V I, P II.,
164, 3
- त्रिषु वर्षेषु तानि स्युः V I, P I.
455, 17
- त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत V I, P II
214, 16
- त्रिष्वप्येतेषु दत्त हि V I, P I,
187, 10.
- त्रसन्ति चास्य भूतानि V I, P I.
143, 13
- त्रि स्नानमुदके कृत्वा V I, P I,
138, 11
- त्रिषुपर्णम् V II, P II, 157, 11.
- त्रि सप्तकृत्वः V II, P I, 176, 3
- त्रिस्ताडयेत् करतल V I, P. II.,
37, 4
- त्रीस्तु तस्माद्धवि. शेषात् V I, P II,
429, 3
- त्रीस्तु दद्यात्तृतीये V I, P II,
290, 3
- त्रिस्त्रिकेन हस्तेन V. I, P II.,
431, 7.
- त्रिहायणे त्रिपाद. स्यात् V II., P I
242, 10.
- त्र्यशुत चेत्कुष्ठरागा V II, P II,
280, 10
- त्र्यब्द चरेद्वा नियतो V II, P I,
96, 11
- त्र्यब्दपूर्वं आत्रियाणात् V. I., P I,
325, 19
- त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षा वा V II, P I,
158, 1
- त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षा वा V I, P II,
69, 6
- त्र्यह V II, P II, 189, 17
- त्र्यह चांपवसेत्रित्यम् V II, P II,
178, 12.
- त्र्यह त्र्योपवसेदन्ते V II, P I.,
31, 12.

- अ्यहेण सूत्री भवति V. I., P. I.,
 485, 1.
 अ्यह अ्यहं प्रभुस्त्वानो V. II., P. II.,
 184, 1.
 अ्यह अ्यह प्रभुञ्जानो V. II., P. II.,
 184, 13
 अ्यह अ्यह तु प्राभीयात् V II., P. II.,
 191, 17
 अ्यह त्रिषवणस्नायी V II., P II.,
 190, 7
 अ्यहानूक्कसायिनः V I, P II.,
 223, 9
 अ्यहानूक्कसायिनः V I, P II.,
 205, 6
 अ्यह दधि अ्यह क्षीरं V II, P I,
 31, 8
 अ्यह निरशन पाद V II, P II.,
 173, 1.
 अ्यह नाभीयात् V II., P I,
 30, 7.
 अ्यह पिबेत्तु गोमूत्रं V II, P I,
 31, 7.
 अ्यह पिबेत्तु गोमूत्रं V II, P. II.,
 182, 4.
 अ्यह पर तु नाऽऽनीयात् V II, P II.,
 170, 15
 अ्यह परं तु नाऽऽभीयात् V II, P I.,
 30, 16.
 अ्यह प्रेतेष्वनध्याय V I, P I,
 157, 16.
 अ्यहं प्रातरुयहं सायं V II., P I,
 30, 15.
 अ्यहं प्रातरुयह सायं V II, P II.,
 170, 14
 अ्यह मातामहा-ऽऽचार्य- V I, P II.,
 247, 21
 अ्यहमुष्ण पिबेद्भस्त्रं V. II, P. I.,
 26, 11.
 अ्यहमुष्ण पय पीत्वा V II, P. I.,
 26 12.
 अ्यह वा V I. P. II., 239, 9.
 अ्यह वा कामत. कुर्यात् V II, P. I.,
 419, 10.
 अ्यह वै यावक्केनैव V. II., P. II.,
 182, 5.
 अ्यह साय अ्यह प्रात V II., P II.,
 170, 11.
 अ्यङ्गार-हङ्गारावगुण -V II, P. I.,
 458, 5.
 अ्यकल्लवे पुच्छनाशे वा V. II, P. I.,
 267, 11.
 अ्यग्निः पञ्चैर्मूल-पुष्पै V I, P I.,
 244, 6
 अ्यच्च V. II., P II., 71, 4.
 अ्य मे रोगांश्च शोकांश्च V. I., P. I.,
 273, 11.
 अ्य यज्ञस्य वषट्कारः V I, P I,
 417, 19
 अ्यया तस्मान्महाभाग V I, P I.,
 142, 6
 अ्यया तस्मात्समस्तानि V. I., P. I.,
 142, 1.
 द
 दण्ड कमण्डलु V I, P II, 166, 1.
 दण्ड कमण्डलुं वेद V. I, P II.,
 41, 11
 दण्डग्रहणमात्रेण V I, P II.,
 446, 20
 दण्डावूर्ध्वं यदन्वयेन V II, P I,
 288, 8
 दण्डनीत्या च कुशलम् V. I., P. I.,
 465, 18
 दण्डान् लोकाम्नीन् V I, P II.,
 167, 13.
 दण्डपूजाश्च ये विमाः V I, P. II.,
 358, 8.

- दण्डं प्रकल्पयेद्राजा V. I., P I., 455, 2
- दण्डप्रणयन कार्ये V II, P II., 74, 15
- दण्डमाच्छादनं V. I, P II., 167, 8.
- दण्डशुद्धयो समायुक्त V. I, P I., 470, 9
- दण्डव्यूहेन तन्मार्गं V I, P I, 458, 10
- दण्डस्य पातन चैव V. I., P I 473, 12
- दन्तजाते V I, P. II., 241, 18
- दन्तजातेऽनुजाते च V. I, P. II., 204, 3
- दन्तधावनपूर्वेण V. II, P. II., 195, 4
- दन्तधावनमुद्दिष्टं V I., P. I., 251, 13.
- दन्तान्प्रक्षाल्य नद्यादौ V. I., P I., 259, 13
- दन्तपातनकर्ता च V II., P. II., 247, 13
- दन्तिभि शृङ्गिभिर्वापि V. II, P I, 21, 21.
- दन्तवहन्तलमेषु V I, P I., 243, 9.
- दन्तवहन्तलमेषु V I, P. I, 243, 13.
- दन्तवहन्तलमेषु V. I., P I, 242, 13.
- दन्तोलूखलिक काल-V I., P. II, 143, 8
- दन्तलमे फले मूले V. I., P I., 244, 7.
- दन्तलमस्य सस्पर्शे V. I., P. I., 244, 5
- दन्तलममसहार्ये V I, P I., 243, 4.
- दन्तान्विधाव्य चाचम्य V.I., P. II., 179, 10
- दष्टिणश्च तथा भुक्त्वा V II., P. I., 409, 12.
- दष्ट्याद्विष्टो V. II., P I., 63, 16.
- दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च V II, P II., 234, 15
- दंष्ट्रिभ्यश्च नखिभ्यश्च V II, P I, 424, 17.
- दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च V. II, P I., 22, 8, 22, 16.
- दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च V I, P. II., 224, 12.
- दक्षिणामान् कुशान् कृत्वा V.I, P II., 287, 21
- दक्षिणामेषु दक्षिणापवर्गेषु V. I., P. II., 409, 3.
- दक्षिणं चरण विप्र. V I, P. II., 361, 11
- दक्षिण जानुमालभ्य V. I., P. II., 361, 15.
- दक्षिणत स्कन्दाय कल्पयामि V. I., P. I, 393, 10
- दक्षिणतो गदायै V I., P. I, 369, 16.
- दक्षिणत पिहलिङ्गेन V. I., P I., 384, 19.
- दक्षिणोत्तरौ पाणी V. I., P. I., 345, 9.
- दक्षिणत उपवीथ V. I, P. I, 345, 2.
- दक्षिणत. कमुञ्जा V I, P. II., 28, 19.
- दक्षिणात्यागाच्च V. I, P. I., 175, 10.
- दक्षिणे दक्षिणामांस्तु V. I, P. II., 397, 22.
- दक्षिणेन मृत शूद्र V. I, P. II., 280, 6
- दक्षिण बाह V. I., P. I, 323, 4.

- दक्षिण बाह्यमुदृत्य V. I P I, 251, 7
- दक्षिणाभिमुखो भूत्वा V I., P I., 361, 11.
- दक्षिणाभिमुखो नाद्यात् V. I, P. I, 252, 16
- दक्षिणाभिमुखो भूत्वा V. I, P II, 439, 18.
- दक्षिणाभिमुखो रात्रौ V I, P I, 223, 17.
- दक्षिणाभिर्द्विजेन्द्राणां V. I, P II, 30, 18.
- दक्षिणे पञ्चनदे V I, P II, 367, 1, 4, 1.
- दक्षिण पातयेज्जातु V I, P II, 397, 12
- दक्षिणा पितृविप्रभ्यो V I, P II, 437, 8
- दक्षिणाप्रवण चैव V. I., P. II., 302, 11.
- दक्षिणाप्रवणे देशे V. I, P II., 301, 18.
- दक्षिणाप्रवणे सम्यक् V. I., P. II., 398, 17.
- दक्षिणाशिरस भूमौ V. I, P. II., 287, 4.
- दक्षा पियंवदा शुद्धा V I., P. II, 117, 13.
- दत्तः क्रीत कृत्रिमश्च V. II, P. I, 47, 12
- दत्तात्मा तु स्वयदत्तो V II., P. I, 48, 1
- दत्ताना प्राक् V. I., P. II., 245, 10,
- दत्तेन मासं प्रीयन्ते V. I., P II, 371, 2.
- दत्तानामिह दानाना V. I, P. I, 192, 17
- दत्ता नारी पितुर्गेहे V. I, P. II, 247, 5.
- दत्तापहारदानाच्च V. II., P. II., 222, 13.
- दत्तमक्षयतां याति V I., P. II., 419, 4
- दत्तामपि हरेत् पूर्वात् V. I., P. II., 89, 5.
- दत्तौरसेतरेषा तु V. I, P I., 136, 1.
- दत्तावकाशो नभसा V. I, P. I., 433, 8
- दत्त वा द्वापित वाऽपि V. I., P. I., 220, 15.
- दत्तवानखिलान वेदान् V. I, P. I, 1, 3, 6.
- दत्ते वाऽप्यथ वाऽदत्ते V I., P. II., 421, 19.
- दत्तैस्तु मासं प्रीयन्ते V I., P II, 371, 8
- दत्त्वा चाक्षय्यमामोति V. I, P I, 194, 19.
- दत्त्वा तु दक्षिणां शक्य्या V I, P I, 388, 16.
- दत्त्वा तु दक्षिणां शक्य्या V I, P II, 437, 11
- दत्त्वाऽथ चित्रगुप्ताय V I, P I, 419, 3.
- दत्त्वान्न पृथिवी पात्रम् V I, P. II, 420, 5
- दत्त्वोदकं गन्ध-माल्यं V I, P II, 407, 3.
- दत्त्वा न्यायेन य कन्यां V I, P II., 90, 1
- दत्त्वा प्रदक्षिणं कृत्वा V I., P I., 296, 13.
- दत्त्वा पिण्डान् न कुर्वति V I., P. II, 460, 10.
- दत्त्वैवापहत द्रव्यं V. II, P. II., 112, 14.
- दत्त्वा श्राद्धमृषिभ्यश्च V. I, P. II., 156, 9.

- दत्त्वा हस्ते पवित्रं तु V. I., P. II.,
406, 20
- दद्याच्च सर्वभूतानाम् V. I., P. I.,
479, 4.
- दद्याच्छक्त्या ततो दानं V. II., P. I.,
170, 2.
- दद्याच्छास्त्रे प्रयत्नेन V. I., P. II.,
370, 9.
- दद्याच्च शक्तितो दानं V. II. P. I.,
169, 13
- दद्यान्निरात्र चोपोष्य V. II., P. I.,
243, 2
- दद्यात्पैत्रेण तीर्थेन V. I., P. I.,
359, 4
- दद्यात् सम्यग द्विजातिभ्य V. I., P. I.,
178, 6
- दद्यात्तथिये नित्यं V. I., P. I.,
392, 9.
- दद्यात्त यथाशक्ति V. I., P. I.,
409, 13
- दद्याद्गौ बहिश्चात्र V. I., P. I.,
385, 11
- दद्याद्वा दशकं चैव V. II., P. I.,
252, 2
- दद्याद्वा दशसाहस्रं V. II., P. II.,
201, 12
- दद्याद्वाऽपि यथाशक्ति V. I., P. I.,
218, 2
- दद्यात्पुण्यते कन्या V. I., P. II.,
77, 3
- दद्याद्यादिष्ट विप्राणाम् V. I., P. II.,
436, 11
- तद्याद्रिमानेन सुराङ्गनाभि V. I., P. I.,
191, 11
- दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् V. I., P. II.,
138, 9
- दद्यात् देवर्षि V. I., P. II., 139, 1
- दद्यान्माता पिता वाऽय V. II., P. I.,
47, 19
- दधि-बदरा-ऽक्षतनिश्राः V. I., P. II.,
459, 12
- दधि भक्ष्यं च च हुक्तेषु V. I., P. II.,
384, 4
- दधिवर्जं केवलं V. II., P. I.,
404, 1.
- दधि शाकं तथा भक्ष्यम् V. I., P. II.,
377, 6.
- दध्नाऽभावे भवेत्तत्र V. II., P. II.,
191, 6.
- दध्यन्त पयसाक्त वा V. I., P. I.,
381, 13.
- दध्याज्येषु रसानां च V. II., P. II.,
117, 14
- दमने दामने रोधे V. II., P. I.,
261, 3
- दया क्षमाऽनसूया च V. I., P. I.,
81, 7.
- दारिद्र्यं जायया भ्रष्टा. V. II., P. II.,
230, 8.
- दारिद्र्याणां च बन्धूनां V. I., P. I.,
186, 17
- दारिद्र्यपरवित्तघ्न. V. II., P. II.,
260, 14
- दारिद्र्यो व्याधिता मूर्खो V. II., P. II.,
238, 13.
- दारिद्र्यो व्याधितो मूर्ख V. I., P. II.,
14, 21.
- दर्भाः कृष्णाजिन मन्त्रा V. I., P. I.,
262, 7.
- दर्भाणां महतुपस्तीर्य V. I., P. I.,
315, 6
- दर्भान द्विशुणभुमानासन V. I., P. II.,
408, 10.
- दर्भपाणिद्विराचम्य V. I., P. II.,
398, 15.
- दर्भपाणिस्तु विधिना V. I., P. I.,
356, 9

- दर्भेषु दम्पाणिभ्यां V. I, P. I, 346, 9
- दर्भेषु विकिरश्च यः V. I., P. II., 427, 8.
- दर्भेष्वामीन V I., P I, 308, 11.
- दर्शं च पूर्णमासं च V I, P I, 168, 3
- दर्शनात् रविरेखाया V I., P. I., 261, 3.
- दर्शं पूर्णमासाः V I, P. I, 168, 6
- दर्शमस्कन्दयन् पर्व V I, P II, 141, 11.
- दर्शो आद्धे प्रदोषे च V. I, P I, 308, 4
- दर्श्यां देयं घृताच्च तु V I, P I, 428, 6
- दश कामसमुत्थानि V I, P I, 473, 1
- दशकृत्वः पिबेच्चपो V. I, P II, 444, 6
- दशकृत्वः पिबेदापो V. II, P I 425, 18.
- दशकृत्व प्रजज्ञा सा V. I., P. I, 310, 5.
- दशाङ्गुलप्रमाणं तु V I, P I, 267, 2.
- दशजन्माघहा गङ्गा V. I, P I, 280, 13
- दश-द्वादशकृत्वो वा V. II., P. I, 169, 20
- दशध्वजिसमा वेदया V. I., P. I., 200, 4
- दशानिष्कात्मकं प्रोक्तं V II, P I, 27, 8.
- दशान्तं शूद्रा V. I, P II, 98, 11
- दश पूर्वात् परान् वदयात् V. I, P. II, 86, 14
- दशपुरुषविख्यातात् V. I., P. II, 74, 2.
- दशापवित्रेण V. I., P. I., 393, 16
- दशप्रणवसयुक्तैः V II, P II, 168, 11.
- दशाब्दाख्यं पौरसख्यं V. I, P. I., 325, 18.
- दशभिर्भस्मभिः शुद्धि V. II, P I, 172, 11
- दशमे कन्यका प्रोक्ता V I, P II, 79, 15.
- दशम्यां गावः V. I, P. II, 317, 1.
- दशमे व्यवहारे गाद्धि V I, P II, 317, 19.
- दशमासांस्तु तृप्यन्ति V I, P II., 372, 5
- दशमेऽङ्घ्रि पतेद्यस्य V I, P II., 267, 12.
- दशमेऽहनि सम्प्राप्ते V. I, P II., 296, 1
- दशरात्रं पिबेद्वज्रं V. II, P I., 267, 6
- दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति V II, P I., 156, 2
- दशरात्रेण शुद्धिः स्यात् V I, P II., 221, 12
- दशरात्रसमाशौचम् V. I, P II, 267, 5
- दशरूपं जपेत् पश्चात् V. II, P I., 170 20
- दर्शनं च श्वनीचाना V I, P II, 307, 4.
- दशलक्षणयुक्तस्य V. II, P II, 212, 2.
- दशवर्षा भवेत् कन्या V. I, P II, 79, 11.
- दश वर्षसहस्राणि V II., P II., 224, 13

दश वर्षसहस्राणि V I, P I, 453, 11	दशाहं शावमाशौचं V. I., P. II., 205, 10.
दशसंख्याश्च गा दशुः V II, P I., 458, 13	दशाह शावमाशौच V. I., P II., 216, 16
दशस्थानानि दण्डस्य V I, P I, 455, 16	दशाहस्तेन दण्डेन V. II., P. II., 35, 18.
दशसूनि समश्चक्रि V I, P I, 200, 1	दशा सचैलमाप्लुत्य V. II., P. I., 69, 2.
दशसूनासहस्राणि V. I, P I, 200, 3	दहनान् खननाच्चैव V. II, P. I., 194, 11
दशाऽस्यां पुत्रानाधेहि V I, P II, 105, 17.	दहनास्तु विपद्यन्ते V. II, P I., 280, 14.
दशास्या पुत्रानाधेहि V I. P II, 108, 16	दान्तच्छिषवणस्नायी V. I, P II., 143, 6
दशासाहसिक वाऽपि V II, P I, 301, 15	दाम्भिको वर्धकीभर्ता V I, P II, 359, 7
दशाष्टौ षट् च शेषाणां V I, P II, 109, 12.	दाक्षायणमयै कुम्भैर् V II., P II., 16, 14
दशाह एव विप्रस्य V I, P II, 208, 14	दातु. पतति बाहुवै V. I, P. II, 425, 15
दशाहाच्छुद्धते विप्रो V I., P II, 221, 1.	दाता प्रतिमहीता च V I, P I, 180, 15
दशाहाद्राजन्यां V I, P II, 206, 1	दातु याचकयोर्भेद V I, P I, 179, 5
दशाहेन द्विज शुद्धत् V I, P II, 277, 8	दातारं नापतिष्ठेत V. II., P II., 145, 12
दशाहेनैव सम्पत्स्यो V. I, P II, 230, 13	दातारं नापतिष्ठन्ति V I, P. II., 118, 7
दशाहेन सपिण्डास्तु V. I, P II, 205, 16	दातारो नोऽभिवर्धन्तां V I, P II., 437, 14
दशाह ब्राम्हणानां तु V I, P II, 201, 17	दातुर्भवत्यनर्थाय V. I, P I, 187, 11
दशाह ब्राम्हणस्तिष्ठत V I., P. II, 209, 11	दातुर्यद् हुण्कृत किञ्चित् V I, P II., 367, 13
दशाहाभ्यन्तर बाले V I., P II, 231, 5	दातव्य प्रत्यह पात्रं V. I, P I, 177, 9.
दशाहमाहाराशौच V I, P II, 205, 13	दातव्य भिक्षवे चाऽन्नम् V I, P I, 190, 9

- दातव्यमिति यद्दानं V. I., P. I., 183, 16.
- दाता स्वर्गमवाप्नोति V. I., P. II, 191, 4
- दानं च दद्याच्छूद्रोऽपि V. I., P. I., 481, 11
- दानधर्मं निषेवेत V. I., P. I., 177, 16
- दानान्नातिकुश्वर V. I., P. I., 176, 11
- दानानि मध्यमानीति V. I., P. I., 183, 6
- दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं V. I., P. I., 194, 13
- दानेनारातीन् V. I., P. I., 176, 15,
- दानान्युत्तमदानानि V. I., P. I., 183, 4
- दानेन द्विषन्त V. I., P. I., 176, 15
- दानेन प्राप्यते स्वर्गः V. I., P. I., 177, 3
- दानेन लभ्यते विद्या V. I., P. I., 177, 5.
- दानेन शत्रून् जयति V. I., P. I., 177, 4
- दानं प्रतिग्रहश्चापि V. I., P. I., 146, 1.
- दानं प्रतिग्रहश्चापि V. I., P. I., 85, 3
- दानं प्रतिग्रहं होमं V. I., P. II., 211, 4, 217, 7
- दाने फलविशेषं स्यात् V. II., P. II., 65, 13.
- दानमेकं गृहस्थानां V. I., P. II., 201, 8.
- दानमिति सर्वाणि V. I., P. I., 176, 10.
- दानमित्यभिनिर्विष्टं V. I., P. I., 179, 14
- दानमध्ययनं यज्ञं V. I., P. I., 478, 3
- दानमीश्वरभावश्च V. I., P. I., 86, 7.
- दानं यज्ञानां V. I., P. I., 176, 14
- दानार्हो देश-कालौ तौ V. I., P. I., 181, 11
- दाने विवाहे यज्ञे च V. I., P. II., 257, 16.
- दाने सर्वं V. I., P. I., 176, 16.
- दानार्हानां भवन्त्येते V. II., P. II., 231, 2
- दायकालादृते वाऽपि V. I., P. I., 317, 8
- दारकाचार्यः V. II., P. II., 258, 11.
- दारा-ऽग्निहोत्रधर्मेषु V. I., P. II., 354, 17.
- दारा-ऽग्निहोत्रसयोगे V. I., P. II., 354, 14
- दाराऽग्निहोत्रसयोगं V. I., P. II., 354, 5
- दारिद्र्यार्पणमग्नौ च V. I., P. II., 110, 11.
- दारुमयानां पात्राणाम् V. II., P. I., 148, 1
- दारुवैषणव वाऽपि V. I., P. II., 158, 3
- दासीगामी क्रूरकर्मा V. II., P. II., 271, 13
- दासत्वेनैव सुभ्रोणि V. II., P. II., 250, 17.
- दास्यो दासाश्च यत्किञ्चित् V. I., P. II., 255, 21
- दास्यन्नदास्यन्नत V. II., P. I., 225, 2
- दास्यो वा दीर्घरोमिण्यो V. II., P. II., 272, 5
- दाहच्छेद-शिराभेदे V. II., P. I., 283, 8.

राहवरी भवेन् मर्त्यः V. II., P. II, 274, 8.	दिवसोपोषितःस्नात्वा V II, P I, 455, 3
राहयित्वा तथाप्येनम् V. I., P. II, 241, 13.	दिवसस्याऽऽद्यभागे तु V I, P I, 319, 7
दिनक्रमेण वा कर्म V I, P II, 117, 14.	दिवा स्वाप च यानं च V. I., P I., 184, 8.
दिनक्षयो दिनच्छिद्र V I, P. I, 193, 6.	दिवा स्वापं न कुर्वीत V I, P. I., 439, 2.
दिने दिनेऽञ्जलीन पूर्णान् V. I, P II., 403, 10.	दिवा स्वापो वृथा जल्पो V I, P. II, 184, 12
दिनद्वयं तु नाऽश्रीयात् V II, P II, 173, 13.	दिव्यं वर्षसहस्रं तु V. I., P. II, 14, 18.
दिनान्ते नख-रोमाहीन् V II, P II, 195, 1.	दिव्यं वर्षसहस्रं तु V. II, P II, 238, 11.
दिनानि दश पञ्च च V I, P. II, 319, 19.	दीभितानां च सर्वेषां V I., P II. 256, 17,
दिन नयेत्तत सन्ध्याम् V. I, P. I. 439, 9	दीप-काष्ठ-फलाहीनि V I, P I., 183, 8
दिनमेक चोदके व सेत् V. II., P. I, 393, 1, 404, 3	दीपोच्छिष्टं तु यत्नैः V II, P I, 398, 7.
दिनमेकं व्रत कुर्यात् V. II., P. I 453, 15.	दीपोत्सवचतुर्दश्या V. I P. I, 361, 4
दिधिष्णुपतिः कृच्छान्ति- V. II, P I, 51, 1	दीपं देवगृहात् हत्वा V II, P II, 236, 14.
दिवा V. II, P II, 190, 2.	दीपापहारी V II, P II, 259, 11.
दिवाकीर्तिमुदक्या च V. I, P. I., 277, 2	दीयते च परिक्लिष्टं V. I, P I, 184, 2
दिव गतानि विप्राणाम V II, P. I., 54, 2	दीयमानं तु यो मोहात् V. I, P. I., 179, 6
दिवाऽतिथौ तु विमुखे V I, P. I, 440, 3	दीयमान रुदृत्यन्नं V I, P. I, 395, 18.
दिवाऽनुच्छेत्ता गास्तु V. II., P I., 246, 3.	दीयमाने विपत्तिश्चेत् V II., P I, 283, 7
दिवाशौचस्य निश्चयं V. I, P I, 230, 2.	दीयते वाऽपकर्तृभ्यो V I, P. I, 180, 14.
दिवा-सन्ध्यासु कर्णस्थ-V. I, P. I. 22, 5	दीयमानस्य वित्तस्य V II, P. II. 221, 2.
दिवसोपोषितो वा स्यात् V II., P I. 333, 2	दीर्घ-कुत्सितरोगार्ताः V II., P II 92, 2.

- दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं V. I, P. I, 133, 8.
दीर्घ-तीव्रामयप्रस्तं V. II., P. II, 68, 12
दीर्घान् लघुश्चैव नरान् V I, P. I, 459, 4
दीर्घमायुरथैश्वर्यं V. I, P. II, 318, 16.
दीर्घमायु स विन्देत V. I, P I, 302, 14
दीर्घा स्थूला गुणैर्दुष्टा V. I, P II, 40, 2.
दीर्घे तक्रमपेय च V I., P II, 379, 19
दुराचारो हि पुरुषो V. I, P. I, 143, 21
दुरात्मा नानुकूला च V. I., P II., 439, 9
दुर्गा. V II, P. II, 157, 3.
दुर्घट सकले शक्ति. V. II, P II., 277, 14.
दुर्देशप्रगतश्चैव V. I., P. I., 246, 4.
दुर्बलबाधे V. II, P. II., 237, 4.
दुर्बल स्नापयित्वा च V. I., P. II., 287, 3.
दुर्भिक्षे जनतापे च V. II., P. II., 230, 5
दुर्विज्ञेयानि लक्षणानि V. I., P. II., 56, 8
दुर्वर्णकृमिका भूमिर् V II, P. I., 366, 12.
दुर्वृत्ता ब्रह्म-विद् क्षत्र- V. II., P. I., 101, 10
दुश्चिकित्स्यैर्मेहारोगै V. I, P. II, 228, 11
दुश्चर्मादुर्भगश्चैव V II, P. II, 232, 1.
दु स्वप्ने दुर्जनस्पर्शो V. II., P. II., 4, 2.
दुःस्वप्ने मैथुने वान्ते V. II., P. II., 4, 4.
दुःस्वप्नारिष्ट- V II., P II, 147, 2.
दुष्कृतं हि मनुष्याणाम् V II, P. I, 224, 11
दुष्टा दशगुण पूर्वोत् V. I, P. I., 199, 9
दुष्टाना शासन धर्म V I, P I, 467, 3
दुष्टान्नमपस्त्रष्टानं V. II, P. I, 395, 10.
दुष्टाऽपि या त्रिधा द्वेषा V II, P. I, 194, 4
दुष्फल निष्फल हीनं V I, P I, 181, 14
दुहिता-ऽऽचार्येभार्यां च V II, P I, 324, 16
दुहे ह वा एष V I, P I, 174, 8
दूतसम्प्रेषण चैव V I., P I, 469, 10
दूरादेव परीक्षित V I, P II, 386, 17.
दूरादेव परीक्षेत V. I, P I, 404, 13.
दूरादावसथान् मूत्रं V I., P. I., 224, 21.
दूरादावसथान्मूत्र-पुरीषे V. I, P I., 224, 17.
दूरादावसथान्मूत्रं V. I, P I., 224, 14
दूरादाहृत्य समिध. V I, P II., 39, 9
दूर्वा च सर्पिर्दधि सोदकुम्भ V I, P. I, 321, 15.
दूर्वाप्रवालमीमं वृषभ V. I., P. II., 293, 8.
दूरस्थानामविद्यानां V. I., P II., 77, 2.
दूरस्थं भोजयेन्मूढो V. I, P. II., 347, 19
दूषयेच्चास्य सतत V. I., P I, 459, 8.

- वृषित केश-कीटैश्च V. II., P. I., 137, 9.
 वृषित कश्मलं वृष्टं V II, P I, 365, 11
 वृषाकार-परिख V. I, P I 464, 10
 वृष शरीरमामोति V II., P II, 211, 5.
 वृत्तिं धनुर्वस्तमर्वि V. II, P I 101, 11
 वृद्यन्ते तानि तान्येव V II, P I, 139, 9
 वृद्यन्ते तु खिता सर्वे V. I, P I, 178, 13.
 वृद्यन्ते यत्र विप्रेन्द्र V I, P. I, 217, 16.
 वृष्टच्छेद समादाय V. II, P. I., 22, 6
 वृष्टिपूतं न्यतं V. I, P. II., 194, 5
 वृष्टमात्राः पुनन्त्येते V. I, P. I, 321, 11.
 वृष्टमव फलं तत्र V I., P. II., 118, 6
 वृष्टचपहतोरो V. II, P II, 247, 4,
 वृष्ट वा स्याद् यदन्न तु V. II., P I., 143, 13
 वृष्टामिं ह्युयमान तु V II., P. I, 68, 2
 वृष्टा ज्योतिर्विदो वैद्यान V. I, P. I, 468, 8
 वृष्टान्यगतभावा च V I., P. II, 92, 3
 वृष्टा पितामहः शूद्रम् V. I., P. I., 480, 18.
 वृष्टापत्यस्य चाऽपत्य V I, P. II, 139, 14
 वृष्टा पथि निरातङ्ग V II, P II, 68, 13
 वृष्टा प्रियाणि श्रुत्वा वा V. I., P. I, 269, 11.
 वृष्टा परत्रिय नम्रां V. II, P II., 269, 11.
 वृष्टा भिक्षा वृष्टिपूतां V. I, P II, 188, 2
 वृष्टा सूर्ये निरीक्षित V. II., P. II, 149, 2.
 वृष्टा सूर्ये निरीक्षित V. I, P I., 226, 6
 वृष्टा हि प्रमदा ह्येताः V. II., P. II, 268, 6.
 देये पितृणां श्राद्धे तु V. I, P II, 330, 19.
 देयं पितृभ्यो देवैभ्यः V I., P. II., 156, 8.
 देव कृतम् V. II., P. II, 157, 1.
 देवकृतस्येति चान्ते V. II, P. I, 299, 18
 देवकार्यं ततः कृत्वा V. I, P. I, 320, 10
 देवखाताश्च गर्ताश्च V I, P II, 303, 13.
 देवागारेऽथ वा गोष्ठे V. I, P. II, 36, 20
 देवगृह- V II, P II, 131, 5
 देवत्वं सात्त्विका यांति V. II, P. II., 217, 11.
 देवतानां गुरूणां च V. I, P I., 191, 17.
 देवतानां शुरो राज्ञः V. I, P. II., 133, 15
 देवतानां पितृणा च V. I, P. II., 367, 2.
 देवताना पितृणां च V. I, P. I., 353, 13.
 देवतानामभेदेन V I., P. II, 163, 14.
 देवतानामृषीणां च V. I., P. I., 240, 15.

- देवतापुरतस्तस्य V. I., P. II, 27, 15.
 देवतापारमार्थ्यं च V. I., P. I.,
 142, 8.
 देवताभ्यर्चनं नृणां V. II., P. II.,
 161, 5
 देवताभ्य पितृभ्यश्च V. I., P. II.,
 401, 19
 देवतायतने कृत्वा V. I., P. II.,
 305, 3.
 देवतार्थं हविः शिशु V. II., P. I.,
 407, 1
 देवतीर्थेन देवत्वात् V. I., P. I.,
 361, 12
 देव-तिर्यङ्-मनुष्याणां V. II., P. II.,
 210, 7.
 देवतांश्च पितृभ्यश्चैव V. I., P. I., 362,
 10
 देवदत्तेन हीपिन V. II., P. II., 233,
 13
 देवादीनामृणी भूत्वा V. I., P. I.,
 362, 11.
 देवद्रोण्यां विवाहेषु V. II., P. I.,
 145, 17.
 देवद्रव्योपजीवी V. II., P. II.,
 237, 2.
 देवद्रव्योपजीवी च V. II., P. II.,
 236, 7
 देवद्रव्यं स्वयं येन V. II., P. II.,
 236, 8
 देवदासोऽनं भुक्त्वा V. II., P. II.,
 236, 12.
 देवान् देवगणांश्चापि V. I., P. I.,
 261, 10.
 देवानुद्दिश्य क्रियते V. I., P. II.,
 301, 8.
 देवान् ब्रह्मरुषीश्चैव V. I., P. I.,
 355, 7.
 देवानभ्यर्च्यं गन्धेन V. I., P. I.,
 376, 5.
 देवान् भावयताऽनेन V. I., P. I.,
 159, 12.
 देवानामृजवो र्मा V. I., P. II.,
 397, 19.
 देवानृषीन् पितृभ्यश्चैव V. I., P. I.,
 413, 7
 देवानृषीन् मनुष्यांश्च V. I., P. I.,
 217, 8.
 देवानां सयवा र्मा V. I., P. II.,
 402, 16
 देवभ्यश्च पितृभ्यश्च V. I., P. II.,
 15, 8
 देवभ्यस्तु इतादन्नात् V. I., P. I.,
 383, 1
 देवा मनुष्या पशवो वयांसि V. I.,
 P. I., 386, 1
 देवयज्ञ. पितृयज्ञ V. I., P. I.,
 378, 16
 देवराद्य सुतोऽपत्तिः V. I., P. I.,
 133, 12
 देवराय प्रसूतव्या V. I., P. II.,
 93, 16
 देवाचनपरो नित्यं V. I., P. II.,
 353, 8
 देवाचनरतो विप्र V. I., P. I.,
 188, 8
 देवर्षि- V. II., P. II., 100, 9
 देवर्षि-गो-ब्राह्मणाचार्य- V. II., P. I.,
 458, 15
 देववत् पूजनीयोऽसौ V. I., P. I.,
 398, 2
 देवावमन्ता भवति V. II., P. II.,
 236, 16
 देवाश्चैतान समेत्योचु V. I., P. I.,
 334, 10.
 देवाश्च पितरश्चैव V. I., P. I., 362, 16
 देवाश्च पितरश्चैव V. I., P. II.,
 23, 16.
 देवाः सन्तोषिता यज्ञैः V. I., P. I.,
 167, 15.

- देवस्य त्वा सावितु V I., P. I., 374, 15
- देवस्पर्शं नरः कृत्वा V II., P. II., 236, 10
- देव-स्त्री-गुरुवित्तानि V II., P. II., 220, 15.
- देवा हव्यं न गृह्णन्ति V. I., P. II., 443, 6.
- देवा हव्यं न गृह्णन्ति V I, P II, 442, 10
- देव्यै V II., P II., 88, 5.
- देव्यै पुनरागमनाय V II., P. II., 189, 1.
- देव्या लक्षजपेनैव V. II., P. II., 115, 7
- देश-कालौ च दानानाम् V. I, P I., 180, 16
- देशे काले च पात्रे च V I, P. I., 183, 17
- देशे काले च पात्रे च V. I., P. II., 299, 6.
- देशं कालं तथाऽऽत्मानं V I, P I., 230, 5
- देश-कालाभ्युपगतौ V I, P I., 413, 5.
- देश काल वयः शक्ति V II, P. I., 24, 12
- देश काल वयः शक्ति V. II, P I., 461, 4
- देश त्वनिष्टशब्दं च V I, P II 302, 16
- देशधर्माश्च दृश्यन्ते V. I., P I. 81, 2
- देशो न चाऽशुचौ नाऽर्द्धे V I, P I. 443, 6.
- देशं नाम कुलं विद्याम् V. I, P. I 40, 18.
- देशानां सम्पदं ब्रूहि V. II, P. II., 187, 8.
- देशान्तरं ब्रह्मन्त्येके V. I, P. II., 229, 18
- देशान्तरगते विप्रे V. II., P. I., 73, 12.
- देशान्तरगतं भुत्वा V. I., P. II., 236, 1.
- देशान्तरस्थे V. I, P. II., 233, 19.
- देशान्तरस्थ-ह्रीवैक्त- V. I, P. II., 355, 1
- देशेऽशुचावात्मनि च V I., P. I., 155, 4
- देशीत्येव ब्रुवन्नर्थी V. I., P. I., 179, 2.
- देशेनैकेन वान्येन V. II., P. II., 277, 7.
- देशे पितृषु तिष्ठत्सु V I., P. II., 257, 5.
- देश-व- V I, P. I., 384, 17
- देशे क्षण. V. I., P. II., 402, 18.
- देशे कर्मणि पित्र्ये च V. I, P II, 335, 10.
- देशे कर्मणि पित्र्ये च V. II, P. I., 165, 4
- देशोदाजः सुतश्चैव V. I., P. II., 86, 16.
- देशत हि पतिः स्त्रीणां V. II., P. I., 37, 11.
- देशे नोत्तरेण V. I., P II., 18, 3.
- देशमार्गं तथा दिव्यम् V. I., P. II., 156, 14
- देशविप्रकरेऽनग्नि. V. I, P. II., 415, 2.
- देशिकानां मलानां च V. II., P. I., 195, 12.
- देशात् कर्तव्यानि V. II., P. I., 13, 7.
- देशनिर्घातार्थानि V. II, P. I, 13, 4.

- दोषो भवति विप्राणां V I, P. I.,
 195, 20
 दोषो भवति विप्राणा V II., P. I.,
 414, 9.
 दोषै प्रयाति जीवांस्य V. II., P. II.,
 213, 17
 दोषे सति न दोष. स्यात् V I,
 P. II., 92, 21.
 दोषः स्यादसपिण्डस्य V. I., P. II.,
 285, 12
 दौहित्री पुत्रतनया V. II., P. I.,
 328, 3.
 दौहित्रैर्वा नरश्रेष्ठ V. I, P. II.,
 464, 12.
 दौहित्रं विद्वपति बन्धुन् V I, P II.,
 344, 20
 द्यूत कृषि च वाणिज्य V I, P. II.,
 316, 9
 द्यूत च जनवाद च V L., P. II.,
 46, 3
 द्यूत-पानप्रसक्ताश्च V. II., P II.,
 218, 6.
 द्यूतमभिकारो V. II, P II., 193, 15.
 द्यूतं षष्ठ्याम् V L., P. II., 316, 20.
 द्राक्षां मधुयुतां दद्यात् V. L., P. II.,
 370, 8.
 द्रुपदानाम गायत्री V. II., P. I.,
 428, 17
 द्रुपदादिव मुमुक्षान V II., P I.,
 428, 3.
 द्रुपदां वा त्रिरावृत्य V I., P I.,
 431, 19.
 द्रुम-गुल्म V. II., P II., 100, 5
 द्रव्य-क्रिया गुणादीनां V. I, P. I.,
 87, 10.
 द्रव्यजं चैव सम्प्रोक्तं V. II., P I.,
 165, 14.
 द्रव्यज रज इत्युक्त V. II., P. I.,
 166, 13.
 द्रव्याणाम् V. II, P II., 112, 4.
 द्रव्याणामल्पसाराणां V. II, P. II.,
 110, 11
 द्रव्येण वाऽविभक्तेन V. I., P. II.,
 290, 12
 द्रव्याणां स्थानयोगांश्च V. I, P. I.,
 479, 2.
 द्रव्याणि स्वामिसम्बन्धात् V. L., P.
 II., 262, 8
 द्रव्यप्रकारा हि यथा V II, P. II.,
 255, 13.
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्ति V. L., P. II.,
 308, 7
 द्रव्याभावे द्विजाभावे V. I., P. II.,
 23, 9
 द्रव्यमर्जयन् ब्राह्मण V I, P. I.,
 171, 2, 195, 7
 द्रव्योपभावकर्ता च V II., P II.,
 263, 12
 द्वयोरप्यसामक्ष तु V. I, P. I.,
 312, 7
 द्वयोरप्येतयोर्मूलं V. I, P. I.,
 473, 8
 द्वयत्र राजन्य. V II, P I., 412, 4.
 द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य V. I, P I.,
 432. 1.
 द्वादशाङ्गुलक विप्रं V. I, P I.,
 251, 16
 द्वादशैतानि V II, P I., 300, 3.
 द्वादशैतानि नामानि V I, P I.,
 267, 13
 द्वादशे पशुमान् V. I., P. II., 317,
 21.
 द्वादश प्रतिमास्यानि V. L., P. II.,
 119, 17.
 द्वादशांभयत V L., P II.,
 344, 3.

- द्वादशमासान् V. II., P II., 132, 2.
 द्वादशमासान् द्वादशार्ध- V. II., P. I.,
 421, 9.
 द्वादशरात्रं V. II., P II., 194, 3.
 द्वादशरात्रं V. II., P. II., 73, 3
 द्वादशरात्रात् V II., P. II, 164, 1.
 द्वादशरात्रमब्धक्षो V. II., P. I.,
 309, 8.
 द्वादशरात्रस्य V. II., P II, 176, 4.
 द्वादशैव तु वर्षाणि V I, P II,
 355, 16
 द्वादशे वर्षे V II, P II, 68, 6
 द्वादशवर्षाणि V. II., P. II., 122,
 11.
 द्वादश्यां जातरूप तु V I, P II.,
 316, 2.
 द्वादश्या धनधान्य- V I, P. II,
 317, 2.
 द्वादश्यां धर्मतत्त्वज्ञ V. I., P II,
 110, 18.
 द्वादश्यामथ वा रात्रौ V. I, P. II,
 25, 2
 द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य V. II, P. II.,
 161, 13
 द्वादश्यां सप्तमी-षष्ठ्यो. V. I, P. I,
 282, 15
 द्वादशाहातिक्रमे V. II, P. II.,
 108, 18.
 द्वादशाहे भवेत् कार्यं V. I, P. II,
 452, 15
 द्वादशाहे तदा कार्यं V. I, P. I,
 452, 18.
 द्वादशाह तु पथसा V. II., P I,
 443, 1
 द्वादशोऽहनि राजेन्द्र V I, P. II.,
 27, 3.
 द्वादशोऽहनि षष्ठे वा V I, P II,
 453, 8.
 द्वादश्यां हेमलाभ च V. I, P II.,
 318, 14.
 द्वादशाहं राजन्यस्य V. I., P. II.,
 209, 19.
 द्वादशाहं निराहारो V. II, P. II.,
 180, 4
 द्वादशी हस्तसंयुक्ता V I., P. II.,
 309, 7.
 द्वापरे चाश्वरः प्रोक्त V. I., P. I.,
 121, 15
 द्वापरे च प्रार्थयत V. I., P. I,
 124, 5.
 द्वापरे व्याकुलीभूतः V. I., P. I.,
 83, 2.
 द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु V. I, P. I.,
 341, 15.
 द्वारेण चैव मार्गेण V. I., P. I,
 429, 11.
 द्वावेवाश्रमिणौ भोज्यौ V I., P II.,
 386, 2.
 द्विगुण क्षत्रियस्यैव V. II., P. I,
 426, 16
 द्विगुणं गोत्रत तत्र V. II, P. I.,
 266, 17.
 द्विगुणं गोत्रते तत्र V II., P. I.,
 266, 2.
 द्विगुण गोत्रतस्यास्य V II, P. I.,
 284, 10
 द्विगुणे तु व्रते चीर्णे V II, P. I.,
 281, 9
 द्विगुण तु महानद्यां V. II, P. II.,
 203, 7.
 द्विगुण त्रिगुण चैव V. II., P. I.,
 419, 11
 द्विगुण त्रिगुण चैव V II, P II
 74, 5
 द्विगुण त्रिगुण चैव V. II., P II,
 458, 10.
 द्विगुण त्रिगुणं वाऽपि V. I, P II,
 157, 16
 द्विगुणं पुरुषाणां च V. II, P. II,
 119, 3.

- द्विगुणं पुरुषस्यैव V. II., P. II,
132, 6.
- द्विगुणे व्रत आचीर्णे V. II., P. I.,
291, 2.
- द्विगुणं सवनस्थे तु V. II., P. II.,
65, 2.
- द्विगुण सवनस्थे तु V. II., P. I.,
39, 15
- द्विजघ्नं कुष्ठिन विद्यात् V. II., P. II.,
246, 18
- द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् V. I., P. I.,
197, 8
- द्विजातिभ्य सवर्णाया V. I., P. II.,
417, 19
- द्विजातिप्रवरो विद्वान् V. I., P. II.,
351, 17.
- द्विजानां गोहितार्थं च V. II., P. I.,
283, 9
- द्विजान्कथञ्चिदुच्छिष्टान् V. II., P. I.,
163, 5.
- द्विजः पलाशवृक्षस्य V. II., P. II.,
146, 7.
- द्विजश्चान्द्रायणं कृत्वा V. II., P. I.,
305, 8
- द्विजशुश्रूषणरतान् V. II., P. I.,
429, 1
- द्विज-शिष्यदुहश्चैव V. II., P. II.,
226, 10.
- द्विजशुश्रूषण धर्मं V. I., P. I.,
480, 19.
- द्विजशुश्रूषया शूद्र. V. I., P. I.,
481, 2.
- द्विजशुश्रूषयैवैष V. I., P. I.,
480, 11.
- द्विजस्त्वेकशफानां च V. II., P. II.,
227, 4
- द्विजस्यावधौ तु नौयात्. V. I., P. I.,
135, 1
- द्विजस्य भार्या शूद्रा तु V. I., P. II.,
96, 4
- द्वितीय V. II., P. II., 189, 3.
- द्वितीये चतुरो दद्यात् V. I., P. II.,
290, 2.
- द्वितीये च तृतीये च V. I., P. I.,
319, 8.
- द्वितीया च तृतीया च V. I., P. I.,
232, 7
- द्वितीये च तथा भागे V. I., P. I.,
336, 10
- द्वितीयेऽतिकृच्छ्र V. II., P. II.,
135, 7.
- द्वितीय धर्मशास्त्र तु V. I., P. I.,
13, 6
- द्वितीय पितर तस्या V. I., P. II.,
456, 11
- द्वितीयमान्तर वासः V. I., P. II.,
187, 9
- द्वितीयमायुषां भागम् V. I., P. II.,
139, 11.
- द्वितीयाया स्त्रीजन्म V. I., P. II.,
316, 18
- द्वितीये वा तृतीये वा V. I., P. II.,
28, 9.
- द्वितीये स्तेनाः V. I., P. II.,
317, 13
- द्वितीयेऽहनि कर्तव्य V. I., P. II.,
296, 6.
- द्वितीयेऽह्नि तृतीयेऽह्नि V. I., P. II.,
296, 11.
- द्वित्रिपादृशयोश्चैव V. I., P. II.,
295, 11.
- द्वि प्रमृज्यात् V. I., P. I., 235, 4.
- द्विपुष्करे च नन्दासु V. I., P. II.,
450, 20.
- द्विरैन्दव तु कुर्वाण. V. I., P. II.,
291, 10.
- द्विविधां हि सरकार V. I., P. II.,
17, 19.

- द्विवर्षोऽस्त्रे V. II, P. II., 108, 9
द्विविधस्तु गृही ज्ञेयः V. I., P. I.,
340, 6.
द्विविधा. स्त्रियः V I., P. II.,
82, 12.
द्विशफैकशफ- V II, P. II.,
112, 11.
द्विषता हि हविर्भुक्त V. I., P. II.,
346, 6.
द्विषता हि हविर्भुक्त V I, P. I.,
395, 6
द्वेष्यो भवति लोकेऽस्मिन् V. II, P. II.,
234, 12.
द्विःस्त्रिन्नं परिदग्धं च V. I., P. II.,
377, 3.
द्विहेतु षडधिष्ठानं V. I., P I,
179, 15.
द्वैधीभाव संश्रय च V. I, P. I,
469, 19.
द्वौ देवे पितृकार्ये त्रीन् V I., P. II.,
364, 9.
द्वौ देवे प्राक् त्रय. पितृये V. I, P. II.,
364, 13, 399, 18
द्वौ देवे पितृकार्ये त्रीन् V I, P II,
363, 19.
द्वौ विप्रौ ब्राह्मणामी वा V. II., P. II.,
146, 10
द्वौ मासौ V II., P II., 121, 3
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन V. I, P. II,
372, 1
द्वौ मासौ स्नानमप्यस्य V. II., P. I.,
247, 11
द्वौ हस्तौ युग्मतः कृत्वा V. I, P I.,
261, 4
द्वौ गुरु पुरुषस्येह V. I., P. I.,
331, 1.
द्वौ पादौ बन्धने चरेत् V. II., P. I.,
427, 11.
द्वौ पादौ बन्धने चैव V. II., P. I.,
257, 15.
द्वे भार्ये क्षत्रियस्यान्त्ये V. I., P. II.,
95, 11.
द्वे बहूनि निमित्तानि V. I., P. II.,
470, 5.
द्वे राजन्यस्य V I., P. II, 95, 16.
द्वे द्वे शलाके देवानां V. I., P. II.,
406, 1
ध.
धनुःकर्ता द्यूतवृत्तिः V. I., P II.,
358, 17.
धनिना दक्षिणा देया V. II., P. II,
201, 3.
धनं पुत्रा. कुतस्तस्य V. I., P. II,
323, 22.
धन वेदान् भिषक्सिद्धिं V. I., P.
II, 312, 5.
धन शान्ति V I., P. II., 314, 18
धनमार्यम्णे V. I., P. II., 314, 2
धन्य यज्ञस्यमाशुष्यं V I, P. I,
403, 16.
धनुःप्रभे प्रवृत्तस्तु V I, P. I,
199, 5.
धनं वा जीवनायाल V. II, P II,
55, 2.
धनं वा जीवनायाऽलं V. II, P II,
69, 10.
धनवन्त प्रजावन्तं V I, P II,
438, 17
धनवृद्धिप्रसक्तान्श्च V I, P. II,
355, 5
धन्वतुर्गो महीदुर्गम् V. I, P I,
464, 5
धनापहारे चैव V. II, P II,
113, 9
धनिष्ठासंयुते कुर्यात् V I, P II.,
129, 1.

- धनिर्न वाऽप्युपाराध्य V I., P. I., 483, 12
- धनु शरणां कर्ता च V. I., P. II., 351, 2.
- धनुः सहस्रे द्वे क्रोशः V. I., P. II., 230, 3.
- धनहार्यथ दौहित्रः V. I., P. II., 462, 8.
- धर्मं कुरुत यत्नेन V I., P. II., 292, 16.
- धर्मक्रियां कर्तुमना V I., P. I., 284, 1
- धर्मकृद्वेदविद्याति V. II., P. II., 214, 13.
- धर्मक्रियात्मचिन्ता च V II., P. II., 216, 8.
- धर्मं चर V. I., P. I., 38, 11, 129, 1
- धर्मं जिज्ञासमानाना V. I., P. I., 13, 5.
- धर्मज्ञा बहवो विप्रा V II., P. I., 131, 2.
- धर्मज्ञसमय. V. I., P. I., 138, 1.
- धर्माद्वे जलसम्पन्ने V. I., P. II., 183, 8.
- धर्मेण च द्रव्यवृद्धौ V. I., P. I., 479, 3.
- धर्मेण च यथांक्तेन V II., P. I., 208, 4, 221, 10
- धर्मण पापम् V I., P. I., 38, 10.
- धर्मात्सुखं च ज्ञानं च V I., P. I., 53, 1.
- धर्मा-ऽधर्मौ समौ भूत्वा V. I., P. I., 82, 9.
- धर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः V. II., P. II., 200, 15
- धर्मपत्नी गुरोर्गत्वा V. II., P. II., 270, 14
- धर्मः पाद्भिर्हीनस्तु V I., P. I., 82, 3.
- धर्मपत्न्यामास्ये V. II., P. II., 270, 5.
- धर्मा बहुविधा लोके V. I., P. I., 81, 1.
- धर्ममप्यसुखोऽर्कं V. I., P. I., 220, 10.
- धर्ममर्थं च कामं च V I., P. I., 180, 1.
- धर्ममेव प्रपद्यन्ते V I., P. I., 471, 9.
- धर्माय V II., P. II., 188, 9
- धर्मराजः स्मृत शास्ता V II., P. II., 210, 8
- धर्माऽर्थ-काम-मोक्षाणां V. I., P. I., 177, 6.
- धर्मा-ऽर्थ-कामान् स्वे काले V. I., P. I., 219, 13
- धर्मार्थे नोपयुक्तं च V. I., P. I., 188, 14
- धर्मार्थं यत्मानस्तु V II., P. II., 75, 11
- धर्मार्थं विक्रयं नेया V. I., P. II., 10, 8
- धर्मविघ्नकरिं गार्थाम V. I., P. II., 113, 16.
- धर्मविद्वक्षिणं हस्तम् V. I., P. I., 228, 11
- धर्मो विश्वस्य V I., P. I., 48, 12.
- धर्मोऽप्यवर्तमानेषु V. I., P. I., 116, 16
- धर्मस्य पर्ववक्षेव V II., P. I., 230, 6
- धरा गुरुतरा तावत् V I., P. I., 333, 2
- धाता प्रजापतिः शुक्रः V I., P. I., 405, 15
- धातु प्रकृत्यन्तं येन V I., P. II., 189, 21

- धाता यथापूर्वमकल्पयत् V II., P I, 136, 5
- धात्रीफलैरभावास्यायां V I, P. II., 391, 6
- धान्य-कुप्य-पशुस्तेयं V II., P. I., 17, 3
- धान्य-कुप्य-पशुस्तेयम् V II., P II., 102, 2.
- धान्यकल्कैस्तु फलजैर् V. II., P. I., 180, 8
- धान्य गो-विप्र-देवानां V I, P. I., 412, 6.
- धान्यचौरस्तु हीनांगः V. II., P. II., 261, 13
- धान्यचोरो व्रणी च स्यात् V II., P. II., 263, 13.
- धान्यचोरोऽङ्ग-हीन-स्यात् V II., P. II., 260, 10
- धान्यद् शाश्वतं सौख्यं V I, P. I., 191, 2
- धान्या-ऽन्न-धन-चौर्याणि V II., P. II., 110, 7.
- धान्य यवांसित्लान् माषान् V II., P. II., 255, 17.
- धान्य वासांसि शाकं वा V I, P II., 52, 13.
- धान्य हत्वा भवत्याखुः V. II., P II., 254, 3.
- धार्मिकोऽव्यसनश्चैव V. I, P I., 462, 14.
- धाराद्युतेन तौयेन V. I., P I., 293, 14.
- धारणादस्य सूत्रस्य V. I., P. II., 168, 18.
- धारयेत्प्रह्लाचर्यं च V. I, P. I., 44, 12.
- धार्या सा वर्षमेकं तु V. I., P II 93, 20.
- धावन्त च प्रमत्त च V. I., P I., 330, 6.
- धावतः पूति गन्धे च V. I., P. I., 155, 7.
- धिया यदक्षरश्रेण्या V I., P. I., 304, 10
- धुनिश्च रोचनश्चैव V. I., P. II., 403, 11
- धूप चैवानुपूर्व्येण V. I, P. II., 411, 16
- धूपो गुग्गुलको देयः V I., P II., 394, 11.
- धूम्रायनकृता धर्माः V. I., P. I., 109, 3.
- धेनुप्रदानं विप्राय V. II., P II., 197, 2.
- धेनुप्रदान विप्राय V. II., P. II., 47, 13.
- धेनोरभावे हातव्य V. II., P. II., 197, 5
- ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् V. I., P. II., 342, 11.
- ध्यायीत देवमीशानं V. I., P. I., 372, 14.
- ध्यात्वा हृदि त्वनुज्ञातो V. I, P. II., 159, 21.
- ध्यायन् हरि च ताच्चित्त V. I, P. II., 187, 18.
- ध्येयः सदा सवित्तमण्डलमध्यवर्ती V. I., P. I., 368, 16.
- ध्रुवो धर्मश्च सोमश्च V. I., P. I., 357, 15.
- ध्रुवमाजस्रिकं काम्यं V. I., P. I., 182, 9
- ध्वजी दारोपजीर्वा च V. I., P II., 385, 14
- ध्वजापहारी V. II., P II., 259, 9.
- न.
- नन्दायां भार्गवक्षिं V. I., P. II., 324, 1

- नन्दायां भार्गवदिने V. I., P. II, 450, 17
 न किञ्चिद्वेषजादन्यत् V. I., P. II., 195, 6
 न कुम्भा नोदके सङ्ग V I, P. II, 163, 7
 नक्तं चारिभ्यः V I, P. I, 384, 8.
 नक्तोद्भूतं तु यत्तोयं V. I., P II, 376, 9
 नक्तं चान्न समभ्रीयात् V. I., P II, 145, 5.
 नक्ताध्यं जायते तस्य V. II., P II, 248, 6.
 नक्तमेवोत्तरेण V I, P I., 385, 2
 न कथञ्च न दुर्योतिः V I., P. II., 73, 22.
 न कदा च न कुर्वीत V. I., P I, 225, 7.
 न कर्लीपत्रम् V. I., P. II., 393, 8.
 न कर्मणा न प्रजया V I., P. I, 158, 8.
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य V. I., P. II., 47, 2.
 न कुर्याच्छात्रमेतेषु V. I., P. II., 303, 6.
 न कुर्याद्विस्थाहः V. II, P. I, 11, 2.
 न कुर्याद्विति मीमांसते V. II, P. I., 11, 1.
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं V. II, P I, 248, 3.
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं V. II., P. I., 246, 10.
 न कर्मवित् न वाऽधीते V. I, P. II., 218, 6.
 न कारुणां V. I, P II, 256, 9
 न कलंज्ज भक्षयेत् V. I., P. II, 325, 17.
 न कल्माषां न कपिलो V. I, P. I, 89, 8
 न केवलं ब्राह्मणानां V. I., P. I., 186, 15
 न क्षार-लवण- V I., P. I., 382, 6.
 नक्षत्राणि च वैत्याश्च V II, P. II, 218, 12
 नक्षत्रनिर्देशन V. II, P II., 134, 1.
 नक्षत्रं दृष्ट्वा V I, P I, 313, 5.
 न क्षुत्तुष्णा-भ्रमश्रांतं V. I, P. II., 7, 3.
 नखि-सृष्टि-विपन्नानाम् V I, P. II., 327, 9
 नखानि निकृष्य V I, P. II, 171, 1
 नखानि रोमाणि त्रिज्वा V. II., P I. 242, 1
 न गजभ्रमकृते V. I., P. I., 442, 13
 नम्रा वीना. क्षुधार्ताश्च V. II, P II, 262, 4.
 नम्रो मलिनवस्त्रः स्यात् V. I., P. I, 265, 7
 नमस्तु रग्धवस्त्रः स्यात् V. I., P. I, 265, 8
 न गोमूत्र-पुरीषे तु V I, P I, 271, 13
 नगरं न हि कर्तव्यं V I, P. II, 180, 8
 न गर्भदोषस्तत्रास्ति V. II, P. I., 349, 7.
 न ग्रामजानान्यातांऽपि V I, P II., 143, 2.
 न ग्रामाभिमुखं प्रेत V I, P. II., 280, 10.
 न घृतासिक्त- V I, P I., 443, 1.
 न घर्परस्वरां क्षामा V. I., P. II., 55, 19.

- न च कुर्यात् तृतीयायां V. I, P I, 283, 4.
- न च क्षुधाऽस्य संसीदित् V I., P. I., 466, 8
- न च जन्तुमयी शय्याम् V. I., P. I., 443, 10
- न चातिच्छिद्रदशनां V. I., P II., 56, 5.
- न चाऽतिथिं पूजयति V. I., P. I., 402, 12
- न चैतद्विष्टे देवानां V. I., P. II., 270, 20.
- न चोत्पात-निमित्ताभ्यां V. I., P. II., 189, 16
- न च तैलाभ्यन्तक्षिराः V I., P. I., 443, 13.
- न च द्विजातयो ब्रूयु V. I., P II., 424, 18
- न चोद्दीक्षेत भुञ्जानान् V I., P. II., 424, 2.
- न चाध्ययनशील स्यात् V. I., P. II., 195, 11
- न चैनं भुवि शक्नोति V. I., P I., 448, 4.
- न च निर्धुनुयात् केशान् V. I., P. I., 203, 8.
- न चाऽनिसृष्टो गुरुणा V I., P. I., 335, 14
- न चापि भग्नशयने V. I., P. I., 442, 7.
- न चपल V. I., P. I., 443, 3.
- न च प्राणिवधो यत्र V. II., P. I., 179, 9.
- न च भिन्नासनगतो V. II., P. I., 138, 10
- न चैवं देहमाभित्य V. I., P. II., 194, 8.
- न च मन्त्रोपनीता स्यात् V. I., P. II., 93, 4.
- न चर्मोपरिसंस्थश्च V. I., P. I., 424, 3.
- न चाऽलिप्यत दोषेण V. II., P. I., 414, 13.
- न चैष मासमभीष्टः V. I., P II., 293, 16.
- न च वैदयस्य कामः स्यात् V. I., P I., 478, 11.
- न च शोचत्यसम्पत्तौ V. II., P. II., 217, 4.
- न चाऽभ्रुपातः पिण्डो वा V. II., P I., 20, 9, 21, 14
- न चाभ्रुपातयेत् जातु V I., P. II., 424, 1.
- न च सौख्यमवाप्नोति V. II., P. II., 268, 8.
- न च सौपानक्को V. I., P. I., 226, 2
- न चाऽसमाहितमनाः V I., P. I., 306, 4
- न जातीकुसुमानि V. I., P. II., 393, 8.
- न जपेत् पैतृकं जप्यं V. I., P. II., 460, 1
- न जीर्णदेवायतने V I., P. I., 225, 3
- न जीर्ण-मलवद्वासा V I., P II., 54, 11
- न जीवित्पितृकं कुष्णैः V. I., P I., 355, 17.
- न दान्न रजकस्याजं V II., P I., 380, 3
- नट-नतक-तक्षाण V. II., P. I., 380, 7
- नटादिप्रेक्षण द्यूत V I., P. II., 184, 1
- नदी शैलूषकी चैव V. II., P. I., 334, 1
- नडन्तिकायाम् V. I., P II., 306, 1

- न तु कराच्चिन् V I, P II, 124, 1
 न तु नेजकधौतेन V. I, P I., 264, 11.
 न तु नैमित्तिकेन स्यात् V. II, P I., 167, 3.
 न तेन शुद्धिमाप्नोति V. II., P I., 134, 2
 न तत्कलमवाप्नोति V I, P II., 390, 5
 न तापसैर्भ्राह्मणैर्वा V I, P II., 190, 6
 न ताभिः सहभोक्तव्य V II, P I., 403, 4
 न स्यजेत् सूतकं वाऽपि V. I., P II., 210, 15.
 न स्यजेत् सूतके वाऽपि V I., P. I., 302, 9
 न स्याज्य क्षणमप्येतत् V I, P. I., 130, 8
 निस्य त्रिषवणरनायी V I, P II., 163, 20.
 न तत्र धर्मा सावन्ति V. I., P I., 132 1
 न तत्र बहुश. कुर्यात् V I, P I., 243, 5
 न तत्र सूतकं तद्वत् V I, P II., 258, 6
 न तीर्थे V I, P I., 477, 13
 न तीर्थवासी नि-य स्यात् V I, P II., 195, 10.
 न त्वल्पदक्षिणैर्भ्रजैः V I, P I., 169, 18.
 न तु विख्यापयेत् पिण्ड V II, P I., 302, 19.
 न त्वेवैना प्रयच्छेत् V I, P II., 77, 18.
 न तिष्ठति तथाऽऽशीन V I, P II., 45, 9.
 न तिष्ठन्सु V. I, P. I., 477, 11
 न तस्य कार्यं करणं च V. I, P. I., 102, 11; 104, 8.
 न तस्य वीषमिच्छन्ति V. I., P I., 425, 12.
 न तस्य दहनं कार्यं V I, P II., 232, 6
 न तस्य निष्कृतिर्वृष्टा V II, P. I., 14, 9
 न तस्य निष्कृतिर्वृष्टा V. II., P I., 203, 8.
 न तस्य प्रतिमोकोऽस्ति V II., P II., 12, 10
 न तस्य शुद्धिर्निर्विष्टा V II, P II., 72, 11
 न दण्डेन न यष्ट्या वा V I, P. II., 7, 2
 नदीतटेषु तीर्थेषु V I, P II., 301, 1
 नदीतीरेषु गोष्ठेषु V II, P I., 139, 9
 नदी-नद-मडागेषु V I, P I., 185, 1
 न दानादधिकं किञ्चित् V I, P. I., 177, 2
 न दीनां नापि वा कुर्वी V I, P II., 124, 3
 नदीमृत्तिकाया वापि V II, P II., 186, 2
 न देया पितृकार्येषु V I, P II., 393, 15
 नद्या तीर्थे ऋद्धे वाऽपि V I, P I., 294, 2
 नद्या यच्च परिभ्रष्ट V I, P I., 286, 2
 नद्योर्वा सङ्गमे शास्त V I, P II., 304, 15
 नद्वि पक्कम् V I, P II., 382, 9
 न देव नापि पित्र्यं च V I, P II., 467, 11

- नदेवायतनं गच्छेत् V I, P II, 133, 9.
- ननुधर्मा V. II, P. II, 283, 20.
- नदीषु देवखातेषु V I, P I, 270, 1.
- न दोषः पक्वतैलेषु V. I, P. I, 283, 12.
- नदीषु बहुतोयासु V I, P I, 363, 12.
- नदीषु बहुतोयासु V. I, P II, 307, 9.
- नदूषयन्ति विद्वांसो V II., P I, 190, 17.
- नदीसङ्गमे वा V. II, P. I, 68, 7
- नदी-समुद्रतीरे वा V. I, P. II, 304, 13.
- न देहो भविता तत्र V I., P. II, 183, 3.
- न धान्य-V. I., P I, 443, 4.
- न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु V. I., P I., 159, 3.
- न नखेन न काष्ठेन V I, P. II, 406, 9
- न नम्र-V. I, P I., 442, 12
- न नदीतीरमासाद्य V. I., P I, 225, 5.
- न निन्देन्न प्रशंसेत् V II., P I, 302, 20
- न निन्देत् योगिनः सिद्धान् V I, P. II, 133, 12
- न नारिकेलैर्न च कालकेन V II, P I, 275, 9.
- न निशान्ते प्रतिश्रान्ते V I, P I, 154, 8
- न पश्यहि-प्रेष्यनाम्नी V I, P II, 55, 14
- न पञ्चस्थां विषम दद्यात् V II, P II, 112, 1
- न ब्रह्माभिव्याहरेत् V. I, P. II., 30, 6.
- न पृच्छेद्भोजन-चरणे V I., P I, 405, 4.
- न पञ्चदशकृते V. I., P. I., 442, 13.
- न प्रचारं गृहे कुर्यात् V. II, P I, 346, 5.
- न पितृणां तथैवान्ये V. I., P II, 441, 14.
- न पातुकास्थितो वाऽपि V II., P. I., 138, 11
- न पादौ न शिरो बस्ति V. I., P I, 424, 10
- न पादौ न शिरो बस्ति V I, P II., 425, 19
- न पदां पाद्माक्रम्य V I., P I, 306, 7.
- न पद्मधां कर्षेत् V I, P II, 50, 2.
- नप्त्री पुत्री च पौत्री च V II, P I, 325, 11
- न पिबेन्न च भुञ्जीत V I, P I, 426, 1
- न परस्परमर्ध्याः स्थु V I, P II, 345, 15
- न प्रतिगृह्णीयात् V I., P I., 426, 19
- न प्रतिगृह्णीयात् V I, P II, 423, 9
- न प्रातर्न प्रदोषश्च V I, P I, 291, 6
- न प्रेतत्वमवाप्नोति V I, P I, 280, 6
- न प्रातिवद्वाशेष V I, P I, 125, 12.

- न प्रसारितपादस्तु V I, P. I., 423, 18.
 न पर्युषितम् V I., P. II., 382, 9
 न पूर्वे गुरवे किञ्चित् V. I., P. II., 52, 10
 न पूर्वैर्ण विशुद्धिः स्यात् V. I., P. II., 264, 19
 न पलाशशयने V I, P. I., 442, 12.
 न वुष्येत तस्य तत् पात्र V I, P. II., 192, 12
 न फालकृष्टम् V I, P. II., 134, 6
 न फालकृष्टे न जले V I, P. I., 225, 2
 नफालकृष्टमश्रीयात् V I, P. II., 143, 1.
 न बक्रत्रतिक्रं पापे V I, P. I., 187, 9
 न बीजी भाममर्हति V II, P. I., 44, 14.
 न बन्धून्दिष्यात् V. II., P. I., 38, 18.
 न ब्रह्म कीर्तयित्वाऽपि V. I., P. I., 425, 4
 न ब्राह्मण-क्षुत्रिययो V I, P. II., 96, 11
 न ब्राह्मणस्य त्वतिथि V I, P. I., 400, 11
 न बाह-सक्थितस्थश्च V. I., P. I., 423, 19
 न भुक्त्वाऽलङ्कृतो योगी V. I., P. I., 270, 3
 न भैक्षं परपाकात् V I, P. II., 189, 7
 न भक्षयेत् पालाश V I, P. I., 253, 3
 न भोजनार्थं स्वे विप्र. V I, P. I., 406, 2.
 न भिक्षे V. I., P. I., 1, 443
 न भिक्षां प्रतिपद्येत V. I., P. I., 290, 16
 न भिक्षभाजने चैव V. I., P. I., 425, 2.
 न भर्तार द्विष्यात् V. II., P. I., 33, 7
 न भार्यादर्शनेऽश्रीयात् V I., P. I., 125, 8
 नभस्यकृष्णपक्षे तु V I, P. II., 322, 8
 नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे V. I., P. II., 311, 3.
 नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे V. I., P. I., 156, 10
 नभस्यस्याऽपरे पक्षे V. I., P. II., 319, 10
 नभस्यस्याऽपरे पक्षे V. I., P. II., 322, 12.
 नभस्यस्यापर पक्षो V. I, P. II., 319, 7.
 न मुखेनोपधमेत V. I, P. II., 50, 3.
 न मुख्या विप्रुष V. I, P. I., 245, 1.
 नमो गोभ्य श्रीमतीभ्यः V. II, P. I., 249, 1
 न मृण्मयानि कुर्वीत V I., P. II., 392, 17
 नमो नमो V II., P. II., 174, 14.
 नमो नमः कृष्णाय V. II., P. II., 175, 8
 नमो नमश्चन्द्र V II, P. II., 176, 1.
 नमो नमो ज्येष्ठाय V. II., P. II., 175, 9.
 नमो नमो कीर्त्तय V II, P. II., 175, 12
 नमो नमो नीलमीशाय V. II., P. II., 175, 7.

- नमो नमो रुद्राय V. II., P. II., | नमस्कार प्रकुर्वीत V. I., P. I.,
175, 3 327, 10.
- नमो नमस्तीक्ष्णाय V. II., P. II., नमस्कुर्वान्महादेवम् V. I., P. I.,
175, 13 372, 11.
- नमो नम सत्याय V. II., P. II., नमे स्तेनो जनपदे V. I., P. I.,
175, 10. 200, 17.
- नमो नम सौम्याय V. II., P. II., न मांसभक्षणे दोषो V. I., P. II.,
175, 13. 389, 11.
- नमो नम सूर्याय V. II., P. II., न यक्ष-नागायतने V. I., P. I.,
175, 6. 442, 3.
- न भूत्रं पथि कुर्वीत V. I., P. I., न याचते द्विजो मूढ V. I., P. II.,
225, 1. 422, 19.
- न भिन्नमतिरिथि कुर्यात् V. I., P. I., न यज्ञे गोवध कार्यं V. I., P. I.,
309, 2. 133, 13.
- न भन्त्रा कारणं तत्र V. I., P. II., न यतिर्न वनस्थश्च V. I., P. II.,
90, 18, 91, 2. 148, 6
- नमो ब्रह्मणे इति V. I., P. I., न यज्ञोपवीत V. I., P. II.,
346, 4 171, 6
- नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च V. II., P. I., न यज्ञार्थं धनं शूद्रान् V. I., P. I.,
249, 5 198, 3
- न मीमास्यानि शौचानि V. II., P. I., न यावदुपनीयन्ते V. I., P. I.,
146, 2. 231, 16
- न न्रियेत सम भर्त्रा V. II., P. I., नरकाणां शतं गत्वा V. I., P. II.,
56, 7. 366, 16
- नमो विवस्वते ब्रह्मन् V. I., P. I., नरके तेऽन्धतामिक्षे V. II., P. II.,
364, 5. 264, 5
- नमो रुद्राय V. II., P. II., न रक्तमुल्वण चान्ध- V. I., P. II.,
193, 13 54, 12
- नम स्वधायै स्वाहायै V. I., P. II., नरक प्रतिपद्यन्ते V. II., P. II.,
401, 20 210, 2.
- न म्लेच्छाश्चाधि-V. II., P. II., नरकार्णवे महाघोरे V. II., P. II.,
142, 4 208, 7
- न म्लेच्छभाषा शिक्षेत V. I., P. II., नरके रौरवे घोरे V. I., P. II.,
134, 13 178, 2
- नमस्कारेण मन्त्रेण V. I., P. I., नर्क्ष वृक्ष-नन्दीनाम्नी V. I., P. II.,
481, 16 55, 13
- नमस्कृत्वाऽव्ययं विष्णु V. I., P. I., न रक्षति च यो हारान् V. II., P. I.,
441, 16. 43, 11.

- नरो गोगमनं कृत्वा V. II., P. I., 340, 19.
 नरो गोगमने कुर्यात् V. II., P. I., 340, 12.
 न राजाज्ञाकारिणां V. I., P. II., 256, 10.
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयात् V. I., P. I., 199, 7.
 न राज्ञां V. I., P. II., 256, 7.
 न राज्ञामघवेषोऽस्ति V. I., P. II., 257, 8.
 नर पापात् प्रमुच्येत V. II., P. II., 201, 8.
 नर्यै भस्माऽग्निहोत्रान्तं V. I., P. I., 318, 16.
 नरमांस श्वमांस च V. II., P. I., 371, 1.
 नर्मदोत्तरभागे तु V. I., P. II., 129, 15.
 नर्मदा-ब्राह्मणीरे V. I., P. II., 304, 8.
 नरा-ऽश्वमेधौ मद्यं च V. I., P. I., 133, 10.
 नरा-ऽश्वोद्-वराहैश्च V. II., P. I., 66, 4.
 नरकेषु क्रमणैव V. II., P. II., 242, 12.
 नरो ह्येकोपवासेन V. II., P. I., 125, 7.
 न वक्तारं पुनर्यान्ति V. I., P. II., 196, 2.
 न वेग धारयेत् V. I., P. I., 224, 6.
 नवाङ्गुले मध्यमं स्यात् V. I., P. I., 267, 3.
 न धीजयेद्वा वस्त्रेण V. I., P. II., 133, 10.
 न विज्ञात V. I., P. I., 52, 7.
 न वट-स्रक्षोत्सुम्बर V. I., P. II., 379, 7.
 न वृथा वारिमग्नानां V. I., P. I., 270, 15.
 न विधौ परः शब्दार्थं V. I., P. II., 298, 11.
 नवधा सङ्कर-प्रोक्तो V. II., P. I., 28, 13.
 नवोदको दशाह च V. I., P. I., 137, 3.
 न वैष्पाठमात्रेण V. I., P. I., 151, 8.
 न विद्युःश्वस्तनम् V. I., P. I., 52, 7.
 न विद्युद्गन्धकृते V. I., P. I., 443, 1.
 न विद्यन्ते यतस्तेन V. I., P. I., 74, 7.
 न विद्यमाने पूर्वोक्त V. I., P. I., 241, 3.
 न विद्यया केवलया V. I., P. I., 184, 13.
 नवानीतार्घपात्रं च V. I., P. II., 300, 14.
 नवान्न-त्रौल-गोदाने V. I., P. II., 461, 4.
 न विप्रं स्वेषु तिष्ठसु V. I., P. II., 279, 7.
 नवम एकखुरा V. I., P. II., 317, 18.
 नवमैकादशे चैव V. I., P. II., 448, 8.
 न घामनां नातिदीर्घां V. I., P. II., 56, 4.
 नवमी नाभिमध्ये तु V. I., P. I., 367, 15.
 नवम्यां गन्धलेप तु V. I., P. I., 368, 7.

- नवम्यां दारिकार्थं स्यात् V I, P. II, 110, 16
- नवम्यां भानुवारे च V. I, P. I, 253, 7
- नवमे वाससां त्यागः V I, P II, 294, 1
- नवमिश्रं षडुत्तरम् V I, P II, 449, 3
- नवियुक्ता त्वचा चैव V I, P II, 39, 20
- न व्रतिनां V I, P II, 256, 8.
- न व्रतोपवास-V II, P I, 38, 9
- न व्रतेनोपवासेन V. II, P I, 37, 3
- न वार्यापि प्रयच्छेत्सु V I, P. I, 187, 8
- न वर्षधाराभि. V I, P I, 247, 10
- न वै वाचो न चक्षूषि V I, P I, 127, 3
- नवं वा निर्मल वाऽपि V II, P I, 365, 3
- नवावरान भोजयेत् V I, P II, 363, 9
- नवश्राद्धं तु दम्पत्यो V I, P. II, 469, 8
- नवश्राद्धानि पञ्चाह V I, P. II, 448, 14
- न वाऽश्रुपात पिण्डो वा V I, P II, 226, 10
- न विष्ण्वाराधनात् पुण्य V I, P I, 371, 18
- न वेष्टितशिराश्रापि V I, P I, 424, 1
- न वसेत यति षट्सु V I, P II, 184, 4
- नव सप्त विशां राज्ञा V I, P II, 448, 18
- नवसमा राजन्यस्य V II, P I, 98, 17
- न वस्त्रपीडनं कुर्यात् V II, P I, 164, 14.
- न शोचन्ति तु यत्रैता V. I, P. II, 112, 2
- न शौचं वर्षधाराभि. V. I, P I., 231, 2
- न शृण्वन्ति शुरोर्वाक्य V. II, P. II, 238, 16.
- न शूद्र द्विजेन V I, P II., 279, 12.
- न शूद्रो यजमान वै V I, P II., 280, 2
- न शूद्रराज्ये निवसेत् V. I., P II, 133, 3.
- न श्मशान-V. I, P. I, 443, 2
- न श्मश्रुभिरुच्छिष्ट V I, P. I., 245, 13
- न श्मश्रुव्यञ्जनवती V I, P II, 55, 18
- न शयीत समं भर्त्रा V II, P I, 346, 6
- नश्यते नाऽत्र सन्वेह V II., P I, 215, 5
- नश्यन्ति तामसा भावा V I, P I., 481, 1
- नष्टेऽमौ निधिवद् द्यात् V II, P II, 109, 15
- नष्टे जलपावित्रे वा V. I, P II, 172, 21.
- नष्टे दण्डकाष्ठे V II, P II, 148, 10
- नष्ट देवलको दत्तम् V I, P I, 188, 5
- नष्टे मृते प्रव्रजिते V I, P II, 91, 8
- नष्टाया मेखलाया V II, P II, 148, 12
- नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे V I, P I, 395, 17
- न रा किञ्चिदुपाश्रीयात् V I, P II, 188, 22.

- न संक्रामन्न च हसन् V. I, P. I, 306, 8.
 नस्तःसकलपाशैर्वा V. II., P. I., 261, 4.
 न स तत्फलमाप्नोति V. I, P. I., 405, 19
 न सत्रिणां V I, P II, 256, 8.
 न सा दैवे न सा पित्र्ये V. I., P. II., 463, 20
 न सा दैवे न सा पित्र्ये V I, P II, 87, 15.
 न साधयन्ति कार्याणि V II, P II, 228, 13
 न सांपानद्वेष्टितशिरा. V. I, P. I, 329, 7
 न स पापेन लिप्येत V I, P I, 197, 2
 न साम्परायिक तस्य V I, P II, 347, 6.
 न सपर्णा नातियामा V I, P II, 39, 22
 न स्पृशेद्दामहस्तेन V. I, P II, 425, 18.
 न स्पृशेद्दामहस्तेन V. I., P. I., 424, 9
 न साम-यजु-ऋग्वर्ग- V. I, P. I., 83, 9
 न स्त्रीभिर्न च बालेन V I, P. II, 435, 12
 न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं V II., P. I., 37, 21.
 न स्वपेच्च तथा गर्ते V. I, P. I, 442, 5
 न स्वयम् V I, P. I., 477, 12
 न ससस्वेषु गर्तेषु V. I, P. I, 225, 4.
 न सहेत यशस्तेषां V. II., P. II., 222, 3.
 न हि कर्म क्षीयते V II., P. I, 11, 2
 न हि तेषामतिक्रम्य V II, P I., 211, 15
 न हुत न तपस्तप्त V. II, P. I., 240, 11
 न हायनेर्न पलितै V I., P. I, 331, 13
 न हि स्मृता. शेषभाजो V. I, P II., 415, 7
 न हसन् V I, P I, 246, 9.
 न हिंस्यात्सर्वभूतानि V I, P I, 69, 2
 न ह्यस्य विद्यते कर्म V. I., P. II, 30, 1
 न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषा V. II., P. I., 320, 15
 न ह्यस्मिन् युज्यते कर्म V. I., P. II, 91, 8
 नाऽऽकाशे V I, P I., 412, 12.
 नाऽऽकाशे सर्वशून्ये च V. I, P. I., 412, 9
 नाऽकृत्वा लभते किञ्चित V II, P. II, 247, 6
 नाऽऽक्रामेत् कामतः छायां V I, P. II, 133, 16.
 नागाना विप्रियं कुर्वन् V I., P. II, 226, 1
 नागानां विप्रियं कुर्वन् V II, P I., 21, 2
 नामिषुष्टे V. I, P. I, 413, 1
 नामिमधितिष्ठेत् V. I, P. II., 50, 2.
 नामिसंस्कार V. I., P. II.,
 नागर चात्र वै देयं V I., P. II., 369, 17.

- नाऽगारे नाऽऽसने नाऽञ्जे V I, P II,
163, 8.
- नाऽङ्गुलिभिः V. I, P. I., 246, 7.
- नाऽङ्गुलीभिः स्वकान्दन्तान् V. I, P
I, 252, 15.
- नाङ्गुष्ठादाधिका कार्या V. I, P II.,
30, 19.
- नाजीर्णमुक्त. V I, P II., 50, 4
- नाजीर्णे भोजनं कुर्यात् V. I, P
I., 423, 13.
- नाऽज्ञातेन सम गच्छेत् V I, P. I.,
134, 4
- नाञ्जलिना पिबेत् V I., P I,
248, 1.
- नाऽक्षिणां नान्यकामा V. I, P
II, 103, 1
- नाऽऽण्ड्योनाम राज्ञोऽस्ति V I, P.
I, 416, 16
- नाऽऽण्ड्योनाम राज्ञोऽस्ति V I., P
I, 417, 2
- नाऽऽत्वा मिष्टमश्नीयात् V I, P I,
424, 2
- नाद्यात्सूर्यग्रहात् पूर्वम् V. I, P I,
435, 11.
- नादर्शं वै समीक्षेत V I, P. II
46, 11.
- नाऽऽवुष्टां दूषयेत् कन्यां V. I., P
II, 92, 11.
- नाधिकं दद्यात् V I, P I., 426, 19
- नाऽऽद्येतव्य न वक्तव्यं V. I, P. II
177, 2
- नाऽऽद्येतव्य न वक्तव्य V I, P II,
195, 2
- नाऽऽद्यापयति नाऽर्धाति V II, P. I,
208, 17.
- नाध्यापनाद् याजनाद्वा V. II, P I,
414, 8.
- नाध्यापनाद् याजनाद्वा V I., P I,
195, 19
- नाऽधार्मिकैर्बुद्धे ग्रामे V. I, P. II.,
133, 2
- नान्दीमुखान् पितृगणान् V. I, P II,
461, 10.
- नान्दीमुखाः पितरः पितामहा V I,
P II, 459, 15
- नान्दीमुखा पितर प्रीयन्ताम् V. I,
P II, 459, 14
- नान्दीमुखान् पितृमर्चयिष्यते V. I.
P II, 456, 14.
- नान्दीमुखान् पितृनावाहयिष्ये V. I,
P. II., 459, 13.
- नान्दीमुखे सत्य-वसू V. I., P. II,
403, 16.
- नान्धकारे न संध्यायां V. I, P. I,
425, 5.
- नाधितिष्ठेत् शक्रमुत्र-V. I., P II.,
134, 14
- नान्तरा भोजनं कुर्यात् V. I, P. I.,
423, 2.
- नान्तर्वासो विना जातु V. I., P. I.,
263, 5
- नाऽन्वये सति सर्वस्व V. I., P. I.,
189, 19
- नात्र-पानादिकं श्राद्धे V. I, P. II.,
423, 11
- नानध्यायोऽस्ति वेदानां V I, P I,
158, 21
- नानिबद्धेक्षणा तद्वत् V I, P II,
55, 20
- नानियुक्तोऽभ्यासनस्थः V I, P. I.,
426, 18
- नान्यतो ज्ञायते धर्म. V I., P I.,
337, 7

- नान्यत् पश्यामि जन्तूनां V. II, P II, 162, 12
- नाऽन्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो V II, P I, 58, 11
- नान्य प्राणी महाभाग V II, P II., 209, 2
- नान्यविद्याऽभियुक्तश्च V I, P II, 196, 10
- नान्यो विमुक्तये पन्थाः V I, P. I, 444, 12
- नान्यस्मै कस्मै च न V I, P I, 77, 12
- नागुरोर्धोऽस्त्यनध्याधे V I, P I, 158, 16, 348, 11
- न नारीमध्ये V I, P. I, 443, 8
- नानाविधो वातरोगो V II, P. II, 279, 8
- नाऽनुशासन-वादाभ्यां V I, P II, 189, 17
- नाऽनिष्टां न प्रकृपितां V I, P II, 102, 19.
- नानुष्ठेय मनुष्यैस्त-V I, P II, 68, 17
- नाऽनाहिताग्निर्नाऽविद्वान् V I, P I, 200, 18.
- नापि कीर्त्ये न धर्माय V I, P. I, 178, 4.
- नाऽऽपश्चार्मे च V I, P II, 50, 3.
- नाऽऽपाणीयमन्नमभीयात् V. I., P II., 382, 8
- नाऽपात्रे विदुषा किञ्चित् V I, P I., 177, 12
- नाऽपरीक्षित V I, P I, 116, 14
- नाऽपवित्रेण हस्तेन V I, P II, 418, 10
- नाऽपाश्रितो न जल्पन्श्च V. I, P I., 306, 2
- नाऽप्राह्मणे गुरौ शिष्यो V I, P II, 43, 16
- नाभि-रूपान्तराद्भूते V II, P I, 127, 12.
- नाऽशुक्त क्षीयते कर्म V. II., P. I, 11, 12
- नाभिं च हृदयं तद्वत् V I, P I, 238, 9
- नाभिनन्देत मरण V I., P II, 194, 3
- नाभिमात्रे जले स्थित्वा V I, P I, 261, 7
- नाभेरूर्ध्वे नर स्पृष्ट. V II, P I., 187 14
- नाभेरूर्ध्वं तु दृष्टस्य V. II, P I, 67, 14.
- नाभेरध सस्पर्श V I, P. I., 306, 6
- नाभिरक्षान्तिं च शक्ताः V. II., P. I, 9, 10
- नाऽभिवाद्यागनु विप्रेण V I, P I, 327, 4
- नाऽभिवाद्यं स विदुषा V I, P I, 321, 12.
- नाऽभिव्याहारयेद्ब्रह्म V I, P II., 465, 12.
- नाभिसस्पर्शनाम्नागा. V I., P I, 250, 10
- नाऽभ्यङ्गमर्के न च भूमिपुत्रे V. I, P I., 282, 2
- नामकर्मणि बालानां V I, P II., 461, 8
- नाम गौत पितृणां तु V I, P II, 398, 12

Vol. I. and Vol. II.

- नामधारकविप्रा ये V II, P. II, 201, 1.
- नामधारकविप्रस्तु V I, P. II, 219, 3
- नामधेय दशम्यां तु V. I., P II, 24, 10.
- नामधेय दशम्यां च V I, P. II, 25, 1
- नाम्नो हन्तोद्भवान् चौडात् V I, P II, 243, 11
- नामान्युच्चार्य विधिना V. I, P I, 267, 15
- नामावास्यायां V I, P II, 100, 16
- नायसेवैव पात्रेण V. I, P. II, 418, 11.
- नारी खल्वननुज्ञाता V II, P. I., 37, 17
- नारीणां विक्रय कृत्वा V II, P. II, 132, 5.
- नारीणां विक्रय कृत्वा V. II, P. II., 119, 2.
- नार्तवे द्विवा V I, P II, 100, 1
- नार्धरात्रे न मध्याह्ने V I, P I., 425, 1
- नार्द्रपादः स्वपेत् V. I, P I, 442, 11.
- नार्द्रवेशे V I, P I, 442, 12
- षाऽऽर्द्रवासा न नमश्च V I, P I, 442, 8
- नाऽऽर्द्रवासा नाऽऽर्द्रशिरा V I, P. I, 423, 17
- नारायणबलिः कार्यो V II, P I, 23, 6
- नारायणीयम् V II, P II, 157, 11
- नारायणे सगुह्दिश्य V I., P II., 227, 6
- नार्थमण पुञ्जति V. II, P. I, 448, 13
- नार शौन तथा मांस V II, P. I, 408, 10.
- नारी स्वर्गभवामोति V II, P I, 37, 4
- नालिकां बालपुष्प च V II., P. I., 401, 3
- नालिका-क्षण-छत्राक-V I, P II., 375, 9
- नाऽलोमिकां नाऽतिलोमां V I, P. II, 55, 12.
- नाल्पत्व वा बहुत्वं वा V. I., P I., 179, 17.
- नावामोति गृही लोकान् V. I., P. I., 216, 15.
- नावामोति गृही लोकान् V. II., P. I 404, 7.
- नावसुद्धयन्ति ये चैव V I, P I, 130, 11.
- नाऽवमन्येत वै भूष्णु V I, P II, 133, 18
- नाऽविशालां न वै भमां V I, P. I, 443, 9
- नावश्य तु युवानोऽस्य V I, P II, 326, 15.
- नाऽविस्पष्टमधीर्यीत V I, P I, 154, 7
- नाऽऽवाहनाशौकरण V I, P I, 383, 9
- नाऽऽशौच क्रीर्तितं सद्भिः V I, P II, 254, 4
- नाऽऽशौच नोदक नाशु V I, P II, 224, 15
- नाऽऽशौच विद्यते पुत्र. V I, P II, 212, 19, 260, 1
- नाऽऽशौचं सूतके प्रोक्त V I, P. II, 254, 8.
- नाऽऽशौच सूतके प्रोक्त V I, P II, 215, 4
- नाऽशुद्धिं प्रयावाशौचे V I, P II., 235, 15

- नान्यत् पश्यामि जन्तूनां V II, P II, 162, 12
- नाऽन्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो V II, P I, 58, 11
- नान्य प्राणी महाभाग V II, P II., 209, 2
- नान्यविद्याऽभियुक्तश्च V I, P II, 196, 10
- नान्यो विमुक्तये पन्थाः V I, P I, 444, 12
- नान्यस्मै कस्मै च न V I, P I, 77, 12
- नानुरोधोऽन्यनध्याये V I, P I, 158 16, 318, 11
- न नारीमध्ये V I, P I 113, 8
- नानाविधो वातरोगा V II, P II., 279, 8
- नाऽनुशासन-वादाभ्यां V I, P II, 189, 17
- नाऽनिष्टां न प्रकृपिता V I, P II, 102, 19.
- नानुष्ठेयं मनुष्यैस्त-V. I., P II, 68, 17
- नाऽनाहिताग्निर्नाऽविद्वान् V I, P I, 200, 18.
- नापि कीर्त्ये न धर्माय V I, P I., 178, 4
- नाऽऽपश्चाग्ने च V I, P II, 50, 3
- नाऽऽपणीयमन्नमर्मायात V. I, P II, 382, 8
- नाऽपात्रे विवृषा किञ्चित् V I, P I, 177, 12
- नाऽपरीक्षित V I, P I, 116, 11
- नाऽपवित्रेण ऋतेन V I, P II, 418, 10
- नाऽपाश्रितो न जल्पश्च V I, P I., 306, 2
- नाऽप्राह्मणे गुणौ शिष्यो V I, P II., 48, 16
- नाभि-रुण्डान्तरंग्दूते V II, P I, 127, 12
- नाऽभक्त क्षीयते कर्म V II, P I, 11, 12
- नाभिं च हृन्त्य तद्वत् V. I, P I., 238, 9
- नाभिनन्देत मरण V I, P II, 194, 3
- नाभिमित्रे जले स्थित्वा V I, P I, 201, 7
- नाभेरूर्ध्वं नर स्पृष्ट V II, P I, 187 14
- नाभेरूर्ध्वं तु वृष्टस्य V II, P I, 67, 14.
- नाभय सम्पर्श V I, P I, 306, 6
- नाभिरक्षन्ति अक्षताः V. II, P I, 9, 10
- नाऽभिव्याहारतु विप्रण V I P I, 327, 4
- नाऽभिव्याह्य स विवृषा V I, P I, 321, 12.
- नाऽभिव्याहारयेद्ब्रह्म V I, P II., 169, 12.
- नाभिसम्पर्शनात्प्रागा V I, P I, 200, 10
- नाऽभ्यङ्गमर्के न च भूमिपुत्रे V. I., P I, 282, 2
- नामकर्षण बालाना V I, P II, 461, 8
- नाम भाव पितृणां तु V I P II, 398 12

- नामधारकविप्रा ये V II, P II, 201, 1
- नामधारकविप्रस्तु V. I, P II, 219, 3
- नामधेय दशम्या तु V. I, P. II, 24, 10.
- नामधेयं दशम्यां च V I., P II, 25, 1
- नाम्नो वन्तोऽह्वात् यौडात् V I, P II, 243, 11
- नामान्युच्चार्य विधिना V I, P I, 267, 15
- नामावास्यायां V. I, P II, 100, 16
- नायसेव पात्रेण V I, P II, 418, 11.
- नारी खल्वननुज्ञाता V II, P I., 37, 17
- नारीणां विक्रय कृत्वा V II, P. II, 132, 5.
- नारीणा विक्रय कृत्वा V II, P. II., 119, 2
- नार्तवे दिवा V I, P II, 100, 1
- नार्थरात्रे न मध्याह्ने V I, P I, 425, 1
- नार्द्रवाहः स्वपेत् V I., P I, 442, 11.
- नार्द्रवशे V I, P I, 442, 12
- नाऽऽर्द्रवासा न नमश्च V I., P I, 442, 8
- नाऽऽर्द्रवासा नाऽऽर्द्रशिरा V I, P I, 423, 17
- नारायणबलि. क्वायो V II, P I, 23, 6
- नारायणीयम् V II, P II, 157, 11
- नारायणे समुद्दिश्य V I, P II, 227, 6
- नार्यमण पुञ्जति V II, P I, 448, 13
- नार शौन तथा मास V II, P I, 408, 10.
- नारी स्वर्गमवाप्नोति V. II, P. I, 37, 4
- नालिकां बालपुष्प च V II, P. I., 401, 3
- नालिका-शण-छत्राक-V I., P. II, 375, 9
- नाऽलोमिकां नाऽतिलोमं V I, P. II, 55, 12
- नाल्यत्व वा बहुत्वं वा V. I., P I., 179, 17.
- नात्रामोति गृही लोकात् V. I., P. I., 216, 15.
- नात्रामोति गृही लोकान् V II, P I 404, 7
- नावसुद्धमन्ति ये चैव V I, P I, 130, 11
- नाऽवमन्येत वै भूष्णु V I, P II, 133, 18
- नाऽविशाला न वै भग्ना V I, P. I., 443, 9
- नावश्य तु युवानोऽस्य V I, P II, 326, 15
- नाऽविस्पष्टमधीर्यात् V I, P I, 154, 7
- नाऽऽवाहनाशौकरुण V I, P I, 388, 9
- नाऽऽशौचं कीर्तित सङ्घिः V. I, P II., 254, 4
- नाऽऽशौचं नोक्त नाशु V I, P. II., 224, 15
- नाऽऽशौचं विद्यते पुन V I, P II, 212, 10, 260, 1
- नाऽऽशौचं सूतक प्राक्त V I, P. II, 254, 8
- नाऽऽशौचं सूतक प्राक्त V I, P II, 215, 4
- नाऽऽशुद्धिं प्रसवाशौचं V I, P II., 230, 15

- नाश्रीयास्तु अग्रहं. मर्या V. II, P. I.,
 369, 6.
 नाऽश्रीयुर्नहवश्चैव V. I., P. I.,
 424, 13
 नाशयन्त्याशु पापानि V. II., P. I.,
 223, 7
 नाशयन्त्याशु पापानि V. II., P. II.,
 154, 16.
 नाशयन्त्याशु पापानि V. II., P. II.,
 27, 14
 नाशयन्त्याशु पापानि V. I., P. I.,
 216, 7
 नासाभेदन-सह्येषु V. II., P. I.,
 273, 3
 नासिकाकृष्ट उच्छ्वासी V. I., P. I.,
 292, 16
 नाऽसूतकं कदाचित् स्यात् V. I.,
 P. II., 218, 18.
 नास्तिक V. II., P. II., 125, 5
 नास्तिको V. II., P. II., 125, 8
 नास्तिकः कृच्छ्रं V. II., P. I.,
 41, 17
 नास्तिकं च कृतत्र च V. I., P. I.
 330, 5
 नास्तिकता V. II., P. II., 100, 10.
 नास्तिको नास्तिकवृत्ति V. II.,
 P. I., 42, 1
 नास्तिकवृत्ति. V. II., P. II., 151, 6
 नास्तिकवृत्तिस्त्विति कृच्छ्रम् V. II.,
 P. I., 41, 18.
 नास्तिक-स्तेन-हैस्त्रेभ्यः V. I., P. I.,
 181, 15
 नास्तिकस्तु हरिश्चः स्यात् V. II., P.
 II., 234, 10.
 नास्तिकास्त्रिविधा प्रोक्ता. V. II., P.
 II., 124, 16.
 नास्तिक्य औपपातकम् V. II., P. I.,
 364, 5.
 नास्तिक्याद्यथ वाऽऽलस्यात् V. I., P.
 I., 161, 13
 नास्तिक्याद्यथ वाऽऽलस्यात् V. I.,
 P. I. 411, 10.
 नास्तिक्यभावाद्यस्ता तु V. I., P. I.,
 392, 13.
 नास्तिक्यभावनिरत V. II., P. II.,
 220, 3
 नास्तिक्य व्रतलोप च V. II., P. II.,
 102, 1.
 नास्ति यज्ञ सम वान V. I., P. I.,
 167, 18
 नास्ति सत्यात्परो धर्मो V. I., P. I.,
 129, 3
 नास्त्य दशौ प्रीयेते V. I., P. I.,
 250, 6
 नास्त्ययज्ञस्य लोको वै V. I., P. I.,
 161, 3
 नाऽस्नातां तु स्त्रिय गच्छेत् V. I., P. II.,
 102, 18
 नास्मैल्लोके V. II., P. II., 66, 3
 नास्मिन्नेतेऽप्युच्छिष्टा. V. II., P. I.,
 412, 7.
 नाऽग्याचमनकल्प V. I., P. II.,
 30, 5
 नाऽतिकल्प नाऽर्तसाय V. I.,
 P. II., 131, 3
 नातिक्रामं चरो विद्वान् V. I., P. II.,
 318, 3
 नातिक्रामं चरश्चैवान् V. I., P. II.,
 318, 14
 नात्पन्नाश्चिक्र दद्यात् V. I., P. II.,
 423, 9.
 नातिकृष्यच्छर्वि पाण्डु-V. I., P. II.,
 56, 2.
 नाऽतिरात्रे षोडशिन V. I., P. II.,
 373, 14

- नाऽत्रिर्वर्षस्य कर्तव्या V. I., P. II.,
242, 18.
- नानिसुहितः V. I., P. I., 420,
13.
- निकेतनं कारयित्वा V. I., P. II.,
366, 19.
- निकृतिश्चाप्याविज्ञान V. I., P. I.,
480, 17.
- निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु V. I., P. I.,
312, 11.
- निगृहीतश्च यो राज्ञा V. II., P. I.,
21, 3
- निगृहिताश्च ये राज्ञा V I, P. II,
226, 2
- निग्रहेऽनुग्रहे वाऽपि V. II., P. I.,
40, 18.
- निजान् जयति वै लोकान् V. I., P I.,
480, 12.
- नित्यक्रियां पितृणां च V I., P. II,
441, 13
- नित्यं क्रियार्थं स्नायीत V. I., P. I.,
285, 2.
- नित्योच्छिष्ट. सूतकश्च V. II., P. II.,
235, 16.
- नित्ये क्षपे च काम्बे च V. I., P. I.,
158, 19.
- नित्य तावत्प्रवक्ष्यामि V. I., P. I.,
388, 5.
- नित्य तस्मिन् समाश्वस्त V. I., P. I.,
463, 15.
- नित्य नित्यानि कुर्वीत V I, P I
169, 4.
- नित्य नैमित्तिक काम्य V II, P
II., 177, 3.
- नित्य नैमित्तिकं काम्यं V I., P.
II, 299, 15.
- नित्य नैमित्तिक काम्यं V. I., P. I.,
261, 1.
- नित्य नैमित्तिकं काम्यं V. I., P. I.,
164, 10.
- नित्य नैमित्तिकं काम्यं V. I., P I,
268, 10.
- नित्यं नैमित्तिक चैव V I., P. I.,
287, 14.
- नित्य-नैमित्तिकानां च V. II, P II,
198, 15.
- नित्यो नैमित्तिकश्चैव V. I., P. I.,
94, 6.
- नित्यमुद्भूतपाणि स्यात् V. I., P. I.,
152, 11
- नित्यमन्नप्रदस्यापि V I, P. II.,
256, 20.
- नित्यमभोव्य केश-V II, P I.,
137, 13.
- नित्यमास्य शुचि स्त्रीणां V. II, P.
I., 191, 7.
- नित्य योगपरो विद्वान् V. I., P. II.,
342, 16.
- नित्यं यावच्छिकं चैव V. I., P I.,
279, 15
- नित्यं शुद्ध कारुहस्त V. II, P I,
190, 12
- नित्यश्राद्धे त्यजेदेतान् V I, P I.,
388, 15
- नित्यश्राद्ध तुद्विष्ट V I, P I,
387, 17
- नित्यश्राद्धेऽर्घ्य-गन्धाद्यै V. I, P I.,
388, 11.
- नित्येषु शुद्धे. प्राधान्यात् V I, P
I, 63, 5
- नित्य सकीर्त्तन्ते नाम्ना V I, P I,
95, 2.
- निद्रालु क्रूरकुलुब्धो V. II, P. II.,
215, 1.
- निद्रा तन्द्रा V I, P. I., 42, 10.
- निधायामिमुपर्यासा V. II., P. I.,
156, 9.

- निन्दको द्विज-देवानां V. II., P. II., 221, 18.
- निन्दितेभ्यो धनादानं V. II., P. II., 137, 14
- निन्दितेभ्यो धनादान V. II., P. I., 17, 9
- निन्दोहि लक्षणैर्युक्ता V. II., P. I., 4, 14.
- निन्दैत्र लोके भवति V. II., P. I., 36, 8.
- निनीषु. कुलमुत्कर्षम् V. I., P. II., 74, 9.
- निनीषन् इण्ड-शिक्यादि V. I., P. II., 160, 4
- निपातयति यो गा वै V. II., P. I., 262, 2
- निपाते सहस्रम् V. II., P. I., 456, 10
- निपात्य सञ्चरेत्सर्वं V. II., P. I., 257, 17
- निबद्धशिख-कच्छरतु V. I., P. I., 234, 12.
- निमज्जतश्च मत्स्यादान् V. I., P. II., 387, 8.
- निमन्त्रणीया श्राद्धेषु V. I., P. II., 359, 17
- निमन्त्रितेषु विप्रेषु V. I., P. II., 257, 2
- निमित्तेष्वेषु सर्वेषु V. I., P. I., 240, 3
- निमन्त्रितस्य विप्रस्य V. I., P. II., 257, 4.
- निमित्तान्तरतः V. I., P. II., 331, 17.
- निमन्त्रयति ऋषवरान् V. I., P. II., 360, 13
- निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानात् V. II., P. II., 147, 15.
- नियुक्तो मूर्धनि V. I., P. II., 312, 10
- नियोगानुपवासेन V. II., P. I., 426, 5
- नियमा गुरुशुश्रूषा-V. II., P. I., 116, 6-
- नियमा गुरुशुश्रूषा- V. II., P. II., 169, 11
- नियमाचारस्यानां V. II., P. II., 210, 9.
- नियमातिक्रमे तस्य V. II., P. I., 35, 4
- नियमेष्वप्रमत्तस्तु V. I., P. II., 182, 9
- नियम्य प्रयतो वाचम् V. I., P. II., 42, 2
- निराकाङ्क्षीकृते मन्त्रे V. I., P. I., 300, 7
- निरञ्जुष्ट गृहित्वा तु V. I., P. II., 403, 1.
- निर्गुणः सहसा क्रोधात् V. II., P. II., 61, 11
- निराचारस्य विप्रस्य V. II., P. I., 446, 10
- निर्णोद सर्वपापानां V. II., P. II., 193, 4
- निराधनेन बन्धन V. I., P. I., 455, 14
- निर्वृश ज्ञातिमरण V. I., P. II., 235, 17
- निर्वोष सुहृद् भार्यो V. II., P. II., 222, 2.
- निर्विष्टकलमोक्ता हि V. I., P. I., 452, 11
- निर्वह्निष्यति तत्सर्वम् V. I., P. II., 196, 17.
- निरुद्धांशफल स्वधे V. II., P. II., 276, 14

- निरुद्धांशसमो भोगो V. II, P. II, 276, 15.
- निर्भयाः प्रतिपद्यन्ते V. I., P. I, 474, 18.
- निरामिषं सकृद्भुक्त्वा V. I., P. II, 360, 9
- निराशा पितरो वान्ति V I., P. I., 363, 8.
- निराशाः पितरस्तेषां V. I., P. II., 435, 9.
- निर्वपेत्तु पुरोडाश V. II., P. II, 151, 15
- निर्वपेदत्र पिण्डांस्त्रीन् V. I., P. II., 326, 6.
- निर्वास कारयेद्विप्र V. II, P. II., 12, 14.
- निर्वर्त्य वृद्धितन्त्रं तु V. I., P. II, 454, 18.
- निर्वासयति यो विप्र V. I, P. I, 403, 6.
- निरूप काञ्चनं भाण्डम् V. II., P I., 174, 11.
- निरस्य तु पुमान् शुक्रम् V. I., P. II, 214, 21.
- निर्हृत्य तु ब्रती प्रेतान् V I., P. II., 278, 5.
- निर्होमा निर्वषट्कारा V. II., P. II., 229, 18.
- निर्वीतेन मनुष्याणां V. I., P. I., 351, 7.
- निवृत्तप्रतिबन्धं तु V. II, P. II., 276, 13.
- निवेदयित चास्मानं V I, P. I, 872, 12.
- निवेदयेत् प्रयत्नेन V. I, P. I, 467, 14.
- निवारयति पापात्मा V I., P I, 179, 7.
- निवर्तितानि कर्माणि V. I, P. I, 137, 10
- निवेद्य गुरवे V. I., P. II, 43, 1.
- निवेद्य गुरवेऽभीयात् V I, P. II., 42, 15.
- निवेद्यैवाऽपसञ्चयेन V. I., P II, 466, 20.
- निवासराजानि प्रेते V I., P II, 252, 11
- निश्चयार्थं विबुद्धानां V I, P I, 138, 8
- निश्चल स्थाणभूतश्च V I, P II, 163, 6
- नि.शब्दं देशमास्थाय V I, P. I, 41, 2.
- नि.श्वस्य प्रतिगच्छन्ति V I, P. II., 321, 2.
- निषेककाल सोमे च V I, P II, 301, 6, 404, 1
- निष्कृति व्यवहारार्थं V II, P I, 232, 17.
- निषेकादीनि कर्माणि V. II., P. I, 319, 1
- निषेकादीनि कर्माणि V I., P. I, 331, 1.
- निषेकादिमत्तानान्ता V I, P II, 19, 6
- निष्कालको V II P. II, 89, 14.
- निष्कालको घृताभ्यक्तो V II, P. I., 313, 20
- निष्कान्ता कीटयोनिभ्यः V. II., P. II., 243, 15.

- निष्पातः सर्वविद्यासु V. I., P. II.,
341, 16.
- निषिद्धमन्त्र-V. II., P. II., 114,
13.
- निषिद्धान्नं तु यो भुङ्क्ते V. II., P.
II., 252, 10
- निनिद्धवस्तुभोगेन V. II., P. II.,
210, 1.
- निष्पीडयति यो विप्र V. I., P. I.,
363, 1
- निष्पीड्य स्नानवस्त्र वै V. I., P. I.,
320, 1
- निष्पावाश्चात्र शोभनाः V. I., P. II.,
371, 10
- निष्पावारंतु विशेषेण V. I., P.
II., 374, 4.
- निष्फल तु भवेत्तस्य V. II., P. I.,
37, 18.
- नि.सृत्तानां V. II., P. II., 194,
4.
- निः सन्दिग्धे परिज्ञाते V. II., P. I.,
167, 8.
- निस्तीर्यतामथात्मानं V. II., P. I.,
198, 6.
- निस्पृहोऽन्यत्र गत्वैव V. I., P. II.,
160, 12
- निसर्गषण्डो वद्विश्व V. I., P. II.,
76, 3
- नि स्रावयेद्धस्तजलम् V. I., P. I.,
432, 2.
- निहत्य क्षत्रिय मोहात् V. II., P. I.,
95, 19.
- नीचद्रुमा महाकक्षा V. I., P. I.,
457, 6.
- नीयते बाम्बुमार्गेण V. II., P. II.,
268, 12.
- नीरसान्वयपि सर्षाणि V. I., P. II.,
376, 15
- नीलीदारु, यद्वा भिन्द्यात् V. II.,
P. II., 145, 8
- नीलपर्वते V. I., P. II., 305, 15
- नीलीमध्ये तु गच्छेद्वा V. II., P. II.,
145, 6
- नीलीरक्तेन वस्त्रेण V. II., P. II.,
145, 11
- नीलीरक्त यद्वा वस्त्र V. II., P. II.,
141, 10
- नीलरुद्रं तथैवेन्द्र-V. II., P. II.,
159, 10
- नीर्वि विस्तृष्य V. I., P. I., 241,
7
- नुव पापानि सर्षाणि V. I., P. I.,
255, 3
- नृणां श्राद्धे सदा प्रीता V. I., P. II.,
326, 11.
- नृदुर्गे गिरिदुर्गे च V. I., P. I.,
164, 6.
- नृशस-राज रजक-V. II., P. I.,
381, 5
- नृशस-राज रजक-V. I., P. II.,
384, 19.
- नृपाणां परमो धर्मः V. I., P. I.,
452, 10
- नृपति शासक. प्रोक्त V. II., P.
II., 210, 12
- नृपस्य वृद्धवैश्यस्य V. II., P. II.,
146, 3.
- नैकमाभीणमतिथि V. I., P. I.,
399, 8
- नैकोऽध्वान प्रपद्येत् V. I., P. II.,
133, 11.
- नैक्याऽपि विना कार्त्तम V. I., P.
II., 116, 13.

- नैक वस्त्रो दृष्टमध्यो V I, P I, 424, 2
- नैकवस्त्रः प्रवर्तत V. I, P. I., 265, 11.
- नैकः श्राद्धद्वयं कुर्यात् V. I., P. II, 469, 1.
- नैकहस्तेन च जल V. I., P. I. 426, 2.
- नैतन्मम मत यस्मात् V. I., P II, 97, 15.
- नैतन्मम मत यस्मात् V II, P II, 42, 8.
- नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो V I, P I, 372, 2.
- नेतरेषाम् V I, P II, 261, 3
- नेत्ररोगी भवेत् प्रेक्ष्य V II, P II, 272, 1
- नेत्ररोगो भवेत्तस्य V II, P II, 248, 14
- नैतयोरन्तर किञ्चित् V I, P I., 201, 6.
- नैत्यक्रे नास्त्यनध्यायो V I, P I, 348, 12
- नैतैरपूतैर्विधिवत् V I, P II, 31, 16
- नैन किञ्चिद्वाप्नोति V. I, P II, 81, 9
- नैव स्वय तदधीयात् V I, P. I, 403, 15.
- नैमित्तिके काल-क्रामौ V I, P. II, 403, 18
- नैमित्तिक तु कर्तव्य V I, P II, 470, 11
- नैमित्तिक वर्जजात V II, P I, 7, 8.
- नैमित्तिकानि कार्याणि V I, P II, 470, 6
- नैमित्तिकाना सर्वाणां V II, P II, 195, 18.
- नैमित्तिक समाख्यातं V II, P I, 7, 1
- नैर्ऋत वा V. II, P II, 126, 11
- नैर्ऋती दिशमातिष्ठेत् V II, P I, 313, 4, 314, 14
- नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपम् V I, P. I, 224, 13
- नैव केनच नाऽऽप्यं V. I, P. I, 203, 21
- नैव गच्छति कर्तार V. II, P. I., 214, 12
- नैव गच्छति कर्तार V II, P I, 214, 17.
- नैवातिशीतो नात्युष्ण V I, P. I., 456, 16
- नैवाद्दीत पाथेय V I, P II, 195, 8
- नैवेद्य तु त्रयोद्दद्या V I, P. I., 368, 9
- नैव नन्दादि वज्र्यं स्यात् V I, P. II, 322, 13
- नैवान्ये प्राणिनः केचित्तु V II, P. II, 208 14.
- नैव पौत्रेण कर्तव्य V I, P II., 462, 17
- नैवेशिकानि च ततः V. I, P I., 468, 19
- नैव इमशानोपवन-V I, P II, 102, 8
- नैवास्ति किञ्चित्कर्तव्यम् V I, P II 177 7.
- नैवासौ भोजयेच्छ्राद्धं V. I., P II., 421, 12
- नैष्ठिकाना वनस्थाना V II, P I, 205, 7
- नैष्ठिकाना वनस्थाना V I, P II, 254, 3
- नैष्ठिकाना वनस्थाना V I, P. II, 254, 7

नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु V. I. P. II., 48, 3	नापरुन्ध्याद्रजस्वलाम् V. I., P. II., 78, 9
नोच्छिष्टा ग्राह्येदाज्य V. I., P. I., I., 424, 15	नोपरुद्ध V. I., P. I., 224, 6
नोच्छिष्टो घृतमाद्यात् V. I., P. I., 425, 3	न्यूनाधिक न कर्तव्य V. I., P. I., 233, 1
नोच्छिष्ट तत्पवित्र तु V. I., P. I., 248, 14.	न्यायना यस्तु भिक्षाशी V. I., P. II., 189, 2
नोच्छिष्टो न दिवा मुष्यात् V. I., P. I., I., 413, 15	न्याय्य प्रतीक्षितु भ्राता V. I., P. II., 355, 17
नोत्तरेणुपस्पृश्य V. I., P. I., 240, 8	न्यास इति ब्रह्मा V. I., P. II., 176, 7
नोत्तगापग- V. I. P. I., 112, 11.	न्यासन तु भव-सोऽपि V. I., P. I., 368, 1
नोत्तरायमथ कुर्यात् V. I., P. I., 263, 1	न्यासापहारी V. II., P. II., 258, 6
नोत्पाकक प्रजाभागी V. II., P. I., 44, 17	न्यासापहतां नरकान् V. II., P. II., 255, 16
नोत्केन न वा वाचा V. I., P. II., 92, 20	न्यासापहतां भिन्नधक V. II., P. II., 222, 1
नोत्कुम्भहस्तो V. I., P. I., 329, 10	न्यस्तमत्र V. I., P. I., 119, 14
नोदकेषु न पात्रेषु V. I., P. I., 352, 18	न्युग्य पिण्डान् पितृभ्यस्तु V. I., P. II., 132, 2
नोद्धरेद्य तत प्राज्ञां V. I., P. II., 38, 12.	न्यस्यपात्रं तु शुद्धीत V. I., P. I., 117, 6
नोद्धरेत् कपिलां कन्यां V. I., P. II., 55, 12	प.
नोपाकर्म तदा कुर्यात् V. II., P. II., 129, 9	परिभ्रंषी वृथापाका V. II., P. I., 149, 20.
नोपतिष्ठति तन्नोय V. I., P. I., 352, 19	परुंश्च तथा ज्ञेय V. II., P. II., 200, 15
नोपतिष्ठति तद्वारि V. I. P. I., 353, 4	पङ्कज पादहीनाथ V. II., P. II., 232, 13
नोपतिष्ठति ततसर्वम् V. II., P. I., 22, 18	पङ्कजन्धो बधिर-कुर्षा V. II., P. II., -15, 1
नोपतिष्ठति तत्सर्वम् V. I., P. II., 224, 14	पङ्कजन्ध बधिरा मूकाः V. I., P. I., 182, 6
नोपतिष्ठन्ति ये सन्ध्या V. I., P. I., 301, 16	पञ्चक्रोश गयाक्षेत्र V. I., P. II., 307, 16
नोपयच्छेत् ता प्राज्ञ. V. I., P. II., 67, 18	

- पञ्चगुञ्जात्मको माषो V II., P. I, 27, 7
 पञ्चाभिर्धूमपो वा स्यात् V. I, P II, 144, 10.
 पञ्चाभिरप्यधीयानो V I, P. II, 341, 8
 पञ्च भासान् महामौन V. I, P. I, 427, 16
 पञ्चगव्य च तस्योक्त V. II, P II, 82, 3
 पञ्चगव्य न्यसेत्तत्र V. II, P. II, 154, 5
 पञ्चगव्यं पिवेद् गोघ्नो V II, P I, 242, 20.
 पञ्चगव्य पिवेत् प्रात V II, P I, 439, 7
 पञ्चगव्याशनो नित्य V II, P I, 253, 14
 पञ्चचूडा अङ्गिरस V I, P II, 29, 1
 पञ्च चाभ्यधिक कृत्वा V II, P II, 35, 19
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति V II, P I, 378, 4
 पञ्चत्व तस्य जानीयात् V I, P II, 325, 6
 पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति V. I, P II, 361, 2
 पञ्चदश भास पौर्णमास्यादि V II, P I, 300, 10
 पञ्चदशे पृष्टि V I, P II, 318, 3
 पञ्चदशाह वेदस्य V I, P II, 209, 20
 पञ्चदश्या चतुर्दश्याम् V I, P I, 158, 1.
 पञ्चदश्या चतुर्दश्याम् V I, P. I, 282, 1
 पञ्चदश्या च धर्मिष्ठ V. I, P II, 111, 4.
 पञ्चदशरात्रेण V. I, P II, 205, 1
 पञ्चधा च चतुर्धा च V II, P I, 43, 1
 पञ्चधा विप्रतिपत्ति. V. I, P II, 97, 1.
 पञ्चधा सभृतः कायो V. I, P II, 292, 7
 पञ्चनखविण्मूत्राशने V. II, P I, 392, 5
 पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या V. I, P. II, 87, 7
 पञ्चानां महतामेषां V. I, P I, 383, 17
 पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या. V I, P II, 389, 3
 पञ्च पिण्डान् समुद्धृत्य V I, P I, 270, 4
 पञ्चाऽपाने दशैकस्मिन् V I, P I, 229, 11
 पञ्चाऽपाने मृदा योज्या V I, P I, 229, 8
 पञ्चभि स्नापयित्वा तु V II, P I, 170, 9
 पञ्चमे च तथा भागे V I, P I, 378, 2
 पञ्चमे चार्थनचनं V. I, P I, 470, 8
 पञ्चमात्सप्तमादूर्ध्व V. I, P II, 60, 9, 61, 5
 पञ्चमे पुनास V I, P II, 317, 15.
 पञ्चर्माप्रभृतेषु V I, P II, 322 4
 पञ्चर्मा हाटपक्षात्तु V I, P II, 61, 1.
 पञ्चमी माहृत V I, P II, 61, 12
 पञ्चरथोरन्तरे दद्यात् V I, P. II, 323, 10.

- पञ्चम्याऽऽचमनं वक्ष्यात् V I, P I, 368, 5
- पञ्चमी वामजानौ तु V I, P I, 367, 13
- पञ्चमे सप्तमे चैव V. I, P II, 61, 8
- पञ्चयज्ञान् कुर्यात् V I, P II, 210, 10
- पञ्चयज्ञविधानं च V. I, P II, 211 7
- पञ्चयज्ञास्तु यो मोहात् V I, P I, 413, 11
- पञ्चाद्रीं भोजनं कुर्यात् V I, P I, 415, 11
- पञ्चरात्रं तु नाऽश्रीयान् V II, P I 323, 4
- पञ्चरात्रं निराहारा V II, P I, 68, 12
- पञ्चरात्रं निराहारा V II, P I 164, 6
- पञ्चरात्रं पिबेन्न पीत्वा V II, P I, 414, 2
- पञ्चाद्रा भोजनं कुर्यात् V I, P I, 417, 1
- पञ्च वा ण्ते महायज्ञा. V I, P I, 11, 11
- पञ्चसूना गृहस्थस्य V I, P I, 380, 2
- पञ्चस्वितेषु चाऽऽचामेत् V I, P I, 240, 11
- पञ्चस्वापस्तु नारीणां V I, P II, 91, 9.
- पञ्चाहे तु चरेत्कृच्छ्रं V II, P I, 29, 8
- पण्डितस्यापि शूद्रस्य V II, P I, 328, 14
- पन्थानश्च विशुद्धयन्ति V II, P I, 187, 6.
- पक्वाजमौषधं तैलं V II, P. II, 112, 21
- पक्वमापस्तु गृह्णीयात् V. I, P II, 195, 9
- पक्वसस्या हि पृथिवी V I, P I, 456, 15
- पक्षे गते चाप्यश्रीयात् V. I, P II, 143, 11
- पक्षि-गन्धोषधि- V. II, P. II, 112, 12
- पक्षि-गन्धोषधीनां च V. II, P. II, 111 5
- पक्षिजग्धं गत्राप्रातमं V II, P I, 137, 8
- पक्षिणा V II, P II, 138, 4.
- पक्षिणा पौषक्रौं यश्च V I, P II, 351 7
- पक्षिणं धेतुरूपेण V II P I, 21, 19
- पक्षिण्यस्यपिण्डे V I, P. II, 251, 5
- पक्षादां च रथो षष्ठ्याम V. I, P I, 252, 11
- पक्षिं वापि मृगं व्यालं V II P II, 270 15
- पक्षान्तो ऽपि कन्यास्ये V I, P II, 321, 9
- पक्षत्रये ऽतिकच्छ्रं स्यात् V II P I, 121, 9.
- पक्षे पक्षे समश्रीयात् V I, P II, 145, 8
- पक्षयोः रुभयोः राजनं V I, P I, 355, 11
- पक्षहोमानयोः कृत्वा V I, P I 315, 5
- पतिर्ज्ञा तु विशेषेण V II P I, 353, 10
- पतिद्वयश्च सुवागिन्यं V I, P II 75, 4

- पण्येषु चैव सर्वेषु V. I., P II, 263, 4.
- पटहं लेपन चैव V. II., P II, 262, 13
- पतित- V II, P II, 138, 20,
- पतितचण्डाल-V I, P I, 277, 9
- पतितामिश्रितामिश्र V I, P II, 286, 16
- पतिताग्नेश्चिताग्नेश्च V. II., P I, 193, 1
- पतितोत्पन्न पतितो भवति V II., P I, 29, 3.
- पतितां तु द्विजो गत्वा V II, P I, 328, 13
- पतिता-ऽन्त्यस्त्रियो गत्वा V II, P I, 307, 15
- पतिताना न राहः स्यात् V I, P II, 226, 9
- पतितानां न राह स्यात् V II, P I., 20, 8, 21, 13
- पतिता पङ्कमग्ना वा V II, P I, 246, 8.
- पतिता पङ्कमग्ना च V II, P I, 248, 1
- पतत्यज्ञानतो विप्रो V. II, P I, 117, 15
- पतत्यर्धं शरीरस्य V I, P II., 113, 9
- पतितोऽर्थहीनो V II, P I, 38, 8
- पतित याजयित्वा तु V II, P II, 206, 1
- पतितैर्दूषितं कूपे V II, P I, 153, 19
- पतितास्ते प्रकीर्तिताः V II, P. I, 20, 6
- पतितस्तु भवेद्विप्रः V II., P. II, 145, 3.
- पतितसावित्रीकः V II, P II, 121, 2.
- पतितस्तक्षणादेव V. I, P I, 403, 7.
- पत्नी पुत्रस्तथा पौत्रो V. I, P II, 468, 7.
- पत्नीबहुत्वे V. II, P II, 237, 3
- पत्नी योक्त्व यथेष्टघन्ते V I., P. II, 170, 3.
- पत्नी-श्रोत्रिय -याज्याश्च V I, P I, 383, 13.
- पत्न्या.पुत्रस्य तत्पुत्र-V I, P II, 467, 5
- पत्न्यै प्रजार्थां इद्यान्तु V I, P II, 438, 4.
- पत्न्यभावे तु सोदर. V I, P II, 462, 19
- पतिमत्या स्त्रिया लोके V II, P I, 37, 13
- पत्या चैकेन कर्तव्य V I, P II, 456, 17
- पत्यन्तपुरोहितादिभ्यः V I, P I, 450, 16
- पतेर् बहुविध शस्त्र V I., P I, 475, 11
- पथनाशकः V II, P II, 237, 12
- पतना-ऽनाशकैश्चैव V II, P I, 424, 18
- पतन्त्याचामतो याश्च V I, P I, 245, 10
- पतनान् त्रायते यस्मात् V I, P I., 185, 9
- पतिव्रता धर्मपत्नी V. I, P. II, 438, 14
- पतिलोकं न सा याति V II, P I, 350, 12.

- पत्रपुटके वा V. I., P. II., 105.
14
- पत्र पृष्प फलं वाऽपि V. I., P. II.,
37, 6
- पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रं V. II., P. II.,
181, 12
- पत्रशाकं शिखीं हत्वा V. II., P. II.,
255, 7.
- पतिं हित्वाऽपकृष्टं स्वम V. II., P. I.,
30, 7
- पदाति-नागबद्धला V. I., P. I.,
457, 12
- पदातीना क्षमा भूमि V. I., P. I.,
457, 8
- पदा लु यन्ताडयति V. II., P. II.,
247, 15
- पदानिबद्धला सेना V. I., P. I.,
457, 9
- पदस्तोभा V. II., P. II., 157, 4
- पद्माक्षकैश्च रुद्राक्षैः V. I., P. I.,
308, 18
- पद्माक्षैर्दशालक्ष लु V. I., P. I., 309,
8
- पद्मोदुम्बर-बिल्वाना V. II., P. I.,
317, 17
- पद्मेन चैव व्यूहेन V. I., P. I.,
458, 13
- पद्मानि चाक्षसूत्रं च V. I., P. II.,
158, 9.
- पद्म-बिल्वा-ऽर्क-धन्तूर- V. I., P. II.,
303, 14.
- पद्मस्य मुकुलाकारं V. I., P. I.,
266, 12.
- पयो वृत्तं वाऽऽमरणात् V. II., P. II.,
83, 2.
- पयो-वधि-धृतैः कुर्यात् V. I., P. I.,
381, 16.
- पयो वधि च मद्य च V. I., P. I.,
484, 16
- पयो-वधि-विकारादि- V. II., P. I.,
141, 15
- पयः पिबेच्छुक्ररूपक्षे V. I., P. II.,
144, 11
- पयः पिबेत् त्रिरात्रेण V. II., P. I.,
112, 18
- पयः पिबेन्निरात्र वा V. II., P. I.,
88, 8
- पयः-पायसा ऽपूपाना V. II., P. II.,
117, 13.
- पयोभक्षणं V. II., P. II., 108,
20
- पयोशी पञ्चगव्याशी V. II., P. I.,
253, 4
- पयसा वाऽपि मासेन V. II., P. II.,
106, 13
- पराकेण विशुद्धिः स्यात् V. II., P. I.,
106, 19, 309, 4.
- पराके तप्तकृच्छ्रे च V. II., P. II.,
200, 2.
- पराक-तप्तकृच्छ्राणां V. II., P. II.,
198, 17
- पराक तत्र कुर्यात् V. II., P. II.,
119, 1
- पराकृताः शरा यस्मान् V. I., P. I.,
71, 1
- पराकत्रयसयुक्तम् V. II., P. II.,
129, 10
- पराको नाम कृच्छ्रोऽयं V. II., P. I.,
32, 5
- पराकमथ वा कुर्युः V. II., P. II.,
106, 7.
- परकीयनिपानेषु V. I., P. I.,
270, 3.
- पराकस्त्वर्धमासे स्यात् V. I., P. I.,
29, 9.

- परिक्षीण- V II, P. II, 237, 7
 परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं V I, P I,
 471, 11.
 परोक्षा देवता सर्वा V I, P I,
 449, 6.
 परीक्ष्य धर्मविबुध्या V II, P I,
 131, 20.
 परिक्रमो ब्राह्मणस्य V I, P. II,
 98, 16
 परिच्युतेषु च स्नानात् V I, P I,
 243, 11
 पर चैव लघुं मन्येत् V II, P II,
 187, 13.
 परिचारका एकादश्याम् V I, P II,
 317, 2
 परिचर्यात्मक कर्म V I, P I,
 86, 8
 परिचारेषु यद्वत् V I, P I,
 189, 4
 पर्जन्यवर्षणाद्रूमे V II., P I,
 194, 12.
 पराजयश्च सङ्ग्रामे V I, P I,
 460, 3.
 पर्णोदुम्बर-राजीव- V. II, P II,
 180, 7
 पर्णमूले भवेद् व्याधि V I., P. I,
 434, 16.
 परिणीय सगोत्रां तु V I, P II,
 72, 13
 पर्णाशी V I, P II, 144, 5
 परतो दशरात्राच्चेत् V I, P II,
 452, 2.
 परत परतो ऽशुद्धि. V. I, P II
 265, 21
 परितो व्रजते नित्य V I, P II
 201, 14.
 परितुष्टेन भावेन V. I, P I
 177, 17.
 परित्यक्ता ऽऽचरेत् पापं V II,
 P. I, 35, 2
 परित्यागस्तपो दानम् V II, P. I.,
 428, 14.
 परित्यजेदर्थ-कामौ V I, P. I.,
 220, 9.
 परित्यज्यत्रैना विभूयात् V II,
 P. I, 337, 12
 परित्याज्याः स्वयं भार्या V I,
 P. I, 129, 17
 परित्यजन्ति ये मोहात् V. I, P II,
 165, 9
 परंध्यह वायुभक्ष V. II, P II,
 170, 12.
 परपाकनिवृत्तस्य V II, P I,
 446, 9
 परोपतापन V II, P II, 213, 1.
 परपत्नी तु या स्त्री स्यात् V. I,
 P I, 325, 19
 परोपदिष्टज्ञानेन V II, P II,
 240, 2
 परिपूर्णकलत्वाच्च V I, P II,
 201, 13
 पर परमहसस्तु V I, P. II, 174,
 2.
 परपूर्वापतिः स्तेन V I., P II.,
 349, 4.
 परपूर्वासु भार्यासु V. I, P II,
 249, 19
 परपूर्वासु भार्यासु V. I, P II,
 250, 1.
 परपूर्वासु च स्त्रीषु V I, P II,
 250, 5
 परापवादसन्तुष्ट V II, P. II,
 220, 12
 परपुंसि प्रसक्ता च V II, P. II,
 269, 7
 परबाधाकर दान V. I, P I,
 182, 4

- परिबोधान् परिच्छेदात् V. I., P. II.,
201, 12.
- परिभूतामधःशय्यां V. I., P. II.,
112, 13.
- परिभूतामधःशय्यां V. II., P. I.,
374, 11.
- परमेकाहमा वर्षात् V. I., P. II.,
234, 5.
- परमेकाहमा वर्षात् V. I., P. II.,
232, 20.
- पर मानुर्निजाया यत् V. I., P. I.,
14, 20.
- परामर्शं जैमिनि V. I., P. I., 56,
9.
- परमहस्ता न वण्डधरा V. I., P. II.,
200, 10.
- पर्यटन् पृथिवीं नित्यं V. I., P. II.,
178, 16.
- पर्याप्तभोगा धर्मिष्ठा V. I., P. II.,
87, 2.
- परियथा याजकः V. II., P. I.,
49, 3.
- पर्यषितभोजी V. II., P. II.,
258, 5.
- पर्यस्तदर्भान्नास्तीर्यं V. I., P. II.,
415, 16.
- परु खदायिनो V. II., P. II., 247
2.
- परिदायी दाता V. II., P. I., 49,
2.
- परदारगामी V. II., P. II., 269,
18.
- परदारान् न गच्छेत V. I., P. II.,
102, 13.
- परदारान् न गच्छेत V. I., P. II.,
102, 13.
- परदारान् हरन्तश्च V. II., P. I.,
21, 4.
- परदारान् हरन्तश्च V. I., P. II.,
226, 3.
- परदारोपसेवा च V. II., P. II.,
212, 8.
- परदाराभिगामी च V. II., P. II.,
271, 12.
- परदाराभिगमने V. II., P. II., 265,
7.
- परदाराभिगमनसु V. II., P. II.,
90, 17.
- परदाराभिगो मोहात् V. I., P. II.,
357, 5.
- परदाराभिगमो तु V. II., P. II.,
266, 9.
- परदारस्तां कैश्चित् V. II., P. II.,
219, 12.
- परदाररतिं पुंसाम् V. I., P. II.,
102, 14.
- परदारस्तश्चैव V. II., P. II., 220,
11.
- परदारेषु ये चापि V. II., P. II.,
272, 7.
- परद्रव्याप्यभिध्यायन V. II., P.
II., 229, 2.
- परद्रव्याप्यभिध्यायन V. II., P. II.,
214, 7.
- परद्रव्यापहारी च V. II., P. II.,
261, 14.
- परद्रव्यापहारी V. II., P. II., 259,
2.
- परद्रव्येष्वभिध्यान V. II., P. II.,
212, 3.
- परार्तिरताः V. II., P. II., 247, 3.
- परतश्चक्राय V. I., P. I., 369, 17.
- परिश्रिते शुभ्रान् देशे V. I., P. II.,
398, 16.
- पर्वाण्येतानि राजेन्द्र V. I., P. II.,
102, 2.

- पर्वण्यौदयिके कुरुं V. I, P. II, 128, 3.
 पर्वण्यौदयिके कुरुं V. I, P. II, 128, 7.
 परिवर्त्तिता V II, P. II, 100, 1
 परिवर्त्तिता चानुजेन V. II., P. I., 16, 4.
 परिवेत्ता तथा लोके V II, P. II, 34, 7
 परिवर्त्ति-परिवेद- V. II, P. I., 50, 17.
 परिवर्त्तिः परिवेत्ता V. I., P. II, 359, 9
 परिवर्त्ति परिवेत्ता च V II, P. I., 49, 20
 परिवर्त्ति परिवेत्ता च V II, P. I., 49, 17.
 परिवेत्ता स विज्ञेय V I, P. II, 354, 6
 परिवर्त्तिर्ज्येष्ठ V II., P. I., 49, 2
 परवर्त्तिविनाशाय V. II, P. II, 239, 10
 पर्वताग्ने नदीतीरे V I, P. I., 266, 4
 पर्वार्तिक्रमकारी तु V. II, P. II, 227, 13
 पर्वतनिकुञ्जेषु V I, P. II, 305, 4
 पर्वमैथुनी V II, P. II, 269, 17
 परिवेदन V II, P. II, 100, 1
 परिवेदनी कन्या V II, P. I., 49, 2.
 परिव्राजका अपि V. I, P. II, 189, 15
 पर्ववर्ज ब्रजेच्चैनां V I, P. II., 99, 2
 परिविदिदान कृष्ण- V II, P. I., 50, 6
 परिवेषण प्रशस्त हि V I, P. II., 417, 14
 परिवेषयेत्तु प्रयत V I, P. II., 419, 12
 परेषां चेतस क्लेश- V. II, P. II., 239, 14.
 परिषच्च न तेषां स्यात् V. II, P. I., 209, 18.
 परिषत्सम्पदश्चैव V II, P. I., 236, 13
 पर्षत् सचिन्त्य तत् सर्व V. II., P. I., 236, 15.
 परेषु पापचित्तेषु V I, P. I., 74, 8
 पर्षदा कार्यते यत्तु V. II, P. I., 3, 10
 पर्षदि ब्रूहि तत् सर्व V II, P. I., 235, 20.
 परिषद्या ब्राह्मणानां V II, P. I., 231, 5.
 पर्षद् या ब्राह्मणानां च V II, P. II, 67, 11.
 पर्षद् या ब्राह्मणानां तु V II, P. II, 74, 3
 परेषां रसनाच्छेदी V II, P. II, 248, 15
 परिस्तने शुचौ देशे V I, P. II., 302, 4.
 परस्परदिनी मत्स्या V. II., P. II., 268, 12
 परस्पर भावयन्तः V. I, P. I., 159, 13.
 परस्य कामदेवस्य V I, P. I., 74, 6
 परस्य योषित हत्वा V. II, P. II., 223, 5
 परास्य शक्ति. V. I, P. I., 104, 10
 परस्त्रियन भाषेत V. I, P. II, 133, 8.

- परस्वादिर्ब्रूयाद्दानम् V I, P. I, 188
16.
- परस्वहरण V II, P. II., 99, 16
- परिहृत्य ततो भूयो V II, P II,
244, 12
- परहंसस्त्रिदण्डं च V I, P II,
164, 9
- पलाण्डु गृञ्जन चैव V II, P I,
400, 13.
- पलाण्डोर्दश जातय V II, P I,
401, 16
- पलाण्डु विडुवराह च V II, P I,
40^a, 18
- पलाण्डु श्वनवृन्ताक V. II., P I,
401, 12
- पलद्वय तु प्रसृत V II., P. I., 141,
9.
- पल्वलौघ-मृग-व्याघ्र- V. II., P I,
281, 9
- पलाश-खदिरा-श्वस्था V. II., P I,
192, 10.
- पलाश-पद्मपत्रेषु V. I., P. I, 416.
9
- पलै. षोडशभिर्भुक्तं V. I, P. I,
194, 1.
- पलं सुवर्णाश्वत्वार. V. II, P. I,
27, 3
- पवित्र रक्षिणे कर्णे V I, P I,
222, 9
- पवित्रं बुध्यतीत्येतत् V. II., P I,
414, 7.
- पवित्रेष्टघाविसुद्धयन्ति V II, P. II,
115, 15.
- पवित्रे स्थ इति मन्त्रेण V. I., P. II.,
406, 3
- पवित्रपाणिः कृत्वा तु V. I, P I,
346, 14.
- पवित्रपाणय. सर्वे V I., P. II,
400, 12
- पवित्रपाणिर्दण्डी च V II, P. II.,
60, 6.
- पश्चात् कार्यानुसारेण V II, P. I,
211, 14.
- पश्चात्तच्छोधयेत्तीर्थम् V I, P I,
227, 5
- पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य V II, P I,
184, 14
- पश्चात्तापो निराहार V II, P I.,
128, 7
- पश्चात्तापो निवृत्तिश्च V II, P II,
145, 17
- पश्चिमोत्तर पूर्वम्तु V I, P II,
280, 7
- पश्चिमत.श्रीवत्साय V I, P. I,
261, 17
- पश्चिमे मुनि गन्धर्वा V I., P I
231, 5
- पशून् बुद्ध्याश्चतुर्थ्यां तु V I, P II,
315, 16
- पशून् हन्वा तथा ग्राम्यान् V II, P.
I, 93, 12
- पशूना यजेत V I, P I, 393, 19.
- पशूनां रक्षण दानम् V. I, P. I,
476, 13.
- पशवश्च शृगालाश्च V II, P. II.,
217, 16.
- पश्यन्तो भगवद्द्वार V II, P II,
232, 10
- पशु-मण्डूक-नकुल- V. I, P I,
158, 3
- पश्चिमत शूलाय V I, P I, 373,
11.
- पश्चिना तु समासीत. V. I, P. I,
305, 12.
- पशुयोनि समासाद्य V II, P. II,
244, 1.
- पशूंश्च ये वित्रजन्ति V II., P. II.,
272, 9.

- पाण्डुरोगी V. II, P. II., 263, 8
 पाण्डुरोगी गण्डमाली V I, P II,
 358, 18.
 पाकयज्ञाः V. I., P. II., 17, 20.
 पाकयज्ञान्यजेन्नित्य V, I., P. I,
 163, 9
 पाकयज्ञैर्महायज्ञै V. I., P. I,
 402, 13.
 पाक सर्वमुपानिय V. I., P II,
 419, 15
 पाडीन-रोहित-V II, P. I., 389, 6
 पाडीन-रोहितौ चापि V. II, P I,
 409, 6
 पाडमात्रावसायी तु V. I., P I,
 151, 9.
 पाणिग्रहणिका मन्त्रा V. I., P. II,
 92, 16.
 पाणिग्रहणसंस्कार V. I., P II,
 98, 5
 पाणिग्रहणसंस्कारात् V. I., P II,
 92, 21.
 पाणिप्रक्षालन इत्वा V. I., P. II,
 402, 6.
 पाणिभ्यामुपसङ्गृह्य V I., P II,
 417, 6.
 पाणिं मूर्द्ध्नि समाधाय V. I., P I.,
 483, 2.
 पातकादिषु सर्वेषु V. II, P II,
 203, 13
 पातन चैकशृङ्गस्य V. II, P I,
 267, 7
 पाते मातुर्यथा मास V. I., P. II,
 239, 19
 पातु मां सर्वतो रामो V. I., P II,
 187, 20
 पातयेदितरञ्जानु V. I., P II,
 397, 13
 पात्राणां चमसानां च V. II., P. I,
 182, 2.
 पात्राणि चालयेच्छ्राद्धे V I, P II,
 435, 11.
 पात्राणि तु वहेदग्नौ V. I., P. II.,
 226, 18.
 पात्राणामपि तत्पात्रं V. I., P. I,
 185, 3
 पात्राणि साक्षयित्वाऽथ V I, P II,
 159, 5
 पात्रे धनं वा पर्याप्त V II, P II,
 54, 11.
 पात्राद्वा जलमावाय V II., P. I.,
 353, 8.
 पात्रभूतोऽपि यो विप्र V I, P I.,
 188, 11
 पात्रेभ्यो वीयते नित्यम् V I, P I,
 180, 3
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्यात् V I., P. II,
 391, 10
 पात्र वामकरे क्षिप्वा V I, P II,
 188, 5.
 पात्र विसृजेत् V I, P. II, 167,
 13
 पात्र शिलामय ताम्र V. I., P. II,
 158, 4
 पात्रेषु दर्शान्तर्हितेषु V. I, P. II.,
 409, 9.
 पाद उत्पन्न मात्रे तु V. II, P I.,
 265, 20.
 पादुके चापि शौचार्थं V. I., P. II.,
 158, 7.
 पादकीली स भवति V II, P. II.,
 248, 2.
 पादेऽङ्ग रोमवपन V. II., P. I.,
 289, 8
 पादाङ्गुल्योर्वशैव स्यात् V II, P
 I, 74, 3
 पादौ चाऽभ्युक्षेत् V. I., P I,
 235, 4

- पादं चरेद्रोधवधे V. II., P. I.,
247, 7.
- पादं चरेद्रोधवधे V. II., P. I.,
251, 1
- पादे तु नख-रामाणि V. II., P. I.,
264, 10.
- पादं तु शूद्रहस्यायाम् V. II., P. I.,
251, 5.
- पादेनैकेन कौन्तेय V. I., P. I.,
132, 15
- पादोनकृच्छ्रमुद्दिष्ट V. II., P. I.,
123, 14
- पादोन क्षत्रिय. कुर्यात् V. II., P. I.,
231, 15
- पादोन क्षत्रिय. कुर्यात् V. II., P. II.,
71, 10
- पादेन पादमाक्रम्य V. I., P. II.,
121, 11.
- पादन्व्यूने तु गां दद्यात् V. II. P. I.,
265, 4.
- पादेन ब्राह्मण स्पृष्ट्वा V. II., P. I.,
455, 2.
- पादेन न्हसते धर्मः V. I., P. I., 132,
5.
- पादप्रक्षालनोच्छेदेषु V. I., P. I.,
246, 6.
- पादं प्रविष्टोऽधर्मस्य V. I., P. I.,
82, 8
- पादो बालेषु वातव्य V. II., P. II.,
64, 7
- पादाभ्यङ्गनाम्बुदानैस्तु V. I., P. I.,
404, 2.
- पादाभ्यां धरणी स्पृष्ट्वा V. I., P. I.,
41b, 16
- पादाभ्या प्रीयते विष्णु V. I., P. I.,
250, 5.
- पाद्यं चैव तथैवावर्ध्नी V. I., P. II.,
398, 8
- पाद्यं तृतीयया चैव V. I., P. I.,
364, 1
- पाद्यमाचमनीय च V. I., P. II.,
396, 13
- पादाविति षडुक्तानि V. II., P. I.,
265, 15
- पादावासाय वैश्वो ह्यौ V. I., P. II.,
361, 12
- पादोन व्रतमाचष्टे V. II., P. I.,
266, 5
- पादोन व्रतमुद्दिष्टं V. II., P. I.,
265, 21
- पादशौचक्रिया कार्या V. II., P. I.,
247, 12.
- पादौ शुची ब्राह्मणाना V. II., P. I.,
190, 1
- पादोऽसम्पन्नमात्रे तु V. II. P. I.,
266, 1
- पादहीन चरेत् पुर्वा V. II., P. I.,
161, 7
- पादहीनं शिखावर्जं V. II., P. I.,
261, 8
- पानमक्षा स्त्रियश्चैव V. I., P. I.,
173, 10
- पानीयानि पिबेद् व्येन V. I., P. I.,
126, 11
- पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्र V. I., P.
II., 311, 5
- पानस द्राक्ष-माधुक्र V. II., P. II.,
77, 17
- पापं कुम्भिसतमिष्याह V. I., P. II.,
392, 12.
- पापकृन्मुच्यते पापात् V. II., P. I.,
128, 11
- पापकृत्प्राति नरकं V. II., P. II.,
209, 13.
- पापानामनुरूपाणि V. II., P. II.,
203, 14

- पाप निवेद्य त्रिप्रेभ्यः V II, P. II, 113, 5
- पापप्रसक्तास्तु यत् V. I, P. I, 84, 2
- पापरोग्यभिः शस्तश्च V. I, P. II, 351, 1
- पापं व्रतेन सञ्छाद्य V. I, P. I, 187, 13
- पापशेषान्तु भवति V. II, P II, 253, 2
- पापेषु निरता नरा V. II, P I, 6, 11
- पायस कृसरं चैव V II, P II, 228, 3
- पापिष्ठ दुर्भग चान्ध V I., P I, 241, 12
- पायस शाकमत्र वा V II, P I, 302, 1
- पारुच्छेप च सामानि V. II, P II, 159, 7
- पार्ण-राजन-ताम्राणि V. I, P II, 391, 15
- पार्थिवानां हि पात्राणा V. II, P I, 124, 11
- पारदारिकचौराणाम् V. II., P. II, 210, 11
- पारदार्य पारिविच्य V II, P II, 101, 8
- पारम्पर्यागतौ येषां V. I, P I, 152, 15
- पार्वण कुरुते यस्तु V I, P II 466, 7
- पार्वण चैति विज्ञेय V. I P II, 299, 16
- पार्वण त्वभिनिर्वर्त्य V I, P II 470, 2.
- पार्वणं तस्य कर्तव्य V I., P. II, 446, 17
- पार्वणेनैव विधिना V. I, P. II, 318, 7.
- पारावत-कपोतौ च V. II, P II., 388, 11.
- पारित्रज्य गृहीत्वा तु V I, P II, 13, 2.
- पारुष्यमनृत V. II, P. II, 212, 18
- पारुष्यमनृत चैव V. II, P. II., 212, 5
- पालनेनैव भूतानां V I, P I, 453, 6
- पालनेनैव भूतानां V I, P. I., 452, 14
- पालन विक्रयश्चैव V II., P. II, 145, 2
- पालायिष्यति वृद्धत्वं V I, P II., 305 7
- पालिवतैरानुकैश्च V. I, P II, 370 19
- पालाश वारयेद्दण्ड V II P I, 301, 2
- पालाश पद्मपत्र वा V II, P I, 434, 8
- पालाशेभ्योऽविना न स्यु V I, P II, 392, 18
- पालाशयः समिधः कार्यौ V I, P II, 40, 5.
- पावन सर्वभूताना V II, P. I., 248, 18
- पावमान्य V II P II., 157 3
- पावमानीस्तथा कौत्सं V II., P. II, 159, 2.
- पाशच्छेत्ता तु यस्तस्य V II, P II, 24, 4
- पाशाञ्जित्वा तथा तस्य V II P I, 24 8
- पाषण्डानाश्रिताना च, V II, P I, 372, 14

पाषण्ड पतितं ब्राह्म्य V. I, P I 330, 4.	पितृणां प्रीणनार्थाय V. I, P. I, 351, 5.
पाषण्डघनाश्रिताःस्तेना. V. II., P. I, 20, 17.	पितृणामनृणश्चैव V. I, P II, 105, 11.
पाषाणैर्लुण्डैः पाशैः V. II, P. I, 262, 1	पितृणामासनस्थानात् V. I., P. II, 129, 7
पाषाणैर्लोष्टकैर्वण्डैः V. II, P I, 257, 16	पितृणा स्थानमाकाश V I, P II, 439, 11
झवन घृत-तैलाना V II, P I, 145, 1	पिता वद्यात् स्वयं कन्या V. I. P II, 79, 17
पांसुवर्षे विशा गृहे V. I, P I, 155 6	पितृवागन् समारुह्य V. II, P I, 321, 6
पिण्याक सक्तवस्तक V II, P II, 183, 1	पितृवागन् समारुह्य V II, P I, 311, 18
पिण्याकस्तानि निर्हन्ति V II, P II 185, 1.	पितृ देव जपार्थं तु V I, P I, 211, 8
पिण्याक च तथा चाम V II, P II, 183, 6	पितृ-देव मनुष्याणा V I, P II, 417, 15
पिण्याकाःऽऽचाम-तक्रान्तु-V II, P II, 182, 8	पितृ देव-मनुष्याणां V. I, P I., 378, 3
पिण्याकं वा कणान्वापि V II, P. II, 81, 16	पितृनुद्दिश्य विप्रभ्यां V I, P II, 299, 7
पिण्याक मथितं चैव V I, P. II, 377, 5	पितृनुद्दिश्य विप्रास्तु V I, P I, 388, 2
पिताऽऽचार्यं सुहृन्माता V I, P I, 440, 15	पितृन् दिव्यान् दिव्याश्च V I, P I, 357, 9
पिता नाम करोति V I, P II, 25, 19	पितृन् भक्त्या तिले कृष्णे V I, P I, 355, 8
पितृक्रमादुर्जायंति V I, P II, 420, 12	पितृन् पितृगणाश्चापि V. I, P I 261, 11
पितृगोत्रं कुमारीणां V. I, P. I, 338, 18	पितृन्माताभङ्गांश्चैव V I, P II, 165, 20
पितृणां तर्पणे पात्रं V I, P. I, 354, 2.	पितृन् सन्नतर्पयेत् कृष्णे V I, P I, 355 5
पितृणा द्विगुणांस्तिलैः V I., P. II, 408, 7	पितृपाकान् समुद्धृत्य V I, P II, 412, 13
पितृणां नाम-गोत्रेण V. I., P. II., 436, 3.	पितुः पितृगणस्थस्य V. I, P II, 415, 13.

- पितृपत्न्यामतीताया V I, P. II, 235, 1
- पितृपत्न्य सर्वा मातर V II, P I, 326, 8
- पितृपत्न्य सर्वा मातर. V II, P I, 64, 4
- पितृपात्रेषु पिण्डेषु V. I, P II, 300, 15
- पिता पितृव्यो भ्राता वा V I, P II, 84, 1
- पितु. पुत्रेण कर्तव्या V I, P II, 462, 4
- पिता-पुत्रविरोधेषु V I, P I, 137, 7
- पिता पुत्रस्य जातस्य V I, P II, 105, 6
- पिता पितामहश्चैव V I, P II, 58, 16
- पिता पितामहो भ्राता V I, P II, 80, 6
- पिता पितामहे योज्य. V I, P II, 457, 1
- पिता पितामहो यस्य V II, P I, 20, 20.
- पिता पितामहो भ्राता V. I, P II, 315, 14
- पिता पितामहो यस्य V I, P II, 356, 10
- पितृपूर्वं सुत कुर्यात् V I, P II, 468, 18
- पितु पितामह साम्ना V I, P II, 338, 15
- पितु. पितृष्वसु पुत्रा V I, P II, 62, 12
- पितृभ्य इदमित्युक्त्वा V I, P I, 389, 3
- पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो V I., P I, 389, 2
- पितृभ्य.प्रत्यह दद्यात् V I, P. I, 359, 1
- पितृभिर्भ्रातृभिश्चैता V I, P II, 111, 16
- पितृभ्यः स्थानमासि V I, P. II, 411, 5
- पितृ-मातृ- V. II, P II, 93, 19
- पिता माता गुरुर्भ्राता V II, P II, 231, 4
- पितृ मातृपरित्यागी V II., P I, 353, 1.
- पितृ-मातृपराश्चैव V I, P II, 337, 13
- पितृ-मातृ सुतत्यागः V II, P II, 102, 3
- पितृ-मातृ सुत-भ्रातृ-V. II, P I, 356, 8
- पितृ-मातृसपिण्डैस्तु V. I, P II, 464, 9
- पितृ-मातृष्वसृ- V I, P II, 64, 1
- पितामही पितृव्यस्त्री V I, P I, 332, 10
- पितामह्यादिभि सार्धं V. I, P II, 456, 4
- पितृयज्ञात्यये चैव V I, P I, 168, 13
- पितृयज्ञाहुति पाणौ V. I, P II, 465, 2
- पिता रक्षति क्रौमारे V II, P I, 33, 2
- पिता रक्षति क्रौमारे V II, P I, 33, 6
- पितुर्गृहे तु या कन्या V I., P I., 131, 9
- पितुर्गृहे तु या कन्या V. II., P. I, 159, 3

- पितरौ चैन्मृतौ म्यातां V I, P II, 234, 15.
- पितरौ च यदैकस्मिन् V. I., P. II., 468, 8.
- पितुर्ज्येष्ठस्य V I, P. II., 46. 15
- पितरो न प्रशसन्ति V. I, P I, 298, 15
- पितुर्भगिन्या मातुश्च V. I, P I, 332, 12.
- पितुर्वा भजत शील V I, P II., 73 21
- पितुरभावे सत्याचार्य. V II, P I, 68, 8
- पितरो यत्र पूज्यन्ते V. I, P II., 166 10
- पितुर्यस्य तु नाधानं V II, P I, 52, 17
- पितुर्वरस्य च ततो V I, P II., 245, 17.
- पितरश्चैव साध्याश्च V II, P I, 218, 14.
- पितरस्तैन तृप्यन्ति V. I, P II., 416, 2
- पितरस्तस्य षण्मासं V. I, P II., 427, 12
- पित्रादीन् मात्रादीन् V I P. I. 359, 9
- पित्र्यादिक च व सर्व V II, P. I, 481, 12.
- पित्र्यब्राम्हणहस्ते स्यात् V I, P II., 414, 7
- पित्र्यमा निधनात्कार्यं V I, P II., 397, 9
- पित्र्यमन्त्रवर्जनम् V. I, P II 459, 10
- पित्र्ये य पङ्क्तिमूर्धन्यः V I, P II., 414, 21
- पित्रारनामिमान् धीर. V. I, P II., 417 8
- पित्रर्थं कल्पितं पूर्वम् V I, P II., 190, 13.
- पित्रर्थं निर्वपेत् पात्र V I, P II., 412, 1
- पित्रारुपरमे पुत्र V. I., P II., 468, 1
- पित्रोरुपरमे स्त्रीणाम् V I, P II., 247, 9
- पित्रोर्विवदमानां- V II P II., 258, 6
- पित्राराशौचमध्ये तु V I, P II., 291, 12.
- पित्रा विवदमानश्च V I. P. II., 350, 19
- पित्रो. आङ्गे सम्प्राप्ते V I P II., 168 17
- पित्रोस्तु यावन्नाशौच V I, P II., 291, 17
- पित्रा.स्वसर्णि तद्वच V I P II., 251, 11
- पितृवत् पालयत पुत्रान् V I, P I, 335, 7
- पितृव्य- V. II, P II 93, 17
- पितृव्य गुरु दाहित्रान् V I, P II., 315 10
- पितृव्यतनयस्यैव V II, P. I., 328 2
- पितृव्यद्वारगमन V II, P I, 325, 11
- पितृव्य-भ्रातृभार्या च V II., P I, 318, 11
- पितृव्यपुत्रान् सापत्नान् V I, P II., 351, 16
- पितृव्यपुत्रान् सापत्नान् V I, P II., 351, 13

- पितृव्य-माताभ-मातुल- V II, P I, 15, 11
- पितृव्य-सखि-शिष्यस्त्री V. II. P I, 324, 15
- पितृव्यस्त्रीगमने V II, P I, 317, 14.
- पितृवेदमनि कन्या तु V II, P I 461. 3
- पितृवदया मातृवदया. V I, P I, 360, 3
- पितु शतगुण दान V. I, P I, 186, 11
- पितु शेषेण शुद्धि. स्यात् V I, P II, 267, 18
- पितृष्वसा मातुलानी V II, P I, 318, 7.
- पितृष्वसार मातुश्च V II, P I, 325, 18
- पितृष्वसुसुतां मातुलसुता V II, P I, 337, 10
- पितुःसखी तथा गत्वा V II, P I, 325, 12
- पितृस्तु दक्षिणाग्रेषु V I P I, 301 12
- पितु स्वसार मातुश्च V II, P II, 317 7
- पितृहा याति वैशाच्य V II P II 248, 10
- पिण्डद.सप्तमस्तेषा V I P II, 58, 13, 222 13
- पिण्डोर्दोऽशहरश्चैषां V II, P I 48, 3
- पिण्डानेतद्धि बालाना V II P I, 303, 18
- पिण्डनिर्वपण केचित्त V I, P II, 420 13
- पिण्डनिर्वपण कुर्यात् V I P II, 461 1
- पिण्डालुका च तुण्डीर V I., P II., 378, 6
- पिण्डनिवृत्ति. V I, P. II, 60, 6, 2, 1, 223 4
- पिण्डानष्टौ स मभीयात् V. II, P. I, 303, 19.
- पिण्डयज्ञ चरु होमम् V I, P II, 211, 17
- पिण्डावाशिष्टमन्न च V I, P. II, 422. 6
- पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते V I., P II, 58. 7.
- पिप्पला मरिचे चैव V I, P II, 369, 14
- पिपोलिका. कीट-पतङ्ग-काद्या. V I, P I, 386, 5
- पिपीलिका तु मासांस्त्रीन् V II, P. II, 266, 5
- पिपीलि कामध्यो वा V II, P. I, 304 5
- पिबेच नियताहार V II, P II, 182, 3
- पिबेच द्वादशवर्षाणि V I, P II, 189, 4
- पिबतो मेहतश्चैव V II, P II, 143, 17
- पिबतो यत्पतेत्तोयं V. I, P. I., 426, 3.
- पिबेद्यदि हि तन्मांहात् V I, P I, 126, 6
- पिबेद्वा गोमुत्रयावक्तम् V II, P I, 106 11
- पिभ्राय बुध्या द्वाराणि V I, P II, 182, 5
- पिबन्ति देहिन साव V I, P I, 362, 14.
- पिबन्ति ये नरा देवि V. II, P II., 250 15

पिबन्ति शिरसो देवा. V I P I 265, 11	पुण्य कन्यागत. सूर्य V I P II, 321, 6
पिशाचांश्च सुपर्णाश्च V I, P I 356 17	पुण्यक्षेत्राभिगमन V II, P II 161, 14
पिशुन कूटसाक्षां च V. I, P II., 358, 19	पुण्याक्षेपां V II, P II, 237 13
पिशुना. क्रूरकर्माण. V II P I 210, 1	पुण्ये निधा मुहूर्ते वा V I P II 24, 11
पिशुना-ऽन्तिनाश्चैव V II P I 381 7.	पुण्यतीर्थे गवा गोष्ठे V I, P I 397, 10
पिशुना-ऽनृतवाक्चि क्षतधर्मा- V II P I 388 12	पुण्यस्य सक्षयान् पार्षी V II P II, 264, 1
पिशुन पूतिनास म्यात V II, P II, 283, 1	पुण्य देय प्रयत्नेन V I P I 191, 18
पिशुन-भूणहन्तृभ्या V I P I 182, 2	पुण्यान्यन्यानि कुर्वन्ति V I, P I, 169 17
पीडामप्रियकर्ता च V II P II 248, 1	पुण्यार्थिभिरभिमन्त्र्याऽऽपां V II, P. I 170, 6
पीतोच्छिष्टं तु पानाय V II P I 397, 17.	पुण्याश्च विश्रुता नद्य V I, P II 133, 7
पीत वैश्यस्य गृहस्य V I P I 264, 5	पुत्रका इति होवाच V I, P I, 331, 8
पीतावशिष्टं तोयानि V I P II 425, 8.	पुत्र कुर्यान् पितुःश्राद्ध V I, P II, 162, 7
पीतावशेषित तोय V I P I 426, 5	पुत्रजन्म विवाहादीं V I, P I 300, 13, 101 6
पीतावशेषित पात्वा V. II P I 410, 11	पुत्रजीवमयी माला V I P I, 309, 2
पीत्वाऽपौऽध्येष्यमाणश्च V II P II, 104, 13	पुत्रभारगम्यय प्राप्तो V I P I, 485, 16
पीत्वाऽऽपोशनमभ्रीयान् V I, P I, 422, 12.	पुत्रानुत्पाद्य V I, P II 110 1.
पीत्वाऽऽपोशनमभ्रीयात् V I, P II 424, 14	पुत्रानायुस्तथाऽऽगम्यम् V I P II, 320, 7
पीत्वा प्रमादतो मद्यम् V II P II 78, 6	पुत्रा पञ्चमशाम् V I, P II, 316, 19
पीतशेषं तु यत्किञ्चित् V II, P I 397 15	पुत्र पुत्रगुणैर्युक्त V II P I, 16, 8
	पुत्र.पौत्र प्रपौत्रो वा V I P II, 161, 21

- पुत्राभावे तु पत्नी स्यात् V I, P II, 462, 5
- पुत्राभावे सपिण्डा V I, P II, 290, 7
- पुत्राभावे सपिण्डास्तु V I, P II, 463, 6
- पुत्रो भ्राता ऽथ वा ऋत्विक् V I, P I, 383, 12
- पुत्रमासं वर भोक्तु V I, P I, 199, 13
- पुत्रवच्चापि वर्तेरत् V I, P I, 335, 8
- पुत्रैः शतद्विताद्धोमात् V I, P I, 312, 3
- पुत्र भ्रैष्ट्य च सौभाग्य V I, P II, 312, 2
- पुत्रेषु भार्या नि क्षिप्य V I, P II, 139, 8
- पुत्रस्तु स्थाविरे भावे V II, P I, 355, 7
- पुत्रस्य स्थाविरे भावे V II, P I, 355, 10
- पुत्र. स्थाविरभावे तु V II, P I, 38, 3
- पुनन्ति खलयज्ञेन V I, P II, 14, 4
- पुनात्यविधवा नारी V II, P I, 57, 19
- पुनाति वृषलस्यान्न V I, P I, 298, 7
- पुनाति हेमहर्तार V II P II, 198, 5
- पुन पाकमुपाशय V I P I, 439, 19
- पुन पति दशाहात् प्राक् V I., P II, 267, 11
- पुनर्गुणवते दद्यात् V I., P II, 90, 20.
- पुनर्गुणवते दद्यात् V I, P II, 90, 20
- पुनराचम्य V I, P I 421, 1,
- पुनर्दहनमन्त्रैश्च V II P I, 71, 8
- पुनर्दरक्रियाऽभावे V I, P II, 151, 17
- पुनर्न च पिवेज्जातु V II, P II, 83, 10
- पुनरप्यपकृष्यन्ते V. I, P II, 454, 16
- पुनर्भोजनमध्वान V I, P II, 443, 19
- पुनर्भोजनमध्वान V I, P II, 444, 2
- पुनर्भू प्रथमा प्रोक्ता V I, P. II., 57, 19
- पुनर्मामै-V II, P II, 48, 11.
- पुनर्वसु-बुधोपेता V I. P I, 280, 17
- पुनश्च गोमयेनैव V I, P I, 273, 8
- पुन शूद्रा शुरोर्गत्वा V II, P I, 333, 21
- पुन. षोडशभिर्मन्त्रै V. I, P I, 368, 13
- पुनस्तपस्वी भवति V II, P. II., 162, 5
- पुनःसन्दर्शनाय V I, P I, 375, 15
- पुन स्तोत्रेणद्रा V II, P I, 11, 3
- पुनस्तोत्रेणद्रा V II P I, 12, 3
- पुन स्वभवन याति V I, P II, 323, 20.
- पुन सस्कारमर्हन्ति V II, P I, 369, 20.
- पुन सस्कृत्य चात्मानि V II, P. I., 405, 7

- पुमान् पुंसोऽधिके शुक्ले V I, P II, 101 16.
 पुमान् स्याल्लक्षणैरेतै. V I, P II, 75, 20
 पुरा कल्पे कुमारीणा V I P II, 83, 1
 पुराऽऽगतश्च सर्वेषां V I, P II, 91, 4
 पुरा जग्राह वै मृत्यु V I, P II, 40, 8
 पुरांडाश चरु चैव V I P II, 141, 15
 पुराणानां नरेन्द्राणाम् V I, P I 285, 6
 पुराणमहिताकर्ता V I, P I, 112, 7
 पुरोध्या शुद्धवर्णस्य V II, P II, 114, 9
 पुरुरवा-ऽऽर्द्धवौ चैव V I P II, 103 17.
 पुरुष कृष्णं V II, P II 2, 9
 पुरुषं च ततः सस्यम् V. I, P I, 269, 8
 पुरुषाणां कुलीनाना V. I P I, 156, 2
 पुरुषत्रयविख्यातै V I P II, 337, 2
 पुरुषं वीषविभव V I P I 155, 6
 पुरुषोऽनृतवादी च V II, P II 229, 4.
 पुरुषोऽनृतवादी च V. II, P II, 214, 6
 पुरुषव्याधि-V II, P II, 269, 17
 पुरुषव्रते V II, P II, 157, 6
 पुरुषा शस्त्रहस्ताश्च V I, P II, 215, 1
 पुरुषसूक्त वा V I, P I, 276, 1.
 पुरुषो यो जगद्धीजम् V I., P. I, 307, 10
 पुरुषस्यैडकस्यापि V II. P II, 139, 11
 पुरुषसूक्त V II, P II, 157, 12.
 पुरुस्तावजाव्य. V II. P I, 1-9, 15
 पुरुस्ताद्वैवता सर्वा V I P I, 231, 4
 पुराऽस्तमयात V I P II, 39, 14
 पुराहितं च कुरीत V I P I, 165, 9.
 पुराहितं प्रकुरीत V I, P I, 465 17
 पुलकाश्चैव धान्यानां V I, P. I, 182 14.
 पुलकसीगमनं कृत्वा V II, P I, 333 18
 पुलितेषु V I, P II, 307, 1
 पुलस्त्येन यदुक्तं न V I, P I, 112, 12
 पुलस्त्य पुलशोर्हीता V I P I, 109, 8.
 पुश्लो दार्भिक V II, P I, 388, 9
 पुश्लयो योष्यतो बाल V II P II, 272, 4
 पुश्लो यानर-खेर V II, P I, 66, 7
 पृक्कर V II P II, 202, 7
 पृक्करेऽप्यक्षय आत्तु V I, P II, 304, 4
 पृक्कर वा कुरुक्षेत्रे V I, P II, 301, 16
 पृक्कल फलमाप्नोति V I, P II., 339, 9.

- पुष्टिं पुष्ये V I, P II, 313, 19
 पुष्टिं पुष्ये पितृनर्चन् V I, P II,
 312, 13.
 पुष्पाक्षतान्/कुश-तिलान् V. I, P I,
 269, 15.
 पुष्पाणि वर्जनीयानि V I, P II.,
 393, 19
 पुष्प-धूप-सुगन्धादि V I, P II,
 391, 18
 पुष्पापहृद् हरिद्रश्च V II, P II,
 257, 5.
 पुष्पापहारी V II, P II, 259, 10.
 पुष्पै.पत्रैरथाद्भिर्वा V. I, P I,
 372, 9.
 पुष्पे-मूल-फलानां च V II, P II,
 110, 14.
 पुष्प-मूल-फलैर्वापि V I, P II,
 145, 9.
 पुष्पवत्स्वपि क्षरेषु V I, P II,
 324, 16
 पुष्पाशी V I, P II, 111, 16
 पुष्यस्नानादिकं यत्तु V I, P I,
 269, 1.
 पुष्ये च हस्तनक्षत्रे V I, P II,
 295, 13
 पुष्ये च जन्मनक्षत्रे V I, P I,
 280, 3
 पुष्ये तु छन्दसां कुर्यात् V I, P II,
 131, 19
 पुस्कौकिलत्वमाप्नोति V II, P II
 265, 10
 पुस्तकप्रत्ययाधीत V I P I
 151, 3
 पुगीफलानि मञ्जिष्ठा V II, P II,
 118, 3
 पूजाकाले च होमे च V I, P I,
 267, 14
 पूजितस्तेन राजेन्द्र V I, P I,
 404, 3
 पूज्या भूषयितव्याश्च V I, P II,
 111, 17, 115, 18
 पूजयेद्भुव्य-कव्येन V I, P II,
 345, 11.
 पूजयेच्छ्राद्धकालेऽपि V I, P II,
 401, 2.
 पूजयित्वा यथाशक्ति V I, P II,
 131, 11
 पूजयित्वा ततः पश्चात् V I, P I,
 217, 9
 पूजयित्वा हरि लक्ष्मी V I, P II,
 30, 15
 पूजयित्वाऽतिथीनिष्ठान् V. I, P I,
 414, 12
 पूजयेत् पूजिते तस्मिन् V I, P I,
 410, 6
 पूजयेदतिथिं सम्यक् V I, P I,
 398, 18
 पूतिगन्धस्य V II P II, 285, 5*
 पूता भवतीति विज्ञायते V II, P I,
 331, 6, 331 11, 332, 13
 पूतस्तदहरेव स्यात् V II, P II,
 75, 8.
 पूर्वकस्य मृतस्यादौ V I, P II.,
 469, 19
 पूर्वाः क्रिया मध्यमाश्च V I, P II,
 464, 11
 पूर्वा क्रिया मध्यमाश्च V I P II,
 464 3
 पूर्वज स्नातकश्चत्विक् V I P I,
 332, 8
 पूर्वजन्मकृत पाप V II, P II,
 273, 17
 पूर्वणाङ्गुलिपूर्वाणि V I, P I,
 235 17

- पूर्वेष्टुरपरैष्टुवो V. I. P. II
360, 12
- पूर्व निशीथाद् ग्रहण V I P I
437, 18
- पूर्वे परिग्रहस्तंषु V I P. II,
89, 5
- पूर्वमाज्याहुतीर्हृत्वा V II, P II,
281, 15
- पूर्वमेव परीक्षेत V I, P I 104,
17.
- पूर्वमेव परीक्षेत V I, P II 336,
15
- पूर्वया-ऽऽवाहयेद्वेव V I P I
368, 3
- पूर्ववत् तर्पयित्वाऽथ V I P II
179, 16
- पूर्व व्रत गृहित्वा तु V II P II
196, 5
- पूर्ववत्प्रमतिपूर्व त्रिषु V II P I
97, 18
- पूर्वे विवाहाश्चत्वारः V I P II
88, 16
- पूर्वसङ्कल्पित द्रव्य V I, P II
262, 12.
- पूर्वा सन्ध्यामुपासीत. V I P I
300 16.
- पूर्वा सन्ध्या जपस्तिष्ठत V I P I
305, 11
- पूर्वेऽहि रात्रौ विप्राम्यान V I, P II
361, 3.
- पूय त्रिक्रिसिकस्यान्न V II, P I,
378, 11.
- पूरकः कुम्भको रेष्यः V I, P. I
262, 15
- पूरयेत् पात्रशुभ तु V I, P II,
405, 5
- पूर्णे चाऽनस्यनस्थनां तु V II, P. I,
84, 7
- पूर्णे तु द्वाकशं वर्षे V. II, P. II,
59, 13
- पूर्णे मासे जयेन्मृत्यु V II, P II,
281 17
- पूर्णेऽपि कालनियमे V II, P I,
128, 3
- पूर्णयाऽऽहवनीये तु V I, P II,
159, 2
- पूर्णविशानिवर्षेण V I P I,
128, 14
- पूर्णाहुति वा जुहुयात् V II P II,
43 6
- पृच्छामि त्वा याज्ञवल्क्य V I, P II
166 11.
- पृथक् चिति समारुह्य V II P I,
56 11
- पृथक्त्वे तु कृतै पश्चात् V I P II,
330 5
- पृथक्पाकेन वेद्यन्य V I, P II,
411 11
- पृथक् भाद्र तथा कुर्यात् V I, P. II,
169, 12
- पृथक्स्नान्तपनद्रव्यैः V II, P I,
31 3
- पृथिव्या ओषधय V I P I,
105 7
- पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्य V I, P II,
53, 5
- पृष्ठ च पश्चनाभं तु V I, P I 267,
12
- पृष्ठवशं च नाभ्या च V I, P II,
37 11
- पैत्र्ये V I P II, 314 1
- पैतृष्वसेयी भगिनी V I, P II,
64, 11.
- पैलवोऽमुम्बरां वेद्यौ V I, P II,
31, 15

- पैशाचश्चासुरश्चैव V. I, P II 87, 19.
- पैशुन्य साहस द्रोहः V I, P I, 473, 4.
- पौत्रं प्रपौत्र दौहित्रम् V I, P I, 185, 14.
- पौत्रोऽथ पुत्रिकापुत्र. V I, P II, 462, 14
- पौनर्भवश्च काणश्च V I, P II, 350, 12.
- पौर्णमास्यां तथा दर्शो V I, P I, 288, 5
- पौर्णमास्यां पञ्चदश V II, P I, 300, 3.
- पौर्णमास्यामुपेतस्तु V II P I, 300, 19
- पौर्णमासीष्टु सर्वासु V I, P I, 192, 16
- पौरुषेण तु सूक्तेन V I P I, 364, 14, 378, 8
- पौरुष सूक्तमावर्त्य V II, P II, 156, 6.
- पौष्टिकानि मलग्नानि V II, P. I, 192, 12
- पौषमासस्य रोहिण्यास्तु V I, P. II, 131, 15.
- प्रकृत्यान्न यथाशक्ति V I, P. I, 401, 2
- प्रकीर्णमैथुनो जन्तु V II, P. II, 269, 14.
- प्रकीर्णमैथुना ये च V II, P. II, 272, 10.
- प्रकल्प्या तस्य तैर्वृत्ति V I, P I, 482, 18
- प्रकल्प्या तस्य तैर्वृत्ति V I, P I, 282, 11
- प्रकाशयुक्त यत् किञ्चित् V II, P. II, 204, 7.
- प्रकाशकृते V. II, P. II, 153, 6
- प्रकाशे च रहस्ये च V. II, P II, 203, 3.
- प्रक्षिप्य चाञ्जलि सम्यक् V I., P. I., 297, 11.
- प्रक्षालितानि निर्दोषा- V. I., P. II., 384, 9.
- प्रक्षालनजल दर्शै V. I., P. II., 416, 13.
- प्रक्षालनेन द्रवल्पानास्तु V. II, P. I, 177, 8.
- प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै V. I., P. I, 258, 5
- प्रक्षाल्य पाणी पादौ च V. I, P. I., 242, 2.
- प्रक्षाल्य भक्षयत् पूर्वं V. I, P. I, 252, 6.
- प्रक्षाल्योरु मृदाङ्गिश्च V I, P I, 263, 2.
- प्रक्षाल्य सर्वकाय तु V. I, P. I, 272, 11.
- प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च V I, P I, 251, 6
- प्रक्षाल्य हस्तपादादि V I., P II, 416 12
- प्रख्यापन प्रत्ययन V II, P I, 450. 2.
- प्रघर्षण तत् कुर्यात् V. I., P. II, 430, 17.
- प्रचेता नारदो योगी V I, P I, 108, 6
- प्रजाता चैत्कुच्छुपाद V II, P. I, 337, 19.
- प्रजाना परिरक्षार्थम् V I, P II, 257, 11
- प्रजानां रक्षणं कार्य V I, P. I., 467, 10
- प्रजानां रक्षणं दानम् V. I, P. I, 452. 6

- प्रजापति पितृ-ब्रह्म- V. I., P. I., 235, 10
 प्रजापति मनसा V. I., P. I., 420, 7
 प्रजापतिर्यज्ञानसृजन V. I., P. I., 161, 6.
 प्रजापतिर्वा एक्रः V. I., P. I. 126, 6
 प्रजापतिर्वै स्वां V. I., P. II. 68, 13
 प्रजापतिर्है वैश्याय V. I., P. I., 478, 10
 प्रजापतेर्हैविर्हृत्वा V. I., P. I. 382, 10.
 प्रजां मेधा पशु पुष्टि V. I., P. II., 318, 15
 प्रजापिष्टां यथा स्वर्गम् V. I., P. II., 326, 10.
 प्रजा राजभयवेव V. I., P. I., 449, 13
 प्रजायै तु द्विजाभ्याणां V. I., P. I., 136, 11
 प्रजानैरपि विद्वद्भिः V. II., P. I., 211, 16
 प्रजां यथाश्च कीर्ति च V. I., P. I., 300, 18.
 प्रञ्चाल्य वह्निं विधिवत् V. I., P. I., 311, 7
 प्रणव तारक ब्रूते V. I., P. II., 229, 4
 प्रणवेनार्थम् V. I., P. I., 370, 6.
 373, 17.
 प्रणवेन तु सद्युक्तं V. I., P. I., 293, 4.
 प्रणवेन तथा इत्वा V. II., P. I., 438, 1
 प्राणिपत्य च भक्त्या च V. II., P. I., 234, 14
 प्रणवां भूर्भुव-स्वर्गौ V. I., P. I., 295, 10.
 प्रणव-व्याहृतियुता V. I., P. I., 301, 9
 प्रतिकूल गुणं कृत्वा V. II., P. I., 40, 11.
 प्रतिकूल गुणैर्यत्तु V. II., P. II., 233, 8.
 प्रतिगृह्य तु य. कन्यां V. I., P. II., 93, 10
 प्रतिगृह्य पुटेनव V. I., P. II., 146, 2
 प्रतिगृह्या प्रतिग्राह्य V. II., P. I., 296, 4
 प्रतिगृह्य प्रगतव्य V. II., P. I., 376, 6
 प्रतिगृह्योपिमत वण्डम V. I., P. II., 39, 3
 प्रतिग्रहाच्छुद्धयति जप्य होमं V. I., P. I. 196, 9
 प्रतिग्रहावज्ञशेषान V. I., P. I., 289, 13
 प्रतिग्रहा श्यापन याजनाना V. I., P. I. 196, 7
 प्रतिग्रहनिमित्तं च V. I., P. I., 154, 16
 प्रतिग्रहनिमित्तं तु V. I., P. I. 196, 13
 प्रतिग्रह प्रत्यवर V. I., P. I. 195, 11
 प्रतिग्राहमाभिर्मां V. II., P. I., 225, 1
 प्रतिग्रहद्वयिर्न स्यात् V. I., P. I., 199, 2
 प्रतिग्रहे सुनि-चक्रि V. I., P. I., 199, 8
 प्रतिग्रहसमर्थोऽपि V. I., P. I., 196, 3

- प्रतिग्रहस्तु क्रियते V I, P II, 195, 15
 प्रतिज्ञाय V II, P. II, 237, 2
 प्रत्ता-ऽप्रत्तास्तु योषित्तु V I, P II, 246, 13
 प्रतुदानं जालपादांश्च V. I, P. II, 387, 7.
 प्रतौवं वैश्या V. I, P. II, 98, 11
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां V I., P I, 292, 6
 प्रतिपत्सु चतुर्दश्याम् V I, P I, 154, 20
 प्रतिपद्दर्श-षष्ठीषु V I, P I, 253, 6.
 प्रतिपद्भ्रनलाभाय V I, P II, 318, 8
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेका V I, P II 316, 12
 प्रतिपर्व भवेद्यस्मात् V I, P II, 300, 16
 प्रतिपूरुष V II, P II, 122, 4
 प्रतिमन्त्र नमसा V II., P. I, 209, 20
 प्रतिमास्थानेषु V I, P I. 371, 13, 375, 15
 प्रतिमास्वल्पबुद्धीनां V I., P. I, 367, 6
 प्रत्येक तिलसयुक्तान् V. II, P II, 161, 17.
 प्रत्येक प्रत्यह पीतै V II, P. II, 180, 8
 प्रत्येक प्रेषयन्त् प्रेष्यान् V I, P II, 391, 4
 प्रत्योङ्कारसमायुक्त V I P I 292, 10
 प्रत्यक्शिरा प्रवासे च V I, P I, 441, 13
 प्रत्यङ्गानि पुनर्गानि V II, P I, 265, 15
 प्रत्यङ्मुखस्तु पूर्वोक्ते V. I, P I., 223, 3
 प्रत्युत्थाना-ऽभिवादाभ्यां V I, P I., 323, 14.
 प्रत्यादित्य प्रत्यनल V. I., P. I, 224, 1.
 प्रत्यादित्य प्रत्यनल V. II, P II., 236, 3
 प्रत्यादित्य न मेहेत V II, P II, 149, 1
 प्रत्याम्नाये गवां द्वयं V II., P II., 197, 13
 प्रत्याब्धिक च शेषेषु V I, P II, 446, 7; 466, 14
 प्रत्यब्द् पार्वणेनैव V I., P II., 446, 23.
 प्रत्यब्द् प्रतिमास च V I, P II, 445, 14
 प्रत्यब्द् यो यथा कुर्यात् V I P II 454, 8
 प्रत्यब्द् यदुपाकर्म V I, P II 132, 16
 प्रत्यावसितवर्णानां V II P II 11, 4
 प्रत्युषश्च प्रभातश्च V I, P I 357, 16.
 प्रत्यह V. II, P. II., 190, 1
 प्रतिरोद्धा गुरोश्चैव V. I, P. II., 350, 8
 प्रतिलोमप्रसूतानां V II, P I, 105, 1
 प्रतिलोमास्तु V I, P II, 120, 2
 प्रतिषेध ब्रह्मचर्यं V I, P II, 322 15, 47, 7
 प्रतिवयसः स्त्रियः V I, P I., 329, 16
 प्रतिवासरिको होम. V I, P II, 442, 9

- प्रतिश्रुत्यानृतं ब्रूयात् V II, P II
13, 8
- प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यश्च V II, P II,
226, 2
- प्रतिश्रुत्याऽप्यधर्म- V I, P II,
90, 10
- प्रतिषिद्धक्रियासाध्य V I, P I
87, 7
- प्रतिषिद्धेषु सर्वेषु V II, P II,
116, 12
- प्रतिसवत्सर चैवम् V I, P II,
450, 2
- प्रत्याविन्य न मेहेत V I P I 226,
5
- प्रथमे ऽब्दे तृतीये वा V I P II,
242, 11
- प्रथमे गर्भे V I, P II, 21, 5
- प्रथम तु गुरोर्वान V I P I,
185, 11
- प्रथम-तृतीय-पञ्चम V I P II
288, 5.
- प्रथमे दिवसे देयाः V I, P II,
290, 1.
- प्रथमे दिवसे रात्रौ V II P II,
128, 16
- प्रथमे दिवसे षष्ठे V I, P II,
211, 15
- प्रथमादाश्रमाद्वापि V I, P II,
153, 4
- प्रथमा धर्मपत्नी स्यात् V I P II,
118, 5
- प्रथमा प्रसूतिर्ज्ञेया V I, P I
232, 8.
- प्रथम यत् स्पृशेद्बाल. V I, P II,
28, 3
- प्रथमां विन्यसेद्दामं V I, P I,
367, 11
- प्रथमस्तप एव V. I, P I, 56, 6
- प्रथमेऽहनि V I, P II, 317, 12
- प्रथमेऽहनि यः कुर्यात् V I, P II,
290, 17
- प्रथमेऽहनि यद्वद्रथ्य V I, P II,
290, 21
- प्रथमेऽह्नि तृतीये वा V I, P II,
291, 13
- प्रथमेऽह्नि तृतीयेऽह्नि V I, P II,
118, 7
- प्रथमेऽह्नि त्रिरात्र स्यात् V II, P I,
162, 5
- प्रवक्षिण च कुर्वान V I, P I,
321, 7
- प्रवक्षिण तु वेदाना V I, P II,
397, 18
- प्रवक्षिण द्विज कुर्यात् V I, P I,
-
- प्रवक्षिणे पञ्चवशी V I, P I,
368, 10
- प्रवक्षिण परीत्यार्थं V I, P II,
39, 1
- प्रवक्षिणमनुग्रह्य V I, P II, 443,
1
- प्रवक्षिणं समावृष्य V I, P I,
146, 8
- परातृजन्मतक्षेत्रे V I P II,
295, 8
- प्रवृत्तायां त्रिरात्रेण V I P II,
245, 21
- प्रवक्ष्यात् प्राङ्मुख्य पिण्डान V I,
P II 160, 7
- प्रवक्ष्यात् परित्वात्श्च V I, P I,
460, 7
- प्रवक्ष्यात् सुधीनि तथा V I P I,
276, 6
- प्रवान प्रागृताः V. II, P I,
157, 10
- प्रवान यत्र यत्रेषा V I P II,
330, 13.

- प्रदानशीलो भवति V I, P. II, 312, 15
- प्रदीयते च यदान V I, P I, 180, 10.
- प्रदाय शुल्क गच्छेद्य V I, P II, 93, 19
- प्रद्युम्नं चानिरुद्धं च V. I, P I, 366, 12
- प्रदर्शनार्थमेतच्च V. II., P II, 255, 12
- प्रदेशिन्यजुष्टयो V. I, P I, 235, 15
- प्रदोष-पश्चिमौ यामौ V I, P I, 441, 1
- प्रदोषे न त्वधीयीत V I, P I, 157, 14,
- प्रधानं वैदिक कर्म V I, P I, 318, 7
- प्रधानं क्षत्रिये कर्म V I P I, 339, 13, 452, 3
- प्रधर्षयित्वा कामात्मा V. II, P II, 265, 12
- प्रधर्षयति कामाद्यो V II, P II 266, 3
- प्रपद्ये वरुण देवम् V. I, P I, 274, 13; 284, 10.
- प्रपा-ऽऽराम-तडागादि V I., P I., 182, 11
- प्रपास्वरण्ये कटके च सौरै V II, P I, 112, 1
- प्रबद्धवैरा शुरैर्यै V I, P II, 75, 1.
- प्रभाते तिसृभि V I P II, 266, 22.
- प्रभाते तिसृभि. V. I. P II, 266, 14
- प्रभाते तु त्रिरात्रेण V I, P II, 267, 13
- प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां V I, P II, 58, 19
- प्रभुःप्रथमकल्पस्य V I, P II, 347, 5
- प्रभवेषु V I, P. II, 307, 3
- प्रभासे V. I, P II, 306, 4
- प्रमाणानि च कुर्वीत V I, P I, 460, 10
- प्रमाणमंगुलस्योक्तं V. I, P. II, 230, 1
- प्रमाणमङ्गुलस्योक्त V. II, P. II, 35, 16
- प्रमाण शौचसङ्ख्यायां V I P I, 231, 13
- प्रमीतपितृक. वित्रा V I, P II, 456, 7
- प्रमीतौ पितरौ यस्य V I, P II, 467, 10
- प्रमीतस्य पितु. पुत्रै V I, P II, 461, 18
- प्रमादात्त आन्ध्र्य V I, P. I 278, 8
- प्रमादात्थ नि शङ्कम V I, P II, 227, 18
- प्रमादवान भिन्नवृत्तां V II, P II, 215, 2.
- प्रमादश्च न कर्तव्यो V. II, P I, 206, 13.
- प्रमाप्य द्वादश V. II, P. II, 65, 6; 66, 13.
- प्रमाप्य वैश्य वृत्तस्थ V. II, P I, 97, 2
- प्रमाप्य शूद्र षण्मासान् V II, P I, 95, 7.
- प्रमेही मूत्रकृच्छ्री च V II, P II, 271, 11.
- प्रयागे V I, P II, 305, 13
- प्रयोग कर्मयोगश्च V I P I, 339, 18

- प्रयागादिषु तीर्थेषु V I, P I, 194, 18.
 प्रयागवटशाखायां V. I., P II., 228, 15.
 प्रयच्छेत्त्रामिकां कन्यां V. I., P II 78, 12
 प्रयुञ्जानोऽग्निशुश्रूषां V. I., P II 48, 12.
 प्रयोजनमुपेक्ष्यैव V. I., P I. 180 5.
 प्रयत कृतशौचस्तु V II P I 302, 10
 प्रयातु भगवान महागुरुषु V I P I 371, 11
 प्रयातु भगवानीश V I, P I 375, 13
 प्रयतो मृदमादाय V I, P I 272, 6
 प्रयतो विधिवत् कृत्वा V II, P I, 300, 21
 प्रयान्तु ते वसिमिद मयाञ्च V. I., P I, 386, 7
 प्रयास्यतश्च सङ्ग्रामे V. I., P II., 258, 17.
 प्रवृत्तिरेषा भूतानां V I., P. II., 389, 12.
 प्रवृत्ते कृच्छ्रहोमादौ V I., P II 256, 21
 प्रवृत्तचक्रता चैव V I., P II 312, 3
 प्रवृत्ते च निवृत्ते च V I., P. II., 142, 9.
 प्रवृत्ताशौचतन्त्रस्तु V. I., P. II., 291, 6
 प्रव्रज्यागतिमामोति V. II., P I., 56, 8.
 प्रव्राजिता V II., P. II., 265, 2
 प्रव्रजेत् ब्रह्मचर्येण V. I., P II., 149, 13
 प्रव्रजस्यैकनोद्वाहः V I., P. II., 149, 12
 प्रव्रज्योपनिवृत्तश्च V I., P. II., 358, 20.
 प्रव्रज्यावसितो राज्ञो V II P II., 13 6
 प्रव्रज्यावसिता यत्र V II., P. II., 12, 13.
 प्रविशेत्स्वल्पेन कीदम V I., P. II., 228 12
 प्रविशेत्कौजनार्यं तु V I., P I, 472 2
 प्रविशेत्तुः समालम्ब्य V I., P II 293, 5
 प्रविशेत् सप्रकीर्णार्मा V II P I, 340, 12
 प्रविश्यातिथिमेत वै V I P I 405 16
 प्रविश्य भुसमिद्धुः समा V I., P I., 379, 7
 प्रवास गच्छता यस्य V I P I 383, 16
 प्रवसेत् कार्यवादिषी V I P I 312, 1.
 प्रवासातिनिमित्तेषु V I P II., 211, 14
 प्रशान्तशुश्रूषात्रेषु V I P I 416 1
 प्रशान्तमिव शुद्धाभ V II., P II 215, 14
 प्रशस्य स्वस्ति चस्थुक्त्वा V II., P I., 375, 14
 प्रसक्तान्पूर्णाभयंश्च V I., P I 423, 12
 प्रसङ्गश्चेन्द्रियार्येषु V II., P I 7, 20
 प्रसूतिका तु या नारी V. II., P I., 167, 1

- प्रसूतो यस्तु वैश्याया V II, P I, 339, 14
- प्रस्थधान्यं चतु षष्टि- V I, P I, 316, 7
- प्रसिद्धव्यवहार च V. I. P I, 464, 12
- प्रसन्नो विपुलान् भोगान् V I. P. I, 311 2
- प्रसादान् मुच्यते जन्तुः V I, P I, 59, 10
- प्रसावश्च प्रकोपश्च V I., P I, 449, 7
- प्रसमीक्षयाऽऽत्मना राजा V I, P I, 416, 8
- प्रसवणेषु V I P II, 307, 4
- प्रसवे तु शुचिर्वत्स. V II, P I, 191, 8
- प्रसव ष्ठीवन वन्हौ V II P II 239, 2.
- प्रश्वित्रपाणि पाद. म्यात V II P. II, 261, 8.
- प्रसह्य कन्याहरण V I, P. II 85, 1.
- प्रहर्षयेद्वल व्युह्य V. I P I, 159,
- प्राकृतानां तु सर्वेषां V I, P II, 207, 8
- प्राकृत. प्रतिसर्गोऽय V I, P I, 95, 5
- प्राकसौमिकी. क्रिया कुर्यात् V I, P I 169, 14
- प्रागग्नेषु तत स्थित्वा V. I, P I 291, 9
- प्रागग्नेषु सुरास्तर्पेत् V I P I 351, 11
- प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव V I, P. I, 474, 5.
- प्रागुपनयनात् V. I, P. II, 29, 6.
- प्राभोत्र उपरात्रे च V I, P II., 198, 9.
- प्राग्वाग्शानात् V I., P II., 245, 9.
- प्राग्वोद्गवा V. I., P I., 347, 4
- प्राग्द्रव पुरुषोऽभीयात् V. I., P. I., 421, 15
- प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन V I, P. I., 234, 16
- प्राङ् नाभिच्छेदनात् प्राह्य V. I. P II, 214, 9.
- प्राङ्नाभिवर्धनात् पुंसः V. I., P II., 22, 20
- प्राङ् नामकरणात् V I, P II, 280, 6
- प्राङ् नामकरणात्सद्य. V I, P II, 241, 17
- प्राङ्मुखो गुरुरासीनो V I, P II, 31, 1
- प्राङ्मुखो देवतीर्थेन V I, P. II, 46, 9
- प्राङ्मुखो देवतीर्थेन V I, P II, 160, 2
- प्राङ्मुखो नित्यमभीयात् V II, P I, 303, 1.
- प्राङ्मुखावस्थितो विप्रो V I, P I., 130, 2.
- प्राचीनावीतिना सम्यक् V. I, P II., 397, 8
- प्राचीनावीती लेखां V I, P II, 431 11
- प्राच्यः द्विशि शिर शस्त V I P I, 441, 8
- प्राजापत्य V. II, P II, 284, 2
- प्राजापत्यक्रियाशक्तौ V. II., P. II., 197, 4
- प्राजापत्य चरेत्कुच्छु V II, P. I. 321, 12.

- प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं V. II, P. I., 281.
 3
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं V. II, P. I.
 125, 13.
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रः V. II, P. II.
 11, 17.
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रो V. II, P. II.,
 199, 13.
 प्राजापत्यं चरेत्पश्चात् V. II, P. I.,
 71, 5.
 प्राजापत्यं चरेन्मास V. II, P. I.,
 252, 11.
 प्राजापत्ये तु गार्भिका V. II, P. II.,
 200, 7.
 प्राजापत्ये तु गार्भिका V. II, P. II.,
 200, 1.
 प्राजापत्या तद्वन्तं तान् V. I, P. II.,
 147, 7.
 प्राजापत्ये तु पौष्णे च V. I, P. II.
 325, 1.
 प्राजापत्यं तु विश्रक्ते V. II, P. I.,
 423, 9.
 प्राजापत्यं तु शुद्धाणां V. II, P. I.
 125, 3.
 प्राजापत्यं त्रयं कृत्वा V. II, P. I.,
 252, 15.
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण V. II, P. II.,
 142, 2.
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण V. II, P. I.
 462, 2.
 प्राजापत्येन तच्छुभ्यः V. I, P. I.,
 260, 9.
 प्राजापत्येन तीर्थेन V. I, P. I., 352,
 5.
 प्राजापत्यां निरुप्येष्टि V. I, P. II.,
 155, 7.
 प्राजापत्या निरुप्येष्टि V. I, P. II.,
 155, 16.
 प्राजापत्यं नवश्राद्धं V. II, P. I.,
 123, 12.
 प्राजापत्यं नवश्राद्धं V. II, P. I.,
 123, 1.
 प्राजापत्येन शुद्धेन V. II, P. I.,
 333, 3.
 प्राजापत्येन शुद्धेन V. II, P. I.,
 336, 2.
 प्राजापत्येन शुद्धेन V. II, P. I.,
 337, 12.
 प्राजापत्येन शुद्धेन V. II, P. I.,
 335, 15.
 प्राजापत्यं प्रकुर्वति V. II, P. II.,
 118, 11.
 प्राजापत्यं प्रकुर्वति V. II, P. I.,
 327, 15, 333, 16.
 प्राजापत्यं पराको वा V. II, P. I.,
 213, 9.
 प्राजापत्यग्रतः गोवधे V. II, P. I.,
 212, 1.
 प्राजापत्यविधानेन V. II, P. I.
 331, 14.
 प्राजापत्यं सान्त्वनं V. II, P. II.,
 203, 4.
 प्राजापत्यं सान्त्वनं V. II, P. I.,
 324, 2.
 प्राणान्निकं च यत् प्रोक्तं V. II,
 P. II., 72, 8.
 प्राणान्त्वनं सयम्य V. II, P. II.
 11, 16.
 प्राणानां दन्धिपरसि V. I, P. I. 131,
 20.
 प्राणानां दन्धिपरसि V. I, P. I., 129,
 15.
 प्राणिनां गर्भभूतानाम् V. I, P. I.
 130, 18.
 प्राणानसु त्रिगयस्य V. II, P. I.,
 115, 1.

- प्राणानायम्य सम्प्रांक्ष्य V I, P I 291, 12.
- प्राणानां रक्षणार्थाय V II, P. I, 415, 2.
- प्राणिनां हिंसको निरथ्य V II, P II, 220, 8
- प्राणा-ऽपान-समानानाम् V. I., P I, 433, 11
- प्राणाय स्वाहिति V I, P I, 448, 3.
- प्राणयात्रिकमात्रः स्यात् V. I., P. II., 186, 11.
- प्राणयात्रिकमन्त्रं तु V I, P. II, 188, 6
- प्राणायामं जले कृत्वा V. II, P I, 66, 8.
- प्राणायामत्रय कृत्वा V I, P I, 264, 2
- प्राणायामत्रय कृत्वा V I, P I, 291, 10
- प्राणायामत्रयं कुर्यात् V II, P I, 66, 16
- प्राणायामत्रयं वृद्धौ V II, P I, 426, 14
- प्राणायामत्रय षट्क V. II, P II, 143, 18
- प्राणायामान् त्रिरभ्यस्य V II, P I, 449, 14
- प्राणायामैर्दग्धशोषाः V I., P I, 346, 12
- प्राणायामाश्च कुर्वीत V I, P I, 275, 11
- प्राणायामसहस्रेषु V II P II 115, 3
- प्राणायामशतम् V II P II 109, 3
- प्राणायामशत कृत्वा V II, P I 425, 9
- प्राणायामशत कृत्वा V II, P I, 67, 12
- प्राणायामशत कृत्वा V II, P I 418, 11
- प्राणायामशत कार्ये V II, P II, 168, 14
- प्राणायामशत कार्ये V II, P I, 44, 11.
- प्राण्यङ्गे वाऽऽयसे कृत्वा V I, P II, 190, 2
- प्राण्यङ्गं मृगशावं च V II, P II, 248, 11
- प्राणैरपि प्रियात् पुत्रान् V. I., P. I., 333, 10.
- प्राण वा एते V I, P II, 99, 16
- प्राणस्य वै सम्राट्कामाय V I, P I, 174, 17
- प्राणिर्हि सापरो जन्तु- V II, P II, 219, 12
- प्रातरुत्थाय नृपति. V I, P I, 468, 11
- प्रातरुत्थाय य. पश्येत् V I, P I 221, 13
- प्रातरुत्थाय य. पश्येत् V I, P I, 221, 11
- प्रार्तभूत्वा च यतवाक् V I, P I 252, 8
- प्रातर्मन्त्राह्वयो. स्नान V I., P. I., 170, 10
- प्रातिलोम्येन जायन्ते V I, P II 121 6
- प्रातिलोम्येन यां याति V. I., P II, 148, 1
- प्रातिलोम्यानुलोम्येन V I, P II 125 16
- प्रात शुक्तिले स्नात्वा V I P I 283 16
- प्रात शन V II, P II, 163, 15

- प्रातः पाद चरैच्छुद्रः V. II, P. II., 173, 3
 प्रातः सक्षेपत. स्नान V. I., P. I., 260, 2
 प्रात स्नान तदर्थं तु V. I, P. I. 268, 15
 प्रात स्नानेन तत्सर्वं V. I., P. I., 259, 7.
 प्रातः स्नानेन पापानि V. I., P. I., 259, 3
 प्रात स्नान प्रशमन्ति V. I., P. I., 258, 17
 प्रात स्नानसमारम्भ V. II, P. II 190, 16
 प्रात स्नार्या भवोन्नत्य V. I, P. I., 269, 12
 प्रात मध्यां सनक्षत्रा V. I., P. I., 297, 16
 प्रादेशान्नाऽधिका न्युना V. I., P. II., 39, 21
 प्रादेशमात्र विज्ञेय V. I, P. I., 257, 2
 प्रादेशमात्र वा सूक्ष्म V. I., P. II., 157, 17
 प्राधाने शत-साहस्र V. I., P. I., 185, 18
 प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे V. I, P. I., 131, 5
 प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे V. I, P. II 39, 12
 प्राप्ते भवति तत्पुण्यम् V. II., P. II., 75, 12.
 प्राप्तांश्च नाभिनन्देत V. I., P. II., 196, 12.
 प्राप्य आर्द्धं तु कर्तव्य V. I., P. II., 326, 9
 प्रातस्तु द्वादश प्रासा V. II, P. II., 172, 16
 प्राप्नोति नरकं घोर V. II., P. II., 209, 10.
 प्राप्नोति पञ्चमे वस्त्रा V. I., P. II., 320, 8.
 प्राप्नोति परम स्थानम् V. I., P. II., 193, 3
 प्राप्नोति भृशुशार्दूल V. II, P. II., 260, 9
 प्राप्नोति भवान V. I., P. II., 402, 20
 प्राप्नोति यादृशी चाप्रा V. II, P. II., 295, 6
 प्राप्नोति श्रेष्ठतां मत्सु V. I, P. II., 312, 16
 प्राप्नुवन्ति कुर्वशे च V. II, P. II., 239, 2
 प्राप्नुवन्ति बुभुक्षन्ता V. II, P. II 216, 17
 प्राप्नुवन्ति इति V. I., P. II., 402, 20
 प्राप्यानुजां विंगेषण V. I., P. I., 311, 19
 प्राप्य चान्ते ततश्च V. I., P. II., 182, 10
 प्राप्य केश च काष्ठ च V. II, P. I., 236, 14.
 प्रायश्चित्त षतुष्क च V. II, P. I., 232, 8
 प्रायश्चित्तप्रणेतार V. II, P. I., 217, 11.
 प्रायश्चित्त च यन्प्राक्त V. II, P. II., 113, 7
 प्रायश्चित्त यथास्नान V. II, P. II., 71, 9
 प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति V. II, P. II., 67, 8
 प्रायश्चित्त चरद्भ्राता V. II, P. II., 63, 12
 प्रायश्चित्तं न कुर्यात्सा V. II, P. I., 31, 5

- प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे V II, P. I.,
345, 15
- प्रायश्चित्त प्रदातव्य V II, P. I.,
235, 10
- प्रायश्चित्त तु निर्दिश्य V. II, P. I.,
237, 8
- प्रायश्चित्तैरपैत्येनः V. II, P. I.,
4, 6
- प्रायश्चित्तानि कारयेत् V II, P. I.,
353 4
- प्रायश्चित्त प्रदातव्य V II., P. II.,
178, 6
- प्रायश्चित्तमकामाना V. II, P. I.,
201, 10
- प्रायश्चित्तैः क्षय याति V II, P. II.,
209 18.
- प्रायश्चित्तविर्हाना ये V II, P. II.,
210, 1
- प्रायश्चित्तमतः कार्य V II, P. II.,
210, 4
- प्रायश्चित्त तत कुर्यात् V II,
P. II., 112, 15
- प्रायश्चित्तमहोरात्र V. II, P. II.,
143, 14
- प्रायश्चित्त यदाग्नात् V. II., P. I.,
231, 14
- प्रायश्चित्तैरपैत्येनो V II, P. I.,
202, 6
- प्रायश्चित्तोऽध्यवसिते V. II, P. II.,
75, 7
- प्रायश्चित्त न दातव्य V. II, P. I.,
234, 18
- प्रायश्चित्त समादिश्य V II, P. I.,
231, 10
- प्रायश्चित्तान्त V. II, P. II., 6,
15
- प्रायश्चित्तं तु चरिने V. II, P. I.,
387, 6
- प्रायश्चित्त प्रकल्प्य स्यात् V. II,
P. I., 461, 5.
- प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः V. II, P. I.,
4, 17.
- प्रायेणाऽनृतवादित्वात् V. I., P. I.,
8, 11
- प्रायोऽनासक-V. I, P. II., 225, 3.
- प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति V. II, P. I.,
35, 15
- प्रायश्चित्त गते गर्भे V. II., P. I.,
346, 7.
- प्रायश्चित्त यथोद्दिष्ट V. II., P. I.,
130, 11.
- प्रायश्चित्त स्मृत तस्या. V. II., P. I.,
151, 1
- प्रायश्चित्तविधानं च V. I, P. I.,
135, 8
- प्रायश्चित्ती स विज्ञेय. V I, P. I.,
125, 14
- प्रायश्चित्तेन पूयेत V I., P. I.,
233, 2.
- प्रायश्चित्तप्रवृत्ताना V. I, P. II.,
257, 6
- प्रायश्चित्तां भवेच्चैव V. I, P. I.,
301, 14.
- प्रायश्चित्त न रा कुर्यात् V II., P.
I., 316, 4.
- प्रायश्चित्त कथं तत्र V. II., P. I.,
114, 2
- प्रायश्चित्त प्रयच्छन्ति V. II, P. I.,
222, 4
- प्रायश्चित्तमिदं प्राक्त V. II, P. I.,
11 15
- प्रायश्चित्त यत् क्रियते V II, P. I.,
7, 10
- प्रायश्चित्तं यदा चीर्णे V II, P. I.,
214 15
- प्रायश्चित्तर्गुहं शास्ता V II, P. II.,
210, 10.

- प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने V II, P. I., 207, 2.
 प्रायश्चित्तस्य पाद तु V II, P. I., 257, 14
 प्रायश्च सम चित्त V. II., P. I., 3, 9
 प्रायो नाम तपः प्रोक्तं V II, P. I., 3, 7.
 प्रार्थयित्वा तु यो गां वै V II, P. II., 238, 18
 प्रारब्धं कर्म विच्छिद्य V II, P. II., 277, 3
 प्रारब्धशेषं विच्छिज्ज V II, P. II., 277, 4
 प्राश्याज्ञातं मूनास्य V II, P. I., 407, 14.
 प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा V II, P. I., 367, 7.
 प्राश्य मूत्र-पुरीषाणि V II, P. I., 367, 11.
 प्राशयेत्स्वस्त्रभिर्मन्त्रैः V. II., P. I., 390, 1.
 प्रावृद्धतौ यमः प्रेतान् V. I., P. II., 324, 4.
 प्रासादेषु च ये देवि V. II., P. II., 263, 2
 प्रास्येदमौ तदन्न तु V I., P. II., 365, 4
 प्रास्येवात्मानममौ वा V II, P. II., 69, 4
 प्रास्येवात्मानममौ वा V. II., P. I., 203, 10.
 प्रियङ्गवः कोविद्वाराः V. I., P. II., 369, 2.
 प्रियं च नानृतं ब्रूयात् V. I., P. II., 134, 2.
 प्रियाणि चात्मनो यानि V. I., P. I., 877, 6.
 प्रियां वाचस् V. I., P. I., 167, 7
 प्रियालाऽऽमलकैर्मुण्ड्यैः V. I., P. II., 371 3
 प्रीतिं भोगं च वण्डं च V I., P. I., 453, 19
 प्रीयन्ते पितरश्चास्य V. I., P. II., 316, 4
 प्रेतस्य चैव निस्तिर्णं V. I., P. II., 330, 2
 प्रेतस्य जायते नूनं V II, P. II., 221, 12
 प्रेतस्य हि सदा तस्य V I., P. II., 280, 4.
 प्रेतानां तस्येऽभयम V I, P. I., 412, 5.
 प्रेतनिर्यातकश्चैव V I, P. II., 351 15
 प्रेतपात्रम V I, P. II., 455, 8.
 प्रेते पितृत्वमापन्नं V I, P. II., 464, 7.
 प्रेताः पिशाचास्तरेव. रामस्ताः V. I., P. I., 386, 3
 प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो V I, P. II., 281, 2
 प्रेत मनसा ध्यायन् V I, P. II., 288 2
 प्रेते राजानि सङ्ख्यान्ति V I, P. II., 252, 16
 प्रेतश्चेवाहिताग्निः स्यात् V. I., P. II., 452, 21
 प्रेतस्पर्शनसंस्कारं V I, P. II., 275, 1
 प्रेतस्पृशो ग्रामं न V I, P. II., 275, 4.
 प्रेतस्योत्तरत परस्याः V II, P. I., 56, 14
 प्रेतस्योदकनिर्वपणं V I, P. II., 289, 9.
 प्रेतहारैः समं तत्र V I, P. II., 248, 10.

- प्रेषमात्र समुच्चयार्थं V I., P. II., 149, 20
 प्रेष्यो ग्रामस्य राज्ञश्च V I., P II., 350, 7.
 प्रोक्षणात्कथिता शुद्धिर् V II., P I., 185, 11
 प्रोक्षणेनैव शुद्धयेत V II., P I., 185, 8
 प्रोक्षण-पर्याम्भिकरण- V II., P. I., 178, 11
 प्रोक्षणीभिस्त्रिभिर्ऋग्भि. V II., P I., 66, 15
 प्रोत्साहक सहायश्च V II., P. II., 62, 13
 प्रोषिते कालशेष स्यात् V. I., P. II., 233, 6
 प्रोषिते तु यज्ञा पत्नी V I., P I., 315, 14
 प्रोषितोऽप्यात्मसंस्कार V I., P I., 391, 4.
 प्रौढपादो बहि कक्षो V I., P. II., 425, 6
 प्रौष्ठपदाऽपरपक्षे V I., P II., 317, 8.
 प्रौष्ठपद्यामतीताया V. I., P II., 326, 8.
 श्रावणोत्पवनाभ्यां च V II., P. I., 144, 16.
 श्रावण V. II., P II., 202, 3.
फ.
 फलकान्यथ वर्माणि V. I., P. I., 454, 13
 फलगुतीर्थे V I., P II 306, 2.
 फलगुपात्राणि च प्रशस्तानि V. I., P II., 419, 1
 फल वृद्धाति स्वप्ने वा V II., P II., 276, 12
 फलैश्च-कुसुमस्तेयम् V II., P. I., 17, 12
 फलवानां तु वृक्षाणा V II., P II., 123, 10
 फलानि विण्म्याक्रमथो V II., P I., 416, 11.
 फलान्याहरतोऽ पत्यं V. II., P II., 264, 9.
 फलोपल-क्षौम-सोम- V. I., P I., 484, 8
 फल-पुष्पोपगान् V II., P. II., 124, 10.
 फलापहारी V II., P II., 259, 16.
 फलमारभते वेह V II., P II., 277, 13
 फल-मूलाक्षनैर्मेधै V. I., P. II., 390, 4
 फलैर्मसिन कथित. V. II., P. II., 181, 9
 फलवत्त्व समाचष्टे V I., P I., 57, 5
 फलाशी V I., P II., 144, 4.
 फलस्यानन्तता प्रोक्ता V. I., P. II., 417, 2
 फाल्गुन वाऽथ चैत्रं वा V I., P I., 457, 8
 फाल्गुनस्य त्वमावास्या V. I., P I., 156, 1
 फाल्गुनस्य त्वमावास्या V. I., P II., 311, 14
 फेनपा उन्मत्तका. V. I., P II., 199, 10.
 फेनप्रख्यः कथ नाम V. I., P. II., 292, 10.
ब.
 बक चैव बलाकां च V I., P II., 387, 9
 बक-बलाक- V II., P I., 81, 11
 बक-बलाक-हस-ह्रव- V II., P. I., 406, 5.
 बको भवति ह्रस्वार्भि V II., P. II., 254, 11.
 बर्ष्या च त्रिषर्षे तु V II., P II., 281, 2

- बद्ध्याश्रममासाद्य V. I., P. I., 70, 3
 बद्ध्या वा वाससा क्षिप्र V. II., P. I., 454, 17
 बध्नीयात्तत्सजीव तु V. I., P. II., 37, 2
 बन्धुनिः परिभूताश्च V. II., P. II., 262, 5.
 बन्धुवर्गं न भिक्षेत V. I., P. II., 163, 5
 बध्वाऽऽसन नियम्यासुन V. I., P. I., 291, 14
 बलाक-प्रव हंस कटक- V. II., P. I., 405, 19
 बलात्कारविदुष्टस्त्री- V. I., P. II., 137, 1.
 बलादपहता कन्या V. I., P. II., 89, 8.
 बलदजा पुण्डरीकाश्च V. I., P. I., 255, 13.
 बल-वर्ष्म-प्रभावार्थि V. I., P. I., 128, 13.
 बल वासवे V. I., P. II., 314, 8
 बहुत्वार्थजातानां V. I., P. I., 183, 9.
 बहुत्वे योषिणामक- V. II., P. II., 272, 2
 बहुवृकस्तु सन्यस्य V. I., P. II., 162, 12
 बहुवृकास्त्रिदण्ड- V. I., P. II., 290, 2
 बहुवृकः स विज्ञेयः V. I., P. II., 163, 4.
 बहुवृर्गा महावृक्षा V. I., P. I., 457, 7.
 बहुधा वृश्यते धर्म- V. I., P. I., 92, 8
 बहुनि चायु कामस्य V. I., P. II., 38, 7
 बहुना पद्मवता संऽऽप्त- V. I., P. I., 426, 22
 बहुना पुञ्जता मध्ये V. I., P. I., 421, 6.
 बहुना विदुषा प्राप्ता V. I., P. II., 300, 18
 बहून् वर्षगणान् घोरान् V. II., P. II., 242, 6
 बहुयाजक V. II., P. II., 258, 8
 बहुश्चश्च त्रिसौपर्ण. V. I., P. II., 341, 9
 बहुश्चा अक्षणक्षे तु V. I., P. II., 128, 4
 बहुपस्यो न V. I., P. II., 317, 15.
 बहुप्रतिमाहास्य वा V. I., P. I., 10, 12
 बहुर्षी प्रतिजमाह V. II., P. I., 415, 1
 बहुश्रुताश्च धर्मज्ञा V. I., P. I., 178, 12
 बहुशुक्लेन्यन चाग्नी V. I., P. I., 316, 10
 बलिस्तुभयथापि स्मृतरात्राराच्च V. II., P. I., 294, 16.
 बलिस्तायथा निवसेत् V. II., P. I., 345, 11
 बलिः सूत्र न्यजेद्विद्वान् V. I., P. II., 168, 16
 बलि सन्या वृथशुभा V. I., P. I., 298, 3
 बहुस्याम V. I., P. I., 163, 11.
 बहुस्याम V. I., P. II., 60, 1
 बान्धवो वा परं वाग्नि V. I., P. II., 261, 10
 बाधिर्यसुपयान्त्याद्य V. II., P. II., 232, 9
 बार्हस्पत्यस्य V. II., P. II., 157, 7.
 बालिका ऽक्षतयोन्याश्च V. I., P. I., 131, 6

- बालकृच्छ्रं ततः कुर्यात् V II, P I, 121, 14, 123, 6
- बालाग्रमात्रेऽपहृते V II, P II, 87, 12.
- बालघ्नाश्च कृतघ्नाश्च V II, P I, 204, 9.
- बालो जनिर्त्री जननी च बाल V I, P I, 363, 3
- बालातुरेषु भूतेषु V I, P I, 467, 6.
- बाले देशान्तरस्थे च V. I, P II., 229, 10
- बालानामजातदन्ताना V I, P II, 243, 10.
- बालानां वक्ष्यमाणानाम् V. II., P II., 240, 10
- बालापत्या तथा रोगा V II., P I, 125, 8
- बालापत्याश्च गर्भिण्यः V. II, P I, 59, 5.
- बालोऽपि विप्रो वृद्धस्य V I, P I, 334, 6
- बालोऽपि नावमन्तव्यो V. I, P I, 448, 7
- बाले प्रव्रजिते चैव V I, P II, 232, 1.
- बाले मृते सपिण्डानां V I, P. II., 230, 12
- बालया वा युवत्या वा V. II, P I, 37, 20
- बाल्ये पितुर्वंशे तिष्ठेत् V II, P I, 355, 9
- बाल्ये वा रासभावेन V I, P I, 184, 9
- बालैरनुपरिक्रान्त V II, P I, 189, 12
- बाल-वृद्धा-ऽऽतुराणां च V II, P II, 171, 5
- बाल-वृद्ध-रोगार्तानां V. I P I, 477, 14
- बाल-वृद्ध-स्त्रीणामर्थं V II, P I, 122 5
- बालाश्च तरुणा वृद्धाः V I, P I., 281, 15.
- बाले समानवयसि V. I, P I, 334. 17.
- बालस्यातुरस्य वा V II, P I. 68, 7.
- बालसवर्धनं त्यक्त्वा V. II., P. I., 58, 17.
- बाहुजातेरुजातानां V I, P II, 154, 5
- बाहुभ्यां तु शतं दद्यात् V. II, P I, 73, 17
- बाहुभ्यां मनसा वाचा V II, P. II, 160, 7
- बिडाल-काका-ऽऽखूच्छिष्ट V II, P. I, 391, 11
- बिडाल-काक-नकुला-ऽऽखू- V II., P I, 392, 2
- बिडाल-मूषकोच्छिष्टे V II., P I, 391 4
- बिभ्रञ्जलपावित्रं वा V I, P II., 179, 12
- बिल्वको V I., P II., 305, 15.
- बिल्वाऽऽमलक-मृष्ट्रीका V. I., P. II, 369, 7.
- बिल्वा-ऽश्वत्थादि यज्ञीय-V. I., P. II, 37, 1
- बीजिनश्च V. I, P II., 62, 7.
- बीजानामुत्तिविच्च स्यात् V I, P I., 478, 15.
- बीजानां सम्पदं ब्रूहि V II, P II, 187, 9
- बुधे च शोषित् परिवर्जनीया V. I., P I, 282, 4

- बुद्धिपूर्वं चेत् इयहं V. II., P. I. 394, 2.
 बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्राहं V. II., P. I. 117, 19.
 प्रयत्नेन V. I., P. II., 230, 15
 बुद्धयेताऽरिप्रयुक्तां तु V. I., P. I., 472, 14.
 बुभुक्षितेषु भृत्येषु V. II., P. II., 224, 10.
 बुभुक्षुमागत आन्त V. I., P. I., 399, 4.
 बृहस्पतिरकामयत V. I., P. I., 47, 13
 बृहस्पतिर्वै V. I., P. I., 48, 6
 बृहस्पतिसर्वनेष्टा V. II., P. II. 83, 6
 बौजिकावभिसम्बन्धात् V. I., P. II., 244, 3.
 बौजान् पाशुपतान् जैतान् V. I., P. I., 279, 1.
 ब्रह्मकूर्चाशिनौ भूत्वा V. II., P. II., 148, 7.
 ब्रह्म-क्षत्र-विशां चैव V. I., P. I., 271, 4
 ब्रह्म-क्षत्रिय-विद्-शुभ्रा. V. I., P. II., 19, 5.
 ब्रह्मगर्भवधे कृच्छ्र V. II., P. I., 335, 6
 ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य V. I. P. I., 334, 8
 ब्रह्मज्ञान V. I., P. II., 192, 1.
 ब्रह्मचारी V. I., P. II., 137, 6.
 ब्रह्मचारिगतं भैक्ष V. II., P. I., 190, 13
 ब्रह्मचारि-गृहस्थ- V. I., P. II., 197, 4
 ब्रह्मचारि-गृहस्थ-V. I., P. II., 51, 11, 140, 8.
 ब्रह्मचारी गृहस्थो V. I., P. II., 167, 9
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च V. I., P. II., 17, 7.
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च V. I., P. II., 17, 10
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च V. I., P. II., 197, 1
 ब्रह्मज्ञ V. II., P. II. 217, 2
 ब्रह्मज्ञे वेद्वि मे भिक्षाम् V. II., P. II., 59, 10
 ब्रह्मज्ञो वा कुतज्ञो वा V. II., P. II., 57, 18
 ब्रह्मज्ञाश्च सुगपाश्च V. I., P. II., 358, 2
 ब्रह्मज्ञस्तु बन् गच्छन्त V. II., P. II., 58, 8
 ब्रह्मचारी चेत V. II., P. II., 123, 9.
 ब्रह्मोऽहम् V. II., P. II., 96, 10.
 ब्रह्मोऽहता वेदनिन्दा V. II., P. I., 363, 10
 ब्रह्मोऽहम् वेदनिन्दा च V. II., P. II., 57, 5
 ब्रह्मचारी जितक्रांथो V. II., P. II., 182, 2
 ब्रह्मचारिण. V. I., P. II., 278, 8.
 ब्रह्मचारी न कुर्वीत V. I., P. II., 278, 1
 ब्रह्मचारी भवेन्नित्य V. I., P. II., 115, 2
 ब्रह्मचारी भवेन्नित्यम् V. I., P. II., 100, 21
 ब्रह्मचारि यतीना च V. I., P. I., 416, 10.
 ब्रह्मचारी व्रती च स्यात् V. II., P. II., 170, 6.
 ब्रह्मचारी शुना वष्ट. V. II., P. I., 67, 12.

- ब्रह्मचर्यं च गार्हस्थ्यम् V. I., P II., 153, 14
 ब्रह्मचार्याचार्यं V I, P II, 49, 2.
 ब्रह्मचर्यं चरन् विप्रो V. II., P II, 62, 6
 ब्रह्मचर्येण V. I., P. II., 104, 20, 150, 12
 ब्रह्मचर्येण वा काल V. I., P II, 51, 18
 ब्रह्मचर्यं तपो भैक्ष्य V I, P. II, 45, 1.
 ब्रह्मचार्यादिनियमो V. I., P I, 388, 14.
 ब्रह्मचर्यं वया क्षान्ति. V II., P II., 169, 8.
 ब्रह्मचर्यमागामुप V. I., P. II, 17, 15
 ब्रह्मचार्यैव पर्वाणि V I, P II * 99, 10
 ब्रह्मचार्याश्रमी V II, P I, 404, 2
 ब्रह्मचार्याश्रमावुर्ध्वं V II, P I, 230, 12
 ब्रह्मचर्यं स वुष्टात्मा V II, P I 323, 22
 ब्रह्मचर्यं समाप्य V. I., P II., 136, 16, 147, 19.
 ब्रह्मचार्याहिताग्निश्च V. I., P I, 308, 1
 ब्रह्मचार्याहरेर्भैक्ष्यं V. I., P II, 41, 9
 ब्रह्मणा कथिताश्चैव V. I P I, 109, 2.
 ब्रह्मणि म आत्मा V I, P. I, 421, 7.
 ब्रह्मणा चोदितो विष्णु, V I P I, 113, 7
 ब्रह्माणं शङ्कर सूर्य V I., P I, 365, 6.
 ब्रह्मणश्च तथा विष्णोः V I, P I, 95, 14.
 ब्रह्मण सायुज्य V. I., P. I., 350, 5.
 ब्रह्माणं तर्पयेत् पूर्वं V. I., P. I., 356, 11.
 ब्रह्मणोन्ते मुनिश्रेष्ठाः V. I., P. I., 95, 12
 ब्रह्मणे प्रजापतये V. I., P. I., 381, 8
 ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य V. I., P. I., 384, 5
 ब्रह्माणं सूत्रय पूर्वं V. I., P. I., 113, 5.
 ब्रह्माणं शङ्कर सूर्य V. I., P. I., 365, 6.
 ब्रह्मण्यता देव पितृभक्तता V. I., P II 343, 8
 ब्रह्मान्वाधानमेतत्स्यात् V. I, P. II., 159 3.
 ब्रह्मादिस्तन्वपर्यन्त V. I., P. I, 249, 16.
 ब्रह्मदेयानुसन्तानो V I, P II, 342, 12.
 ब्रह्मदेयापनिश्चैव V I, P II, 342, 13
 ब्रह्मदेयासुतश्चैव V I, P II, 341, 14.
 ब्रह्मोद्याश्च कथा कुरु V I, P II, 400 16
 ब्रह्मद्विद् परिवृत्तिश्च V. I., P. II, 350. 10
 ब्रह्मा देवानां V I., P I., 105, 16.
 ब्रह्मवण्डहताना च V. I., P. II., 224, 16.
 ब्रह्मवण्डहता ये च V. II., P. I, 21, 11.
 ब्रह्मादेने च सोमे च V II., P. I., 426, 8.
 ब्रह्मा मुरारि स्त्रिपुरान्तकारि V I, P I, 221, 1.
 ब्रह्म प्रजा च मेधां च V I, P I, 252, 12
 ब्रह्म प्रतिष्ठेन्येतावत् V II, P II, 155 13

ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो V I P II, 218, 3	ब्रह्मन्वहारिणश्चेत् V. II, P II, 219, 11
ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो V II, P I, 208, 11	ब्रह्महत्या V. II, P II, 185, 10.
ब्रह्मबन्धौ च यद्वत् V. I., P. I., 189, 3	ब्रह्महत्या V II, P II, 92, 15.
ब्रह्मभावमिदं सूत्रं V. I., P II, 168, 7.	ब्रह्महत्यापनोवाय V II, P. II, 69 8.
ब्रह्मयज्ञे जपे चैव V I., P. I 257, 10.	ब्रह्महत्यामवामोति V II, P. II., 149, 12
ब्रह्मयज्ञेन यश्च्यमाण V I, P I., 344, 9	ब्रह्महत्यामवामोति V I., P. II., 306, 20
ब्रह्मयज्ञप्रसिद्धयर्थं V I., P. I., 350, 16	ब्रह्महत्याघ्नत कुर्यात् V II, P II., 83, 9
ब्रह्मयज्ञेषु ये वर्णाः V I., P I., 255, 17	ब्रह्महत्याघ्नत कुर्यात् V II, P I., 102 10
ब्रह्मवादिन्यः V I, P II, 82 12	ब्रह्महत्याघ्नत वाऽपि V II, P. I., 97, 6, 100, 11.
ब्रह्मवर्चसकामस्य V I, P II, 31, 10.	ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयं V II, P II., 95, 12.
ब्रह्मवर्चससौम्ये V. I., P. II 813, 18.	ब्रह्महत्या सुरापानं V. II., P. I., 35, 3
ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्राः V. I., P. II, 86, 19.	ब्रह्माहुतिद्वयं पुण्यम् V I, P I. 348, 13.
ब्रह्मवर्चस्विन पुत्रान् V. I. P. II., 316, 10.	ब्रह्महा द्वादशाब्दानि V II, P. II., 57, 11
ब्रह्मलोकमवामोति V I., P. II., 50, 13	ब्रह्महाद्वादशाब्दानि V II, P I., 5, 12, 6, 4
ब्रह्मा विश्वसृजां धर्मो V II, P. II., 219, 1.	ब्रह्महा द्वादशाब्दानि V II., P II., 57, 5.
ब्रह्म-विष्णु-शिवाद्यानि V. I., P I., 107, 9.	ब्रह्महा द्वादशाब्दानि V II, P. II., 55, 9
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च V I., P. I., 250, 3.	ब्रह्महा V II, P II, 72, 13
ब्रह्मैव सन् ब्रह्म- V. I., P. I., 290, 9	ब्रह्महा V II, P II, 163, 5
ब्रह्मस्तेनावुभौ सम्यक् V. II, P. II, 147, 11	ब्रह्महा परिषदानुभवः V. II, P II, 56, 10
ब्रह्मस्वादनमित्याश्च V. I., P II., 75, 2.	ब्रह्महा यावकाश्चन V II, P II., 42, 4.
	ब्रह्महा विप्रमुच्येत V. II, P II., 64, 14

- ब्रह्महैव स विज्ञेयः V. I, P. I, 153, 2.
 ब्रह्मणे V. II, P II, 188, 4
 ब्राह्मण- V. II, P II, 135, 12.
 ब्राह्मण. V II, P. II. 166, 13
 ब्राह्मणो V. I, P I, 46, 7
 ब्राह्मण कुशल पृच्छेत् V I, P I 325, 8
 ब्राह्मण क्षत्रियाद्यैस्तु V I, P I, 327, 7
 ब्राह्मण क्षत्रियो वाध V I, P II, 154, 16
 ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां V II, P I 150, 9.
 ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशः V I, P II 40, 18.
 ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां V. I P I, 86, 1
 ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां V I. P II, 189, 10.
 ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां V I, P II, 40, 14, 95, 12
 ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्यः V II, P II, 241, 2
 ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य V. II., P II, 241, 7
 ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या V I, P I, 133, 2
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या V II P I, 69, 1
 ब्राह्मणी क्षत्रिय-वैश्यसेवायाम् V II, P I, 348, 12
 ब्राह्मण. क्षत्रियं हत्वा V II, P I, 98, 6.
 ब्राह्मणो ऽग्निरजो गौर्वा V I, P II., 439, 14
 ब्राह्मणे चाऽननूचाने V. I, P. II., 48, 17
 ब्राह्मणोच्छ्रिष्टानामपां V II, P I., 393, 18
 ब्राह्मणोच्छ्रिष्टभोजने V. II, P I, 393, 12
 ब्राह्मणोच्छ्रिष्टाशने V II, P. I., 395, 9
 ब्राह्मणोच्छ्रिष्टाशने V. II, P. I., 395, 12
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति V I, P. II, 347, 10
 ब्राह्मणात् क्षत्रियायां तु V. I, P. II, 120, 14
 ब्राह्मणी तु शुना वृष्टा V II, P. I, 65, 12
 ब्राह्मणी तु शुना वृष्टा V II, P I. 65, 19.
 ब्राह्मणो देवता सर्वा V. II, P I, 135, 15
 ब्राह्मणादुधसम्प्राप्तौ V II, P I, 71, 3
 ब्राह्मणादीनामाशौचे V I, P. II, 261, 17
 ब्राह्मणादीनामाशौचे V II., P I, 420, 4
 ब्राह्मणे वृश् पिण्डास्तु V. I, P II., 289, 15
 ब्राह्मणो वृशरात्रेण V. I, P. II, 205, 1
 ब्राह्मणारिषु शूद्रस्य V I, P I, 137, 4
 ब्राह्मणानां कृत्यजातम् V I, P I, 444, 9
 ब्राह्मणानि च कल्पाश्च V II, P II, 159, 16
 ब्राह्मणानां द्विजैर्वर्च्यम् V I, P. II, 436, 41.

- ब्राह्मणान् ज्ञापयेत् तत्र V. II, P I, 253, 1.
 ब्राह्मणेन V II, P II, 142, 6
 ब्राह्मणानां परीवाद् V. II, P II, 193, 12
 ब्राह्मणानां प्रवासिन्व V I, P I, 136, 12.
 ब्राह्मणानां प्रसादेन V II, P II, 11, 5
 ब्राह्मणान् भोजयेत् V I P II, 310, 5
 ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या V II, P I, 254, 7
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा च V II, P II, 161, 7
 ब्राह्मणानामय धर्मो V I, P II, 155, 3
 ब्राह्मणेन वधे पाशे V II, P I, 22, 19.
 ब्राह्मणा नावमन्तव्याः V. I, P I, 467, 1.
 ब्राह्मणान्वयसम्भूतो V. II., P II, 220, 7
 ब्राह्मणानां शत सम्यक् V I, P I, 327, 3
 ब्राह्मणान् सप्त पञ्च द्वा V I, P II, 362, 3
 ब्राह्मणोपाश्रयो नित्यम् V I, P I, 480, 8.
 ब्राह्मणं प्राहुरनिधिम् V. I, P. I, 399, 5.
 ब्राह्मणो ब्राह्मण V II., P. II., 55, 15
 ब्राह्मणो ब्राह्मणो गच्छेत् V II, P I, 44, 3, 328, 18
 ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु V. II, P I., 231, 7
 ब्राह्मणो बन्धकीं गत्वा V. II, P. I., 332, 14
 ब्राह्मणो ब्रह्म-पालाशी V. I., P. II., 31, 14
 ब्राह्मणं भिक्षुकं वाऽपि V I, P II, 401, 5
 ब्राह्मणभूम्यप- V II, P. II, 98, 16
 ब्राह्मणभूम्यपहरण V II, P I., 15, 10
 ब्राह्मणो मोक्षमन्त्रिच्छुन V. I., P. II., 153, 5
 ब्राह्मणमनुतेन V II, P II., 170, 13
 ब्राह्मण-राजन्य वैश्य V II, P I., 149, 18
 ब्राह्मणैरपि भोक्तव्या. V II., P. I., 431, 11
 ब्राह्मणैर्मन्त्रपुत्रैश्च V II, P I., 195, 2
 ब्राह्मणवृत्तिम् V. II., P II., 263, 9
 ब्राह्मणवशात्त्रेय्या V, II, P I., 98, 18
 ब्राह्मणो वेदमूल. स्यात् V. I., P I., 153, 19.
 ब्राह्मणैर्मन्त्रपुत्रैश्च V I., P. II., 401, 6
 ब्राह्मणावसथाश्चैव V I, P I., 106, 16
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् V II, P II., 59, 1
 ब्राह्मणाशाश्च राजन्य- V II, P I., 120, 13
 ब्राह्मणश्चैवप्रापूर्वक V. II., P I., 329, 14
 ब्राह्मणश्चैव राजा च V. I, P I., 201, 5

- ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टभोजने V. II., P I., 392, 7
 ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टभोजने V II., P I., 365, 6
 ब्राह्मण शूद्रनामेति V II., P II., 241, 9
 ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्मन्त्रैः V I., P I., 465, 2
 ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्ष्यम् V I., P. II., 40, 12
 ब्राह्मणस्तु V I., P. II., 98, 12
 ब्राह्मणस्तत्र भुक्त्वाज्ञं V II., P I., 425, 2
 ब्राह्मण स्तर्पयेन्पश्चात् V II., P I., 121, 15
 ब्राह्मणस्तु शुना वष्टो V II., P I., 67, 1
 ब्राह्मणस्तु शुना वष्टो V II., P I., 68, 4
 ब्राह्मणे सस्कृत- V I., P II., 18, 1
 ब्राह्मणस्य V I., P. II., 215, 18
 ब्राह्मणस्य V. II., P II., 136, 8.
 ब्राह्मणस्य V II., P II., 83, 12.
 ब्राह्मणस्य क्षत्रिय-विद्-शूद्रेषु V. I., P II., 220 16
 ब्राह्मणस्य तथाऽऽशौचे V II., P I., 419, 5
 ब्राह्मणस्य तु विक्रय V I P II., 12, 9
 ब्राह्मणस्याऽऽन्लोम्यन V. I., P. II., 95, 9
 ब्राह्मणस्य परित्राणात् V II P. II., 68, 10.
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि V II P. II., 11, 7.
 ब्राह्मणस्य रुजःकृत्या V. II., P I., 17, 5, 454, 1
 ब्राह्मणस्यैव शूद्राज्ञम् V. II., P I., 379, 15
 ब्राह्मणस्य त्रणद्वारे V. II., P. I., 127, 8
 ब्राह्मणस्य सित वस्त्र V I., P. I., 264, 4.
 ब्राह्मणस्य सपिण्डाना V I., P II., 209, 18.
 ब्राह्मणस्य सुरापस्य V II., P I., 444, 18.
 ब्राह्मणस्वर्णहारी च V II., P II., 261, 7.
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु V. II., P II., 167, 5.
 ब्राह्मण हत्वा द्वावश-V II., P I., 79 2.
 ब्राह्मण्यां V II., P II 127, 9
 ब्राह्मण्यकामतो गत्वा V II., P I., 347, 10
 ब्राह्मण्यकामाङ्गच्छेत् V I., P I 348, 18
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियाञ्जात V I, P II., 12, 13.
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूत- V I, P. II., 121, 15
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सूतो V II, P. I., 69, 15
 ब्राह्मण्येतान् यदा गच्छत V II, P I., 347, 12
 ब्राह्मण्या व्यहमर्षाष्य V II., P I., 332 11
 ब्राह्मण्यात् सपदि भ्रष्ट V II, P II - 210, 17

- ब्राह्मण्यादेव हीयन्ते V I, P II 164, 15.
 ब्राह्मण्या द्वादशार म्यात V I, P II, 109, 11.
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाङ्गालः V I, P II, 118, 21.
 ब्राह्मण्या भार्यया सार्द्धं V I, P I, 425, 17.
 ब्राह्मण्यमपि तद्वन स्यात् V II, P II, 221, 11.
 ब्राह्मण्यं य पवित्यड्य V I, P I, 149, 17.
 ब्राह्मण्यं सकल तस्य V I, P II, 169, 9.
 ब्राह्मण्या. शिरसि वपन V II, P I, 331, 4, 331, 9, 331, 13.
 ब्राह्मण्या सह योऽभ्यासत V I, P I, 425, 11.
 ब्राह्मण्यमेयमुद्दिष्ट V II, P II 15, 15
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय V I, P I, 220, 2.
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय V I, P I, 220, 6.
 ब्राह्मस्तु प्रथमस्तेषा V I, P II, 85, 9
 ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृत V I, P II, 86, 15
 ब्राह्मी नैमित्तिको नाम V I, P I, 95, 3
 ब्राह्मान् यौनांश्च सम्बधान् V I, P II, 31, 17
 ब्राह्मी वैवस्तथैवार्थः V I, P II, 84, 8
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु V I, P II, 457, 7
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु V I, P II, 86, 18.
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु V I, P II, 63, 11.
 ब्राह्म तु मार्जनं मंत्रैः V II, P II, 15, 17.
 ब्राह्म तु मार्जन मन्त्रैः V II, P II, 15, 3
 ब्राह्मादीनि तथाऽशक्ती V II, P II, 17, 9
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय V I, P I, 219, 12
 ब्राह्मे मुहूर्ते ब्रह्मणेन V I, P I, 219, 16
 ब्राह्ममेकमह कल्प V I, P I, 94, 1
 ब्राह्मैयोनैश्च सम्बन्धैः V I, P II, 350, 16
 ब्रूयस्सु स्वधैव्यन्ते V I, P II, 437, 15.
 भ.
 भक्षयन्प्रातरुत्थाय V I, P I, 252, 2.
 भक्षयित्वा तु त घात V II, P II, 149, 7
 भक्षयित्वा तु तन्मोक्षान् V I, P II, 211, 7
 भक्षयन्ती न कथयेत् V II, P I, 245, 9
 भक्षयन्ती न कथयेत् V II, P I, 246, 12
 भक्ष्याणा भक्षणे चैव V I, P I, 234, 1
 भक्ष्यद्रव्यस्य वैषम्यात् V II, P I, 166, 2.
 भक्ष्याः पञ्चनग्वास्यन्ते V II, P I, 408, 13
 भक्त भीक्षुमशक्तश्च V II, P II, 239, 13.

- भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानि V II, P I, 461, 11.
- भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये V I, P II, 29, 10.
- भक्ष्य-भोज्यान्नस्य V. II, P II., 111, 15.
- भक्ष्य-भोज्यापहरणे V. II, P II., 110, 13
- भक्ष्य भोज्यमुदक्यां च V. I, P II. 184, 2.
- भक्ष्य भोज्य समं देय V I, P II, 436, 17
- भक्ष्य-भोज्य- V II, P II, 112, 4
- भक्ष्य भोज्यं च विविध V I, P II, 419, 1.
- भक्ष्य मांसं समुद्दिष्ट V II, P I, 419, 1
- भगिनी-भागिनेयानां V I, P I, 186, 16.
- भगिनी मातुरासां च V. II, P I, 318, 17.
- भगिनी मातुरासां वा V II, P I, 321, 7.
- भगिन्यां सस्थितायां तु V I., P II 252, 4.
- भगिनीसपत्न्यश्च भगिन्य. V. II., P I., 326, 9
- भगभक्षस्तु कुण्डाशी V II, P. II, 233, 10
- भगवते V II, P II, 187, 1
- भगवते महापुरुषाय V I, P I, 369, 12
- भगवतोऽयं V I, P I, 339 14
- भयोद्विगकरोऽन्येषां V II P II, 249, 4
- भयभीतस्य सन्यासम् V I, P II, 149, 18
- भये रागे तथा स्वप्ने V II, P II, 49, 10
- भयं हत्वा च भूतानाम् V I, P II, 154, 11
- भरणं सर्वभूतानाम् V I, P. I, 467, 8
- भर्तृगोत्रेण कर्तव्या V I, P. II, 457, 8
- भर्तृगोत्रेण कर्तव्या V I, P II, 63, 12
- भर्त्राऽनुमरणं काले V II, P I, 58, 5
- भर्तृर्गर्ह्ये हि या वित्त V. II., P. II, 228, 10
- भर्तृरि लङ्घयेद् या तु V I, P I, 129, 12
- भर्तुः शरीरशुभ्रुषा V I, P. II, 115, 13
- भर्तृर्व्यतिक्रमं कृच्छ्रम् V II, P I, 36, 14
- भर्तव्यास्ते महाराज V I, P. I, 189, 7
- भर्तुः सौख्यं न या नारी V II, P II, 228, 6
- भरद्वाजकृता ये च V I, P I, 109, 5
- भरद्वाज. क्षुधात्तस्तु V II, P I, 415, 3.
- भवेच्चाऽऽशौचमत्यर्थं V. I, P I, 243, 6.
- भवन्ति चह काकाः स्युः VII, P. II, 228, 2
- भवन्ति नादृता यैस्तु V II, P II, 231 5
- भवत्पूर्वं चंद्रैक्ष्यम् V I, P II, 41, 14
- भवन्ति पितरस्तस्य V I, P II, 367, 17
- भवितारो नगं भवे V I, P I, 133, 5

- भवितव्यं भवद्भिश्च V I., P II., 365, 9
 भवत्स्वेतस्परिणतं V I., P I., 433, 10
 भवितव्य नरेन्द्रेण V I., P. I., 474, 4.
 भवेत् स्फुटितपादस्तु V II., P II., 249, 11.
 भवत्स्वेवाग्नौकरणहोम V I P II., 415, 12
 भवन्ति हि वृथा तस्य V I., P I., 250, 16
 भवद्भिः पितृकार्यं न V I., P II., 361, 7
 भवेद्यदि सपिण्डानां V I., P II., 406, 18.
 भव देवं तर्पयामि V I., P I., 371, 6
 भवेद्विषयवैराग्यम् V I., P I., 59, 6.
 भवन्मध्ये तु राजन्यो V I., P II., 41, 15.
 भवेन्महीतलं यस्मात् V. I., P. I., 358, 11.
 भवनस्यामतो भुवि V I., P. II., 396, 18.
 भवाय देवाय नमः V I., P I., 374, 9
 भवाय देवाय स्वाहेत्यादिभिः V I., P. I., 375, 5.
 भविष्यन्ति महाबाहो V. II., P II., 162, 11.
 भस्म क्षौद्रं सुवर्णं च V. II., P. I., 192, 6.
 भस्म-गोमय-मृत्कारि-V II., P. II., 195, 2.
 भस्मच्छन्नो V. II., P. I., 166, 9
 भस्मनाऽग्निर्मुदा चैव V. II., P. I., 175, 4
 भस्मान्मुना शुद्धयति V II., P. I., 176, 4
 भस्मना वाऽपि सम्पृश्य V. II., P. I., 143, 15
 भस्मना शुद्धयते काम्भ्य V II., P I., 172 1
 भस्मास्थीनि गृह्णात्वा तु V II., P I., 22, 21
 भाण्डानि प्रावयंशङ्क V II., P I., 145 2
 भागधेयं भूतिं प्राह V I P. I., 364, 2
 भागद्वयं तु यमार्थं V I., P I., 190, 7
 भागिनेर्यो द्विजां गम्वा V II., P I., 327, 13
 भागिनेयं विशेषेण V I., P II., 348 13
 भागैः पृथक् पृथक् कुर्यात् V I., P I., 272 4
 भाजने भाजनं चैव V I., P I., 416, 4
 भातु भीमाकिं भृगुषु V I., P II., 295 14
 भार्याया याजवल्क्याश्च V I P. I., 109, 4
 भार्या-पुत्रविराजनाश्च V II., P I., 21, 18
 भार्या भर्तुर्मतंनैव V II., P I., 38, 13
 भार्या-भृतकं वासेभ्य V I P I., 422, 13
 भार्याया विक्रयश्चैवाम V II., P II., 103, 8
 भार्यारितं शुचिर्भृत्य V I., P I., 481, 15
 भार्यो वैश्या सकृद्भृत्या V II., P I., 322, 19.

- भावान्तरमभावो हि V II, P I, 9, 1
- भावशुद्ध्युपपन्नस्य V I, P I, 59, 7
- भावैरनिष्टै संयुक्त V II, P II, 215, 4
- भावशुद्धिर्हेर्भक्तिः V I, P II, 181, 11
- भास्करालोकना-ऽऽलील-V I, P II, 45, 15.
- भास्करालोकनाश्रील- V I, P I, 445, 13
- भास च हत्वा दद्याद्गाम् V II, P I, 79, 3
- भिक्षुको ब्रह्मचारी वा V I, P II, 400, 21
- भिक्षां च भिक्षवे दद्यात् V I, P I, 407, 5
- भिक्षां च भिक्षवे दद्यात् V I, P I, 407, 1.
- भिक्षादन जप- सन्ध्या V I, P II, 181, 18.
- भिक्षादन जप स्नान V I, P II, 183, 18
- भिक्षादनसमुद्योगात् V I, P II, 188, 14
- भिक्षेन भिक्षां प्रथम V I, P II, 42, 6
- भिक्षापात्राविशुद्धयर्थम् V I, P II, 187, 16
- भिक्षां बन्धुभ्य आदाय V I, P II, 162, 10
- भिक्षामात्रे गृहीते तु V II, P II, 116, 10
- भिक्षामात्रेण य प्राणान V I, P II, 324, 11
- भिक्षामाशय भुञ्जीत V I, P II, 162, 5
- भिक्षार्थी प्रविशेत् माम V I, P II, 186, 16.
- भिक्षार्थमदन यस्य V I, P II, 185, 13
- भिक्षार्थी विचरेत् मामं V II, P II, 58, 10
- भिक्षोर्भिक्षभुजश्चापि V I, P II, 184, 16
- भिक्षां वै भिक्षवे दद्यात् V I, P I, 409, 12
- भिक्षां वा पुष्कलां वाऽपि V I, P I, 392, 5
- भिन्ध्याच्चैव तडागानि V I, P I, 459, 9
- भिषक् च गरुश्वैव V II, P I, 387, 3
- भिषङ्मिथ्याप्रयोक्ता च V II, P I, 284, 14
- भुक्तं चेत् पार्वणश्राद्धे V II, P I, 426, 12
- भुक्तोच्छिष्ट विडालादे V II, P I, 391, 9
- भुक्तं वेही ततो भुक्ते V II, P II, 277, 5
- भुक्तवस्त्वनाचान्तेषु V I, P II, 430, 10
- भुक्तवान् विहरेच्चैव V I, P I, 471, 14.
- भुक्तवत्सु च विप्रेषु V II, P I, 244, 14.
- भुक्तवत्सु तु विप्रेषु V I, P I, 114, 2
- भुक्तवत्सु च विप्रेषु V I, P I, 400, 14
- भुङ्क्ते स यानि नरकं V I, P I, 215, 4, 376, 9
- भुक्त्वा चोभयतोदन्तान् V II, P I, 371, 5; 409, 11.

- भुक्त्वाऽऽचामेद्यथोक्तं V I, P I 431, 1
 भुक्त्वा चैव प्रातिष्ठेत् V I, P I, 433, 1
 भुक्त्वोच्छिष्टं तु काकानां V II P I, 391, 8
 भुक्त्वांश्छिष्टं समादाय V I, P I, 430, 14
 भुक्त्वा तु क्षत्रिय शौचं V II, P I, 418, 18.
 भुक्त्वाऽनोन्यनमस्यान्नम V II P I, 372, 2
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय V I, P I, 438, 19
 भुक्त्वान्न ब्राह्मणाशौचं V II, P I, 418, 7
 भुक्त्वा पञ्चनखानां च V II, P I 371, 2
 भुक्त्वा पात्रं यतिर्नित्यं V I, P II 192, 11
 भुक्त्वा पलाण्डु लशुन V II, P I 408, 9.
 भुक्त्वा पीत्वा चरेत् कृच्छ्रं V II P I, 161 2
 भुक्त्वा मासत्रयं कुर्यात् V II, P I 410, 5
 भुक्त्वाऽऽर्द्रपाणिरम्भोऽन्त- V I P I, 155, 5
 भुक्त्वा वार्यधिकस्यान्नम V II, P I, 379, 11
 भुक्त्वैषा षोडशभ्राह्मि V II P I, 424, 19
 भुक्त्वा सह ब्राह्मणेन V II, P I 396, 4
 भुञ्जीत् V I, P II, 192, 3
 भुञ्जीत् यासमात्रं तु V I, P I, 428, 17
 तेन चैत् स मूढात्मा V I, P I, 215, 7
 भुञ्जीतानिधिसंयुक्तः V I, P. II, 441 2.
 भुञ्जते न स्वयं पापा. V I, P. I., 217 2.
 भुञ्जीत न वया-ऽऽव्य- V I, P. II, 191, 16
 भुञ्जतां मृश्यागशुष्य V I, P. I, 127, 9
 भुञ्जीत पर्णपुटके V I, P II., 192, 10
 भुञ्जीत विधिवत् विप्रो V I, P. I., 197 18
 भुञ्जीतावतंतात् पूर्व V I, P. I, 435 18.
 भुञ्जीत सङ्गं चैत्स्यात् V I, P. I., 138, 10.
 भुञ्जीतोऽन्यनमस्यान्नम V II, P I, 379, 5
 भुञ्जीतमानुरं नार्हं V. I, P. I., 7
 भुञ्जीतो यत्किं पश्येत् V I, P. I, 428 11
 भुञ्जीतो यद्येते पाप V II, P. I., 206 11
 भुञ्जीतेषु तु विप्रेषु V I, P I, 127, 7
 भुञ्जीयाता नत पश्चात् V I, P. I, 111, 3
 भुव पुनर्वसो V I, P II, 313, 19
 भुवि सुभ्रं तथाऽऽकाश V II, P II, 15, 7
 भुवि पुनोपकाराय V I, P II., 387, 1
 भूतिकामर्षैर्नित्यं V I, P. II., 112, 6.

- भूतण शिशुक चैव V II, P I 403, 5
- भूवृण-शिशु-सर्षप V I, P. II, 315 1.
- भूतादौ च तथाऽऽकाशो V I, P I, 96, 8
- भूतानि सर्वाणि तथाऽन्नमेतत् V I P. I, 386, 13
- भूतयज्ञः स वै प्रोक्तः V I, P. I, 383, 2
- भूतलाञ्छोद्धरेत्पात्र V. I, P II, 425, 5
- भूत्वा भवान्ति सर्पास्ते V II, P. II, 226, 8
- भूत्वा वेतनभोक्तारो V II, P. II, 228, 14
- भुभुजा सह भुक्त्वात्र V II, P I 396, 5
- भूमि-कन्यापहर्ता च V II, P. II, 222, 9
- भूमिदो भूमिमाप्नोति V I, P I 190, 13
- भूमौ निक्षिप्य न ग्रास V II, P II, 149, 6
- भूमिप्रदान य. कुर्यात् V II, P II, 83, 9.
- भूमि भित्वाषर्धाच्छित्वा V. I, P. II, 11, 3
- भूमि भूमिशयाश्चैव V I, P II, 1, 7
- भूम्यनृतम् V II, P II, 135 13.
- भूम्यपहारा V II, P II, 259, 12
- भूमिरग्निरजो वायुर् V II, P I, 191, 3
- भूमिर्नद्यो नगाः शैला. V I, P I 128, 10
- भूमावपि हि लिप्तायां V I, P I, 432, 11
- भूमौ वीरासने युक्त. V II, P. II, 191, 3
- भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्य V. I, P. I., 285, 8
- भूमिष्ठमुद्धृत वाऽपि V I., P. I., 285, 12
- भूमिः सर्वत्र शुद्धा स्यात् V. II., P. I., 193, 5
- भूय एव समामोति V. II., P. II., 233, 6
- भूयोऽप्याचम्य कर्तव्यं V. I, P. I., 434, 9.
- भूयास चाक्षय्यं V. I, P. I, 350, 1
- भूर्भुवः स्वर्महर्जन. V I, P. I., 292, 9
- भूर्भुव स्वस्त्रयोर्लोकान् V II, P. I., 236, 2
- भृशुद्धिर्मार्जनाद्वाहात् V II, P I, 193, 7.
- भृस्तण शिशुक चैव V I, P II, 112, 18
- भृसम्क्रागविषयुक्ते V I, P II, 301, 19.
- भृहर्ता नरकान् गत्वा V. II, P. II., 257, 7.
- भृगुतुङ्गे V I, P. II., 305, 16.
- भृग्वसिपतनैश्चैव V. I., P I, 137, 5.
- भृतकाध्यापक क्त्वाव. V I, P II, 349, 1.
- भृतकाध्यापन कुर्यात् V. II, P II., 123, 7
- भृतकाध्यापको यश्च V. I, P II, 350, 13
- भृतकाध्यापनम् V II, P II, 100, 3

भूतकाध्ययनादानम् V II, P. II, 100, 3.	भैक्ष्याहारोऽभिहोषिभ्यो V II., P. II., 46, 1
भूताच्चाध्ययनादानम् V II., P. I 10, 9	भोक्तव्यं तत्र पूर्वार्हे V I., P. I., 437, 17
भूतादध्ययनादानम् V II., P. II., 101, 7	भोक्तव्यस्य कलस्यैव V II., P. II., 277, 9
भृत्यानां च भूतिं विश्वात् V I., P. I., 47, 1	भोगात्तामसता याति V II., P. I., 375, 10
भृत्यपुत्र कलत्रार्थी V I., P. I., 355, 12	भोग भगुर्ममीक्षन्त V I., P. I., 62, 6
भृत्यवर्गावृत्तौ दुर्गे V I., P. II., 110, 10	भोगो माक्षश्च गिद्धिश्च V I., P. I., 77, 4
भृत्याश्च तर्पयेच्छ्वेत V I., P. II., 110, 20	भोगांश्च दद्याद्द्विभ्यो V I., P. I., 163, 3
भक्षचर्यावृषावृत्य V I., P. II., 191, 20	भोजनं चोरयित्वा तु V II., P. II., 203, 3.
भैक्षार्थी विचरेद ग्राम V II, P. II 11, 3.	भोजने चैव वाने च V I, P. I., 157, 2
भैक्षमसक्तो हि यति V I., P. II., 186, 7	भोजनान् किञ्चिदजाय V. I., P. I., 119, 2
भैक्षं माधुकर नाम V. II., P. II., 187, 1	भोजनं तु न नि शेष V. I., P. I., 427, 19
भैक्षं शूद्रादपि माह्यं V. I., P. II., 189, 13.	भोजनं तु न नि शेष V I., P. II., 110, 20
भैक्षामिकार्ये त्यक्त्वा तु V. II, P. II., 131, 2.	भोजने वृत्तलमार्गि V I., P. I., 213, 3
भैक्ष्यं चैव समावाय V II., P. II., 58, 12	भोजने नोपशुर्नान V I., P. II., 322, 2
भैक्ष्यान्नमुपयुञ्जानो V. II., P. II., 116, 17.	भोजने पतिनान्नस्य V I., P. I., 100, 10
भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यं V. I., P. II., 44, 1	भोजनाभ्यङ्गनाहागत V I., P. II., 12, 3.
भैक्ष्येण व्रतितो वृत्तिः V. I., P. II., 44, 2	भोजनाभ्यङ्गनाहानान V. I., P. II. 12, 3
भैक्ष्यमाचरेत् V. I., P. II., 219, 5	भोजनार्थं हि ते शसन V I., P. I 406, 3
भैक्ष्यमवोक्षित V. I., P. II., 43, 10	भोजने विघ्नकर्ताऽर्गो V. I., P. I 427, 6.
भैक्ष्यान्नमुपशुञ्जानो V II., P. I. 387, 10	

- भोजने वर्तुलः प्रोक्तः V. I., P. I.,
257, 11.
- भोजनस्य प्रशस्तेषु V. I., P. II.,
430, 2.
- भोजने हवने दाने V. I., P. I.,
241, 17
- भोजयेच्चाऽऽगतान् काले V. I., P. I.,
395, 8.
- भोजयेत्संस्कृतान्नेन V. I., P. I.,
414, 7
- भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि V. I., P. II.,
363, 20
- भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि V. I., P. II.,
364, 10.
- भोजयेत् सह भृत्यैस्तौ V. I., P. I.,
400, 16
- भोजयेदथ वाऽऽप्येक V. I., P. II.,
364, 18
- भोजयेद्यस्त्वथर्वाण V. I., P. II.,
338, 17
- भोज्यान्ना गृहस्थस्य V. I., P. I.,
136, 8
- भोज्यान्ना नापितश्चैव V. II., P. I.,
431, 3.
- भो शब्द क्लृप्तयेदन्ते V. I., P. I.,
322, 18
- भौतिक चात्मनश्चान्ते V. II., P. II.,
176, 15
- भौमार्क-मन्वरांशु V. I., P. II.,
295, 6
- भौमिकैस्ते समा जेया V. I., P. I.,
215, 6
- भ्राजते न सभामध्ये V. I., P. I.,
154, 4
- भ्रूणघ्रातंभितमुदक्या- V. II., P. I.
389, 1
- भ्रूणहत्या पितुस्तस्या V. I., P. I.
131, 10 139, 10
- भ्रूणहत्यामवाप्नोति V. I., P. II.,
100, 6
- भ्रूणहत्यामवाप्नोति V. II., P. I.,
342, 8
- भ्रूणहत्यासम पाप V. I., P. II.,
7, 11
- भ्रूणहा स्वित्रहस्तः स्यात् V. II., P.
II., 249, 16
- भ्रातृभार्यो च बुद्धिः V. II., P. II.,
265, 9
- भ्रातृभार्यो तु पापात्मा V. II., P. II.,
226, 11
- भ्रातृभार्योपसङ्ग्राह्या V. I., P. I.,
328, 9
- भ्रात्रे भगिन्यै पुत्राय V. I., P. II.,
329, 10
- भ्रात्रश्चैव कनिष्ठस्य V. II., P. I.,
327, 8
- भ्रातु सहोदरो भ्राता V. I., P. II.
462, 9
- भ्रामरी-गण्डमाली च V. I., P. II.,
351, 1

म.

- मङ्गल्य वीर्षवर्णान्तम् V. I., P. II.,
25, 13.
- मङ्गल्य ब्राह्मणस्य स्यात् V. I., P. II.
25, 8.
- मङ्गक शुक्लवस्त्र च V. I., P. II.
181, 7
- मण्डूक-नकुलो हत्वा V. II., P. I.
86, 11
- मण्डनार्थं शिखिनां V. I., P. II.,
29, 2
- मण्डलान्युपजीवन्ति V. I., P. I.,
415, 4
- मण्डलब्राह्मण रुद्र V. II., P. II.
159, 4

- मन्त्राकाङ्क्षाबलेनेन्द्र- V I, P I, 300, 5
 मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या V I, P I, 372, 7
 मन्त्रादि तर्पणैर्वापि V I, P II, 258, 18
 मन्त्रपूत जले स्नान V I, P I, 270, 14
 मन्त्र-ब्राह्मणविशेष V I, P II, 341, 13
 मन्त्रमुच्चारयेद्वाचा V I, P I, 304, 5
 मन्त्रयेत् परम मन्त्रम् V I, P I, 463, 14
 मन्त्रार्थज्ञो जपन जुह्वन V I, P I, 153, 18
 मन्त्रार्थं मन्त्रतो जुहुवा V I, P I, 300, 4
 मन्त्रवर्जो हि V I, P II, 153, 17
 मन्त्रवत्प्राशन चास्य V I, P II, 22, 21.
 मन्त्रैर्वैष्णव-सोमैस्तु V I, P I, 305, 2
 मन्त्रैः शाकलसोमैश्च V II, P II, 165, 10
 मन्त्रेषु कर्माणि V I, P I, 164, 15
 मन्त्रस्तु विविधे सौरं V I, P I, 297, 2
 मन्त्रपूत स्थित काशे V I, P II, 38, 11
 मन्त्रस्य देवतायास्तु V I, P I, 316, 5
 मन्दाग्निरानयार्वा च V I, P I, 316, 18.
 मन्त्रे चादहासे च V I, P I, 195, 2
 मम V II, P II, 190, 1
 मघासु कुर्वत श्राद्ध V I, P II, 325, 7.
 मघाया पिण्डदानेन V I, P II, 327, 2
 मघासु स्वजनश्रेष्ठ्य V I, P II, 312, 14
 मङ्गलान् V II, P II, 72, 3.
 मङ्गलान्त जुहुयाद्वापि V II, P II, 10, 8
 मङ्गलान्त्य सप्तारे V II, P I, 12, 11.
 मठाधिपत्यं यो देवि V II, P II, 233, 3
 मणि-काञ्चनदर्शनां V I, P I, 354, 11
 मणि वामो V II, P II, 116, 7.
 मणि मुक्ता V II, P II, 112, 8
 मणि मुक्ता प्रवालानां V II, P II, 111, 2
 मणि-मुक्ता-प्रवालानि V II, P II, 254, 1
 मणि-मुक्ता प्रवालानां V I, P I, 478, 13
 मणि-मुक्ता-प्रवालानि V II, P II, 260, 6
 मणिमयानामङ्गिरेव V II, P I, 175, 17
 मतङ्गवाप्याम V I, P II, 306, 10.
 मत्तं कुर्वता ऽऽतुराणां च V II, P I, 389, 5
 मतिपूर्वं चैन पराकं V II, P I, 393, 17
 मतिपूर्वं प्राजापत्यं च V II, P I, 393, 15
 मतिपूर्वं हतं तस्मिन् V II, P I, 14, 4, 201, 7.
 मत्प्रसादादसन्दिग्धा V I, P I, 142, 10
 मत्या मत्वा पुनर्भार्या V II, P I, 322, 7

Vol. I. and Vol. II.

- मत्या चान्द्रायण कुर्यात् V II, P I, 372, 16.
- मत्योच्छिष्ट द्विजो भुक्त्वा V II, P I, 394, 15.
- मत्या त्रिरात्र कुर्वीत V II, P I, 379, 18
- मत्या भुक्त्वा चरेत् कृच्छ्र V II, P I, 372, 3, 376, 6.
- मत्याऽभ्यासे तथा कुर्यात् V II, P I, 419, 9
- मत्याऽभ्यासे तथा कुर्यात् V II, P I, 373, 2
- मत्या मद्यममत्या वा V II, P II, 81, 11
- मत्स्य कच्छप-मण्डूका V I P I, 271, 1
- मत्स्य-कूर्मावृत्ति वाऽपि V I, P I, 267, 1
- मत्स्यादान विडवराहाश्च V I, P II, 387, 1
- मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान V II P I, 409, 2
- मत्स्यान धानाः पयो मांस V I, P I, 202, 14
- मत्स्य-मांस-V II, P II, 120, 2
- मत्स्यांश्च कामलोजग्ध्वा V. II, P I 407, 10
- मत्सरी V II, P II, 258, 12
- मत्सरी विटकृमिश्चैव V II P II, 227, 5
- मद्यानुगत-V II P II 138 5
- मद्य पीत्वा V II P II, 166 7
- मद्यपानरता ये तु V II, P II, 251, 6
- मद्यपाऽसाधुवृत्ता च V I P II, 113, 12
- मद्यमेव सुरा पीत्वा V II, P II, 79, 8
- मद्यविक्रयिणो ये च V II, P II, 250, 14
- मद्यव्यसनिनो ये च V II, P II 250, 12.
- मद्यपञ्च कर्कर्यश्च V. I., P II, 369, 6.
- मद्यपस्त्री-V II, P II, 101, 1.
- मधूत्थ चैव माध्वकि V II, P II, 79, 3
- मधूत्थ सैरिमागिष्टं V II, P II, 77, 18
- मधूत्के पयोविकारे V. II., P I, 142, 18
- मधु वंश पय काको V II, P II, 254 1
- मधु वंश पल गृध्रः V II, P II, 255, 10
- मधुवंह रुहेद्राष्ट V I P I 161 3
- मधु मासा-ऽञ्जनाच्छिष्ट V I, P II, 45, 11
- मधु-मासा-ऽञ्जनाच्छिष्ट-V I, P I, 415, 12
- मधु मास च योऽर्क्षायान V II P I, 127, 12
- मधु-मास च लक्षण V II P I, 300, 22
- मधु-मासाशनं पाजापत्य V II, P I, 393, 2
- मधुमेही खराश्वादि-V II P II, 270, 10
- मधुवदाहरण यत्तु V I P II, 188 11
- मधु-सर्पिभित्तयुतान V I, P II, 131, 19
- मधु-हत्वा नरो वशां V II P II 256, 10
- मध्येऽगारस्य V I, P I, 384, 11
- मध्यत सर्वगन्धर्वा V I, P I, 263, 12

- मध्यन्दिने V. I., P. I., 346, 2.
 मध्यन्दिनं ऽर्धरात्रे वा V. I., P. I.,
 469, 7.
 मध्यमाङ्गुष्ठयोगेन V. I., P. I.,
 238, 8.
 मध्यम तु तन पिण्डम V. I., P. II.,
 43, 17.
 मध्यमा धनकामाय V. I., P. I.,
 309, 19.
 मध्यमा-ऽनामिका-ऽङ्गुष्ठैः V. I., P. I.,
 418, 19.
 मध्ये स्कन्ध-ऋग्भ्या तु V. I., P. I.,
 305, 7.
 मध्याह्नं रज्जुपात्रं च V. I., P. II.,
 392, 10.
 मध्वाज्य-कनकपेन V. I., P. II.,
 27, 17.
 मध्वाज्य-तिलमिश्रेण V. I., P. II.,
 321, 9.
 मध्वाज्य-तैल-संमाना V. II., P. II.,
 117, 12.
 मधुवाता इति वृत्त V. I., P. II.,
 421, 9.
 मध्वर्चं V. II., P. II., 157, 9.
 मनोलेषु च V. I., P. II., 307, 6.
 मनोतुकूले V. I., P. I., 41, 8.
 मनुष्याणां तु हरणे V. II., P. II.,
 110, 9.
 मनुष्या प्रतिपद्यन्ते V. II., P. II.,
 208, 13.
 मनुष्या मध्यकाले तु V. I., P. II.,
 310, 6.
 मनुष्यास्तर्पयेद्भक्त्या V. I., P. I.,
 356, 7.
 मन्वन्तराद्यश्चैताः V. I., P. II.,
 311, 18.
 मन्वन्तराद्यश्चैते V. I., P. I., 156, 5.
 मनः सङ्कल्परहितान् V. I., P. II.,
 188, 10.
 मनसोच्चारयेन्मन्त्रान् V. I., P. II.,
 216, 17.
 मनसोच्चारयेन मन्त्रान् V. I., P. I.,
 302, 12.
 मनसा त्रिः पदेऽवसु V. II., P. II.,
 199, 8.
 मनसा ऽधीयात् V. I., P. I., 347, 16.
 मनसापि सुगैर्भार्या V. II., P. II.,
 266, 1.
 मनसा भर्तुर्गतिश्चरे V. II., P. I.,
 151, 16.
 मनःमन्तोपग शोच्य V. I., P. I.,
 305, 5.
 मनःसन्तापनं तौत्रं V. II., P. II.,
 195, 7.
 मयि नेत्र इति अश्याया V. II., P. II.,
 104, 8.
 मयि वर्धो बलम V. I., P. I., 56, 3.
 मरणोत्पत्तिशोभो तु V. I., P. II.,
 265, 17.
 मरणाद्वावशांस्ते स्यात् V. I., P. II.,
 150, 15.
 मरणान्तं तथा चान्यत् V. I., P. II.,
 207, 13.
 मरणाय तत्रा पङ्क्त्यां V. II., P. I.,
 315, 13.
 मरणं व्याधि शोकानां V. I., P. I.,
 220, 17.
 मरणाशांश्चमथे V. I., P. II.,
 264, 2.
 मरुदेशं निरुक्ते V. I., P. I., 199, 15.
 मरुदेशं भवेद्बुधः V. II., P. II.,
 238, 10.
 मरुदेशं भवेद्बुधः V. I., P. II.,
 14, 9.
 मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैः V. II., P. II.,
 192, 2.
 मलिनीकरणीयेषु V. II., P. I., 81, 1.

- मलिनीकरणीयेषु V. II, P. II., 138, 9
- मलापकर्षणं कार्यं V. II, P. II., 195, 3
- मलापकर्षणं नाम V. I., P. I., 269, 5
- मलापकर्षणार्थाय V. I., P. I., 269, 6.
- मलावहेषु प्रकीर्णेषु V. II, P. I., 15, 1
- मलवद्वसनायां तु V. II, P. I., 164, 9
- मसूर-क्षार-वास्तोक्त V. I., P. II., 374, 18
- मसूर-भाषसंयुक्त V. I., P. II., 384, 18.
- महाकुलैश्च सम्बन्धा. V. I., P. II., 74, 14
- महागङ्गायाम् V. I., P. II., 306, 3.
- महाशुरुनिर्वाते तु V. I., P. II., 234, 18
- महत्पार्षं समुत्पन्न V. II, P. II., 219, 10
- महापातकसंयुक्तो V. II, P. II., 105, 12
- महता बलयोगेन V. I., P. I., 475 4.
- महान्तमेभि सहित V. I., P. I., 96, 13.
- महती देवता ह्येषा V. I., P. I., 448, 8.
- महान्त्यपि समृद्धानि V. I., P. II., 72, 20
- महोत्साह स्थूललक्ष V. I., P. I., 462, 11
- महत्स्वस्त्वययनम् V. I., P. I., 371 14, 375, 17
- महतां श्रवायस-V. II., P. I., 142, 16.
- महदादिविशेषान्त V. I., P. I., 95, 4.
- महोद्घौ प्रयागे च V. I., P. II., 304, 5
- महत्प्यफल हान V. I., P. I., 182, 3.
- महद्भिश्चापि युक्ताना V. II, P. II., 191, 12
- महोद्घी प्रमेही च V. II, P. II., 270, 17
- महादेवगृहे वाऽपि V. I., P. I., 442, 2
- महादेवप्रिय तीर्थं V. I., P. I., 70, 6
- महानद्यन्तर यत्र V. I., P. II., 220, 15
- महानद्या पश्चिमेन V. I., P. II., 307, 17
- महानगक-काकोल V. II, P. I., 5 3
- महानिशा तु विज्ञेया V. II, P. II., 23, 13
- मास शूद्रस्य V. I., P. II., 209, 20
- महापातकचिन्तासु V. II, P. I., 217, 17
- महापातकजैर्घोरैर् V. II, P. I., 5, 6, 14, 17.
- महापापापपापाभ्यां V. II, P. II., 150, 9
- महापातकयुक्तोऽपि V. II, P. II., 280, 2
- महापातकिनश्चैव V. II, P. I., 312, 12
- महापातकिनो ये च V. I., P. II., 226, 8
- महापातकिनो ये च V. II, P. I., 21 12

महापातकिनश्चैव V II, P II 160, 11	मागधा ऽऽयोगर्षांश्चैव V II, P I, 116 14
महापातकेषु V II, P II 152, 7	माघे पञ्चवशींश्चैव V I P II, 310 21
महापापैरपि स्पृष्टो V II, P II 167, 8	माघे मास्युर्षसि स्नात्वा V I, P I, 281, 17
महापशुयन शरिण विद्ध V II P II 186, 3.	माघ्यां स्नान प्रयागे तु V I, P I, 280, 11
महारजनकर्माण. V II P II 236, 16	माघशुक्लस्य वा प्राप्ते V I, P II, 131 20
महाप्रस्थानिक वाऽसौ V I P II 146 15	माङ्गिष्ठ राजन्यस्य V I, P II, 33 1
महाप्रस्थानगमन V I P I, 185, 3	मातृक पतृकश्चैव V II, P I, 54, 13
महापराध्युक्तांश्च V I, P I 455 9	मातृगमन V II P II, 92, 6, मातृगमन बुद्धितु V II, P I, 15, 2, 320, 13
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च V I P I 390, 15	मातृघ्न V II, P II, 258, 3
महायन्त्र-V II P II 100 4	मातृन्. पितृन्स्तथा V I P II, 62 1.
महायवा व्राह्मियवा V I P II, 368, 11	मातृभगिनी V. II P II 270, 6
महालयं V I P II 366 7	मातृ पितृ V II, P II, 270, 2
महाविनायकाय V II P II 188 8	मातृ पितृ गुरुत्यागा V. I., P II, 349, 3
महाव्याहृतिभिस्त्वन्न V I P I 419 7	माता त्वभावे सर्वेषा V I, P II, 8, 1
महाव्रतम् V II P II 157, 11	माता पिता गुरुभार्या V I, P. I., 338 9
महाव्रत चरेद्वाऽपि V II P I 338, 10	मातृ-पितृ-तद्वन्भूता V I, P I, 327, 15
माहिर्षीस्युच्यन्ते भार्या V I P II, 357, 20	माता-पित्रोः पृथक्कार्यम् V I, P. II., 416, 9
महासान्तपन शोद्धये V II P II 202, 10	माता पितृभ्यामुत्सृष्ट V II, P I, 16, 11.
महासान्तपनं ह्येतत् V II, P I, 31, 9.	मातु पितरमारभ्य V I, P. II., 466, 3
मा कर्मफलहेतुर्भू. V I, P I, 61, 10	माता-पितृविहिनां य V. II, P. I., 47, 3.
	माता-पित्रोः श्रूषा V. II, P. II., 193, 9

माता-पिता वा इत्यातां V II, P I,
46, 5
माता-पित्रोश्च यद्वत् V I., P I.,
186, 9
मातुः पितृष्वसुः पुत्रा V I, P. I.,
62, 14.
माता-पित्रोस्त्रिरात्रं स्यात् V I, P
II. 216, 14
माता-पित्रोस्तु सूतकम् V I., P II,
260, 12.
माता-पित्रो स्वसार च V. II., P. I.,
318, 3
मातृ-पितृ-ष्वसृ-स्तुषा-V. II., P. I.,
327, 5.
मातृबन्धुभ्य. V I, P II., 62, 8
माता मातृष्वसा श्वश्रुर् V II P I
321, 14
माता मातामहे तद्वत् V. I, P II
457, 5.
माता मातामही शुर्वी V I. P. I.
332, 1
मातामहे त्रिरात्र स्यात् V. I, P II,
250, 2.
मातामहानामप्येव V I., P II,
364, 14, 399, 12
मातामह मातुल च V. I., P II,
314, 19
मातामहो मातुलश्च V I, P II,
79, 18.
मातामहो मातुलश्च V I., P I 332,
6.
मातामहांश्च सतत V. I P I
357, 1
मातामह्यां न कुरुते V I., P II
466, 18
मातामहस्य गोत्रेण V. I. P. II.,
70, 19, 457, 12.
मातामहस्य भेदेऽपि V. I., P II.,
416, 8.

मातर च स्वसार च V. II. P. II.,
271, 4.
मातर पितरं चैव V. II., P II.,
225, 1.
मातर गुरुपत्नी च V. II., P. I.
320 10
मातरं पितर वृद्ध V. II. P II.,
221, 11
मातुर्मातुलपुत्राश्च V I., P II.,
62, 15.
मातर्यमे प्रमीतायाश्च V. I, P II.,
267, 17.
मातुरेव सूतकम् V. I., P. II.,
261, 3.
मातर वा स्वसारं वा V. I, P. II.,
12 5.
मातर वा स्वय इग्ध्वा V I. P II.,
279, 2.
मातर पितर ह्रस्वा V II P II.,
66, 8
मात्रैक्या त्रिपितृको V. I P II.,
251, 1.
मात्र प्रमात्रे तन्मात्रे V I P I.,
395, 5.
मातुलान भजते पुत्र V I. P II.,
73, 14.
मातुलानी प्रत्रजितां V II. P I
318, 4.
मातुले पक्षिणी रात्रि V I P II.,
219 12
मातुले श्वशुरे मित्रे V I., P II.,
251, 11
मातुल श्वशुरस्त्राता V I. P. I.,
331, 11
मातुलस्य सुता गत्या V. II., P. I.,
327, 14.
मातुलस्य सुतामूढा V. II, P. I.,
337, 14.

- मातुलस्य सुतामूढा V. I., P. II.,
 63, 14.
 मातृवृत्तिमातिष्ठत् V. I., P. I.,
 332, 13.
 माता वा भगिनी वाऽपि V. II., P. I.
 397, 2
 मातुः शौचं दशाह्नेन V. I., P. II.
 231, 16.
 मातुश्च भ्रातुरासस्य V. I. P. II.,
 64, 12
 मातुश्च स्वास्त्रिया गत्वा V. II. P. I.,
 327, 10
 मातुश्च स्वास्त्रियस्यैव V. II., P. I.
 328, 1.
 माता शुद्धयेदशाह्नेन V. I., P. II.
 213 3; 260, 6.
 मातृभ्रातृ तु पूर्वं म्यात V. I., P. II.
 459, 19.
 मातृष्वसृ-पितृष्वसृ V. II. P. I.,
 307, 11.
 मातृष्वसा मातुलानी V. I. P. I.,
 332, 9.
 मातृष्वसा-मातुलयो V. I., P. II.,
 248, 14.
 मातुः सपिण्डीकरण V. I., P. II.,
 456, 13.
 मातुः सपिण्डा यत्नेन V. I., P. II.
 64, 8
 मातु सपिण्डा ये वा मृष्टे V. I., P. II.,
 463, 7
 मातुः सपत्नी भगिनी V. II., P. I.,
 317, 8, 326, 1.
 मात्सर्यादपि जात्यन्धो V. II., P. II.,
 232, 4.
 मा वदस्वोति यो ब्रूयात् V. I., P. I.,
 179, 9
 माधुकर्मैक्ष्व सैरं V. II., P. II.,
 79, 2.
 माधुक रमटं चैव V. I., P. II.,
 370, 12.
 माधुकरमथैकान्न V. I., P. II.,
 161, 8
 माधुकरमसङ्गम V. I., P. II.,
 188, 18.
 माधव द्विदि विन्यस्य V. I., P. I.
 267, 7
 मामधः पातयन्नेव V. I., P. II.,
 97, 3
 मानकूट तुलाकूट V. II., P. II.,
 261, 4.
 मानकूटान्तुलाकूटा V. I., P. II.,
 358, 1
 मानयोगाश्च जानीयान V. I., P. I.,
 478, 16.
 मानवी ऋचौ V. I., P. I., 8, 3.
 मानुषास्थि वसा विष्टा V. II., P. I.,
 366, 6
 मनुष्यर्षि नामाद्य V. II., P. II.,
 210, 3
 मनुष्ये कवलीस्तम्भ V. I., P. II.,
 292, 5.
 मानस मनसैवायम V. II., P. II.,
 212, 9
 मानसस्य तु कण्डस्य V. I. P. II.,
 173, 22
 माया च प्रलये काले V. I. P. I.,
 95, 16
 मायां तु प्रकृतिं V. I., P. I., 98, 3.
 मार्गशीर्षे तथा पौषे V. I. P. I.,
 156, 16
 मार्गशीर्षप्रभृतयः V. I., P. I.,
 157, 3.
 मार्गशीर्षे शुभे मासे V. I., P. I.,
 457, 17.
 मार्जना-ऽर्चन-बलिकर्म-V. I., P. I.,
 293, 12.

- मार्जनं यज्ञपात्राणां V. II., P. I., 149, 2. | मांसं न भक्षयेद्युः V. I. P. II. 293, 19.
- मार्जार-गोधा-नकुल-V. II., P. I., 88, 16. | मास भुक्त्वा तु धर्मज्ञ V. II., P. II. 250, 3
- मार्जार-नकुलौ ह्रस्वा V. II., P. I., 88, 6. | मांसमज्ञानतो भुक्त्वा V. II., P. I., 410, 3.
- मार्जार-मूषकस्पर्शो V. I., P. I., 240, 12. | मास-मूत्र पुराषाणि V. II., P. I., 570, 13
- मार्जारश्चक्रमे शुचि. V. II., P. I., 190, 9 | मांसाज्ञान च नाश्रीद्यु V. I., P. II., 203, 12.
- मार्जारश्चैव वर्वा च V. II., P. I., 190, 7. | मांसाशनेऽनृतोक्तौ च V. II., P. II., 11, 3.
- मारुता-ऽर्केण शुद्धयन्ति V. II., P. I., 187, 10. | मास शय्याऽऽसन धाना V. I., P. I., 202, 8
- मारुता-ऽर्केण शुद्धयन्ति V. II., P. I., 187, 5 | मास V. II., P. II., 152, 6
- मारुता-ऽर्कसमायोगात् V. II., P. I., 215, 1. | मासिके च नवश्राद्धे V. II., P. II., 222, 8
- मारुतार्कसमायोगात् V. II., P. I., 214, 13. | मासिकेऽर्के तु सम्प्राप्ते V. I., P. II., 332, 5
- माल्यानि सर्षपा वर्वा V. II., P. I., 192, 8. | मासिकान्निषु योऽश्रीयान् V. II., P. I., 425, 7
- मा शोकं कुरुताऽनित्यं V. I., P. II., 292, 15. | मास गोमूत्र V. II., P. II., 133, 8
- माशुचस्त्व निवर्तस्व V. II., P. I., 37, 9. | मास गामूत्र V. II., P. II., 111, 6
- माषमञ्जनमात्रास्तु V. I., P. I., 237, 8 | मास गोष्ठे पयं पाल्वा V. II., P. II., 115, 11
- माहित्रं शुद्धवत्यश्च V. II., P. II., 165, 9. | मासान्निक्रमे V. II., P. II., 103, 18
- माहिष चामरं चैव V. I., P. II., 376, 18 | मासत्रये तु कुर्वीत V. II., P. I., 29, 10.
- माहिष्येण कण्ठ्यां तु V. I., P. II., 124, 16. | मासद्वये पराक स्यात् V. II., P. I., 421, 5
- माहिष चाऽऽजमौरश्च V. II., P. I., 409, 13. | मासनिश्चय V. I., P. II., 142, 8.
- मांस V. II., P. II., 71, 8 | मामान् दशोदरस्थ या V. I., P. I., 333, 8
- मांसं गृभ्रो वसां मद्गु V. II., P. II., 254, 5. | मासि द्वितीये वा V. I., P. II., 20, 7
- | मासे द्वितीये V. I., P. II., 20, 9
- | मासेनमस्यमात्रास्या V. II., P. I., 256, 4.

- मासेनामलकैरेव V II., P II., 181, 11
 मासानष्टौ यथा सूर्य V. I., P I., 462, 0
 मासोपवास कुर्वीत V II., P II., 367, 16
 मास प्रीणाति सर्वान् वै V I., P II., 371, 16.
 मानं भुक्त्वा ब्रह्मचारी V II., P II., 43, 12
 मासमेक व्रतं कुर्यात् V II., P I., 409, 1
 मासि मासि रजस्तस्या V I., P. I., 131, 6
 मासि मासि रज स्त्रीणाम V II., P I., 166, 8
 मास्यते जातकर्म च V I., P II., 22, 11
 मास वाऽपि पिबेद्वेद्य V II., P I., 252, 1
 मासस्य कृष्णपक्षादौ V II., P I., 299, 1
 मास-सावस्तराकृते V I., P. II., 384, 9
 मित्रे जामातरि प्रेते V. I., P. II., 252, 5
 मित्राणि मैत्रं V I., P II., 314, 5
 मित्रादिषु प्रयुञ्जीत V I., P I., 455, 11
 मित्रद्रोहरता केचित V. II., P. II., 219, 13
 मित्रशुक्लं द्यूतवृत्तिश्च V I., P. II., 351, 3
 मित्रशुक्लं पिशुन सोम-V I., P II., 349, 2
 मित्राय गुरवे आद्वम् V. I., P. II., 329, 11
 मित्रविन्दापशुश्चैव V II., P II., 198, 2
 मित्रस्य चर्षणीत्याद्यैः V I., P. II., 179, 15
 मित्रस्येति जपेत्सुक्त V. II., P. II., 280, 11
 मिथ्याचारं चरेत् पश्चान् V II., P. II., 298, 11
 मित्रादयेको महाभाग V II., P. II., 288, 9
 मुक्त्वा ब्रह्म कनिष्ठेन V. I., P. I., 237, 7
 मुक्त्वा चानामिकाङ्गुष्ठौ V I., P. I., 254, 2
 मुक्तिं वृद्धा तु भोक्तव्य V I., P. L., 437, 5
 मुक्ते षडशिति मुञ्जांत V I., P. I., 439, 11
 मुक्त्वा शिखां वाऽप्याचामेत् V. I., P I., 246, 2
 मुक्त्वा समुद्रयोर्वेश V. I., P. II., 133, 5
 मुखे कृष्णवर्णांश्चित्री V II., P II., 239, 5
 मुखे कृष्णवर्णांश्चित्री V II., P II., 249, 13
 मुखजानामय धर्मो V I., P. II., 154, 1
 मुखजा विप्रुषो मेभ्याः V. I., P. L., 244, 11.
 मुखेन वा धमेदन्न V I., P II., 425, 10.
 मुखे पर्युषितं नित्य V I., P I., 251, 2
 मुखेभगाश्च ये केचित V II., P I., 21, 10
 मुख्यकल्पोऽनुकल्पश्च V I., P I., 291, 7
 मुख्यान् प्राणान् समालभ्य V. I., P. L., 432, 16

- मुखरांगाक्षिरोर्गैर्वा V II, P II, 245, 2
- मुखं वस्त्रं निधायैः V I, P II, 287, 8
- मुखशुद्धिं पकुर्वीत V. I, P. I, 234, 3
- मुग्धश्च मुच्यते भिक्षु V. I, P II, 185, 8.
- मुञ्जानकैः पद्मफलैः V I, P II, 371, 6.
- मुञ्जाभावे तु कर्तव्या V I, P. II, 34, 10.
- मुच्यते पातकैः सर्वैः V II, P. II., 164, 7.
- मुच्यते पशुजन्माद्य V II, P II., 213, 8
- मुच्यन्ते ब्रह्महत्यायाः V II, P II, 168, 12
- मुच्यते सर्वे पापिभ्यो V II, P II 11, 12.
- मुण्डा भृगवः V I, P II, 29 1
- मुद्गाढर्का-माषवर्जं V. I P II, 373, 17.
- मुनिभिर्भिन्नकालेषु V. I., P II 430, 6
- मुनेरन्नमभोज्यं स्यात् V. I., P. II., 386, 3.
- मुन्यत्रैर्विविधैर्मध्ये V. I., P. II., 141, 1
- मुनिवक्त्रोद्गतान् धर्मान् V II P. I, 211, 10
- मुनीश्चाप्यवमन्यन्ते V II, P II, 224, 3.
- मुमुक्षुः परमे हसे V I, P II 101, 5
- मुहूर्तं जीवितो बाल V I, P II 231, 15.
- मुहूर्तस्याष्टम भागम् V I, P I 393 2, 390, 9.
- मूत्रकृच्छ्री तथा अजकृशी V II, P II 271, 6
- मूत्राधारद्विजं कृत्वा V II P II, 112, 9
- मूत्राधारसमुत्सर्गं V I P I, 223, 16
- मूत्राविलम्पर्कं V. II P I, 173, 6
- मूत्रयित्वा व्रजनं मार्गं V II P II, 142 13
- मूत्र-पुरीष-लौहितं V II, P I, 176, 12
- मूत्रं रेतसि विदसर्गे V I., P I, 233, 18
- मूत्रशौचं समाख्यातं V I, P I, 228, 18.
- मुखं वा पण्डितं वा ऽपि V I, P II, 318 2
- मूच्छ्रीं भ्रमीं सुरदंष्ट्रा V II P II, 230, 15
- मूर्तयो विविधास्तेषु V I, P I, 95, 15
- मूर्धं ललाटं V I P II 3, 5
- मूर्धसम्पर्शनादस्य V I 250, 12
- मूलकृच्छ्रं स्मृतां मूलं V II P II 181, 13
- मूलकर्म तथा कृत्या V II, P II, 231, 5.
- मूलकर्मसु V. II., P. II., 190, 7.
- मूल-फलं पुष्पं V. II, P. I, 183, 15
- मूलबलं श्रेणीबलं V. I, P I, 158, 7
- मूलाजी V I, P II., 144 4
- मूषको धान्यहारी स्यात् V II P II., 255 5
- मूषकस्य तथोदस्य V II P II 139, 10.
- मूत्र्यमाणो ऽप्यार्कितं V I, P I 10 7

- मृगवु खमतिक्रम्य V. II., P. II
 243, 17.
- मृगभक्षरणे चैव V. II., P. I., 22, 1.
 मृग मल्लिष वराह V II P I., 24, 1.
 मृगयाऽश्वा दिवा स्वप्न V. I., P. I.,
 173, 2
- मृगारंष्टि पवित्रोष्टिः V II P II.,
 160, 7.
- मृगेषु जायते मर्यादा V II., P. II
 243, 5
- मृचर्म पुष्प कुतप V. I., P. I.,
 484 II
- मृज्जलाभ्या स्मृत वाद्य V I
 P I., 233, 7.
- मृण्मयकपालपाणिर् V II P II.,
 56, 7.
- मृण्मयेन कपालेन V II., P. II.,
 59, 3
- मृण्मयेनावशुमानाम V., II., P. I.,
 179, 6.
- मृण्मयानां पात्राणाम V., II., P. I.,
 176, 11.
- मृतके सूतके चैव V II, P. I., 380,
 4.
- मृत-जातकयोर्योगे V. II., P. II.,
 264, 11
- मृते जन्मनि सङ्क्रान्ते V I., P. I.,
 288, 1
- मृते जीवाति वा तस्मिन् V. I., P. II.,
 240, 15.
- मृते चर्त्विजि याज्ये च V I., P. II.,
 248, 15
- मृत्तिकां गोमय वापि V I., P. I.,
 271, 12.
- मृत्तिकाभक्षणं चैव V. I., P. I.,
 428, 2.
- मृत्तोयैः शुद्धघने शोध्यं V. I.,
 P II., 152, 8.
- मृत्तोयैः शुद्धघने शोध्यं V. II.,
 P I 152 10
- मृत द्विज शुद्धेण V. I., P. II.,
 279, 12
- मृत तु याञ्चित भक्ष्य V I., P. I.,
 341 2
- मृतेन शुद्धघने जान V I., P. II.,
 264, 10.
- मृताऽनुगमन नास्ति V II., P. I.,
 55 11
- मृतपञ्चनखान कूपान V II., P. I.,
 142, 3, 151 2
- मृतपुत्रोऽप्यवन्तु स्यात् V II., P. II.,
 179 9
- मृते पितरि वस्थाय V I., P. II.,
 150, 13
- मृतवन्धुरशुद्धश्च V II., P. I.,
 360, 13
- मृते भर्तारि या नारी V II., P. I.,
 54, 16
- मृते भर्तारि या नारी V II., P. I., 54,
 16
- मृते भर्तारि या नारा V II., P. I., 54,
 9
- मृते मध्येन लेषद्यो V II., P. I.,
 24, 3
- मृता याऽनुगता नाथ V I., P. II.,
 456, 20
- मृत्युश्च वसति क्रोधे V I., P. I.,
 448, 14
- मृतश्च गन्वा नरक V I., P. I., II,
 9
- मृतं शुद्धे गृह गन्वा V I., P. II.,
 284, 21
- मृत शुद्धघति V II., P. I., 315, 22.
- मृत-सूतक-शुद्धाश्च V. II., P. I.,
 389, 15
- मृत-सूतक-पुष्टाङ्गो V II., P. I.,
 377, 1

- मृतस्यैकावशाहे तु V II, P II, 226, 1
 मृतस्य यावदस्थानि V I, P II, 281, 1.
 मृतेऽहनि तु कर्तव्य V I, P II, 450, 1
 मृतेऽहनि समासेन V. I, P II, 469, 7
 मृतेऽहनि तु सम्प्राप्ते V I, P II, 336, 7
 मृतेऽहनि तु सम्प्राप्ते V I, P II, 331, 20; 336, 4
 मृद एता. सुसम्पाद्या. V I, P I, 266, 6
 मृदैकया शिरः क्षान्त्य V I, P I, 272, 9
 मृद्गामय स्वस्तिकमक्षताश्च V I, P I, 321, 17
 मृद्गारु-चर्मणां V II, P I 1-3, 3
 मृद्गाण्ड-मधु-मार्गेषु V II, P II, 113, 3
 मृद्गिरिर्द्धिश्च कर्तव्य V I, P I, 284, 7
 मृद्गरार्जवसम्पन्न V II, P I, 207, 13
 मृद्गम्म सलिल चैव V II, P I, 137, 6
 मृष्टान्नेन य आत्मान V II, P II, 240, 9
 मृष्टैकमौजी V II, P II 253, 10
 मंखला त्रिवृत्ता कार्यौ V I, P II, 31, 8
 मंखलामजिन इण्डम् V I, P II, 41, 14
 मंखलामजिन इण्डम् V I, P II, 38, 19.
 मेघौ V II P II 71, 10
 मेघाकामस्त्रयोवदयां V I, P I, 157, 10
 मेध्य अतुर्विध लोके V II, P I, 305, 10.
 मेध्य भक्ष चरञ्जित्य V I, P II, 187, 1.
 मेघा ऽजवयं सुवर्णकृष्णलस V II, P I, 30, 16
 महन्ति ये च पथिषु V I, P I, 224, 2
 मेत्र २ श्वेतम् V II, P II, 284, 9
 मेथुन तु समागेषु V II, P I, 312, 5
 मेथुन मेघेन नत्र V II, P I, 311, 1-
 मोक्षयत सर्वयन्त्रेण V II, P I, 201, 2
 मोक्षं समोर्धेल्लुच्य V I, P II, 171, 5
 मोक्षत करोति यो विघ्न V II P II, 22, 10
 मोक्षत्तु मुदे यन्त्रेण V I P I, 127, 1
 मोक्षागमा-संविष्टौ V I, P I, 318, 6
 मोक्षाङ्गुष्ठा शिराश्च स्यात् V II, P II, 142, 10
 मोक्षाद्याजा स्वरादे यः V I, P I, 168, 1
 मोक्षेन न्व वागोष्टे V II, P I, 37, 1 P
 मोक्षौ त्रिवृत भवा ऽदृष्ट्या V I, P II, 31, 1
 मोण्डघ प्राणान्तिको वण्ड V I, P I, 156, 1
 मोर्ता वा ऽप्यथ वाऽमौता V I, P I, 127, 7

- मानवत महाकष्ट V I, P I 4-7
11.
- मौलात् शास्त्रविद्युः शृणु V I
P I, 163, 7
- मौल्याद्देवोदेष्टा च V II P II,
228, 17
- म्ल-छां नदी चर्मकारी V II, P I
234, 9.
- य.
- य काचित् घातयित्वा तु V II, P II
250, 2.
- यत्रेण गोश्रिक्रित्मार्थे V II, P I,
283, 4.
- य पुत्र परिगृह्णीयात् V II, P I,
46, 12
- य त्राक्षगस्तु शुद्रायां V II, P I,
47, 5.
- य य क्रतुमधीयीत V I, P I, 300
7
- य य लोक मनसा सविभानि V II,
P I, 130, 1
- य आत्मकृतैः V. II, P II, 17,
2, 19
- य आत्मव्यागिना कुर्यात् V II,
P I, 25, 1
- य उच्छिष्टः प्रवदति V II, P II
236, 1.
- य एव विद्वान् नेधे V. I., P I., 340
5.
- य एवं विद्वां स. V. I., P. I., 51,
13
- य एष विस्तृतः प्रोक्त V. I., P I,
276, 13.
- यक्ष-रक्ष-पिशाचाच्च V II., P II
78, 11
- यक्ष्मी च पशुपालश्च V I, P II,
350, 9
- यद्यन्तन्य पृथिव्यां हि V I, P I,
34, 9
- यद्यत्र वापितले वत्त V I, P II,
415, 21
- यद्यत्र वापितले वत्त V I, P I.,
188, 6
- यद्यत्र दिग्भ्येण कर्तव्य V I, P. II,
45, 5
- यद्यत्र दशरात्रस्य V I, P II.,
230, 2
- यज्ञोपवीत कुर्वीत V I, P II, 86,
- यज्ञोपवीतां करक V II, P I,
34, 3
- यज्ञोपवीत इण्ड य V I, P II,
163, 16
- यज्ञोपवीतद्वितय V I, P II.,
54 6
- यज्ञोपवीत सर्वेषां V I, P II.,
165 8
- यज्ञे तु धितंते सम्यक् V I, P II.,
81, 11
- यज्ञाना तपसा धैव V I, P I
337 10
- यज्ञेन पापं बर्होर्भार्श्वमुक्त V I, P I,
161, 1
- यज्ञेन लोका विभला विभान्ति V I,
P I, 160 16
- यज्ञायज्ञीयमार्गव्य V II, P II
159, 6
- यज्ञियाना तु इक्षाणा V II, P I
302, 15
- यज्ञिया. सर्भिध. V I, P II, 49
16
- यज्ञार्थं कृषिजानांश्च V. II P II
118, 10.

- यज्ञार्थं चैव विभेभ्यो V. I., P I., 465, 12.
- यज्ञे विवाहकाले च V. I., P. II., 258, 12.
- यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत V. I., P. I., 466, 2
- यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो V. I., P. I., 217, 1.
- यज्ञशिष्टाशन होतत् V. I., P. I., 217, 11.
- यजेत इधि-कर्कन्धु- V. I., P. II., 458, 22.
- यजते यर्धीति च V. I., P I., 452, 16.
- यजेत राजा क्रतुभिः V. I., P. I., 465, 11
- यजेत वा न यज्ञेन V. I., P. I., 161, 14.
- यजेत वाऽश्वमेधेन V. I., P II., 307, 13.
- यजेत वाऽश्वमेधेन V. II., P. II., 69, 5.
- यजतेऽहरहर्यज्ञैः V. I., P. I., 453, 17.
- यजेद्व यथाभ्यासं V. II., P. II., 128, 17.
- यजन्ते च महायज्ञैः V. I., P I., 475, 1
- यजन्ते भूभुजां तेषाम् V. I., P. I., 200, 9.
- यजने याजने कृच्छ्रं V. II., P II., 140, 6
- यजनार्थं द्विजा सृष्टा V. II., P I., 160, 8.
- यजमानोऽग्निमान् राजन् V. I., P. II., 452, 14.
- यजमानोऽपि भिक्षित्वा V. I., P I., 198, 4.
- यजमानांपजीवी च V. II., P. I., 386, 8.
- यजुर्वेदादभिनयात् V. I., P. I., 18, 1.
- यज्वान ऋषयो वेदाः V. II., P. II., 218, 13.
- यत्किञ्चित् कुरुते पाप V. II., P. I., 305, 7.
- यत्किञ्चित्क्रियते पाप V. II., P. I., 291, 12.
- यत्किञ्चिदेनः कुर्वन्ति V. II., P. II., 160, 13.
- यत्किञ्चित् पच्यते गेहे V. I., P II., 433, 12.
- यत् कृत्वा मुनयः सर्वे V. I., P I., 367, 2
- यत्कामयेत V. I., P. II., 140, 16.,
- यत् करोत्येकरात्रेण V. II., P. I., 310, 1
- यत् कर्म कृत्वा कुर्वन् V. II., P. II., 217, 1
- यत् कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात् V. I., P II 135, 1
- यत् कर्म राजभृत्याना V. I., P II., 256, 4.
- यत्करोषि यद्भासि V. I., P. I., 62, 13.
- यत्तित्चान्द्रायण श्रीर्त्वा V. II., P. II., 149, 14.
- यत्तित्चान्द्रायण वापि V. II., P. I., 401, 3
- यत्तित्चान्द्रायण ह्येतत् V. II., P. I., 303, 20.
- यत्तु वत्तमजानाद् V. II., P. I., 211, 1.
- यत्तु दुःखसमायुक्त V. II., P II., 216, 1.
- यत्तपस्यसि क्रीन्तय V. I., P. I., 62, 14.

- यत् प्रत्युपकारार्थं V. I., P. I., 154, 1
 यत् स्यान्नोहसंयुक्तं V. II., P. II., 216, 3.
 यत्तु राशीकृत धान्य V. I., P. I., 197, 15.
 यत्तु सातपथ्येण V. II., P. II., 16, 2.
 यतीन् गृहस्थान् साधून् वा V. I., P. II., 339, 12.
 यतीना तान्यपात्राणि V. I., P. II., 191, 13
 यत्नात्परीक्षितं पुस्तके V. I., P. II., 75, 15
 यत्नतः प्रतिषेध्या न V. I., P. I., 114, 7.
 यत्नेनैवं विधानं V. I., P. II., 360, 1.
 यतीनामप्रविद्यानां V. II., P. I., 217, 14.
 यतीनां व्रतवृद्धानाम् V. I., P. II., 193, 15.
 यत्नोत्सर्गं गृही कृत्वा V. II., P. II., 48, 10.
 यत्नावेव पुरस्कृत्य V. II., P. I., 234, 13.
 यत् पुण्यफलमाप्नोति V. I., P. I., 407, 6
 यत् पितृभ्य V. I., P. I., 387, 7.
 यत् प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति V. I., P. I., 296, 15
 यत् पिबेत्कापिलक्षीरं V. I., P. II., 381, 7
 यत् पवित्रं विजानीयात् V. II., P. I., 237, 9
 यत् पुंसः परवारेषु V. II., P. I., 354, 5
 यत् फलं सोमयागेन V. I., P. I., 413, 11
 यत्रैकाग्रता V. I., P. I., 41, 12.
 यत्रोक्तावात्मन पीडा V. II., P. II., 44, 13
 यत्र कश्चन नद्यां हि V. I., P. I., 361, 14
 यत्र कश्चन सस्यानां V. I., P. I., 360, 7
 यत्र कश्चन सस्याना V. I., P. I., 419, 4
 यत्र कश्चन सरस्वत्याम् V. I., P. II., 306, 5
 यत्र देशं त्वनावृष्टिं V. II., P. II., 240, 13
 यत्रोपविष्टा विमा स्युः V. II., P. I., 218, 2.
 यत्रोपस्पृशता वाऽपि V. I., P. II., 429, 12
 यत्र प्रसूयते नारी V. II., P. I., 193, 16.
 यतात्मनोऽप्रमत्तस्य V. II., P. I., 32, 4
 यथैतास्तु न पूज्यन्ते V. I., P. II., 111, 19
 यत् त्रिरात्रामति V. I., P. I., 346, 18.
 यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते V. I., P. II., 111, 8
 यत्रार्धरात्रार्धरात्रं च V. I., P. II., 129, 8.
 यत्र वा त्वरया कृत्यं V. I., P. II., 7, 7
 यत्र वृत्तिममं चांभे V. I., P. I., 181, 11
 यत्रैव प्रतिहतस्तत्रैव V. II., P. I., 313, 16
 यत्राशुचि स्थलं वा स्यात् V. I., P. I., 353, 15
 यत्र सायंगृहत्वञ्च V. I., P. I., 137, 8.
 यातिधर्मतः शान्तं V. I., P. II., 193, 2

- यतो वायुर्यत. सूर्यः V I, P I, 457, 2.
- यतिश्च ब्रह्मचारी च V. I., P I., 416, 15
- यतिश्च ब्रह्मचारी च V. I., P. I., 411, 15.
- यतिश्चैव वनस्थश्च V II., P. II., 143, 4
- यतश्च भयमाशङ्केत् V I., P I, 458, 12.
- यतश्च भयमाशङ्केत् V I, P. I., 458, 15.
- यत्तेस्तु सर्ववर्णेषु V. I, P I., 137, 2.
- यत् सामानि सोमः V I, P I. 149, 7.
- यत् स्यादनभिसन्धाय V II, P I, 200, 12
- यत् स्यादनभिसन्धाय V II, P II., 61, 2.
- यत् सर्वेणच्छति ज्ञातु V II. P II, 217, 5
- यतेस्त्रिषवण प्रोक्त V I, P I, 270, 11
- यत् स्वाध्यायम् V. I., P. II., 132, 14.
- यत् स्वाध्यायमधीयीत V. I, P. I, 343, 13
- यथाकथञ्चित् त्रिगुण. V II, P II, 171, 11.
- यथाकथञ्चिन्नित्यानि V I, P I, 119, 1
- यथाकथञ्चित्पृथगेना V II, P I, 301, 10
- यथाकामी भवेद्वापि V I, P II, 104, 7
- यथाकारी V I, P I, 140, 12
- यथाकुलधर्मं V I, P II, 29, 2
- यथोक्तं तस्य तत् कुर्युः V I, P I, 455, 12.
- यथोक्तेनैव कल्पेन V. I., P, I, 246, 1
- यथोक्तमपि चेदन्तं V. I., P I. 182, 5
- यथोक्तं यत्र वा नोक्त V II., P I., 462, 1.
- यथोक्तवस्त्वसम्प्राप्तौ V I, P I., 316, 2
- यथा गवि तथा हत्या V. II., P. I., 82, 16.
- यथाग्निर्वायुना धातो V II., P. II, 28, 5
- यथागो-ऽश्वोद्-वासीषु V II., P. I 44, 16.
- यथाग्नौ सस्थित चैव V I, P. I, 201, 9.
- यथा चाज्ञेऽफल दानं V I, P I, 337, 15
- यथा चोपचरेद्देवान् V I, P. II., 400, 6
- यथा च मेखलावीनि V I, P II, 170, 2.
- यथा च लेखकः पर्णम V I, P I. 401, 7.
- यथा जातबलो वह्निरु V II., P. II, 28, 2.
- यथा जातबलोवह्नि V. II., P. I, 221, 1.
- यथा जातरूपधरो V. I., P. II, 166, 3
- यथा त्रिरात्रे प्रक्रान्ते V I., P II., 265, 1.
- यथा देहे तथा देवे V I. P I, 367, 19
- यथैधमन्तेजसा वह्निरुः V II, P II, 155, 1
- यथैधाम्योजसा वह्निः V II., P I, 223, 8

- यथाऽज्ञेन स्वयान स्वान् V. I., P. I.,
 422, 9
 यथान्यायमिन्द्रे V. I., P. II., 130,
 10
 क्रामेत् V II., P. II., 60, 1.
 यथा पृथिव्यां बीजानि V II. P. I.,
 11, 15.
 यथा प्रथमेऽतिक्रमे V. II., P. II.,
 122, 2.
 यथोपपाकमूत्रपुरीष V. I., P. II.,
 30, 5
 यथा फलेन युज्येत V. I., P. I., 461,
 15.
 यथा भूमिगतं तीक्ष्णम् V. II., P. I.,
 214, 10
 यथाभ्युद्धरणं कश्चित् V. II., P. I.,
 234, 9.
 यथा भवेत्तथा चीर्णे V. II., P. I.,
 236, 20.
 यथा रसं न जानाति V. I., P. I.,
 418, 14.
 यथानाहुर्गुलिङ्गानि V. II., P. I.,
 139, 8.
 यथाऽल्पाल्पमदन्त्यश्च V. I., P. I.,
 462, 1.
 यथालब्धं तथाप्रीयात् V. I., P. II.,
 167, 3
 यथैवेका तथा सर्वा V. II., P. II.,
 80, 12.
 यथाऽवेक्ष्य नृपो राष्ट्रे V. I., P. I.,
 461, 16.
 यथैवते V. I., P. I., 75, 5.
 यथाविध्यप आचम्य V. I., P. I.,
 346, 13.
 यथाविभवतो ह्येतत् V. I., P. I.,
 241, 2.
 यथाविभवसारेण V. II., P. II.,
 200, 4.
 यथावयो यथाकाल V. II., P. I.,
 235, 9
 यथाशक्ति चरन्त्कर्म V I., P. I., 58,
 2.
 यथाशीला भवेन्नाता V. I., P. II.,
 73, 19.
 यथाऽहमनि स्थितं तोषं V. II., P. I.,
 215, 2
 यथाभूतं प्रतीक्षेरन् V. I., P. II., 305,
 15
 यथाभ्रज्ज सर्वस्मिन् वा V. I., P. II.,
 322, 1
 यथाभ्रमेधावभ्रयः V II., P. II., 160,
 3
 यथेष्टान्तरणस्याह V I., P. II., 218,
 11
 यथा षण्वाऽफलः शीघ्रि V. I., P. I.,
 337, 14
 यथासुखमुखः कुर्वति V. I., P. I.,
 224, 9
 यथा सुधीसात्पावकादिरक्षुलिङ्गा V.I.,
 P. I., 100, 5
 यथा स्नानं यथा भार्या V. I., P. I.,
 318, 1.
 यथाऽहनि तथा प्रातः V. I., P. I.,
 250, 12.
 यदा कर्मसु काम्देषु V. II., P. II.,
 2, 1.
 यदमये V II., P II., 285, 10.
 यदमये V. II., P. II., 285, 19.
 यदमये पात्रकाय V II., P II.,
 285, 11.
 यदमये शुचये V II., P II., 285, 12.
 यदङ्गं पीडयन् येन V. II., P. II.,
 217, 6
 यदि गोभिः समायुक्त V. II., P. I.,
 341, 17.
 यदि कश्चित् प्रमादेन V. II., P. I.,
 23, 2.

- यदि कश्चित् प्रमादेन V. I, P. II, 227, 14
यदि चैवद्वयसे सत्य V II, P. I., 236, 4.
यदि कश्चित् तत् स्नायात् V II., P. I., 442, 12
यदि गृहमेव कामयेत V. I, P II, 51, 1.
यदेकास्मिन्ग्रुपे V I, P. I., 91, 5
यदक्षर पर ब्रह्म V. I, P II, 168, 11.
यदा चन्द्रग्रहस्तात V I, P. I., 437, 16.
यदृचोऽधीते V I, P. I., 149, 5
यदृचनीचोच्चरीते V. I., P I, 304, 4.
यदुच्यते द्विजातीनां V I, P II, 97, 14.
यदि जीवति स स्तेन, V II, P II., 85, 13.
यदा तु गुरुमात्मानम् V. II, P. II., 187, 12.
यदतोऽन्याद्धि कुरुते V I., P I., 483, 5.
यदा तु नैव कश्चित् स्यात् V. I, P II, 80, 3.
यदा तु यानमातिष्ठेत् V I, P I., 457, 15
यदि तत्र विपत्तिः स्यात् V II, P. I, 259, 10
यदि तत्र विपत्तिः स्यात् V II, P. I, 283, 5
यदि त्विह विपत्ति स्यात् V II., P I, 273, 14
यदि त्वातिथिधर्मेण V I., P I, 400, 13
यदि स्वात्यन्तिको वासो V I., P. II, 48, 7.
यदा तु विदित तत् स्यात् V I, P. II, 170, 15
यदधीतेऽन्वहं शक्त्या V. I., P. I., 347, 20.
यदिदं कष्टमार्थित्व V. I., P. I., 179, 3.
यद्दामि न तद्व्यून V I., P. I., 477, 6.
यद्द्वयं यत्पवित्रं च V I, P. II, 417, 18.
यदेवा देवहेलनमिति V. II., P. I., 299, 17.
यदेवानां चक्षुष्यागो V II., P. I, 225, 8.
यदुष्कृत भवेदस्य V I, P. I., 325, 2.
यदनुक्तं तत् प्रकीर्णम् V II, P. I., 17, 18.
यदा नदृश्यते सौम. V II, P I., 65, 13.
यदेन्दु. पितृदैवत्ये V I, P II, 309, 14
यदन्यगोषु वृषभो V II, P. I., 45, 1.
यदि निर्हरति प्रेतं V. I, P II, 277, 7
यदन्नं प्रतिलोमस्य V. II., P. I., 372, 11.
यदन्नमासि बहुधा V II, P. I., 225, 5
यदन्नमदम्यनुतेन देवा V II, P. I., 225, 1.
यदन्यत् कुरुते कर्म V I, P. I, 300, 21
यदि पत्नी विदेशस्था V. I, P II., 339, 8
यदपत्य भवेदस्यां V. I., P. II, 70, 19

- यदुपस्थम् V. II., P. II., 135, 15
 यदि पुत्रसमं शिष्यं V. II., P. II.,
 224, 18
 यदुपस्थकृतं पापं V. II., P. II.,
 160, 6
 यदि प्रविष्टो नरकं V. II., P. I., 57,
 11.
 यदि विभीष्यात् V. II., P. II.,
 283, 15.
 यद्वाहणेभ्योऽन्नं V. I., P. I., 391
 20, 10, 4
 यदि ब्राह्मणो यजेत V. I., P. I.,
 150, 1
 यद्विभुञ्जीतं विप्रो यः V. II., P. I.,
 389, 17
 यदा भोजनकाले तु V. II., P. II.,
 149, 5.
 यदि माता यदि पिता V. I., P. II.,
 455, 20
 यद्येकजाता बहवः V. I., P. II., 61,
 16.
 यद्येकं तथा V. I., P. II., 168, 6
 यद्येकं भवेतां चेत V. I., P. II.,
 470, 1.
 यद्येकोऽपि त्यजेत्पात्रं V. I., P. II.,
 427, 3
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धं V. I., P. II.,
 365, 1
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धं V. I., P. II.,
 338, 10.
 यद्यकार्यं शतं सामं V. II., P. II.,
 155, 7.
 यद्येकवस्त्रो V. I., P. I., 222, 17
 यद्येकस्मिन्काले V. I., P. I., 391, 6.
 यद्येकस्मिन्काले पुनः पुनः V. I.,
 P. I., 391, 7.
 यद्येकस्मिन्काले बहुधा V. I., P. I.,
 391, 9.
 यदागतीऽभ्यसत्येन V. II., P. I.,
 230, 10
 यदाश्चामत V. I., P. I., 246, 6.
 यदा यदुपस्थं धूमस्य V. I., P. I.,
 149, 6
 यद्यतिक्रामत V. II., P. I., 367, 15.
 यद्युत्तिष्ठत्यनाश्रान्तो V. I., P. I.,
 431, 14
 यद्युत्तिष्ठत्यनाश्रान्तो V. II., P. II.,
 144, 7
 यदा यदाऽऽचरन्ते राजा V. I., P. I.,
 403, 2
 यदाशान्तरि श्रेष्ठं V. I., P. I.,
 47, 11
 यदात परस्याचरति V. II., P. II.,
 255, 5
 यदाग्निप्रसुं कुशलं V. I., P. I.,
 400, 8
 यदा यदा मता ज्ञानि V. I., P. I.,
 125, 10
 यदाद्विभूतिमस्त्वत्त्वं V. I., P. I.,
 411, 3.
 यद्यदिष्टं विशिष्टं च V. I., P. I.,
 189, 13
 यद्यत्र कुर्ममं द्रव्यं V. I., P. I.,
 181, 10
 यदि लभ्येत पित्रथे V. I., P. II.,
 334, 13
 यदायजानन्मं स्यात् V. I., P. II.,
 242, 3.
 यदा तथा परब्रह्म्यम् V. II., P. II.,
 251, 15
 यदि वाग्यमलोपः स्यात् V. I., P. I.,
 306, 13
 यदि वेतरथा V. I., P. II., 149, 1.
 यदि वैदयं V. I., P. I., 450, 3.
 यदा तथा परब्रह्म्यम् V. II., P. II.,

- यद्वा तद्वापि पारक्यं V. II., P. II.,
260, 1
- यद्विना धर्मशास्त्रेण V. II., P. I.,
134, 1.
- यद्वै किं च V. I., P. I., 7, 5, 52. 2.
यद्यप्यजातरन्तः स्यात् V I., P II.,
242, 3
- यद्यप्यस्मा इमामग्निः V. I., P. II.,
52, 18.
- यद्यमा रविवारेण V. I., P. II.,
309, 9
- यद्यवश्यं तु विक्रोयाः V. I., P. II.,
10, 5.
- यद्येवं स कथं ब्रह्मन् V. II., P II.,
213, 12
- यद्यसौ कृतचूडः स्यात् V I., P. II.,
465, 16.
- यदा राजा धुर श्रेष्ठाम् V I., P. I.,
475, 3
- यदि राजन्य. V I, P I, 150, 2.
- यद्वाच्या कुरुते पापं V I, P I,
300, 15.
- यद्युद्धृत निषिञ्चेत् V. I., P. I.,
354, 17
- यद्यन्नमन्ति तेषां तु V. I., P. II.,
276, 3.
- यद्यप्यकृतचूडो वै V. I., P. II.,
241, 12
- यद्गजस्तु समुत्पन्न V II, P I, 166, 1
- यद्गन्तानि ब्रह्मचारी V. I., P II.,
43, 12.
- यदि स्याज्जीवत्प्रितृकः V I, P I,
359, 17.
- यदि स्यात्तर्पणादर्वाक् V I, P I,
344, 5
- यदस्य पारे रजस V I, P II.,
160, 8.
- यदि स्यात्लौकिके पाक् V I, P I.,
379, 11
- यदि स्वाश्वाऽवराश्चैव V I., P. II.,
115, 11.
- यद्वह्ना कुरुते धर्मम् V. I., P. I.,
300, 13
- यद्वह्ना कुरुते पापं V. I., P. I.,
300, 13
- यद्वह पुंसा V I, P. II, 20, 9.
- यदि ह वा अप्येवं V I, P I,
203, 21.
- यद्वहरेव विरजेत् V. I., P. II.,
151, 5.
- यज्ञैकां रशनां V. I. P I.,
91, 6.
- यन्मेद्य रेत V II, P. II, 48, 8
- यन्मेऽद्य रेत इत्याभ्यां V. II., P. II.,
48, 4
- यमुद्दिश्य त्वजेत् प्राणान् V II,
P II, 97, 13
- यमुनातीरे V. I., P. II., 305, 12,
- यम-नियमाद्याष्टाङ्ग- V. I., P.
42. 11
- यमान सैवेत सततं V. I., P. II.,
144, 14.
- यमाय धर्मराजाय V. II., P. II.,
161, 15
- यमाय धर्मराजाय V. I, P I.,
361, 6.
- यमार्या क्रियमाणं तु V. I., P. I.,
88, 9
- यमलोके तु ते घोरां V. II., P. II.,
209, 8
- यमलोके तु ते घोरां V II, P. II.,
206, 7
- यमैश्च नियमैर्युक्तो V I, P. II.,
174, 3
- यमसूक्त तथा गाथा V I, P II.,
285, 16
- यमस्य विनयै क्रूरै V. II., P. II.,
225, 12.

- यवागुं च V. I., P. I. 218, 18
 यव-गोधूमजं V. II., P. I., 403, 10
 यवागुः पायस चैव V. I., P. II., 383, 8.
 यवागु यावक शाक V. II., P. II., 191, 16.
 यवाग्राऽमिहोच V. I., P. I., 218, 18.
 यवाजं V. I., P. II., 111, 6
 यवानामप्सु V. II., P. II., 192, 11.
 यवानामिव गोधूमा. V. I., P. I., 316, 3.
 यवमाचसुवणस्य V. II., P. II., 87, 17
 यवमध्य विपीलिकामध्यमिति V. II., P. I., 300, 14
 यव-माष-तिलादीना V. II., P. I., 179, 7
 यवैरन्ववकीर्याय V. I., P. II., 404, 21.
 यव-व्रीहि-सगोधूम- V. I., P. II., 369, 1.
 यवैस्तिहार्यः V. I., P. II., 459, 11.
 यवांस्तिलान् वृसीः क्रांस्यत V. I., P. II., 391, 19
 यवोऽसि धान्यराजो वा V. II., P. II., 193, 3.
 यवोऽसिति यवान् कीर्त्वा V. I., P. II., 405, 9.
 यवसञ्चोपहर्तव्यो V. II., P. I., 269, 1.
 यवहस्तस्ततो देवान् V. I., P. II., 403, 4.
 यश्च कश्चिद् द्विजातीनां V. I., P. I., 482, 17.
 यश्चण्डाली द्विजो गच्छेत् V. II., P. I., 309, 14
 यश्च प्रव्रजिताऽज्ञात. V. I., P. II., 358, 21.
 यश्चानभ्यायकालेऽपि V. II., P. II., 256, 11.
 यश्चयस्यान्तु शीनायाः V. II., P. II., 241, 14
 यश्चरन् सर्ववर्णेषु V. I., P. II., 188, 21.
 यश्चार्थहर V. I., P. II., 463, 1.
 यश्चार्थहर स पिण्डवायी V. I., P. II., 463, 1
 यशोऽस्मिन् प्रथमे लोके V. I., P. I., 456, 12.
 यष्टव्यं कर्तुमिदं V. I., P. I., 167, 9
 यष्टव्यमेवेति मनः V. I., P. I., 159, 20
 यष्टयस्मोमरा खड्गा. V. I., P. I., 454, 12
 यस्तु कार्तव्युगो धर्मो V. I., P. I., 84, 1.
 यस्तु क्षुद्रेण भावेन V. II., P. II., 238, 14.
 यस्तु चाण्डालभाण्डस्य V. II., P. I., 113, 10.
 यस्तु चाण्डालसस्पृष्टे V. II., P. I., 113, 7.
 यस्तु चोरयते तैल V. II., P. II., 256, 9.
 यस्तु ते द्वेष्टि सम्मोहात् V. I., P. I., 445, 15.
 यस्तु शोषवती कन्याम् V. I., P. II., 91, 17.
 यस्तु नां वपनं कुर्यात् V. II., P. I., 291, 7.
 यस्तु भुङ्क्ते द्विजः पङ्की V. II., P. I., 399, 8.
 यस्तु भुङ्क्तीति शुद्रात् V. II., P. I., 377, 9.

- यस्तु पाणितले भुङ्क्ते V I., P. I., 422, 11
- यस्तु पत्न्या वन गत्वा V. I., P. II., 145, 3.
- यस्तु पुनर्त्राहणो V. II., P. I., 335, 14.
- यस्तु रौद्रसमाचारः V. II., P. II., 245, 8
- यस्तल्पजः प्रमीतस्य V. II., P. I., 46, 3.
- यस्तु वेदमधीयानः V. II., P. I., 375, 11.
- यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य V II., P. II., 240, 16.
- यस्तु श्राद्ध प्रकुर्वीति V. I., P. II., 461, 13.
- यस्तु सम्वागिममाश्रम शिव V. I., P. II., 146, 17
- यस्तै सह सपिण्डोऽपि V. I., P II., 261, 14.
- यस्त्वेकाम्ने V. I., P I, 13, 5
- यस्त्वेतानविनिर्जित्य V. I., P. I., 474, 7.
- यस्त्वात्मरतिरेव स्यात् V. I., P. II., 176, 16.
- यस्त्वासन्नमतिक्रम्य V. I., P. II., 347, 18
- यस्मादृषां सुरेन्द्राणां V I, P. I., 448, 1
- यस्मिन् कामाः प्रविशन्ति V I, P II, 196, 3.
- यस्मिन् क्रोधः शम याति V I, P II., 196, 5
- यस्मिन् क्षान्ति शमः शौच V I, P II., 196, 7
- यस्मिन् गृहे जना मौख्यात् V I, P II, 190, 12
- यस्माच्चान्द्रायणाच्छुद्धिः V I, P. II., 23, 13
- यस्मिन्नमौ पचेरन्न V. I., P. I., 376, 16
- यस्मिन् ऋणं सन्नयति V. I., P. II., 105, 12.
- यस्मिन्नेव कुले नित्यं V I., P. II., 112, 8
- यस्मिन् देशे तु यत्तौय V. I., P. I., 227, 12
- यस्मिन् देशे पुरे ग्रामे V. I, P II, 68, 9
- यस्मिन् देशे य आचारो V. I., P. II., 68, 6.
- यस्मिन् देशे य आचारः V I, P I, 144, 5
- यस्मिन् वाचः प्रविष्टाः स्युः V I, P. II, 196, 1
- यस्य गृहान् V. I., P I, 166, 3
- यस्य चात्मसमो लोकः V I., P I. 217, 19
- यस्यैतं नियता दण्डा V I, P II, 173, 19
- यस्यैतानि सुगुप्तानि V I, P II, 119, 7
- यस्यैते निहिता बुद्धौ V I, P. II., 173, 13
- यस्यैतलक्षण नास्ति V I, P. II., 172, 7.
- यस्यैतेऽष्टाचत्वारिंशत् V. I., P. I., 62, 10.
- यस्य त्रैवार्षिकं वित्तं V. I., P I, 169, 7
- यस्य देवे परा भक्तिः V I, P I, 74, 18, 376, 15
- यस्यानग्निहोत्रम् V. I, P I., 165, 11
- यस्य नित्यानि लुप्तानि V I, P I., 169, 1
- यस्य न द्विशुण वान V. II., P. I., 291, 10

- यस्याऽऽनयति इन्द्रोऽसि V. I., P. II., 250, 3
 यस्य पिता पितामहो वा V. I., P. II., 165, 16
 यस्यापयोनि गङ्गाय V. I., P. I., 192, 1.
 यस्य पौर्णमासी स गवमध्य V. II., P. I., 304, 7.
 यस्य प्रसादे पद्मास्ते V. I., P. I., 118, 13
 यस्यास्तु प्रवते वीर्ये V. I., P. II., 75, 19.
 यस्या मनश्चक्षुषो V. I., P. II., 52, 5.
 यस्याममावास्या मया भवति V. II., P. I., 304, 6.
 यस्य राज्ञस्तु विषये V. I., P. I., 166, 9.
 यस्य वित्तं न क्षानाय V. I., P. I., 172, 3
 यस्याश्च रोमशो जघे V. I., P. II., 55, 21.
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता V. I., P. II., 69, 17.
 यस्य सवत्सगद्वर्क V. I., P. II., 151, 1
 या गर्भिणीं गार्भिक्यते V. II., P. I., 16, 15
 यागस्थ क्षत्रिय इत्या V. II., P. I., 99, 10.
 यागस्थस्य V. II., P. II., 93, 12.
 यागस्थस्य क्षत्रियस्य V. II., P. I., 15, 6.
 यागस्थं क्षत्रिय V. II., P. I., 99, 8
 यागस्थक्षत्र-विड्घाती V. II., P. I., 105, 15
 याचितं हेहि मे तीर्थे V. I., P. I., 274, 14; 284, 11.
 याचिनेनाऽपि इतप्य V. I., P. I., 177, 10
 याचितास्तेन तेनाऽपि V. II., P. I., 233, 16
 याचिदणुना प्रमादश्च V. II., P. II., 216, 2
 याजको याज्यमानस्तु V. II., P. II., 224, 7
 याचिर्नो वा पुनस्ताभ्यां V. I., P. I., 176, 5
 याजन V. II., P. II., 100, 2.
 याजनाऽभ्यापने र्थेन V. I., P. I., 119, 18.
 याजनाऽभ्यापनं योनि. V. II., P. I., 28, 12.
 याजनाभ्यापनाद्यौनात् V. II., P. I., 28, 8
 याजनापभ्यापनाद्यौनात् V. II., P. I., 28, 16
 याजनाऽभ्यापने वाक् V. II., P. I., 100, 3
 याजनाऽभ्यापने शुद्धे V. I., P. I., 171, 7
 याजयन्ति च येषुमान V. I., P. II., 350, 1
 याजायश्वा दानिगुहा V. I., P. I., 171, 4
 यातेऽमेऽप्याशया V. I., P. I., 114, 15
 यातु पूर्वममावास्या V. I., P. II., 151, 16
 यातनाः प्राप्य तत्रस्थः V. II., P. II., 225, 13
 यातयामान्यस्य V. I., P. I., 173, 16
 यातयामानि वेयानि V. I., P. I., 482, 20
 यात्रामात्रप्रसिद्धार्थं V. I., P. I., 333, 14.

- यात्रायामाक्षितेनापि V. I, P I, 237, 2
 यात्रास्वेकादश प्रोक्त V I, P. II, 299, 18
 या दिव्या आप इति पात्रं V I, P II, 410, 14
 या दिव्या इति मन्त्रेण V I, P II, 406, 17
 यां दिश तु गतः सोमः V II, P I, 65 14
 यानि चान्यान्येवम्प्रकाराणि V II, P. I., 402, 8
 यान्यधस्तादमेध्यानि V. II, P I, 195, 10
 यानि वा विद्यन्ते V I, P II, 405, 13
 यान वस्त्राण्यलङ्कारान् V I, P I, 475, 10
 यान-शय्याप्रदोभार्याम् V I, P. I., 191, 1
 यानासनादिभिर्नित्यम् V II., P I, 28. 5
 या पत्या वा परित्यक्ता V II, P I, 47, 1
 या ब्राह्मणी सुरां पीतवती V II, P I, 351, 2
 यामद्वय शयानस्तु V I, P I, 442, 2
 याम्या तिथिर्भवेत्सा हि V I, P II, 309, 15
 याम्यैर्नरैर्मेनुष्याणां V II, P II, 208, 11
 याम्यलोक प्रपन्नस्य V II, P II, 209, 3
 यां यां योनिं च जीवोऽय V II, P II, 242, 4
 यायावराः V I, P II, 198, 12
 यायावर-वनस्थेभ्यो V II, P II, 46, 2.
 या रोगिणि स्यात्तु हिता V I, P. II., 114, 6.
 यावकं V. II, P. II, 192, 13
 यावच्चैल न गृह्णाति V. I, P II., 79, 4
 यावच्छ्राद्धं प्रदीयेत V. I., P. II., 296, 12.
 यावज्जीवम् V I, P II., 136, 3
 यावज्जीवमग्निहोत्रं V I, P I., 118, 10; 165, 6
 यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात् V. II., P. I, 7, 3
 यावज्जीव दर्श-पौर्णमासाभ्यां V. I, P I., 165, 7.
 यावत् त्रयस्ते जीवियुः V I, P I, 377, 14
 यावता पञ्चयज्ञानां V I, P I., 198, 21.
 यावत्तु शुद्धिं मन्येन V I, P I, 231, 12
 यावन्ति नारीरोमाणि V II, P. I., 382, 15
 यावन्ति रोमकूपाणि V II, P II., 8, 9
 यावत्सम्भद्र न भाव्यन्ते V. I, P I, 312, 15.
 यावतीर्वै देवतास्ताः V. II., P. I., 135, 13
 यावद्देवानृषीश्चैव V. I., P I., 365, 15.
 यावद्दोष न जानाति V I, P II, 79, 5
 यावदासौच V I, P II, 289, 12, 289, 17
 यावद्भविष्यं भवति V. I, P. II, 423, 16.
 यावन्नामौ द्दहैद्दह V II, P. I, 58, 12

- यावन्न छिद्यते नालं V I., P. II.,
 23, 3, 231, 9.
 यावन्नापैस्थिमध्यान्तो V II., P. I.,
 196, 1.
 यावन्नापैस्थिमध्यान्तात् V II., P. I.
 148, 8
 यावन्नापैस्थिमध्यान्तात् V. I., P. I.
 231, 8.
 यावनालानपि तथा V. I., P. II.,
 374, 5.
 यावन्न लङ्गयाऽङ्गानि V I., P. II.,
 79, 1.
 यावन्न स्युस्त्रिवण्डास्तु V I., P. II.,
 172, 19
 या वा स्यात् वारसुरासाग V. I.,
 P. II., 117, 12
 या सकृन् सकृता नारी V. I.,
 P. II., 21, 17
 यासु योनिषु जायन्ते V. II., P. II.,
 251, 13
 या स्त्री ब्राह्मणजातीया V. II., P. I.,
 56, 14.
 युक्ताङ्गैः सकलैः षडभिः V. I., P. I.,
 182, 7
 युक्ते च द्वे युद्धयेत् V. I., P. I.,
 159, 12
 युक्तं परिचरेदेनम् V I., P. II.,
 48, 8
 युक्तभ्रून्दास्यधीयति V I., P. II.,
 127, 10.
 युक्ताश्वाधीयते वैवान् V. I., P. I.,
 475, 2.
 युक्तश्चैवाऽप्रमत्तश्च V. I., P. I.,
 474, 13.
 युक्तस्त्रिवणमनायी V. II., P. II.,
 190, 15
 युगादयं स्पृता ह्येताः V. I., P. II.,
 310, 22.
 युगादिषु च सर्वासु V. I., P. II.,
 326, 19
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते V. I., P. II.,
 19, 20.
 युगेष्वावर्तमानेषु V. I., P. I., 116,
 15
 युग्मानाशयेत् V I., P. II., 159, 17.
 युञ्जते नम V I., P. I., 276, 1.
 युञ्जते ब्राह्मणं कुर्वन् V I., P. I.,
 363, 18
 युञ्जते स्तेयशोधेन V I., P. II.,
 12, 11
 युद्ध V. I., P. II., 225, 3
 युवानस्तत्र म्रियन्ते V I., P. II.,
 317, 1
 युवानं पितरो यम्य V I., P. II.,
 318, 18
 युवा सुवागा इत्येव V. I., P. II.,
 100, 10
 यूषोऽयं विहितो मध्ये V I., P. II.,
 14, 5
 ये भर्माति भुवि भिषेत् V I., P. II.,
 427, 6
 ये के वाममहकुले जाता V I., P. I.,
 263, 7
 येऽक्षेत्रिणो बीजवन्त V II., P. I.,
 44, 18
 ये च कुर्वन्ति वम्पत्योः V II., P. II.,
 230, 6
 ये च सन्तानजा वपा V I., P. II.,
 152, 5
 ये त्यजन्ति स्वका भार्या V II., P. II.,
 231, 7
 ये देवयानाः V I., P. II., 150, 21.
 ये विदारत्या V I., P. II., 99, 16.
 ये वशाहादयः प्रोक्ताः V I., P. II.,
 208, 4
 येन केनचित्कथ्यन्त V. II., P. I.,
 110, 1

- येन केनापि कार्याणि V. I., P. I., 119, 2.
- येन तुष्याति चात्माऽस्य V. II., P. II., 217, 6
- येन देवाः पवित्रेण V. I., P. II., 160, 7.
- येनाऽऽधानं तु वै ग्रीष्मे V. I., P. I., 162, 14
- येन यांस्तु गुणेनैषां V. II., P. II., 217, 9.
- येन शुद्धिमवाप्नोति V. II., P. I., 235, 11
- येनास्तिका निष्क्रियाश्च V. II., P. II., 235, 11.
- येनास्मिन् कर्मणा लोके V. II., P. II., 217, 3.
- येनास्य पितरो याता. V. I., P. II., 134, 18.
- येन सर्वमिदं प्रीतं V. I., P. II., 168, 14
- ये बान्धवाऽबान्धवा वा V. I., P. I., 360, 12
- ये ब्राह्मणान् प्रद्विषन्ति V. II., P. II., 224, 1.
- येभ्यो वाऽपि पिता दद्यात् V. I., P. I., 359, 18.
- ये मे कुले लुप्तपिण्डाः V. I., P. I., 365, 9.
- ये मेहयन्ति पथि च V. II., P. II., 236, 4
- ये यजन्ति न चार्चन्ति V. I., P. I., 462, 14
- ये ते शतमिति द्वाभ्यां V. I., P. I., 274, 10
- येऽर्चयन्ति सदा विष्णुं V. I., P. I., 216, 3.
- ये लोकादानशीलानां V. I., P. I., 196, 4
- येषां जपैश्च V. II., P. II., 156, 11.
- येषां द्विजानां सावित्री V. II., P. II., 120, 16.
- येषां न माता न पिता न बन्धुः V. I., P. I., 386, 9
- येषां न यज्ञपुरुषः V. I., P. I., 200, 12.
- येषां न विषये विप्राः V. I., P. I., 200, 8.
- येषां पाषण्डसङ्कीर्णं V. I., P. I., 200, 10.
- ये स्तेन-पतित-ह्नीबाः V. I., P. II., 360, 1.
- ये स्तेन-पतित-ह्नीबाः V. II., P. I., 424, 13.
- ये स्तेनाः पिशुनाः ह्नीबाः V. I., P. II., 74, 19.
- ये समाना इति द्वाभ्यां V. I., P. II., 455, 9.
- ये समाना इति द्वाभ्यां V. I., P. II., 455, 3.
- ये सोमपा विरजसो V. I., P. II., 341, 6.
- ये सम्यङ्नियता विप्राः V. II., P. I., 217, 10
- ये हरन्ति च पापेन V. II., P. II., 262, 12.
- ये हरन्ति च तूर्याणि V. II., P. II., 262, 7.
- ये हरन्ति नरा नित्यं V. II., P. II., 262, 2.
- योग क्षेम च सम्प्रेक्ष्य V. I., P. I., 401, 14
- योगिन च तपःसक्त V. I., P. I., 330, 11
- योगेन तु परा भक्तिः V. I., P. I., 59, 9.
- योऽग्निं त्यजति नास्तिव्यात् V. II., P. II., 109, 9.

- योऽभीनपविद्धेषु V. II, P. II., 107, 17.
- योगपदं बहिर्वास. V. I, P. II., 158, 10
- योगाभ्यासरतः शान्तो V. I, P. II., 154, 19
- यो गुरुः स शिवः प्रोक्तः V. I, P. I., 377, 1.
- योगशास्त्राभियुक्ते च V. I, P. II., 354, 21.
- योगस्थः कुरु कर्माणि V. I, P. I., 61, 7
- योऽगृहीत्या विवाहामि V. II, P. I., 449, 11
- यो गृहस्थाश्रममास्थाय V. I, P. II., 148, 5
- योजनात् परं यानि V. I, P. II., 185, 14.
- योजने पादहीनं स्यात् V. II, P. I., 257, 8.
- योजने पादहीनं स्यात् V. II, P. I., 258, 6.
- योऽक्षयान् रण्डयेन्नाजा V. I, P. I., 447, 5
- यो दद्यात्क्रान्त्यनं मेरु V. I, P. I., 318, 13
- योऽधीनेऽहन्यहन्येता V. I, P. I., 310, 15
- योऽर्थास्य विधिर्वद्वे V. I, P. I., 151, 10.
- योऽध्यापयति वृत्त्यर्थम् V. I, P. I., 333, 15.
- योऽध्यापयेद्धीति वा V. I, P. I., 218, 1.
- योनिकार्यं च यो देवि V. II, P. II., 222, 14.
- योऽनधीत्य द्विजो वेदान् V. II, P. I., 19, 1.
- योऽनधीत्य द्विजो वेदान् V. I, P. I., 54, 15.
- योऽनेन विधिना कुर्यात् V. I, P. I., 432, 6
- योऽनेन विधिना स्नानि V. I, P. I., 276, 10
- योऽन्यत्र कुरुते यस्मै धर्मः V. I, P. I., 301, 9
- योन्यादीन्यवगूहेन V. I, P. II., 79, 2.
- योऽनर्त्तियि जुहोत्यमौ V. I, P. I., 316, 17.
- यो न वैश्वभित्वावस्य V. I, P. I., 324, 11
- योनिश्च नरकाश्चैव V. II, P. II., 209, 4
- योऽनुष्ठार्तुं न शक्नोति V. I, P. II., 229, 6
- यो ब्रह्मचारी V. I, P. I., 50, 5
- योऽनुष्ठार्तुं शक्तिशिरा V. I, P. I., 430, 9
- यो भवेन्मानसः क्षुद्रः V. II, P. II., 220, 6
- यो मोहादथवाऽऽत्मन्यात् V. I, P. I., 215, 3, 376, 8
- यो यत्र चिन्तितो धर्मः V. I, P. II., 68, 10.
- यो यत्रेवा गुणो वेत्ते V. II, P. II., 215, 9
- यो येन पतितं नया V. II, P. I., 27, 19.
- यो येन पतितं नया V. II, P. II., 90, 9
- यो यो वर्णाऽपहृत्यत् V. I, P. I., 446, 5
- योऽयं सवृद्धयते नित्यः V. I, P. I., 95, 1.
- यो यस्य हिंस्यत ब्रह्म्याणि V. II, P. I., 271, 4.

- योऽरक्षन् बलिमादत्ते V. I., P. I., 453, 18. यः करोति जनान् साधून् V. I., P. I., 479, 15
- योऽवगुरेत् शतेन V. II., P. I., 456, 17. यः कश्चिन्निर्हरेत् प्रेतम् V. I., P. II., 275, 17.
- यो वैदिकमनावृत्य V. I., P. I., 318, 5. यः क्रियाः कुरुते मोहात् V. I., P. I., 250, 15
- योऽवमन्येत ते तूभे V. II., P. II., 105, 7. यः पूज्यते ऽतिथिः सम्यक् V. I., P. I., 397, 4
- योऽवमन्येत ते तूभे V. I., P. I., 13, 1. यः पात्रपूरणी भिक्षां V. I., P. I., 410, 3.
- यो वै यतीननावृत्य V. I., P. II., 339, 19. यः पुरुषः V. II., P. II., 186, 10
- यो वरुणगृहीत V. II., P. II., 282, 16. यः प्राणोऽपान V. I., P. I., 126, 11
- यो वा संवर्धते देह V. I., P. II., 324, 12. यः प्रत्यवसितो विप्रः V. II., P. II., 130, 2.
- योऽश्राति भृत्यवर्गेभ्यः V. II., P. II., 220, 10. यः प्रदद्याद् गवा लक्ष V. I., P. I., 376, 1.
- योऽदनीयात् V. II., P. II., 194, 8. यः शूद्रान् पत्तितांश्चापि V. I., P. I., 176, 4.
- योऽश्वत्थ शमीगर्भ V. II., P. II., 35, 4. यः सपिण्डीकृत प्रेत V. I., P. II., 330, 10
- योऽसवर्णे तु मून्येन V. I., P. II., 277, 3. यः समानोऽक्रदक प्रेत V. I., P. II., 277, 17
- योऽसौ त्रिष्णवाख्य आवित्ये V. I., P. II., 187, 14. यः सायवैश्वेदेवान्ते V. I., P. I., 398, 1.
- यो ह वा भविदितार्षेयः V. I., P. I., 173, 14. यः स्वदारानृतुस्नातात् V. II., P. I., 34, 17.
- यौगिक स्नानमख्यात V. II., P. II., 16, 4. यः स्वशाखां परित्यज्य V. I., P. I., 152, 19.
- यौगपद्ये तु तीर्थाना V. I., P. II., 109, 5.
- यः कामतो नर कुर्यात् V. II., P. I., 14, 8.
- यः कामतो महापाप V. II., P. II., 72, 10
- यः कामतो महापापं V. II., P. I., 208, 7.
- यः कारण पुरस्कृत्य V. I., P. I., 187, 12.
- र.
- रङ्गोपजीवी कृदाशः V. II., P. I., 387, 2
- रञ्जनात् खलु गजत्व V. I., P. I., 451, 19
- रण्डायाम् V. II., P. II., 123, 7
- रक्ता गौरा तथा श्वेता V. I., P. I., 271, 9.

- रक्तं तु तद्भवेत्तोय V. I., P. I.,
248, 11.
- रक्तानि हृत्वा वासांसि V. II., P. II.,
254, 12.
- रक्त-पीतानि वस्त्राणि V. II., P. II.,
118, 11.
- रक्तपादांस्तथा जम्बवा V. II., P. I.,
409, 8.
- रक्तवर्णं तु राजेन्द्र V. I., P. II.,
372, 14
- रक्षणीया तथा षष्ठी V. I., P. II.,
211, 18
- रक्षणार्थमपुत्रां वा V. I., P. II.,
109, 6.
- रक्षेत कन्यां पिता विज्ञां V. II., P. I.,
355, 2.
- रक्षित वर्धयेच्चैव V. I., P. I.,
472, 12.
- रक्षोदिवताभ्यः V. II., P. II.,
127, 2.
- रक्षोदेव स्वदेहादि V. II., P. I.,
197, 4.
- रक्षन् धर्मेण भूतानि V. I., P. I.,
453, 16.
- रक्षोभ्यः V. I., P. I., 384, 8.
- रक्षार्थं पितृसत्रम्य V. I., P. II.,
408, 21
- रक्षार्थमस्य सर्वस्य V. I., P. I.,
447, 19.
- रक्षासि च पिशाचाश्च V. II., P. II.,
218, 4.
- रजःकाले तु गन्धर्वाः V. I., P. II.,
78, 16.
- रजक-व्याध-शैलूष- V. II., P. I.,
347, 11.
- रजक-व्याध-शैलूष- V. II., P. I.,
334, 5.
- रजकधर्मकारश्च V. II., P. I.,
114, 14.
- रज्जु वल्कल-पात्राणां V. II., P. I.,
183, 8
- रज्ज्वादिकं चान्तिवृष्ट V. II., P. I.,
183, 12.
- रज्जुस्य सुवर्णस्य V. II., P. I.,
175, 12
- रजसा तमसा चैव V. II., P. II.,
215, 3
- रजसा शुद्धयते नारी V. II., P. I.,
152, 13.
- रजसा शुद्धयते नारी V. II., P. I.,
151, 10
- रजसा स्त्री मनोवृष्टा V. II., P. I.,
152, 11.
- रजसा स्त्री मनोवृष्टा V. I., P. II.,
152, 9
- रजस्तथाऽशुचि ज्ञेय V. I., P. II.,
212, 20, 206, 2.
- रजस्तमो-मोहजानान् V. I., P. I.,
298, 6.
- रजस्युपरते तत्र V. II., P. I.,
167, 4
- रजस्युपरते साम्नी V. I., P. II.,
119, 5
- रजस्वला च सस्पृष्टा V. II., P. I.,
160, 17.
- रजस्वला तु भुञ्जाना V. II., P. I.,
162, 14.
- रजस्वला तु भुञ्जाना V. II., P. I.,
163, 12.
- रजस्वलां तु यो गच्छत V. II., P. I.,
336, 18.
- रजस्वला तु सस्पृष्टा V. II., P. I.,
162, 11.
- रजस्वलां द्विजां गत्वा V. II., P. I.,
336, 6.
- रजस्वलाद्विष्यवायं V. II., P. I.,
336, 14.

- रजस्वला-ऽन्त्य-चाण्डाल- V II., P II, 239, 16.
- रजस्वलाभिगामी च V II., P II, 271, 7.
- रजस्वलाभिगमने V II., P I, 335, 10
- रजस्वला भवेत्सा तु V. I., P II, 335, 6.
- रजस्वलामृतुस्नाताम् V II., P. I., 104, 1
- रजस्वला यदा दृष्टा V. II., P. I., 68, 11.
- रजस्वला यदा दृष्टा V. II., P. I., 164, 5.
- रजस्वला-राजसुते V. II., P I, 59, 6
- रजस्वला-ऽवधूतादिगमने V. II., P I., 337. 5.
- रजस्वला स्मृतिका च V II., P. I., 58, 18.
- रजस्वला-सहोपतति- V II., P I, 388, 17.
- रजस्वलां हीनवर्णां V. II., P. I., 161, 18.
- रत्यर्थमपि शूद्रा स्यात् V I, P II, 97, 19
- रत्यर्थमेव सा तस्य V I, P II., 96, 5
- रत्नापहारी V II, P II, 258, 7
- रत्नापहारी भवति V II, P II, 261, 3
- रत्निमात्राज्जल त्यक्त्वा V I, P I, 227, 4
- रथ्याकर्षम-तोयेन V. II, P I, 187, 3
- रथ्याकर्षम-तोयानि V II, P I, 187, 4.
- रथ्यां श्मशान चाक्रम्य V I, P I, 239, 12
- रथा-ऽश्वबहुला सेना V. I, P I., 457, 10
- रम्य पशव्यमाजीव्य V I., P. I., 464, 1
- रसज्ञाविधुरः कुब्ज. V II, P II., 236, 9
- रसा रसैर्महतो V I, P II, 11, 11
- रसारसैर्निमातव्याः V. I, P. II, 10, 11
- रसायनक्रियावाद V I., P. II., 183, 16
- रथिं च पुत्रांश्च V I., P. II., 106, 1.
- रविर्यावन्न दृश्येत V I, P I, 314, 2
- रवेस्त्वावर्तनादूर्ध्वम् V I, P I, 435, 19
- रश्मिरश्मिरजच्छाया V II., P. II, 189, 5
- रश्मीस्त्व पर्यावर्तयाद्बहवो V I, P II, 106, 8
- रहस्ये V II, P II, 153, 2
- रहस्यकृते V II, P II, 153, 5
- रहस्याख्यायिना चैव V I, P. I., 471, 19
- रहस्य-पञ्चरात्राणां V II, P. II, 119, 7
- रहस्ये रहस्य V II, P II, 153, 5
- राक्षस क्षत्रियस्यैकम् V I, P II, 86, 4
- राक्षसोऽनन्तरस्तस्मात् V I, P II, 85, 11
- राग र्थांडव-चौष्यैश्च V I, P II, 371, 7
- रागजं रोगजं चैव V II., P. I., 165, 13

- राग द्वेषं मवं माया V. I., P. II.,
 184, 5
 रागो द्वेषश्च मोहश्च V. I., P. I.,
 480, 14
 राजकोधाश्च V. I., P. II., 225, 2.
 राजगामि च V. II., P. II., 99,
 13.
 राजतेन्द्राक्षकैर्माला V. I., P. I.,
 309, 1.
 राजार्जं हरते तेजः V. II., P. I.,
 410, 12
 रात्रौ जागरणं कुरु V. I., P. II.,
 215, 2
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् V. I., P. II.,
 214, 19.
 रात्रौ चेशदित्यस्य V. I., P. II.,
 275, 5.
 रात्रौ दानं न कर्तव्यं V. I., P. I.,
 194, 7.
 रात्र्यन्त्ययावनाडी द्वे V. I., P. I.,
 291, 2.
 रात्र्यास्तु षोडशं भामे V. I., P. I.,
 313, 18.
 रात्रावासीन V. II., P. II., 190, 3
 रात्रिशेषे द्वाभ्याम् V. I., P. II.,
 266, 14
 रात्रिशेषे व्यहाङ्गुद्धि V. I., P. II.,
 267, 2
 रात्रिसूक्तं जपेत् स्मृत्या V. I., P. I.,
 441, 15.
 राजदण्डो न तस्यास्ति V. II., P. II.,
 64, 3.
 राजार्जं तेज आहते V. II., P. I.,
 378, 7.
 राज एव तु वासः स्यात् V. II., P. I.,
 12, 9
 राज्ञीगामी भवेदुष्टो V. II., P. II.,
 264, 15
 राज्ञीगर्भे पराक्रं स्वात् V. II., P. I.,
 335, 7
 राज्ञा च ब्राह्मणैश्चैव V. II., P. I.,
 233, 2
 राज्ञा च सम्पदं ब्रूहि V. II., P. II.,
 187, 10
 राज्ञां तु सूतकं नास्ति V. I., P. II.,
 256, 16
 राज्ञोऽनुमतिर्माश्रय्य V. II., P. I.,
 233, 4
 राज प्रतिपन्नं कृत्वा V. II., P. II.,
 116, 1
 राज्ञी प्रव्यजिता धार्त्री V. II., P. I.,
 324, 17
 राज.प्रप्यकरो यश्च V. I., P. II.,
 359, 2
 राज्ञो महार्हात्मके स्थाने V. I., P. II.,
 257, 10
 राज्ञो बलायिन.षष्ठे V. I., P. II.,
 31, 11.
 राज्ञा वा समनुज्ञातः V. I., P. I.,
 483, 3
 राजस्मयाऽऽसुरो वैदये V. I., P. II.,
 86, 8.
 राज्ञा ऋि पूजितो धर्मः V. I., P. I.,
 453, 1
 राजप्रतिपन्नो घोरो V. I., P. I.,
 199, 12
 राजप्रतिपन्नाहम्भा V. I., P. I.,
 199, 21
 राजप्रतिपन्नान् पुष्ट V. I., P. I.,
 199, 16
 राजभृत्याऽन्ध-बन्धिराः V. I., P. II.,
 358, 5
 राजा माता पिता चैव V. I., P. I.,
 149, 8
 राजमार्ग-इमशानानि V. I., P. I.,
 225, 12

- राजमूलो महाराज V. I., P. I.,
449, 12
- राजयक्ष्म्यामयावी च V. I., P. II.,
355, 20
- राजस्विग्दीक्षितानां च V. I., P. II.,
207, 17.
- राजा राजसू V. I., P. I., 46, 7.
राजवार्ता हि तेषां च V. I., P. II.,
180, 10.
- राजा वा राजपुत्रो वा V. II., P. I.,
291, 6
- राजा वा राजपुत्रो वा V. II., P. I.,
290, 12
- राजा षड्भागभाक्तस्य V. I., P. I.,
452, 17.
- राजा सत्यं च धर्मश्च V. I., P. I.,
449, 9.
- राजसर्षपमात्रे च V. II., P. II.,
87, 14.
- राजस्वस्यापहरणे V. II., P. II.,
113, 8
- राजानः क्षत्रियाश्चैव V. II., P. II.,
218, 7.
- राजानमभिषेचयेत् V. I., P. I.,
451, 8
- राजन्योच्छिष्टभोजने V. II., P. I.,
393, 4
- राजन्योच्छिष्टाशने V. II., P. I.,
395, 8
- राजन्ये तु चतुरात्र V. I., P. II.,
239, 4
- राजन्यबन्धाद्द्विषे V. I., P. II.,
47, 13
- राजानो राजभृत्याश्च V. I., P. II.,
256, 11
- राजन्य-वैश्ययोर्नेति V. I., P. II.,
155, 4.
- राजन्य-वैश्य-शूद्राणां V. II., P. I.,
98, 1.
- राजन्यां वैश्यहिंसायाम् V. II., P. I.,
102, 14
- राजन्य-शूद्रोच्छिष्टाशी V. II., P. I.,
395, 5.
- राजन्यवधे षड्वार्षिकं V. II., P. I.,
97, 11
- राजन्यवधे षड्वार्षिकं V. II., P. I.,
98, 10.
- राजन्यां हि धनुर्विद्यां V. II., P. I.,
332, 15
- राज्यनाशस्तु येन स्यात् V. I., P. II.,
258, 16
- राष्ट्रक्रामास्तथोन्मत्ता V. I., P. II.,
358, 3.
- राजीवान् सिंहतुण्डांश्च V. II., P. I.,
409, 5.
- राजीवान् सिंहतुण्डांश्च V. I., P. II.,
388, 3.
- राष्ट्रेण बहिः कुर्यात् V. I., P. I.,
456, 9
- राहुमस्ते च सोमे V. II., P. II.,
17, 1
- राहुमस्ते यवा सोमे V. II., P. II.,
9, 2.
- राहुदर्शन-सक्रान्ति- V. I., P. I.,
194, 12
- राहोर्विमुक्तिं विज्ञाय V. I., P. I.,
437, 10.
- रिक्तां पञ्चदशीं चैव V. I., P. II.,
30, 14
- रिक्थे च पिण्डदाने च V. I., P. II.,
462, 15
- रिच्यत इव वा V. I., P. I., 174, 3.
- गीतिका-सीस-लोहानि V. II., P. I.,
175, 9
- रीत्यथ-कांस्य-सीसानां V. II., P. I.,
175, 13.
- रुक्मस्तेयी सुरापश्च V. II., P. I.,
321, 1

रुद्रैकादशक जप्त्वा V. II., P. II., 156, 9.	रत्न.सूयं शनस्पृष्टम् V. II., P. I., 181, 6.
रुद्रान् प्रपद्ये वरदान V. I., P. I., 275, 3	रथा सौम्यम् V. I., P. II. 313, 6.
रुधिर बाहयेत्तेषां V. I., P. II., 7, 10	रोधादिना घान्तादिभ्या V. II., P. I., 204, 4.
रुक्षा क्रिमिहतं क्लृप्तं V. I., P. II., 302, 15	रोधादिना चाङ्गिरसम् V. II., P. I., 253, 18.
रुपाण्यपि तथैवेह V. II., P. II., 214, 2	रोधे बन्धन याकृत्वाणि V. II., P. I., 271, 7
रूप-द्रविण हीनांश्च V. I. II. 131, 6	रोमकूपैर्यथा ऽऽगच्छेत् V. II., P. II., 144, 2
रूपवन्ति च चित्रासु V. I., P. II., 312, 17.	रोमकाले तु सम्प्राप्ते V. I., P. II., 78, 15
रूपवत. सुतांस्वाष्ट्रे V. I., P. II., 314, 3.	रोमार्णि प्रथमे पादे V. II., P. I., 261, 7
रूप सत्यं गु V. I., P. II., 87, 1.	रोमसंस्थानं तिलानं कृत्वा V. I., P. I., 355, 1.
रूप्यं दर्भास्त्रिला गावो V. I., P. II., 392, 11	रोरवे V. II., P. II., 174, 8.
रेखामात्रस्तु वृक्ष्येत V. I., P. I., 314, 3.	रोरवे कुड्मलं प्रति V. II., P. I., 5, 1
रेखयाऽष्टगुणं पुत्र- V. I., P. I., 309, 5.	रोरवाद्यजिनानां V. II., P. I., 104, 1
रेणवःशुश्रूयःसर्वे V. II., P. I., 188, 13	रोरवे नरके घोरे V. I., P. I., 199, 19
रेतो-मूत्र-पुरीषाणां V. II., P. I., 369, 5	रोरवे पूयनिलये V. I., P. I., 130, 17
रेतो-मूत्र-पुरीषाणाम् V. I., P. I., 242, C.	रोरवे राजन्यस्य V. II., P. II., 32, 17.
रेतो-मूत्र-पुरीषाणां V. II., P. I., 367, 2.	रोरवे राजन्यस्य V. I., P. II., 33, 1.
रेत.सिक्त्वा कुमारीषु V. II., P. I., 311, 6.	रोरवे च कुण्डले वैश्वे V. I., P. II., 58, 8
रेतो-मूत्र-पुरीषाणां V. II., P. I., 369, 2, 369, 5.	रोरवी हीनानिर्विक्ताद् V. I., P. II., 348, 19.
रेतः सेकः स्वयोन्यासु V. II., P. I., 310, 8.	रोरवो अन्वर्तनं हेम V. I., P. I., 320, 13.
	रोरु उत्तरतो V. I., P. I., 385, 1.
	रोरु हस्ते च रोहिण्यां V. I., P. II., 451, 21

- ल. लक्षजाप्येन च तथा V. I., P. I., 310, 9
- लक्षाशीर्ति जपेद्यस्तु V. II., P. II., 198, 4.
- लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्यात् V. II., P. I., 203, 11
- लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्यात् V. II., P. II., 69, 3
- लक्षण्यां स्त्रियमुद्रहेत् V. I., P. II., 94, 8.
- लघ्वाहारं स्त्रियं कुर्यात् V. I., P. II., 101, 10.
- लताभेदाश्च निःसख्या V. II., P. II., 242, 16
- लब्धत्वाभः पितृन् देवात् V. I., P. II., 9, 9.
- लभेद्देवलको राजन् V. II., P. II., 226, 3
- ललाट केशवं विद्यात् V. I., P. I., 267, 6
- ललाटसम्मितो राज्ञः V. I., P. II., 35, 2.
- लवणे मधु-मांसे च V. I., P. II., 263, 2
- लवणाम्लौ तथा मध्ये V. I., P. I., 421, 14
- लवण व्यञ्जनं चैव V. I., P. I., 428, 4
- लशुनं गृञ्जनं चैव V. II., P. I., 403, 1.
- लशुनं गृञ्जनं चैव V. II., P. I., 405, 1.
- लशुनं गृञ्जनं चैव V. I., P. II., 378, 20
- लशुनं गृञ्जनं जग्ध्वा V. II., P. I., 402, 12.
- लशुनं च पलाण्डुं च V. II., P. I., 404, 6
- लशुनं शीर्षपत्रञ्च V. I., P. II., 379, 2
- लशुन-पलाण्डु- V. II., P. I., 402, 2.
- लशुन-पलाण्डु-गृञ्जन- V. II., P. I., 404, 14.
- लाक्षा-लवण- V. II., P. II., 119, 12-
- लाक्षा-लवण-मांसानां V. II., P. II., 117, 11
- लाक्षा-लवण-मांसानि V. I., P. I., 488, 15.
- लाजाभिश्च शलाभिश्च V. I., P. II., 371, 1
- लाभालाभं च पण्यानां V. I., P. I., 478, 18
- लाला-स्वेदसमाकीर्णः V. I., P. I., 258, 14
- लिक्षामात्रेऽपि च तथा V. II., P. II., 87, 15
- लिङ्गाऽथ छेदयित्वा तु V. II., P. I., 322, 21
- लिङ्गं तु वैणव तेषां V. I., P. II., 172, 12, 174, 5
- लिङ्गव्याधिमवाप्नोति V. II., P. II., 269, 9
- लिङ्गं व्यक्त्यै हि धार्यास्ते V. I., P. II., 178, 7
- लिङ्गं वा सवृषण V. II., P. I., 316, 3
- लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्य V. II., P. I., 315, 20
- लिङ्गं स्पृष्ट्वाऽयुत धीमान् V. II., P. II., 279, 12
- लिप्यते नैनसा विप्रो V. II., P. I., 414, 3

लिप्यते न स पापेन V. II, P. I., 413.
6.

लुप्तधर्मास्तु अण्डालाः V. II, P. II.,
11, 1

लूता-ऽहि-सरगनां च V. II, P. II.,
253, 13

लेपभाजश्चतुर्याद्या V. I, P. II., 52,
12 222, 2.

लेपसम्बन्धिनश्चान्ये V. I, P. II., 58,
12.

लेह्यां पेय च विविध V. I, P. I.,
428, 5.

लोकद्वेषाऽधम पूसा V. II, P. II.,
240, 1

लोक-वेदाङ्ग-धर्मज्ञा V. II, P. I.,
218, 1

लोकवार्तादिक श्रुत्वा V. I, P. I., 306,
16.

लोक वेदविकृतोऽय V. I, P. I., 91, 9.

लोकसङ्ग्रहणार्थाय V. I, P. I., 472, 18

लोकोऽस्मिन् मज्जलान्यदौ V. I, P. I.,
321, 4.

लोभात् यः पितरौ भूस्यान् V. I., P. II.,
385, 3

लोभात् द्यजति यस्त्वेतान V. II,
P. II., 221, 15.

लोभ-राग-द्वेषाऽमर्ष- V. I, P. II.,
76, 16

लोभ. स्वप्नो-ऽधृति क्रौर्य V. II,
P. II., 266, 11

लोमानि V. II., P. II., 71, 2.

लोमभ्यः स्वाहिस्येवं हि V. II, P. II.,
70, 7.

लोष्टमर्षी लृणच्छेदी V. II., P. II., 235,
15

लोष्टै स्तभैरुपायैर्वा V. II, P. II.,
245, 10

लोहित V. II., P. II., 71, 6.

लोहितेकेन V. II, P. II., 58, 1.

लोहितवर्षाने V. II, P. I., 456, 10

लोहितान वृक्षनिर्घासान V. I, P. II.,
379, 11

लोहितम्ब च नापैति V. I., P. I.,
312, 16

लौकिके वैदिके वापि V. I., P. I.,
379, 18

लौकिक वैदिक वाऽपि V. I, P. I.,
322, 12.

व.

वन्ध्या तु वृषली ज्ञया V. I., P. II.,
356, 20

वन्ध्याऽधमेऽधिवेद्याऽश्ने V. I, P. II.,
114, 2.

वक्त्राधिक तु यात्पिण्ड V. I, P. I.,
422, 5

वक्त्रप्रमाणपिण्डार्थ V. I., P. I.,
422, 1

वक्त्रमैयूनकर्ता च V. II., P. II.,
271, 10

वक्तुण्डाय V. II, P. II., 188, 8.

वक्ष्यतेऽत परं सर्वे V. II, P. I.,
365, 8

वचन मस्य न माह्य V. II, P. I.,
228, 10

वच पूर्वमुवाचार्थे V. II, P. I.,
211, 13.

वज्रेणाऽथ कुशीर्वाऽपि V. I, P. II.,
431, 19

वटा-ऽश्वत्था-ऽर्कं र्वाविर-V. I., P. I.,
252, 13

वटे V. I, P. II., 300, 11.

वडवायाम V. I, P. II., 306, 10

वणिक्पथं कुर्वाद् च V. I., P. I.,
476, 11

वणिक्पथमुपासीने V. I, P. I.,
477, 2.

वणिग्धर्मममुञ्चन् वै V. I, P. I.,
479, 12.

- वणिजो मधुहर्तारो V I, P. II., 358, 12.
- वत्सापेक्षी बुद्ध्यैव V. I., P. I., 461, 4
- वत्स राज्याभिषिक्तेन V. I., P. I., 453, 4
- वत्सरत्रितय कुर्यात् V. II., P. II., 62, 4.
- वदन्ति शुद्धौ तत्कार्यं V I, P. II., 332, 6
- वधेन शुद्धयति रतेनो V. II., P. II., 86, 13
- वध-बन्धपरिक्लिष्टः V. II., P. II., 246, 3.
- वधू वा भ्रातृद्वारान् वा V II., P. II., 267, 12
- वनाद्गृहाद्वा कृत्वोष्टि V I, P. II., 147, 6
- वनाद्वा प्रव्रजेद्विद्वान् V I., P. II., 149, 14
- वनानि गिरयो नद्यः V I, P. II., 303, 12
- वनस्पतीनीषधीश्च V I, P. I., 356, 18
- वनी भूत्वा V I., P. II., 136, 17, 147, 20
- वन्यान्त्येव फलान्यभन V. II., P. II., 58, 9
- वनवासी ह्यप स्पृश्येत् V II., P. II., 58, 13
- वनस्थो धूतपापो वा V I, P. II., 151, 18
- वनस्थस्त्रिगुण कुर्यात् V II., P. II., 44, 2
- वनेषु तु विहृत्यैव V. I., P. II., 147, 2
- वनेषूपवनेषु V I, P. II., 307, 5
- वपन-मेखला- V II., P. II., 5, 12
- वपनव्रत चरेत् V. II., P. I., 299, 13
- वमन्तं जृम्भमाणं च V. I., P. I., 330, 8.
- वर्जयेद्दृञ्जनं आख्ये V. I., P. II., 375, 12
- वर्जयेच्च तथा चान्यान् V. I., P. II., 377, 2.
- वर्ज्यां जन्तुमयी रूक्षा V. I., P. II., 303, 1.
- वर्जयेत्तादृशी भिक्षां V. I., P. II., 190, 4
- वर्जयेद्देक्रपादर्क्षं V I, P. II., 295, 7.
- वर्जयेद्दजिनं चीरं V. I., P. II., 84, 3.
- वर्जयेदुम्रगन्धीनि V. I., P. II., 394, 6
- वर्जयेत् वृक्षमूलानि V. I., P. I., 225, 15
- वर्जयेन्मधु मांसं च V. I., P. II., 45, 18, 142, 15
- वर्जयेन्मार्जनीरेणु V I, P. II., 134, 16
- वर्जयेत्क्षवणं सर्वं V I., P. II., 377, 16
- वर्णक्रमादन्तरज- V II., P. I., 107, 14
- वर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च V I., P. I., 331, 15
- वर्णानां कामतः स्पर्शो V II., P. I., 161, 16
- वर्णानामाश्रमाणां च V I, P. I., 452, 12
- वर्णानां सान्तरालानां V I, P. I., 144, 6
- वर्णानां हि वधो यत्र V II., P. II., 44, 6
- वर्णाश्रमाचारवती V I, P. I., 183, 8

- वर्षसङ्करभावेन V I, P. I., 184, 8
वर्तन्ते याश्च सतत V. II., P. I., 58, 1
वर्तिहीपाकूर्ति वाऽपि V I, P. I., 266, 11
वर्तमानशरीरेण V II, P. II., 276, 9.
वर्षतामिति वैश्वस्तु V I, P. I., 325, 6
वर्षयेत् पीण्डमेकैकं V II, P. I., 303, 9.
वर्षाणां द्वादशी लक्षे V. II, P. II., 251, 10.
वर्षाणि ब्रह्मचर्यं तु V. II, P. I., 98, 2.
वर्षाणां यच्छतं तस्य V. I, P. I., 95, 11.
वर्षे द्वे परदारेषु V. II, P. I., 330, 11.
वर्षाभ्योऽन्यत्र यस्त्थानम् V. I., P. II., 184, 14
वर्षाभ्योऽन्यत्र वर्षासु V. I., P. II., 182, 17
वर्षमर्धे तर्धे च V I., P. I., 353, 3.
वर्षरंक्रगुणां भार्या V. I, P. II., 69, 12.
वर्ष-शीता-ऽऽप-ऋत-V. II, P. I., 251, 1.
वर्षासु ध्रुवशीलः V. I, P. II., 180, 16.
वर्षेत् कुल-शीलाभ्यां V. I, P. II., 90, 17.
वरा-ऽतिथि-पितृभ्यश्च V I., P. I., 135, 10.
वरांषास्तथैवैते V. I., P. II., 90, 15.
वरयित्वा तु य कश्चित् V. I., P. II., 93, 7
वरार्थिना तृतीया च V I, P. II., 318, 9
वरात्रैकशफानां च V. II, P. I., 370, 11
वराह मकराभ्यां वा V. I, P. I., 152, 11.
वलित मानवैः सूत्र V I, P. II., 36, 15
वल्मीके तु स्थानित्या यो V. II, P. II., 219, 14
वल्मीकोपरि तौयान्त-V I., P. I., 228, 7
वल्मीक-मुप-कोत्स्याता V I., P. I., 227, 16
वल्मी चैव द्विजो भुक्त्वा V. II., P. I., 105, 2
वदयामास्य-बलो राज्ञा V. I., P. I., 464, 15
वामित्वा वसन्तं शुष्कं V. I., P. I., 353, 6
वसेत्या नरके पारे V. I., P. II., 389, 21
वसन्ते V I, P. I., 18, 14
वसन्ति चैव ते स्नानान् V. I, P. I., 271, 2.
वसन्ते ब्राह्मणः V I, P. I., 162, 2
वसन्ते ब्राह्मणम् V I, P. II., 32, 7.
वसन्तो ब्राह्मणं प्रोक्तं V I, P. I., 162, 10.
वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यात् V I, P. I., 162, 9
वसन्तो वै V I, P. I., 162, 2.
वसन्ते वसन्तं ज्योतिषा V. I., P. I., 165, 8; 395, 1
वसन्ति स्त्रीपरित्यागात् V. II., P. I., 352, 18.

- वसन्ति सर्वतीर्थानि V I, P. I., 268, 16.
- वस्तुच्यमानमेत्यन्तः V I, P. II., 2, 4
- वस्त्रान्तरावृतां कृत्वा V II, P. I., 170, 10
- वस्त्रान्तरितसस्पर्शः V I, P. I., 279, 1
- वस्त्रांश्चक्रमपेक्षन्ते V. I, P. I., 262, 4
- वस्त्राद्यैर्भूषितः कृत्वा V. I, P. II., 238, 3
- वस्त्रनिष्पीडितं तोयः V I., P. I., 364, 1.
- वस्त्रापहारी V II, P. II., 263, 5.
- वस्त्रापहारी श्वित्री स्यात् V II, P. II., 260, 12
- वस्त्र-भोज्यापहर्तारो V. II, P. II., 261, 2
- वस्त्रा-ऽऽभरण-माल्यानि V I, P. I., 377, 5
- वस्त्रं मृदम्भसा शुद्धः V II., P. I., 183, 11
- वसेद्दश वर्षाणि V I, P. II., 47, 15.
- वसा-मेकोद्भवः क्षीपः V. I, P. II., 395, 9
- वसेयुर्नियताहाराः V. I, P. II., 366, 2
- वसीरन्तानुपूष्येण V I, P. II., 32, 12
- वसन् दूरतरे ग्रामे V II, P. I., 96, 12
- वसून् रुद्रांस्तथाऽऽदित्यान् V I, P. I., 357, 12
- वसिष्ठ-दक्ष-सवर्तः V I, P. I., 108, 4
- वस्वन्तार्धाक्षितः पञ्च- V I, P. II., 295, 10
- वहेच्छवः तदाशौचः V. I, P. II., 276, 19
- वीह्वप्रज्वालनं कृत्वा V II., P. I., 154, 4
- वह्निना न च तप्ताभिः V. I, P. I., 236, 3
- वान्तो विरक्तः स्नात्वा तु V. II, P. II., 1, 10
- वांशं करीरं सुरसं V I, P. II., 376, 1
- वाक्प्रदानं कृते तत्र V. I, P. II., 245, 16
- वाक्यस्तमम्बुनिर्णयः V. II., P. I., 196, 10
- वाक्सूक्तम् V II., P. II., 157, 8.
- वाक्सम्बन्धे एतदेव V. II., P. I., 152, 3
- वाग्दण्डजं च पारुष्यं V I, P. I., 473, 5
- वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः V I, P. II., 178, 18
- वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः V I, P. II., 173, 12
- वाग्दण्डो मौनता प्रोक्ता V. I, P. II., 173, 21
- वाग्दन्ता मनोदन्ताः V I, P. II., 57, 14
- वाग्द्वैतैस्तु चरुभिर् V II, P. II., 42, 11
- वाग्धिग्वधः स्वकश्चैव V. I., P. I., 455, 5
- वाग्भावदुष्टाश्च तथा V I, P. II., 377, 9
- वागपहारी V II, P. II., 263, 7
- वाङ्-मन-कायजान् शेषान् V I., P. I., 293, 7
- वाञ्छेत् क्षुत्-दृष्टपरीतास्मा V. I., P. I., 411, 14
- वाचा कृतं कर्मकृतं V II., P. II., 193, 7

- वाचा कायेन मनसा V. II., P. II.,
184, 14
- वाचिके पक्षे मृगतां V. II., P. II.,
212, 12
- वाचिकश्च उपांशुश्च V. I., P. I.
303, 17
- वाचिकस्यै कमेक स्यात् V. I., P. I.,
305, 3
- वाचा चाक्रोशिता या तु V. II.,
P. II., 228, 8
- वाचा वृत्ता मनोवृत्ता V. I., P. II.,
57, 9
- वाच्य निश्चय्य यजेत V. I., P. I.,
221, 18.
- वाचाप्रवर्तारो V. II., P. II.,
247, 5
- वाचो यन्न विभियन्ते V. I., P. II.,
220, 16
- वाच्यतामिष्यनुज्ञान. V. I., P. II.,
437, 12
- वाचैव वाकृत कर्म V. II., P. II.,
212, 10.
- वाजे वाजे इति प्रीत. V. I., P. II.,
437, 18.
- वाणिज्यलाभो नो तस्य V. II.,
P. II., 238, 6
- वाणिज्यलाभस्तत्रापि V. II., P. II.,
240, 5
- वाणिज्यलाभदा स्वार्ति V. I., P. II.,
312, 18.
- वाणिज्य पाशुपाल्यं च V. I., P. I.
478, 4.
- वाणिज्यमष्टम्याम् V. I., P. II.
317, 1
- वाणिज्यवृद्धिं स्वातौ V. I., P. II.
314, 8.
- वातेन्द्र-गुरु-वह्नीनां V. II., P. II.
126, 2.
- वातव्याधिद्युत स्तेयां V. II., P. II.,
261, 6
- वाङ्मन ब्राह्मण जित्वा V. II., P. I.,
144, 20
- वाङ् युद्धप्रधानाश्च V. II., P. II.,
217, 8
- वानप्रस्थ V. I., P. II., 138, 6.
- वानप्रस्था अपि V. I., P. II.,
198, 20
- वानप्रस्थगृह्येष्वेव V. I., P. II.,
146, 14
- वानप्रस्थो ब्रह्मचारी V. I., P. II.,
137, 16
- वानप्रस्थो यतिश्चैव V. II., P. II.,
122, 9.
- वानप्रस्थो यतिश्चैव V. I., P. I.,
308, 2.
- वानप्रस्थो यतिश्चैव V. II., P. II.,
49, 3
- वानप्रस्थो यतिश्चैव V. II., P. II.,
48, 17
- वानप्रस्थाश्रमस्यापि V. I., P. I.,
135, 6
- वानप्रस्थस्य त्रिगुण V. I., P. I.,
229, 5.
- वानर इयेन भासो च V. II., P. I.,
78, 14
- वानर सिंह-मार्जार V. II., P. I.,
92, 9
- वापी कूप-तडागेषु V. II., P. I.,
152, 9, 154, 9
- वापी कूप-तडागानां V. II., P. I.,
153, 13
- वापी कूप तडागेषु V. I., P. I.,
228, 3.
- वापयित्वा च केशासीन् V. I., P. II.,
157, 6.
- वामनो वनमालायै V. I., P. I.,
369, 17.

- वामदेव्य त्रिरात्रत्य V. II., P. II., 156, 5
 वामदेव्य बृहत्साम V. II., P. II., 159, 5
 वामेनावर्तनं केचित् V. I., P. II., 432, 15
 वामहस्ते जलं कृत्वा V. I., P. I., 294, 7.
 वामहस्ते स्थिते इर्धे V. I., P. I., 248, 10
 वायुभक्ष. प्रागुसीची V. I., P. II., 146, 12
 वायोरग्नि V. I., P. I., 105, 6
 वायुर्वै गौतम V. I., P. I., 208, 10
 वायव्य V. II., P. II., 282, 4.
 वायव्य गोरज. प्रोक्तम् V. II., P. II., 16, 8
 वायव्य श्वेतम् V. I., P. I., 166, 6
 वायवे V. II., P. II., 187, 14.
 वाय्वमि-विप्रानादित्यम् V. I., P. I., 225, 6.
 वायवे V. II., P. II., 282, 7.
 वायो शुक्लो जपेत् सूक्तम् V. II., P. II., 279, 7.
 वायसानां कूर्मीणां च V. I., P. I., 385, 6
 वारुण चावगाहस्तु V. II., P. II., 16, 3
 वारुणीभिस्तथाऽऽदित्यम् V. I., P. I., 298, 16
 वारुण यौगिक तद्वत् V. II., P. II., 15, 16
 वारुण यौगिक तद्वत् V. II., P. II., 15, 16.
 वारुणं वा जपेत् सूक्तम् V. II., P. II., 279, 9.
 वाराणसी V. II., P. II., 202, 8
 वाराणस्यां मृतेो यस्तु V. I., P. II., 229 1.
 वाराणस्याम् V. II., P. II., 306, 6.
 वार्ताकवृत्तय V. I., P. II., 198, 1
 वार्ताया नित्ययुक्तः स्यात् V. I., P. I., 478, 9.
 वारिहस्तमिमामोति V. I., P. I., 190, 11
 वार्ध्नीणस षडुक्तं च V. II., P. I., 409, 10.
 वार्ध्नीणसस्य मासेन V. I., P. II., 372, 8
 वार्ध्नीणस-कदर्थ- V. II., P. I., 388, 7
 वाराह च ततो भुक्त्वा V. II., P. I., 410, 2
 वालखिल्या. V. I., P. II., 199, 5.
 वालखिल्यकृता ये च V. I., P. I., 169, 10
 वालवासा जदी वा ऽपि V. II., P. II., 81, 15.
 वालवासा द्विजोऽरण्ये V. II., P. II., 87, 8
 वास V. I., P. II., 33, 5
 वासुकये V. II., P. II., 188, 2
 वास्तुपाल-भूतेभ्यः V. I., P. I., 33, 5
 वासन्त-शारदेभ्यै V. I., P. II., 141, 14
 वासिष्ठ-कश्यपा-ऽगस्त्या V. I., P. II., 72, 1
 वासो वद्याद्वय हत्वा V. II., P. I., 90, 10
 वासोदश्वन्द्रसालोक्यम् V. I., P. I., 190, 15
 वासोऽशा शुद्रया तु V. I., P. II., 98, 8
 वासुदेव च राजेन्द्र V. I., P. I., 366, 11
 वासोभिर्दशमिभ्यै V. II., P. I., 169, 12

वासो वै वक्षिणा इशात V II, P. II, 183, 2.	1 गितमस्वष्टम V I, P II, 157, 10.
वासिष्ठो न मास्यहस्य. V I, P I, 172, 17	वात्मि ३५५ V I, P I, 43, 2.
वाससा चोवधृतानि V I, P II, 377, 10	विख्यातगोष कुर्वीत V II, P. II, 153, 9
वासो ऋष्यग्यमुन V II, P I, 225, 6	विख्यातगोष कुर्वीत V II, P. II, 153, 9
वाहनानि च सर्वाणि V I, P I, 471, 17	विप्लमाचरने यस्तु V II, P II, 221, 30
वाह्येन्तत्र धुर्यास्तु V I P II, 7, 8	विपर्यण विवलय V II, P I, 178, 13
वाह्येत् नृतेनैव V I P II, 7, 1	विशित्रा गतय प्रोक्ता V II, P II, 214, 7
वाह्येत् नृतेनैव V I, P I, 205, 5	विश्वर्षाजयतो निस्थ V I, P II, 193, 19
विकर्मणा च जायन्तो V I, P. II, 71, 20	विश्वरज वाऽप्यभायात V. I, P II, 38, 7
विकर्मणा जीवनम V II, P II, 99, 18	विश्वेषु प्रयत्नेतारान V I, P. I, 400, 1
विकर्मस्थान विज्ञान स्पृष्टा V I, P. II, 279, 5	विज्ञानत परानां घाने V I, P. II, 339, 20
विकर्मस्थ. समोत्रो वा V I, P II, 91, 5	विज्ञानान्मृण्मय पात्रं V II, P I, 121, 13
विक्रीणीत तिलान शुद्धान V. I, P. II, 11, 8.	विज्ञानमानन्द V I, P I, 102, 7.
विक्रीणीति रमोश्वाह V I, P I, 477, 7	विज्ञेय पुण्यकालोऽय V I, P I, 193, 9
विक्रमेण मनी लब्ध्वा V I, P I., 407, 15	विष्ट रतिरतिरिच्यन्त्ये V I, P II, 314, 23
विक्रीय कन्यका गा च V II, P II, 132, 2.	विष्ट शुक्योस्तु तानेव V I, P II, 85, 15
विक्रीयी ब्रह्मणो यश्च V II, P I, 387, 1.	विड्ग्राह-न्यरोऽणां V II, P I, 367, 10
विक्रयः सर्वपण्यानां V. I, P. I., 342, 7	विड्ग्राह मामकुक्षुट V II, P I, 370, 2
विकिरश्च न वातस्य. V I, P II, 445, 5	विड्ग्राहो-भवेत्त्रित्यं V II, P II, 227, 3
विकलान् बाल वृद्धांश्च V I, P I, 414, 13	विण्मुञ्च तु शूनी कुर्यात् V. I, P I, 222, 11

- विष्णुस्रोत्सर्गशुद्धार्थ V II, P I, 195, 11
 विष्णुब्रह्मक्षणे विप्रः V II, P I, 369, 8.
 विष्णुब्रह्मक्षणे विप्रः V II, P I, 368, 13
 विष्णुभोजन नाम V I, P II, 102, 4
 विष्णुब्रह्माचरेन्नित्य V I, P I, 224, 4
 विष्णुब्रह्मेता-ऽऽसव रक्तलिप्त V II, P I, 176, 1
 वित्त पुत्र कलत्रार्थी V. I, P I, 355, 15
 वित्तशाब्धेन रहित. V. I, P II, 436, 12
 वितथाभिनिवेशी च V. II., P II., 229, 3
 वितथाभिनिवेशी च V. II., P. II., 214, 5
 वितथाभिनिवेशश्च V II, P II, 212, 4.
 पितरस्तर्पितास्तेन V. I., P I, 355, 2
 विनास्तिद्विसयं हस्तम् V. II., P II., 35, 17.
 वितस्तेर्द्विगुणोऽरस्तिः V I., P II, 236, 2
 वितस्तायाम V I, P II, 306, 14
 विद्या-चारित्र्य बन्धु- V I, P II, 75, 6
 विद्या तपोभ्या हीनेन V I, P I, 203, 6
 विद्यते सागरस्यान्त V I, P I, 124, 15
 विद्युदग्नि पय -पन्था V II, P I, 22, 7
 विद्या दिन प्रकाशत्वात् V I, P II., 185, 3.
 विद्याधिपति V II, P II, 194, 7
 विद्यां पश्यति V II, P II, 194, 6.
 विद्यापहारिणां चैव V II, P II, 245, 5
 विद्याभ्यासे प्रमादो यः V I, P. II., 185, 4
 विद्याभ्यासो ह्युपस्पर्शः V II, P I, 428, 15
 विद्यामभीष्टा जैवे V I, P II., 314, 17.
 विद्याशुक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः V. I., P I., 184, 17.
 विद्याविक्रयी V II., P II, 258, 8.
 विद्या विशिष्टां च गुरौ V I, P. II, 315, 3
 विद्यास्नातको V I, P II, 53, 12
 विद्याहीन व्रतभ्रष्ट V I, P II, 110, 10.
 विद्या ह वै ब्राह्मणमाज्ञगाम V I., P I, 147, 1
 विद्यार्थीश्च भक्षुण्डैश्च V I, P II, 370, 7.
 विद्यार्थी च भक्षुण्डैश्च V I., P II., 370, 7
 विद्वत्सरस्वतीप्राप्त V II, P II, 16, 9.
 विद्वद्धिः सेवितः सद्धि V I., P I., 89, 1.
 विद्वान् यज्ञोपवीती स्यात् V I, P II, 169, 11
 विद्वान् आद्धमकुर्वाण V I, P II, 308, 20
 विवश्य निम्बपत्राणि V I, P II, 293, 3
 विधिघ्नस्तेन भवति V. I, P II, 330, 11
 विधिज्ञस्तर्पणं कुर्यात् V. I., P. I., 353, 7

विधूतपापास्ते यान्ति V. I., P. I., 300, 12	विधिमानममृष्टाल V. I., P. I., 160, 3
विधुतिर्वलहतां च V. II., P. II., 261, 1	विनयावाक्यादहनं वास V. I., P. I., 183, 5
विधिना देवपूर्वे तु V. I., P. II., 119, 16	विनात सप्तसप्त. V. I., P. I., 162, 12
विधिना शास्त्रकृष्टेन V. II., P. II., 160, 5.	विनीतस्त्वथ वार्ताया V. I., P. I., 402, 16
विधे. प्राथमिकादस्मात् V. II., P. II. 60, 17	विना अंशरपसु वा अयार्त्त. V. II., P. II., 110, 19
विधे प्राथमिकादस्मात् V. II., P. I. 200, 14	विनापराधन तथा V. II., P. II., 231, 3
विधुमे ललिताने च V. I., P. I., 310, 16	विना कर्त्तव्यभोजेन V. II., P. II., 276, 8
विधुमे सन्नसुमले V. I., P. II., 186, 8	विना भोजनकाल तु V. I., P. II., 190, 7
विधुमे सन्नसुमले V. I., P. II., 187, 6	विना मन्त्रैश्च उर्ध्वैश्च V. I., P. I., 324, 8
विधाय वेवतापूजां V. I., P. I., 319, 15	विनाय तोपमृष्टस्य V. II., P. II., 181, 9
विद्वेषध्यात्मपरा एव V. I., P. I., 366, 14	विनायकाय V. II., P. II., 188, 7
विधुय मोक्षकालेन V. I., P. I., 58, 3.	विनायज्ञोपवीतेन V. II., P. II., 113, 13
विधवागमने कृच्छसु V. II., P. I., 328, 8; 395, 11	विना यज्ञोपवीतेन V. I., P. I., 216, 1
विधिवत्तानि कुर्यात् V. I., P. II. 151, 2	विना रूप्य सुवर्णेन V. I., P. I., 301, 7
विधिवत् प्रियमुद्यार्थं V. I., P. II., 160, 2.	विनाशयेन्मद्वृक्ष्य V. II., P. II., 223, 1
विधिवत् प्रतिगृह्यापि V. I., P. II., 92, 7	विपाक कर्मणां धेय्य V. II., P. II., 211, 3
विधिवत् प्राह्यामास V. I., P. I., 116, 7	विपाका गो तुषाणां तु V. II., P. I., 289, 13
विधिवद्वन्द्वन कुर्यात् V. I., P. I., 420, 2.	विपाके तु विपात्त. स्यात् V. II., P. I., 283, 17
विधवायां प्रजोत्पत्तौ V. I., P. I., 131, 5	विपत्ताना बहूनां तु V. II., P. I., 284, 13
	विप्रा द्वाधश वा भोज्या. V. II., P. II., 196, 13

- विप्रा द्वादश वा भोज्याः V II, P II,
47, 15
- विप्रदुष्टां स्त्रिय भर्ता V II, P I,
353, 17
- विपक्ष- V. I., P. I., 43, 4
- विपणेन च जीवन्तो V I, P II,
350, 6
- विपद्यापि न स स्वर्ग V I, P I,
169, 2
- विपरीतमंशेषात् V II, P I,
300 6.
- विपर्ययेण तु V I., P. I., 96, 16.
- विप्रगर्भे पराक. स्यात् V. II., P. I.,
150, 11
- विप्राणां क्षालयेत् पादात् V I, P. II.,
398, 3.
- विप्राणां वेदविदुषां V I, P. I.,
480, 5
- विप्रेण वै निविष्टाश्वेत् V. II., P I,
329, 9
- विप्रौ तु प्राङ्मुखौ तेभ्यो V I, P II.,
399, 14.
- विप्रे तु सकलं देयं V. II., P I.,
100, 16.
- विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रः V. II., P. I.,
457, 6
- विप्रावुक्तामिच्छन्ति V. I., P. I.,
363, 6
- विपरीत ब्रह्मचर्यम् V II, P. I.,
312, 9
- विप्रान्तिके पितृन् ध्यायन् V. I.,
P II, 417, 7
- विप्रान् तेषु मनुष्येषु V II, P. II.,
243, 10
- विप्रान् दशावरान् कृत्वा V II, P. I.,
123, 3
- विप्रानुद्गर्ते पापात् V. I, P. II.,
401, 3.
- विप्रो नृपस्य भार्यायां V II, P I,
330, 6
- विप्रान्भूर्भावसिक्तो हि V. I., P II.,
119, 8
- विप्रः पञ्चमहायज्ञान् V. II, P II.,
227, 2
- विप्राः पृच्छन्ति तस्कार्यम् V II,
P. I, 235, 18
- विप्रेभ्यो भोजन इत्या V I, P I,
281, 7.
- विप्राय इत्या विधिषत् V. I., P. II.,
227, 12
- विप्रार्थे क्षत्रिये प्रीक्तं V II., P. I.,
100, 19
- विप्रार्थे क्षत्रियस्य स्यात् V. II, P. I.,
395, 2
- विप्रलम्भकवाक्यानि V. I., P. I.,
10, 8.
- विप्रा वाचा V I., P. I., 75, 4.
- विप्रवृत्तिविलोपेन V II, P. II.,
252, 9.
- विप्रे शुक्ला तु मृच्छौचे V I, P I,
227, 9
- विप्रा शूद्रेण सयुक्ता V II, P. I.,
150, 19
- विपुषां पादसंस्पर्श. V. I., P. I.,
417, 8.
- विपुषो माक्षिकास्पर्श V. II., P. I.,
189, 6.
- विप्रोष्य नृपसङ्ग्राह्याः V I, P. I.,
328, 10
- विप्रोष्य पादग्रहणम् V I, P. I.,
329, 3
- विपुषश्च तथा न स्यु V I, P I.,
230, 14
- विपुषोऽष्टौ क्षिपेदूर्ध्वम् V. I., P I.,
293, 5.
- विप्रस्य कथायिष्यामि V. II, P. II.,
251, 8.

- विप्रस्य त्रिषु वर्षेषु V. I, P. II, 119, 15.
 विप्रस्य मेखला मौञ्जी V I., P II., 34, 5.
 विप्रस्य वधसयुक्त V. II., P II., 42, 3
 विप्रसेवैव शूद्रस्य V. I., P I., 488, 4.
 विप्रहाऽऽप्ये V II., P II., 65, 16
 विपाशायाम V I., P II., 306, 13
 विबुध्य चिन्तयेत्कर्म V I., P I., 220, 7
 विभागेष्वेषु यत्कर्म V I., P I., 319, 10
 विभज्य सह वा कुर्युः V I., P II., 117, 15
 विमुक्तो यानि शोभेभ्यः V I., P I., 181, 4.
 विमुक्तः सर्वदा धीरो V I., P II., 341, 18.
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो V. I., P I., 410, 4.
 विमर्शन-प्रोक्षणेः V. II., P I., 178, 12.
 वियुज्यतेऽर्थ-धर्मोभ्यां V. I., P. I., 473, 7
 विरक्तिर्द्विविधा प्रोक्ता V I., P II., 161, 15
 विरिञ्चिना सहोत्पन्न V I., P I., 255, 2
 विराजं द्विगुणं जप्त्वा V II., P II., 156, 4.
 विरतो विष्णुविद्यासु V II., P. II., 220, 1.
 विरूप एव भवति V II., P II., 234, 2
 विरुपा भ्रममाणाश्च V II., P II., 230, 7.
 विविक्तदेशे V I P I., 40, 11
 विविक्तेष्वेव तुष्यन्ति V. I., P II., 304, 2
 विश्वसाया अन्यवस्सायाश्च V. I., P II., 381, 3
 विश्वारिणो नराश्चान्यान् V. I., P I., 455, 8
 विश्वश्च तथा तेन V I., P I., 131, 2
 विविधानि च रत्नानि V. II., P II., 254, 2
 विशिधानि च शिल्पानि V I., P II., 183, 17
 विविर्धेर्द्विविधोर्ध्व V I., P II., 30, 5.
 विश्वज्ञानमा जार्ता V I., P I., 16, 8
 विश्वं चोपनयने V I., P. I., 306, 2
 विश्वोत्सव यज्ञादि- V I., P. II., 262, 14
 विश्वं यज्ञ कुर्यात् V I., P. II., 258, 5
 विशिष्योऽप्युपवीतश्च V I., P. II., 34, 10
 विशुद्धा कर्मभिश्चैव V I., P II., 74, 12
 विशुद्धमपि आहार V I., P II., 381, 10
 विशुद्धयति विश्वेण V I., P II., 276, 2
 विशुद्धयत्युपवासेन V II., P. I., 110, 4
 विशुद्धयत्युपवासेन V II., P I., 110, 9
 विश्राम्येन्मध्यमे भागे V I., P II., 7, 6
 विशीर्णा विमला ऋत्या V I., P II., 40 1
 विशेषतः V I., P II., 306, 5.

- विशेषतो निशीथ तु V I, P. I, 194, 9.
- विशेषाङ्गास्त्रेणन्द्राणां V. II., P. II., 221, 1
- विश्वजिता यजेत V I, P I, 118, 6
- विश्वेदेवाः शृणुतेति V I., P II, 403, 6
- विश्वेदेवाश्च प्रीयन्ता V I, P II, 437, 14.
- विश्वान् देवान् यवै V I, P II, 405, 4.
- विश्वेभ्यो देवेभ्य- स्वाहा V I., P. I., 389, 13
- विश्वामित्रो जमदग्निः V. I, P II., 71, 14
- विश्वस्य कर्ता V. I, P I, 105, 17.
- विश्वासहर्ता तु नरो V. II., P II., 225, 8.
- विषा-ऽग्नि-जलमृश्यूनां V. II., P II, 221, 11.
- विषप्रानि च रस्नानि V I, P I, 471, 9.
- विषद्वैरगद्वैश्चास्य V. I, P I, 471, 8.
- विषं चापविष भुक्त्वा V. II., P. I., 382, 4
- विष्टानुलपो रुदित मृत च V II, P II, 3, 4
- विष्टा वार्धुषिकस्याज्ञ V II, P I., 378, 12.
- विष्णुछाया ध्रुव तैस्तु V II, P II, 232, 14
- विष्णुधर्मोत्तरे वासु V I, P II, 413, 11
- विष्णु. पीतस्वमायाति V I, P. I, 132, 9
- विष्णुपदे V. I., P. II., 306, 11.
- विष्णु प्रजापतिं वाऽपि V. I, P. I., 365, 3
- विष्णुरन्ता तथैवान्न V. I, P. I., 134, 3
- विष्णुरूपेण वै कुर्यात् V. I., P. II., 193, 16
- विष्णवे नमः V I, P I, 375, 1
- विष्णवा-ऽऽपस्तम्ब हारीता V I, P I., 108, 5
- विष्णुस्तिर्यग्धार्ध्वं V I, P II, 187, 19.
- विष्णुः समस्तोन्द्रिय-वेह-वेहि- V. I., P. I., 433, 17.
- विषां हन्धन-शस्त्रेण V II, P. I, 24, 2
- विषयान्न पुनर्यान्ति V I, P II, 196, 4
- विषयामिषलुब्धस्तु V I, P. I, 199, 18.
- विषयोपसेवा आजसं V. II., P II, 216, 10
- विषयेष्वप्रसक्तिं वा V I, P I, 452, 7.
- विषुषं च तुला-मेषौ V I, P. I, 192, 9.
- विषुषे शतसाहस्र V. I., P. I, 193, 2.
- विष-शस्त्र-श्वापदा-ऽहि-V. I., P. II, 327, 5.
- विस्तृज्य च प्रजा सर्वा V I P I, 469, 4
- विसर्जयित्वा मानुष्ये V I, P II, 324, 5
- विसम्भापहारी V II, P II, 237, 11.
- वित्तिक्रयया साध्या V I, P I, 87, 6
- विहितत्वाच्च V I, P. I, 60, 11.

- विहितं यदक्रामानां V. II., P. I., 23, 9 202, 20
 विहितं तु सर्पिण्डानां V. I., P. II., 277, 13
 विहितं तस्य नाशोश्च V. I., P. II., 224, 20.
 विहितस्याऽननुष्ठानानां V. II., P. I., 7, 9
 विहितस्याऽननुष्ठानानां V. II., P. I., 7, 15
 विहितं हि सर्पिण्डस्य V. I., P. II., 285, 11
 विहायाग्निं सभार्षश्चेत् V. I., P. I., 315, 9.
 विहाय सन्ध्याप्रणतिं V. I., P. I., 301, 10
 विहाय सुमहागुप्तं V. II., P. II., 211, 2.
 विहस्य तु यथाकालं V. I., P. I., 471, 15.
 वीणावादनलक्ष्यतः V. I., P. I., 73, 1.
 वीतशोक-भयो विप्रो V. I., P. II., 146, 5.
 वीरुक्तेहास्त्वसंख्याता V. II., P. II., 242, 17.
 वीरासनं सग्रा तिष्ठेत् V. II., P. II., 190, 9
 वृकोदराय चित्राय V. I., P. I., 361, 9
 वृको मृगेभ्यं ध्याप्नोऽश्वं V. II., P. II., 254, 13.
 वृक्ष-गुल्म-लता-वीरुत्- V. II., P. II., 123, 17.
 वृक्ष-गुल्मावृते चापै V. I., P. I., 159, 2.
 वृक्षच्छेत्ता वृथा यस्तु V. II., P. II., 219, 9.
 वृक्षा इवाग्निना वग्धा V. I., P. I., 109, 20
 वृक्षमूलनिर्हेतवः V. I., P. II., 134, 11
 वृक्षमूलनिर्हेतवः स्यात् V. II., P. I., 101, 18
 वृक्षमूले वग्नाजस्य V. I., P. II., 163, 22
 वृक्षारोहणं लोहादि V. I., P. II., 327, 8
 वृक्षं बलकन्दभक्षणं V. II., P. II., 213, 3
 वृक्षाऽऽदमं विषं विप्रैश्च V. II., P. I., 23.
 वृत्तिभेदेन विजाश्वं V. I., P. II., 172, 11, 171, 11
 वृत्त्या शुद्धसमस्तावत् V. I., P. II., 30, 2
 वृत्तं जारायसम्पाते V. I., P. II., 186, 9
 वृत्तिराङ्गीयमन्त्रिकं कृतं V. I., P. I., 199, 1
 वृत्तं स्याध्यायसापेक्षम् V. I., P. I., 135, 7
 वृत्तस्याऽयायसापेक्षम् V. I., P. II., 208, 10
 वृथा कुमारं सत्यात् V. II., P. I., 107, 6
 वृथा स्वर्भाभियं वानं V. I., P. I., 287, 2
 वृथा तूष्ण्याद-रुम्नानं V. I., P. I., 287, 1
 वृथा तस्य महायज्ञात् V. II., P. II., 145, 3.
 वृथा न विस्तृजेत्स्रं V. I., P. I., 124, 7

वृषापाकस्थ भुञ्जानः V II., P. I., 449, 13	वृषभैकादशा गाश्च V II., P. I., 248, 8
वृषापलापी खो न स्यात् V. I., P. II., 196, 9.	वृषभैकादशा गाश्च V. II., P. I., 247, 3.
वृषा भवति तत्सर्वम् V I., P. I., 402, 16.	वृषभैकादशा वाऽपि V II., P. I., 95, 8
वृषा ऽऽगमा ऽऽभ्रमाणां च V. II., P. I., 386, 12.	वृषभैक सहस्रागा V. II., P. I., 96, 10.
वृषा ऽऽलम्बेऽनुगच्छन्तां V. II., P. II., 123, 13	वृषभैकसहस्रा गा V II., P. I., 97, 5.
वृषा विवादाश्चकार्यानि V. I., P. I., 439, 15	वृषभं तिलधेनुं वा V II., P. I., 245, 1.
वृन्ताक-नालिका पीत V. I., P. II., 378, 13	वृषभं शतशो जम्बा V. II., P. II., 156, 4
वृन्ताक नालिका-ऽस्तांबु I., P. II., 378, 21	वृष-वृश्चिक कुम्भेषु V I., P. I., 192, 10
वृद्धौ च माता पितरौ V II., P. II., 34, 3	वृषलीफिनपीतस्य V I., P. II., 96, 19.
वृद्धौ च माता-पितरौ V. I., P. I., 198, 14.	वृषलीफिन पीताश्च V I., P. II., 358, 6.
वृद्ध बालं गुरुं विमान् V. II., P. II., 221, 19.	वृषलो ब्राह्मणी गन्धा V II., P. II., 267, 3
वृद्धा वन्ध्यामवृत्तां च V I., P. II., 111, 10.	वृषल्यां V. II., P. II., 128, 5.
वृद्धः शौच-क्रियालुप्तः V I., P. II., 228, 5.	वृषल्यामभिजानस्तु V II., P. I., 333, 12
वृद्धः शौचम्भृतेर्लुप्तः V. II., P. I., 20, 11.	वृषलस्य त्रिरात्रं तु V II., P. II., 42, 6.
वृद्धिश्चाखं महाबाहो V I., P. II., 461, 2.	वृषस्य वृषणौ च्छिष्ट्वा V II., P. II., 244, 11
वृद्धौ समर्चयेद्विद्वान् V. I., P. II., 459, 2.	वैत्ति विद्यामविद्या च V I., P. I., 186, 2
वृश्चिके समर्तक्रान्ते V I., P. II., 324, 1	वैत्ति सर्वगतं क्रस्मात् V II., P. II., 213, 15
वृषणमात्रमुत्कृत्य V II., P. I., 322, 16.	वैत्रवद्याम् V I., P. II., 306, 13
वृषः प्रतिष्ठितो धर्मः V. I., P. I., 82, 2.	वेजाङ्गुरैस्तालकन्दै V I., P. II., 371, 4
	वेद एव द्विजातीनां V I., P. I., 337, 11

- वेदः कुत्सोऽधिगन्तव्यः V. I., P. I., 151, 2
 वेदोक्तेन प्रकारेण V. I., P. I., 120, 11
 वेदोक्तं च परित्यज्य V. II., P. II., 224, 12
 वेदाङ्गानि पुराणानि V. I., P. II., 132, 10.
 वेदाङ्गानि रहस्यं च V. I., P. II., 132, 6
 वेदा-ऽभिधुक्ताविप्रस्य V. I., P. II., 206, 18
 वेदान्युत्साही V. II., P. II., 107, 14
 वेदाचारा प्रशाम्यन्ति V. I., P. I., 132, 16
 वेदज्ञ सर्वशास्त्रज्ञ V. I., P. II., 342, 1
 वेदज्ञत्वाद्यर्थविक्रमे V. I., P. I., 389, 8
 वेदार्थं पुराणानि V. I., P. I., 348, 6
 वेदोक्तानां निश्चयानां V. II., P. II., 141, 9
 वेदोक्तिं स्वकं कर्म V. I., P. I., 57, 8
 वेदान् कर्तव्यानि वेदाश्च V. I., P. I., 356, 12
 वेदनिन्द्या V. II., P. II., 99, 14
 वेदनाविधिर्भद्रं स्य V. I., P. I., 333, 9
 वेदोपकरणे चैव V. I., P. I., 158, 15, 348, 10
 वेदोपाकरणे प्राप्ते V. I., P. II., 129, 12
 वेदोपजीविका पाया V. II., P. II., 228, 1
 वेदपारमनीता ये V. II., P. I., 209, 17
 वेदाभ्यासं तत कुर्वीत V. I., P. I., 336, 13
 वेदाभ्यासाऽन्वहं शाकल्या V. II., P. I., 223, 6
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शाकल्या V. I., P. I.,
 वेदाभ्यासाऽन्वहं शाकल्या V. II., P. II., 27, 13
 वेदाभ्यासस्तर्पा ज्ञान V. II., P. II., 216, 7
 वेदाभ्यासो हि विप्रस्य V. I., P. I., 337, 3
 वेदमेकगुणं कृत्वा V. II., P. II., 156, 8
 वेदमात्रो रामारभ्य V. I., P. I., 347, 20
 वेदमयीत्य V. I., P. II., 130, 1, 139, 17
 वेदमभ्यासश्च हर्म V. I., P. I., 116, 5
 वेदमभ्यासश्च पश्चान् V. I., P. I., 153, 8
 वेदमभ्येद्य माणश्च V. I., P. I., 238, 1.
 वेदमेव सदाऽभ्यस्येत् V. I., P. I., 337, 2
 वेदयज्ञैरशीनाना V. I., P. II., 41, 8
 वेदार्थनिन्दका ये च V. II., P. II., 221, 11
 वेदार्थावित्तं ज्येष्ठमात्मा V. I., P. II., 337, 11
 वेदविप्रस्ये चैव V. I., P. I., 189, 1
 वेदविक्रयिको मूर्खः V. II., P. II., 231, 9
 वेदवित्त्वमर्थाविति V. I., P. II., 313, 1.

- वेद-विद्या-व्रतस्नातः V. II, P. I., 230, 10
- वेद-विद्या-व्रतस्नातः V. II., P. I., 64, 10
- वेद-विद्या-व्रतस्नातः V. I., P. II., 339, 2, 342, 3
- वेदो तथा वेदान्तः V. I., P. II., 54, 1
- वेदं व्रतानि वा पारः V. I., P. II., 52, 7, 131, 1.
- वेदोऽङ्गानि भर्गोः V. I., P. II., 343, 6.
- वेदांस्तथाऽऽमुयास्सर्गानः V. I., P. II., 318, 13.
- वेदस्वीकारणं पूर्वम् V. I., P. I., 153, 15
- वेदमापहारी V. II, P. II., 259, 5.
- वेद्या कुलवधु कृत्वा V. II, P. II., 239, 12.
- वेद्यातिसक्त-पतितः V. I., P. II., 355, 2.
- वेद्या-ऽऽभरणसंशुद्धाः V. I., P. I., 471, 11
- वेष्टितान् कृष्णगोत्रालः V. I., P. II., 157, 10
- वैकृतं नालिकेरः V. I., P. II., 369, 13.
- वैकारिकं देवगणा V. I., P. I., 96, 10
- वैकारिकस्तैजसश्च V. I., P. I., 96, 11
- वैखानसा भौतुम्बराः V. I., P. II., 198, 20
- वैखानसो वाऽपि भवेत् V. I., P. II., 51, 19
- वैणाभिशास्त वार्धुष्यः V. I., P. II., 384, 14
- वैणा-ऽभिशास्त वार्धुष्यः V. II, P. I., 380, 12
- वैणवा ये स्मृता वण्डाः V. I., P. II., 178, 6
- वैतानिक च जुहुयात् V. I., P. II., 141, 10
- वैतान प्रक्षिपेत्सु V. I., P. II., 226, 17
- वैदिको दानमार्गोऽयः V. I., P. I., 182, 10
- वैदिकैरथ वा मन्त्रैः V. I., P. I., 366, 6.
- वैदिकैः स्मर्यमाणस्वाहः V. I., P. I., 12, 3.
- वैद्याप्रपाद गोत्रात् V. I., P. I., 362, 3
- वैद्याप्रा व्यासगीताश्च V. I., P. I., 110, 1.
- वैरिणं नोपसेवेत् V. I., P. II., 134, 7.
- वैरे महति मन्त्राख्यात् V. I., P. I., 142, 3
- वैदस्वनाय कालाय V. II, P. II., 161, 16.
- कालाय V. I., P. I., 361, 7
- वैशाखी कार्तिकी माघी V. I., P. I., 192, 15
- वैशाखमासस्य च या तृतीया V. I., P. I., 156, 8.
- वैशाखमासस्य च या तृतीया V. I., P. II., 311, 1.
- वैशाखस्य तृतीया तु V. I., P. II., 310, 2
- वैशापायनगीताश्च V. I., P. I., 110, 3.
- वैश्यो V. I., P. I., 46, 8.
- वैश्यकर्मा च यो विप्रः, V. II., P. II., 241, 1
- क्षत्रिय-विप्राणां V. I., P. II., 220, 13
- वैश्यं केम समागम्य V. I., P. I., 325, 9.

- वैश्ये च्छति नान्येन V. I., P. I., 478, 12.
- वैश्याच्छिष्टभोजने V. II., P. I., 393, 14.
- वैश्याच्छिष्टभोजने V. II., P. I., 395, 14.
- वैश्याच्छिष्टाशी V. II., P. I., 393, 6.
- वैश्याच्छिष्टाशने V. II., P. I., 395, 7.
- करण शूद्रां V. I., P. II., 119, 11
- वैश्ये तद्व्य कर्मव्य V. II., P. I., 150, 15
- वैश्ये त्रैवार्षिकम् VII., P. I., 97, 13.
- ऽङ्गि-प्राक्षिताभिस्तु V. I., P. I., 236, 12
- त्रिगुणा चैव V. II., P. I., 231, 6.
- वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता V. II., P. II., 71, 4.
- वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता V. II., P. II., 67, 12.
- वैश्यानां याजकश्चैव V. II., P. I., 231, 8.
- वैश्येन शूद्रां V. I., P. II., 120, 8.
- वैश्येन सह भुक्त्वात्मसु V. II., P. I., 396, 6.
- वैश्ये पञ्चदश प्रोक्ता V. I., P. II., 289, 16
- वैश्या प्रतोवसु V. I., P. II., 98, 15
- ऋषिः तथैवैते V. I., P. I., 339, 5.
- वैश्यः पञ्चदशाहेन V. I., P. II., 209, 16.
- वैश्यः पञ्चदशाहेन V. I., P. II., 209, 8.
- वैश्यः पञ्चदशाहेन V. I., P. II., 204, 14.
- वैश्यां भार्या सुरोर्गत्वा V. II., P. I., 323, 5
- वैश्यान्मागध-वैदेही क्षत्रियास्तु V. I., P. II., 121, 7
- वैश्यान्मागध वैदेही राज- V. I., P. II., 121, 2
- वैश्यायां V. II., P. II., 128, 3.
- वैश्यायां क्षत्रियायां च V. I., P. II., 121, 11
- वैश्यायां अतुर्थकालाहारो V. II., P. I., 332, 9.
- वैश्याया वी पत्नी ज्ञेया V. I., P. II., 95, 12
- वैश्यायोषितो ब्राह्मण V. II., P. I., 348, 15.
- वैश्येऽर्धं पावमेक तु V. II., P. I., 100, 17.
- राजन्य विप्रासु V. I., P. II., 121, 4
- वैश्य वा क्षत्रियं वाऽपि V. II., P. I., 199, 5
- वैश्यवृत्त्याऽपि जीवन्ती V. I., P. I., 484, 14.
- वैश्यवृत्त्याऽपि जीवस्तु V. I., P. II., 4, 4
- वैश्यवत् क्षत्रियास्तु V. II., P. I., 103, 3.
- वैश्यो त्रिशतिसाक्षेण V. I., P. II., 205, 2
- वैश्यश्च ब्राह्मणाशीचं V. II., P. I., 420, 15
- वैश्यश्चेत् ब्राह्मणांभभि- V. II., P. I., 331, 7
- तथा भुक्त्वा V. II., P. I., 418, 19.
- वैश्याशौचे ब्राह्मणः V. II., P. I., 420, 13
- वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी V. II., P. I., 393, 7.

- शूद्रावपि प्राप्नो V. I., P. I.,
400, 15.
- वैश्य-शूद्रौ सखा चैव V. I., P. I.,
400, 12
- वैश्यां शूद्राहिंसायाम् V. II., P. I.,
102, 15
- वैश्या-शूद्रांस्तु राजन्यात् V. I., P. II.,
119, 10
- वैश्ये षष्ठिर्भवेद्राज्ञि V. II., P. I.,
418, 12
- वैश्यस्तु कृतसस्कार. V. I., P. I.,
418, 8.
- वैश्यस्य V. I., P. II., 220, 19.
- वैश्यस्य च तथा भुक्त्वा V. II., P. I.,
419, 3.
- वैश्यस्य चैन्त्वं प्रोक्त V. II., P. I.,
41, 14
- वैश्यस्य तु द्वयं कुर्यात् V. II., P. I.,
95, 17
- वैश्यस्य त्वधिकं प्रोक्त V. II., P. I.,
424, 2.
- वैश्यस्य धनसंयुक्त V. I., P. II.,
25, 11
- वैश्यस्यापि V. II., P. II., 149, 17.
- वैश्यस्यैव पञ्चदश V. I., P. II.,
207, 4
- वैश्यस्य वर्ण एकस्मिन् V. I., P. II.,
119, 16.
- ऽब्द चरेच्चैव V. II., P. I.,
97, 7.
- वैश्यहत्यां तु सम्प्राप्य V. II., P. I.,
96, 2
- वैश्यं हत्वा चरेदेव V. II., P. I., 98, 7.
- वैश्यां हत्वा मासत्रय V. II., P. I.,
104, 8.
- वं ततः कुर्यात् V. I., P. I.,
378, 9.
- वैश्वदेवावज्ञात् V. I., P. I., 381, 7
- वैश्वदेवान्तिके प्राप्तम् V. I., P. I.,
403, 4
- वैश्वदेवादयो होताः V. I., P. I.,
217, 5.
- वैश्वदेव न पित्रर्थे V. I., P. II.,
442, 2.
- वैश्वदेवनिमित्तं वै V. I., P. I.,
439, 20.
- वैश्वदेवे नियोक्तव्याः V. I., P. II.,
345, 17.
- षडैव प्रकुर्वीत V. I., P. I.,
379, 1.
- वैश्वदेवावसाने वा V. I., P. I.,
344, 2.
- वैश्वदेवाविहीनं तु V. I., P. II.,
300, 5.
- वैश्वदेवस्तु कर्तव्यः V. I., P. I.,
379, 10.
- वैश्वदेवस्तु कर्तव्य. V. I., P. I.,
379, 19.
- वैश्वदेवाहुतारिमौ V. I., P. II.,
442, 19
- वैश्वानरी त्रातपती V. II., P. II.,
28, 9.
- वोढा चैवामिहाता च V. I., P. II.,
275, 2.
- वोद्दुः स गर्भो भवति V. II., P. I.,
46, 16.
- व्यङ्गैः पतित-चाण्डालैर् V. II., P. I.,
366, 10.
- व्यङ्गाश्वाधार्निणश्चैव V. II., P. II.,
246, 19
- व्याघ्रीवदुद्धरेत् पुत्र V. I., P. I.
461, 6
- व्याघ्रं श्वानं खरं सिंहं V. II., P. I.,
92, 1.
- व्युत्क्रमाच्च प्रमीतानां V. I., P. II.,
455, 16

- व्युत्क्रमेण सूतानां च V. I., P. II.,
 455, 19.
 व्यतीतिं त्वाशौचे V. I., P. II.,
 231, 1
 व्यतीपाती राजच्छाया V. I., P. II.,
 308, 8
 व्यतीपाते वैधृतौ च V. I., P. I.,
 193, 4
 व्यस्यये कर्मणां साम्य V. I., P. II.,
 123, 18
 व्यस्यस्तपाणिना कार्यम् V. I., P. I.,
 327, 19
 व्यञ्जकं केवलं विप्रः V. I., P. I.,
 113, 4
 व्यानाय स्वाहेति V. I., P. I., 118, 6
 व्याधिनो बन्धनस्थो वा V. I., P. II.,
 11, 8
 व्याधिनाशो भवेच्छीघ्रं V. II., P. II.,
 281, 10
 व्याधिरोगशतैर्युक्ता. V. II., P. II.,
 251, 14.
 व्याधिना वाऽधिविस्तव्या V. I., P. II.,
 113, 19.
 व्याधिनां विप्रदुष्टां वा V. I., P. II.,
 92, 8.
 व्याधितश्चात्महतां स्यात् V. II.,
 P. II., 260, 11.
 व्याधितस्यार्थहीनस्य V. I., P. I.,
 411, 8
 व्याधितस्य कर्त्तव्यस्य V. I., P. II.,
 218, 14.
 व्याधितस्य यथा वैद्याः V. II., P. I.,
 207, 1.
 व्याधिः स्यात् प्राणसन्नेहो V. II.,
 P. II., 238, 7.
 व्यपेतकल्मषो विप्रः V. II., P. I.,
 305, 10.
 व्यापादनापहारेषु V. II., P. II.,
 113, 4.
 व्येष आत्मानं V. I., P. II.,
 224, 19
 व्यापन्नानां बहुना च V. II., P. I.,
 281, 9
 व्यभिचारात्तु V. II., P. I., 36, 5
 व्यभिचारादुत्तौ शुद्धिः V. II., P. I.,
 150, 6, 353, 13
 व्यभिचारिणी भार्या V. II., P. I.,
 36, 17
 व्यभिचारिणीति सा ज्ञेया V. II., P. I.,
 359, 16.
 व्याप्तं नार्वाक्षित्तव्यं स्यात् V. I., P. II.,
 37, 3
 व्यायम्याऽऽधुस्य मध्यान्हे V. I.,
 P. I., 171, 5
 व्यर्थमन्नाद्यणे वान V. I., P. I.,
 188, 18
 व्यालमाही यथा व्याल V. II., P. I.,
 57, 14
 व्यवहारपक्ष V. II., P. II., 237, 5
 व्यवहारी पुष्पवस्यां V. II., P. II.,
 239, 17.
 व्यवहारोऽध्वमध्यस्थ. V. II., P. II.,
 238, 5
 व्यस्तैश्चैव समस्तैश्च V. I., P. I.,
 469, 17
 व्यसनानि च सर्वाणि V. I., P. I.,
 472, 17
 व्यसनानि परिम्यञ्च्य V. I., P. I.,
 474, 1
 व्यसन्यथो हि ब्रजति V. I., P. I.,
 473, 15
 व्यसनासक्ताश्चित्तस्य V. I., P. II.,
 218, 16.
 व्यसनस्य च मृत्योश्च V. I., P. I.,
 473, 14
 व्याहृतय. V. II., P. II., 157, 5.
 व्याहृतीभिस्तथा पाञ्चम V. I., P. II.,
 160, 9.

- व्याहरेद्वेषणव मन्त्रं V. I., P. I., 306, 14.
- शत आसा तु सा देवी V. I., P. I., 310, 7
- V. I., P. II., 306, 14.
- शतपर्यायमावर्ष्य V. II., P. I., 64, 11.
- शतमिन्बुक्षये शानं V. I., P. I., 193, 1.
- शतठग्रीबम् V. II., P. II., 57, 10.
- शतवर्षी च यो हृद्वा V. I., P. II., 185, 12
- शतं स्वात् शस्त्रमणिभिः V. I., P. I., 309, 6.
- शतसाहस्रिकं कालं V. II., P. II., 264, 6.
- शतसाहस्रिका नद्याम् V. I., P. I., 298, 2.
- शतसाहस्रमभ्यस्य V II, P. I., 389, 15.
- शान्तो देवीतिमन्त्रेण V. I., P. II., 398, 9.
- शान्तो देवीतिमन्त्रेण V. I., P. II., 399, 15
- शान्तो देव्या पयः शिखा V. I., P. II., 405, 1.
- शान्तरुद्यारयेन्मन्त्रम् V. I., P. I., 301, 6.
- शानैरार्द्रशाखया V I., P. I., 477, 12.
- शानैश्चरे भवेवायुः V. I., P. II., 315, 4.
- शब्दे षष्ठ्यसि कल्पे च V II., P. I., 280, 8.
- शब्दार्थाचिन्तनं भुयः V. I., P. I., 304, 11.
- शममिरग्निभिः V. II., P. I., 437, 10.
- शमो कमस्तपः शौचं V. I., P. I., 86, 3.
- शक्तिं प्रतिविद्धानं V. II., P. I., 389, 16
- शङ्खपुष्पीविपकेन V. II., P. I., 445, 11.
- शङ्खपुष्पीविपकेन V. II., P. I., 445, 5
- शङ्खपुष्पवपकं तु V. II., P. I., 444, 15.
- शङ्खपुष्पीलता-मूल- V. II., P. I., 345, 11.
- शङ्खाय नमः V. I., P. I., 371, 1.
- शङ्खकप्यमञ्जी माला V. I., P. I., 308, 17.
- शङ्ख-शुक्ति-सुवर्ण- V. II., P. I., 122, 1.
- शङ्ख-शुक्तयज्ञ मेषांश्च V. II., P. I., 101, 15.
- शं नी देवीरभिष्टथै V. II., P. I., 437, 13
- शक्तिं चावेक्ष्य वाक्ष्यं च V. I., P. I., 482, 12.
- शक्तिं चावेक्ष्य पापं च V. II., P. I., 461, 4.
- शक्ति-जाति-गुणान् हृद्वा V. II., P. II., 204, 5.
- शक्तो बहूदके तीव्र- V. I., P. II., 161, 7.
- शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे V. I., P. II., 147, 9.
- शक्यानि कास्स्येन V. II., P. II., 272, 17.
- शठो मिथ्याविनीतश्च V. I., P. I., 188, 2.
- शणसुभमयं राहो V. I., P. II., 35, 16.

- शमयन्त्वाशु मे पापं V I., P. I., 275, 5.
 शमी-रोहितका-ऽश्वत्थाः V I., P. II., 40, 6.
 शयनोत्थापनात् प्राग् यत् V I., P. II., 188, 12.
 शयनस्थो न भुञ्जीत V I., P. I., 423, 16.
 शय्यां कुशान् गृहान् गन्धान् V. I., P. I., 202, 18
 शय्यादेशे V II., P. I., 384, 16
 शय्यापहारी V I., P. II., 209, 10.
 शरः क्षत्रियया माह V. I., P. II., 98, 7.
 शरणागतं परित्यज्य V. II., P. II., 138, 16.
 शरणागतेषु कारुण्यं V. I., P. I., 467, 7.
 शरणागतहन्तृश्च V. II., P. I., 204, 10.
 शरीरकर्षणात् प्राणाः V. I., P. I., 468, 3.
 शरीर-काल-धर्माश्च V I., P. I., 81, 4.
 शरीरज्ञैः कर्मदीप्तैः V. II., P. II., 212, 11
 शरीरिणैव V II., P II., 213, 8.
 शरीरिणाश्चे कल्पः स्वात् V. II., P. I., 73, 13.
 शरीरापङ्कवेद्यत्र V. I., P. I., 315, 1.
 शरीरोपस्मान्ते V. I., P. II., 50, 8.
 शरीरप्रभेददीप्तैः V. I., P. I., 404, 18.
 शरीरप्रभेददीप्तैः V. I., P. II., 336, 16.
 शरीरं बलमायुश्च V II., P. I., 131, 19, 235, 5
 शरीरारंभकं कर्म V. II., P. II., 276, 7.
 शरीरशुद्धिर्विज्ञेया V. I., P. I., 286, 12.
 शरीरशोषणं यत्तत् V. I., P. I., 120, 12.
 शरीरस्यान्यत्रै चैव V. I., P. II., 194, 14.
 शरीरस्य विमोक्षेण V. II., P. I., 315, 14.
 शर्करा-कीट-पाषाणौ V I., P. II., 377, 4
 शरस्काले तु वैद्यस्य V. I., P. I., 162, 16.
 शरदि V. I., P. I., 48, 15.
 शरभ्राजः स्वयं वैद्यो V. I., P. I., 163, 1
 शरदि वैद्यः V I., P. I., 162, 6.
 शरद्याधानमेव वै V. I., P. I., 163, 2.
 शरद्वै वैद्यस्य V. I., P. I., 162, 6.
 शर्मन्तं ब्राह्मणस्योक्तं V. I., P. I., 358, 10
 शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्यात् V. I., P. II., 25, 10
 शरयुर्मरि V. I., P. II., 306, 8.
 शरं यस्मात् ततः प्रोक्तं V. I., P. I., 74, 9.
 शवं तस्सृष्टिन चैव V. I., P. I., 277, 3
 शव-विण्मूत्र-शुक्रैस्तु V. II., P. I., 183, 6.
 शवस्पृशमथोत्सवां V. I., P. I., 277, 6.

- शाश-कूर्मयोस्तु मांसेन V. I., P. II.,
372, 6.
- शास्त्राणि चैव वस्त्राणि V. I., P. II.,
28, 2.
- शास्त्रेण तु हस्ता ये वै V. I., P. II.,
316, 13, 327, 11
- शास्त्रादिभिश्च ह्रस्वा गां V. II., P. I.,
253, 17.
- शास्त्रमुद्ग्रन्धनं जलम् V. II., P. I.,
20, 4.
- शास्त्रविक्रयि-कर्मार- V. I., P. II.,
384, 18.
- शास्त्रविक्रयि-कर्मार- V. II., P. I.,
381, 4.
- शास्त्रासव-मधुच्छिष्ट- V. I., P. I.,
484, 10.
- शास्त्रास्त्रधारणं सेवा V. I., P. I.,
85, 8.
- शास्त्रास्त्र-भृत्त्वं क्षत्रस्य V. I., P. I.,
339, 9; 454, 5.
- शाक-काष्ठ-दण्डेष्वप्सु V. I., P. II.,
263, 2.
- शाकाप्रौषधि-पिण्याक- V. I., P. I.,
484, 19.
- शाकेनाप्यपरपक्षं V. I., P. II.,
323, 2.
- शाकापहारी V. II., P. II., 259, 9.
- शाकभक्षाः पयोभक्षाः V. I., P. II.,
189, 5.
- शाकम्भर्याम् V. I., P. II., 306, 2
- शाक-मूल-फलेभूषां V. I., P. I.,
424, 5.
- शाक-मूल-फलानां च V. II., P. I.,
182, 10.
- शाकं मांसमप्युप च V. I., P. II.,
383, 7.
- शाक-रज्जु-मूल-फल- V. II., P. I.,
182, 1.
- शाक्रे-राज्यम् V. I., P. II., 314, 5.
- शाकं वा यदि वा पत्रं V. I., P. I.,
382, 1.
- शाक वा यदि वा पत्रं V. II., P. I.,
302, 13.
- शाकाशी V. I., P. II., 144, 5.
- शाकहर्ता च हारीतः V. II., P. II.,
257, 6.
- शाठ्यं च शीर्षवैरस्वम् V. I., P. I.,
480, 15.
- शाण-क्षौमाजिनानि V. I., P. II.,
33, 5.
- शाणी वल्कलचीरी वा V. II., P. I.,
301, 4.
- शाणसूत्री तु वैश्यस्य V. I., P. II.,
34, 6
- शामिन्नं चैव विप्राणां V. I., P. I.,
136, 5.
- शारीरश्चार्थदण्डश्च V. I., P. I.,
447, 13
- शारीरस्ताडनादिस्तु V. I., P. I.,
447, 14.
- शालामौ तु पचेद्भ्रं V. I., P. I.,
379, 12.
- शालामौ लौकिकेवाऽथ V. I., P. I.,
379, 9.
- शालामौ वा पचेद्भ्रं V. I., P. I.,
379, 15.
- शालघामे च गोकर्णे V. I., P. II.,
304, 17.
- शालां तु कारयेद्यस्तु V. II., P. II.,
250, 13.
- शालीनवृत्तयः V. I., P. II., 198, 9.
- शालिना सबलुभिर्वापि V. I., P. II.,
290, 20.
- शाला-प्रपा-तडागानि V. I., P. I.,
406, 15.
- शावे च सूतके चैव V. II., P. I.,
419, 8.

- दानवान्तः शाव आवाते V. I., P. II., 265, 10 | शिरःकपाली भ्रमवाह V. II., P. II., 55, 8
 दानेन शुद्धपते सूतिः V. I., P. II., 264, 12. | शिरःप्रभृति पादान्तं V. I., P. II., 408, 18.
 दाने मानुस्मिराच स्वात् V. I., P. II., 239, 18. | शिरः प्राकृत्य कर्वात V. I., P. I., 222, 2
 दानाशौचे समुत्पन्ने V. I., P. II., 264, 11 | शिरोऽभ्यङ्गं वर्जयेत् V. I., P. I., 283, 2.
 दानाशौचं न कर्तव्यं V. I., P. II., 231, 5. | शिरोऽन्नतेन स्नातानाम् V. II., P. I., 216, 12.
 दान्धर्मी भूमिमान्विच्छत् V. I., P. I., 283, 5. | स्नातानाम् V. II., P. I., 217, 15
 दान्धकर्ता प्रन्धकर्ता V. II., P. II., 221, 7. | शिरसो मार्जनं कुर्यात् V. I., P. I., 295, 9
 दान्धज्ञा शुद्धकर्माणः V. II., P. I., 210, 2. | शिलताऽप्युच्छतो निस्व V. I., P. I., 402, 7
 दान्धनाच्छंसनाच्चैव V. II., P. II., 288, 7. | शिलोच्छे तस्य कथिते V. I., P. I., 340, 10
 दान्धापहारी V. II., P. II., 259, 7. | शिलोच्छेऽयाचितैर्जीवित् V. I., P. II., 216, 12.
 दान्धिकानि करीराणि V. I., P. II., 376, 12. | शिल्पिनश्चित्रकाराद्याः V. I., P. II., 255, 15.
 दान्धिनस्तु भ्रुता केचित् V. I., P. II., 172, 14. | शिल्पैर्वा विविधैर्जीवित् V. I., P. I., 342, 10.
 दान्धिन्यो धातुरक्तैभ्य V. I., P. II., 339, 15. | शिवगङ्गेति विज्ञेय V. I., P. I., 280, 8
 दान्धि यज्ञोपवीती स्वात् V. I., P. II., 116, 2. | शिवनेर्वाऽव यस्मात् V. I., P. II., 405, 18.
 दान्धि-यज्ञोपवीत- V. I., P. II., 170, 8. | मे जपित्वैद्म् V. I., P. I., 274, 8.
 दान्धियां यज्ञोपवीतं च V. I., P. II., 162, 16. | शिवे मन्त्रे गुरौ यस्य V. I., P. I., 377, 3
 दान्धियां-यज्ञोपवीतं च V. I., P. II., 164, 10. | शिवलिङ्ग-समीपे तु V. I., P. I., 280, 7
 दान्धि-यज्ञोपवीतेन V. I., P. II., 165, 12. | शिव-विद्यागुरुणा च V. I., P. I., 377, 2.
 दान्धियां यज्ञोपवीतं V. I., P. II., 166, 1. | शिशुरप्यग्निहोत्री च V. I., P. II., 341, 12.
 दान्धि ज्ञानमयी यस्व V. I., P. II., 169, 8. | शिष्टाः खलु V. I., P. I., 144, 9.

- शिष्टशीर्ष- V. II., P. II, 288, 1.
 शिष्यो गुरोर्नरभ्रेष्ठ V. I., P. I.,
 152, 4.
 शिष्याणां न तु कारुण्यात् V. I.,
 P. II., 185, 2.
 शिष्ये पञ्चस्वमापन्ने V. I., P. II.,
 235, 5.
 शिष्यभार्यो गुरोर्भार्यो V. II., P. I.,
 318, 5.
 शिष्यैः शतहुताद्धीमात् V. I., P. I.,
 312, 2.
 शिष्य-सतीर्थ- V. I., P. II.,
 249, 6
 शिष्यस्य गुरुवारेषु V. I., P. I.,
 136, 9.
 शीतकृच्छ्रेण वा शुद्धिः V. II.,
 P. II, 197, 19.
 शीत-वातोष्णाति- V. II., P. I.,
 249, 10.
 शीत-वाताहता वा स्यात् V. II, P. I.,
 281, 4.
 शीतास्वप्सु निविध्योष्णाः V. I.,
 P. I., 288, 10.
 शीर्णपर्णे वर्जयित्वा V. I., P. I.,
 434, 19.
 शीर्णपर्णाशनो वा स्यात् V. I., P. II.,
 144, 12.
 शीर्णपर्णे हरेषायुः V. I., P. I.,
 434, 17.
 शुक्ले द्विहायनं वस्ते V. II, P. I.,
 80, 14.
 शुक्तानि यानि सर्वाणि V I, P. II.,
 45, 19.
 शुक्तानि हि द्विजोऽजानि V. I.,
 P. II, 384, 8.
 शुक्त-पर्युषितोच्छिष्ट- V. II., P. I.,
 383, 2.
 शुक्लपक्षादिनियत V. II., P. I.,
 300, 11.
 शुक्लमहतं वास V. I., P. II.,
 33, 10
 शुक्लाम्बरधरो नित्यं V. I., P. II.,
 54, 10
 शुक्लाष्टम्यां तु माघस्य V. I., P. I.,
 302, 1.
 शुक्लेभ्यु तर्पयेद्देवान् V. I., P. I.,
 355, 4.
 शुक्लाः सुमनसः भेष्टाः V. I., P. II.,
 393, 2.
 शुचौ देशे भासीनः V. I., P. I.,
 285, 1.
 शुचौ देशे जपन् जप्यम् V. I., P. I.,
 303, 3.
 शुचिवेशान्तु सङ्ग्राह्याः V. I., P. I.,
 271, 8.
 शुचिं देशं विविकतं तु V. I., P. II.,
 302, 10.
 शुचौ देशे शुचिर्भूत्वा V I, P. I.,
 254, 18
 देशे समासीनो V I, P. I.,
 242, 3
 शुचिना कर्म कर्तव्यम् V I, P. II.,
 203, 7.
 शुचिना कर्म कर्तव्यम् V. I., P. II.,
 297, 11.
 शुचि पूतं स्वयं शुद्ध V. II., P. I.,
 365, 9.
 शुचिरुत्कृष्टशुभ्रुषु V. I., P. I.,
 480, 7.
 शुचिर्धर्मपरो राजा V. II, P. I.,
 191, 6.
 शुचिर्भूतेन वातव्यं V. I., P. II.,
 382, 17.
 शुचिवस्त्रधरः स्नातो V I, P. I.,
 351, 1.
 शुचीनामशुचीनां च V. I., P. I.,
 201, 7.

- शुध्यप्यशुचित्संपृष्टं V. II, P. I, 366, 5.
- शुचौ संवृते V. I., P. I., 419, 12
- शुद्धानामपि लोके ऽस्मिन् V. II, P. I, 205, 8
- शुद्धं पवित्रभूतं च V. II, P. I, 365, 11.
- शुद्धं भवति तुर्ये ऽह्नि V. II., P. I., 165, 3.
- शुद्धवेद्विप्रो वशाहेन V. I., P. II, 209, 7.
- शुद्धये चान्द्रायणं कुर्यात् V. II, P. I, 412, 11
- चान्द्रायणं कुर्यात् V. II., P. I, 367, 18
- शुद्धयन् विषवणस्नायी V. II, P. II, 73, 12.
- शुद्धयते साऽर्धमासेन V. II, P. I, 214, 9.
- शुद्धवेद्विप्रो वशाहेन V. I., P. II, 204, 13.
- शुद्धयेरन् स्त्री च शुद्धश्च V. I., P. I., 236, 8.
- शुद्धयेर्मिति तद् प्रोक्तं V. I., P. II, 301, 2.
- शुद्धैर्द्रव्योपकरणै V. I., P. I., 167, 12
- शुद्धिर्विज्ञानता कार्या V. II., P. I., 181, 2.
- शुद्धवत्य. V. II., P. II., 157, 1.
- शुद्धा स्यात्तु चतुर्ये ऽह्नि V. I., P. II., 335, 9.
- शुना वष्टस्त्रिरात्रमुपवसेत् V. II., P. I., 68, 4.
- शुनां च पतितानां च V. I., P. I., 385, 15.
- शुनी नैव द्विजो गत्या V. II., P. I., 332, 14.
- शुना वष्टस्त्रिरात्रं यावत्कालार. V. II., P. I., 67, 8
- शुनीच्छिद्रद्विधिता भाषो V. II., P. I, 445, 10.
- शुनी मासं शुकृमांसम् V. II., P. I., 410, 4.
- शुनां मांसाशने च V. II., P. I., 408, 3
- शुना लीढं हवियंथा V. II., P. I., 203, 1.
- शुभावामशुमानां च V. II., P. II., 202, 13.
- शुभाशमफलं कर्म V. II., P. II., 211, 15
- शुभ्रपित्वा नमस्कृत्य V. II., P. I., 216, 1
- शुभ्रपित्वा नमस्कृत्वा V. II., P. I., 217, 16
- शुभ्रथा ब्राह्मणानां च V. I., P. I., 472, 10
- शुभ्रथा-लाभं पूजार्थं V. I., P. II., 185, 1.
- शुभ्रथै तु शुद्रस्य V. I., P. I., 180, 6
- शुभ्रथा सर्वथा कार्या V. I., P. II., 45, 12.
- शुष्का ब्रह्मवर्षतकाम V. I., P. II., 39, 15.
- शुष्कवासा स्थले कुर्यात् V. I., P. I., 219, 6.
- शुद्रानुत्था भविष्यन्ति V. I., P. I., 133, 3
- शुद्रकर्म तथा गन्ध. V. I., P. I., 85, 9.
- शुद्र गत्या चर्षेद्व्या V. II., P. I., 151, 6

- शूद्रां गत्वा तु वै विप्र V. II., P. I.,
333, 1.
- शूद्रागमने V. II., P. II., 265, 3.
- शूद्रगर्भे तु सन्त्याग V. II., P. I.,
150, 16.
- शूद्रागर्भे द्विज. कुर्यात् V. II., P. I.,
335, 18
- शूद्राचार्यः V. II., P. II., 258, 13.
- शूद्राचार्य सुताचार्य V. I., P. II.,
359, 10.
- शूद्राणां कुशवारिपाने V. II., P. I.,
394, 2.
- शूद्राज्जातस्तु चण्डालः V. II., P. I.,
69, 16.
- शूद्राज्जातस्तु चण्डाल. V. I., P. II.,
121, 16.
- शूद्राज्जानागमश्चैव V. II., P. I.,
378, 2.
- शूद्राणां हीनजातीनां V. II., P. I.,
333, 15
- शूद्रात्पत्रति चाण्डालो V. II., P. II.,
228, 19
- शूद्रावपि महीतव्यम् V. I., P. I.,
197, 16
- शूद्रावायोगव क्षत्ता V. I., P. II.,
121, 10.
- शूद्रावायोगवः क्षत्ता V. I., P. II.,
121, 3.
- शूद्रावायोगव वैश्या V. I., P. II.,
121, 18.
- शूद्रवारान् गतो विप्रो V. II., P. I.,
320, 4
- शूद्रधर्मो द्विजातिशुश्रूषा V. I., P. I.,
343, 2
- शूद्रधर्मस्त्रिवर्णशुश्रूषा V. I., P. I.,
481, 6.
- शूद्रानुग्रहकर्ता च V. II., P. II.,
221, 17. .
- शूद्राज्ञेनोवरस्थेन V. II., P. I.,
377, 5.
- शूद्राज्ञेनोवरस्थेन V. II., P. II.,
221, 4.
- शूद्राज्ञेनोवरस्थेन V. II., P. II.,
241, 8
- शूद्राज्ञं ब्राह्मणो भुक्त्वा V. II., P. I.,
384, 8
- शूद्राक्षरसपुष्टस्य V. II., P. I.,
376, 15.
- शूद्राक्षरसपुष्टस्य V. II., P. I.,
376, 7.
- शूद्राक्षं शूद्रसम्पर्कः V. II., P. I.,
378, 1
- शूद्राक्ष सूतकान्न च V. II., P. I.,
410, 9.
- शूद्राक्षं सूतकान्न च V. II., P. I.,
417, 6; 422, 3.
- शूद्रमेष्यं हीनसख्यं V. II., P. II.,
103, 5.
- शूद्रभुक्तावशिष्टं तु V. I., P. I.,
424, 16.
- शूद्राभिजननम् V. II., P. II., 135, 14
- शूद्रभाण्डस्थितं तक्रं V. II., P. I.,
115, 15
- शूद्रयाजकः V. II., P. II., 115, 2.
- शूद्रयाजकः सर्व- V. I., P. I., 175, 4.
- शूद्रायोनौ पतद्वीज V. I., P. II.,
97, 1.
- शूद्राया प्रातिलोभ्येन V. I., P. II.,
95, 10
- शूद्रायां वा V. I., P. II., 96, 2.
- शूद्रायाः शूद्रसेवने V. II., P. I.,
348, 17.
- शूद्र-विद्-क्षत्रियाणां तु V. I., P. II.,
220, 1.
- शूद्रावेदी पतत्यत्रेः V. I., P. II.,
96, 15

- शूद्रा वस्त्रवस्त्रान् V. I., P. II., 98, 15
 शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा V. II., P. I.,
 422, 9.
 शूद्रश्च द्विजाशौचे V. II., P. I.,
 420, 18.
 शूद्रश्चेत् प्राङ्गणीम् V. II., P. I.,
 331, 3.
 शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा V. II., P. II.,
 265, 13
 शूद्रश्च राजन्य वैश्ययो V. II., P. I.,
 332, 4.
 शूद्रश्च V. II., P. I., 421, 1
 शूद्रां शयनमारोप्य V. I., P. II.,
 96, 17
 शूद्रां V. I., P. II.,
 350, 14.
 शूद्रेषु वास गोपाल V. I., P. I.,
 136, 7
 वास-गोपाल- V. II., P. I.
 431, 2.
 शूद्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा V. II., P. I.,
 330, 16.
 शूद्रस्तु मासमासीत् V. I., P. II.,
 209, 18
 शूद्रस्तु वृत्तिमाक्रान् V. I., P. I.,
 489, 11.
 शूद्रे समगुणं दान V. I., P. I.,
 186, 4
 शूद्र समाचरेत्पादम् V. II., P. II.,
 74, 11.
 शूद्रस्य गमने चैव V. II., P. I.,
 151, 14.
 शूद्रस्य चैवृचं पापं V. II., P. II.,
 251, 7
 शूद्रस्यैच्छिष्टभोजी तु V. II., P. I.,
 398, 2.
 शूद्रस्य तु तथा भुक्त्वा V. II., P. I.,
 379, 12.
 शूद्रस्य तु नवभास्त्रे V. II., P. I.,
 424, 3.
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा V. I., P. I.,
 485, 10.
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा V. I., P. I.,
 342, 6.
 शूद्रस्याभिवादाने V. II., P. II.,
 149, 18
 शूद्रस्यैव तथा भुक्त्वा V. II., P. I.,
 418, 20.
 शूद्रस्य सुतके भुक्त्वा V. II., P. I.,
 419, 2.
 शूद्रसेवनं V. II., P. II., 135, 14.
 शूद्रां हत्वा नवमासान् V. II., P. I.,
 103, 4.
 शूद्रां हत्वा सार्धमासं V. II., P. I.,
 104, 8
 शूद्रां हत्वा सवस्सरम् V. II., P. I.,
 102, 16.
 शून्यागारे उपेक्षायां V. II., P. I.,
 241, 5.
 शून्यागार-नदी पर्वत V. II., P. II.,
 56, 12
 शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं V. I., P. II.,
 249, 18
 शूद्रेणसह भुक्त्वात् V. II., P. I.,
 396, 7
 शूद्रो वा ब्राह्मणं हत्वा V. II., P. II.,
 67, 15
 शूद्रे वैवफलं याति V. II., P. I.,
 375, 12.
 शूद्रे संवत्सरमुषण- V. II., P. I.,
 97, 14.
 भार्या शूद्रस्य V. I., P. II.,
 95, 5.
 शूद्रो नक्तम् V. II., P. I., 442, 5.
 मासेन V. I., P. II., 205, 2.
 वाप्यर्धमासं वै V. II., P. I.,
 117, 9.

- शूद्रो विशतिरात्रेण V I, P II., 206, 5
- शूद्रो ज्ञानावलेपेन V II, P I., 229, 1
- शूद्रोच्छिष्टभोजने V. II., P. I., 396, 1
- शूद्रोच्छिष्टभोजने V. II., P I, 396, 10
- शूद्रोच्छिष्टभोजने V II, P I, 393, 16.
- शूद्रयोच्छिष्टया स्पृष्टा V. II., P. I., 162, 7
- शूद्रोच्छिष्टाश्च पित्वापः V. II., P I., 394, 9
- शूद्रोच्छिष्टाशने मासं V II, P I, 396, 14.
- शूद्रोच्छिष्टस्थिता भापो V II, P. I., 445, 6.
- शूद्रो धर्मफलैरिष्टै. V I, P. I., 482, 7.
- शून्या प्रेतपुरी सर्वा V. I., P. II., 323, 18.
- शून्यालये इमशाने च V. I., P. I., 442, 1.
- शूराढय प्राज्ञसपूर्णं V. I., P. I., 464, 13
- शूराणां निर्धनानां च V. I., P II., 77, 3
- शूलेन शूली भवति V II., P II, 248, 4.
- शूलोऽप्यर्धं कबन्धस्य V. II, P. I., 22, 5
- शृङ्गि-दृष्टि-नखि-व्याल-V II., P. I, 29, 21.
- शृङ्गि-दृष्टि-नखि व्याल-विष-वह्नि-V I, P II., 225, 14
- शृङ्गि-दृष्टि-नखि-व्याल-विष-विद्युन्- V I, P II, 227, 19
- शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च V II, P I, 267, 15
- शृणु पाण्डव सत् सर्वम् V I., P. I., 366, 3
- शृणुष्व भो इह विप्र V II, P I, 236, 18.
- शृतं च V II., P II, 193, 2
- शृतान्न द्रोणमानस्य V II, P I, 143, 5
- शतमन्न परं वैद्य V I, P. II, 202, 11.
- शृगाल-कुक्कुट-दंष्ट्रि- V II, P I, 368, 2
- शैलुं गव्यं च पीयूष V I, P II, 379, 12
- शैलु च वृथा कृसर- V. II., P I, 403, 13
- शेषमुद्धृत्य भोक्तव्य V I, P I, 417, 7
- शेषमन्नमनुज्ञात V I, P II, 443, 13
- शेष विसृजेत् V I, P II, 167, 9
- शैलूष-तन्तुवाय- V II, P I, 388, 13
- शैव च वैष्णव शाक्त V I, P I, 365, 16
- शोचन्ति जामयो यत्र V I, P II., 112, 1.
- शोचन् विनिन्दन्नात्मानं V. II., P. II, 59, 5
- शोणितं दृश्यते तत्र V II, P II, 145, 9
- शोणितं यावत् पासून् V II, P I., 457, 4
- शोणस्य V I, P II, 366, 18
- शोभ्याऽऽसौ शोधनीय च V. II, P I, 183, 7
- शोधयेन्मुख-हस्तौ च V I, P I, 431, 5.

- शौचयित्वा तथा किञ्चित् V II., P. I., 184, 13
 शं कुर्याच्छनैर्भोरी V. I., P. I., 230, 13
 शौचाऽऽचारविर्हानस्य V I., P. I., 233, 13
 शु विविध प्रोक्त V I., P. I., 233, 6.
 ब्राह्मणशुभ्रया V I., P. I., 85, 8
 शौच महापरोम्णा नु V II., P. I., 181, 5
 शौचे यस्मि सग कार्यं V I., P. I., 233, 12
 शौचवच्छेधनं कुर्युः V II., P. II., 74, 6
 शौचावशिष्टा मेलाथ V. I., P. I., 227, 17.
 शौचशुद्धिर्महाप्रति V I., P. I., 181, 6
 शौच स्नानं जपो होम V I., P. II., 313, 14.
 शौण्डिकान्नं नडम्यान्नं V. II., P. I., 385, 9.
 शान्तकस्य सुतोत्पत्त्या V I., P. II., 96, 15
 शौर्ये तेजो भृतिर्दक्ष्य V I., P. I., 86, 6
 इमं गानाभ्यन्तरस्थो वा V I., P. I., 423, 15
 इमंशुचाऽऽस्यगतं वन्त V. I., P. I., 244, 12.
 इयं गृध्रमुलूकं च V. II., P. I., 78, 8.
 इयेनेनामिचरन् V I., P. I., 68, 17
 इयेनो मार्गानिषं हुत्वा V II., P. II., 256, 7
 इयाम् शान्तिकं प्रोक्त V I., P. I., 206, 7
 इयाम्के तस्मिन् चैव V. I., P. II., 252, 6
 इयावदन्ता कुनखिन. V I., P. II., 308, 11
 श्रीकृष्ण श्रीकले प्रोक्त. V. II., P. II., 181, 10
 श्रीकाम सर्वत्र स्नान V. I., P. I., 281, 12
 श्रीकर पीतमित्याह V. I., P. I., 266, 7
 भ्रान्तस्य यान् वृषितस्य पानम् V. I., P. I., 194, 12
 श्रीत कर्तुं न चच्छकत. V. I., P. I., 317, 10
 भृति पश्यन्ति मुनय V I., P. I., 12, 6
 भ्रुता मे मानवा भर्ता V. I., P. I., 198, 10
 भ्रूत यत्तस्मिन् कुर्यात् V. I., P. I., 317, 15
 भ्रुम कृते विहित्यास्य V I., P. I., 166, 11
 भ्रूपापवर्तारो V II., P. II., 247, 4.
 भ्रूत्रिमे नृपगम्यन्ते V I., P. II., 118, 6
 भ्रूत्रियाय हरिहाय V II., P. I., 232, 18
 भ्रूत्रियाय देवानि V I., P. II., 339, 6
 भ्रूत्रियाय देवानि V I., P. I., 396, 1.
 भ्रूत्रियासी क V II., P. II., 93, 19.
 भ्रूत्रियायिगुपाध्याय- V II., P. II., 10, 11
 भ्रूत्रिय सुभग मा च V I., P. I., 221, 10.
 भ्रूत्र सस्पृश्य V I., P. I., 328, 3.
 भ्रूत्या प्रत्यक्षया पूर्वं V. I., P. I., 300, 6
 भ्रूता चोर्ध्वं V I., P. II., 233, 14.

- श्रुत्वा तद्विनमारभ्य V. I, P. II, 231, 16.
- श्रुत्वा भवति तुर्बुद्धि V. II, P. II, 233, 12.
- श्रुत्वा यो न भृणोतीव V. I, P. II, 180, 2
- श्रोतव्यो मन्तव्य V. I, P. II, 195, 17.
- श्रोत स्मार्तक्रियाहेतो V. I, P. I, 466, 1.
- श्रोतं स्मार्तं तथा कर्म V. I, P. I, 265, 6.
- श्रोत स्मार्तं फल स्नेहे V. I, P. II, 113, 9.
- श्रुति-स्मृतीममेवाऽऽज्ञे V. II, P. I, 9, 21
- श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्त चैव V. I, P. II, 443, 20.
- श्राद्धकृत् शुक्रावासा. स्यात् V. I, P. II, 396, 19
- श्राद्ध कृतं तेन समा. सन्नम् V. I, P. II, 311, 7.
- श्राद्ध कृत्वा तु तस्यैव V. I, P. II, 470, 10
- श्राद्ध कृत्वा तु यो विप्रो V. I, P. II, 443, 5
- श्राद्धकर्ता न कुर्वीत V. I, P. II, 368, 2
- श्राद्धकर्मणि वज्र्यानि V. I, P. II, 376, 3
- श्राद्धकर्माणि शस्तानि V. I, P. I, 370, 13.
- श्राद्धकर्मविहीनाश्च V. II, P. I, 22, 1.
- श्राद्ध कुर्याद्वदय तु V. I, P. II, 308, 13, 445, 10
- श्राद्ध कुर्याद्वदय तु V. I, P. II, 161, 18. •
- श्राद्ध कुर्याद्भूतान्ते च V. II, P. II, 195, 15.
- श्राद्ध कुर्वन्नमावास्याम् V. I, P. II, 319, 1.
- श्राद्ध कुर्वन्तथाऽऽप्नोति V. I, P. II, 313, 7
- श्रद्धा च नो मा व्यगमत् V. I, P. II, 137, 16
- श्राद्धे जन्मदिने चैव V. I, P. I, 257, 11
- श्राद्धं तथा न कर्तव्यं V. I, P. II, 334, 21
- श्राद्ध तु नैकवर्गस्य V. I, P. II, 325, 19.
- श्राद्धं तेनापि कर्तव्यं V. I, P. II, 324, 13.
- श्रद्धा-स्यागविहीनस्य V. I, P. II, 218, 17.
- श्राद्धर. पञ्चदश्यां तु V. I, P. II, 316, 5
- श्राद्धादौ पितृयज्ञे च V. I, P. II, 258, 9
- श्राद्धदेश सम्प्रोक्ष्य V. I, P. II, 428, 2
- श्राद्धे न देया पालक्या V. I, P. II, 374, 17.
- श्राद्धे नोद्दासनीयानि V. I, P. II, 440, 10.
- श्राद्धे नियुक्तान् भुञ्जानान् V. I, P. II, 425, 14.
- श्राद्धान्युनाब्दिकादीनि V. I, P. II, 450, 12.
- श्राद्धं निर्वर्त्य विधिवत् V. I, P. II, 441, 6.
- श्राद्धानि षोडशापाद्य V. I, P. II, 449, 16.

- आङ्गपत्नी तु मुद्रमानं V I, P II, 425, 1.
 आङ्गप्रति रुचिश्चैव V I, P II, 308, 9.
 आङ्गप्रयत्नात्पत्न्या V I, P II, 308, 9.
 आङ्गपुत्र प्रातःकाल्याय V I, P II, 308, 1.
 आङ्गा भन्ती च दानानां V I, P I, 179, 19.
 आङ्गभूमौ तत्र उग्रश्च V I, P II, 301, 2.
 आङ्गभूमौ गथा श्याम V I, P II, 401, 11.
 आङ्गे यज्ञे च नियमान V I, P I, 253, 11.
 आङ्ग्या परश्वधेन V I, P II, 183, 10.
 आङ्ग्या प्राणे V I, P I, 121, 5.
 आङ्ग्या विभक्त इत्त V I, P I, 201, 18.
 आङ्गीयिष्मिन् समप्राप्ति V I, P II, 335, 12.
 आङ्गाश्लेषुण्योरोऽपि V I, P II, 359, 16.
 आङ्गविद्वे द्विजानीनाम V I, P II, 359, 1.
 आङ्गविद्वे समुत्पले V I, P II, 331, 1.
 आङ्गविद्वे समुत्पले V I, P II, 332, 9.
 आङ्ग वा विद्वयज्ञ स्यात् V I, P I, 387, 12.
 आङ्गविरहित यज्ञं V I, P I, 160, 4.
 आङ्गे विवाहकाले च V I, P I, 352, 11.
 आङ्गेषु इत्तैः मीयन्त V I, P II, 370, 16.
 आङ्गेषु विहित कथा V I, P II, 17, 11.
 आङ्गस्य प्रीतिना दक्षा V I, P II, 303, 17.
 आभर बाहुके वामे V I, P I, 267, 11.
 आभवेते V I, P II, 306, 9.
 आभ्यसाणे V II, P II, 193, 13.
 आभ्र प्रजा पक्षयश्चैव V I, P I, 160, 19.
 आभ्रकैरशुषणाना V II, P I, 175, 19.
 आभ्रकैरुत V I, P II, 138, 10.
 आभ्रान परिषदो राजा V I, P I, 201, 4.
 आभ्रान भवानि V I, P I, 173, 17.
 आभ्र्य प्राप्तान पत्न्या V I, P II, 318, 10.
 आभ्र्य मत्स्यद्वयं शुद्ध V I, P I, 129, 19.
 आभ्र्य साधनता क्षोयां V I, P I, 7, 19.
 आभ्र्य साधे V I, P II, 313, 20.
 आभ्र्य न शुभार्थोक्तान V I, P II, 313, 1.
 आभ्र्य न तु यत्कर्म V I, P II, 128, 1.
 आभ्र्यो परिषदासी तु V I, P II, 128, 10.
 आभ्र्यो परिषदायाम V I, P II, 127, 19.
 आभ्र्यो परिषदायाम V I, P I, 157, 1.
 आभ्र्यो परिषदाया वा V I, P II, 127, 9.
 आभ्र्याभिर्धानाद्गार्हा V I, P II, 309, 8.
 आभ्र्यस्य तु मामस्य V I, P II, 127, 10.

- श्रावणस्याष्टमा कृष्णा V I P II
 311, 16
 श्रावणस्याष्टमी कृष्णा V I, P I,
 156, 3
 श्रेष्ठघमभिजिति V. I, P. II., 314, 7.
 श्रापा-ऽनुशोचनाभ्यां वा V I., P I.,
 183, 12
 श्रेष्ठानक्तस्य छायाया V I., P I.,
 158, 11.
 श्रेष्ठानश्रु चान्धर्वमुक्त V I, P II.,
 292, 19.
 श्रुक्षुट वराहाश्र V. II., P. I., 109,
 15.
 श्रुक्तीडी इयेनर्जायी च V I, P II.,
 351, 10
 श्रुः कर्ताऽस्मीति निर्भ्रम्य V. I, P II.,
 360, 8.
 श्रु काकोष्ठ स्वर्गलोक V II., P I.,
 188, 16.
 श्रु क्रोष्टु गर्भलोक V. I, P. I.,
 155, 2
 श्रु गौधूलोक ताकाश्र V. II., P I.,
 88, 7
 श्रु गोमायु कर्पीनां च V II., P. I.,
 370, 11
 श्रा च निम्न विवदया स्यु V II.,
 P I., 366, 11
 श्रु चर्मणि यथा आरम V II., P. I.,
 228, 12
 श्रा चैव राम जन्मार्ति V II., P I.,
 377, 4
 श्रोच्छिष्टाशने V II P. I., 39, 3
 श्रुर्जावि शौण्डिक V. II., P I.,
 388 16
 श्रा ततो जायत मू V II., P II.,
 267, 6
 श्रुतानि पुष्पाणि तथा शमा य V I.,
 P I 22, 1
 श्रात्रि कुष्ठकुलादीना V I, P II.,
 73, 10
 श्रुत्री वस्त्र श्रा रस च V. II., P. II.,
 250, 11
 श्रादीनां चैव विष्णुने V. II., P. I.,
 368, 14.
 श्रु वक्तुल सपै V II., P I., 88, 12.
 श्राऽज्जन्मायेऽद्याशर्वया V. I, P. I.,
 151, 21.
 श्रानयोनिशत गच्छेत् V II., P II.,
 251, 5
 श्रानो वा क्रोष्टुको वापि V II., P I.,
 66, 11.
 श्रान हत्वा विरात्रमुपवसेत् V II., P. I.,
 89, 11
 श्रापक अण्डालपरिमहेषु V II., P. I.,
 112, 3.
 श्रापक पतित व्यङ्गम V II., P. I.,
 109, 13.
 श्रापकापहता यातु V. II., P I.,
 303, 7
 श्रापक पुष्कसादीना V II., P. II.,
 229, 12
 श्रापक पन्कसादीना V II., P II.,
 231 12.
 श्रापको तुषली भोलु V. II., P. I.,
 192, 16
 श्रापवेनाङ्गुलिश्चा त V. II., P. II.,
 13, 3
 श्रु बिडाल खरोष्ट्राणां V II., P I.,
 367, 6
 श्रा भुत्वा कुकलासस्तु V II., P II.,
 267, 7
 श्राभ्यश्रु श्रापन्भ्यश्च V I, P I.,
 385, 10
 श्राभे तु मरण लोके V II., P. II.,
 231, 11
 श्राभप्रपान सर्पादींश्च V II., P. I.,
 281, 10

- श्वे वा पतिते ऽकस्मात् V. II., P. I.,
 281, 2.
 श्वभिर्हंसस्य यन्मांसं V. II., P. I.,
 192, 10
 श्वभि स्पर्शो जपेद्देव्या V. II., P. I.,
 170, 23
 श्व-मार्जार-नकुल-V. II., P. I., 87, 4.
 श्वमांसमिच्छन्नार्त्तोऽसुं V. II., P. I.,
 415, 1
 श्वयोनौ तु स सभूत V. II., P. II.,
 266, 15
 श्वयानि स समासाद्य V. II., P. II.,
 224, 11
 श्ववित् कृत्तान्न विविध V. II., P. II.,
 254, 10
 श्व-शुगालेभगृध्रेषु V. II., P. II.,
 265, 8
 श्व शुगाल वृक द्वीपि- V. I., P. II.,
 338, 15.
 श्व शुगालस्ततो गृध्रो V. II., P. II.,
 266, 10.
 श्वशूः पित्तमही ज्येष्ठा V. I., P. I.,
 332, 2.
 श्वशूमाहृद्य धार्त्री च V. II., P. I.,
 318, 15.
 श्वशुरयोश्च भंगिन्यां च V. I., P. II.,
 251, 13.
 श्व-सूकर-खरोष्ट्रादि- V. II., P. I.,
 194, 1
 श्व-सूकर-खरोष्ट्रादि- V. II., P. II.,
 277, 8
 श्व-सूकर-खरोष्ट्राणां V. II., P. II.,
 242, 8.
 श्व-सूकरावलीढ च V. II., P. II.,
 193, 10
 श्वासकासी ज्वरी सर्वे-V. II., P. II.,
 239, 8
 श्व-शुगाल-खरैर्वेष्टो V. II., P. I.,
 66, 3
 श्वहताश्च मृगा भक्ष्या. V. II., P. I.,
 189, 11
 श्वो भविष्याति मे आहू V. I., P. II.,
 360, 1.
 श्वोभूता पीर्णमासीमुपवसेत् V. II.,
 P. I., 299, 13
- ष.
- षट्कर्मको भवत्येषां V. I., P. I.,
 341, 14
 षट्त्रिंशत् वा षर्षाणि V. I., P. II.,
 47, 16
 षट्त्रिंशद्गुणं पित V. I., P. I.,
 462, 20
 षट्त्रिंशदादिषु चर्य V. I., P. II.,
 47, 18
 षट्स्वैतेषु हरेः सम्यक् V. I., P. I.,
 367, 4.
 षट्पादं षट्पाद वा V. I., P. II.,
 157, 14.
 षण्ड तु ब्राह्मणे हस्ता V. II., P. II.,
 73, 7
 षण्ड पलालहरणे V. II., P. II.,
 257, 1
 षण्डश्च जायते लोकं V. II., P. II.,
 269, 6.
 षण्डश्च कुलदाद्याश्च V. II., P. I.,
 781, 8
 षण्णां तु कर्मणामन्य V. I., P. I.,
 149, 17
 षण्णामेकैकमेतेषां V. II., P. I.,
 31, 11
 षण्मासांश्चास्त्रिमासांति V. I., P. I.,
 368, 15
 षण्मासनिश्चयो वाऽपि V. I., P. II.,
 112, 14
 षण्मासानथ योऽसुं V. II., P. I.,
 376, 9.

- षण्मासात् यो द्विजो भुङ्क्ते V I, P II, 386, 6
 षण्मासात् द्विगुण प्रोक्त V II, P I, 22, 13
 षण्मासात् पक्षिणी V I, P II, 233, 17
 षण्मासात् पक्षिणी V I, P II, 233, 4
 षण्मासात् शुद्धहाऽर्धतम V II, P I, 97, 8.
 षण्मासाभ्यन्तर यायन V I, P II, 239, 14
 षण्मास भुक्ति नि.क्षिप्य V II, P I, 173, 4
 षण्मासात् ऋणागमामेन V I, P II, 372, 3
 षष्ठे काले पयामक्ष V II, P II, 116, 2
 षष्ठी च द्वावशी चैव V I, P I, 157, 13
 षष्ठे च सप्तमे चैव V I, P I, 319, 9
 षष्ठेऽभ्यशीलोऽक्षशील. V I, P II, 317, 17.
 षष्ठेऽन्नप्राशन मासि V. I, P. II, 19, 12
 षष्ठी प्रतिपत्त चैव V. I, P. II., 30, 13
 षष्ठे मास्यन्नप्राशन V. I, P. II., 27, 13
 षष्ठ्यां गम्या महाभाग V I, P. II., 110, 13
 षष्ठ्या कृतमवामोनि V. I, P II, 310, 17
 षष्ठिर्वाच्ये प्रजायन्ते V. I, P II, 125, 17
 षष्ठिवर्षसहस्राणि V II, P. II, 251, 3. •
 षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तो V. I, P. II., 19, 10.
 षडङ्गवेदवित् विप्रो V I, P. I., 197, 1.
 षडेतानि न गृह्णीयात् V. I, P II., 183, 15.
 षडेतानि यतिर्नित्य V I, P II, 184, 6
 षड दश द्वादशाह च V. I, P II., 207, 12; 216, 8
 षडन्या नखशुद्धौ तु V. I, P. I, 231, 1.
 षडानुपूर्व्यां विप्रस्य V. I, P. II., 85, 11.
 षडरुद् वा छ् V II, P. II., 88, 9
 षडभक्तानशनेनाज्ञ- V. I, P. I, 136, 6
 षडात्र च त्रिरात्रं च V. II, P. I., 397, 12.
 षडात्र तु चरेद्वैद्य. V. II., P. II., 41, 18
 षडात्र तु तदा प्रोक्त V. II, P I, 127, 13
 षडात्र वा त्रिरात्र स्यात् V I, P II, 220, 12.
 षड्विपाकस्युगृह्य V I, P. I, 182, 1.
 षड वैद्यम् V. II., P. I., 98, 14.
 षडशीनिमुखे चैव V. I, P. I, 192, 1.
 षडशीतिमुखाः प्रोक्ता V I, P I, 192, 13
 षडहो द्वादशाहानि V II, P II, 201, 3
 षण्मासिके तु संसर्गे V. II, P I, 29, 11.
 षोडशारण्यवासिनः V I, P. II, 116, 8.

- पौड्यार्चुर्निशा स्त्रीणां V. I. P. II.,
 १०, १
 स
 संक्षेप विभक्त्याश्चि V. I. P. II.,
 २, ३
 सङ्घट्टे विद्यमे चैव V. II. P. II.,
 ३३, १
 सङ्घमन्तीह पापानि V. II. P. I.,
 २४, ३
 सङ्घान्तां यानि क्तानि V. I. P. I.,
 १०२, १
 सङ्घान्त्या भानुतरं च V. I. P. I.,
 २४५, ३
 सङ्घान्त्यामुपवास च V. I. P. I.,
 १३४, ६
 संक्रान्तावुपरामे च V. I. P. II.,
 ३२१, ३.
 सङ्क्रान्तावुपवासंन V. I. P. II.,
 ३२७, १.
 सङ्गुरीकरणक्षेय V. II. P. I., १७, ४
 सङ्गुरीकरण कृत्वा V. II., P. II.,
 १३७, ४.
 सङ्गुत्पिने तथा सुकृत्वा V. II., P. I.,
 ४२५, ४
 संकल्पं तु यथा कुर्यात् V. I., P. II.,
 १४५, १.
 संकल्पं तु यथा आत्त V. I., P. II.,
 ११५, १
 सङ्गुत्प्याऽभ्यवसायश्च V. II., P. I.,
 ३१२, ७.
 सङ्गुत्पयेषु यथाहारः V. I., P. I.,
 ४४२, २.
 संकल्पश्चात्तमेवासौ V. I., P. II.,
 ४४१, ११.
 सङ्गुत्प्याः पक्षिभावेन V. II., P. II.,
 २४३, १६.
 सङ्गुत्पस्सुकृतसंस्काराः V. I., P. II.,
 २१, १५.
 संङ्ख्याविना च यज्जस V. I., P. I.,
 ३०६, १७.
 सङ्गुत्पे V. I. P. II., ३०७, ३
 सप्तमिद्वानर्शनश्च V. I., P. I.,
 १७२, १
 सप्तमस्यश्च राजन्यो V. I., P. II.,
 २४४, २
 सप्तान लौकिकोश्च V. II., P. I.,
 २०२
 सप्तम्येन मन्वावर्षो V. II., P. II.,
 २१०, २
 सप्तम्येन यज्ञस्यस्य V. I., P. II.,
 १०१, १६
 सप्तम्येन कुरुते यथा V. I., P. I.,
 १४५, १३
 सप्तम्येन क्रियते लोके V. II., P. II.,
 २२४, १६
 सप्तम्याश्च न कुरीते V. I., P. I.,
 १४२, १
 सप्तम्येनानि शनर्कर V. II., P. II.,
 २११, १
 सप्तम्येन ममो यत्तु. V. I., P. I.,
 १४१, ३
 सप्तम्येनया ज्विनाज तु V. I., P. II.,
 १०७, २
 सप्तम्या कार्त्तिके वायु V. I., P. I.,
 २५२, ४
 सप्तम्येन पाप्यमाहार V. I., P. II.,
 १३१, ७
 सप्तम्येन धर्मज्ञान V. I., P. I.,
 ३६१, १५
 सप्तम्या भार्ययावसौ V. I., P. II.,
 ११२, ७
 सप्तम्या राजन्यविना V. I., P. II.,
 ७१, १५
 सप्तम्येनानि भानुत्या V. II.,
 P. I., १०७, १
 सप्तम्येन च विषयश्चैव V. I., P. I.,
 १०१, १४.
 सप्तम्येनानिर्दशा ज्वत्सा V. I., P. II.,
 ३४०, १

- सन्धौ सन्ध्यामुपासीत V I, P I, 260, 13, 289, 7
- सन्ध्याकर्मावसाने तु V I, P I, 311, 10
- सन्ध्याकर्मावसाने तु V I, P I, 311, 10
- सन्ध्याकाले यथा राह्. V I, P I, 437, 1.
- सन्ध्या-गर्हित-निर्घात- V I, P I, 157, 18.
- सन्ध्यां चोपास्य शृणुयात् V. I, P. I, 471, 18.
- सन्ध्यात्रयं तु कर्तव्यं V I, P I, 289, 9; 298, 10.
- सन्ध्यां नोपासते विप्राः V I, P II, 164, 19
- सन्ध्या पञ्चमहायज्ञान् V I, P. II, 211, 9.
- सन्ध्यां प्रतिग्रहं होम V. I, P. II., 411, 3.
- सन्ध्याोपासनहानौ तु V I, P. I., 168, 7.
- सन्ध्यामापदि नोपासते V. II, P II, 148, 14
- सन्ध्यामुपासते ये तु V. I, P. I., 300, 11.
- सन्ध्यामिष्टिं च होम च V. I, P. I., 302, 8
- सन्ध्यामिष्टिं चरुं होम V I, P II, 210, 11.
- सन्ध्या येन न विज्ञाता V. I, P I, 301, 2
- सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वत् V I, P I, 242, 19.
- सन्ध्यास्वाङ्गि विशेषेण V I, P II., 193, 10
- सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यम् V. I, P I, 300, 20
- सन्निकृष्ट द्विज यस्तु V I, P II, 318, 1
- सन्निकृष्टमधीयानम् V. I, P. I, 187, 1
- सन्त्यसेदकृतोद्वाहो V. I, P. II, 149, 8.
- संन्यासस्तान् दहेत् सर्वान् V. I, P II., 152, 5
- संन्यस्यन्त द्विजं वृद्धा V I, P. II, 196, 18.
- सन्त्यस्य दुर्मतिः काश्चित् V II, P. II, 129, 12.
- सन्निरुद्धेन्द्रियमामं V. I, P. II, 154, 10
- सम्पुक्ता स्यादथाऽन्त्यैर्या V. II, P I., 345, 20.
- सम्पादितो विशेषस्तु V. I, P II, 459, 3.
- सम्पादयेद्यमाहारं V II, P. I., 302, 14
- सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे V. II, P II., 161, 9
- सम्प्रोक्ष्य घृण्मय भाण्ड V. II, P I., 194, 15
- सम्प्रोक्ष्य विप्रो गृह्णीयात् V. I, P. II, 386, 13.
- सम्प्राप्तो यातनास्थानं V. II, P. I, 57, 12.
- सम्पर्काज्जायते दौषः V. I, P II, 261, 21.
- संपूर्णं दक्षिणां दद्यात् V. II, P. I., 269, 2.
- सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् V I, P II, 348, 12
- सम्भावयति चान्येन V I, P I, 331, 2
- सम्भावयति चान्येन V. II, P I, 319, 12

- सम्भाषणे ब्राह्मणानि V II, P I 109, 10
 सम्भाष्य V II, P II, 142
 सम्भार्षेननाञ्चनेन V II, P I, 191, 6
 संयोग च वियोग च V I, P II, 184, 2
 संयोग पतितैर्गोत्रा V II, P II, 223, 12
 संयनवाक्य V I, P II, 19, 11
 संश्लेष संश्लेषेण V I, P I, 466, 12
 संरक्षणार्थं जन्तूना V I, P II, 191, 13
 संरक्षणार्थं जन्तूना V I, P II, 183, 6
 संज्ञाप स्वर्श निश्चायान V II, P I, 28, 15
 संयानागो वीतमभ्या V II, P I, 219, 10
 संवृत्त्याद्भ्रष्टपुलेन V I, P I, 237, 13
 संवत्सरं V II, P II, 131, 9
 संवत्सरं V II, P II, 72, 16
 संवत्सरकृतोऽध्याय V I, P II, 128, 15
 संवत्सरकृत पाप V I, P I, 362, 2
 संवत्सरेण पतति V II, P I, 32, 14
 संवत्सरेण पतति V II, P I, 28, 4
 संवत्सरेण पतति V II, P I, 28, 7
 संवत्सरोत्सन्ने V II, P II, 108, 8
 संवत्सरं तु कुम्भीरः V II, P II, 225, 4
 संवदनशक्तिर्द्धमे V II, P II, 108, 19
 संवत्सरं तु गन्धेन V I, P II, 372, 7
 संवत्सरनिवर्त्या V I, P II, 11, 8
 संवत्सरं, अत्राशानम् V I, P II, 27, 11
 संवत्सरे, पूणे त्रिपक्ष V I, P II, 109, 18
 संवत्सरे पूर्णे ह्यवशाहे वा V I, P II, 111, 6
 संवत्सर यथाहार V II, P II, 138, 17
 संवत्सरार्थं कुर्वीत V II, P II, 111, 12
 संवत्सर अत्र कुर्यात् V II, P II, 146, 2
 संवत्सरे व्यतीति तु V I, P II, 131, 11
 संवत्सरे व्यतीति तु V I, P II, 135, 2
 संवत्सरं अत्र कुर्यात् V II, P II, 121, 7
 संवत्सरं द्वादश्या V II, P I, 98, 17
 संवत्सरोदिते शिक्षये V I, P I, 146, 6
 संवत्सर सावयय V I, P I, 356, 14
 संवत्सरेण यथाकालम् V I, P I, 172, 1
 संवत्सरोत्सन्नेषु संवत्सरेण V II, P I, 292, 12
 संवत्सरोत्सन्नेषु संवत्सरेण V II, P I, 219, 9
 संवत्सरेण त्रिविधं मार्गं V I, P I, 108, 3
 संवत्सरे तु नभोऽन्तर्ध्वं V II, P I, 206, 12
 संवत्सरेषु समस्तेषु V II, P II, 277, 12

- सस्कृतं तु त्रिगत्र स्यात् V I, P II, 217, 15
- सस्कृतात्रैर्हि विविधे V I, P I, 379, 2
- सस्कृतासु स्त्रीषु V. I, P II, 241, 21
- ससदि व्रीडया तुल्ये- V. I, P. I, 180, 9
- ससर्गे चाब्धिके कुर्यात् V II, P. I, 29, 12.
- ससर्गदोषस्तेनाद्ये. V I, P II, 135, 9
- ससर्गात् दुष्यते तर्ङ्ग V. I, P. II, 382, 5
- ससर्गदोषः पापेषु V II, P II, 90, 15
- ससारमेव नि सार V I, P II, 149, 11
- ससारान् प्रतिपद्यन्ते V II, P II, 212, 7
- सस्थितेष्वय द्वेषु V. I, P I, 96, 3
- सस्थिते पक्षिणी रात्रि V I, P II, 247, 14
- सम्प्रदोष्य ततः शीर्षम् V I, P I, 238, 10
- सम्पृष्टे हृदये चास्य V I, P I, 250, 11
- सम्पर्शे सूत्रिकायास्तु V I, P II, 212, 9
- सम्पर्शेन सचैल V II, P I, 109, 11
- सहताङ्गलिना तोय V I, P I, 237, 6.
- सहताङ्गलिपाणिस्तु V. I, P I, 332, 13
- सहिताध्ययनमधीयानः V. II, P I, 421, 10.
- सहृतान् योधयेत्स्वप्नान् V. I, P I 458, 18.
- सहताभिस्त्रिभिः पूर्वम् V I, P I, 237, 14
- स ईक्षां चक्रं V I, P I, 103, 16
- स ईक्षत लोकात् V I, P I, 97, 14.
- स इमाल्लोकान् V I, P I, 97, 14.
- स एतम् V. I, P. I, 47, 7.
- स एतं चतुर्विंशति रात्रम् V I, P. II, 47, 14
- स एष धर्मजः पुत्र V. I, P. II, 105, 13
- स एवैत V II, P II, 283, 4.
- स एवैनं तस्मात् V II, P. II, 284, 5
- स एवोपपत्तिज्ञेयो V I, P II, 357, 6
- स एनास्मिन् V II, P. II, 282, 11.
- स क्रीतकः सुतस्तस्य V II, P I, 46, 18
- सकर्म तु वर्षासु V II, P. I, 188, 1
- स कर्मणाम् V I, P I, 172, 13
- स कुर्यात् कृच्छ्रमभ्रान्तः V II, P II, 129, 13
- स कुर्याद्वर्धशौचं तु V. I, P I, 230, 10
- स किल्बिषात् समुत्थाय V II, P I, 253, 8
- सकल्प सरहस्य च V. I, P II, 207, 16
- सकल्प सरहस्य च V I, P I, 118, 7, 333, 17
- संकश वपन कुर्यात् V. II, P I, 123, 7
- सकृच्चाद्धरणात्तस्व V I, P II, 38, 13
- सकृज्जप्त्वाऽस्य वामीय V II, P II, 167, 2.
- सकृदाज्ञ च नाभीयात् V I, P. II, 278, 13.

- सकृत् V II P II, 189, 2
 सकृन्-यावत्क भैक्ष्याशी V II, P. I,
 244, 7
 सकृत्पूजयते यस्मिन् V I, P I
 376, 3
 सकृत् प्रदायते कन्या V I P II,
 89, 14
 सकृत्वा प्राकृत कृच्छ्र V II, P I,
 328, 11.
 सकृत्वा गुरोर्भाषाम V II, P I,
 322, 11
 सकृद्भुक्त्वा तद्विज्ञानात् V II, P I,
 379, 16
 सकृद्बन्धो निपतति V I, P II,
 89, 17
 सकृद्वाह इदानीति V I, P II,
 89, 18
 सकन्याः क्वेवला. मृते V II, P II,
 230, 10
 सकुचेर. स वरुण V I, P I,
 448, 1.
 सखिभार्यो गुरोर्भाष्यो V. II., P II,
 265, 11.
 सखिभार्यो गुरोर्भाष्यो V II., P. II.,
 266, 2
 सखिभार्यो समारुह्य V II, P I,
 328, 10
 सखिभार्यो समारुह्य V. II., P I.,
 326, 16
 सखा भैक्ष्यादिना इण्ड V I, P II,
 160, 6.
 सख्युः पुत्रस्य च V. II., P. I.,
 310, 9; 311, 3; 325, 1.
 सखि-सयोनि-सगोत्रा- V. II., P. I.,
 325, 1
 सखि-सयोनि-सगोत्रा- V II., P I,
 311, 12.
 समुद्र मरिचाक्तं तु V. I., P. II.,
 379, 18.
 समच्छ्रित परम ध्यान V I, P I,
 362, 8
 समच्छ्रित्यन्त्रसा विमां V I, P. II.,
 89, 17
 समच्छ्रित्यन्त्रघोर V II., P I,
 421, 6
 समोत्रा चैवमस्या V I, P II.,
 72, 11
 समोत्रा चैवमस्यापयच्छेत् V. II.,
 P I, 337, 18
 समोत्रा च सदर्पा च V II, P. II.,
 271, 3
 समोत्राभिगामी V. II., P II.,
 270, 1
 समोत्रायु सुतस्त्रीषु V. II., P. I.,
 310, 13
 समहरी धारयति V. II., P. II.,
 248, 3.
 समर्षभ V. I, P I, 50, 6
 समुत्थे. क्रिया. कृत्वा V I, P. I.,
 331, 5
 समीरसर्षपै. क्षौम V. II., P. I.,
 189, 13.
 समुहं गुह उत्पन्न V II., P I.,
 16, 10.
 समोहत्याकृत पाप V I, P. I.,
 288, 1.
 समोहत्याकृत पाप V II., P. I.,
 247, 2.
 समुत् यावत्कं पीथ्या V. II., P. I.,
 64, 18.
 साम्बिदानन्स्वरूपम् V. I., P. I.,
 99, 3
 सान्द्रालोऽपि पूतास्या V I, P I.,
 268, 2.
 सान्द्रालस्वमाप्नोति V. I., P. I.,
 413, 5
 सान्द्रानुष्यतां गच्छेत् V. II., P. II.,
 246, 2.

- स चाऽर्वाक तर्पणात् कार्यः V I, P. I, 311 1
- सचैलां बहिराप्रुत्य V. II, P II, 110, 14
- सचेल वाग्यत स्नात्वा V II, P I, 207, 4
- सचैल स्नानमन्येषाम् V. I., P. II., 284, 4
- सचैलः सशिरा. स्नात्वा V II, P. I, 109, 16
- सचिवान्न सप्त चाष्टौ वा V I., P I., 163, 8
- सच्छास्त्राद्विधिनोदेन V I, P. I, 439, 8
- सजातीयगृह्वेव V I, P II, 40, 19
- सजातीयेष्वय प्राक्त्त V. II., P I., 48, 4
- सजातीयेषु वर्णेषु V. I., P II., 221, 12.
- स जीवजैव शूद्रत्वम् V II, P I, 19, 2.
- स जीवजैव शूद्रत्वम् V. I., P I, 51, 2; 150, 4
- सस्कृत्याञ्ज प्रजातव्य V I., P. I, 396, 15.
- सस्कृत्य भिक्षवे भिक्षा V. I., P. I., 406, 13.
- सस्कृत्य भिक्षवे भिक्षां V. I., P I., 407, 10
- सस्कृतिश्चानसुया च V I., P. I., 181, 7.
- सत्क्रिया-काल-पात्रादि- V. I., P II., 864, 7.
- सत्क्रियां देश-काली च V. I., P II, 364, 1
- स तु चान्द्रायण कुर्यात् V. II., P. I., 116, 11, 368. 6.
- स तु जातिविहीनेषु V II, P II, 229, 15.
- स तु जीवन् भवेच्छूद्रो V. I., P. II, 386, 7.
- सतत प्रातरुत्थाय V I., P. I, 260, 5
- सतत प्रातरुत्थाय V I, P I, 147, 7
- सततमादित्येऽङ्घ्रि V. I, P II, 314, 15.
- स तु त्र्यहेण शुद्धयेत् V II., P I., 118, 11.
- स तदा तद्गुणप्राय V. II., P. II., 215, 10.
- स तद्वधकृत द्वाभ्यां V. II, P. I, 248, 7
- स तातुवाच धर्मात्मा V. II., P. II, 211, 13.
- स तसकृच्छ्रसहितं V II., P. I, 25, 2.
- स तसकृच्छ्रसहितं चरेत् V II, P. II., 43, 9
- सति मूले V II, P II, 205, 8
- सत्य ज्ञानमनन्त V I, P I, 99, 13
- सत्य ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् V I, P. II., 134, 1.
- सत्यात्प्रच्यवमानाना V. I., P. I, 182, 11
- सत्यं स्वर्तेन V. I., P. I., 117, 11.
- सत्य दानं तपः शौचम् V. I., P. I., 217, 15.
- सत्यानृत V. I., P II, 170, 7.
- सत्यानृताभ्यामपि वा V. I., P. I, 340, 11
- सत्यानृत तु वाण्ड्यं V I., P. I, 341, 3.
- सत्येन तु विशुद्धयन्ति V II, P I, 236, 6.
- सत्येन तेनाञ्जमशेषमेतत् V. I., P. I, 134, 1.

सत्यं तेन मे भुक्तं V I, P I, 134, 4	सत्त्वं रजस्तमश्चति V II, P II, 215, 7
सत्यं योऽतने वदति V II, P I, 239, 1	सत्त्वस्य कर्मण धर्म V II, P II, 217, 4
येन योऽतने राजा V II, P I, 239, 21	स तु सान्त्वयन् कूचय V II, P I, 113, 8
सत्यपुत्रा वसेद्वाच V I, P II, 194, 6	स तस्मिन्नेव कर्तव्यो V I, P II, 68, 7
सत्यप्रवृत्ताश्च नराः V I, P I, 132, 6	स तस्योऽप्यव्येत्तुष्टिं V II, P I, 271, 5
सत्य-बाभ-सुखाऽनन्त- V I, P I, 95, 17	स तस्य दुष्कृतं वशा V I, P I, 110, 11
सत्यामन्यां सवर्णाया V I, P II, 115, 18	स तस्य व्रतं कुर्यात् V II, P II, 89, 10
सत्यामिव तु नात्राद्या V I, P II, 161, 6	स तस्यैव व्रतं कुर्यात् V II, P I, 27, 20
सत्यवचनं सन्तोषो V I, P II, 343, 15	स तस्य सुकृतं वशा V I, P II, 199, 15
सत्यं वदेल V II, P II, 174, 7	* * सत्सु विभ्रष्टु V I, P II, 449, 3
सत्यव्रतो भरद्वाजो V I, P I, 108, 8	सश कार्मिकूलं वश्यं V I, P II, 73, 11
सत्यस्य इह विभ्रश V I, P I, 132, 19	स वृथ्व्य उपतश्चत V I, P II, 285, 17
स तु यद्यन्यजातीयः V I, P II, 91, 4	सश आश्रयणं नाद्यात् V I, P I, 122, 8
सत्री च ब्राह्मणो नित्य V I, P II, 258, 3	सशान्ताः कुलीनाश्च V I, P I, 174, 11
सत्त्वरीक्षा च सर्वेषां V I, P I, 135, 2	सशान्तास्य च तथा V I, P I, 153, 19
सत्त्रिं व्रति ब्रह्मचरि- V I, P II, 257, 15	सशान मानं सत्तारैः V I, P I, 166, 4
स तीर्थफलप्राप्तोति V I, P I, 276, 11	सशो रवीतिना भाव्य V I, P II, 38, 9
सत्तिलं नाम-गोत्रेण V I, P II, 436, 9	सशोऽपहतसर्वसाः V II, P II, 236, 17
स तुल्यं भूणहत्यायाः V I, P II, 100, 9	सत्तिश्च निश्चिताचारः V I, P II, 359, 8
सत्त्वज्ञानव्रणान् सौम्यान् V I, P II, 157, 9	
सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं V II, P II, 215, 10	

- सद्य एव विशुद्धिं स्यात् V I P II, 230, 9
- सद्य एवाश्व- V II, P II, 68, 8
- सद्य. शौच तथैकाह V I, P II, 207, 11; 216, 7
- सद्येन पारौ सर्वाङ्ग V II, P II, 14, 9.
- सद्योजातां यथा नारी V I, P II 185, 11
- सद्योनि सशये पापे V II., P I 206, 10
- सद्यः पतति मांसेन V I, P. I, 485, 13.
- सद्यः प्रक्षालिको वा म्यान V I, P II, 142, 13.
- सद्योवधूनां V I, P. II, 82, 11
- सद्य शौच भवेत्तत्र V I, P II, 215, 13
- सद्य शौचमहत्तयह. V I, P II, 213, 12.
- सद्यः शौच सनाख्यात V. I., P II, 232, 2
- सद्य.श्राद्धी V. I., P II, 367, 9
- सद्यस्वप्रौढकन्यायां V I, P II, 245, 20
- सद्य म्यान प्रकुर्वति V. II., P. II, 144, 4
- स द्विजो वैश्यतामर्त V II., P. II., 211, 2
- सदैवोदरमुखः प्रात V I, P. I., 223, 13
- सदैव वा पर्ववर्जं V I, P II., 104, 12
- स दैवांश्च पितृश्चैव V. I, P. I., 431, 12.
- सदैवसोम्येदम् V. I, P. I., 100, 1.
- सदैव स्वपत पुसां V. I., P. I., 441, 9
- सदृश तु प्रकुर्याद्य V II, P I, 16 7
- सदृशानेव तानाहुः V I, P II, 119, 2
- सदृशो विवसच्छिद्र- V. I., P I, 193, 15.
- सदृश प्रीतिसयुक्त V II, P I, 46. 6.
- सदा सम्भवतः कार्यम् V. I, P II, 36, 4
- सदस्यं ससदशं V. I., P. I., 172, 13.
- स धर्मो यं विगर्हन्ते V. I., P. I., 88, 10.
- स नित्य हन्ति पापानि V. I, P. I, 256, 11.
- स नैव व्यभवत् V I., P I., 111, 8
- सन्धि समाधौ V I, P II, 167, 15.
- सन्निहत्यां गयायां च V. I., P II., 304, 10.
- सन्निमीलितवृङ् मौनी V I., P. I., 291, 15.
- सनाऽऽरमन् V I, P I, 126, 8
- स पक्षः सकल पुण्य V I, P II, 321, 21.
- सपिण्डीकरण कुर्यु V I., P II, 158, 2.
- सपिण्डीकरण कुर्यात् V. I., P. II., 453, 6.
- सपिण्डीकरण कुर्यात् V. I, P II, 452, 1
- सपिण्डीकरणान्त च V I, P II, 330, 8
- सपिण्डीकरणान्तं च V I, P. II, 330, 1
- सपिण्डीकरण तेषां V I., P II, 458, 13.
- सपिण्डीकरण तस्य V I., P II, 452, 22

- सपिण्डाकरण तस्या V I, P II, 151, 17.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वं V I, P II, 324, 9.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वं V I, P II, 416, 8.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वं V I, P II, 451, 7.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वं माता पित्रो V I, P II, 447, 3.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वक V I, P II, 451, 15.
- सपिण्डीकरणादूर्ध्वक V I, P II, 451, 5.
- सपिण्डीकरणश्राद्धम् V I, P II, 451, 20.
- सपिण्डता तु पुरुषे V I, P II, 222, 11.
- सपिण्डता तु पुरुषे V I, P II, 60, 13, 222, 16.
- सपिण्डानां तु सर्वेषाम् V I, P II, 242, 7.
- सपिण्डानं त्रिपक्षे स्यात् V I, P II, 468, 14.
- सपिण्डा-ऽपत्यकारेषु V II, P I, 311, 7.
- सपिण्डो वा सगोत्रो वा V II, P I, 43, 6.
- सपिण्डसन्तनिर्वाऽपि V I, P II, 462, 22.
- सपिण्डीकरणात् प्रेते V I, P II, 452, 10.
- सप्तागारं चरैःकैश्च्यम् V I, P II, 162, 13.
- सप्तागाराण्यपूर्वाणि V II, P II, 59, 8.
- सप्तागाराण्यसकल्पितानि V II, P II, 58, 5.
- सप्तागाराण्यं चरैःकैश्च्यम् V II, P II, 126, 1.
- सप्तजन्मानि कुटीं स्यात् V II, P I, 6, 20.
- सप्तम्यर्धगत्या युज्या V II, P I, 122, 6.
- सप्तभिश्चतस्रःश्यात् V I, P I, 173, 9.
- सप्तद्वीपवती भूमि V I, P II, 53, 1.
- सप्तद्वारावतीर्णी च V I, P II, 174, 10.
- सप्त पञ्च त्रिगर्भस्तु V I, P II, 231, 2.
- सप्तमीनर्भवा. कन्या V I, P II, 7, 8.
- सप्त पूर्वान सप्त परान V I, P II, 318, 9.
- सप्तभि पावमानोर्भ. V II, P II, 122, 5.
- सप्तमी नवमी श्वेत् V I, P I, 281, 13.
- सप्तमं ब्रह्मवर्चसकामम् V I, P II, 32, 1.
- सप्तमं मासि V I, P II, 21, 9.
- सप्तम्या श्वेत् कन्यार्थी V I, P II, 110, 11.
- सप्तम्यां तु ततो वासो V I, P I, 368, 6.
- सप्तम्यां रविभुक्तायां V II, P II, 281, 8.
- सप्तम्यां रविदारं च V I, P I, 355, 18.
- सप्तम्यां रविदारं च V I, P I, 355, 11.
- सप्तमी वामकठ्या तु V I, P I, 367, 14.
- सप्तमे वर्षे राक्षि V II, P II, 317, 17.

- सप्तमे ऽह्नि तृतीयं ऽह्नि V. I., P. II.,
118, 10
- सप्तमत्र V. II., P. II., 194, 3.
- सप्तमत्र तथा कुर्यात् V. II., P. I.,
86, 10
- सप्तमर्षे V. I., P. II., 300, 11
- सप्तर्षीणामगम्याष्टभाना V. I., P. II.,
71, 16
- सप्तर्षीनि प्रष्टत कृत्वा V. I., P. I.,
157, 1
- सप्तवित्तागमा धर्म्या V. I., P. I.,
339, 1
- सप्तविंशतिका कार्या V. I., P. I.,
309, 12
- सप्त षट् पञ्चाभि पुण्ड्र V. I., P. I.,
267, 4.
- सप्तमेन तु कृच्छ्रां य V. II., P. I.,
31, 4
- सप्तहस्तेन वंडन V. II., P. II.,
36, 1
- स पापिष्ठो विवाहानां V. I., P. II.,
85, 6.
- स पारयन्नेवशयस V. II., P. I.,
47, 6.
- सपवित्रेण पाणिना V. I., P. I.,
295, 1
- सपवित्रेण हस्तेन V. I., P. I.,
248, 13
- सम्बन्धिनः स्त्रियो गत्या V. II., P. I.,
328, 7
- सम्बन्धि बान्धवादीनाम V. I., P. II.,
329, 17
- सम्बन्धासत्तिमालोच्य V. I., P. II.,
466, 19
- स ब्रह्मपरमप्येति V. I., P. I., 310,
16
- स भूत्वाधनिन्दां वक्षे V. II., P. II.,
210, 1.
- स भ्रूणहा सुरापश्च V. I., P. I.,
128, 8
- सभार्यस्तु शुचिं खातो V. I., P. I.,
379, 6
- स भवेत्सूकरो ग्राम्य V. II., P. I.,
377, 6
- सम्भाव्यैवसूकृत्वान् V. I., P. I.,
12, 1
- समा वा न प्रवेष्टव्या V. I., P. I.,
16, 5
- समासु चैव सर्वासु V. I., P. I.,
327, 9
- समीक्ष्य धर्मविकृद्ध्या V. II., P. I.,
237, 6.
- समाजांस्वराम्पन्न V. I., P. I.,
161, 11
- समाच्छिद्य तु तां कन्या V. I., P. II.,
90, 19.
- स मूढो नरकं याति V. I., P. I.,
352, 11
- समुत्कर्षेऽनुंत V. II., P. II., 107, 9
- समता चैव सर्वस्मिन् V. I., P. II.,
194, 2.
- समित् पुष्प-कुशा-ऽऽज्या-ऽम्बु- V. I.,
P. I., 330, 2.
- समित् पुष्प-कुशादीनां V. I., P. I.,
337, 18.
- समस्य ब्राह्मणैर्गच्छेत् V. II., P. II.,
83, 7.
- समस्वमागतस्यापि V. I., P. II.,
328, 1.
- समुत्सृजेद्द्रवताम् V. I., P. II.,
427, 2.
- समता सौम्यता V. I., P. II.,
313, 9.
- समृद्धिं तत्र जानीयात् V. II., P. II.,

समुद्रगानधीतीरे V. I., P. II., 304, 11.	समाप्ति प्रेततन्त्रस्य V. I., P. II., 291, 1
समुद्रदर्शनाद्वाऽपि V. II., P. I., 15, 20	समेऽपुमान पु स्त्रियोर्वा V. I., P. II., 101, 17
समुद्रयानादिस्त्रिमाष्ये V. I., P. II. 311, 6.	समाप्य त्रौकिक पिण्डान V. I., P. II., 291, 7
समुद्रयात्री बन्दी च V. I., P. II., 350, 18	समाप्य वेद शुनिशम V. I., P. I., 157, 19
समुद्रयात्री वान्तारो V. I., P. II., 359, 3	सम्भितानि दुराचारो V. I., P. II., 389, 22
समुद्रो वा षष्ठ V. I., P. I. 313, 2	सममन्त्राह्वये वान V. II., P. II., 60, 10
समुद्रे सनता यानि V. I., P. I., 201, 8	सममन्त्राह्वये वानं V. I., P. I., 180, 17
समुद्रसयानम V. II., P. II., 135, 12	सम्यक् पञ्चमहायज्ञे V. I., P. I., 413, 12
सम-विशुण साहस्रम V. II., P. II., 65, 11	सम्यक् पालयिता भाग V. I., P. I., 11,
समानगोत्र-प्रवरा V. I., P. II., 72, 16.	सम्यक् पालयिता भाग V. I., P. I., 152, 10
समाऽन्ते सामयज्ञानां V. I., P. I., 168, 9.	सम्यग्वाचस्य तौयन V. I., P. I., 210, 14
समानोदकभावस्तु V. I., P. II., 222, 17	समयाना च भेत्तार V. I., P. II., 308, 10
समानानि विज्ञानीयात V. II., P. II., 78, 1.	समय नातिक्रामेत V. II., P. I., 367, 15
समानप्रवरा चैव V. I., P. II. 63, 21	समयश्चारि साधूना V. I., P. I., 137, 11
समानप्रवरा चैव V. II., P. I., 337, 15	समर्णे धनमुद्वुष्य V. I., P. II., 353, 21
समानाय स्वाहेति V. I., P. I., 418, 8.	समर्णे पण्यमाह्वय V. II., P. I., 386, 10
समा निरुक्ता चैव V. I., P. I., 457, 5	समरविजय कौञ्ज V. I., P. II., 311, 6
समानवर्णास्तु V. I., P. II., 120, 1	समर्थस्तीर्थाश्रित्वाऽर्थे V. I., P. II., 111, 14
सामानाशौचसम्पाने V. I., P. II. 24, 1	समालिङ्गेन स्त्रिय वाऽपि V. II., P. I., 315, 16
समाने सर्वहस्तेन V. I., P. I. 418, 22	

समूला. पिष्टवन्त्या V I, P I 255, 6	सर्विक्रम्यु V I, P II, 307, 3
समावृत्ता V I, P II, 134, 10	सर्पस्य नकुलस्याथ V. II, P II, 179, 9
समावृत्तन सर्वे V I, P I, 55, 17	सर्पदन्ता नायमात्र दद्यात् V. II, P I, 87, 2
समे शुर्चा V I, P I, 11, 6	सर्पे व्याघ्रहनेषु V. II, P I, 247, ..
समवस्कन्वयेच्छैन V I, P I 459, 10	सर्वे एते पुण्यलोकाः V I, P I, 50, 7
समम्हानां च कार्येषु V I, P I, 163, 12	सर्वकतुयाजिनाम् V I, P I, 421, 9.
समम्हानिर्व्याहृतिभिः V I, P II, 399, 11	सर्वकामांस्तथा विद्या V. I, P. II, 315, 9
समं स्यादभ्रुतस्यान V I, P II, 302, 11	सर्वे कर्माऽपसव्येन V I, P. II, 417, 3.
स मन्त्रालयमज्ञ रयान V I, P II 319, 8	सर्वाङ्गेषु V. II, P II, 100, 4
समाहृत्य तु तङ्क्य V I, P II, 42, 14	सर्वाङ्गरेष्वधीकारो V. II., P. I, 66, 10
स याति नरक पार V II, P I, 229, 2	सर्वकाल तिलै स्नान V I, P. I, 251, 10
स याति नरक पार V II, P II, 268, 1	सर्वकालयुवस्थान V I, P I, 302, 1
स याति नरक पार V I, P I, 179, 16	सर्वाङ्गुली निमिरी V II, P II, 236, 13
स याति नरकान घोराण V I, P I, 441, 11	सर्वाङ्गरीणी पाशास्ता V II, P II, 210, 7.
स याति नरकान घोराण V I, P II, 177, 15	सर्वभासप्रमाणम् V. II., P. I, 299, 21.
स यदाऽवा समीपे स्यात् V I, P II, 413, 12	सर्वे न्यान्ते पञ्चगव्यं पिबेद्युः V. II., P I, 442, 4
स यद्यनेन V I, P II, 107, 10	सर्वे चैव त्रिदण्डिन V. I., P. II, 173, 9
स राजभयमाप्नोति V II, P II, 231, 4.	सर्वजलजमासाक्षने च V. II, P. I, 399, 8
स राजसो मनुष्येषु V. II, P II, 214, 16	सर्वेण तु प्रयत्नेन V I, P. I, 464, 7
सुरितोऽथ मनुष्याथ V. I, P. I, 356, 16.	सर्वाण्येतानि शुद्धानि V. II., P. I, 191, 1

- सर्वाण्यस्वाभिकान्याहुः V I, P II, 303, 11.
 सर्वाण्यहानि सन्तिष्ठन् V II, P I, 301, 5
 सर्वे तत्तम्य वेदाग्निर् V II, P II, 155, 8
 सर्वतो धर्मपट्टभागो V I, P I, 453, 11.
 सर्वे तत्रिष्कल याति V I P I, 323, 10
 सर्वत प्रतिगृह्णीयात् V I, P I, 202, 17
 सर्वत प्रतिगृह्णीयात् V II, P I 114, 6.
 सर्वत्र सर्वपापेषु V II, P I 461, 15
 सर्वे तस्याऽऽहृता धर्मा V I P I, 377, 12
 सर्वथा वर्तते यज्ञ V I, P I, 313, 15
 सर्वधर्मसमुद्देशो V I, P I, 107, 19.
 सर्वान् कामान् वैश्वे V I, P II, 314, 17
 सर्वान् कामान् वैश्वे V I, P II, 313, 20
 सर्वान् कामान् वैश्वे V I, P II, 319, 2.
 सर्वान् कामान् वैश्वे V I, P II, 314, 7
 सर्वान् कामान् श्रवणे V. I, P II, 311, 18.
 सर्वेन्द्रियाणां चापल्यं V I, P II, 424, 15
 सर्वान्मानुमतिश्च V. II, P. I, 413, 1
 सर्वान् पञ्चनखांस्तथा V I, P II, 388, 19.
 सर्वान् भित्तुगणान् सम्यक् V I, P I, 388, 1
 सर्वाश्च प्राणिन स्थूलान् V II, P. I, 211, 2
 सर्वान् लोकान् V I, P II, 151, 2
 सर्वपिता च V I, P I, 59, 1.
 सर्वे पुत्राभि तत्त्वेन V II, P I, 211, 16
 सर्वे पुनाति धर्मात्मा V II, P II, 185, 9
 सर्वे पुनन्तु मे पाप V II, P II, 193, 6
 सर्वपापप्रशमन V II, P II, 162, 13
 सर्वपापप्रसक्तो ऽपि V II, P II, 162, 1
 सर्वपापविनिर्मुक्तो V I, P I, 216, 4
 सर्वपापेषु सर्वेषां V II, P II, 191, 14
 सर्वपापापह्ना जमुर् V II, P I, 428, 18
 सर्वपापहृता दिव्यो V II, P II, 191, 10
 सर्वोपायैरग्राभ्या स्यात् V. I, P II, 86, 11
 सर्वे प्रकृत वश्या V I, P II, 421, 3.
 सर्वे पर्युषित भोज्यं V I, P II, 383, 9
 सर्वे भैक्षभुजस्तस्य V I, P. II, 189, 6
 सर्वाभक्ष्य- V II, P II, 212, 15.
 सर्वभक्ष्यापू- V. I, P I, 420, 12.
 सर्वभूतहित. शान्तः V I, P. II, 181, 2.
 सर्वैर्यो भूतेभ्यः V I, P. I, 384, 7.
 सर्वाभावे क्लियं कुर्यु V. I, P. II, 463, 10

सर्वाभिवे स्वय पत्न्य. V. I. P. II., 453, 1	सर्वेषां तत्समं तावत् V. I., P. I., 124, 8
सर्वाभिश्च गिरः पश्चात् V. I., P. I., 203, 1	सर्वेष्वेतेषु V. II., P. II., 5, 11.
सर्वमच्छिद्रमिभ्युक्त्वा V. I., P. II., 421, 5	सर्वेषां तु विदित्वेषा V. I., P. I., 460, 2
सर्ववृणमयभाण्डभेदनम् V. II., P. I.,	सर्वेषां तु विशिष्टेन V. I., P. I., 403, 13
सर्वमन्त्रमुपाश्रय V. I., P. II., 128, 10	सर्वेषां पशुजानानां V. II., P. I., 339, 17
सर्वमभ्युभयेद्वृद्धम् V. II., P. I., 190, 3	सर्वेषामप्यभवे तु V. I., P. II. 189, 12
सर्वमायजनं पुण्य V. II., P. II., 201, 11	सर्वेषामप्यशौचानां V. II., P. I., 192, 14
सर्वमथ विपादश्च V. II., P. I., 107, 13	सर्वेषामेव दानानां V. I., P. I., 191, 3
सर्वमर्तानि षुञ्जामा V. I., P. I., 258, 18	सर्वेषामेव भूतानां V. II., P. I., 249, 1.
सर्वानुमतिं कृत्वा V. I., P. II., 200, 18.	सर्वेषामेव यागानाम् V. I., P. I., 132, 5
सर्वलक्षणशुक्तापि V. I., P. I., 130, 1.	सर्वेषामेव वर्णानां V. I., P. II., 463, 13
सर्वं लब्धं V. I., P. II., 42, 2.	सर्वेषां वा V. I., P. II., 95, 17.
सर्वं वा एतेन V. II., P. II., 33, 6	सर्वेषां वा गद्यम् V. I., P. II., 33, 2.
सर्वं वाऽपि चरेद् धाम V. I., P. II., 12, 1	सर्वेष्वेतेषु द्विजानां V. II., P. I., 370, 2
सर्वव्यञ्जनसमुक्तं V. I., P. II., 192, 8.	सर्वेषु वेदेषु V. I., P. II., 168, 1.
सर्ववर्णेषु नृत्यासु V. I., P. II., 118, 16	सर्वेष्वेषापरपक्षस्य V. I., P. II., 317, 10.
सर्ववर्णेषु वायावा V. I., P. II., 220, 5	सर्वेषां वर्णानाम् V. II., P. II., 65, 8.
सर्वावश्यकाश्रमानेषु V. I., P. I., 419, 11	सर्वेष्वेव व्रतेष्वेव V. II., P. II., 170, 14
सर्वाश्चेय प्रजा नित्य V. I., P. I., 453, 18	सर्वेषां वा शूद्राम् V. I., P. II., 95, 17.
सर्वेषां चैव नास्ति कथं V. II., P. II., 238, 17	सर्वेषां स्नेहपक्वानां V. II., P. II., 117, 6.
सर्वेषुत्तमवर्णानाम् V. I., P. II., 219, 15	सर्वे सुकृतमादत्ते V. I., P. I., 402, 8.
	सर्वसङ्गनिवृत्तस्य V. I., P. II., 235, 5.

- सर.सु वैश्वानरेषु V. I. P. I., 269, 7.
 सर्वा. समुद्रगा पुण्या V. II., P. II.
 201, 7.
 सर्वासामिव विद्याना V. II., P. II.,
 119, 9.
 सरस्वती च माद्यान्हे V. I., P. I.,
 289, 12.
 सरस्वती तथा कृष्णा V. I., P. I.,
 290, 3.
 सरस्वती विष्णुरूपा V. I., P. I.,
 290, 5.
 सर्वभूतेनापि कर्तव्य V. II., P. I.,
 6, 16.
 सर्वस्य वा वैश्वदेवे V. II., P. II.,
 69, 9.
 सर्वस्य वा वैश्वदेवे V. II., P. II.,
 55, 1.
 सर्वस्यथाऽपि कार स्यात् V. I., P. I.,
 161, 19.
 सर्वपा-राज्ञाकाभ्याम् V. I., P. II.,
 371, 2.
 सरीसृपादिभेदेन V. II., P. II., 243,
 4.
 सर्वेषां निश्चितं यन् स्यात् V. II., P. I.,
 236, 16.
 स वा एष V. I., P. I., 106, 13.
 स विज्ञातस्तु कालेन V. II., P. I.,
 125, 2.
 स वपिक स्वर्गमाप्नोति V. I., P. I.,
 479, 13.
 सविदद्योतनात् सैव V. I., P. I.,
 289, 15.
 स वै देवलको नाम V. I., P. I.,
 188, 9.
 सवै मूढो न सम्भाष्यो V. I., P. I.,
 151, 7.
 सव्य गौतम-शाण्डिल्यौ V. I., P. II.,
 432, 16.
 सव्य आवाय पात्रे तु V. I., P. II.,
 1-7, 10.
 सव्य जानु ततोऽन्वाह्य V. I., P. I.,
 3-9, 19.
 सव्य जान्वाह्य क्षत्रं कं V. I., P. II.,
 2-7, 12.
 सव्योत्तराभ्या पाणिभ्या V. I., P. II.,
 1-9, 16.
 सव्येन वैश्वकार्याणि V. I., P. I.,
 351, 16.
 सव्येन वैश्वदेवार्थं V. I., P. II.,
 3-1, 8.
 सव्येन सव्य स्पष्टस्य V. I., P. I.,
 327, 20.
 सव्ये सुव गृहोऽर्थाऽभिमतं V. I., P. II.,
 37, 1.
 सव्याहृति का गायत्री V. I., P. II.,
 121, 12.
 सव्याहृति प्रणवका V. II., P. II.,
 150, 3.
 सव्याहृति सप्रणवा V. I., P. I.,
 292, 1.
 स वायुमागच्छति V. I., P. II., 269, 4.
 स वायुभिवात्मान V. I., P. I., 126,
 9.
 सवर्णाभिमन रक्त V. II., P. II.,
 270, 11.
 सवर्णाऽपि द्विजार्त्तानां V. I., P. II.,
 94, 12.
 सवर्णाना तु सर्वेषा V. II., P. I.,
 419, 13.
 सवर्णान्या ह्यनाहुतौ V. I., P. I.,
 136, 2.
 सवर्णेभ्यो जल देय V. I., P. I.,
 358, 12.
 सवर्णेभ्य सवर्णासु V. I., P. II.,
 118, 12.
 सवर्णामधिकवर्णा V. II., P. I.,
 161, 19.

- सवर्णमनुरूपं च V I, P II, 80, 13
सवर्णस्याशौचं V II, P I, 120, 9
सवर्णान् विधौ धर्म्ये V. I, P. II,
115, 19
सत्रतस्तु शुना वष्ट V. II., P I,
61, 17
स वै वार्ध्नीणम. प्रोक्त V I., P. II.,
372, 21
स वै वार्ध्नुषिकानाम V. II., P I.,
386, 10
स वै वार्धुषि सौनाम V I, P II.,
353, 29
स वै शरीरी प्रथम V I, P I., 106,
2
सवृष गोशतं तेन V. I, P I., 216,
11
सवृषण निभमुत्कृत्य V II., P I.,
313, 15
स वैष्णवपद याति V. I., P I.,
281, 8
सवासा जलमाद्भुत्य V I., P. II
229, 11, 235, 18.
सवासा जलमाद्भुत्य V. II., P II.,
140, 8.
स शिखीस्त्रुच्यते विद्वान् V. I., P. II.,
169, 5.
सशिखं वपनं कृत्वा V I, P. II.,
168, 10
सशिखं वपनं कृत्वा V II., P. I.,
289, 5
सशिखं वपनं कृत्वा V II, P II.,
11, 8.
सशिखं वपनं कृत्वा V II, P I.,
244, 1
सशिखं वपनं कृत्वा V II., P II.,
121, 12
सशिखं वपनं कृत्वा V II, P I.
345, 7
सशिखं वपनं कुर्यात् V II, P I.,
253, 2
स शूद्रवद् बहिः कार्यः V I, P I.,
152, 11
स श्रीकलैरशुपहं V II, P I, 180,
12
स षडङ्गं ब्रह्मचर्यं V II, P I.,
323, 12
स साधुभिर्बाहिष्कार्यः V I, P I.,
13, 2
स साधुभिर्बाहिष्कार्यो V II, P. II.,
103, 8.
सस्यापहारी V II. P. II., 259, 6.
सस्यान्यन्यानि वा हत्वा V II, P. II.,
256, 1.
स सान्वयं शूद्रसमं V I, P. I.,
151, 11
स स्त्रीषु ५ सावसुपासीत् V I., P. II.,
103, 7
सहस्रपरमां देवी V I, P I., 708, 7
सहोदजोऽपविद्धश्च V. II., P I.,
47, 13
सह द्विजैश्च भुक्तेन V II, P I.,
66, 17
सह धर्मं चरेत्तेन V I, P II., 80, 14.
सह पुत्रम् V I, P I., 173, 3
सह पुष्पावकोन महावेवम् V. I, P I.,
372, 20
सहीभौ चरता धर्मम् V. I, P II.,
84, 18
सह यज्ञा. प्रजा सृष्टा V. I, P I.,
159, 10
स होवाच V I, P I., 10, 10.
स होवाच महिमान एवैषाम् V I.,
P I., 206, 2
स होवाच याज्ञवल्क्य V. I, P II.,
166, 17
सहस्रगुणितं दानं V I, P I.,
192, 19

सहस्रगुणनाह्वय V I, P I, 124, 13	सा चाऽमेविधिषुर्ज्ञेया V I, P II, 307, 11
सहस्राणि सहस्र इत्यनुवाक V I, P I, 30, 8	सा चैत पुन प्रदुःखेन V II, P I, 351, 9
सहस्रजसा सा देवी V I, P I, 319, 8	सा तिभिस्तस्य कर्तव्या V I, P II, 352, 18
सहस्राणि सहस्रश इति V I, P I, 374, 13	साथि काना कल्प बुद्धकते V I, P I, 184, 11
सहस्रं तु अपद्वेय्याः V II, P I, 411, 6	सा तु सन्ध्या समाख्याता V I, P I, 288, 16
सहस्रं तु पितृन माता V I, P I, 432, 15	सावित्र्या परिभ्रता सन्ध्याम V I, P I, 297, 17
सहस्रपरमा V II, P II, 139, 1	साधु जन V II, P II, 238, 1.
सहस्रपरमा देवा V II, P II, 156, 2	साधु चाऽपनिव विप्र V I, P II, 199, 14
सहस्र मानस. प्रोक्त. V I, P I, 395, 4	साधुना च यथायुत्तम V I, P I, 413, 17
सहस्र शत कोटीनाम V I, P I, 397, 15	साध्यन्ती नगस्तत्र V I, P II, 83, 5,
सहस्रशीर्षात्रापी च V II, P II, 107, 13	सा भावनी जायतेऽगुष्ठी V II, P I, 31, 11
सा कन्या वृषली ज्ञेया V II, P I, 159, 4.	सा र्षिनामैव नारीणाम V II, P I, 38, 10
साक्षाच्चतुर्युण चैव V II, P I, 426, 17	साऽनुजाप्याऽभिविस्तव्या V I, P II, 411, 7
साक्षात्स्पर्शे तु यत्प्रोक्त V I, P I, 279, 2	सान्नानि ह यक्ष्यमाणम V I, P II, 8, 7
साक्षाद्देवेन V II, P II, 284, 12	सान्त्तपन द्वितीयोऽङ्क V II, P I, 336, 7
सामिकस्तु यदा कर्ता V I, P II, 152, 17	सान्त्तपन प्रकुर्वीत V II, P I, 327, 9
सा गोत्राद्भूयते नारी V I, P II, 63, 7.	सालिभ्यमस्मिस्तोत्रे च V I, P I, 275, 2, 284, 13
साङ्गोपाङ्गोस्तथा वेदान् V I, P I, 102, 11	सालिभ्ये विषयाणा च V I, P II, 186, 3
साङ्गुष्ठ ब्राह्मण्या V I, P II, 98, 11	साधयेद्विधानार्थान V I, P I, 338, 6
सा चाऽमेविधिषुर्ज्ञेया V II, P I, 31, 6.	साधारणस्त्रियां नास्ति V II, P I, 324, 12.

- सापराधमथाशोक्य V I, P I, | साय-प्रातस्त्वज्जम् V I, P II.
654, 19 13, 15
- सा प्रशस्ता द्विजातीना V I, P II, साय-प्रातस्त्वज्जम् V I, P I, 423, 5.
62, 21 साय प्रातस्तयैवाक्त V II, P II,
173, 12
- साभिष्ठा हिंसिता जया V I, P II, साय प्रात सदा सन्ध्यां V I, P II,
190, 19 165, 1.
- सा भर्तृपरमा तिम्य V II, P I, सायमग्निश्च मय्युम्वा V I, P I,
57, 16. 296, 6.
- साऽमृताऽपि हि तेनैक्य V I, P II, साय मन्त्रवशाच्चम्य V I, P I,
156, 18 296, 12
- सामानि V II, P II, 157, 9 साय सङ्गोपनार्थं तु V II, P I,
459, 13 256, 3
- सामान्यदक्षिणां लब्ध्वा V II, P II, सायसन्ध्यासुपस्थाय V II, P II,
220, 2 160, 8
- सामानि सरहस्यानि V II, P II, सार्धं चान्वायण मास V II, P I,
159, 16 421, 4
- साम्परायिककल्पेन V I, P I, सार्धप गन्धतैल च V I, P I,
458, 4 283, 8.
- सामर्थ्यं सति कुर्वीह्वर V I, P I, सारसैकशफान् हसान V II, P I,
178, 9 407, 1.
- साय व्यक्त तथा पादः V II, P II, सारस चाष-भासौ च V II, P I,
173, 2 79, 13
- साय द्वाविंशतिर्प्रासाः V II, P II, सारम रज्जुवाल च V I, P II,
172, 1 387, 6
- साय प्रातर्द्विजातीनाम् V I, P I, सा ऽहन्धनीसमाचारा V II, P I,
123, 1 54, 17
- सायप्रातर्दिनार्धं स्यात् V II, P II, सार्धवर्षिकमन्त्राय V I, P II,
173, 7 427, 1.
- साय प्रातर्वैश्वदेव V I, P II, सालकट V II, P II, 188, 6.
254, 11 सावित्री च जपेन्नित्य V II, P II
- साय प्रातर्वैश्वदेव V I, P I, 170, 7. सावित्री च जपेन्नित्य V II, P I
380, 11 244, 12.
- साय-प्रातश्च जुह्व्यात् V I, P II, सावित्री पतिता यस्त्य V II, P II
39, 10. 121, 11.
- साय-प्रातश्चतुरश्वतुः V II, P I,
301, 9 •

सावित्रीपतिता ब्राह्म्या V I P I 53, 4	सा सद्य सन्निरौद्ध्या V I, P. II, 11
सावित्री रतिता ब्राह्म्या V I P II, 11, 1	सा सन्ध्या वषट्प लेया V I, P. I, 24, 8
सावित्री प्रणव V I P I, 30, 12	सा सम तन्मरु यावत V II, P I, 10, 21
सावित्रीभात्रसाम्भु V II, P I, 217, 13	सा स्वर्गमाश्रयानेन V II, P. I, 1, 5
सावित्रीमणुषीं कृष्टे V II P II, 101, 5	सिद्धा कनात्र य मभा V I, P II, 100, 8
सावित्र्या भूपम V I P I 371	सिद्धमवेष्टु नीर्षेषु V I, P. I, 309, 11
सावित्र्या चिचन कुर्यात् V I P II 30, 1	सिद्धमन्न न कुर्यात् V I P II, 13, 30
सावित्र्या वृत्तकामांशु V I P II 38, 10	सिद्धात्तु भुम्भवा V II, P I, 100, 9
सावित्र्याभिर्मा ज्ञानम V I P I 246, 6	सिद्धा भुम्भवा पराक V II, P. I, 117, 9
सावित्र्यष्टसहस्र V II, P II 83, 1	सिद्धिमहाय सस्यङ्गन V I, P II, 129, 19
सावित्र्यष्टसहस्र तु V I P II, 118, 1	सिद्धमन्न तथा सार्य V. II, P. I, 110, 1
सावित्र्यष्टसहस्र तु V II, P II 11, 3.	सिद्धमन्न भस्तराने V I, P II, 188, 18
सावित्री व्याहृतीश्रौच V II, P II 191, 1	सिद्धार्जवकृत्य विप्र V II, P. I, 118, 9
सावित्री व्याहरेद्वापि V. II, P I, 118, 14	सिद्धम्यर्जोद्व्यम्य V I, P I, 309, 17
सावित्रश्च जयन्तश्च V I P I 358, 1	सिद्धमयिद्धया समो भुम्भवा V I, P I, 61, 8
सावस्वसि कुमारिश्च V I, P I, 405, 3.	सिद्धमयिधाम V II, P I, 142, 16.
साधवः क्षीणवाषा स्यु V I, P I, 144, 2.	सिन्धाम्नांरि V I, P II, 307, 1.
सा इथेनी ज्ञायते सज्जन V II, P II, 228, 7	सिन्धु सौराष्ट्र सोत्रीरान V. II, P II, 147, 5
सा सचैलाऽवगाह्याऽऽप V II, P I, 169, 19	सिन्धानि सुमन्धीनि V I, P. II, 391, 7
सा सद्य सन्निरौद्ध्या V II P I, 357, 12	सिंह मे मन्थरिन्धेतन V. II, P. II, 133, 13

सिंह व्याघ्रर्ष शरभा V I P II, 388, 13	सुपुगं च सुपन्नं च V. I, P I, 431, 12
सिंह-व्याघ्र वृक्षाणां च V II P I, 92, 5	सुसा मत्तां प्रमत्ता वा V. I, P II, 85, 5.
सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च V II P II, 218, 2.	सुसवत् वर्तते नित्य V. I., P. II., 186, 9
सिंहस्थौ गुरु भीमौ चैव V I. P II, 309, 6	सुस्वा क्षुत्वा च भुक्त्वा च V. II, P. II., 104, 12
सीदते द्विजमुग्धयाय V I P I, 178, 8	सुस्वा क्षुत्वा च भुक्त्वा च V I, P I., 239, 11
सीदश्चेत् प्रनिगङ्गीयान् V I, P I., 197, 12	सुपरीक्षितमन्त्राद्यम् V. I, P. I., 471, 7
सीमन्तोन्नयन कर्म V I. P II, 22, 1.	सुप्रक्षालितचरणतलो V. I, P I, 440, 13.
सीमन्तोन्नयने चैव V I, P II., 461, 9.	सुमन्तु कश्यपो बभु V. I., P. I., 108, 7.
सुखानि धार्मिकोऽमुष्ट V. II, P II, 211, 7.	सुमन्तु-जैमिनिकृता V I., P I, 109, 7.
सुखेन भुङ्क्ते विप्रो हि V. I., P. I., 417, 5.	सुमन्त्रिणः प्रकुर्वीत V I., P I, 163, 3.
सुखं ममैतत्परिणामसम्भव V I, P. I., 433, 15	सुरापो V. II., P II, 253, 9.
सुगन्धिमिस्तथा द्रव्यै V. I., P. II., 241,	सुरापो V II, P II, 252, 16.
सुगन्धिमस्त्यमास च V I, P. II, 369, 15.	सुराप V II., P II, 165, 1.
सुगन्धायाम V. II., P. II., 306, 2.	सुरां पीत्वाऽसु निर्मज्ज्य V II, P II., 166, 2.
सुगुर्वप्यपहन्त्यनो V. II., P. II, 165, 11	सुरापाने कामकृते V II., P. II, 81, 6
सुदशेषु च भुञ्जीयात् V I, P. II 7, 4	सुरापानेन तज्जुल्यम् V. I., P. I, 426, 12
सुतविन्यरतपत्नीक V. I., P. II, 137, 15.	सुरापानेन तज्जुल्यम् V. I., P I, 426, 9
सुवूरात् परिहर्तव्यै V. I, P II., 225, 15	सुरापानापनुत्त्यर्थं V II, P II., 82, 7.
सुवूरात् परिहर्तव्यै V. II., P I, 21, 1	सुरापाने ब्राह्मणः V II, P II., 82, 10.
सुपर्ण निप्रा V I, P I, 209, 3	सुरा पिबेति स व्यक्तम् V. I, P I.; 325, 4.
	सुरा पिबेति वक्तव्यम् V I., P I, 325 4.

- सूतके तु समुपसं V I, P II, 211, 16.
- सूतके तु सपिण्डानां V I, P II, 212, 11
- सूतकेनैव शुद्धिं स्यात् V I, P II, 230, 18
- सूतके मृतकं चंस्यात् V I, P II, 261, 8
- सूतके मृतके चैव V I, P II, 210, 16
- सूतके मृतके चैव V I, P I, 302, 11
- सूतकं मातुरेव स्यात् V I, P II, 212, 15 259, 16
- सूतिकायां मृताया तु V II, P I, 170, 4
- सूतिकावासनिलया V I, P II, 214, 13.
- सूतकं सकलं मातु V I, P II, 231, 13
- सूतिकं सूतिकां नारी V. II, P I, 109, 14.
- सूतके सूतिकावर्जं V I, P II 212, 8
- सूतके सावित्र्या V I, P II, 210 19
- सूत्रमन्तर्गतं येषा V I, P II 168, 19.
- सूत्रं सलोमकं चंस्यात् V I, P II 38, 15.
- सूपकारेण यत् कर्म V I, P II 255, 17.
- सूर्मा ड्वलन्ती वाऽऽश्लिष्य V II, P. I 314, 12
- सूर्मा ड्वलन्ती वाऽऽश्लिष्य V. II P. I, 315, 4
- सूर्मा ड्वलन्ती वाऽऽश्लिष्येत् V. II P I, 315, 19.
- सूर्ये कन्यागते आह V I, P II, 323, 21
- सूर्यग्रहणतुल्या तु V I, P. I, 280, 15
- सूर्यग्रहे तु नाग्नीयात् V. I, P. I, 436, 6
- सूर्यादिवेव-भूतेभ्यो V I, P II, 192, 9
- सूर्याप्रकाशे V II, P II, 237, 9.
- सूर्यादये तु य शेते V II, P II, 117, 9
- सूर्यो नां दिव सूक्तं V II, P II, 281, 1.
- सूर्याभ्युदितो V II, P II, 148, 2.
- सूर्याय V II, P II, 188, 1.
- सूर्यश्च V I, P. I, 155, 7.
- सूर्यस्य त्रिर्नमस्कारम् V. II, P II, 49, 2
- सृगालयोनिं प्राप्नोति V II, P I, 36, 6
- सृगाल-वृक-गो-विप्रै V II, P I, 67, 5
- सेनापति-बलाध्यक्षौ V I, P I, 458, 14
- सेवया हि धनं लब्ध्वा V I, P. I, 482, 2.
- सेवा श्ववृत्तिराख्याता V. I, P. I., 341, 4.
- सेहं निदानवाप्नोति V II, P. I, 36, 4
- सैव तत्र-प्रशस्ता स्यात् V I, P. I, 227, 13
- सैषा चित्रा V. I, P I, 107, 2
- सोऽकामयत् V I, P I, 103, 14.
- सोऽग्निर्भवति वायुश्च V I, P I., 448, 5
- सोऽग्निवारिमहायात्रां V. I., P. II., 229, 7.

- स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति V I, P II, 318, 12
- स्त्रियश्चाऽपुरुषा मार्ग V I, P I, 474, 17
- स्त्रियश्च रतिसमर्गे V II, P I, 191, 13
- स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन V II, P II, 255, 2
- स्त्रियाः शुक्लेऽधिकं स्त्री स्यात् V I, P II, 101, 12
- स्त्री शूद्रौ नाभिभावेन V II, P I, 301, 1
- स्त्रिय सर्वत V II, P I, 189, 10
- सुकृपाणि कर्मविज्ञानम् V I, P I, 330, 10
- सौत सु विधियत स्वात्वा V I, P I, 280, 18
- सौतसां भेदकश्चैव V I, P II, 371, 8.
- स्थण्डिले पशक कृत्वा V I, P I, 366, 4
- स्थाणु-पाषण्ड-राणिका V II, P I, 380, 8
- स्थिते तिष्ठेद्भुजैश्च याते V I, P I, 152, 3
- स्थित्यर्थात्तदधिकं गृह्णन् V I, P I, 199, 3.
- स्थितिरविलिखन्-V I, P II, 313, 5
- स्थितिर्हि सत्ये धर्मस्य V I, P I, 129, 4
- स्थाना-ऽऽसनाभ्यां V II, P II, 136, 2.
- स्थाना-ऽऽसनाभ्यां V. II, P. II, 60, 2
- स्थाना-ऽऽसनाभ्यां विहरेत् V II, P II, 170, 5
- स्थाना ऽऽसनाभ्यां विहरेद् V. II, P. I, 301, 6.
- स्थाना ऽऽसन विहारेषु V I, P. II, 143, 13.
- स्थाना ऽऽसनशीलः V I, P. II, 49, 11
- स्थान समुद्रय मुनिं V I, P I, 463, 10.
- स्थाने शूले च कुशलान V I, P. I, 454, 17
- स्थान वृद्धि क्षय जान V I, P I, 474, 3
- स्थापित मा तवस्मिन् V I, P I, 366, 7
- स्थापयेत् तत्र तद्वयम् V I, P. I, 409, 9
- स्थापयित्वा तु वर्नेषु V II, P I, 457, 1
- स्थापीपाकविधानेन V II, P II, 125, 19
- स्थूल विषमवस्तस्य V I, P I, 251, 11
- स्थूल-सूक्ष्मक्षरीराभ्या V I, P II, 183, 11.
- स्थले स्थित्वा जले वस्तु V I, P I, 353, 3
- स्थावरा कर्म कीदृशश्च V II, P. I, 217, 10
- स्थावर जङ्गम बीज V I, P II, 183, 14
- स्थावर जङ्गम वाऽपि V II, P I, 365, 16
- स्थावर-क्षरीरुपावीना V II, P II, 124, 2
- स्नातकौ जगर्थानरत V I, P II, 311, 20
- स्नातकव्रतलोपे च V II, P II, 141, 10
- स्नातोऽधिकारी भवति V I, P. II, 390, 7.

- स्नातानपत्रवेयुस्नान V I, P II, 292, 2
- स्नातश्चाप्रवास V I, P I, 276, 1
- स्नानस्य बह्विधत्वेन V I, P I, 286, 11
- स्नानः अगन्धधर्मप्रोतो V I, P II, 103, 3
- स्नापयित्वाऽनहुहो V I, P II, 6, 14.
- स्नायु V II, P II, 71, 12
- स्नायान्नदीषु शुद्धासु V I, P I, 258, 10
- स्नुषागामी V II, P II, 258, 3
- स्नुषा-श्वश्रूणांश्च पित्रांश्च V I, P II, 467, 6
- स्नास्यतो वरुणः शक्ति V I, P I, 127, 8
- स्नास्यन्तु गुरुणाऽऽज्ञप्त V I, P II, 52, 11
- स्नेहावर्धप्रसगाद्वा V II, P I, 114, 10.
- स्नेहपक्व च तक्र च V II, P I, 416, 6.
- स्नेहपैशुन्य-मास्तर्ये V I, P II, 180, 11
- स्नेहापहारी V II, P II, 258, 14.
- स्नेहापहारी V II, P II, 263, 5.
- स्नात्वा गृहं विशद्विष्टो V I, P II, 275, 8
- स्नान्वा चाऽऽश्चम्य विधिवत् V I, P II, 179, 4.
- स्नात्वाऽऽश्चान्तो वारिमध्ये V I, P I, 260, 16
- स्नात्वाऽऽश्चामेत्तदा विप्र V I, P I, 249, 2
- स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्ने V II, P II, 162, 1.
- स्नात्वाऽनदनन्नं शेषम् V II, P I, 453, 7
- स्नात्वा पीत्वा क्षुत्तं सुप्ते V I, P I, 241, 14
- स्नात्वा माघे शुभे तीर्थे V I, P I, 281, 16
- स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वापि V II, P II, 49, 7.
- स्नात्वायं वाससी धौते V I, P I, 263, 1.
- स्नात्वा शुचिः V I, P I, 369, 5
- स्नात्वा शुचौ देशे V I, P I, 372, 18
- स्नात्वा शुचि शुचौ देशे V I, P II, 186, 15.
- स्नात्वा सज्जस्य वासोऽन्यत् V I, P I, 276, 8
- स्नात्वा सचैलमाचम्य V I, P II, 287, 19
- स्नात्वा सचैल स्पृष्ट्वाऽग्निं V I, P II, 275, 18
- स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं V I, P II, 281, 3
- स्नात्वा इत्वा च शिष्यभ्यः V I, P I, 147, 8.
- स्नानं कृत्वाऽऽर्द्रवासास्तु V I, P I, 261, 1.
- स्नानं कूप-तडागेषु V I, P I, 285, 7.
- स्नानं कुर्यात् सचैल तु V II, P I, 66, 14.
- स्नानाचरणमित्यतः V I, P I, 276, 18
- स्नानं चैव न कर्तव्य V II, P II, 25, 7.
- स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं V I, P I, 268, 6
- स्नानं त्रिषवणं कुर्यात् V II, P I, 244, 10
- स्नानं दानं जपां होम V II, P II, 145, 4.

- स्नानादनन्तर नाथल V I P I, 262, 1
- स्नानाऽऽभानाववाहस्तु V I P II, 161, 5
- स्नानं प्रकुर्यात्तु (पता) V I, P II, 269, 10.
- स्नानं प्रसाधने चैव V I, P I, 471, 13
- स्नानं मध्यान्दिने कुर्यात् V I, P I, 270, 7
- स्नानमन्तर्जले चैव V. I P I, 276, 15
- स्नानमात्रमेव V. I P II, 249, 9.
- स्नानं मानोपवासोपया V II, P. II, 169, 10
- स्नानं मानोपवासोपया V II, P. I., 116, 5
- स्नानमङ्गवेवर्तमन्त्रैः V. I, P. I., 269, 9
- स्नानं सुरार्चनं यान V. I, P I, 181, 17.
- स्नानार्हस्तु यथा स्नाति V. I., P I, 268, 17.
- स्नानार्हो यो निर्मितेन V I, P I, 279, 8.
- स्नाने वस्त्रे च नैवशे V. I, P I, 368, 11.
- स्नानशाला समागत्य V I P I, 168, 12
- स्नानं सद्यः प्रकुर्यात् V. I., P I, 431, 15.
- स्नानं समाचरेद्यस्तु V. I., P. I., 269, 4.
- स्नानं समाचरेन्नियम्य V. I., P. I., 270, 2.
- स्नानं सहधर्म- V. I., P II, 18, 9
- स्पर्शमात्रोपघाते तु V II., P. I., 149, 20
- स्पर्शान्नं बिन्यत्र पाशौ V I, P. I., 245, 5
- स्पर्शे लाञ्छनयुग्मे तु V I, P I., 250, 7
- स्पर्शा वेवलक चैव V II., P. I., 111, 4
- स्पर्शा रजस्वलाऽन्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा V II., P I., 161, 10
- स्पर्शा रजस्वलाऽन्योन्यं वैश्या शूद्रा V. II P I, 161, 11
- स्पर्शा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा V II., P I., 161, 6
- स्पर्शा क्षत्रमुद्रक्या या V II., P II., 143, 10.
- स्पर्शा स्नानेन शुद्धः स्यात् V I, P. I., 277, 7
- स्पर्शा स्पर्शाऽपराहत V. II., P I., 169, 11.
- स्फटिकैर्ब्रह्मसाहस्र V I, P. I., 309, 7
- स्फुल्लिङ्गिनी विश्वरूपी च देवी V I., P I., 166, 16
- स्वयं शर्षा शकटाता च V II., P. I., 119, 14.
- स्मृतीनां वेदमूल-वाल V I, P I., 317, 13
- स्मृतिर्हीना न हीमन्ते V I., P. I., 153, 12.
- स्मरणं कर्तनं कलि V. II., P. I., 312, 6
- स्यात्सत्तनं पञ्चमावह V. I, P II., 255.
- स्याथाऽऽभ्यासपरं लोकं V I., P I., 465, 11
- स्यात्स्वकामकृते यस्तु V. II., P. I., 201, 13
- स्यात्कामचारं महयोक्ति V. I., P. II., 29, 15.

स्यादेतत् त्रिगुणं चक्रं V II, P I, 67, 10	स्वजातीयगुहादेव V II, P II, 110, 8
स्यादासयात्री भवति V II, P II, 211, 10	स्वज्ञान्युक्तमशौचं स्यात् V I, P II, 245, 11.
स्यन्विनी यमसू V I, P II, 380, 19	स्वत एहि V. II, P. II., 186, 12.
स्यन्वनाथं रामे मुखेन V I, B I, 459, 1	स्वतन्त्र-कर्ता V I, P I., 114, 8
स्यादोषाधिवृथाच्छंकी V II, P II, 123, 18	स्वात्मानं तु घृते पश्येत् V. I, P I, 521, 2.
स्याज्जवम्यामेकरुचुर V I, P. II, 315, 19.	स्वकारादन्यत्र V. II., P. II., 270, 3.
स्यन्दिनी सन्धिनी- V II, P I, 403, 16.	स्वकारनिरत V I, P II, 197, 11.
सवस्येव विवा रात्री V I, P I, 204, 16.	स्वकारनिरतश्चैव V I, P. II., 104, 8.
स्व एवेतमुतावाधाय पशु V I, P I, 162, 7	स्वकारेभ्योऽन्यतो वीच्यन् V. II, P. II., 272, 3.
स्व एवेतमुतावाधाय ब्रह्म V I, P I, 162, 3	स्वेवाश्रुभिन्व्य फेन V. II., P. I, 306, 8.
स्वक गात्र भवेषहि V. II, P I., 164, 13.	स्ववासो नापितो गोप V. II, P. I, 431, 10.
स्वकुटुम्बाविराधिने V I, P I, 189, 18.	स्वधाकारं प्रयुञ्जीत V. I., P II 465, 5.
स्वकर्मं खयापयन् श्रूयात् V II, P II, 86, 11.	स्वधा पितृभ्यः V I, P. I, 384, 9
स्वकर्मभिश्च्युता. सर्वे V II, P II, 219, 14	स्वाध्याय कलहं चैव V. I, P. II, 443, 21
स्वक्षेत्रं सान्कताया तु V II, P I, 46, 1	स्वाध्यायं क्रियते यत्र V. I, P II, 254, 10
स्वागतम् V II, P II, 187, 1	स्वाध्याय-गोत्र-चरणम् V I, P I, 405, 10.
स्वगृहे चैव कन्यायाः V. I, P II, 84, 3.	स्वाध्यायं गुरुवृत्तिश्च V. I., P: II., 45, 2.
स्वगृहे प्राकशिवा होमे V I, P. I, 441, 12.	स्वाध्याया-ऽग्निं सुतस्यागो V. II., P II, 193, 2
स्वाचान्तश्च तत् कुर्वति V. I, P. I., 320, 11.	स्वाध्यायोरत्सर्ग-दानेषु V I, P I, 265, 2
स्वजातिपरनारीम् V. II, P. II, 271, 14. ~	स्वाध्यायं तु यथाशक्ति V I, P I, 346, 11.
	स्वाध्यायोऽभ्येतस्य V I, P I, 148, 12; 150, 9
	स्वाध्यायोऽध्यापनं चापि V I, P I, 85, 2.

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण V I, P I 404, 6	स्वप्ने सिक्त्वा अन्नचारी V II, P II, 49, 1
स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण V I, P I 216, 14	स्वप्याह भूर्मा शशा रात्रौ V I, P II, 113, 1'
स्वाध्याय नि-ययुक्त स्थान V I, P II 51, 9	स्वामिप्रायस्कृत कर्म V I, P I, 117, 1
स्वाध्याय यजन दान V I, P I 176, 17	स्वभार्या तु यथा कंभात् V II, P II, 11, 16
स्वाध्यायो यजन दान V I, P I, 85, 6	स्वभावान कुर कर्माण V I, P I, 133, 1
स्वाध्यायदान दानशील V I, P II 113, 7	स्वभाविकं स्वय शीर्षे V I, P II, 145, 10
स्वाध्यायदान वृत्तमान गौशम्य V I, P I, 184, 19	स्वमात्राया न कुर्याद्दे V I, P II, 163, 9
स्वाध्याय आवशेन विद्वे V I, P II, 122, 6	स्वामिप्रौररता ये च V II, P II, 239, 3
स्वधर्मेण नियुक्तायां V II, P I, 16, 1	स्वामिद्वय गृहीत्या तु V II, P II, 223, 1
स्वधर्मशक्तिमान राजा V I, P I 116, 12	स्वामिने ऽग्रहन वेद्य V II, P II, 88, 16
स्वधर्मनिरता. शान्ता V I, P II 339, 3	स्वामिना V II, P II, 237, 3
स्वधर्मप्रच्युता विप्रः V II, P II, 211, 3	स्वामिबुधैव शुद्धघान्त V I, P II, 282, 19
स्वधर्मरतविप्राणाम V II, P I, 150, 11	स्व मांसे परमांसेन V II, P II, 251, 11
स्वधर्मविमुक्ता नित्य V II, P I, 37, 10	स्वय V II, P. II, 237, 6
स्वधर्मस्या क्रियावन्तो V I, P I, 132, 8	स्वय तूपहंरञ्जाजा V I, P I, 467, 12,
स्वानि कर्माण्यपाकृष्य V II, P II, 241, 5.	स्वयदत्तश्च शौद्रश्च V II, P I, 45, 12
स्वेन तीर्थेन देवादीन V I, P. I, 261, 9.	स्वय शरानृतुस्नातान V I, P. II, 100, 5
स्वनाम-गोत्रमहण V I, P I, 358, 9	स्वयधौतेन कर्मण्या V I, P I, 284, 10
स्वपेदेक कुक्षेध्वेव V I, P II, 46, 19	स्वय धर्मेण चरति V I, P. I, 217, 20
	स्वयमद्यभक्त V II, P II, 237, 7.
	स्वयमेव न कुर्वीत V II, P. I, 233, 5

- स्वयंमवोपपन्नाय V II. P. II, 10, 12
- स्वयमाहृतपर्णेषु V I. P. II, 191, 15
- स्वयमेव हि यत्र द्रव्य V II P I, 305, 15
- स्वय वा कर्षण कुर्यात् V I, P II., 4, 15
- स्वय वा ब्राह्मणे कृच्छ्रम् V II, P I, 233, 1
- स्वयं वा शिष्य-वृत्तौ V II, P I, 313, 3, 314, 13
- स्वीया शास्त्राविधाना येन V. I, P I, 153, 1
- स्वय त्तोमे फल यस्म्यत् V I, P I, 311, 11
- स्वर्गे कृत्तिकासु V I, P II, 313, 17
- स्वर्गद्वारमिह पुण्य V II, P II, 181, 11
- स्वर्गमार्गप्रवेशे V I, P II, 306, 12
- स्वर्गार्थमुभयार्थे वा V I, P I, 183, 13
- स्वर्गलोकमवामोति V I, P I, 153, 19
- स्वर्गे ह्यपत्यमोज्ञश्च V I, P I, 312, 1
- स्वैर्मन्त्रैरर्च्यैश्चिन्त्य V I, P I, 305, 8
- स्वैर्मन्त्रैरर्च्यैर्होवाच V I, P I, 290, 5
- स्वरन्भ्रगोमाऽऽन्वीभिकया V I, P I, 162, 15
- स्वरोपघानी वाक्य च V II, P II, 261, 10
- स्वैरिण्या V II, P II, 128, 1
- स्वैरिण्या मध्य-वा V II, P I, 312, 28
- स्वल्प वाऽथ प्रभूतं वा V. II, P I, 200, 15
- स्वल्प वा विपुल वाऽपि V. I, P I, 181, 9
- स्वल्पाशीचस्य मध्ये तु V. I, P. II., 261, 18.
- स्वविद्या-सुत्रकारांश्च V. I, P. II, 303, 16
- स्वशाखाध्ययन विप्र V. I, P. I, 343, 16.
- स्वशाखाविधिना हुत्वा V. I, P. I, 383, 9.
- स्वस्तीति ब्राह्मणी ब्रूयात् V. I, P. I., 325, 5
- स्वस्तीति भगवत् V I., P II, 435, 14.
- स्वस्तिवाचनको कुर्यात् V I, P. II, 436, 8.
- स्वस्तिवाच्य V. I, P. I, 407, 14.
- स्वस्तिवाच्यं तत. कुर्यात् V. I, P. II, 435, 19.
- स्वस्थानाच्च परिभ्रष्ट V. II, P. II, 241, 6
- स्वस्थ प्रशान्तचित्तस्तु V. I, P I., 133, 5.
- स्वस्तेनो गुरुशुश्रूषा V. I, P II, 181, 14.
- स्वसीय-कृत्स्विक् जाभाट- V. I., P. II., 344, 14.
- सख्या सगोत्राया V. II, P. I., 15, 15.
- स्वे स्वे धर्मे नियुञ्जान V. I, P I, 452, 13.
- स्वैस्वैरर्च्यैर्विनाऽप्यन्ते V II., P I., 230, 5.
- स्वा स्वैव कुर्यात्सर्वेषां V. I., P II, 115, 14
- स्वाहाकार-नमस्कार- V I, P I, 481, 19.

स्वाहेति च तत कुरुति V I, P III 430, 10	हम इयेन कपि कन्याह V II, P I, 79, 3
स्वाहेति चैव देवानां V I, P II, 106, 12	हसस्मृतीयां वित्तय. V I, P II, 163, 19
स्वाहेत्यथाऽपमार्गेण V I P I, 271, 2	हह पद्मनमार्गं च V II, P II, 39, 10
स्वाहान्ताः प्रणवाद्याश्च V I, P I, 418, 11.	हत जान क्रियाहीनं V I, P I, 317, 4
स्वहस्ताश्चमनं कार्यं V I, P I, 249, 11.	हतानां नृप-गो विप्रैः V I, P II, 224, 3.
ह.	हतामूत्रं पुरीषाभ्या V. I, P. I., 255, 18.
हन्तकारमयाम वा V I, P I, 392, 8	हत्वा गर्भमर्वावज्ञातम् V II, P I, 39, 1.
हन्तकार मनुष्येभ्य V I, P I, 389, 4	हत्वा क्षिप्या च भित्त्वा च V. I, P. II, 85, 3.
हन्त्य-पक्षिणां यज्ञ V I, P I, 169, 20.	हत्वा तु ब्रह्महस्येव V II, P. I., 99, 8; 103, 14
हन्तानुपानमिति V II, P I, 412, 6.	हत्वा इयत् विद्येन्शीर V. II, P. I., 89, 1
हन्ता मन्तोपवेष्टा च V II, P II, 62, 12.	हत्वा द्विजस्तथा सर्पान V. II, P. I., 86, 9.
हन्ता मन्तोपवेष्टा च V II, P I, 285, 11.	हत्वा पूर्वक्षिपानेन V. II, P I., 254, 6.
हस्ता एकवृण्डधरा V I, P II, 200, 6.	हत्वा मूपक-माज्जर V II., P. I., 85, 17.
हस कमण्डलुं शिष्य V I., P. II., 163, 11.	हत्वा लोकानर्षामांस्त्रान V II, P I, 226, 6.
हसा. कमण्डलु शिष्य V I, P. II., 164, 1.	हत्वा वधमवामोति V II, P II, 235, 4.
हंसं बकं बलाकां च V. II., P. I., 79, 12.	हत्वा सान्तपन कुरुति V II, P I, 92, 6
हंसमंत्रं जपोस्त्रीमान् V. II, P. II, 280, 5.	हत्वा सवनिनं वैश्यं V II, P I, 99, 7; 103, 12
हंसं मुहुं च काकोल V. II, P I, 409, 1	हत्वा हंसं बलाक च V II., P I., 78, 13.
हंसे वर्षासि कन्यास्ये V. I., P. II., 323, 9.	हनने प्रतिलोमानां V. II, P. I., 107, 6.

- हरते बुष्कृत तस्य V I, P. I, 116, 7 हविषु चैव कुर्वालादीन् V I, P II, 352, 19
- हरिता यज्ञिया वर्णाः V. I, P I., 255, 5 हविषा भोजयेच्चैव V II, P II, 121, 14.
- हरन्ति पुष्कर ये तु V P., P. II., 263, 31 हस्ति-गो-ऽश्वोद्भवको V. I, P. II, 351, 6
- हरन्ति राक्षसा यस्मात् V. I, P. I., 191 8 हस्तेऽग्नौकरण कुर्यात् V I, P II, 413, 3
- हरि-ब्रह्मन्धर-भ्यश्च V. I, P II, 37, 8 हस्तौ त्वाऽऽ मणिबन्धाच्च V I, P I, 231 5.
- हरेयुः सहसा पापाः V I, P. I., 475, 16. हस्तवत्तास्तु ये स्नेहा. V I, P II., 418, 6
- हर्तारः परधाराणां V. II, P. II., 233, 8 हस्तदत्तानि चाज्ञानि V. I, P. I, 428, 7
- हरश्च बहुरूपश्च V. I, P I, 357, 18 हस्तिन तुरग हत्वा V. II, P I, 91, 7
- हर्षदानमिति प्राहुः V I., P. I, 180, 12. हस्तिनं तुरग हत्वा V II, P I., 91, 3
- हविर्भक्षणकाले च V. I., P. I, 241, 18 हस्तेन मुक्तमजाद्यम् V I, P. II., 420, 9.
- हविर्यज्ञेष्वशक्नस्य V. I, P. I, 169, 5. हस्तेनाज्ञाविभिः कुर्यात् V I, P I, 381, 17
- हविःशेषेण वर्तेत V. II, P. II, 281, 16. हस्तिनश्च तुरंगाश्च V II, P II, 218, 1.
- हविष्पांतीयमभ्यस्य V. II., P. II, 168, 2. हस्तौ पादौ तथैवास्यम् V I, P I., 415, 12.
- हविषा मन्त्रपूतेन V II., P. I, 248, 19. हस्त प्रक्षाल्य गण्डूष V. I., P. I., 431, 11.
- हविष्येण यवाग्वा वा V II, P. I, 324, 6. हस्ताभ्यां यदि पद्भ्यां वा V II, P II, 245, 9
- हविष्यान् V II., P. II, 174, 3. हस्तज्ञ तु निरीक्षेत V II, P I, 302, 6
- हविष्यान्नस्य वै मासम् V. II., P. I., 303, 16. हस्त्यश्व-रथयानानि V II, P II., 222, 4.
- हविष्यं ब्रह्मन्चर्ये च V I., P I, 281, 4. हस्त्यश्व-रथ-यानोद्भूम् V. I, P. I., 423, 14
- हविष्यभुग्वाऽनुचरेत् V II., P II, 70, 1. हस्त्यश्व-रासभवधे V. II, P. II., 93, 15.
- हविष्येषु यवम् मुख्या. V. I, P. I., 315, 19.

हस्ताशील आन्तर्यं V I, P I 345, 19	हिरण्यवर्णा V II, P II, 171, 11
हस्ताहीनस्तु आशीने V I, P I, 154, 11	हिरण्य विश्वस्यो V I, P II, 436, 14
हानी च न्हासयेत् V II P I, 304, 1	हिरण्यशकलान्यस्य V I, P II, 227, 7
हारिद्र कौशेय V I, P II, 33, 12	हिरण्य सर्पिरावित्य V I, P I, 321, 10
हार्मिद्रवर्णा वैश्ये तु V I, P I, 227, 10	ह्रियमाणानि विश्वे V I, P II, 197, 16
हार्मिद्र वैश्यस्य V I P II, 33, 7	ह्रीस्तपो ज्ञान विज्ञाने V I, P II, 181, 10
हिङ्गु गुग्गुलु V II, P II, 190, 1	हासीं ह्रीं कुर्याथा सोमि V II, P I, 303, 2.
हिङ्गु द्रव्येषु शक्तिषु V I, P II, 375, 5	हिमवद्विन्ययोर्भेद्य V I, P II, 133, 1
हिम्वा चैवापर जन्म V I, P II, 201, 15	हिमवान् V II, P II, 202, 11
हित चास्याऽऽच्यर्त्तय V I, P I, 151, 16.	हितकश्चाविधानेन V II, P II, 211, 9
हित मित सवाऽमायात् V I P II, 189, 20.	हितकश्चाविधानेन V II, P II, 229, 7
हिताय सर्वभूतानां V I, P I, 113, 8	हितान्तं वै सवा पापा V I, P I, 301, 17
हितं सत्य मित वक्ति V I, P II, 185, 10	हिताऽऽनुमत्तयो V I, P II, 181, 7
हितहित मनोराम V I, P II, 186, 1	हिताप्राया पराधीना V I, P II, 1, 5
हिरण्यमार्ति पात्राणि V I, P II, 191, 12	हिताणां च पिशाचाना V II P II, 253, 11
हिरण्यगर्भचन्द्रा त V I, P I, 405, 11	हिताणां चैव सवाना V II, P II, 252, 3
हिरण्यगर्भः समवसेनाद्ये V I, P I, 105, 12	हिता भवन्ति कदाशा V II, P II, 268, 11
हिरण्य धान्य-यो वास V I P II, 213, 15	ह्रियन्त्रविधानं च V II, P II, 103, 1.
हिरण्य भू-गवाश्वाज- V I, P II, 214, 3	हिंसो वृषलवृत्तिश्च V I, P II, 351, 11
हिरण्यमथ वा भेनु V II, P I, 346, 8	हिंसार्थं निक्लृप्तत. V II, P II, 349, 11

हिसौषधीना स्याज्जात्रो V II, P. I, 16, 11	हृत्वाग्नि विधिवद्धोमम् V. II., P. II., 126, 1.
हीनक्रिय निष्पुरुष V I, P II 73, 1	हृत्वा चैव तु भस्मना V. I., P. I., 318, 18
हीनाङ्गमतिरिक्ताङ्गान V I, P II, 131, 5	हृत्वा वैवकरेऽनग्निः V I., P. II., 115, 6.
हीनाङ्गमतिरिक्ताङ्गम् V I, P II, 73, 9	हृत्वाऽनुमन्त्रणं कुर्यात् V I, P I., 132, 3.
हीनजातौ प्रजायत V II, P II, 255, 6	हृत्वा प्राणाहती पञ्च V I., P II., 193, 7.
हीनज्ञानिस्त्रिय मोहान V I, P II, 96, 15	हृत्वा मन्त्रवदन्येषां V. I., P. II., 414, 22
हीना न स्याद्द्विना भर्त्रा V II, P I, 356, 9	हृत्वा साकलमन्त्रैश्च V. I., P. I., 382, 16
हीनमन्ते V II, P II, 120, 9	हृत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः V. I., P I., 368, 12.
हीन वाऽपि भवन्हेष्ट V I, P. I., 181, 13.	हृत्वाऽमाने तदन्वयेन V I, P. I., 311, 13.
हीनवर्णरतशालीक V II, P II, 234, 1	हृत् कण्ठ-तालुगाभिस्तु V I., P I., 236, 7.
हीनस्य कुल शीलाभ्या V I, P. II., 91, 1.	हृत्ते कांश्ये च हारीत. V II, P II, 257, 1
हीनस्य कुल शीलाभ्या V I, P II, 91, 1	हृत्ताधिकारा मलिनां V. I., P II., 112, 12.
हीने हीनतरै वाऽपि V I, P II, 208, 2	हृत्ताधिकारं मलिना V II, P I., 351, 10
हृद्गरेणापि या भूयान V I P II, 125, 1	हृत्पुण्डरीकनिलये V I, P. II., 193, 1
हृद्गारं प्राक्ष्यन्त्येक-वा V II, P. I., 133, 6	हृत्वा हृत्पुत्रं तु मार्जारो V. II, P II, 256, 4
हृद्गारं प्राक्ष्यन्त्याक वा V II, P I., 133, 11	हृत्वाऽऽन-हृत्वाद्यानि V II, P. II., 262, 9
हृत्वाऽनुमन्त्रणम् V I, P I., 121, 5.	हृत्वा वै योनिमार्गान्ति V II, P II, 260, 2
हृत्वाऽग्नीं परिशिष्टं तु V I, P II, 116, 19	हृत्स्वा हृत्स्वाश्च V. I., P I., 187, 5
हृत्वाग्निं ब्राह्मणाश्चाचर्य V I, P. I., 168, 8	हृत्वाभिः पुष्यते विप्र V. I., P I., 236, 11.

हस्तताभिरशब्दाभिः V I, P I, 286, 16.	होमकाले तथा ब्रह्मे V II, P II, 146, 12
हव्यानि चैव मांसानि V. I, P II, 419, 10	होमकालाख्ये तस्य V. I, P I, 315, 10
हव्येनाऽभ्यनुज्ञात V I, P I, 89, 2	होमकाले यदि प्राप्ता V. I, P. I, 315, 15
हव्यमासामशुचि V II, P. I, 189, 16	होमकर्मण्यशक्ताना V II, P. II, 281, 18
हव्यस्यामे V I, P I, 38, 1	होमे च कृत्वाऽऽलभन शुभानां V. I, P I, 321, 13
होम-यो तिलदानेन V. II, P I, 254, 8	होमे च नैत्येक शुद्धयेन V I, P I, 168, 8
होमरूप्यमय पात्र V I, P I, 354, 1.	होम पुन प्रकुर्यात् तु V I, P I, 315, 6
होमश्चात् प्रकुर्यात् V I, P. II, 23, 10	होमे भोजनकाले च V I, P I, 241, 11
होमत शिशिरयो. V I, P. II, 308, 16.	होमे यत्कलमुद्दिष्ट V I P I, 311, 12
होतुका भिन्नमर्यादा V II, P I, 210, 3.	होम यैतानि च कृत्वा V I, P I, 317, 12.
होतव्यं विधिवद्वाजन V I, P. I, 130, 6.	

समाप्त.

THE INDEX OF THE WORDS

occurring in the text of the

Parásara Dharma Samhitâ.

Adhyâya I., Sôka 1, up to the end of the XII. Abhyâya.

अ	
अकण्टकम् 1, 56	अग्निहोत्रिः 4, 21, 8, 11
अकामकृतपापः 8, 1	अग्निहोत्रोपकरणम् 5, 22.
अकामतः 4, 9, 8, 1, 11, 25	अम्युपलेखनम् 7, 23.
अक्षयः 3, 32	अमजः 6, 25.
अक्षरम् 1, 67.	अमतः 8, 30.
अगम्यता 12, 57.	अमम् 11, 34.
अगम्यागमनम् 1, 66, 10, 1.	अमे 9, 21, 12, 42.
अगारम् 6, 46	अङ्गनम् 9, 27.
अग्निः 1, 3, 3, 5, 10, 14, 3, 13, 4, 3, 5, 6, 5, 10, 5, 11 5, 14, 7, 25, 8, 22, 9, 42 9, 13, 10, 11, 11, 31 11, 38, 11, 47, 12, 5, 12, 21, 12, 41.	अङ्गम् 8, 19, 9, 14, 12, 36.
अग्निकार्यम् 8, 3, 12, 32.	अङ्गप्रत्यङ्गसम्पूर्णः 9, 16.
अग्निचित् 12, 47	अङ्गवित् 8, 27.
अग्निदः 1, 5	अङ्गशुद्धिः 3, 3.
अग्निदग्ध 9, 11	अङ्गार- 1, 62.
अग्निप्रदाना 1, 3	अङ्गारकारकः 1, 62.
अग्निवर्ण 12, 76.	अङ्गिराः 1, 13.
अग्निष्टोमफलम् 6, 51.	अङ्गुलद्वयम् 9, 54.
अग्निसंस्करणम् 3, 17	अङ्गुलिः 5, 16
अग्निसंस्कारः 3, 11	अङ्गुष्ठमात्रम् 9, 10.
अग्निहोत्रम्, 1, 31, 1, 21, 28, 5, 14, 22	अङ्गुष्ठार्धम् 11, 30.
	अत्रतनः 9, 8, 9, 13.
	अच्छिद्रम् 6, 51.
	अच्छिन्नम् 11, 34.

- अजगरः 6, 9.
 अजातदन्तः 3, 14.
 अजिनम् 9, 57, 12, 3.
 अज्ञः 8, 18.
 अज्ञातिः 3, 43.
 अज्ञानम् 3, 44, 5, 45, 6, 25
 6, 32, 6, 56, 8, 3, 10, 11,
 11, 5, 11, 10, 11, 16, 12, 2
 12, 55
 अण्डम 10, 3
 अण्वर्थः 6, 1
 अतऊर्ध्वम् 7, 5, 5, 15
 अतद्विदः 8, 3.
 अतिकृच्छ्रकम् 9, 24.
 4, 26, 9, 25, 11, 54
 11, 55.
 अतिक्रोपः 9, 61.
 अतिक्रोधः 4, 1.
 अतिथिः 1, 38, 39, 40, 41, 43.
 11, 46, 53, 55, 58, 59.
 अतिदाहः 9, 28, 9, 29.
 अतिमानः 4, 1.
 अतिवाहः 9, 28.
 अतिवृष्टिः 9, 43.
 अत्ययकर्म 12, 26.
 अत्ययः 6, 57.
 अन्निः 1, 13.
 अदाता 2, 10.
 अदृष्ट- 7, 35.
 अद्वितीयः 10, 32.
 अधमम 1, 29.
 अधरोच्छिष्टम् 12, 62
 अधर्मः 1, 30.
 अधिष्ठितम् 11, 38.
 अधीयानः 12, 31.
 अध्ययनकर्म 12, 82.
 अध्येतव्यः 12, 33, 12, 82.
 अद्या 9, 50.
 अनग्निः 8, 1.
 अनङ्गान 4, 6, 9, 30, 12, 75.
 अनधीयानः 1, 60, 8, 16, 12, 32.
 अनन्तरः 6, 29.
 अनलज्वाला 6, 75.
 अनातुर 7, 19.
 अनाथः 3, 10.
 अनार्द्रशिरः स्नानम् 12, 63.
 अनाहिताग्निः 8, 12.
 अनिन्यम् 1, 43
 अनियम- 6, 58.
 अनिर्देशम् 3, 29.
 अनिलः 12, 21.
 अनिवारयन् 9, 47.
 अनिशम् 7, 6.
 अनुक्रमः 11, 3.
 अनुगमनम् 12, 81.
 अनुगन्तव्य- 3, 48.
 अनुगन्ता 4, 5.

of the Parāśara Dharma Sāmhita.

- अनुग्रहः 6, 31. 6, 54. 6, 55. 6, 56, 57.
 अनुग्राह्यः 1, 12.
 अनुच्छिष्टम् 7, 21.
 अनुजातः 3, 17.
 अनुज्ञातः 1, 29.
 अनुप्राप्तः 3, 12. 5, 14.
 अनुमतम् 8, 28.
 अनुरूपः 8, 36 ' 9, 26.
 अनुलेपनम् 7, 33.
 अनुव्रज्या 1, 41.
 अनुशासनम् 5. 12. 10, 5.
 अनुसारतः 1, 22.
 अनृचः 8, 18.
 अनृतम् 1, 30. 12, 19.
 अनेकः 8, 19.
 अनन्तरा 7, 13, 14.
 अन्तरम् 1, 21. 12, 16. 3, 10.
 अन्तरिक्षम् 12, 62.
 अन्त्यजः 6, 30.
 अन्तर्जलम् 6, 4.
 अन्तर्दशाहः 12, 28.
 अन्धः 4, 2. 12, 58.
 अन्नम् 1, 26. 6. 65. 6, 67.
 6, 68. 6, 71. 6, 72.
 6, 73 11, 4 11, 6, 11, 7.
 11, 46. 11, 54. 12, 34.
 12, 35. 12, 37. 12, 40.
 12, 60. 12, 61.
 अन्नमात्रम् 1, 59.
 अन्नशुद्धिः 6, 67.
 अन्नादिः 1, 32.
 अन्नाद्यम् 6, 64.
 अन्यत्र 9, 27.
 अन्यः 4, 30. 1, 22. 5, 23. 9, 40.
 अन्यथाभावदोषः 10, 3.
 अन्यदा 12, 23.
 अन्यायः 12, 46.
 अन्वहम् 7, 16.
 अन्वेषण- 9, 50.
 अपक्वाशी 6, 5.
 अपचः 11, 46. 11, 47. 11, 50.
 अपाङ्गेयः 7, 8.
 अपूर्वः 1. 46. 1, 49.
 अपेयम् 11, 40.
 अप्रशस्तम् 12, 22.
 अफल-8, 18.
 अफालकृष्टम् 6, 14.
 अबन्धुः 3, 42.
 अब्दम् 4, 10
 अब्दार्धम् 4, 10
 अभक्ष्यम् 1, 66.
 अभिगमनम् 12, 6.
 अभिघातः 9, 48.
 अभिघातितः 9, 17.
 अभिमुखः 3, 31.
 अभिरतः 1, 38
 अभिवादः 1, 9.
 अभिहतः 6, 21. 9, 11
 अभोजनम् 6, 8. 12, 60.

4 *The Index of the words occurring in the text*

- अभोज्यम् 11, 4, 11, 25.
 अभ्यन्तरम् 6, 46, 11, 54.
 अभ्यस्ता 11, 56.
 अभ्याश 12, 78.
 अभ्यासः 1, 46.
 अभ्युक्षणम् 7, 29.
 अमन्त्रः 8, 4, 8, 17.
 अमावास्या 3, 13, 10, 2
 अमेध्यम् 7, 31, 8, 23, 11, 1,
 11, 41
 अम्मः 4, 8, 12, 80.
 अम्लम् 7, 2.
 अयन्त्रितः 12, 19
 अयाचिताश 8, 37
 अयाची 8, 38, 8, 39, 8, 40.
 अयुतम् 12, 63.
 अयोमुखम् 2, 8.
 अरणिः 3, 19, 12, 48.
 अरण्यम् 9, 56.
 अर्कः 1, 3, 8, 9
 अर्कतापः 7, 30
 अर्कादिः 8, 10.
 अर्धं 1, 42.
 अर्चनम् 9, 57.
 अर्चना 9, 57, 10, 40, 11, 10.
 अर्जितम् 2, 6.
 अर्थसिद्धि 12, 45.
 अर्द्धम् 2, 4, 6, 45, 9, 22, 10, 26
 10, 33, 11, 2.
 अर्द्धकोटी 4, 32.
 अर्द्धकृच्छ्रम् 7, 13.
 अर्धभुक्तम् 12, 41.
 अर्धसीरी 11, 21.
 अर्वाक् 12, 53.
 अलङ्कृतः 1, 6, 1, 7.
 अल्पम् 6, 75.
 अल्पायुः 2, 15, 5, 25.
 अवगाहनम् 6, 12, 6, 36, 8, 31.
 अवग्रः 10, 17.
 अवलोढः 5, 6, 6, 69, 6, 71.
 अवमानम् 1, 18.
 अवमितः 12, 5.
 अवार्जितम् 1, 52
 अविज्ञातः 6, 34, 6, 11
 अविः 6, 11
 अविशीरम् 11, 10.
 अव्रतः 1, 60, 5, 5, 8, 1.
 अव्यक्त 10, 28.
 अशनम् 9, 36, 9, 55
 अशुचिः 3, 17, 3, 29, 3, 44, 3,
 16, 3, 47, 5, 25, 6, 59, 7,
 17, 8, 24, 12, 16, 12, 23.
 अशुद्ध 10, 35.
 अशुभम् 3, 41
 अशेषम् 5, 22.
 अशीचम् 3, 11, 4, 3, 12, 62.
 अशीचकम् 3, 30.
 अश्मा 8, 9.
 अशु 4, 3.

of the Parāśura Dharma Samhitā.

अश्रुपातः 4, 3.	अहोरात्रम् 3, 11, 6, 2, 6, 8, 10, 6, 12 6, 14 6, 15, 6, 21 6, 25 10, 15, 10, 18, 10, 34 10, 39. 11. 27, 11, 53 12, 61.
अश्वमेधः 12, 72.	आ.
अष्टमः 4, 13.	आकण्ठम् 10, 18.
अष्टमी 3, 13.	आकाशम् 10, 41.
अष्टवर्षा 7, 4.	आकीर्णः 1, 6.
अष्टादश 12, 53.	आगत-1, 41. 1, 43 1, 47. 2, 1. 7, 32. 11, 19.
अष्टौ 9, 25. 11, 17 5, 17	आगमनम् 10, 30. 10, 32.
असंशयम् 2, 15. 9, 59	आग्नेयम् 12, 9. 12, 10.
असंस्कारः 11, 22	आघ्रात- 6, 71.
असगोत्रः 3, 42.	आचतुर्थम् 3, 16.
असद्ब्राह्मणकः 5, 9.	आचमनम् 12, 29.
असम्पूर्णसर्वांग 9, 22.	आचरणम् 12, 60.
असम्भवः 8, 14	आचान्तः 12, 16 12, 18.
असम्भाष्यः 7, 5.	आचारः 1, 37.
असमस्थले 9, 1	आचूड. 3, 18.
अस्तः 7, 9.	आज्यम् 5, 20 11, 33.
अस्तंगत- 7, 9	आज्यस्थाली 5, 21.
अस्थि 5, 12 7, 26 11, 17 11, 11. 12, 29	आढकः 6, 70.
अस्थिगताः 1, 32	आढ्यः 1, 7.
अस्थिघातनम् 9, 18.	आतपः 7, 30
अस्थिमज्ज 9, 19	आतिथ्यम् 1, 39 1, 52
अस्तिसचयनं 12, 29.	आतुरः 7, 19. 7, 20.
अहः 7, 15. 7, 16 7, 19. 8, 10, 15. 10, 18 10, 33 10, 31. 10, 39 11, 8 11, 11. 11, 27 11, 52 11, 5	आत्मकृच्छ्रम् 8, 30.
अहःशेष-11, 52.	आत्मबुद्धिः 5, 25.
अहिः 6, 3.	आत्ममैद्वनिकर्तनं 10, 10.
	आत्मरक्षणम् 12, 46.

- आत्मव्रजः 3, 8.
 आत्मविद्या 8, 13.
 आत्महतः 1, 10.
 आत्मा 7, 37, 5, 11, 5, 13, 11,
 21, 12, 14, 12, 7.
 आदन्तजन्म 3, 18.
 आदित्यः 6, 24, 12, 24.
 आदिष्टम् 9, 53.
 आदिः 5, 1.
 आदिश 8, 9.
 आधानम् 1, 20.
 आशयः 6, 12.
 आनुपूर्व्यम् 1, 10.
 आपत् 4, 30, 11, 11, 20.
 आपत्कालः 7, 38.
 आपः 5, 6, 6, 65, 11, 11, 12, 21.
 आपस्तम्बकुताः 1, 11.
 आपोहिष्ठा- 11, 31, 12, 10.
 आपा 10, 12.
 आप्यायस्व 11, 32.
 आभरणम् 9, 6.
 आयतम् 12, 20.
 आयुष्यम् 1, 17.
 आयसः 7, 25.
 आयोधनम् 3, 36.
 आराधितः 9, 37.
 आरामः 1, 62.
 आरोहः 154.
 आर्क्षम् 11, 43.
 आर्तः 3, 23, 12, 58.
 आर्द्रः 9, 10.
 आर्षिकः 11, 21.
 आवसथ्यम् 1, 21.
 आवृतः 1, 7, 1, 8.
 आव्रतादेशः 1, 18.
 आशीनम् 1, 25, 4, 3, 3, 45,
 12, 62.
 आश्रम 2, 1.
 आश्रमा 8, 27.
 आश्रितः 1, 32.
 आसनम् 1, 11, 1, 15, 9, 55, 12,
 35, 12, 79.
 आवसथः 1, 11.
 आर्मानः 1, 1, 1, 10, 12, 10.
 आहवः 3, 30, 3, 39.
 आहितः 5, 10, 5, 13.
 आहिताग्निः 3, 22, 5, 10, 5, 13.
 आहुतिः 5, 22.
 आहतम् 4, 22, 11, 19.
 इ.
 इक्षुः 1, 33.
 इच्छन्ती 10, 25.
 इच्छा 1, 19, 3, 13.
 इदं 11, 35.
 इन्धनम् 11, 38.
 इरावती 11, 35.
 इष्टः 1, 10.
 इष्टका 7, 34.
 इह 9, 59.

of the Parāśura Dharma Samhitā.

- ईदृक् 5, 24.
- उक्तः 1, 34.
- उक्तम् 6, 68, 9, 30, 9 52, 9, 57.
12, 30, 5, 6
- उच्छिष्टम् 6, 39, 6, 66, 7., 20,
21, 7, 22, 7, 31, 7, 32,
7, 33.
- उच्छिष्टभाजने 11, 8.
- उच्छिष्टसंस्पृष्टः 7, 20.
- उच्छोषितम् 11, 6
- उज्झित 2, 14.
- उत्क्रमणम् 9, 38.
- उत्तमम् 1, 29, 1, 11.
- उत्थितः 9, 11.
- उत्पवनम् 6, 75.
- उत्तरतः 12, 78.
- उत्पत्तिः 1, 20.
- उत्पन्नम् 7, 19.
- उत्सवः 3, 28.
- उदकम् 3, 13, 4, 3, 7, 29 8,
28, 10, 18, 11, 6 11, 43.
- उदकक्रिया 3, 14.
- उदकान्तः 3, 48
- उदक्यम् 12, 54.
- उदरम् 5, 17.
- उदाहता 1, 63, 7, 27.
- उदित-5, 7, 9, 51.
- उद्गतः 6, 35.
- उद्दिष्टम् 9, 13.
- उद्भूतम् 9, 23 12, 31.
- उद्बद्धम् 4, 4.
- उद्भवः 10, 37.
- उद्यतः 3, 23.
- उपत्तिः 1, 20.
- उन्मत्तः 9, 8.
- उपघातितम् 6, 68.
- उपचूलनम् 5, 6
- उपधानम् 7, 30.
- उपपन्नः 12, 65.
- उपपादितम् 6, 53, 10, 38.
- उपभृतम् 5, 19.
- उपलः 9, 9.
- उपवासः 6, 31, 6, 50, 6, 51, 6,
54 6, 60, 6, 63 10, 28.
10, 40, 11, 10, 11, 26
11, 27 11, 55.
- उपरोधः 6, 58.
- उपविष्टः 11, 7
- उपशोभितः 1, 6.
- उपसङ्गमः 12, 59.
- उपसन्न 6, 34
- उपसर्पणम् 12, 18.
- उपस्करः 7, 29.
- उपस्थितः 1, 41, 3, 48.
- उपहतम् 7, 23.

उपहर्तव्यः 9, 20.

उपागतः 2, 11

उपानत् 12, 67.

उपायः 8, 31.

उपासनम् 1, 41 3, 3 3, 6, 12,
.32

उपेतः 1, 6.

उग्रम् 1, 57 1, 17

उभे 6, 4

उभौ 6, 39.

उग्रः 5, 20.

उलूकः 6, 5

उलूखलम् 5, 20.

उशनाः 12, 55.

उषितः 6, 15, 6, 21 11, 5.

उष्णम् 4, 7.

उष्णः 8, 32.

उष्ट्रः 6, 12, 11, 42, 10, 11 10,
15.

उष्ट्रीक्षीरम् 11, 10

ऊ.

ऊरुः 5, 15.

ऊर्ध्वम् 1, 10 7, 7, 9, 2 12,
29, 12, 31, 12, 53

ऊर्ध्वोच्छ्रष्टम् 12, 62

ऊषरा 8, 18.

ऋ

ऋक 11, 33.

ऋक्षः 6, 11.

ऋतुः 10, 25 12, 62.

ऋतुज्ञाना 1, 11, 4, 13

ऋद्धि 1, 51.

ऋषिः 1, 1 1, 5 1, 8, 1, 9, 3,
23 11, 50

ऋषिपुत्रवः 5, 11, 1, 35.

ऋषिवाक्यम् 1, 3

ए.

एक 1, 25 2, 5 1, 8 4, 10,
1, 22 6, 33 31, 38 41,
60 7, 13, 14, 15, 8, 13,
17 9, 13, 30, 19, 49,
51, 10, 2 11, 3, 7, 18,
31, 12, 49, 60 64, 69,
9, 18 9, 51 10, 2, 11, 3,
11, 7 12, 49 12, 60, 12,
69

एकमासीणः 1, 13.

एकदेश 12, 53.

एकपद्वृत्तिः 11, 7.

एकपलम् 11, 30 31

एकपादः 9, 1 9, 30.

एकपिण्डः 1, 7

एकभक्तः 8, 38 6, 25 10, 21.

एकभक्ताऽर्शी 8, 37 8, 39, 8,
40

एकभुक्तम् 10, 21.

एकभोजन 8, 15.

एकमासः 1, 27.

एकरात्रम् 1, 50 6, 8 7, 8, 10,
19, 10, 28

एकत्रिंशतिः 2, 12 5, 18.
 एकशतम् 12, 73.
 एका 7, 21, 9, 49, 10, 15.
 एकामः 1, 1.
 एकादश 6, 16, 12, 6.
 एकादशी 3, 13
 एकाहः 2, 9, 3, 5 3, 44 8,
 37, 11, 45
 एकाहुति 5, 22
 एवंविधः 2, 7
 एवः—12, 69

ऐ.

ऐन्द्रवम् 4, 12.
 ऐन्द्रम् 1, 51.

ओ.

ओघः 4, 22.
 ओदनम् 10, 19.

औ.

औरसः 1, 24.
 और्णः 7, 28.
 औशनसः 1, 13

क.

कटिभङ्गः 9, 19.
 कण्ठः 5, 16, 9, 6, 11, 52 12, 16
 कन्या 4, 26, 7, 5 7, 7.
 कपिः 11, 43.
 कपिञ्जलः 6, 8.
 कपिला 11, 30, 12, 47.

2

कपिलाक्षीरम् 1, 67.
 कपी 10, 14.
 कपोतः 6, 4.
 करः 12, 22.
 कर्णः 5, 20, 21, 9, 18, 12, 20, 12,
 21.
 कर्तव्य 1, 17, 8, 28, 1, 33, 9,
 20, 11, 51, 12, 23, 12, 49,
 12, 46.
 कर्तृ 1, 25, 8, 10, 1, 21.
 कर्दमः 7, 34, 10, 18.
 कर्म 1, 26, 5, 25, 12, 30, 3, 6
 7, 16.

कर्मचाण्डालः 4, 21.

कर्मजम् 12, 50

कर्मपराङ्मुखः 4, 21.

परिभ्रष्टः 3, 6.

कर्मबाहिष्कृतः 12, 46.

कर्माचारः 2, 1.

कर्षकः 2, 10, 2, 11.

कलिः 1, 2 1, 16, 1, 23, 1, 24
 1, 25 1, 26, 1, 27, 1, 28
 1, 30, 1, 32, 2, 1.

कलियुगम् 1, 22 1, 31

कल्पः 1, 20.

कल्पान्तरम् 1, 21.

कवकम् 11, 9

कव्यम् 11, 12.

कश्चित् 1, 21, 3, 11.

कष्टम् 9, 35.

10 *The Index of the words occurring in the text*

काकः 1, 52, 6, 1, 6, 68, 6, 69, 6, 71, 7, 23, 11, 12	कांस्यभाजनम् 7, 21, 9, 15.
कान्यायनकुताः 1, 15	किन्चिपम 1, 39, 8, 6, 8, 23, 9, 15, 12, 30
कापिलम् 11, 30.	कीटः 7, 11.
कामः 6, 5, 10, 30	कीटकः 2, 10.
कामतः 12, 61, 12, 79	कीटसंयुक्तम् 6, 61.
कामाकामकृतम् 9, 1, 9, 7	कीर्तितम् 12, 9
कामाकामकृतक्रोधः 9, 9	कुक्कुटः 6, 2, 10, 9
कायः 12, 70, 3, 1-	कुटुम्बा 12, 11
कारकः 1, 62	कुणपम 11, 12
कारणद्वयः 6, 1.	कुण्डः 1, 23.
कारुः 3, 21.	कुजर 1, 11
कारुकः 6, 10.	कुञ्जः 1, 27.
कार्पासः 6, 40, 7, 28	कुमारी 1, 21, 9, 55.
कापासवासः 7, 28	कुम्भः 1, 55, 1, 16.
कार्यम् 1, 63, 3, 38, 1, 21, 7, 23	कुम्भशतम् 7, 1
कालः 4, 32, 5, 13, 9, 59, 11, 20,	कुरङ्गः 6, 13.
कालकारितः 3, 12.	कुरुरः 6, 7.
कालचोदित 5, 11.	कुर्वन् 1, 66
कालसूत्र 9, 59.	कुलम् 1, 26
काशः 9, 34.	कुलमित्रः 11, 21.
काश्यपः 1, 12	कुशः 5, 15, 9, 31, 12, 31.
काष्ठम् 1, 55, 2, 7, 97, 29, 9, 23, 9, 24, 9, 35, 10, 37.	कुशलः 1, 11.
काष्ठभार 1, 46.	कुशोदिकम् 5, 4, 10, 27, 11, 28, 11, 31, 11, 33.
काष्ठमयः 8, 16.	कुष्ठम् 12, 16
काष्ठादिः 2, 7.	कुशी 9, 60.
कांस्यम् 6, 39, 7, 2, 7, 22, 7, 23, 24, 10, 38.	कुसुमम् 10, 20
	कुसुम्भम् 6, 40.

- कूपः 7, 3, 8, 17 9, 36 9, 37.
 9, 38 10, 18 11, 41. 11,
 43. 12, 14 12, 52.
 कूपखातः 9, 39. 9, 40.
 कूपगतम् 6, 26.
 कूर्मः 6, 10
 कुच्छ्रम् 1, 11 1, 15 1, 26. 6,
 17 19, 6, 28 7, 15 8, 36.
 9, 58. 10, 8 10, 9. 10,
 23 10, 24. 10, 27 10, 28
 10, 33 11, 1 11, 5. 11, 8.
 11, 55 12, 62 12, 63.
 12, 64.
 कुच्छ्रद्वयम् 6, 17.
 कुच्छ्राद्धम् 6, 20.
 कृतम् 1, 16 1, 24 1, 26. 1,
 27 1, 28. 1, 32. 13, 13
 22, 79.
 कृतः 1, 14. 9, 15
 कृतचूडः 3, 17.
 कृतयुगम् 1, 22 1, 23 1, 25.
 कृताञ्जलिपुट 1, 9.
 कृत्रिमकः 4, 21.
 कृमिः 2, 10 6, 38. 6, 18 7, 31
 कृमिदृष्टः 6, 49
 कृशः 9, 50.
 कृषिः 1, 63. 2, 8 2, 13. 11.
 कृषिकर्ता 8 3.
 कृषिकर्म 2 2 1, 63
 कृष्णः 10, 2 3, 13
 कृष्णपक्षः 2, 8.
- कृष्णमार्जारः 12, 48.
 कृष्णवर्णा 11, 29.
 कृष्णाजिनम् 5, 15 12, 48.
 कृष्णाष्टमी 3, 13.
 कृसरः 6, 9.
 केवलवेदः 3, 5.
 केशः 9, 52 9, 51 12, 15.
 केशदूषितम् 6, 61.
 केशवपनम् 9, 55.
 कोकिला 6, 6.
 कोटिः 4, 32.
 कोटिप्रदानम् 12, 52.
 क्रतुदीक्षा 2, 6.
 क्रतुफलम् 3, 34.
 क्रमः 2, 1, 11, 44, 12 51.
 क्रिया 3, 14.
 क्रियावान् 11, 12.
 क्रियासक्तः 6, 18.
 क्रीडार्थम् 8, 26.
 क्रुद्धः 12, 57. 12, 58.
 क्रोधः 10, 81.
 क्रौञ्चः 6, 2.
 क्लीबः 2, 3 3, 32. 4, 30 9, 60.
 क्षण 3, 37
 क्षणविध्वंसि 3, 38.
 क्षत्तम् 5, 7, 8, 33.
 क्षत्तियः 1, 61 2, 13 3, 2, 3, 44
 6, 17. 6, 20 6, 30 6, 50. 7,
 12. 10, 7 11, 2 11, 12 11,
 17 11, 23 11, 26. 11, 44.

12 *The Index of the words occurring in the text*

क्षत्रिया 7, 12.

क्षयः 1, 20 10, 16.

क्षारः 7, 21.

क्षिति 1, 61 6, 51, 11, 53.

क्षितिदेवता 6, 51.

क्षितिपातनम् 11, 53.

क्षीरम् 1, 67, 5, 12 6, 36, 6, 37
6, 38, 6, 49 10, 27
11, 13 11, 28 11, 31
11, 32 11, 39.

क्षुत् 12, 58.

क्षुतः 12, 18 12, 19.

क्षुधितः 2, 3.

क्षुद्रकर्म 12, 1

क्षेत्रम् 1, 56 2, 6 4, 27 11, 33
12, 49.

क्षेत्रज्ञः 1, 24.

क्षेत्री 4, 22.

क्षौमम् 1, 29, 7, 28

ख.

खञ्जरीटः 6, 6.

खरः 6, 71 8, 25 10, 14
10, 15 11, 42

खलः 8, 33.

खलयज्ञः 2, 11, 12, 25.

खाङ्गकम् 11, 42.

खात 9, 41.

खातुम् 9, 40.

खानम् 6, 42.

ख्यातः 11, 23

ख्यापयन् 12, 69.

ग.

गङ्गा 12 11.

गङ्गादि 12, 20.

गङ्गासमम् 12, 30.

गच्छन् 10, 7.

गजः 6, 12.

गण 1, 8.

गण्टुषम् 7, 21

10, 11, 11, 37.

गत 1, 5 7, 9 10, 28 11, 37
10, 31, 10, 41 11, 37.
10, 32

गतिः 1, 1 6, 21, 12, 31.

गद्गद 1 27

गन्धद्वाग 11, 32.

गन्धर्वः 1, 7.

गम्या 7, 18.

गरीयान् 11, 51.

गर्भः 3, 14 3, 15, 9, 14 9,
15 10, 24.

गर्भपतः 1, 19

गर्भपातनम् 1, 20.

गर्भसम्पितः 9, 13.

गवाघ्रातम् 7, 23 6, 71.

गवार्थे 8, 35.

गवाशन 9, 36

गात्रम् 1, 12 3, 35.

गायत्री 5, 1, 6, 23 8, 3 10, 27.
11, 17 11, 32, 11, 56.

गायत्रीब्रह्मनत्त्वज्ञः 8, 21.

गायत्रीरहितः 8, 21.

गायन् 6, 35.

गार्गीयः 1, 13.

गात्रयम् 11, 12.

गीतम् 1, 7.

गुडः 6, 10, 11, 13

गुणावृतः 1, 8.

गुरुपत्नीम् 10, 12.

गुरुपृजा 1, 31.

गूढः 9, 14

गृञ्जनम् 11, 9.

गृध्रः 6, 3, 12, 38

गृहम् 1, 17, 1, 58, 3, 19, 5,

11, 6, 41, 6, 46, 6, 17,

8, 33, 9, 4, 9, 6, 9, 11,

9, 58, 10, 36, 10, 3, 11,

12, 11, 19, 11, 20, 12, 18.

गृहकर्म 7, 18

गृहखात 9, 41

गृहदाहम् 6, 16.

गृहद्वारम् 1, 16, 12, 68.

गृहमेधिनी 12, 36.

गृहमेधी 3, 21

गृहस्थः 2, 1, 12, 16, 12, 61.

गृहस्थधर्मः 11, 49

गृहीतः 11, 47

गोकुलम् 12, 68.

गोगामी 10, 15.

गोमहणम् 3, 30.

गोघातकः 9, 22.

गोघ्नः 8, 42, 9, 52.

गोचर्म 12, 49.

गोचर्मदानम् 12, 50.

गोत्रम् 3, 8, 1, 48

गोत्री 10, 35.

गोदक्षिणा 6, 50.

गोद्वयम् 6, 19, 9, 15, 10, 4,

10, 6, 10, 13, 10, 22, 10, 39

गोधा 6, 10.

गोपतिः 9, 8

गोपशुः 9, 32, 9, 34.

गोपालः 11, 21, 11, 23.

गोप्रा 8, 35.

गोमयम् 6, 17, 10, 18, 10, 27

11, 28, 11, 29, 11, 30.

11, 32, 11, 39.

गोमांसम् 11, 1.

गोमिथुनद्वय 10, 7, 10, 8, 10, 11

गोमूत्रम् 6, 26, 6, 32, 6, 33, 6,

36, 6, 48, 10, 27, 11,

28, 11, 29, 11, 32, 11,

39.

गोरजः 12, 10.

गोरसः 6, 74, 6, 75, 11, 19.

गोरूपम् 9, 21.

गोलकः 4, 28.

गोवधः 8, 36, 9, 2, 9, 36, 9, 59.

गोवाटम् 9, 1.

गोवालम् 10, 37

गोविंशत् 6, 17.

गोव्रतम् 9, 10.

गोष्ठम् 9, 56.

गौः 1, 63. 4, 4. 4, 6. 5, 2 5,
10 6, 18 6, 41 6, 19
6, 71 8, 1 8, 18. 8, 25
8, 33 8, 32. 8, 37 9, 1
9, 5 9, 6 9, 15 9 17
9, 23 9, 25 9, 33 9
36 9, 15 9, 17 9, 56
9, 61. 10, 6. 10, 7. 10,
8 10, 11. 10, 13 10, 15
10, 22. 10, 40. 11, 3 12
8 12, 49. 12, 50 12, 12.
52 59, 12, 73 12, 76
12, 81.

गौतमः 1, 21.

गौतमीयः 1, 13.

गौरी 7, 1.

ग्रस्तः 9, 50.

ग्रहः 5, 7

ग्रह 12, 24.

ग्रहणम् 12, 25.

ग्रामः 1, 25. 1, 60. 5, 9. 9, 43.
9, 44. 12, 68.

ग्रामघात 9, 43. 9, 44.

ग्रामस्थानम् 8, 17.

ग्रस्तः 6, 33. 9, 12. 10, 2. 10, 3.

ग्रसार्थम् 9, 51.

ग्राह्य 6, 52. 6, 60. 11, 30.

ग्रीवा 9, 38

घ.

घटशतम् 7, 1

घर्षः 7, 27

घातः 9, 3 9, 13 9, 11

घातकः 6, 1 6, 5 6, 11 6, 11.

घातनम् 6, 12.

घातयन् 6, 13.

घातितम् 4, 4

घृतम् 1, 6 3, 43 3, 17 5, 3
5, 4 6, 38 11, 13.
11, 25 11, 30 11, 31.
11, 49. 12, 48

घृतकुम्भ 1, 16.

घोर 4, 15. 9, 59

घ्राणम् 5, 21.

घ्रात 6, 71. 5, 6

घर्ष 7, 27.

च.

चकोरः 6, 7.

चक्रवाकः 6, 2

चक्षुः 5, 5 5, 21.

चतुरहः 3, 9 3, 10.

चतुर्थः 3, 9 16, 1. 12 7, 15. 7,
19 9, 15.

चतुर्थपुरुषः 3, 5

चतुर्विनम् 8, 10

चतुर्मुखः 1, 21

- चतुर्युगम् 12, 14
 चतुर्विध 12, 65, 12, 73
 चतुर्विधम् 8, 36, 9, 3
 चतुरहम् 8, 10.
 चतुष्पथः 12, 7
 चतुष्पात् 6, 15.
 चतुरः 1, 17, 1, 37, 2, 5, 2,
 15, 8, 7, 8, 11, 10, 8, 11, 3
 चत्वारिंशत् 5, 16
 चन्दनम् 12, 48
 चमसाः 10, 41
 चरणः 1, 42, 1, 1
 चर्म 7, 29, 11, 41
 चर्मकारी 6, 44.
 चर्ममयः 8, 16.
 चण्डालः 1, 53, 5, 10, 6, 19,
 20, 21, 12, 23, 24, 13,
 16, 67, 7, 9, 10, 17, 12,
 14, 12, 28
 चण्डालैकपथम् 6, 23
 चण्डालावातवापीषु 6, 25
 चण्डालघटसस्थम् 6, 27.
 चण्डालदर्शनम् 6, 21
 चण्डालस्पर्शनम् 6, 24
 चण्डालासम् 6, 32, 11, 1
 चण्डालभाण्डमस्पृष्टम् 6, 26
 चण्डालता 1, 67.
 चण्डाली 7, 18, 10, 5, 10, 7
 10, 8.
 चातुर्वर्ण्यम् 2, 1, 6, 41, 10, 1,
 10, 23, 12, 66
 चातुर्वर्ण्यसमाचारः 1, 17, 1, 35.
 चातुर्विधः 12, 73.
 चातुर्वेद्यः 8, 27.
 चान्द्रायणम् 1, 48, 4, 12, 4, 26,
 6, 18, 9, 52, 9, 58, 10,
 1, 10, 2, 10, 23, 11, 1,
 11, 2, 11, 40, 11, 46, 12,
 75, 12, 80.
 चान्द्रायणत्रयम् 10, 10, 10, 11.
 चाषः 6, 8.
 चिकित्सा 9, 45.
 चितिः 12, 28.
 चिन्ता 3, 38.
 चिन्तितम् 1, 36.
 चित्रं 6, 13
 चित्रकर्म 8, 19.
 चीर्णम् 8, 41, 10, 4, 10, 22,
 12, 75.
 चीर्णान्तः 12, 59.
 चीरम् 7, 28.
 चूडा 3, 17.
 चेतनः 9, 8.
 चैत्यवृक्षः 12, 28.
 चोदितः 5, 13, 9, 51.
 चोरः 1, 30, 1, 60, 2, 12, 6, 21.
 चौरभक्तप्रदः 1, 60.

छ.

छत्रम् 12, 67 1, 54
 छागम् 12, 48
 छिद्रम् 6, 52.
 छेदः 9, 36 10, 10.
 छेदकरः 4, 8
 क्षतम् 3, 35.

ज.

जघनम् 5, 17
 जङ्गमम् 6, 61.
 जङ्घा 5, 18
 जडः 1, 27.
 जन. 6, 62 8, 24 9, 17 10, 16.
 जननम् 3, 1 3, 20.
 जन्म 3, 6, 73, 29 9, 60
 12, 38.
 जन्मकर्म 3, 6.
 जपः 1, 39 6, 63 10, 10 12, 21
 जपन 7, 9 12, 31
 जपच्छिद्रम् 6, 52
 जपमानः 10, 27
 जप्यम् 2, 5 6, 42.
 जम्बुकः 5, 7, 6, 11.
 जलम् 1, 50 6, 26 6, 30 6,
 47 7, 26 10, 19 10,
 20, 10, 11 11, 25 12, 5,
 12, 17 12, 28 12, 41,
 जलशौचम् 6, 39
 जलस्थः 12, 15, 12, 17.

जलाशगाहनम् 3, 41.
 जातः 1, 16 10, 3.
 जातवेदाः 6, 15 7, 10.
 जातिः 1, 65 3, 4
 जातिमात्रोपजीवी 8, 4.
 जान्यन्धः 4, 27.
 जानन 9, 51.
 जानु 5, 18.
 जाया 12, 57
 जारः 10, 28 10, 36.
 जालपादः 6, 2
 जित 1, 30 3, 39
 जितेन्द्रियः 8, 25.
 जीवन् 1, 17 4, 23.
 जुहुः 5, 19.
 जुहन् 12, 34.
 शातिः 3, 43.
 ज्ञानम् 1, 21
 ज्ञानदुर्बलः 3, 16 12, 56
 ज्ञानागमः 12, 35.
 ज्ञेय 11, 23, 24.
 ज्येष्ठः 4, 29, 7, 6.
 ज्वलन् 12, 15

ट.

टिट्ठिभः 6, 3, 6, 6.
 डामरः 6, 53 10, 10
 दुण्डुभः 6, 9

त.	ताम्रम् 6, 39. 7, 2. 10, 38.
तक्रम् 1, 65.	ताम्रवर्णा 11, 29.
तटः 11, 13.	तित्तिरिः 6, 4.
तटाकः 11, 43.	तिथिः 3, 12.
तटाश्वाने 9, 10.	तिलः 2, 7. 5, 20. 11, 6. 12,
तटाबन्धः 9, 39.	14. 12. 48.
तडागः 7, 3. 12, 52.	तिलप्रस्थम् 6, 11.
तण्डुलः 5, 20.	तिष्ठन् 11, 52. 12, 43.
तत्क्षणम् 6, 27. 6, 71. 7, 1.	तिस्रुः 4, 32.
तत्क्षणकः 1, 27.	तिर्थम् 1, 6. 6, 61. 6, 63. 12, 6.
तत्र 10, 18.	12, 20. 12, 63. 12, 69.
तत्समः 4, 10.	तीर्थभूतः 6, 61.
तदर्द्धम् 6, 29.	तीर्थयात्रा 12, 64.
तदूर्ध्वम् 4, 10.	तुरङ्गः 6, 12
तद्वचनम् 6, 63.	तुलापुरुषः 12, 80.
तपः 1, 23. 3, 37. 6, 63.	तुल्यम् 1, 50. 3, 39.
तपश्छिद्रम् 6, 52.	तुष्टः 6, 54.
तपोवनम् 12, 69.	तूलिका 7, 30.
तप्तकृच्छ्रम् 4, 1. 6, 4. 8, 9, 24.	तृणम् 2, 7; 7, 29. 7, 34.
9, 25.	11, 52.
तमः 4, 2. 12, 58.	तृतीय-4, 11. 7, 19.
तमोमूढाः 3, 5.	तृप्तिः 12, 43.
तरक्षुः 6, 11.	तृषार्तः 12, 12.
तर्पणम् 6, 13.	तृषितः 2, 3.
तर्पितः 12, 14.	तेजः 11, 33.
ताडिता 10, 31.	तैलम् 1, 65. 6, 40. 11, 13.
तातः 1, 12.	तैलबिन्दुः 12, 80.
तात्कालिकः 1, 27.	तोयम् 6, 27. 28. 7, 32. 7, 34.
तैम्बूलम् 7, 33.	8, 9. 8, 10. 8, 34. 9,
	12. 11, 40. 12, 30. 12,
	31. 12, 56.

त्यजन् 10, 33.	त्रैलोक्यम् 8, 21.
त्यागः 4, 20.	त्रयहः 3, 5 4, 7
त्रयः 2, 5 7, 7 7, 9 8, 7, 8, 11, 8, 12, 8, 14 8, 16, 8, 27, 9, 25 9, 38 10, 9, 10, 15 10, 19 11, 10 11, 17 11, 38 12, 2 12, 6, 12, 62 12, 65	त्रयहम् 6, 37 6, 19 त्वक् 11, 37. त्वङ्कारः 11, 51 त्वरमाणः 3, 36
त्रयोदश 9, 25.	द
त्राणम् 8, 32.	दक्षः 1, 13.
त्रिंशकम् 2, 13	दक्षिणः 5, 19 12, 19 12, 20, 12, 21.
त्रिंशत् 6, 18, 6, 41.	दक्षिणा 4, 6 4, 13, 6, 9 6, 16 6, 17 6, 18 6, 19 6, 41, 8, 41, 9, 53 10, 1 10, 6 10, 13 10, 22 10, 39, 12, 8 12, 73, 12, 76.
त्रिः 11 3 2, 5 12, 60	दक्षिणामुखः 1, 51, 9, 31.
त्रिकालम् 6, 5.	दक्षिणार्थम् 12, 39.
त्रिनयम् 1, 49.	दग्धः 9, 44
त्रिदिनम् 8, 39.	दग्धदेशः 9, 5
त्रिपलम् 4, 8 6, 38 11, 31.	दग्धास्थि 5, 12
त्रिपादम् 9, 14 9, 15 9, 18	दण्डः 9, 12 9, 9 9, 10 9, 11 9, 17 10, 31 12, 5
त्रियुगम् 12, 54.	दत्त 1, 1.
त्रिरात्रम् 3, 11, 3, 17 3, 18 3, 46 3, 47 4, 11, 5, 1 6, 13 6, 23 6, 26 7, 12 10, 5 10, 19 10, 15 11, 10, 11, 44, 11, 53 11, 55, 12, 53.	दत्तः 1, 21.
त्रिषवणम् 12, 59.	दत्तकः 4, 24
त्रिसन्ध्यम् 6, 12, 6, 36, 8, 31, 9, 57.	दहन 10, 5
त्रिसहस्र 11, 17.	दधि 1, 6 6, 30 6, 36, 6, 37, 6, 38 6, 49 10, 27, 11, 25, 11, 28 11, 29 11, 31 11, 32, 11, 39
त्रेता 1, 22, 1, 23 1, 21 1, 25, 1, 26, 1, 27 1, 28 1, 32, 1, 16.	

- दधिक्रावा 11, 32.
 दन्त 7, 26
 दन्तोच्छिष्टम् 12, 19.
 दन्तजातः 3, 17.
 दया 10, 40.
 दयायुक्तः 12, 44.
 दरिद्रः 4, 16 12, 51.
 दुर्दुरः 7, 31
 दुर्मः 10, 41 11, 6, 11, 34.
 दर्शनम् 12, 22, 12, 26 12, 73
 दश 1, 27, 1, 58, 3, 5, 5, 16,
 7, 24, 9, 11, 10, 11 10, 17
 10, 33, 10, 38, 12, 35.
 12, 59, 12, 70.
 दशकुल्वः 7, 19
 दशगुणितम् 12, 49.
 दशम. 10, 32.
 दशरात्रम् 3, 9, 3, 18, 4, 12.
 6, 32.
 दशवर्षा 7, 5.
 दशसाहस्रम् 11, 56.
 दशावरा 8, 27, 10, 17.
 दशाहः 3, 4, 3, 6, 3, 16, 3, 24
 3, 29 4, 9, 6, 33, 10, 31.
 दष्टः 5, 1 5, 2, 5, 3, 5, 4 5, 5,
 5, 7 5, 9, 9, 50.
 दहनम् 7, 27, 9, 30.
 दहनसंस्कारः 5 23.
 दातृ 4, 25, 4, 26, 11, 16, 11, 17.
 ध्वन्तम् 7, 26.
 ज्ञानम् 1, 23 1, 28 1, 29, 3, 2,
 6, 31 6, 51, 7, 15, 8, 18,
 10, 40, 11, 27, 11, 46,
 12, 6, 23, 24, 25, 26,
 30, 51, 58.
 दाम 9, 6.
 दायः 3, 8.
 दायदः 3, 7.
 दारवम् 7, 1.
 दाराः 1, 28, 3, 7.
 दारुण 7, 37
 दास्यमिः 9, 41.
 दासः 3, 21, 11, 21, 11, 22
 दासी 3, 21.
 दिक 5, 8.
 दिन— 1, 27, 1, 33, 3, 5, 3, 15,
 6, 5, 12, 53, 12, 60, 10, 32.
 दिनत्रयम् 3, 1 3, 9 4, 7 6, 11
 6, 37, 8, 39, 12, 58.
 दिनद्वयम् 8, 38, 11, 44.
 दिनेदिने 1, 39, 1, 46.
 दिनवत् 12, 27
 दिवसः 2, 4.
 दिवा 8, 31, 9, 56 12, 22.
 दिवाकरः 12, 30.
 दिव्यः 9, 48, 12, 9, 12, 11
 दिव्यम् 12, 9, 12, 11.
 दीर्घाखाते 9, 40.
 दीनः 7, 37.

- दीपः 12, 14.
 दीप्तः 8, 22.
 दीयमानम् 3, 28.
 दुःखी 9, 60.
 दुःराचारः 12, 60.
 दुर्गः 9, 1.
 दुर्गप्रेरणम् 9, 31.
 दुर्बलः 6, 55.
 दुर्भिक्षम् 6, 33, 10, 16.
 दुर्वृत्तम् 1, 19.
 दुःशीलः 8, 25.
 दुष्कृतं 8, 9.
 दुष्कृतकर्मा 12, 67.
 दुष्टः 11, 43, 8, 25.
 दुःस्वप्नम् 12, 1.
 दूराध्वोपगतः 1, 41.
 दूरे 9, 55.
 दूषित-7, 3, 6, 38.
 दृढबलः 9, 20.
 दृप्तः 2, 4.
 दृश्यम् 9, 50.
 दृषद् 5, 20.
 दृष्टम् 3, 23, 3, 39.
 दृष्टमात्रः 12, 47.
 दृष्टिः 6, 67.
 देवः 2, 12, 2, 13, 12, 12, 12,
 36, 12, 43.
 देवकन्या 3, 35.
 देवता 1, 38, 1, 39, 6, 62, 11, 38,
 12, 24.
 देवतायतनम् 1, 7, 8, 30.
 देवदारुवनालयम् 1, 1.
 देवस्य त्वा 11, 33.
 देवम्भम् 11, 9.
 देवाङ्गना 3, 36.
 देवार्चनम् 2, 5.
 देवी 9, 35, 12, 63, 12, 65.
 देशः 1, 25, 9, 5, 3, 10.
 देशभङ्गः 7, 36.
 देशान्तरगतः 3, 12.
 देशान्तरमृतः 3, 10, 3, 11.
 देहः 1, 37, 11, 37, 3, 12.
 देहनाशः 3, 12, 5, 11.
 हा 11, 37.
 दैवम् 12, 11, 7, 16.
 दैवतम् 8, 22.
 दैव-पिड्यादिकर्म 7, 16.
 दोगः 9, 6.
 दोषः 1, 51, 3, 27, 1, 27, 1, 28,
 6, 56, 7, 31, 10, 17.
 द्रव्यम् 3, 28.
 द्रव्यशुद्धिः 7, 1.
 द्रुपदा 11, 20.
 द्रोणः 6, 70.
 द्रोणाढकम् 6, 68, 6, 71, 6, 72

व्रोणाक्षम् 6, 69
 द्वयम् 1, 12, 10, 6, 19, 7, 10, 13, 10, 11, 10, 22, 10, 10, 12, 6, 12, 7, 12, 8, 12, 27, 12, 65.
 द्वापरः 1, 22, 1, 23, 1, 4, 1, 2, 1, 26, 1, 2, 1, 2, 1, 3.
 द्वात्रिंशत् 6, 70
 द्वादश— 7, 12, 17.
 द्वादशसङ्ख्या 12, 63.
 द्वादशान्नः 3, 2, 3, 4, 1, 2.
 द्वारम् 6, 40, 2, 3, 4.
 द्विः 11, 3, 2, 5, 3, 4.
 द्विगुण 9, 2, 4, 20, 2, 10, 2, 5, 60.
 द्विज- 1, 33, 1, 69, 2, 1, 3, 2, 3, 26, 3, 17, 3, 18, 3, 5, 4, 6, 12, 6, 13, 5, 24, 6, 11, 6, 27, 6, 34, 6, 60, 61, 7, 2, 20, 8, 24, 8, 20, 8, 21, 8, 24, 8, 25, 8, 26, 8, 11, 10, 8, 11, 8, 11, 10, 11, 12, 11, 15, 11, 36, 11, 41, 11, 46, 11, 50, 11, 51, 12, 12, 12, 15, 12, 31, 12, 36, 12, 37, 12, 40, 12, 46, 12, 60, 12, 65.

द्विजाधमः 1, 30.
 द्विजानलः 2.
 द्विजशुभ्रुषा 1, 61, 2, 11.
 द्विजशुभ्रुषाम् 2, 11.

द्विजशुभ्रुषणरतान 11, 16.
 द्विजश्रेष्ठः 6, 32.
 द्विजसम्पादितम् 1, 53, 6, 55.
 द्विजसम्भाषणम् 6, 22.
 द्विजातिः 2, 11, 3, 10, 6, 31, 12, 2, 12, 3.
 द्विजात्मनः 3, 12, 7, 1, 5, 9, 6, 18.
 द्विजाय- 7, 18, 1, 11.
 द्विदिनम् 8, 37.
 द्विनयति 12, 51.
 द्विपाद 9, 11, 9, 11.
 द्विपस्थः 6, 79.
 द्वियोजनम् 12, 61.
 द्विरात्रम् 3, 15.
 द्विशतम् 3, 17, 3, 18.
 द्विर्हीनः 3, 5.
 द्वे 11, 18.
 द्वेष्यः 1, 10.
 द्वौ 2, 3, 3, 31, 1, 23, 4, 26, 9, 3, 9, 13, 9, 17, 9, 18, 9, 29, 11, 47.

घ.

घनम् 1, 17.
 घर्मः 1, 2, 1, 4, 1, 12, 1, 14, 1, 16, 1, 19, 1, 21, 1, 22, 1, 24, 1, 30, 1, 33, 1, 61, 1, 64, 2, 1, 2, 15.

- 3, 48, 6, 55, 7, 77 1, 50
 37, 7, 38 8, 5, 8, 7 8
 8, 8, 26, 10, 3 11, 50
 12, 45
- धर्मकोविदः 1, 17
 धर्मखातः 9, 10.
 धर्मज्ञः 6, 3, 8, 12
 धर्मतत्त्वज्ञः 11, 50.
 धर्मतन्त्रार्थकाक्षिणः 1, 5
 धर्मपराङ्मुखः 1, 21
 धर्मपाठकः 8, 27
 धर्मपालकः 1, 37.
 धर्मशास्त्रम् 8, 2 8, 6 12,
 12, 82
 धर्मशास्त्रानुपालकः 6, 70
 धर्मशास्त्ररथारूढः 8, 26.
 धर्मसंस्थापनम् 1, 36.
 धान्यम् 2, 6, 2, 7 6, 10, 7,
 धारा 7, 35
 ध्रुवम् 1, 67.
- न**
- नकुलः 11, 6.
 नक्तम् 11, 45.
 नक्तभोजनम् 6, 3, 6, 6.
 नक्तभोजनः 8, 87, 8, 38, 8, 39
 8, 40.
 नक्रः 6, 3,
 नक्षत्र 5, 7
 नखम् 5, 6
 नगरम् 12, 68
 नदी 3, 47, 7, 3, 9, 5 9, 28
 9, 56 12, 70
 नदीतटम् 11, 13
 नदीपर्यतसचारः 9, 28.
 नदीप्रस्वरणः 1, 6 12, 69.
 नदीबन्धः 9 19.
 नदीमुखम् 9, 3
 नरः 9, 7, 9, 21 9, 11 9, 60,
 12, 61
 नरकः 1, 52, 1, 67 4, 2 4, 11,
 4, 17, 4, 20 5, 25 6, 59,
 7, 7 8, 20 9, 59 9, 60,
 नलः 12, 70.
 नववर्षी 7, 1
 नवाहः 11, 51
 नष्टः 1, 16, 4, 30 10, 59 10, 31.
 नष्टभृता 10, 33
 ना 1, 22
 नानापुष्पलताकीर्ण 1, 6.
 नापितः 11, 21 11, 22 3, 21.
 नामधारकः 5, 3 5, 14 5, 16
 8, 20
 नामधारकर्त्रिणः 3 6
 नारम् 11, 42
 नारिकेलः 9, 33
 नारी 1, 11 4, 17, 4, 18 4, 30,
 1, 31 7, 2, 9, 55 10, 17

- 10, 23. 10, 25 10, 31. निरूषरम् 1, 56.
 10, 33. निर्जलः 8, 17.
 नाशः 5, 14. 3, 12 निर्णयः 1, 19.
 नाशकः 12, 5. निर्णेतृ 1, 20.
 नासिकाभेदनम् 9, 29. निर्दिष्टम् 11, 28.
 नासिक्य, 9, 29. निर्दोषः 6, 17.
 निकर्तनम् 10, 10. निनाद 1, 7.
 निद् 3, 9. निर्यासः 11, 9.
 नित्यम् 1, 46. 7, 9, 11, 14. निवर्तनीयः 9, 48.
 11, 15. निवासः 9, 41 12, 73.
 निन्दा 1, 33 11, 51. निवृत्तः 3, 20. 11, 48.
 निधनम् 3, 23. निट् 9, 42. 12, 22. 12, 26 3, 9
 निनादः 1, 7. निश्छिद्रम् 6, 53.
 निपातनम् 6, 12. 9, 4. 9, 9. 9, निषिद्धम् 12, 60.
 14. 9, 18. 9, 29 9, 13 निष्कृतिः 6, 1. 6, 31 6, 45.
 10, 1. 10, 26 11, 26.
 निबन्धनीयाः 9, 33. निष्ठीवनम् 12, 19
 निमन्वितः 3, 23. निष्पन्नसर्वगात्रः 9, 16.
 निमित्तम् 9, 31. निष्पीडनम् 12, 13.
 नियमः 6, 57 6, 58. 6, 60. निष्फलम् 1, 29. 1, 64.
 9, 58 निस्तीर्णम् 7, 38
 नियमस्थः 6, 33. निःसृतम् 11, 40.
 निरयः 2, 15. नीचकर्मप्रवर्तकः 11, 14
 निरयगामी 11, 47. नीयमानः 3, 46.
 निरर्थकः 1, 55. 1, 46. नीरुक् 2, 4.
 निराशः 12, 13. 12, 43. नृ 1, 22.
 निराहारा 7, 12. 10, 18 नृत्यम् 1, 7.
 निरीक्षितः 5, 5. नृपः सान्निद्युक्तै 9, 48.
 निरुद्धः 9, 42. नेत्रम् 5, 21.

नेत्रघातनम् 9, 17.

नेत्रपटः 7, 28.

नैशिकी 3, 18.

नौः 7, 31.

न्यायवर्ती 12, 45.

न्यायोपार्जितम् 12, 46.

प.

पङ्कममा 8, 31.

पङ्कः 9, 7, 11, 8.

पङ्कम् 11, 19.

पङ्कान्तम् 1, 18.

पङ्केष्टकचितम् 7, 31.

पक्षः 4, 11, 4, 13.

पक्षी 1, 7, 6, 8.

पञ्च 1, 38, 4, 30, 3, 17, 6, 30,

8, 12, 8, 14, 9, 11, 9, 2,

12, 9.

पञ्चगव्यम् 3, 11, 6, 21, 7, 1

7, 21, 10, 20, 10, 36,

10, 38, 10, 39, 11, 3,

11, 8, 11, 10, 11, 27,

11, 33, 11, 35, 12, 1.

पञ्चदशाहः 3, 4.

पञ्चदशाहकम् 3, 2.

पञ्चेन्द्रियरतः 8, 21.

पञ्चमः 3, 9, 3, 16, 4, 12,

4, 25.

पञ्चयज्ञः 2, 6, 11, 47, 11, 18.

पञ्चयज्ञरताः 8, 21.

पञ्चसहस्रम् 11, 17.

पञ्चाहम् 4, 9.

पण्डितः 1, 10.

पतङ्गः 7, 31.

पतन् 6, 35.

पतनम् 12, 1.

पतिः 4, 11, 4, 23, 4, 30, 4, 33,

10, 28, 10, 30, 10, 36.

पतितः 4, 30, 7, 9, 8, 31, 9, 11,

10, 26, 10, 29, 11, 49,

11, 11, 12, 19, 12, 51.

पतिनादिः 4, 9.

पत्नी 3, 26.

पत्रम् 10, 20.

पदपदे 3, 19.

पन्था 7, 31, 12, 66.

पय 1, 63, 1, 7, 1, 6, 30,

11, 25, 11, 29.

परः 3, 33, 10, 31, 10, 34,

1, 61.

परत्र 12, 77.

परधर्मः 1, 61.

परनारीशुतः 1, 38.

परपाकः 11, 15, 11, 18.

परपाकनिवृत्तः 11, 15, 11, 43.

परपाकरतः 11, 1, 11, 19.

- परम् 1, 23, 11, 56, 3, 18, 6, 2
परमः 8, 26, 1, 61, 5, 24
परपुमान् 10, 29, 34
परशुः 9, 33.
परसैन्यम् 1, 61.
परस्त्री 4, 23.
पराकः 4, 12.
पराङ्मुखः 1, 37.
परान्नम् 11, 48.
पराशरः 1, 8, 1, 10, 1, 18
1, 34, 6, 1, 6, 68, 9, 30
पराशरमतम् 1, 36, 12, 73.
पराशरवचः 2, 2, 3, 2, 7, 1.
परिकीर्तितः 11, 18, 11, 50, 12, 73,
12, 19
परित्यजन् 3, 37
परित्यागः 6, 39.
परित्राता 3, 34.
परिपालनम् 1, 63.
परिभ्रष्टः 3, 6, 12, 32.
परिर्वर्जितः 11, 19
परिवृत्तिः 1, 25, 1, 26.
परिवेत्ता 1, 25
परिवेदनम् 4, 27, 1, 28.
परिवेष्टितः 3, 32.
परित्राड् 1, 19, 3, 31
परिषत् 8, 9, 8, 11, 8, 12
• 8, 13, 3, 14.
परिषत्त्वम् 8, 4, 8, 15.
पर्णपृष्ठम् 12, 14
पर्यङ्कस्थितः 6, 66.
पर्वत- 9, 28
पर्षद् 8, 6, 8, 27, 8, 9, 8, 10.
पलम् 4, 8, 6, 38, 11, 31.
पलाण्डुः 11, 9.
पलाशम् 5, 15.
पवित्र- 1, 36, 5, 1, 8, 41.
11, 28, 11, 58, 11, 38.
पाश्चिमः 12, 27.
पशु 10, 14.
पाचितम् 11, 13.
पाणिः 1, 61, 6, 66, 9, 20.
पाणिपूरान्नभोजनः 11, 54.
पातः 3, 16.
पातकम् 9, 47.
पातयन् 9, 36.
पात्रम् 7, 1, 10, 37, 11, 7, 12, 41.
12, 12.
पादः 6, 29, 6, 65, 7, 13, 7, 14.
9, 3, 9, 13, 9, 14, 9, 15.
9, 17, 9, 18, 9, 29, 9, 30.
9, 38, 9, 41.
पादकृच्छ्रम् 9, 18
पादप्रक्षालनम् 1, 13.
पादशौचम् 7, 24.
पादहीनम् 7, 14, 9, 4, 9, 29.

पादाङ्गुलिः 5, 18.	पाशच्छेदकरः 1, 1, 1, 3.
पादुकास्थः 6, 66	पाशकर्मः 9, 34.
पादोनम 9, 13.	पाशकणः 1, 26, 7, 27, 9, 17, 9, 21, 9, 21
पानम् 1, 67	पिङ्गला 6, 7
पानीयम् 9, 39.	पिण्ड 1, 13
पापम् 2, 8, 3, 41, 1, 20, 6, 77 8, 2, 8, 5, 8, 8, 8, 9, 8, 10 8, 29, 9, 61, 11, 37 11, 17, 12, 8, 19, 61 12, 89.	पिण्डदानम् 3, 13
पापकर्मा 8, 29, 10, 27	पिण्डस्थः 9, 13
पापकारिणी 10, 29	पितृ- 1, 1, 3, 9, 3, 29, 4, 24 1, 9, 12, 11, 12, 36, 12, 1
पापनाशनम् 1, 66	पितृगणः 12, 12
पापशोधनम् 11, 28	पितृघातकः 1, 1
पापसङ्करः 6, 35.	पितृतर्पणम् 12, 13
पापिष्ठः 2, 12, 12, 12.	पितृदारा- 10, 12
पापी 9, 32.	पितृद्वैवतम् 12, 16
पारगः 8, 12.	पितृव्य 1, 21
पारावतः 6, 3, 6, 8	पितृव्यपुत्रः 1, 28
पाराशरः 1, 21, 10, 6, 10, 11 10, 22, 10, 21	पितृव्यम् 12, 11
पाराशरम् 12, 81.	पिपासा 12, 38.
पार्थिवः 8, 22.	पिबन् - 3, 8, 11, 11, 11
पावकः 6, 40.	पीडितः 9, 7
पावनम् 11, 5.	पीतम् 11, 13
पावनी 9, 35.	पीयूषम् 11, 9
पाशः 4, 3, 9, 32.	पुण्यम् 1, 6, 1, 36, 6, 69, 10 19, 9, 12, 58, 12, 12, 69
पाशकः 2, 9	

- पुत्रः 1, 19 4, 23. 4, 24 5, 23
 पुत्रजन्म 12, 26.
 पुनरागमनम् 10, 32.
 पुनर्लेपनम् 6, 42
 पुनः संस्कारकर्म 12, 3
 पुमान् 3, 9 4, 1. 10, 35. 11, 14.
 12, 57.
 पुरीषम् 6, 49.
 पुरुषः 1, 30 3, 31.
 पुरुषाकृतिः 5, 15.
 पुष्टः 12, 31.
 पुष्टांग 12, 37.
 पुष्पम् 1, 62
 पुष्पवती 10, 21
 पृजकः 1, 38.
 पृजनम् 1, 39.
 पृज्य 4, 25
 पृत्त-5, 5. 8, 6, 11, 33 12, 22
 12, 31.
 पृथ-1, 2 6, 48.
 पूर्ण 3, 17
 पूर्वम् 1, 11 8, 11 9, 12 2, 2
 पूर्वसङ्कल्पितम् 3, 28.
 पूर्वा 7, 13 7, 11 7, 15
 पूर्वोक्त- 6, 45 6, 1
 पूर्वोच्छिष्टम् 11, 4
 पृथक्दारनिकेतनः 3, 7.
 पृथक्पृथक् 9, 19. 5, 13.
- पृथिवीपतिः 12, 72.
 पृष्ठम् 9, 7. 5, 20.
 पोष्यवर्गः 12, 45.
 प्रकल्पितम् 12, 64.
 प्रकीर्तित-1, 64. 3, 21. 8, 12. 8
 14
 प्रक्षालनम् 5, 6
 प्रचोदितः 5, 25.
 प्रच्छादयितुम् 9, 59.
 प्रजा 1, 61.
 प्रजापतिः 4, 4
 प्रणवः 11, 36 11, 37
 प्रणाशनम् 12, 81.
 प्रणिपत्य 5, 5.
 प्रतिमहीता 11, 47.
 प्रतिरूपकः 9, 26.
 प्रतिषिद्धम् 6, 67
 प्रतिषिद्धाक्षम् 11, 4
 प्रत्यागतः 12, 72.
 प्रथमः 4, 11, 7, 18.
 प्रदक्षिणा 1, 9.
 प्रदण्डवान् 1. 61
 प्रदानम् 1, 44.
 प्रदीप्तः 11, 38
 प्रदोषः 12, 27
 प्रपा 9, 39.
 प्रभासादि 12, 20

28 *The Index of the words occurring in the text*

प्रमत्तः 9, 8.	10, 8, 10, 13 10, 14.
प्रमाणतः 9, 10.	10, 25, 10, 39 11, 2, 12, 4.
प्रमाणम् 4, 13, 10, 3.	12, 6 12, 7.
प्रमाणमार्गः 8, 8.	प्राजापत्यह्वयम् 6, 16, 10, 6 10,
प्रमादः 6, 30.	7, 10, 39
प्रमापणम् 9, 26.	प्राजापत्यत्रयं 10, 13.
प्रयत्नः 3, 27, 12, 82.	प्राणभृत 9 26
प्रयासः 3, 12	प्राणः 1, 32 1, 37 8, 35.
प्रवर्तकः 11, 14.	प्राणायामः 3, 12 3, 15 6, 4.
प्रवसन् 5 13.	12, 63 12, 65.
प्रवासः 7, 36.	प्राणायामशतम् 3, 47.
प्रव्रजितः 4, 30.	प्राणिहत्या 6, 1.
प्रव्रज्या 12, 5.	प्रातः 11, 19.
प्रशस्तम् 12, 26.	प्रातः 6, 20 6, 57, 10, 32 7, 5.
प्रष्टव्यः 1, 4.	प्रायश्चित्तम् 1, 34 1, 20, 6, 12,
प्रसन्नः 3, 24.	6, 48, 8, 1 8, 6 8, 20
प्रसादः 12, 71.	8, 28, 8, 30 8, 41, 9, 2.
प्रसृता 3, 26.	9, 12, 9, 19 9, 22, 9, 28.
प्रसूतिः 3, 16 3, 1	9, 34 9, 35, 9, 39, 9, 40.
प्रस्थः 6, 70.	9, 41 9, 42 9, 43, 9, 44.
प्रस्रवणम् 10, 25 12 64	9, 45 9, 46, 9, 52 9, 54.
प्रहत-9, 9, 9, 14.	10, 4, 10, 22, 10, 32.
प्रहरः 12, 27.	10, 38 11, 8 11, 16.
प्रहरणम् 9, 31.	11, 26 11, 14, 12, 58.
प्रहारः 9, 2.	12, 66
प्राचेतसः 1, 15.	प्रायश्चित्तार्द्धम् 9, 32
प्राजापत्यम् 5, 12, 6, 19, 6, 27.	प्रायश्चित्ती 8, 6
6, 28, 6, 29, 7, 22, 8, 36.	प्रेत. तं-3, 10 3, 19 3, 20, 3, 40.
9, 24, 9, 25, 10, 6, 10, 7.	3, 43, 5, 11
	प्रेतामिहोत्रसंस्कारः 5, 14
	प्रेतधुमः 12, 1.
	प्रेतसूतकम् 3, 1.

प्रेतीभूतः 3, 42 3, 46

प्रेरयन् 9, 36.

प्रेक्षकः 9, 17.

प्रोक्त- 8, 14, 5, 6, 6, 55, 7, 19.
9, 2.

प्रोक्षणम् 7, 28, 7, 30.

प्रोक्षणी 5, 21.

फ.

फलम् 1, 6 1, 62, 6, 61 7, 29

7, 33 10, 20 11, 9 11, 10.

फलोद्भव 10, 37

ब.

बदरिकाश्रमः 1, 5.

बद्ध- 9, 6, 9, 33 10, 21

बधिरः 4, 27.

बन्दिग्रहः 10, 21

बन्दिग्रहः 10, 16

बन्दी 3, 30

बन्धः 9, 1 9 27 9, 32 9, 12

बन्धनम् 8, 1 9, 3, 9, 7 9, 11
9, 16

बन्धपाशसुगुमाङ्गः 9, 32.

बन्धुः 10, 30

बन्धुमध्यः 9, 5-

बलम् 1, 33, 9, 23, 10, 24.

बलाका 6, 3.

बलीवर्दः 2, 3.

बस्तः 6, 14.

बहिष्कृतः 1, 57

बहिःस्थलम् 12, 17, 12, 18.

बहु- 9 46, 9, 48 9, 19.

बहुश्रु 9, 53

बान्धवः 4, 19, 5, 23, 10,

बालः 3, 10 3, 14 6, 55, 7, 35.
9, 61, 11, 6.

बाहु. 5, 16

बाहुमात्रम् 9, 10

बाह्य 12, 15

बिलम् 1, 33

बीजम् 1, 56, 1 57 4, 22, 1, 17.

बीजी 1, 32.

बृधः 3, 27

ब्रह्मकूर्चः 6, 31, 11, 3, 11, 5.
11, 26, 11, 27, 11, 38.

ब्रह्मघातकः 12, 65 12, 68.

ब्रह्मघातिनी 7, 18.

ब्रह्मघोषः 6, 74

ब्रह्मघ्नः 2, 12 12, 12.

ब्रह्मचर्यम् 1, 31.

ब्रह्मचारी 1, 18, 1, 49, 3, 19.
4, 31.

ब्रह्मलोकः 5, 24.

भासः 6, 8.
भास्करः 3, 33, 12, 22.
भिक्षा 1, 49, 12, 66.
भिक्षार्थी 12, 68.
भिक्षुः 1, 51 12, 47.
भिक्षुकः 1, 17.
भिन्नम् 9, 37.
भिन्नकक्षः 9, 37
भिषक् 9, 46
मुक्त-7, 33 10 21 10, 25, 11,
1, 11, 5, 11, 19 11, 20.
मुक्तोच्छिष्टम् 1, 32
मुञ्जानः 1 38 6, 65, 12, 10.
12, 12
भू. 7, 25, 12, 61.
भूमिः 10, 2 10, 11.
भूमिदोषः 6, 12.
भूमिप. 3, 1.
भूमिहर्ता 12, 52.
भूपणम् 9, 6
भृगु 3, 10
भृशमिभ्रमरगण 3 10
भृत्य 6, 36 9, 61 12, 73.
भृशम् 8, 32.
भैरुण्डः 6 5
भैरुण्डम् 1, 50
भैरुण्डचर 1, 60.
भैरुण्डचर्या 12, 3
भैरुण्डभुक् 7, 9

भोजनम् 6, 67 11, 7.
भोज्यम् 6, 74 11, 12.
भोज्य- 11, 19 11, 23, 11, 24.
भोज्यान्नः 11, 21
भ्रष्टः 1, 37.
भ्रातृ 4, 29 5, 23 7, 6.
भ्रातृजा 10, 12
भ्रातृभार्या 10, 12.
भृणहत्या 4, 15.
भृणहा 6, 61

म.

मक्षिका 6, 61 7, 31.
मखः 12, 52.
मघ्नः 9, 37.
मण्डलम् 3, 33.
मण्डूकः 11, 11
मणिः 7, 26
मतम् 4, 12 7, 17 7, 29.
मत्तः 9, 8.
मत्स्यघाती 2, 8 2, 9
मदः 10, 31
मदमोहितः 7, 7.
मद्यम् 1, 66 11, 14 11, 15.
मद्यप 12, 75
मद्यु 1, 65
मद्युपर्कः 7, 33.
मध्यः 1, 8 8, 31.
मध्यमम् 1, 29.

- मध्यस्थः 12, 27
 मनः 12, 30.
 मनस्तापः 11, 29
 मनीषा 12, 9
 मनुः 1, 21, 4, 18, 7, 31, 7, 32
     9, 26, 9, 31, 11, 19, 12, 20
     12, 35
 मन्त्रपूर्वक 8, 19
 मन्त्रवर्जितः 5, 11
 मन्वन्तरम् 1, 16.
 मन्वर्थ 6, 1
 मरणम् 3, 1, 10, 3, 20, 3, 29
     3, 18, 12, 62
 मरुत् 12, 21
 मर्कटः 11, 41.
 मर्त्य 12, 30
 मर्त्यलोकः 9, 69.
 मलः 12, 11, 12, 15
 मलिनः 6, 62
 महत्कार्यम् 6, 38
 महातेजाः 1, 3, 1, 5
 महादोष 2, 3
 महानदी 5, 2, 12, 18
 महानिशा 12, 27.
 महापातककारकः 12, 67
 महामुनिः 1, 10.
 महिष- 6, 12, 10, 11, 15
 मही 2, 10, 7, 32.
 महेश्वरः 1, 20.
 महोदधिः 12, 47.
 मातृ 3, 24, 3, 25, 4, 24, 7, 6,
     10, 9, 10, 12, 10, 36
 मातृश्लेषम् 10, 10
 मातृलार्ना 10, 13
 मानवः 1, 12, 1, 21, 12, 11.
 मानस्तोकः 11, 34, 11, 35.
 मानुषः 1, 2, 1, 32, 10, 31
 मायूरम् 11, 12.
 मारुतः 8, 9, 8, 19, 8, 32
 मारुतार्कः 7, 4, 8, 9, 8, 10
 मारुताशनः 6, 5, 8, 37, 8, 38.
     8, 39, 8, 40
 मार्गन्तः 5, 8.
 मार्जनम् 7, 27
 मार्जारः 6, 9, 7, 31, 11, 6.
 मालाकारः 1, 62.
 माषः 6, 30
 मासम् 1, 32, 1, 69, 11, 11,
     11, 11, 11, 15.
 मासः 8, 2, 3, 4, 5, 1, 10, 6, 13.
 मासद्वयम् 4, 10
 मासिमासि 1, 1
 मासार्द्धम् 1, 10, 6, 13.
 मिथुनम् 10, 7, 10, 8, 10, 11.
 मिथ्योपचारः 9, 19
 मुक्तः 12, 16, 12, 78.
 मुक्तकञ्च-12, 16
 मुक्तभोजनः 6, 66.
 मुखम् 1, 36, 5, 20, 5, 21,
     11, 40.

- मुख्यः 8, 27.
 मुञ्ज 7, 29
 मुण्डनम् 9, 55.
 मुद्गरः 3, 35.
 मुनिः 1, 15. 1, 19. 8, 13. 11, 48.
     12, 53
 मुनिपुङ्गवः 1, 10. 1, 35.
 मुनिमुख्यः 1, 8. 1, 18.
 मुनिवक्त्रम् 6, 35.
 मुनिविभाषितम् 1, 34.
 मुष्कः 5, 19.
 मुसलम् 5, 20. 12, 78.
 मूकः 4, 27.
 मूढः 6, 58 8, 5. 12, 42
 मूढगर्भ- 9, 45
 मुत्रम् 6, 49. 11, 30 12, 2. 12, 4.
 मूर्ख 1, 40 8, 5. 4, 16
 मूर्च्छितः 9, 11.
 मृलम् 10, 20.
 मूलच्छेदः 1, 62.
 मूल्यम् 9, 26
 मूपकः 6, 9
 मृषिका 11, 11.
 मृगः 1, 7. 6, 14 8, 16.
 मृगमयम् 6, 39 7, 27. 10, 37
 मृत- 2, 10 2, 11 2, 28 2,
     38. 2, 44. 3, 38 3, 44
     4, 14 4, 23. 4, 30. 4, 31.
     9, 5 9, 6. 9, 9. 10, 28
     12, 37. 12, 62.
 मृतकम् 11, 16.
 मृतसूतकम् 3, 28.
 मृत्युः 8, 1. 9, 8.
 मृदुः 7, 37.
 मृद्गाण्डम् 6, 46.
 मेखला 12, 3.
 मेढम् 5, 17. 10, 10.
 मेध्यम् 7, 31. 10, 41.
 मेरुः 1, 50.
 मैथुनम् 12, 1.
 मोचनम् 9, 27.
 मोहः 10, 30. 10, 31. 11, 8.
 मोहितः 10, 9.
 मौञ्जः 9, 33.
 मौनव्रतम् 12, 40.
 य.
 यक्षः 1, 7.
 यज्ञः 1, 23. 2, 6 3, 28. 8, 21.
     10, 41. 11, 48. 12, 25
 यज्ञकर्म 6, 52
 यज्ञपात्रम् 5, 18.
 यज्ञफलम् 3, 40.
 यज्ञयाजी 8, 13.
 यज्ञसङ्घः 3, 37.
 यज्ञोपवीतम् 12, 16.
 यतिः 1, 48 1, 50.
 यत्नः 9, 45.
 यथाकालः 3 23.

यथाविधि 9, 30.	योगयुक्तः 3, 31.
यन्त्रिता 9, 14.	योजन- 12, 70
यवसम् 9, 20.	योनिः 1, 52 12, 87.
यष्टिः 3, 35.	योषित 3, 15
यान्मानः 1, 28 1, 29.	यन्त्रित 9, 15
याजकः 4, 25	
याज्यवर्णः 11, 26.	र.
याज्ञवल्क्यः 1, 14.	रक्तपक्षः 6, 6.
यान 12, 12, 12, 79.	रक्तवस्त्र 7, 30.
यामः 12, 27.	रक्ता 11, 29
यावक 6, 33 6, 36. 10, 19	रक्षणार्थम् 9, 12.
12, 50.	रक्षण 1, 61.
यावकान्नम् 11, 11.	रक्षः 1, 39
यावकाहारः 6, 26 6, 32 6, 43	रङ्ग 3, 19
यावत् 9, 20 9, 21.	रजः 7, 2 7, 6 7, 10 7, 17.
यावन्मासस्थितः 3, 15.	रजर्का 6, 14. 7, 19
यावान् 9, 46.	रजनी 7, 21.
युगम् 12, 54	रजस्वला 7, 5 7, 7 7, 11 7, 12.
युगम् 1, 2 1, 16 1, 23 1, 25	7, 13 7, 14 7, 15 12, 53.
1, 33 1, 34 2, 1	रजोनिवृत्तिः 7, 16 7, 18
युगद्वयम् 12, 54.	रज्जुः 7, 29
युगरूपम् 1, 22.	रणम् 3, 31 3, 33
युगरूपः 1, 33. 11, 51	रतः 11, 14 11, 15
युगेयुगे 11, 50.	रत्नम् 1, 68.
युग्मम् 10, 4.	रथ्या 7, 31 12, 18.
यूपः 12, 28.	रत्रिः 11, 39.
योक्त्रम् 8, 1. 9, 3. 9, 4 9, 6. 9,	रसः 2, 7 12, 34.
8, 9, 31.	रसपूर्णम् 6, 47.
योक्त्रयन्त्रितः 9, 30.	राक्षसः 4, 18.

राजपुत्रः 9, 53

ल.

राजा 1, 30 1, 60 2, 12 3, 21

3, 22 8, 28 8, 29 9, 53

12, 47 12, 72. 12, 78.

12, 79

रात्रिः 8, 31 9, 56 10, 11 11,

10. 11, 12. 23, 44.

रामचन्द्रः 12, 70

राशिमूलम् 2, 11.

राष्ट्रम् 10, 29.

राहुः 12, 22 12, 26.

राहुमस्तः 12, 30.

राहुवर्शनम् 12, 23.

रुद्रः 12, 24.

रुधिरम् 1, 32. 3, 39 9, 50.

11, 54 12, 14.

रूढ्य 7, 26

रेणुः 7, 35.

रेतः 11, 1 12, 64.

रोगः 7, 16.

रोधः 9, 1 9, 3. 9, 5 9, 27.

रोधनम् 9, 31. 9, 46.

रोम 9, 14 12, 14 4, 32.

रोहिः 6, 14.

रोहिणी 7, 4.

रौष्यम् 7, 26.

रौरवः 12, 36.

लक्ष्मीः 3, 38.

लक्ष्म 9, 27.

लता 10, 20.

ललाटदेशः 3, 39.

लवणम् 1, 65 6, 40.

लशुनम् 11, 9.

लाङ्गली 2, 9.

लाङ्गूलम् 9, 18.

लाभकर्म 1, 63.

लाला 9, 50.

लालाहतम् 6, 72.

लाविका 6, 6.

लिखितः 1, 14.

लुब्धकी 6, 44.

लेपः 7, 3.

लोकः 3, 31. 3, 32 5, 22. 10, 31.

11, 38. 12, 77.

लोकाग्निः 5, 11.

लोभः 6, 56.

लोष्टकम् 9, 23. 9, 24.

लोहदण्डः 6, 9.

व

वक्ता 8, 5.

वक्त्रम् 3, 39 12, 56.

वचनम् 4, 29 6, 63.

वत्सकः 8, 33.	वानरः 6, 13
वधः 6, 20 9, 1 9, 8 9, 31 12, 79 12, 78	वान्तः 12, 1.
वनम् 9, 6 12, 7	वापी 7, 3 9, 36 12, 52
वनचारी 6, 19	वामः 1, 54 5, 19
वपनम् 8, 31 9, 14 9, 54 10, 6 10, 19 12, 7.	वामदेव्यम् 11, 15.
वरः 10, 17.	वामनः 4, 27.
वराहः 6, 14 11, 12	वामपादकरन्यस्तम् 1, 59
वरुणः 11, 39	वायव्यम् 12, 9 12, 10.
वर्जितः 3, 6 12, 32 12, 36.	वायुः 10, 41 11, 39
वर्णः 1, 17 1, 37 2, 15 11, 16 12, 2 12, 5 12, 6	वायुभूत 12, 12.
वर्तमानम् 1, 2.	वायुभक्त. 4, 7 6, 11.
वर्षम् 1, 58 4, 2, 7, 5 7, 9	वारि 4, 7.
वल्कलम् 7, 23.	वारुणः 12, 9 12, 10.
वल्कशृङ्खल 9, 33.	वास. 7, 28 9, 57 11, 5
वल्गुली 6, 6.	वासार्थम् 12, 72
वंशजः 3, 8	वासिष्ठः 1, 12
वसुः 12, 21	वाहनम् 9, 27 9, 29
वस्त्रम् 6, 39 10, 37 12, 13	विकर्म 2, 14.
वस्त्रयुगम् 9, 15	विकर्मस्थः 6, 1- 12, 6.
वस्त्रयुग्मम् 10, 4.	विकलम् 1, 2
वाक् 12, 50	विकल्पी 8, 27.
वाक्यम् 1, 18 6, 51. 6, 61	विक्रयः 1, 65 2, 1
वाक्योदकम् 6, 62.	विक्रीणन् 1, 66 9, 36.
वाजपेयः 12, 52	विक्रेयः 2, 7
वाणिज्यम् 1, 63 2, 14.	विघर्ता 6, 3
वात. 4, 22	विघ्नकर्ता 6, 59.
वातोद्भूतः 7, 35	विचक्षणः 5, 23.
	विचारः 1, 67.
	विच्छेदः 3, 5.
	विज्ञानम् 8, 2

- विज्ञात 6, 34
 विज्ञेय 12, 27. 8, 7.
 विट् 11, 42 12, 2. 12, 4.
 वित्तम् 12, 46.
 विद् 6, 70 8, 2.
 विद्यमानः 12, 56.
 विद्या 5, 8.
 विद्युत् 9, 42
 विद्रवत् 3, 84.
 विद्वान् 8, 2.
 विधवा 4, 14.
 विधिः 5, 24 10, 2.
 विधिवत् 3. 39 12, 65.
 विनिर्दिष्टा 10, 30.
 विनिःसृतः 3, 14.
 विन्ध्यः 12, 73.
 विपत्तिः 3, 7 9, 47.
 विपन्नः 3, 30. 9, 39. 9, 42.
 विप्रः 1, 46 59, 2.-2, 3, 5, 7,
 13 3.-3, 4, 5, 6, 12,
 20, 23, 26, 29, 37 4-5
 6, 9 5-5, 10, 11, 12,
 6. 9, 13, 21, 22, 29, 41, 42,
 63, 64, 65, 70, 72, 74, 7,
 8 8-2, 15, 18, 22, 24,
 41 9, 61 10-4, 5, 17,
 38. 11.-1, 3, 5, 7, 8, 11,
 13, 14, 16, 20, 23, 24, 44,
 49 12.-20, 21, 29, 39,
 41, 42, 60, 61, 76.
- विप्रगृहम् 11, 19.
 विपन्नः 1, 53.
 विप्रमध्ये 12, 57.
 विपुट् 7, 32.
 विभवम् 1, 49.
 विभाषितम् 1, 34.
 विभुः 1, 13.
 विमुक्तः 9. 60.
 विमोचनम् 9, 45.
 विलिखितम् 5, 6
 विवर्जित 1, 52 10, 34. 11, 15.
 12, 67.
 विवादः 11, 53.
 विवाहः 3, 28 12, 25.
 विशारदः 1, 3.
 विशुद्धात्मा 12, 71.
 विशुद्धिः 3, 3.
 विशेषतः 9, 56. 10, 31.
 विशोधनम् 7, 25.
 विषम् 5, 10.
 विष्णुः 1, 20. 1, 13.
 विस्तरः 1, 18 1, 19.
 विस्तीर्णः 12, 70.
 विस्तृता 6, 1.
 विस्मृतः 1, 15.
 विहीनः 1, 52.
 वीरः 3, 35 3, 37.
 वृकः 5, 1. 5, 7. 6, 4. 11.
 वृक्षः 1, 6 2, 10. 9, 36. 11,

वृत्तिः 1, 63 2, 7, 12, 5.

वृद्धः 6, 55. 7, 35.

वृन्तम् 5, 15

वृन्ताक 11, 9.

वृन्ताकफलभक्षी 6, 10.

वृषः 2, 3, 5, 9, 6, 16, 6, 11
9, 15 9, 47 12, 6 12, 49.

वृषणः 5, 17.

वृषलः 12, 32.

वृषलभीतः 12, 33

वृषलीपतिः 7, 8.

वृषलीसेवनम् 7, 8.

वेगः 7, 3

वेणुः 7, 28.

वेणुजीविनी 6, 44.

वेदः 1.-21, 46, 67. 3, 5, 5, 3
6, 70-8 2, 12, 21, 12, 32.

वेदकर्ता 1, 21.

वेदखड्गधरः 8, 36

वेदपारगः 1, 50 6, 35², 7

वेदमातृ 5, 1 8, 30

वेदवान् 8, 11.

वेदविद् 8, 22.

वेदव्रतम् 8, 13,

वेदाङ्गम् 8, 2 12.

वेदाङ्ग- 6, 70. 8, 2.

वेदान्तवेदी 12, 61

वेदाभ्यासरतः 1, 46

वेदम 6, 34 6, 40 11, 19, 12,

72

वेदमरुम 9, 41

वेदमद्वार- 9, 41

वेदमभंग 9, 43.

वेदितम 1, 54

वेदितशिरा- 1, 59

वेदया 10, 14.

वैकालिकम 7, 17.

वैशः 3, 21

वैश्यान्नम 11, 43

वैश्यः 1, 63 2, 14 3, 2, 4, 45
6, 17, 15, 20, 22, 30, 30,
10, 7 11, 2, 12, 17 26, 45

वैश्यकन्यका 11, 24.

वैश्यजा 7, 13

वैश्वदेवः 1, 29, 43, 41, 47, 51,
52, 53.

वैश्यवृत्तिः 1, 63

वोढा 1, 3 4, 5.

व्यक्तः 10, 25

व्यसनम् 7, 36.

व्यसनी 6, 33

व्याघ्रः 6, 13 9, 49

व्याधः 2, 9.

व्याधिः 6, 33 7, 36 9, 50

व्याधितः 2, 3, 4, 16

व्याध्युपसृष्टः 9, 12.

व्यापन्नः 9, 46

व्यापादिता 9, 49.

- व्यालः 4, 33.
 व्यालमाही 4, 33.
 व्यासः 1.-1, 4, 5, 9, 11, 18.
 व्रणहारम् 6, 48.
 व्रणभङ्गः 9, 20.
 व्रतम् 1, 42. 4.-17, 18, 31 5, 9
     6.-33, 54, 59, 63. 9.-13,
     52, 53, 57, 58 10.-21, 23,
     40 12, 3.
 व्रतशेषम् 5, 4.
     श.
 शकटः 9, 7.
 शकलम् 5, 21
 शक्तः 1, 51.
 शक्तिः 2, 1 6, 31.
 शक्तिपुत्रः 1, 8.
 शङ्कितम् 11, 4
 शङ्खः 1, 14 7, 26 4, 29.
 शङ्खपुष्पी 10, 20.
 शङ्खलिखितः 1, 24.
 शणः 7, 29.
 शतम् 1, 55. 5, 15, 16. 5, 17.
     10, 35 11, 20 12, 49
     12, 52. 12, 63 12, 70.
 शतकम् 5, 16.
 शतपञ्चकम् 12, 81.
 शतधा 8, 5 8, 29.
 शत्रुः 1, 53. 3, 32.
 शनैः 8, 19.
 शयनम् 55 12, 79.
 शय्या 1, 44.
 शरः 3, 35.
 शरभः 6, 2.
 शरीरम् 6, 28. 6, 57. 10, 26.
 शरौघः 9, 43.
 शमिः 5, 19.
 शर्वरी 12, 25.
 शल्यकः 6, 10.
 शवम् 3, 45.
 शवती 11, 35.
 शशादिः 6, 5.
 शखम् 1, 61 9, 23 9, 24.
 शस्त्रपाणिः 1, 61.
 शाकुनिकः 2, 9.
 शाणः 7, 29
 शाणवालः 9, 33.
 शातातपः 1, 14
 शापः 1, 27.
 शारिः 6, 4.
 शावम् 3, 25.
 शाखम् 6, 70. 12, 81.
 शिखा 12, 16.
 शिखावर्ज्यम् 9, 14.
 शिरः 1, 54. 5, 16 6, 52. 9,
     12, 16. 12, 64.
 शिवः 6, 7.
 शिशुमारः 6, 10.
 शिल्पकम् 2, 14.
 शिल्पी 3, 21 6, 16.

40 *The Index of the words occurring in the text . .*

शिश्रम् 5, 19 10, 10.	20, 21 8-24, 25 10,
शीतः 8, 32.	8 11.-2, 3, 14, 15, 21,
शीलधती 8, 25	26, 27, 45 12, 35 12, 39.
शुकः 6, 3.	शूद्रकन्या 11, 22 11, 23.
शुकत्विट 11, 34.	शूद्रगृहम् 11, 20.
शुकः 11, 33.	शूद्रजा 7, 14.
शुकुः 10, 2	शूद्रजातिः 1, 65.
शुचिः 8, 11 3, 24 3, 25 5, 2	शूद्रभोजनम् 11, 13.
5, 7 5, 9 6, 23 6, 19	शूद्रवेष्टम् 11, 19
9, 58 12, 4 12, 17.	शूद्रसुतकम् 11, 17.
शुचिद्वतः 11, 12	शूद्राश्रम 11, 4 12, 35
शुद्धः 4, 6 6, 41 8, 12, 10, 35	शूद्राश्रमार्जी 12, 37
शुद्धता 7, 30.	शूद्राश्रमसृष्टः 12, 34
शुद्धिः 3, 1 3, 9 6-26, 39, 72,	शूद्रा 7, 15 12, 36.
75. 7 -1, 10, 27, 28, 30.	शूद्रोच्छिष्टम् 7, 24.
38. 9, 23, 10, 1, 6, 11, 22	शून्यम् 8, 17
11, 17, 12 -5, 8, 78.	शूरः 3, 32 3, 36.
शुद्धचर्यम् 4, 13, 12, 3	शूर्पम् 7, 29
शुनी 4, 16	शैवः 1, 33 6, 45 11, 7
शुभकर्मा 3, 41	शोणितम् 4, 2 6, 18 11, 34.
शुभकारकम् 12, 51.	शोधनम् 10, 32 11, 36.
शुष्काश्रमम् 11, 19	शौचम् 1, 10 3, 41
शृङ्गम् 5, 2 7, 26	शौचाचारः 1, 2 7, 38.
शृङ्गभङ्गः 9, 17, 9, 19.	श्मशानम् 8, 22.
खानम् 5, 2.	श्मश्रु 9, 14
शृत- 6, 68	श्येनः 6, 5
शूद्रः 1.-64, 65, 66 67, 2-14	श्रवणम् 9, 37 12, 19
3-2, 4, 46, 18. 6.-16,	श्राद्धम् 3 13
18, 20, 29, 30, 31, 51 7.-	

- आन्तः 1, 41. 2, 3, 6, 53. 12, 58. षण्ढवर्जितः 2, 4.
 श्रुतः 1, 12. 1, 15. षण्मासः 4, 13. 7, 25. 9, 19.
 श्रुतम् 6, 68. 1, 48. षष्टिः 4, 2.
 श्रुतिः 1, 3. 1, 20. 6, 71. षष्ठः 3, 9. 3, 16. 4, 12.
 श्रुत्यर्थः 1, 15. **स.**
 श्रोत्रम् 5, 21. संयोगः 4, 28 8, 10.
 श्रोत्रियः 3, 21 12, 51. संरक्षणम् 9, 1.
 श्लोकः 12, 81. संवत्सरः 1, 27. 2, 8.
 श्वपाकः 5, 10 6, 21. 6, 22. संवर्तः 1, 13.
 11, 14. 11, 27. संविशन्ती 8, 34.
 श्वपाकी 10.-5, 8. संशयः 4, 15. 8, 42 10, 13.
 श्वयोनिः 12.-38, 56. 11, 6. 11, 23 11, 24
 श्वा 5.-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9. संस्कारः 8, 19. 11, 22 12, 2.
 6.-67, 68, 69, 71. 7.- 3, 14. 5, 14
 20, 23. 11, 41. संस्कृतः 11, 22. 11, 24.
 श्वानघातकः 6, 11. संस्थितः 3, 17.
 श्वेतम् 11, 9. 11, 29. संस्पृष्टः 6, 26. 7, 22 7, 23 12
 2, 6, 73
 सकृत् 6, 22.
 सगोत्रः 3, 11. 10, 13.
 सङ्कटम् 9, 37.
 सङ्करः 3, 24 11, 55.
 सङ्क्रान्तिः 12, 25.
 सङ्ख्या 4, 13. 12, 63.
 सङ्गमः 5, 2 9, 56.
 सङ्गोपनम् 9, 27.
 सङ्ग्रहः 12, 81.
 सङ्ग्रामः 9, 4. 3, 39.

ष.

- षट् 3, 9. 3, 45 5, 18 9, 31.
 षट्कर्म 1, 39. 2, 2.
 षट्कर्मनिरताः 2, 2
 षट्कर्माभिरतः 1, 38
 षट्पलम् 4, 8.
 षट्शतम् 5, 15.
 षडङ्गवित् 3, 26
 षड्भागः 2, 12.
 षण्ढः 4, 27 8, 18.

सद्वामर्शः 3, 39.

सचेतनः 9, 16.

3, 17, 6, 24, 12, 35.

सजातिः 4, 19.

सञ्चयः 12, 70.

सञ्चारः 9, 29.

साञ्चितः 12, 70.

सततम् 9, 58, 9, 61, 11, 49.

सतता 7, 35.

सत्यम् 1, 30.

सत्यवतीद्वयः 1, 2.

सत्प्रभुतः 3, 23.

सत्री 12, 47.

सदा 10, 16.

सदाचारः 1, 20, 12, 61.

सद्भुतगुणवादी 8, 8.

सद्यः 3, 11, 3, 41, 3, 10, 3, 20,
5, 9.

सद्यःशौचः 3, 21, 3, 10, 3, 41.

सनातनः 2, 15, 3, 48.

सन्तत 7, 35.

सन्तुष्टहृदयः 1, 10.

सन्ध्या 1, 39, 3, 6, 6, 4, 10, 40,
12, 32.

सन्ध्योपास्तिः 8, 3.

सन्निधिः 4, 15, 11, 33, 12, 55.

सन्निभः 1, 3.

सञ्जयस्तः 3, 10, 3, 33.

सपलाशः 9, 10.

सपुत्रः 12, 71.

सप्त 9, 11, 9, 39.

सप्तजन्मा 9, 60, 12, 34.

सप्तपलम् 11, 31.

सप्तमः 3, 9, 4, 12.

सप्तवारः 11, 34.

सवाद्यः 12, 15.

सभा 1, 8.

समः 2, 7, 4, 10.

समन्वितः 3, 5, 10, 29.

समभागी 2, 10.

समरम 10, 16.

समर्थः 7, 37, 8, 11.

समाचारः 1, 35.

समादिष्टः 12, 70.

समायुक्तम् 12, 41.

समुत्पन्नः 11, 23, 11, 22.

समुदिष्टः 11, 39, 10, 30.

समुद्भूतः 11, 24.

समुद्रः 9, 5, 12, 71.

समुद्रगा 3, 47, 12, 75.

समुद्रदर्शनम् 5, 2.

समुद्रसेतुगमनम् 12, 66.

समुपस्थितः 11, 55.

समेतः 8, 4, 9, 20, 9, 48.

- सम्पर्कः 3, 19, 3, 20, 3, 26. सर्वेशः 11, 44.
 3, 27, 6, 43, 10, 17. सर्वशास्त्रम् 9, 51.
 12, 35. सर्वसङ्गमः 1, 40, 1, 53.
 सम्पादितम् 6, 61. सलिलम् 6, 25, 6, 73.
 सम्पूर्णम् 1, 2, 6, 61. सलिलार्थी 12, 12.
 सम्पूर्णसर्वाङ्गः 9, 21, 9, 22. सवनस्थः 12, 74.
 सम्प्रणीतः 8, 22. सवासा 12, 28.
 सम्प्राप्तः 1, 40, 1, 44, 1, 47. सव्रतः 3, 22, 5, 4, 5, 5.
 1, 33. सव्रती 1, 46.
 सम्भवः 6, 48. सशिखम् 8, 31, 9, 14, 10, 6.
 सम्भाषः 12, 19, 12, 79. 10, 19, 12, 7.
 सम्भाषणम् 1, 26. सशिष्यः 1, 3.
 सम्भारः 10, 37. सहभृत्यः 12, 73.
 सम्मितः 10, 18. सहभोजनम् 11, 7, 12, 79.
 सम्मिश्रम् 6, 47. सहस्रम् 1, 55, 3, 36, 4, 2, 11, 17.
 सरित् 12, 20. 11, 18, 12, 65, 1, 46.
 सर्पः 6, 9, 9, 42. सहस्रगुणितम् 8, 15.
 सर्पिः 4, 7, 4, 8, 6, 36, 6, 37. सहस्रशः 8, 4, 8, 7.
 6, 40, 6, 49, 10, 27, 11, 28. सहित 2, 2, 4, 6, 12, 76.
 सर्वः 2, 9, 12, 8, 1, 5, 1, 65, 4, सागरः 12, 69, 12, 71.
 18, 3, 25, 1, 25, 6, 8. सागरोपमः 1, 50.
 सर्वकर्मबहिष्कृतः 12, 46. सातपवर्षम् 12, 11.
 सर्वतत्त्वज्ञः 1, 4. साधारणः 1, 17, 2, 1.
 सर्वदेवमयः 1, 42, 6, 63, 1, 48. साधुः 6, 61.
 सर्वपापम् 2, 11, 2, 13, 12, 81. साध्वाचारा 7, 17.
 सर्वप्रयत्न 3, 27. सान्तपनम् 4, 11, 6, 28, 6, 29.
 सर्वप्राणि 8, 34. 9, 24, 9, 25, 10, 24.
 सर्वभक्षः 8, 22. 10, 27, 10, 28, 11, 8.
 सर्वभक्षक 8, 22. सापत्नः 4, 28.
 साम 11, 18.

- सामर्थ्यम् 1, 34.
 मायम् 9, 27.
 सारसः 6, 2
 सार्वकामिकी 1, 56.
 सावित्री 6, 22, 8, 3.
 सिद्धः 1, 7
 सिद्धिः 12, 44.
 सिंहः 6, 13.
 सीसम् 7, 25
 सुक्षेत्रम् 1, 57 1, 4
 सुखासीनः 1, 8
 सुगुप्तांग 9, 32
 सुतः 1, 4, 4, 24 10, 30.
 11, 23
 सुनर्दः 2, 1.
 सुपात्रम् 1, 57, 1, 47.
 सुप्तः 6, 23 12, 18.
 सुबुद्धिमान् 12, 45.
 सुमणिः 12, 48.
 सुयुद्धम् 3, 37.
 सुरः 9, 57
 सुरा 7, 22 7, 23 10, 62 12 2
 12, 76
 सुराङ्गना 3, 33
 सुरापानम् 12, 76
 सुरामात्रम् 7, 23.
 सुवर्णम् 4, 13, 6, 59, 6, 14.
 7, 10, 10, 30, 12, 77.
 सुवर्णदिकम् 6, 73
 सुव्रती 1, 49.
 सुस्वागतम् 1, 10
 सुक्ष्मः 1-18, 19.
 सुकरः 12, 33, 4, 16, 10, 14
 सुकरी 4, 16, 10, 14.
 सुतकम् 3-7, 8, 15, 16, 19, 20,
 22, 25, 26 11-16, 17
 12 37.
 सुतकाक्षम् 11, 4
 3, 6.
 सूतिकम् 12, 54.
 सूतिका 7, 10
 सूत्रम् 9, 59
 सूर्यः 7, 9, 12, 21 12, 50
 सूर्यमण्डलभेदी 3, 31
 सुगालः 5, 1, 11, 11
 सेतुः 12, 71
 सेतुबन्धः 12, 66, 12, 7
 सेत्रा 1, 28
 सेत्रादानम् 1, 29
 शक्यम् 1, 61, 3, 34.
 11, 43
 सोमः 5, 8 7, 33 11, 37 12, 2
 12, 24
 सोमग्रहः 12, 39
 सोमपानम् 1, 39, 12, 34
 सोममार्गः 7, 10
 सोमविक्रयी 12 28
 सौप्रतीकम् 11, 42
 सौवर्णभाजनम् 7, 26
 स्वलनम् 12, 64
 स्वम्भन् 9, 1.

of the Parāśara Dharma Samhitā.

स्तूतिः 1, 9.	स्मृतिः 1, 3, 1, 20, 6, 71.
स्त्री 1, 30, 4, 1, 1, 33, 6, 16.	विद् 6, 71.
7-9, 16, 18, 35, 8, 18.	खवत् 3, 39.
9-55, 57, 61, 12, 71.	खावः 3, 16.
स्थलस्थः 12, 17.	स्वकम् 8, 2, 10, 17.
स्थानम् 3, 33, 1, 54	स्वकर्म 11, 15.
स्थित 8, 9, 1, 32, 4, 31, 3, 15.	स्वकर्मरतः 8, 2.
स्थिराङ्गः 2, 1.	स्वकार्यम् 9, 41.
स्थूलः 1-18, 19, 9, 10.	स्वतंत्र 5, 13.
स्नात 5, 3, 7, 15, 8, 13, 12, 11.	स्वदेहादिः 7, 36.
स्नातकः 2, 5.	स्वधर्मः 9, 61.
स्नानम् 1, 39, 2, 1, 6, 21, 6, 63.	स्वमन्त्रः 5, 13.
7, 11, 7, 19, 7, 20, 7, 21.	स्वयं 2, 6, 11, 48, 12, 77.
9, 57, 10, 10, 12, 1, 9.	स्वयङ्कृष्टम् 2, 6.
10, 11, 22, 23, 27, 29, 30,	स्वर्गः 1, 31, 32, 5, 22.
31, 33, 55, 63.	स्वर्गकास्य 12, 82.
स्नुषा 10, 12	स्वर्गैषी 3, 37.
7, 32, 7, 33, 6, 71, 6,	स्वर्गसंक्रमः 1, 40
7, 11, 19	स्वरूपज्ञः 1, 18.
7, 1, 11, 1, 1, 6, 56, 11, 13	स्वलपम् 6, 72.
(ङ्ग. . . 30	स्वलपनिष्कृतिः 8, 28
स्पर्श . . . 31	स्ववृत्तिपरितुष्टः 8, 14.
स्पर्शनम् 1, 29, 10, 24	स्वशक्तितः 8, 32.
स्पृशन . . . 10, 7, 31.	स्वसा 10, 10.
स्मरणम् . . .	स्वसृता 10, 9.
स्मृतम् 9, 1, 1, 10, 2, 12	स्वस्त्री 10, 16.
10, 29, 1, 1, 34, 6, 70	स्वस्थः 6, 53, 59, 7, 33.
30, 8, 29, 12, 1, 1, 18	स्वागतम् 1, 11.
31, 4, 27, 6, 56, 7, 2	स्वामि 5, 13.
11, . . .	

स्वा-व्यायः 1, 12, 13, 14, 15
 स्वामी 1, 15.
 स्वाहा 3, 12.

ह.

हंसः 3, 2
 हत 3, 31, 32, 33, 4, 4, 5, 10,
 6, 21, 3, 12, 13, 14,
 12, 15

हतवान् 6, 12
 हत्या 9, 12
 हन्ता 9, 1-
 हय 1, 54
 हलः 9, 7.
 हविः 12, 334
 हव्यम् 11, 12.
 हव्यवाहनः 11, 33
 हस्त 1, 30, 5, 13; 6, 107, 12, 105.
 हस्ती 5, 10
 हारीतः 1, 11.

हितः 1, 1
 हिता 10, 1
 हिमशेखरे 1, 1
 हिमयम्
 हिमयोदक 1, 1
 हिमयशकलम् 1, 12
 हीनः 1, 13
 हीनदेश 9, 22.
 हीनाङ्गः
 हुङ्गा 11, 1
 हुनम् 1, 1
 हुनशेषम् 1, 10, 11
 हुताशः 1, 1
 हुताशनः 1, 10, 11
 हृदयम् 1, 11, 12, 13
 हनुः 9, 2
 हुता 1, 20.
 होमः 1, 12, 13
 1, 10, 11

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

*Edited under the superintendence of Prof. S. R. Bhandarkar, M.A.,
and Mr. K. B. Pathak, B.A.*

	Rs.	a.	p.
Ajñatar, ... Part I, with Critical Notes and Index and various Readings of the Hiranyakoshi-Dharmasūtra, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 14)	1	6	0
Part II, containing extracts from Haradatta's Commentary called Ujvala, by Dr. Bühler (B. S. S. No. 56)	1	2	0
Altares and Temples and Circumstances, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 40)	1	4	0
Harivansa, Vol. I, with Mallināth's Commentary, by Mr. K. P. Trivedi (B. S. S. No. 56)	9	0	0
Vol. II, by Mr. K. P. Trivedi (B. S. S. No. 57).	6	0	0
Commentary to the Principal Upanishads and Bhagavadgītā, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 40)	4	0	0
Upanishads of Part I, with Critical Notes, &c., by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 10)	0	8	0
Part II, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 42)	0	8	0
Upanishad Mūla, Part I, Text and Critical Notes, by Prof. Peterson (Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 17)	1	0	0
Upanishad of Vyādhār, with Commentary; Torala of Mallinātha, with Critical Notes, &c., by Mr. K. P. Trivedi, B. A. (B. S. S. No. 63)	14	0	0
Gandavyāho, by Vākpati, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 34)	3	0	0
Handbook to Rigveda, Part I, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 41)	1	8	0
Part II, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 43)	2	8	0
Harivansa of Nārāyaṇa, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 33)	0	14	0
Hymns from the Rigveda, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 36)	2	4	0
(Second Selection), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 58)	4	0	0
Kāśambari, Vol. I (Text), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 24)	2	0	0
Vol. II (Introduction and Notes), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 21)	4	8	0
Kṛiti Kaumudī, by Mr. A. V. Kulkavate (B. S. S. No. 25). Out of print (Copyright restored to the Author).			
Kuṃbhāpūṭa Charita, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 60)	8	8	0
Mṛichchhakatika with two Commentaries and various Readings, by Mr. N. B. Godbole (B. S. S. No. 52)	3	8	0
Mālavikāgnimitra, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 6)	2	2	0
Māla (Mādhava), with Critical Notes, &c., by Dr. R. G. Bhan- dakar (B. S. S. No. 15)	4	4	0

